POSZERZAMY HORYZONTY

TOM XXI

CZĘŚĆ I

Redakcja naukowa

Dr inż. Małgorzata Bogusz

Dr inż. Agnieszka Piotrowska-Puchała

Dr Monika Wojcieszak

MONOGRAFIA

SŁUPSK, WRZESIEŃ 2020

RECENZENCI:

Prof. dr hab. Maria Flis - Uniwersytet Jagielloński, Wydział Filozoficzny
Dr hab. Artur Jacek Kożuch prof. nadzw. UHP - Uniwersytet Przyrodniczo - Humanistyczny w Siedlcach, Wydział Nauk Ekonomicznych i Prawnych
Dr hab. Barbara Zwolińska, prof. nadzw. UG - Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny
Dr hab. Wiesław Dyk, prof. nadzw. US - Uniwersytet Szczeciński, Wydział Teologiczny
Dr inż. Małgorzata Bogusz - Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie, Wydział Rolniczo-Ekonomiczny
Dr inż. Anna Sieczko - Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk Ekonomicznych
Dr inż. Piotr Prus - Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy, Wydział Rolnictwa i Biotechnologii
Dr Jan Zawadka - Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Wydział Nauk Ekonomicznych
Dr Maciej Jewczak - Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Dr Anna Janicka - Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie, Wydział Rolniczo-Ekonomiczny
Dr Monika Wojcieszak - Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Wydział Ekonomiczno - Społeczny
Dr Lidia Jabłońska-Porzuczek - Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Wydział Ekonomiczno -Społeczny
Dr Agnieszka Żur - Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Instytut Ekonomii, Katedra Przedsiębiorczości i Innowacji
Dr Witold Trela - Prywatna działalność gospodarcza

WYDAWNICTWO:
Mateusz Weiland Network Solutions

Druk publikacji wykonano na podstawie dostarczonych oryginalnych tekstów, na odpowiedzialność autorów poszczególnych prezentacji.

ISBN: 978-83-63216-37-5

SPIS TREŚCI

I NAUKI SPOŁECZNO-EKONOMICZNE

1. THE ECONOMIC OUTCOME OF CORONACRISIS FOR EUROPEANCOUNTRIES
   Maciej Jabłoński, Magda Witecka……..……...11
2. KONCEPT EUROPEJSKIEGO ZIELONEGO ŁADU DLA EUROPY. NA DRODZE DO ROZWOJU GOSPODARCZEGO SPRZYJAJĄCEMU ŚRODOWISKU NATURALNEMU
   Klaudia Kudławiec…….....28
3. TEORETYCZNE I POLITYCZNE ASPEKTY INTEGRACJI WALUTOWEJ W UNII EUROPEJSKIEJ
   Klaudia Kudławiec…….....36
4. AN IMPACT OF TOURIST AREA PROMOTION ON TOURISM DEVELOPMENT. THE EXAMPLE OF THE LUBUSKIE VOIVODESHIP
   Irena Lisowska-Szron…….....44
5. CYFRYZACJA INSTYTUCJI FINANSOWYCH W ROSJI
   Anna Czarnomska…….....50
6. EWOLUCJA SYSTEMU EMERYTALNEGO W POLSCE
   Jolanta Gaca…….....59
7. THE PENITENTIARY SYSTEM OF SCANDINAVIAN COUNTRIES, FINLAND AND ICLEAND
   Katarzyna Krzywicka…….....65
8. PROBLEMATYKA MOMENTU ROZPOZNANIA PRZYCHODÓW I KOSZTÓW W PODATKU DOCHODOWYM OD OSÓB PRAWNYCH. WYBRANE ASPEKTY
   Katarzyna Krzywicka…….....72
9. ANALIZY STRUKTURALNO-GEOGRAFICZNE ORAZ POMIAR KONCENTRACJI WYDATKÓW WOJEWÓDZKICHW LATACH 2012 i 2019
   Ilona Lekka…….....80
10. BEZPIECZEŃSTWO BEHAWIORALNE – PROGRAM MODYFIKACJI ZACHOWAŃ NIEBEZPIECZNYCH W PRZEDSIĘBIORSTWIE
    Karolina Radzajewska…….....92

11. SOJOLOGICZNO-PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY ZACHOWAŃ INWESTYCYJNYCH PRZEDSIĘBIORSTW
Tadeusz Trębacz……103
12. UKŁAD MIĘDZY POLSKĄ RZECZPOSPOLITĄ LUDOWĄ I REPUBLIKĄ FEDERALNĄ NIEMIEC O PODSTAWACH NORMALIZACJI ICH WZALEJNYCH STOSUNKÓW – PODPISANIE, RATYFIKACJA, SKUTKI PRAWNE
Bartosz Różanek……117
13. CENTRALNE ARCHIWUM WOJSKOWE – HISTORIA, ZASÓB, UDOSTĘPNIANIE
Bartosz Różanek……125
14. STAGNACJA STOSUNKÓW MIĘDZY POLSKĄ A REPUBLIKĄ FEDERALNĄ NIEMIEC PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ I PRÓBA ICH OŻYWIENIA W LATACH SZEŚĆDZIESIĄTYCH XX WIEKU
Bartosz Różanek……133
15. SOCIAL SECURITY BENEFITS IN THE VOIVODESHIPS OF THE SOUTHERN MACROREGION OF POLAND IN 2017-2019- THE SELECTED PROBLEMS
Michał Mrozek……143
16. ECONOMIC ACTIVITY OF THE POPULATION IN THE KUYAVIAN-POMERANIAN VOIVODESHIP IN 2017-2019
Michał Mrozek……154
17. SOCIAL ASSISTANCE BENEFITS IN THE VOIVODESHIPS OF THE EASTERN MACROREGION OF POLAND IN 2016-2019- THE SELECTED PROBLEMS
Michał Mrozek……162
18. ZNAJOMOŚĆ USŁUG EQUITY RELEASE W POLSCE
Joanna Filiczkowska……171
19. DOSTĘP OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ DO RYNKU PRACY
Żaneta Gadzinowska……187
20. EMPLOYER BRANDING - WPŁYW KAMPANII WIZERUNKOWYCH NA POSTRZEGANIE MARKI PRACODAWCY WŚRÓD DOCELOWEJ GRUPY KANDYDATÓW
Karolina Górska, Gabriela Ignasiak……195
21. STRATEGIA BIZNESOWA DLA BLOGA - STUDIUM PRZYPADKU
Karolina Kołat……207

22. SPOŁECZNE ASPEKTY KONCEPCJI CPTED ORAZ ICH FUNKCJONALNOŚĆ W DOBIE PANDEMII COVID-19
Kinga Majcher…….....224
23. ZARZĄDZANIE MIĘDZYNARODOWĄ ORGANIZACJĄ W CZASIE GLOBALNEGO KRYZYSU
Radosław Misiek……...….....233
24. WYSTĘPOWANIE DOKUMENTÓW STRATEGICZNYCH DOTYCZĄCYCH KULTURY MIASTA. STUDIUM PRZYPADKU
Martyna Musiał…….....241
25. ROLA I ZNACZENIE ZARZĄDZANIA PROCESAMI TRANSPORTUMIEJSKIEGO
Agnieszka Pacud…….....250
26. ZARZĄDZANIE TRANSPORTEM MIEJSKIM W CZASIE PANDEMII KORONAWIRUSA SARS-COV-2
Agnieszka Pacud……...….....260
27. REKRUTACJA I SELEKCJA W REALIZACJI FUNKCJI PERSONALNEJ
Sandra Rafałko…….....268
28. E-SPORT JAKO ELEMENT ZARZĄDZANIA MARKĄ SPORTOWĄ
Marcin Widomski…….....278
29. PRZEGLĄD CZYNNIKÓW WPŁYWAJĄCYCH NA JAKOŚĆ INFORMACJI SPRAWOZDAWCZEJ
Adam Zabor…….....288
30. THE BENEFITS OF GROWING PLANTS IN A HYDROPONIC SYSTEM
Adam Zabor……...….....293
31. PROJECT IMPLEMENTATION CONTROL METHODS
Adam Zabor……...…….....298
32. OCENA POZIOMU ZADOWOLENIA KLIENTA ORGANIZACJI USŁUGOWEJ
Paulina Zator…….…….....303
33. STOSUNKI POLSKO – UKRAIŃSKIE W KSZTAŁTOWANIU INTEGRACJI REGIONALNEJ W EUROPIE ŚRODKOWO – WSCHODNIEJ
Jan Burbo……...….....318
34. DOWNFALL AMERYKAŃSKI PLAN INWAZJI NA JAPONIĘ W 1945
Konrad Górski……...…….....335

35. ZADANIA I UPRAWNIENIA POLICJI W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA WEWNĘTRZNEGO
Marta Hołdyńska……..…….....343
36. ZARYS PODSTAW PRAWNYCH UDZIAŁU POLSKICH ŻOŁNIERZY W RAMACH DRUGICH DORAŹNYCH SIŁ ZBROJNYCH ONZ NA BLISKIM WSCHODZIE 1973-1979
Maciej Kaproń…….....352
37. POSTĘPOWANIE REHABILITACYJNE W PRZYPADKU PACJENTA Z AFATYCZNYMI ZABURZENIAMI MOWY
Magdalena Urbańska…….....358
38. OPRACOWANIE METODY INTEGRACJI CZTEROWYMIAROWEGO MODELU KREATYWNEJ METODOLOGII JĘZYKOWEJ I NOWYCH TECHNOLOGII: IMPLIKACJE NA MIARE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU EDUKACJI JĘZYKOWEJ XXI WIEKU
Marzena Foltyn…….....368
39. ROZWÓJ PSYCHOFIZYCZNY DZIECI I MŁODZIEŻY ORAZ JEGO WPŁYW NA KSZTAŁTOWANIE PRAWIDŁOWEJ POSTAWY CIAŁA
Szymon Siatkowski, Agata Grabowska, Ewelina Mularczyk……..……383
40. DZIECI Z ZESPOŁEM ASPERGERA W OKRESIE PANDEMII COVID-19 – SPECYFIKA ZMIAN W ZAKRESIE ICH KOMPETENCJI MEDIALNYCH I INFORMACYJNYCH
Magdalena Slowik……...…..393
41. ZMIANY W ZAKRESIE KOMPETENCJI MEDIALNYCH I INFORMACYJNYCH UCZNIÓW Z ZESPOŁEM ASPERGERA W OPINII NAUCZYCIELI
Magdalena Slowik…….....404
42. PACJENT Z AFAZJĄ. PRZEGLĄD WYBRANYCH NARZĘDZI DIAGNOSTYCZNYCH
Magdalena Urbańska……..…..416
43. FEMALE CRIME - FORENSIC AND CRIMINOLOGICAL ANALYSIS
Patrycja Haber……..431
44. BARIERY NA DRODZE DO SKUTECZNEJ KOMUNIKACJI INTERPERSONALNEJ ORAZ STRATEGIE PROWADZENIA ROZMÓW W CELU ICH PRZEŁAMYWANIA
Izabela Holak……...……..436

45. WERBALNE I NIEWERBALNE SKŁADNIKI INTERAKCJI W KOMUNIKACJI INTERPERSONALNEJ
Izabela Holak……...…..453
46. STRUKTURA I DZIAŁALNOŚĆ ZWIĄZKU MŁODYCH NARODOWCÓW W LATACH 1932-1937
Ewa Bałuszyńska…….……..471
47. ROLA UNII EUROPEJSKIEJ ORAZ STANÓW ZJEDNOCZONYCH AMERYKI W WALCE PRZECIWKO PAŃSTWU ISLAMSKIEMU
Bogdan Ekstowicz……...…..479
48. PAŃSTWA WSPÓLNOTY NIEPODLEGŁYCH PAŃSTW W DEBATACH DOTYCZĄCYCH POLITYKI ZAGRANICZNEJ SEJMU II KADENCJI W OKRESIE SPRAWOWANIA URZĘDU PREMIERA PRZEZ WŁODZIMIERZA CIMOSZEWICZA (1996-1997)
Wojciech Pierściński……...……..495
49. KSZTAŁT I PRZYSZŁOŚĆ GRUPY WYSZEHRADZKIEJ PO PROCESIE WYBORCZYM NA PRZYKŁADZIE CZECH I AUSTRII W 2017 ROKU
Dawid Sawa…….…..504
50. CRYPTOCURRENCIES IN THE LIGHT OF POLISH LAW. SELECTED ASPECTS
Kewin Bach……..……..511
51. WYJĄTKI OD ZASADY "SUPERFICIES SOLO CEDIT" Z PERSPEKTYWY PRAWA PODATKOWEGO
Kewin Bach……..……..518
52. EWOLUCJA ODPOWIEDZIALNOŚCI ORGANIZATORA TURYSTYKI ZA SZKODY NIEMAJĄTKOWE NA GRUNCIE PRAWA POLSKIEGO
Piotr Krzyżanowski…….……..525
53. PLATFORMY ON-LINE JAKO NARZĘDZIE REALIZOWANIA POMOCY PSYCHOLOGICZNEJ I PRAWNEJ PRZEZ ORGANIZACJE NON PROFIT
Marta Kuliś, Beata Świątek……...……..534
54. ZABEZPIECZENIE ROSZCZENIA W SPRAWACH O OCHRONĘ DÓBR OSOBISTYCH
Martyna Podolska…….....546
55. UDZIAŁ W ZORGANIZOWANEJ GRUPIE PRZESTĘPCZEJ
Magdalena Trzeszczkowska……...……..554

56. KARALNOŚĆ A ZAPOBIEGANIE PRZESTĘPSTWOM NA TLE SEKSUALNYM
Wiktoria Wziętek……..558
57. BARIERY OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI W TURYSTYCE
Patrycja Czarnota……...…..568
58. HISTORIA, CHARAKTERYSTYKA I ZNACZENIE ROZGŁOŚNI STUDNECKICH W POLSCE
Anna Gawrońska-Piotrowska……..577
59. PRZYCZYNY I SKUTKI DZIAŁAŃ MOBBINGOWYCH
Natalia Gluza…….....587
60. MOBBING JAKO PRZEJAW NIEETYCZNYCH ZACHOWAŃ W MIEJSCU PRACY
Natalia Gluza……...……..598
61. UNDERCOVER REPORTING TECHNIQUES IN INVESTIGATIVE JOURNALISM
Patrycja Haber……..608
62. SŁUŻBA OCHRONY LOTNISKA JAKO ISTOTNY ELEMENT DLA BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO W CYWILNYCH PORTACH LOTNICZYCH W POLSCE
Łukasz Lipski……..……..612
63. PRODUCT IMAGE OF THE LUBUSKIE VOIVODSHIP - ENOTURISM AND CUISINE
Irena Lisowska-Szron…….……..621
64. MIŁOŚĆ W DOBIE BIG DATA
Adam Łojan…….…..627
65. CYBERPRZESTRZEŃ I CYBERBEZPIECZEŃSTWO – PRZEGLĄD POJĘĆ I CHARAKTERYSTYKA ZAGROŻEŃ
Wojciech Maksymiuk…….……..633
66. UCZEŃ EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ TUTOREM W OPINII NAUCZYCIELI
Magdalena Marekwia…….……..640
67. PREFERENCJE STUDENTÓW ZWIĄZANE Z ZAKUPEM I SPOŻYCIEM MIĘSA
Małgorzata Moskal……...651

68. PRÓBA OCENY JAKOŚCI ALKOHOLU MARKI Y (DANE SYMULACYJNE) ZA POMOCĄ METOD ANALIZY DYSKRYMINACYJNEJ
Paula Oryńska……...……..……..664
69. DZIAŁANIA POLSKIEGO TOWARZYSTWA HARFOWEGOW PRYZMACIE SEKTORA KREATYWNEGO
Agata Angelika Rzoska……...…..681
70. STARTUPS OF POSITIVE IMPACT IN THE PROCESS OF SOCIAL INCLUSION OF PEOPLE WITH DISABILITIES
Bożena Smorczewska-Mickiewicz……...……690
71. INNOVATION AND SOCIAL INNOVATORS IN THE PROCESS OF INTEGRATING PEOPLE WITH DISABILITIES
Bożena Smorczewska-Mickiewicz……...……698
72. INNOWACJE EKOLOGICZNE JAKO DETERMINANTA ROZWOJU RIPOK
Paulina Sołtysik…….……709
73. WPŁYW ALKOHOLIZMU NA FUNKCJONOWANIE RODZINY
Paulina Storska…….……717
74. MONAR JAKO PRZYKŁAD WYKORZYSTANIA SPOŁECZNOŚCI TERAPEUTYCZNEJ W LECZENIU UZALEŻNIEŃ
Żaneta Tempczyk-Nagórka……..……725
75. SZKOŁY ALTERNATYWNE – NIEKONWENCJONALNE MOŻLIWOŚCI ROZWOJU UCZNIA
Natalia Ubik……...……734
76. CHARAKTERYSTYKA WYBRANYCH ZAGROŻEŃ ZWIĄZANYCH Z UŻYTKOWANIEM INTERNETU PRZEZ DZIECI I MŁODZIEŻ
Sabina Waluś…….……741
77. WSPÓŁCZESNY CZŁOWIEK WOBEC WYZWAŃ WIRTUALNEJ RZECZYWISTOŚCI
Sabina Waluś…….……751
78. ZAKŁADY BUKMACHERSKIE W MARKETINGU SPORTU A ZAGROŻENIE UZALEŻNIENIEM
Marcin Widomski…….……761
79. TURYSTYKA KRAJOWA A PANDEMIA
Marcin Widomski…….……771

I NAUKI SPOŁECZNO-EKONOMICZNE

1. THE ECONOMIC OUTCOME OF CORONACRISIS FOR EUROPEANCOUNTRIES

Maciej Jabłoński
University of Łodź
Faculty of Economics and Sociology
SKN 4Future
st.POW 3/5, 90-255 Łódź
Email: maciej.jablonski1@unilodz.eu

Magda Witecka
University of Łodź
Faculty of Economics and Sociology
SKN 4Future
st.POW 3/5, 90-255 Łódź
Email: magda.witecka@unilodz.eu

Key words: Coronavirus, crisis, economic indicators, hierarchical clustering, Europe

1. Introduction

Coronacrisis is an economic recession caused by COVID-19 pandemic and the lockdown of economy imposed to limit the spread of this disease.

The epidemic was started in Wuhan, China in December 2020 [Fernandes, 2020]. Further in time, this virus spread around the world [McKibbin& Fernando, 2020] - mainly to Italy, Spain and other European countries, as well as to America.

In 12.09.2020, the cumulative number of cases worldwide were above 28,5 mln. Then, the number of deaths caused by Coronavirus was near the million around the world. The US was then a country with the highest number of infected people (above 6 mln) and deaths (below 200 thousand). In the EU, the highest number of cases was in Spain with over 0,5 million of infected people. The next countries with the highest infected numbers were France and Italy. To limit the spread of this disease, governments in different countries have taken various strategies. The authorities of some countries decided to close restaurants, bars and shopping centres. Events like Euro 2020 or Tokyo Olympic Games were cancelled or postponed. Schools and universities were closed, and then classes were carried out using the Internet. Offices were closed, which led to increasing the remote work.

Both restrictions and a pandemic affected economy, building a foundation under recession which struck into the global economy [McKibbin& Fernando, 2020]. Supply chains were disrupted. Because of the cancellation of events, and by lowered demand for tourist services, airlines had troubles, which caused the lower oil demand. The price war between Russia and Saudi also resulted in an oil price slump. Services, like entertainment, transport, retail, etc. were negatively affected by the crisis [Fernandes, 2020; Nicola, 2020]. The

unemployment rate increased, and GDP growth in the first two quarters of 2020 was negative across the world. In the EU, unemployment in June compared to one from January grew the most in Sweden, Baltic states, Croatia and Hungary. However, the highest loss in GDP growth among the European countries in the second quarter of 2020 countries was noted in Spain, France, Hungary and Romania.

The main reason behind this research was to compare EU countries economy using the cluster analysis. That was done by grouping countries into the clusters, based on their economic factors and medical data from the year before, and during the COVID-19 pandemic. This study tried to answer whether Coronacrisis affect country distribution among groups. The first two scenarios of cluster analysis were prepared based on economic indicators such as GDP growth, unemployment rate and more. Additionally, the third scenario was conducted based on demographic and health data. This auxiliary scenario answered if the change in economic distribution can be explained by Coronavirus Pandemic.

2. Study about Crisis

The first step to start work on this article was a necessity to examine the other literature regarding Coronavirus's crisis. It helped to understand the nature of the economic problems around the world caused by COVID-19 pandemic. From a financial point of view, there are many kinds of analysis about this issue. For example, the first notable mention paper is about the influence of COVID-19 to chosen economic sectors and reactions on the pandemic situation of China, Japan, US or even the European countries [Nicola et al., 2020]. In this article, authors write about the European rescue packages and compare how the European states want to manage the ongoing crisis [Nicole et al, 2020]. This study helped to understand other countries actions which were instrumental in cluster analysis.

The second worth mention article has prognoses for 2020 GDP growth for some countries (including the European countries) [Fernandes, 2020]. Based on this paper, there is a possibility to consider the different scenarios for the investigated countries. This article also helped to see the change in their GDP growth value between countries.

There are also many other studies about Coronacrisis related topic, which are not only restricted to some economic indicators. For example, one of the paper shows, that way of behaving to a crisis by different countries do not have a notable impact on how the companies were affected [Kraus et al., 2020]. Another research, on the other hand, focuses on the problem with the spreading of Coronavirus in European countries [Anderson, Mckee, Mossialos, 2020]. Authors of this article propose to use advanced technology like artificial intelligence to fight with the spreading of the virus [Anderson et al., 2020].

This study was conducted to fill a gap in the analysis of the affection induced by Coronavirus crisis in European countries. As mentioned earlier, many other studies were related to this topic, but none of them used cluster analysis to group countries based on specific socio-economic indicators.

3. Chosen data

The data for this research is related to the chosen economic indicators and medical data. This data is from two first quarters of the 2019 and 2020. The created database contains

some of the European countries - mainly to the European Union countries. Examined countries:

- Austria,
- Bulgaria,
- Croatia,
- Cyprus,
- Latvia,
- Romania,
- Slovakia,
- Denmark,
- Finland,
- Germany,
- Portugal,
- Slovenia,
- Luxembourg,
- Norway,
- Belgium,
- Netherlands,
- Sweden,
- The United Kingdom,
- France,
- Czechia,
- Poland,
- Iceland,
- Greece,
- Italy,
- Spain,
- Hungary,
- Malta,
- Estonia,
- Lithuania,
- Ireland.

The first type of data (economic indicators) is from the Eurostat website. Selected variables are:

- Variable 1 - Actual rentals for housing, Index, 2015=100.
- Variable 2 – Harmonised unemployment rates under 25 years, Percentage of the active population.
- Variable 3 – Harmonised unemployment rates, Percentage of the active population.
- Variable 4 – All-items HICP, Monthly rate of change .
- Variable 5 – Gross domestic product at market prices, Chain linked volumes, percentage change compared to the same period in the previous year

Variable 1 focuses on the actual rentals of housing. It specifies the index value for the specific month. The year used as the base for the index calculation is 2015. This variable did not have any missing data. Variable 1 represents continuous qualitative data.

The second variable - Variable 2 describes the harmonised unemployment rates under 25 years for specified countries. In this way, it represents the percentage of the active population - the youth searching for the job. This variable is a type of continuous quantitative data. Regrettably, there are some missing data - for Romania from April to June and in June for Greece and the United Kingdom.

The next variable is Variable 3, which represents the harmonized unemployment rates (it is like Variable 2, but this time not only for the active population under 25 years). In this variable is stored data regarding the percentage of the active population. That means this variable is quantitative and continuous. Some values for this variable are missing - in June for Greece and the United Kingdom.

The fourth variable - Variable 4 - defines the entire HICP positions - that is, the inflation rate. This variable is recorded as a monthly rate of change, which means it is a continuous quantity. This variable does not contain any missing data.

Final variable - Variable 5 - depicts the GDP (Gross Domestic Product) at market prices. This variable expresses the percentage change of GDP compared to the same period in the previous year with chain-linked volumes. There is missing value for Luxembourg in the second quarter in 2020. There is also a change in data - for Slovakia and Iceland, where the GDP is not calendar adjusted

The first four variables are the monthly data, but the last variable is quarterly. In this study, the data was sorted between 2019 and 2020, and then for variables were calculated the average value to make them consistent for cluster analysis. Unfortunately, this dataset includes missing values for some countries. The lacks in data are highly problematic for this specific cluster analysis. The missing data was replaced with the average value calculated based on the previous period. Eventually, the mixed data was compiled in two different datasets saved in .csv files.

The auxiliary cluster analysis was made based on pandemic data in addition to demographic and health data for analysed countries. This data come from Johns Hopkins University website. These variables were used to prepare additional cluster analysis:

- total_cases_per_million,
- new_cases_per_million,
- total_deaths_per_million,
- new_deaths_per_million,
- population,
- population_density,
- median_age,
- aged_65_older,
- aged_70_older,
- gdp_per_capita,
- cardiovasc_death_rate,
- diabetes_prevalence,
- female_smokers,
- male_smokers,
- hospital_beds_per_thousand,
- life_expectancy.

For the pandemic data, the variables were considered as daily started from January to the end of April.

The variable total_cases_per_million shows the number of Coronavirus cases per million inhabitants. This data is from the last day of April 2020 as discrete quantitative data,

Next variable - new_cases_per_milion - represents the new daily number of Coronavirus cases per million inhabitants. For this one, it is the maximal peak for each country from January to April 2020. This variable is a type of discrete quantitative data.

Another is total_deaths_per_million. This one expresses the number of deaths caused by Coronavirus per million inhabitants. This time it saved the state of the end of April for each country, which means, that it is a discrete quantitative data.

The fourth variable is new_deaths_per_million. It determines the daily number of deaths caused by Coronavirus per million inhabitants. Like the second variable, it represents the maximal peak for each country from January to April 2020 - discrete quantitative data.

The next variable is population, which declares the number of inhabitants of each country, which indicate that this is a discrete quantitative data.

The population_density variable describes the number of inhabitants per country area. The data type is discrete quantitative.

The seventh variable - median_age - depicts the median age of the population for an individual country. As the type of data, it is discrete quantitative.

Another is aged_65_older, which means that this is the percentage of the population older than 65. This time the variable is continuous quantitative and comes from 2019.

Like the previous one, the aged_70_older portrays the percentage of the population older than 70. This time it is also the continuous quantitative type of data from 2019,

This time, the variable is economically related. The gdp_per_capita represents the Gross Domestic Product per population of the individual country for 2019. This variable represents the continuous quantitative data.

The eleventh is cardiovasc_death_rate, which means that is the rate of casualties caused by hearth disease for an individual country. This data is discrete quantitative and is from 2019,

The next variable - diabetes_prevalence - describes the rate of people with diabetes from 2019. Type of this variable is discrete quantitative.

Another one is female_smokers, which represents the percentage of women who smoke cigarettes in 2019. This data is continuous quantitative.

Same as the previous variable, male_smokers is the percentage of men who smoke tobaccos in 2019. Like female_smokers, this data is continuous quantitative.

The medical variable hospital_beds_per_thousand expressed the number of beds per 10 thousand people in hospitals. This data is from 2019 as discrete quantitative type.

The last variable life_expectancy describes the average number of life expectancy in the analysed countries for 2019. The unit of this variable is the years - what is an example of a discrete quantitative data type.

4. Methodology

To make the calculation here was used the Python programming language - especially the packages like scipy and sklearn for cluster analysis, matplotlib and seaborn to make the graphs and the pandas package to manage the entered data.

As the method of clustering was chosen the agglomerative clustering method - hierarchical clustering. This type of clustering is "partitioning objects into optimally homogeneous groups on the basis of empirical measures of similarity among those objects have received increasing attention in several different fields" [Johanson, 1967, p. 241]. It helped to expose the group of similar EU countries based on the specified economic and social indicators. Hierarchical clustering permit to construct a dendrogram for three considered scenarios. The Euclidean distance was used as the metric to describe the range between items. The Ward method was used as the linkage criteria. It can be defined as the "minimum variance method" [Blashfield, 1976, p. 377].

To find the best possible number of clusters was used the Silhouette Metric (Score). The highest score of this metric reflects the best number of groups [Lensen, Xue, Zhang, 2017].

The steps to accomplish the cluster analysis for selected data was the following:

- At first, to make the variables more comparable, they were standardized.
- The next step was to create a dendrogram for each scenario.
- Later there was calculated the Silhouette Score to determine the best number of clusters.
- After picking the preferable number of groups, the next step was to use a hierarchical clustering algorithm to separate countries into the most similar groups.
- Finally, the pair plot chart was plotted to see the connection between countries in each cluster.

.

5. Economic Results

The first year analysed was 2019. All select economic indicators were prepared as it was mentioned earlier. Then the next step was to load this data. After the standardization process, the first dendrogram was made.

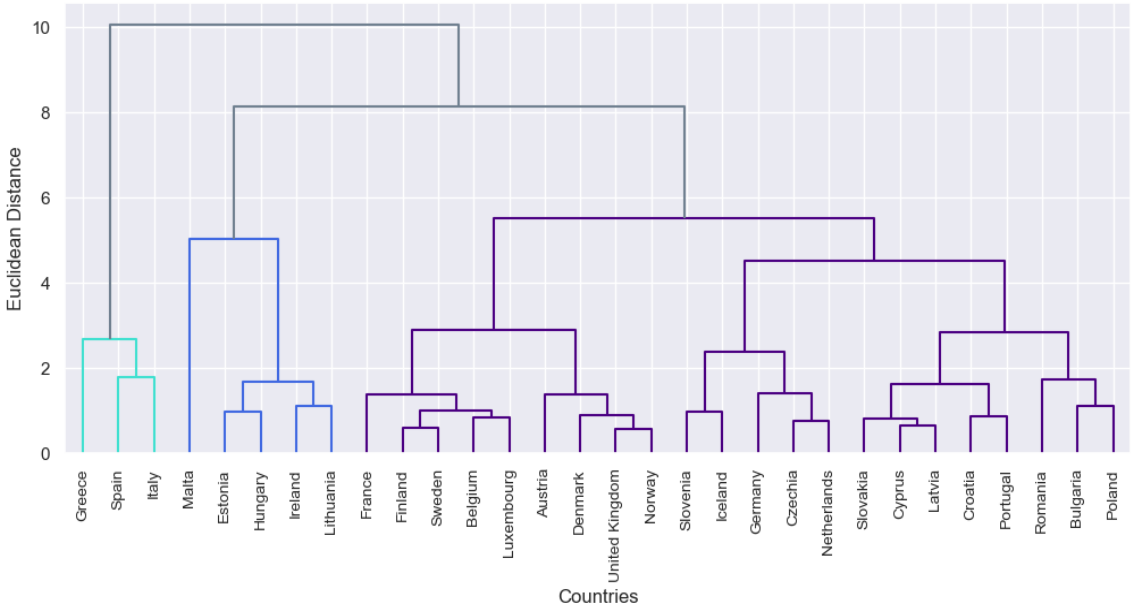

Figure 1. Dendrogram for economic variables in 2019
Source: own elaboration based on data from Eurostat.

In the graph, there are visible three different groups. The first group cluster contains countries like Greece, Spain and Italy. Next group is built from countries like Malta, Estonia, Hungary, Ireland and Lithuania. And the last cluster (the biggest one) includes the rest of analysed countries.

After creating a dendrogram, was constructed the heatmap with two dendrograms (one for variables and one for countries).

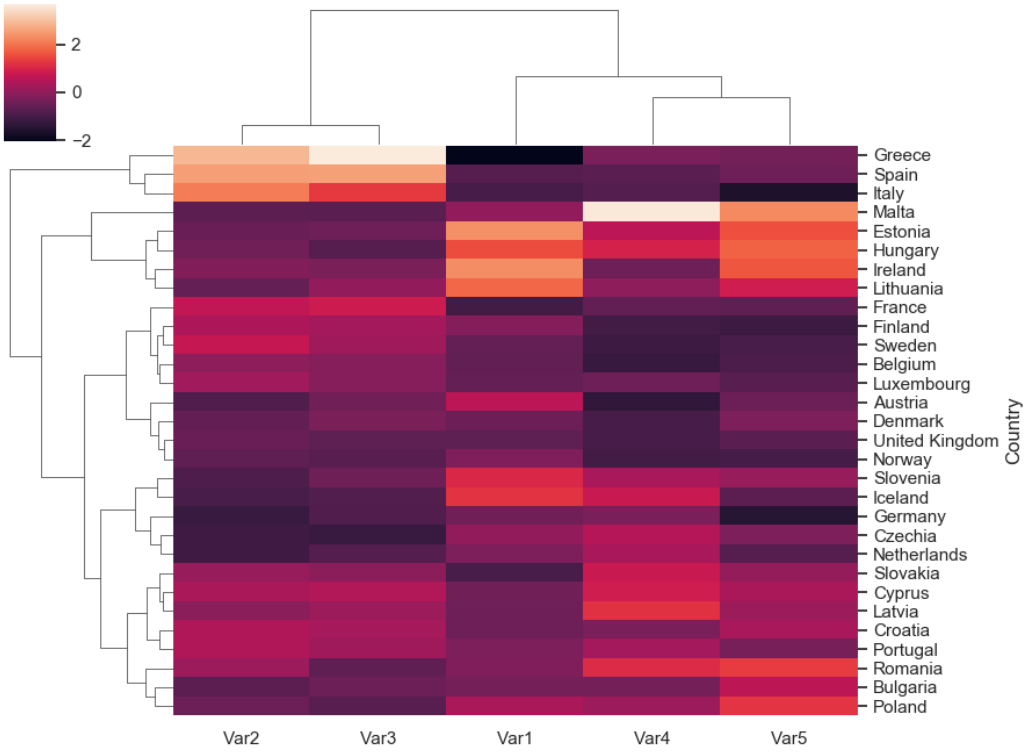

Figure 2 The heatmap for European countries and economic variables in 2019
Source: own elaboration based on data from Eurostat.

In a heatmap, there is visible the connection between Greece, Spain and Italy. Malta, Estonia, Hungary, Ireland and Lithuania are the most outstanding from other countries on Var1, Var4 and Var5. Rest countries are not so much distinguished as the previously mentioned ones. Finally, there is also noticeable the connection between the Var2 and Var3 or Var1 with Var4 and Var5.

In the next step, there was calculated the Silhouette Score, which supported the decision about the number of groups.

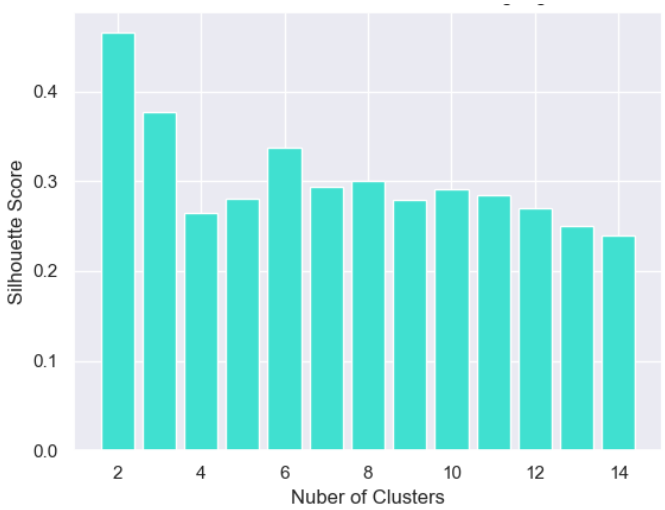

Figure 3. The bar plot of Silhouette Score for economic variables in 2019
Source: own elaboration based on data from Eurostat.

Based on the Silhouette Score, there is a visible advantage of two clusters. But for the cause of research, there was chosen the three groups - based on the information from dendrogram and heatmap (which is the second-best choice based on Silhouette Score).

Finally, the number of clusters emerged. Then using the hierarchical clustering algorithm, the countries were divided into similar groups. The first group of them is the biggest one because it contains twenty-two countries. The second group combines countries like Greece, Spain and Italy. The last cluster has five countries - Malta, Estonia, Hungary, Lithuania and Ireland.

In the pair plot, the most outstanding clusters are for variables Var1 and Var2. In Var3, the first and the third group were interpenetrated because of the lack of insulation between these clusters. Var4 and Var5 are the most blended. There is no insulation between these groups.

Figure 4. Pair plot for all variables with a division into clusters in 2019

Source: own elaboration based on data from Eurostat.

The last analysed year was 2020. As it was done for 2019, the data was selected and prepared to make the dendrogram for this year.

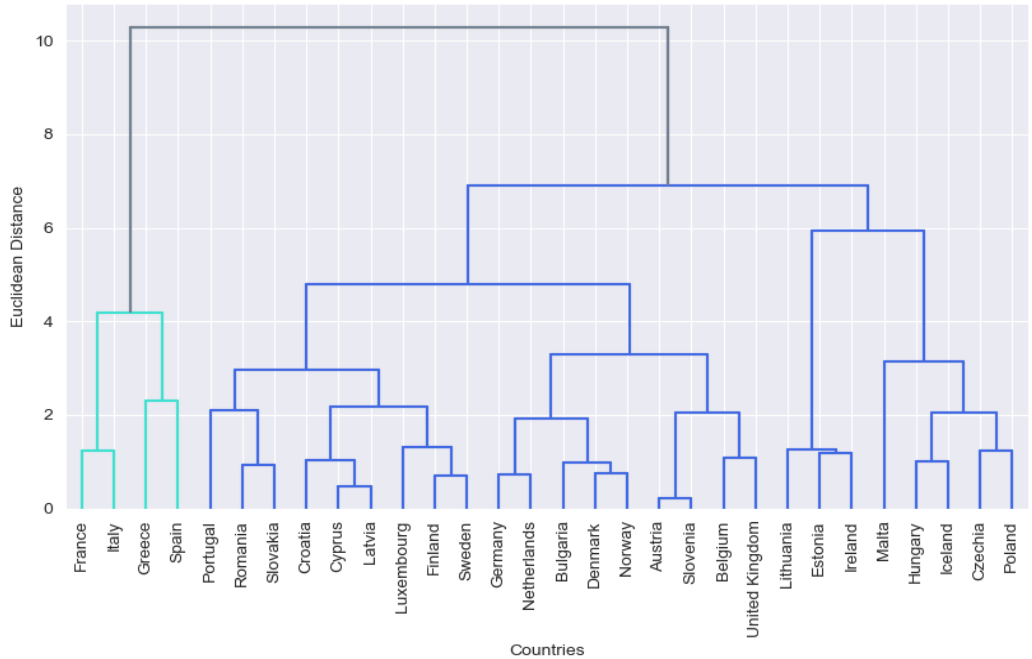

Figure 5. Dendrogram for economic variables in 2020

Source: own elaboration based on data from Eurostat.

In a dendrogram for 2020, there is visible the four groups of countries. The first group contains countries like France, Italy, Greece and Spain when the third cluster represents the countries like Lithuania, Estonia and Ireland. Malta, Hungary, Czechia and Poland are in the fourth group. The last group - the second one - has the rest of the analysed countries.

The next step was to prepare the heatmap.

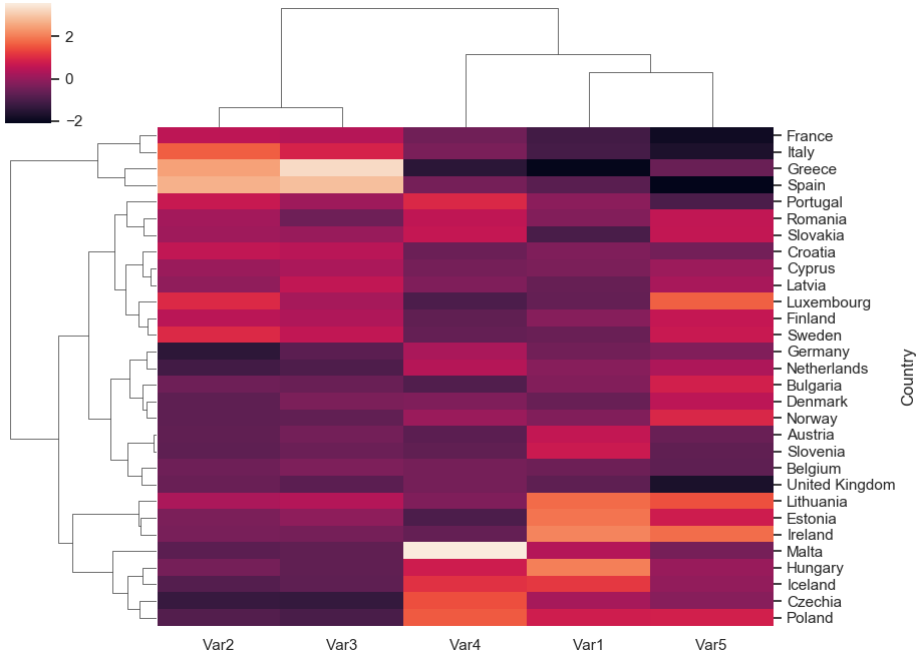

Figure 6. The heat map for European countries and economic variables in 2020

Source: own elaboration based on data from Eurostat.

In a heatmap, there is noticeable the connection between countries like France, Italy, Greece and Spain. These countries have similar values for Var2 and Var3, and for Var4, Var1 and Var5. The next outstanding group is that with Malta, Hungary, Iceland, Czechia and Poland. They share the most connection in Var4, Var1 and Var5, but they are also consistent in Var2 and Var3. The main difference between the third and the second group is for Var4. That is why Lithuania, Estonia and Ireland are in a different group. Their values are the most unusual for Var1 and Var5. The last group is the biggest one - it contains the rest of the countries.

As it was for 2019, the most similar variables are Var2 and Var3, and there is a visible connection between Var4, Var1 and Var5.

Then, when a heatmap was ready, the next step was to create the bar plot for Silhouette Score.

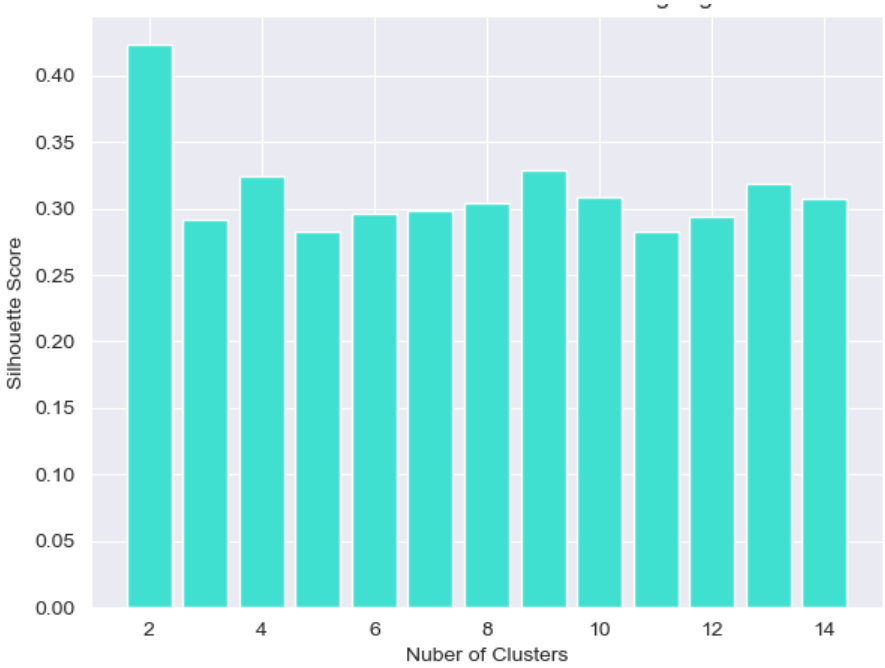

Figure 7. The bar plot of Silhouette Score for economic variables in 2020
Source: own elaboration based on data from Eurostat.

Based on the graph, the best number is two clusters. The next best value is four groups. Considering the results from a dendrogram and heatmap, the chosen number of groups in the further analysis is four.

The last part of the analysis for 2020 was using the hierarchical clustering algorithm to separate countries into four groups and to create the pair plot for variables. The algorithm classified France, Greece, Italy and Spain to one group. The next cluster contains Czechia, Poland, Iceland, Hungary and Malta. Countries like Estonia, Lithuania and Ireland are clustered together into one group. The last group is the largest one, which includes the rest of the analysed countries.

According to pair plot for 2020, the most distinguish variables are Var1 and Var5 - where for Var1 the clusters are the most isolated and consistent compared to rest, and for Var5 the first group is the one who blends into other groups. For the rest of the variables, the clusters are blended. For the Var2, the most outstanding is the second group. The rest of the groups are consistent but not isolated. The next variable - Var3 - is like Var2. There, the most distinguished is a second cluster, when the rest are consistent but not well separated. However, for the Var4, the most isolated from the other group are the second and the third cluster. The rest clusters are not well segregated.

Figure 8. Pair plot for all variables with a division into clusters in 2020

Source: own elaboration based on data from Eurostat.

6. Socio-health results

For the third clustering scenario, the demographic and medical data was chosen. After some data preparation, there was constructed the dendrogram.

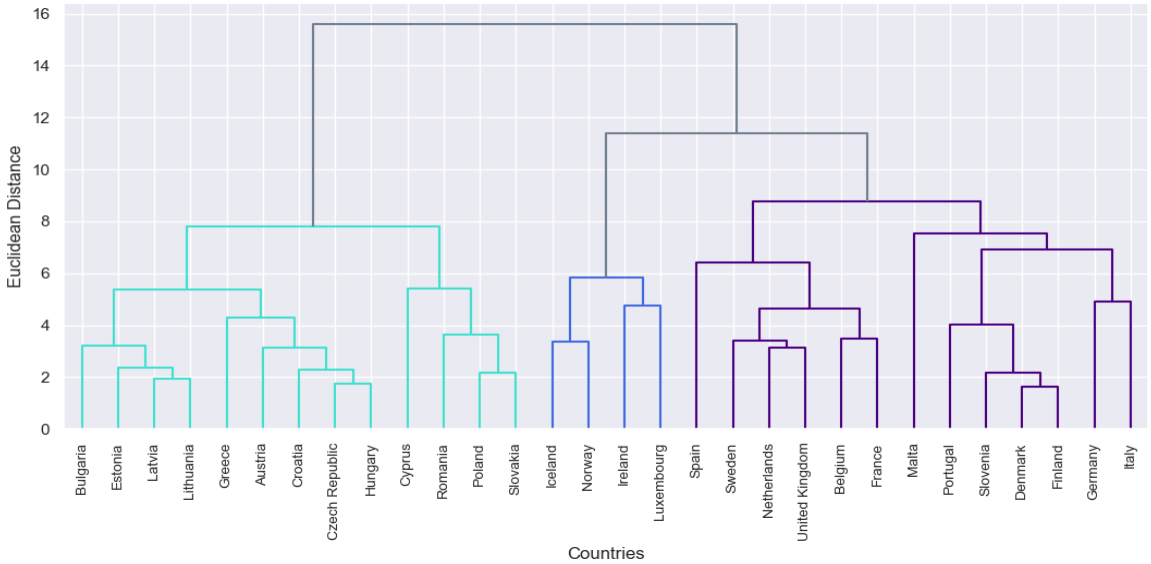

Figure 9. Dendrogram for medical data

Source: own elaboration based on data from Eurostat.

The graph represents the clusters conducted by hierarchical clustering. The first cluster represents countries like Bulgaria, Estonia, Latvia, Lithuania, Greece, Australia, Croatia, Czech Republic, Hungary, Cyprus, Romania, Poland and Slovakia. These countries have similar GPD per capita, population, population density, total and the new number of deaths per million inhabitants. The next group contains countries like Ireland, Norway, Iceland and Luxembourg - with the biggest connect thanks to median_age, aged_65_older and aged_70_older variables. The third cluster includes Spain, Sweden, Netherlands, United Kingdom, Belgium and France. The last group includes countries like Malta, Portugal, Slovenia, Denmark, Finland, Germany and Italy - who are most similar in total and new cases per million inhabitants.

When dendrogram for medical and demographic data was ready, the next point was to create the heatmap.

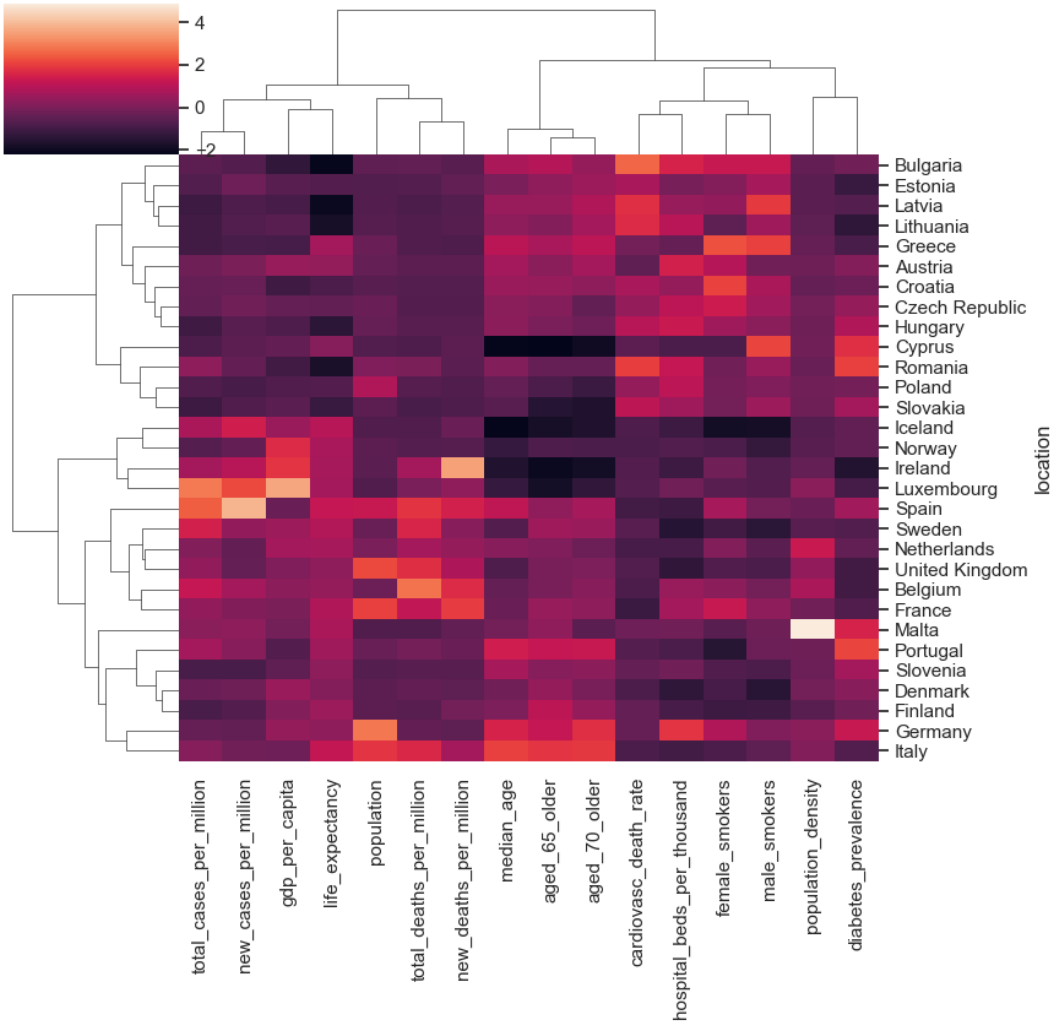

Figure 10. The heat map for European countries and medical data

Source: own elaboration based on data from Eurostat.

At first look, the heatmap shows the similarity among countries from Central and Eastern Europe. The numbers of infection and casualties caused by Coronavirus were lower

among those countries. Those countries have a relatively older population and a higher percentage of people with heart diseases or diabetes than other analysed nations. Another group represents countries with a lower rate of seniors in comparison to other countries. Those countries are Norway, Luxemburg, Ireland and Island. In this cluster, there is an average or even higher number of infections and deaths. The third group consist of countries like Spain, Sweden, Netherlands, Belgium and France. In this cluster, the death rate was higher than in other countries, and the infection rate exceeded the average. In the fourth group, there are countries like Malta, Portugal, Spain, Slovenia, Denmark, Finland, Germany and Italy. Those countries have relatively lower infection rate and death rate (excluding Italy). In comparison to the third group, this one contains a higher percentage of senior.

In point of variables, a heatmap presents the connection between median_age, aged_65_older and aged_70_older variables. The other group of variables contains total_cases_per_million, new_cases_per_million, gpd_per_capita, life_expectancy,population, total_deaths_per_million and new_deaths_per_million. The last one group of variables are cardiovasc_death_rate, hospital_beds_per_thousand, female_smokers, male_smokers, populat -ion_density and diabetes_prevalence.

To check the best number of clusters, the Silhouette Score was measured.

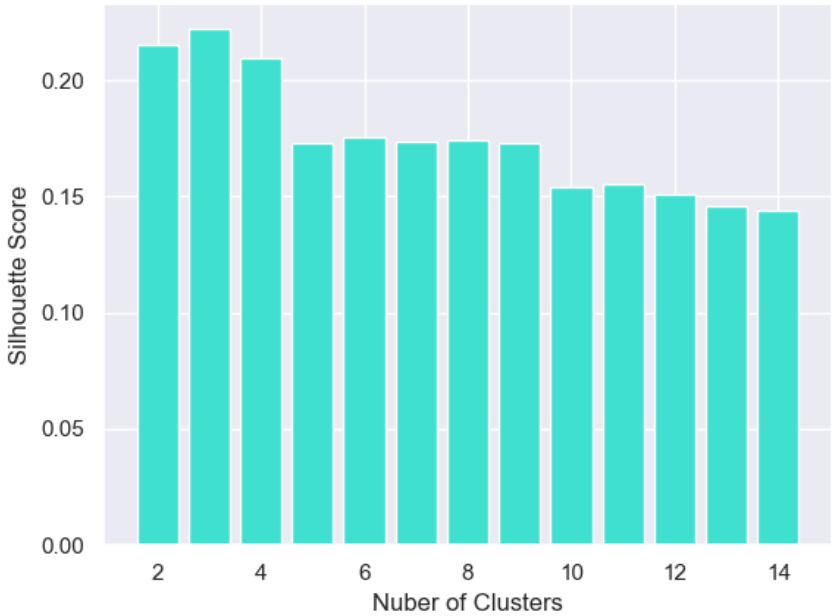

Figure 11. The bar plot of Silhouette Score for medical data
Source: own elaboration based on data from Eurostat.

The Silhouette Score points on the three clusters as the best result. But getting into account the dendrogram and heatmap there was the decision to choose the four groups (the third-best value of Silhouette Score).

The last step of this analysis was to start the hierarchical clustering algorithm to divide the countries into groups. An algorithm into the first cluster allocated the countries like Austria, Bulgaria, Croatia, Cyprus, Latvia, Romania, Slovakia, Greece, Czechia, Poland, Hungary, Estonia and Lithuania. The second group contains states as Finland, Germany, Portugal, Slovenia, Italy and Malta. The next cluster represents Luxembourg, Norway,

Iceland, Ireland - this cluster is the smallest one. The final group includes the rest of examined nations, which means Belgium, Netherlands, Sweden, the United Kingdom, France and Spain.

7. Conclusions

Table 1. Affiliation of countries to group based on scenarios of cluster analysis

Country	2019	2020	Medical
Austria	1	1	1
Bulgaria	1	1	1
Croatia	1	1	1
Cyprus	1	1	1
Latvia	1	1	1
Romania	1	1	1
Slovakia	1	1	1
Denmark	1	1	2
Finland	1	1	2
Germany	1	1	2
Portugal	1	1	2
Slovenia	1	1	2
Luxembourg	1	1	3
Norway	1	1	3
Belgium	1	1	4
Netherlands	1	1	4
Sweden	1	1	4
United Kingdom	1	1	4
France	1	2	4
Czechia	1	3	1
Poland	1	3	1
Iceland	1	3	3
Greece	2	2	1
Italy	2	2	2
Spain	2	2	4
Hungary	3	3	1
Malta	3	3	2
Estonia	3	4	1
Lithuania	3	4	1
Ireland	3	4	3

Source: own elaboration based on data from Eurostat.

France moved from the first group, which consists of countries like Poland, Germany, Portugal, Sweden, to group with countries such as Greece, Italy and Spain. This change was caused by a decrease in GDP growth for the second quarter of 2020 (for approximately -13,8%). The third clustering showed that France has the highest death rate caused by Coronavirus in addition to other countries.

In 2020, Czechia, Poland and Iceland were moved to the third cluster - the one with Hungary and Malta. Those countries had relatively higher inflation in comparison to other countries. Nations like Estonia, Lithuania and Ireland were classified as the fourth group. Auxiliary clusters explained partially changes into economics clusters. The fourth cluster showed countries with trouble in struggling with the pandemic crisis like France or Spain and those with a more liberal approach in fighting with the epidemic, such as Sweden, the UK or Netherlands. France has shown how the national economy could be affected negatively by the crisis caused by the epidemic. In this research, the pandemic induced change into the economics clusters. Additionally, even though medical data showed, that Netherlands, Sweden and Belgium were in the same group as France, those countries stayed in the same economic cluster as Austria, Denmark, Norway and Belgium. That means these states have had an utterly different pandemic development.

These results could be affected by the selection of the variables used in this study. Extension of the set of the variables may in response give better results. To conclude, the better results in a fight with pandemic did not mean that countries have a better economic condition. The Actions which were taken by the government (especially those which limited economic activity) took a toll on the global economy. Also, the dependencies between nations and globalisation caused that, when the critical pandemic situation in one country strikes in other countries regardless of their successes in fighting the epidemic.

In the future, this study could be extended by new economic variables showing the structure of the economy or the international dependencies between countries. Also, an interesting topic to examine may be the long-term economics results based on the development of the pandemic and restriction imposed to fight with the Coronavirus disease.

Bibliography:

1. Anderson, M., Mckee, M., &Mossialos, E. (2020). Covid-19 exposes weaknesses in European response to outbreaks.
2. Blashfield, R. K. (1976). Mixture model tests of cluster analysis: Accuracy of four agglomerative hierarchical methods. Psychological Bulletin, 83(3), 377.
3. Fernandes, N. (2020). Economic effects of coronavirus outbreak (COVID-19) on the world economy. Available at SSRN 3557504.
4. Johnson, S. C. (1967). Hierarchical clustering schemes. Psychometrika, 32(3), 241-254.
5. Kraus, S., Clauss, T., Breier, M., Gast, J., Zardini, A., & Tiberius, V. (2020). The economics of COVID-19: initial empirical evidence on how family firms in five European countries cope with the corona crisis. International Journal of Entrepreneurial Behavior& Research, 1067-1092.
6. Lensen, A., Xue, B., & Zhang, M. (2017, April). Using particle swarm optimisation and the silhouette metric to estimate the number of clusters, select features, and perform clustering. In European Conference on the Applications of Evolutionary Computation (pp. 538-554). Springer, Cham.
7. McKibbin, W., & Fernando, R. (2020). The economic impact of COVID-19. Economics in the Time of COVID-19, 45-51.

8. Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., Agha M & Agha, R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): A review. International journal of surgery (London, England), 78, 185-193.

Electronic sources:

9. https://ec.europa.eu/eurostat/web/covid-19/data, (accessed 05.09.2020).
10. https://data.oecd.org/gdp/quarterly-gdp.htm (accessed 05.09.2020).
11. https://covid19.who.int/ (accessed 05.09.2020).
12. https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports/ (accessed 06.09.2020).
13. http://datatopics.worldbank.org/universal-health-coverage/coronavirus/(accessed 05.09.2020).
14. https://coronavirus.jhu.edu/map.html (accessed 05.09.2020).

2. KONCEPT EUROPEJSKIEGO ZIELONEGO ŁADU DLA EUROPY. NA DRODZE DO ROZWOJU GOSPODARCZEGO SPRZYJAJĄCEMU ŚRODOWISKU NATURALNEMU

mgr Klaudia Kudławiec
doktorantka na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego
Email: klaudia.kudławiec@poczta.onet.pl

1. Wstęp

Europejski Zielony Ład jest planem autorstwa Ursuli von der Leynen, czyli nowej przewodniczącej Komisji Europejskiej. Został on przyjęty 11 grudnia 2019 jako jeden z kluczowych obszarów prac Komisji Europejskiej na najbliższe kilka lat. Jego głównym celem jest zbudowanie zrównoważonej gospodarki UE poprzez dostrzeżenie w wyzwaniach związanych z klimatem i środowiskiem naturalnym możliwości we wszystkich obszarach polityki oraz przeprowadzenie transformacji, która będzie sprawiedliwa i sprzyjająca włączeniu społecznemu. Według konceptu przewodniczącej Komisji Europejskiej do 2050 r. nasz kontynent miałby stać się pierwszym neutralnym dla klimatu kontynentem, przy jednoczesnym zachowaniu przyrody, utrzymaniu zrównoważonego rozwoju gospodarki, poprawie stanu zdrowia i jakości życia obywateli.

Głównym celem niniejszego artykułu jest analiza działań podjętych na poziomie wspólnotowym zmierzających do przekształcenia UE w pierwszy neutralny klimatycznie kontynent. W części pierwszej zostanie przedstawiona wizja klimatycznej transformacji Europy w ramach politycznych wytycznych Ursuli von der Leyen, ubiegającej się o stanowisko przewodniczącej Komisji Europejskiej. Cześć druga będzie poświęcona konceptowi Europejskiego Zielonego Ładu, który stanowi kompleksowy plan działań mający na celu osiągnięcie bardziej ambitnych celów klimatycznych. W części trzeciej zostanie natomiast zaprezentowany plan inwestycyjny dla Europy, który umożliwi finansowanie i realizacje transformacji klimatycznej w UE.

2. Materiał i metody

Bazę źródłową artykułu stanowią w głównej mierze dokumenty autorstwa Komisji Europejskiej (komunikaty, wnioski, opinie). Badanie zostało wykonane w oparciu o dwie metody jakościowe: analizę instytucjonalno-prawną oraz analizę porównawczą.

3. Wyniki i dyskusja

3.1. Program polityczny Ursuli von der Leyen

Ochrona klimatu oraz przekształcenie UE w pierwszy neutralny kontynent w skali globalnej znalazły priorytetowe miejsce w programie politycznym Ursuli von der Leynen, ubiegającej się o stanowisko przewodniczącego Komisji Europejskiej. Według niej Europejczycy domagają się przede wszystkim podjęcia konkretnych działań na szczeblu

unijnym zmierzającym do przeciwdziałania zmianom klimatu, dlatego też należy przeznaczyć większe środki na badania i innowacje, przekształcenie europejskiej gospodarki oraz modernizacje polityki przemysłowej. Mając na uwadze sam koncept Europejskiego Zielonego Ładu ma on objąć swoim zasięgiem pierwsze europejskie prawo o klimacie, dzięki któremu neutralność klimatyczna nabierze charakteru prawnie wiążącego. W tym zakresie autorka zaproponowała rozszerzenie systemu handlu uprawnieniami do emisji na sektor morski, sektor budowlany oraz ruch drogowy, a także sukcesywną redukcję bezpłatnych uprawień przyznanych firmom lotniczym. Ciekawą propozycją jest ustanowienie transgranicznego podatku od emisji dwutlenku węgla co w dłuższej perspektywie czasu miałoby doprowadzić do uniknięcia ucieczki gazów cieplarnianych [https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/political-guidelines-next-commission_pl.pdf].

Transformacja klimatyczna musi również uwzględniać również to, że niektóre z państw członkowskich będą potrzebowały większego wsparcia finansowego by sprostać czoła nowym wyzwaniom. W tym zakresie kluczowa rolę będzie odgrywać Fundusz Spójności, którego działalność miałaby być uzupełniona o utworzenie nowatorskiego Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji. Kolejnym krokiem ma być przyjęcie Europejskiego Paktu na rzecz Klimatu, który przyczyni się do zbliżenia regionów, społeczności lokalnych oraz przemysłu i placówek edukacyjnych [https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/political-guidelines-next-commission_pl.pdf].

Ursula von der Leyen podkreśliła również konieczność redefinicji dotychczasowych celów klimatycznych. W tym kontekście Komisja Europejska miałaby zaproponować kompleksowy plan ograniczenia emisji przez UE do poziomu 55 % do 2020 r. Plan ten miałby się opierać na wnikliwej ocenie skutków społecznych, gospodarczych i środowiskowych, co zapewni równie warunki działania oraz pobudzi innowacyjność, konkurencyjność oraz poziom zatrudnienia. Kolejną propozycją jest przyjęcie nowej strategii na rzecz różnorodności biologicznej, której głównym celem jest zmiana sposobów produkcji, konsumpcji i handlu co w dłuższej perspektywie czasu doprowadzi do zachowania oraz odtworzenia europejskiego ekosystemu. Należy również zapewnić wszystkim rolnikom niezbędne środki do kontyunacji ich dotychczasowej działalności, dlatego też przewiduje się większe wsparcie dla rolników w ramach nowej strategii „od pola do stołu", mającej na celu utrzymanie zrównoważonej żywności wzdłuż całego łańcucha wartości. Wymienione powyżej działania winny być uzupełnione o przyjęcie nowego planu działania dotyczącego gospodarki o obiegu zamkniętym, który ma przyczynić się do bardziej zrównoważonego wykorzystania zasobów, szczególnie w sektorach zasobochłonnych i mających kluczowy wpływ na środowisko [https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/political-guidelines-next-commission_pl.pdf].

3.2. Europejski Zielony Ład w ujęciu koncepcyjnym

Wybór Ursuli von der Leyen na przewodniczącą Komisji Europejskiej niejako w naturalny sposób przyspieszył proces przekształcania kontynentu europejskiego w zasobooszczedną, konkurencyjną i klimatycznie neutralną gospodarkę. Wyrazem niniejszych dążeń jest Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Europejski Zielony Ład,

będący kompleksowym planem działania, dzięki któremu UE w 2050 r. miałaby osiągnąć zerowy poziom emisji gazów cieplarnianych [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e%20n/ip_19_6691].

Plan ten obejmuje główne polityki i środki niezbędne do zagwarantowania na obszarze wszystkich państw członkowskich UE zrównoważonego wzrostu sprzyjającego włączeniu społecznemu, dzięki czemu wzrost gospodarczy będzie oddzielony od eksploatowania zasobów naturalnych. Komunikat składa się z następujących elementów: po pierwsze, bardziej ambitne cele klimatyczne na lata 2030-2050, po drugie, dostarczenie czystej, przystępnej cenowo i bezpiecznej energii, po trzecie, zmobilizowanie sektora przemysłu na rzecz czystej gospodarki, po czwarte, budowanie i remontowanie w sposób oszczędzający energie i zasoby, po piąte, zerowy poziom emisji zanieczyszczeń na rzecz nietoksycznego środowiska, po szóste, ochrona i odbudowa ekosystemów i różnorodności, po siódme, sprawiedliwy, zdrowy i przyjazny środowisku system żywnościowy, po ósme, przyspieszenie przejścia na zrównoważoną i inteligentną mobilność. Struktura planu jest więc kontynuacją politycznych wytycznych Ursuli von der Leynen.

Kluczową propozycją zawartą w komunikacie jest uchwalanie prawnie wiążącego celu neutralności klimatycznej, innymi słowy gospodarka unijna będzie mogła emitować tylko taką ilość gazów cieplarnianych, którą jest w stanie pochłonąć [https://www.isp.org.pl/uploads/download/zielony-lad-dla-europy-uwarunkowania-narzedzia-perspektywy_pl_1599572389.pdf].

W celu osiągnięcia bardziej ambitnych celów klimatycznych Komisja zobligowała się do przestawienia planu i oceny skutków zredukowania emisji gazów cieplarnianych do poziomu 50-55 % do końca 2030 r. Ponadto wystąpiła ona z propozycją ustanowienia mechanizmu dostosowywania cen uwzględniając emisje dwutlenku węgla w wybranych sektorach, dzięki któremu ceny importowanych wyrobów będą odzwierciedleniem wielkości emisji skorelowanych z ich wyprodukowaniem [https://www.isp.org.pl/uploads/download/zielony-lad-dla-europy-uwarunkowania-narzedzia-perspektywy_pl_1599572389.pdf].

Główny ciężar ograniczenia emisji gazów cieplarnianych spoczywa na unijnym systemie energetycznym, dlatego efektywność energetyczna jest obecnie uznawana za priorytet. Nowy system energetyczny winien więc bazować w głównej mierze na źródłach odnawialnych, przy podjęciu równoległych kroków mających na celu szybkie wycofanie produkcji węgla i obniżenie emisyjności sektora gazowego. Działaniom tym powinna również towarzyszyć wzajemne połączenie i cyfryzacja europejskiego rynku energii przy jednoczesnym poszanowaniu neutralności technologicznej. Co więcej, każde z państw członkowskich winno przestawić swoje plany dotyczące wykorzystania energii i klimatu.

Komisja Europejska zobowiązała się również do możliwie jak najszybszego przyjęcia nowej europejskiej strategii przemysłowej z uwagi na to, że osiągnięcie celów klimatycznych wymaga pełnej mobilizacji przemysłu. Jest to pierwszy krok na drodze do stworzenia gospodarki o obiegu zamkniętym, która winna być oparta na energochłonnych gałęziach przemysłu, tj. produkcja stali, chemikaliów i cementu oraz polityce „zrównoważonych produktów", która ograniczy zużycie materiałów oraz ich ponowne wykorzystanie przed recyklingiem, doprowadzając tym samym do znacznego ograniczenia odpadów. W 2020 r. Komisja ma także rozpocząć współprace z zainteresowanymi stronami poświęconą nowej

inicjatywy dotyczącej renowacji, by umożliwić falę renowacji" budynków publicznych i prywatnych [https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-industrial-strategy_pl].

Jednym z ważniejszych postanowień niniejszego dokumentu jest zobowiązanie do ograniczenia emisji w sektorze transportu o 90 % do 2050 r. Jest to szczególnie istotne bowiem transport jest odpowiedzialny za ponad jedną czwarta emisji gazów cieplarnianych. W tym kontekście przewiduje się zwiększenie udziału kolei i śródlądowych dróg wodnych w śródlądowym transporcie towarów, zautomatyzowanie i oparcie mobilności na sieci multimodalnej, zlikwidowanie dopłat do paliw kopalnych, rozwinięcie produkcji oraz ustanowienie alternatywnych i zrównoważonych paliw transportowych.

Kolejną ciekawą inicjatywą jest strategia „od pola do stołu", która zmierza do ograniczenia wpływu sektorów przetwórstwa żywności oraz handlu detalicznego na środowisko. W tym zakresie przewiduje się ograniczenie użycia chemicznych pestycydów, nawozów i antybiotyków, obniżenie cen zdrowej żywności, zachęcając tym samym do jej spożywania, a także wsparcie rolników łańcuchu wartości [https://ec.europa.eu/food/farm2fork_en].

Opierając się na sprawozdaniu Międzyrządowej Platformy Naukowo-Polityczną w sprawie Różnorodności Biologicznej i Funkcjonowania Ekosystemów z 2019 r. [https://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/strategy/index_en.htm].

Komisja zobligowała się także do zaprezentowania nowej strategii na rzecz bioróżnorodności, celem zwiększenia powierzchni obszarów lądowych i morskich, będących pod ochroną oraz odbudowy kapitału naturalnego w UE [https://ipbes.net/news/ipbes-global-assessment-preview]. Komisja zdecydowała również o wprowadzeniu nowych środków prawnych promujących produkty przywożone celem zerwania z wylesianiem i degradacją lasów. Priorytetem nowej europejskiej strategii leśnej będzie efektywne zalesianie oraz ochrona i rekultywacja lasów w Europie [Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitatu Ekonomicznego Społecznego i Komitetu Regionów. Zintensyfikowanie działań UE na rzecz ochrony i odtwarzania światowych lasów, COM/2019/352 final].

Działania w zakresie ochrony lasów powinny być uzupełnione równorzędnymi krokami na drodze do zagwarantowania nietoksycznego środowiska. Dlatego też Komisja Europejska ma przyjąć w 2021 r. kompleksowy plan działania na rzecz eliminacji zanieczyszczeń powietrza, wody i gleby, bazując na opiniach zebranych podczas oceny obowiązujących przepisów prawnych odnoszących się do jakości powietrza [https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/air-quality-23-2018/pl/].

Realizacja celów określonych w Europejskim Zielonym Ładzie będzie jednak wymagać znaczących nakładów inwestycyjnych, dlatego priorytetową kwestią w tym zakresie jest przedstawienie nowych źródeł finansowania w zakresie klimatu i energii. Główną rolę ma odgrywać budżet UE, w ramach którego przewiduje się utworzenie nowego koszyka zasobów własnych, składającego się z: udziału w nowej wspólnej skonsolidowanej podstawie opodatkowania osób prawnych, proporcjonalnej części zysków z europejskiego systemu handlu uprawnieniami do emisji, pochodzącej ze sprzedaży aukcyjnej oraz krajowego wkładu skorelowanego z ilością odpadów z tworzyw sztucznych, które nie zostały poddane recyklingowi [Komisja Europejska. *Wniosek decyzja Rady w sprawie systemu zasobów*

własnych Unii Europejskiej, Bruksela, dnia 2.5.2018 COM (2018) 325 final]. Oprócz tego co najmniej 30 % środków Funduszu InvestEU ma być przydzielone na walkę ze zmianą klimatu.

Komisja zobowiązała się także do przedłożenia planu inwestycyjnego na rzecz zrównoważonej Europy, który będzie zawierał postanowienia odnośnie nowego mechanizmu sprawiedliwej transformacji, w ramach którego miałby zostać utworzony Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji. Mechanizm ten będzie pełnił funkcje subsydiarną wobec budżetu unijnego i koncentrował się na tych regionach i sektorach, które najbardziej odczują skutki klimatycznej transformacji. Finansowanie zielonej transformacji wymaga również większego zaangażowania sektora prywatnego, co wzmocni mechanizm zrównoważonych inwestycji. Istotną rolę będą także odgrywać budżety kraje, dlatego każde państwo członkowskie będzie zobligowane do rzetelnego zaprojektowania reform podatkowych, które mogą nie tylko asygnować przy napędzaniu wzrostu gospodarczego i poprawieniu odporności na wstrząsy klimatyczne, lecz również przyczynić się do bardziej sprawiedliwej transformacji.

Ostatnim punktem Zielonego Ładu dla Europy jest podkreślenie kluczowej roli nowych technologii, badań naukowych i innowacji w ramach transformacji klimatycznej. W związku z tym Komisja zajmie się przygotowaniem europejskich ram kompetencji by wesprzeć kraje członkowskie w rozwijaniu umiejętności i postaw w kontekście zmiany klimatu i zrównoważonego rozwoju [Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Europejski Zielony Ład, Bruksela, dnia 11.12.2019 r. COM (2019) 640 final].

3.3. Plan inwestycyjny na rzecz zrównoważonej Europy

Niespełna miesiąc po ogłoszeniu Zielonego Ładu dla Europy, Komisja Europejska przyjęła wniosek planu inwestycyjnego na rzecz zrównoważonej Europy, będący kluczowym filarem działań unijnych na rzecz walki ze zmianami klimatu. Plan przewiduje uruchomienie w ciągu następnych 10 lat zrównoważonych inwestycji publicznych i prywatnych opiewających na wartość co najmniej 1 bln EUR, które ma się odbyć według ściśle określonych ram uławiających działalność inwestorom prywatnym i publicznym. Ramy te będą skierowane zarówno na inwestycje w dziedzinie klimatu, jak i inwestycje społeczne, bezpośrednio skorelowane ze zrównoważoną transformacją. Plan zakłada także odpowiedni poziom pomocy na dostosowane do potrzeb administracji publicznej w zakresie identyfikowania, strukturyzowania, a także realizacji klimatycznych celów [Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitatu Ekonomicznego Społecznego i Komitetu Regionów. Plan inwestycyjny na rzecz zrównoważonej Europy Plan inwestycyjny na rzecz Europejskiego Zielonego Ładu, Bruksela, dnia 14.1.2020 r. COM (2020) 21 final].

W ramach nowych wieloletnich ram finansowych Komisja Europejska zaproponowała by aż 25 % siedmioletniego budżetu było przeznaczonych na cele klimatyczne. Rozdysponowanie środków unijnych na sprawiedliwą i inkluzyjną transformacje klimatyczną będzie możliwie dzięki uwzględnieniu w poszczególnych programach szerszych powiązań między wykonaniem budżetu a ochroną środowiska. W ramach programów tj. Horyzont Europa, LIFE, Łącząc Europe czy InvestEU zostanie zwiększona pula środków na wsparcie

celów związanych z klimatem. Pierwszorzędną role w finansowaniu przejścia do zrównoważonej gospodarki będzie odgrywać Europejski Bank Inwestycyjny, w ramach którego aż 50 % wszystkich operacji ma być przeznaczonych na działania w dziedzinie klimatu [Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitatu Ekonomicznego Społecznego i Komitetu Regionów. Plan inwestycyjny na rzecz zrównoważonej Europy Plan inwestycyjny na rzecz Europejskiego Zielonego Ładu, Bruksela, dnia 14.1.2020 r. COM (2020) 21 final].

Począwszy od 2020 roku Komisja winna traktować zrównoważenie środowiskowe jako nierozłączny element sprawozdań krajowych, przedstawianych przez państwa członkowskie w ramach semestru europejskiego. Do 2021 r. Komisja przeprowadzi również nowelizację podstawowych zasad dotyczących pomocy państwa, celem uwzględnienia celów politycznych zawartych w Europejskim Zielonym Ładzie, wpierając tym samym racjonalną transformacje energetyczną. Dzięki temu kraje otrzymają niezbędną pomoc w zakresie identyfikacji ich potrzeb dotyczących zrównoważonych inwestycji, a także sposobności ich finansowania. Będą one miały również miały większą swobodę inwestowania w efektywność energetyczną budynków oraz więcej możliwości wspierania działań niezbędnych do przejścia na gospodarkę o obiegu zamkniętym [Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitatu Ekonomicznego Społecznego i Komitetu Regionów. Plan inwestycyjny na rzecz zrównoważonej Europy Plan inwestycyjny na rzecz Europejskiego Zielonego Ładu, Bruksela, dnia 14.1.2020 r. COM (2020) 21 final].

W dniu 14.01.2020 r. Komisja Europejska przyjęła również wniosek rozporządzenia w sprawie utworzenia Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji, którego głównym celem będzie dywersyfikacja gospodarcza obszarów i sektorów najbardziej dotkniętych skutkami transformacji klimatycznej, w ramach, których konieczne będzie przekwalifikowywanie oraz aktywna integracja pracowników oraz osób poszukujących pracy. Tak jak wspomniano wcześniej, mechanizm będzie miał charakter uzupełniający wobec budżetu UE. Mając na uwadze jego strukturę, można wyróżnić jego trzy główne filary: po pierwsze, Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji, który będzie wdrażany w ramach zarządzania dzielonego, po drugie specjalny system w ramach InvestEU, po trzecie, instrument pożyczkowy na rzecz sektora publicznego, który będzie funkcjonował wspólnie z grupą Europejskiego Banku Inwestycyjnego. Dzięki tym trzem filarom Fundusz będzie w głównej mierze wykorzystywany do udzielania dotacji, a specjalny system InvestEU do przyciągania inwestycji prywatnych, natomiast partnerstwo z Europejskim Bankiem Inwestycyjnym zapewni efekt dźwigni finansowej, dzięki której środki publiczne będą w stanie generować większe zasoby [Komisja Europejska. *Wniosek Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji,* Bruksela, dnia 14.1.2020 r. COM (2020) 22 final 2020/0006 (COD)].

Proces programowania, czyli wskazanie obszarów, które najbardziej potrzebują inwestycji oraz ustalenie konkretnych działań będzie przedmiotem ustaleń między Komisją a każdym państwem członkowskim. Pastwa członkowskie, które otrzymają pomoc z Funduszu będzie również mogły korzystać ze specjalnego instrumentu wsparcia technicznego [Komisja Europejska. *Wniosek Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji*, Bruksela, dnia 14.1.2020 r. COM (2020) 22 final 2020/0006 (COD)].

4. Wnioski

Przeprowadzone badania jednoznacznie wykazały, iż Europejski Zielony Ład autorstwa Komisji Europejskiej jest kompleksowym planem zmierzającym do przeciwdziałania zmianom klimatu i ochrony środowiska. Dzięki temu Europa ma szanse się stać w 2050 r. pierwszym klimatycznie naturalnym kontynentem. Mimo że strategia ta jest niezwykle ambitna, odnosi się wrażenie, że przy wspólnym wysiłku państw członkowskich, podmiotów publicznych oraz prywatnych oraz instytucji międzynarodowych jest ona możliwa do zrealizowania. Poza ochroną środowiska naturalnego Europejski Zielony Ład przyczyni się przede wszystkim do ochrony życia ludzkiego oraz zwierząt i roślin.

Bibliografia:

1. European Commission, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/e%20n/ip_19_6691 (The European Green Deal sets out how to make Europe the first climate-neutral continent by 2050, boosting the economy, improving people's health and quality of life, caring for nature, and leaving no one behind, 09.09.2020).
2. European Commission, https://ec.europa.eu/environment/nature/biodiversity/strategy/index_en.htm (EU Biodiversity Strategy for 2030, 10.10.2020).
3. European Commission, https://ec.europa.eu/food/farm2fork_en (Farm to Fork Strategy – for a fair, healthy and environmentally-friendly food system, 09.09.2020).
4. Europejski Trybunał Obrachunkowy, https://op.europa.eu/webpub/eca/special-reports/air-quality-23-2018/pl/ (Sprawozdanie Specjalne. Zanieczyszczenie powietrza – nasze zdrowie nadal nie jest wystarczająco chronione, 10.09.2020).
5. IPBES Global Assessment Preview, https://ipbes.net/news/ipbes-global-assessment-preview (Introducing IPBES' 2019 Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services. First global biodiversity assessment since 2005, 09.09.2020).
6. Komisja Europejska, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-industrial-strategy_pl (Europejska strategia przemysłowa, 10.10.2020).
7. Komisja Europejska. *Wniosek decyzja Rady w sprawie systemu zasobów własnych Unii Europejskiej,* Bruksela, dnia 2.5.2018 COM (2018) 325 final.
8. Komisja Europejska. Wniosek Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiające Fundusz na rzecz Sprawiedliwej Transformacji, Bruksela, dnia 14.1.2020 r. COM (2020) 22 final 2020/0006 (COD).
9. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Europejski Zielony Ład, Bruksela, dnia 11.12.2019 r. COM (2019) 640 final.
10. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitatu Ekonomicznego Społecznego i Komitetu Regionów. Zintensyfikowanie działań UE na rzecz ochrony i odtwarzania światowych lasów, COM/2019/352 final.
11. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitatu Ekonomicznego Społecznego i Komitetu Regionów. Plan inwestycyjny na rzecz zrównoważonej Europy Plan inwestycyjny na rzecz Europejskiego Zielonego Ładu, Bruksela, dnia 14.1.2020 r. COM(2020) 21 final.

12. P. Wiejski, https://www.isp.org.pl/uploads/download/zielony-lad-dla-europy-uwarunkowania-narzedzia-perspektywy_pl_1599572389.pdf (Zielony Ład dla Europy. Uwarunkowania, narzędzia, perspektywy, Instytut Spraw Publicznych).
13. Ursula von der Leyen, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/political-guidelines-next-commission_pl.pdf (Unia, która mierzy wyżej. Mój program dla Europy Kandydatka na przewodniczącą Komisji Europejskiej Ursula von der Leyen).

3. TEORETYCZNE I POLITYCZNE ASPEKTY INTEGRACJI WALUTOWEJ W UNII EUROPEJSKIEJ

mgr Klaudia Kudławiec
doktorantka na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego
Email: klaudia.kudławiec@poczta.onet.pl

1. Wstęp

Euro jest wspólną walutą 340 mln Europejczyków, mieszkających w dziewiętnastu państwach członkowskich Unii Europejskiej, a także drugą najpowszechniej stosowaną walutą w skali globalnej. Ponadto waluty lokalne sześćdziesięciu państw i terytoriów są bezpośrednio lub pośrednio powiązane z euro. Nie ulega więc wątpliwości, że istnienie strefy euro ma priorytetowe znaczenie dla rozwoju integracji europejskiej. UE jest bowiem pierwszą organizacją międzynarodową, która osiągnęła czwarty etap integracji gospodarczej, przejawiający się w istnieniu Unii Gospodarczej i Walutowej. W związku z tym warto się zastanowić nad tym, jak wyglądał proces konstytuowania wspólnej waluty europejskiej.

2. Materiał i metody

Bazę źródłową artykułu stanowią w głównej mierze monografie, opracowania zbiorowe, artykuły oraz akty prawa pierwotnego i pochodnego UE. Badanie zostało wykonane w oparciu o dwie metody jakościowe: analizę instytucjonalno-prawną oraz studium przypadku.

3. Wyniki i dyskusja

3.1. Geneza integracji walutowej w Unii Europejskiej

Rozważania dotyczące wspólnego europejskiego pieniądza pojawiły się już w drugiej połowie lat 40 XX. Były one wyrazem przekonania, że wola polityczna przywódców państw zdewastowanych na skutek II Wojny Światowej, stanowi wystarczający bodziec dla wkroczenia na drogę integracji ekonomicznej i monetarnej. Aspiracje te okazały się jednak niewystarczające, co zdecydowało o przyjęciu funkcjonalistycznej strategii integracji, która znalazła uznanie nie tylko w gronie elit europejskich, lecz również wśród samych społeczeństw. Rezygnacja z ustanowienia wspólnej waluty była równocześnie podyktowania faktem współuczestnictwa sygnatariuszy Traktatów Rzymskich w ramach systemu z Bretton Woods. Gwarantował on bowiem stabilność wzajemnych kursów walutowych poprzez uniwersalną wymienialność pieniądza krajowego na złoto na postawie ściśle ustalonych parytetów. Mimo to w Traktacie ustanawiającym Europejską Wspólnotę Gospodarczą z 25 marca 1957 r. jednoznacznie stwierdzono, że unia celna i towarzysząca jej liberalizacja handlu winny stanowić jedynie etap przejściowy w tworzeniu europejskiego rynku wewnętrznego [DeGrauwe P., *Unia walutowa. Funkcjonowanie i wyzwania,* Warszawa 2003].

Rozprężenie systemu z Bretton Woods, intensyfikacja integracji ekonomicznej i wzrost wymiany handlowej między ówczesnymi krajami Wspólnoty Europejskiej niejako w naturalny sposób zainicjowały koordynacje działań w sferze walutowej. Istnienie mozaiki walut narodowych było bowiem coraz większym obciążeniem dla współpracy gospodarczej realizowanej między państwami członkowskimi. Elity polityczne dostrzegły również potrzebę uniezależnienia się w kwestiach walutowych od Stanów Zjednoczonych, które odnotowywały wówczas wysoki deficyt w bilansie płatniczym [Frankel J., Rose A. K., *Estimating the effect of currency unions on trade and output*, "NBER Working Paper Series" 2000, no. 7857]. Wyrazem niniejszych dążeń były postulaty przedstawione w lutym 1969 r. przez Raymond'a Barre wiceprzewodniczącego Komisji Europejskiej, zwane również I Planem Barre'a. Jako pierwszy zwrócił on uwagę na konieczność koordynacji polityki gospodarczej i walutowej między państwami członkowskimi. Analogiczne przekonanie wyrażono podczas konferencji szefów państw lub rządów państw członkowskich Wspólnot Europejskich w Hadze w dniach 1-2 grudnia 1969 r. Powzięto wówczas decyzje o przystąpieniu do realizacji unii gospodarczej i walutowej, czyli trzeciego etapu integracji gospodarczej. Kolejnym krokiem na drodze do intensyfikacji współpracy walutowej było memorandum rządu RFN autorstwa ówczesnego ministra gospodarki, Karla Schillera. Zostały one zaprezentowane podczas posiedzenia ministrów gospodarki i finansów oraz gubernatorów państw członkowskich w Paryżu 21 litego 1970r. Projekt Schillera przewidywał czteroetapowy proces tworzenia Unii Gospodarczej i Walutowej (UGIW), zakładający m.in. koordynacje polityki walutowej, finansowej i ekonomicznej, ograniczenie wahań kursowych oraz kompetencji państw członkowskich w polityce walutowej na rzecz organów i instytucji ponadnarodowych, powołanie do życia wspólnego Funduszu Rezerwy oraz Rady Banków Centralnych, które w zamyśle miałyby pełnić funkcję ponadnarodowego banku centralnego oraz ustanowienie wspólnej waluty. Nieodzowność ukonstytuowania UGIW znalazła również odzwierciedlenie w memorandach przedstawionych przez rząd belgijski i luksemburski. W ślad za przedstawionymi postulatami, Komisja Europejska przedstawiła własny projekt utworzenia UGIW, który został opracowany przez wspomnianego wcześniej Raymond' a Barre. Drugi Plan Barre'a z 5 marca 1970 r. zakładał m.in. trzy etapowy proces ukonstytuowania UGIW, całkowitą liberalizację transferów kapitałowych oraz jednolitą politykę monetarną i walutową wraz ze wspólną walutą w ramach WE [Duff A.N., *Reforming the European Union,* London 1997].

Największe znaczenie dla procesu konstytuowania UGIW miał jednak Plan Pierre'a Wernera z 1970, który zawierał konkretne wytyczne na temat możliwości i podstawowych warunków integracji w sferze gospodarczo-walutowej. Zdaniem autora UGIW winna być utworzona w trzech etapach do końca 1980r. Projektowanym zmianom miała towarzyszyć koordynacja polityki fiskalnej, kredytowej, podatkowej i walutowej, integracja rynków kapitałowych i walutowych, wprowadzenie stałych kursów walutowych i jednolitej waluty europejskiej. Ostatecznie założenia P. Wernera zostały zaaprobowane przez państwa ówczesnych Wspólnot Europejskich, które w 1971 r. przyjęły wspólną deklarację o przystąpieniu do procesu stopniowego urzeczywistniania UGIW. Państwa członkowskie zostały jednocześnie zobligowane do koordynowana polityki walutowej i kredytowej w świetle wytycznych przedstawionych przez Radę Ministrów [Frankel J., Rose A., *The*

Endogenity of the Optimum Currency Area Criteria, „Economic Journal" 1998, vol. 108, no. 449].

Mimo że Plan Wernera był niewątpliwie ambitnym przedsięwzięciem, jego realizacja została zawieszona głównie z powodu kryzysu naftowego (1973-1974), a także upadku systemu z Bretton Woods (1978). Jednakże w oparciu o jego postulaty Rada Ministrów wspólnie z rządami państw członkowskich powzięła decyzję o utworzeniu własnego systemu stabilizowania kursów walutowych. 24 kwietnia 1972 r. rozpoczął działalność Europejski Mechanizm Kursowy (European Rate Mechanism- ERM), zwany również wężem walutowym. Jego podstawowym celem było utworzenie strefy stabilizacji walutowej poprzez ograniczenie wahań kursów walut krajowych do pasma o szerokości 2,25%, przy równoczesnym ich upłynnieniu wobec amerykańskiego dolara. Kolejnym ważnym przedsięwzięciem było powołanie do życia 6 kwietnia 1973 r. Europejskiego Funduszu Współpracy Walutowej. Jego działalność skupiała się m.in. na zapewnieniu sprawnego funkcjonowania węża walutowego, interweniowaniu na rynkach dewizowych w walutach państw członkowskich, wyrównywaniu salda pomiędzy bankami centralnymi krajów WE, a także udzielaniu kredytów krótkoterminowych służących utrzymaniu stałych kursów walutowych. O ile wąż walutowy przetrwał jedynie do 1979 r., o tyle Europejski Fundusz Współpracy Walutowej zakończył swą działalność dopiero w 1993 r. [Frankel J., Rose A., *The Endogenity of the Optimum Currency Area Criteria,* „Economic Journal" 1998, vol. 108, no. 449].

Pod koniec lat 70 XX wieku w Wspólnoty Europejskie stanęły w obliczu kryzysu walutowego spowodowanego wystąpieniem większości państw członkowskich z Europejskiego Mechanizmu Kursowego. Stało się zatem konieczne przyjęcie nowych rozwiązań w polityce walutowej, czego odzwierciedleniem była decyzja Rady Europejskiej z 1978 r. o utworzeniu Europejskiego Systemu Walutowego (European Monetary System- EMS). EMS rozpoczął swoją działalność w dniu 13 marca 1979 r. Jego strukturę tworzyły trzy podstawowe filary: Europejska Jednostka Walutowa (European Currency Unit- ECU), mechanizm stabilizowania kursów walutowych (Exchange Rate Mechanism- ERM) oraz system pomocy kredytowej. W tym kontekście na szczególną uwagę zasługuję ECU, która stanowiła koszyk walutowy, składający się z sumy jednostek walut krajów członkowskich. Ich wkład był proporcjonalny do udziału tychże państw w produkcie krajowym brutto oraz handlu realizowanego wewnątrz WE. Z kolei ERM był zasadniczo systemem stałym, niemniej jednak wyznaczał on marżę wahań kursów poszczególnych walut wobec kursu centralnego, ilustrując tym samym relację ECU w stosunku do walut narodowych. Dopuszczalne pasmo wahań wynosiło +/–2,25% z wyjątkiem państw cechujących się dużymi fluktuacjami na narodowym rynku walutowym dla których margines wahań wynosił 6%. Ponadto banki centralne zostały upoważnione do dokonywania nieograniczonych interwencji w obronie kursu danej waluty. Nowy system kredytowania był natomiast moderatorem bezpieczeństwa stabilizacji walutowej i w tym celu korzystał z bogatszego wachlarza środków finansowych, niezbędnych do unormowania kursów, niż poprzedni mechanizm [Frankel J., Rose A., *The Endogenity of the Optimum Currency Area Criteria,* „Economic Journal" 1998, vol. 108, no. 449].

3.2. Jednolity Akt Europejski

Kolejnym ważnym etapem w konstytuowaniu UGIW było podpisanie Jednolitego Aktu Europejskiego (JAE) w 1986 r., który zawierał postanowienia dotyczące ustanowienia rynku wewnętrznego do końca 1992 r. Podkreślenie ścisłej potrzeby koordynacji polityki gospodarczej i walutowej znalazło po raz pierwszy odzwierciedlenie w preambule JAE. Umieszczono w niej bowiem przepis stanowiący potwierdzenie zobowiązania szefów państw lub rządów z 1972 r. do stopniowego utworzenia Unii Gospodarczej i Walutowej. JAE uzupełniał równocześnie TEWG o nowy rozdział, który otrzymał brzmienie Współpraca w dziedzinie polityki gospodarczej i walutowej (Unia Gospodarcza i Walutowa). Państwa członkowskie zostały tym samym zobligowane do podjęcia niezbędnych działań w celu zagwarantowania zbieżności polityki gospodarczej i walutowej. JAE utorował jednocześnie drogę instytucjom i organom unijnym do wprowadzania niezbędnych zmian w niniejszym obszarze w oparciu o art. 236 TEWG [Jednolity Akt Europejski, Dz. U. UE L 169 z 29.6.1987]

Coraz bardziej widoczny dystans pod względem dynamiki wzrostu gospodarczego dzielący Wspólnotę Europejską od najbardziej rozwiniętych państw tj. USA i Japonia skłonił elity polityczne do przyspieszenia prac nad projektowaniem UGIW. Unifikacja polityki gospodarczej i walutowej miała być bowiem lekarstwem na zniwelowanie różnić w rozwoju ekonomicznym pomiędzy tymi krajami. Pod koniec lat 80 XX wieku Jacques Delors, przewodniczący Komisji Europejskiej, dał procesowi integracji walutowej nowy impuls. Stanął on na czele komitetu ekspertów zobligowanego do sporządzenia raportu dotyczącego warunków i możliwości utworzenia UGIW. Raport Delorsa z 1989 r. przewidywał trzyetapowy proces ukonstytuowania UGIW, który miał się rozpocząć w dniu wejścia w życie postanowień JAE, czyli 1 lipca 1990r. Podczas pierwszego etapu wszystkie państwa członkowskie winny przystąpić do Europejskiego Systemu Walutowego, a także wzmocnić koordynacje polityki gospodarczej i walutowej w ramach WE. W drugim etapie autor przewidywał utworzenie Europejskiego Systemu Banków Centralnych wyposażonego w kompetencje o charakterze ponadnarodowym i prowadzącego politykę walutową. Podczas trzeciego etapu miały zostać podjęte wszelkie działania mające na celu ustanowienie stałych kursów walutowych, a także utworzenie wspólnej waluty europejskiej. Jednocześnie Europejski System Banków Centralnych miał uzyskać autonomie w zakresie polityki walutowej. Analogicznie do Planu Wernera, Raport Delorsa przewidywał równoczesne wprowadzenie w życie unii walutowej i gospodarczej, rezygnując jednak z uwspólnotowienia polityki fiskalnej krajów członkowskich. Ostatecznie Rada Europejska zaaprobowała wytyczne Delorsa, uznając go za odpowiednią postawę do dalszych działań [Bieber R., Epiney A., Haag M*., Die Europäische Union. Europarecht und Politik*, Baden-Baden 2005].

3.3. Trakt z Maastricht

Wydarzenia jesieni ludów i wizja rychłego zjednoczenia Niemiec przyspieszyły niewątpliwie pracę nad ukonstytuowaniem UGIW. Podjęto wówczas ostateczną decyzję o zwołaniu i określeniu mandatu konferencji międzyrządowej poświęconej utworzeniu UGIW. Podczas dwóch faz obrad konferencji międzyrządowej osiągnięto kompromis w następujących kwestiach: dookreślenie zewnętrznej polityki walutowej, stworzenie podstaw traktatowych dla Europejskiego Systemu Walutowego, powołanie Europejskiego

Instytutu Walutowego oraz Europejskiego Banku Centralnego, ustalenie kryteriów konwergencji i katalogu restrykcji wobec państw członkowskich naruszających te kryteria, a także ustanowienie przejściowych zasad integracji banków centralnych w systemie Europejskiej Rady Banków Centralnych. Ostateczna wizja UGIW została zaaprobowana przez ministrów finansów 1 grudnia 1991 r. w trakcie posiedzenia w Scheveningen [Gawlikowska- Hueckel K., Zielińska- Głębocka A., *Integracja europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej*, Warszawa 2004].

Traktat z Maastricht podpisany 7 lutego 1992 roku nie tylko powołał do życia Unie Europejską, lecz także ustanowił Unie Gospodarczą i Walutową i określił podstawowe zasady jej funkcjonowania. Stworzył on tym samym podstawę formalno-prawną do rozpoczęcia drugiego etapu konstytuowania UGIW, który miał rozpocząć się z dniem 1 stycznia 1994 r. Zobligował on jednocześnie państwa członkowskie do przeprowadzenia konkretnych działań. Rada Unii Europejskiej została natomiast zobowiązana by do końca 1996 r. podjąć decyzję o rozpoczęciu trzeciego etapu budowy UGIW, a więc przyjęcia wspólnej waluty. Niezwykle istotne było także ustalenie kryteriów konwergencji na podstawie których miała nastąpić ocena możliwości przystąpienia poszczególnych państw do trzeciego etapu UGIW. W stosunku do pozostałych krajów winna zaleźć zastosowanie zasada derogacji [*Traktat o Unii Europejskiej, Maastricht*, 7 luty 1992 r., Dziennik Urzędowy C, 1992, nr 191].

Traktat z Maastricht ustanowił również dwa niezwykle istotne instrumenty: procedurę unikania nadmiernego deficytu i procedurę wielostronnego nadzoru. Pierwsza z nich polega na sprawowaniu przez Komisję Europejską kontroli nad przestrzeganiem przez państwo członkowskie dyscypliny budżetowej, Natomiast procedura wielostronnego stanowi mechanizm nadzorczo-wykonawczy w którym uczestniczy zarówno Komisja Europejska, jak i Rada Unii Europejskiej, a jego zasadniczym celem jest zapobieżenie zakłóceniom równowagi makroekonomicznej w UE oraz ich niwelowanie [Hambura S., Muszyński M. , *Traktat o Unii Europejskiej z komentarzem,* Studio STO, Bielsko- Biała 2001].

3.4. Pakt Stabilności i Wzrostu

Kolejnym krokiem powziętym na szczeblu wspólnotowym była decyzja dotycząca nazwy wspólnej waluty europejskiej, która została powzięta podczas posiedzenia Rady Europejskiej w Madrycie 1995 r. Euro winno zostać wprowadzone do obrotu w formie bezgotówkowej w dniu 1 stycznia 1999 r., natomiast w 2002 r. miało stać się oficjalnym środkiem płatniczym w państwach członkowskich spełniających kryteria konwergencji. 17 czerwca 1997 r. Rada Europejska podczas posiedzenia w Amsterdamie przyjęła deklarację w sprawie Paktu Stabilności i Wzrostu i powzięła decyzję, która określała podstawowe warunki działania ERM 2, który zastąpił dotychczasowy mechanizm ERM [*Rozporządzenie Rady 1467/97 z dnia 7 lipca 1997 r. w sprawie przyspieszenia i wyjaśnienia procedury nadmiernego deficytu,* Dz.U. UE L, 1997, nr 209]. Głównym celem Paktu Stabilności i Wzrostu było wzmocnienie współpracy pomiędzy państwami członkowskimi w zakresie prowadzenia ich polityk budżetowych, a także usprawnienie ponadnarodowego nadzoru nad ich polityką finansową. Pakt Stabilności i Wzrostu tworzą dwa rozporządzenia Rady Unii Europejskiej z 7 lipca 1997 r.: o wzmocnieniu nadzoru nad budżetem państw członkowskich, o przyspieszeniu i wyjaśnieniu procedury nadmiernego deficytu oraz deklaracja Rady

Europejskiej z 17 czerwca 1997 r. [*Rozporządzenie Rady nr 1466/97/WE z dnia 7 lipca 1997 r. w sprawie wzmocnienia nadzoru pozycji budżetowych,* Dz.U. UE L, 1997, nr 209].

Ostatecznie 2 maja 1998 r. Rada Unii Europejskiej podjęła decyzję o zakwalifikowaniu jedenastu państw członkowskich do strefy euro, a więc trzeciego etapu konstytuowania UGIW, mimo że większość z nich nie spełniała wówczas warunków dotyczących wysokości wskaźnika długu publicznego. Poza strefą euro zostały: Wielka Brytania, Dania, Szwecja i Grecja. Wielka Brytania i Dania wynegocjowały klauzulę opt-out, dzięki której posiadały autonomiczne prawo decydowania o przyjęciu nowej wspólnej waluty. Grecja nie spełniła aż trzech kryteriów konwergencji: poziomu spójności w stosunku do stóp procentowych, poziomu inflacji oraz zdrowych finansów publicznych, natomiast Szwecja była zbyt krótko członkiem ERM i w związku z tym nie wypracowała odpowiedniego poziomu równowagi kursu walutowego. W 2000 r. Rada Europejska podjęła jednak decyzję o przyjęciu Grecji do strefy euro z dniem 1 stycznia 2001 r., uznając że wypełniła ona wszystkie kryteria konwergencji [Mucha–Leszko B., *Strefa Euro wprowadzenie funkcjonowanie międzynarodowa rola euro,* Lublin 2007].

Niespełna miesiąc później powołano do życia Europejski Bank Centralny i zlikwidowano równocześnie Europejski Instytut Walutowy. 1 stycznia 1999 r. rozpoczął swoją działalność Europejski Bank Centralny wraz z Europejskim Systemem Banków Centralnych oraz przystąpiono do procesu konstytuowania wspólnej waluty. Pierwszym krokiem było przeliczenie ECU na euro po kursie 1:1 i wprowadzenie go do obiegu bezgotówkowego, niemniej jednak waluty narodowe były nadal legalnym środkiem płatniczym. Niespełna trzy lata później euro zostało oficjalnym środkiem płatniczym w Belgii, Niemczech, Hiszpanii, Francji, Irlandii, Włoszech, Luksemburgu, Holandii, Austrii, Portugalii, Francji i Grecji. W tym samym czasie rozpoczęto proces wycofywania z obiegu walut narodowych. Strefa euro stała się faktem, a nowa waluta symbolem UE i nieodłącznym elementem życia codziennego [Opolski K., Górski J., *Perspektywy integracji ekonomicznej i walutowej w gospodarce światowej. Dokąd zmierza strefa euro,* Warszawa 2012].

1 maja 2004 r. miało miejsce największe w dotychczasowej historii UE rozszerzenie. Do wspólnoty przystąpiło dziesięć państw europejskich: Cypr, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Malta, Polska, Słowacja, Słowenia i Węgry. Większość z nich postawiło sobie za cel jak najszybsze przystąpienie do strefy euro, jednakże zamiar ten udało się dotychczas zrealizować jedynie: Słowenii (1 stycznia 2007 r.), Cyprowi i Malcie (1 stycznia 2008 r.), Słowacji (1 stycznia 2009 r.), Estonii (1 stycznia 2011 r.), Łotwie (1 stycznia 2014 r.) i Litwie (1 stycznia 2015 r.) [https://europa.eu/european-union/about-eu/euro/which-countries-use-euro_pl].

3.5. Traktat Lizboński

Ostateczne zmiany w traktatowych podstawach wspólnoty dotyczące UGIW zostały wprowadzone na mocy Traktatu Lizbońskiego, który został podpisany 13 grudnia 2007 r. *[Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, podpisany w Lizbonie 13 grudnia 2007 r. (teksty skonsolidowane),* Dz.U. UE C, 2008, nr 115]. Po pierwsze potwierdza on wyłączną kompetencję UE w zakresie polityki walutowej państw członkowskich strefy euro. Po drugie traktat usankcjonował działalność Eurogrupy, której podstawową rolę i mechanizm funkcjonowania określa

Protokół nr 14 w sprawie Eurogrupy. Po trzecie państwa tworzące strefę euro zyskały niezależność decyzyjną w zakresie przyjmowania określonych środków w sprawach, które bezpośrednio ich dotyczą. Po czwarte państwa członkowskie, które przyjęły wspólną walutę, zostały uprawnione do jednolitego reprezentowania strefy euro w ramach międzynarodowych instytucji finansowych. Piątą zmianą jest wyłączność głosowania członków Eurogrupy na posiedzeniach pełnego składu Rady do Spraw Gospodarczych i Finansowych (ECOFIN) w kontekście spraw związanych z Unią Gospodarczą i Walutową. Szóstą zmianą jest modyfikacja procedury uchylenia derogacji i sprecyzowanie warunków konwergencji. Ponadto instytucje unijne otrzymały szereg nowych uprawień w zakresie funkcjonowania UGIW [Wróbel A. (red.), *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz. Tom I,* Wolters Kluwer, Warszawa 2012].

4. Wnioski

Przeprowadzone badania jednoznacznie pokazały, że proces konstytuowania strefy euro oraz UGIW to ponad poł wieku wysiłków reformatorskich i legislacyjnych, które doprowadziły do ustanowienia wspólnej waluty europejskiej, będącej obecnie walutą narodową 19 państw członkowskich UE. Szereg mechanizmów wprowadzonych podczas ostatnich 50 lat przyczyniło się niewątpliwie do rozwoju gospodarczego państw należących do Eurolandu. Mimo to koncept strefy euro bywa coraz częściej kwestionowany zarówno wśród samych państw członkowskich, jak i instytucji europejskich co dało początek reformie ustrojowej strefy euro, która jest realizowana od 2012 r.

Bibliografia:

1. Bieber R., Epiney A., Haag M*., Die Europäische Union. Europarecht und Politik*, Baden-Baden 2005.
2. DeGrauwe P., *Unia walutowa. Funkcjonowanie i wyzwania,* Warszawa 2003.
3. Duff A.N., *Reforming the European Union,* London 1997.
4. Europa.eu, https://europa.eu/european-union/about-eu/euro/which-countries-use-euro_pl (W których krajach walutą jest euro?).
5. Frankel J., Rose A. K., *Estimating the effect of currency unions on trade and output,* "NBER Working Paper Series" 2000, no. 7857.
6. Frankel J., Rose A., *The Endogenity of the Optimum Currency Area Criteria,* „Economic Journal" 1998, vol. 108, no. 449].
7. Gawlikowska- Hueckel K., Zielińska- Głębocka A., *Integracja europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej*, Warszawa 2004.
8. Hambura S., Muszyński M. , *Traktat o Unii Europejskiej z komentarzem,* Studio STO, Bielsko- Biała 2001.
9. Jednolity Akt Europejski, Dz. U. UE L 169 z 29.6.1987.
10. Mucha–Leszko B., *Strefa Euro wprowadzenie funkcjonowanie międzynarodowa rola euro,* Lublin 2007.
11. Opolski K., Górski J., *Perspektywy integracji ekonomicznej i walutowej w gospodarce światowej. Dokąd zmierza strefa euro,* Warszawa 2012.
12. *Rozporządzenie Rady 1467/97 z dnia 7 lipca 1997 r. w sprawie przyspieszenia i wyjaśnienia procedury nadmiernego deficytu,* Dz.U. UE L, 1997, nr 209.

13. *Rozporządzenie Rady nr 1466/97/WE z dnia 7 lipca 1997 r. w sprawie wzmocnienia nadzoru pozycji budżetowych,* Dz.U. UE L, 1997, nr 209.
14. *Traktat o Unii Europejskiej, Maastricht*, 7 luty 1992 r., Dziennik Urzędowy C, 1992, nr 191.
15. *Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, podpisany w Lizbonie 13 grudnia 2007 r. (teksty skonsolidowane),* Dz.U. UE C, 2008, nr 115.
16. Wróbel A. (red.), *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz. Tom I,* Wolters Kluwer, Warszawa 2012.

4. AN IMPACT OF TOURIST AREA PROMOTION ON TOURISM DEVELOPMENT. THE EXAMPLE OF THE LUBUSKIE VOIVODESHIP

Irena Lisowska-Szron
University of Szczecin
Faculty of Economics, Finance and Management

Building a brand is the most powerful weapon of people responsible for conducting marketing activities in the region

[Ashworth, Voogdt, p. 389]

1. Introduction

Contemporary cities and regions are aware of the importance of shaping their brand to achieve strategic goals and development. The use of unique features and investment in the promotion of a given place and tourist product translates into the attractiveness of a given place and a high probability of attracting external and internal recipients.

A measurable effect of well-conducted marketing activities is, among others, a positively shaped awareness of the region and its tourist products, recognition of the region among (mainly external) tourists, and an increase in the interest of the investors, whose activities will potentially translate into the development of the region.

The aim of the article is to identify the phenomenon of shaping the area image of a culinary product in the Lubuskie Voivodeship. The following research problems are: what actions can local governments take to use the potential of culinary tourism? What is the potential of culinary products in Lubuskie? What is the profile of a tourist or visitor in Lubuskie Voivodeship?

The theoretical part presents the following phenomena: the essence and types of a tourist product, shaping the image of a culinary product, and the tasks of local governments in the field of marketing. The empirical part presents the results of the analysis of the activities of Lubuskie's local governments in terms of using the potential of Lubuskie culinary tourism.

The results showed that the promotion of culinary tourism is based on enotourism (wine tourism), but a lot of initiatives are taken to diversify the culinary offer for tourists. The potential of culinary products has been noticed and is an important element in building the image of the voivodeship.

2. Tourist area

A tourism region (area) is a part of the general geographical space where tourism is concentrated [Liszewski, p. 48]. According to this definition, the measure of a region are: the size, structure, range, seasonality, and intensity of tourist traffic. Each of these measures contributes to the characteristics of the region. This approach does not take into account natural and anthropogenic space, but defines a tourist region as a geographical space, that receives tourist traffic. This is the area of tourist supply [Liszewski, p. 48].

In order for the tourism potential to develop properly in the region (especially at the local level) long-term cooperation between local authorities, tourist economy entities, tourist organizations, and various types of associations, including informal groups of residents, is necessary [Żabińska, p. 413].

In 1980 R. Butler presented the concept of the tourism area life cycle (TALC). It was based on the concept of a product's life known from economics and on the model of the life of the population in the natural environment.

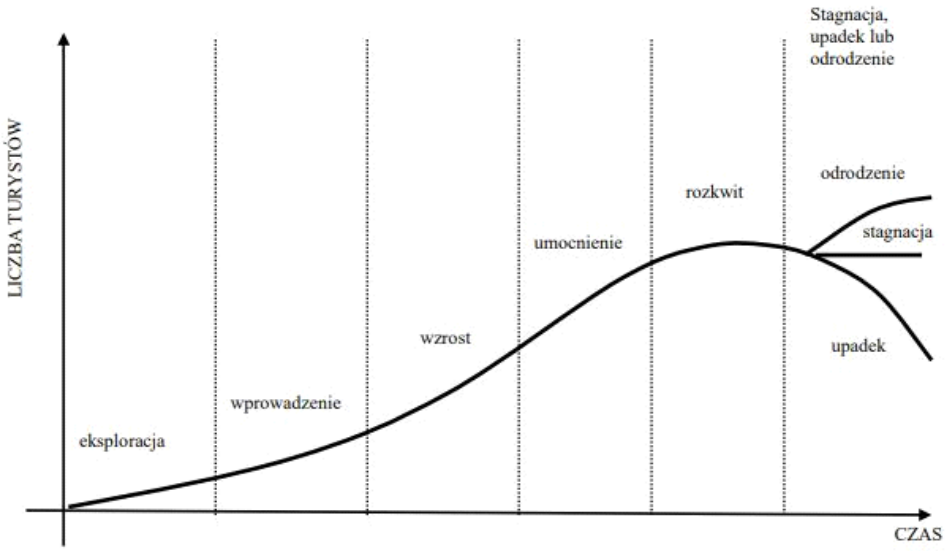

Chart 1. The concept of the tourism area life cycle [Zajadacz, p. 1030]

TALC was based on the assumption that tourism areas are constantly evolving going through the following phases of the cycle [Zajadacz, p. 1031; Szromek, pp. 125-127]:

- The phase of exploring the tourist area – a small number of tourists, individual trips, contact between tourists and the inhabitants of the region; the lack of development and tourism services, and the significant influence of tourists on the economic and social life of the inhabitants The beginning of this phase is marked by the appearance of the first individual tourists who show interest in natural and cultural values. Usually, the organizers of the trip are the tourists themselves, and therefore they have a minimal impact on the life of the local community.
- The phase of involvement of local people - occurs when tourists appear in a given area more and more often and some residents begin to derive income from their presence (accommodation, gastronomy). There are small advertisements aimed at tourists and the beginnings of amenities for tourists, e.g. an emphasis on improving the quality of transport.
- Phase of growth of tourism activity - local entrepreneurship is gradually disappearing; there are large, external investors (mainly related to hotel services); the number of tourists is equal to or greater than the number of inhabitants; artificial attractions; advertising in areas generating tourist traffic; planning and development of the area at the regional/national level.

- Tourism consolidation phase - the number of tourists exceeds the number of inhabitants; most of the economy is related to tourism; few new travel companies are established; a less dynamic increase in the number of tourists. With time, the involvement of residents in the development of the commune decreases, and hostility towards tourists may also appear. Antagonism of the local population intensifies.
- Tourism boom phase - the boom phase is marked by a significant slowdown in the growth dynamics of visitors, although their attendance is still high. The tourist capacity is exceeded; the area goes out of style; the area is "segregated" from its geographical environment; the resources of the accommodation base are not used; there are frequent changes in ownership of the existing property.
- The phase of dichotomous discrepancy in the development of the tourist area. - the area is no longer competitive; vanishing tourist function - decreasing attractiveness of the area; declining tourist traffic; transformation of hotels, e.g. into retirement homes. According to Butler's concept, there may be both a decline phase and a rebirth phase, when tourist attractions change or a new product appears.

Since 2000, the Marshal's Office of the Lubuskie Voivodeship has been working on the development of tourism in Lubuskie. The result is 3 successive tourism development strategies for the Voivodeship and the analyzes preceding them. The strategic and analytical document indicated that the region is capable of generating a tourist product offer of the highest degree of attractiveness for tourists in such categories as wine, military, fortifications, and water. Moreover, in the Voivodship, in 2014, an insufficient number of companies organizing trips around the Voivodship was found [Program Rozwoju Lubuskiej Turystyki do 2020, part. I, 2014, p. 35]. Analyzing Part I based on TALC, it can be concluded that in 2014 Lubuskie Voivodeship was in the growth phase of tourism activity.

3. Lubuskie Tourism Development Program until 2020

The Marshal's Office of the Lubuskie Voivodeship adopted the Lubuskie Tourism Development Program until 2020 for the years 2014-2020. In the program part published in 2014, Lubuskie's tourist products were indicated that they should stand out from other voivodships. For this to happen, they must have brand attributes and be unique. The following divisions have been made: [Lubuskie Tourism Development Program, p. 37].

Table 1. Tourist products of the Lubuskie Voivodeship, Lubuskie Tourism Development Program, 2014, p. 37

Image Products	• Wine and Cuisine • Water Adventures • Military and Fortification
Horizontal Products	• Lubuskie's Festivals • Cross-border Tourism • Bicycle-Lubuskie • Culture of cities and towns • Face to face with nature • Rural tourism

	• Sacred Lubuskie
Products – Unique Places	• Nadwarciański Boulevard • Health Resort Łagów • Zoo Safari • Road Remembrance Chamber • Kalinowe Golf Course • Dwarf Park • Miłosne Lubniewice • World Cultures Park

According to the assumptions, image products were to create a tourist brand and attract tourists to the region. Horizontal products were prepared with local governments, LAGs, LOT, and clusters in mind and were to fill the tourist product. In turn, the task of the unique places was to add the authenticity of the image of the region and make the stay more attractive.

When examining the effectiveness of measures introduced in accordance with the Tourism Development Program, data from the Central Statistical Office on the number of tourists visiting hotels and other accommodation facilities in the Lubuskie Voivodeship in 2013-2019 was taken into account.

4. Tourism in the Lubuskie Voivodeship in 2013-2019

The following research uses data on tourism in Lubuskie provided by the Central Statistical Office in Zielona Góra. The number of tourists who stayed in Lubuskie in the years 2013-2019 was presented, broken down into the list of total tourists and only foreign tourists.

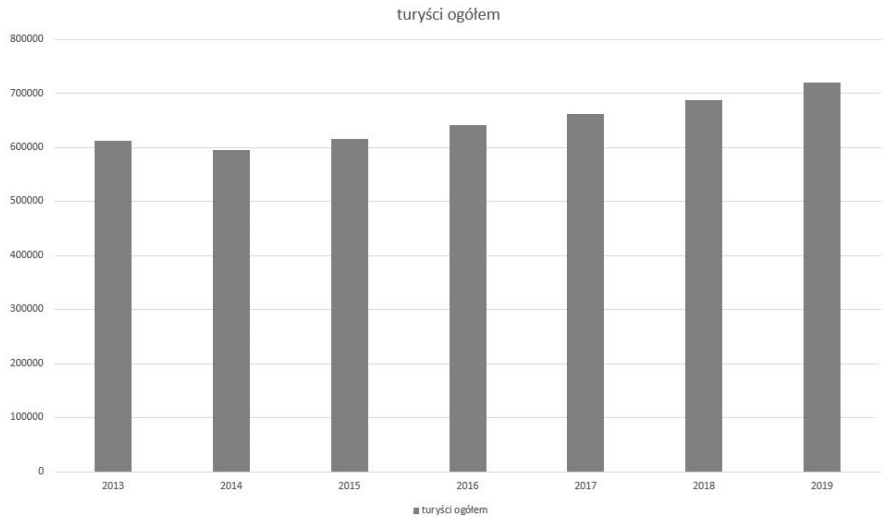

Table 2. Comparison of the number of overnight tourists in Lubuskie Voivodeship in total in 2013-2019 [data from the Central Statistical Office]

The above data show that in 2014 there was a slight decrease in the number of tourists staying in Lubuskie. This may indicate that the introduction of a new updated tourism development strategy was welcome. Since 2014, we have been recording a steady, annual

increase in tourists. During the 6 years of the program duration, the number of overnight tourists in Lubuskie has increased by over 10,000 people.

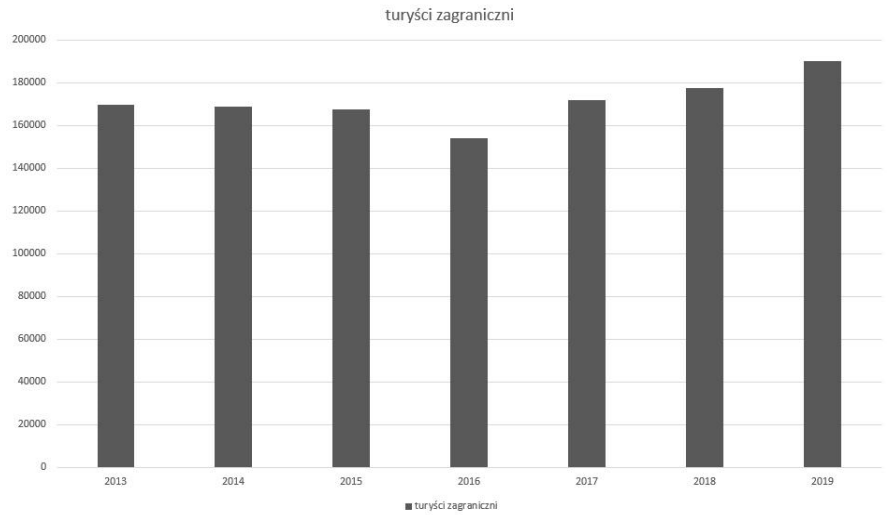

Table 3. Comparison of the number of foreign tourists staying overnight in the Lubuskie Voivodeship in 2013-2019 [data from the Central Statistical Office]

The chart showing the number of foreign tourists staying in Lubuskie is significantly different from the general chart. It shows a decrease in the number of tourists in 2016. In the remaining years, this number was relatively constant, with the exception of 2019, when a rebound of around 13,000 tourists was recorded.

5. Summary

A tourist product is a combination of place services and tourist services [Mazurkiewicz, 2002, pp. 17-18]. Place services include those that can only be met in a given area and are usually associated with the satisfaction of needs such as cognitive experiences, physical and intellectual relaxation, visiting friends, relatives, etc. Satisfying these needs is the starting point for creating a tourist product [Altkorn, 2002, pp. 98-99].

From the point of view of a tourist area, it is beneficial for the development to have natural values, which must be promoted in an appropriate way in order to encourage tourists to use the goods those values carry. Goods such as having a culinary product, a number of attractions, and cultural events that will attract tourists are also important. From the position of the tourist area - the self-government unit of the voivodeship, on the example of the Lubuskie Voivodeship, for several years, the promotion policy has been using the Lubuskie tourism development programs updated every few years. These programs set the direction of development, indicate the strengths and weaknesses of the voivodeship, and set out specific areas on which promotional activities aimed at tourists are based on.

Bibliography:

1. Altkorn J., *Marketing in tourism, Polish Scientific Publishers PWN, Warsaw 2002.*
2. Ashworth G, Voogdt H., *Can places be sold for tourism ?,* in: Ashworth G, Goodal B. (ed.), Marketing tourism places, Routledge, London – New York 1991; quoted:

E. Kastonholz, Management of Demand as a Tool in Sustainable Tourist Destination Development, "*Journal of sustainable tourism*", No. 5, 2004.
3. Central Statistical Office, *Tourism in Lubuskie Voivodeship in 2013-2015, 2016.*
4. Central Statistical Office, *Tourism in the Lubuskie Voivodeship in 2016-2018, 2019.*
5. Central Statistical Office, *Tourism in Lubuskie Voivodeship in 2019, 2020.*
6. Liszewski S., *Turyzm,* 13/1, Łódź, 2003.
7. Mazurkiewicz, L., *Marketing planning in a tourism enterprise, PWE, Warsaw 2002.*
8. *Lubuskie Tourism Development Program until 2020, Part I audit and analytical, 2014.*
9. *Lubuskie Tourism Development Program until 2020, Part II of the Program, 2014.*
10. Szromek A. R., *Comparison of the spatial development concept of W. Pencakowska's spa and the model of evolution of the tourist area by R.W. Butler, Tourism and Regional Development 2014, No. 1 Journal of Tourism and Regional Development 2014.*
11. Zajadacz A., Śniadek J., *Life cycle of a tourist area - a case study of the Leszno region. [in:] Tourist economy in the region: Enterprise. Local government. Cooperation / ed. Rapacz A ,. Wrocław: University of Economics Publishing, 2011.*
12. Żabińska T .*: Partnership as a determinant of tourism development in the region. Dilemmas of theory and practice [in] Tourism in scientific research, edited by Nowakowska A. and Przydział M., Economic works of the University of Information Technology and Management in Rzeszów, Rzeszów 2006.*

List of tables and fugures:

13. Chart 1. The concept of the tourism area life cycle.
14. Table 1. Tourist products of the Lubuskie Voivodeship.
15. Table 2. Comparison of the number of overnight tourists in the Lubuskie Voivodeship in total in 2013-2019.
16. Table 3. Comparison of the number of foreign tourists staying overnight in the Lubuskie Voivodeship in 2013-2019.

5. CYFRYZACJA INSTYTUCJI FINANSOWYCH W ROSJI

mgr Anna Czarnomska
Uniwersytet Gdański
Wydział Ekonomiczny
Międzywydziałowe Stacjonarne Studia Doktoranckie
z Ekonomii, Finansów i Zarządzania
Email: aczarnomska@gmail.com

1. Wprowadzenie

Obecnie trudno wyobrazić sobie życie bez Internetu, wirtualnych aplikacji i narzędzi. Świat wirtualny tak powszechny ułatwia zakupy, płatności i jest przydatną formą dla praktycznie już każdej działalności. Obecna sytuacja na świecie, kryzys związany z pandemią covid-19 oraz związany z nimi kilku miesięczny lock-down na całym świecie uświadomiły wielu użytkownikom Internetu, że obsługa tu i teraz, zdalna i spersonalizowana jest niezbędna jak nigdy dotąd. Tradycyjne zakupy w sklepie zostały zastąpione zakupami przez Internet wraz z dowozem pod same drzwi. Okazało się, że klienci cenią sobie elektroniczne kanały sprzedaży i usług za możliwość użytkowania o każdej porze, ich wygodę i atrakcyjne ceny poprzez możliwość porównania w szybkim czasie cen i dostępnych opcji. Zmiany zaszły nie tylko w handlu, cyfryzacja coraz częściej zauważana również jest w sektorze usług finansowych i bankowości nie tylko w Polsce, ale również w Rosji. Celem opracowania jest przedstawienie roli cyfryzacji w instancjach finansowych w Federacji Rosyjskiej. Do realizacji celu wykorzystano głównie analizę opisową oraz porównawczą.

2. Istota cyfryzacji

Istota cyfryzacji sięga lat 50. XX wieku wraz z rozwojem technik komputerowych. Funkcjonowało wtedy pojęcie digitalizacji (ang. Digitisation), rozumiane jako przetwarzanie materiałów z formy analogowej na formę cyfrową dzięki fotografowaniu lub skanowaniu [Brennen i Kreiss; http ://cultu-redigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization]. Pierwsze współczesne użycie terminu digitalizacja w powiązaniu z komputeryzacją można zobaczyć w eseju opublikowanym w North American Review z 1971 r. Robert Wachal [Wachal, 1971, s. 30-33] przedstawił konsekwencje cyfryzacji dla społeczeństwa w kontekście możliwości komputerowej eksploracji zjawisk społecznych. Według Oxford English Dictionary digitalizacja to konwersja tekstu, obrazów lub dźwięku do postaci cyfrowej, która może być przetworzona przez komputer. Pojęcia cyfryzacja i digitalizacja stosowane są zamiennie w literaturze polskiej i zagranicznej [Pieriegud, 2016, s. 12].

3. Rola cyfryzacji w funkcjonowaniu instytucji finansowych

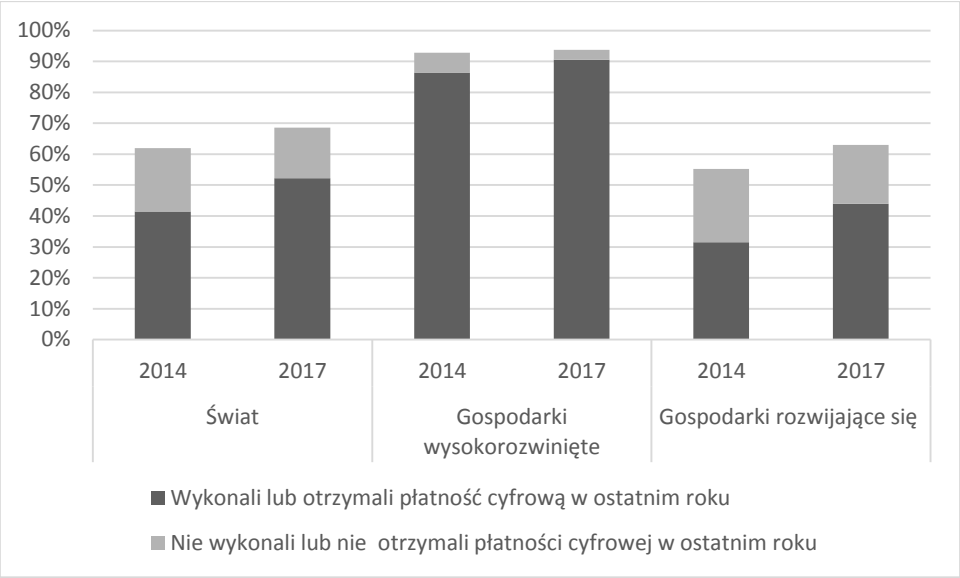
Cyfryzacja usług staje się ogromnym wyzwaniem dla instytucji finansowych, a przede wszystkim ich ważnych członków – banków [Nocoń, 2019, s. 13]. W celu podążania za rozwojem i zmianami, instytucje finansowe powinny przekształcać swoje modele biznesowe tak, aby ich produkty i usługi były nie tylko konkurencyjne, ale i nowoczesne oraz ułatwiały ich użytkownikom korzystanie z nich. O tym, że postęp technologiczny dla instytucji finansowych (banków) jest szansą, ale i wyzwaniem wspominał Mieczysław Groszek –

wiceprezes Banków Polskich, twierdząc obecnie tradycyjne formy bankowości są wciąż popularne, ale w przyszłości może się to zmienić na rzecz form internetowych i mobilnych [www.forbes.pl]. W wyniku rozwoju nowych technologii zachodzą poważne zmiany w sektorze bankowym. Placówki stacjonarne, które funkcjonują w godzinach pracy wielu ich klientów są niewygodne i tracą na znaczeniu. Dzięki cyfryzacji usług bankowych istnieje możliwość korzystania z usług bankowych codziennie przez całą dobę. Oprócz ułatwień w korzystaniu z usług bankowych, nowe technologie umożliwiają poprzez dostępne narzędzia w Internecie na swobodne porównanie produktów i usług nie jednej instytucji finansowej, ale wielu. Cyfryzacja usług bankowych może być kosztowna i nie każda instytucja finansowa może sobie pozwolić na jej wprowadzenie. Z drugiej strony dzięki zautomatyzowanym operacjom bankowym, ich koszty mogą być obniżone [Żabińska, 2016, s. 13-22]. Automatyzacja usług bankowych pozwala na oferowanie klientom instytucji finansowych produktów i usług ściśle dopasowanych do ich potrzeb. Z drugiej zaś strony dla wielu klientów liczy się możliwość zaufania danej instytucji finansowej, której powierzą swoje oszczędności. Silną stroną tradycyjnego sektora bankowego jest to, że łatwiej jest nawiązać relację i zbudować zaufanie między pracownikiem banku a jego klientem niż zautomatyzowaną usługą bankową a użytkownikiem. Kluczowe jest zaufanie do: rzetelności operacji bankowych, doświadczenia w zakresie doradztwa, bezpieczeństwa danych osobowych, zarządzania ryzykiem i majątkiem [Żabińska, 2016, s. 13-22]

4. Cyfryzacja usług bankowych na świecie

Usługi finansowe wspierają rozwój. Pomagają ludziom wyjść z ubóstwa, ułatwiając inwestycje w ich zdrowie, edukację i biznes. Ułatwiają też zabezpieczyć się przed kryzysami finansowymi takimi jak: utrata pracy czy majątku. Wielu ubogim ludziom na całym świecie brakuje usług finansowych, które mogłyby zabezpieczyć przed kryzysami, takich jak konta bankowe i płatności cyfrowe. Zamiast tego opierają się na gotówce - co może być niebezpieczne i trudne w zarządzaniu. Baza danych Global Findex pokazuje, że 515 milionów dorosłych na całym świecie otworzyło konto w instytucji finansowej stacjonarnie lub za pośrednictwem Internetu w latach 2014–2017. Oznaczało to, że 69% dorosłych posiadało konto w 2017 r., w porównaniu z 62% w 2014 r. i 51% w 2011. W gospodarkach o wysokich dochodach konto miało 94% dorosłych; w gospodarkach rozwijających się 63% [https://globalfindex.worldbank.org/#related_sec_focus].

Posiadanie konta to ważny krok w kierunku korzystania z usług sektora bankowości. Jednak aby w pełni skorzystać z posiadania konta, warto mieć możliwość korzystania z niego w bezpieczny i wygodny sposób, takim sposobem może być korzystanie z kont w celu płatności cyfrowych. Według badania Global Findex z 2017 r. 52% właścicieli kont - na całym świecie zgłosiło, że dokonało lub otrzymało przynajmniej jedną płatność cyfrową w ciągu ostatniego roku (wykres 1).

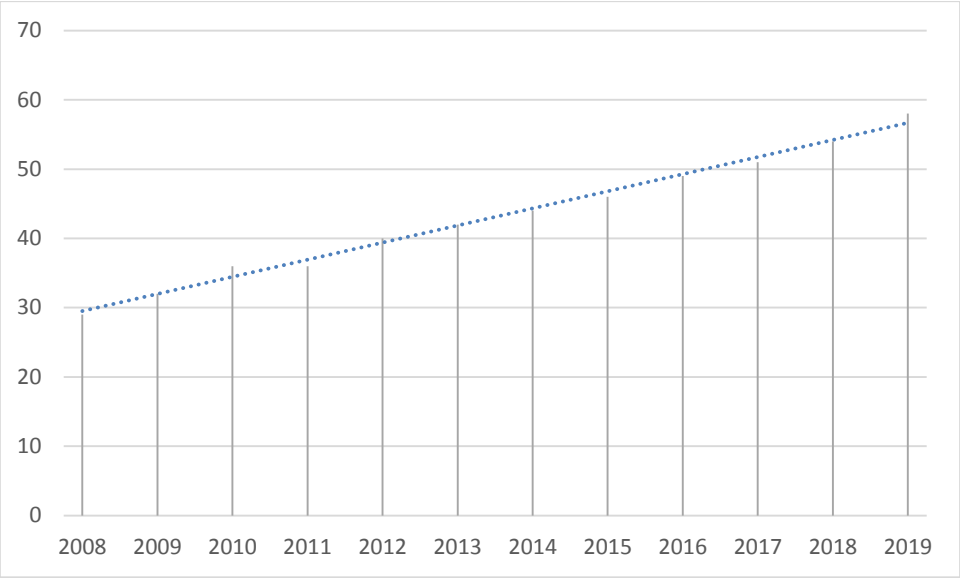

Wykres 1: Korzystanie z płatności cyfrowych przez właścicieli kont bankowych (w %), 2014-17

Źródło: The World Bank, *The Global Findex database 2017*, https://globalfindex.worldbank.org [01-09-20].

W gospodarkach o wysokich dochodach zgłosiło to 91% dorosłych; w krajach rozwijających się tak zrobiło 44% dorosłych. Te wartości procentowe obejmują wszystkich respondentów, którzy w ciągu ostatnich 12 miesięcy zgłosili używanie płatności mobilnych, karty debetowej lub kredytowej lub telefonu komórkowego do dokonywania płatności z konta lub korzystali z Internetu do płacenia rachunków lub kupowania czegoś online. Obejmuje to również osoby, które zgłosiły płacenie rachunków, wysyłanie lub otrzymywanie przekazów pieniężnych, otrzymywanie płatności za produkty rolne lub otrzymywanie wynagrodzeń, transferów rządowych lub emerytury sektora publicznego bezpośrednio z lub na konto instytucji finansowej lub za pośrednictwem rachunku mobilnego w ostatnich 12 miesiącach [https://globalfindex.worldbank.org/#related_sec_focus].

Raport Banku Światowego dotyczący finansów – The Global Findex nie jest jedynym źródłem danych dotyczących stopnia użytkowania cyfrowych usług bankowych. Europejski Urząd Statystyczny – Eurostat również prowadzi statystyki dotyczące cyfryzacji bankowości. Na wykresie 2 przedstawiono procent użytkowania Internetu do bankowości cyfrowej przez indywidualnych użytkowników w Unii Europejskiej w latach 2008 - 2019.

Wykres 2: Użytkowanie Internetu do bankowości elektronicznej w UE w 2008-19 (w %)
Źródło: Eurostat, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tin00099/default/table?lang=en [01-09-20].

Bankowość elektroniczna staje się jedną z najpopularniejszych metod płatności w Europie, umożliwiając klientom banku lub innej instytucji finansowej opracowywanie szerokiej gamy transakcji finansowych za pośrednictwem ich witryn internetowych. Z biegiem czasu zaufanie Europejczyków do tego elektronicznego systemu płatności wzrosło. Jak wynika z wykresu 2, procent wykorzystania Internetu do bankowości elektronicznej wzrósł przez 10 lat niemal o 25 punktów procentowych od 2008 do 2018 r.

Prognozy analityków FinTech[1] - Juniper Research wykazały, że do 2021 roku prawie 3 miliardy użytkowników będzie miało dostęp do usług bankowości detalicznej za pośrednictwem smartfonów, tabletów, komputerów PC i smartwatche, o 53% więcej niż w 2017 roku. Badania pokazały, że wykorzystanie będzie nadal rosło, ponieważ konsumenci coraz częściej wybierają banki oferujące wygodę szybkich, wielokanałowych usług cyfrowych. Oznacza to, że banki będą musiały skupić się na zapewnieniu swoim klientom bardziej bezproblemowych doświadczeń cyfrowych, zwłaszcza jeśli mają pozostać liderami rynku [https://www.voicendata.com].

Według danych Banku Światowego, już w 2014 r. wskaźnik korzystania z płatności cyfrowych w największych gospodarkach rozwijających się był wysoki. Należały do nich: Brazylia, Chiny, Kenia, Malezja, Rosja, RPA i Tajlandia, gdzie odsetek dorosłych posiadających konto osiągał około 70% lub więcej. Na przykład w Chinach odsetek korzystających z płatności cyfrowych wzrósł o około połowę, z 44% w 2014 r. do 68% w 2017 r. Gospodarki takie jak Brazylia, Malezja i Rosja również odnotowały wzrosty, choć znacznie skromniejsze niż w Chinach, czy Tajlandii [https://globalfindex.worldbank.org/#related_sec_focus].

[1] FinTech, czyli Financial Technology. To sektor gospodarki, który obejmuje przedsiębiorstwa operujące w branży finansowej, jak i technologicznej.

5. Cyfryzacja rosyjskiej gospodarki w programach państwowych

Jak pokazują powyższe dane, procent użytkowników usług bankowości cyfrowej z roku na rok będzie stale rósł. Tendencja wzrostowa zauważana jest na całym świecie. Już dawno większość państw wyszła z gospodarki klasycznej – analogowej na cyfrową. Swój rozwój w cyfryzacji, Rosja ugruntowała w maju 2017 r. dzięki rozporządzeniu Prezydenta FR *O strategii rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Federacji Rosyjskiej w latach 2017-2030* (О стратегии развития информационного общества в Российской Федерации на 2017-2030 годы) [http://kremlin.ru/acts/bank/41919]. Celem strategii był rozwój społeczeństwa wiedzy[2] w oparciu o rozwój kapitału ludzkiego, modernizację struktur rządzenia, zwiększenie efektywności organizacji państwowych oraz rozwój gospodarki poprzez pełną integrację z przestrzenią cyfrową. Rosyjska strategia zawarła listę technologii cyfrowych, do których należały: duże zbiory danych, neurotechnologie i sztuczna inteligencja, systemy rejestrów rozproszonych, technologie kwantowe, nowe technologie produkcyjne, Internet przemysłowy, komponenty robotyki, technologie komunikacji bezprzewodowej, technologie wirtualnej i rozszerzonej rzeczywistości [https://digital.gov.ru/ru/activity/directions/858].

6. Wpływ cyfryzacji na rosyjski sektor finansowy

Procesy cyfryzacji szczególnie oddziałują na sektor finansowy, a co za tym idzie - sektor bankowy jako dominujący segment gospodarki państwa. Na przykład w Centralnym Banku Rosji utworzono „Departament technologii finansowych, projektów i organizacji procesów". Powstało Stowarzyszenie FinTech, w skład którego weszli najwięksi przedstawiciele rosyjskiego sektora finansowego – Bank Rosji, Sbierbank Rossii, Bank VTB, Alfa Bank itd. [Масленников i in. 2007, s. 6-13], Ponadto, W Rosji uruchomiono projekt Finnet, którego celem jest opracowanie technologii dyskretnego przechowywania i zdalnego przetwarzania w celu zmniejszenia liczby pośredników w opracowywaniu i wdrażaniu produktów i usług finansowych [Якушенко i in., 2017, s. 11-20].

Jednak najważniejszą zapowiedzią wejścia Federacji Rosyjskiej w erę gospodarki cyfrowej był fakt, że to właśnie w Rosji w 2006 roku otworzył się jeden z pierwszych banków cyfrowych – Tinkoff. Bank, który nie musiał finansować tworzenia fizycznych oddziałów, dysponować liczną kadrą ani ustawiać systemu analogowego - znacznie wydajniejsze i bardziej racjonalne było zbudowanie zintegrowanego elektronicznego systemu finansowego do świadczenia usług bankowych. TinkoffBank, największy wirtualny bank w Rosji, na koniec I kwartału 2017 roku uzyskał zysk netto w wysokości 3,4 mln rubli i rentowność na poziomie 43% [http://www.tadviser.ru/images/c/c2/Digital-Russia-report.pdf].

Jednym z głównych graczy w sektorze finansowym Rosji, który wykazywał najwyższy odsetek innowacji i aktywnie przyczyniał się do nadejścia w pełni cyfrowej ery bankowości był Sbierbank. Bank ten dzięki wykorzystaniu sztucznej inteligencji zarobił przez pierwsze półrocze 2017 roku 371 mln rubli, czyli o 38% więcej niż w 2016 roku, a w perspektywie najbliższych 2-3 lat planował całkowicie przenieść się do przestrzeni cyfrowej [Мирошниченко i Трелевская2017, s. 267-280]. Warto zwrócić uwagę, że dla znacznej części rosyjskiej populacji Sbierbank był jednym z najbardziej wiarygodnych

[2] Społeczeństwo wiedzy - model społeczny, w którym kluczową rolę odgrywa nauka i kapitał intelektualny.

banków, ponieważ jest własnością państwa (choć większość jego akcji nie należy obecnie do państwa), a reszta banków - niepaństwowa, a zatem mniej wiarygodna. Według Jurewicza, Rosjanie ufali bankom państwowym o długiej historii, aniżeli tym które funkcjonują na rynku krócej niż 10 lat. Dla wielu klientów Sbierbanku istotnym jest także fakt, że bank kontynuował swoją egzystencję po kryzysie gospodarczym 2008 roku [Юревич, 2019, s. 1243-1244].

7. Kierunki rozwoju technologii cyfrowej w sektorze finansowym Rosji

Rozwój technologii cyfrowej w rosyjskich instytucjach finansowych jest nieunikniony. Postęp technologiczny usprawnia i minimalizuje koszty pracy. Warto więc zastanowić się nad nowymi trendami rozwoju cyfrowego w rosyjskiej bankowości. Do trendów tych należą: biometryczna identyfikacja klienta, zindywidualizowane ubezpieczenia, zarządzanie osobistymi finansami klienta, indywidualizacja relacji z klientami. Poniżej zostaną omówione szerzej kierunki cyfryzacji w sektorze finansowym Rosji.

Identyfikacja biometryczna klienta może być wynikiem wysokiego trendu wzrostowego płatności bezgotówkowych kartą, możliwości otrzymania cashbacku oraz bonusów. W ciągu ostatnich 10-ciu lat od 2008 r., udział płatności kartą w Rosji wzrósł 10-krotnie, co było jednym z najwyższych wyników na świecie [Сергеева і Лазарева, 2018, s. 44-49]. Kolejną przyczyną rozwoju tego kierunku były płatności elektroniczne z wykorzystaniem telefonu komórkowego, nie jest to jedyne rozwiązanie, bo system finansowo-bankowy aktywnie rozwija algorytmy identyfikacji biometrycznej, produkuje sprzęt do skanowania i rozwija oprogramowanie dla banków mobilnych. Najbardziej znanym sposobem biometrycznym w Rosji jest dostęp do produktów bankowych za pomocą odcisków palców. Zadaniem identyfikacji biometrycznej jest rozpoznanie indywidualnych cech klienta w celu zabezpieczenia jego zasobów finansowych [Лазарева, tom X, s. 157-158].

Rozwój technologii cyfrowych pomaga zbudować relacje z klientami, poprzez „spersonalizowane ubezpieczenia". Przykładami zindywidualizowanych pakietów ubezpieczeniowych są programy ubezpieczeniowe od różnego rodzaju ryzyka: dobrowolne ubezpieczenie zdrowotne, ubezpieczenie na życie, ubezpieczenie mienia. Wprowadzenie technologii cyfrowych w tym obszarze zdeterminowało pojawienie się takich pojęć, jak „cyfrowe ubezpieczenia" i „cyfryzacja działalności ubezpieczeniowej". Wykorzystanie technologii cyfrowych pozwala poprzez komunikację bezprzewodową i technologie chmurowe na budowanie zindywidualizowanych relacji z klientem, opracowywanie indywidualnych propozycji taryf, ryzyka i innych warunków ubezpieczenia. Dzięki wykorzystaniu Internetu sprzedaż usług ubezpieczeniowych staje się zindywidualizowana. Ubezpieczyciel otrzymuje przewidywalnego klienta, a klient otrzymuje ochronę przed ryzykiem dostosowaną do jego interesów po najlepszej cenie.

Zarządzanie finansami osobistymi klienta staje się również pożądanym kierunkiem cyfryzacji w branży finansowej. Obecnie duża część środków jest skoncentrowana na rachunkach klientów prywatnych, które są aktualizowane z punktu widzenia ich dalszej, bardziej opłacalnej inwestycji. Obejmuje to rozwój technologii cyfrowych, takich jak automatyczne platformy internetowe, usługi tworzenia portfeli z funduszy giełdowych, asystenci cyfrowi i konsultanci. Do 2025 roku planowane jest podłączenie do Internetu 75 miliardów urządzeń, które zbierają dane o klientach niezbędne instytucjom finansowym do

sporządzenia profilu klienta. Jest to konieczne w celu sprawniejszej obsługi i zarządzania finansami osobistymi klienta [Конягина і Кириллова, 2016, s. 125-128].

Indywidualizacja relacji z klientami z sektora finansowo-bankowego staje się koniecznym warunkiem przetrwania instytucji finansowych w silnej konkurencji. To tutaj wprowadzenie bezpiecznych, domyślnych i ułatwiających operacje technologii cyfrowych determinuje przewagi w rywalizacji konkurencyjnej. Technologie cyfrowe są szczególnie istotne w zadaniach dostosowywania produktu finansowego do indywidualnych życzeń konkretnego klienta, opracowywania i projektowania usługi nie z produktu, ale z wymagań klienta. W związku z tym ważne staje się rozwijanie systemów CRM (systemy zarządzania relacjami z klientami), gromadzenie, systematyzacja i przetwarzanie dużych danych o klientach, opracowanie obiecującego w świecie praktyki modelu zdalnej interakcji z klientem poprzez bankowość internetową. Dziś za pośrednictwem telefonu komórkowego lub komputera klient może otrzymać pełen zakres wymaganych usług finansowych. Cyfrowa bankowość internetowa wiąże się z przewalutowaniem środków, składaniem wniosków o otwarcie lokat, otrzymywaniem kart bankowych, pozyskiwaniem usług maklerskich w zakresie dostępu do międzynarodowych rynków walutowych i giełdowych.

O tym, że cyfryzacja sektora finansowego w Rosji zmierza w dobrym kierunku, świadczą cyfry. W Rosji najszybciej rozwijającym się kanałem jest bankowość mobilna: w latach 2014-2016 jej wskaźnik rozpowszechnienia wzrósł trzykrotnie. Jednocześnie, według badania McKinsey, już teraz 10% Rosjan używa wyłącznie aplikacji mobilnych do zdalnej samoobsługi. Dla wielu nowych użytkowników mobilny kanał samoobsługowy staje się pierwszym i jedynym. Głównym produktem finansowym, który Rosjanie kupują przez Internet, są depozyty (92% całej sprzedaży cyfrowej), podczas gdy udział sprzedaży produktów kredytowych i innych (karty debetowe, ubezpieczenia itp.) wynosi tylko 8%. Jednym z czynników hamujących wzrost sprzedaży przez Internet jest rosyjskie ustawodawstwo dotyczące zdalnej identyfikacji. Instytucjom kredytowym zabrania się otwierania rachunków i wpłat bez osobistej obecności klienta, od którego wymaga się okazania dokumentu tożsamości.

8. Perspektywy rozwoju cyfryzacji w sektorze finansowym Rosji

Pod względem wielkości i struktury rynku, a także otoczenia instytucjonalnego i regulacyjnego, rosyjski sektor technologii finansowych znajduje się na wczesnym etapie rozwoju. W dłuższej perspektywie uszczegółowienie i systematyzacja ustawodawstwa może dać firmom FinTech szanse na przekształcenie się z innowacyjnych laboratoriów w agresywnych konkurentów dla klasycznych banków.

Trudno określić jeden punkt widzenia na temat rozwoju rynku technologii finansowych w Rosji w ciągu najbliższych 5–10 lat. Z jednej strony tradycyjne banki mają przewagę strukturalną: zasoby finansowe, korzyści skali i dostęp do dużej bazy klientów. W tych warunkach firmy FinTech z większym prawdopodobieństwem staną się cyfrowym ramieniem tradycyjnych banków - zewnętrznymi oddziałami i źródłami innowacyjnych rozwiązań technologicznych, pomysłów i danych. Dzięki temu małe instytucje kredytowe będą mogły uzyskać dostęp do innowacji, zwiększając tym samym swoją konkurencyjność, a firmy FinTech będą mogły zapewnić sobie niezbędne finansowanie i utrzymać się na rynku zajmując swoje niszowe segmenty.

Z drugiej strony, jeśli otoczenie regulacyjne i infrastrukturalne zacznie się zmieniać w przyspieszonym tempie w Rosji, rola firm FinTech może nabrać większego znaczenia. Usunięcie przeszkód w rozwoju technologii finansowych doprowadzi do redystrybucji rynku na korzyść nowych graczy. W tym scenariuszu tradycyjne banki ryzykują, że staną się infrastrukturą branżową - czymś w rodzaju firm reasekuracyjnych na rynku ubezpieczeń. Z kolei zaawansowane technologicznie innowacyjne firmy bliskie klientom i transakcjom, takie jak systemy płatności (Visa, Mastercard), dostawcy systemów płatności mobilnych (Apple Pay, Google Pay), agregatory usług finansowych (Simple) staną się mistrzami preferencji klientów.

9. Podsumowanie

Postęp technologiczny, a za nim cyfryzacja usług finansowych ma swoje wady i zalety. Z jednej strony jest zagrożeniem dla tradycyjnej bankowości i usług finansowych z drugiej zaś szansą na rozwój obsługi klienta. Poniekąd cyfrowe usługi finansowe są niezrozumiałe dla pewnych grup społecznych, ale mimo to coraz więcej osób z takiej formy bankowości korzysta. Trendy te zauważalne są na całym świecie, dowodem są statystyki ukazujące ponad dwukrotny wzrost użytkowania Internetu w celach bankowych w ciągu ostatnich dziesięciu lat. O tym jak ważną rolę cyfryzacja zaczyna odgrywać w codziennym życiu, dostrzegły władze Rosji, formułując szereg ustaw, programów i strategii. Dostrzegając pomoc Państwa, większe instytucje finansowe rozwinęły funkcje technologiczne umożliwiające jeszcze, lepsze, szybsze i łatwiejsze korzystanie z usług finansowych w Rosji. Dzięki temu bankowość mobilna stała się jednym z najbardziej powszechnych kanałów bankowości w Federacji Rosyjskiej. Porównując jednak sytuację cyfrowych usług finansowych z innymi gospodarkami na świecie Rosja wciąż znajduje się na wczesnym etapie rozwoju sektora technologii finansowych.

Bibliografia:

1. Nocoń B., (2019). Cyfryzacja przyszłością instytucji finansowych? W: A. Kawiński, A. Sieradz (red.), Wyzwania informatyki bankowej, (s. 13). Sopot: Publikacja Europejskiego Kongresu Finansowego.
2. Pieriegud J., (2016). Cyfryzacja gospodarki i społeczeństwa – wymiar globalny, europejski i krajowy. W: J. Gajewski, W. Paprocki, J. Pieregud (red.), Cyfryzacja gospodarki i społeczeństwa szanse i wyzwania dla sektorów infrastrukturalnych, (s. 12). Gdańsk: Publikacja Europejskiego Kongresu Finansowego.
3. Żabińska J., (2016). Cyfryzacja jako determinanta zmian w strukturze europejskiego sektora bankowego, W: J. Szostak (red.), Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, nr 18, (s. 13-22). Poznań: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu.
4. Конягина М.Н., Кириллова А.В., (2016). Новые направления развития микрофинансирования в России, W: Евразийский международный научно-аналитический журнал «Проблемы современной экономики», nr 3, (s. 125–128).
5. Лазарева Е.Н., (2019). Цифровая экономика в финансовой индустрии: тенденции и направления развития, W: Научные труды СЗИУ РАНХиГС, tom 10, nr 3 (40), (s. 157-158).

6. Масленников В.В., Федотова М.А., Сорокин А.Н., (2017). Новые технологии меняют наш мир, W: Вестник финансового университета, No 3(99), 2017, (s. 6 – 11).
7. Мирошниченко М.А., Трелевская К-А.И., (2017). Инновации в банковском секторе как вектор развития экосистемы цифровой экономики России, W: В.В. Ермоленко, М.Р. Закарян (red.), Экономика знаний в России: от генерации знаний и инноваций к когнитивной индустриализации: материалы IX Междунар. науч.-практ. конф./ отв., (s. 267-280). Krasnodar.
8. Сергеева О.Е., Лазарева Е.Н., (2018). Цифровые технологии: новые требования управления компаниями, W: Управление развитием цифровой экономики: сборник научных трудов научно-педагогических работников факультета экономики и финансов СЗИУ РАНХиГС, (s. 44–49).
9. Юревич А.В., (2019). Доверие Россиян банковской системе, W: Вестник Российской Академии Наук, tom 89, nr 12, (s. 1243-1244).
10. Якушенко К.В., Шиманская А.В., (2017). Цифровая трансформация информационного обеспечения управления экономикой государств — членов ЕАЭС, W: Новости науки и технологии, nr 2(42), (s. 11–20). Mińsk.

Wykaz stron internetowych:

11. Brennen S., Kreiss D., Digitalization and Digitization, http ://cultu-redigitally.org/2014/09/digitalization-and-digitization/ (01.09.20).
12. Forbes, Cyfryzacja banków niesie za sobą również zagrożenia, www. forbes.pl (01-09-20).
13. McKinsey Global Inc., Цифровая Россия. Новая реальность, http://www.tadviser.ru/images/c/c2/Digital-Russia-report.pdf (01-09-20).
14. The World Bank, The Global Findex database 2017, https://globalfindex.worldbank.org/#related_sec_focus (01-09-20).
15. Voice&Data, Digital banking users to reach nearly 3 billion by 2021, https://www.voicendata.com (05-09-20).
16. Wachal R., Humanities and Computers: A Personal View, The North American Review, 1971, 256(1), 30-33. http://www.jstor.org/stable/25117163 (01.09.2020).
17. Программа «Цифровая экономика Российской Федерации» (утв. Рас-поряжением Правительства РФ от 28.07.2017 No 1632-р) https://digital.gov.ru/ru/activity/directions/858/ (01-09-20).
18. Указ Президента Российской Федерации от 09.05.2017 г. № 203, http://kremlin.ru/acts/bank/41919 (01-09-2020).

6. EWOLUCJA SYSTEMU EMERYTALNEGO W POLSCE

Jolanta Gaca
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Instytut Finansów

1. Wstęp

Istnieje wiele czynników, które wpływają na obszary zabezpieczenia społecznego, w tym również na system emerytalny. Koszty funkcjonowania systemu emerytalnego stale rosną ze względu na uwarunkowania demograficzne, społeczne i gospodarcze, co generuje coraz większe obciążenia dla budżetu państwa. Ze względu na to wprowadzono zmiany, które miały na celu ograniczać wydatki finansów publicznych przeznaczane na świadczenia w zakresie zabezpieczenia emerytalnego.

Celem poniższego artykułu jest przedstawienie reform i korekt, które ukształtowały obecny system emerytalny począwszy od reform w 1999 roku oraz sposób jego funkcjonowania.

W pierwszej części opisano główne założenia systemu wprowadzonego w 1999 roku, kiedy w polskim porządku prawnym zaistniał system o zdefiniowanej składce, czyli oparty na trzech filarach: repartycyjnym, kapitałowym oraz dobrowolnych oszczędnościach. Można stwierdzić, że był to najważniejszy element procesu budowy nowego systemu emerytalnego.

W dalszej części pracy przybliżono zmiany dokonane w systemie w następnych latach, kiedy m.in. ograniczono rolę drugiego filara (zredukowanie części składki przekazywanej do OFE oraz przeksięgowanie części ich wartości do ZUS) oraz najnowsze reformy.

Poniższy artykuł jest zwięzłym opracowaniem ewolucji polskiego systemu emerytalnego na przestrzeni ostatnich 30 lat i może stanowić podstawę do rozważań na temat dalszego kierunku zmian w tym zakresie. W celu prześledzenia zmian oparto się na literaturze przedmiotu.

2. Reformy systemu emerytalnego w 1999 roku

System emerytalny zarządzany przez instytucje państwowe oparty na finansowaniu repartycyjnym obowiązywał w Polsce do końca 1998 roku. System ten był obowiązkowy i miał charakter powszechny, wysokość przyszłej emerytury była zagwarantowana przez formułę zdefiniowanego świadczenia. System repartycyjny był efektywny do momentu w którym relacja liczby osób pracujących i opłacających składki na ubezpieczenie społeczne do osób pobierających świadczenia emerytalne była na wysokim poziomie. (J. Trippner-Hrabi, 2018). Do lat 80. funkcjonował w Polsce prawidłowo ze względu na wspomnianą wcześniej korzystną relację pomiędzy tymi czynnikami; dopiero później zaczęły pojawiać się pierwsze sygnały świadczące o jego niewydolności. Zaobserwowano zmiany demograficzne dotyczące szybkiego starzenia się społeczeństw. Dodatkowo wysokie bezrobocie spowodowane kryzysami gospodarczymi oraz transformacja gospodarcza i związane z nią przekształcenia gospodarcze spowodowały wzrost wydatków publicznych na utrzymanie dotychczasowego poziomu zabezpieczenia społecznego, w tym w zakresie zabezpieczenia emerytalnego. Wszystkie te czynniki doprowadziły do wprowadzenia nowego systemu

emerytalnego, który istotnie zmieniał sposób funkcjonowania ZUS oraz sposób gospodarowania środkami finansowymi ((red.), 2014).

Nowy system emerytalny zaczął obowiązywać od 1 stycznia 1999 roku, wprowadzał reformę dotyczącą sposobu finansowania oraz zmieniał system emerytalny pracowników oraz pochodnych grup ubezpieczonych. System ten opierał się na konstrukcji trójfilarowej, zgodnie z zaleceniami Banku Światowego. Obok Zakładu Ubezpieczeń Społecznych wprowadzono komercyjne filary emerytalne, które miały być dodatkowym źródłem wypłaty przyszłych świadczeń emerytalnych. Przywrócona została składka płatna przez pracowników oraz zależność finansowania świadczeń od ich rodzaju. Rolnicze ubezpieczenie społeczne pozostało bez zmian (Muszalski, 2004).

W ramach konstrukcji trójfilarowej wprowadzono dwa obowiązkowe filary, czyli filary oparte na finansowaniu repartycyjnym i kapitałowym oraz dobrowolny filar ubezpieczeń prywatnych promowany przez państwo. I filar dotyczy świadczenia wypłacanego z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, zarządzanego przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych. W skład II filaru zalicza się świadczenia wypłacane z Otwartych Funduszy Emerytalnych. OFE lokują środki finansowe w instrumenty finansowe. Każdy ubezpieczony posiada imienny rachunek w OFE. III filar to jest emerytura wypłacana przez instytucje rynku finansowego (Sułkowska, 2014).

Wypłacana emerytura stanowi sumę świadczeń ze wszystkich trzech filarów.

Tabela 1. Kształt polskiego systemu emerytalnego po reformie z 1999 roku

	I filar	II filar	III filar
Forma	Konto ubezpieczonego w ZUS	Otwarte fundusze emerytalne (OFE)	Pracownicze programy emerytalne (PPE)
Instytucja administrująca	ZUS	Powszechne towarzystwa emerytalne (PTE)	Instytucje rynku finansowego na podstawie umowy z pracodawcą
Charakter uczestnictwa	obowiązkowy	obowiązkowy	Dobrowolny
Wysokość składki	12,22%	7,3%	Limitowana wysokość
Finansowanie i kalkulacja składki	repartycyjny	kapitałowy	Kapitałowy

Źródło: T. Jedynak, Kształt powszechnego systemu emerytalnego w Polsce w świetle klasycznych typologii wielofilarowych, „Problemy Polityki Społecznej" 2019 nr 1, s. 44.

Warto dodać, że reforma emerytalna nie dotyczyła wszystkich obywateli w takim samym stopniu. Na podstawie symulacji przyszłych świadczeń stwierdzono, że zmiana systemu emerytalnego wpłynęłaby negatywnie na wysokość emerytury osób, którym w chwili wprowadzenia reformy brakowało mniej niż 15 lat do nabycia prawa do emerytury. To był powód dla którego wszyscy ubezpieczeni zostali podzieleni w momencie wprowadzania reformy na 3 grupy zgodnie z kryterium wieku.

Do pierwszej grupy zaliczono osoby urodzone przed 1 stycznia 1949 roku. Osoby te nie zostały objęte reformą, nie miały także możliwości przystąpienia do otwartych funduszy emerytalnych funkcjonujących w ramach filaru kapitałowego – nabywały prawo do

emerytury na dotychczasowych zasadach, to znaczy pod warunkiem osiągnięcia wieku emerytalnego oraz posiadania odpowiedniego stażu ubezpieczeniowego. Wiek emerytalny dla tych osób wynosił 60 i 65 lat odpowiednio dla kobiet i mężczyzn, natomiast staż ubezpieczeniowy wynosił 20 i 25 lat odpowiednio dla kobiet i mężczyzn. Osoby te mogły również skorzystać z prawa do wcześniejszej emerytury po spełnieniu określonych warunków.

Drugą grupę stanowiły osoby urodzone pomiędzy 31 grudnia 1948 a 1 stycznia 1969 roku. Osoby te mogły dokonać wyboru, czy chcą przystąpić do nowego systemu emerytalnego w pełni. Obowiązkowo zostały objęte I filarem po reformie, jednak miały prawo wyboru jeśli chodzi o II filar. Po dołączeniu do OFE wyliczano uczestnikom drugiej grupy tzw. Kapitał początkowy, który reprezentował nabyte przez nich prawa do emerytury na podstawie opłaconych już składek.

Do trzeciej grupy zaliczono osoby urodzone po 31 grudnia 1968 roku. Osoby te automatycznie zostały włączone do nowego systemu. Osoby te były zobligowane do wyboru otwartego funduszu emerytalnego, dodatkowo mogą korzystać również z III filaru (Sułkowska, 2014).

3. Zmiany wprowadzone w latach 2004 – 2011

Po wdrożeniu reformy okazało się jednak, że nie wszystkie rozwiązania się sprawdziły i wymagana jest ich korekta. Wbrew przewidywaniom III filar nie wzbudził wielkiego zainteresowania wśród przyszłych emerytów, częściowo ze względu na ograniczenie dotyczące uczestników PPE – oferta ograniczała się do pracowników przedsiębiorstw, które utworzyły takie programy. Innymi słowy, osoby samozatrudnione, osoby pracujące na podstawie umów cywilnoprawnych a także osoby pracujące w małych i średnich firmach, które nie utworzyły własnych PPE (głównie ze względu na koszty) były wykluczone z tej formy oszczędzania na emeryturę. (Sułkowska, 2014). Ze względu na małą popularność PPE wprowadzono zmiany w ich funkcjonowaniu, zgodnie z ustawą mogły być prowadzone w ramach jednej z poniższych form (Parlińska, 2011):

1. fundusz emerytalny (PFE),
2. umowa o wnoszenie przez pracodawcę składek pracowników do funduszu inwestycyjnego (FI),
3. umowa grupowego ubezpieczenia pracowników na życie z zakładem ubezpieczeń w formie grupowego ubezpieczenia na życie z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym (ZU),
4. zarządzanie zagraniczne (ZZ).

Dodatkowo państwo nie promowało wcześniej innych form oszczędzania indywidualnego, dlatego w ramach III filaru wprowadzono również Indywidualne Konta Emerytalne. Oszczędzający na IKE zostali zwolnieni z odprowadzania podatku dochodowego od zysków kapitałowych.

Niestety, zgodnie z badaniami zmiany w III filarze nie wpłynęły pozytywnie na zwiększenie zainteresowania przyszłych emerytów dodatkowym oszczędzaniem (Matyjaszczyk, 2016).

Następna korekta polskiego systemu emerytalnego nastąpiła w 2011 roku. Główną przyczyną wprowadzenia zmian był istotnie obciążający budżet państwa coroczny deficyt

w Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. Deficyt ten był spowodowany nadwyżką wypłacanych emerytur nad sumą zgromadzonych składek emerytalnych. Warto podkreślić, że emerytury wypłacane w tym czasie z FUS stanowiły świadczenia dla osób należących jeszcze do starego systemu emerytalnego, który ze względu na swój repartycyjny charakter był finansowany ze składek osób należących do nowego systemu emerytalnego. To dodatkowe obciążenie było nieuniknione po reformie systemu emerytalnego w 1999 roku (Sułkowska, 2014).

Ze względu na deficyt w FUS oraz trudną sytuację budżetową państwa zdecydowano się na zmianę dotychczas obowiązującego podziału składki emerytalnej. Przesunięto część składki z OFE do subkonta w ZUS. Na subkoncie ewidencjonowane są środki, które przeznaczono na pokrycie deficytu w FUS. Po reformie 3,5% podstawy wymiaru składki trafiało na indywidualne konto ubezpieczonego, natomiast 3,8% podstawy na subkonto w ZUS – wcześniej 7,3% przypadało na II filar.

IKZE działa podobnie jak IKE, to znaczy jest prowadzone na podstawie umowy pomiędzy uczestnikiem, a instytucją finansową (np. funduszem inwestycyjnym, dobrowolnym funduszem emerytalnym). IKZE, w przeciwieństwie do IKE jest objęte podatkiem dochodowym od zysków kapitałowych, ale pozwala na odliczenie wpłat na to konto od podstawy opodatkowania podatkiem dochodowym ((red.) M. Cycoń, 2018).

Tabela 2. Kształt polskiego systemu emerytalnego po zmianach w 2011 roku

<table>
<tr><td></td><td>I filar</td><td colspan="2">II filar</td><td colspan="3">III filar</td></tr>
<tr><td>Forma</td><td>Konto w ZUS</td><td>Subkonto w ZUS</td><td>OFE</td><td>PPE</td><td>IKE</td><td>IKZE</td></tr>
<tr><td>Instytucja administrująca</td><td colspan="2">ZUS</td><td>PTE</td><td colspan="3">Instytucje rynku finansowego</td></tr>
<tr><td>Charakter uczestnictwa</td><td>obowiązkowy</td><td colspan="2">obowiązkowy</td><td colspan="3">Dobrowolny</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Wysokość składki</td><td rowspan="2">12,22</td><td colspan="2">7,3%</td><td colspan="3" rowspan="2">Limitowana wysokość</td></tr>
<tr><td>3,8%</td><td>3,5%</td></tr>
<tr><td>System finansowania</td><td>repartycyjny</td><td>repartycyjny</td><td>kapitałowy</td><td colspan="3">Kapitałowy</td></tr>
<tr><td>Świadczenie</td><td>Emerytura z FUS</td><td colspan="2">Dożywotnia lub okresowa emerytura kapitałowa</td><td colspan="3">„emerytura dodatkowa”</td></tr>
</table>

Źródło: W. Sułkowska (red.), System ubezpieczeń społecznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2014, s. 54-55.

4. Zmiany w systemie emerytalnym od 2012 roku

Sytuacja finansowa FUS nadal się pogarszała **.**Następna zmiana polskiego systemu emerytalnego dotyczyła wieku emerytalnego – w 2012 podniesiono i zwiększono wiek emerytalny kobiet i mężczyzn do 67 lat (Sułkowska, 2014).

W 2014 roku przeprowadzono dużą reformę OFE, która miała znaczący wpływ na kształt polskiego systemu emerytalnego. Zmniejszono środki zgromadzone przez OFE: OFE przekazały 51,5% posiadanych środków odpowiadających wartości posiadanych przez nich obligacji Skarbu Państwa do ZUS, które następnie zostały umorzone. Równowartość umorzonych środków zapisano na subkoncie kapitałowym ZUS. Dodatkowo umożliwiono ubezpieczonym podjęcie decyzji o dalszym uczestnictwie w OFE – stało się dobrowolne pod tym względem, że ubezpieczony mógł zadecydować czy chce dalej przekazywać część

składek do OFE czy woli, żeby składki były ewidencjonowane na subkoncie ZUS (Bezpieczna przyszłość czy skok na kasę? Reforma OFE w 2013 r., 2017).

Tabela 3. Kształt polskiego systemu emerytalnego po zmianach w 2014 roku

<table>
<tr><td></td><td colspan="2">I filar</td><td colspan="2">II filar</td><td colspan="3">III filar</td></tr>
<tr><td>Forma</td><td>Konto w ZUS</td><td>Subkonto w ZUS</td><td colspan="2">OFE</td><td>PPE</td><td>IKE</td><td>IKZE</td></tr>
<tr><td>Instytucja administrująca</td><td colspan="2">ZUS</td><td colspan="2">PTE</td><td colspan="3">Instytucje rynku finansowego</td></tr>
<tr><td>Charakter uczestnictwa</td><td colspan="2">obowiązkowy</td><td colspan="2">dobrowolny</td><td colspan="3">dobrowolny</td></tr>
<tr><td rowspan="3">Wysokość składki</td><td rowspan="3">12,22%</td><td colspan="2">7,30%</td><td colspan="3" rowspan="3">Limitowana wysokość</td></tr>
<tr><td>7,30%</td><td>0,00%</td></tr>
<tr><td>4,38%</td><td>2,92%</td></tr>
<tr><td>System finansowania</td><td>repartycyjny</td><td>repartycyjny</td><td colspan="2">kapitałowy</td><td colspan="3">kapitałowy</td></tr>
<tr><td>Świadczenie</td><td colspan="3">Emerytura z FUS z uwzględnieniem środków zgromadzonych w OFE</td><td colspan="3">„emerytura dodatkowa”</td></tr>
</table>

Źródło: W. Sułkowska (red.), System ubezpieczeń społecznych, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2014, s. 57-58.

Od roku 2017 wiek emerytalny wynosi 60 lat dla kobiet i 65 lat dla mężczyzn na podstawie decyzji rządu o przywróceniu zasad przechodzenia na emeryturę z 2012 roku ((red.) M. Cycoń, 2018).

Od roku 2019 zaczęto wdrażanie do polskiego systemu emerytalnego Pracowniczych Programów Kapitałowych, proces ten ma się zakończyć w 2021 roku. Jest to alternatywny program dla PPE. Wpłata podstawowa finansowana przez pracodawcę jest równa 1,5% wynagrodzenia brutto, jednak może zadeklarować również wpłatę dodatkową do wysokości 2,5%. Wpłata podstawowa pracownika wynosi 2%. Pracownicy są zapisywani do PPK automatycznie, ale mogą złożyć deklarację o nieopłacaniu składek – po 4 latach jednak zostaną ponownie zapisani(Jedynak, How to effectively encourage Poles to save for retirement? The use of achievements of behavioural economics in the construction of employee capital plans, 2019).

5. Podsumowanie

Obecnie systemy emerytalne zmagają się z wieloma problemami: uwarunkowania demograficzne i społeczne utrudniają ich prawidłowe funkcjonowanie i reformy stają się niezbędne. Kraje decydują się na różne rozwiązania. Cel społeczny (umożliwienie całemu społeczeństwu bezpiecznego i najtańszego przeniesienia określonej części dochodu na okres całej starości z okresu aktywności zawodowej) pozostaje ten sam, ale ciągle poszukuje się metod pozwalających na zmniejszenie rosnących kosztów funkcjonowania systemu (Góra, 2009).

Na kształt obecnego systemu emerytalnego miało wpływ wiele reform. Z perspektywy czasu można stwierdzić, że od lat 90. trwa w Polsce budowa nowego systemu emerytalnego

((red.), 2014). Pomimo to, polski system emerytalny jest daleki od ideału i nadal wymaga wielu usprawnień. Dużym obciążeniem jest wypłata świadczeń dla emerytów należących do starego systemu, jednak największą trudność w funkcjonowaniu systemu emerytalnego stanowi niewypłacalność ZUS i dalsze reformy powinny skupiać się na rozwiązaniu lub zmniejszeniu skali tego problemu.

Bibliografia:

1. (red.) M. Cycoń, T. J. (2018). *Nowe trendy w zabezpieczeniu emerytalnym w Polsce. Przegląd ubezpieczeń 2018.* Kraków: Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
2. (red.), W. S. (2014). *System ubezpieczeń społecznych.* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
3. Bezpieczna przyszłość czy skok na kasę? Reforma OFE w 2013 r. (2017). *e-Politikon*.
4. Góra, M. (2009). *Integralny charakter systemu emerytalnego w Polsce*. Warszawa: Zeszyty FOR.
5. J. Trippner-Hrabi, P. T. (2018). *Sytuacja i tendencje w III filarze emerytalnym w Polsce. Przedsiębiorczość i zarządzanie 2018.* Warszawa: Wydawnictwo SAN.
6. Jedynak, T. (2019). How to effectively encourage Poles to save for retirement? The use of achievements of behavioural economics in the construction of employee capital plans. *Problemy Polityki Społecznej nr 2*.
7. Jedynak, T. (2019). *Kształt Powszechnego systemu emerytalnego w Polsce w świetle klasycznych typologii wielofilarowych. Problemy Polityki Społecznej* .
8. Matyjaszczyk, K. (2016, 3). Koncepcje zmian systemu emerytalnego. *Rozprawy Ubezpieczeniowe. Konsument na rynku usług finansowych nr 22*.
9. Muszalski, W. (2004). *Ubezpieczenie społeczne.* Warszawa: PWN.
10. Parlińska, A. (2011). Rozwój rynku pracowniczych programów emerytalnych. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 167*.

7. THE PENITENTIARY SYSTEM OF SCANDINAVIAN COUNTRIES, FINLAND AND ICLEAND

Katarzyna Krzywicka
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Prawa
Email: Kasiakrzywicka27@gmail.com

1. Introduction

There are various penitentiary systems operating in the world. Many of them are criticized for ineffectiveness or excessive severity, others are considered not very humane, and still others are exemplified by the most humane systems. Among the latter, in numerous scientific publications, magazines or even on television, the systems of the Scandinavian countries, in other words Sweden, Denmark and Norway, as well as the penitentiary systems of Finland and Iceland are very often mentioned. At this point, it should be noted that some scientific community for historical and cultural reasons, also includes Finland and Iceland among the Scandinavian countries. For the purposes of this publication, the Author decided to accept this thesis and only in order to facilitate a comprehensive analysis of the presented problem, in the further part of the publication she decided to use the term Scandinavian countries for all five countries presented above.

In this publication, the Author will consider the validity of two theses, the correctness or lack of which will be proved through a comprehensive analysis of the penitentiary systems of Scandinavian countries. The first thesis, the correctness of which will be shown on the basis of numerous scientific, journalistic or statistical sources, is the statement that the principles of humanitarianism, equality and normalization are respected in these countries. The second thesis, the correctness of which will also be demonstrated on the basis of numerous sources, including historical ones, is the statement that the penitentiary systems of Scandinavian countries are largely similar, especially in the area of the so-called restoring prisoners to society, in other words in the area of rehabilitation policy.

In connection with the above, in this publication, first of all, the penitentiary systems of all the countries under discussion (each separately) will be presented in detail. A detailed discussion of the regulations in the field of penitentiary policy will allow for a correct comparison, and then for drawing conclusions that will allow to provide answers regarding the correctness of the presented theses.

2. Material and methods

The Author used various research methods, among which a critical analysis of the source should be highlighted. Using the method of critical source analysis, the Author analyzed scientific literature, legal acts, statistics and opinions of international organizations. Providing answers to the discussed research issues also required reference to foreign literary works and popular science literature.

When comparing the penitentiary systems of Scandinavian countries, the author also used the intuitive method or the historical-comparative method.

3. Results of the research

The penitentiary system, referring to the sources of popular science, such as encyclopedia, can be defined as a functioning organizational structure that serves to isolate people who break the provisions of criminal law. It mainly consists of legal regulations, the material base and persons carrying out imprisonment sentences. In other words, it is a certain way of executing penalties included in legal norms, accompanied by a set of technical and material measures adjusted to its assumptions and goals.

The penitentiary system of Sweden will be discussed first. The Swedish penitentiary system, according to the opinion of the scientific community and international organizations, is modern, effective and humane[1]. In Sweden, the punishment is generally considered to be harmful, leading to the social marginalization of prisoners, as a result of which the punishment may be inhumane. As a result of the above-mentioned society's belief in the role of the punishment, the state authorities decided to implement two new principles. These principles are the principle of normalization and the principle of liberalization. The first of the above principles means that the prison policy should aim at increasing the number of open prisons, increasing contacts between prisoners and the local community, as well as using non-insulating forms of punishment. According to Swedish law, the rule is to serve your sentence in open prisons. The second of the above-mentioned principles means resigning from compulsory terapy of prisoners (of a certain type), as well as striving to equalize the working conditions and pay for prisoners with those applicable on the labor market outside prisons[2].

The Swedish prison system, as already mentioned, is modern. This modernity can also be seen in the prisons themselves. Swedish prisons fall into four categories: 1st, 2nd, 3rd and 4th grade. The highest level of security is in prisons of 1st grade, slightly lower in prisons of 2nd grade. Prisons classified in 3rd and 4th grades are characterized by little or almost no security (for example, in the case of certain cells from which it is easy to get out). Prisons currently operating in Sweden are generally new or properly adapted buildings.

When discussing Sweden's penitentiary policy, it is important to mention its old assumptions, which have been preserved to this day. Well, in the 1940s, probation was introduced permanently. Probation has been maintained to this day, despite the fact that it is not more effective than imprisonment, but is considered more humane.

The current penitentiary policy in Sweden aims to eliminate as much as possible the negative effects of serving a prison sentence. For example, the awards which, according to some experts, had a negative impact on the social rehabilitation of prisoners, were eliminated, because, among other things, not all prisoners were treated equally at that time, and those who were awarded too often were disliked in the prison community. An important task that the Swedish penitentiary system must fulfill is to prepare prisoners for return to society. The above-mentioned task is carried out in many ways, including: the possibility of relatively frequent visits to prisoners by their families, or the possibility of studying or working while serving a prison sentence.

[1] The author shares the position of the scientific community and international organizations.
[2] Moren S., Bagge L., Bishop N. (1978). Market Wages at Skogome Prison, a Follow- up Study, Report nr 29, BRÅ, Stockholm, s.13.

Summing up the Swedish penitentiary system, it should be pointed out that in Sweden the most important principles that guarantee the observance of the principle of humanitarianism are widely observed. As has already been mentioned, Swedish law imposes an obligation on state authorities to comply with two, in the Author's opinion, very important principles, in other words the principle of normalization and the principle of liberalization. Therefore, it should be stated that the principle of humanitarianism is respected in Sweden.

The second country whose penitentiary system will be described by the Author is Denmark. In Denmark, as in Sweden, it is widely believed that imprisonment is harmful. The Danish authorities, as well as most of the Danish scientific community, have concluded that the threat of imprisonment does not lead to greater compliance with the law as it does not deter potential criminals. Despite this, a prison system has been developed in Denmark, which, according to the Author, is characterized by greater "severity" in the execution of imprisonment.

In Denmark, as in Sweden, there is a principle of standardization. In the case of the Danish penitentiary system, the implementation of the above principle takes place primarily in the field of choosing the place of imprisonment and determining its course, which will now be presented. Pursuant to Danish law, the convicted person should be imprisoned in the prison closest to his place of residence[3]. In exceptional cases, it is also possible to serve the sentence in other places, including outside the prison. While serving a prison sentence, a prisoner is obliged to work. The choice of the type of work depends, among others from the decision of the prisoner himself. The above shows that the Danish penitentiary system correctly implements the principle of standardization.

There are different types of prisons in Denmark, both open and closed. However, unlike in Sweden, here prisoners usually serve their sentences in closed facilities, and in open ones only in specific cases. Despite this, there is a possibility of relatively frequent visits by their families or friends. In addition, according to Danish law, prisons are obliged to allow prisoners to contact organizations and institutions that provide assistance to prisoners. The purpose of the above regulation is, inter alia, to prevent the feeling of exclusion from society that may occur in a prisoner. It should also be mentioned here that there are various types of passes in Denmark. These passes are usually granted for humanitarian, scientific, professional and health reasons. However, the condition for receiving such a pass is the conviction that the convict will not escape or commit another crime during such leave.

In order to fully discuss Danish penitentiary policy, a few more points should be mentioned. First, it should be noted that Danish law, like Swedish law, does not provide, among others, awards and in a similar way implements the entire penitentiary policy. Secondly, it should be noted that according to many international organizations, the Danish penitentiary system, like the Swedish one, is characterized by the observance of the principle of humanitarianism. Finally, it is also worth mentioning how prisons are managed. In line with the practice in Danish prisons, the principle is not to use any violence while maintaining peace in prisons. Officers may resort to coercive measures, and as a last resort, to weapons,

[3] In accordance with § 23 Duńskiej ustawy karno-wykonawcza z 31 maja 2000r. z późn. zm.

only in exceptional, special situations. The above guarantees that in a Danish prison will be no inhumane treatment of a prisoner.

Another country discussed by the author is Norway. In this country, as in the previous ones, the society, authorities and the majority of the scientific community consider imprisonment as ineffective, or even harmful. Despite this, for obvious reasons, imprisonment is applied, but its application is most often limited to the most important crimes or minor offenses committed under aggravating circumstances.

The Norwegian penitentiary system is characterized by the way it implements the principle of standardization. Under Norwegian law, the sentence of imprisonment should be carried out as closely as possible to the conditions outside the prison. Therefore, all prisoners obligatorily participate in various activities aimed at their rehabilitation, as well as integrating the prison community, so that social relations in the prison come closer to those prevailing outside the prison. The mentioned activities include, among others study (for example, school or studies), activities that develop specific interests, or work. It is also worth mentioning that there is a popular view in Norwegian society that in order to help prisoners, one should not harm them. This means that after the prisoner leaves prison, the local society will, as a rule, strive not to hinder his social reintegration or even support him in this integration. In addition, various institutions and organizations offer ex-prisoners a wide range of ways to "return to society" (social rehabilitation), such as assistance in returning to or finding a job, in continuing or starting education, as well as assistance in finding flat.

The Norwegian prison system is distinguished by a specific way of serving a sentence. There are open, semi-open and closed prisons in Norway. Which prison the convict will go to depends primarily on the sentence imposed for him, for example, criminals who will be sentenced to less than one year in prison and who will be sentenced to imprisonment, will usually be placed in open or semi-open prisons. There is also the possibility of serving a sentence of imprisonment outside prisons, for example in the event of a sentence of imprisonment of less than 2 years and there is a need and possibility for the convict to undertake therapy, work or treatment.

Ending the discussion of Norway's penitentiary system, one should also point out their specific approach to rewards and punishments. According to their law, prisoners do not receive prizes, which is the same as in Sweden and Denmark. What distinguishes Norway is that there are various types of penalties that are intended to prevent prisoners from, for example, aggressive behavior towards prison officers. These penalties include drawing attention in writing, prohibition of participation in recreational activities, or loss of pass.

Summing up the entire penitentiary system in Norway, one should pay attention to its similarity to the penitentiary systems of Sweden and Denmark. In addition, it should also be stated that the principle of humanitarianism is respected in Norway. Compliance with it is indicated by opinions of international organizations as well as opinions of the Norwegian scientific community.

The last two countries whose penitentiary system will be discussed are Finland and Iceland. As it was mentioned at the beginning of the publication, both of these countries are often not included in the Scandinavian countries. The Author does not share this view, but recognizes that a large part of the scientific community shares it. Therefore, as she pointed out at the beginning, the author decided to officially recognize that these countries will be

included in the group of Scandinavian countries. The Author emphasizes that this is for publication purposes only.

The Finnish penitentiary system aims to move away from the use of imprisonment. In this country, custodial sentences are applied only when other penalties are not able to ensure the safety and resocialization of convicts. In Finland, the principle of standardization is also applied (for example through conditional release).

There are two types of prisons: closed and open. Prisoners are placed in open prisons when there is no fear of their escape. For example, in open prisons are convicts who could not afford to pay a fine and who received a sentence of less than 2 years in prison. There is an opportunity to work in both types of plants. Prisoners are paid for the work they do. One of the tasks officially set by the Finnish Prison and Probation Service (responsible, among others, for the implementation of the penitentiary policy) is to support the development of convicts. Therefore, in prisons it is possible to develop one's skills, learn or learn new professions and skills. The Finnish penitentiary system does not provide for the possibility of using rewards. However, as in Norway, there are disciplinary penalties in Finland.

Summing up the entire penitentiary system of Finland, it should be noted that in this country, in accordance with the opinion of international organizations, the principle of humanitarianism is observed. Its compliance is guaranteed by the regulations in force in that country, the fact that they are almost fully complied with, as well as the attitude of the Finnish society, which notifies appropriate organizations and institutions if any irregularities are observed.

Lastly, the author decided to discuss Iceland's penitentiary system. At the outset, it should be stated that the Icelandic penitentiary system functions very much like the Danish one. Therefore, the Author decided only to highlight the differences between the two systems.

First, what characterizes the Icelandic prison system is the functioning of very small prisons. There are prisons in Iceland where approximately 6 to 16 people are held. Larger prisons may also function, but prisons indicated by the Author dominate. About 360,000 people live in this country, so there are not many prisoners, and as a result it is possible to maintain so many small prisons.

The second and in fact the last major difference between the Danish and Icelandic penitentiary systems is the approach represented by the authorities responsible for this system. Well, in Iceland, the local authorities have stated that there are no good prisons, and therefore are striving to limit the use of imprisonment, as well as to maximize the rehabilitation of prisoners. The result of their actions is a very low percentage of convicted persons returning to committing crimes. At this point, the author would like to point out one more issue. According to the opinions of the scientific community (for example Iceland), as well as the position of international organizations, it should be stated that in Iceland, as in Denmark, the principle of humanitarianism is respected.

4. Conclusions

When comparing the penitentiary systems of the Scandinavian countries, which have been discussed above, several conclusions should be drawn. First of all, the Author would like to point out that the principle of humanitarianism is observed in each of the above countries. Compliance with it is confirmed not only by international organizations dealing with the

protection of convicted persons, but also by the scientific community of these countries. In addition, it should be pointed out that the common opinion prevailing outside these countries also indicates that the principle of humanitarianism is respected in them. It is also worth noting that all the Scandinavian countries meet the requirements set by the European Union (it should be noted that Norway and Iceland are not EU members), which indirectly proves their compliance with the principle of humanitarianism.

The common features characterizing the penitentiary systems of the Scandinavian countries include several features listed below. In all of the countries mentioned above, prizes are not applied, and in some of them also penalties. In each of the countries, it is possible for prisoners to work while serving their sentence (for remuneration), and in some of them work is compulsory if the prisoners do not perform other activities. The principle of standardization is also respected. Additionally, the attitude of the society of Scandinavian countries is similar. In each of them, the community strives to rehabilitate prisoners, and to help or at least not hinder ex-convicts from returning to normalcy. The last important common feature that the Author wants to draw attention to is the approach to imprisonment by these countries. Well, in each of the countries under discussion, the penalty of imprisonment is assessed negatively. Apart from some situations where imprisonment is the only penalty that can ensure safety, there is a general tendency to use non-custodial sentences. Summing up, according to the Author, it should be concluded that the penitentiary systems of the Scandinavian countries are similar to each other.

Bibliography:

1. Kacprzak A. (2007). Współczesne aspekty resocjalizacji przestępców w wybranych krajach europejskich, (w:) Jolanta Grotowska- Leder, Nowe aspekty współczesnych problemów społecznych, Łódź.
2. Moren S., Bagge L., Bishop N. (1978). Market Wages at Skogome Prison, a Follow- up Study, Report nr 29, BRÅ, Stockholm.
3. Niklewicz K. (2018). System penitencjarny Norwegii, (w:) D. Michalski, K. D. Ryś, Systemy penitencjarne świata, Olsztyn.
4. Płatek M. (2006). Systemy penitencjarne państw skandynawskich na tle polityki kryminalnej, karnej i penitencjarnej, Warszawa.
5. Rabinowicz L. (1933). Podstawy nauki o więziennictwie, Warszawa.
6. Skardhamar T. (2003). inmates' Social Background and Living Conditions, Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention.
7. Szczygieł G. B. (2002). Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym, Białystok.
8. Walczak S. (1972). Prawo penitencjarne. Zarys systemu, Warszawa.

Legislative acts:

9. Duńska ustawa karno-wykonawcza z 31 maja 2000r. z późn. zm.
10. Europejskie Reguły Więzienne z 11 stycznia 2006r. Council of Europe Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Minister to Member States on the European Prison Rules (Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd Meeting of the Ministers' Deputies).

11. Fińska ustawa karno-wykonawcza z 1 października 2006r.
12. Norweska ustawa karno-wykonawcza z 18 maja 2001 z późn. zm.
13. Szwedzka ustawa więzienna z 1 lipca 1974 r. z późn. zm.

Internet sources:

14. https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/system-penitencjarny;3955735.html

8. PROBLEMATYKA MOMENTU ROZPOZNANIA PRZYCHODÓW I KOSZTÓW W PODATKU DOCHODOWYM OD OSÓB PRAWNYCH. WYBRANE ASPEKTY

Katarzyna Krzywicka
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Prawa
Email: Kasiakrzywicka27@gmail.com

1. Wstęp

Moment rozpoznania przychodów i kosztów w podatku dochodowym od osób prawnych został uregulowany w ustawie o Podatku dochodowym od osób prawnych z dnia 15 lutego 1992 r. (Dz.U. z 2020 r., poz. 1406) (dalej: „CIT" lub „ustawa o Pdop."). Powyższa regulacja, biorąc pod uwagę domniemanie „racjonalnego ustawodawcy", powinna być kompleksowa. Pomimo tego w doktrynie i orzecznictwie sądów polskich, a także w opiniach organów podatkowych (wyrażanych w interpretacjach indywidualnych) istnieje rozbieżność dotycząca kwestii, w jakim momencie w poszczególnych sytuacjach należy rozpoznać przychód i koszt podatkowy. Związane jest to z faktem, iż pomimo usilnych starań ustawodawcy zdarza się, że w prawie podatkowym występują luki prawne, które następnie są „łatane" w drodze stosowania prawa przez organy podatkowe i sądy administracyjne. Często jednak odmienne opinie poszczególnych sądów i organów nie są w stanie poradzić sobie z tym zadaniem, co skutkuje powstaniem poważnych rozbieżności i dwóch, a czasami i więcej, kierunków orzeczniczych.

W związku z powyższym, w niniejszej publikacji zostaną przedstawione najbardziej problematyczne przypadki ustalenia momentu rozpoznania przychodów i kosztów podatkowych, a następnie zostaną zaprezentowane konkretne propozycje rozwiązania danego problemu, które będą poparte licznymi wyrokami sądów administracyjnych lub interpretacjami organów podatkowych. Dodatkowo, za każdym razem Autorka będzie wskazywała na możliwość i propozycje rozwiązania tych problemów w drodze ustawodawczej. W związku z powyższym, należy stwierdzić, iż jednym z głównych celów niniejszej publikacji będzie wskazanie sposobów rozwiązania konkretnych, przedstawionych w niej problemów prawnych.

Autorka w pierwszej kolejności przedstawi ogólne zasady ustalenia momentu rozpoznania przychodu, następnie zaprezentuje dwa najbardziej problematyczne przypadki, które spowodowały rozbieżność w doktrynie i orzecznictwie, a na koniec przedstawi własne spostrzeżenia i propozycje (poparte orzecznictwem) rozwiązania tych problemów. W drugiej połowie niniejszej publikacji, Autorka w sposób analogiczny przedstawi problematykę ustalenia właściwego momentu zaliczenia określonego wydatku do kosztów uzyskania przychodów.

2. Materiał i metody

Autorka podczas opracowywania niniejszej publikacji korzystała z wielu źródeł. Głównym źródłem analiz Autorki były orzeczenia sądów administracyjnych, jak również

interpretacje indywidualne różnych organów podatkowych. Dodatkowo Autorka wspierał się używając m.in. monografii naukowych, artykułów w czasopismach naukowych, czy też komentarzami do ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych.

Metodą badań, którą stosuje Autorka, jest m.in. krytyczna analiza źródeł, metoda intuicyjna (np. rozważania dotyczące znaczenia poszczególnych słów użytych w aktach prawnych), czy metoda historyczno-porównawcza (np. analiza linii orzeczniczych i ich ewolucji na przestrzeni lat).

3. Wyniki

Podstawowe zasady ustalenia momentu ujmowania przychodu związanego z działalnością gospodarczą i działami specjalnej produkcji rolnej, a także uzyskanego z zysków kapitałowych (z pewnymi wyjątkami) zostały uregulowane w art. 12 ustawy o Pdop. Zgodnie z ust. 3 powyższego artykułu za moment powstania przychodu, z zastrzeżeniem ust. 3c-3g oraz 3j-3m tej ustawy, uważa się dzień wydania rzeczy, zbycia prawa majątkowego lub wykonania usługi, albo częściowego wykonania usługi, jednak nie później niż dzień wystawienia faktury albo dzień uregulowania należności. Jednym ze wspomnianych z wyjątków jest zasada uregulowana w ust. 3c, zgodnie z którą jeżeli strony ustalą, że usługa jest rozliczana w okresach rozliczeniowych, to za datę powstania przychodu uznaje się ostatni dzień okresu rozliczeniowego określonego w umowie lub na wystawionej fakturze, z zastrzeżeniem, że nie rzadziej niż raz w roku[6]. Z kolei w ust. 3e ustalono, że w przypadku otrzymania przychodu, o którym mowa w ust. 3 ustawy, do którego nie stosuje się ust. 3a, 3c, 3d i 3f tejże ustawy, to za datę powstania przychodu uznaje się dzień otrzymania zapłaty. Wyjątki od stosowania ogólnych zasad wyrażonych w art. 12 ust. 3a, 3c i 3e nie będą jednak istotne z perspektywy niniejszej publikacji, w związku z tym nie zostaną omówione.

Jak zostało wskazane powyżej regulacja prawna dotycząca ustalenia momentu rozpoznania przychodu jest kompleksowa. Jednak pomimo tego nadal w poszczególnych przypadkach mogą powstawać wątpliwość dotyczące prawidłowego ustalenia momentu uzyskania przychodu, co z uwagi na dalsze konsekwencje podatkowe związane m.in. z odsetkami za zwłokę od nieuregulowanych w terminie zobowiązań podatkowych, jest istotną kwestią. Do wspomnianych przypadków należy zaliczyć m.in. dwie nietypowe sytuacje, które zostaną omówione w niniejszej publikacji.

Pierwszą z nietypowych sytuacji powodujących rozbieżności w orzecznictwie jest ustalenie momentu uzyskania przychodu z tytułu usług, których termin wykonania nie został skonkretyzowany oraz jest potencjalny. Przykładem takich usług może być trzymiesięczny bilet na przejazd środkami komunikacji miejskiej lub dwutygodniowy bilet wstępu na określone zabiegi do salonu masażu. Problem z prawidłowym ustaleniem chwili uzyskania przychodu pojawia się wówczas, gdy termin zapłaty za dane usługi przypada na inny okres rozliczeniowy aniżeli termin realizacji tych usług. W orzecznictwie sądów administracyjnych istnieją dwa kierunki ustalenia tej daty.

Jeden z powyższych kierunków orzeczniczych wskazuje, że momentem rozpoznania

[6] Jeżeli umowa przewiduje dłuższy okres rozliczeniowy, to pomimo tego nie może to być rzadziej niż raz w roku (tak np. Prof. Dmoch W. w Podatek dochodowy od osób prawnych. Komentarz. Warszawa 2020).

przychodu powinna być data faktycznej zapłaty za ich wykonanie, niezależnie od tego czy zostaną wykonane czy też nie. Sądy reprezentujące go wskazują na dosłowne brzmienie art. 12 ust. 3a pkt 2) ustawy o Pdop., który stanowi, że datą powstania przychodu jest dzień uregulowania należności. Wskazują również na charakter tego przysporzenia, który jest definitywny, trwały i bezzwrotny. Powyższy pogląd został przedstawiony m.in. w wyrokach Naczelnego Sądu Administracyjnego (NSA) z dnia 1 kwietnia 2005 r. (sygn. akt FSK 1623/04) i z dnia 11 maja 2012 r. (sygn. akt II FSK 1938/10).

Drugim kierunek orzeczniczy wskazuje, że przychód powstanie w chwili faktycznego wykonania usług. Powyższy nurt reprezentowany jest głównie przez Wojewódzkie Sądy Administracyjne (WSA), a przykładowym wyrokiem jest orzeczenie WSA z siedzibą w Warszawie z dnia 28 marca 2007 r. (sygn. akt III SA/Wa 4182/06), lub orzeczenie WSA z siedzibą w Białymstoku z dnia 18 sierpnia 2010 r. (sygn. akt I SA/Bk 261/10). W swoich wyrokach WSA wskazują na brzmienie art. 12 ust. 4 pkt 1, który stanowi, że do przychodów nie zalicza się pobranych wpłat lub zarachowanych należności na poczet usług, które zostaną wykonane w następnych okresach sprawozdawczych (rozliczeniowych). Oznacza to, że w niniejszej sytuacji zachodzi wyjątek od zasady wyrażonej w art. 12 ust. 3a pkt 2, a więc przychód powstanie dopiero w chwili wykonania tej usługi, czyli w kolejnym okresie rozliczeniowym.

Zdaniem Autorki, prawidłowe jest drugie z zaprezentowanych stanowisk, co wynika z ogólnych zasad obowiązujących w gałęzi prawa podatkowego (z zastrzeżeniem, iż nie tylko w niej). Jedną z powyższych zasad jest zasada wywodząca się z prawa rzymskiego lex specialis derogat legi generali, czyli przepis szczególny uchyla przepis ogólny. W tym przypadku przepisem szczególnym jest art. 12 ust. 4 pkt 1, a przepisem ogólnym jest art. 12 ust. 3a. Jak słusznie wskazują WSA, fakt, że w ust. 3a nie zostało doprecyzowane, iż przepis ten stosuje się również z zastrzeżeniem ust. 4, nie skutkuje niemożliwością zastosowania tego przepisu, a wynika to ze wspomnianej już ogólnej zasady prawnej. Istotny jest również przy tym fakt, że wspomniany ust. 4 nie ogranicza się wyłącznie do zaliczek, a więc nawet opłacenie całej należnej kwoty, jak w niniejszej sytuacji, na podstawie tego przepisu winno być rozpoznane jako przychód w dacie faktycznego wykonania usługi. Na zakończenie omawiania powyższej sytuacji, Autorka pragnie również wskazać na możliwość rozwiązania tego problemu w drodze ustawodawczej, poprzez dodanie lub zmodyfikowanie właściwego przepisu.

Kolejną sytuacją, która rodzi wątpliwości w orzecznictwie, a w zasadzie głównie w doktrynie, jest sposób ustalenia momentu rozpoznania przychodu z tytułu transakcji na instrumentach pochodnych. Istotą tego problemu jest brak szczególnych rozwiązań w ustawie o Pdop. w tym zakresie, w przeciwieństwie do ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych z dnia 26 lipca 1991 r. (Dz.U. z 2020 r., poz. 1426) (dalej „ustawa o Pdof.”). W związku z tym przychód z powyższego tytułu jest rozpoznawany na zasadach ogólnych zawartych w art. 12 ustawy o Pdop.

W doktrynie dominują dwa poglądy, które w różny sposób określają moment powstania przychodu. Pierwszy z nich wskazuje, że skoro nie ma szczególnych zasad odnoszących się do momentu powstania przychodu z tytułu powyżej wskazanych transakcji, to ten moment jest określony przez art. 12 ust. 3a ustawy o Pdop. Oznacza to, że przychody z tytułu transakcji na instrumentach pochodnych są traktowane jako przychody z działalności

gospodarczej podatnika. Zwolennicy drugiego dominującego nurtu w większości zgadzają się z tym, że moment powstania przychodu powinien być określony zgodnie z art. 12 ust. 3a, jednak wskazują również na specyficzne sytuacje, gdy tak nie powinno być. Ich zdaniem w sytuacji, gdy transakcje na instrumentach pochodnych nie są objęte zakresem działalności podatnika (podatnicy nie prowadzą działalności gospodarczej w zakresie obrotu nimi), to moment rozpoznania przychodu powinien zostać określony nie przez ust. 3a, a przez ust. 3e. Związane jest to z tym, iż zwolennicy tego kierunku uznają, że skoro transakcje te mają charakter uboczny lub incydentalny (np. wniesienie przez wspólnika do Spółki wkładu, w postaci pochodnych instrumentów finansowych), to nie mogą być rozpoznawane tak samo, jak przychody z mającej „zawodowy" charakter działalności podatnika.

Jak zostało zaprezentowane powyżej, głównym obszarem sporu pomiędzy obydwoma nurtami jest stwierdzenie, czy każda transakcja pochodnymi instrumentami finansowymi związana jest z prowadzoną działalnością gospodarczą, czy też w niektórych sytuacjach i przy spełnieniu określonych przesłanek wspomniane transakcje nie są związane z prowadzoną działalnością gospodarczą podatnika. Zdaniem Autorki, na aprobatę zasługuje stanowisko drugie. Autorka pragnie wskazać, że powyższe stanowisko zostało zaaprobowane m.in. w interpretacji indywidualnej z dnia 17 czerwca 2010 r. (sygn. akt IBPBI/1/415-335/10/AB), w której Dyrektor Izby Skarbowej w Katowicach wskazał, że nie ma podstaw by uzyskane przez Spółkę przychody w postaci dodatnich rozliczeń transakcji nierzeczywistych uznać za przychody należne w rozumieniu art. 12 ust. 3 (tym samym czyli nie wchodzą w zakres ust. 3a). Przeciwne stanowisko zostało zaprezentowane m.in. w interpretacja indywidualnej z dnia 16 listopada 2010 r. (sygn. akt IPPB3/423-550/10-2/AG). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że z uwagi na niewielką liczbę orzeczeń i wydanych interpretacji indywidualnych, które dotyczą tego tematu, Autorka nie może wskazać dominującego kierunku w orzecznictwie. Kończąc rozważania w powyższym zakresie, Autorka proponuje rozwiązać problem poprzez dodanie do ustawy o Pdop. identycznego rozwiązania, jaki został zastosowany w ustawie o Pdof. Powyższe rozwiązanie wymaga podjęcia odpowiednich działań ze strony legislatywy.

Sposoby ustalenia momentu zaliczenia do kosztów uzyskania przychodów (dalej „do KUP") wydatków zostały uregulowany w art. 15 ustawy o Pdop. Zasad obowiązujących przy potrącaniu kosztów jest znacznie więcej niż zasad obowiązujących przy ustalaniu momentu uzyskania przychodów. W związku z tym zostaną omówione tylko te zasady, które będą istotne z perspektywy dalszej części publikacji. Na wstępie należy zauważyć, iż zasady obowiązujące przy ustalaniu momentu zaliczenia do KUP poszczególnych wydatków różnią się w zależności od tego, czy konkretny koszt jest bezpośrednio związany z przychodami. Jeżeli tak jest, to wówczas zgodnie z art. 15 ust. 4b i 4c koszty takie są z reguły potrącalne w roku podatkowym, w którym odpowiadające im przychody zostały osiągnięte lub w roku podatkowym następującym po tym roku. Warto przy tym nadmienić, iż rok podatkowy może u poszczególnych podatników różnić się od roku kalendarzowego. Natomiast w przypadku, gdy koszty te nie są bezpośrednio związane z uzyskiwanymi przychodami, to zgodnie z ust. 4e są one potrącalne w dacie ich poniesienia. Wyjątek od powyższych zasad jest uregulowany w ust. 4f, który stanowi, iż koszty zaniechanych inwestycji są potrącalne w dacie ich zbycia lub likwidacji. Wspomniany wyjątek ma istotne znaczenie z perspektywy problematycznej sytuacji przedstawionej w dalszej części publikacji.

W pierwszej kolejności Autorka pragnie omówić problematykę dotyczącą sposobu

rozliczenia dla celów podatkowych międzyokresowych kosztów czynnych (dalej: „RMKC"). Kwestią problematyczną w niniejszej sytuacji jest możliwość rozliczenia wspomnianych kosztów jednorazowo w dacie ich poniesienia bez względu na sposób ich ujęcia dla celów rachunkowych (bilansowych). Pierwsze ze stanowisk, reprezentowane głównie przez organy podatkowe (np. Interpretacja indywidualna z dnia 6 sierpnia 2018 r., sygn. akt 0111-KDIB1-1.4010.230.2018.1.NL), wskazuje na możliwość i / lub obowiązek rozpoznania RMKC dla celów podatkowych w taki sam sposób, jak dla celów bilansowych. Drugie stanowisko, reprezentowane głównie przez NSA i WSA, stwierdza, że istnieje możliwość jednorazowego zaliczenia do kosztów uzyskania przychodów RMKC w dacie ich poniesienia, niezależnie od tego, w jaki sposób jest rozliczane dla celów bilansowych. Przykładami wspomnianych orzeczeń są: wyrok NSA z dnia 20 marca 2018 r. (sygn. akt II FSK 708/16), wyrok NSA z dnia 14 czerwca 2017 r. (sygn. akt II FSK 1468/15), czy wyrok WSA z siedzibą w Warszawie z dnia 16 stycznia 2019 r. (sygn. akt III SA/Wa 795/18).

W opinii Autorki prawidłowe jest stanowisko reprezentowane głównie przez sądy administracyjne, czyli potwierdzające możliwość jednorazowego zaliczenia RMKC do kosztów uzyskania przychodów w dacie ich poniesienia. Organy podatkowe uzasadniając swoje stanowisko, iż nie ma takiej możliwości wskazywały na art. 15 ust. 4e ustawy o Pdop., który w ich ocenie odsyłał do stosowania przepisów regulujących kwestię ujęcia kosztów w prawie bilansowym. Z kolei zdaniem WSA i NSA, wspomniany artykuł nie wskazywał na takie odesłanie. NSA w wyroku z dnia 20 marca 2018 r. (sygn. akt II FSK 708/16) poszedł nawet dalej i stwierdził, iż na gruncie obecnej ustawy o Pdop. nie ma podstaw do przyjęcia, że moment uznania wydatku za koszt podatkowy jest uzależniony od uznania go za taki koszt w ujęciu bilansowym. Oznacza to, że NSA uznał, iż organy podatkowe dokonują złej wykładni tego przepisu, a przyczyną tego (zdaniem Autorki) jest zapewne jego wadliwa konstrukcja. Kończąc omawianie tej problematycznej sytuacji, należy jeszcze wspomnieć, iż w doktrynie wskazuje się, że prawo podatkowe jest samodzielną gałęzią prawa, do której nie należy stosować innych ustaw (a zwłaszcza definicji poszczególnych pojęć w nich zawartych), jeżeli przepisy prawa podatkowego bezpośrednio nie nakazują ich stosowania. Skutkiem powyższego stwierdzenia jest pośrednie uznanie stanowiska sądów administracyjnych za prawidłowe[7].

W obrocie gospodarczym nierzadko zdarzają się sytuacje, które nie zostały przewidziane przez przepisy. Jedną z nich jest ustalenie momentu zaliczenia do KUP wydatków na zaniechaną inwestycje. Jak zostało już wspomniane, koszty zaniechanych inwestycji, zgodnie z art. 15 ust. 4f ustawy o Pdop., należy potrącić w dacie zbycia inwestycji lub jej likwidacji. Przepis z pozoru jasny i jednoznaczny stwarza jednak wiele problemów. Najważniejszym, jak i zarazem najczęstszym z tych problemów, jest sposób rozumienia użytych słów „lub jej likwidacji". Wskazać tutaj można na dwa stanowiska, pierwsze, które jest reprezentowane głównie przez organy podatkowe, choć również przez sądy administracyjne, oraz drugie reprezentowane przede wszystkim przez większość WSA i NSA.

Zdaniem znacznej części organów podatkowych i mniejszej części sądów

[7] Autorka podziela stanowisko sądów administracyjnych.

administracyjnych[8], za likwidacje inwestycji w środek trwały można uznać jedynie sytuacje, w której dochodzi do faktycznego zniszczenia powstałego do chwili podjęcia decyzji o likwidacji inwestycji środka trwałego. Oznacza to, że np. w przypadku wybudowania 10% budynku, który miał zostać przeznaczony na nową linię produkcyjną, to koszty z zaniechanej inwestycji mogą zostać zaliczone do KUP jedynie w momencie jego sprzedaży albo w momencie całkowitego zniszczenia / rozebrania wybudowanej części budynku. Do Interpretacji indywidualnych, w których zaprezentowano powyższe stanowisko należy m.in. Interpretacja indywidualna z dnia 16 grudnia 2009 r. (sygn. akt ITPB3/423-553/09/MK), a do wyroków np. wyrok WSA z siedzibą w Szczecinie z dnia 30 kwietnia 2009 r. (sygn. akt I SA/Sz 20/09). Zdaniem Autorki taka interpretacja przepisów prawa podatkowego jest całkowicie niecelowa.

Drugie stanowisko, reprezentowane głównie przez sądy administracyjne, uznaje, że w przypadku środka trwałego za całkowitą likwidację inwestycji może być uznane nie tylko jej fizyczne zniszczenie, lecz również podjęcie innych działań mających na celu definitywne zaprzestanie jej realizacji. Sądy wskazują, że słowa „lub jej likwidacji" należy rozumieć szeroko, a nie tylko dosłownie, czyli zawsze jako fizyczne zniszczenie. Do reprezentujących ten nurt wyroków, jak również interpretacji, należy zaliczyć m.in. wyrok NSA z dnia 25 czerwca 2013 r. (sygn. akt II FSK 2225/11), wyrok WSA z siedzibą w Łodzi z dnia 15 września 2015 r. (sygn. akt I SA/Łd 666/15), czy interpretację indywidualną z dnia 7 sierpnia 2015 r. (sygn. akt IPPB6/4510-94/15-2/AK).

Jak zostało już zaprezentowane powyżej, problematyka rozbieżności w orzecznictwie i doktrynie w niniejszej sprawie dotyczy sposobu interpretacji użytych w ustawie słów „lub jej likwidacji". Zdaniem Autorki dosłowne ich odczytywanie jest w przypadku środków trwałych niecelowe, co również podkreślały WSA i NSA w swych wyrokach. W związku z tym prawidłowe, zdaniem Autorki, jest drugie z zaprezentowanych stanowisk. Z uwagi jednak na powszechnie obowiązującą zasadę dotyczącą pewności prawa (trwałości prawa), Autorka postuluje stworzenie definicji legalnej problematycznych słów i zamieszczenie jej w ustawie o Pdop., co w konsekwencji pozwoli na definitywne rozwiązanie rozważanego problemu.

4. Wnioski

Reasumując wszystkie przypadki rozbieżności w orzecznictwie i doktrynie, które zostały przedstawione w niniejszej publikacji, należy wyciągnąć kilka wniosków.

Na wstępie należy zauważyć, iż rozbieżności pojawiają się w sytuacjach, które nie zostały przewidziane przez ustawodawcę (tzn. luki w prawie), jak również w sytuacjach, które zostały przewidziane i uregulowane w ustawie, lecz powstają problemy przy interpretacji odpowiednich przepisów. Ostatnia kwestia związana jest przede wszystkim z odmiennym sposobem interpretacji słów użytych w ustawie przez różne składy sądów i różne organy podatkowe. Przyczyną tego jest również odwoływanie się przez sądy i (głównie) organy podatkowe do innych ustaw, aniżeli tylko do ustawy o Pdop. i innych ustaw podatkowych. Natomiast występowanie luk w prawie powoduje próbę zastąpienia „nieobecnych" przepisów przez inne, które mogą mieć potencjalnie zastosowanie. W skutek powyższego następuje

[8] Tylko niewielka część sądów administracyjnych podziela to stanowisko.

wyszukiwanie odpowiednich przepisów i „łatanie" nimi wspomnianych luk. To z kolei prowadzi do sięgania przez sądy i organy podatkowe do różnych ustaw i często pozostających ze sobą w sprzeczności norm. Efektem tego jest powstanie rozbieżności w doktrynie i orzecznictwie. Wspomniane rozbieżności można w drodze ustawodawczej definitywnie rozstrzygnąć, a tym samym zagwarantować przestrzeganie zasady pewności prawa (trwałości prawa). Niestety, póki jednak ustawodawca nie usunie tych rozbieżności, jedynym sposobem na ich rozwiązanie jest dokonywanie prawidłowej interpretacji przepisów i odpowiedniego stosowania właściwych norm w miejsce, gdzie ich brakuje.

Z przedstawionych w niniejszej publikacji problemów prawnych można wyciągnąć wiele wniosków, jednak Autorka zdecydował się zaprezentować jeszcze tylko jeden, lecz najważniejszy z pośród nich. Zdaniem Autorki ważne jest dostrzeżenie, iż częstą praktyką jest dokonywanie przez zdecydowaną większość organów podatkowych jednolitej interpretacji określonych przepisów, która z kolei pozostaje w sprzeczności ze stanowiskiem zdecydowanej większości sądów administracyjnych. Natomiast rozbieżność stanowisk pomiędzy organami podatkowymi, często skutkuje również brakiem jednolitych stanowisk wśród sądów administracyjnych. Najlepszym sposobem rozwiązania wspomnianych problemów, zdaniem Autorki, jest, więc ustawowe uregulowanie kwestii spornych.

Bibliografia:

1. Dmoch W. (2020). Podatek dochodowy od osób prawnych. Komentarz. Monografia. Warszawa.
2. Dmowski A. P. (2013). Opodatkowanie pochodnych instrumentów finansowych podatkiem dochodowym od osób prawnych. Monografia. Warszawa.
3. Małecki P., Mazurkiewicz M. (2019). CIT. Komentarz. Podatki i rachunkowość, wyd. X, Monografia. Warszawa.
4. Pismo z dnia 16 listopada 2010 r. Ustalenie momentu powstania przychodów i kosztów podatkowych spółki akcyjnej w związku z realizacją kontraktów dotyczących instrumentów pochodnych, zawieranych z podmiotem niebankowym oraz z podmiotami finansowymi. Izba Skarbowa w Warszawie, sygn. akt IPPB3/423-550/10-2/AG.

Akty prawne:

5. Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. z 2020 r. poz. 1426).
6. Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 1406).

Orzecznictwo i interpretacje indywidualne:

7. Interpretacja indywidualna Dyrektora Izby Skarbowej w Bydgoszczy z 16 grudnia 2009 r. (sygn. akt ITPB3/423-553/09/MK).
8. Interpretacja indywidualna Dyrektora Izby Skarbowej w Katowicach z dnia 17 czerwca 2010 r. (sygn. akt IBPBI/1/415-335/10/AB).
9. Interpretacja indywidualna Dyrektora Izby Skarbowej w Warszawie z dnia 7 sierpnia 2015 r. (sygn. akt IPPB6/4510-94/15-2/AK).

10. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 1 kwietnia 2005 r. (sygn. akt FSK 1623/04).
11. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 11 maja 2012 r. (sygn. akt II FSK 1938/10).
12. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 14 czerwca 2017 r. (sygn. akt II FSK 1468/15).
13. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 20 marca 2018 r. (sygn. akt II FSK 708/16).
14. Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 25 czerwca 2013 r. (sygn. akt II FSK 2225/11).
15. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego z siedzibą w Białymstoku z dnia 18 sierpnia 2010 r. (sygn. akt I SA/Bk 261/10).
16. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego z siedzibą w Łodzi z dnia 15 września 2015 r. (sygn. akt I SA/Łd 666/15).
17. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego z siedzibą w Szczecinie z dnia 30 kwietnia 2009 r. (sygn. akt I SA/Sz 20/09).
18. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego z siedzibą w Warszawie z dnia 16 stycznia 2019 r. (sygn. akt III SA/Wa 795/18).
19. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego z siedzibą w Warszawie z dnia 28 marca 2007 r. (sygn. akt III SA/Wa 4182/06).

9. ANALIZY STRUKTURALNO-GEOGRAFICZNE ORAZ POMIAR KONCENTRACJI WYDATKÓW WOJEWÓDZKICHW LATACH 2012 i 2019

Ilona Lekka
Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 3/5
90-255 Łódź
Email: ilona.lekka@unilodz.eu

1. Wstęp

Województwa to zarówno jednostki podziału administracyjnego Polski wprowadzonego w 1999 r. trójstopniowego podziału terytorialnego, jak i jednostka samorządu terytorialnego o określonych odpowiednimi przepisami prawa zadaniach własnych i zleconych do realizacji i odpowiedzialności publicznej. Województwa stanowią również jeden z poziomów klasyfikacji Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NUTS), wprowadzonej rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1888/2005 w listopadzie 2005 r. i zastępującej obowiązujący wówczas w Polsce podział Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NTS). By województwo mogło funkcjonować jako niezależny podmiot finansowy wymagane jest by posiadało ono swój budżet –plan finansowy, który obejmuje między innymi:

- planowane dochody i wydatki województwa,
- źródła sfinansowania ewentualnego deficytu budżetowego,
- przeznaczenie możliwej nadwyżki budżetowej,
- wydatki związane z wieloletnimi programami (w szczególności inwestycyjne, wyodrębnione na finansowanie każdego z programów).

W proponowanych analizach skupiono się na wysokości wydatków poszczególnych regionach, co pozwoliło na ocenę kierunków rozwoju oraz sekcji wymagających poprawy.

Wydatki sklasyfikowano ze względu na działy finansowe, które wskazują cel przeznaczenia środków finansowych, tj. w działach:

- rolnictwo i łowiectwo(010),
- transport i łączność(600),
- gospodarka mieszkaniowa(700),
- administracja publiczna(750),
- oświata i wychowanie(801),
- ochrona zdrowia (851),
- pomoc społeczna(852),
- pozostałe zadania w zakresie polityki społecznej(853),
- kultura i ochrona dziedzictwa narodowego(921),
- kultura fizyczna(926).

Wyżej wymienione działy finansowe określają podstawowy podział obszarów zainteresowania budżetów województw, przez co możliwa jest analiza rozwoju jednostki samorządu terytorialnego na różnych płaszczyznach.

Polityka publiczna cechuje się jawnością danych liczbowych, które jej dotyczą i z tego powodu staje się ona częstym zagadnieniem poddawanym analizie i ocenie. W bardzo szerokim ujęciu, dzięki porównywalności np. metodologicznej, czasowej, czy terytorialnej można analizować zamiany oraz kierunki rozwoju wielu jednostek przestrzennych, jednak nie mniej interesująca jest analiza poszczególnych jednostek terytorialnych danego państwa (takich jak województwa, powiaty czy gminy).

Analiza minionych lat pozwala na scharakteryzowanie kierunków oraz tendencji rozwojowych różnych jednostek względem wielu podziałów. Metoda przesunięć udziałów (ang. *Shift-Share Analysis – SSA*)została wykorzystana w wielu publikacjach do oceny i analizy publicznych aspektów ekonomii. Antczak oraz Żółtaszek w 2010 r. zastosowały zaawansowane dynamiczne i przestrzenne metody oraz modele analiz przesunięć udziałów w badaniu zróżnicowania wynagrodzeń według trzynastu sekcji ekonomicznych i województw w Polsce w latach 2002–2007. Innym przykładem wykorzystania analizy *Shift-Share* jest publikacja Adamczyka z 2018 r., której celem była ocena zmian liczby pracujących na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego. Wykorzystują metodę przesunięć udziałów,Autor dokonał dekompozycji tempa zmian liczby pracujących w poszczególnych powiatach na efekty strukturalne i geograficzne.

2. Materiał i metody

Metoda przesunięć udziałów należy do grupy analiz strukturalno-geograficznych, które pozwalają na badanie i ocenę poziomu rozwoju danej jednostki przestrzennej względem poziomu rozwoju obszaru referencyjnego (tym punktem odwoławczym może być, np. obszar państwa, bądź jeśli analizy prowadzone są na niższym poziomie agregacji danych – podregion, czy też województwo). Klasyczna metoda przesunięć udziałów pozwala na identyfikację i zrozumienie różnic w stopie wzrostu ekonomicznego pomiędzy regionami. Stosowanie *SSA* w badaniach polega na dekompozycji całkowitej zmiany zlokalizowanej zmiennej na trzy części składowe odzwierciedlające[Suchecki, 2010, s. 162–168; Tłuczak, 2017, s. 689–697]:

1. część krajową (globalną) rozwoju regionalnego,
2. część strukturalną (zmiany struktury sektorowej),
3. część lokalną rozwoju regionalnego,

co pozwala na określenie równości strukturalno-geograficznej (ang. *shift-share equality*):

$$tx_{r\bullet} - tx_{\bullet\bullet} = \sum_i u_{r\bullet(i)}(tx_{\bullet i} - tx_{\bullet\bullet}) + \sum_i u_{r\bullet(i)}(tx_{ri} - tx_{\bullet i}),$$

gdzie: $(tx_{r\bullet} - tx_{\bullet\bullet})$ – czysty efekt wzrostu regionalnego (ef. netto) – nadwyżka średniego tempa wzrostu regionalnego nad tempem wzrostu krajowego, $(tx_{\bullet i} - tx_{\bullet\bullet})$ – czynnik strukturalny wzrostu regionalnego, oraz $(tx_{ri} - tx_{\bullet i})$ – czynnik wzrostu lokalnego w *i*-tym sektorze regionie *r*-tym.

Identyfikacja przewagi komparatywnej (przewaga uzyskana np. poprzez zdolność produkowania wyrobu po niższym koszcie, niż jest w stanie robić to konkurent) sektorów i usług staje się kluczowa a rola tej przewagi jest tym większa im słabiej rozwinięty jest

region. Metoda klasyczna nazywana jest również statyczną metodą analizy przesunięć przedziałów ze względu na to, że za jej pomocą możliwe jest zbadanie zmiennej skwantyfikowanej w postaci złożonej przyrostu bezwzględnego lub tempa zmian [Otsuko 2016], co pociąga za sobą możliwe niedoszacowanie lub przeszacowanie otrzymywanych efektów finalnych, z powodu przyjęcia systemu wag indywidualnych np. z początkowego okresu analizy.

Dynamizacja analizy *Shift-Share* została zaproponowana przez Barffa i Knighta po raz pierwszy w 1988 r. pozwoliła na częściową eliminację powyższego problemu. Wariant zdynamizowany, zakłada zmienność wag w kolejnych okresach analizy, natomiast same obliczenia przeprowadzane są w sposób rekurencyjny (poprzez analizę dwóch występujących po sobie kolejnychokresów). Uzyskane w ten sposób efekty cząstkowe, podlegają późniejszej agregacji to efektów całkowitych, według równości strukturalno-geograficznej. Podejście to pozwala na otrzymanie relatywnie lepszych i bardziej wiarygodnych rezultatów ze względu na lepszy rozdziałłącznego wzrostu pomiędzy poszczególne składowe. Dodatkowo, dostarczadokładniejszych informacji oprzemianach gospodarki regionalnej oraz pozwala na określenie jej tendencji rozwojowej [Suchecki 2010].

Berzeg w 1978 r. zaproponował również stochastyczny model ważonej analizy wariancji *Shift-Share* (SSANOVA1), który polega na oszacowaniu efektów strukturalnych i geograficznych poprzez zastosowanie modelu analizy wariancji (modelu regresji liniowej). Warto jednak zwrócić uwagę, że ta metoda posiada zasadniczą wadę. W przeciwieństwie do składowej przynależności sektorowej, której efekt jest mierzony bezpośrednio, efekt geograficzny jest otrzymywany pośrednio, jako średnia ważona z reszt estymacji.

Kolejnym narzędziem, szeroko wykorzystywanym w analizach regionalnych jest indeks $LQ_{i(1)}$(ang. *location quotient – LQ*), który jest ilorazem charakteryzującym udział produkcji globalnej sektora *i* w produkcji globalnej w regionie(1) w stosunku do udziału sektora w produkcji całej gospodarki [Tomaszewicz 1994]:

$$LQ_{i(1)} = \frac{\frac{x_{i(1)}}{x_{(1)}}}{\frac{x_i}{x}}.$$

Współczynnik *LQ* zyskał swoją popularność poprzez dość intuicyjną interpretację, według której [Suchecki, 2010, s. 135] :

- *LQ* = 1 (dopuszcza się standardowe odchylenie +/- 0,15) – wskazuje, że rozkład wydatków w danym dziale finansowym w województwie przebiega bardzo podobnie względem rozkładu wydatków w tym samym dziale finansowym we wszystkich województwach,
- *LQ*> 1 wskazuje, że w województwie wydatki w danym dziale finansowym są większe niż średnio we wszystkich województwach,
- *LQ*> 1,25 świadczy, że w województwie wydatki w danym dziale finansowym charakteryzują się bardzo wysokim poziomem, co może wskazywać na specjalizację budżetu regionu w realizacji potrzeb w danym dziale,
- *LQ*< 1 świadczy, że w województwie wydatki w danym dziale finansowym są mniejsze niż średnio we wszystkich województwach.

Iloraz lokacyjny pozwala na wstępną ocenę rozwoju poszczególnych województw w danym sektorze ze względu na wysokość ponoszonych wydatków w danym dziale finansowym w porównaniu do średniej dla wszystkich województw. Miernik ten jest pozwala na ocenę indywidualną każdego obiektu, względem każdej wydzielonej sekcji struktury danych i stanowi niejako podstawy dla graficznej łącznej oceny koncentracji za pomocą krzywej Lorenza [Suchecki, 2010 s. 137], i związanych z nią syntetycznych indeksów koncentracji Giniego.

Indeks Giniego to miara koncentracji stosowana do liczbowego wyrażania nierównomiernego rozkładu zmiennej względem rozkładu równomiernego. W ekonometrii stosowany jest często do liczbowego wyrażania nierównomiernego rozkładu dóbr, w szczególności nierównomiernego rozkładu dochodu np. gospodarstw domowychi z tego powodu nazywany jest również wskaźnikiem nierówności społecznej [Morawski, Semeniuk, 2013].I wyższy jest wskaźnik tym większe są nierówności dla danego sektora lub jednostki. W pracy wykorzystano dwa warianty tego miernika:

1. z wykorzystaniem współczynników lokalizacji zamiast udziałów skumulowanych, z uwzględnieniem rangowania i porządkowania kolejności obiektów:

$$G_i^* = \frac{2}{R^2\,(\overline{LQ}^i)}\sum_{r=1}^{R}\left[\left(r - \frac{R+1}{2}\right)LQ_r^i\right]$$

2. z uwzględnieniem bezwzględnych różnic relacji stosunkowych:

$$G_i^* = \frac{2}{R^2\,(\overline{LQ}^i)}\sum_{r=1}^{R} k_r|LQ_r^i - \overline{LQ}^i|$$

gdzie:

R – liczba obiektów w analizie,

LQ_r^i– iloraz lokacyjny,

$\overline{LQ}^i$ – średni iloraz lokacyjny dla *i*-tej sekcji,

r – numer pozycji *r*-tego obiektu w rankingu wartości LQ_r^i w porządku rosnącym,

k_r– numer pozycji *r*-tego obiektu w rankingu wartości LQ_r^i w porządku malejącym.

Poza indeksami Giniego, w analizach przyjrzano się również tradycyjnym miernikom koncentracji przestrzennej, tj.: indeksom:

– Herfindahla-Hirschmana (wskaźnik Herfindahla, *HHI*) jest najczęściej stosowanym w postępowaniach antymonopolowych i w regulacji sektorowej indeksem koncentracji. Jego zaletą jest wrażliwość na asymetrię udziałów oraz fakt, że jest wskaźnikiem sumarycznym [Kwiatkowska, 2014, s. 189–198]. Wskaźnik ten określa szacunkowy poziom zagęszczenia wdanej branży oraz poziom konkurencji na danym rynku. Im wyższa wartość wskaźnika tym notowane nierówności są większe, a analizowane obiekty nie są do siebie podobne. We wzorze:

$$H_i^* = \frac{1}{R}\sum_{r=1}^{R}\left[w_r\left(\frac{u_r^i}{w_r}\right)^2\right] = \frac{1}{R}\sum_{r=1}^{R}\left[w_r(LQ_r^i)^2\right],$$

w_r oznacza zmienną wagową, która sygnalizuje ogólną postać rozkład;

– Isarda (wskaźnik odległości Isarda) to miara koncentracji w sensie odległości pomiędzy składowymi wektora V(LQ) i wektorem V(1), którego wszystkie składowe są równe 1 [Suchecki, 2010, s. 144]:

$$I_i^* = \frac{1}{2}\sum_{r=1}^{R} w_r |LQ_r^i - 1|,$$

zaś, indeks Theila:

$$T_i^* = \sum_{r=1}^{R} u_r^i \log\,(LQ_r^i),$$

który jest szczególnym przypadkiem szerszej grupy miar koncentracji, które charakteryzują się ważną cechą, zwaną addytywną dekomponowalnością, posłużył jako przykład indeksu opartego na miarach entropii [Ulman, Wałęga, 2006, s.77–96].Indeks Theila przyjmuje wartości z zakresu od 0 do ln(n), gdzie0 oznacza pełną równomierność przestrzenną rozmieszczenia danego zjawiska, natomiast ln(n) jego koncentrację w wybranym układzie terytorialnym [Smętkowski i in., 2016].

Analizowane kategorie wydatków w poszczególnych działach finansowych dla poszczególnych województw pochodzą z bazy danych Głównego Urzędu Statystycznego i dotyczą lat na przestrzeni 2012–2019. Do analizy wykorzystano ten przedział czasowy ze względu na kompletność danych oraz wystarczająco długi okres pozwalający na wychwycenie tendencji zmian. Zmienne badane to wydatki województw w poszczególnych działach finansowych co pozwala na analizę specyficznych obszarów zainteresowania poszczególnychregionów.

3. Wyniki i dyskusja

Przedstawione poniżej wyniki nie są równomierne co świadczy o różnicach w tendencji zmian dla poszczególnych działów finansowych, w których województwa wydatkują środki finansowe. Na wydatki ponoszone na określone obszary przede wszystkim składają się stałe koszty utrzymania dotychczasowego stanu w jakim znajduje się dany sektor oraz koszty inwestycji by poprawić jego stan oraz osiągnąć korzyści dodatkowe. Poprzez zwiększanie wydatków w określonym dziale finansowym dane województwo dąży do bezpośredniego rozwoju danego obszaru.

Zróżnicowanie efektu netto (tab. 1 i 2) świadczy o różnych potencjałach poszczególnych województw w wydatkach w wybranych działach finansowych.

Tablica 1. Wyniki analizy *Shift-Share* w wariancie statycznym w okresie 2012–2019

Województwo	Wartości poszczególnych efektów		
	netto	strukturalny	Lokalny
DOLNOŚLĄSKIE	-55,86%	2,39%	-58,24%
KUJAWSKO-POMORSKIE	-5,90%	-7,01%	1,11%
LUBELSKIE	27,30%	2,11%	25,18%
LUBUSKIE	0,76%	-9,48%	10,24%
ŁÓDZKIE	-9,42%	3,27%	-12,69%
MAŁOPOLSKIE	-6,64%	-5,74%	-0,90%
MAZOWIECKIE	48,23%	3,99%	44,23%
OPOLSKIE	8,17%	-4,26%	12,43%
PODKARPACKIE	1,57%	-0,46%	2,03%
PODLASKIE	82,77%	0,50%	82,27%
POMORSKIE	29,20%	-4,61%	33,81%
ŚLĄSKIE	-21,50%	7,10%	-28,60%
ŚWIĘTOKRZYSKIE	-19,52%	8,13%	-27,65%
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	-22,03%	-1,88%	-20,15%
WIELKOPOLSKIE	16,84%	-4,49%	21,33%
ZACHODNIOPOMORSKIE	-27,40%	-3,16%	-24,24%

Źródło: opracowanie własne.

Tablica 2. Wyniki analizy *Shift-Share* w wariancie dynamicznym w okresie 2012–2019

Województwo	Wartości poszczególnych efektów		
	netto	Strukturalny	Lokalny
DOLNOŚLĄSKIE	-60,68%	-10,89%	-49,78%
KUJAWSKO-POMORSKIE	-6,06%	-4,80%	-1,26%
LUBELSKIE	34,27%	3,21%	31,06%
LUBUSKIE	6,03%	-9,47%	15,50%
ŁÓDZKIE	-8,21%	3,17%	-11,38%
MAŁOPOLSKIE	-9,70%	3,50%	-13,19%
MAZOWIECKIE	38,77%	4,75%	34,02%
OPOLSKIE	7,09%	0,90%	6,20%
PODKARPACKIE	20,81%	-2,41%	23,22%
PODLASKIE	98,09%	-6,09%	104,18%
POMORSKIE	24,10%	-4,17%	28,27%
ŚLĄSKIE	-14,36%	2,43%	-16,79%
ŚWIĘTOKRZYSKIE	-0,38%	4,41%	-4,79%
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	8,15%	-4,10%	12,25%
WIELKOPOLSKIE	15,69%	3,32%	12,37%
ZACHODNIOPOMORSKIE	-19,63%	5,15%	-24,78%

Źródło: opracowanie własne.

Tablica 3. Wyniki analizy *Shift-Share* w wariancie dynamicznym w okresie 2012–2019

Województwo	Wartości poszczególnych efektów		
	netto	strukturalny	lokalny
DOLNOŚLĄSKIE	-60,68%	-10,89%	-49,78%
KUJAWSKO-POMORSKIE	-6,06%	-4,80%	-1,26%
LUBELSKIE	34,27%	3,21%	31,06%
LUBUSKIE	6,03%	-9,47%	15,50%
ŁÓDZKIE	-8,21%	3,17%	-11,38%
MAŁOPOLSKIE	-9,70%	3,50%	-13,19%
MAZOWIECKIE	38,77%	4,75%	34,02%
OPOLSKIE	7,09%	0,90%	6,20%
PODKARPACKIE	20,81%	-2,41%	23,22%
PODLASKIE	98,09%	-6,09%	104,18%
POMORSKIE	24,10%	-4,17%	28,27%
ŚLĄSKIE	-14,36%	2,43%	-16,79%
ŚWIĘTOKRZYSKIE	-0,38%	4,41%	-4,79%
WARMIŃSKO-MAZURSKIE	8,15%	-4,10%	12,25%
WIELKOPOLSKIE	15,69%	3,32%	12,37%
ZACHODNIOPOMORSKIE	-19,63%	5,15%	-24,78%

Źródło: opracowanie własne.

Województwo dolnośląskie zarówno w przypadku *SSA* w wariancie statycznym, jak i dynamicznym wykazywało ujemną wartość efektu netto, co wskazywało na niski potencjał rozwojowy. Warto zaznaczyć, że znaczny wpływ na ten stan ma rejon wałbrzyski, który charakteryzuje się wysokim poziomem zubożeniem społeczeństwa, przez funkcjonowanie tak zwanych „biedaszybów" (nielegalnych wyrobisk górniczych wykonanych w pobliżu wychodni, udostępniające węgiel kamienny). Rejon wałbrzyski wskazuje, że mimo 30 lat po transformacji ustrojowej nie jest możliwe osiągnięcie zbliżonego poziomu zatrudnienia oraz przekwalifikowania się ludności tak jak miało to miejsce w przypadku rejonów innych województw. Województwo podlaskie (w obu wariantach *Shift-Share*) posiada duży potencjał rozwojowy wynikający z fakt, że władze wojewódzkie podejmowały działania zmierzające do wspierania zarówno innowacyjności i konkurencyjności podlaskich przedsiębiorstw.

Łączny efekt strukturalny (tab. 1 i 2) przedstawia wielkość zmian w badanym województwie w odniesieniu do Polski. Dodatnie wartości współczynnika świadczą o szybszym rozwoju danego sektora niż ogólny poziom notowany dla obszaru referencyjnego – czyli kraju. Województwem, w którym osiągnęło wysoką ujemną wartość wskaźnika w wariancie dynamicznym *SSA* jest województwo dolnośląskie, które wykazuje słabsze tempo zmian. Potwierdza to wymieniona powyżej charakterystyka regionu oraz wysokość efektu netto podsumowująca poziom potencjału regionalnego. Warto zauważyć jednak, że w przypadku wariantu statycznego wartość ta jest dodatnia, jednak może to wynikać z faktu, przyjęcia stałych wag indywidualnych w całym okresie analizy. Dodatnią wartość efektu strukturalnego zanotowano dla województwa świętokrzyskiego zarówno dla wariantu statycznego oraz dynamicznego. Wynika ona ze zwiększenia dotacji unijnych przeznaczanych na cele rozwojowe regionu oraz zwiększenia zainteresowania turystyką w tym województwie poprzez działania popularyzujące wyjątkowość miejscowego folkloru (np. Sabat Czarownic

na Łysej Górze). Warto zauważyć, że województwa: warmińsko-mazurskie, podlaskie, lubelskie, świętokrzyskie i podkarpackie uczestniczyły od 2007 roku w dwóch dużych programach Funduszy Unijnych – Rozwój Polski Wschodniej (2007–2013) oraz Program Polska Wschodnia (2014–2020).

Efekt lokalny informuje czy ogólne zmiany strukturalne zachodziły wolniej czy szybciej niż w obiekcie referencyjnym. Wartości efektu lokalnego są zbliżone do wartości efektu netto zarówno w przypadku obu wariantów, co poniekąd dowodzi, że źródłem zmian regionów są czynniki lokalne oraz ich wewnętrznych uwarunkowań. Można zaobserwować, że zmiany strukturalne zachodziły najszybciej w województwie podlaskim, a najwolniej w dolnośląskim. Różne tempo zmian może wynikać z działań jakimi objęte są województwa.

Indeksy Giniego (tab. 4) wykazywały zróżnicowanie w poszczególnych działach wydatków finansowych województw. Niskie wartości tego wskaźnika świadczą o słabej koncentracji czyli sektorowej równomierności obserwowanej w poszczególnych województwach. Taka sytuacja występuje w przypadku wydatków na transport i łączność oraz administrację publiczną. Zidentyfikowano również obszary, gdzie wartość wskaźnika jest wysoka co wskazuje na znaczne różnice pomiędzy analizowanymi regionami. Wysoką wartość przyjmują indeksy Giniego dla działu gospodarki mieszkaniowej, co może być wynikiem zróżnicowanej gęstości zaludnienia notowanej w województwach. Regiony, takie jak mazowieckie czy małopolskie mają za swoje stolice duże aglomeracje (Warszawa i Kraków). Do tych miast ciągle migruje ludność, czy to w celach edukacyjnych, czy zarobkowych, co powoduje zmiany na rynku mieszkaniowym o wysokiej dynamice. Natomiast województwa ze stolicami z mniejszym zaludnieniem takie jak woj. lubuskie lub woj. opolskie przyjmują odmienną politykę mieszkaniową, dostosowaną względem notowanej gęstości zaludnienia.

Tablica 4. Wartości poszczególnych indeksów dla badanych zmiennych w roku 2019

	Indeks Giniego (modyfikacja 1)	Indeks Giniego (modyfikacja 2)	Indeks Herfindahla-Hirschmana	Indeks Isarda	Indeks Theila
Rolnictwo i łowiectwo	0,20	0,31	0,07	0,16	0,03
Transport i łączność	0,08	0,12	0,06	0,06	0,00
Gospodarka mieszkaniowa	0,50	0,71	0,12	0,36	0,17
Administracja publiczna	0,13	0,20	0,07	0,09	0,01
Oświata i wychowanie	0,21	0,33	0,07	0,14	0,03
Ochrona zdrowia	0,24	0,36	0,07	0,17	0,04
Pomoc społeczna	0,38	0,57	0,09	0,26	0,10
Pozostałe zadania w zakresie polityki społecznej	0,26	0,38	0,08	0,20	0,05
Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego	0,15	0,22	0,07	0,10	0,01
Kultura fizyczna	0,39	0,54	0,09	0,28	0,10

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku indeksu Herfindahla-Hirschmana (tab.4) również można zauważyć, że koncentracja wydatków w poszczególnych działach finansowych nie jest zróżnicowana przestrzennie. Wartości bliskie zeru oznaczają, że nie ma jednego dominującego województwa, które w wyróżnia się na tle innych w wybranych poszczególnych działach wydatków. Warto jednak zauważyć, że wartość wskaźnika dla działu 700 – gospodarka mieszkaniowa jest najwyższa co było również widoczne w przypadku indeksów Giniego.

Niska wartość indeksu Isarda (tab.4) świadczy o niskiej koncentracji przestrzennej zmiennych, czyli o równomiernym rozkładzie wydatków województw w poszczególnych działach finansowych, aczkolwiek wartości wskaźnika dla niektórych sektorów wykazywały zróżnicowane. Warto zauważyć, że najniższe wartości wskaźnika występują dla wydatków na transport i łączność, a najwyższe – na gospodarkę mieszkaniową, tak samo jak w przypadku indeksów Giniego, co stanowi dodatkowe potwierdzenie wniosków sformułowanych na podstawie indeksów: Giniego oraz Herfindahla-Hirschmana.

Wartość indeksu Theila (tab.4) dla poszczególnych sektorów jest na stosunkowo niskim poziomie co oznaczaniskienierówności notowane pomiędzy województwami. W przypadku wydatków w dziale transport i łączność wartość jest bliska zeru czyli rozkład można uznać za równomierny, co wskazuje, że nierówności pomiędzy województwami praktycznie nie występują. Natomiast ponownie najwyższą wartość zidentyfikowano dla wydatków ponoszonych w dziale 700 – gospodarka mieszkaniowa. Dodatkowo można zauważyć, że wydatki na pomoc społeczną nie są ponoszone równomiernie pomiędzy województwami co jest dostrzegane w wartościach wskaźników, w tym w wielkości indeksu Theila, który wynosi T_{PS}=0,1. Oznacza to, że występują nieznaczne nierówności w wydatkach na ten obszar pomiędzy województwami jednak najprawdopodobniej jest to uzależnione od czynników takich jak stopa bezrobocia czy społecznej charakterystyki regionu.

Tablica 5. Iloraz lokacyjny badanych zmiennych dla poszczególnych województw w roku 2019

Województwo	Rolnictwo i łowiectwo	Transport i łączność	Gospodarka mieszkaniowa	Administracja publiczna	Oświata i wychowanie	Ochrona zdrowia	Pomoc społeczna	Pozostałe zadania w zakresie polityki społecznej	Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego	Kultura fizyczna
Dolnośląskie	1,46	1,00	0,90	1,01	1,29	0,79	0,88	0,77	0,91	1,96
Kujawsko-pomorskie	0,67	0,83	0,22	1,18	1,42	0,99	2,01	0,64	1,56	0,83
Lubelskie	0,89	1,11	0,73	0,87	0,75	1,32	0,37	1,21	0,58	0,40
Lubuskie	0,98	0,90	0,48	1,42	0,62	1,22	0,53	1,29	0,80	3,01
Łódzkie	1,53	0,87	3,90	1,50	0,91	0,68	1,64	0,74	1,09	1,04
Małopolskie	1,44	0,82	0,17	1,02	1,13	0,63	1,15	2,45	1,42	1,55
Mazowieckie	0,84	0,93	1,42	0,86	1,13	1,53	1,57	0,52	1,13	0,67
Opolskie	0,81	1,10	0,57	0,96	1,57	0,31	1,45	1,50	0,67	1,16
Podkarpackie	1,60	1,03	0,12	1,04	1,02	0,82	2,11	1,14	0,76	0,31
Podlaskie	0,78	1,28	0,26	0,69	0,41	0,89	0,92	0,38	0,79	0,35
Pomorskie	0,55	1,17	1,62	0,69	0,49	1,12	0,02	0,83	0,95	0,39
Śląskie	0,78	0,86	1,56	1,18	1,38	0,85	1,00	0,96	1,28	2,37
Świętokrzyskie	0,52	1,24	1,15	0,91	0,87	0,69	0,71	0,58	0,64	0,37
Warmińsko-mazurskie	0,67	1,04	2,02	1,41	1,04	0,32	0,16	1,31	0,97	0,56
Wielkopolskie	1,40	0,95	0,08	0,80	1,23	1,58	0,61	0,88	0,93	1,05
Zachodniopomorskie	0,79	1,11	0,24	1,27	0,41	0,38	0,20	1,82	0,92	0,65

Źródło: Opracowanie własne

Przedstawione w tablicy5 ilorazy lokacyjne dla wydatków ponoszonych w poszczególnych działach finansowych w województwach stanowią swoiste uzupełnienie oraz potwierdzenie wcześniejszych analiz dotyczących rozkładu wydatków w poszczególnych działach finansowych regionów w odniesieniu do średniej dla wszystkich województw Znaczne zróżnicowanie wydatków na gospodarkę mieszkaniową jest widoczne w przypadku województwa mazowieckiego, którego udział wydatków na ten cel stanowi wysoką część w budżecie lokalnym względem innych obiektów (tj.: województwa podkarpackie czy podlaskie, które wykazują niedofinansowanie w tym aspekcie)oraz obiektu referencyjnego. Iloraz lokacyjny uszczegółowia rozkład oraz wielkość zróżnicowania wydatków województw na poszczególne cele, którą syntetycznie i ogólnie zobrazowały indeksy koncentracji.

4. Podsumowanie

Z powyższej analizy wynika, że województwa Polski są zróżnicowane jeżeli chodzi o wydatki ponoszone w poszczególnych działach finansowych,co tym samym wpływa na ich intensywność temp zmian w różnych sektorach. Rezultaty analizy przesunięć udziałów *SSA* uzupełnione miernikami koncentracji pozwoliły na wyróżnienie województw rozwijających się lepiej od średniego poziomu, regionów, które mają potencjał rozwojowy oraz jednostek przestrzennych, które wymagają aktywizacji w konkretnych rodzajach działalności. Ocena poszczególnych województw przez strukturę działów finansowych pozwoliła na szczegółową ocenę funkcjonowania i rozwoju tych jednostek terytorialnych. Województwami z dużym potencjałem rozwojowym okazały się być regiony znajdujące się przy wschodniej granicy Polski, natomiast województwem, które wymaga zainteresowania i działań naprawczych jest województwo dolnośląskie.

Analiza przesunięć udziałów zwłaszcza w wariancie dynamicznym, z pewnością wykazała swoją przydatność w ocenie polityki publicznej, ze względu na to, że umożliwiła porównanie wielu jednostek w podziale strukturalnym. Wymaga ona przygotowania danych wejściowych z dłuższego okresu co może być problematyczne, w sytuacji, gdy dane nie są kompletne, jednak w efekcie otrzymywane są rezultaty pozwalające na wiarygodną i szczegółową analizę. Dodatkowo analizę można wzbogacić wykorzystując mierniki koncentracji, takie jak: indeksy Giniego, Herfindahla-Hirschmana, Isarda i Theila, czy też ilorazy lokacyjne.

Bibliografia:

1. Adamczyk P. (2018). Ocena zmian liczby pracujących na obszarach wiejskich województwa mazowieckiego. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego, Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywieniowej, nr 123, s. 5-16.
2. Antczak E., Żółtaszek A. (2010). Przestrzenno-czasowe analizy zróżnicowania wynagrodzeń w Polsce. Studia i Prace Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, nr 2010, s. 283-297.
3. Barff R.A., Prentice, L.K. (1988) Dynamic shift-share analysis. Growth Chang, 19, s. 1-10.
4. Berzeg K. (1978). The Empirical Content of Shift-share Analysis. Journal of Regional Science, nr 18.

5. Kwiatkowska E. M. (2014). Miary koncentracji – teoria a praktyka ich wykorzystania przez organy regulacyjne na rynkach telekomunikacyjnych. Metody ilościowe w badaniach ekonomicznych, Tom XV/3, s. 189 – 198.
6. Morawski L., Semeniuk A. (2013). Zakres ubóstwa a reformy podatkowo-świadczeniowe w latach 2006-2010. Gospodarka Narodowa, Warszawa, s. 21-40.
7. Otsuko A. (2016). Regional Energy Demand in Japan: Dynamic Shift-ShareAnalysis. Energy, Sustainability and Society, 6(1), s. 1-10.
8. Suchecki B. (2010). Ekonometria przestrzenna. Metody i modele analizy danych przestrzennych. C.H. Beck, Warszawa, s. 162-194.
9. Tłuczak A. (2017). Dynamiczna analiza shift share – ocena zmian struktury produkcji zwierzęcej w Polsce. Metody ilościowe w badaniach ekonomicznych, Tom XVIII/7, s. 689-697.
10. Ulman P., Wałęga A. (2006). Nierówności dochodowe w Polsce i ich dekompozycja. Zeszyty naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego nr 4, Kraków, s. 77-96.

Wykaz stron internetowych:

11. Rozporządzenie (WE) nr 1888/2005 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 października 2005 r.zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1059/2003 w sprawie ustalenia wspólnej klasyfikacji JednostekTerytorialnych do Celów Statystycznych (NUTS) z powodu przystąpienia Czech, Estonii, Cypru, Łotwy,Litwy, Węgier, Malty, Polski, Słowenii i Słowacji do Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE L 309 z 25.11.2005).
12. Suchecka J., Nierównomierności w finansowaniu i dostępności świadczeń medycznych; https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/POZ_Nierownomiernosci_w_finansow_i_dostep__swiad_medycznych.pdf (dostęp na 27.08.2020).
13. SmętkowskiM., PłoszajA., Rok J. – Lokalna koncentracja deprywacji w Polsce; Raporty i analizy EUROREG 8/2016; http://www.euroreg.uw.edu.pl/dane/web_euroreg_publications_files/5945/lokalna_koncentracja_deprywacji_2016.pdf (dostęp na 27.08.2020).
14. Strona internetowa Samorządu Województwa Mazowieckiego; https://www.mazovia.pl/wojewodztwo/finanse-i-mienie/ (dostęp na 27.08.2020).

10. BEZPIECZEŃSTWO BEHAWIORALNE – PROGRAM MODYFIKACJI ZACHOWAŃ NIEBEZPIECZNYCH W PRZEDSIĘBIORSTWIE

Karolina Radzajewska
Politechnika Białostocka
Wydział Inżynierii Zarządzania
Studenckie Koło Naukowe Zarządzania Produkcją
ul. Ojca Tarasiuka 2, 16-001 Kleosin
Email: k.radzajewska@gmail.com

1. Wstęp

Mimo rozwoju techniki i technologii nadal zdarzają się wypadki, których konsekwencjami są straty zarówno ekonomiczne, jak i ludzkie. Za wypadek przy pracy uważa się nagłe zdarzenie wywołane przyczyną zewnętrzną, powodujące uraz lub śmierć, które nastąpiło w związku z pracą [Ustawa o ubezpieczeniu społecznym, 2002, art.3]. Jak podaje Główny Urząd Statystyczny przyczyną aż 60,4% wypadków z 52 866 zgłoszonych poszkodowanych osób było nieprawidłowe zachowanie się pracownika.

Rysunek 1. Przyczyny wypadków przy pracy w okresie styczeń- wrzesień 2019r
Źródło: [Wypadki przy pracy w okresie styczeń- wrzesień 2019r., 2019].

Błąd ludzki wynikający z braku wiedzy, niewłaściwych warunków pracy bądź niewłaściwego do wykonywanej pracy podejścia, stanowi zagrożenie dla pracownika i jego otoczenia, a konsekwencje tych działań ponosi nie tylko przedsiębiorstwo, ale też całe społeczeństwo [Sadłowska- Wrzesińska, 2014, s. 609]. Niestety, jak pokazuje praktyka, wiele działań na rzecz bezpieczeństwa podejmowanych jest dopiero po wystąpieniu owocującego w negatywne skutki zdarzenia. Sposób zapewnienia przez pracodawców bezpiecznych warunków pracy jest ściśle związany z przyjętą w organizacji strategią zarządzania. W odniesieniu do bezpieczeństwa i higieny pracy stosowane są następujące strategie:

- strategia proaktywna – (prewencyjna lub zapobiegawcza), która koncentruje się na stworzeniu bezpiecznych miejsc i warunków pracy;
- strategia reaktywna

– obejmująca między innymi badania powypadkowe, plany ratowniczo-operacyjne na wypadek awarii, działania łagodzące skutki [Ejdys, Lulewicz, Obolewicz, 2008, s.54].

W polskich przedsiębiorstwach coraz częściej spotkać się można z postawą proaktywną, która związana jest między innymi z wdrażaniem programów behawioralnych. Bezpieczeństwo behawioralne traktowane jest jako trzeci z elementów kompleksowego podejścia do bezpieczeństwa: obok technicznego (zabezpieczenie maszyn, urządzeń, stanowisk pracy) oraz bezpieczeństwa systemowego (ocena ryzyka zawodowego, procedury bezpiecznej pracy, instrukcje BHP, certyfikowany system bezpieczeństwa) [Koźlik, 2008, s. 28-29].Bezpieczeństwo behawioralne BBS (ang. *Behaviour- BasedSafety*) ma na celu poprawę bezpieczeństwa pracy na podstawie obserwacji zachowań pracowników i dialogu z nimi. Wynikiem przeprowadzonej obserwacji powinnabyć identyfikacja indywidualnych zachowań ryzykownych oraz zachęcenie do podejmowania zachowań bezpieczniejszych [Knosala, 2017, s. 915].

Celem artykułu jest omówienie istoty bezpieczeństwa behawioralnego, jak również analiza efektywności funkcjonowania programu BBS w wybranym polskim przedsiębiorstwie produkcyjnym z branży spirytusowej. Przedstawiona zostanie liczba i wskaźnik zachowań bezpiecznych oraz ryzykownych występujących w badanym okresie jakim jest 9 miesięcy (styczeń- wrzesień) w roku 2019. W artykule poruszono również problemy związane z funkcjonowaniem programu, tj. niedostateczna liczba prowadzonych obserwacji w stosunku do przyjętych założeń na etapie wdrażania.

2. Materiały i metody

2.1. Kultura bezpieczeństwa

Kultura bezpieczeństwa jest pojęciem szerokim i w literaturze przedmiotu można znaleźć wiele jej definicji. N.F. Podgeon[1998] określa kulturę bezpieczeństwa jako system znaczeń przez który określona grupa ludzi rozumie zagrożenia na świecie. Jego zdaniem system ten zawiera wyjaśnienia związane z wypadkami – dlaczego i jak powstają? Kulturabezpieczeństwa odzwierciedla stosunek danej społeczności do ryzyka, zagrożeń oraz bezpieczeństwa, jak również hierarchizuje wartości w tym zakresie. Natomiast zdaniem Studenskiego [2000, s.1]pojęcie kultury bezpieczeństwa jest najczęściej konceptualizowane jako zbiór psychologicznych, społecznych i organizacyjnych czynników uruchamiających lub podtrzymujących działania chroniące życie i zdrowie zarówno w pracy, jak i w czynnościach pozazawodowych.

Przedmiotowa kultura przejawia się w zachowaniach i relacjach jednostek oraz zespołów pracowniczych, ich postawach, w sposobie rozwiązywania problemów i konfliktów, organizowania pracy i współdziałania. Jest ona nierozłącznym elementem relacji interpersonalnych i kształtowania ładu między współpracującymi ludźmi [Pagieła, 2014, s.473].Warto podkreślić, że uwrażliwienie na zagadnienia życia i bezpieczeństwa ludzi powinno być nadrzędną wartością kultury bezpieczeństwa pracy [Stankiewicz,Sznajder,2010 s.17].

W budowaniu wysokiej kultury bezpieczeństwa w przedsiębiorstwie sprzyjają przede wszystkim:

- zaangażowanie najwyższego kierownictwa w problemy bezpieczeństwa i higieny pracy oraz przywództwo;
- ustalenie deklaracji polityki bezpieczeństwa i higieny pracy oraz odpowiednich procedur i norm;
- przekonanie, że bezpieczeństwo jest wartością połączoną z każdym celem organizacji;
- stymulowanie zaangażowania pracowników, wzmacnianie ich poczucia własnej wartości;
- identyfikowanie się pracowników z celami bezpieczeństwa i higieny pracy, przekonanie o ich ważności i konieczności realizacji oraz praca zespołowa;
- edukacja i szkolenie pracowników;
- rozwijanie – wkraczającej poza wymagania zawarte w przepisach – troski o bezpieczeństwo własne i współpracowników;
- wyrażanie uznania dla osiągnięć grupowych i indywidualnych;
- komunikowanie się, oparte na wzajemnym zaufaniu;
- szybkie reagowanie na występujące problemy dotyczące bezpieczeństwa [Lis, Nowacki, 2005].

Rolę kreatora kultury bezpieczeństwa w przedsiębiorstwie pełni pracodawca. To w jego kompetencjach mieści się kształtowanie polityki bezpieczeństwa i higieny pracy, definiowanie zagrożeń oraz inicjowanie działań zmierzających do faktycznego redukowania wypadków i zdarzeń potencjalnie niebezpiecznych [Pagieła,2014, s. 475].Elementem łączącym poszczególne aspekty kultury bezpieczeństwa i jednocześnie elementem kluczowym jest konieczność wpływania i kształtowania postaw na każdym poziomie. Źródłem tych działań musi być duża wartość przypisywana zdrowiu i życiu własnemu oraz innych ludzi. Bez odpowiedniego nastawienia poszczególnych członków zespołu nie będzie możliwe zapewnienie wymaganego poziomu bezpieczeństwa, więc również poziom kultury w danym przedsiębiorstwie będzie znacznie niższy od oczekiwanego. Rozpoczęcie działań na poziomie ustalenia norm i zasad pozwala na wyznaczenie pewnych ram zachowania. Działania te wpływają na postawy wobec bezpieczeństwa. Jeśli pracownik został poinformowany o możliwości wystąpienia zagrożenia, ma szansę zabezpieczenia się przed nim, również poprzez swoje odpowiednie zachowanie. Normy i zasady oraz postawy wobec bezpieczeństwa bezpośrednio oddziałują na refleksyjność wobec zagrożeń oraz możliwość wyciągania wniosków i uczenia się przez doświadczenia [Stankiewicz, Sznajder, 2010, s.22].

2.2. Bezpieczeństwo behawioralne (BBS)

W polskich przedsiębiorstwach projekty behawioralne określane są na wiele sposobów. W niektórych organizacjach mówi się o bezpieczeństwie opartym na obserwacji zachowań, w innymo bezpieczeństwie opartym na zachowaniach. Czasem działania prowadzone w przedsiębiorstwach w ramach przyjętego podejścia behawioralnego są nazywane audytami behawioralnymi lub po prostu obserwacjami zachowań [Szczygielska, 2016, s.6].

U podstaw BBS leży założenie, że kształtowanie bezpieczeństwa w miejscu pracy powinno dotyczyć trzech obszarów: psychofizjologicznego (pracownik), technicznego (otoczenie) oraz społeczno- organizacyjnego (zachowanie pracownika). Rozpatrując pierwszy

z nich, bierze się pod uwagę uwarunkowania fizyczne, doświadczenie i kwalifikacje oraz predyspozycje osobowe pracownika. Na otocznie składają się: środowisko techniczne, sprzęt, powierzone zadania. Ostatni czynnik- zachowanie pracownika- w praktyce okazuje się elementem najtrudniejszym w kontroli i między innymi dlatego tak ważna jest jego obserwacja, która ma prowadzić do identyfikacji potencjalnych lub występujących niebezpieczeństw, a potem do uświadamiania ich istnienia poprzez rozmowę, co z kolei ma prowadzić do ich wyeliminowania [Boczkowska, Znajmiecka- Sikora, 2017, s.10]. Podobne podejście przedstawia Warchał [2017, s. 26].Pisze on, że BBS jest metodą polegającą na obserwacji pracowników i pozytywnym wzmocnieniu, która ma doprowadzić do zmiany indywidualnych zachowań ryzykownych w miejscu pracy i zmotywować do przejawiania zachowań i postaw bezpiecznych. Aby tak się stało, bezpieczeństwo w pracy należy rozumieć jako wypadkową tzw. triady bezpieczeństwa, czyli trzech mierzalnych i możliwych do sparametryzowania czynników:

- pracownika;
- otoczenia (środowiska pracy);
- zachowania pracownika.

Należy zwracać uwagę na to, aby obserwator zachowańbrał udział w obserwacji z własnej, nieprzymuszonej woli, w innym wypadku proces może się nie sprawdzić. Po wykonanej obserwacji zachowań na stanowisku pracyprzeprowadzony zostaje dialog kluczowy, polegający na szczegółowej deskrypcji zdarzenia przez pracownika, który popełnił błąd. Podczas opisu obserwator zachowań, inaczej nazywany audytorem zachowań, powinien zachować obiektywizm oraz otwartość dla prawidłowego zrozumienia sytuacji, stwierdzenia faktów, a także prawidłowej oceny. Takie zachowanie wprowadza atmosferę zaufania. W procesie obserwacji może brać udział każdy pracownik, w tym nawet osoby, które zajmują stanowiska na najniższym szczeblu w hierarchii organizacji. Wynika to z faktu, że te osoby będą bardziej pasowały do funkcji audytora zachowań ze względu na łatwość nawiązania porozumienia z autorem niewłaściwego zachowania [Sadłowska- Wrzesińska, 2014]. Feedback, czyli informacja zwrotna, to opinia, którą otrzymuje pracownik na temat tego, co ma poprawić w swoim zachowaniu lub w jakimś konkretnym zadaniu. Feedback pozytywny wzmacnia prawidłowe (bezpieczne) zachowania i działania, a negatywny – pomaga korygować lub eliminować zachowania oraz działania nieprawidłowe (niebezpieczne). Udzielanie przez obserwatora zachowań pozytywnej lub negatywnej informacji zwrotnej jest niezbędnym elementem procesu modyfikacji zachowań. W ramach realizacji programów behawioralnych zachęca się osoby udzielające feedbacku do przeprowadzenia krótkiej rozmowy z obserwowanym pracownikiem na temat przyczyn zachowań ryzykownych lub bezpiecznych. W przypadku zachowań ryzykownych uzyskane informacje umożliwiają usunięcie takich „negatywnych" przyczyn. W przypadku zachowań bezpiecznych – pomagają podnosić świadomość pracowników i zachęcać ich do bezpiecznych zachowań [Szczygielska, 2016, s.8].Bezpieczeństwo behawioralne należy do metod wyjątkowo czasochłonnych, jednak w efekcie ma miejsce zdecydowana minimalizacja liczby zdarzeń niebezpiecznych [Celoch, 2018, s. 37].

3. Opis badania

Badaniu poddano przedsiębiorstwo produkcyjne z branży spirytusowej, które w styczniu 2019 roku zdecydowało się na wprowadzenie programu BBS. Dzięki temu programowi chciano zmniejszyć liczbę wypadków oraz zdarzeń potencjalnie wypadkowych w przyszłości. Do roli obserwatorów wyznaczono 26 osób, które po odpowiednich przeszkoleniach miały prowadzić 2 obserwacjetygodniowo. Zadaniem obserwatora jest identyfikacja zachowań pracownika na stanowisku pracy, wypełnienie karty obserwacji, gdzie zaznaczane są zachowania zarówno bezpieczne,jak i ryzykowne oraz przekazanie informacji zwrotnej, bezpośrednio po obserwacji zachowania dla pracownika.

Zamierzeniem kadry kierowniczej przedsiębiorstwa było uzyskanie 2028 wypełnionych kart obserwacji. Założonego celu nie udało się jednak osiągnąć. W wyniku przeprowadzonych badań uzyskano 794 wypełnione karty obserwacji, które stanowią około 39% założonego celu. Zestawienie liczby zachowań bezpiecznych i ryzykownych zaobserwowanych w trakcie badań przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Zestawienie liczby zachowań bezpiecznych i ryzykownych w poszczególnych miesiącach roku 2019

Miesiąc	Liczba wypełnionych kart obserwacji	Liczba obserwowanych zachowań ogółem	Liczba zachowań bezpiecznych	Liczba zachowań ryzykownych
Styczeń	105	981	898	83
Luty	136	1155	1102	53
Marzec	116	1004	985	19
Kwiecień	85	649	641	8
Maj	91	733	717	16
Czerwiec	90	727	712	15
Lipiec	67	498	488	10
Sierpień	58	466	458	8
Wrzesień	46	388	381	7
SUMA	**794**	**6601**	**6382**	**219**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Na podstawie zebranych danych przedstawionych w tabeli 1 zauważyć można, że najwięcej kart obserwacji wypełnionych zostało w pierwszych miesiącach po wdrożeniu programu. Liczbaza obserwowanych zachowań bezpiecznych wahała się od 381 we wrześniu do nawet 1102 w lutym natomiast w przypadku zachowań ryzykownych rozpiętość tego przedziału to od 7 do 83 zachowań. W związku z tym, że to zachowania ryzykowne są przyczyną wypadków to właśnie na nich skupiono się w dalszej części badań. W tabeli 2 przedstawiono podział zachowań ryzykownych biorąc pod uwagę stopień trudności naprawy przez operatora.

Tabela 2. Podział zachowań ryzykownych w zależności od stopnia trudności naprawy ich przez operatora

Miesiąc	Niemożliwe	Trudne	Łatwe	SUMA
Styczeń	43	13	27	83
Luty	17	8	28	53
Marzec	6	2	11	19
Kwiecień	1	4	3	8
Maj	4	1	11	16
Czerwiec	6	2	7	15
Lipiec	2	5	3	10
Sierpień	4	0	4	8
Wrzesień	3	1	3	7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Zachowania ryzykowne zostały podzielone na trzy kategorie: niemożliwe, trudne i łatwe do naprawy przez operatora. Niemożliwe to takie, których pracownik nie jest w stanie sam zmienić na zachowania bezpieczne, trudne do zmiany przez pracownika wymagają poświęcenia przez niego dodatkowego czasu i wysiłku, natomiast łatwe mogą wynikać np. z pośpiechu. Liczba oraz stopień złożoności zachowań ryzykownych ma wpływ na zdarzenia potencjalnie wypadowe, których liczbę w poszczególnych miesiącach przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Porównanie liczby zdarzeń potencjalnie wypadkowych w miesiącach styczeń- wrzesień w latach 2018-2019

Miesiąc/Rok	2018	2019
Styczeń	62	41
Luty	41	33
Marzec	67	24
Kwiecień	69	19
Maj	47	18
Czerwiec	42	22
Lipiec	38	58
Sierpień	32	52
Wrzesień	38	34
SUMA	**571**	**301**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W miesiącach od stycznia do czerwca widać spadek liczby zdarzeń potencjalnie wypadkowych względem roku ubiegłego. W kolejnych miesiącach wyniki były wyższe niż w roku 2018.

4. Wyniki i dyskusja

Na podstawie wyników przeprowadzonych badań możliwe było określenieprocentowego udziału zachowań bezpiecznych i ryzykownych oraz liczby zachowań przypadających na jedną obserwację.Jak widać w tabeli 4 najwięcej zachowań zaznaczanych było w pierwszych miesiącach obserwacji. Porównując dane te z tabelą 1, gdzie widoczna jest tendencja spadkowa w ilości wypełnianych kart obserwacji w kolejnych

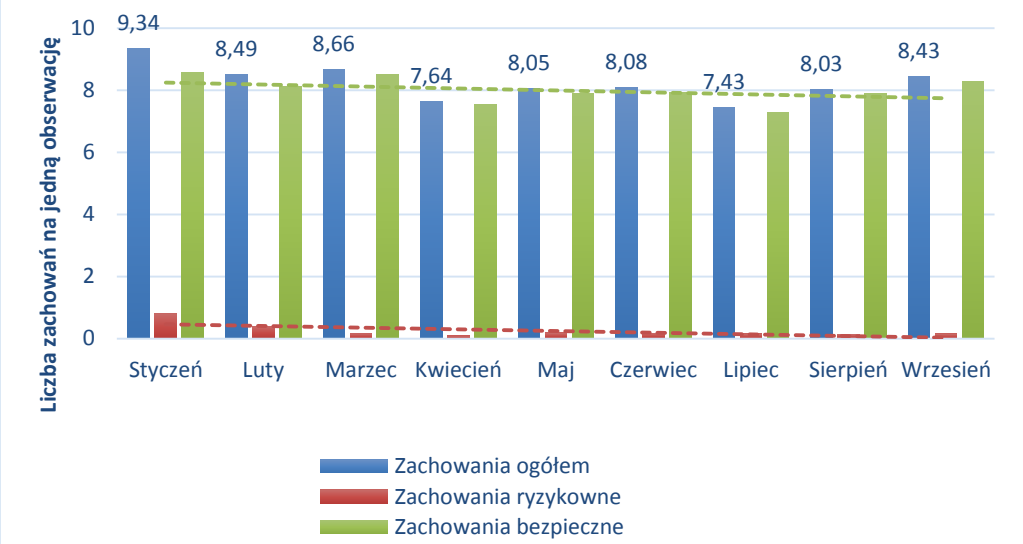
miesiącach warto w przyszłości regularnie monitorować ilość wypełnianych kart, zastanowić się nad wprowadzaniem programów motywujących oraz zwiększyć świadomość tego w jakim celu są one wypełniane.

Tabela 4. Procentowy udział zachowań bezpiecznych i ryzykownych we wszystkich zaznaczonych zachowanych oraz liczba zachowań przypadająca na jedną obserwację w poszczególnych miesiącach roku 2019

Miesiąc	Zachowania bezpieczne %	Zachowania ryzykowne %	Liczba zachowań ogółem na jedną obserwację	Wskaźnik zachowań bezpiecznych na jedną obserwację	Wskaźnik zachowań ryzykownych na jedną obserwację
Styczeń	91,54%	8,46%	9,34	8,55	0,79
Luty	95,41%	4,59%	8,49	8,10	0,39
Marzec	98,11%	1,89%	8,66	8,49	0,16
Kwiecień	98,77%	1,23%	7,64	7,54	0,09
Maj	97,82%	2,18%	8,05	7,88	0,18
Czerwiec	97,94%	2,06%	8,08	7,91	0,17
Lipiec	97,99%	2,01%	7,43	7,28	0,15
Sierpień	98,28%	1,72%	8,03	7,90	0,14
Wrzesień	98,20%	1,80%	8,43	8,28	0,15

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Średnia liczba zaznaczeń zachowań bezpiecznych na jedną obserwację wynosi 7,99 a ryzykownych 0,25. Na rysunku 2 przedstawiony został trend liczby zaznaczeń zachowań bezpiecznych, jak i ryzykownych na jedną obserwację.

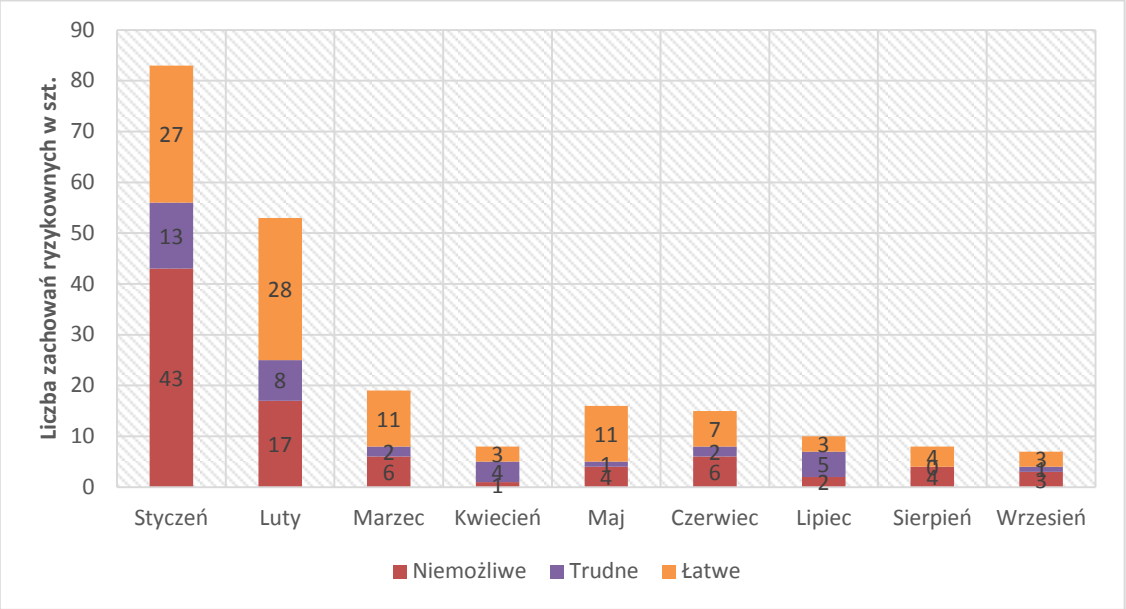

Rysunek 2. Liczba zachowań bezpiecznych i ryzykownych przypadających na jedną obserwację

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W przypadku zachowań bezpiecznych, mimo spadającego trendu, widać wyraźne wzrosty np. w sierpniu o 0,62 czy marcu o 0,39 w stosunku do miesiąca poprzedzającego. W przypadku zachowań ryzykownych największe spadki widoczne były w pierwszych miesiącach. W lutym nastąpił spadek o 0,40, a zaraz później w marcu o kolejne 0,23.

W kolejnym kroku analizy postanowiono zbadać, jak zachowania ryzykowne zmieniały się pod względem trudności ich usunięcia przez operatora.

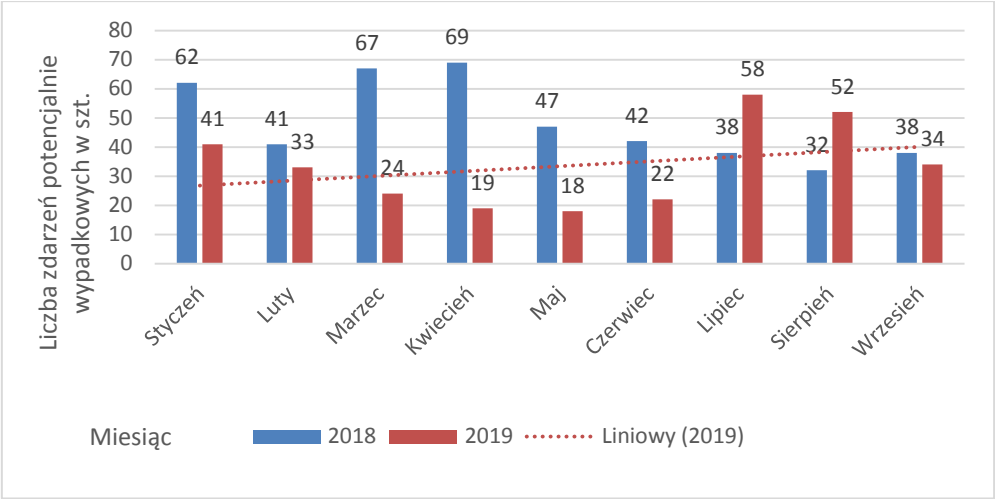

Rysunek 3. Podział zachowań ryzykownych w zależności od stopnia trudności ich naprawy przez operatora

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

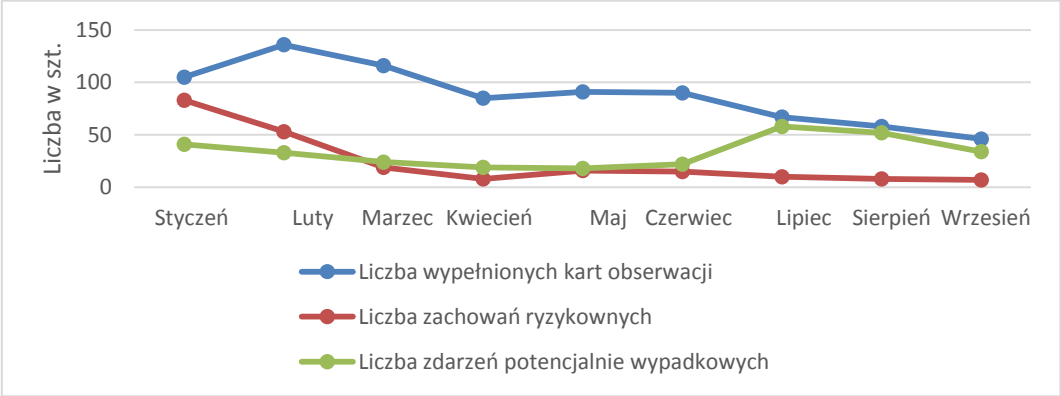
Na podstawie analizy rysunku 3 stwierdzić można, że już w lutym zaobserwowano wyraźny spadek zachowań niemożliwych do usunięcia przez operatora o 26 oraz w marcu o kolejne 11. To właśnie z usunięcia przyczyn zachowań niemożliwych do naprawienia przez operatora,takich jak np. brak barierek na podeście przy etykieciarce co powodowało ryzykowne zachowanie podczas wchodzenia lub schodzenia z podestu, może wynikać spadek liczy zaznaczanych zachowań ryzykownych na jedną obserwację opisany powyżej.

Do zachowań łatwych zaliczyć można np. brak okularów ochronnych czy kasku podczas pracy.W tym wypadku to operator wpływa na przyczynę powstałego ryzyka, ponieważ został on wcześniej wyposażony w odpowiednie środki ochrony.

Rysunek 4. Porównanie liczby zdarzeń potencjalnie wypadkowych w latach 2018-2019
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Z porównania zaprezentowanego na rysunku 4 widać spadek liczby zdarzeń potencjalnie wypadkowych w analizowanych miesiącach styczeń- czerwiec 2019 roku w porównaniu do 2018 roku.W następującym po nich miesiącu lipcu widać wyraźny wzrost tej liczby oraz spadek w kolejnych okresach.Przyczyną takiej sytuacji może być zmniejszenie się liczby wypełnianych kart obserwacji przez wyznaczonych do tego celu obserwatorów, co zostało przedstawione w tabeli 1.

Rysunek 5. Zależność liczby zdarzeń potencjalnie wypadkowych od liczby wypełnionych kart i odznaczonych zachowań ryzykownych w poszczególnych miesiącach 2019 roku
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań z Tabeli 1 i 3.

Na rysunku 5 zaobserwować można, że wraz ze spadkiem liczby wypełnianych kart obserwacji spada liczba wykrytych zachowań ryzykownych co prowadzi do wzrostu liczbyzdarzeń potencjalnie wypadkowych. Najwyraźniej zależność tą widać od kwietnia do lipca.

5. Podsumowanie

Jak napisała Małgorzata Jasiulewicz-Kaczmarek i Waldemar Prussak, wyobrażenia, które ma dana osoba, wpływają na to, czy postrzega ona swoje postępowanie jako

niebezpieczne lub mogące spowodować obrażenia, czy też nie. Czynności charakteryzujące się niskim ryzykiem mają tendencję do tworzenia wyobrażenia, że pracownik jest bezpieczny, gdy w rzeczywistości miał on po prostu szczęście. Nawyk sprawia, że pracownik łatwo zapomina o zagrożeniach, które może nieść ze sobą praca lub zadanie. W naturze ludzkiej leży oswajanie się z otoczeniem i zapominanie o ryzyku, które towarzyszy codziennie w pracy [2011, s. 54]. Obserwator dzięki przeprowadzanym audytom zwracał uwagę pracownikom na przyczyny zauważonych zachowań ryzykownych co skutkowało wyeliminowaniem części z nich. Niestety ze względu na krótki okres obserwacji- 9 miesięcy, nie ma możliwości odniesienia się do rocznych wskaźników wypadkowości.

Dzięki wdrożonemu programowi BBS w przedsiębiorstwie, mimo nie osiągnięcia zamierzonego poziomu liczby wypełnianych kart, udało się zmniejszyć liczbę zdarzeń potencjalnie wypadkowych ze średnio 48,44 na miesiąc w roku 2018 do 33,44 na miesiąc w roku 2019 w analizowanych miesiącach styczeń-wrzesień.

Przeprowadzona analiza pozwoliła zidentyfikować problemy związane z funkcjonowaniem programu, a mianowicie brak motywacji i wywiązywania się pracowników z zaplanowanych 2 sztuk wypełnionych kart obserwacji tygodniowo.

Reasumując, w świetle przeprowadzonej analizy oraz wyników obserwacji, zasadne wydaje się propagowanie programów BBS jako zwiększających świadomość w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy i pozwalających zmniejszyć liczbę wypadków i zdarzeń potencjalnie wypadkowych w zakładzie.

Bibliografia:

1. Boczkowska K., Znajmiecka- Sikora M. (2017). Behaviour- BasedSafety (BBS): program modyfikacji zachowań niebezpiecznych w przedsiębiorstwie. Warszawa, Bezpieczeństwo Pracy: nauka i praktyka, Tom 3, s.10-14.
2. Celoch A. (2018). Zarządzanie potencjałem pracowniczym w aspekcie bezpieczeństwa behawioralnego (BBS), [w:] Archiwum Wiedzy Inżynierskiej Tom 3 Nr 2, Częstochowa, Oficyna Wydawnicza Stowarzyszenia Menedżerów Jakości i Produkcji, s. 36-38.
3. EjdysJ., LulewiczA., ObolewiczJ. (2008). Zarządzanie bezpieczeństwem w przedsiębiorstwie.Białystok, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej.
4. Górska E., Lewandowski J., (2017). Kształtowanie środowiska pracy. Bezpieczeństwo pracy. [w:] Knosala R. (red), Inżynieria Produkcji, Kompendium Wiedzy, Warszawa, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne S.A., s. 837-919.
5. Jasiulewicz-Kaczmarek M. i Prussak W. [2011]. System bezpieczeństwa oparty na obserwacji zachowań. Szczecin, Ekonomiczne Problemy Usług nr 80, s. 51-59.
6. Koźlik M. (2008). Kompleksowe podejście do bezpieczeństwa pracy. [w:] Przyjaciel przy pracy nr 10, Warszawa, Agencja Wydawnicza Behapress, s. 28-29.
7. Lis T., Nowacki K. (2005). Zarządzanie bezpieczeństwem i higieną pracy w zakładzie przemysłowym. Gliwice, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
8. Pagieła J. (2014). Bezpieczeństwo behawioralne jako element kształtujący kulturę bezpieczeństwa. [w:] Organizacja i zarządzanie 1913, Gliwice, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, s.471-480.

9. Podgeon N.F. (1998). Safety culture: a key theoretical issues, Work & Stress Vol. 12, No. 3, s. 202-216.
10. Sadowska-Wrzesińska J. (2014).Bezpieczeństwo behawioralne (BBS), społeczna odpowiedzialność biznesu (CSR) i dialog społeczny- współczesne wyzwania bezpieczeństwa pracy. [w:] R. Knosala (red.), Innowacje w zarządzaniu i inżynierii produkcji II, Oficyna Wydawnicza Polskiego Towarzystwa Zarządzania Produkcją. Opole, s. 606-615.
11. Stankiewicz M., Sznajder M. (2010). Kultura bezpieczeństwa i higieny pracy w organizacji. [w:] Ejdys J. (red.) Kształtowanie kultury bezpieczeństwa i higieny pracy w organizacji. Białystok, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, s. 10-63.
12. Studenski R. (2000). Kultura bezpieczeństwa pracy w przedsiębiorstwie.Warszawa, Bezpieczeństwo Pracy, nr. 9, s. 1-4.
13. Szczygielska A. (2016). Behawioralne metody poprawy bezpieczeństwa pracy w przedsiębiorstwach- poradnik dobrych praktyk. Warszawa, CIOP PIB.
14. Warchał M. (2017) BBS- podejście behawioralne w praktyce służby BBS.Kraków, Promotor 6, s. 26-28.

Wykaz stron internetowych:

15. GUS, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/warunki-pracy-wypadki-przy-pracy/wypadki-przy-pracy-w-okresie-styczen-wrzesien-2019-roku,3,37 [20.08.2020].
16. ISAP, Ustawa z dnia 30 października 2002 r. o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych, Tj. Dz.U. 2002 nr 199 Poz. 1673, art. 3. https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20021991673 [20.08.2020].

11. SOJOLOGICZNO-PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY ZACHOWAŃ INWESTYCYJNYCH PRZEDSIĘBIORSTW

mgr Tadeusz Trębacz
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Instytut Finansów
Email: tadeusztrebacz@onet.pl

1. Wstęp

Finanse w swojej charakterystyce determinują pewien sposób podejmowania decyzji uwarunkowany matematyczno-finansowym spojrzeniem na rzeczywistość poprzez modele IRR czy NPV. Finanse w klasycznej formie zakładają istnienie doskonale efektywnego rynku. Jak podaje literatura przedmiotu im bardziej zaawansowane modele są wykorzystywane przy podejmowaniu decyzji inwestycyjnych w przedsiębiorstwie tym bardziej dokładnie można oszacować przyszłą inwestycję pod kątem opłacalności i stopy zwrotu. Problem pojawia się w momencie gdy dochodzi do głosu czynnik ludzki. Nie należy upatrywać w ludzkich decyzjach jedynie problemów lub zniekształceni przyszłości niemniej jednak jak podają badania przeprowadzone Mohammed Ziaul Hoque a pracy *Mental budgeting and the financial management of small and medium entrepreneurs,* czynnik ludzki w pewny sposób zawyża lub obniża rentowność własnych przedsięwzięć. Menedżer lub osoba decyzyjna w większości przypadków dokonuje takiej dywersji w sposób nieświadomy analizując zebrane informacje z otoczenia tj przyjaciół, znajomych, rodziny czy współpracowników. Decydent musi podjąć własną decyzję biorąc pod uwagę swój intelekt, doświadczenie ale podświadomie wpływają na niego inne osoby oraz ich sugestie co do rozpatrywanej sprawy. W tym artykule autor skupi się na zagadnieniu finansów behawioralnych a także specyfice zaburzeń poznawczych. W części empirycznej zostaną przedstawione badania własne skonfrontowane z wynikami innych badaczy.

2. Geneza oraz istota socjologii

Sposób funkcjonowania człowieka w społeczeństwie, jego relacje z innymi osobami jest przedmiotem badań socjologów. Nauka zajmująca się człowiekiem oraz jego postępowaniem nie jest wyłącznie domeną dziedziny socjologii lecz także psychologii, antropologii, filozofii, pedagogiki czy ekonomii.[Mielczarek] Interdyscyplinarność nauk w dziedzinie socjologii pokazuje jak obszernym zjawiskiem jest sposób postępowania, zachowania człowieka. Można stwierdzić, iż socjologia przedstawiana jest z poziomu „makro". Jest to nauka, która dokonuje analizy relacji pomiędzy osobami, odgrywane przez nie określone role społeczne a także zależności powstałe pomiędzy nimi [Mielczarek].

W literaturze przedmiotu socjologia uznawana jest jako „nowa nauka na bardzo stary temat" lub „nauką z krótką historią ale długą przeszłością". Odnosząc się do aspektu historycznego powyższego stwierdzenia należy wskazać iż miała swój początek niespełna dwieście lat temu w 1838 roku. Oczywiście faktem jest, iż od zawsze człowiek funkcjonował w mniejszych bądź większych zbiorowościach ludzkich. Zycie człowieka toczyło się i nadal będzie się toczyło w kontakcie z innymi, na współpracy, konkurowaniu czy walce. Jest to

podstawa naszej egzystencji w społeczeństwie. Sposób funkcjonowania człowieka w czasach obecnych znacząco nie zmienił swojej formy lecz poprzez rozwój społeczeństwa a także rozwój technologiczny dostosował się do zmieniającego środowiska. Określenie odnoszące się do „długiej przeszłości" autor charakteryzuje to postępowaniem każdego człowieka związane ze zdobywaniem doświadczenia w kontaktach międzyludzkich. Przez całe życie człowiek na bieżąco analizuje własne życiowe strategie i porównuje je z doświadczeniem innych osób najczęściej bliskich. Wprowadzenie tej najlepszej, najlepszego sposobu postępowania leży w naszym interesie w codziennej praktyce [Sztompka, 2012].

Termin socjologia pochodzi z połączeń języka łacińskiego oraz greckiego. Słowo „socjus" (łac) oznaczającej zbiorowość, społeczeństwo natomiast „logos" oznacza mądrość i wiedzę.[1] Socjologia jest interdyscyplinarną nauką mającą korzystającą z dorobku innych nauk. Jak sama łacińska nazwa wskazuje na zainteresowanie społeczeństwo a także jej zbiorowości.

Genezą powstania dziedziny naukowej jaką jest socjologia była rewolucja przemysłowa we Francji. Socjologia jako nauka miała bardzo duży problem gdyż uwcześni naukowcy tacy jak Santi-Simon przedstawiał ją jako "**fizjologię społeczną".** Badacz ten uznawał podobieństwo organizmu biologicznego z społeczeństwem. Twierdził, iż następuje zmiana z epoki feudalnej reprezentowanej przez chłopów zamieszkujących obszary wiejskie, trudniących się pracą we własnym gospodarstwie na epokę industrialną z kolei reprezentowaną przez tzw. Industrialistów czyli właścicieli przedsiębiorstw oraz pracujących w tych przedsiębiorstwach robotników. Santi-Simon miał dość krytyczny stosunek do niektórych klas społecznych, gdyż jak podkreślał klasa nieprodukcyjna (feudalna) składająca się z „pasożytów". Poglądy te z całą stanowczością należy uznać za socjalistyczne [Sabłoń, 2008].

Z kolei inny belgijski badacz Albert Adolphe Quetelet proponował nazwać socjologię „**fizyką społeczną"**. Założenia te zostały sformułowane ze względu na własną dziedzinę badań jaką była matematyka, statystyka. Należy nadmienić, iż Albert Adolphe Quetelet jest uznawany za prekursora metod empirycznych, stąd też porównanie socjologii do metod ilościowych. Uczony ten wskazał, iż „*zbiorowości ludzi są zupełnie odmienne od cech tworzących te zbiorowości jednostek"* [Sabłoń, 2008, s.17]. Naturalnym jest więc postawa uczonego przedstawiająca nową naukę zajmującą się badaniem właściwości zbiorowości oraz rozpoznawaniem zaistniałych w niej prawidłowości a w celu podniesienia jakości wniosków należałoby zwiększyć ilość próby badawczej. Zebrane dane ilościowe będą służyły przewidywaniu zjawisk będących wyłącznie w decyzji poszczególnych indywidualnych jednostek [Sabłoń, 2008].

Obecnie socjologia jest dyscypliną naukową, która miała swój początek w XIX wieku. Przyjmuje się iż jest to 1838 rok. Właśnie w tym roku ukazał się drugi tom „Kursu filozofii poznawczej" Augusta Comte. W powyższej publikacji naukowej po raz pierwszy autor zastosował pojęcie „socjologia". Jak podaje literatura przedmiotu początkowo August Comte sam wykorzystywał termin uznawany przez ówczesnych intelektualiści a mianowicie „fizyka społeczna". Zastosowanie nowego słowa "socjologia" dało początek tworzenia się nowej

[1] http://www.michal.pulit.net/wp-content/uploads/2016/01/Wprowadzenie-do-socjologii-30.10.-1.pdf (dostęp 15.07.2020)

dyscypliny naukowej. Działanie autora było celowe i miało na celu jego wyróżnienie na tle innych naukowców. Warto podkreślić, iż August Comte był uczniem Saint-Simon-a wspomnianego wcześniej. Należy w tym przypadku założyć, iż miał podobne założenia, przekonania czy idee co jego nauczyciel [Sabłoń, 2008]. Podkreślającym jest fakt postrzegania przez Comte społeczeństwa podlegającemu niezmiennym prawom na tej zasadzie co świat fizyczny czyli podejściu jego poprzedników. Zamysły Comte przedstawiały tak naprawdę podobne podejście co jego „mistrza" (nauczyciela). Uważał, iż „socjologia" powinna być oparta na bardzo rygorystycznym podejściu naukowym jak to ma miejsce w fizyce czy chemii. Podejście Augusta Comte do socjologii z punktu widzenia pozytywizmu powinna zajmować się wyłącznie rzeczami namacalnymi z możliwością przeprowadzania doświadczeń mających na celu przeprowadzenie obserwacji na podstawie, której możliwe jest przedstawienie prawd wyjaśniających korelację pomiędzy badanymi zjawiskami. Bazując na podejściu zaprezentowanym przez Augusta Comte- społeczeństwo a dokładniej wiedza o nim powinna być oparta na danych empirycznych. Owe dane uzyskać można poprzez obserwację społeczeństwa, dokonywanie porównań oraz przeprowadzaniu eksperymentów [Giddens, Sutton, 2012].

Kolejną przedstawicielką nauki określaną jako „pierwsza kobieta socjolog" jest Harriet Martineau. Jako prekursorka w dziedzinie socjologii napisała ponad pięćdziesiąt książek. Dzięki przykładowi jaki podał jej August Comte prowadziła badania na społeczeństwie amerykańskim w latach trzydziestych XIX wieku. Opublikowane wyniki przedstawiła w rodzinnej Wielkiej Brytanii co można uznać za wprowadzenie tej nauki na dotąd niezaangażowane terytorium. Martineau twierdziła w swoich pracach, iż analiza społeczna powinna obejmować swoim zasięgiem wszystkie aspekty społeczeństwa takie jak religia, instytucje polityczne oraz społeczne. Kolejnym ważnym aspektem twierdzeń autorki jest uwzględnienie roli kobiet w badaniach nad społeczeństwem. Socjolodzi jak podaje literatura z jakiegoś powodu pomijali aspekt małżeństwa, dzieci, życia religijnego, rodzinnego oraz stosunków rasowych. Do najważniejszych spostrzeżeń Martineau jako socjologa jest sposób przeprowadzania badań w tej dziedzinie. Twierdzi ona, iż zbieranie danych poprzez obserwację jest niewystarczające lecz czynny udział w życiu społecznym. Sama podejmowała próby poszerzenia praw kobiet oraz wyzwolenia niewolników [Giddens, Sutton, 2012].

Początkiem formułowania definicji z zakresu socjologii a dokładniej społeczeństwa było przedstawiane przez wielu badaczy. Herbert Spencer podobnie jak jego poprzednicy ujmował problematykę społeczeństwa z biologicznego punktu widzenia określając ją jako metafora organizmu ludzkiego, który pod wpływem pewnych zmian podobnie do ciała ludzkiego polegającego na wzroście masy jak i społeczeństwo zwiększa liczbę członków mających określone przed sobą zadania co przekłada się na elementy dodatnie całego społeczeństwa [Sabłoń, 2008].

Jak podaje literatura przedmiotu elementarną częścią socjologii jest społeczeństwo czyli o zbiorowościach społecznych, czy grupach społecznych. *Każde społeczeństwo składa się z różnorodnych grup ludzi o odmiennym pochodzeniu oraz kulturze* [Sabłoń, 2008. S.16]. Inne podejście rozpatruje Florian Znaniecki przedstawiając społeczeństwo jako kompleks grup społecznych [Sabłoń, 2008].

Socjologia jak podaje literatura jest nauką zajmującą się badaniem zbiorowości ludzi w swoich naturalnych warunkach w których aktualnie funkcjonują. Człowiek jest istotą społeczną określaną mianem homo socjus więc dążenie poszczególnych jednostek do dołączenia do innych jest nieodpartym oraz nierozerwalnym atrybutem ludzkości.

3. Specyfika zachowań poznawczych

Od początku funkcjonowania człowieka był on poddawany dylematom swojego postępowania. Obecnie zachowanie danego człowieka w społeczeństwie stanowi jego podstawę funkcjonowania w danej grupie. Działanie w społeczeństwie wymaga od osoby, która podejmuje jakiś wybór określonego sposobu działania. Funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie jest obarczone ciągłymi decyzjami.

W literaturze przedmiotu zachowanie jest przedstawiane jako „*określona działalności podmiotu, który wykorzystuje specyficzne cechy swojej osobowości, reaguje na określone warunki otoczenia tj. zmienia lub się do nich przystosowuje*" [Kmiotek, Piecuch, 2012, s.46]

Inna definicja mówi o „*postępowaniu wobec kogoś lub czegoś w pewien charakterystyczny sposób*" [Michalski, 2008, s.163]. Nieco inny charakter pojęcia przedstawia Moczydłowska, która utożsamia zachowanie jako jedyny, dostępny wymiar obserwacji aktywności człowieka co można scharakteryzować jako pełnioną przez niego funkcję regulacyjną. Wskazana równowaga dotyczy stanu funkcjonowania danej jednostki jako pewnego rodzaju systemu. Jeden z najbardziej poczytnych autorów z dziedziny zarządzania R.W. Griffin utożsamia pojęcia zachowania z punktu widzenia organizacji jako „*wzorzec działania członków organizacji, który bezpośrednio lub pośrednio wpływa na skuteczność tej organizacji*" [Griffin, 2004, s. 507]. Podobną definicję przedstawia U. Gros i dotyczy „*indywidualnego działania człowieka, postępowania grupy lub zespołu, a także całej organizacji*" [Gros, 2012, s. 9]. Natomiast W.J. Paluchowski przedstawia zachowanie jako „*uporządkowaną w czasie aktywność o określonym kierunku oraz strukturze*" [Paluchowski, 1981, s.12]. Określony sposób postępowania człowieka zawsze jest sprzężony z różnymi czynnikami, które wpływają na jego percepcję. Problematyk zarządzania przedsiębiorstwem przechodząc na grunt zarządzania jednostką gospodarczą należy wskazać, iż decydent podejmuje decyzję w różnych warunkach, bardzo często dla siebie niekomfortowych. W przedsiębiorstwach bardzo często występują szumy informacyjne połączone z koniecznością podjęcia decyzji jak najszybciej tzw. „na już". Teorię dotyczącą takiego stanu rzeczy przedstawił Tadeusz Tomaszewski. Założył on dwa rodzaje zachowań osób decyzyjnych, w których wyróżnia się: [Kmiotek, Piecuch, 2012]

- zachowania reakcyjne- czyli takie, które stanowią elementarną formę postępowania w sytuacjach stereotypowych, powtarzalnych;
- zachowania celowe- polegają na ukierunkowaniu aktywności jednostki zmierzającej do osiągnięcia założonego stanu końcowego.

Powyższe sposoby zachowań prezentowane przez ekspertów w tej dziedzinie należy poszerzyć o jeszcze jeden bardzo ważny aspekt będący w synergii z funkcjonowaniem decydenta. Mowa o decyzjach oraz ich podejmowaniu w sytuacjach w których decydenci są często zobligowani do postawienia trafnej tezy dotyczącej przyszłości. Problem polega na tym, iż jest to trudne ze względu na mnogość podejmowanych decyzji, ich zawiłość a bardzo często brak informacji lub ich mała rzetelność.

Założenie jakie należy zdaniem autora tutaj postawić w celu ujednolicenia terminologii oraz pewnego skrótu myślowego dotyczącego wspomnianych wcześniej menedżerów, przedsiębiorców oraz decydentów. Na potrzeby niniejszego artykułu owe osoby będę definiował jako „decydenci". Wychodząc z założenia iż menedżer oraz przedsiębiorca podejmujący decyzję podejmuje wysiłek podejmuje podobny lub czasem identyczny, zmierzający do osiągnięcia jak najlepszych efektów swojej pracy. Uproszczenie co prawda spłaszcza oraz nie ujmuje podejścia stawiającego przedsiębiorcę czyli właściciela przedsiębiorstwa jako osobę bardziej związaną z tą jednostką gdyż jest to jego własność natomiast menedżera jako osobę najemną. Inne podejście do tego zagadnienia można wysunąć gdy owi pracownicy najemni są rozliczani z efektów swoich pracy a przy tym gratyfikowani finansowo poprzez zbywanie tym osobom akcji spółki, którą sami zarządzają. Na tym etapie autor zakłada równość pomiędzy pracownikiem najemnym czyli menedżerem a przedsiębiorcą.

Termin „decyzja" pochodzi z języka łacińskiego i oznacza postanowienie, rozstrzygnięcie czy uchwałę. Tak więc można przyjąć, iż jest to wolny wybór jednego z możliwych przyszłych zachowań [Bartkowiak, 1999]. Jak podaje literatura przedmiotu terminem określanym mianem podejmowania decyzji jest aktem wyboru jednej możliwości spośród ich zestawu [Griffin, 2004]. Bardzo podobne znaczenie tego słowa m U. Gros, która przedstawia je jako „*wybór z co najmniej dwóch realnych możliwości prowadzących do celu*" [Gros, 2012, s. 122]. A.K. Koźmiński uważa, iż decyzja „*to świadomy nielowowy wybór jednego z rozpoznanych i uznanych za możliwe wariantów przyszłego działania*" [Koźmiński, Piotrowski, 2000, s.160].

Prawidłowe określenie celu jest w tym przypadku bardzo ważne ze względu na jego sposób realizacji w kontekście chociażby hierarchizacji planów czy zagospodarowania czasowego. W teorii jest mowa o podejściu do celów określanym mianem „S M A R T" czyli planów posiadających pewne cechy bez których osiągnięcie celu jest utrudnione a w pewnych przypadkach niemożliwe. Poszczególne litery zbioru S M A R T przedstawia się jako plany S czyli specyficzne, skonkretyzowany, M- czyli motywujący, A- czyli osiągalny, R- czyli istotny oraz T- czyli terminowe [Blanchard, 2016]. Zastosowanie tej metody holistycznej analizy przy wyborze decydenta w znaczny sposób poprawia skuteczność zarządczą decydenta. Warto wspomnieć tutaj, iż podejmowanie decyzji musi przebiegać w sposób świadomy oraz przemyślany aby ustrzec się przed negatywnymi konsekwencjami naszych działań. Niestety bardzo często decydenci zapominają o podstawowych zasadach działania w przypadku podejmowania decyzji czyniąc ją odruchowo czy rutynowo.

Działania decydenta odnoszące się do podejmowania decyzji w przedsiębiorstwie są z natury człowieka podejmowane pod wpływem uwarunkowań psychologicznych. Człowiek w swojej świadomości, wiedzy lub czasem niewiedzy, aktywują złudne postrzeganie rzeczywistości decydenta [Dołhasz, Fudaliński, Kosala, 2009]. To właśnie może być powodem podejmowania błędnych decyzji. Świadomość własnych uchybień jest tutaj kluczowym w celu niwelowania negatywnych skutków własnego podejścia do zarządzania. Jak podaje literatura największym źródłem problemów jest mózg decydenta. W pewnych decyzjach psychologia ludzkiego świadomości wpływa pozytywnie na proces podejmowania decyzji natomiast w pewnych sytuacjach wręcz przeciwnie przeszkadza w racjonalnym decydowaniu. Podświadomość decydenta odnosząca się także do procesów heurystycznych

objawia się ich pewnego rodzaju upośledzeniem poprzez same uprzedzenia decydenta lub skłonność do pewnego rodzaju zachowań czy także niedocenienia pewnych czynników przy podejmowaniu decyzji. W ramach tych uprzedzeń poznawczych mających wpływ na procesy myślowe decydenta można wymienić także jego konserwatyzm lub przeszacowanie własnych umiejętności, wiedzy czy doświadczenia a jeżeli chodzi już o sam proces analizy danych to problemem jest selektywizm. Można go scharakteryzować jako subiektywną selekcję informacji o strukturze prostej i zrozumiałej dla decydenta oraz wykorzystywanie wyłącznie zebranych informacji mających pozytywny charakter, które potwierdzają czy umotywują jego decyzje [Dołhasz, Fudaliński, Kosala, 2009].

Często sam decydent nie jest świadom popełnianych przez siebie błędów i taka sytuacja jest dla przedsiębiorstwa a dokładniej projektu inwestycyjnego najbardziej szkodliwa. Zgubny wpływ procesów poznawczych decydentów na bardzo duży wpływ na wszystkie obszary działalności przedsiębiorstwa. Podejmowane próby jego zminimalizowania mają za zadanie finanse w rozumieniu klasycznym. To właśnie finanse w tym przypadku finanse przedsiębiorstw wraz z zestawem analiz opłacalności są niejako receptą na podejmowanie decyzji pod wpływem emocji. Wiadomo, iż emocje nigdy nie są dobrym doradcą a tym bardziej gdy w grę wchodzą inwestycje angażujące środki finansowe.

4. Finanse behawioralne

Społeczeństwo od zawsze posługiwało się finansami, począwszy od gospodarki naturalnej do gospodarki towarowo-pieniężnej. Nie wystarczy tylko wytwarzać produkty wyłącznie na własne zużycie gdyż jest to nieefektywne z ekonomicznego punktu widzenia dlatego już w prymitywnych gospodarkach opartych na wymianie barterowej można znaleźć podstawy formułowania się finansów. Genezą powstania finansów było wprowadzenie obrotu dobrami lub usługami niezależnie od otrzymania w zamian drugiego produktu czy określonej ilości kruszcu będącego zarazem początkiem pieniądza. Sam fakt obrotu dobrami można uznać za początek przedsiębiorczości, handlu a co za tym idzie także finansów.

Termin „finanse" pochodzi z łacińskiego słowa „*finire"* co oznacza skończyć [Korenik, Korenik, 2004, s.18]. W czasach średniowiecza oznaczało ono orzeczenia sądowe, które miały charakter materialny a w kolejnych latach stosowano je jako wszelkie operacje pieniężne [Podstawka, 2017].

Finanse w nomenklaturze klasycznej oznaczają „*ogół zjawisk i procesów pieniężnych związanych z tworzeniem czyli emisją, gromadzeniem, przepływem oraz wydatkowaniem środków pieniężnych*" [Podstawka, 2017, s.17]. Z uniwersyteckiego punktu widzenia finanse określane są jako dzieło nauki, zajmującej się badaniem określonego elementu rzeczywistości ekonomicznej bazującej na pieniądzu oraz formułowaniem na podstawie uzyskanych wyników określonych twierdzeń a także praw [Korenik, Korenik, 2004]. Terminologia pojęcia finanse jest bardzo rozbudowana ze względu na jej interdyscyplinarność. Terminologię relacji nauki finansów w korelacji z innymi dyscyplinami przedstawione zostaną w tabeli numer 1.

Tabela nr 1: Wybrane relacje nauki finansów w korelacji z innymi dyscyplinami

Dyscyplina naukowa	Zakres i treść
Socjologia	Dyscyplina zajmująca się badaniem w społecznych warunków, skutków funkcjonowania pieniądza oraz problemów finansowych dotyczących nierówności w społeczeństwie;
Psychologia	Dyscyplina zajmująca się badaniem przesłanek oraz skutków reakcji podmiotów stosunków finansowych w decyzyjnym procesie finansowym;
Ekonomika finansów	Dyscyplina zajmująca się badaniem natury, treści zjawisk finansowych oraz ich rolę w społeczeństwie i gospodarce;

Źródło: D. Korenik, S. Korenik, Podstawy finansów, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s.14.

Finanse w ujęciu podmiotowym możemy przedstawić jako: [Podstawka, 2017]

- finanse przedsiębiorstw;
- finanse publiczne;
- finanse gospodarstw domowych;
- finanse banków;
- rynek finansowy, giełda.

Ze względu na ograniczenia autor skupi się wyłącznie na finansach przedsiębiorstw będącymi w zakresie rozważań niniejszego artykułu. Finanse biorąc pod uwagę podmiot jakim jest przedsiębiorstwo należy definiować jako naukę zajmującą się stosunkami ekonomicznymi polegającymi na gromadzeniu oraz wydatkowaniu określonych zasobów pieniężnych przez przedsiębiorstwa. Istotą finansów przedsiębiorstwa jest badanie oraz poszukiwanie efektywnych źródeł pozyskania kapitału oraz jego najefektywniejsze wykorzystanie w przedsiębiorstwie [Korenik, Korenik, 2004].

Przechodząc do zasadniczego clou finansów w rozumieniu neoklasycznej teorii finansów. Finanse behawioralne w praktyce występowały od samego początku powstania przedsiębiorstw sięgając pierwszych manufaktur czynnik ludzki przy decyzjach inwestycyjnych odgrywał znaczenie. W literaturze przedmiotu podejmowanie decyzji w finansach przedsiębiorstw mające pewne aspekty psychologiczne jaki pierwsze wzmianki pojawiły się w przed połową XX wieku. Pionierami w dziedzinie finansów behawioralnych jest Simon, Margolista a także Cyerta i Marcha. Ci badacze jaki pierwsi nadali znaczenie psychologicznych aspektów w podejmowaniu decyzji w przedsiębiorstwach. W Pracach tych uwzględniono wstępne propozycje uwzględniające osiągnięcia psychologii oparte na badaniach, iż w korporacjach decyzje są podejmowane przez jednostki a nie równania ekonomiczno-matematyczne. Podejmowanie decyzji jest obarczone psychologicznymi motywami działań w przypadku większości decydentów. Jeden z pionierów Simon wskazywał w swoich pracach na konieczność uwzględnienia czynników psychologicznych w stosunku do sposobu w jakim przedsiębiorstwa zbierają, przetwarzają, interpretują a co najważniejsze w jaki sposób implikują wybór dokonany przez decydenta na podstawie zgromadzonych informacji [Gajdka 2013].

W terminologii zagadnienie finansów behawioralnych jest interdyscyplinarną dyscypliną naukową mającą swoje oczywiste zakotwiczenie w finansach oraz innych dziedzinach nauk takich jak socjologia, psychologia, prawo, matematyka. Za twórcę teorii

finansów behawioralnych uważa się D. Kahnemana oraz A. Tversky'ego [Ostaszewski, 2008].

Finanse behawioralne są ze swej charakterystyki ściśle związane z psychologicznymi aspektami podejmowania decyzji przez decydentów. Na tym założeniu można stwierdzić, iż człowiek wraz z swoimi niedoskonałościami psycho-fizycznymi nie jest w stanie czysto logicznie „na chłodno" podejmować decyzje patrząc tylko i wyłącznie na zebrane fakty. Wewnętrzna osobowość człowieka powoduje problemy natury biznesowej sięgając po niebiznesowe podejście do analizy inwestycji. W tym przypadku dziedzina spychologii oraz socjologii przyszła z pomocą aby opracować podstawy takiego zachowania decydenta. Działanie decydenta oparte na własnej intuicji, zachowaniu czy też określonych preferencjach w teorii opisane jest jako błędy poznawcze zwane także błędami kognitywnymi.

Najczęstszym błędem popełnianym nieświadomie przez decydentów jest jak wskazują badania **nadmierna pewność siebie**. Decydent posiadający takie przekonanie o własnej wiedzy czy też doświadczeniu jest przekonany o swojej nieomylności. Popaść w tego rodzaju samo zachwyt może każda osoba podejmująca decyzje począwszy od laika po eksperta. Badania przedstawione przez E. Kubińską i Ł. Markiewicza, którzy w swojej pracy potwierdzili hipotezy badawcze odnośnie korelacji doświadczenie a nadmierną pewnością siebie. Badania te w istocie pokazały jak działa ludzka świadomość wyższości nad innymi uczestnikami rynku. Wzrost doświadczenia respondentów w zakresie inwestowania wpływał na wzrost pewności siebie przy podejmowaniu decyzji inwestycyjnych. Podejmowane decyzje przez te osoby (doświadczone) było z ich założenie obarczone nieomylnością. Inwestycje na giełdzie tutaj w określony portfel akcji, który przynosił określoną stopę zwrotu był niższy w przypadku osób o większym doświadczeniu. Liczba spółek w portfelu tych inwestorów była mniejsza średnio o 3 spółki. Mniejsza dywersyfikacja ryzyka tutaj spółek w portfelu była przez tych inwestorów była efektem przeszacowaniu własnych sił. [Kubińska, Markiewicz, 2013]

Kolejnym uprzedzeniem poznawczym jest nadmierny optymizm decydentów. Często spotyka się tą przypadłość u osób pełniących wysokie funkcje w hierarchii organizacji najczęściej menedżerów. W praktyce ci decydenci przeceniają oni „swoje szczęście" co do uzyskiwania pozytywnych skutków swoich rezultatów a niedoszacowują negatywnych skutków swoich decyzji [Gajdka 2013]. Zdaniem Zielonki nadmierny optymizm w większości jest powodem zawyżenia prawdopodobieństwa wystąpienia pożądanych zdarzeń zgodnych z naszym założeniem. Zaniżanie niepożądanego prawdopodobieństwa jest tutaj bardzo częstą praktyką gdyż decydent wypiera taką możliwość biorąc ją jako mało prawdopodobną. Zachowania decydenta, który popełnia takie błędy poznawcze może powodować skłonność do nadmiernie ryzykownych inwestycji będących skutkiem wiary w zaniżoną podatność negatywnych skutków [Zielonka, 2011].

Z uwagi na objętość artykułu autor poprzestanie na powyższych błędach poznawczych, które w sposób najlepszy odwzorowują badane zjawiska.

5. Analiza zachowań przedsiębiorców w aspekcie behawioralnym

Podstawa analiz są zastosowane badania ankietowe skierowane do respondentów prowadzących działalność gospodarczą. Badanie było przeprowadzone za pośrednictwem portali skierowanych do przedsiębiorców w okresie od 18 czerwiec do 21 sierpień 2020 roku.

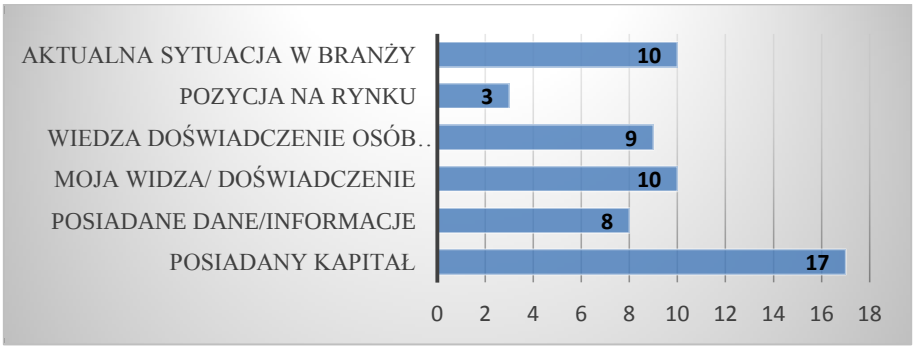
Liczba poprawnie wypełnionych ankiet wyniosła N = 20. Z uwagi na liczbę respondentów badania te można zaliczyć jako pilotażowe.

Ankieta „Wpływ najbliższego społeczeństwa na zachowania inwestycyjne przedsiębiorców" badała w początkowych pytaniach jakie czynniki wpływają na inwestycje jakie są realizowane przez przedsiębiorców. W dalszym pytaniu przedsiębiorcy mieli scharakteryzować błędy jakie popełniają przy inwestowaniu. Kolejne pytania badawcze dotyczyły wpływu osób trzecich da podejmowane decyzje. Końcowe pytania dotyczyły respondenta takie jak płeć, wiek, wykształcenie, doświadczenie w prowadzeniu działalności gospodarczej, oraz co bardzo ważne ilość przeprowadzonych przez nich inwestycji.

Na podstawie wnikliwej analizy literatury autor przedstawia następujące hipotezy badawcze.

- H1: Najczęstszym błędem w podejmowaniu decyzji u przedsiębiorców są błędy poznawcze.
- H1a: Najczęstszym błędem w podejmowaniu decyzji u przedsiębiorców jest nadmierna pewność siebie.
- H2: Pomoc osób trzecich w podejmowaniu decyzji przez przedsiębiorców przynosi mierzalny skutek w postaci wygenerowanego zysku.
- H2a: Przedsiębiorcy realizujący inwestycję w przyszłości deklarują udział osób trzecich
  w procesie decyzyjnym jako doradców przy podejmowaniu decyzji.

Pierwsze pytanie badawcze dotyczyło czynników wpływających na decyzje inwestycyjne przedsiębiorców. Ankietowani w większości (N= 17) określili, iż najważniejszym czynnikiem jest posiadany kapitał, który jest głównym determinantem podjęcia decyzji inwestycyjnej. Takie rozłożenie odpowiedzi może świadczyć o czysto ekonomicznym podejściu do kwestii inwestycji. Kolejnym czynnikiem jest wiedza decydenta oraz aktualna sytuacja w branży o wartości (N= 10). Czynnik osób trzecich posiadających wiedzę czy doświadczenie ma także duże znaczenie dla respondentów (N= 9). W kolejnych pozycjach jest posiadanie wiedzy na dany temat (N= 8), pozycja na rynku (N= 3). Szczegółowe dane zostały przedstawione na wykresie numer 1.

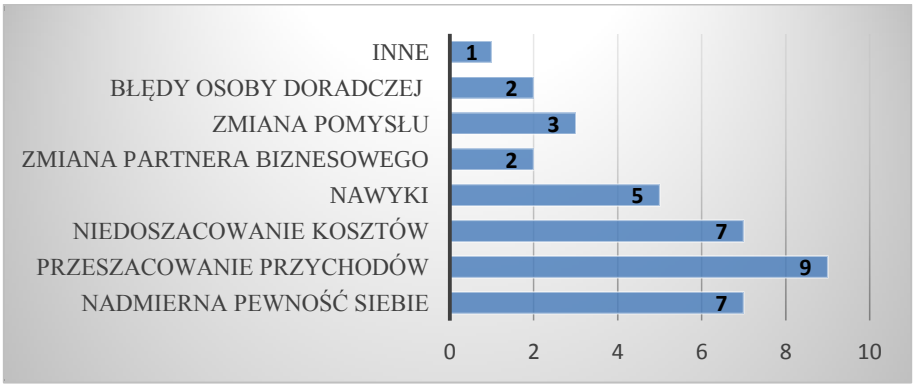

Wykres 1. Czynniki wpływające na decyzje przedsiębiorców

Źródło: Opracowanie własne.

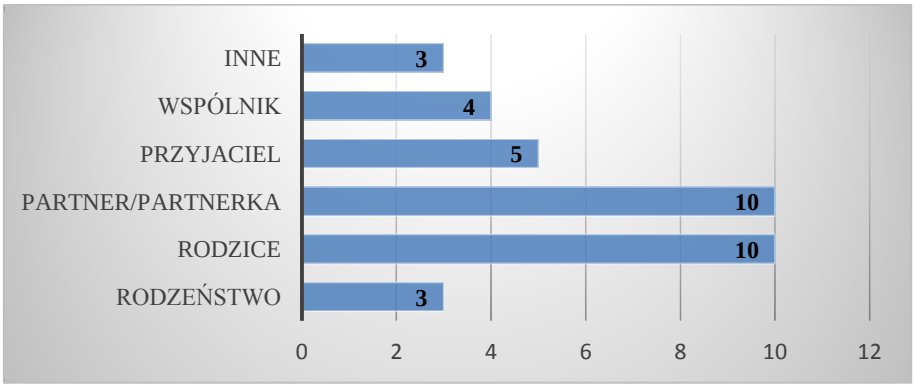
Kolejny aspekt analizy dotyczy błędów popełnianych przez respondentów w projektowaniu inwestycyjnym. Z bań wynika, iż zbadania przedsiębiorcy są w dużym stopniu obarczeni obciążeniami psychologicznymi. Błędy kognitywne jakie uwidoczniły się

w tym pytaniu badawczym to nadmierna pewność siebie oraz nadmierny optymizm. Nadmierny optymizm w teorii objawia się poprzez niedoszacowanie przyszłych kosztów (N= 7) oraz przeszacowanie przyszłych przychodów (N= 9) tym samym ten błąd kognitywny posiada największą siłę oddziaływania (∑N= 16). Kolejnym błędem popełnianym przez przedsiębiorców jest także błąd poznawczy a dokładniej nadmierna pewność siebie (N= 7). Trzecim w kolejności czynnikiem wpływającym na błędy decydentów są nawyki (N= 5) w dalszej kolejności występuje zmiana pomysłu na inwestycję (N= 3). Ostatnim kwalifikowanym czynnikiem są błędy osoby doradczej (N= 2). Powyższe dane zostały zilustrowane na wykresie numer 2.

Wykres 2. Błędy popełniane przy podejmowaniu decyzji inwestycyjnych
Źródło: Opracowanie własne.

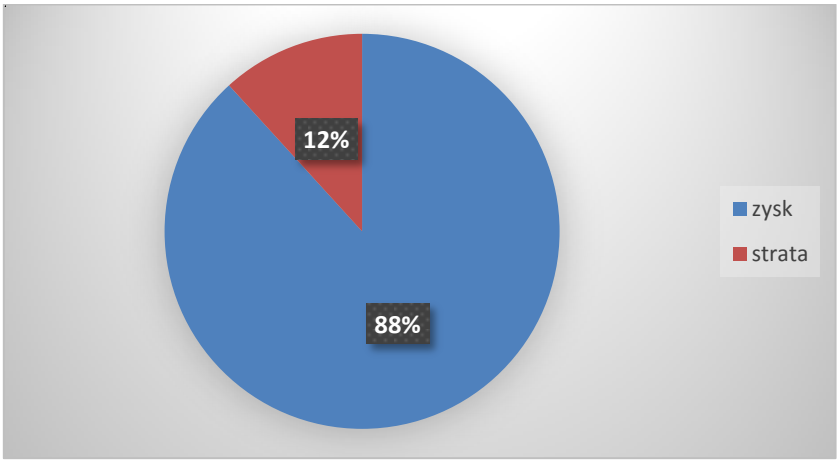
Z zebranych danych wynika, iż większość 85 % badanych przedsiębiorców korzysta z pomocy doradczej w prowadzeniu działalności (N= 17). W większości (57%) jest to najbliższe otoczenie decydenta. Jak podają badani są nimi najczęściej rodzice lub partner/partnerka w równym udziale. Szersze dane zostały przedstawione na wykresie numer 3.

Wykres 3. Najczęstsze osoby doradcze przy podejmowaniu decyzji inwestycyjnych
Źródło: Opracowanie własne.

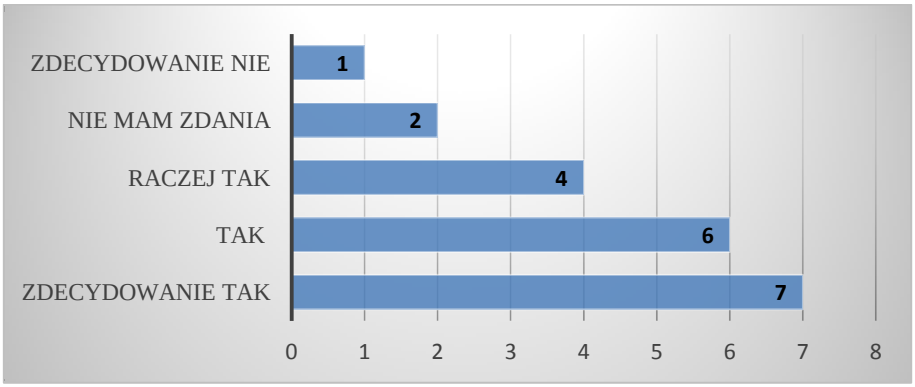
Respondenci zostali poproszenie o udzielenie odpowiedzi odnośnie opłacalności inwestycyjnej w przypadku gdy „osoba doradcza" osoba trzecia pomagała decydentowi z podjęciu odpowiedniego rozwiązania. W tym przypadku odpowiedź udzieliło 17 osób. Jak wynika z analizy pozytywny skutek tej inwestycji, która była zrealizowana dzięki pomocy

doradczej osoby trzeciej wynosi 88 % (N= 15) zakończyła się sukcesem, natomiast w 2-uch przypadkach co stanowi 12% inwestycja przyniosła stratę. Dane te zostały przedstawione poniżej na wykresie numer 4.

Wykres 4. Opłacalność inwestycji w przypadku pomocy osób doradczych
Źródło: Opracowanie własne.

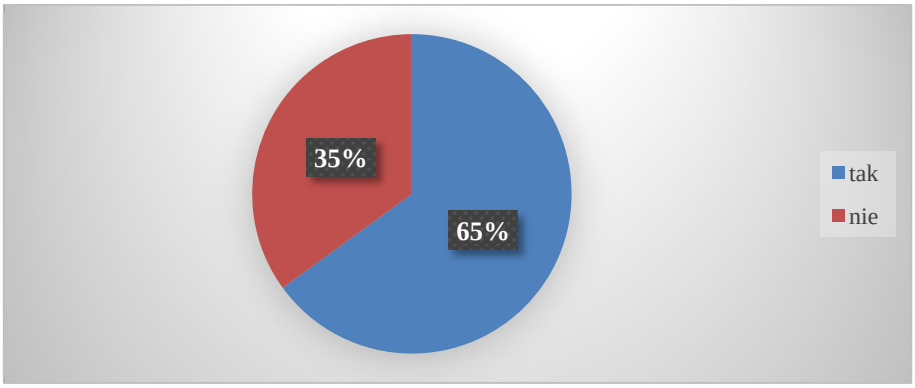
Zdaniem przedsiębiorców „osoby doradcze" mają swoje zastosowanie w praktyce biznesowej. Przeważająca większość deklaruje, iż pomoc takich osób jest niejednokrotnie nieoceniona ze względu na ich inne spojrzenie na dany problem decyzyjny. Dane zostały przedstawione na wykresie numer 5. Respondenci poproszeni o podanie opinii dlaczego mają takie zdanie o osobach które pomagają im w podejmowaniu decyzji inwestycyjnych. Według nich „osoby doradcze" *„oceniają sprawę bardziej na chłodno"* czy też *„Osoba trzecia patrzy zwykle świeżym okiem na różne sprawy, nie patrzą przez pryzmat, przez jaki patrzę ja*" lub też *„często pomaga inny punkt widzenia, inne doświadczenie osoby trzeciej"*

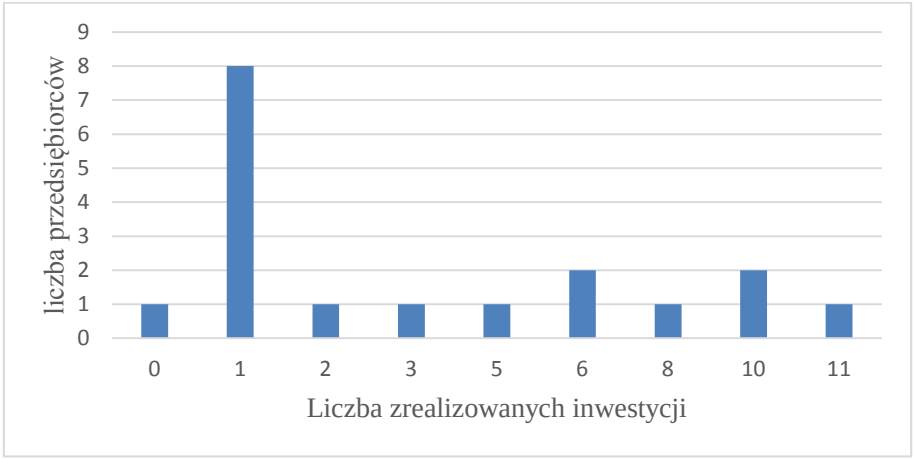
Wykres 5. Opinia przedsiębiorców na temat osób trzecich przynoszących pozytywny skutek w procesie decyzyjnym
Źródło: Opracowanie własne.

Pytanie badawcze odnoszące się do przyszłości a dokładniej przyszłej inwestycji w przedsiębiorstwie zostało postawione respondentom. Udzielonych 20 odpowiedzi i jak wynika z przeprowadzonego badania większość (N= 13) respondentów zadeklarowała korzystanie z „osób doradczych" przy podejmowaniu decyzji finansowych. Przeciwne

podejście deklarowało N = 7 ankietowanych. Dane te zostały przedstawione na wykresie numer 6.

Wykres 6. Deklaracją przedsiębiorców co do zaangażowania osób trzecich w proces decyzyjny przy realizacji kolejnej inwestycji
Źródło: Opracowanie własne.

Wykres 7. Liczba zrealizowanych inwestycji przez respondentów
Źródło: Opracowanie własne.

W badaniu uczestniczyło 15 kobiet oraz 5 mężczyzn z czego większość N= 13 posiadała wyższe wykształcenie (K=11, M=2). Badani iż prowadzą w większości samozatrudnienie czyli jednoosobową działalność gospodarczą. Bardzo ważnym czynnikiem z punktu widzenia niniejszego artykułu jest jest aspekt doświadczenia respondentów. Na ich podstawie można sklasyfikować decydentów jako niedoświadczonych, gdyż dla niespełna połowy (44% respondentów) była to pierwsza inwestycja jaką dokonali w swoim przedsiębiorstwie.

6. Podsumowanie i wnioski

Wpływ najbliższego społeczeństwa na zachowania inwestycyjne przedsiębiorców ma duże znaczenie dla problematyki finansów behawioralnych ze względu na istniejące niejasności w zachowaniu decydentów. Przeprowadzone badania miały charakter pilotażowy z zamysłem dotyczącym dalszych badań tejże problematyki. Autor stwierdza podczas analizy nawet tak małej próby znaleźć można pewne błędy w logiczne przy udzielaniu odpowiedzi

przez respondentów co może być spowodowane błędnym w założeniu sposobem dotarcia do respondentów.

Niniejszy artykuł ma na celu ustosunkowanie się do hipotez badawczych. W przypadku pierwszej hipotezy H1: Najczęstszym błędem w podejmowaniu decyzji u przedsiębiorców są błędy poznawcze stwierdza się potwierdzenie tej tezy. Błędy kognitywne jakie są tutaj rozpatrywane są szeroko omawiane w finansach behawioralnych i dotyczą min. nadmiernej pewności siebie, nadmierny optymizm, heurystyka, rachunkowość umysłowa, kadrowanie , konserwatyzm itd. W badaniu najczęściej wybieraną opcją przez respondentów był nadmierny optymizm czyli przeszacowanie korzyści i niedoszacowanie strat oraz jako drugi nadmierna pewność siebie trzecią w kolejności były nawyki czyli także błędy poznawcze spowodowane konserwatyzmem.

Hipotezą alternatywną H1a: Najczęstszym błędem w podejmowaniu decyzji u przedsiębiorców jest nadmierna pewność siebie. Respondenci w pytaniu trzecim zostali poproszeni o wskazanie błędów jakie popełniają przy inwestowaniu. Na podstawie tych badań należy tą hipotezę odrzucić, gdyż największe znaczenie dla respondentów miał optymizm przy podejmowaniu decyzji.

Drugą hipotezą dotyczącą (H2) Pomoc osób trzecich w podejmowaniu decyzji przez przedsiębiorców przynosi mierzalny skutek w postaci wygenerowanego zysku została potwierdzona w badaniach ankietowych. Większość respondentów (88%) wskazała, iż dzięki pomocy osób w realizowanych decyzjach ich inwestycja osiągnęła dodatni wynik finansowy tym samym potwierdzając hipotezę.

W przypadku ostatniej hipotezy autor skierował do respondentów pytanie w przyszłość ich przedsiębiorstwa w aspekcie podejmowania decyzji. Pytanie badawcze dotyczyło sposobu wykorzystania osób pomocnych w procesie decyzyjnym jak to miało charakter do tej pory. W przypadku 9 respondentów planujących lub zastanawiających się w najbliższym czasie nad jakąś inwestycją 66% z nich stanowczo deklaruje, iż w podejmowaniu decyzji będzie pomagała im osoba trzecia. Biorąc pod uwagę hipotezę H2a: Przedsiębiorcy realizujący inwestycję w przyszłości deklarują udział osób trzecich w procesie decyzyjnym jako doradców przy podejmowaniu decyzji. Na podstawie zebranych danych należy uznać tą hipotezę ja potwierdzoną.

Badania te zostały przeprowadzone w dobie pandemii na przedsiębiorcach przy wykorzystaniu dostępnych źródeł dotarcia do respondentów. Temat finansów behawioralnych oraz błędów poznawczych jest w obecnym niepewnym czasie co do przyszłości jest bardzo atrakcyjnym tematem posiadającym duże podłoże do przyszłych badań zachowań producentów na ciągle permanentnie zmieniającym się rynku.

Bibliografia:

1. Bartkowiak G.,(1999),Psychologia zarządzania, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
2. Blanchard K.,(2016), Przywództwo wyższego stopnia. Blanchard o przywództwie i tworzeniu efektywnej organizacji, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
3. Dołhasz M., Fudaliński J., Kosala M., Smutek H., (2009), Podstawy zarządzania Koncepcje – strategie – zastosowania, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

4. Gajdka J.,(2013), Behawioralne finanse przedsiębiorstw. Podstawowe podejścia i koncepcje, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
5. Giddens A., Sutton P.W., (2012), Socjologia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
6. Griffin R. W., (2004), Podstawy zarządzania organizacjami, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
7. Gros U.,(2012), Zachowania organizacyjne w teorii i praktyce zarządzania, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
8. Kmiotek K., Piecuch T., (2012), Zachowania organizacyjne teoria i przykłady, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
9. Korenik D., Korenik S.,(2004), Podstawy finansów, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
10. Koźmiński A.K, Piotrowski W., (2000), *Zarządzanie Teoria i praktyka*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
11. Kubińska E., Markiewicz Ł., (2013), Wpływ nadmiernej pewności siebie na ryzyko portfela inwestycyjnego, [w:] Zastosowanie metod ilościowych w zarządzaniu ryzykiem w działalności inwestycyjnej, red A. s. Barczak, P. Tworek, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice.
12. Michalski E., Zarządzanie. (2008), Podręcznik akademicki, Wydawnictwo Politechniki Koszalińskiej, Koszalin.
13. Mielczarek M., Mikiewicz P., Podstawy socjologii skrypt dla studentów dolnośląskiej szkoły wyższej
14. Ostaszewski J., Finanse, (2008), Wydawnictwo Naukowe Difin, Warszawa.
15. Paluchowski W.J.,(1981), Osobowość a działanie, Zakład Narodowy im. Ossolińskich PAN, Warszawa.
16. Podstawka M., (2017), Pojęcie i funkcje finansów [w:] Finanse. Instytucje, instrumenty podmioty, rynki, regulacje, red M. Podstawka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
17. Sabłoń A., (2008), Socjologia jako dyscyplina naukowa [w:] Odkrywanie socjologii, red. A. Karwińska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
18. Sztompka P., (2012), Socjologia Analiza społeczeństwa, Wydawnictwo Znak, Kraków.
19. Zielonka P., (2011), Giełda i psychologia. Behawiorystyczne aspekty inwestowania na rynku papierów wartościowych, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa.
20. http://www.michal.pulit.net/wp-content/uploads/2016/01/Wprowadzenie-do-socjologii-30.10.-1.pdf (dostęp 15.07.2020).

12. UKŁAD MIĘDZY POLSKĄ RZECZPOSPOLITĄ LUDOWĄ I REPUBLIKĄ FEDERALNĄ NIEMIEC O PODSTAWACH NORMALIZACJI ICH WZALEJNYCH STOSUNKÓW – PODPISANIE, RATYFIKACJA, SKUTKI PRAWNE

Bartosz Różanek
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Wydział Historyczny
Email: bartoszrozanek@wp.pl

Abstrakt: Poniższy artykuł traktuje o umowie zawartej między Polską a Niemcami Zachodnimi, dzięki której między oboma krajami nastąpiła normalizacja ich wzajemnych stosunków. Główną przeszkodę w nawiązaniu wzajemnych relacji stanowił przebieg polskiej granicy zachodniej kontestowany przed władze i część środowisk w RFN. Autor publikacji przedstawił moment podpisania i ratyfikacji owej umowy, wraz ze skutkami prawnymi jakie wywołała.

1. Wstęp

Wejście w życie postanowień układu zgorzeleckiego nie zakończyło sporu o kształt granicy polsko – niemieckiej ustanowionej na mocy układów poczdamskich. Umowa zawarta w 1950 roku między Polską a NRD była krytykowana przez przedstawicieli drugiego państwa niemieckiego. Większość polityków, prawników, ale również przedstawicieli tamtejszego społeczeństwa uznawało ją za nieważną. Część z nich domagała się powrotu Niemiec do jej granic sprzed 1937 roku, natomiast mniej radykale głosy żądały zwołania konferencji pokojowej, w której Niemcy byłyby równoprawnym partnerem dla pozostałych państw. Jednak z czasem, głównie ze względu na podział w obozie aliantów, zwłaszcza ta ostatnia propozycja stała się niemożliwa. W latach sześćdziesiątych XX wieku przedstawiciele zachodnioniemieckich partii, przede wszystkim należących do lewicy i liberałów uznali, że warto nawiązać stosunki dyplomatyczne z Polską.

2. Podpisanie i ratyfikacja układu

Po zmianie układu sił politycznych w RFN i zawiązaniu się nowej koalicji SPD i FDP podjęto rozmowy z władzami polskimi czego efektem był układ między Polską Rzeczpospolita Ludową a Republiką Federalną Niemiec o normalizacji ich wzajemnych stosunków. Uzgodniony tekst parafowano w Warszawie przez obu ministrów spraw zagranicznych. Natomiast właściwe podpisanie układu odbyło się 7 grudnia 1970 roku. W imieniu Polski podpisali je premier Józef Cyrankiewicz i minister Stefan Wędrychowski, natomiast w imieniu RFN kanclerz Willy Brandt i minister Walter Scheel (Skubiszewski, 1975).

Jednak samo podpisanie układu nie wyczerpywało wszystkich znamion jego obowiązywania. Aby umowa mogła wejść w życie, obie strony musiały ją ratyfikować. Ratyfikacja w Polsce nie miała nastręczyć żadnych problemów. Jednak zanim Rada Państwa dokonała tego aktu, uchwalając specjalną uchwałę, czekano na jej dokonanie w RFN. Sytuacja u niemieckiego partnera była zgoła inna. W Niemczech Zachodnich istniała silna

opozycja parlamentarna, która nie zgadzała się z postanowieniami Układu Polska – RFN. Większość rządowa miała w Bundestagu bardzo kruchą przewagę, która wraz z upływem czasu topniała. Istniała duża obawa, że parlament zachodnioniemiecki nie wyrazi zgody na ratyfikację. Dlatego większość rządowa z Willy Brandtem na czele robiła wszystko, co było w ich mocy, aby ona nastąpiła. Proces ratyfikacyjny opóźniany był przez fakt osiągnięcia porozumienia czterech mocarstw w sprawie Berlina Zachodniego. Konsensus uzyskano po paru miesiącach sporów w wyniku podpisania w tej sprawie układu 3 września 1971 roku. W grudniu tego samego roku RFN, NRD i Senat zachodnioberliński podpisały porozumienia wykonawcze w stosunku do niektórych postanowień układu czterostronnego. Dopiero po zakończeniu prac związanych z wykonaniem układu berlińskiego, rząd zachodnioniemiecki postanowił przedłożyć radzie federalnej i parlamentowi federalnemu układy z Polską i ZSRR. Zgodnie z artykułem 59 punkt 2 niemieckiej ustawy zasadniczej wymagały one zgody bądź współdziałania obu izb parlamentu w formie ustawy. W obu izbach parlamentu opozycja w postaci partii chrześcijańsko – demokratycznej (CDU/CSU) mająca silną pozycję sprzeciwiała się ratyfikacji układu z Polską, głownie z powodu sformułowania znajdującego się w artykule 1 tej umowy, w którym padło stwierdzenie, że RFN wyraża zgodę na zachodnią granicę Polski w jej aktualnym przebiegu. Najpierw sprawa ratyfikacji była dyskutowana w radzie federalnej. Opozycji udało się przeforsować swój punkt widzenia w wyniku czego większością głosów 21 do 20 przyjęto uchwałę, w której sformułowano szereg wątpliwości i uwag pod adresem omawianych układów. Kończyła się ona następującym stwierdzeniem: „Jeśliby w dalszym przebiegu postępowania ustawodawczego pytania te nie miały być jednoznacznie wyjaśnione, wówczas rada federalna odrzuci ustawy dotyczące układów z powodów politycznych i prawnokonstytucyjnych" (Skubiszewski, 1975, s. 239). Mimo, że decyzja Bundesraaatu nie była wiążąca dla Bundestagu, ponieważ mógł odrzucić sprzeciw rady, to wystąpiła obawa, że parlament federalny nie ratyfikuje układu. Jak już wcześniej wspomniano przewaga rządzącej większości na początku jego kadencji była niewielka i w ciągu 1971 roku dalej topniała. Na początku 1971 roku doszło do największego kryzysu politycznego w RFN od czasu jej powstania. Na krótko przed przewidywaną debatą ratyfikacyjną opozycji udało odrzucić się ustawę dotyczącą kredytów budżetowych na wydatki kanclerza, natomiast do konstruktywnego wotum nieufności, czyli obalenia kanclerza wraz z rządem zabrakło zaledwie dwóch głosów. W momencie głosowania nad umowami z Polską i ZSRR podział głosów był równy – po 248 za opozycją i koalicją. Taka sytuacja powodowała, że wynik głosowania był trudny do przewidzenia i istniało duże prawdopodobieństwo, że traktaty zostaną odrzucone. Jednak opozycja, mimo tego, że dążyła do przejęcia władzy, to nie była skłonna do wzięcia odpowiedzialności za niepowodzenie *Ostpolitik*. Układy ze ZSRR i Polską zyskały poparcie i aprobatę wśród zachodnich sojuszników RFN, ponieważ prowadziły do odprężenia sytuacji zwłaszcza w tej części Europy. W wyniku zawarcia obu porozumień Niemcy faktycznie rezygnowały z wysuwania roszczeń terytorialnych, ale zyskiwały korzyści zwłaszcza w wyniku uregulowania sprawy Berlina Zachodniego. Dodatkowym atutem strony rządowej stało się poparcie opinii publicznej, czego wyrazem były kolejne wybory parlamentarne, które odbyły się jeszcze w pierwszej połowie 1972 roku. W wyniku powyższych przesłanek opozycja zdecydowała się najpierw poprzeć, a potem tylko wstrzymać się od głosu nad ustawami ratyfikacyjnymi. Dzięki takiej sytuacji, mimo braku jednego głosu do większości absolutnej, udało się

uchwalić powyższe ustawy. Głosowanie odbyło się 17 maja 1972 roku, za ratyfikacją nad układem opowiedziało się 248 członków Bundestagu (Skubiszewski, 1975).

Faktem, który ostatecznie spowodował wstrzymanie się od głosu przez opozycję, było uchwalenie przez Bundestag rezolucji zawierającej szereg postulatów określających politykę zagraniczną RFN i interpretującej układy z Polską i ZSRR. Pierwotnie partia chadecka miała poprzeć oba porozumienia, jednak groźba ewentualnego rozłamu doprowadziły do tego, że ostatecznie tak nie postąpiła. Rezolucja została przyjęta na wniosek wszystkich frakcji parlamentarnych jednocześnie z uchwaleniem ustaw ratyfikujących traktaty. Za rezolucją głosował prawie cały Bundestag, tylko 5 posłów wstrzymało się od głosu i nikt nie głosował przeciw (Skubiszewski, 1975).

Uchwalona rezolucja nie była pierwszym przypadkiem, w którym niemiecki parlament określił swój stosunek do interpretacji traktatu zawartego przez RFN. Wcześniej taka sytuacja miała miejsce w trakcie debaty ratyfikacyjnej nad traktatem o współpracy z Francją. Uchwała z 1972 roku przyjęta przez obie izby parlamentu dawała wyraz interpretacji obu zawartych układów. Dla rządu rezolucja była sposobem pozwalającym likwidację kryzysu ratyfikacyjnego. Nie miała rangi ustawy federalnej. Stanowiła tekst odrębny wobec obu ustaw ratyfikacyjnych. Jako dokument RFN została przekazana zarówno rządowi, jak i mocarstwom zachodnim. Jednak nawet rząd zachodnioniemiecki bagatelizował znaczenie rezolucji. Minister Scheel stwierdził, że skoro partia chadecka wstrzymała się od głosu w trakcie głosowania nad ustawą ratyfikacyjną, to „wspólna rezolucja (…) po prostu straci na wartości" (Skubiszewski, 1975, s. 243). Kanclerz Brandt wskazywał „jeśli rzeczywiście ktokolwiek miałby sądzić, iż poprzez rezolucję mógłby zmienić układ, to znaczy, że rokowaliśmy na fałszywej podstawie. Dlatego trzeba bez wątpienia wyjaśnić, szczególnie co dotyczy obowiązków wynikających z układu warszawskiego, ponieważ chodzi tam o kwestię granicy, że rezolucji tak dalece nie wolno nadawać żadnego znaczenia dewaluującego układ" (Skubiszewski, 1975, s. 243).

Stanowisko polskie wobec uchwalonej rezolucji było zdecydowane. Gdyby nasz rząd przyjął ją do wiadomości i wyraził na nią zgodę, to wiązałaby także nasz kraj. Jednak Polska wyraźnie oświadczyła, że tylko i wyłącznie treść układu jest podstawą normalizacji stosunków z RFN i wyłącznie on wiąże obie strony. Uchwała Bundestagu nie jest wykładnią autentyczną, ponieważ nie została uzgodniona przez obu kontrahentów. Zasadne jest tu przedstawienie *dictum* brytyjsko – amerykańskiego trybunału arbitrażowego, do którego stosowało się również państwo polskie: „Podstawowa zasada prawnej równości państw (…) sprzeciwia się podporządkowaniu jednego państwa interpretacji traktatu, przy której obstaje inne państwo. Nie ma powodu, dla którego jedno bardziej niż drugie miałoby narzucić taką jednostronną wykładnię kontraktu będącego z istoty swej dwustronnym. Fakt zaś, że wykładni tej dokonała prawodawcza, sądowa lub inna władza jednej ze stron, nie czyni interpretacji wiążącą dla drugiej strony" (Skubiszewski, 1975, s. 244 – 245).

W samych Niemczech wykładnia rezolucji również pozostaje ograniczona. Zawiera ona pewne sformułowania, które osłabiają, a nawet zmieniają treść układu. Taka interpretacja jest jednak niezgodna z prawem międzynarodowym. Pozostaje ona w sprzeczności z postawą jaką przyjął rząd RFN, który na każdym kroku podkreślał swoją dobrą wiarę, przede wszystkim w odniesieniu do zobowiązań dotyczących granicy. Dlatego należy uznać, że

przyjęcie rezolucji interpretującej układy z PRL i ZSRR są przede wszystkim aktami politycznymi i nie mają szerszego charakteru prawnego (Skubiszewski, 1975).

Istotnym elementem, który w dużej mierze przyczynił się do usankcjonowania polskiego władztwa na Ziemiach Odzyskanych była rola polskiego Kościoła katolickiego. Bardzo ważną sprawą, która przez długi czas nie była wyjaśniana, stało się uregulowanie kanoniczne organizacji kościelnej. Już od 1945 roku polski Kościół dążył do wyjaśnienia zastanej sytuacji. Brak decyzji Stolicy Apostolskiej nie był wyrazem złej woli. Zwlekała ona z jej podjęciem, ponieważ oczekiwano podpisania układu między Polską i Republiką Federalną Niemiec, który miałby moc prawa międzynarodowego. Tuż po wyborach parlamentarnych w Niemczech Zachodnich, w wyniku których kanclerzem został Willy Brandt, Episkopat Polski wystosował memorandum do Ojca Świętego, w którym postulowano przeprowadzenie koniecznych zmian i uregulowań, ponieważ stan utrzymujący się na Ziemiach Odzyskanych był według nich prowizoryczny, szkodliwy i trudny. Wskazywano, że na tym terytorium liczba mieszkańców pochodzenia niemieckiego jest bardzo niska i ludność polska zasiedlona tam po II wojnie światowej tak zagospodarowała te tereny, i że niemożliwe byłoby ich porzucenie przez Polaków. Stwierdzono, że szczególne zdenerwowanie budził fakt niezarejestrowania ośmiu i pół miliona polskich katolików w oficjalnych rejestrach watykańskich. Podpisanie układu między Polską i RFN znacznie wzmocniło zabiegi polskiego Episkopatu w sprawie ostatecznej regulacji organizacji polskiego Kościoła katolickiego na Ziemiach Odzyskanych, ale jeszcze go nie kończyło. Problem z ratyfikacją w Bundestagu dostrzeżony był również przez prymasa Wyszyńskiego. W wyniku tych trudności do Watykanu został delegowany biskup Bronisław Dąbrowski, który miał przeprowadzić rozmowy z dostojnikami Stolicy Apostolskiej w sprawie omówienia jej reakcji na ewentualny fakt braku ratyfikacji układu normalizacyjnego. Tak się jednak nie stało. Krótko po ratyfikacji biskup Dąbrowski złożył na ręce przedstawiciela rządu polskiego *pro memoria* w sprawie organizacji kościelnej na Ziemiach Odzyskanych. Ostateczne podjęcie decyzji przez Papieża w sprawie reorganizacji administracji kościelnej na ziemiach przyłączonych do Polski zostało przesunięte o parę dni na wniosek biskupów niemieckich. Takiemu postępowaniu ostro przeciwstawił się biskup Dąbrowski, który obawiał się, że ostateczne rozstrzygnięcie mogłoby być zablokowane. Oświadczenie polskiego przedstawiciela przyniosło pożądany skutek. 28 czerwca 1972 roku dekretem Stolicy Apostolskiej ostatecznie uregulowano organizację polskiego Kościoła rzymskokatolickiego na Ziemiach Odzyskanych. To zdarzenie było dopełnieniem długiego procesu sankcjonującego władztwo polskie na terenach przyłączonych po II wojnie światowej (Skubiszewski, 1975).

3. Analiza treści układu normalizacyjnego

Układ Polska – RFN spełnia wszystkie wymogi definicji umowy międzynarodowej. Zgodnie z przepisami Konwencji Wiedeńskiej poniżej przedstawione zostaną konkretne przesłanki wskazujące na prawdziwość powyższej tezy. Omawiana umowa jest zgodnym i dobrowolnym przejawem woli obu stron, które ją zawarły. Jest wynikiem negocjacji pomiędzy oboma państwami, w trakcie których uzgodniono opracowany tekst. Stanowi on kwalifikowany przejaw woli obu stron. Układ jest samodzielną umową międzynarodową, która została zawarta niezależnie od wpływu innych państw. Natomiast kwalifikowany

charakter umowy wyraża się tym, że każda ze stron przeprowadziła w jej sprawie konsultacje z sojusznikami. Dlatego uważa się, że jest ona wyrazem szerszego procesu normalizacji stosunków między państwami socjalistycznymi a Republiką Federalną Niemiec. Przy okazji podpisania układu Józef Cyrankiewicz stwierdził: „W podpisanym dziś Układzie widzimy przejaw i ważny wkład do szerszego procesu normalizacji stosunków między krajami socjalistycznymi i NRF, zapoczątkowanego doniosłym Układem Moskiewskim z 12 sierpnia br. Spodziewamy się, że proces ten będzie kontynuowany i obejmie także normalizację stosunków z Czechosłowacją" (Klafkowski, 1973, s. 15). Natomiast dla RFN zawarcie umowy z Polską było jednym z etapów szerszego działania w postaci prowadzenia tzw. polityki wschodniej (Klafkowski, 1973).

Układ między Polską i Niemcami Zachodnimi został zawarty przez państwa. W przypadku Polski cała procedura jego zawierania była zgodna z konstytucją z 1952 roku. Natomiast w przypadku RFN należy zwrócić uwagę na dwa aspekty. W Układzie zawarta jest oficjalna nazwa, czyli „Republika Federalna Niemiec", a nie nazwa obiegowa „NRF". Podobnie sytuacja przedstawia się w przypadku Polski, z racji tego, że jej nazwa to Polska Rzeczpospolita Ludowa. Natomiast drugim aspektem jest stwierdzenie, że rząd „może działać jedynie w imieniu Republiki Federalnej Niemiec" (Klafkowski, 1973, s. 16) Z formalnego punktu widzenia oświadczenie to wydawało się zbędne. Jednak można sądzić, że było ono pewnego rodzaju wybiegiem. Pozwalałby on na sytuację, że w przypadku nowych zjednoczonych Niemiec układ ten straciłby moc obowiązującą. Warto zwrócić również uwagę na fakt, że w momencie podpisania układu obie strony nie utrzymywały ze sobą ani stosunków dyplomatycznych, ani stosunków konsularnych , co jednak nie stało na przeszkodzie w zawarciu tego układu. Wysoką rangę nadały mu okoliczności podpisania przez szefów rządów obu państw (Klafkowski, 1973).

Został on zawarty w formie pisemnej. Uzgodniono go w zwykłej procedurze, został parafowany, potem podpisany i ostatecznie ratyfikowany prze obie strony. Opublikowany po jego parafowaniu tekst nie posiadał żadnych załączników i protokołów.

Umowa ta jest zgodna z prawem międzynarodowym. W wyniku tego żadna ze stron nie może powoływać się na fakt jej niewykonania ze względu na postanowienia prawa wewnętrznego.

Układ został ujęty w jednym dokumencie i nie zawierał żadnych dodatkowych aneksów i wyjaśnień. Strona niemiecka sugerowała, że noty wystosowane do trzech mocarstw zachodnich były pewnego rodzaju aneksem do zawartej umowy. Jednak Polska nigdy nie była adresatem powyższych not i dlatego nie miała obowiązku odpowiadania na nie, przyjmowania w stosunku do nich jakiegokolwiek stanowiska.

Nazwa układu jest bez znaczenia, jeśli chodzi o konsekwencje prawne jakie wynikały z tej umowy. Termin „układ" jest jednym z najczęściej spotykanych w przypadku nazewnictwa w prawie międzynarodowym.

Układ zawarty między Polską i RFN wykluczał możliwość zgłaszania zastrzeżeń przez jedną ze stron. Wynika to choćby z faktu, że instytucja ta dotyczy wyłącznie umów wielostronnych, co potwierdza Konwencja Wiedeńska, która reguluje termin „zastrzeżenie". Obok zastrzeżeń w stosunku do każdej umowy międzynarodowej mogą być podnoszone zarzuty. Jednak takowe, formułowane w Niemczech Zachodnich, nie miały nic wspólnego z treścią prawną i tekstem Układu. Są one wyłącznie wyrazem postawy politycznej w sensie

traktowania jego postanowień i nie mają wpływu na ważność i skuteczność prawną (Klafkowski, 1973).

Układ Polska – RFN jest zgodny z Umową Poczdamską i innym aktami międzynarodowymi regulującymi sprawę „Niemiec jako całości", w tym odpowiedzialność czterech mocarstw, również za przygotowanie ewentualnego traktatu pokojowego z Niemcami. Jednak od 1949 roku, po powstaniu dwóch państw niemieckich, zamiast jednego całościowego traktatu zawierano dwustronne układy, czego przykładem jest układ Polska – RFN. Wszystkie one, a więc również omawiany, są oparte na Umowie Poczdamskiej stanowiąc podstawę powojennego ładu na świecie. W momencie zawarcia układu istniały dwa państwa niemieckie, dlatego ustanowienie traktatu z Niemcami było niemożliwe. Jednakowoż nawet jeśli doszłoby do jego zawarcia, to mógłby on wyłącznie potwierdzić postanowienia Umowy Poczdamskiej. Powyższe stwierdzenia mogą posłużyć za kontrargumenty wobec często stawianej tezy przez prawników i polityków zachodnioniemieckich, że mimo podpisania Układu o normalizacji w 1970 roku, fakt ten nie przesądza o ostatecznym uregulowaniu granicy między Polską i Niemcami (Klafkowski, 1973).

Najistotniejszy dla omawianego tematu jest pierwszy rozdział Układ Polska – RFN. Dotyczy on uregulowania zachodniej granicy Polski. Występują w nim ważne stwierdzenia, które mają istotne znaczenie dla usankcjonowania *status quo*. Wysunięcie problemu granicznego w artykule 1 podkreśla jego znaczenie dla obu stron, a zwłaszcza dla strony polskiej, co potwierdza komentarz do Układu wydany przez rząd niemiecki: „Rząd Federalny w ramach swych możliwości prawnych i zachowując swe zobowiązania wynikające z układów, spełnił życzenie Polski, by wysunąć na czoło artykuł graniczny. Wziął przy tym pod uwagę, że zawierając porozumienie tylko o rezygnacji z użycia przemocy, nie uwzględni się w dostatecznym stopniu pragnienia narodu polskiego, który chce żyć w zabezpieczonych granicach, i że jedynie równoczesna, jednoznaczna wypowiedź w sprawie granicy może utorować drogę do porozumienia niemiecko – polskiego" (Klafkowski, 1973, s. 35).

Wyrazem kompromisu między stronami był punkt pierwszy, który wskazuje, że istniejąca „linia graniczna stanowi zachodnią granicę państwową Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej" (Tomala, 2002, s. 100 – 101). Użycie zwrotu „stanowi" pozwalało na to, że obie strony mogły, godząc się na niego, pozostać przy swoim stanowisku. Dzięki elastyczności tego sformułowania Polska uważała, że stwierdza ono ostateczność granicy, natomiast Niemcom pozwoliło sądzić, iż ostateczną decyzję podejmie przyszła konferencja pokojowa. Dzięki temu sformułowaniu można było ująć również stwierdzenie „zgodnie stwierdzają". Zgodnie z interpretacją Alfonsa Klafkowskiego należy zauważyć, że brak terminu „uznanie" nie wpływa na jednoznaczność postanowień artykułu 1 Układu Polska – RFN. Jest to kwestia stylistyki, a nie skutków prawnych wynikających z tego rodzaju zobowiązań międzynarodowych. Po raz kolejny należy również podkreślić, że omawiany Układ nie stwarza nowych stanów faktycznych. Nie jest aktem konstytutywnym, a jedynie potwierdzającym istniejący stan rzeczy. Uznanie pociąga za sobą skutki zwłaszcza polityczne, natomiast z prawnego punktu widzenia, owo uznanie, powoduje zaciągnięcie określonego zobowiązania w tym zakresie (Tomala, 2002).

Jednoznaczna, mimo pozornego chaosu redakcyjnego, jest treść prawna „terminologii prawniczej" w preambule i artykule 1. Preambuła zawiera zwrot „nienaruszalność granic

i poszanowanie integralności terytorialnej i suwerenności wszystkich państw w Europie w ich obecnych granicach" (Klafkowski, 1973, s. 39). Powyższe stwierdzenia dotyczą więc również Polski i jej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, dzięki punktowi 1 artykułu 1, który określa, że „istniejąca linia graniczna (…) stanowi zachodnią granicę państwową" (Klafkowski, 1973, s. 39). Polska może wnioskować, że linia Odry i Nysy Łużyckiej stanowi zarówno zachodnią granicę Polski jak i „istniejącą linię graniczną". Potwierdzenie nienaruszalności granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej stwierdza punkt 2 tegoż artykułu, który potwierdza „nienaruszalność ich istniejących granic teraz i w przyszłości" (Klafkowski, 1973, s. 40). Dodatkowym elementem pieczętującym uznanie nienaruszalności granicy jest fakt zawarty w punkcie 3, że obie strony „nie mają żadnych roszczeń terytorialnych wobec siebie i nie będą takich roszczeń wysuwać także w przyszłości" (Klafkowski, 1973, s. 40). Powyższe elementy prawne, mimo że w samym tekście brakuje terminu „uznanie", wyczerpują instytucję międzynarodowego uznania (Klafkowski, 1973).

Na deklaratoryjny, a nie konstytutywny charakter wskazują następujące przesłanki zawarte w artykule 1. Zgodnie z punktem 1 na takowe stwierdzenie wskazuje określenie „istniejąca" granica, z uwagi na to, że istnieje ona od Umowy Poczdamskiej z 1945 roku. Dzięki punktowi 2 zawarte tam zwroty „potwierdzają" i o „istniejących granicach" sankcjonują stan prawny stworzony przez Umowę Poczdamską. Natomiast punkt 3 zawierający oświadczenie, że strony „nie mają" roszczeń terytorialnych wobec siebie podkreśla, że kwestie terytorialne zostały ostatecznie uregulowanie w Poczdamie. Z powyższych elementów wynikają następujące wnioski. Konstytutywnym aktem prawnym dla ustalenia kwestii granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej jest Umowa Poczdamska, która nie wymaga zgody państwa niemieckiego, a ewentualnie potwierdzenia istniejącego stanu rzeczy. Przyjęcie odpowiednich formuł prawnych Umowy Poczdamskiej w Układzie Polska – RFN przesądza deklaratoryjny charakter omawianego porozumienia. Taki charakter umowy stwierdzał niepodważalnie fakt, iż państwo zachodnioniemieckie winno uznawać granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej jako istniejącą i obowiązującą od wejścia w życie postanowień poczdamskich (Klafkowski, 1973).

Potwierdzenia nienaruszalności granicy przez państwo zachodnioniemieckie dotyczyło stwierdzenie „teraz i w przyszłości". O ile zwrot „teraz" nie wywołuje żadnych różnic interpretacyjnych, to określenie „w przyszłości" powodowało spory i zastrzeżenia głównie wśród prawników i publicystów niemieckich. Dotyczyło to głównie faktu, że po upływie pewnego czasu może dojść do zjednoczenia Niemiec, co może spowodować bezzasadność obowiązującego układu. Jednak należy przeciwstawić się takiemu stanowisku, argumentując to w taki sposób, że łączące się państwa nie mogą łamać obowiązujących umów międzynarodowych, w tym również Umowy Poczdamskiej dotyczącej „Niemiec jako całości". Poza tym niezwykle istotne jest stwierdzenie, że zjednoczenie państwa niemieckiego nie było zasadniczą zmianą okoliczności zawarcia umowy, zwłaszcza w przypadku ustalonych w sposób traktatowy granic państwowych. Każde z państw niemieckich mogło wnieść wyłącznie taki wkład terytorialny jaki podlega jego władztwu (Klafkowski, 1973).

4. Zakończenie i wnioski

Układ zawarty między Polską Republiką Ludową a Republiką Federalną Niemiec był kolejnym krokiem na drodze normalizacji stosunków naszego kraju z zachodnim sąsiadem.

Akt z 1970 roku wydaje się dokumentem ważniejszym, gdyż zawarto go między państwami, które wcześniej nie utrzymywały żadnych stosunków dyplomatycznych. Powyższa analiza wskazuje na fakt, że Republika Federalna Niemiec uznała granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej jako zachodnią granicę państwa polskiego, co stanowiło niewątpliwy sukces dla polskiej dyplomacji.

Bibliografia:

1. Klafkowski A., Układ Polska – NRF z grudnia 1970 r. Podstawy interpretacji w świetle prawa międzynarodowego, Warszawa 1973.
2. Skubiszewski K., Zachodnia granica Polski w świetle traktatów, Poznań 1975.
3. Tomala M., Zachodnia granica Polski po II wojnie światowej: dokumenty i materiały, Warszawa 2002.

13. CENTRALNE ARCHIWUM WOJSKOWE – HISTORIA, ZASÓB, UDOSTĘPNIANIE

Bartosz Różanek
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Wydział Historyczny
Email: bartoszrozanek@wp.pl

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie historii i działalności jednego z najważniejszych archiwów w Polsce. Centralne Archiwum Wojskowe funkcjonuje już ponad sto lat i gromadzi niezwykle cenne zasoby, które zawierają informacji nie tylko o poszczególnych jednostkach polskich sił zbrojnych, ale przede wszystkim o działalności i karierze wojskowej poszczególnych osób, które można wykorzystać zarówno w pracy naukowej, jak i badaniach genealogicznych.

1. Wstęp

Centralne Archiwum Wojskowe jest jednym z najważniejszych archiwów w Polsce. Zajmuje się gromadzeniem, przechowywaniem, opracowywaniem i udostępnianiem akt wojskowych. Znajduje się w Rembertowie, dzielnicy Warszawy położonej na prawym brzegu Wisły. Mimo, że akta są udostępniane wyłącznie w Pracowni Naukowej CAW – u, to władze i pracownicy archiwum starają się w najbardziej przyjazny sposób przekazać informacje dotyczące zasobu. Podstawowym narzędziem służącym spełnieniu tego celu jest rozbudowana i dość przejrzysta strona internetowa Centralnego Archiwum Wojskowego.

2. Historia

Początki Centralnego Archiwum Wojskowego datują się na okres I wojny światowej i rok 1916, kiedy powstała Sekcja Naukowa Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu w Królestwie Polskim. Po reorganizacji Komisji Wojskowej w 1918 roku powstało oddzielne archiwum wojskowe – nazywane referatem, bądź wydziałem archiwalnym Komisji Wojskowej. Już po odzyskaniu niepodległości, 7 grudnia 1918 roku Sekcję Naukową wraz z referatem archiwalnym podporządkowano Oddziałowi VII Sztabu Generalnego, a 14 grudnia przekształcono ją w Instytut Historyczno – Wojskowy. To właśnie wówczas referat archiwalny Instytutu stał się odrębną i samodzielną instytucją – Archiwum Wojskowym. Rozkazem dziennym Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 195 z 22 sierpnia 1919 roku Archiwum Wojskowemu nadano nazwę – Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) oraz szczegółowo ustalono cele i zadania nowej jednostki. Podstawowym zamierzeniem stało się gromadzenie wszelkich aktów wojskowych władz zaborczych i okupacyjnych, akt formacji i związków wojskowych z czasów Wielkiej Wojny, akt wojskowych dawnych i odrodzonego Państwa Polskiego (Roman, 2009).

W 1919 r. Instytut Historyczno-Wojskowy wraz z Centralnym Archiwum Wojskowym weszły w skład Departamentu V Naukowo-Szkolnego Ministerstwa Spraw Wojskowych. W czerwcu 1927 r. CAW zostało wydzielone z Wojskowego Instytutu Naukowo–Wydawniczego i podporządkowane szefowi Wojskowego Biura Historycznego. Jednocześnie otrzymało ono nazwę Archiwum Wojskowe (Roman, 2009).

Pierwszą siedzibą Archiwum był pałac Pod Blachą w Warszawie. W 1920 r. zostało przeniesione do Fortu Legionów, natomiast od 1931 r. aż do wybuchu II wojny światowej Archiwum mieściło się przy ul. Pokornej (Roman, 2009).

W czasie wojny najcenniejsze archiwalia zostały ewakuowane do Rumunii, a ewakuacją kierował ówczesny dyrektor Archiwum, major Bolesław Waligóra. W listopadzie 1939 r. archiwalia te zostały dalej ewakuowane przez Paryż do Londynu i do Nowego Jorku. Jednak po kapitulacji Warszawy część materiałów została wywieziona przez Niemców do Gdańska Oliwy, a następnie wykorzystana do likwidacji pracowników polskiego wywiadu, kontrwywiadu i ich współpracowników, a także polskich działaczy niepodległościowych (Roman, 2009).

Archiwum Wojskowe wznowiło działalność w 1944 roku z siedzibą w Lublinie, a później w Łodzi, a następnie z oddziałem w Gdańsku - Oliwie po przejęciu akt niemieckich (Roman, 2009). Centralne Archiwum Wojskowe powołano rozkazem Naczelnego Dowództwa WP nr 0194/Org. z sierpnia 1945 r. (Roman 2009)

W 1951 r. rozkazem Ministra Obrony Narodowej nr 01/Org. powołano Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie, rozformowując jednocześnie istniejącą placówkę w Oliwie. Nową siedzibą został Fort Sokolnickiego, a w latach 50 ubiegłego wieku placówka uzyskała dodatkowe pomieszczenia magazynowe w Wesołej (Roman, 2009). Od maja 1972 r. stałą siedzibą CAW jest blok 124 na terenie Akademii Sztuki Wojennej w Rembertowie (Roman, 2009).

21 kwietnia 2016 r. Minister Obrony Narodowej Antoni Macierewicz podpisał Decyzję Nr 127/MON o utworzeniu Wojskowego Biura Historycznego. Centralne Archiwum Wojskowe, które stało się komórką wewnętrzną WBH. Patronem nowej jednostki został Kazimierz Sosnkowski, polski polityk i wojskowy, Wódz Naczelny i zastępca prezydenta Rządu Rzeczypospolitej Polskiej Na Uchodźctwie, szef gabinetu tegoż rządu, założyciel Związku Walki Zbrojnej. Był jednym z najbardziej zasłużonych i najlepiej znanych na Zachodzie polskich działaczy okresu II wojny światowej.

3. Zasób Centralnego Archiwum Wojskowego

W ramach zasobu archiwum znajduje się dokumentacja wytworzona przez jednostki i instytucje wojskowe, ale również akta związane z obronnością państwa, choć wytworzone przez inne urzędy państwowe. Całość zasobu podzielona jest na 11 części. Pierwsze cztery odwołują się do aktualnego podziału zasobu Archiwum na cztery historyczne działy, zaś kolejne omawiają kolekcje utworzone sztucznie:

1. Materiały archiwalne z lat 1908-1939
2. Materiały archiwalne z okresu II wojny światowej
3. Archiwalia Wojska Polskiego z lat 1943-1945
4. Archiwalia Wojska Polskiego po 1945 r.
5. Kolekcja Wojskowej Komisji Archiwalnej
6. Akta Personalne i Odznaczeniowe
7. Zbiory fotograficzne
8. Zbiory kartograficzne
9. Kolekcja regulaminów, instrukcji i aktów prawnych
10. Archiwalia Wojska Polskiego z lat 1943-2012 - nieopracowane

11. Kolekcja Akt Wojskowego Biura Badań Historycznych

3. Udostępnianie materiałów archiwalnych

Materiały archiwalne udostępniane są każdemu, kto się o to zwróci, chyba że zachodzą określone w przepisach prawnych przesłanki do odmowy udostępnienia. Tylko w wyjątkowych przypadkach dyrektor archiwum może odmówić udostępnienia materiałów archiwalnych, jeżeli:

- ich udostępnienie mogłoby naruszyć prawnie chronione interesy państwa, jednostek organizacyjnych i obywateli (np. zawierają chronione dane osobowe lub informacje naruszające dobra osobiste),
- ich udostępnienie mogłoby naruszyć tajemnice ustawowo chronione (państwową, służbową, zawodową),
- ich stan fizyczny nie pozwala na udostępnienie.

Ponadto materiały archiwalne, od wytworzenia których nie upłynęło 30 lat, mogą być udostępniane w trybie określonym przez rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 czerwca 2011 r. w sprawie sposobu i trybu udostępnia materiałów archiwalnych znajdujących się w archiwach wyodrębnionych, na pisemny wniosek o wcześniejsze udostępnienie materiałów archiwalnych skierowany do dyrektora Wojskowego Biura Historycznego.

Materiały archiwalne udostępniane są bezpłatnie w Pracowni Naukowej. Oryginalne akta udostępniane są tylko na miejscu, nie można ich wypożyczać ani wynosić poza teren czytelni.

Materiały, z których wykonano kopie użytkowe (mikrofilmy lub skany), są udostępnianie w postaci tych kopii, a nie oryginałów.

Z przeglądanych materiałów archiwalnych można sporządzać notatki przy pomocy ołówka lub laptopa (każde miejsce dla użytkownika jest wyposażone w gniazdko 230V) oraz samodzielnie wykonywać kopie. Z akt można również zamówić skany lub fotografie cyfrowe. Ich wykonanie podlega opłatom na zasadach wynikających z rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 22 czerwca 2011 r. w sprawie sposobu i trybu udostępniania materiałów archiwalnych znajdujących się w archiwach wyodrębnionych. Samodzielne kopiowanie jest dopuszczalne w odniesieniu do materiałów archiwalnych i ich kopii stanowiących zasób Centralnego Archiwum Wojskowego.

Samodzielnie wykonane kopie mogą być używane wyłącznie w sposób niesprzeczny z obowiązującymi przepisami prawa, w szczególności z zakresu praw autorskich i praw pokrewnych.

Samodzielne kopiowanie może być prowadzone wyłącznie przy użyciu analogowego lub cyfrowego aparatu fotograficznego, w świetle zastanym bez użycia lamp błyskowych, „z ręki" (bez użycia statywu), z wyłączonym dźwiękiem migawki. Wykorzystanie do kopiowania innych urządzeń, np. skanerów ręcznych, przenośnych skanerów płaskich czy kserokopiarek jest niedozwolone.

Fotografie mogą być wykonywane jedynie na wyznaczonych stanowiskach w Pracowni Naukowej. Obiekty nie mogą być przenoszone przez użytkownika poza pracownię.

Fotografowane obiekty muszą być ułożone tak jak do bezpośredniej lektury, tzn. na podkładkach, pulpitach itp. Nie jest dopuszczalne dodatkowe dociskanie, rozprasowywanie,

obciążanie pofalowanych lub trudno otwierających się obiektów w celu uzyskania lepszej reprodukcji.

4. Proces udostępniania akt

1. Zgłoszenie użytkownika zasobu archiwalnego

Osoba chcąca skorzystać z akt powinna złożyć Zgłoszenie użytkownika zasobu archiwalnego. Formularz można wypełnić w Pracowni Informacji Naukowej lub wcześniej przesłać e-mailem na adres: wbh.informacja@ron.mil.pl lub pocztą tradycyjną: Wojskowe Biuro Historyczne, ul. Pontonierów 2A, 00-910 Warszawa.

Osoby niebędące obywatelami Polski wypełniają dodatkowo załącznik do Zgłoszenia o udostępnienie materiałów archiwalnych dla osób nieposiadających obywatelstwa polskiego.

Należy pamiętać o podpisaniu zgłoszenia, gdyż właśnie brak podpisu jest jednym z najczęstszych braków, które trzeba uzupełnić w zgłoszeniu. Zgłoszenie powinno zawierać cel badań. Jednak nie musi być on szczegółowo określony, a jedynie podany w zarysie.

2. Rewersy

Zamówienia na poszczególne jednostki aktowe można składać:

- na miejscu w Pracowni, wypełniając rewers,
- przesyłając wypełniony rewers pocztą elektroniczną: wbh.pracownia@ron.mil.pl.

W przypadku wypisywania rewersu potencjalny użytkownik powinien zwrócić uwagę na kilka istotnych kwestii. Przede wszystkim rewersy należy wypełnić wyraźnie pismem drukowanym. W kilkunastu przypadkach z magazynu wracały rewersy bez dołączonych akt, gdyż uznano, że zapisałem je w sposób nieczytelny. W polu „Nazwa zespołu" należy wpisać nazwisko szukanej osoby, jednostki wojskowej bądź instytucji. W polu „Sygnatura akt" należy zapisać właściwą sygnaturę. Jest to dość newralgiczne miejsce z tego względu, gdyż od pewnego czasu akta Centralnego Archiwum Wojskowego są porządkowane i dokumenty dotyczące poszczególnych osób trafiają do nowej, oddzielnej teczki, mimo, że wcześniej stanowiły odrębne jednostki archiwalne. Na dzień dzisiejszy uporządkowano nazwiska od A do E. Jednak nawet w ramach tej grupy osób znajduje się kilka teczek dotyczących tej samej osoby. W związku z porządkowaniem akt funkcjonuje kilka typów sygnatur, a akta posiadające wcześniej sygnaturę dawną, dziś mogą znajdować się w zupełnie inaczej opisanej jednostce archiwalnej. Sytuację komplikuje fakt występowania dwóch równoległych katalogów: kartkowego i elektronicznego. Aby dokładnie sprawdzić stan posiadania CAW – u należy przeszukać oba, gdyż może się zdarzyć, że dana jednostka archiwalna znajduje się w obu katalogach bądź tylko w jednym z nich. Na stronie internetowej archiwum w zakładce „Wyszukiwarka zasobu" znajduje się zeskanowana kartoteka kartkowa, którą można przeglądać poprzez wybranie określonego zakresu literowego oraz wyszukiwarka systemowa, która zawiera informacje o nowych jednostkach archiwalne oraz część starych. W przypadku, gdy na skanie kartoteki obok nazwiska i daty urodzenia znajduje się wyłącznie liczba to z dużą dozą prawdopodobieństwa są to akta personalne i na rewersie zapisujemy je jako AP z podaną liczbą. W przypadku akt odznaczeniowych występują następujące skróty KKiMN (Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości), MN (Medalu Niepodległości) (slajd 14), KN (Krzyża Niepodległości), KW (Krzyża Walecznych), VM (Krzyża Virtuti Militari). W przypadku, gdy wniosek o przyznanie odznaczenia odrzucono, wówczas na aktach

znajduje się pieczęć z datą jego odrzucenia, a sygnaturę w takich przypadku należy wypełnić „Odrzucono + data". Nowe uporządkowane już teczki posiadają numer rozpoczynający się od I.481, natomiast aktom Powstańców Wielkopolskich nadano numer I.487. Na rewersie poza zapisaniem określonego symbolu np. KKiMN należy zapisać datę. W przypadku odrzucenia wniosku podajemy datę jego odrzucenia, natomiast w przypadku nadania odznaczenia umieszczamy datę podpisania wniosku przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, a nie przyznania jej przez kapitułę, co jest częstym błędem wypisujących rewersy. W polu „Nazwisko i Imię" wpisujemy swoje dane osobowe, a nie dane poszukiwanej osoby. Poniżej umieszczamy datę zamówienia akt. Należy również pamiętać o podpisie na każdym z rewersów. Jednorazowo możemy zamówić 15 jednostek akt osobowych i 10 jednostek pozostałych akt na określony dzień. Istnieje możliwość zamówienia akt na kilka dni jednocześnie. Jeśli chcemy otrzymać akta następnego dnia, to musimy przekazać je do godziny 12.

W przypadku pojawienia się jakichkolwiek wątpliwości należy udać się do Pracowni Informacji Naukowej, w której kompetentni pracownicy odpowiadają na wszelkie pytania. W Pracowni Informacji Naukowej na stanowiskach komputerowych znajdują się pełne katalogi informujące o dostępnych zbiorach. Katalogi znajdujące się na stronie internetowej nie posiadają informacji o aktach powojennych. Pracownia Informacji Naukowej jest otwarta codziennie od poniedziałku do piątku między 9 a 15, natomiast Pracownia Naukowa w tych samych dniach zazwyczaj między 9 a 19. W obu pracowniach można uzyskać informacje osobiście, telefonicznie bądź w formie mailowej. Wszelkie zmiany, informacje o skróceniu czasu pracy, bądź dniach wolnych widnieją w kalendarzu wywieszonym na stronie internetowej. Na stronie internetowej znajduje się również mapka, która ułatwia dotarcie do Archiwum.

Jeśli chcemy skorzystać z akt powojennych określonych symbolem TAP, musimy wypełnić dodatkowy wniosek o udostepnienie akt, w którym poza celem badawczym wskazujemy konkretne akta, które nas interesują. W przypadku teczek osobowych poza symbolem i numerem teczki wskazujemy imię, nazwisko, rok urodzenia i imię ojca intersującej nas osoby.

Czas realizacji rewersu zależy od terminu jego złożenia. Materiały wymagające przygotowana do udostępnienia (spaginowania, zabiegów konserwatorskich itp.) udostępniane są w terminie umożliwiającym wykonanie tych prac, wyznaczonym przez obsługę Pracowni Naukowej.

5. Kopiowanie materiałów archiwalnych

W czasie korzystania z archiwaliów w Pracowni Naukowej można wykonać nieodpłatnie ich kopie własnym aparatem fotograficznym, o ile przeznaczone będą do osobistego niekomercyjnego użytku. Ze względu na bezpieczeństwo materiałów niedopuszczalne jest używanie lampy błyskowej i manipulowanie archiwaliami inne niż wynikające ze zwykłego korzystania. Kopiowanie powinno odbywać się również w taki w sposób, żeby nie zakłócać pracy innych użytkowników (np. bez użycia statywu).

Podczas wizyty w Pracowni Naukowej wykonanie kopii można też zlecić Archiwum, w ramach odpłatnej usługi, wypełniając odpowiedni formularz [ksero] [foto] [skan]. Płatność

za wykonane zlecenie wymagana jest przed wydaniem zainteresowanemu zamówionych reprodukcji.

6. Kwerendy i poświadczenia

Osoby prywatne i instytucje mogą zwracać się pisemnie do Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie o przeprowadzenie kwerendy (poszukiwania informacji w zasobie akt). Archiwum realizuje kwerendy wyłącznie w sprawach poświadczeniowych, dla celów prawno-administracyjnych, w celu ustalenia czasu, miejsca i przebiegu służby (pracy) oraz dla potrzeb emerytalno-rentowych.

Kwerendy dotyczące prac naukowo-badawczych (w tym przygotowania słowników osobowych), badań genealogicznych i regionalistycznych, określenia stanu prawnego nieruchomości, ustalenia przebiegu służby i szlaków bojowych jednostek wojskowych dla celów innych niż poświadczeniowe realizowane są osobiście przez zainteresowanych albo ich upoważnionych przedstawicieli w Pracowni Naukowej CAW WBH. Pismo może zostać doręczone osobiście lub pocztą tradycyjną. W przypadku kwerend realizowanych na zlecenie osób trzecich, przedstawić należy oryginalną lub uwierzytelnioną kopię pełnomocnictwa. Kwerendy wykonywane są nieodpłatnie, płatne są ewentualnie kopie odnalezionych dokumentów. Zaświadczenia lub uwierzytelnione kopie/odpis/wypis/ wydaje się wyłącznie do celów postępowań sądowo-administracyjnych. CAW WBH rozpatruje wyłącznie kwerendy podpisane przez zleceniodawcę. Pismo kierowane do WBH powinno zawierać poniższe dane:

- imię i nazwisko wnoszącego pismo lub nazwa instytucji
- adres (kod pocztowy, miejscowość, ulica i nr domu) wnoszącego pismo,
- określenie celu, do jakiego ma służyć wynik kwerendy (urzędowy lub prywatny),
- określenie przedmiotu sprawy - czego lub kogo (imię, nazwisko i jego ewentualne zmiany, data i miejsce urodzenia) lub jakich dokumentów dotyczy kwerenda (metryka, świadectwo, umowa, decyzja, wpis itp.), określenie jej zakresu czasowego i terytorialnego, a także podanie zebranych wcześniej innych istotnych informacji dotyczących przedmiotu sprawy, które ułatwią przeprowadzenie kwerendy.

W przypadku braku podstawowych danych prosi się o ich uzupełnienie. Aby ułatwić sformułowanie zapytania, które użytkownicy kierują do Archiwum, zamieszczono przykłady najczęściej spotykanych rodzajów kwerend i informacje potrzebne do ich realizacji.

7. Kwerendy osobowe

W przypadku kwerend osobowych należy podać:

- dane osoby, której ma dotyczyć kwerenda: imię, nazwisko, imię ojca, stopień wojskowy,
- pełną nazwę jednostki wojskowej / szkoły / instytucji, numer jednostki wojskowej lub numer poczty polowej (miejsce postoju).
- W przypadku kwerend własnościowych - związanych z posiadaniem prawa własności do nieruchomości:
- konieczne jest określenie celu prowadzonych poszukiwań oraz rodzaju poszukiwanej dokumentacji (np. decyzje urzędowe, akta spraw wywłaszczeniowych),

- do wniosku należy dołączyć dokumenty wykazujące posiadany interes lub obowiązek prawny w odniesieniu do prowadzonej sprawy,
- w przypadku kwerend realizowanych na zlecenie osób trzecich, należy przestawić oryginał lub uwierzytelnioną kopię pełnomocnictwa.
- Informacje o nieruchomościach:
- imię i nazwisko lub nazwa ówczesnego właściciela/właścicieli,
- usytuowanie i adres nieruchomości,
- nr działki,
- nr parceli,
- nr księgi wieczystej, w której nieruchomość została zapisana.
  Kwerendy o wypadkach nadzwyczajnych (rozstrzelania, represje itp.):
- dane osoby, której ma dotyczyć kwerenda: imię, nazwisko, imię ojca, stopień wojskowy,
- dokładne miejsce i data zdarzenia,
- pełna nazwa jednostki wojskowej / szkoły / instytucji, numer jednostki wojskowej lub numer poczty polowej (miejsce postoju)

8. Zakończenie

Powyższe rozważania mogą prowadzić do wniosku, że Centralne Archiwum Wojskowe jest jednym z najważniejszych archiwów w Polsce. Posiada w swoich zbiorach materiały, które mogą dostarczyć cennych informacji nie tylko w zakresie tematyki ściśle wojskowej, ale również w badaniach naukowych na innych polach w zależności o uzyskanych efektów. Obecnie dostęp do archiwum nie sprawia już większych trudności. CAW posiada dużą i przestronną salę. Materiały można otrzymać w krótkim czasie i samodzielnie wykonać potrzebne kopie, a w razie potrzeby zamówić kserokopie bądź skany. Zasób Centralnego Archiwum Wojskowego i sposób jego udostępniania pokazuje zestaw dobrych praktyk, jakimi powinny się kierować inne archiwa.

Bibliografia:

Opracowanie:

1. Roman W., Centralne Archiwum Wojskowe 1918 – 1998, Toruń 2009.

Netografia:

2. Biogram Kazimierza Sosnkowskiego, http://www.sww.w.szu.pl/index.php?id=biografia_kazimierz_Sosnkowski (2020.09.27).
3. Centralne Archiwum Wojskowe, https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/centralne-archiwum-wojskowe (2020.09.27).
4. Formularze, https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/formularze-2018-11-15-vfa2/ (2020.09.27).
5. Kalendarz pracy obu Pracowni, https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/centralne-archiwum-wojskowe -2018-08-10-4/ (2020.09.27).
6. Kontakt, https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/kontakt-2018-08-28-a/ (2020.09.27).

7. Kwerendy i poświadczenia, https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/kwerendy-i-poswiadczenia-2018-11-15-4lm1/ (2020.09.27).
8. Mapa dojazdu, https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/kontakt-2018-08-28-a/ (2020.09.27).
9. Powstanie Wojskowego Biura Historycznego, https://wbh.wp.mil.pl/pl/articles/aktualnosci-wbh-42rc/2016-06-042dya-powstanie-wojskowego-biura-historycznego/ (2020.09.27).
10. Stanisław Celichowski, https://wbh.wp.mil.pl/pl/skanywyszukiwarka_bazy_personalne/?kategoria_bazy_osobowej=&imie=stanisław&nazwisko=celichowski&miejsce_urodzenia=&imie_ojca=&sygnatury=&sort=kategoria_bazy_osobowej&sort_type=%2B#wynik (2020.09.27).
11. Wyszukiwarka zasobu CAW, https://wbh.wp.mil.pl/pl/skanywyszukiwarka_zaawansowana/ (2020.09.27).
12. Zasady korzystania z zasobu, https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/zasady-korzystania-z-zasobu-2018-11-15-ioco/ (2020.09.27).
13. Zasób Centralnego Archiwum Wojskowego, https://wbh.wp.mil.pl/pl/pages/zasob-2018-11-16-qr5i/ (2020.09.27).

14. STAGNACJA STOSUNKÓW MIĘDZY POLSKĄ A REPUBLIKĄ FEDERALNĄ NIEMIEC PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ I PRÓBA ICH OŻYWIENIA W LATACH SZEŚĆDZIESIĄTYCH XX WIEKU

Bartosz Różanek
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Wydział Historyczny
Email: bartoszrozanek@wp.pl

Abstrakt: Poniższy artykuł ma na celu przedstawić stosunki między Polską a Niemcami Zachodnimi po II wojnie światowej. Głównym problemem do rozwiązania okazała się kwestia granicy polsko – niemieckiej. Autor przedstawi kolejne wydarzenia dotyczące kolejnych kroków, które umożliwiły ostateczną normalizację wzajemnych stosunków w 1970 roku.

1. Wstęp

Porozumienie Polski z Niemiecką Republiką Demokratyczną nastąpiło w dość krótkim czasie i nie nastręczyło większych problemów. Taki rozwój wypadków z pewnością ułatwił fakt, że zarówno Polska jak i NRD należały do jednego bloku politycznego. Ważnym elementem prowadzącym do szybkiego uregulowania tej sytuacji stało się również duże zaangażowanie Związku Radzieckiego, który upatrywał w porozumieniu polsko – niemieckim skonsolidowanie bloku wschodniego. Zupełnie inaczej sprawa wyglądała w przypadku porozumienia naszego kraju z drugim państwem niemieckim. Główny problem polegał na tym, że państwo zachodnioniemieckie od początku swego istnienia dążyło do rewizji Umowy Poczdamskiej, kwestionując jej ustalenia i twierdząc, że ostateczne uregulowanie powojennych granic ma nastąpić w traktacie pokojowym, którego stroną miały być suwerenne Niemcy. Polityka RFN w stosunku do tej kwestii ewoluowała i ostateczna zmiana stanowiska spowodowała rozmowy polsko – niemieckie i zawarcie w następstwie tego faktu układu w 1970 roku, który również, nie bez problemów, ratyfikowano niecałe dwa lata później.

2. Powojenne stanowisko władz RFN w stosunku do granicy polsko - niemieckiej

Punktem wyjścia dla oficjalnego stanowiska RFN było stwierdzenie ciągłości między obecnym państwem zachodnioniemieckim a dawną państwowością niemiecką. Z tego względu do końca 1969 roku ignorowano istnienie NRD zaprzeczając temu, jakoby była ona państwem i podmiotem międzynarodowym. Utrzymywano, że RFN istnieje w granicach z 1937 roku, co zaprzeczało Umowom Poczdamskim, a tym samym tytuł do ziem oddanych Polsce nadal przypisywano sobie. Z tego względu sądy zachodnioniemieckie przez długi czas traktowały te tereny jako część składową terytorium niemieckiego. Stanowisko naczelnych organów państwa było przez długi okres jednoznaczne, co wyrażano w stwierdzeniu, że pod względem prawnym Rzesza Niemiecka i obecna Republika były identyczne. Natomiast ustawa zasadnicza nie stworzyła nowego państwa, a jedynie reorganizowała stare. Republika „jest kontynuacją Rzeszy Niemieckiej jako podmiotu prawa międzynarodowego; jest ona jedynym i suwerennym państwem niemieckim. (…) Jedność ludu względnie narodu opiera się

na woli ludności skierowanej na istnienie jedynego państwa niemieckiego. Republika Federalna (…) ma oparcie w woli państwowej. Z tej przyczyny rząd federalny – jako jedyny rząd niemiecki – jest rzecznikiem całego narodu niemieckiego (…)" (Skubiszewski, 1975, s. 210).

Tak ujęte stanowisko prowadziło do roszczenia ze strony rządu federalnego stwierdzającego, iż reprezentują one „całe Niemcy" (Skubiszewski, 1975, s. 210) i cały naród niemiecki. Wysuwając tezę, że tylko RFN jest identyczne pod względem państwowości i podmiotowości międzynarodowej podkreślił, że wyłącznie jej organy państwowe mogą skutecznie działać na polu międzynarodowym w imieniu całych Niemiec. Sankcją tego roszczenia była doktryna Hallsteina. Wzięła nazwę od nazwiska profesora Walter Hallsteina będącego sekretarzem stanu w niemieckim Ministerstwie Spraw Zagranicznych w latach 1951 – 1958 w Bonn, choć faktycznie sformułował ją kanclerz Konrad Adenauer po nawiązaniu stosunków dyplomatycznych między RFN i ZSRR. Stwierdzała ona, iż zawarcie stosunków dyplomatycznych z NRD przez państwo trzecie będzie odbierane za akt nieprzyjazny, pogłębiający podział Niemiec. Konsekwencją takiego stanu rzeczy było zerwanie stosunków dyplomatycznych z takim państwem. Wyjątkiem od reguły miało być stanowisko wobec ZSRR, które utrzymywało stosunki dyplomatyczne zarówno z NRD jak i RFN, a państwo zachodnioniemieckie uzasadniało to koniecznością ponoszenia przez państwo radzieckie odpowiedzialności za „Niemcy jako całość" (Skubiszewski, 1975, s. 211). Ze stosowania powyższej doktryny wycofano się z końcem 1969 roku.

Oficjalne stanowisko RFN poza argumentami historycznymi było również wspierane przez rozmaite konstrukcje prawne budowane przez zachodnioniemieckich teoretyków prawa. Najbardziej popularna stała się teoria identyczności, która miała jak wyżej wskazano poparcie rządu federalnego. Wyróżnia się kilka jej rodzajów. Teoria identyczności terytorium bardzo odbiega od rzeczywistości politycznej i prawnej, gdyż według niej RFN obejmuje swymi granicami obszar Rzeszy z 1937 roku. Teoria jądra państwowego wskazuje identyczność terytorium państwa zachodnioniemieckiego z dawną Rzeszą, choć władza państwowa ma mniejszy zasięg niż terytorium państwa, a obejmuje obszar znajdujący się w dzisiejszych granicach Republiki. Teoria ta, mająca wielu zwolenników, przyjęta została przez Federalny Sąd Konstytucyjny, a zbliżało się do niej orzecznictwo Federalnego Sądu Najwyższego. Teoria państwa skurczonego stwierdzała, że państwo niemieckie funkcjonuje na obszarze jedenastu landów zachodnioniemieckich i w ten sposób skurczyło się zarówno pod względem terytorialnym jak i prawnym. Jednak istnieje nadal w osobie prawnej Republiki Federalnej, która może wysuwać roszczenia do pozostałych terytoriów uznanych jednak do momentu połączenia jako terytorium zagraniczne. Teoria zgodności opiera się na założeniu, że nie może nastąpić rozbieżność między obszarem, którym jest terytorium państwowe a obszarem, na którym obowiązuje prawo konstytucyjne. Zgodnie z nią Republika Federalna jest państwem mającym granice z 1937 roku. Teoria częściowej identyczności zakłada, że państwo niemieckie istnieje zarówno w postaci RFN jak i NRD, ale dopiero wspólnie mają tworzyć jedno państwo niemieckie. Teoria nowego państwa albo irredenty wskazuje, że Republika Federalna jest nowym, choć jedynym państwem niemieckim, a NRD wyłącznie „irredentą Niemiec" (Skubiszewski, 1975, s. 213). Kolejne teorie wskazują, że istnieją dwa odrębne, choć nierównorzędne, państwa niemieckie na byłym obszarze Rzeszy – RFN i NRD. Teoria dachu wskazuje, iż państwo niemieckie to zbiór odrębnych porządków prawnych.

Charakter państwowy mają RFN i NRD, natomiast niepaństwowy Berlin Zachodni, Berlin oraz inne obszary położone na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej. Jedną z jej odmian jest teoria państwa – jądra. Jej założeniem jest stwierdzenie, że RFN nie jest identyczna pod względem terytorialnym, lecz władzy państwowej – niemiecka władza państwowa wykonywana jest na obszarze obowiązywania Ustawy Zasadniczej. Jednak w odróżnieniu do teorii jądra państwowego RFN jest wyłącznie pewnym, a nie właściwym państwem niemieckim. Jeszcze inaczej położenie Niemiec pokazuje teoria sporu o następstwo. Według niej obie Republiki występują z roszczeniem, że są identyczne z Rzeszą i tylko jedna z nich może reprezentować Niemcy jako całość. Należy stwierdzić, że powyższe teorie w większości „bardziej należą do świata fantazji niż do nauki prawa" (Skubiszewski, 1975, s. 214). Mocarstwa zachodnie nie miały takiego samego poglądu na powyższe kwestie jak rząd federalny. Z jednej strony podkreślały, że jest on „uprawniony do przemawiania w imieniu całych Niemiec jako przedstawiciel narodu niemieckiego w sprawach międzynarodowych" (Skubiszewski, 1975, s. 214). Jednak z drugiej strony mocarstwa zachodnie nigdy nie uznały rządu zachodnioniemieckiego za rząd ogólnoniemiecki. Mógł on działać wyłącznie ze skutkiem i w imieniu swego państwa, a nie Niemiec w granicach z 1937 roku. Wynika z tego, że nie identyfikowały one RFN z „Niemcami jako całością" (Skubiszewski, 1975, s. 215).

Wcześniej wspomniano, że stosunek Republiki Federalnej Niemiec do postanowień Umowy Poczdamskiej był na początku jej istnienia bardzo negatywny. Taką postawę inspirowało zarówno stanowisko mocarstw zachodnich jak i działalność nowopowstałych partii politycznych oraz ugrupowań, które głosiły program rewizjonistyczny. RFN zajęła negatywne stanowisko wobec aktów prawnych, które wynikały z bezwarunkowej kapitulacji Rzeszy Niemieckiej w wyniku następujących zdarzeń. Mocarstwa zachodnie podjęły decyzję o utworzeniu państwa zachodnioniemieckiego z trzech stref okupacyjnych. Poza tym formalnie zakończyły stan wojny z Niemcami. Natomiast RFN uzyskała pełną suwerenność w dniu 23 października 1954 roku na podstawie postanowień układów paryskich. Koncepcja nieuznawania Umowy Poczdamskiej była związana ze stanowiskiem nauki zachodnioniemieckiej, z które tamtejszy rząd czerpał wygodne dla niego argumenty prawne. Powyższe zdarzenia pokazują, ze z dniem powstania RFN za jeden z głównych celów oficjalnej polityki stało się hasło rewizji granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej (Szydlak, 1974).

Republika Federalna Niemiec powstała we wrześniu 1949 roku. Już od początku swego istnienia podjęto restytucję tradycyjnej polityki wschodniej. Jej głównym celem była rewizja decyzji podjętych przez wielkie mocarstwa w Poczdamie. Jednak plany formułowano stopniowo. Spowodowane to było przede wszystkim faktem, że od zakończenia wojny, kiedy Niemcy uznano „państwem nieprzyjacielskim" (Szydlak, 1974, s. 76) nie upłynęło zbyt wiele czasu. Poza tym RFN nadal posiadała ograniczoną suwerenność i była podmiotem międzynarodowym, który posiadał ograniczoną zdolność do działania. W niektórych obszarach działała samodzielnie, a w innych decyzje podejmowały wielkie mocarstwa. Wynikało to z postanowień Umowy Poczdamskiej. „Rada Ministrów Spraw Zagranicznych przygotowuje uregulowanie pokojowe z Niemcami, które przedstawione będzie do akceptacji rządowi Niemiec, skoro tylko odpowiedni rząd powstanie" (Szydlak, 1974, s. 76).

W pierwszych latach po powstaniu państwa zachodnioniemieckiego sformułowano koncepcję stanowiącą podstawę jej polityki zagranicznej, która polegała na powoływaniu się na decyzje Umowy Poczdamskiej, interpretując jej postanowienia na swoja korzyść. Jednak

stopniowo zaczęto odchodzić od tych założeń, przechodząc na pozycję całkowitej negacji umowy zawartej w Poczdamie, nie tylko treści ale również jej istoty prawnej jako aktu prawa międzynarodowego. Lata 1952 – 1969 to okres całkowitej negacji Umowy Poczdamskiej i jej postanowień. Okres ten rozpoczyna wydanie układu ogólnego w dniu 26 maja 1952 roku, który pozwalał RFN na swobodne negocjowanie traktatu pokojowego. Dzięki niemu państwo uzyskało częściową suwerenność. Interpretowano go zgodnie z rewizjonistyczną linią, jak choćby poprzez stwierdzenie, że układ ten potwierdzał istnienie Niemiec w granicach z 1937 roku. Jednak w pełnym wymiarze zaprzeczeniem Umowy Poczdamskiej było stwierdzenie podane w biuletynie rządowym RFN z 18 maja 1952 roku, że Umowa Poczdamska jest politycznie „porozumieniem martwym" (Szydlak, 1974, s. 77). Wysuwano jednocześnie koncepcje, które, z punktu widzenia zachodnioniemieckiego, rozwiązywałyby ten problem poprzez choćby zarządzanie ziem na wschód od Odry i Nysy przez polsko – niemieckie kondominium. Jednak już po paru latach zaczęły być widoczne pierwsze głosy postulujące doprowadzenie do dialogu z Polską, jak choćby wystąpienie sekretarza stanu O. Lenza (Szydlak, 1974).

3. Trudne początki budowania wzajemnych relacji

Na początku 1955 roku, już po formalnym zakończeniu wojny z Niemcami, premier Polski wyraził zainteresowanie nawiązaniem stosunków dyplomatycznych z państwem zachodnioniemieckim. Jednak stanowisko rządu bońskiego było pełne rezerwy. Dodatkowo w wywiadzie telewizyjnym kanclerz Adenauer poparł rewizjonistyczną koncepcję „prawa do stron ojczystych". W 1959 roku RFN stanowczo odrzuciła radziecki projekt traktatu pokojowego, który uwzględniał granicę poczdamską. Minister H. von Brentzno stwierdził: „Niemcy maja przyjąć bez sprzeciwu i ostatecznie tę niesłuszną regulację (…) Jest tylko jedna odpowiedź (…) na te żądania i oznacza ona nie" (Skubiszewski, 1975, s. 221). W latach 1960 i 1961 Berthold Beitz prowadził w Warszawie rozmowy na temat normalizacji stosunków między PRL a RFN. Jednak zakończyły się one niepowodzeniem, a sam Beitz winę za to przypisywał stronie niemieckiej. Polacy nie byli skłonni zgodzić się na prowizoryczne stosunki z RFN, a gotowi byli je nawiązać dopiero po uznaniu przez Republikę Federalną granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. W 1961 roku pierwszy sekretarz KC PZPR Władysław Gomułka podkreślił również, że punktem wyjścia dla normalizacji stosunków jest wyrzeczenie się przez RFN roszczeń terytorialnych. Natomiast w marcu 1963 roku Józef Cyrankiewicz podczas pobytu w Nowym Jorku, wyrażając zadowolenie z rozwoju handlu między Polska i RFN, dodał, że „uznanie przez rząd boński granicy na Odrze i Nysie mogłoby spowodować całkowitą normalizację stosunków pomiędzy Niemiecką Republiką Federalną a Polską" (Skubiszewski, 1975, s. 221). Natomiast strona niemiecka często podkreślała, że niezwykle trudno jest utrzymywać normalne stosunki dyplomatyczne między krajami, które spierają się o określone terytorium. Na początku lat sześćdziesiątych zajęto się głównie rozwojem stosunków gospodarczych. Podpisano porozumienie handlowe, zaczęły działać przedstawicielstwa handlowe nie będące jednak odpowiednikami placówek dyplomatycznych lub konsularnych (Skubiszewski, 1975).

4. Nowa polityka Niemiec Zachodnich wobec Polski

W latach 1963 – 1969 następowało załamywanie się starej i tworzenie nowej polityki zagranicznej RFN zwłaszcza w polityce wschodniej. Następca Adenauera na stanowisku kanclerza Ludwig Erhard stwierdził, że wprawdzie „uważamy za iluzję, by można wierzyć, iżby rozwiązanie kwestii niemieckiej dało się osiągnąć wbrew woli narodów wschodnioeuropejskich, to jednak nadal stał na gruncie koncepcji terytorium z 1937 roku" (Skubiszewski, 1975, s. 222). Wycofujący się z polityki Adenauer sugerował szukanie pokojowego porozumienia z państwami wschodnioeuropejskimi, w tym z Polską. Natomiast rząd Erharda przedstawił wiele propozycji w sprawie rozbrojenia i wyrzeczenia się siły. W nocie przesłanej Polsce powtórzono pogląd, że sprawa uregulowania granic miała nastąpić dopiero w momencie zawarcia traktatu pokojowego i uznania ich przez ogólnoniemiecki rząd wybrany w wolnych wyborach. W odpowiedzi rząd PRL zaprotestował przeciw takiemu stanowisku (Skubiszewski, 1975).

W latach sześćdziesiątych część opinii publicznej w Niemczech, również partia liberalna (FDP) i partia socjaldemokratyczna (SDP), coraz bardziej były rozczarowane metodami prowadzonymi przez rządzących. Zaczęto poszukiwać nowych rozwiązań. Pewien postęp nastąpił po utworzeniu tzw. wielkiej koalicji przez CDU/CSU i SDP. Deklaracja rządu Kiesingera i Brandta z 13 grudnia 1966 roku nie jest już tak stanowcza, jak wydawane przez ich poprzedników i nie wymienia granic z 1937 roku za obowiązujące. Kiesinger stwierdził, że „w szerokich warstwach narodu niemieckiego istnieje żywe pragnienie pojednania z Polską, której historii, pełnej cierpień, nie zapomnieliśmy, i której żądanie, aby wreszcie żyć na terytorium państwowym o zagwarantowanych granicach, rozumiemy lepiej niż w dawniejszych czasach, a to z uwagi na teraźniejszy los naszego własnego podzielonego narodu. Lecz granice Niemiec ponownie zjednoczonych mogą być ustalone jedynie w swobodnie zawartej regulacji z rządem ogólnoniemieckim, w regulacji, która winna stworzyć założenia dla uzgodnionego przez oba narody, trwałego i pokojowego stosunku dobrego sąsiedztwa" (Skubiszewski, 1975, s. 224 – 225).Jednocześnie dodał, że RFN odchodzi od doktryny Hallsteina oferując nawiązanie stosunków dyplomatycznych. W odpowiedzi minister spraw zagranicznych Polski potwierdził, że nawiązanie stosunków z RFN należy łączyć z dotychczasowymi kierunkami polityki tego państwa dotyczącymi broni nuklearnej i stanowiska dotyczącego granic europejskich a zwłaszcza granicy polsko – niemieckiej. Wraz z upływem czasu stanowisko Bonn ewoluowało, głównie pod wpływem SPD. Brandt, będący wówczas wicekanclerzem i ministrem spraw zagranicznych, stwierdził na zjeździe SPD w Norymberdze, że najlepszym rozwiązaniem w tym momencie będzie „uznanie, względnie poszanowanie linii Odry i Nysy aż do regulacji w traktacie pokojowym" (Skubiszewski, 1975, s. 226). W kolejnym wystąpieniu wycofał się jednak ze sformułowania uznania granicy, zastępując je poszanowaniem. Wynikało z tego jasno, że w obrębie rządu wystąpiło niejednolite stanowisko dotyczące dziedziny *Ostpolitik*, a zwłaszcza rozwiązania kwestii granicy polsko – niemieckiej (Skubiszewski, 1975).

W latach 1967 i 1968 sytuacja międzynarodowa powodowała, że normalizacja pomiędzy Polską i RFN była niemożliwa. Jednak już pod koniec 1968 roku nastąpiła poprawa wzajemnych stosunków. Kolejny rok przyniósł ocieplenie relacji. 17 września 1969 roku Władysław Gomułka w swym przemówieniu potwierdził chęć normalizacji stosunków i nawiązując do wypowiedzi Brandta stwierdził, że „z politycznego punktu widzenia

norymberska formuła SPD w sprawie uznania przez RFN granicy na Odrze i Nysie stanowi krok naprzód w porównaniu ze stanowiskiem wyrażanym w tej sprawie przez wszystkie rządy RFN" (Skubiszewski, 1975, s. 227). Dodał również: „Nie ma przeszkód natury prawnej, aby NRF nie mogła uznać istniejącej granicy zachodniej Polski za ostateczną. W każdej chwili gotowi jesteśmy zawrzeć z NRF taki układ międzypaństwowy, podobnie jak 19 lat temu zawarliśmy w tej sprawie układ z NRD" (Skubiszewski, 1975, s. 228). Reakcja ministra Brandta była natychmiastowa i wyrażała gotowość do podjęcia rozmów. Jednak do takowych doszło dopiero po wyborach w Niemczech i powstaniu nowej koalicji (Skubiszewski, 1975).

Poza stosunkami oficjalnymi, które rozgrywały się na poziomie rządów, bardzo istotnym elementem prowadzącym do normalizacji stosunków Polski z RFN i ostatecznego usankcjonowania polskiego władztwa na Ziemiach Odzyskanych była działalność polskiego kościoła katolickiego. Bardzo doniosłym w skutkach było wystosowanie listu biskupów polskich do biskupów niemieckich z 18 listopada 1965 roku, który zawierał znamienne słowa „wyciągamy do was dłonie (…), przebaczamy i prosimy o przebaczenie" (Dobrosz, 2001, s. 70). Wywołało to ogromną burzę ze strony władz PRL i nagonkę na polskie duchowieństwo. Należy przyznać, że patrząc z perspektywy czasu ten list był aktem dużej odwagi zarówno wobec władzy jak i społeczeństwa polskiego. Niestety odpowiedź biskupów niemieckich nie była już na miarę epokowego listu biskupów polskich. Stwierdzono w nim zaledwie, że niemiecki Kościół katolicki nie będzie stawiał przeszkód w tym, aby nastąpiła normalizacja wzajemnych stosunków i konieczne uregulowanie polskiej organizacji kościelnej na Ziemiach Odzyskanych. Dużo ważniejsze było memorandum niemieckiego Kościoła ewangelickiego z października 1965 roku „O sytuacji wypędzonych i stosunku narodu niemieckiego do jego wschodnich sąsiadów". Wskazywano tam o gotowości do poniesienia winy i zadośćuczynienia. Adresowane do społeczeństwa Niemców Zachodnich wywołało poważną dyskusję, gdyż po raz pierwszy tak duży ośrodek opiniotwórczy oficjalnie sprzeciwił się rewizjonistycznej polityce tamtejszego rządu. Kościół podkreślał, że „pełne przywrócenie dawnego stanu posiadania, które byłoby jeszcze możliwe w pierwszych latach po 1945 roku, dwadzieścia lat później nie jest już możliwe, ponieważ zagroziłoby to egzystencji Polski, co Niemcy (…) powinny respektować" (Skubiszewski, 1975, s. 224).

5. Stosunek państwa zachodnioniemieckiego do Umowy Poczdamskiej

Po przedstawieniu rysu historycznego dotyczącego stosunków między Polską i RFN poniżej zostanie bardziej szczegółowo pokazany stosunek państwa zachodnioniemieckiego do Umowy Poczdamskiej. Już wcześniej wspomniano, że w pierwszej fazie istnienia RFN akceptowała tą umowę, interpretując jej postanowienia na swoją korzyść, a w późniejszym okresie odrzuciła ją całkowicie. Poniżej przedstawione zostaną argumenty strony niemieckiej oraz kontrargumentacja polskich prawników i historyków.

Punktem wyjścia do nieuznawania postanowień Umowy Poczdamskiej przez RFN było stanowisko tego państwa, które zasadzało się na nieuznawaniu wszystkich aktów prawnych dotyczących powojennych Niemiec. Jego elementami były następujące tezy: Niemcy funkcjonują w granicach z 1937 roku , a granica między Polską a zjednoczonymi Niemcami ma zostać ostatecznie ustalona w traktacie pokojowym. Wynikały z tego następujące stwierdzenia: najpierw ma dojść do zjednoczenia Niemiec, a dopiero później ma być ustalona granica polsko – niemiecka, granica na Odrze i Nysie Łużyckiej jest wyłącznie

demarkacyjna, Niemcy miały zostać zjednoczone w granicach z 1937 roku, a wiec wraz z Ziemiami Odzyskanymi, Układ Zgorzelecki jest pozbawiony mocy prawnej, a wyłącznie rząd zachodnioniemiecki jest reprezentantem całego narodu niemieckiego. Najważniejszym elementem kształtującym stosunek RFN do Umowy Poczdamskiej było stwierdzenie, sprzeczne zresztą z prawem międzynarodowym, że Rzesza Niemiecka nadal istnieje w granicach przedwojennych i z mocy prawa jest reprezentowania przez RFN. Było to stwierdzenie zgodne z teorią identyczności, która jednak nigdy nie zyskała oficjalnej rangi konstytucyjności (Szydlak, 1974).

Przykładem powołania się na nią był wyrok Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 4 maja 1955 roku: „Konstytucja zakłada, że Niemcy są państwem, które obejmuje cały naród niemiecki w granicach z 31 grudnia 1937 roku i które istnieją także obecnie. On także (chodzi o rząd NRF) reprezentuje pogląd, że NRF identyfikuje się z Rzeszą Niemiecką z 31 grudnia 1937 roku" (Szydlak, 1974, s. 83). Również inny wyrok, tym razem Federalnego Sądu Najwyższego z 22.września 1955 roku potwierdził to stanowisko: Miasto Wrocław i dziś jeszcze należy do terytorium Rzeszy Niemieckiej, dla obszaru której miarodajny jest stan z 31 grudnia 1937 roku" (Szydlak, 1974, s. 83).

Obok tezy określającej terytorium Niemiec w granicach z 1937 roku ważną rolę odegrała koncepcja uregulowania ostatecznej granicy polsko – niemieckiej dopiero w traktacie pokojowym, którego stroną będą zjednoczone Niemcy. Była ona wysuwana przez kolejne rządy RFN. Przykładem może być choćby oświadczenie rządu wydane 15 kwietnia 1965 roku w związku z zawarciem układu z ZSRR.

Stosunek RFN do zagadnienia formy umowy międzynarodowej jest elastyczny. Oznacza to, że państwo zachodnioniemieckie, tak jak teoria prawa międzynarodowego, stwierdza możliwość zawarcia jej w różnej formie. Jako zasadniczą uznaje pisemną formę, co potwierdza stosowana praktyka, a dowodem na to są układy zawarte między Polska i RFN czy ZSRR i RFN.

Zgodnie z praktyką międzynarodową, od której nie odbiega postępowanie państwa zachodnioniemieckiego, kompetencje do zawierania umów międzynarodowych wynikają nie tylko z postanowień prawa międzynarodowego, ale również prawa wewnętrznego. Ustawa Zasadnicza RFN stwierdza, że umowy zawiera prezydent Związku, który go reprezentuje. Natomiast wówczas gdy dotyczy ona stosunków politycznych państwa lub dotyczy spraw będących przedmiotem ustawodawstwa związkowego, wymaga ona zgody na podpisanie wyrażone w postaci ustawy związkowej właściwego organu. Niemieckie prawo konstytucyjne dzieli umowy na te zawierane przez organy federalne lub krajowe. Do umów zawieranych przez organy federalne należą wszystkie te, które regulują stosunki polityczne z zagranicą. Natomiast prezydent może w tym wypadku wyłącznie udzielić pełnomocnictwa do podpisania umowy, natomiast rząd przedmiotowo kształtuje porozumienie. Zatem prawo daje możliwość zawierania umowy międzynarodowej rządowi i poszczególnym ministrom. W praktyce zachodnioniemieckiej przyjęło się zasadę, iż powyższe umowy nie potrzebują dodatkowo ustawy akceptacyjnej (Szydlak, 1974).

Istotną kwestią, którą podnosiła strona niemiecka, a dotyczyła Umowy Poczdamskiej była sprawa jej nazwy. W prawie międzynarodowym umowę określa się również innymi terminami, jak: układ, deklaracja, porozumienie, choć nie wpływa to na treść danej umowy. Zarzuty podnoszone w nauce RFN były następujące. Używanie sformułowania „deklaracje

poczdamskie" było fałszywe, gdyż faktycznie taki układ nie istniał, natomiast istnieją deklaracje poczdamskie. Nie są umową, gdyż stanowią wyłącznie deklarację wspólnych celów mocarstw. Zawierają one pewne elementy prawne, jednak mają one moc wiążącą wyłącznie wówczas, gdyby cele mocarstw nie zostały osiągnięte lub utrzymane, co według prawników niemieckich już nie występuje (Szydlak, 1974).

Jednak nauka polska odrzuciła powyższe postulaty traktując je jako bezprzedmiotowe i nie mające podstaw prawnych, tym bardziej, że w samym układzie między Polską i RFN określano Umowy Poczdamskie jako „uchwały konferencji poczdamskiej" (Szydlak, 1974, s. 88). Poza tym stwierdzono, że skoro tak wiele uwagi poświęcono kwestii samej nazwy oznacza to, iż nie ma innych argumentów, które mogłyby kwestionować Umowy Poczdamskie jako aktu prawa międzynarodowego (Szydlak, 1974).

Następujące po sobie rządy zachodnioniemieckie stwierdzały, że Umowa Poczdamska jest *res inter alies acta*, a zgodnie z zasadą *res nocet inter alies acta tertiis* (czynność zdziałana między dwoma osobami nie może zaszkodzić trzeciej) Umowa Poczdamska nie miała obowiązywać strony niemieckiej. Odnoszono to głównie do uregulowania zmian terytorialnych. Dążono do wypracowania tezy, iż umowa na niekorzyść państwa trzeciego w tym przypadku jest niezgodna z prawem międzynarodowym. Jednak, jak wskazuje Jan Władysław Szydlak, praktyka międzynarodowa określa, że wszystkie umowy zawarte po zakończeniu konfliktu zbrojnego są na korzyść jednej, a na niekorzyść innej strony. Niekorzystne decyzje są podejmowane w stosunku do państw pokonanych, które jednocześnie pogwałciło podstawowe prawa międzynarodowe będąc agresorem. Przykładem może być choćby okupacja części terytorium niemieckiego po zakończeniu I wojny światowej na mocy traktatu wersalskiego (Szydlak, 1974).

Kolejnym postulatem jaki podnosili Niemcy w stosunku do Umowy Poczdamskiej była kwestia jej obowiązywania. W nauce prawa międzynarodowego wyróżnia się dwa rodzaje umów: terminowe i bezterminowe. Umowę Poczdamską zalicza się do drugiej kategorii, tzn. nie ma określonego *dies ad quem*, czyli nie ma wyznaczonego końcowego terminu obowiązywania. Mimo, że większość umów międzynarodowych ma charakter terminowy, to praktyka międzynarodowa zna wiele przykładów umów, które nie mają wyznaczonego terminu końca ich obowiązywania, jak choćby deklaracje i oświadczenia wielkich mocarstw z 5 czerwca 1945 roku. Jednak Niemcy Zachodnie próbowały podważyć założenie bezterminowości, wysuwając różne koncepcje, które jednak nie były zgodne ani z normami prawa międzynarodowego pozytywnego, ani prawa zwyczajowego. Najbardziej reprezentatywnym przykładem jest teza, że okupacja terytorium Niemiec miała występować wyłącznie w pierwszym okresie po zakończeniu wojny. Jednak nie opracowano żadnej argumentacji prawnej, która miała potwierdzać tą tezę, a także w samej Umowie Poczdamskiej nie wyznaczono żadnego terminu. Poza tym reguluje ona sprawy na tyle istotne i niewymierne czasowo, że utrata mocy obowiązującej winna być wyraźnie potwierdzona. Niemcy wysuwali również postulat tego rodzaju, że powyższa umowa została już wykonana i w związku z tym wygasła. Należy przyznać, że w części zwłaszcza techniczno – organizacyjnej wykonano jej postanowienia, „jednak podstawa umowy zawarta w jej zasadniczych postanowieniach istnieje nadal" (Szydlak, 1974, s. 92). Przykładem, który świadczy w dużym stopniu o jej bezterminowości, jest powołanie się na nią w układzie Polska – RFN.

Umowa Poczdamska ma charakter *pactum in faworem tertio*, czyli umowy na korzyść państwa trzeciego. Jako, że Polska jest takiego rodzaju państwem mogła na jej mocy otrzymać określone prawa. Jednak RFN dążyła do podważenia takiego charakteru umowy, stwierdzając, że nie jest ona ani umową na korzyść ani na niekorzyść państwa trzeciego, a może być traktowana jako *pactum de contrahendo*. Jednak to stanowisko nie miało żadnej podstawy prawnej (Szydlak, 1974).

Powyższe zastrzeżenia dotyczą przede wszystkim formy Umowy Poczdamskiej. Jednak Niemcy także w swoisty sposób interpretowali samą treść. Polski dotyczyły głównie rozdziały IX i XIII i nim będą poświęcone poniższe rozważania. Dotyczyły one polskiej granicy zachodniej oraz transferu ludności niemieckiej. Zgodnie z tematem pracy rozważania ograniczone zostaną do pierwszej kwestii. Postanowienia w tej sprawie są niekorzystne dla Niemiec, dlatego RFN robiła wszystko, aby interpretacja przyniosła pożądany dla niej efekt, czyli spowodowała wywołanie faktu bezprawności i interpretacji na swoją korzyść. Silną grupą wsparcia dla takiego stanowiska byli niemieccy przesiedleńcy, którzy od 1945 roku kontestowali postanowienia poczdamskie. Nie zmienili oni swego stanowiska również po zawarciu układu Polski z RFN. Również niemiecki Kościół katolicki postulował przeciwko wysiedlaniu ludności niemieckiej z terytoriów przyznanych Polsce po II wojnie światowej (Szydlak, 1974).

„Ziemie na zachodzie i północy przyznane Polsce pod tymczasową administrację". Takie stwierdzenie było wysuwane przez rząd zachodnioniemiecki zaraz po powstaniu RFN. Zgodnie z nim ziemie położone na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej miały być oddane wyłącznie pod czasową administrację władz radzieckich i polskich, brakuje natomiast wyraźnej sankcji, która odrywałaby te ziemie od Niemiec. Koncepcję tą usankcjonował Bundestag 13 czerwca 1950 roku, który stwierdził: „Według Umowy Poczdamskiej strefa okupacyjna Niemiec została oddana Polsce jedynie pod tymczasowy zarząd' (Szydlak, 1974, s. 96). Została ona oficjalnie uznana przez rząd RFN, nadając jej postanowieniom charakter tymczasowości i niepewności. Często dodawał do Umowy Poczdamskiej określenia czasowy, prowizoryczny itp., co zmieniało prawno – polityczny charakter postanowień. To stanowisko popierał również niemiecki świat nauki. Koncepcja tymczasowości terytorium po II wojnie światowej wiąże się z koncepcją „Niemiec z 1937 roku". Potwierdzając to stanowisko, tworzono akty prawa wewnętrznego, jak choćby zarządzenie wydane w 1965 roku dzielące Niemcy linią demarkacyjną na trzy strefy, z których jedna to Niemcy Wschodnie zwane „obszarami znajdującymi się pod obcym zarządem" (Szydlak, 1974, s. 96).

Również samej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej starano się przypisać tymczasowy charakter, określając ją jako linię demarkacyjną nie mającą charakteru granicy polsko – niemieckiej. Takie stanowisko zajął rząd RFN w związku z podpisaniem Układu polsko – radzieckiego o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy. „PRL i Związek Radziecki uznały w Układzie z dnia 8 kwietnia 1965 roku linię Odry i Nysy za polską granicę państwową. Rząd NRF zakłada przeciw temu stanowczy protest. W myśl umowy poczdamskiej z dnia 2 sierpnia 1945 roku ostateczne ustalenie granicy niemiecko – polskiej ma nastąpić w traktacie pokojowym" (Szydlak, 1974, s. 97).

Podkreślając tymczasowy charakter granicy stwierdzono, że ostateczne uregulowanie tej kwestii ma nastąpić dopiero w momencie zawierania traktatu pokojowego, a jego stroną może być wyłącznie rząd ogólnoniemiecki. Po podpisaniu układu z Polską RFN kładła nacisk

na określenie „Niemiec jako całości" i dzięki temu zostawiała sobie przestrzeń do ewentualnej zmiany stanowiska w przyszłości. W ramach tego stwierdzenia należy również przypomnieć o negatywnym stanowisku Niemiec Zachodnich do Układu Zgorzeleckiego. Wysuwano tezę, że nowy rząd ogólnoniemiecki nie może być związany odrębnymi układami.

6. Zakończenie i wnioski

Powyższe rozważania wskazują, że stosunki miedzy Polską a państwem zachodnioniemieckim były trudne. Wzajemna wrogość, która występowała w latach pięćdziesiątych przeradzała się w budowanie wzajemnych relacji. Proces ten następował powoli i żmudnie. Mimo, że teoretycy prawa i politycy Republiki Federalnej Niemiec budowali konstrukcje prawne, które podważały ustaloną w Poczdamie granicę polsko – niemiecką, to zmiana polityczna jaka nastąpiła pod koniec lat sześćdziesiątych, czyli dojście do władzy socjaldemokratów w Niemczech, spowodowała ostateczne porozumienie między oboma krajami i odprężenie wzajemnych stosunków.

Bibliografia:

1. Dobrosz J. K., Polska – Niemcy. Trudne sąsiedztwo, Warszawa 2001.
2. Skubiszewski K., Zachodnia granica Polski w świetle traktatów, Poznań 1975.
3. Szydlak J. W., Układ Polska – RFN z 7 XII 1970 o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków a Umowa Poczdamska, Poznań 1974.
4. Hallsteina doktryna [w:] https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Hallsteina-doktryna;3909660.html (2020.09.27).

15. SOCIAL SECURITY BENEFITS IN THE VOIVODESHIPS OF THE SOUTHERN MACROREGION OF POLAND IN 2017-2019- THE SELECTED PROBLEMS

MSc Michał Mrozek
PhD Student
Faculty of Economics, Finance and Management
University of Szczecin
Institute of Economics and Finance
Department of Economics
Email: michaladrianmrozek@gmail.com

Abstract: The paper regards the social security benefits in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019. The aim of the article is the identification of the level of the social security benefits in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 within the selected problems. The following research problems were put forward: How does the diversity of the level of the social security benefits in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 within the selected problems look?; Which of the researched groups of the social security benefits in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 characterised with highest, middle and lowest level? In the theoretical part of the paper was depicted the situation of the social security system in Poland. In the empirical part was presented the analysis of the average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in PLN); amount of retirees and pensioners in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in persons). In the studies was carried out the analysis of the documentation, statistical analysis, comparative analysis, analysis of the dynamics. The results showed that the researched voivodeships characterised with different tendences within the social security benefits. The inference process took place in the deductive way.

Keywords: Social security, Benefits, Voivodeships, Southern Macroregion, Poland

1. Introduction

The Polish social security system comprises three pillars, to which payments are made. The first and second ones are obligatory; the third is not. Contributions are split between the two employment parts (employee and the employer). Primarily, social security is used to income derived under a Polish employment contract and/or Polish service contracts, business activities, and so on, depending on the given situation. As a rule, it does not use to foreign-sourced income, unless EU regulations are used. Presently, Polish social security system is being modified and second pillar will most probably be closed down. Government announced that it will be possible to transfer the funds in 2020 or in 2021 either to the first pillar or to individual retirement account. The aim of the paper is the the identification of the level of the social security benefits in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 within the selected problems. The following research problems were put forward: How does the diversity of the level of the social security benefits in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 within the selected problems look?; Which of the researched groups of the social security benefits in the voivodeships of the southern

macroregion of Poland in 2017-2019 characterised with highest, middle and lowest level? In the theoretical part of the paper was depicted the situation of the social security system in Poland. In the empirical part was presented the analysis of the average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in PLN); amount of retirees and pensioners in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in persons). In the studies was carried out the analysis of the documentation, statistical analysis, comparative analysis, analysis of the dynamics. The results showed that the researched voivodeships characterised with different tendences within the social security benefits. The inference process took place in the deductive way. Time scope of reserach was 2017-2019. The territorial scope of the research were two voivodeships of the southern macroregion of Poland (Małopolskie voivodeship, Śląskie voivodeship). The article consists of five main sections. The first one is an introduction, that describes the research problems and the paper's aim. The second section regards social security system in Poland. The third section depicts results of the carried out research. The fourth section comprises of the author's conclusions, that show the contribution of findings. The last section consists of source materials.

2. Social security system in Poland

The social security system in Poland consists of: the social insurance and social provision system, health insurance system, unemployment benefits and family benefits. Tasks in the sphere of social security are exercised by many institutions, including (Garbiec, 2008; Koczur 2012):

- Social Insurance Institution (Zakład Ubezpieczeń Społecznych, ZUS)- cash benefits and benefits in kind provided from the social insurance under the disability prevention,
- Agricultural Social Insurance Fund (Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, KRUS)- payment of cash benefits and benefits in kind within the framework of disability prevention from farmers' social insurance,
- Ministry of Family, Labour and Social Policy (Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, MRPiPS)- benefits in respect of unemployment, in favour of family and social benefits (from social assistance),
- National Health Fund (Narodowy Fundusz Zdrowia, NFZ)- benefits in kind from health insurance (OECD, 2020).

It should be mentioned that The Social Insurance Institution (ZUS) was established in 1934 by means of an Ordinance of the President of the Republic of Poland of 24 October 1934 on the amendment of the Act of 28 March 1933 on social insurance. Pursuant to the Ordinance, five insurance institutions were merged (Social Insurance Chamber, Sickness Insurance Institution, Accident Insurance Institution, White-Collar Employees' Insurance Institution, Blue-Collar Workers' Insurance Institution). The Social Insurance Institution is a state organisational unit with legal personality. Its tasks are defined in the Act of 13 October 1998 on the social insurance system. ZUS also fulfils numerous features empowered by virtue of other laws. The modifications of the social insurance and health care systems, implemented from 1 January 1999, and their structural nature, strengthened the position of the Social Insurance Institution as the main element in the administration of the Polish social security system (SII, 2019; EC, 2020).

When it comes about types of benefits provided by ZUS Pursuant to the Act of 13 October 1998 on the social insurance system, the Social Insurance Institution establishes the entitlement to social insurance benefits and pays those benefits. It also pays other benefits entrusted by virtue of separate legislation.

The given benefits are payable in diversified life situations (AIS, 2020):

1. In relation to sickness and maternity:
   - sickness allowance,
   - maternity allowance,
   - care allowance,
   - compensatory allowance,
   - rehabilitation benefit;
2. In relation to a long-term incapacity for work:
   - disability pension,
   - training pension;
3. In relation to old age:
   - old-age pension,
   - nursing supplement to old-age pension;
4. In relation to the death of a breadwinner:
   - survivors' pension,
   - supplement to a survivors' pension for double orphans;
5. In relation to accident at work and occupational disease:
   - lump-sum compensation,
   - benefits in respect of sickness, long-term incapacity for work and the death of a breadwinner,
   - dentist services and prophylactic vaccinations,
   - refund of costs incurred in respect of the purchase of orthopaedic equipment,
   - refund of costs of tests required to determine the content of alcohol, narcotic drugs or psychotropic substances in the body;
6. Other:
   - parental supplementary benefit (Mama 4+),
   - funeral grant,
   - social pension,
   - pre-retirement benefit,
   - supplementary benefit for persons incapable of independent existence (500+ for persons with incapacity for independent existence),
   - medical rehabilitation within the framework of disability prevention,
   - subsidising within ZUS accident prevention of such activities carried out by contribution payers that are aimed to help in maintaining the earning capacity throughout the entire period of professional activity (Owczarek and Więckowska, 2011).

System organization of Agricultural Social Insurance Fund (Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS)) is substantive. The legal and organisational structure for the system was given in the Act of 20 December 1990 on the social insurance for farmers.

The Agricultural Social Insurance Fund (KRUS) was established on its basis. The Agricultural Social Insurance Fund is led by its chairman, who reports to the minister in charge of rural development. It should be mentioned that KRUS chairman is appointed and dismissed by the president of the Council of Ministers. His/her appointment occurs at the demand of the minister in charge of rural development. The Farmers' Social Insurance Council (hereinafter referred to as the Farmers' Council) represents the interests of all the insured individuals and beneficiaries of the Fund. It comprises 25 members, who are appointed for a three-year term of office by the minister in charge of rural development from among the candidates proposed by social and professional organisations of farmers and the trade unions of individual farmers and by the National Council of Agricultural Chambers (from 17 May 2018). The Farmers' Council deliver its opinion on draft legal acts governing the insurance, in specified executive acts to the Act and legal acts directly impacting on the existing of insurance, as well as draft activity programmes and financial plans of the Fund. It is empowered to control and assess KRUS functioning. The Farmers' Council also sets the amount of monthly contribution for accident, sickness and maternity insurance for one or several subsequent quarters. The Agricultural Social Insurance Fund functions on the basis of a statute appended to the Regulation No 14 of the Minister of Agriculture and Rural Development of 20 May 2010 on granting the statute to the Agricultural Social Insurance Fund (Official Journal of the Ministry of Agriculture and Rural Development No 10, item 10, as amended) and the organisational regulations appended to Regulation No 34 of KRUS President of 21 December 2018 on adopting the organisational regulations of the Agricultural Social Insurance Fund (Official Journal of KRUS, item 35). KRUS organisational structure includes:

- headquarters,
- 16 regional branches,
- 256 local offices,
- 6 farmer rehabilitation centres.

KRUS is carrying out the specified tasks (AIS, 2020):

- dealing with matters concerning the insured persons and beneficiaries:
- the issues of the farmers' social insurance coverage,
- the assessment and collection of social insurance contributions as well as the award and payment of benefits from this insurance,
- granting and payment of pension benefits, as well as accident, sickness and maternity benefits and non-insurance benefits,
- which are paid in concurrence with the benefits from the farmers' social insurance;
- keeping accounts in respect of health insurance contributions for farmers and their family members, as well as farmers' helpers and agricultural pensioners;
- crediting contributions to payers' accounts;
- providing the National Health Fund with information on persons insured and the health insurance contributions paid for them;
- providing the National Health Fund with information on family members of persons insured reported for health insurance;

- collecting advance payments to personal income tax in respect of pensions paid, and- after the end of the tax year- calculating the personal income tax or drawing up information about income from the agricultural pension;
- performing tasks resulting from EU regulations on the coordination of the social security systems and international social security agreements, including the handling of benefits provided under these regulations;
- performing the medical certification tasks through its own two-instance medical certification system;
- providing farmers with information on agreements they may conclude when they want to stop their agricultural business;
- cooperating with government administration bodies, with foreign insurance institutions and international organisations;
- carrying out activities aimed to prevent accidents at work in agriculture and agricultural occupational diseases, including:
- analyses of the causes of these accidents and diseases,
- dissemination among insured persons the knowledge of life and health protection rules in agricultural holding and of the risks of accidents and diseases in agriculture,
- taking efforts to ensure the proper production and distribution of safety measures, equipment and clothing used in agriculture,
- carrying out activities in favour of insured persons at risk of complete incapacity for work in an agricultural holding or persons entitled to insurance benefits showing complete incapacity for work in an agricultural holding, if there is a good prognosis as to restoration of their earning capacity as a result of medical treatment and rehabilitation;
- initiating and supporting the development of voluntary insurance (SII, 2019; OECD 2020).

The next section of the paper will regard results of the carried out researches.

3. Results of the research

In the research was carried out the analysis of the documentation, statistical analysis, comparative analysis, analysis of the dynamics. Firstly, was analized average monthly gross retirement pay and pension in the two voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in PLN). Secondly was depicted dynamic change of the average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in %). Thirdly was presented the dynamic change of the average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in %). Fourthly, was analized the dynamic change of the retirees and pensioners in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in %). Below was presented the data regarding average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in PLN) (Fig. 1.).

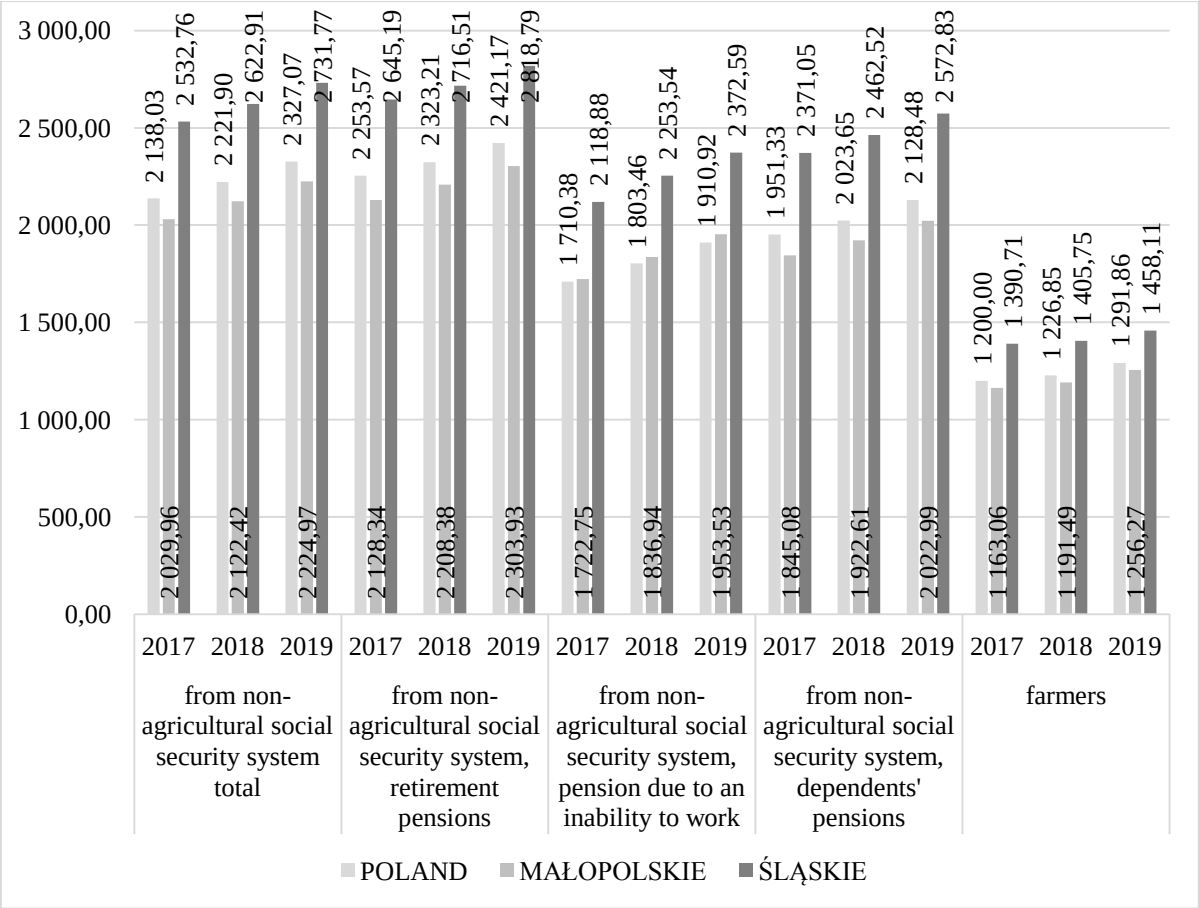

Figure 1. Average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in PLN)

Source: BDL, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 08.08.2020).

Figure 1. presents average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in PLN). The data shows that the biggest level of the average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in PLN) was observed from non-agricultural social security system and from non-agricultural social security system, retirement pensions. It was recorded that the highest level was noticed in Śląskie voivodeship. It is very interesting that lowest level of the researched average monthly gross retirement pay and pension occurred in the group of farmers through the all researched period of time for the studied voivodeships. The middle level of the average monthly gross retirement pay and pension was observed from non-agricultural social security system, pension due to an ability to work and form dependendts' pensions. Below was placed dynamic change of the average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in %) (Fig. 2.).

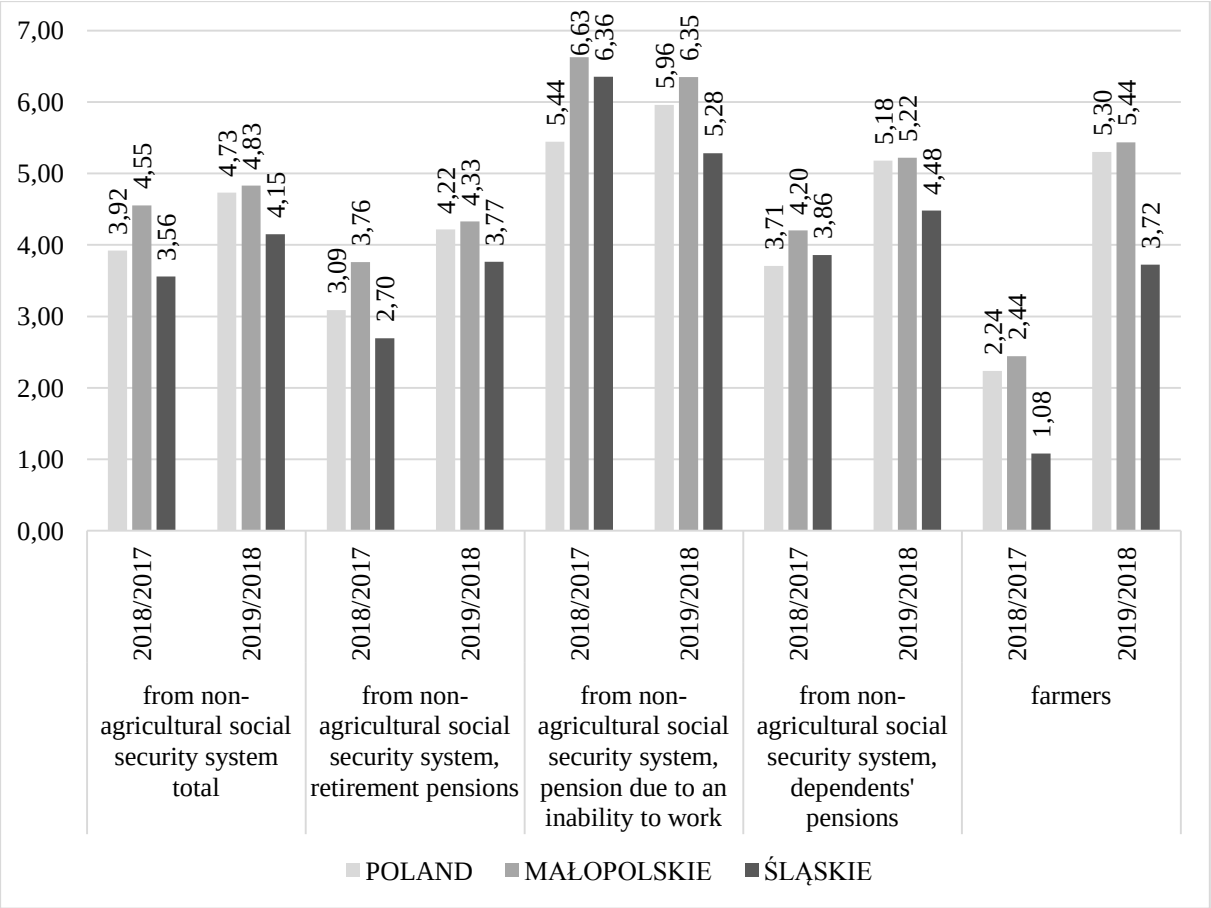

Figure 2. Dynamic change of the average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in %)

Source: Own studies on the base of BDL, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 08.08.2020).

Figure 2. depicts dynamic change of the average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in %). It is worth to underline that the biggest increase of average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 was noticed from non-agricultural social security system, pension due to an inability to work and from dependents's pensions. The lowest increase of the researched variable occured in the group of farmers, but it should be mentioned that such situation took place in 2018, in comparison with 2017. The middle grows were noticed in the case of from non-agricultural social security system, retirement pensions, particularily in 2018, in comparison with 2017. Below was depicted retirees and pensioners in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in persons) (Fig. 3).

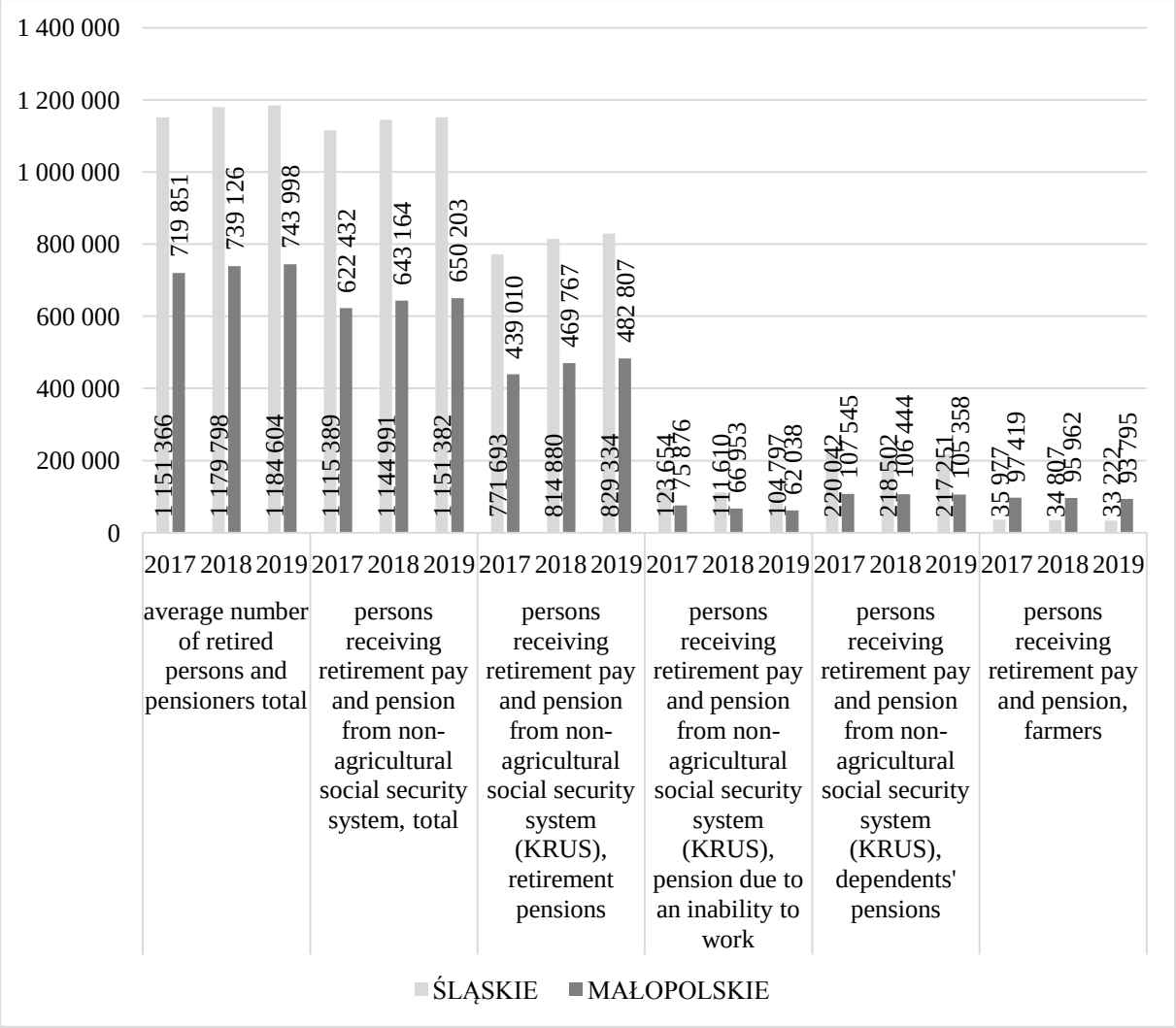

Figure 3. Retirees and pensioners in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in persons)

Source: BDL, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 08.08.2020).

Figure 3. regards retirees and pensioners in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in persons). It should be mentioned that through the all researched period the highest amount of researched variable was noticed in the case of Śląskie voivodeship, with exception in the case of persons receiving retirement pay and pension, farmers. It is meaningful to tell that in the researched period of time the amount of the average number of retired persons and pensioners was the biggest in Śląskie voivodeship, reaching respectively 1151366 persons in 2017, 1179798 persons in 2018, 1184604 persons in 2019. This is nearly twice more, in comparison with the Małopolskie voivodeship, where the values formed respectively: 719851 persons in 2017; 739126 persons in 2018; 743998 persons in 2019. The middle values of the retirees and pensioners was recorded in persons receiving retirement pay and pension from non-agricultural social security system (KRUS), retirement pensions. Below was presented dynamic change of the retirees and pensioners in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in %) (Fig. 4.).

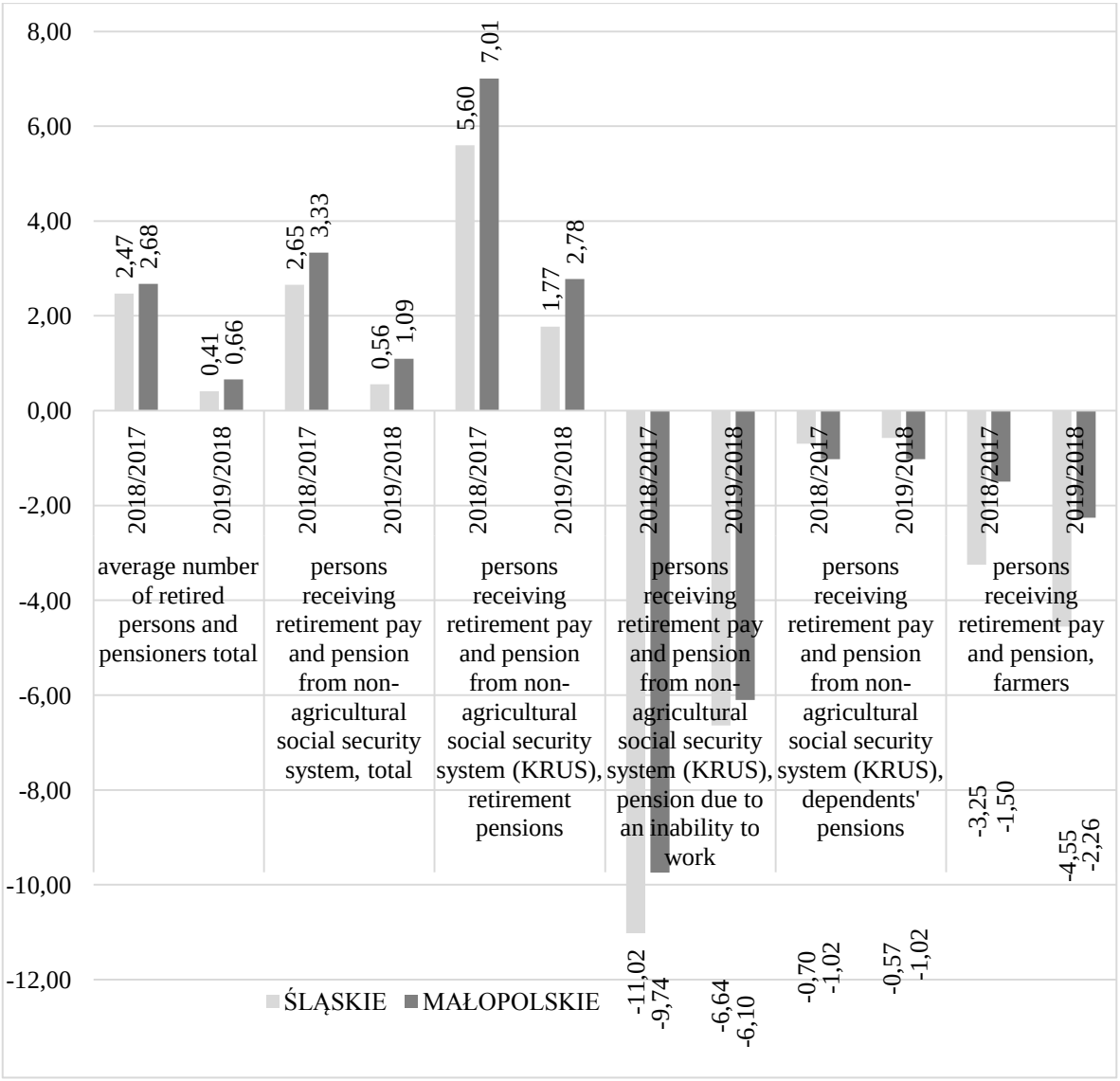

Figure 4. Dynamic change of the retirees and pensioners in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in %)

Source: Own studies on the base of BDL, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 08.08.2020).

Figure 4. presents dynamic change of the retirees and pensioners in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in %). It should be mentioned that the highest increase of the amount of the average number of the retired persons and pensioners (total) was observed in Małopolskie voivodeship in 2018, in comparison with 2017 (2,68%). Looking through the aspect of the other variables it is worth to underline that the highest increase was noticed in the group persons receiving retirement pay and pension from non-agricultural social security system (KRUS), retirement persons in 2018, in comparison with 2017 for both of the researched voivodeships. It is interesting that the biggest decrease of values was recorded in the group of persons receiving retirement pay and pension from non-agricultural social security system (KRUS), pension due to an inability to work. The declines were also observed in the groups dependents' pensions and persons receiving retirement pay and pension, farmers.

4. Conclusions

In Poland, social security consists of: old-age pension; invalidity pension; sickness and maternity insurance; insurance against accidents at work and occupational diseases; health insurance. The Social Insurance Institute (ZUS) collects all the social insurance contributions and forwards them to the appropriate institutions. ZUS and its regional branches are responsible for sickness and maternity benefits, retirement pensions, disability pensions, survivors' pensions, accidents at work and occupational disease benefits. The results shows that the biggest level of the average monthly gross retirement pay and pension in the voivodeships of the southern macroregion of Poland in 2017-2019 (in PLN) was observed from non-agricultural social security system and from non-agricultural social security system, retirement pensions. It was recorded that the highest level was noticed in Śląskie Voivodeship. It should be mentioned that through the all researched period the highest amount of researched variable was noticed in the case of Śląskie Voivodeship, with exception in the case persons receiving retirement pay and pension, farmers. It is meaningful to notice that in the researched period of time the amount of the average number of retired persons and pensioners was the biggest in Śląskie Voivodeship, reaching respectively 1151366 persons in 2017; 1179798 persons in 2018; 1184604 persons in 2019.

Bibliography:

1. Garbiec R. (2008). Zabezpieczenie społeczne. Istota i elementy systemu, Wyd. Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa.
2. Koczur W. (2012). Zabezpieczenie społeczne. Zarys problematyki, Wyd. UE w Katowicach, Katowice.
3. Łyskawa K. (1999). Dochody osób w starszym wieku a zarządzanie ryzykiem starości, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, nr 1, 183-198.
4. Owczarek J., Więckowska B. (2011). Ryzyko dopłaty do emerytury minimalnej w nowym systemie emerytalnym w Polsce, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu, nr 181, 331-340.
5. European Commision, Your social security rights in Poland, European Union, 2020.

Internet sources:

6. Bank Danych Lokalnych (BDL) (2020). Social Assistance Benefits, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 02.09.2020).
7. European Commision (EC) (2020). Eures, Labour market in Poland, https://ec.europa.eu/eures/main.jsp?catId=2789&countryId=PL&acro=lmi, (access: 30.08.2020).
8. The Social Insurance Institution, Social Security in Poland (SII), Warszawa, 2019, https://www.zus.pl/documents/10182/167615/Social+Security+in+Poland/71ffe1b1-c142-48fa-a67b-0c7e1cec6eb6, (access: 30.08.2020).
9. European Commision (EC), Eures, Social security and social assistance, https://ec.europa.eu/info/aid-development-cooperation-fundamental-rights/your-rights-eu/know-your-rights/solidarity/social-security-and-social-assistance_en, (access: 30.08.2020).

10. Asylum Information Database (AIS) (2020), Social Welfare in Poland, http://www.asylumineurope.org/reports/country/poland/content-international-protection/social-welfare, (access: 30.08.2020).
11. Organisation for economic co-operation and development (OECD) (2020), https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SNA_TABLE3, (access: 30.08.2020).

16. ECONOMIC ACTIVITY OF THE POPULATION IN THE KUYAVIAN- POMERANIAN VOIVODESHIP IN 2017-2019

MSc Michał Mrozek
PhD Student
Faculty of Economics, Finance and Management
University of Szczecin
Institute of Economics and Finance
Department of Economics
Email: michaladrianmrozek@gmail.com

Abstract: The paper regards the identification of the economic activity of population in the Kuyavian-Pomeranian voivodeship in Poland in 2017-2019. The aim of the article is the identification of the economic activity of population in the Kuyavian-Pomeranian voivodeship in Poland. The following research problems were put forward: What is the diversification of the level of the economic activity in the Kuyavian-Pomeranian voivodeship within the chosen aspects?, Which of the researched groups of the economic activity in the Kuyavian-Pomeranian voivodeship have the highest, middle and the lowest level. In the theoretical part of the paper was depicted the characteristic of the labour market in Poland. In the empirical part was presented the analysis of the economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in thous. persons); dynamic change of the economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in %); economically active population in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in thous. persons); dynamic change of economically active population in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in %). In the studies was carried out the analysis of the documentation, statistical analysis, comparative analysis, analysis of the dynamics. The results showed that the researched Kuyavian-Pomeranian voivodeship characterised with different tendences within the level of the economic activity of population. The inference process took place in the deductive way.

Keywords: Labour market, Economic activity, Economic inactivity Kuyavian-Pomeranian, Poland

1. Introduction

Employment comprises all persons of working age who during a determined short period, such as one week or one day, were in the following categories: a) paid employment (whether at job or with a job but not at work); or b) self-employment (whether at work or with an enterprise but not at work). The working- age group of population is the population above the legal working age, but for statistical purposes it include all persons above a determined minimum age threshold for which an question on economic activity is made. To favour international comparability, the working-age population is frequently determined as all persons who are aged 15 and older, but this may diversify from country to country based on national laws and practices (some countries also apply an upper age limit). The categorization by economic activity refers to the main activity of the establishment in which a person employed for the period of the reference time. The sector of economic activity of a person does not depend on the particular duties or functions of the person's work, but on the characteristics of the economic unit in which this individual works (Reilly and Hyder, 2006). The economic activity rate shows the relation of the percentage of economically active

population (worked persons and non-working ones based on the ILO definition) in the reference population. Put differently, the proportion of the population that offers its services directed on the labour market (Narendranathan and Elias, 1996). The aim of the paper is the identification of the economic activity of population in the Kuyavian-Pomeranian voivodeship in Poland. The following research problems were put forward: What is the diversification of the level of the economic activity in the Kuyavian-Pomeranian voivodeship within the chosen aspects?, Which of the researched groups of the economic activity in the Kuyavian-Pomeranian voivodeship has the highest, middle and the lowest level? In the theoretical part of the paper was depicted the characteristic of labour market in Poland. In the empirical part were presented the analysis of the economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in thous. persons); dynamic change of the economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in %); economically active population in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in thous. persons); dynamic change of economically active population in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in %). In the studies was carried out the analysis of the documentation, statistical analysis, comparative analysis, analysis of the dynamics. The results of the carried out researches showed that the Kuyavian-Pomeranian voivodeship characterised with different tendences within the level of the economic activity of population. The inference process took place in the deductive way. Time scope of the reserach was 2017-2019. The territorial scope of the research was Kuyavian-Pomeranian voivodeship. The article consists of five main sections. The first one is an introduction, that describes the research problems and the paper's aim. The second section regards the labour market in Poland. The third section depicts results of the carried out researches. The fourth section presents the authors' conclusions that show the contribution of findings. The last section consists of source materials.

2. Labour market in Poland

Poland is located between the Baltic Sea in the north and the Sudetes and Carpathian Mountains in the south, for the most part in the basin of the Vistula and the Oder. It should be underlined that in the north, Poland shares a border with Russia and Lithuania, in the east with Belarus and Ukraine, in the south with Slovakia and the Czech Republic, and in the west with Germany. The administrative area of Poland is 312 696 km², which gives it the 69th place in the world and the 9th in Europe. With almost 38.5 million inhabitants (2019), it ranks 36th in the world in terms of population and 6th in the European Union. Moreover, Poland is divided into 16 provinces consisting in total of 66 cities with counties' rights and 314 counties. The largest city and the capital of Poland is Warsaw. Other metropolises include Kraków, Łódź, Wrocław, Poznań, Gdańsk, Szczecin. Poland is a democratic country with a developed, high-yielding economy and a highquality of life indicator (Statista, 2020). Poland is the eighth largest economy in the European Union and one of the fastest growing economies in Europe. Poland's 38-million sales market is one of the largest in the European Union. Convenient location in the centre of Europe and at the crossroads of its main communication routes makes it possible to export goods from Poland to all European countries and thus reach over half a billion consumers. Poland's main trading partners include: Germany, Russia, China, France, Great Britain, Italy, Hungary, Ukraine and Spain. Poland offers foreign companies a number

of investment incentives. One of the many possibilities is to locate investments in the Special Economic Zone (SEZ). There are 14 such zones in Poland. These are separate areas intended for conducting business activity on special, preferential terms. SEZs offer attractive tax exemptions, employment opportunities and well-prepared investment areas to new investors (WBD, 2020).

Poland's attractiveness for investors is attributable to a number of factors:

- A large internal market and accessibility to the European market- over 38 million consumers in Poland and easy access to the European Union market of 500 million consumers as well as the countries of Eastern Europe.
- High quality of offered products and services- flexibility of entrepreneurs in meeting even the most rigorous quality and industry standards.
- Infrastructure investments- business opportunities are driven by the modernisation of infrastructure (road and rail transport and energy infrastructure) on an unparalleled scale in Europe.
- Diversification of the economy- diversification of production, service and agricultural enterprises. Finding business partners in sectors such as the automotive industry, aeronautics, IT, food processing, electronics or finance is not a problem.
- Macroeconomic stability- sound public finances, stability and predictability of the economy encourage long-term investment planning. Poland is the only country in Europe to have avoided the crisis, and public finances are in a much better state than the EU average (OECD, 2020).

With the result of 72.2%, Poland belongs to the group of 13 EU-28 Member States which achieved the employment level consistent with the objectives set by the European Commission for 2020. In 2018, 717800 new jobs were created in Poland, of which the vast majority (90%) in the private sector. Most new jobs were created in the smallest units, in which up to 9 people worked (43.3%), and the least in units with more than 49 employees (26.8%). The largest number of vacancies was in the case of entities operating in the industrial processing industry- 29.6% of vacancies. A relatively large number of job vacancies was recorded in trade; car repair- 15.2% of job vacancies, construction- 12.5%, as well as transport and warehouse management- 8.4%. In the public sector, the largest number of vacancies out of the total number of 19.3 thousand was reported by entities operating in the field of public administration and national defence; compulsory social security- 29.4% of all vacancies in this sector and health care and social assistance- 26.4% (BDL, 2020).

According to the LFS (Polish Labour Force Survey), recent years have witnessed a gradual rise in the number of employed persons and, simultaneously, a decline in unemployment in Poland, which has had a beneficial effect on the employment and unemployment rates. In spite of the positive changes, the Polish labour market is still facing some problems. Territorial disparities due to which in certain counties the unemployment rate significantly exceeds the national average can be listed among them.

The economic activity rate of the population aged 15 and above was 56.3% in 2018 (annual average) and decreased by 0.1% compared to 2017. The employment rate of the population aged 15 and over was 54.2% in 2018 (annual average) and increased by 0.5% compared to 2017. The unemployment rate in Poland (according to the LFS) for people aged

15 and above was 3.8% in 2018 compared 4.9% a year earlier. The harmonised unemployment rate published by EUROSTAT for March 2019 in Poland stood at 3.7% (for the age group 15-74) compared with 6.4% in the EU (28). The rate of unemployment registered (at labour offices) at the end of March 2019 was 5.9%, lower by 0.7% as compared to the previous year. It should be emphasised that the unemployment rate in March 2019 was the lowest of all rates recorded for the month of March in the past 28 years. Therefore, bearing in mind the positive developments, the forecasts are also optimistic. The drop in the unemployment rate is the result of a systematic decline in the number of unemployed persons registered at labour offices. In 2017, it decreased by 19%, and in 2018 by 10.4%. The number of unemployed persons registered with labour offices at the end of 2018 was 968.9 thousand and was lower by 112.9 thousand than in the corresponding period of 2017. At the end of 2018, the share of women in the total number of unemployed persons registered with labour offices was 56%, while that of men was 44%. The main reasons for the decline in unemployment are: a still high number of job offers available at labour offices and a significant number of unemployed persons returning to work. At the end of March 2019, there were 984.7 thousand unemployed persons registered with labour offices, representing a decrease of 107.4 thousand (9,8%) compared to March 2018 (OECD, 2020; BDL, 2020).

3. Results of the research

In the research was carried out the analysis of the documentation, statistical analysis, comparative analysis, analysis of the dynamics. Firstly, was analized amount of economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in thous. persons). Secondly was depicted dynamic change of the economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in %). Thirdly was presented the amount of economically active population in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in thous. persons). Fourthly, was analized the dynamic change of economically active population in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in %). Below were placed the data regarding the amount of economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in thous. persons) (Fig. 1.).

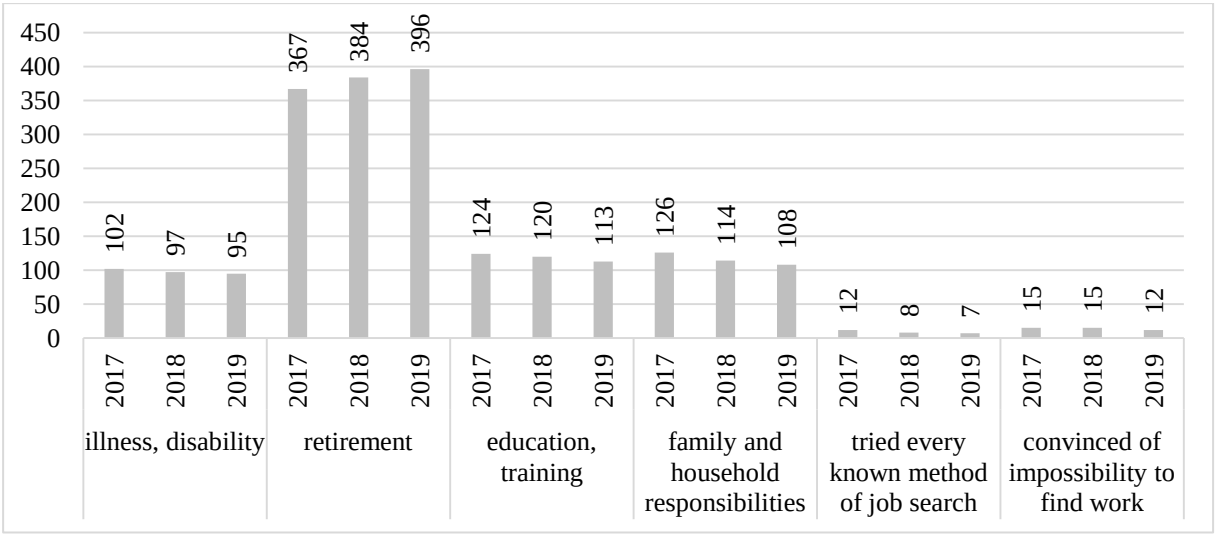

Figure 1. Economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in thous. persons)

Source: Statistics Poland, Economically inactive persons by reasons, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 12.08.2020).

Figure 1. presents the economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in thous. persons). The data shows that the highest amount of population within the researched variable occured by the reason of retirement through the all researched period. The lowest level of economically inactive persons was recorded in tried every known method of job search group. The middle number of people economiacally inactive was observed within such reasons as: illness and disability; education and training; family and household responsibilities. Below were depicted the data regarding the dynamic change of the economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in %) (Fig. 2.).

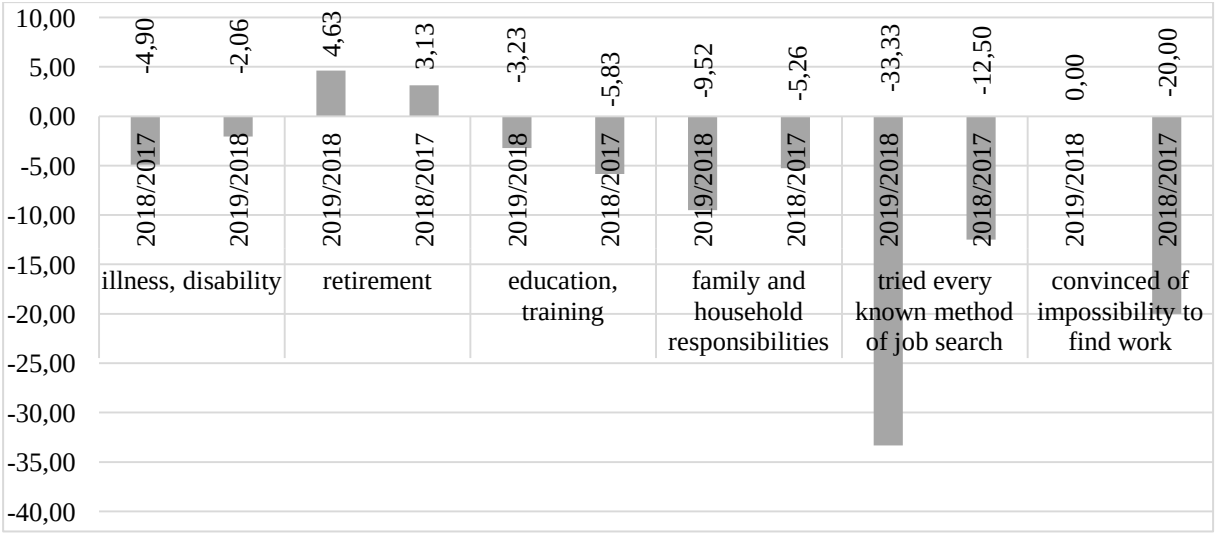

Figure 2. Dynamic change of the economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in %)

Source: Statistics Poland, Economically inactive persons by reasons, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 12.08.2020).

Figure 2. presents the dynamic change of the economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in %). The highest increase of the change of the economically inactive persons by reasons occurred by the reason of retirement in 2019, in comparison with 2018. The biggest decrease of the economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship was observed within tried every known method of job search group in 2019, in comparison with 2018. Below were presented data regarding the economically active population in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in thous. persons) (Fig. 3.).

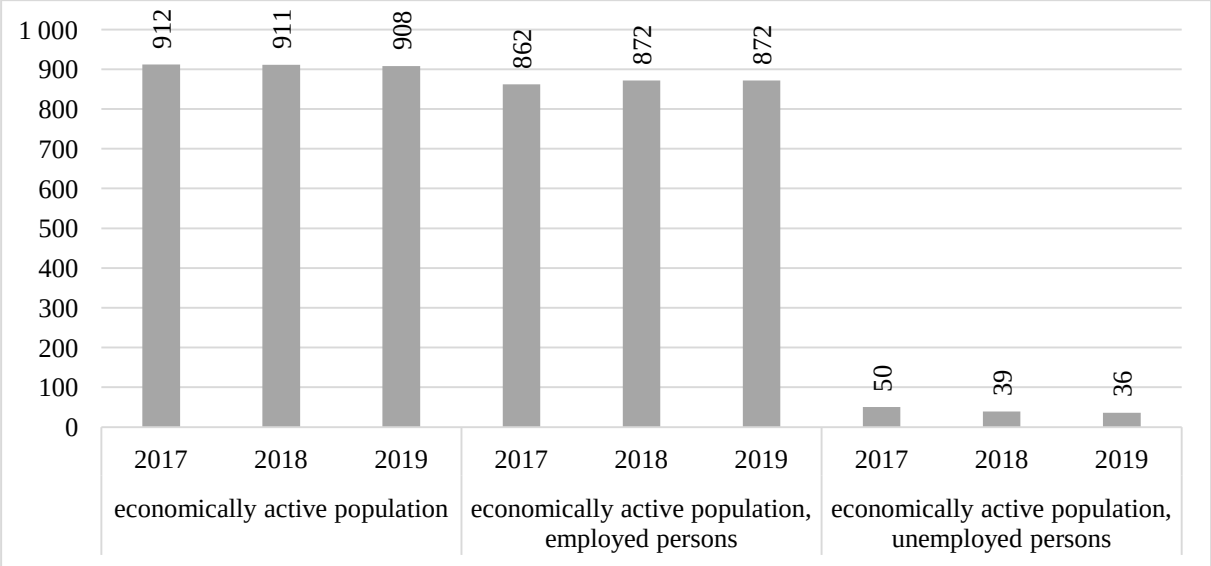

Figure 3. Economically active population in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in thous. persons)

Source: Statistics Poland, Economic Activity of the Population, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 17.08.2020).

Figure 3. depicts the economically active population in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in thous. persons). The data shows that the highest level existed in the economically active population (employed persons) through the all researched period. The lowest amount within the researched variable was observed within economically active population (unemployed persons). Below were placed the data regarding the dynamic change of the economically active population in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in %) (Fig. 4.).

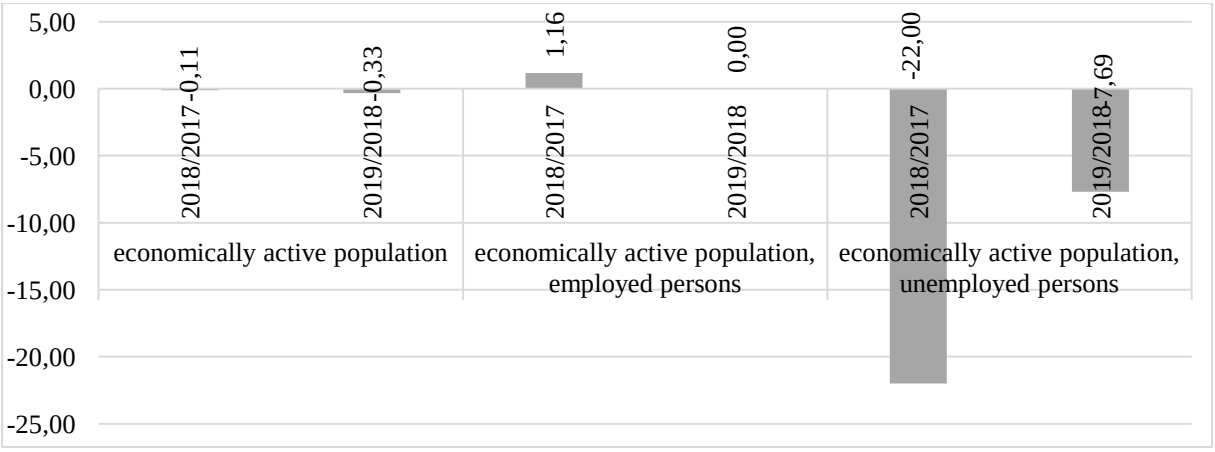

Figure 4. Dynamic change of economically active population in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in %)

Source: Statistics Poland, Economic Activity of the Population, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 17.08.2020).

Figure 4. presents the the dynamic change of the economically active population in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 (in %). The data shows that the highest increase of the researched variable was recorded within economically active population (employed persons) in 2018, in comparison with 2017. The biggest decrease of the researched variable was noticed within economically active popualtion (unemployed persons) in 2018, in comparison with 2017. The coming section comprises the concluding remarks gained on the basis of the carried out researches.

4. Conclusions

Labour market policy in reducing the level of unemployment is realised on the various levels, international, on the particular labour markets of the states, inside the particular country, on the level of given region or local territorial unit. The carried out analysis of the economically inactive persons by reasons in Kuyavian-Pomeranian voivodeship in 2017-2019 showed that the highest amount population within the researched variable occured by the reason of retirement through the all researched period. The lowest level of economically inactive persons was recorded in tried every known method of job search group. The data shows that the highest level existed in the economically active population (employed persons) through the all researched period. The lowest amount within the researched variable was observed within economically active population (unemployed persons). Among the actions connected with reducing level of unemployment are: creating the new working places, subsidizing the working places, trainings, public works. This is very important to take actions in the proper moment to avoid huge social and economic costs.

Bibliography:

1. Márquez G., Ruiz-Tagle C. (2004). Search methods and outcomes in developing countries: The case of venezuela, Inter-American Development Bank, Research Department 4383.

2. Meliciani V., Radicchia D. (2011). The informal recruitment channel and the quality of job-worker matches: an analysis on Italian survey data, Industrial and Corporate Change, 20, 511-554.
3. Mortensen D. T. (1986). Job search and labor market analysis. Chapter 15, Elsevier, Volume 2, 849-919.
4. Narendranathan W., Elias P. (1993). Influences of past history on the incidence of youth unemployment: Empirical findings for the UK, Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 55, 161-85.
5. Reilly B., Hyder A. (2006). Public sector job preferences and unemployment durations.
6. Weber A., Mahringer H. (2002). Choice and success of job search methods, Tech. rep., Institute for Advanced Studies, economics Series.
7. Woltermann S. (2002). Job-Search Methods and Labor Market Transitions in a Segmented Economy, mimeo.
8. Wu Z. (2010). Self-selection and earnings of migrants: Evidence from rural China, Asian Economic Journal, 24, 23-44.

Internet sources:

9. Statista (2020). Economic activity in Poland, https://www.statista.com/statistics/, (access: 22.08.2020).
10. Economy, Economic activity in Poland, https://www.economy.com, (access: 22.08.2020).
11. World Bank Data (WBD) (2020), https://data.worldbank.org/, (access: 22.08.2020).
12. Bank Danych Lokalnych (BDL) (2020). Statistics Poland, Economic Activity of the Population, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 17.08.2020).
13. Bank Danych Lokalnych (BDL) (2020). Statistics Poland, Economically inactive persons by reasons, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 12.08.2020)
14. Organisation for economic co-operation and development (OECD) (2020), https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SNA_TABLE3, (access: 30.08.2020).

17. SOCIAL ASSISTANCE BENEFITS IN THE VOIVODESHIPS OF THE EASTERN MACROREGION OF POLAND IN 2016-2019- THE SELECTED PROBLEMS

MSc Michał Mrozek
PhD Student
Faculty of Economics, Finance and Management
University of Szczecin
Institute of Economics and Finance
Department of Economics
Email: michaladrianmrozek@gmail.com

Abstract: The paper regards the social assistance benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019. The aim of the article is the identification of the diversity of the social assistance benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 within the selected problems. The following research problems were put forward: How does the diversity of the social assistance benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 within the selected problems look?; Which of the researched forms of the social assistance benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland characterised with the lowest, middle, the highest level? In the theoretical part of the paper was depicted the social assistance benefits system in Poland. In the empirical part was presented the analysis of the amount of beneficiaries in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (per 10 thous. population); amount of benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in thous. zł). In the studies was carried out the analysis of the documentation, statistical analysis, comparative analysis, analysis of the dynamics. The results showed that the researched voivodeships characterised with different tendences within the level of the social assistance benefits. The inference process took place in the deductive way.

Keywords: Social assistance, Benefits, Voivodeships, Eastern Macroregion, Poland

1. Introduction

Social assistance can be given *interalia* for the particular causes: orphanhood; poverty; homelessness; unemployment; disability; long-term or severe disease, violence in the family; the need to protect the child and family; addiction (alcoholism and drug addiction); difficulties in integration of foreigners who were granted refugee status, subsidiary protection, sudden and unpredictable situations (natural/ ecological disaster, crisis situation, random event), difficulties in integration due to leaving the care and educational institution or prison (Rutkowski, 1998). The aim of the paper is the identification of the diversity of the social assistance benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 within the selected problems. The following research problems were put forward: How does the diversity of the social assistance benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 within the selected problems look?; Which of the researched forms of the social assistance benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland characterised with the lowest, middle, the highest level? In the theoretical part of the paper was depicted the social assistance system in Poland. In the empirical part was presented the

analysis of the amount of beneficiaries in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (per 10 thous. population); amount of benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in thous. zł). In the studies was carried out the analysis of the documentation, statistical analysis, comparative analysis, analysis of the dynamics. The results showed that the researched voivodeships characterised with different tendences within the level of the social assistance benefits. The inference process took place in the deductive way. Time scope of reserach was 2016-2019. The territorial scope of the research were three voivodeships (Lubelskie voivodeship, Podlaskie voivodeship, Podkarpackie voivodeship) of the eastern macroregion of Poland. The article consists of five main sections. The first one is an introduction, that describes the research problems and the paper's aim. The second section regards social assistance system. The third section depicts results of the carried out research. The forth section comprises of the author's conclusions, that show the contribution of findings. The last section consists of source materials.

2. Social assistance system in Poland

The fundamental aim of social assistance is to support people and families to overcome difficult cases, so that they can become independent and achieve enough living conditions. Social assistance benefits are non-contributory and thus, to apply them, one doesn't need to have made contributions for any kind of insurance. They are given to individulas and families whose income doesn't exceed a specified threshold. Social assistance includes benefits in cash and in kind (non-cash). It includes benefits to help families touched by violence in the family, poverty, homelessness, the death of parents, and support during period of hardship and natural disasters. Social assistance benefits are available to people and families whose income does not exceed the so-called income criterion Polish citizens, members of the European Union and other foreigners who live in Poland can make use of the benefits. The net income for the family over the past month is taken into account when calculating income (MRPiPS, 2019). The municipal council, by way of resolution, can increase the quotas for temporary and particular benefits. The person or family applying for social assistance can go to a social welfare centre near them (these centres are located in every municipality). A community interview aimed at evaluating the personal, family, income and monetary situation of the applicant forms the basis for giving social assistance benefits. It is carried out by a social worker within 14 days of the application being made. Any decision made by a social worker can be revoked. Social assistance provides benefits in cash and in kind (SII, 2019).

These are the principal cash benefits in social assistance:

- a permanent allowance which supplements the income of people with work unability due to age or disability. These people can also be given long-term care benefits;
- a periodic allowance is for people and families without income or with incomes lower than the statutory threshold, who have insufficient financial means to meet their vital needs. If the financial situation has been caused by loss of work, the person may be entitled to unemployment benefits;
- earmarked allowance and the special needs allowance are one-off payments made to persons and families to give them the possibility to satisfy their most urgent essential needs (for example to buy medicines, fuel);

- benefit and loan for economic independence;
- assistance for becoming independent and to continue education;
- financial support in the form of benefit to cover the costs of learning Polish for foreigners
- Supplementary parental benefit (Mothers 4 Plus) (EC, 2020).

Social assistance also offers benefits in kind such as (Mielczarek, 2006; Zalewski 2005)

- credited tickets;
- contributions for health and welfare insurance;
- payment for a funeral;
- specialist advice;
- social work;
- shelter, food and necessary clothing in hardship cases;
- care services;
- board and service in a social assistance home;
- education, family counselling and family therapy.

Supplementary parental benefit is granted to the following (AIS, 2020):

- the mother who either gave birth to or raised at least four children;
- the father who raised at least four children in the event of the mother's death or where the mother abandoned her children or refrained from bringing them up.

Supplementary parental benefit may be awarded upon request of the person concerned, where the following conditions are fulfilled:

- the mother or father reached the age required, 60 and 65 years respectively;
- the person concerned either gave birth to or raised at least four children;
- the parent does not have a sufficient source of income to provide necessary means of subsistence;
- the persons concerned live in Poland and since being 16 years have had the centre of their personal or economic interests in Poland for at least 10 years. In the next section were presented the results of the carried out reseraches (OECD, 2020).

3. Results of the research

In the research was carried out the analysis of the documentation, statistical analysis, comparative analysis, analysis of the dynamics. Firstly, was analized amount of beneficiaries in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (per 10 thous. population). Secondly was depicted dynamic change of beneficiaries in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in %). Thirdly was presented the amount of benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in thous. zł). Fourthly, was analized dynamic change of the amount of benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in %). Below was depicted the data regarding beneficiaries in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (per 10 thous. population) (Fig. 1.).

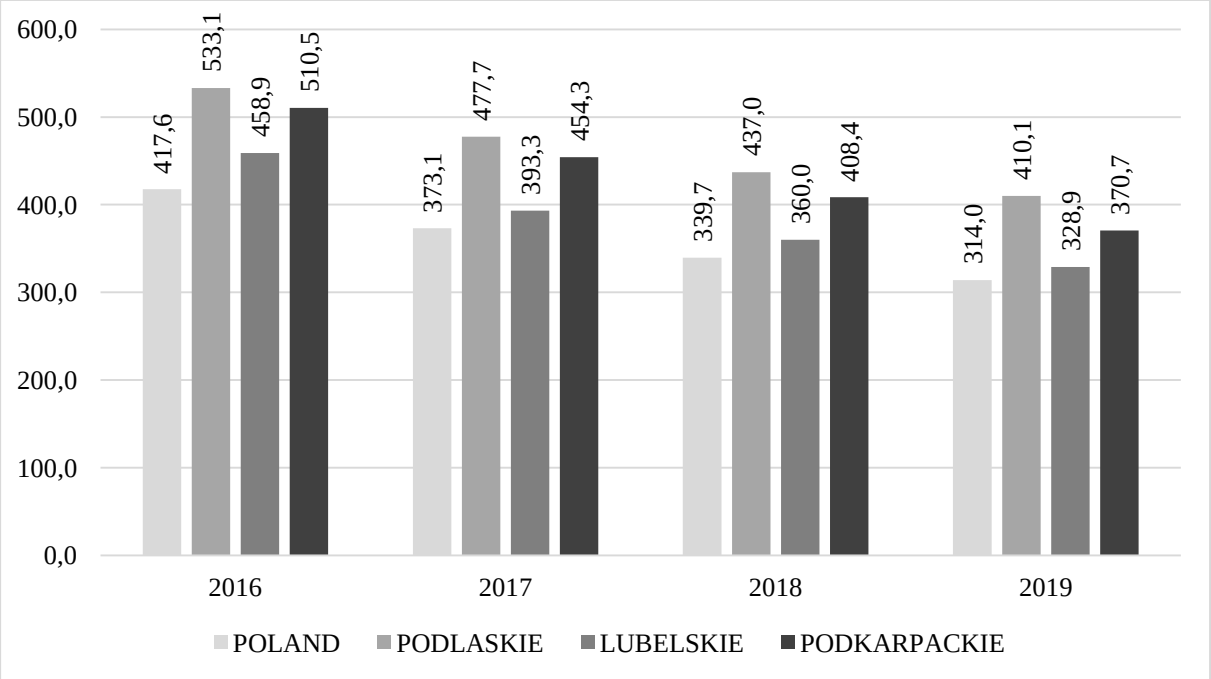

Figure 1. Beneficiaries in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (per 10 thous. population)
Source: BDL, Social Assistance Benefits, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 02.09.2020).

Figure 1. presents the amount of the beneficiaries in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (per 10 thous. population). The data shows that in Podlaskie voivodeship through the all researched period was noticed the highest level of the beneficiaries per 10 thous. population. The lowest level of beneficiaries was noticed in Lubelskie voivodeship through the all researched period of time. It is very interesting that the values for the particular voivodeships differs from the average level of beneficiaries for Poland. The values for Poland are under the average values given for the researched voivodeships through the all researched period. It seems to be satisfying that the situation is getting better and better. The lowest level of the beneficiaries was recorded in 2019 for all the researched voivodeships. The comparable level of the beneficiaries was noticed in Lubelskie voivodeship and generally in Poland. Below was placed the data regarding the dynamic change of beneficiaries in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in %) (Fig. 2.).

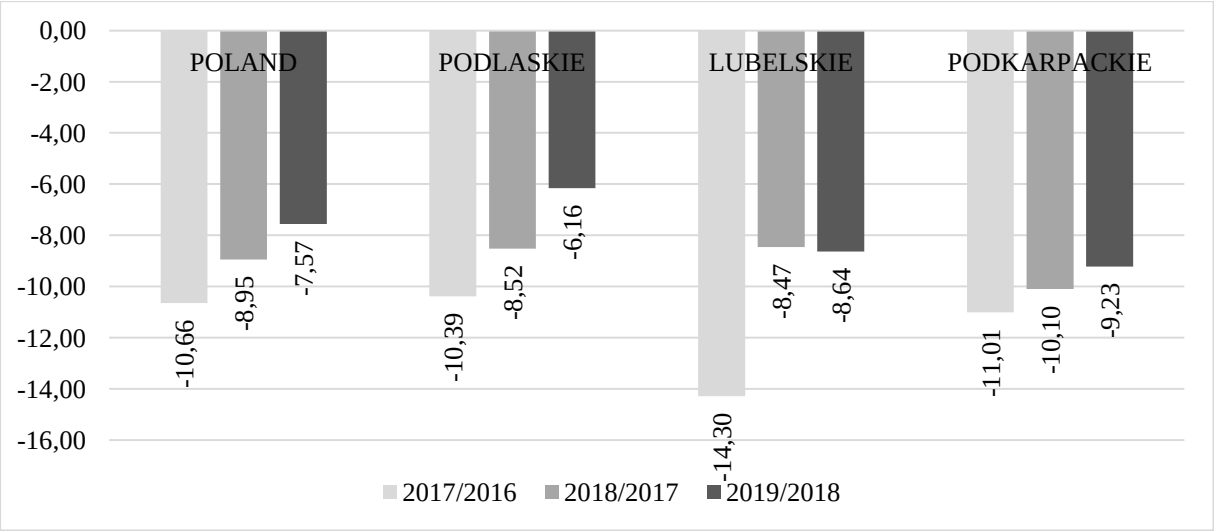

Figure 2. Dynamic change of beneficiaries in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in %)
Source: BDL, Social Assistance Benefits, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 02.09.2020).

Figure 2. depicts the dynamic change of the beneficiaries in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in %). The situation within the researched variable seems to be getting better and better. The data shows that through the all researched period occured the decreasing amount of beneficiaries per 10 thous. population. The highest decrease of the beneficiaries was noticed in 2017, in comparison with 2016 in Lubelskie voivodeship (-14,30%). Moreover the situation within that voivodeship is getting better in the upcoming periods of time. The Podlaskie voivodeship characterised with the dynamic change of beneficiaries on the similar level, in comparison with the dynamic change of the beneficiaries in Poland. The Podkarpackie voivodeship has the values reaching from -9,23% to -11,01%. The situation within that voivodeship seems to be the most moderate. Below was presented the data regarding the amount of benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in thous. zł) (Fig. 3.).

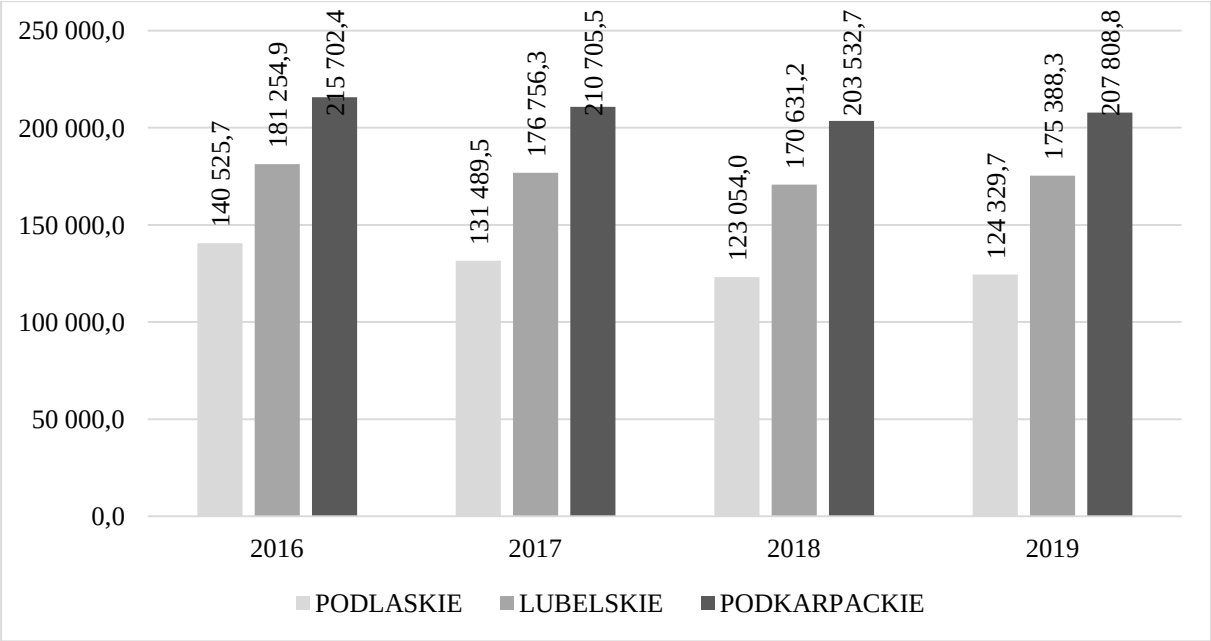

Figure 3. Amount of benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in thous. zł)
Source: BDL, Social Assistance Benefits, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 02.09.2020).

Figure 3. regards the amount of benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in thous. zł). It can be noticed that the highest level of the amount of benefits in the researched three voivodeships of the eastern macroregion of Poland was recorded in 2016. From year to year the situation is getting better and better. It should be mentioned that the highest amount of benefits was observed in Podkarpackie voivodeship, in comparison with the Lubelskie and Podlaskie voivodeship through the all researched period. The lowest level of the amount of benefits occured in Podlaskie voivodeship, in comparison with the other voivodeships. The middle level of the amount of the benefits was recorded in Lubelskie voivodeship through the all researched period of time. Below was presented the data regarding the dynamic change of the amount of benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in %) (Fig. 4.).

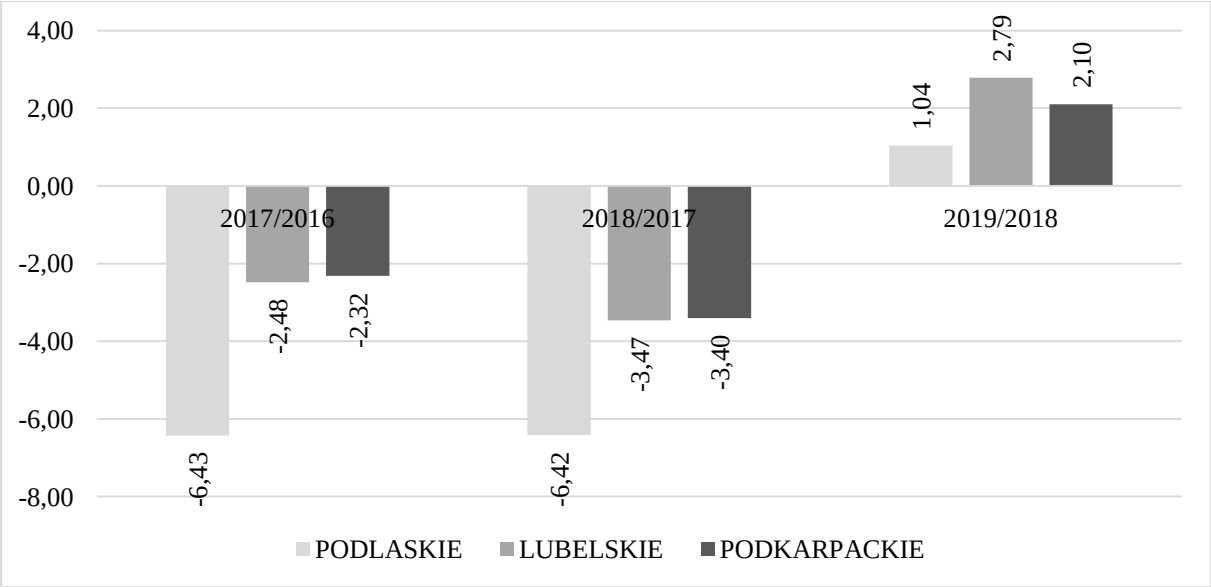

Figure. 4 Dynamic change of the amount of benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in %)

Source: BDL, Social Assistance Benefits, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 02.09.2020).

Figure. 4 depicts dynamic change of the amount of benefits in the voivodeships of the eastern macroregion of Poland in 2016-2019 (in %). The data shows that the increase of the amount of the granted benefits was observed in the all three researched voivodeships in 2019, in comparison with 2018. The biggest growth of the amount of benefits was recorded in Lubelskie voivodeship (+2,79%). The rest of the researched periods of time characterised with the decreasing values. It is important to underline that the biggest decrease of values was noticed in the 2017 and 2018 in Podlaskie voivodeship, respectively (-6,43%) and (-6,42%). There were similar decreases of the reserched variable in 2017 and 2018 in Lubelskie and Podkarpackie voivodeship.

4. Conclusions

Social assistance encompasses benefits in cash and in kind (non-cash). It includes benefits to help families affected by violence in the family, poverty, homelessness the death of parents, and help in times of hardship and natural disasters. These are the main cash benefits in social assistance: a permanent allowance, a periodic allowance, earmarked allowance and the special needs allowance, benefit and loan for economic independence, assistance for becoming independent and to continue education, supplementary parental benefit. The data shows that in Podlaskie voivodeship through the all researched period was noticed the highest level of the beneficiaries per 10 thous. population. The lowest level of beneficiaries was noticed in Lubelskie voivodeship through the all researched period of time. The data shows that through the all researched period occured the decreasing amount of beneficiaries per 10 thous. population. The highest decrease of the beneficiaries was noticed in Lubelskie voivodeship in 2017, in comparison with 2016 (-14,30%). The highest level of the amount of benefits in the researched three voivodeships of the Eastern Macroregion of

Poland was recorded in 2016. The biggest growth of the amount of benefits was recorded in Lubelskie voivodeship (+2,79%).

Bibliography:

1. Rutkowski J. (1998). Welfare and the Labor Market in Poland: Social Policy During Economic Transition. World Bank Publications. p. 16; 78.
2. OECD (2018). Country statistical profile Poland - Country statistical profiles: Key tables from OECD". OECD iLibrary. 2018.
3. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (2019). Raport o rynku pracy oraz zabezpieczeniu społecznym, p.183-185.
4. Mielczarek A. (2006). Polska pomoc społeczna- doświadczenia historyczne. Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej.
5. Zalewski D. (2005). Opieka i pomoc społeczna: dynamika instytucji. Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
6. Inglot T. (2003). Historical legacies, institutions, and the politics of social policy in Hungary and Poland, 1989–1999. In Grzegorz Ekiert; Stephen E. Hanson (eds.). Capitalism and Democracy in Central and Eastern Europe: Assessing the Legacy of Communist Rule. Cambridge University Press. pp. 210. Retrieved 2 March 2013.
7. Cook L. J. (2007). Postcommunist Welfare States: Reform Politics in Russia and Eastern Europe. Cornell University Press. p. 193.
8. Glass C., Fodor E. (2007). From Public to Private Maternalism? Gender and Welfare in Poland and Hungary after 1989. Social Politics: International Studies in Gender, State and Society. 14 (3): 323–350.
9. Gil S., Sleszyski J. (2003). An index of sustainable economic welfare for Poland. Sustainable Development. 11 (1): 47–55.
10. Aspalter Ch., Jinsoo K., Sojeung P. (2009). Analysing the Welfare State in Poland, the Czech Republic, Hungary and Slovenia: An Ideal-Typical Perspective. Social Policy and Administration. 43 (2): 170–185.
11. European Commision, Your social security rights in Poland, European Union, 2020.

Law acts:

12. Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych [Family Benefits Act], Dz. U. z 2003 r. Nr 228, poz. 2255.
13. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej [Constitution of the Republic of Poland], Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

Internet sources:

14. Bank Danych Lokalnych (BDL) (2020). Social Assistance Benefits, https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica, (access: 02.09.2020).
15. European Commision (EC) (2020). Eures, Labour market in Poland, https://ec.europa.eu/eures/main.jsp?catId=2789&countryId=PL&acro=lmi, (access: 30.08.2020).

16. The Social Insurance Institution, Social Security in Poland (SII), Warszawa, 2019, https://www.zus.pl/documents/10182/167615/Social+Security+in+Poland/71ffe1b1-c142-48fa-a67b-0c7e1cec6eb6, (access: 30.08.2020).
17. European Commision (EC), Eures, Social security and social assistance, https://ec.europa.eu/info/aid-development-cooperation-fundamental-rights/your-rights-eu/know-your-rights/solidarity/social-security-and-social-assistance_en, (access: 30.08.2020).
18. Asylum Information Database (AIS) (2020), Social Welfare in Poland, http://www.asylumineurope.org/reports/country/poland/content-international-protection/social-welfare, (access: 30.08.2020).
19. Organisation for economic co-operation and development (OECD) (2020), https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SNA_TABLE3, (access: 30.08.2020).

18. ZNAJOMOŚĆ USŁUG EQUITY RELEASE W POLSCE

mgr Joanna Filiczkowska
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Kolegium Ekonomii, Finansów i Prawa
Katedra Zarządzania Ryzykiem i Ubezpieczeń
Email: filiczkj@uek.krakow.pl

1.Wstęp

Zmiany demograficzne mają znaczący wpływ na wysokość wypłacanych świadczeń na rzecz emerytów. Perspektywy funkcjonowania systemu emerytalnego wskazują na to, iż w przyszłości sytuacja Polaków w wieku poprodukcyjnym może ulec znacznemu pogorszeniu. Często takie osoby posiadają zgromadzony kapitał w postaci nieruchomości, co z kolei znacząco ogranicza jego wykorzystanie.

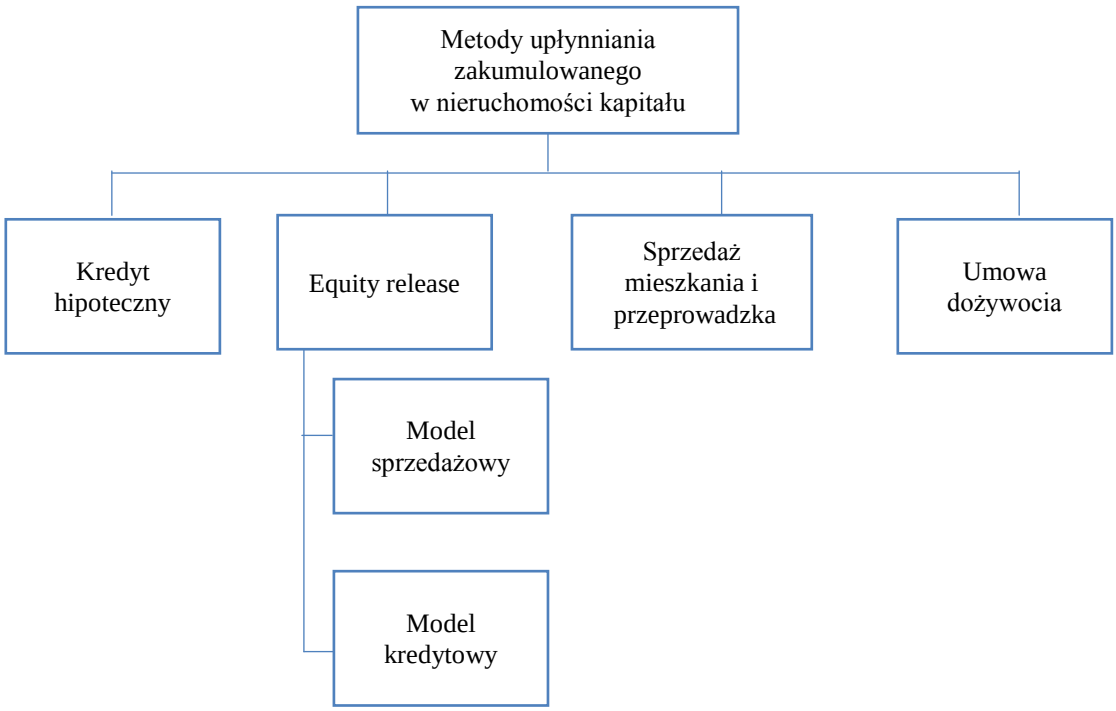
Obecnie w ofertach instytucji finansowych znajdują się produkty, które pozwalają klientom na zamianę zakumulowanego w nieruchomość kapitału na płynne środki finansowe (Filiczkowska, 2017). Produkty te należą do grupy tzw. usług equity releaseschemes (ERS). Usługi ERS funkcjonują na zagranicznych rynkach od 50 lat. Dotyczy to w szczególności Stanów Zjednoczonych oraz Wielkiej Brytanii. Termin „equity releaseschemes" używany jest głównie w krajach anglosaskich i opisuje proces oraz produkt, który pozwala na zapewnienie wpływów poprzez uwolnienie kapitału zgormadzonego w nieruchomości, bez konieczności zmiany miejsca zamieszkania (Reifner,Clerc-Renaud, Pérez-Carrillo, Tiffe,Knobloch, 2009). Zapotrzebowanie związane z usługami ERS związane jest ze wskaźnikiem jakim jest tzw. *homeownershiprate*. Indeks ten, jest liczny jako stosunek nieruchomości zamieszkiwanych przez właścicieli oraz liczby zamieszkiwanych nieruchomości, a wartość wskaźnika w Stanach Zjednoczonych kształtuje się w ostatnich latach na poziomie 65 -70% (*Homeownership Rates by Area*, 2015), natomiast w Polsce wartość ta wynosi około 80% (*Distribution of population by tenure status, type of household and incomegroup - EU-SILC survey*, 2018). Jedną z metod upłynniania tak zgromadzonego majątku są usługi equity release.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie charakterystyki usług equity release oraz analiza sposobu ich funkcjonowania na rynku. Przeprowadzone zostało badanie empiryczne, które pozwoli na ocenę znajomości usług wśród Polaków oraz skłonność do korzystania ztych alternatywnych metod zabezpieczenia emerytalnego.

Aby osiągnąć wyżej wymienione cele praca została podzielona na następujące części: charakterystyka usług equity release, funkcjonowanie usług equity release na rynkach zagranicznych, znajomość usług equity release. Do analizy wyżej wymienionych kwestii przeprowadzono kwerendę literatury polskiej i anglojęzycznej oraz aktów prawnych.

2. Charakterystyka usług equity release

Wysokie wartości wskaźnika homeownershipprateimplikują rozwój produktów, które pozwalają uwolnić kapitał zatrzymany w nieruchomości. Rysunek 1 przedstawia metody upłynniania majątku zakumulowanego w nieruchomościach.

Rysunek 1.Metody upłynniania zakumulowanego w nieruchomości kapitału

Źródło: opracowanie własne na podstawie: U. Reifner, S. Clerc-Renaud, F.E. Perez-Carillo, A. Tiffe i M. KnoblochStudy on Equity ReleaseSchemes in the EU, Project No. MARKT/2007/23/H,2009,Institut fur Finanzdienstleistungene.V, s.10.

Osoby w wieku produkcyjnym często inwestują gromadzony kapitał w nieruchomości, co pozwalało na ograniczenie kosztów gospodarstwa domowego. W efekcie czego, po osiągnięciu wieku emerytalnego, spora część zgromadzonych oszczędności ulokowana jest w nieruchomościach. Usługi equity release pozwalają na uwolnienie tak zgromadzonego kapitału, bez konieczności wyprowadzania się. Wyróżnia się dwa modele usług equity release:

- model kredytowy – odwrócony kredyt hipoteczny,
- model sprzedażowy – renta dożywotnia.

Usługi ERS muszą charakteryzować się następującymi własnościami (Reifner, Clerc-Renaud, Perez-Carillo, Tiffe i Knobloch, 2009):

- Usługa finansowa.
- Gwarancja płynności w przyszłości.
- Zapewnienie o dożywotnim prawie do mieszkania w nieruchomości.
- Spłata zobowiązań następuje przez sprzedaż nieruchomości.

Usługi finansowe świadczone są przez podmioty działające na rynku finansowym, z kolei celem usługi jest inwestowanie, pozyskanie lub przepływ środków pieniężnych, w szczególności są to(Portal edukacji ekonomicznej, 2018):

- czynności bankowe,
- umowy kredytu konsumenckiego,
- czynności ubezpieczeniowe,

- umowy uczestnictwa w funduszach inwestycyjnych.

Pojęcie usługi finansowej zostało zdefiniowane w Dyrektywie Parlamentu Europejskiego, jako usługa mająca charakter bankowy, kredytowy, ubezpieczeniowy, emerytalny, inwestycyjny lub płatniczy (Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE, 2011).

Co istotne, usługi ERS nie należy łączyć z umową dożywocia, zgodnie z którą w zamian za przeniesienie własności do nieruchomości nabywca zobowiązuje się zapewnić dożywotnie utrzymanie zbywcy (Wróbel, 2010). Usługi equity release w przeciwieństwie do umowy dożywocia, są usługami finansowymi. W konsekwencji ERS znajdują się w ofercie głównie instytucji takich jak banki, zakłady ubezpieczeń.

Kolejną cechą usług equity release jest to, iż stanowią one źródło płynności. Płatności z tytułu odwróconej hipoteki lub renty dożywotniej mogą być wypłacane w formie miesięcznych, dożywotnich lub terminowych świadczeń, lub w postaci jednorazowej wypłaty określonej kwoty pieniężnej. Poziom tych świadczeń jest zależny w szczególności od takich czynników jak: wartość nieruchomości, wiek i płeć właściciela nieruchomości oraz oprocentowanie (Skuza, 2012). Co istotne, w przeciwieństwie do standardowych umów kredytu, uzyskane środki są spłacane dopiero po śmierci usługobiorcy, w związku z czym, spłata zaciągniętego zobowiązania nie obciąża finansowo klienta – nie następuje spadek płynności.

Ponadto, korzystający z ERS ma zapewnione prawo do dożywotniego mieszkania w nieruchomości, która jest przedmiotem umowy. Jest to o tyle istotne, iż adresatem usług equity release są osoby w wieku emerytalnym. Gwarancja ta, ma bardzo duże znaczenie w związku z tym, że takie osoby często mają ograniczoną sprawność fizyczną lub są chore. Z kolei samo przekwaterowanie wiąże się z pracą fizyczną oraz dużym stresem dla takiej osoby. W związku z tym regulacje zapobiegają zaistnieniu takiej sytuacji. Należy również pamiętać o tym, że prawo dożywotniego mieszkania w nieruchomości niesie za sobą również obowiązki. Usługobiorca jest zobowiązany do dbania o stan nieruchomości – konieczne jest utrzymanie nieruchomości w stanie nie gorszym w stosunku do stanu sprzed zawarcia umowy uwzględniając normalnie jej użytkowanie. Innymi obowiązkami jakie ciążą na właścicielu nieruchomości są regulowania zobowiązań związanych z nieruchomością, w szczególności opłat z tytułu podatków czy składek na ubezpieczenie nieruchomości (Filiczkowska, 2017).

Ostatnim elementem charakterystycznym dla usług equity release jest fakt, iż zaciągnięte zobowiązanie jest pokrywane przez sprzedaż nieruchomości. W zależności od modelu usług ERS prawo własności do nieruchomości jest przenoszone na podmiot oferujący na początku trwania umowy lub po śmierci usługobiorcy. Wysokość świadczenia jest szacowana na podstawie obliczeń, które gwarantuje, iż suma wypłaconych świadczeń, koszty usługi oraz koszty oprocentowanie nie przekroczą wartości nieruchomości. W konsekwencji suma wypłat zwykle nie przekracza kwoty 50% ceny nieruchomości. Należy równie zauważyć, iż w Polskim prawodawstwie, w modelu kredytowym własność jest zapisywana na instytucję finansową po śmierci właściciela, co z kolei daje możliwość spłaty zaciągniętego zobowiązania przez spadkobierców, co zostanie szerzej omówione dalszej części rozdziału.

Usługi equity release oferowane są osobom w wieku emerytalnym na całym świecie. Produkty te od wielu lat rozwijają się na rynkach zagranicznych, m.in.: w Stanach Zjednoczonych, Australii oraz w krajach Europy Zachodniej. W Polsce produkty tego typu

pojawiły się stosunkowo niedawno, jednak zostały wykonane prace legislacyjne, których celem było stworzenie warunków do ekspansji na rynek polskich usług finansowych.

Odwrócony kredyt hipoteczny – reversemortgage - jest modelem kredytowym usług equity relase. Jest to specyficzny rodzaj produktu bankowego, pozwalający na pozyskanie dodatkowych źródeł finansowania za pomocą nieruchomości dla osób w wieku poprodukcyjnym, bez konieczności sprzedaży domu (Filiczkowska, 2017). Charakterystyczną cechą reversemortgage jest fakt, iż kredytobiorca nie ma obowiązku spłaty zaciągniętego długo do momentu śmierci właściciela. Różnice pomiędzy standardowym kredytem hipotecznym oraz odwróconym kredytem hipotecznym zostały przedstawione w tabeli 1.

Tabela 1. Porównanie zasad kredytu hipotecznego z odwróconym kredytem hipotecznym

Kategoria	Kredyt hipoteczny	Odwrócony kredyt hipoteczny
Instytucja oferująca	Bank	Instytucja finansowa
Forma otrzymania kredytu	Jednorazowa wypłata przyznanego kredytu na początku trwania umowy	W zależności od preferowanego wariantu możliwe jest jednorazowe świadczenie na początku trwania umowy lub wypłata w transzach przez czas określony lub dożywotnio
Spłata zobowiązania	Co do zasady kredyt spłacany jest w miesięcznych ratach przez kredytobiorcę	Spłata następuję po śmierci usługobiorcy przez środki uzyskane ze sprzedaży nieruchomości
Badanie zdolności kredytowych	Zdolność kredytowa klienta jest badana przez bank	Instytucja nie bada zdolności kredytowych usługobiorcy
Cel kredytu	Środku przyznane w ramach kredytu powinny być wykorzystane na określony w umowie cel, taki jak zakup lub remont nieruchomości	Cel odwróconej hipoteki nie jest określony, zazwyczaj tak uzyskane środki są przeznaczane na bieżącą konsumpcję oraz poprawę poziomu życia
Adresaci usługi	Usługa skierowana jest do osób w wieku produkcyjnym posiadających stałe źródło dochodów	Odwrócony kredyt hipoteczny adresowany jest do osób, które przekroczyły określony wiek – produkt skierowany jest do osób w wieku emerytalnym
Własność po zakończeniu umowy	Prawo własności do zabezpieczenia kredytu zostaje przy kredytobiorcy	Co do zasady własność nieruchomości, której umowa dotyczyła, po śmierci klienta przechodzi na kredytodawcę
Zabezpieczenie kredytu	Zabezpieczeniem hipoteki nie musi być kredytowana nieruchomość	Zabezpieczeniem odwróconego kredytu hipotecznego jest nieruchomość zamieszkiwana przez kredytobiorcę

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Filiczkowska, Determinanty rozwoju odwróconego kredytu hipotecznego w Polsce, [w:] „Ubezpieczenia gospodarcze i społeczne w dobie przemian Przegląd Ubezpieczeń 2017", (red.) M. Cycoń, T. Jedynak, G. Strupczewski, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2017, s.129, T. Kowalak, Odwrócona hipoteka – zasady funkcjonowania i perspektywy wprowadzenia w Polsce, [w:] „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny", Zeszyt 4, 2010, s.153.

W 2014 roku w Polsce weszła w życie ustawa o odwróconym kredycie hipotecznym (Ustawa o odwróconym kredycie hipotecznym, 2014), która wprowadziła rozwiązania mające na celu umożliwienia funkcjonowania produktu na rynku polskich usług finansowych oraz stworzenie mechanizmów pozwalających na skuteczne dochodzenie roszczeń związanych z analizowanym produktem (Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o odwróconym kredycie hipotecznym, 2014).Mimo to, do tej pory żadna instytucja finansowa nie przygotowała oferty odwróconego kredytu hipotecznego. Należy również zauważyć, iż w rzeczywistości niewiele banków w Polsce jest zainteresowanych tym produktem. Chęć wprowadzenia odwróconego kredytu hipotecznego do swoich ofert zadeklarowały następujące banki: Bank Polskiej Spółdzielczości S.A, PKO Bank Polski S.A., Bank Zachodni WBK S.A., ING Bank Śląski S.A., Bank Pocztowy S.A (Wanat, 2015).

Z punktu widzenia banku konieczna jest tutaj analiza wielu czynników, m. in. (Wanat, 2015):

- wielkość rynku,
- techniczne możliwości wprowadzenia oferty,
- ryzyko kredytowe:
- termin spłaty zobowiązania nie jest określony,
- zmiany wartości przedmiotu spłaty zobowiązań,
- koszty związane z obsługą prawną – większe opłaty związane z niestandardowymi czynnościami prawnymi.

Wprowadzenie rozwiązań legislacyjnych normujących ten szczególny rodzaj usługi bankowej jest bardzo istotnym elementem. Ustawa reguluje kwestie związane zarówno z zawieraniem umów, jak i ich rozliczaniem czy praktycznym funkcjonowaniem produktu. Niemniej ma tutaj również znaczenie fakt, iż część przepisów została sformułowana stosunkowo restrykcyjnie, co z kolei może wpłynąć na rozwój analizowanego produktu. Dotyczy to w szczególności ograniczonych możliwości zabezpieczenia wierzytelności oraz mała liczba podstaw do wypowiedzenia przez bank umowy (Czech, 2015).

Kolejnym produktem należącym do usług equity release jest homereversion czyli renta dożywotnia. Głównym celem renty dożywotniej, podobnie jak w przypadku odwróconego kredytu hipotecznego, jest upłynnienie zgromadzonego w nieruchomości kapitału bez konieczności zmiany miejsca zamieszkania. Zasadniczą różnicą pomiędzy modelem sprzedażowym, a modelem kredytowym jest moment przeniesienia praw własności do nieruchomości. W przypadku reversemortgage moment ten następuje po śmierci usługobiorcy. Ponadto spadkobiercy mają możliwość spłaty zaciągniętego kredytu, co pozwala im na uzyskanie praw własności do nieruchomości będącej przedmiotem umowy. W przypadku renty dożywotniej usługobiorca ma obowiązek przepisania nieruchomości na oferenta do dnia podpisania umowy. Możliwe jest tutaj przepisanie całości nieruchomości lub też określonego udziału nieruchomości (Lord German of Llanfrechfa, 2012). Oznacza to jednocześnie, iż spadkobiercy nie mają możliwości odzyskania nieruchomości. Tabela 2 przedstawia różnice pomiędzy odwróconym kredytem hipotecznym a rentą dożywotnią.

Tabela 2. Porównanie odwróconego kredytu hipotecznego oraz renty dożywotniej

Kategoria	Odwrócony kredyt hipoteczny	Renta dożywotnia
Istota regulacji w ramach ERS	Rodzaj kredytu zabezpieczonego ustawioną na nieruchomości hipoteką, który co do zasady jest spłacany przez sprzedaż przejętego przez bank zabezpieczenia kredytu	Przeniesienie praw do nieruchomości na rzecz podmiotów trzecich przy jednoczesnym ustanowieniu na usługobiorcy prawa do dożywotniego mieszkania w nieruchomości będącej przedmiotem umowy
Moment przeniesienia praw własności	Prawo własności do nieruchomości jest przenoszone na podmiot oferujący po śmierci usługobiorcy	Prawo własności do nieruchomości zostaje przeniesione na początku umowy
Właściciel nieruchomości	Kredytobiorca	Świadczeniodawca
Podmiot ponoszący koszty utrzymania nieruchomości	Świadczeniobiorca	Podmiot oferujący
Podmiot ponoszący konsekwencje zmiany wartości nieruchomości	Spadkobiercy kredytobiorcy	Podmiot oferujący
Zabezpieczenie interesów spadkobierców	Tak	Nie
Podmiot oferujące	Instytucja finansowa – zazwyczaj bank	Instytucje finansowe, podmioty spoza rynku finansowego – m.in. fundusze hipoteczne, zakłady ubezpieczeń
Nadzór finansowy	Tak	Nie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Cycoń, K. Maj-Waśniowska, Formy odwróconego kredytu hipotecznego w Polsce na tle wybranych krajów Unii Europejskiej, [w:] „Zeszyty Naukowe" nr 11, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków 2011, s. 197, J. Kłobukowska, Odwrócona hipoteka w Polsce na tle rozwiązań europejskich,[w:] „Świat nieruchomości World of Real EstateJournal", 2013, nr 83, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, s. 55.

Usługi equity release oferowane są w Polsce jedynie w modelu sprzedażowym. Oferta taka opiera się o działy kodeksu cywilnego (Ustawa - Kodeks cywilny, 1964)- artykuły 903 – 907 – dział obejmujący renty oraz artykułu 908 – 916 – umowy dożywocia. Powyższy fakt wiąże się przede wszystkim z tym, że umowy o rentę dożywotnią są umowami cywilnymi (Lidke, Rzyman, Szczerbak i Byrska, 2014).Obecnie renta dożywotnia jest oferowana w Polsce przez m.in.: Fundusz Hipoteczny Dom S.A. w Warszawie, Fundusz Hipoteczny Familia S.A w Warszawie. W związku z brakiem jednolitego uregulowania kwestii renty dożywotniej podmioty oferujące produkt wykorzystują różne rozwiązania dotyczące umów dożywocia, renty ubezpieczenia czy pożyczki (Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, 2013).

Zgodnie z regulacjami dotyczącymi umowy dożywocia, zbywcą musi być osoba fizyczna, która posiada prawo własności do nieruchomości. Nie ma natomiast takiego ograniczenia po stronie nabywcy nieruchomości (Cycoń i Maj-Waśniowska, 2011). W zamian za przeniesienie praw własności do nieruchomości podmiot oferujący zostaje zobligowany do wypłacania comiesięcznych świadczeń w postaci renty o określonej wysokości. Ponadto zazwyczaj stosowana jest kwartalna lub roczna waloryzacja wypłat.

Przy ustalaniu wysokości wypłacanej renty dożywotniej polskie podmioty biorą pod uwagę następujące czynniki:

- płeć,
- wiek,
- rodzaj nieruchomości,
- położenie nieruchomości
- metraż.

Wynika to głównie z metod szacowania wysokości świadczenia. Najważniejszym elementem jest tutaj wartości nieruchomości, która z kolei jest zależna od rodzaju nieruchomości, jego położenia oraz rozmiaru. Innym istotnym czynnikiem jest szacowny okres przez jaki usługodawca będzie miał obowiązek wypłacać rentę. Do obliczenia tej wartości wykorzystuje się dane dotyczące płci czy wieku, co pozwala ustalić przeciętną dalszą długość trwania życia.

Podmioty oferujące rentę dożywotnią często pozwalają na oszacowanie wysokości świadczenia za pomocą opublikowanych kalkulatorów świadczeń, które na podstawie podania wspomnianych wcześniej danych, podają przewidywaną wartość miesięcznego świadczenia. Tabela 3 przedstawia jak kształtuje się oszacowana wysokość renty dożywotniejna podstawie obliczeń kalkulatora Funduszu Hipotecznego Dom w zależności od wielkości nieruchomości oraz wieku i płci klienta, przy założeniu, iż posiada on mieszkanie na terenie Krakowa.

Tabela 3. Szacowana wartość renty dożywotniej przy założeniu posiadania mieszkania w Krakowie w zależności od płci, wieku klienta oraz wielkości nieruchomości w Funduszu Hipotecznym Dom[1]

	Wielkość mieszkania			
	50 m^2		150 m^2	
Wiek:	Kobieta	Mężczyzna	Kobieta	Mężczyzna
60	300 zł	380 zł	900 zł	1 130 zł
65	360 zł	450 zł	1 090 zł	1 360 zł
70	450 zł	560 zł	1 340 zł	1 680 zł
75	580 zł	710 zł	1 730 zł	2 230 zł
80	780 zł	930 zł	2 330 zł	2 780 zł

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Kalkulator renty dożywotniej, https://www.funduszhipoteczny.pl (dostęp: 10.06.2018).

Należy tutaj zauważyć również fakt, iż konsumentnie otrzyma z tytułu umowy o rentę dożywotnią świadczeń, których łączna wartość przekroczy 50% wartości nieruchomości. W praktyce wartość ta kształtuje się średnio na poziomie około 30% ceny sprzedaży nieruchomości będącej przedmiotem umowy (Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, 2013).

W związku z faktem, iż prawo własności do nieruchomości jest przenoszone na początku trwania umowy, koszty związane z nieruchomością takie jak opłaty o charakterze

[1] Obliczenia zostały wykonane przez Kalkulator renty dożywotniej udostępniony przez Fundusz Hipoteczny Dom działający w oparciu o raport "Trwanie Życia" opublikowany przez Główny Urząd Statystyczny oraz na podstawie danychopublikowanych przez Narodowy Bank Polski w "Informacja o cenach mieszkań nieruchomości mieszkaniowych".

publicznoprawnym oraz opłaty czynszowe są pokrywane przez nabywcę nieruchomości. Zazwyczaj opłaty ponoszone przez oferenta z tytułu czynszu obniżają wartość wypłacanego seniorowi świadczenia. W przypadku pozostałych opłat, np. opłat za media stosuje się jedno z następujących rozwiązań (Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, 2013):

- koszty te ponosi mieszkaniec nieruchomości, jednocześnie przekładając usługodawcy dokumenty potwierdzające terminowe wpłaty,
- opłaty uiszczane są przez nabywcę nieruchomości, który z kolei finansuje je przez obniżenie wypłacanych świadczeń na rzecz klienta.

Należy zauważyć, iż brak dobrze określonych ram prawnych dla umów renty dożywotniej może prowadzić do nadużyć, ale również zmniejsza porównywalność ofert produktu. W 2011 roku Ministerstwo Gospodarki wystąpiło o uregulowanie renty dożywotniej w jednolitym akcie prawnym, z kolei w 2014 roku powstał projekt ustawy o rencie dożywotniej, który wprowadzał mechanizmy mające zwiększyć bezpieczeństwo dla beneficjentów renty dożywotniej takie jak (Kisiel, 2018):

- zabezpieczenie wypłacanych świadczeń poprzez ustanowienie hipoteki na rzecz klienta,
- wymóg kapitałowy dla instytucji oferującej w wysokości 2 mln euro,
- konieczność uzyskania zezwolenia od Komisji Nadzoru Finansowego na funkcjonowanie firmy oferującej rentę dożywotnią.

3. Funkcjonowanie usług equity release na rynkach zagranicznych

Usługi equity release są stosunkowo nowym produktem rynków finansowych. Pierwsza transakcja reversemortgage miała miejsce w Stanach Zjednoczonych w 1961 roku. W Portland bankier Nelson Haynes stworzył nowy produkt kredytowy dla Nellie Young, będącą wdową po trenerze piłkarskim autora produktu. Celem usługi miało być poprawienie sytuacji finansowej kobiety, z jednoczesnym dożywotnim zachowaniem przez nią prawa do nieruchomości (History of Reverse Mortgages, 2018). Od tamtej pory produkt znacząco się zmienił. Związane jest to przede wszystkim z regulacjami wprowadzonymi w Stanach Zjednoczonych oraz w krajach europejskich.

Mimo relatywnie krótkiej historii usług ERS zarówno w modelu sprzedażowym, jak i modelu kredytowym są wykorzystywane w wielu krajach na całym świecie. Tabela 4 przedstawia zestawienie krajów europejskich, w których wykorzystywane są poszczególne modele usług equity release.

Tabela 4. Wykorzystywane modele equity release w krajach Europy

Kraj	Model kredytowy	Model sprzedażowy	Liczba instytucji oferujących
Wielka Brytania	X	X	40
Irlandia	X	X	27
Hiszpania	X	X	21
Węgry	X	X	3
Niemcy	X	X	2
Włochy	X	-	5
Finlandia	X	-	2
Szwecja	X	-	1
Austria	X	-	1
Francja	X	-	1
Polska	-	X	6
Bułgaria	-	X	1
Rumunia	-	X	1
Holandia	-	X	1
Razem	10	9	112

Źródło: opracowanie własne na podstawie U. Reifner, S. Clerc-Renaud, F.E. Perez-Carillo, A. Tiffe i M. KnoblochStudy on Equity ReleaseSchemes in the EU, Project No. MARKT/2007/23/H,2009,Institut fur Finanzdienstleistungene.V, s.23.

Z przedstawionych danych widać, że w niektórych krajach funkcjonują oba modele jednocześnie. Są to Wielka Brytania, Irlandia, Hiszpania, Węgry oraz Niemcy. Należy tutaj również zauważyć, iż to właśnie w tych państwach funkcjonuje najwięcej instytucji oferujących usługi ERS.

Kolejną istotną kwestią jest rozpowszechnienie analizowanych produktów w Europie. Tabela 5 przedstawia jak kształtowała sprzedaż usług ERS w wypranych krajach europejski z podziałem na liczbę transakcji, przeciętną wartość umowy oraz łączną wartość umów zawartych w analizowanych krajach.

Tabela 1. Sprzedaż produktów equity releasa w wybranych krajach europejskich w 2007 roku

Kraj	Odwrócony kredyt hipoteczny			Renta dożywotnia		
	Ilość transakcji	Przeciętna wartość umowy (w EUR)	Łączna wartość umów (w mln EUR)	Ilość transakcji	Przeciętna wartość umowy (w EUR)	Łączna wartość umów (w mln EUR)
Francja	200	100 000	20	b.d.	b.d.	b.d.
Niemcy	100	100 000	10	12	b.d.	b.d.
Węgry	b.d.	b.d.	3,2	5 100	41 961	214
Włochy	300	247 500	74,3	b.d.	b.d.	b.d.
Hiszpania	3 600	352 222	1 268	b.d.	b.d.	b.d.
Szwecja	2 500	44 000	110	b.d.	b.d.	b.d.
Wielka Brytania	33 000	55 303	1 825	14 600	77 466	1 131
Razem	39 700	83 387	3 310,5	19 712	68 233	19 712

Źródło: opracowanie własne na podstawie U. Reifner, S. Clerc-Renaud, F.E. Perez-Carillo, A. Tiffe i M. Knobloch,Study on Equity ReleaseSchemes in the EU, Project No. MARKT/2007/23/H, 2009,Institut fur Finanzdienstleistungene.V, s.21.

Usługi equity release stanowią interesującą alternatywą dla seniorów, którzy pragną zwiększyć wysokość otrzymywanych świadczeń. W związku z pesymistycznymi prognozami emerytalnymi dodatkowe źródło dochodów dla osób w wieku poprodukcyjnym jest bardzo korzystnym rozwiązaniem. Usługi ERS wypłacają takie środki oraz, w zależności od wybranego modelu, mogą również zmniejszyć koszty bieżącego utrzymania nieruchomości. Ponadto, osoby takie mają zagwarantowane prawo dożywotniego mieszkania w nieruchomości, z kolei spłata zaciągniętego zobowiązania następuję przez sprzedaż nieruchomości, która ma miejsce dopiero po śmierci klienta. Ponadto, senior w zależności od wybranego modelu może odczuwać skutki zmian wartości nieruchomości lub konsekwencje te mogą zostać przeniesione na oferenta.

Niemniej należy również zauważyć słabe strony tych produktów, które stanowią swoistą barierę dalszego ich rozwoju. Można do nich zaliczyć kwestie takie jak (The Money Advice Service, 2018):

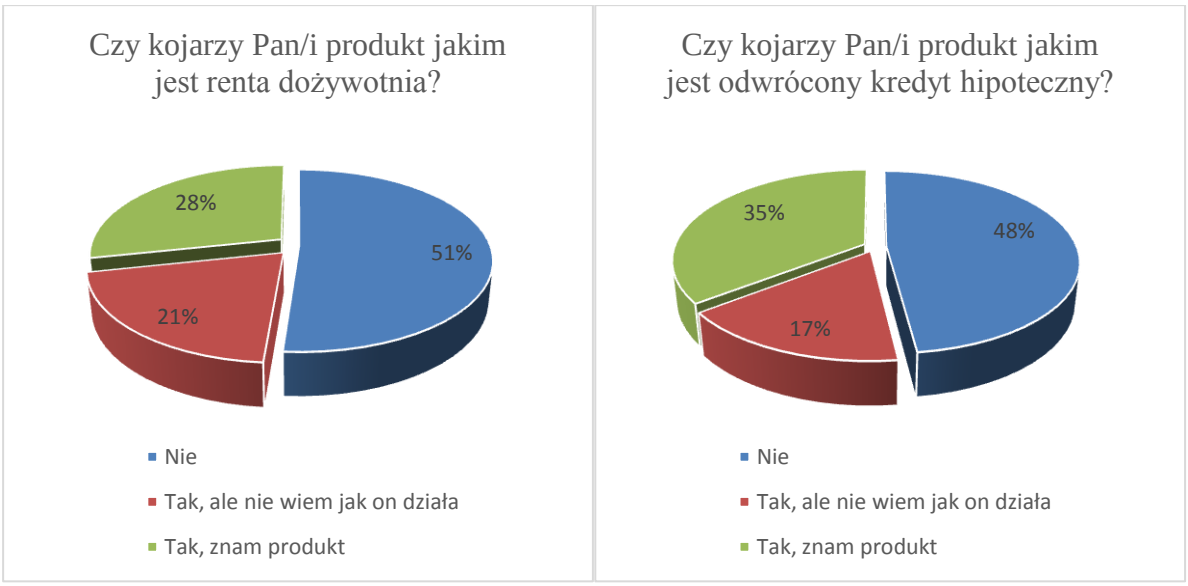
- wysokie opłaty związane z produktem,
- relatywnie niskie świadczenie w stosunku do wartości nieruchomości – zazwyczaj suma świadczeń kształtuje się na poziomie 30-50% ceny dom,
- produkt zmniejsza wartość spadku przekazywanego dziedzicom,
- w przypadku modelu sprzedażowego, klient przestaje być właścicielem nieruchomości, co z kolei zwiększa ryzyko transakcji dla seniora.

4. Znajomość usług equity release

W celu zbadania znajomości usług equity release w Polsce została przygotowana ankieta, która została udostępniana w formie ankiety internetowej, natomiast odpowiedzi zostały uzyskane przez publikacje jejw mediach społecznościowych oraz na forach internetowych.

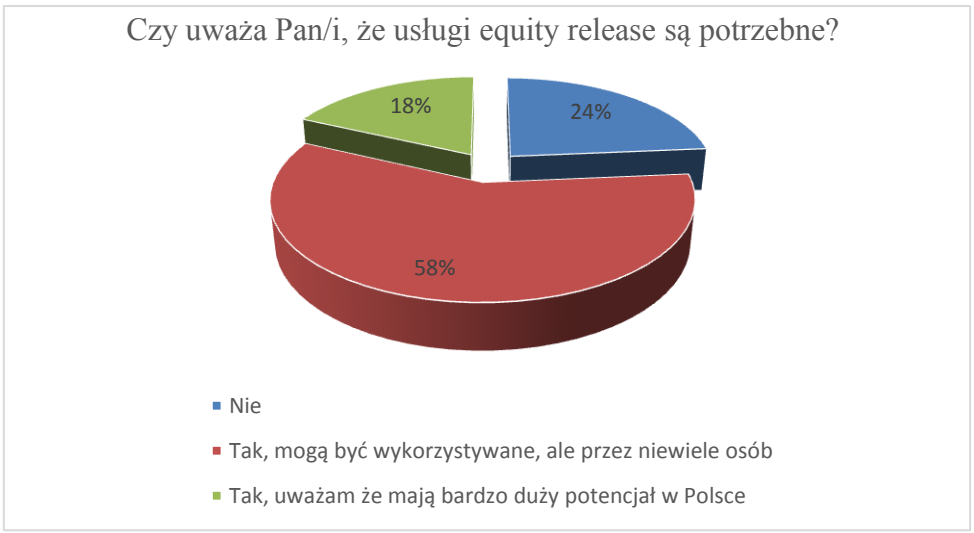
W badaniu wzięło udział 205 osób, z czego kobiety stanowiły 62% próby oraz mężczyźni 38% respondentów. Ponad 50% respondentów to osoby w wieku do 29 lat, 17% to osoby w wieku 30-34 lat, 7% w grupie wiekowej 35-39, w kolejnych pięcioletnich przedziałach wiekowych uzyskano wynik procentowy kolejno 6, 5, 4, 7% oraz powyżej 60 lat 1% respondentów.

Pytania w kwestionariuszu dotyczyły usług equity release oraz skłonności do jej wykorzystania. Pierwsze pytania zadane respondentom dotyczyły orientacji ankietowanych na temat kolejno renty dożywotniej oraz odwróconego kredytu hipotecznego. Rysunek 2 przedstawia jak kształtowały się odpowiedzi na pytanie o znajomość poszczególnych produktów. Zarówno w przypadku odwróconego kredytu hipotecznego, jak i renty dożywotniej około połowy ankietowanych nie słyszała o tych produktach. Nieco większą znajomością produktu cieszy się odwrócony kredyt hipoteczny. Może być to związane nie tyle z rzeczywistą lepszą znajomością produktu, ale z częstym posługiwaniem się określeniem „odwrócona hipoteka” przez instytucję oferujące rentę dożywotnią.

Rysunek 2. Znajomość renty dożywotniej oraz odwróconego kredytu hipotecznego wśród respondentów
Źródło: opracowanie własne.

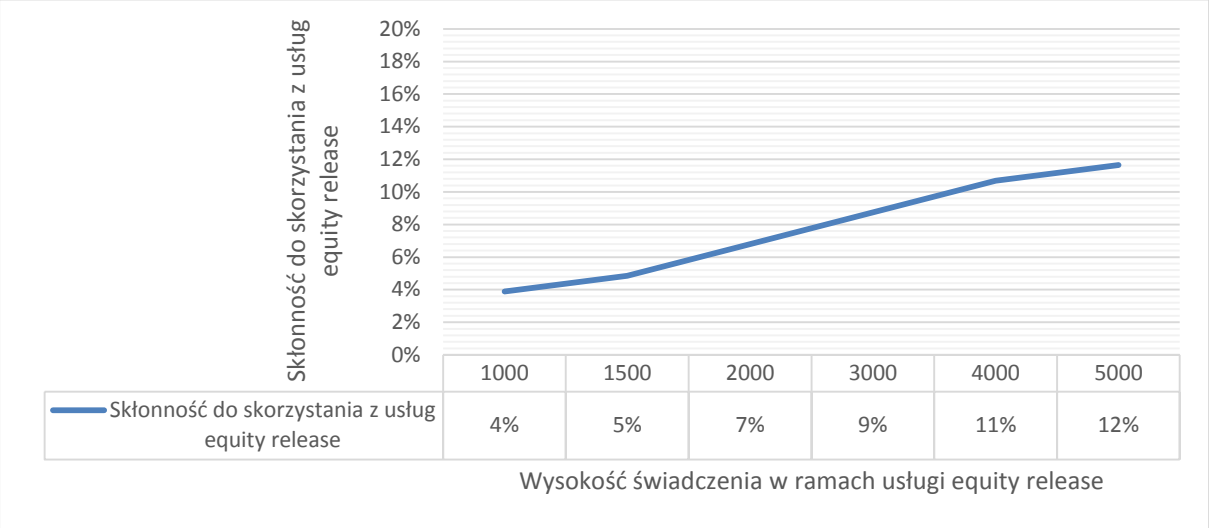
Rysunek 3 przedstawia jak kształtowała się opinia respondentów dotycząca usług equity release. Zdecydowana większość – blisko 60% uważa, że usługi ERS są potrzebne, jednak będą wykorzystywane przez niewielką liczbę osób. Prawie jedna czarta osób twierdzi, że takie produkty nie są potrzebne, z kolei 18% uważa, że usługi ERS mają bardzo duży potencjał w Polsce.

Rysunek 3. Opinia respondentów dotycząca zapotrzebowania na usługi equity release
Źródło: opracowanie własne.

Kolejna część ankiety dotyczy skłonności do wykorzystania produktów takich jak usługi equity release przez respondentów. Osoby, które posiadają prawo własności do nieruchomości zapytano czy są skłonni oddać je z jednoczesnym posiadaniem prawa dożywotniego w nim mieszkania w zamian za comiesięczne dożywotne świadczenie wypłacane przez instytucję finansową. Ze 103 osób 12 ankietowanych podało kwotę

świadczenia, za którą byliby skłonni oddać nieruchomość. Rysunek 4 przedstawia jak kształtuje się skłonność do oddania nieruchomości przez respondentów w zależności od wysokości miesięcznego świadczenia.

Rysunek 4. Zależność pomiędzy skłonnością ankietowanych do skorzystania z usług equity release, a wysokość oferowanego świadczenia

Źródło: opracowanie własne.

W badaniu 12 osób zadeklarowało skłonność do skorzystania z produktu equity release. W tym miejscu warto się zastanowić jakie czynniki zwiększają tendencję do korzystania z usług equity release. Badania determinant wpływających na skłonność do korzystania z usług ERS zostały przeprowadzone w pracy doktorskiej pt. „Odwrócona hipoteka jako forma zabezpieczenia emerytalnego" (Cycoń, 2017). Czynniki jakie zostały zbadane to m.in.:

- płeć,
- stan cywilny,
- wykształcenie,
- liczba dzieci,
- wartość posiadanych nieruchomości
- wysokość emerytury.

Bodźców wpływających na skłonność wykorzystania produktów ERS może być sporo, jednak jednym z najważniejszych wydaje się być liczba posiadanego potomstwa. Osoby, które nie posiadają dziedzica są bardziej skłonne oddać nieruchomość w zamian z dożywotne, comiesięczne świadczenie. Hipotezę tę potwierdzają dane przedstawione w tabeli 6, zgodnie z którą wśród osób, które nie mają dzieci tendencja do korzystania z usług equity release wynosi blisko 20%, w przypadku osób posiadające jedno dziecko wynosi 11% a w przypadku dwojga dzieci, żadna z ankietowanych osób nie byłaby skłonna skorzystać z usługi equity release.

Tabela 6. Skłonność do oddania nieruchomości w zależności od liczby posiadanych dzieci

Liczba dzieci	Czy po przejściu na emeryturę byłby Pan/byłaby Pani skłonny/a oddać dom/mieszkanie z prawem dożywotniego w nim mieszkania w zamian za comiesięczne dożywotne świadczenia wypłacane przez instytucję finansową?			
	Tak	Udział w grupie	Nie	Udział w grupie
Nie mam dzieci	9	19%	38	81%
Jedno	2	11%	16	89%
Dwoje	0	0%	24	100%
Troje i więcej	1	7%	13	93%

Źródło: opracowanie własne.

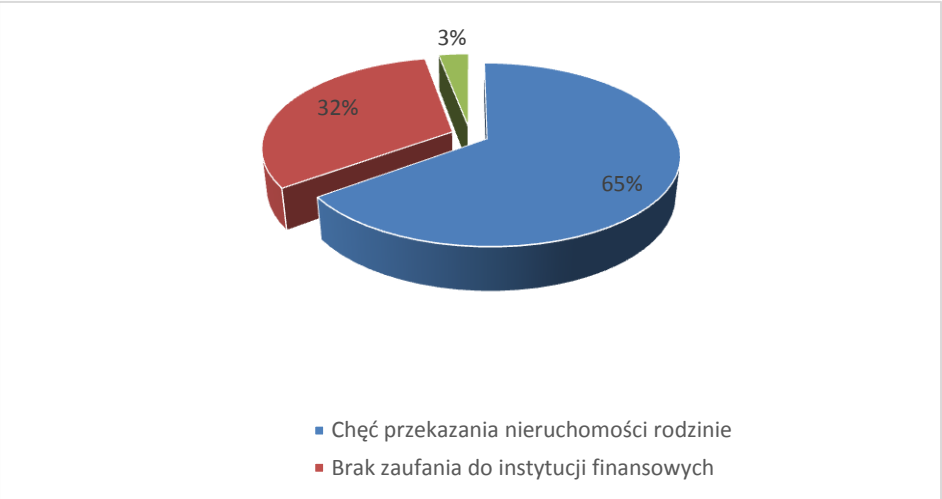
Inną determinantą może być tutaj wartość posiadanej nieruchomości. Tabela 7 pokazuje zależność pomiędzy skłonnością do oddania nieruchomości w zależności od wartości posiadanej nieruchomości. Największą tendencję do skorzystania z usług equity release można zaobserwować wśród osób posiadających najmniej wartościowe nieruchomości – poniżej 100 tys. zł. W pozostałych grupach cenowych odsetek osób skłonnych do oddania nieruchomości jest znacznie mniejszy i kształtuje się na poziomie 5-20%.

Tabela 7. Skłonność do oddania nieruchomości w zależności od wartości posiadanej nieruchomości

Wartość posiadanej nieruchomości	Czy po przejściu na emeryturę byłby Pan/byłaby Pani skłonny/a oddać dom/mieszkanie z prawem dożywotniego w nim mieszkania w zamian za comiesięczne dożywotne świadczenia wypłacane przez instytucję finansową?			
	Tak	Udział w grupie	Nie	Udział w grupie
Poniżej 100 tys. zł	4	31%	9	69%
100 tys. zł – 200 tys. zł	1	5%	21	95%
200 tys. zł – 300 tys. zł	2	8%	22	92%
300 tys. zł – 400 tys. zł	2	13%	13	87%
400 tys. zł – 500 tys. zł	1	20%	4	80%
Powyżej 500 tys. zł	2	9%	20	91%

Źródło: opracowanie własne.

Ostatnią kwestią o jaką zostali zapytanie respondenci był powód, dla którego nie są zainteresowani usługami ERS. Zdecydowana większość – 65% nie jest skłonna przekazać nieruchomości w celu otrzymywania dożywotniego świadczenia, ponieważ pragnie przekazać nieruchomość rodzinie. Połowę mniej wskazań uzyskał powód, jakim jest brak zaufania do instytucji finansowych. Rysunek 5 obrazuje odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące przyczyn braku zainteresowania analizowanym produktem.

Rysunek 5. Przyczyny braku skłonności do wykorzystania usług equity release
Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując niniejsze rozważania należy wziąć pod uwagę, iż pytania dotyczące skłonności do wykorzystania usług equity release miały charakter hipotetyczny. Wynika to przede wszystkim z faktu, iż adresatami kwestionariusza były osoby w wieku produkcyjnym – osoby posiadające 18-65 lat, natomiast usługi ERS oferowane są osobom w wieku poprodukcyjnym. Różnica między takimi osobami może znacząco wpływać na wyniki. Różnice międzypokoleniowe oraz aktualny stan materialny mogą wpłynąć na postrzeganie analizowanych produktów.

5. Zakończenie

Podsumowując niniejsze rozważania, można stwierdzić, że usługi equity release mogą być pomocne dla polskich seniorów. Produkty, które pomagają upłynnić zakumulowany w nieruchomości kapitał z dożywotnim prawem mieszkania w niej skutecznie funkcjonują na rynkach zagranicznych. Uregulowania prawne dotyczące odwróconego kredytu hipotecznego mogą wpłynąć na skuteczne wprowadzenie produktu na polski rynek.

Rozwój dodatkowych form zabezpieczenia emerytalnego może wpłynąć na wzrost poziomu życia polskich seniorów. Mimo to, aby rozpowszechnić korzystanie z takich produktów konieczne jest podwyższenie stanu wiedzy o ich funkcjonowaniu wśród emerytów.

Pomimo szerokich perspektyw rozwoju omawianych produktów, istnieją równie silne bariery dla takich form zabezpieczenia emerytalnego. Zaliczają się do nich przede wszystkim uwarunkowania psychologiczno-społeczne takie jak chęć przekazania nieruchomości potomstwu w przypadku usług equity release, czy też niska znajomość wspomnianych produktów w Polsce.

Bibliografia:

1. Cycoń M., Maj-Waśniowska K. (2011). Formy odwróconego kredytu hipotecznego w Polsce na tle wybranych krajów Unii Europejskiej. Zeszyty Naukowe, nr 11, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków.

2. Cycoń M. (2017). Odwrócona hipoteka jako forma zabezpieczenia emerytalnego. Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.
3. Czech T. (2015). Odwrócony kredyt hipoteczny, komentarz. Warszawa: Wyd. LEX a Wolters Kluwer Business.
4. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady, Dz. Urz. UE L 304/64.
5. Distribution of population by tenure status, type of household and incomegroup - EU-SILC survey, http://ec.europa.eu (dostęp: 01.06.2018).
6. Filiczkowska J. (2015). Determinanty rozwoju odwróconego kredytu hipotecznego w Polsce. W: red. M. Cycoń, T.Jedynak, G. Strupczewski, Ubezpieczenia gospodarcze i społeczne w dobie przemian Przegląd Ubezpieczeń 2017. Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
7. History of Reverse Mortgages, http://reversemortgagealert.org (dostęp: 6.06.2018).
8. Homeownership Rates by Area (2015), Annual Statistics 2015, https://www.census.gov (dostęp: 01.06.2018).
9. Kisiel M. (2018). Renta za mieszkanie – jednak będzie ustawa?. https://www.bankier.pl (dostęp: 12.06.2018).
10. Lidke R., Rzyman K., Szczerbak E., Byrska M. (2014). KNF przestrzega przed rentą dożywotnią: to bardzo ryzykowny produkt. https://www.polskieradio.pl (dostęp: 10.06.2018).
11. Lord German of Llanfrechfa (2012). Making the most of equity release: perspectives from keyplayers, Introduction. The SmithInstitute.
12. Portal edukacji ekonomicznej, Usługa finansowa, https://www.nbportal.pl (dostęp: 1.06.2018).
13. Reifner U., Clerc-Renaud S., Pérez-Carrillo E., Tiffe A., Knobloch M. (2009). Study on Equity ReleaseSchemes in the EU Part I: General Report Project No. MARKT/2007/23/H. InstitutfürFinanzdienstleistungene.V., Hamburg.
14. Skuza S. (2012). Usługi finansowe typu equity release w Polsce na tle rozwiązań międzynarodowych. Stan obecny i propozycje zmian. Problemy Zarządzania, vol. 10, nr 4 (39).
15. The Money Advice Service, Equity releaseschemes. Lifetimemortgages and homereversionplans, s.7-10, https://www.lend.co.uk (dostęp: 13.06.2018).
16. Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów (2013). Raport z kontroli przedsiębiorców zawierających umowy świadczeń dożywotnich. Wrocław.
17. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny, Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93.
18. Ustawa z dnia 23 października 2014 r. o odwróconym kredycie hipotecznym, Dz.U. 2014 poz. 1585.
19. Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy o odwróconym kredycie hipotecznym (2014), druk sejmowy 2392, http://www.sejm.gov.pl (dostęp 20.03.2020).

20. Wanat M. (2015). Perspektywy rozwoju rynku reversemortgage w Polsce. W: Ubezpieczenia i bankowość z perspektywy młodego ekonomisty. Wybrane problemy, (red.) T. Bednarczyk, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej .
21. Wróbel A. (2010). Umowa dożywocia Aktualne umowy gospodarcze. Wydawnictwo VerlagDashofer, Warszawa.

19. DOSTĘP OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIĄ DO RYNKU PRACY

Żaneta Gadzinowska
Politechnika Częstochowska
Wydział Zarządzania

1. Wstęp

Zagadnienia dotyczące rynku pracy, a przede wszystkim osób z niepełnosprawnością należą do bardzo ważnych oraz istotnych zagadnień współczesnej gospodarki. Dotyczą one czynnika ludzkiego jego oczekiwań i świadczonej przez niego pracę jak również jego przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Ponieważ zjawisko niepełnosprawności dotyczy znacznej grupy osób, likwidacja barier ograniczających możliwości podjęcia przez nich pracy ma duże znaczenie społeczne i gospodarcze. Z punktu widzenia zatrudnienia osób niepełnosprawnych pojęcie „bariery" definiuje się jako, przeszkodę utrudniającą lub uniemożliwiającą osobom niepełnosprawnym samodzielne, aktywne życie zgodne z posiadanymi predyspozycjami i ambicjami. Osoby niepełnosprawne, które poszukują pracy to grupa szczególnego ryzyka, gdyż przed zaistnieniem ich na rynku pracy muszą pokonać wiele barier, których nie napotykają inni ubiegający się o pracę [Barczyński A., Warszawa, IPiSS, 2008].

2. Pojęcie rynku pracy

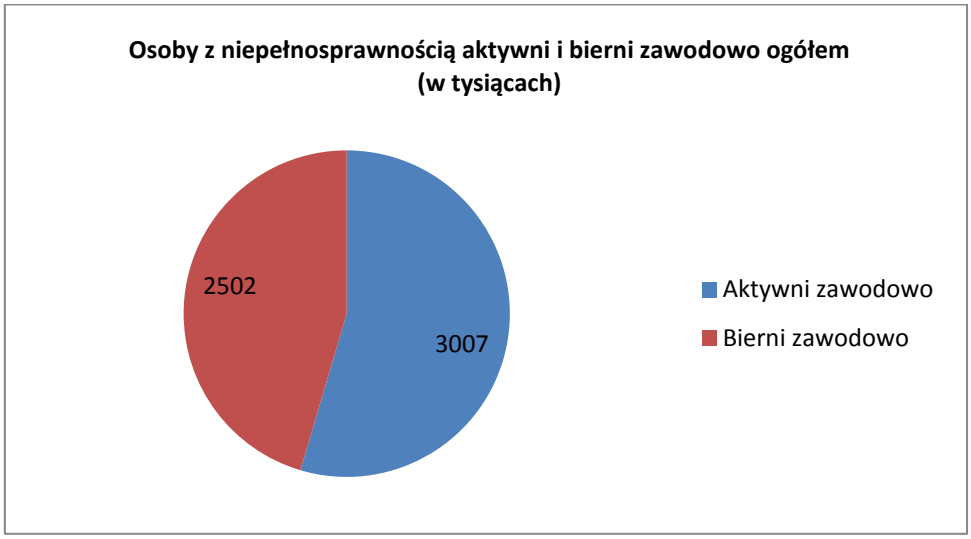
Literatura przedmiotu prezentuje dwa zasadnicze ujęcia dotyczące rynku pracy: uogólniające oraz konkrety [Frąckiewicz L., Koczur W., Katowice 2004]. W pierwszym ujęciu rynek pracy to ogół procedur i form najmu pracowników przez pracodawców jak również różnego rodzaju instytucji z uwzględnieniem warunków negocjacji dotyczących zatrudnienia, płacy. Natomiast w ujęciu konkretyzującym rynek pracy jest obszarem działania, w którym dochodzi do porównania ofert pracy oraz osób chętnych podjąć zatrudnienie [Malina A., Kraków 2008]. Rynek pracy nie powinien być traktowany tylko przez pryzmat ekonomii. Praca człowieka jest jednym z wielu zasobów ekonomicznych tworząc nowe wartości ekonomiczne, a nie człowiek [Paszke P., 2003]. Elastyczność współczesnego rynku pracy jest bardzo istotną kwestią wiąże się z kontraktowaniem oraz z popytem i podażą [Becker 1997]. Rynek pracy jest traktowany jak całość transakcji kupna i sprzedaży jak również warunków w których zostały zawarte.

Śledząc rynek pracy można się natknąć na dużą różnorodność zagadnień w tej dziedzinie takich jak np:

— wydajność pracy,
— zatrudnieni,
— bezrobocie,
— aktywność zawodowa,
— bierni zawodowo,
— czas pracy,
— wynagrodzenia,
— wykształcenie itd. [Encyklopedia PWN].

Jak widać wyróżnić można wiele rodzajów rynku pracy, jednak w niniejszym artykule zostanie omówiony rynek pracy osób z niepełnosprawnością, a w szczególności ich aktywność, bierność oraz zatrudnienie. Istotnym utrudnieniem dla tej grupy osób jest edukacja. Osoby z niepełnosprawnością mają trudniejszy dostęp do wykształcenia a przede wszystkim wyższego wykształcenia co niestety ma wpływ na ich aktywność na rynku pracy.

Na poniższym wykresie przedstawiono jak kształtuje się rynek pracy osób z niepełnosprawnością biernych i aktywnych zawodowo w IV kwartale 2019r. Z przeprowadzonych badań wynika iż aktywnych osób z niepełnosprawnością jest więcej niż biernych zawodowo jednak ta przewaga jest niewielka.

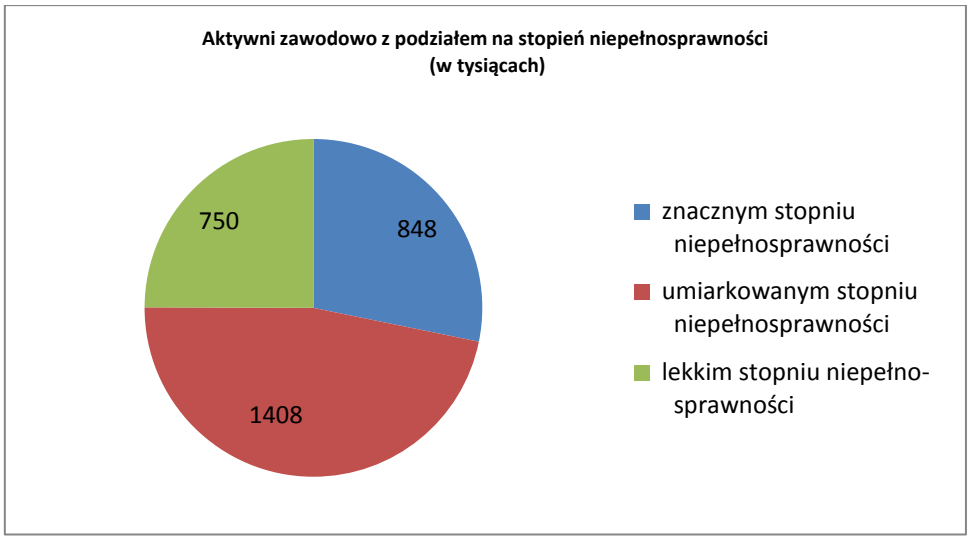

Wykres1. Aktywność i bierność zawodowa osób z niepełnosprawnością

Źródło: https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-iv-kwartal-2019-roku,4,36.html.

Aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnością nadal utrzymuje się na niskim poziomie. Ważne jest aby to pracodawcy bardziej zaangażowali się w zatrudnianie i dostosowanie ofert pracy dla osób z niepełnosprawnością bo to w dużej mierze od nich zależy poprawa aktywności tej grupy społecznej. Kluczowe jest również wsparcie pracodawców przez Państwo jak również analiza dotycząca powyższej kwestii [Pawalas-Czyż S., P, Toruń 2007].

Według danych statystycznych najbardziej aktywnymi osobami na rynku pracy są osoby z umiarkowaną niepełnosprawnością natomiast pozostałe dwie grupy są na zbliżonym poziomie.

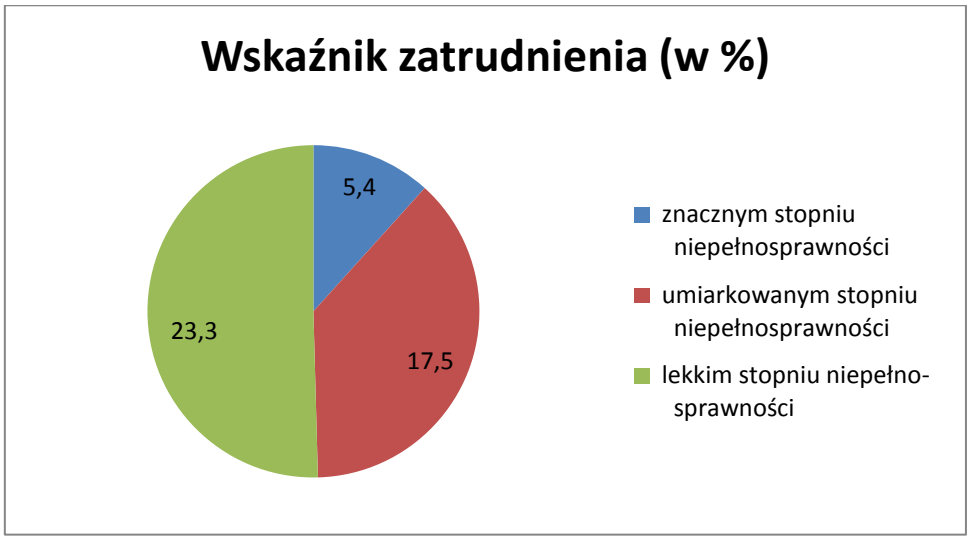

Wykres 2. Aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnością

Źródło:https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-iv-kwartal-2019-roku,4,36.html.

Możliwość rozpoczęcia czy też powrotu do pracy przez osoby z niepełnosprawnością zależy od wielu czynników np.: stopienia niepełnosprawności, przystosowania stanowiska pracy, podejścia pracodawcy, warunków pracy, miejsca zamieszkania, jak również społecznego systemu wsparcia.

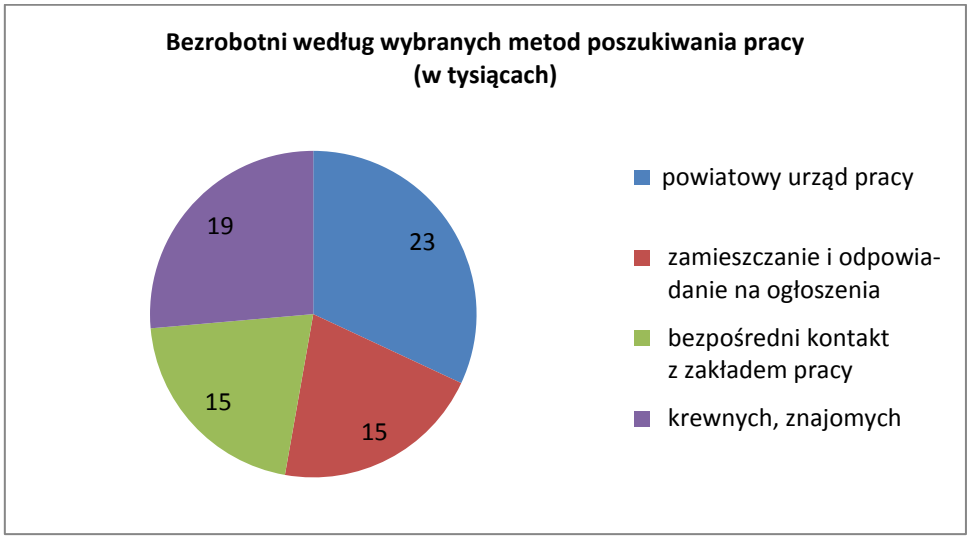
Z dostępnych danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika iż połowę ankietowanych (23,3%) stanowiły osoby zatrudnione z lekkim orzeczonym stopniem niepełnosprawności. Natomiast z umiarkowanym stopniem niepełnosprawności zatrudnionych było 17,5%. Pracodawcy chętniej zatrudniają osoby z lekkim stopniem niepełnosprawności niż ze znacznym orzeczeniem, może to wynikać z mniejszych kosztów wynikających z dostosowania stanowiska pracy i ewentualnej absencji.

Wykres 3. Zatrudnienie osób z niepełnosprawnością według stopnia niepełnosprawności

Źródło:https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-iv-kwartal-2019-roku,4,36.html.

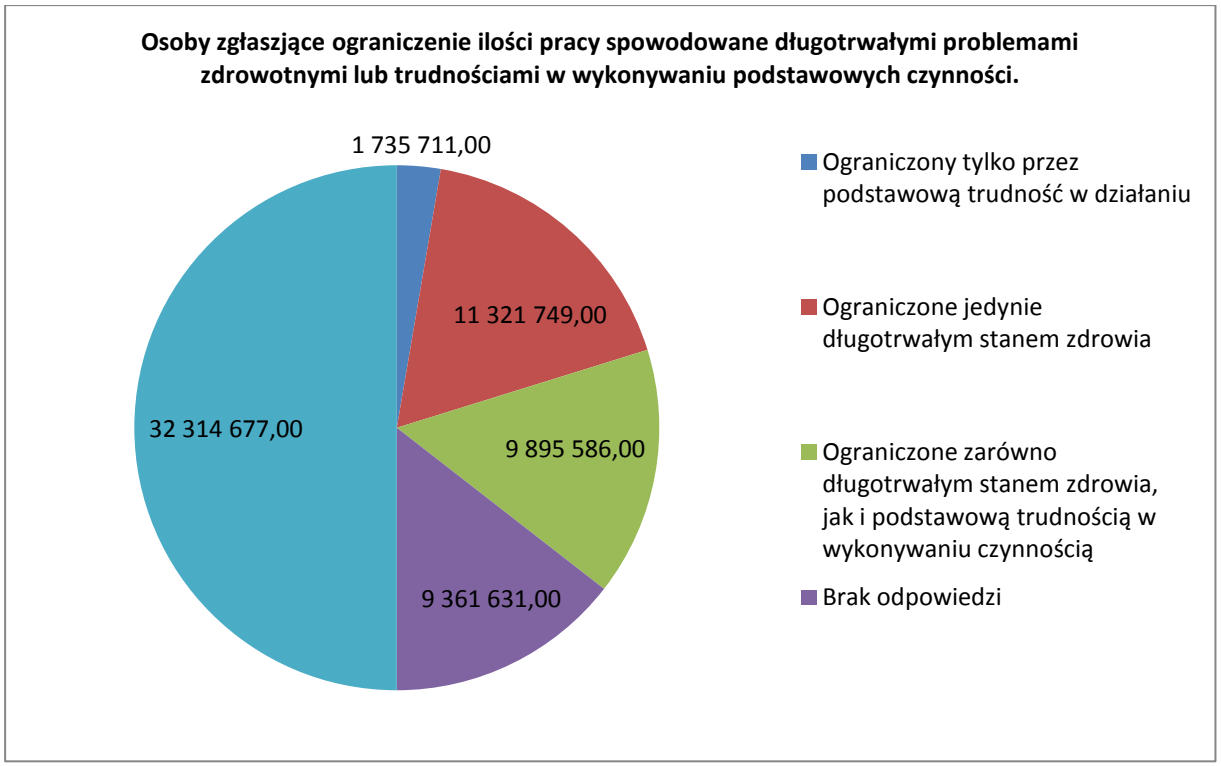
Jeden z wymiaru ekonomicznego czyli ubóstwo odnosi się również do zatrudnienia, a w zasadzie do jego braku. Jak wiadomo praca ma bardzo duże znaczenie z punktu ekonomiczno-socjalnego, osoby oraz ich bliscy nie będąc związani stosunkiem pracy nie mają możliwości skorzystania z uprawnień emerytalno-rentowych. Rynek pracy dla osoby z niepełnosprawnością jest jedną ze sfer w której to osoby nie w pełni sprawne są niestety wykluczone ze względu na liczne bariery. [http://www.wrzos.org.pl/download/Wielowymiarowe_ubostwo_osob_z_niepelnosprawnosciami.pdf].

Wykres 4. Bezrobotni według miejsc poszukiwania pracy

Źródło:https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-iv-kwartal-2019-roku,4,36.html.

Według zamieszczonych danych w powyższym wykresie 23 tys badanych osób poszukiwało pracy w Powiatowych Urzędach pracy. Taka sama liczba osób po 15 tys poszukiwała pracy zamieszczając ogłoszenia i czytając oferty pracy oraz poprzez bezpośredni kontakt z zakładami pracy. Natomiast aż 19 tys osób badanych szuka pracy drogą „pantoflową”czyli za pośrednictwem krewnych i znajomych.

Wykres 5. Zgłoszone ograniczenia w ilości pracy i jej powody
Źródło: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do.

Osoby z niepełnosprawnością mają różnego rodzaju ograniczenia. Badane osoby z tej grupy społecznej wskazały iż najliczniejsza badana grupa ma całkowite ograniczenia. Najniższe ograniczenia wskazała grupa z podstawową trudnością w działaniu. Pozostałe grupy były na podobnym poziomie ograniczeń wynikających ze stanu zdrowia i podstawową trudnością w wykonywaniu czynności.

3. Przykładowe oferty pracy kierowane do osób z niepełnosprawnością

W obecnym czasie osoby z niepełnosprawnością na wiele sposobów mogą poszukiwać pracy. Oprócz tradycyjnych metod jakimi są Urzędy Pracy, ogłoszenia w prasie, czy też pośrednictwo znajomych lub rodziny mając dostęp do Internetu, mogą szukać ofert również na różnych stronach internetowych do tego celu przeznaczonych. Przykładowymi stronami gdzie osoby z niepełnosprawnością mogą szukać pracy dla nich kierowanych to np.:

— http://www.niepelnosprawni.pl,
— https://werbeo.pl/,
— http://www.zpchr.pl,
— https://www.lento.pl,
— http://www.sprawni-niepelnosprawni.pl,
— https://pl.indeed.com,
— https://www.olx.pl i wiele innych.

Dostęp do ofert pracy dla osób z niepełnosprawnością znajdziemy również na grupach dyskusyjnych dla osób niepełnosprawnych w portalach społecznościowych. Poniżej zostały zamieszczone przykładowe oferty pracy kierowane dla tej grupy społecznej.

1 OFERTA PRACY.

Sieć sklepów budowlano-dekoracyjnych należąca do ADEO, składającej się z 32 przedsiębiorstw, działających w 14 krajach. Oferujemy materiały budowlane, artykuły do majsterkowania, wystroju wnętrz i ogrodnictwa. Nasza firma to przyjazne miejsce pracy: rozwijamy ludzi, dajemy im samodzielność i możliwość podejmowania decyzji, doceniamy zaangażowanie, dzielimy się wspólnie wypracowanymi zyskami. Od 2016 roku razem kibicujemy Reprezentacji Polski w piłce nożnej.

JEŻELI:

— lubisz pracę w handlu i jesteś otwarty na kontakt z klientem;
— lubisz działać zespołowo;
— jesteś przedsiębiorczy i bierzesz odpowiedzialność za to co robisz;
— jesteś nastawiony na działanie, szukasz coraz lepszych rozwiązań;
— uśmiech to Twój klucz do budowania relacji.

4. Mile widziane osoby niepełnosprawne.

BĘDZIESZ ODPOWIEDZIALNY ZA:

— profesjonalną i kompleksową obsługę naszych klientów;
— realizację i monitoring procesu zamówień klienta;
— indywidualne podejście do potrzeb każdego klienta;
— współtworzenie zespołu profesjonalistów, w którym liczy się wspólny sukces;
— dbałość o wizerunek działu, dostępność towarów i ich prawidłowe oznakowanie.

OFERUJEMY CI:

— umowę o pracę i terminowe wynagrodzenie;
— premie uzależnione od wyników sklepu i działu;
— udział w wypracowanym zysku firmy, akcjonariat pracowniczy;
— priorytetowe podejście do bezpieczeństwa pracowników oraz klientów;
— profesjonalne wdrożenie i przygotowanie do pracy;
— szkolenia stacjonarne i on-line (będziesz ekspertem w swojej dziedzinie);
— możliwość udziału w programach rozwojowych;
— przewidywalny grafik;
— smartfon;
— benefity: ubezpieczenie na życie, prywatna opieka medyczna, karta Multisport, Fundusz Świadczeń Socjalnych, Fundusz Mieszkaniowy;
— możliwość włączenia się w inicjatywy organizowane przez Fundację LMP.

2. OFERTA PRACY. Firma sprzątająca szuka osób na stanowisko Pracownik Serwisu Sprzątającego, zajmujemy się profesjonalną obsługą w zakresie usług porządkowych

Zakres obowiązków:

— Mycie ciągów komunikacyjnych, biur, szatni.
— Uzupełnianie materiałów higienicznych.
— Wykonywanie czynności porządkowych w pomieszczeniach w oparciu o przepisy sanitarno-epidemiologiczne.
— Racjonalne wykorzystanie środków czystościowych oraz dezynfekcyjnych.

Oczekujemy:

— sumienności i chęci do pracy,
— kultury osobistej,
— dokładności.

Oferujemy:

— stałe zatrudnienie,
— niezbędne szkolenia,
— pracę na pełen etat,
— wynagrodzenie od 2600,00 zł brutto,
— pakiet medyczny.
—

5. Wymagane orzeczenie o niepełnosprawności

3. OFERTA PRACY. Platforma Integracji Osób Niepełnosprawnych poszukuje kandydatów do pracy na stanowisku pracownik hali w centrum handlowym Poczesna.

Wymagania:

— orzeczenie o niepełnosprawności,
— chęć do pracy i nauki nowych umiejętności,
— solidność i odpowiedzialność.

Oferujemy:

— umowę o pracę na cały etat,
— stabilne zatrudnienie i bardzo dobre warunki pracy,
— praca po 7 godz. dziennie, 5 dni w tygodniu, 2 zmiany,
— możliwość korzystania z ZFRON (dofinansowanie do leków, ubezpieczenia, zakupu sprzętu reh. itp.).

Prosimy zapoznanie się z informacją o ochronie danych osobowych w linku: http://aba-service.pl/odo/aba_informacja_odo.pdfo i nadsyłanie zgłoszeń/CV na adres mailowy lub kontakt telefoniczny.

6. Zakończenie

Sytuacja na rynku pracy ulega poprawie co ma także niebagatelny wpływ na zatrudnianie osób z niepełnosprawnością. Jednakże są to jeszcze duże niewykorzystane zasoby pracy. Bardzo ważnym aspektem jest aktywizacja zawodowa, która jest szansą odnalezienia się tej grupy społecznej na rynku pracy. Dla osób z niepełnosprawnością praca jest również formą terapii, rehabilitacji zawodowej, dzięki, której mogą być niezależni i mieć większe poczucie własnej wartości. Jednakże rynek pracy boryka się z wieloma niedogodnościami wynikającymi z zatrudnieniem i pozyskaniem pracy osób z niepełnosprawnością. Pracodawcy w dużej mierze zatrudniają osoby z umiarkowanym i lekkim stopniem niepełnosprawności aby nie musieć ponosić kosztów związanych z przystosowaniem stanowiska pracy. Państwo powinno w swoich celach mocniej wspierać firmy chcące zatrudniać osoby z tego sektora pracy. Możemy jednak zauważyć, że już wiele ofert pracy jest kierowanych do osób z niepełnosprawnością co daje szanse na dalszy rozwój tej grupy społecznej na polu zawodowym.

Bibliografia:

1. Barczyński A., Aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych. Analiza rozwiązań. Propozycje na przyszłość, [w:] Zabezpieczenie społeczne w Polsce. Problemy do rozwiązania w najbliższej przyszłości, red. Uścińska G., Warszawa, IPiSS, 2008.
2. Kaźmierczak Z., Rynek pracy w państwach wysoko rozwiniętych. Analiza porównawcza. Łódź, 1995, s.11. Niepełnosprawni a praca. Praca zbiorowa pod red. L. Frąckiewicz, W. Koczur. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach 2004, s. 59.
3. Malina A. Przestrzenno – czasowa analiza rynku pracy w Polsce. Wyd. UEK, Kraków 2008, s. 16
4. Paszke P., Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania rynku pracy menedżerów. W. Jarmołowicz (red.), Rynek pracy w warunkach zmian ustrojowych, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań. 2003, s. 51-52.
5. Pawalas- Czyż S., Praca socjalna wobec współczesnych problemów społecznych, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2007, s145.

Lista stron internetowych:

6. https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-bezrobotni-bierni-zawodowo-wg-bael/aktywnosc-ekonomiczna-ludnosci-polski-iv-kwartal-2019-roku,4,36.html.
7. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do.
8. http://www.wrzos.org.pl/download/Wielowymiarowe_ubostwo_osob_z_niepelnosprawnosciami.pdf.
9. https://www.olx.pl/oferta/pracownik-serwisu-sprzatajacego-CID4-IDCDkrY.html?fbclid=IwAR2qMMvWX4uQcyXmNj2_dFa0a3YXtFM4lk900I0xwJAzAOL5X81ylKXDM7o.
10. https://www.olx.pl/oferta/doradca-klienta-leroy-merlin-czestochowa-CID4-IDGh64C.html?fbclid=IwAR2qMMvWX4uQcyXmNj2_dFa0a3YXtFM4lk900I0xwJAzAOL5X81ylKXDM7o.

20. EMPLOYER BRANDING - WPŁYW KAMPANII WIZERUNKOWYCH NA POSTRZEGANIE MARKI PRACODAWCY WŚRÓD DOCELOWEJ GRUPY KANDYDATÓW

Karolina Górska, Gabriela Ignasiak
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Instytut Zarządzania

Streszczenie: Żyjemy w czasach, w których marka pracodawcy ma znaczący wpływ na zatrudnienie pożądanych pracowników. Mimo, że termin "employer branding" jest stosunkowo młody, obecnie jest coraz częściej używany i zaczyna nabierać na znaczeniu. Firmy zwracają coraz większą uwagę na tworzenie wizerunku "pracodawcy z wyboru" oraz prowadzenie kampanii wizerunkowych za pomocą mediów społecznościowych. Sposób, w jaki firma komunikuje swoje działania na zewnątrz może zarówno przyciągnąć, jak i zniechęcać potencjalnych kandydatów do podjęcia pracy u danego pracodawcy. Firmom, które decydują się na działania wizerunkowe, zależy, aby uznawano je za atrakcyjne miejsca pracy, aby zarówno pozyskać, jak i zatrzymać wykwalifikowanych pracowników. Employer branding jest więc obszarem funkcjonowania przedsiębiorstwa, który ma za zadanie zaprezentować firmę tak, by kandydat sam chciał stać się jej częścią, a obecny pracownik był odpowiednio zmotywowany i zaangażowany. W niniejszym artykule zostaną przedstawione istota i korzyści z prowadzenia kampanii employer brandingowych przez firmy oraz działania, które składają się na budowanie marki pracodawcy. Ponadto zostaną ukazane konkretne przykłady działań wizerunkowych, jakie podejmują firmy w celu przyciągnięcia talentów. Badanie ankietowe, przeprowadzone na grupie studentów, pozwoli wyciągnąć wnioski, które z tych działań są najskuteczniejsze, a które według badanych nie przynoszą zamierzonych efektów. Na podstawie badania zostaną zarekomendowane działania, które zdaniem studentów mają największy wpływ na postrzeganie marki i podjęcie decyzji o udziale w procesie rekrutacyjnym u danego pracodawcy.

Słowa kluczowe: employer branding, marka pracodawcy, wizerunek, działania wizerunkowe, kampania wizerunkowa, pracodawca, kandydat, studenci

1. Wprowadzenie

W obecnych czasach niedobór talentów oraz wykwalifikowanych pracowników stanowi problem, z którym borykają się pracodawcy, a pozyskanie odpowiednich kandydatów to jedno z większych wyzwań, z jakim muszą się zmierzyć. W celu skuteczniejszego pozyskiwania i utrzymania pracowników, firmy decydują się na szereg działań zmierzających do budowania wizerunku swojej marki jako atrakcyjnego miejsca pracy. Na *employer branding* (ang. budowanie marki pracodawcy) składają się zatem takie działania, które wpływają na kreowanie pozytywnego wizerunku marki pracodawcy jako przyjaznego i pożądanego miejsca rozwoju kariery zawodowej. Znaczenie tego pojęcia jest opisywane również przez M. Kozłowskiego [2012, s.12] jako "wszystkie działania, jakie podejmuje organizacja, skierowane do obecnych oraz potencjalnych pracowników, mające na celu budowanie jej wizerunku jako atrakcyjnego pracodawcy, a także wspierające jej strategiczne cele biznesowe".

Działania na rzecz budowy marki pracodawcy można podzielić na wewnętrzne i zewnętrzne, w zależności od grupy, do której są one kierowane. *Employer branding*

wewnętrzny skierowany jest do obecnych pracowników danej firmy, a skupia się głównie na takich obszarach, jak proces rekrutacji, wdrożenie nowych pracowników, szkolenia pracownicze, czy też opieka zdrowotna i pakiety benefitów. *Employer branding* zewnętrzny skierowany jest zaś do potencjalnych przyszłych pracowników, a jego głównym celem jest wykreowanie wizerunku "pracodawcy z wyboru". Budowanie marki pracodawcy na zewnątrz skupia się na takich działaniach, jak uczestnictwo w targach pracy, promocja firmy na uczelniach wyższych oraz tworzenie dopasowanych ogłoszeń o pracę (http://markapracodawcy.pl/definicja-employer-brandingu/). Warto wspomnieć o zależności, jaka występuje pomiędzy *employer brandingiem* wewnętrznym a zewnętrznym, bowiem to pracownicy oceniający pracę na rzecz danej firmy stanowią determinantę opinii krążącej wśród potencjalnych kandydatów.

Zdaniem M. Kampioni-Zawadki [2018, s.35] wizerunek pracodawcy kształtują takie determinanty jak: rynek pracy, wizerunek organizacji i jej reputacja, marka pracodawcy, wskaźnik EVP (ang. *Employer Value Proposition*), kultura organizacyjna, kontrakt psychologiczny, tożsamość organizacji, komunikacja wewnętrzna i zewnętrzna oraz społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstwa (ang. *corporate social responsibility*). Nie można jednoznacznie wskazać, które z determinant są najistotniejsze. Mając na uwadze każdą z nich, pracodawcy będą w stanie uzyskać lepsze efekty prowadzonych działań *employer brandingowych* i tym samym zbliżyć się do wizerunku "pracodawcy z wyboru".

Wśród najważniejszych korzyści wynikających ze stosowania skutecznego *employer brandingu* zewnętrznego, zgodnego z wartościami firmy i jej kulturą organizacyjną, można wymienić:

- optymalizację kosztów rekrutacji,
- wzrost efektywności rekrutacji, dzięki czemu możliwe jest zatrudnienie osób, które w większym stopniu utożsamiają się z kulturą organizacyjną firmy i jej wartościami,
- wzrost liczby zgłoszeń w odpowiedzi na publikowane przez firmę oferty pracy,
- wzrost zainteresowania ofertami pracy wśród kandydatów pasywnych,
- wzrost liczby dopasowanych kandydatów. (https://outsourcingwfirmie.pl/5-korzysci-daje-skuteczny-employer-branding/).

Wśród kampanii employer brandingowych można wyróżnić cztery ich rodzaje:

- kampanie wizerunkowe - postrzegane jako rozszerzenie kampanii posprzedażowych i marketingowych. Markę pracodawcy buduje się poprzez budowanie świadomości marki oraz informowanie o unikatowych cechach danej marki. Istotą tych kampanii jest uzyskanie przez odbiorców informacji odnośnie EVP (ang. *Employer Value Proposition*),
- kampanie edukacyjne - alternatywa do zarządzania transakcyjnego i autokratycznego. Polegają na wyeliminowaniu systemu nagród i kar, a na nauczeniu pracowników nowych nawyków poprzez zmianę ich postaw oraz zachowań na takie, które są pożądane przez pracodawcę,
- kampanie z obszaru *corporatesocialresponsibility* - mają na celu nagłośnienie i zachęcenie do działań związanych z poszanowaniem praw konsumenta, człowieka, społeczności lokalnych czy ochroną środowiska,

- kampanie rekrutacyjne - wspierają proces rekrutacji i selekcji w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym. Istotne dla firm funkcjonujących na rynku pracownika, które zmuszone są rywalizować o najlepszych pracowników [Dąbrowska, 2014, s. 194].

Do budowania wizerunku marki pracodawcy są niezbędne skuteczne narzędzia. Pracodawcy w swoich kampaniach wizerunkowych stosują zarówno działania tradycyjne (offline), jak i rozwiązania online. Do najczęściej stosowanych narzędzi budowania wizerunku marki pracodawcy online niewątpliwie należą:

- zakładka "Kariera", tworzona na stronie www pracodawcy, pełni rolę wizytówki i stanowi główne źródło informacji o firmie jako miejscu pracy. W zakładce powinny znajdować się podstawowe informacje o przedsiębiorstwie, aktualne oferty pracy wraz z opisem etapów procesu rekrutacji, informacje o wartościach i kulturze organizacyjnej firmy, zdjęcia pracowników, inicjatywy podejmowane przez firmę (działania z obszaru *corporatesocialresponsibility*, działalność charytatywna) oraz praktyczne informacje o biurze (np. mapka biura);
- ogłoszenia o pracę - to narzędzie, które można wykorzystać w celu przedstawienia korzyści z podjęcia pracy na rzecz danej firmy. W ogłoszeniu o pracę, obok opisu zakresu zadań na stanowisku, wymagań oraz oczekiwań względem kandydata, mogą pojawić się: widełki płacowe, rodzaje oferowanych przez firmę benefitów, informacje o zespole, do którego dołączy nowy pracownik, a także informacje o poszczególnych etapach i czasie trwania procesu rekrutacji;
- profil pracodawcy w mediach społecznościowych - jako popularne źródło informacji o firmie umożliwia budowanie długotrwałych relacji i zatrzymanie uwagi kandydata;
- profil pracodawcy na stronach zewnętrznych - utworzony np. w serwisach rekrutacyjnych stanowi źródło szybkiego pozyskania podstawowych informacji; o firmie, często udostępniając potencjalnym kandydatom opinie pracowników i kandydatów dotyczące ich dotychczasowych doświadczeń związanych z daną firmą;
- targi pracy online - nowoczesna forma konfrontacji pracodawców z potencjalnymi kandydatami, gdzie w jednym miejscu w sieci można odbyć rozmowę z przedstawicielami firm, zapoznać się z wieloma ofertami pracy i je porównać;
- filmy rekrutacyjne - oparte o niebanalny scenariusz, nagrane z pomysłem i udziałem pracowników, stanowią idealny materiał wspierający kampanię wizerunkową na rzecz budowania marki pracodawcy: (https://wyzwaniahr.pracuj.pl/wpcontent/uploads/2020/08/narzedzia-budowania-marki-pracodawcy-online.pdf).

Do pozostałych narzędzi, które składają się na kampanię na rzecz kreowania wizerunku marki pracodawcy należą:

- aktywność pracodawcy na uczelni - organizowanie standów promujących programy staży, praktyk oraz aktualnych ofert pracy, spotkania ze studentami, organizowanie własnej przestrzeni na uczelni tzw. firmowej strefy relaksu ze stolikami i kanapami oznaczonymi logotypem marki pracodawcy - to działania, które wpływają na widoczność marki pracodawcy wśród studentów;
- program ambasadorski - uważany za jedną ze skuteczniejszych metod dotarcia do środowisk akademickich. Ambasadorzy uczelniani pełnią rolę łączników pomiędzy

pracodawcą a studentami, dzięki czemu możliwa jest swobodna interakcja pomiędzy stronami i dotarcie z ofertami pracy do szerokiego grona odbiorców;

- stacjonarne targi pracy - gdzie stawia się na budowanie bezpośrednich relacji pomiędzy przedstawicielami firmy a potencjalnymi kandydatami;
- warsztaty i seminaria - organizacja wykładów tematycznych, warsztatów praktycznych z udziałem eksperta (przedstawiciela firmy), obecnie również w coraz bardziej popularnej formie zdalnych webinarów i video seminariów;
- czasopisma branżowe - dzięki publikacjom firmowym w czasopismach branżowych, pracodawcy mogą dotrzeć z ofertami pracy m.in. do wąskiej grupy specjalistów z danej dziedziny, czy też menedżerów wyższego szczebla.

Mimo że działania wizerunkowe online w zadowalającym stopniu docierają do odbiorców młodego pokolenia, nie należy zapominać o działaniach offline, ponieważ to one dają przedstawicielom marki pracodawcy szansę zbudowania bezpośredniej relacji z potencjalnymi kandydatami(http://markapracodawcy.pl/sprawdzone-narzedzia-employer-branding/?fbclid=IwAR3S5JcW5gn1tZYvf6kZN_LkPVcRTjqUfOXQjT4BgYPVfvYvxDpQkkEyvc) .

Działania związane z budowaniem wizerunku marki pracodawcy, jak każde działanie podejmowane w firmie, powinny być nie kosztem, lecz inwestycją. Pomiar tych działań stanowi istotną część badania ich skuteczności, czyli określenie stopnia realizacji założonych celów, a także znacząco wpływa na rozwój organizacji. Ważny jest odpowiedni dobór wskaźników, które powinny odnosić się nie tylko do *employer brandingu*, ale też być zgodne ze strategicznymi celami firmy oraz celami polityki personalnej. Oprócz wskaźników ilościowych, które obrazują obecną sytuację przedsiębiorstwa, należy mierzyć również wskaźniki jakościowe skupiające się na przyczynach i rozwiązaniach. Jeśli celem firmy jest pozyskanie kandydatów pasujących do określonego profilu, można sprawdzić skuteczność jego realizacji np. poprzez określenie liczby przyjętych pracowników zgodnych z tym profilem w stosunku do wszystkich przyjętych pracowników [Kampioni-Zawadka, 2018, s. 46-47].

Wskaźniki mogą występować na dwóch poziomach: odnoszących się do konkretnych działań i pozwalających ocenić skuteczność całych kampanii. Do pierwszej grupy wskaźników można zaliczyć m.in. analizę zachowania kandydatów w zakładce "Kariera" czy zaangażowanie ich w treści dotyczące marki, natomiast na drugą grupę składa się m.in. rotacja pracowników czy tempo pokrycia potrzeb rekrutacyjnych (https://www.pulshr.pl/employer-branding/efekt-wow-nie-jest-celem-employer-brandingu-jak-zmierzyc-skutecznosc-kampanii,62356.html).

Można wyróżnić także trzy wymiary badania działań *employer brandingowych*. Są to: wymiar skuteczności, efektywności oraz trafności. W wymiarze skuteczności istotne jest przede wszystkim odpowiednie określenie celów, które zdefiniować można korzystając z reguły SMART. Efektywność natomiast stanowi relację uzyskanych korzyści materialnych do poniesionych kosztów. W tym przypadku najczęściej wykorzystuje się wskaźnik ROI (ang. *Return of Investment*), czyli zwrot z inwestycji, lub wskaźnik ROE (ang. *Return of Expectations*) określający wartości niematerialne jak reputacja, wiarygodność czy budowanie relacji. Ostatnim ważnym wymiarem jest trafność, która pozwala na stwierdzenie adekwatności podejmowanych działań związanych z *employer brandingiem*. Aby to ustalić

należy określić, czy działania te koncentrowały się na odpowiedniej grupie odbiorców, przeprowadzone były w odpowiednim czasie oraz czy wpasowały się one w wartości i charakter marki lub firmy (http://markapracodawcy.pl/jak-oceniac-dzialania-employer-brandingowe/).

Firmy mogą samodzielnie badać skuteczność swoich działań w zakresie *employer brandingu* przy użyciu odpowiednich wskaźników, co przeważnie nie wymaga nakładów finansowych. Jeśli jednak pracodawca posiada pulę środków, którą jest w stanie przeznaczyć, może skorzystać z usług firm badających wizerunek pracodawcy, firm audytorskich czy badawczych. Firmy mogą również nawiązać współpracę z organizacjami studenckimi czy kołami naukowymi [Kampioni-Zawadka, 2018, s. 48].

W dalszej części artykułu zostaną przedstawione konkretne działania, podejmowane przez pracodawców w celu zbudowania pozytywnego wizerunku swojej marki w oczach studentów jako docelowej grupy kandydatów.

2. Przykłady działań podejmowanych przez firmy na rzecz budowania wizerunku marki pracodawcy w oczach studentów

W roku 2019 organizacja AIESEC Polska po raz kolejny przeprowadziła, wśród studentów polskich uczelni wyższych, badanie opinii i oczekiwań wobec rynku pracy. Respondentami badania byli studenci III roku studiów licencjackich oraz IV i V roku studiów magisterskich o profilu ekonomiczno-biznesowym. Warto dodać, że w badaniu wzięło udział ponad 2000 studentów z 14 uczelni w 12 miastach w Polsce. Każdy ankietowany miał za zadanie wybrać maksymalnie trzy firmy zasługujące, w jego opinii, na miano Pracodawcy Roku 2019 (AIESEC Polska, 2019). W tabeli 1.1. zostały przedstawione wyniki ubiegłorocznego badania.

Tabela 2.1. Wyniki badania Pracodawca Roku 2019

Nazwa firmy	Miejsce w rankingu Pracodawca Roku 2019	Miejsce w rankingu Pracodawca Roku 2018
EY	1	2
Google	2	1
Deloitte	3	3
PwC	4	4
Lidl	5	7
ABB	6	9
KPMG	7	16
McDonald’s	8	6
PZU	9	11
Ikea	10	8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: https://aiesec.pl/pracodawcaroku/ (10.09.2020).

Wybierając Pracodawcę Roku 2019, respondenci kierowali się takimi czynnikami jak popularność firmy, jej aktywność na rynku pracy, atmosfera i styl pracy, branża oraz wysokość zarobków. W pierwszej dziesiątce najbardziej pożądanych pracodawców niewątpliwie znalazły się firmy, których działania w obszarze *employer brandingu* zostały zauważone i docenione przez studentów.Wysokie miejsca w rankingu mogą zatem świadczyć o skuteczności prowadzonych kampanii wizerunkowych. W dalszej części artykułu zostaną przedstawione działania, podejmowane przez firmy, które uplasowały się w pierwszej piątce powyższego rankingu.

Na piątym miejscu znalazła się sieć sklepów Lidl. Na przełomie 2019/2020 roku firma ruszyła z kampanią *employerbrandingową* pt. "Tysiące historii". Za tę kampanię wizerunkową odpowiedzialna była agencja LUCKYYOU. Kampania miała na celu zaprezentowanie informacji związanych z trzema segmentami pracy w Lidlu - pracy biurowej, pracy w sklepie i pracy w magazynie. Bazowała ona na historiach czwórki pracowników i uzupełniana była o historie pozostałych 64 ambasadorów, których wybrano spośród 200 pracowników. Emitowana była na YouTube, Facebooku, w telewizji oraz w sieci reklamowej Google. Ponadto można było ją dojrzeć na billboardach, citylightach czy w sklepach w formie gazetek. Efektem tej kampanii był spory spływ CV, co oznaczało wzrost zainteresowania potencjalnych kandydatów podjęciem pracy w firmie Lidl. Również dla studentów wzrosła atrakcyjność stażu w firmie (https://luckyyou.pl/projekty/lidl-tysiace-historii).

Firma PwC, świadcząca usługi doradztwa, uplasowała się na czwartym miejscu. W 2019 roku zaprezentowała kampanię pt. "People story", która była cyklem 17 wideorozmów z ekspertami firmy. Za realizację odpowiedzialna była tworząca podcasty Kamila Goryszewska oraz vloger Adrian Kilar. Wszystkie odcinki skupiały się wokół podejmowania decyzji w sferze prywatnej oraz zawodowej. Eksperci opowiadali o tym, czym się interesują, o czym marzą, jakie są ich obowiązki oraz jakie wartości współtworzą i realizują dla firmy. Chciano poprzez to przedstawić firmę z różnych perspektyw, aby przybliżyć potencjalnym kandydatom osoby, z którymi mogliby pracować (https://www.pwc.pl/pl/media/2019/2019-05-21-kampania-people-story-pwc.html).

Na trzecim miejscu znalazła się firma Google,która zapewnia swoim pracownikom wiele benefitów. Oprócz wysokich zarobków, Google oferuje dobrze płatne urlopy wychowawcze, pomoc czy konsultacje po powrocie do pracy po dłuższym wolnym, a także możliwość zabrania dzieci, dla których jest wydzielone specjalne miejsce. Na uwagę zasługuje też siedziba firmy, w której znajduje się wiele atrakcji, jak: zjeżdżalnie, stołówka, wanny do relaksu, itd. Ma to na celu zapewnienie komfortu pracy, a także sprawienie, by pracownicy czuli się jak w domu. Istotną kwestią jest też nacisk na samorozwój pracowników. Google wykorzystuje model 70/20/10, w którym każdy pracownik poświęca 10% swojego czasu na szkolenia, 20% na rozwijanie własnych pomysłów, a 70% stanowią zadania zlecane przez przedsiębiorstwo. Firma wypracowała sobie na tyle szanowany wizerunek marki pracodawcy, że samo zaproszenie na rozmowę stanowi swego rodzaju prestiż. Tym bardziej, że proces rekrutacji i selekcji jest dość skomplikowany oraz wieloetapowy. (https://brenewal.pl/2017/10/02/jak-google-to-robi-o-employer-brandingu-w-firmie-o-najwyzej-wycenianej-marce-swiata-w-2017-roku/).

Deloitte z kolei jest firmą doradczą, która doceniana jest pod względem efektywności zespołu HR i organizacji kampanii wizerunkowych. Właśnie ich program Deloitte EmployeeWell-being został wyróżniony w konkursie EmployerBranding Excellence Awards 2019 w kategorii "Wewnętrzna kampania wizerunkowa 2019" (https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/press-releases/articles/deloitte-z-najlepszym-programem-well-being-dla-pracownikow.html), a w konkursie HR Dream Team zdobył pierwsze miejsce dzięki projektowi "Good Company Matters", który miał za zadanie promocję kultury organizacyjnej działającej na rzecz dobrostanu pracowników. Skupiał się na trzech filarach tj. zaangażowanym umyśle, pełnym energii ciele oraz poczuciu sensu. Wdrożenie projektu odbyło się na podstawie opracowanej przez HR Dream Team macierzy wyzwań z jakimi mierzy się firma. Jako kluczowe wyzwania można wskazać rotację, retencję, pracę na wysokiej intensywności, pracę pod wpływem stresu oraz zaangażowanie. Oprócz standardowych działań jak aktywności sportowe oraz edukację zdrowego odżywiania, zespół Deloitte wspierał działania, które budują kulturę społecznego zaangażowania oraz mają pozytywny wpływ na środowisko i otoczenie. Efektem projektu było utrzymanie produktywności w pracy, lepsze radzenie sobie ze stresem czy wypaleniem zawodowym. Doceniono to, że zanim wprowadzono tę kampanię, firma zdecydowała się na badania rzeczywistych potrzeb zarówno pracowników, jak i całej organizacji. (https://wyzwaniahr.pracuj.pl/wp-content/uploads/2020/03/hr-dream-team-ebook-cz.2.pdf).

Na pierwszym miejscu w rankingu Pracodawca Roku 2019, głosem większości studentów, uplasowała się firma EY (Ernst&Young), będąca najbardziej rozpoznawalną firmą świadczącą usługi doradcze w Polsce. Kampania wizerunkowa "Zacznij poziom wyżej" skierowana jest do studentów i absolwentów kierunków ekonomicznych i finansowych. Osobom bez doświadczenia, którym zależy na uzyskaniu mocnego punktu w CV, firma proponuje udział w konkursach EYe on Tax, EY Financial Challenger oraz AuditOdyssEY. Dla osób, chcących połączyć rozwój kariery ze studiami, firma proponuje program płatnych praktyk i staży, bogatych w szkolenia i różnorodne projekty. EY, dzięki swojemu programowi ambasadorskiemu, jest również obecny na wielu uczelniach wyższych. Firma jest także aktywna w mediach społecznościowych, gdzie publikuje treści informacje "z życia firmy" i jej pracowników.

3. Wyniki badania

Badanie ankietowe, którego celem było zbadanie wpływu kampanii wizerunkowych na postrzeganie marki pracodawcy przez studentów, zostało przeprowadzone we wrześniu 2020 roku. Respondentami była grupa 62 studentów polskich uczelni wyższych, z których 71% (44 osoby) to studenci studiów magisterskich, 24,2% (15 osób) to studenci studiów licencjackich, a 4,8% (3 osoby) to studenci studiów inżynierskich. Badani reprezentowali głównie kierunki ekonomiczno-społeczne, takie jak zarządzanie, finanse i rachunkowość oraz ekonomia. Kobiety stanowiły 64,5% (40 osób) badanej grupy, a mężczyźni 35,5% (22 osoby). Większość respondentów, bo aż 43,5% (27 osób) to studenci pracujący w pełnym wymiarze czasowym, 35,5% (22 osoby) stanowiły osoby pracujące w niepełnym wymiarze czasowym, siedmiu respondentów (11,3%) aktualnie poszukuje pracy, natomiast 4,8% (3 osoby) respondentów jest w trakcie zmiany pracy, a 3 osoby (4,8%) są bezrobotne.

Pierwsze pytanie, które zostało zadane respondentom, brzmiało w sposób następujący: "Czy potrafisz powiedzieć czym jest *employer branding*?". Aż 74,2% (46 osób) ankietowanych odpowiedziało twierdząco, 17,7% (11 osób) kojarzy pojęcie, ale nie potrafi opowiedzieć, czym jest *employer branding,* natomiast 8,1% (5 osób) ankietowanych odpowiedziało przecząco.

Na pytanie "Na ile kampanie wizerunkowe prowadzone przez pracodawców mają wpływ na Twoją chęć podjęcia pracy w danej firmie?", większość badanych, bo aż 77,4% (48 osób) odpowiedziało, że takie kampanie wizerunkowe zdecydowanie mają wpływ na chęć podjęcia pracy u danego pracodawcy.

W dalszej części badania, studenci zostali zapytani o to, które firmy prowadzą najlepsze działania na rzecz budowania marki pracodawcy. Zdaniem większości respondentów 64,5% (40 osób) najlepsze działania employer brandingowe prowadzi firma Lidl. Następnie 53,2% (33 osoby) badanych wskazało na firmę IKEA, 40, 3% (25 osób) doceniło starania firmy PZU, natomiast 37,1% (23 osoby) studentów wskazało również na markę Nivea. Wśród marek pracodawców, częściej wymienianych przez respondentów, znalazły się również: Eurocash, EY, Deloitte, PwC oraz Unilever. Wśród działań z obszaru employerbrandingu, które najbardziej się wyróżniły respondenci wymienili:

- retro stand firmy PwC oraz fabularny case rekrutacyjny NanoShadow;
- program ambasadorski PZU, Dni Otwartego Biznesu oraz standy promocyjne na uczelniach;
- kampanię wizerunkową promująca praktyki i staże w sieci sklepów Lidl;
- kampanię marki IKEA "Ty jesteś zmianą".

Dodatkowo studenci docenili udział firm w targach pracy, kampanie prowadzone przez pracodawców online, warsztaty z ekspertami z branży, kampanie reklamowe na YouTube oraz wizyty przedstawicieli firm na uczelniach.

Na pytanie "Gdzie najchętniej poszukujesz informacji o pracodawcy?", aż 80,6% studentów (50 osób) wskazało na stronę www pracodawcy. Studenci poszukują również informacji na LinkedIn (38 osób), na Facebook'u (29 osób) oraz bezpośrednio u pracodawców, udając się na targi pracy (27 osób).

Odpowiedzi na pytanie "Jak ważne jest dla Ciebie pozyskanie poniższych informacji dotyczących pracodawcy?" (przy założeniu, że liczby w tabeli oznaczają liczbę respondentów, którzy wybrali daną odpowiedź) prezentują się w następujący sposób:

Tabela 3.1 Wyniki badania ankietowego cz.1

informacja \ istotność	bardzo ważne	ważne	ani ważne, ani nieważne	mało ważne	nieważne
Etapy procesu rekrutacji i selekcji	27	25	7	3	0
Aktualne oferty pracy	34	26	1	1	0
Możliwe ścieżki kariery	30	29	1	2	0
Widełki płacowe	31	26	5	0	0
Pakiety benefitów	7	40	10	5	0

Działania CSR, w które angażuje się firma	7	24	17	10	4
Bezpośredni kontakt do rekrutera	4	23	18	15	2
Struktura firmy	5	28	14	11	4
Informacje "z życia firmy"	10	26	11	13	2
Najważniejsze osiągnięcia	4	29	17	11	1
Opinie pracowników	27	32	1	2	0
Wartości firmy i jej pracowników	22	29	7	4	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego.

Można zauważyć, że najistotniejszym informacjami dla respondentów były aktualne oferty pracy, widełki płacowe, możliwe ścieżki kariery, etapy procesu rekrutacji i selekcji oraz opinie innych pracowników na temat danej firmy.

W odpowiedzi na pytanie "Jakie jeszcze informacje chciałbyś/chciałabyś pozyskać na temat potencjalnego pracodawcy?", respondenci wymienili:

- informacje na temat możliwych szkoleń, delegacji;
- informacje dotyczące kroków podjętych względem walki z pandemią Covid-19;
- informacje o możliwości pracy zdalnej;
- work-life balance i działania, jakie firma podejmuje w tym celu;
- system wynagrodzeń w firmie (premie, bonusy, fundusze socjalne);
- wartości i relacje pomiędzy zarządem a pracownikami;
- opis działów firmowych oraz realizowanych projektów;
- nazwy firm, z którymi współpracuje dane przedsiębiorstwo.

Studenci, rozważając pracę u danego pracodawcy, zadeklarowali, że chętnie skorzystają z:

Tabela 3.2 Wyniki badania ankietowego cz.2

informacja / postawa	zdecydowanie zgadzam się	zgadzam się	nie mam zdania	nie zgadzam się	zdecydowanie się nie zgadzam
stacjonarne targi pracy	13	24	9	13	3
targi pracy online	11	37	6	5	3
warsztaty z przedstawicielami danej firmy	20	32	7	2	1
dzień otwarty w siedzibie firmy	20	26	7	7	2
webinar z praktykami	17	26	10	9	0
udział w programie ambasadorskim	8	21	17	12	4
chatbot	2	13	13	17	17
konkurs organizowany przez firmę, którego laureaci otrzymują	13	30	6	11	2

możliwość odbycia stażu					
Informacje na blogu firmowym skierowanym do kandydatów	18	26	8	8	2
test weryfikujący dopasowanie kandydata do firmy (kultura i wartości)	18	28	10	5	1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonego badania ankietowego.

Respondenci zdecydowanie większą wagęprzykładają do części praktycznych oraz bezpośredniego kontaktu z firmą, dlatego dzień otwarty w siedzibie firmy czy warsztaty z przedstawicielami zajmują miejsce w czołówce. Najmniej pożądaną opcją jest korzystanie z chat bota, ponieważ aż 76% (47 osób) opowiedziało się za postawą neutralną bądź negatywną.

Na pytanie o formę, w jakiej powinny być publikowane treści w kampaniach wizerunkowych prowadzonych na rzecz marki pracodawcy, aż 79% (49 osób) respondentów wskazało na posty na Facebook'u lub Instagramie. Nieco mniej, bo 77,4% (48 osób) wskazało jako atrakcyjną formę publikacji treści przez pracodawców - filmiki na YouTube. Około 60% (37 osób) studentów wybrało wpisy na LinkedIn, a prawie 39% (24 osoby) - artykuły na blogu. Rzadziej wskazywane były: job alert (14 osób), newsletter (11 osób) oraz e-book/poradnik pracodawcy (6 osób).

Zaangażowanie potencjalnego przyszłego pracodawcy w działania CSR, prawie 55% (34 osoby) respondentów oceniło jako istotne lub bardzo istotne, natomiast dla niespełna 34% (21 osób) badanych zaangażowanie firmy w te działania jest obojętne, a dla ponad 11% (7 osób) nie mają żadnego znaczenia.

Prawie 85% (53 osoby) badanych studentów uważa za bardzo istotne lub istotne posiadanie przez potencjalnego pracodawcę programu praktyk i staży studenckich.

Ostatnie pytanie, z jakim zmierzyli się badani, było następujące: "Na ile istotne są dla Ciebie wartości deklarowane przez potencjalnego pracodawcę?". Prawie 82% (51 osób) respondentów uznało wartości deklarowane przez potencjalnego pracodawcę za bardzo istotne lub istotne, natomiast tylko 6,5% (4 osoby) uznało je za mało istotne.

4. Wnioski i rekomendacje

Przeprowadzone badanie ankietowe oraz analiza jego wyników pozwala na dostrzeżenie rosnącej roli *employer brandingu* w budowaniu wizerunku firm. Coraz więcej osób jest świadoma jego istnienia oraz działania te mają dla nich większe znaczenie. Dla przyszłych kandydatów istotne są informacje o firmie udostępniane przez przedsiębiorstwa. Im więcej informacji, tym lepiej kandydaci mogą zweryfikować, czy praca w organizacji o danej kulturze i wartościach sprostałaby ich oczekiwaniom. Dlatego też dobrze wykonana, przejrzysta i treściwa strona internetowa pracodawcy jest jednym z ważniejszych elementów, gdyż jest ona często pierwszą formą zetknięcia zainteresowanego kandydata z pracodawcą.

W kampaniach wizerunkowych, oprócz dobrego pomysłu, ważna jest jej spójność z wartościami deklarowanymi przez firmy. W wynikach badań można było zauważyć, że respondenci zdecydowanie wolą treści przekazywane w formie video lub obrazkowej. Dlatego przy formułowaniu strategii kampanii należy skupić się na przekazaniu informacji

w tych formach, lecz z uwagi na ograniczoną ilość informacji, które można tam zawrzeć, firmy rozważyć mogą rozszerzenie ich w postach publikowanych w mediach społecznościowych (LinkedIn, Facebook) czy wpisach na blogu. Istotny też jest dla nich bezpośredni kontakt z potencjalnym pracodawcą, czy to dzień otwarty zorganizowany w siedzibie firmy, czy warsztaty z praktykami. Dlatego należy rozważyć pomysł zaangażowania obecnych pracowników firmy w działania employer brandingowe, tak jak zrobił to Lidl czy PwC. Zaprezentowanie ich postaci, historii, marzeń czy zdobytego doświadczenia w danej firmie, może zachęcić potencjalnych kandydatów do podjęcia tam pracy, ponieważ łatwo wtedy dostrzec wartości dominujące w przedsiębiorstwie. Pozytywnie postrzegane jest też dzielenie się posiadaną wiedzą. Webinary lub warsztaty mogą zainteresować różne osoby tematyką, a zdanie na temat firmy kształtowane jest podczas trwania tego wydarzenia. Natomiast osoby zainteresowane działalnością firmy mogą upewnić się wtedy w przekonaniu, że posada w niej jest czymś, czego pożądają i zapewniają szansę rozwoju.

Reasumując, przedsiębiorstwa powinny inwestować w działania zmierzające do określania firmy przez kandydatów jako dobrego pracodawcy. Kreatywne kampanie, dostęp do informacji oraz komunikacja firmy z potencjalnymi kandydatami są niezwykle istotne i mogą przyczyniać się do tworzenia pozytywnego wizerunku.

Bibliografia:

1. Dąbrowska, J., 2014, *Employer branding. Marka pracodawcy w praktyce,* Wydawnictwo Słowa i Myśli.
2. Kampioni-Zawadka, M., 2018,*Employerbranding na polskim rynku pracy,* WUE - Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Poznań.
3. Kozłowski, M., 2012, *Employer branding. Budowanie wizerunku pracodawcy krok po kroku,* Wolters Kluwer Polska, Warszawa.

Lista stron internetowych:

4. https://aiesec.pl/pracodawcaroku/ (10.09.2020).
5. https://brenewal.pl/2017/10/02/jak-google-to-robi-o-employer-brandingu-w-firmie-o-najwyzej-wycenianej-marce-swiata-w-2017-roku/ (14.09.2020).
6. https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/press-releases/articles/deloitte-z-najlepszym-programem-well-being-dla-pracownikow.html (10.09.2020).
7. https://luckyyou.pl/projekty/lidl-tysiace-historii (10.09.2020).
8. http://markapracodawcy.pl/definicja-employer-brandingu/ (5.09.2020).
9. http://markapracodawcy.pl/jak-oceniac-dzialania-employer-brandingowe/ (8.09.2020).
10. http://markapracodawcy.pl/sprawdzone-narzedzia-employer-branding/?fbclid=IwAR3S5JcW5gn1tZYvf6-kZN_LkPVcRTjqUfOXQjT4BgYPVfvYvxDpQkkEyvc (6.09.2020).
11. https://outsourcingwfirmie.pl/5-korzysci-daje-skuteczny-employer-branding/ (5.09.2020).
12. https://www.pulshr.pl/employer-branding/efekt-wow-nie-jest-celem-employer-brandingu-jak-zmierzyc-skutecznosc-kampanii,62356.html (8.09.2020).
13. https://www.pwc.pl/pl/media/2019/2019-05-21-kampania-people-story-pwc.html (10.09.2020).

14. https://wyzwaniahr.pracuj.pl/wp-content/uploads/2020/03/hr-dream-team-ebook-cz.2.pdf (10.09.2020).
15. https://wyzwaniahr.pracuj.pl/wp-content/uploads/2020/08/narzedzia-budowania-marki-pracodawcy-online.pdf (6.09.2020)

21. STRATEGIA BIZNESOWA DLA BLOGA - STUDIUM PRZYPADKU

Karolina Kołat
Uniwersytet Łódzki
Wydział Zarządzania
Koło Kreatywności Biznesowej Bizaktywne
ul. Matejki 22/26, 90 - 237 Łódź

1. Wprowadzenie

Popularność blogów stale wzrasta. Nie są one już miejscem, w którym można jedynie dzielić się swoimi przemyśleniami oraz opiniami ze znajomymi i rodziną. Blogerzy coraz częściej decydują się na założenie własnej działalności gospodarczej, której centrum jest ich witryna. Za jej pomocą edukują swoich czytelników, inspirują do działania, dają rozrywkę. Budują społeczności wokół wyznawanych wartości. Jednocześnie szukają nowych okazji do rozwoju i próbują dotrzymać kroku swoim czytelnikom, których oczekiwania stale się zmieniają - nie tylko te dotyczące tematyki treści, ale także związane z ich formą.

Głównym celem artykułu jest opracowanie strategii biznesowej dla nowo powstającej witryny oraz wskazanie możliwych przewag konkurencyjnych, które pomogą wyróżnić się na rynku i rozwinąć pomysł na działalność gospodarczą w środowisku internetowym. Za cele szczegółowe przyjęto omówienie sposobów monetyzacji blogów oraz przedstawienie przykładowych partnerów biznesowych, którzy swoimi produktami i usługami wsparliby blogera chcącego przekształcić swoją stronę internetową w dochodowe przedsięwzięcie. To także próba połączenia wiedzy na temat funkcjonowania blogosfery i wykorzystania narzędzi użytecznych podczas budowania marki oraz biznesu online, takich jak: persona, mapa empatii i schemat modelu biznesowego Canvas.

2. Pojęcie i istota blogosfery

Istnieje wiele definicji bloga. Według Słownika Języka Polskiego[1] jest to „dziennik prowadzony przez internautę na stronach WWW". Rozwijając powyższe wyjaśnienie, ma zazwyczaj określoną tematykę (wąską lub szeroką) i może pełnić rolę osobistego pamiętnika lub narzędzia marketingowego stosowanego przez przedsiębiorców i przedstawicieli różnych firm.

Niejednoznaczny sposób określenia, czym jest blog, nie pozwala na podanie konkretnej liczby serwisów, na których autorzy dzielą się swoimi przemyśleniami, szerzą idee lub edukują swoich czytelników. Trudnością są także problemy związane z mierzalnością aktywnych blogów, czyli takich, które dostarczają obecnie treści swoim odbiorcom.

Blogi łączą cechy komunikacji masowej, czyli zasięg i siłę wpływu, a także prywatnej - szczerość, indywidualizm. Umożliwiają nabycie dodatkowej wiedzy i rozwój umiejętności zarówno w przypadku czytelników, jak i samego autora. Są sposobem na podzielenie się swoimi doświadczeniami i opiniami. Pozwalają budować relacje z ludźmi o podobnych zainteresowaniach, pasjach, stylu życia i sposobie postrzegania świata.

[1] https://sjp.pwn.pl/slowniki/blog.html (data dostępu: 12.04.2020)

Główną wartością blogosfery, czyli miejsca zrzeszającego blogerów i ich obserwatorów, jest wolność wypowiedzi. Twórcy internetowi przygotowują różnorodne treści nawiązujące do określonych potrzeb ich grupy odbiorców. Pełnią odmienne role - są m.in.: kronikarzami wydarzeń, mentorami, terapeutami czy buntownikami. Natomiast czytelnicy dzielą się z innymi wartościowymi publikacjami, które rozwiązują ich problemy, rozwijają ich lub inspirują do podjęcia działań w realizacji dowolnego celu. W ten sposób w blogosferze zachodzą interakcje, które razem z innym jej aspektem, jakim jest wzajemna promocja blogów, pozwalają dotrzeć do kolejnych osób mogących wesprzeć społeczność i szerzyć ideę, która jest ważna z punktu widzenia danej zbiorowości.

Istnieje wiele sposobów podziału blogów. Mogą one być indywidualne (mają jednego autora) lub kolektywne (kilku autorów), przybierać formę pamiętnika albo zawierać specjalistyczne zagadnienia. Ze względu na rodzaj treści[2] wyróżnia się:

- blogi tekstowe,
- fotoblogi,
- wideoblogi (vlogi),
- audioblogi,
- linklogi (zawierające odnośniki).

Nie są to jednak wszystkie możliwości klasyfikacji tego zjawiska, a rozwój technologii i pojawiające się nowe formy prowadzenia komunikacji w internecie mają wpływ na poszerzanie sposobów kontaktu z czytelnikami i realizowane w tym obszarze działania. W ich wyniku niektórzy blogerzy podejmują się również profesjonalizacji swoich aktywności i monetyzacji witryny, decydując się na prowadzenie biznesu online - jako główne lub dodatkowe źródło dochodu.

E-biznes to działalność gospodarcza prowadzona w sieci, której głównym kanałem komunikacji i sprzedaży jest Internet. Wdrożenie takich rozwiązań może pozytywnie wpłynąć na:

- wizerunek firmy, zwiększenie świadomości marki,
- kontakt z potencjalnymi klientami,
- możliwości prowadzenia działań reklamowych i PR,
- zwiększenie sprzedaży,
- redukcję niektórych kosztów (np. wynajmu lokalu).

3. Formy zarabiania na blogu

W polskiej blogosferze również można zauważyć zachodzące procesy profesjonalizacji i monetyzacji blogów. Łączona jest spontaniczna, nieformalna komunikacja i pasja ze statystykami, efektywnością reklam i skutecznością dotarcia do określonej grupy odbiorców. Organizowane są konferencje i rankingi blogerów (np. coroczna klasyfikacja Jasona Hunta[3]). Publikowane są liczne poradniki kierowane nie tylko do doświadczonych twórców treści, ale także do nowicjuszy, co zmniejsza ryzyko wśród początkujących blogerów i pomaga prognozować możliwe wyniki finansowe.

[2] http://eredaktor.pl/teoria/definicja-i-rodzaje-blogow/ (data dostępu: 30.04.2020)

[3] https://jasonhunt.pl/ranking-najbardziej-wplywowych-blogerow-2019/ (data dostępu: 03.05.2020)

3.1. Promocja produktów/usług innych marek

Jedną z metod zarabiania za pomocą własnej strony jest promocja produktów i usług innych marek. Wiele firm decyduje się na współpracę z blogerami, dzięki którym mogą dotrzeć do szerszego grona odbiorców (klientów). Najważniejszymi czynnikami takiej interakcji są dopasowanie tematyki prowadzonych działań do zainteresowań czytelników i pewność, że dany produkt lub usługa okaże się dla nich interesującą ofertą. Kluczem do osiągnięcia sukcesu jest wcześniejsze zdobycie zaufania wśród społeczności danej witryny. W zależności od rodzaju relacji marka-bloger można wyróżnić dwa popularne sposoby generowania przychodów: afiliację (programy partnerskie) i artykuły sponsorowane.

Afiliacja (czyli inaczej program partnerski) to jedna z najłatwiejszych metod zarabiania na blogu, jednak wymaga czasu, aby generowane przychody były na oczekiwanym poziomie. Polega na umieszczaniu na stronie tzw. linków afiliacyjnych prowadzących do produktów/usług innych marek. Jest to unikalny adres URL wygenerowany dla danego wydawcy (właściciela strony, który promuje jakiś produkt). Zazwyczaj będą to przekierowania zamieszczone w treści postów blogowych i newsletterach.

Kiedy firma chce dotrzeć do osób spoza swojej społeczności, umieszcza informacje o ofercie na jednej z platform do marketingu afiliacyjnego (np. webePartners[4], NetSalesMedia[5], Ceneo[6]). Następnie bloger zamieszcza w swoich kanałach komunikacji oznaczony kodem adres do sklepu reklamodawcy. Jeśli jego czytelnicy dokonają zakupu (lub wykonają inną czynność, na której zależy firmie), otrzymuje on prowizję od sprzedaży (lub np. wejścia na stronę z opisem produktu). Jej wysokość jest określona na początku zawarcia umowy i zazwyczaj wynosi od kilku do nawet 50%.

Każda ze stron (czyli reklamodawca, bloger i czytelnicy) powinna być zadowolona z działań prowadzonych w ramach sieci afiliacyjnej. Firma podnosi swoją sprzedaż, twórca treści otrzymuje wynagrodzenie za pracę, a jego społeczność ma możliwość nabycia wartościowego produktu. Dlatego warto polecać sprawdzone oferty, z których autor treści korzysta i jest z nich zadowolony. Maleje wtedy ryzyko niezadowolenia czytelników prowadzącego do osłabienia zaufania i w następstwie gorszej pozycji bloga.

Zaletą omawianych działań jest brak konieczności tworzenia własnej oferty i możliwość generowania przychodów od pierwszego dnia blogowania. Natomiast do wad można zaliczyć czas potrzebny na znalezienie właściwych propozycji mogących zainteresować grupę odbiorców.

Istnieją również inne formy funkcjonowania sieci afiliacyjnej, które także prowadzą do sklepu danej marki lub umożliwiają wykonanie różnorodnych aktywności będących podstawą do wynagrodzenia blogera. Należą do nich:

- banery reklamowe - prostokątne grafiki prowadzące do strony sprzedażowej,
- widgety - bardziej atrakcyjne wizualnie grafiki, w przeciwieństwie do banerów są one tworzone przez wydawcę reklamy (czyli blogera),
- kody rabatowe - uniwersalne (udostępniane wszystkim wydawcom w danym programie partnerskim) i ekskluzywne (generowane dla konkretnego twórcy treści),

[4] https://webepartners.pl/ (data dostępu: 16.05.2020)
[5] https://netsalesmedia.pl/ (data dostępu: 16.05.2020)
[6] https://pp.ceneo.pl/ (data dostępu: 16.05.2020)

- pliki XML - przedstawiony w nich zostaje cały asortyment sklepu z jego specyfikacją i ceną.

Kolejnym sposobem zarabiania na blogu dzięki promocji produktów i usług innych marek są artykuły sponsorowane. Polega to na współpracy podejmowanej jednorazowo lub cyklicznie. Blogerom stawiane są różne wymagania, z których muszą się wywiązać, przygotowując treści, jednakże taki post może być także opracowany przez reklamodawcę. Firmy mogą w ten sposób dotrzeć do szerszego grona odbiorców (czytelników danej witryny), a twórcy internetowi otrzymują za to wynagrodzenie.

Takie rozwiązanie jest bardzo popularne ze względu na realizację założeń content marketingu, czyli działań mających na celu dostarczenie czytelnikom interesujących treści pomagających zrealizować jakiś cel. Dzięki temu bloger pośrednio uczestniczy w procesie rozwiązywania problemów swoich odbiorców i buduje swoją pozycję eksperta w danej dziedzinie, a promowana marka zyskuje nowych klientów lub silniejszą pozycję w wyszukiwarkach. Można wyróżnić dwa rodzaje treści sponsorowanych[7]: teksty tematyczne, czyli reklamujące produkty lub usługi w sposób mniej lub bardziej przyjemny dla odbiorców, i teksty eksperckie wskazujące na dużą wiedzę i doświadczenie zleceniodawcy.

Wymienione wyżej metody zarabiania dzięki blogowaniu są dostępne dla każdego rodzaju aktywności w sieci. Można je prowadzić zarówno na blogu, jak i w mediach społecznościowych, co znacznie poszerza grono zainteresowanych tą formą monetyzacji działań. Istotna może też być rosnąca wśród firm popularność współpracy z tzw. mikro-influencerami, czyli osobami o małej społeczności, co stwarza dużą szansę na generowanie przychodów dla początkujących w tej dziedzinie.

3.2. Sprzedaż własnych produktów/usług

Przekształcając bloga w biznes, twórcy mogą nie tylko promować ofertę innych marek, ale także proponować swoim odbiorcom własne produkty i usługi. Do wyboru mają m.in.: artykuły fizyczne i elektroniczne, konsultacje z wybranego obszaru, szkolenia i warsztaty. Niektórzy blogerzy decydują się też na wykonywanie usług na rzecz innych firm - freelance. Wybór prowadzonych działań zależy od tematyki bloga i specyfiki danej branży (np. psychologowie będą mieć w swojej ofercie szkolenia i warsztaty, marketerzy - konsultacje i produkty elektroniczne, a tancerze - kurs wideo z wybranej techniki tanecznej).

Jednym ze sposobów zarabiania na blogu poprzez sprzedaż własnej oferty jest proponowanie odbiorcom produktów fizycznych. Mogą to być np. książki papierowe, zabawki lub biżuteria. O ile promocja produktów i usług współpracujących marek generuje głównie koszt poświęconego czasu np. na napisanie artykułu blogowego lub znalezienie odpowiednich programów partnerskich, tak w przypadku własnej oferty pojawiają się dodatkowe zobowiązania. Przedsiębiorca opierający swój model biznesowy na tej formie sprzedaży musi znać koszty zaprojektowania i wyprodukowania produktów, a następnie promocji i dostarczenia ich klientom. Pojawiają się także koszty prowadzenia księgowości, która w przypadku wcześniej omówionych form zarabiania jest mniej skomplikowana i można ją prowadzić samodzielnie.

[7] https://praktycznyblog.pl/artykuly-sponsorowane/ (data dostępu: 18.05.2020)

Kolejną formą przekształcenia bloga w biznes jest sprzedaż produktów elektronicznych. Można do nich zaliczyć m.in.:

- e-booki,
- kursy online,
- strony z płatnym dostępem,
- platformy dla klubowiczów.

Jest to powszechne rozwiązanie wśród wielu twórców internetowych. Szczególnie popularne są książki elektroniczne, które obecnie mogą dotyczyć niemal każdego tematu. Ich koszty produkcji i dystrybucji są niższe niż w przypadku wersji papierowej, ponieważ nie pojawiają się m.in. zobowiązania związane z magazynowaniem i dostawą produktów. Dodatkowo koszty stworzenia oferty ograniczają się głównie do projektu - nie są konieczne np. zamówienie materiałów czy druk.

Kursy online zazwyczaj proponują szerszy zakres wiedzy. Pozwalają odbiorcom poznać dane zagadnienie bardziej szczegółowo i wyczerpująco. W najprostszej wersji można je prowadzić poprzez wysyłany newsletter. Jeśli jednak autor chce być postrzegany jako profesjonalista, powinien uwzględnić inwestycję w specjalną platformę do kursów. Podobnym rozwiązaniem są strony z płatnym dostępem. Mogą to być np. wybrane artykuły znajdujące się na blogu, z którymi czytelnik będzie mógł się zapoznać po wniesieniu określonej opłaty.

Raz stworzone e-booki, kursy online i strony z płatnym dostępem mogą generować przychody przez nieograniczony czas. Jedynym wymaganiem może być aktualizacja zawartych tam informacji i regularna promocja wśród nowych czytelników bloga.

Podobnym rozwiązaniem są platformy dla klubowiczów. Mogą być działaniem zamierzonym od samego początku lub efektem zmian wynikających z chęci dotarcia do szerszego grona odbiorców. Twórca ma możliwość stworzenia całkowicie nowej propozycji wartości lub przekształcić wcześniej przygotowany produkt. Takim produktem bazowym może być np. kurs online, który w wyniku aktualizacji i umieszczania dodatkowych treści ma wyższą niż początkowo wartość. Bloger, nie chcąc ograniczać dostępności swojej oferty przez podniesie ceny, może zdecydować się na wprowadzenie wariantu subskrypcji. Pozwala to zainteresowanym danym produktem uniknąć jednorazowego dużego wydatku, ponieważ ceny abonamentowe są z reguły niższe. Wymagają one jednak regularnego odnawiania płatności. Zaletą takich platform jest przywiązanie odbiorców do marki danego blogera i szerzonej przez niego idei, wokół której budowana jest społeczność, dzięki poczuciu prestiżu i przynależności do określonej grupy społecznej. Korzyścią jest również możliwość testowania nowych produktów przed wprowadzeniem ich do ogólnodostępnej sprzedaży - członkowie takich platform wykazują się dużą znajomością danej problematyki i chętnie dzielą się swoimi spostrzeżeniami dotyczącymi nowej oferty.

Konsultacje są szczególnie lubiane przez osoby zajmujące się coachingiem, prawem, księgowością, tworzeniem strategii komunikacji lub biznesem. Przybierają formę spotkań online lub offline z jednym klientem (osobą fizyczną lub firmą). Rozwinięciem tej formy biznesu są szkolenia i warsztaty, które też mogą być prowadzone w formie stacjonarnej lub zdalnej. Często takie spotkania są kierowane do ludzi nie związanych miejscem pracy. W obu przypadkach wymagana jest specjalistyczna wiedza i doświadczenie twórcy w danej dziedzinie.

Blog może też służyć autorowi do budowania marki własnej w celu promocji swoich usług. Freelancing jest wybierany m.in. przez copywriterów, grafików czy wirtualne asystentki. Mają dużą swobodę działań, ponieważ wyceniany jest efekt ich pracy w obszarze zgodnym z ich doświadczeniem i wiedzą. Klienci przekazują zadania, które nie znajdują się w zakresie ich kompetencji, ale wpływają na funkcjonowanie biznesu.

Przedstawione wyżej formy zarabiania na blogu wiążą się z możliwością generowania kosztów, których blogerzy promujący inne marki nie zawsze muszą uwzględniać, ponieważ ich działalność niekoniecznie wiąże się z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej. Przykładem jest afiliacja, która przy niskich dochodach może być traktowana jedynie jako dodatkowe źródło dochodów. Z drugiej strony niektóre formy działalności mogą wymagać np. konsultacji prawnych. Przykładem są usługi copywritera, który na podstawie umowy o dzieło i umowy o przekazanie praw autorskich pozbywa się możliwości decydowania o napisanym przez siebie tekście - warto wtedy zawrzeć umowę satysfakcjonującą obie strony.

4. Rekomendacja strategii dla bloga opartej na założeniach modelu biznesowego Canvas

Escrit (z języka katalońskiego: pisemny, napisany, graficzny) to blog o strategii treści, kreatywnym pisaniu, blogowaniu i mediach społecznościowych, kierowany do kobiet, które chcą się rozwijać. Jego celem jest szerzenie idei dostrzegania i doświadczania życia, dlatego będą się pojawiały także treści, które inspirują do podjęcia działania i dzielenia się własnym sposobem postrzegania świata. Ich tematyka będzie dotyczyć podróżowania, planowania i anegdot związanych z danymi miejscami oraz kulisami blogowania. Pośrednimi celami są pomoc i wsparcie w realizacji celów odbiorców (m.in. szerzenie własnych idei, budowanie społeczności, tworzenie contentu) oraz dzielenie się wiedzą na temat strategii treści w przystępny sposób.

Początkowo blog będzie generować niewielkie przychody. Będzie to czas budowania społeczności i poznawania idealnych czytelników, aby lepiej dopasować propozycję wartości do ich potrzeb i oczekiwań. Wraz z rozwojem marki rozpocznie się promocja oferty innych sprzedawców w ramach programów partnerskich (afiliacja) oraz sprzedaż własnych usług i produktów.

W przyszłości będzie to miejsce, w którym czytelniczki znajdą odpowiedzi na następujące pytania:

- jak dostrzegać i doświadczać więcej w swoim otoczeniu? jak szukać inspirujących historii? jak je opowiadać?
- jak poprzez prowadzenie bloga realizować cele i marzenia?
- czym jest strategia treści?
- czym jest wartościowy content i jak opierać na nim strategię treści?
- jak budować zaangażowaną społeczność? jak szerzyć idee? jak regularnie komunikować się z grupą odbiorców?
- czym jest kreatywne pisanie?
- jak planować rozwój bloga?

Oprócz tego zdobędą wiedzę na temat interesujących miejsc w Polsce i na świecie oraz idei slow travel, czyli świadomego podróżowania i poznawania miejsc (zarówno w najbliższym otoczeniu, jak i w dowolnym zakątku świata).

Dzięki wprowadzeniu do oferty konsultacji online ze strategii treści klientki będą mogły w uporządkowany sposób zacząć tworzyć treści lub rozwinąć swoje umiejętności. Poprzez platformę subskrypcyjną udostępniane będą materiały pomagające subskrybentkom w szerzeniu własnych idei (dzięki gotowym szablonom tekstów do mediów społecznościowych z możliwością ich dopasowania do branży i tematyki działalności oraz wskazówkom o wybranych aspektach obecności w sieci).

Strategię bloga Escrit przygotowano na podstawie założeń modelu biznesowego Canvas. To uporządkowany schemat funkcjonowania dowolnego przedsiębiorstwa, składający się z dziewięciu elementów: segmentów klientów, propozycji wartości, kluczowych zasobów, kluczowych działań, kanałów, relacji z klientami, kluczowych partnerów, strumieni przychodów i struktury kosztów. Każde ogniwo wpływa na pozostałe, a określenie tych zależności umożliwia lepsze zrozumienie mechanizmów zachodzących w organizacji i jej otoczeniu. Szablon opracowanego modelu dla Escrit przedstawia tabela 1. Poniżej omówiono także poszczególne składowe schematu.

Tabela 1. Model biznesowy Escrit

<table>
<tr>
<td rowspan="2">Kluczowi partnerzy:
- OpiekunBloga
- Instagram
- Facebook
- MailerLite
- webePartners
- praKreacja.pl
- Skype
- ifirma.pl
- Tpay
- organizatorzy szkoleń</td>
<td>Kluczowe działania:
- planowanie treści
- pisanie tekstów
- regularna komunikacja z czytelniczkami
- edukowanie i inspirowanie czytelniczek
- promocja
- sprzedaż
- realizacja propozycji wartości</td>
<td rowspan="2">Propozycja wartości:
- darmowe treści na blogu (tematyka: strategia treści, kreatywne pisanie, blogowanie, media społecznościowe, podróże)
- programy afiliacyjne
- indywidualne konsultacje online dotyczące strategii treści
- platforma subskrypcyjna z przykładowymi treściami do mediów społecznościowych i omówieniem wybranego aspektu strategii treści</td>
<td>Relacje z klientami:
- pozyskiwanie i zatrzymanie czytelniczek
- przekształcanie ich w klientki
- generowanie (zwiększanie) sprzedaży
- budowanie społeczności
- osobiste wsparcie
- elementy automatyzacji</td>
<td rowspan="2">Segmenty klientów:
- kobiety, które dopiero zaczynają tworzyć markę blogową i potrzebują wiedzy oraz wsparcia dotyczącego strategii treści, planowania rozwoju i budowania społeczności
- osoby, które już budują swoją markę, ale nie mają konkretnej strategii, bo obawiają się utraty naturalności w relacjach z czytelnikami
- kobiety, które poprzez słowa chcą szerzyć swoje idee i pokazywać, jak postrzegają świat</td>
</tr>
<tr>
<td>Kluczowe zasoby:
- wiedza i doświadczenie
- kreatywne podejście do tworzenia treści
- sprzęt komputerowy z dostępem do internetu
- domena i serwer
- prawa autorskie do tworzonych treści
- czytelniczki</td>
<td>Kanały:
- blog
- sklep internetowy
- media społecznościowe
- newsletter
- współprace blogerskie
- Skype</td>
</tr>
</table>

Struktura kosztów:	**Strumienie przychodów:**
Koszty cykliczne: - reklama - księgowość internetowa - system płatności online - sklep internetowy (abonament) - newsletter - ZUS i VAT Koszty jednorazowe: - „Pakiet startowy blogera” - „Polityka prywatności i plików cookies” - „Pakiet dla sprzedawców produktów elektronicznych” - aktywacja sklepu internetowego - aktywacja konta tpay.com Inne: - szkolenia i warsztaty	- afiliacja - konsultacje online - platforma subskrypcyjna

Źródło: opracowanie własne.

Jednym z podstawowych elementów modelu biznesowego Canvas są segmenty klientów. W celu określenia grupy odbiorców dla tworzonej marki blogowej posłużono się narzędziami persony i mapy empatii.

Persona to narzędzie marketingowe, które pomaga przedstawić idealnego klienta korzystającego z produktów i usług przedsiębiorstwa. Określa m.in.: wiek, płeć, miejsce zamieszkania, pracę i zainteresowania. Najważniejsze jednak są potrzeby i problemy odbiorcy, jego lęki i obawy, reakcje środowiska oraz aspiracje. Wykorzystuje się do tego mapę empatii, która porządkuje doświadczenia i pomaga zrozumieć, co myśli i czuje idealny klient.

Escrit będzie docierało do młodych kobiet (w wieku ok. 20-25 lat) mieszkających w dużych polskich miastach. To optymistki i marzycielki - chcą realizować swoje cele, rozwijać się i podróżować. Szukają inspiracji w otaczającym je świecie, poznając nowe osoby i miejsca. Pasjonuje je życie w tzw. stylu slow. Oznacza to, że próbują dostrzegać więcej, szukać codziennych przyjemności i doznawać życia takiego, jakim jest. Boją się rutyny i nudnego życia.

Jednocześnie czują, że chcą dzielić się swoimi ideami z innymi. Szukają wiedzy, jak poprzez słowa i strategię treści dzielić się pasjami, zainteresowaniami i spostrzeżeniami. Potrzebują inspiracji i wsparcia w realizacji celów z tym związanych. Lubią historie i chcą opowiadać własne, ale czują się niepewnie, dzieląc się swoimi przemyśleniami i emocjami.

Chcą zacząć budować swoją społeczność wyznającą podobne wartości i mającą zbliżone przekonania. Pragną szerzyć idee związane z ich pasjami. Wiedzą też, że blogów jest dużo i trzeba się wyróżnić w sieci. Szukają więc prostych i sprawdzonych wskazówek dotyczących strategii treści, kreatywnego pisania, blogowania i mediów społecznościowych. Uważają, że wszystko jest skomplikowane i zawiłe.

Obecnie nie planują swoich treści lub próbują opracowywać je z wyprzedzeniem i w konkretnym celu, jednak boją się słowa “strategia”, bo według nich brzmi poważnie, a nie chcą tracić autentyczności ani spontaniczności - docenianych przez internautów cech każdego

twórcy internetowego. Nie zdają sobie sprawy, że strategia treści może oznaczać decyzję, jaką ideę chcą przekazywać dalej, jak chcą być postrzegane i co chcą dzięki temu osiągnąć (np. zbudować silną markę osobistą, założyć własny biznes).

Kiedy zaczną budować swoją społeczność, poznają osoby, które podobnie odbierają świat. Zyskają pewność siebie i podejmowanych decyzji. Będą dostrzegać i doświadczać więcej, bo staną się bardziej otwarte na otaczający je świat. Zbudują rozpoznawalną markę, dzięki której ich pasje staną się sposobem na życie.

Omówioną wyżej grupę odbiorców można podzielić na trzy segmenty klientów:

- kobiety, które dopiero zaczynają tworzyć markę blogową i potrzebują wiedzy oraz wsparcia dotyczącego strategii treści, planowania rozwoju i budowania społeczności;
- osoby, które już budują swoją markę, ale nie mają konkretnej strategii, bo obawiają się utraty naturalności w relacjach z czytelnikami;
- kobiety, które poprzez słowa chcą szerzyć swoje idee i pokazywać, jak postrzegają świat.

Takie rozróżnienie jest spowodowane koniecznością realizacji odmiennych potrzeb czytelników i komunikowania propozycji wartości w różny sposób. Sama oferta może być realizowana za pomocą tych samych usług i produktów.

Drugim aspektem modelu biznesowego jest wspomniana wcześniej propozycja wartości, która w przypadku Escrit będzie polegała na dostarczaniu darmowych treści na blogu odnoszących się do strategii treści, kreatywnego pisania, blogowania i mediów społecznościowych. Oprócz wartości w postaci wiedzy na powyższe tematy czytelniczki będą mogły znaleźć inspiracje podróżnicze oraz artykuły dotyczące idei slow travel, planowania wyjazdów oraz historii i ciekawostek związanych z danymi miejscami (czyli treści niosące ideę dostrzegania i doświadczania życia).

Marka będzie też dostarczała płatne rozwiązania. W pierwszej fazie będą to indywidualne konsultacje online dotyczące strategii treści kierowane do kobiet zaczynających proces tworzenia marki lub chcących uporządkować swoje działania w sieci. Poruszane będą następujące aspekty:

- elementy marki osobistej/blogowej odnoszące się do wartości, cech i idei;
- opis idealnego odbiorcy i jego potrzeb/problemów, znalezienie sposobów na komunikację i budowanie relacji z tworzoną społecznością poprzez treści edukacyjne, rozrywkowe i niosące inspirację oraz pokazujące osobowość autora;
- burza mózgów i organizacja pomysłów na poruszane przez klientki tematy;
- 4-tygodniowy kalendarz publikacji blogowych i w mediach społecznościowych;
- elementy kreatywnego pisania.

Na kolejnym etapie rozwoju Escrit wprowadzony zostanie produkt w postaci platformy subskrypcyjnej. Pomoże ona kobietom, które zaczynają budować swoją markę i szukają uporządkowanych treści na ten temat. Kierowana będzie także do osób, które chcą usystematyzować swoją obecną strategię treści i poszerzyć wiedzę, umiejętności. Ostatnią grupą odbiorców tego produktu będą kobiety poszukujące inspiracji do tworzenia oryginalnych treści, za którymi będą stały ich wartości i idee. Klientki każdego miesiąca otrzymają dostęp do strony, na której znajdą:

- podręcznik z omówieniem wybranego elementu strategii treści i ćwiczeniami poszerzającymi wiedzę i umiejętności z danego zakresu;

- 15 tematów na wpisy do mediów społecznościowych lub artykuły blogowe - każdy temat będzie zawierał po 3 propozycje tekstów, w tym jeden z przykładów w każdej kategorii będzie rozwinięty w postaci gotowego szablonu z lukami do uzupełnienia, z możliwością dopasowania treści do autorki oraz jej działalności;
- do każdego z tematów pojawią się po 3 pomysły na zdjęcia lub materiały video, które nawiązywałyby do zamieszczonych kategorii tekstów;
- szablon kalendarza publikacji ułatwiający planowanie treści w danym miesiącu;
- dostęp do zamkniętej grupy na Facebooku;
- materiały dodatkowe, takie jak: listy zadań, grafiki do mediów społecznościowych, tapety na telefon i pulpit podkreślające przynależność do społeczności Escrit, szablony projektów graficznych i tekstowych (np. wzór tekstu do zakładki "O mnie", mail powitalny), zamknięte szkolenia online i inne.

Oprócz produktów własnych na blogu, w mediach społecznościowych i newsletterze będą promowane produkty i usługi innych marek w ramach programów afiliacyjnych. Poprzez polecanie wartościowej oferty możliwe będzie budowanie autorytetu i świadomości wśród czytelniczek.

Kluczowymi zasobami będą wiedza i doświadczenie w zakresie tworzenia strategii, kreatywnego pisania i komunikacji w mediach społecznościowych. Zaletami będą też studia na kierunku biznesowym i kreatywne podejście do tworzenia treści. Do zasobów fizycznych należą: sprzęt komputerowy z dostępem do internetu, sprzęt fotograficzny, telefon, programy i aplikacje (np. Microsoft Office, Canva, Lightroom Mobile, Skype, system do wysyłania newsletterów, programy partnerskie), domena, serwer. Oprócz tego istnieją również zasoby intelektualne w postaci praw autorskich do tworzonych treści tekstowych i materiałów wizualnych (fotografii, grafik, filmów), budowana baza czytelniczek newslettera i bloga oraz profile w mediach społecznościowych (Instagram, Facebook).

Do kluczowych działań można zaliczyć:

- planowanie treści wspierających realizację strategii;
- pisanie tekstów na bloga, do mediów społecznościowych i newslettera;
- tworzenie treści wizualnych (zdjęć, grafik, materiałów video);
- regularna komunikacja z czytelniczkami poprzez artykuły na blogu, wysyłkę newslettera i posty w mediach społecznościowych;
- promocja treści bezpłatnych i płatnych;
- sprzedaż produktów i usług za pomocą sklepu internetowego i linków afiliacyjnych;
- świadczenie usług w postaci konsultacji strategicznych;
- dostarczanie produktu w postaci dostępu do platformy subskrypcyjnej;
- edukowanie i inspirowanie czytelniczek i klientek;
- bieżące monitorowanie zmian w przepisach i innych regulacji dotyczących księgowości i prawa.

Od rodzaju kanałów zależy doświadczenie osób odwiedzających bloga i klientów. Poniżej (tabela 2.) omówiono rolę poszczególnych kanałów komunikacji, dystrybucji i sprzedaży w każdej z faz kontaktu z klientami.

Tabela 2. Kanały w podziale na fazy kontaktu z klientami Escrit

Sposób kontaktu z czytelniczkami i klientkami	Faza funkcjonowania kanału				
	Świadomość	Opinia	Zakup	Realizacja	Obsługa posprzedażowa
Blog	- artykuły kierujące do sklepu i budujące świadomość marki - pozycjonowanie w wyszukiwarkach (SEO)	- możliwość dodawania komentarzy pod artykułami - zakładka „Kontakt” - ikony mediów społecznościowych	- zakładka „Sklep” - linki umieszczone w artykułach, przekierowujące do produktów w sklepie lub oferty promowanej w ramach afiliacji	- artykuły blogowe (treści edukacyjne i inspiracje) - specjalne podstrony z ograniczonym dostępem służące jako platforma subskrypcyjna	zakładka „Kontakt”
Sklep internetowy	informacje o produktach i usługach	rekomendacje klientek	karty produktów i usług		
Instagram i Facebook	- darmowe treści kierujące do sklepu i budujące świadomość marki - treści sponsorowane umożliwiające pozyskanie nowych czytelniczek	- możliwość dodawania komentarzy pod poszczególnymi postami na Instagramie i Facebooku - możliwość wystawiania recenzji na fanpage’u na Facebooku	informacje o początkach sprzedaży, rabatach	posty i inne materiały zamieszczane w mediach społecznościowych (treści edukacyjne i inspiracje)	wiadomości prywatne

Źródło: opracowanie własne.

Głównymi kanałami komunikacji, dystrybucji i sprzedaży będą: blog, media społecznościowe (Instagram, Facebook) i newsletter. Pełnią kluczową rolę na każdym etapie kontaktu z grupą odbiorców. Pozostałe kanały mają bardziej określone funkcje. Sklep internetowy pełni rolę informacyjną i sprzedażową, prywatne profile w mediach społecznościowych służą promocji działań szczególnie w początkowej fazie istnienia bloga, współprace blogerskie mają za zadanie budować świadomość marki, a za pomocą Skype realizowana jest propozycja wartości w postaci konsultacji online.

W początkowej fazie istnienia bloga celem będzie pozyskiwanie czytelników bloga, obserwatorów w mediach społecznościowych i subskrybentów newslettera. Dzięki wartościowym materiałom edukacyjnym na temat strategii treści, kreatywnego pisania i blogowania oraz inspiracji związanych z ideą, wokół której będzie budowana marka Escrit (dostrzeganie i doświadczanie życia), możliwe będzie zainteresowanie osób tematyką bloga i stworzenie społeczności. Relacje będą rozwijane poprzez osobiste wsparcie i elementy automatyzacji (np. wysyłka newslettera, publikacja postów w mediach społecznościowych).

W kolejnych etapach rozwoju bloga celem będzie zatrzymywanie czytelniczek, przekształcanie ich w klientki i generowanie (zwiększanie) sprzedaży. Większą rolę odegra

automatyzacja (np. automatyczne potwierdzenia zamówień, wysyłka comiesięcznych materiałów dla abonentów). Jednocześnie kluczem w budowaniu relacji z grupą odbiorców nadal będzie osobiste wsparcie i kształtowanie więzi wewnątrz społeczności.

Aby Escrit mogło realizować swoje cele, potrzebuje wsparcia kluczowych partnerów. Jednym z nich będzie OpiekunBloga[8] - marka dedykowana blogerom. Zajmuje się technicznymi aspektami prowadzenia działalności w internecie. W swojej ofercie ma „Pakiet startowy blogera", czyli zestaw usług i produktów potrzebnych do rozpoczęcia tworzenia bloga, takich jak: certyfikat SSL, poradniki wideo wyjaśniające funkcjonowanie platformy WordPress, lista polecanych wtyczek, szablon blogowy i wsparcie specjalistów. Oprócz tego umożliwia wykupienie domeny i/lub hostingu, stworzenie sklepu internetowego oraz platformy z kursami online.

Instagram[9] i Facebook[10] to serwisy umożliwiające dystrybucję treści bez opłat. W celu uzyskania lepszych wyników marki korzystają z płatnego promowania profilów czy poszczególnych postów. Dzięki założonym tam kontom twórcy internetowi mogą nawiązywać bliższe relacje ze swoją społecznością, dostarczać treści edukacyjne i inspiracje oraz informować o dostępnych produktach/usługach.

System do wysyłki newslettera (MailerLite[11]) w podstawowej formie jest darmowy, jednak po przekroczeniu określonej liczby subskrybentów lub wysyłanych miesięcznie e-maili konieczne jest rozszerzenie usługi. Proponowane rozwiązanie jest korzystne, ponieważ pozwala budować listę osób zainteresowanych daną tematyką blogową i potencjalnych klientów. Takie dane są bardziej znaczące niż profile w mediach społecznościowych, ponieważ wiadomości trafiają do każdej zapisanej osoby, co jest znaczącą różnicą względem social mediów, gdzie publikowane treści są analizowane przez serwisy i przekazywane obserwatorom w przypadkowej kolejności (lub czasami w ogóle nie są przedstawiane).

Kolejnymi partnerami będą reklamodawcy współpracujący z sieciami afiliacyjnymi (np. wspomnianą wcześniej webePartners). Udział w tej formie partnerstwa umożliwi generowanie przychodów dzięki poleceniom produktów i/lub usług innych marek.

Prowadzenie działań w internecie wiąże się z koniecznością przestrzegania wielu regulacji prawnych. Informacje na ten temat udostępnia Wojciech Wawrzak z bloga praKreacja.pl[12]. Można tam znaleźć darmowe treści na blogu oraz produkty w sklepie internetowym (np. „Pakiet dla sprzedawców produktów elektronicznych", „Pakiet RODO", „Polityka prywatności i plików cookies").

Skype[13] jest oprogramowaniem umożliwiającym organizowanie i przeprowadzanie rozmów na odległość. W najprostszej postaci pozwala wygenerować link, który następnie można przesłać klientkom biorącym udział w konsultacjach strategicznych.

Biuro rachunkowe online (ifirma.pl[14]) będzie rozwiązaniem, które ułatwi porządkowanie dokumentów związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej.

[8] https://opiekunbloga.pl/ (data dostępu: 12.06.2020)
[9] https://www.instagram.com/ (data dostępu: 12.06.2020)
[10] https://www.facebook.com/ (data dostępu: 12.06.2020)
[11] https://www.mailerlite.com/ (data dostępu: 12.06.2020)
[12] https://prakreacja.pl/ (data dostępu: 12.06.2020)
[13] https://www.skype.com/pl/ (data dostępu: 12.06.2020)
[14] https://www.ifirma.pl/ (data dostępu: 12.06.2020)

Początkowo wystarczy darmowa funkcja wystawiania do 10 faktur miesięcznie, jednak w momencie wprowadzenia produktu dostępnego w subskrypcji konieczne będzie rozszerzenie usług.

Operator płatności internetowych (Tpay[15]) umożliwi klientom wykonanie szybkich i bezpiecznych przelewów w przypadku zakupu dowolnego produktu lub usługi. Zajmuje się też tzw. ratowaniem koszyków, czyli informuje klientów o porzuceniu procesu zakupowego i dzięki temu pozwala zwiększyć sprzedaż.

Innymi kluczowymi partnerami są organizatorzy różnych szkoleń z zakresu strategii treści, kreatywnego pisania, mediów społecznościowych, brandingu i copywritingu. Będą oni odgrywać istotną rolę, ponieważ świat online stale się zmienia i konieczny jest ciągły rozwój w obszarach tworzących wartość dla czytelników bloga.

Ostatnimi elementami modelu biznesowego Canvas są strumienie przychodów i struktura kosztów. Tabele 3. i 4. przedstawiają ich możliwe kształtowanie się w trakcie pierwszego roku funkcjonowania bloga.

Tabela 3. Przychody i koszty w pierwszym półroczu

	1. miesiąc	2. miesiąc	3. miesiąc	4. miesiąc	5. miesiąc	6. miesiąc
PRZYCHODY	**0,00**	**10,00**	**10,00**	**20,00**	**25,00**	**35,00**
afiliacja	-	10,00	10,00	20,00	25,00	35,00
KOSZTY	**598,00**	**50,00**	**50,00**	**50,00**	**50,00**	**646,00**
reklama social media	-	50,00	50,00	50,00	50,00	50,00
MailerLite	-	-	-	-	-	75,00
inne	598,00	-	-	-	-	521,00
ZYSK	**-598,00**	**-40,00**	**-40,00**	**-30,00**	**-25,00**	**-611,00**

Źródło: opracowanie własne.

Na początku blog skoncentruje się na pozyskiwaniu czytelniczek i potencjalnych klientek. Jednocześnie zacznie opracowywać program konsultacji związanych ze strategią treści, tak aby pierwotny pomysł, opisany wyżej, był dopasowany do oczekiwań i potrzeb tworzonej społeczności. W tym celu przygotowywane będą treści edukacyjne i motywujące do podjęcia działania przez użytkowniczki. Oprócz tego ważna będzie promocja Escrit i budowanie świadomości marki.

We wstępnej fazie istnienia bloga koszty będą przewyższać przychody pochodzące jedynie z afiliacji. Do koniecznych inwestycji na początku działalności należy zakup „Pakietu startowego blogera" oraz wzór polityki prywatności i plików cookies. Pierwsza pozwoli na organizację technicznych aspektów blogowania, takich jak: domena, hosting, szablon, instalacja wtyczek. Natomiast druga pomoże przygotować politykę prywatności konieczną w przypadku gromadzenia danych osobowych (np. imion i adresów e-mail w newsletterze).

[15] https://tpay.com/ (data dostępu: 12.06.2020)

W następnych miesiącach przewidziane są koszty reklamy na Instagramie i Facebooku oraz opłata za system do wysyłki newslettera, która będzie konieczna po przekroczeniu 1000 subskrybentów. Na koniec 1. półrocza planowany jest też zakup „Pakietu dla sprzedawców produktów elektronicznych", który pozwoli przygotować m.in. regulamin sklepu potrzebny od 3. kwartału istnienia Escrit.

Tabela 4. Przychody i koszty w drugim półroczu

	7. miesiąc	8. miesiąc	9. miesiąc	10. miesiąc	11. miesiąc	12. miesiąc
PRZYCHODY	**350,52**	**430,52**	**430,52**	**2216,15**	**2808,65**	**3203,65**
afiliacja	32,52	32,52	32,52	40,65	40,65	40,65
konsultacje	318,00	398,00	398,00	398,00	398,00	398,00
subskrypcja	-	-	-	1777,50	2370,00	2765,00
KOSZTY	**181,42**	**196,38**	**216,70**	**910,92**	**875,61**	**913,10**
reklama social media	60,98	60,98	81,30	60,98	60,98	60,98
ifirma.pl	-	-	-	45,00	45,00	45,00
Tpay	-	-	-	47,07	56,49	64,72
sklep internetowy - abonament	-	-	-	39,84	39,84	39,84
MailerLite	60,98	60,98	60,98	60,98	60,98	60,98
ZUS	-	-	-	362,34	362,34	362,34
VAT	59,46	74,42	74,42	206,09	249,98	279,24
inne	-	-	-	88,62	-	-
ZYSK	**169,10**	**234,14**	**213,82**	**1305,23**	**1933,04**	**2290,55**

Źródło: opracowanie własne.

Drugie półrocze dzieli się na dwa etapy rozwoju. Pierwszy wiąże się z wprowadzeniem usługi konsultacji dotyczących strategii treści, a drugi z początkiem sprzedaży produktów w formie subskrypcji. Jednocześnie linki afiliacyjne nadal będą generować przychody.

Prowizje z tytułu afiliacji traktowane są jako wynajem powierzchni reklamowej, a nie jako działalność gospodarcza. Po sześciu miesiącach blogowania aktywność w sieci zmieni się jednak w działalność nierejestrowaną umożliwiającą wprowadzenie sprzedaży własnych produktów i usług w niewielkiej skali. Pozwoli to na dalszy rozwój społeczności i oferty oraz jednoczesne generowanie większych dochodów.

Sprzedaż konsultacji rozpocznie się w trzecim kwartale. Każdego miesiąca organizowane będą po 2 spotkania z klientkami. W pierwszej edycji cena doradztwa będzie niższa i wyniesie 159 zł/90 min. konsultacji (cena regularna to 199 zł/90 min.).

Wprowadzenie do oferty omawianej usługi wiąże się z koniecznością przeznaczenia większych nakładów na reklamę w mediach społecznościowych.

Czwarty kwartał łączy się ze sprzedażą treści w postaci subskrypcji i rozpoczęciem jednoosobowej działalności gospodarczej. Konieczne będzie wniesienie opłaty aktywacyjnej dla sklepu internetowego i systemu płatności online. Istotne będzie też rozpoczęcie korzystania z usług biura rachunkowego w rozszerzonej formie, opłacanie abonamentu umożliwiającego korzystanie ze sklepu internetowego i uiszczanie prowizji dla systemu płatności internetowych (1,59% od ogółu sprzedaży + 0,39 zł za każdą operację).

Założenie działalności gospodarczej wiąże się z koniecznością opłacania składek ZUS, jednak dla początkujących firm stosowane są ulgi. Zatrzymany kapitał można przeznaczyć na rozwój biznesu. Mimo rejestracji działalności na koniec pierwszego roku blogowania oferowane usługi doradcze wymagają zgłoszenia do VAT.

W pierwszym miesiącu, w którym prowadzona będzie sprzedaż abonamentowa, cena pakietu zostanie obniżona o 25% i wyniesie 59,25 zł (cena regularna to 79 zł miesięcznie). Takie działanie ma na celu wywołanie zainteresowania u większej ilości osób i umożliwienie klientom przetestowanie produktu w niższej cenie. W pierwszym miesiącu planowana jest sprzedaż na poziomie 30 subskrypcji. Kolejna przyjmuje taką samą wielkość, co jest spowodowane możliwością utraty części klientek i koniecznością pozyskania nowych. Na koniec pierwszego roku planowana jest sprzedaż 35 abonamentów.

Rozpoczęcie drugiego roku działalności wiąże się z koniecznością wniesienia opłaty przedłużającej korzystanie z domeny i hostingu. Mogą się pojawić wyższe koszty programu do wysyłki newsletterów i reklam w mediach społecznościowych. W trakcie prowadzenia działalności wzrośnie również stawka ZUS.

W tabeli nie uwzględniono kosztów związanych z poszerzaniem wiedzy oraz umiejętności z zakresu tworzonych treści i prowadzonej działalności. Będą one nieregularne i w różnej wysokości, jednak stanowią istotny element wspierający rozwój nie tylko autora, ale także aktualizowanej strategii biznesowej.

Na podstawie powyższej strategii można wyróżnić trzy przewagi konkurencyjne, które zwiększają szansę na zbudowanie silnej marki. Pierwsza z nich dotyczy obsługi klientek. Od samego początku istnienia Escrit ważnym elementem strategii jest osobiste wsparcie czytelniczek i kształtowanie więzi wewnątrz społeczności. osiągnięte to zostanie poprzez newsletter i komunikację w mediach społecznościowych (Facebook i Instagram). Kolejną przewagą jest przystępne dzielenie się wiedzą na temat strategii treści, blogowania i podróży. Wyróżni to Escrit na tle innych blogów dostarczających tę samą wartość, ale w bardziej skomplikowany i zawiły sposób. Ostatnią przewagą konkurencyjną może okazać się platforma z opracowanymi podręcznikami dotyczącymi strategicznej obecności w sieci i gotowymi tekstami z lukami do uzupełnienia, pozwalającymi dopasować ich treść do specyfiki konkretnych blogów należących do klientek. Będzie to mocną stroną Escrit, ponieważ ułatwi subskrybentkom proces tworzenia strategii marki, a także skróci czas potrzebny na przygotowanie treści.

5. Podsumowanie

Uwzględniając szybkie tempo rozwoju otoczenia oraz typową dla świata biznesu niepewność, można stwierdzić, że powyższa strategia jest jedynie początkową formą, która

wkrótce zostanie zaktualizowana, uzupełniona i rozwinięta o nowe możliwości i szanse pojawiające się na rynku blogowym, strategii komunikacji i podróżniczym. Istotne też będzie rozpoczęcie działalności w sieci i poznanie pierwszych prawdziwych czytelniczek, które mogą wprowadzić nową perspektywę zarówno na obecnie planowaną propozycję wartości, jak i cały schemat modelu biznesowego.

Do najważniejszych elementów modelu biznesowego Escrit należą propozycja wartości, segmenty klientów i relacje z nimi, które pomogą budować zaufanie do nowej marki. Struktura kosztów i strumienie przychodów zakładają obecnie pesymistyczny wariant – początkowo niewielkie przychody z afiliacji, następnie tylko 2 konsultacje strategiczne w miesiącu i mała liczba subskrybentek platformy (30-35 osób po 9 miesiącach budowania świadomości marki i społeczności wyznającej główną ideę bloga).

Podsumowując, Escrit to blog kierowany do młodych kobiet, które chcą dzielić się z innymi tym, co dla nich ważne i warte refleksji. Celem jest stworzenie miejsca, w którym znajdą informacje o strategii treści i inspiracje podróżnicze, jednocześnie generując zysk dla jego autorki. Będzie to możliwe dzięki zbudowaniu wartościowej relacji z czytelniczkami opartej na osobistym wsparciu, dzieleniu się prostymi wskazówkami na wymienione wyżej tematy, a także platformie i zawartych tam materiałom, dzięki którym subskrybentki uporządkują swoje działania w sieci i zbudują własne społeczności wokół bliskich im idei.

Bibliografia:

1. Budzyńska A. (2018). Czas na biznes online. Jak wystartować i nie splajtować. Kraków: Pani Swojego Czasu.
2. Budzyńska A. (2018). Promocja i sprzedaż w biznesie online. Autentycznie, bez ściemy i po ludzku. Kraków: Pani Swojego Czasu.
3. Clark T., Osterwalder A., Pigneur Y. (2016). Model biznesowy. TY. Gliwice: Onepress.
4. Osterwalder A., Pigneur Y. (2012). Tworzenie modeli biznesowych. Podręcznik wizjonera. Gliwice: Onepress.

Wykaz stron internetowych:

5. http://adnext.pl/onas/baza-wiedzy/blogosfera/, (dostęp, 30.04.2020).
6. https://www.hbrp.pl/b/blogosfera-czyli-media-na-opak/LFWc5wfr, (dostęp, 12.04.2020).
7. https://charzynska.pl/marketing-afiliacyjny-poradnik/, (dostęp, 11.03.2020).
8. http://eredaktor.pl/teoria/definicja-i-rodzaje-blogow/, (dostęp, 30.04.2020).
9. https://www.facebook.com/, (dostęp, 12.06.2020).
10. https://www.ifirma.pl/, (dostęp, 12.06.2020).
11. https://www.infakt.pl/blog/blog-pomysl-na-biznes/, (dostęp, 03.05.2020).
12. https://www.instagram.com/, (dostęp, 12.06.2020).
13. https://jasonhunt.pl/ranking-najbardziej-wplywowych-blogerow-2019/, (dostęp, 03.05.2020).
14. https://www.mailerlite.com/, (dostęp, 12.06.2020).
15. https://netsalesmedia.pl/, (dostęp, 16.05.2020).
16. https://olagosciniak.pl/programy-partnerskie-zarabianie-na-blogu/, (dostęp, 16.05.2020).
17. https://opiekunbloga.pl/, (dostęp, 12.06.2020).

18. https://pp.ceneo.pl/, (dostęp, 16.05.2020).
19. https://prakreacja.pl/, (dostęp, 12.06.2020).
20. https://praktycznyblog.pl/artykuly-sponsorowane/, (dostęp, 18.05.2020).
21. https://sjp.pwn.pl/slowniki/blog.html, (dostęp, 12.04.2020).
22. https://www.skype.com/pl/, (dostęp, 12.06.2020).
23. https://tpay.com/, (dostęp, 12.06.2020).
24. https://webepartners.pl/, (dostęp, 16.05.2020).
25. https://webepartners.pl/blog/afiliacja-co-to-jest/, (dostęp, 16.05.2020).
26. https://webepartners.pl/blog/kody-rabatowe-co-warto-wiedziec/, (dostęp, 16.05.2020).
27. https://webepartners.pl/blog/link-afiliacyjny-jak-na-nim-zarabiac/, (dostęp, 16.05.2020).
28. https://webepartners.pl/blog/plik-xml-co-to-jest/, (dostęp, 16.05.2020).
29. https://webepartners.pl/blog/widget-narzedzie-do-zarabiania/, (dostęp, 16.05.2020).
30. http://wirtualis.pl/platformy/50-oferta/czym-jest/59-czym-jest-e-biznes, (dostęp, 03.05.2020).

22. SPOŁECZNE ASPEKTY KONCEPCJI CPTED ORAZ ICH FUNKCJONALNOŚĆ W DOBIE PANDEMII COVID-19

Kinga Majcher
Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie
Wydział Administracji i Nauk Społecznych
ul. Projektowa 4, 20-209 Lublin
Email: kingaam@o2.pl

1. Wstęp

Bezpieczeństwo jest jedną z podstawowych potrzeb człowieka, najczęściej odnosi się do najbliższego otoczenia jednostki- domu, miejsca pracy czy nauki. Sposobem na zapewnienie bezpieczeństwa jest profilaktyka, zapobieganie zagrożeniom i zjawiskom patologicznym. Bezpieczeństwo publiczne definiowane jest jako stan, w którym nie są popełniane przestępstwa [Widacki, 1998].

Prawo nakłada na organy państwa obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa swoim obywatelom. To jednak nie wszystko. Jak wskazuje S. Pieprzny [2008] „bezpieczeństwo publiczne kształtowane jest przede wszystkim przez dobre prawo, dobrze funkcjonującą administrację oraz społeczeństwo". Należy zwrócić uwagę, że bezpieczeństwa nie kształtuje tylko prawo, musi być ono egzekwowane przez organy administracji oraz respektowane przez obywateli. Co więcej, to obywatele mają duży wpływ na to, czy w ich otoczeniu występują zjawiska patologiczne. Poprzez swoje zaangażowanie, obserwację i reagowanie w sytuacjach zagrożenia mogą wpłynąć na bezpieczeństwo swoje oraz najbliższych. Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni przez mieszkańców (oraz inne podmioty: policję czy straż) jest związane z koncepcją CPTED.

2. Materiał i metody

Opracowanie ma charakter teoretyczno- praktyczny. Analizie podlegają publikacje dotyczące bezpieczeństwa lokalnego oraz koncepcji CPTED. Prezentację omawianego tematu rozpoczęto od charakterystyki strategii CPTED. Następnie zostały omówione dwie generacje koncepcji, wraz z zastosowaniem w praktyce. Dokonano analizy społecznych aspektów strategii pod kątem zagrożenia związanego z pandemią Covid-19. Artykuł charakteryzuje wprowadzane przez społeczność rozwiązania w czasie *lokdownu,* zatem czasu od połowy marca do początku czerwca 2020r. Autor szuka odpowiedzi na pytania: jak pielęgnować relacje społeczne w czasie pandemii, jak kształtować w tym zakresie elementy II generacji CPTED, czy wybuch pandemii ma wpływ na wzrost przestępczości? Ponadto autor przytacza badania społeczne prowadzone w tym czasie oraz formułuje wnioski na podstawie przedstawionych materiałów.

Koncepcja CPTED

Crime Prevention Through Enviromental Design oznacza zapobieganie przestępczości poprzez kształtowanie bezpiecznych przestrzeni. Akronim CPTED powstał od pierwszych

liter definiujących zjawisko. Należy jednak zaznaczyć, iż poprzez przestępczość rozumie się ogół zachowań przestępczych.

Termin koncepcji CPTED upowszechnił (i użył po raz pierwszy) C. R. Jeffery w 1971 roku, choć jej główne zasady kształtowały się już dużo wcześniej. Znaczny wpływ odegrała Elizabeth Wood która w 1960 roku opracowała wytyczne dla zabezpieczeń skupiając się głównie na cechach konstrukcyjnych wspierających naturalną możliwość rozwoju. Jane Jacobs w swojej książce „Śmierć i życie wielkich miast amerykańskich" zwróciła uwagę, na to, że porządek na ulicy i chodniku nie jest utrzymywany przez policję, a przez system norm i zachowań, który wypracują sobie ludzie z niej korzystający.

W 1972 roku Oscar Newman wydał książkę w której skupił się na teorii *Defensible space*, zakładającej związek pomiędzy poziomem przestępczości a formami zabudowy. Newman zdefiniował w niej cechy przestrzeni, których obecność przekłada się zahamowanie wzrostu przestępczości. Za szczególnie ważną uważał łączność, czyli komunikację między mieszkańcami oraz instytucjami i organami. Pozostałe cechy to terytorialność, nadzór, zadbaniem i sposobem użytkowania

Za innych prekursorów koncepcji CPTED uważa się jeszcze Schlomo Angela, George`a Randa oraz kryminologa Timothy D. Crowe`a [Dąbrowski, 2014].

Jak wskazuje T. Crowe [2000] Prawidłowe projektowanie i efektywne korzystanie ze środowiska zabudowanego, które mogą powadzić do redukcji strachu przed przestępczością i częstotliwości jej występowania, a także do poprawy jakości życia. Celem CPTED jest zredukowanie okazji przestępczych, które mogą być integralnie związane z projektem budynków lub też ich otoczenia.

Dobrze ukształtowana koncepcja CPTED to jedno z narzędzi, które w połączeniu z innymi rozwiązaniami, może doprowadzić do redukcji zjawisk patologicznych. CPTED to strategia przede wszystkim prewencyjna, a zatem ma uczyć i kształtować oraz przeciwdziałać zaistnienia zagrożenia.

W obrębie koncepcji CPTED wyróżnia się dwie generacje. Pierwsza, zakłada rozwiązania techniczne i funkcjonalność budynków oraz terenów. Składają się na nią czynniki takie jak wyodrębnienie terenu, obserwacja, kontrola dostępu, wzmocnienie celu, konserwacja (wygląd i zarządzanie) oraz wsparcie aktywności. Pierwszy z nich- wyodrębnienie terenu (terytorialność) ma na celu wywołania u mieszkańców poczucia przynależności do danego terenu. Zaangażowani mieszkańcy lepiej się komunikują i szybciej informują o zagrożeniach. Obserwacja prowadzi do poczucia przestępcy, iż jego działania mogą być obserwowane [Głowacki, Łojek, Urban, 2008]. Efekt obserwowania można osiągnąć odpowiednio aranżując przestrzeń oraz angażując mieszkańców, ochronę i strażników do dbania o wspólne dobro. Trzeci element, kontrola dostępu to wyraźne rozgraniczenie przestrzeni publicznej i prywatnej. Można ją osiągnąć redukując do minimum liczbę wejść na osiedla, rozmieszczając miejsca parkingowe dla odwiedzających poza kontrolowanym obszarem lub wprowadzając szlabany na osiedlach [Głowacki, i in., 2008]. Wzmocnienie celu polega na wzmocnieniu widocznych elementów systemu ochronnego danej przestrzeni, np. poprzez montowanie drzwi antywłamaniowych i korzystania z alarmów [Zbroszczyk, Borkowska, 2018]. Ostatnim elementem I generacji CPTED jest wsparcie aktywności. Polega na kształtowaniu przestrzeni oraz wykorzystaniu znaków i oznaczeń w celu zachęcenia użytkowników przestrzeni do korzystania z niej w odpowiedni sposób.

Sposoby zastosowania tego elementu to na przykład znaki informujące o sposobie korzystania z przestrzeni, liczba koszy na śmieci, usytuowanie przejść dla pieszych, przystanków, rozmiar i liczba miejsc parkingowych. Stworzenie warunków wspierających aktywność mieszkańców wpływa na ich poczucie odpowiedzialności i zaangażowanie.

Niemal wszystkie elementy I generacji koncepcji dotyczą rozwiązań technicznych i funkcjonalności terenu lub obiektu. Rozwój technologicznych sposobów zabezpieczenia przestrzeni pokazał, że „to nie budynki popełniają przestępstwa, ale ludzie" [Jutrzak- Mączka, 2015, s.15]. Zatem elementy generacji należało wzbogacić o metody wzmacniające postawy prospołeczne. W taki sposób postał CPTED drugiej generacji. Druga generacja koncepcji CPTED łączy w sobie: spójność społeczną, łączność, kulturę wspólnoty oraz próg wydolności.

Wpływ pandemii Covid-19

Koronawirus diametralnie zmienił życie osobiste i zawodowe wielu ludzi na całym świecie. Wprowadzane stopniowo obostrzenia wiązały się ze wzrostem liczby zakażeń i napawały społeczeństwo strachem i niepewnością. Kolejne obostrzenia: zamknięcia szkół, zakaz zgromadzeń powyżej dwóch osób czy zakaz przemieszczania spowodowały, że ulice opustoszały. Galerie handlowe, teatry, uczelnie zrobiły się puste. Dla własnego dobra a także dla dobra innych wiele osób pozostało w domach nawet na kilka miesięcy, wychodząc jedynie w uzasadnionych przypadkach. Codzienne spotkania z innymi, kawa z koleżanką lub gra w koszykówkę ze znajomymi musiała poczekać na „bezpieczniejsze czasy". Mimo, iż Polacy powrócili do pracy, a urzędy, teatry czy galerie zostały otwarte to każdego dnia odnotowuje się przypadki zarażeń. Nadal zaleca się utrzymywanie dystansu, korzystanie z maseczek ochronnych i dezynfekcji rąk.

Analizując działania społeczne realizowane w czasie pandemii Covid-19 możemy scharakteryzować je pod kątem koncepcji CPTED.

3. Wyniki i dyskusja

Jednym ze wspomnianych elementów II generacji koncepcji CPTED jest spójność społeczna. Polega ona na stworzeniu społeczności odpowiedzialnej oraz troszczącej się o zamieszkały przez siebie teren. Dobrze rozwinięta spójność społeczna przekłada się na możliwość szybkiego wykrycia zagrożenia, przeciwdziałanie mu a także usunięcia jego skutków. Ponadto, „celem tego elementu jest wzmocnienie poczucia bezpieczeństwa i efektywne wypełnienie zadań CPTED I generacji (np. obserwacja)" [Zbroszczyk i Borkowska, 2018, s.103].

Sposobem tworzenia spójności miedzy sąsiadami są spotkania dyskusyjne, udział mieszkańców w gospodarowaniu budżetem lub organizacją życia na danym terenie [Zbroszczyk i Borkowska, 2018]. Spójność społeczna w dobie pandemii Covid-19 nie uległa znacznej zmianie. Społeczność lokalna w tym czasie aktywizowała się podobnie, choć forma tradycyjnych (bezpośrednich) spotkań została zastąpiona pośrednimi. Zastosowanie tutaj znalazły rozwiązania techniczne: rozmowy telefoniczne, wideo rozmowy, wymiana wiadomości. Wiele spraw (w tym urzędowych) udało się załatwić nie wychodząc z domu. Przykładem takich działań była organizacja prac urzędów czy przychodni lekarskich. Podstawową formą załatwiania spraw administracyjnych jest forma pisemna, jednak

od dawna możliwe jest złożenie wymaganych dokumentów w formie elektronicznej. Umożliwiają to zarówno serwisy rządowe (www.gov.pl) jak i skrzynki mailowe konkretnych urzędów (np. konkretnego oddziału ZUS lub KRUS). Dla osób ceniących sobie tradycyjną formę składania dokumentów przygotowano skrzynki (urny) do kontaktu w instytucjami. Interesanci mogli złożyć dokumenty do skrzynki, które po dezynfekcji zostały przekazane pracownikom instytucji. Wiele urzędów ogłosiło iż, wstrzymuje bezpośrednią obsługę mieszkańców. Oznaczało to zamknięcie danego miejsca, ale nie przerwę w pracy. Kontakt z pracownikami nadal był możliwy drogą telefoniczną, elektroniczną lub za pośrednictwem tradycyjnej poczty.

Kolejnym elementem CPTED II generacji jest łączność. Łączność to forma kontaktu między mieszkańcami. „Łączność oznacza pozostawanie w kontakcie z sąsiadami, zarządcami budynków, mieszkańcami sąsiednich osiedli oraz tworzenie formalnych lub nieformalnych grup społecznych" [Zbroszczyk i Borkowska, 2018]. Jest to także tworzenie grup społecznych o charakterze formalnym jak i nieformalnym. Łączność służy przede wszystkim wymianie informacji o (potencjalnych) zagrożeniach i wpływa na wzrost poczucia bezpieczeństwa. Ponadto przejawia się również w prowadzeniu tablic informacyjnych w budynkach mieszkalnych. Zawarte są w nich ważne informacje takie jak regulamin korzystania z budynków, wskazanie drogi ewakuacyjnej, numery alarmowe czy informacje o prowadzonych remontach.

Łączność w dobie pandemii Covid-19 została nieco zmieniona. Przekazywane dotychczas informacje w czasie pandemii wymieniane były na forach internetowych i grupach dyskusyjnych. Informacje o zachodzących zmianach organizacyjnych jak np. o prowadzonej dezynfekcji części wspólnych nadal były przekazywane w tradycyjnej formie- czyli poprzez plakat w widocznym miejscu.

Wywieszanie informacji na klatkach stało się szybko popularne za sprawą akcji takich jak „zrób zakupy dla seniora" czy „pomóż seniorowi". Ludzie, którzy pokonali strach przed zarażaniem i odnaleźli w sobie empatię postanowili włączyć się do pomocy innym. Na pomoc mogli liczyć seniorzy, osoby samotne czy wykluczone z różnych powodów. W krótkim czasie klatki schodowe i całe osiedla „zalały" plakaty oferujące pomoc potrzebującym. Zawarto w nich najważniejsze informacje takie jak zakres oferowanej pomocy (m.in. zakupy spożywcze, zrealizowanie recepty, wyprowadzenie psa), imię wolontariusza i numer telefonu.

Ponadto, uruchomiono telefony wsparcia dla seniorów i wszystkich tych, którzy w czasie przymusowego pobytu w domu zostali osamotnieni. Po drugiej stronie słuchawki z pomocą czekali psycholodzy i wolontariusze.

Kultura wspólnoty jako trzeci element II generacji przejawia się zaangażowaniem w życie sąsiedzkie pozostawaniem w łączności oraz spędzanie czasu wspólnie. Spędzanie czasu wspólnie oznacza spotykanie się na np. meczach koszykówki czy placach zabaw. Jak wskazuje Zbroszczyk i Borkowska [2018], celu zbudowanie poczucia dumy z bycia przynależnym do danej wspólnoty, co przekłada się na chęć działania na rzecz dobra wspólnego, zwiększenie potrzeby dbania o wspólny teren. Warunki te pozwolą wytworzyć zorganizowaną grupę sąsiedzką, zdolną szybko i efektywnie reagować w sytuacji zagrożenia.

Kultura wspólnoty mimo niesprzyjających warunków w czasie pandemii bardzo się rozwinęła. Społeczeństwo w obliczu zagrożenia i związanej z nim niepewności jednoczyło

się. Lokalne grupy okazały się angażować pomoc nie tylko sobie nawzajem, wspomagały również innym podmiotom. W czasie pandemii maseczki szybko stały się towarem deficytowym. Ich brak dotknął przede wszystkim szpitale, które apelowały o pomoc. Wiele nich nie musiało długo czekać, gdyż znalazło się wielu chętnych do pomocy. Szyły osoby prywatne, rodziny, a nawet zakłady pracy. Na popularnym serwisie społecznościowym powstała grupa „polskie krawcowe uszyją maseczki ochronne dla służby zdrowia", która zrzeszała chętnych. Grupa pozwalała wymieniać informacje o potrzebujących, oferujących pomoc lub materiały oraz pozwalała motywować się nawzajem. Szyto maseczki w domach, na swoich lub pożyczonych maszynach. Ci, którzy nie mieli potrzebnych narzędzi szyli ręcznie. Liczyły się dobre chęci i bezinteresowność. Używane przez szpitale maseczki bawełniane były wielorazowego użytku, dzięki czemu po upraniu w odpowiedniej temperaturze i/lub prasowaniu były gotowe do kolejnego użycia.

Ostatnim elementem II generacji CPTED jest próg wydolności. „Oznacza zachowanie stanu równowagi na danym terenie, czyli sytuacji, w której wszystkie elementy organizacji mogą działać zgodnie z przeznaczeniem i pozostać spójne" [Zboszczyk i Borkowska, 2018]. Próg wydolności to niedopuszczenie do sytuacji, kiedy zabezpieczenie przed zagrożeniem przestaje działać, np. poprzez utrzymywanie niesprawnych urządzeń- monitoringu, uszkodzonych zamkach.

W czasie pandemii, wiele osób zaczęło dostrzegać rolę poczucia bezpieczeństwa i jego wpływ na inne aspekty życia. Sąsiedzka społeczność bardziej zwracała uwagę na potrzebę dezynfekcji powierzchni wspólnych. Na wielu forach dyskusyjnych proszono, aby nie gromadzić się na placach zabaw. Rozwieszano plakaty informujące o możliwości zarażenia koronawirusem, przeciwdziałaniu mu, a także jego objawach.

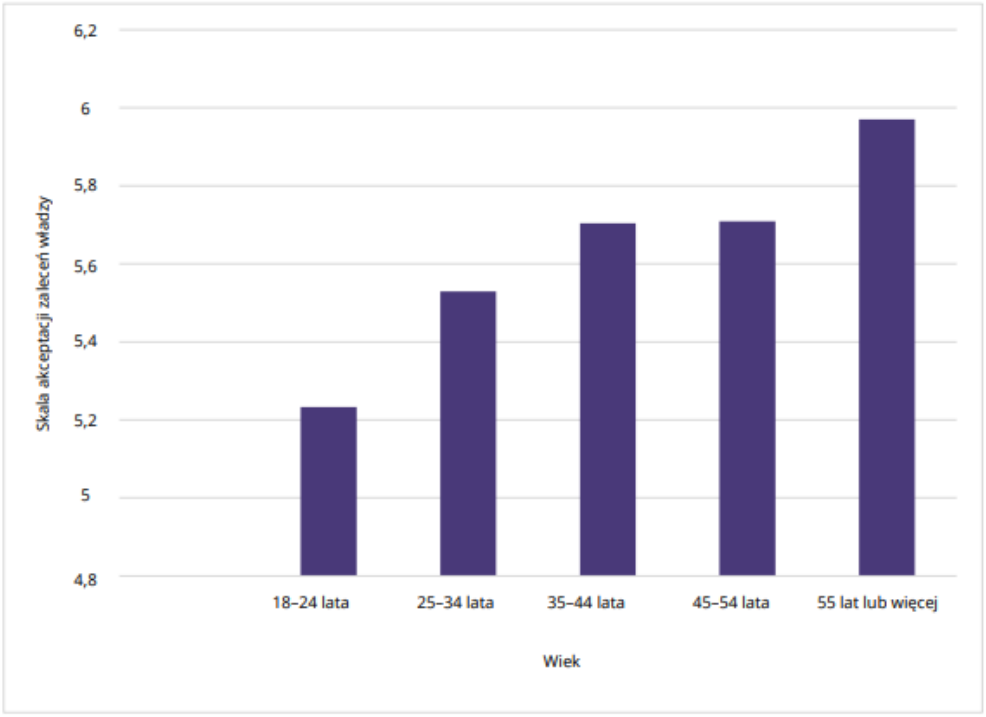
Badania społeczne wobec pandemii Covid-19

Zarówno w czasie szczytu pandemii, jaki i po nim prowadzono badania społeczne na wielu płaszczyznach. Konrad Maj i Krystyna Skarżyńska z Fundacji im. Stefana Batorego przeprowadzili badania na temat społecznych reakcji na pandemię, stosunku do niego, a także reakcji na wprowadzane obostrzenia. Badania przeprowadzono tydzień po ogłoszeniu stanu epidemii (24-26 marca). Ze względu na szczególny charakter badanie przeprowadzono on-line. Badaniu poddało się 1080 osób dorosłych, od 18 r.ż.

Jak wskazuje Maj i Skarżyńska [2020] „Starsi respondenci częściej niż młodsi deklarują, że przestrzegają zaleceń i ograniczeń (najmniej akceptacji dla ograniczeń jest w grupie najmłodszych respondentów, najwięcej – wśród osób ponad 55-letnich); mieszkańcy dużych miast – przestrzegają zaleceń i ograniczeń częściej niż mieszkańcy wsi, lepiej wykształceni częściej od tych mniej wykształconych, osoby lepiej sytuowane od osób o bardzo niskich dochodach." Powyższy cytat został zobrazowany w postaci wykresów (1-3). Jak wskazuje wykres 1, skala akceptacji zaleceń władzy rośnie wprost proporcjonalnie do wieku badanych. Ma to prawdopodobnie związek z doświadczeniem życiowym uczestników. Wykres 2 przedstawia zależności pomiędzy skalą akceptacji zaleceń władzy a wykształceniem uczestników. Największym zaufaniem wykazali się respondenci z wykształceniem pomaturalnym (policealnym), najmniejszym zaś- osoby z wykształceniem podstawowym (gimnazjalnym). Ponadto mieszkańcy wielkich miast (powyżej 500tyś.

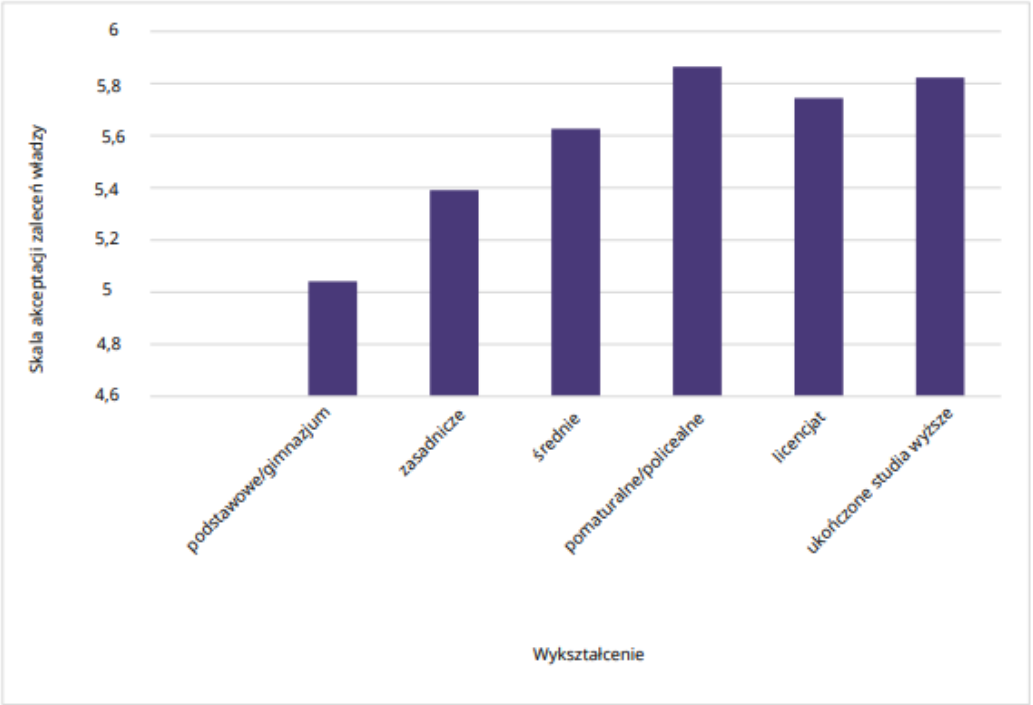
mieszkańców) przestrzegają zaleceń władzy bardziej niż mieszkańcy wsi, małych, średnich czy dużych miast, co przedstawiono na wykresie 3.

Wykres 1. Wiek a akceptacja zaleceń władzy.

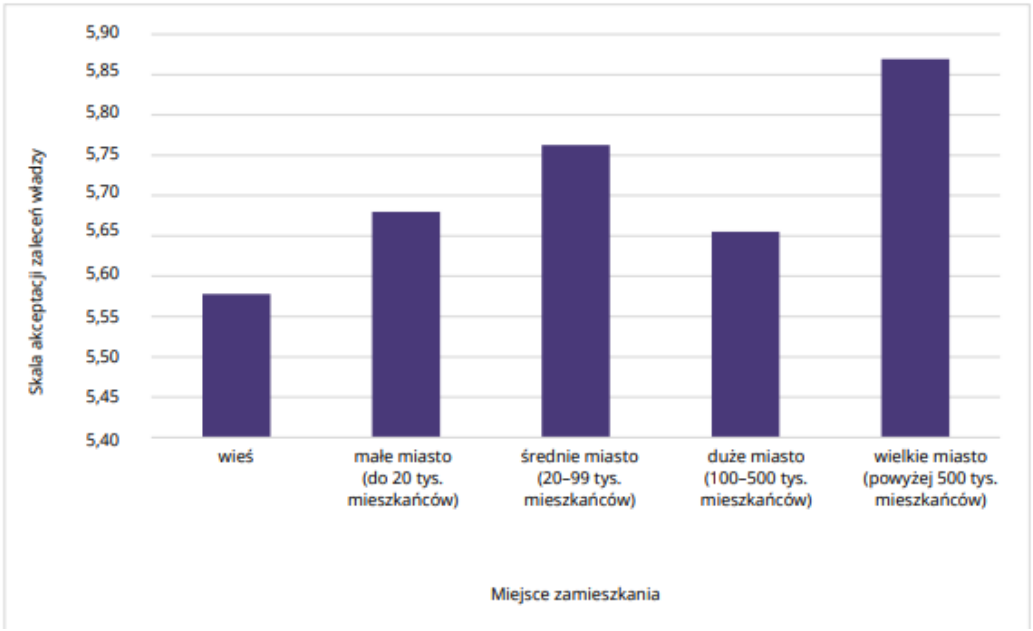
Źródło: Maj K., Skarżyńska K., Społeczeństwo wobec epidemii. Raport z badań.

Wykres 2. Wykształcenie a akceptacja zaleceń władzy.

Źródło: Maj K., Skarżyńska K., Społeczeństwo wobec epidemii. Raport z badań.

Wykres 3. Miejsce zamieszkania a akceptacja zaleceń władzy.

Źródło: Maj K., Skarżyńska K., Społeczeństwo wobec epidemii. Raport z badań.

Nie tylko reakcje jednostki na pandemię i wprowadzane obostrzenia były przedmiotem badań. Według Maj i Skarżyńskiej prawie połowa badanej próby (47,6%) deklaruje, że w związku z epidemią pomaga innym osobom, które są w trudniejszej sytuacji niż oni sami (15,4% podaje, że nie pomaga, 20% nie ma zdania)" Wyniki te potwierdzają wspomniane wcześniej elementy II generacji koncepcji CPTED takie jak łączność i kultura wspólnoty. Zjednoczeni w jednej sprawie, zorganizowani i pomocni- taka okazała się być lokalna społeczność w Polsce. Bezinteresowność i chęć pomocy udzieliła się wielu osobom co zauważają również pomysłodawcy badania. „Aż 72% badanych deklaruje, że bardziej obawia się o zdrowie swoich bliskich niż o własne (przeciwną deklaracje wyraża 5% badanych, a 23% wybiera odpowiedź „ani tak, ani nie"). Możemy wiec być pewni, że w tym trudnym czasie epidemii „pozostaniemy społeczeństwem, a nie luźnymi, samotnymi elektronami w zadżumionej, groźnej przestrzeni", jak piszą autorzy badania."[Maj, Skarżyńska, 2020].

4. Wnioski

Bezpieczeństwo jest jedną z podstawowych potrzeb człowieka i powinno być zaspokajane. Służy temu odpowiedni porządek prawny, egzekwowanie praw i obowiązków przez organy państwowe oraz respektowanie ich przez obywateli. Bezpieczeństwo lokalne, definiowane jako najbliższe otoczenie każdego człowieka, jak pokazują liczne publikacje, jest przedmiotem wielu badań. W utworzeniu i kształtowaniu bezpiecznej przestrzeni bez wątpienia pomaga koncepcja CPTED. Zarówno elementy pierwszej, jak i drugiej generacji mogą zapewnić redukcję zachowań patologicznych, wpływając na bezpieczeństwo.

Elementy II generacji koncepcji CPTED mogą być realizowane w formie zadań pośrednich. Należy jednak pamiętać, że zadania wykonywane z pośrednim udziałem są alternatywą, nie zastąpią działań bezpośrednich. Działania bezpośrednie takie jak zbiórki czy spotkania pozwalają na wytworzenie więzi między członkami społeczności.

Przeniesienie takich działań do świata wirtualnego nie będzie efektywne, gdyż nie zastąpi kontaktu z drugim człowiekiem. Świat wirtualny z jednej strony daje poczucie anonimowości, z drugiej zaś budzi poczucie niepewności co do zamiarów innych osób.

Pandemia wirusa spowodowała wprowadzenie nowych rozwiązań lub rozwinięcie już istniejących, na wielu płaszczyznach- bp. w łączności. Z troski o rodzinę i przyjaciół rozmowy odbywały się za pomocą komunikatorów internetowych. Spotkania miały charakter wideo-rozmowy. Z takich rozwiązań skorzystało wiele firm organizując pracę swoim pracownikom lub rekrutując kandydatów (przez wideo spotkania). Wiele akcji prowadzonych przez wolontariuszy, sąsiadów czy grupy społeczne były powielane w całej Polsce. Szycie maseczek przez zakłady, grupy koleżanek lub pojedyncze osoby, a także robienie zakupów sąsiadom lub seniorom wpłynęło znacząco na kulturę wspólnoty. Dzięki takim bezinteresownym zachowaniom wzrosło poczucie dumy.

Próg wydolności nie uległ pogorszeniu. Nie odnotowano zwiększonej liczby kradzieży, włamań czy miejscowych aktów wandalizmu. Wzrostu zjawisk patologicznych nie odnotowano również w Krakowie, którego władze podjęły decyzję o wyłączaniu oświetlenia w centrum miasta, w godzinach nocnych.

Koncepcja CPTED która oznacza zapobieganie przestępczości poprzez kształtowanie bezpiecznych przestrzeni nie odnosi się tylko do zjawiska przestępczości lub tylko do odpowiedniego ukształtowania terenu i stworzenia rozwiązań technicznych służących poprawie bezpieczeństwa. Koncepcja CPTED jest wielodyscyplinarnym podejściem do kształtowania bezpiecznego otoczenia.

Bibliografia:

1. Crowe T. (2000), Crime Prevention Through Environmental Design: applications of Architectural Design and Space Management Concepts (2nd ed.), Oxford: Butterworth Heinemann, s. 46.
2. Dąbrowski K. (2014), Kształtowanie przestrzeni antyprzstępczej, W: M. Karpiuk, K. Orzeszyna (red.) Bezpieczeństwo narodowe Rzeczypospolitej Polskiej. Wybrane zagadnienia prawne, Warszawa, Wyższa Szkoła Menedżerska w Warszawie, ISBN: 978-83-7520-166-6s. 173-183
3. Maj K., Skarżyńska K. (2020), Społeczeństwo wobec epidemii. Raport z badań., Fundacja im. Stefana Batorego, , Warszawa, Uniwersytet SWPS, s.1-8.
4. Pieprzny S. (2008), Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego, Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 17.
5. Widacki (1998), Konieczny drugi etap reformy policji, W: J. Widacki, J. Czapska (red.), Bezpieczny obywatel – bezpieczne państwo, Lublin, Redakcja Wydawnictw KUL, s. 167.
6. Zbroszczyk D., Borkowska K. (2018), Zapobieganie przestępczości przez kształtowanie przestrzeni -założenia programu CPTED wraz z przykładem realizacji na osiedlu grenadierów w Warszawie, Warszawa, Security, Economy& Law, Nr 4/2018, s.99-106.

Wykaz stron internetowych:

7. Strategia CPTED a funkcje kryminalistyki, https://docplayer.pl/3823156-Mgr-katarzyna-jurzak-maczka-strategia-cpted-a-funkcje-kryminalistyki.html (dostęp:01.09.2020).

8. Rzecznik Praw Obywatelskich, https://www.rpo.gov.pl/pl/content/koronawirus-oslabic-wirusa-wielkodusznoscia, (dostęp: 01.09.2020).
9. Krytyka polityczna, https://krytykapolityczna.pl/felietony/kaja-puto/epidemia-koronawirus-organizujemy-sie/, (dostęp: 01.09.2020).

23. ZARZĄDZANIE MIĘDZYNARODOWĄ ORGANIZACJĄ W CZASIE GLOBALNEGO KRYZYSU

Radosław Misiek
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
Wydział Finansów
Email: radoslaw.misiek@edu.uekat.pl

1.Wstęp

Rok 2020 z pewnością nie jest złotym okresem dla wielu ludzi, państw oraz przedsiębiorstw. Rozprzestrzenienie się wirusa na świecie w tak szybkim tempie doprowadziło do okresowego lockdownu, spowolnienia gospodarki oraz wielu zmian, które mają wpływ na sporo aspektów życia codziennego ludzi.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie w jaki sposób w bieżącym roku globalna pandemia koronawirusa wpłynęła na działalność największej organizacji młodych ludzi na świecie oraz jakie szanse i zagrożenia niesie dla niej w przyszłości. Tym samym autor chciał przybliżyć na bazie własnego doświadczenia i obserwacji, w jaki sposób bieżący kryzys zmusił młodych liderów organizacji AIESEC zarówno w Polsce jak i na całym świecie do wprowadzenia nowych rozwiązań w taki sposób, by zapewnić możliwość właściwego funkcjonowania organizacji w przyszłości. Pracę oparto na danych dotyczących członkostwa oraz zrealizowanych wymian międzynarodowych w ramach lokalnych projektów w Polsce w porównaniu do lat poprzednich. W końcowej części wyciągnięto wnioski dotyczące skutków wpływu tegorocznego kryzysu na sferę działalności organizacji oraz przedstawiono szanse oraz zagrożenia, jakie mogą pojawić się w przyszłości.

AIESEC jest niezależną i nienastawioną na zysk organizacją pozarządową, która została stworzona przez studentów różnych państw w 1948 roku w odpowiedzi na konflikt oraz skutki jakie przyniosła II wojna światowa. Od ponad 70 lat misją organizacji jest dążenie do utrzymania pokoju na świecie oraz pełnego wykorzystania potencjału ludzkiego. Fundamentalnym aspektem działalności jest kreowanie postaw liderskich wśród młodych ludzi poprzez dostarczanie praktycznego doświadczenia w międzykulturowym środowisku w ramach projektów polegających na organizowaniu wymian międzynarodowych w jednym z ponad 120 krajów, w których działa stowarzyszenie.Dzięki współpracy z Organizacją Narodów Zjednoczonych AIESEC swoimi projektami jako jedyna organizacja młodych ludzi od 2015 roku wspiera Cele Zrównoważonego Rozwoju, które wskazują szeroki horyzont zaplanowanych działań oraz perspektywędo 2030 roku na polepszenie warunków życia na naszej planecie.W Polsce AIESEC rozpoczął działalność w 1971 roku, a obecnie funkcjonuje w 12 miastach na 14 ośrodkach akademickich.

2. Zarządzanie organizacją podczas kryzysu

Jednym z podstawowych aspektów prawidłowego działania organizacji czy przedsiębiorstwa jest umiejętne zarządzanie oraz podejmowanie trafnych i skutecznych decyzji. Wiąże się to z tym, że nigdy nie należy skupiać się wyłącznie na pozytywnych scenariuszach sytuacji rynkowej, gdyż w gospodarce światowej prędzej czy później

przychodzi okres nieprzynoszący optymistycznych prognoz. Sytuacja taka może przynieść nieoczekiwane zmiany, które skutkować mogąkoniecznością szybkiego wdrożenia całkowicie innych rozwiązań celem zapewnienia ciągłości funkcjonowania danej organizacji.

Definiując pojęcie kryzysu warto odnieść się do literatury. Kryzys oznacza niekorzystną dla organizacji sytuację, w której skumulowane negatywne zdarzenia i konflikty w różnych dziedzinach życia społecznego i gospodarczego mają wpływ na funkcjonowanie całości i zaburzają podstawowe procesy, co wiąże się z podejmowaniem trudnych decyzji pod presją czasu [Słownik języka polskiego, 1998, s. 1066].

Na powstanie kryzysu w organizacji może mieć wpływ wiele przyczyn oraz czynników zewnętrznych m.in. koniunktura gospodarcza, uwarunkowania społeczne, system prawno-polityczny, procesy makroekonomiczne, globalizacja, czy postęp technologiczny [Nogalski i Marcinkiewicz, 2004, s. 12].

Warto również umieć postrzegać okres kryzysowy z optymistycznego punktu widzenia jako moment do rozpoczęcia wielu rzeczy na nowo oraz wprowadzenia odpowiednich rozwiązań i zmian wewnątrz organizacji, które umożliwią utrzymanie relacji z partnerami biznesowymi, a w przyszłości pozwolą na wyróżnienie wśród konkurencji. Dlatego też, zdaniem Marka Skały kryzys jest z jednej strony dużym zagrożeniem dla organizacji, ale z drugiej strony stanowi ogromną szansę, którą można dobrze wykorzystać, by pojego zakończeniu zdobyć silną pozycję na rynku [Skała, 2009, s. 17].

Zarządzanie kryzysowe w przedsiębiorstwie jest niezwykle trudną sztuką, którą nie każda osoba będzie potrafiła opanować. W tym celu należy umieć dostosować się bardzo szybko do zmiennych warunków, gdzie każdego dnia sytuacja może diametralnie się zmieniać. Tego typu zarządzanie powinno prowadzić do wykorzystania zmian w sposób kreatywny. Warto zwrócić uwagę na następujące kroki [Knap-Stefaniuk, 2007, s. 7-9]:

- ciągłe monitorowanie otoczenia zarówno wewnętrznego jak i zewnętrznego w celu wczesnego wykrycia ryzyka i podjęcia odpowiednich działań,
- zarządzania kryzysowego nie należy traktować ze schematycznego punktu widzenia tylko często szukać niekonwencjonalnych rozwiązań,
- zwrócić uwagę na współpracę zespołową, gdyż może być ona kluczowa w podejmowaniu dobrych decyzji,
- istotne jest opracowanie kilku planów działania i procedur antykryzysowych,
- w wyjątkowych przypadkach konieczne mogą być zmiany kadrowe lub zmiana kierownictwa.

W praktyce poradzenie sobie z nieoczekiwanymi zmianami i reorganizacją może być znacznie trudniejsze niż się wydaje. Wg globalnych badań firmy doradczej Deloitte wynika, że 86% organizacji wierzy, że są odpowiednio przygotowane na wypadek kryzysu, ale większość z nich nie miała okazji się z nim realnie zmierzyć. Jedna trzecia organizacji twierdzi, że kryzys miał negatywny wpływ na finanse, a w przypadku organizacji bez takiej strategii odsetek ten wynosi 47 proc.

Podsumowując, zarządzanie w trakcie globalnego kryzysu powinno identyfikować zagrożenia funkcjonowania organizacji oraz współpracy z jej interesariuszami, a co za tym idzie, wypracowywać metody walki z tymi zagrożeniami. Ze względu na niepewność co do dalszej sytuacji, organizacje muszą być gotowe wprowadzać drastyczne zmiany w sposobie,

w jaki prowadzą działalność, a to często wymaga podejmowania decyzji w bardzo krótkim okresie czasu. Aby ograniczyć stopień niepewności, każda organizacja lub przedsiębiorstwo powinno wypracowywać z wyprzedzeniem plan na wypadek nagłych ograniczeń.

3. Wpływ pandemii na wymiany międzynarodowe

Realizując międzynarodowe projekty społeczne i edukacyjne oraz programy międzynarodowych praktyk AIESEC dostarcza możliwość zdobycia praktycznego doświadczenia w wielu miejscach na świecie, dzięki czemu młodzi ludzie wpływają na lokalne społeczności, rozwijają swoje umiejętności komunikacyjne, uczą się reagować w trudnych sytuacjach w międzykulturowym środowisku oraz poznają swoje mocne i słabe strony. Stopniowe rozprzestrzenianie się wirusa zaczęło stanowić spore zagrożenie dla podstawowej działalności operacyjnej organizacji. Można sobie wyobrazić, że tak, jak w branżę turystyczną, lotniczą, czy gastronomiczną kryzys spowodowany całkowitym lockdownem, ograniczeniami podróżowania czy zamrożeniem wielu dziedzin życia gospodarczego, uderzył równie mocno w międzynarodowe projekty organizacji. Wraz z zamykaniem granic, zakazami wykonywania lotniczych połączeń międzynarodowych oraz przechodzeniem na zdalną edukację i pracę działalność organizacji została mocno ograniczona, a większość projektów oraz lokalnych wydarzeń zgodnie z zaleceniami ze strony rządowej anulowana lub przesunięta na późniejsze terminy. Z biegiem czasu, pogłębiającą się pandemią w wielu państwach i coraz bardziej restrykcyjnymi decyzjami władz na całym świecie, postanowiono wstrzymać globalnie realizacje wszystkich projektów do dnia 1 września 2020 roku i tym samym zaprzestać prowadzenia wszelkich wymian międzynarodowych do tego czasu.

Poniżej przedstawiono dane liczbowe dotyczące rozpoczętych realizacji wymian międzynarodowych w każdym oddziale lokalnym w Polsce od dnia 15 marca 2020 roku (tego dnia zostały zamknięte granice oraz połączenia lotnicze) do 31 sierpnia bieżącego roku w porównaniu do tego samego okresu czasu w roku poprzednim.

Tabela 1. Porównanie danych liczbowych dotyczących rozpoczętych wymian w ramach projektów AIESEC Polska w okresie 15 marca – 31 sierpnia w 2020 roku do tego samego okresu czasu w roku poprzednim

Oddział lokalny	Liczba rozpoczętych wymian międzynarodowych w 2020 roku	Liczba rozpoczętych wymian międzynarodowych w 2019 roku
Białystok	0	19
Gdańsk	1	63
Katowice	0	61
Kielce	0	11
Kraków	0	123
Łódź	0	57
Lublin	0	52
Poznań	1	40
Rzeszów	0	33
Szczecin	0	48

Warszawa UW	1	44
Warszawa SGH	0	86
Wrocław UE	0	49
Wrocław PWr	0	31
Suma	**3**	**717**

Źródło: opracowanie własne na podstawie https://core.aiesec.org.eg/analytics.

W łatwy sposób zauważyć można kolosalną różnicę pomiędzy dwoma badanymi okresami czasu. Suma trzech rozpoczętych doświadczeń w ramach projektów międzynarodowych w powyższym okresie czasu 2020 roku wynika z powodu przyjazdu zagranicznych studentów do Polski lub wyjazdu studentów z Polski w okresie sprzed zamknięcia granic, którzy swoje projekty rozpoczęli 15 marca lub później.

Reasumując, porównanie powyższych danych pozwala zauważyć, jak wielki wpływ pandemia koronawirusa w bieżącym roku ma na działalność AIESEC w naszym kraju (i nie tylko) oraz w jakiej skali zamroziła lokalne projekty międzynarodowe i ograniczyła działalność stowarzyszenia.

4. Zasoby ludzkie organizacji AIESEC Polska w trakcie pandemii COVID-19

Odpowiednie funkcjonowanie każdej organizacji oraz przedsiębiorstwa wiąże się również z posiadaniem wystarczającej ilości dobrze wykwalifikowanych zasobów ludzkich. Zarządzanie talentami jest niezwykle ważne zarówno w trakcie stabilnego rozwoju organizacji jak i w ciężkim czasie kryzysu w celu utrzymania działalności oraz realnej szansy odbudowy i wyjścia ze stagnacji.

Organizacjom, którym zależy na talentach podkreślają, jak bardzo istotne jest ich utrzymanie w swoich strukturach. Tym samym, kładą one duży nacisk na ich pozyskiwanie, edukację oraz rozwój. H. Brundage i M. Koziel zwracają uwagę na istotę zatrzymania pracowników w organizacjach również w czasie kryzysów ze względu na to, że wdrażanie nowego pracownika jest o wiele droższe i bardziej skomplikowane niż pozostawienie go na danej funkcji [Brundage H., Koziel M. 2010, s. 4-9]. Co więcej, w trudnym okresie czasu dla organizacji to właśnie jej doświadczeni i najbardziej kompetentni członkowie będą w stanie podjąć działania wyprowadzające z kryzysu czy podejmowania działań strategicznych, które pomogą przetrwać [Brundage H., Koziel M. 2010, s. 58].

Okres lockdownu, przeorganizowania pracy oraz działalności na formę zdalną i brak możliwości normalnego życia miał z pewnością negatywny wpływ na samopoczucie i zdrowie psychiczne młodych ludzi, a okres pandemii nie jest dla każdego czasem optymizmu zarówno w życiu jak i codziennej pracy. Stawia to wyzwanie dla liderów skłaniające do podjęcia działań i utrzymania kultury organizacji w celu zachowania motywacji i pozytywnego myślenia jej organizacji. W literaturze można wskazać kilka głównych czynników, które są największymi motywatorami dla pracowników [Oleksyn T. 2001, s. 269]:

- płacowych,
- pozapłacowych materialnych,
- pozapłacowych niematerialnych.

Dodatkowo, Sylwia Borkowska zaznacza, że motywowanie polega na wpływaniu na postawy i zachowania człowieka za pomocą konkretnych bodźców, które przekształcają się w motywy działania rozpoczynające jego aktywność[Borkowska S., 1985, s. 11].

Członkowie lokalnych oddziałów AIESEC działają na co dzień w ramach wolontariatu, dlatego ciężko mówić tutaj o kwestiach płacowych. Jednakże, wciąż można znaleźć wiele sposobów na napędzanie innych, głównie przez postawy, jakie propagują liderzy stowarzyszenia. Zarządzając oddziałem organizacji młodych ludzi, którzy działają w niej w ramach wolontariatu należy zatem zwrócić uwagę na inne czynniki, które mogą mieć wpływ na podejście i zaangażowanie. Podstawowymi aspektami są tutaj zatem utrzymanie pozytywnej atmosfery i kultury wspólnej pracy. Warto również zwrócić uwagę na pokazanie wartości płynącej z aktywności dodatkowej oraz inwestowanie w członków organizacji za pomocą szkoleń i przekazywania im wartościowej wiedzy przygotowującej do efektywnej pracy po zakończeniu stagnacji. Tego typu nastawienie pozwoli widzieć w dalszym ciągu realne korzyści płynące z bycia członkiem wyróżniającej się grupy młodych ludzi, a co za tym idzie dalej pozwoli im się dalej rozwijać.

Celem ukazania postanowiono zestawić dane historyczne ilości członków organizacji AIESEC Polska w każdym z lokalnych komitetów w okresie lockdownu w marcu i kwietniu bieżącego roku w porównaniu do tego samego okresu czasu w roku 2019. Następnie dokonano analizy wskaźnika retencji, który informuje o odsetku ludzi, którzy postanowili kontynuować z miesiąca na miesiąc działalność w organizacji.

Tabela 2. Porównanie danych liczbowych dotyczących ilości członków organizacji AIESEC Polska w okresie od marca do kwietnia 2020 roku do tego samego okresu czasu w roku poprzednim

Oddział lokalny	Liczba członków w marcu 2019	Liczba członków w kwietniu 2019	Liczba członków w marcu 2020	Liczba członków w kwietniu 2020
Białystok	7	7	7	7
Gdańsk	47	36	37	36
Katowice	23	19	37	36
Kielce	9	9	8	7
Kraków	56	51	64	61
Łódź	23	23	19	18
Lublin	29	26	37	36
Poznań	33	30	45	43
Rzeszów	25	24	32	32
Szczecin	27	23	33	30
Toruń*	10	10	-	-
Warszawa UW	38	31	45	44
Warszawa SGH	57	63	78	76
Wrocław UE	30	27	36	35
Wrocław PWr	41	36	58	58
Suma	**455**	**415**	**536**	**519**

Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.polandhub.org/odm

*oddział lokalny Toruń został zamknięty na początku 2020 roku

Powyższe dane wskazują, że w badanym okresie czasu w roku 2020 organizacja AIESEC Polska skupiała większą ilość aktywnych członków działających na rzecz stowarzyszenia. W roku 2019 widać znacznie większy spadek liczby członków w kwietniu w porównaniu do marca 2019 roku. Okres lockdownu i kwarantanny w bieżącym roku spowodował spadek aktywnych członków zaledwie o 17 osób na przełomie całych dwóch miesięcy. W bieżącym roku organizacja na koniec kwietnia posiadała dokładnie 104 aktywnych członków więcej niż rok wcześniej.

Powoduje to pozytywne odczucie, że pomimo znacznegoograniczenia działalności operacyjnej w roku 2020 oraz zamkniętych uniwersytetów w oddziałach lokalnych pozostała spora liczba osób aktywnych, co może być powodem dobrego zarządzania i wprowadzaniem wielu nowych, zdalnych inicjatyw, które pozwoliły zachować pozytywną atmosferę i działalność wewnętrznych struktur.

Tabela 3. Porównanie danych liczbowych dotyczących retencji w organizacji AIESEC Polska na przełomie marca i kwietnia 2020 roku do tego samego okresu czasu w roku poprzednim

Oddział lokalny	Wskaźnik retencji na przełomie marca i kwietnia 2019 roku	Wskaźnik retencji na przełomie kwietnia i maja 2019 roku	Wskaźnik retencji na przełomie marca i kwietnia 2020 roku	Wskaźnik retencji na przełomie kwietnia i maja 2020 roku
Białystok	100%	86%	100%	86%
Gdańsk	77%	100%	97%	89%
Katowice	83%	100%	97%	100%
Kielce	100%	89%	88%	71%
Kraków	91%	94%	95%	98%
Łódź	100%	65%	95%	78%
Lublin	90%	88%	97%	94%
Poznań	91%	80%	96%	100%
Rzeszów	96%	92%	100%	100%
Szczecin	85%	87%	91%	93%
Toruń*	100%	60%	-	-
Warszawa UW	82%	87%	98%	100%
Warszawa SGH	111%	94%	97%	80%
Wrocław UE	90%	78%	97%	89%
Wrocław PWr	88%	83%	100%	100%
Suma	**92%**	**86%**	**96%**	**91%**

Źródło: opracowanie własne na podstawie https://www.polandhub.org/odm.
*oddział lokalny Toruń został zamknięty na początku 2020 roku

Dane dotyczące retencji w organizacji AIESEC Polska również w większości oddziałów lokalnych wykazują lepszy odsetek w roku 2020. Podobnie do wniosków wykazanych przy ogólnej liczbie członków stowarzyszenia, poziom retencji jest bardziej optymistyczny niż w minionym roku, gdyż na przełomie badanych miesięcy to właśnie w okresie lockdownu w bieżącym roku, większy odsetek osób zdecydował się zostać i działać dalej w organizacji.

5. Prowadzenie organizacji w czasie niepewności

Jak już wspomniano, jednym z głównych fundamentów AIESEC od jego powstania jest kreowanie młodych liderów, którzy dzięki odpowiednim umiejętnościom oraz postawom będą w stanie realnie wpływać na przyszłość świata. Wyzwanie, jakie stanęło przed obecnymi liderami organizacji stanowi ogromną lekcję oraz wymaga wiele odwagi i odpowiedzialności w podejmowaniu decyzji, które będą musiały pomóc organizacji wyjść z kryzysu w przyszłości.

W jednym ze swoich raportów firma Deloitte podkreśla, że osoba stojąca na czele organizacji w obecnym czasie powinna:

- zachować zarówno dużo empatii jak i podejmować trudne, racjonalne kroki by uchronić wyniki finansowe,
- skupić się na swojej misji i szukać szans na rozwój podczas okresu ograniczeń,
- podejmować szybkie i odważne decyzje pomimo braku wystarczającej ilości informacji,
- zachować transparentność i budować plan na przyszłość pomimo trudnych realiów i rzeczy, na które nie ma się wpływu,
- szukać możliwości na wprowadzanie innowacji, nowych modeli biznesowych i poszerzać horyzonty działalności swojej organizacji.

Alexandra Robinson, Globalny Prezydent AIESEC zapytana o to, jakie to uczucie prowadzić międzynarodową organizację w okresie globalnej pandemii, odpowiedziała, że jest to uczucie zmieniające się każdego dnia o każdej godzinie, co podkreśla olbrzymią dynamikę zmian i brak pewności co do najbliższej przyszłości.Zorientowanie na rozwiązania, podejmowanie ryzyka w razie potrzeby, przystosowanie się do zmiennych warunków, opór w obliczu wyzwań oraz zachowanie w tym wszystkim pozytywnego podejścia to właśnie te umiejętności, które są niezwykle potrzebne w okresie kryzysu i zmieniającego się świata.

Reasumując, czas niepewności i zamknięcie życia gospodarczego oraz społecznego pozwala zrozumieć, jak ważną rolę odgrywa osoba prowadząca grupę ludzi, czy to w organizacji, czy w biznesie. To właśnie tego typu sytuacje są ogromną szansą na sprawdzenie siebie samego w roli lidera przez odpowiednio szybkie reakcje oraz decyzje, które będą determinowały kierunek dalszej działalności.

6. Podsumowanie

Pandemia koronawirusa, zamknięte granice, lockdown bez wątpienia wpłynęły znacząco na cały świat. Można stwierdzić, że świat stanął w obliczu największego globalnego kryzysu od czasu II wojny światowej. Okres niepewności co do przyszłości stawia pod znakiem zapytania nie tylko podstawową działalność organizacji, lecz także przedsiębiorstw, samorządów, państw i innych organizacji pozarządowych. Sztuka przystosowania się do zmieniających się warunków i nowej rzeczywistości zdecydowanie obniża poziom wewnętrznego chaosu oraz pozwala przetrwać okres kryzysu wielu podmiotom. Należy mieć na uwadze, że działania i decyzje, które pomogą przetrwać okres kryzysowy, będą determinowały działalność każdej organizacji w przyszłości, gdyż mogą one okazać się kluczowe w zakresie utrzymania struktur, stabilności oraz zrównoważonego rozwoju.

Bibliografia:

1. Borkowska S. (1985). System motywowania pracowników w przedsiębiorstwie, Warszawa, PWN, s.11.
2. Brundage H., Koziel M. (2010). Retaining top talent still a requirement for firms, "Journal of Accountancy", s. 58.
3. Nogalski B., Marcinkiewicz H. (2004). Zarządzanie antykryzysowe przedsiębiorstwem, Warszawa, Difin, s. 12.
4. Knap-Stefaniuk A. (2007). Kryzys w organizacji - i co dalej? Zarządzanie zmianami, Biuletyn Polish Open University, nr 1 (2), s. 7-9.
5. Słownik Języka Polskiego 1998, Warszawa, PWN, s. 1066.
6. Skała M. (2009). Psychologia zmiany, Gliwice, Helion, s.17.

Wykaz stron internetowych

7. https://aiesec.pl/komunikat-covid19/ (dostęp 8.09.2020).
8. https://blog.aiesec.org/on-carrying-a-youth-leadership-movement-through-uncertainty/ (dostęp 8.09.2020).
9. https://core.aiesec.org.eg/analytics (dostęp 8.09.2020).
10. https://www2.deloitte.com/global/en/insights/economy/covid-19/heart-of-resilient-leadership-responding-to-covid-19.html(dostęp 8.09.2020).
11. https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/press-releases/articles/koronawirus-jak-zarzadzac-firma-w-kryzysie.html (dostęp 8.09.2020).
12. https://www.polandhub.org/odm (dostęp 8.09.2020).

24. WYSTĘPOWANIE DOKUMENTÓW STRATEGICZNYCH DOTYCZĄCYCH KULTURY MIASTA. STUDIUM PRZYPADKU

Martyna Musiał
Politechnika Częstochowska
Wydział Zarządzania
Studenckie Koło Naukowe Innowator
ul. Armii Krajowej 19 B, 42-200 Częstochowa
Email: martyna.musial@poczta.onet.pl

1. Wstęp

Polityka kulturalna to celowy system zarządzania władz publicznych zmierzający do wykreowania kultury zgodnie z potrzebami społeczeństwa przy jednoczesnym uznaniu ich wartości. Wszystko to w celu zaspokojenia kulturalnych potrzeb mieszkańców przez pełne wykorzystanie dostępnych w danym okresie dóbr i środków. Instrumentem realizacji polityki kulturalnej są dokumenty strategiczne [Dawidowicz, 1994, s. 20].

Zasadniczym celem artykułu jest przedstawienie dokumentów strategicznych dotyczących kultury w miastach wojewódzkich w Polsce. W części teoretycznej dokonano prezentacji pojęcia strategii rozwoju ze szczególnym uwzględnieniem sektora kultury. W części empirycznej przedstawiono dokumenty strategiczne wyżej wymienionych miast. Wskazano, które z nich posługują się strategią rozwoju. Zbadano również obecność odrębnej strategii rozwoju kultury. Efektem prowadzonych rozważań teoretycznych i empirycznych jest studium przypadku, ukazujące konkretne działania w zakresie kultury wybranych miast.

2. Materiały i metody

2.1. Strategia rozwoju jako narzędzie zarządzania miastem

W myśl teorii Banku Światowego elementem mówiącym o atrakcyjność miasta jest właściwe zarządzanie. Detal ten stawiano na równi z problematyką dotyczącą: stabilności finansowej, zdolności konkurencyjnej czy jakości życia mieszkańca.

Strategia rozwoju miasta to podstawowy instrument zarządzania miastem. Stanowi długookresową koncepcję rozwoju społeczno-gospodarczego. Nieustannie dąży do koordynowania bieżących decyzji, poczynań władz lokalnych oraz przekazywania otoczeniu informacji na temat jednostki terytorialnej [Nowakowska, 2016, s. 56].

Strategia rozwoju miasta obejmuje różnorodne obszary miejskie w sposób całościowy.

Wynikiem jej wdrożenia jest podniesienie jakości życia jak i konkurencyjność miasta. Poszczególne obszary zarządzania miastem opracowywane są w formie długofalowego planu [Kiba-Janiak, 2015, s. 18].

Strategia rozwoju miasta to jedno z najistotniejszych aktów prawa lokalnego. Jej zadaniem jest określenie priorytetów rozwojowych miasta. Powinna stanowić spójną całość z innymi dokumentami o strategicznym charakterze. Uwzględniać międzynarodowe uwarunkowania w postaci programów Unii Europejskiej, współpracy międzynarodowej, ogólnokrajowej oraz regionalnej. Strategia nie jest zatem pustym dokumentem odstawionym

na półkę, lecz bieżącym odniesieniem. Wytworem, do którego władze przez konkretny czas odnoszą się, tworząc prawo [Wołek, Brodzicki, 2009, s. 6].

Jednostki samorządu terytorialnego tworzące dokumenty strategiczne coraz częściej decydują o aktywność na rzecz sektora kultury. Deklarują dbałość o kulturę na terenie miasta, nieustanne wsparcie, promowanie twórczości oraz opiekę nad zabytkami usytuowanymi na ich terenie (Sanetra-Szeliga, 2013, s. 418).

Polityka miejska w obszarze kultury dotyczy kreowania nowych zasobów, poprawy efektywności zarządzania istniejącymi zasobami, adaptacji do nowych potrzeb, rewitalizacji, odnowy istniejących zasobów [Throsby, 2010, 133-134].

Tabela 1. Występowanie dokumentów strategicznych dotyczących kultury w mieście

Miasta wojewódzkie	**Rok uchwalenia**	**Data obowiązywania**	**Strategia miasta a strategia kultury**
Białystok	2018	do 2022	Strategia kultury
Bydgoszcz	2017	do 2026	Strategia kultury
Gdańsk	2016	do 2030	Strategia miasta
Katowice	2011	2020+	Strategia kultury
Kielce	2006	2007-2020	Strategia miasta
Kraków	2017	do 2030	Strategia kultury
Lublin	2013	do 2020	Strategia kultury
Łódź	2013	2020+	Strategia kultury
Olsztyn	2013	2020+	Strategia miasta
Opole	2019	do 2030	Strategia miasta
Poznań	2019	do 2023	Strategia kultury
Rzeszów	2015	do 2020	Strategia kultury
Szczecin	2011	do 2025	Strategia miasta
Warszawa	2012	do 2020	Strategia kultury
Wrocław	2017	2020+	Strategia kultury
Zielona Góra	2012	do 2022	Strategia miasta

Źródło: Opracowanie własne na podstawie dokumentów strategicznych miast wojewódzkich w Polsce.

Zmianę podejścia do sektora kultury wymusiła poniekąd Unia Europejskiej. Mowa o możliwość ubiegania się o środki finansowe na rzecz projektów kulturalnych z puli Europejskich Funduszy Strukturalnych. Warunkiem jest jednak sprostanie narzuconym wymogom w obrębie tworzenia strategii rozwoju oraz merytorycznej wartości konkretnych projektów. Niestety polskie miasta cały czas uczą się kompleksowego działania na rzecz sektora kultury. Głównym elementem działania są inwestycje w postaci: modernizacji, remontów, adaptacji budynków do innowacyjnych funkcji. Mniej widoczne działania obejmują: zakres polityki społecznej, zmianę zagospodarowania terenów projektowych oraz partycypację mieszkańców. Można stwierdzić, iż działania w sektorze kultury mają miejsce w programach wówczas, gdy zaistnieje nowy obiekt poświęcony na cele związane z kulturą (Siemiński, Topczewska, 2009, s. 36).

2.2. Dokumenty strategiczne dotyczące kultury w mieście

2.2.1. „Program polityki kulturalnej Miasta Białystok na lata 2018-2022 plus''

Istotą „Programu polityki kulturalnej Miasta Białystok na lata 2018-2022 plus" jest procesu systematycznej refleksji nad istniejącymi problemami i wyzwaniami, którym powinna sprostać miejska polityka kulturalna. Budżet przeznaczony na realizację szacowany jest na kwotę550 000 zł.

Wizja:
Poziom kompetencji mieszkańców oraz twórców kultury stwarza możliwość pogłębienia i zwiększenia uczestnictwa w kulturze.
Kultura umacnia proces tworzenia tożsamości miasta i mieszkańców. Dzięki temu pozycja Białegostoku umacnia się na mapie Polski i Europy.

Misja:
Głównym hasłem projektu jest połączenie słów ,,zauważalność'' oraz ,,ważne''. Zapisano je w postaci ,,ZAUWAŻALNE''.
Po pierwsze miejska polityka kulturalna będzie skupiała się na tym co ZAUWAŻALNE. Mowa o aspektach istotnych dla mieszkańców, budujących wizerunek miasta, wzbogacających ofertę kulturalną.
Po drugie działania opierają się na tym co WAŻNE. Zatem na aspektach dotykających warunków do rozwoju kultury, poszerzenia kompetencji kulturowych mieszkańców, wzmacniania środowiska animatorów i twórców kultury.

Obszary działania:
1. Edukacja kulturalna oraz rozwój oferty kulturalnej.
2. Rozwój infrastruktury kultury.
3. Promocja lokalnych przedsięwzięć kulturalnych.
4. Ukształtowanie tożsamości mieszkańców.

Powyższym obszarom przypisano konkretne cele strategiczne i dostosowane działania dążące do osiągnięcia założonej wizji. Wyznaczone cele strategicznych oparte są na celach operacyjnych oraz konkretnych kierunkach działania.

Tabela 2. Główne założenia strategii rozwoju kultury dla miasta Białegostoku

Cel strategiczny	**Cel operacyjny**
1. Rozwój życia kulturalnego miasta za pośrednictwem Programu Wydarzeń Kluczowych	**ZAUWAŻALNE** 1.1. Wzbogacenie oferty kulturalnej miasta 1.2. Wzmocnienie kulturalnego wizerunku miasta 1.3. Zwiększenie uczestnictwa w wydarzeniach kulturalnych mieszkańców 1.4. Zwiększenie procesów edukacyjnych mieszkańców

2. Zwiększenie poziomu kompetencji kulturalnych mieszkańców dzięki Programie Edukacji Kulturalnej	**WAŻNE** 1.1. Zapewnienie stabilnych warunków rozwoju dla wydarzeń kulturalnych miasta 1.2. Wprowadzenie mechanizmu wieloletniego finansowania instytucji kultury 1.3. Poszerzenie grona twórców i animatorów 1.4. Wyeliminowanie czynników osłabiających potencjał wydarzeń kulturalnych **ZAUWAŻALNE** 2.1. Zwiększenie kompetencji kulturowych mieszkańców 2.2. Ujednolicenie definicji kultury i określenie jej znaczenia wobec miasta 2.3. Pogłębienie uczestnictwa mieszkańców w kulturze 2.4. Zwiększenie jakości działań edukacyjnych
3. Zwiększenie dostępności zasobów instytucji kultury dla organizacji zewnętrznych w ramach Funduszu Współpracy	**WAŻNE** 2.1. Stworzenie platformy współpracy osób i podmiotów 2.2. Wprowadzenie metod pracy edukacyjnej i sposobu ich mierzenia 2.3 Stworzenie systemu wsparcia finansowego i merytorycznego dla działań edukacyjnych 2.4. Podniesienie kompetencji obecnych oraz przyszłych edukatorów **ZAUWAŻALNE** 3.1. Wzbogacenie oferty kulturalnej miasta 3.2. Zwiększenie dostępności zasobów kultury dla organizacji zewnętrznych 3.3. Zachęcania do podejmowania współpracy z bydgoskimi instytucjami kultury 3.4. Wielowymiarowe wykorzystanie infrastruktury instytucji kultury **WAŻNE** 3.1. Planowanie działań kulturalnych tworzonych przez organizacje pozarządowe

	3.2.Zmniejszenie kosztów organizacji wydarzeń kulturalnych w przestrzeniach instytucjonalnych 3.3. Poprawa relacji między instytucjami kultury oraz podmiotami zewnętrznymi 3.4.Tworzenie konkretnych zasad dotyczących współpracy i instytucji oraz podmiotów zewnętrznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: https://www.bialystok.pl/pl/wiadomosci/aktualnosci/strategia-kulturalna-bialegostoku.html (odczyt 02.09.2020).

Program Wydarzeń Kluczowych zakłada usprawnienie rozwoju sporych wydarzeń kulturalnych tworzonych przez białostockich twórców. To odpowiedz na wielokrotnie sygnalizowany problem braku stabilności rozwoju oraz niewystarczającej liczby wydarzeń kulturalnych będących wizytówką miasta na arenie całego kraj. Celem programu jest także eliminacja czynników zaburzających potencjał sporych wydarzeń kulturalnych jak i osiągnięcie liczby minimum pięciu istniejących lub też nowych wydarzeń kulturalnych będących motorem rozwoju miejskiej kultury. Wydarzenia te charakteryzować będzie jakość artystyczna, rozpoznawalność, profesjonalizm organizacyjny, przewidywalność rozwoju i stabilność.

Program Wydarzeń Kluczowych ma za zadanie wykazanie wieloletniego wsparcia finansowego wobec wybranych wydarzeń. Wszystko to za pośrednictwem mechanizmu selekcji wykorzystującego opinie przynajmniej 100 najmocniej zaangażowanych twórców kultury, dziennikarzy oraz innych liderów. Ewentualnie proces ten zostanie uzupełniony o ocenę mieszkańców w ramach budżetu obywatelskiego. Ostateczną decyzję na temat dofinansowania podejmie komisja pracującą w myśl przepisów Ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Wybór dokonywany będzie raz na trzy lata. Program nastawiony jest na organizatorów dużych przedsięwzięć kulturalnych oraz wydarzeń o podniosłym znaczeniu artystycznym (bez względu na wielkość). Organizatorem wydarzenia jest instytucja kultury albo organizacja pozarządowa. Instytucje kultury otrzymają wsparcie na rozwój wydarzeń kluczowych za pośrednictwem wieloletniej dotacji celowej. Natomiast organizacje pozarządowe otrzymają dofinansowanie przyjmujące postać trzyletnich grantów w wyniku konkursu dotacyjnego.

Programu Edukacji Kulturalnej ma za zadanie polepszenie poziomu kompetencji kulturowych mieszkańców oraz pogłębienie stopnia ich uczestnictwa w kulturze. Istotne jest zatem nawiązywanie relacji międzysektorowej i edukowanie kadry kultury. Ważnym elementem Programu Edukacji Kulturalnej w Białymstoku jest także rozwój osiedlowej oferty kulturalnej. W ramach powyższych działań zostanie stworzony zespół przedstawicieli instytucji kultury, instytucji edukacyjnych, środowisk akademickich, organizacji pozarządowych, twórców, animatorów kultury, ekspertów z dziedziny nauczania i animacji kulturalnej oraz miejskich urzędników. Ponadto istotnym elementem Programu Edukacji Kulturalnej jest użycie puli środków w ramach konkursu na „projekty niskobudżetowe" (dostępne dla organizacji pozarządowych prowadzących osiedlową działalność kulturalną).

Program Funduszu Współpracy ma na celu pokonanie trudności w odpowiednim wykorzystaniu dostępnej infrastruktury oraz sprzętu należącego do instytucji kultury.

Beneficjentami Funduszu Współpracy mogą być instytucje kultury, organizacje pozarządowe, stypendyści, twórcy indywidualni i grup nieformalnych. Wsparcie oparte jest na finansowaniu kosztów instytucji w ramach dodatkowej współpracy z zewnętrznymi podmiotami. Fundusz Współpracy przyjmuje postać dotacji celowej na rzecz instytucji kultury. Wysokość dotacji zależna jest od stworzonego przez dyrektora instytucji planu współpracy. Plan współpracy będzie zawierał publicznie dostępną informację o dostępności infrastruktury i sprzętu wobec podmiotów zewnętrznych łącznie z kosztami z tego wynikającymi (sfinansowanie nadgodzin pracowników, opłatą za zużycie mediów). Każda instytucja raz na kwartał jest zobligowana do ukazania sprawozdania z realizacji planu współpracy oraz sposobu wydatkowania środków pochodzących z funduszu.

2.2.2. „Polityka rozwoju kultury 2020+ dla miasta Łodzi''

Istotą programu „Polityka rozwoju kultury 2020+'' jest ukazanie Łodzi jako miasta, w którym kultura ma pierwszorzędne znaczenie. Wszystko to dla zapewnienia lokalnym mieszkańcom satysfakcji z życia na terenie ich miasta.

Wizja:
Łódź – miasto aktywnych mieszkańców i otwartej kultury.

Misja:
Miasto tworzy odpowiednie warunki do rozwoju nowoczesnych instytucji. Dba o powszechne uczestnictwo mieszkańców w wydarzeniach kulturalnych. Stwarza przestrzeń przyjazną i otwartą na twórców. Wszystko to dla stworzenia ponadlokalnej sylwetki kulturalnej miasta.

Obszary działania:
1. Tożsamość.
2. Zarządzanie.
3. Odbiorca.
4. Talenty.

Powyższym obszarom przypisano konkretne cele strategiczne i dostosowane działania dążące do osiągnięcia założonej wizji. Wyznaczone cele strategicznych oparte są na celach operacyjnych oraz konkretnych kierunków działania.

Tabela 3. Główne założenia strategii rozwoju kultury dla miasta Łodzi

Cel strategiczny	**Cel operacyjny**
1. Rozwój strategicznych obszarów kultury	1.1. Wzmocnienie pozycji instytucji kultury w dziedzinach takich jak: teatr, film, sztuki wizualne 1.2. Wspieranie przedsięwzięć instytucji kultury w dziedzinach teatr, film, sztuki wizualne 1.3. Wsparcie instytucji kultury we współpracach międzynarodowych

2. Wdrażanie innowacyjnych modeli organizacji kultury	2.1. Poprawa różnorodności, dostępności oferty kulturalnej 2.2. Otwarcie instytucji kultury na społeczeństwo 2.3. Profesjonalizacja 2.4. Ewaluacja sektora kultury
3. Zwiększenie poziomu uczestnictwa w kulturze przy jednoczesnym rozwijaniu kompetencji	3.1. Partycypacja mieszkańców w kulturze 3.2. Edukacja kulturalna mieszkańców 3.3. Rozwój kapitału społecznego
4. Skłonienie przedstawicieli sektora kultury do wyboru Łodzi jako miejsca twórczości	4.1. Wsparcie młodych twórców 4.2. Wsparcie uznanych twórców

Źródło: opracowanie własne na podstawie: http://archiwum.bip.uml.lodz.pl/_plik.php?id=31522&PHPSESSID=6a9dd6fe6a899f5f48d597b51992ec80 (odczyt 02.09.2020).

Pierwszym założeniem ,,Polityki rozwoju kultury 2020+ dla miasta Łodzi'' jest rozwój głównych obszarów kultury w postaci filmu, teatru, sztuki wizualnej. W tym celu wyodrębniono instytucje kultury, które w sposób szczególny przyczyniają się do promowania kultury łódzkiej na terenie kraju jak i poza nim. Instytucje te otrzymają dotacje celowe przeznaczone na realizację projektów merytorycznych i restrukturyzację zatrudnienia. Miasto wspiera również rozwój współpracy międzynarodowej strategicznych obszarów kultury. Działanie obejmuje konferencje oraz programy oparte na wymianie doświadczeń dotyczących działań na rzecz współpracy międzynarodowej w obrębie kultury. Rozwojowi współpracy międzynarodowej posłużyć mają staże, seminaria, wizyty studyjne oraz spotkania zorganizowane dla przedstawicieli sektora kultury.

Drugi cel strategiczny związany jest z obszarem działania zatytułowanym zarządzanie. W związku z tym miasto wdroży innowacyjne modele organizacji kultury. Na początku zadba o poprawę dostępności oferty kulturalnej. Zweryfikuje propozycje programowe instytucji kultury. Najlepsze z nich będą mogły ubiegać się o zwiększoną dotację celową. Ponadto samorząd zobligował się do udostępnienia lokali miejskich dla realizacji innowacyjnych przedsięwzięć kulturalnych. Fundacje i stowarzyszenia w sposób bezprzetargowy mogą wynająć lokal użytkowy do prowadzenia działalności w obszarze kultury, sztuki oraz ochrony dóbr. W zarządzaniu niezwykle ważne jest otoczenie zatem instytucje kultury należy otworzyć na społeczeństwo i partnerów biznesowych. Instytucje kultury powinny współpracować z podmiotami takimi jak: uczelnie wyższe, placówki oświatowe, organizacje pozarządowe. Należy wykazywać dbałość o dobre praktyki oraz rozszerzać współpracę o nowe podmioty.

Trzeci z celów strategicznych dotyczy zwiększenia poziomu uczestnictwa w kulturze przy jednoczesnym rozwijaniu kompetencji odbiorców. Co za tym idzie, miasto zakłada edukowanie kulturalne ze szczególnym uwzględnieniem międzysektorowego, miejskiego programu edukacyjnego, zakładającego współdziałanie instytucji kultury, oświaty i organizacji pozarządowych. Samorząd w ramach programu „Młodzi w Łodzi'' czy „Łódź Akademicka'' pragnie szczególnego wzmocnienia relacji instytucji kultury ze szkołami i uczelniami artystycznymi.

Ostatnim celem strategicznym jest skłonienie przedstawicieli sektora kultury do wyboru Łodzi jako miejsca ich twórczości. Na szczególne wsparcie mogą liczyć młodzi twórcy kultury (poniżej 35 lat). Formą wsparcia jest przyjęcie na płatny staż w instytucji kultury. Samorząd Łodzi zapewnia również program stypendiów artystycznych. Stypendia mogą zostać przyznane w dziedzinach takich jak: film, teatr, muzyka taniec, sztuka wizualna, sztuki projektowe, literatura. Nie tylko młodzi artyści mogą liczyć na pomoc ze strony miasta. Wsparcie osiągną również uznani twórcy kultury, mogący ubiegać się o Nagrodę Prezydenta Miasta za osiągniecia twórczości artystycznej, upowszechniania i ochrony kultury.

3. Podsumowanie

Odpowiednio zarządzająca jednostka samorządu terytorialnego powinna posiadać dokument w postaci strategii rozwoju miasta. Strategia rozwoju miasta to plan ukazujący strategiczny kierunek rozwoju. W swych założeniach obejmuje obszary działania w postaci: środowiska infrastruktury, ochrony zdrowia, gospodarki czy kultury. Elementy omówione w dokumencie są jednak często ukazane bardzo ogólnikowo. W celu skrupulatnego przedstawienia założeń strategicznych w odniesieniu do kultury, wiele jednostek zdecydowało się na sformułowanie odrębnej strategii. Nie należy jedna zapominać, że jest to ich dobra wola i troska o korzystających z instytucji kultury odbiorców.

Przeprowadzona analiza dokumentów strategicznych pozwoliła usystematyzować strategie rozwoju sektora kultury w miastach wojewódzkich w Polsce. Na 16 analizowanych miast jedynie 10 posiada strategię kultury wyrażoną za pośrednictwem osobnego zarządzenia. Co więcej kilka z nich nie powstało dawno, bądź zostało zaktualizowane.

Miasta takie jak: Białystok, Bydgoszcz, Katowice, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Rzeszów, Warszawa, Wrocław w strategii kultury ukazują cele strategiczne, cele operacyjne oraz konkretny kierunek działania. Na ogół ukazana strategia zakłada zwiększenie uczestnictwa mieszkańca w wydarzenia kulturalne oraz odpowiednie wyedukowanie w tym zakresie. Mieszkaniec nie jest jedynym adresatem owej strategii. Zarządzenie ujmuje również twórców i animatorów. Zakłada wsparcie finansowe w postaci dotacji, stypendiów czy grantów. Wszystko to dla skłonienia przedstawicieli sektora kultury do działania na rzecz wybranego miasta.

Bibliografia:

1. Dawidowicz W. (1994). *Kultura-polityka-menedżeryzm. Podstawowe założenia polityki kulturalnej*, W: K. Mazurek-Łopacińska (red.), *Kultura w gospodarce rynkowej*. Praca zbiorowa (s. 10-20), Wrocław-Katowice.
2. Kiba-Janiak M. (2015). *Znaczenie logistyki w strategii rozwoju miasta*, Logistyka, nr 1, s. 18.

3. Nowakowska A. (2016). *Polityka i planowanie rozwoju miasta*, W: Z. Przygodzki (red.), *EkoMiasto#Zarządzanie. Zrównoważony, inteligentny i partycypacyjny rozwój miasta*. Praca zbiorowa (s. 45-60), Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
4. Sanetra-Szeliga J. (2013). *Sektor kultury a rozwój gospodarczy miasta*, W: A. Karwińska, J. Purchla (red.), *Kultura i rozwój*. Praca zbiorowa (s. 413-433) Warszawa.
5. Siemiński W., Topczewska T. (2009). *Rewitalizacja miast w Polsce przy wsparciu funduszami UE w latach 2004–2008*, Difin, Warszawa, s. 36.
6. Throsby D. (2010). The economics of cultural policy, Cambridge University Press, Cambridge, s. 133-134.
7. Wołek M., Brodzicki T. (2009), *Wykorzystanie strategii rozwoju w procesie zarządzania miastem*, Tczew, s. 6.

Wykaz stron internetowych:

8. Polityka rozwoju kultury 2020+ dla miasta Łodzi http://archiwum.bip.uml.lodz.pl/_plik.php?id=31522&PHPSESSID=6a9dd6fe6a899f5f48d597b51992ec80 (odczyt 02.09.2020).
9. Program polityki kulturalnej Miasta Białystok na lata 2018-2022 plus https://www.bialystok.pl/pl/wiadomosci/aktualnosci/strategia-kulturalna-bialegostoku.html (odczyt 02.09.2020).

25. ROLA I ZNACZENIE ZARZĄDZANIA PROCESAMI TRANSPORTUMIEJSKIEGO

Agnieszka Pacud[1]
Politechnika Częstochowska
Wydział Zarządzania
Al. Armii Krajowej 19 B
42-200 Częstochowa
Email: agnieszka.pacud_74@interia.pl

1. Wstęp

Usługi transportowe tworzą swego rodzaju sieć połączeń pomiędzy rozproszonymi w różnych miejscach globu przedsiębiorstwami, producentami i nabywcami. Pod hasłem transport możemy rozumieć różnego rodzaju czynności związane z przemieszczaniem towarów, rzeczy i ludzi przy wykorzystaniu określonych środków [Fertsch, 1993].

2. Materiał i metody

Celem publikacji jest przedstawienie roli transportu samochodowego oraz wykazanie jak istotne jest w tym aspekcie zarządzanie procesami transportu miejskiego. Ze względu na obszerność poruszanych kwestii wybrano najistotniejsze (zdaniem autora) zagadnienia związane z omawianym tematem. Do napisania artykułu wykorzystano metodę analizy i krytyki piśmiennictwa, polegającą na przeglądzie literaturyz obszaru logistyki i zarządzania transportem.

3. Wyniki i dyskusja

I. Tarski, transport rozumie jako „proces technologiczny wszelkiego przenoszenia na odległość, czyli przemieszczanie osób przedmiotów lub energii" powołując się na jego klasyczną rolę [Tarski, 1993, s. 11].

Transport w ujęciu szerokim rozumiany jest jako proces technologiczny wszelkiego przenoszenia na odległość, czyli przemieszczania towarów energii oraz osób [Sikorski, 2008].

W. Rydzkowski pod pojęciem transportu upatruje działalność związaną z odpłatnym świadczeniem usług, które skutkują przemieszczaniem ładunków lub osób z miejsca nadania do miejsca odbioru, wraz ze świadczeniem innych usług związanych bezpośrednia z wykonywaną działalnością [Rydzkowski, 2007].

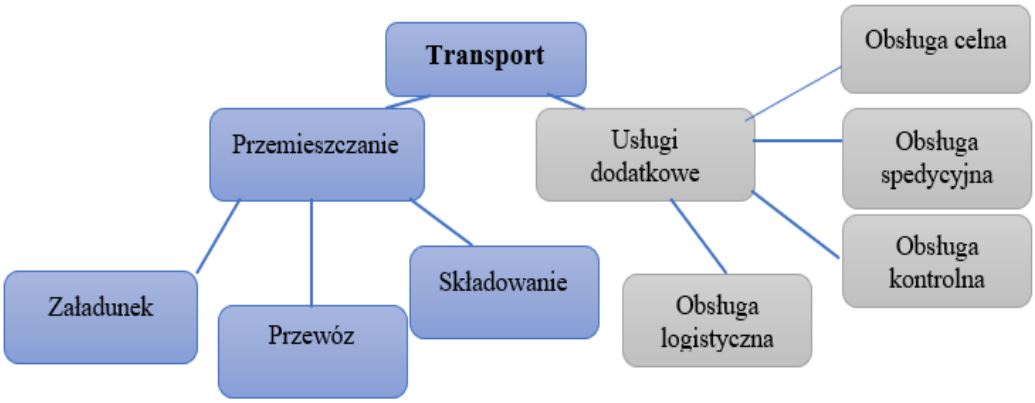
Podobne zdanie na temat transportu prezentuje J. Neidera, który konstatuje, że działalność transportowa polega na świadczeniu usług związanych z przemieszczaniem ładunków oraz usługami dodatkowymi obejmującymi bezpośrednio transport ładunków. Ponadto uważa on również, że transport to pojęcie szerokie, które w obszarze swych odziaływań zawiera szereg czynności, w wyniku których ładunek dociera z miejsca nadania do miejsca odbioru w określonym czasie przy użyciu właściwych środków technicznych [Neider, 2015].

[1] Agnieszka Pacud, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4454-2640

Badacze tematu tacy jak M. Madeyski, E. Lissowska i J. Marzec, transport określają uwzględniając aspekt podmiotowy, stąd definiują oni pojęcie transportu jako „technicznie, organizacyjnie i ekonomicznie wydzielone z innych czynności, czyli celowe przemieszczanie wszelkich ładunków i osób" [Madeyski, Lissowska, Marzec, 1971, s. 10].

Rozważając przytoczone definicje można suponować, że w ramach działalności transportowej wykonywana jest usługa zwana dalej przewozem towarów lub ludzi. Pod pojęciem transportu rozumie się przemieszczanie ładunków z miejsca nadania do miejsca odbioru za pomocą określonych urządzeń oraz dodatkowe czynności związane z obsługą przewozu oraz usługi takie jak obsługa: celna, spedycyjna, kontrolna i logistyczna [Neider, 2015].

Opisaną relację przedstawia rysunek 1.

Rysunek 1. Elementy wchodzące w skład transportu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Stajniak, M. Hajdul, M. Foltyński, A. Krupa, Transport i spedycja, Instytut Logistyki i Magazynowania, Poznań 2008, s. 8.

Omawiając pojęcie transportu, trudno nie uwzględnić klasyfikacji transportu, która przybiera rożne formy ze względu na kryteria, według których jest on rozpatrywany. Gdy transport klasyfikowany jest w układzie poziomym, oznacza to, że jest on rozpatrywany ze względu na rodzaj transportu i jest on wówczas dzielony według różnych kryteriów, z których najważniejsze to:

- przedmiot przewozu – osoby i ładunki,
- obszar geograficzny – krajowy i międzynarodowy,
- funkcjonalność – transport regularny i nieregularny,
- odległość przewozu – transport bliskiego i dalekiego zasięgu,
- organizacja – transport bezpośredni i pośredni [Urbanyi-Popiołek, 2013, s. 11].

W klasyfikacji pionowej podstawowym kryterium jest środowisko, w którym odbywa się transport, wyróżnić tu można transport powietrzny, morski i lądowy, a w nich wyodrębnia się różne gałęzie transportu poprzez różnice techniczne, organizacyjne, technologiczne i ekonomiczne. Ze względu na specyfikę środka i drogi transportu wymienia się tu np.: transport lądowy - podziemny i naziemny, szynowy i bezszynowy, silnikowy i bezsilnikowy, transport wodny - morski i śródlądowy, powietrzny - lotniczy oraz transport przesyłowy,

który dotyczy przesyłu dóbr za pomocą rurociągów przewodów co obrazuje tabela nr 1[Encyklopedia PWN].

Tabela 1. Klasyfikacja pionowa z uwzględnieniem gałęzi transportu

Transport	Lądowy	Przesyłowy	Podziemny - rurociągi, Nadziemny - przewody
		Drogowy	Pojazdy silnikowe (maszyny napędzane silnikiem spalinowym, parowym, elektrycznym) Pojazdy bezsilnikowe (napędzane siłą mięśni)
		Kolejowy	Naziemny - pojazdy szynowe (kolej) i bezszynowe (kolej linowa) Podziemny - metro
	Wodny	Morski	Statki, promy, tankowce
		Śródlądowy	Promy, barki,
	Powietrzny	Lotniczy	Samoloty, helikoptery, awionetki
		Kosmiczny	Statki kosmiczne, wahadłowce

Źródło: Opracowanie własne.

Transport jest dziedziną gospodarki, która obecnie odnotowuje duży rozkwit, jednakże wśród różnych gałęzi transportu najintensywniejszy rozwój obserwuje się w transporcie drogowym, a dokładniej w transporcie samochodowym, najprawdopodobniej z tego powodu, że jest on najbardziej elastyczny i niezawodny [Juściński, W. Piekarski, 2009].

Definicja transportu drogowego w ujęciu Głównego Inspektoratu Transportu Drogowego przyjmuje, że:

Transport drogowy – to transport krajowy i międzynarodowy orazdziałalność gospodarcza
w zakresie pośrednictwa przy przewozie ładunków oraz każdy przejazd drogowy wykonywany przez przedsiębiorcę pomocniczo w stosunku do działalności gospodarczej (prócz transportu niezarobkowego tj. na potrzeby własne).

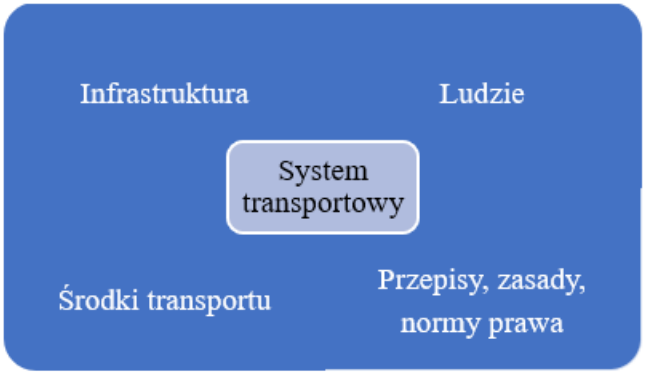
Ponadto wyróżnia się:

- **Przewóz regularny - czyli**publiczny przewóz osób i ich bagażu w ustalonych odstępach czasu określonymi trasami, na zasadach zatwierdzonych w ustawie z dnia 15 listopada 1984 r [Dz. U. z 2012 r. poz. 1173 i 1529 oraz z 2013 r. poz. 1014].
- **Przewóz regularny specjalny - jest to regularny przewóz**niepubliczny ustalonej grupy osób, z wyłączeniem innych osób.
- **Przewóz wahadłowy - jest to**wielokrotny przewóz ludzi tz. grup zorganizowanych do miejsca docelowego i z powrotem, przy czym miejsce początkowe i końcowe nie może ulegać zmianie oraz przy spełnieniu łącznie następujących warunków:
  - każda grupa osób przewiezionych do miejsca docelowego wraca do miejsca początkowego,
  - punkt początkowy oznacza miejsce rozpoczęcia usługi, a punk docelowy oznacza miejsce zakończenia usługi przewozowej, przy jednoczesnym uwzględnieniu każdorazowo okoliczności miejscowości znajdujących się w promieniu 50 km.

- **Przewóz okazjonalny - to nieregularny**przewóz ludzi, który jednocześnie nie jest przewozem wahadłowym ani specjalnym.
- **Przewóz kabotażowy - to przewóz między miejscami znajdującymi się na terenie naszego kraju wykonywany przez przedsiębiorcę zagranicznego lub pojazdem zarejestrowanym za granicami naszego państwa.**
- **Transport kombinowany - jest to**przewóz rzeczy, który w części trasy (tj. początek lub koniec trasy), przebiega na drodze i wykonywany jest za pomocą samochodu ciężarowego, przyczepy, naczepy z jednostką ciągnącą lub bez jednostki ciągnącej, nadwozia wymiennego lub kontenera 20-stopowego lub większego, natomiast w części trasy transport odbywa się przy wykorzystaniu kolei, żeglugi śródlądowej lub transportu morskiego, ponadto odcinek morski powinien być większy niż 100 km w linii prostej; przy czym początkowa lub końcowa część trasy oznacza transport:
  - pomiędzy miejscem załadunku towarów i najbliższą odpowiednią stacją kolejową załadunkową dla odcinka początkowego oraz pomiędzy najbliższą właściwą wyładunkową stacją kolejową a punktem, gdzie towar jest wyładowany, dla końcowego odcinka oraz,
  - przy śródlądowym lub morskim transporcie wewnątrz promienia nieprzekraczającego 150 km w linii prostej z portu załadunku lub wyładunku.

Ponadto w literaturze przedmiotu wyróżnia się również transport intermodalny (wykorzystujący więcej niż jeden środek transportu) i multimodalny (wykorzystujący więcej niż jedną gałęź transportu) [Coyle, Bardi, Langley, 2002].

Omawiając transport i elementy z nim związane należy zwrócić uwagę, że jest on zazwyczaj rozpatrywany jako całość i w kategoriach systemu transportowego, którego głównym zadaniem jest sprawne i bezpieczne przemieszczanie ładunków i osób. W skład systemu transportowego wchodzą różne środki transportu (dzięki którym możliwe jest wykonanie przewozu) wraz z infrastrukturą transportową i ludźmi realizującymi poprawność (względy prawne i obieg dokumentów) i przebieg proces transportu [Liberacki, Mindur, 2006]. co zaprezentowano na rysunku nr 2

Rysunek 2. System transportowy

Źródło: Opracowano na podstawie M. Stajniak, M. Hajdul, M. Foltyński, A. Krupa, Transport i spedycja. Podręcznik do kształcenia w zawodzie technik logistyk, Wyd. Biblioteka Logistyka, ILiM, Poznań 2008, s. 10.

Każdy system transportowy zbudowany jest z określonych elementów i relacji zachodzących między nimi, natomiast ich ilość uzależniona jest od rodzaju gałęzi transportu i zakresu wykorzystywania środków technicznych, technologicznych, organizacyjnych i ludzkich. Ogólnie rzecz ujmując system transportowy to nic innego jak tabor wraz z infrastrukturą i odpowiednią organizacją przemieszczania ładunków lub osób.

Zdaniem J. Neidera infrastrukturą transportową będą wszelkie obiekty i urządzenia stałe i trwale zlokalizowane, wpływające na możliwość przemieszczania ładunków [Neider, 2015].

Ale już E. Gołembska uważa, że infrastruktura transportu to punkty i miejsca, z których korzystają środki transportu w czasie ruchu i postoju, a zaliczymy do nich [Gołembska, 2010]:

- drogi naturalne i sztuczne;
- punkty transportowe, jak np.: porty morskie i lotnicze;
- wyposażenie dróg i punktów w środki trwałe i przedmioty nietrwałe, niezbędne do funkcjonowania infrastruktury.

Infrastruktura drogowa, to element każdego systemu transportowego, natomiast w skład infrastruktury wchodzą drogi, budowle inżynieryjne, obiekty tak zwanej suprastruktury, czyli środki transportu drogowego, morskiego, kolejowego, lotniczego. Natomiast całą strukturę systemu transportowego tworzą właśnie połączenia drogowe, lotnicze, kolejowe, morskie, dzięki, którym odbywa się transport [D. Starkowski, K. Bieńczak, W. Zwierzycki, 2012].

Innymi słowy infrastruktura transportowa, to swego rodzaju sieć połączeń szlaków wodnych, linii kolejowych, dróg kołowych i węzłów komunikacyjnych.

Zgodnie z ustawą z 21 marca 1985 roku o drogach publicznych, infrastruktura liniowa to: „każdy wydzielony pas terenu, przeznaczony do ruchu lub postoju pojazdów oraz do ruchu pieszych, wraz z leżącymi w jego ciągu obiektami inżynierskimi, placami, zatokami pojazdowymi oraz znajdującymi się w wydzielonym pasie terenu chodnikami, ścieżkami rowerowymi, drogami zbiorczymi, drzewami, krzewami, urządzeniami technicznymi związanymi z prowadzeniem i zabezpieczeniem ruchu” [Ustawa z 21 marca 1985 r. o drogach publicznych].

Infrastrukturę liniową określają dwa podstawowe kryteria [Rydzkowski, K. Wojewódzka-Król, 2008, s. 38-60]:

- kryterium pełnienia ustalonej funkcji w sieci drogowej, w którym wymienia się:
  - drogi krajowe;
  - drogi wojewódzkie;
  - drogi powiatowe;
  - drogi gminne;
  - drogi lokalne;
  - drogi miejskie;
  - drogi zakładowe;

– kryterium stopnia dostępności oraz obsługi otaczającego terenu, w którym wyróżnia się:

- autostrady;
- drogi ekspresowe;
- drogi ogólnodostępne.

Transport drogowy, a dalej samochodowy jak już wspomniano jest najszybciej rozwijającą się gałęzią transportu, co za tym idzie najczęściej wykorzystywanym środkiem przewozu towarów i ludzi ze względu na swą elastyczność i niezawodność, jednakże bez właściwej infrastruktury punktowej i liniowej cały ruch transportowy nie byłby możliwy [(Dz. U. z 2001 r., nr 125, poz. 1371].

W zależności od przyjętych kryteriów możemy wyróżnić transport zarobkowy i niezarobkowy, towarowy i osobowy, krajowy i międzynarodowy. Ponadto transport drogowy niezależnie od tego jakiego jest on rodzaju może być realizowany regularnie bądź nieregularnie na trasach krótkich, średnich lub dalekich, wymienione rodzaje transportu drogowego opisane zostały wcześniej zgodnie z art. 4 Ustawy o transporcie drogowym [Dz. U. z 2001 r. Nr 125, poz. 1371].

Ze względu na przedmiot przewozu wykorzystywane są różne środki transportu samochodowego, które z kolei można podzielić na pojazdy służące do przewozu osób oraz środki transportu służące do przewozu towarów. Pojazdy służące do przewozu osób to samochody osobowe i autobusy. Środki wykorzystywane do transportu towarów to samochody ciężarowe, ciągniki siodłowe oraz naczepy i przyczepy, które zaliczamy do taboru bezsilnikowego [Urbanyi-Popiołek, 2013].

Zarówno rozwój jak i popularność transportu łączy się z kilkoma aspektami [Neider, 2015, s. 55]:

– rozmieszczeniem przestrzennym dróg oraz stale powiększającą się siecią dróg;
– dostosowaniem środków transportu do przewozu prawie każdego rodzajów ładunków;
– ze względu na największą wśród wszystkich gałęzi transportu elastyczność, możliwość wykonywania transportu w relacji dom - dom, bez czasochłonnych przeładunków pośrednich, konieczności magazynowania oraz dodatkowej dokumentacji;
– korzystnym i stale rosnącym dopasowaniem sieci dróg do rozmieszczenia miejsc handlu konsumpcji oraz produkcji;
– stosunkowo krótkim czasem transportu;
– zdolnością do obsługi miejsc mocno rozproszonych;

Niestety transport samochodowy nie jest wolny od wady, wśród których wymienia się przede wszystkim [Urbanyi-Popiołek, 2013, s. 29]:

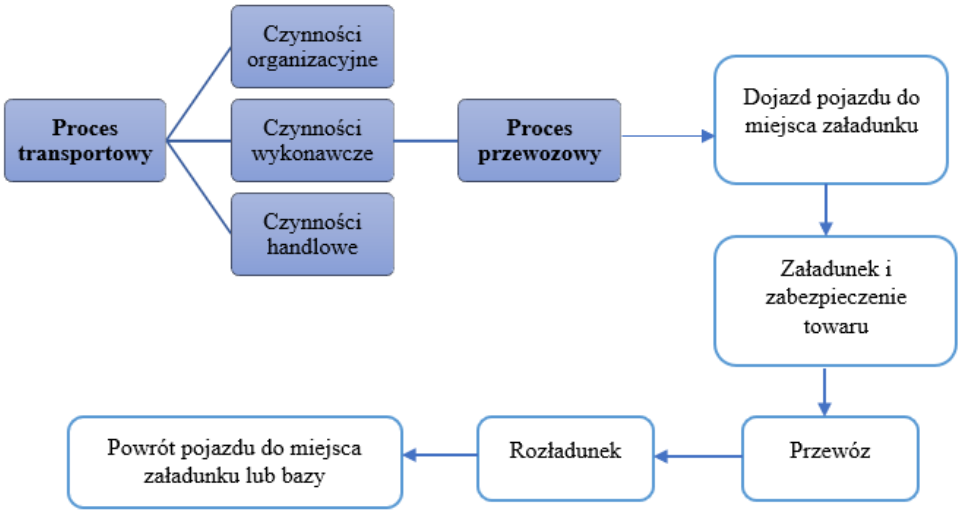
– negatywny wpływ na środowisko naturalne;
– wysoki współczynnik wypadków drogowych;
– w porównaniu do innych gałęzi transportu ograniczona ładowność środków transportu.

W celu przemieszczenia towaru z miejsca załadunku do miejsca docelowego niezbędne jest wykonanie ściśle określonych działań, w wyniku których ładunek zostanie przetransportowany od nadawcy do odbiorcy, czynności te nazywane są procesem transportowym [Neider, 2015].

W skład procesu transportowego wchodzi szereg skoordynowanych działań handlowych i organizacyjnych, których rezultatem jest przemieszczenia ładunku z punku lub punków załadunku do odbiorcy lub odbiorców, a dzięki właściwej koordynacja oraz przy wykorzystaniu odpowiednich środków transport odbywa się to w sposób szybki i sprawny [Zgutka, Rokicki, 2015].

Wszelkie działania transportowe związane z przemieszczeniem osób czy rzeczy przy użyciu odpowiednich środkówtransportu wymagają przejścia przez kilka kolejnych i następujących po sobie czynności, ponieważ proces ten jest złożony i wielofazowy [Starkowski, 2017].

Złożoność procesu transportowego zobrazowana została za pomocą rysunku 2.

Rysunek 3.Proces transportowy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Stajniak, M. Hajdul, M. Foltyński, A. Krupa, *Transport i spedycja*. *Podręcznik do kształcenia w zawodzie technik logistyk*, Wyd. Biblioteka Logistyka, ILiM, Poznań 2008, s. 11.

W skład procesu transportowego wchodzą czynności:

- organizacyjne - zaplanowanie przewozu, trasy oraz przygotowanie niezbędnych dokumentów;
- wykonawcze - przewóz ładunku, a wraz z nim wszystkie czynności wiążące się z tym, czyli załadunek, przewóz i rozładunek oraz czynności, które dotyczą bezpośrednio pojazdu;
- handlowe - wszelkie czynności finansowe, opłaty transportowe od towarów i ludzi[Starkowski, 2017].

Proces przewozowy stanowi niezbędny element procesu transportowego i pod względem organizacyjnym jest on niezwykle rozbudowany, wyróżnić tu można następujące etapy[Starkowski, 2017, s. 1547]:

- zaplanowanie czynności związanych z przemieszczeniem towaru,
- przygotowanie ładunku do transportu,
- organizacja procesu przemieszczenia towaru,
- fizyczne przemieszczenie towaru,

- organizacja prawno-finansowych operacji transportowej,
- weryfikacja kosztów oraz jakości procesu transportowego.

Proces transportowy wiąże się więc z całym szeregiem odpowiednio skoordynowanych czynności wykonawczych, handlowych i organizacyjnych, których celem jest doprowadzenie do tego by ładunek został przemieszczony z miejsca załadunku do miejsca rozładunku, za pomocą odpowiedniego środka transportu, w jak najkrótszym czasie, przy minimalnych kosztach.

Odpowiednie planowanie wszystkich operacji transportowych stanowi podstawowy element właściwej realizacji zlecenia transportowego przez przedsiębiorstwo transportowe. Niewłaściwa organizacja całego procesu transportowego lub któregoś z jego elementów skutkować może, niedostarczeniem transportu na czas lub jego przeterminowaniem oraz narażeniem przewoźnika na straty i kary.

Głównym przedmiotem zainteresowania logistyki miejskiej jest optymalizacja procesów zachodzących w przestrzeni miejskiej wraz ze strumieniami przemieszczania ładunków i ludzi. Dlatego też transport miejski wzbudza coraz większe zainteresowanie badaczy zajmujących się tematyką logistyki miejskiej. Ponadto tak duże zainteresowanie transportem publicznym w aglomeracjach miejskich wiąże się z rosnącym poziomem urbanizacji oraz faktem, że liczba ludzi mieszkających w miastach stale rośnie, obecnie na 10-u Polaków 6-u mieszka w mieście.

Transport publiczny jest w znacznym stopniu zmonopolizowany co w dużym stopniu ogranicza możliwość wpływania konsumentów na ofertę usług. Ponadto usługi transportowe są heterogeniczne (niejednorodne) dlatego trudno znaleźć dla nich substytuty tym bardziej jeżeli lubimy niezależność, intymność lub zabieramy dużą ilość bagażu. Co więcej przewozy publiczne zazwyczaj są subsydiowane ze względu na ich znaczenie dla rozwoju obszarów odosobnionych oraz funkcjonowanie rynku pracy czy relatywnie niewielkie negatywne oddziaływanie na środowisko [Platje, M. Paradowska, K. Kociszewski, 2018].

Transport miejski to swego rodzaju precyzyjna sieć licznych powiązań, których funkcjonowanie musi być dokładnie zaplanowane i niezawodne. Ponadto owe połączenia powinny być tak skonstruowane/zaplanowane by możliwe było zachowanie konkurencyjności rynkowej, jak najlepszej jakości usług, niskich kosztów oraz spełnienie stale rosnących oczekiwań pasażerów. W transporcie publicznym istotne jest to by zapewnić równocześnie sprawny przepływ osób i pojazdów przy uwzględnieniu ograniczeń jakie stanowi zabudowa miejska oraz stale rosnącą ilość pojazdów na drogach. W sytuacji, gdy uda się zapewnić sprawny przepływ ludzi oraz pojazdów publicznych i prywatnych możemy mówić o jakości transportu.

W zarzadzaniu transportem publicznym miast i aglomeracji coraz częściej wykorzystuje się nowoczesne systemy do zarządzania transportem, które swym działaniem wspierają w pracy zarządy dostarczając bieżących informacji z kilku źródeł (wewnętrznych i zewnętrznych) na raz np.: od przewoźników, przedsiębiorstw partnerskich czy operatorów.

Problematyka zarządzania transportem miejskim rozpatrywana jest w sposób wieloraki ze względu na różne ujęcie obszaru miejskiego, część badaczy skupia swą uwagę wyłącznie na obszarze śródmiejskim, ale są i tacy, którzy w swoich badaniach ujmują całe aglomeracje. Należy mieć na uwadze, że zarówno transport jak i infrastruktura transportowa w immanentny sposób wpływają na elastyczność rynku pracy (alokacja kapitału ludzkiego).

Ludzie nie muszą zmieniać swojego miejsca zamieszkania w sytuacji, gdy chcą podjąć pracę w znacznej odległości od domu, a co za tym idzie ponoszą mniejsze koszty finansowe. Ponadto wymienić tu można również eliminację innych niedogodności jak rozstanie z przyjaciółmi, czy przenoszenie dzieci do innych szkół [Platje, M. Paradowska, K. Kociszewski, 2018].

4.Wnioski

Rozwój cywilizacyjny wiąże się z rozwojem miast, a w tym rozbudową infrastruktury transportowej w wyniku czego wzrasta możliwość dotarcia do coraz odleglejszych zakątków miast, nawet takich, do których kiedyś dojazd był niemożliwy. Rozwój infrastruktury transportowej zwiększa mobilność towarów, usług i ludzi. Prawidłowy rozwój systemów transportowych stanowi czynnik determinujący prawidłowe przekształcanie się miast, natomiast to w jaki sposób przebiegają owe przekształcenia warunkuje jakość życia w miastach na poziomie gospodarczym, przestrzennym i społeczno-demograficznym.

Ponadto problem zarządzania transportem publicznym stanowi duże wyzwanie dla współczesnych miast nie tylko Polski, ale i Europy, tym bardziej, że przewiduje się dalszy rozwój miast i wzrost mieszkańców terenów miejskich z 73% w 2010 roku do 82% w 2050 roku [art. 287 ust. 4 akapit drogi TFUE. 2014].

Bibliografia:

1. CoyleJ.J., BardiE.J., LangleyC.J. Jr. (2002). Zarządzanie logistyczne. Warszawa: Wyd. Naukowe PWE, s. 411.
2. Efektywność projektów w zakresie miejskiej komunikacji zbiorowej, które uzyskały wsparcie UE. Urząd Publikacji UE ISBN 978-92-79-24081-2, Sprawozdanie specjalne przedstawione na mocy art. 287 ust. 4 akapit drogi TFUE. 2014.
3. Fertsch M. (red.), (2008). Podstawy logistyki. Poznań: Wyd. Instytut Logistyki i Magazynowania. Wyd. II, s. 83.
4. Gołembska E. (red.), (2010). Kompendium wiedzy o logistyce. Warszawa: Wyd. Naukowe, s. 107.
5. Juściński S., W. Piekarski W. (2009). Systemy zarządzania logistycznego w przedsiębiorstwie prowadzącym autoryzowaną dystrybucję pojazdów i maszyn rolniczych. „Zarządzanie Przedsiębiorstwem", nr 2, s. 42-48.
6. Liberacki B. L. Mindur L. (red.), (2006). Uwarunkowania rozwoju systemu Transportowego Polski. Warszawa: Wyd. Instytut Technologii Eksploatacji – PIB.
7. Madeyski M., Lissowska E., Marzec J. (1971). Wstęp do nauki o transporcie. Warszawa: Wyd. SGPiS, s. 10.
8. Neider J. (2015). Transport międzynarodowy. Warszawa: Polskie Wydaw. Ekonomiczne, Wyd. III, Warszawa, s. 5.
9. Platje J., Paradowska M., Kociszewski K. (2018). Ekonomia Transportu – Teoria dla praktyki. Wrocław: Wyd. Wyższa Szkoła Bankowa we Wrocławiu, s. 14.
10. Prawo przewozowe (Dz. U. z 2012 r. poz. 1173 i 1529 oraz z 2013 r. poz. 1014).
11. Rydzkowski W. (2007). Transport w procesie gospodarowania. W: W. Rydzkowski, K. Wojewódzka-Król, (red.). Transport. Warszawa: Wyd. PWN, s. 1.

12. Rydzkowski W., Wojewódzka-Król K. (red.), (2008). Transport. Warszawa: Wyd. Naukowe PWN, s. 38-60.
13. Sikorski P.M. (2007). Spedycja w praktyce – wiek XXI. Warszawa: Polskie Wyd. Transportowe, s. 30-32.
14. Starkowski D. Bieńczak K. Zwierzycki W. (2012). Samochodowy transport krajowy i międzynarodowy. Kompendium wiedzy praktycznej. Transport kołowo - drogowy. Poznań: Wyd. Systherm,Tom 5.
15. Starkowski D (2017). Analiza procesu transportowego na przykładzie wybranego przedsiębiorstwa transportowo - spedycyjnego podczas przewozu truskawek. Część druga - teoretyczne zasady planowania operacji przewozowej, „Autobusy - Logistyka" 6, s.1546.
16. Tarski I. (1993). Ekonomika i organizacja transportu międzynarodowego. Warszawa: Państwowe Wydaw. Ekonomiczne, s. 11.
17. Urbanyi-Popiołek L. (2013). Podstawy organizacji i ekonomiki transportu – wybrane zagadnienia. W: I. Urbanyi-Popiołek (red.). Ekonomiczne i organizacyjne aspekty transportu. Bydgoszcz: Wydaw. Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, s. 11.
18. Ustawa z 6 września 2001 r. o transporcie drogowym (Dz. U. z 2001 r., nr 125, poz. 1371).
19. Ustawa z 6 września 2001 r. o transporcie drogowym (Dz. U. z 2001 r. Nr 125, poz. 1371).
20. Zgutka P., Rokicki T. (2015). Organizacja procesów transportowych w przedsiębiorstwie odbioru odpadów, Prace Naukowe Politechniki Warszawskiej, Transport z. 105, s. 82.

Wykaz stron internetowych:

21. Encyklopedia PWN, https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/transport;3988780.html (dostęp: 10.03.2020).
22. Inspekcja Transportu Drogowego, https://gitd.gov.pl/dla-kierowcow/porady/podstawowe-definicje/ (dostęp: 12.03.2020).
23. Ustawa z 21 marca 1985 r. o drogachpublicznychhttp://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19850140060(dostęp: 17.03.2020r.).
24. https://www.comarch.pl/administracja-publiczna/produkty/comarch-public-transport/ (dostęp: 14.04.2020r.).

26. ZARZĄDZANIE TRANSPORTEM MIEJSKIM W CZASIE PANDEMII KORONAWIRUSA SARS-COV-2

Agnieszka Pacud[1]
Politechnika Częstochowska
Wydział Zarządzania
Al. Armii Krajowej 19 B
42-200 Częstochowa
Email: agnieszka.pacud_74@interia.pl

1. Wstęp

Od kilku miesięcy uczymy się życia w nowej rzeczywistości z powodu wybuchu pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 wywołującego chorobę COVID-19. Każdy kraj nieco inaczej próbuje walczyć z wirusem, jednakże na całym świecie wprowadzono większe lub mniejsze ograniczenia w przemieszczaniu się ludności. Transport publiczny stanowi jedną z tych gałęzi gospodarki, która obecnie wzbudza wiele kontrowersji, ponieważ jest on niezbędny dla sprawnego funkcjonowania całego społeczeństwa, a jednocześnie ze względu na publiczny charakter jest on obarczony dużym ryzykiem masowego niekontrolowanego rozprzestrzeniania się koronawirusa.

2. Materiał i metody

Rozwój cywilizacji wiąże się ze stałym wzrostem potrzeb komunikacyjnych społeczeństwa, a wraz z tym ze wzrostem roli publicznego transportu zbiorowego, który cechuje wiele zalet w porównaniu do transportu indywidualnego takich jak: mniejsze koszty transportu, większe bezpieczeństwo, oszczędność energii, mniejsza emisja spalin czy zmniejszenie korków na ulicach miast, stąd tak istotna jest właściwa organizacja i zarządzanie transportem miejskim [Szołtysek, 2009].

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie niektórych konsekwencji i wyzwań w działalności Przedsiębiorstw Transportu Publicznego w aspekcie najnowszych rozporządzeń Ministra Zdrowia w sprawie ogłoszenia epidemii na terenie Rzeczpospolitej Polskiej.

Na podstawie przeprowadzonych badań metodą analizy i krytyki piśmiennictwa, w niniejszym artykule dokonano oceny wypływu wprowadzonych rozporządzeń na zarządzanie Przedsiębiorstwami Transportu Publicznego.

Przystępując do omówienia zagadnień związanych z zarządzaniem transportem niewątpliwie należy dokładniej opisać problematykę transportu publicznego ze względu na zawiłą terminologię i występujące różnice w pojmowaniu takich pojęć jak transport, komunikacja, transport miejski i publiczny oraz transport zrównoważony.

Starsze definicje transportu najczęściej ujmowały go jako „*dział gospodarki narodowej, zajmujący się przemieszczaniem osób i ładunków*" [Lijewski, 1977, s. 8], natomiast pojęcie komunikacji rozumiane było znacznie szerzej, ponieważ uwzględniało

[1] Agnieszka Pacud, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4454-2640

„*transport i łączność, a więc także przesyłanie informacji za pośrednictwem poczty, sieci telekomunikacyjnej,radia i telewizji*" [Lijewski, 1977, s. 8].

Jednakże, zdaniem A. Hornig i S. Dziadek zarówno „*transport jak i komunikacja przez pokonywanie przestrzeni spełniają te same funkcje*" [Hornig, Dziadek, 1978, s. 8], stąd zamienne stosowanie tych pojęć szczególnie w stosunku do transportu osobowego.

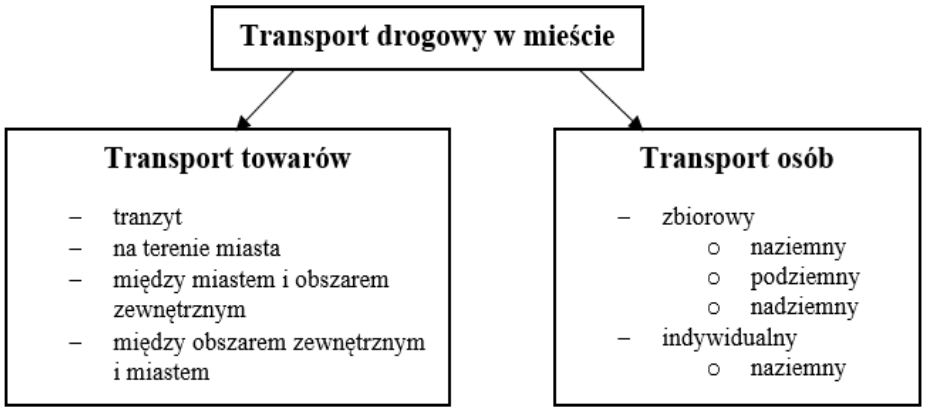
Pojęcie transportu można definiować na różne sposoby, należy jednak zauważyć, że po pierwsze wiążę się ono z przemieszczaniem towarów i ludzi oraz wykorzystaniem określonych środków transportu i infrastruktury, a po drugie z obecnością określonych podmiotów gospodarczych, które świadczą usługi transportowe uzyskując dochód w wyniku prowadzenia działalności transportowej [Koźlak, 2008].

Omawiając pojęcie transportu, trudno nie uwzględnić klasyfikacji transportu, która przybiera rożne formy ze względu na kryteria, według których jest on rozpatrywany. Gdy transport klasyfikowany jest w układzie poziomym, oznacza to, że jest on charakteryzowany ze względu na rodzaj transportu i główne kryteria stanowią wówczas:

- przedmiot,
- przewozu – osoby i ładunki,
- obszar geograficzny – krajowy i międzynarodowy,
- funkcjonalność – transport regularny i nieregularny,
- odległość przewozu – transport bliskiego i dalekiego zasięgu,
- organizacja – transport bezpośredni i pośredni [Urbanyi-Popiołek, 2013, s. 11].

W układzie pionowym kryterium podziału transportu stanowi technika przemieszczania towarów lub osób oraz środowisko, w którym transport się odbywa i możemy tu wyróżnić transport lądowy, transport wodny oraz transport powietrzny, a dalej sześć gałęzi transportowych: przesyłową, drogową, kolejową, morską, śródlądową, lotniczą i kosmiczną, z czego gałąź transportu drogowego dotyczy między innymi publicznych przewozów miejskich. Opisując transport drogowy występujący w mieście i tu można wyróżnić transport towarów i transport osób.

Rysunek 1. Przedstawia charakterystykę transportu drogowego w mieście uwzględniającą podział miejskiego transportu drogowego na transport towarów i osób.

Rysunek 1. Transport drogowy w mieście

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: L. Urbanyi-Popiołek, Podstawy organizacji i ekonomiki transportu – wybrane zagadnienia, [w:] I. Urbanyi-Popiołek (red.), Ekonomiczne i organizacyjne aspekty transportu, Wydaw. Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, Bydgoszcz 2013, s. 11.

Komunikacja miejska najczęściej rozumiana jest jako przewóz ludzi na terenie miast bądź gmin lub miast i gmin położonych niedaleko siebie (w przypadku zawarcia porozumienia) [Szuścicka, 2013]. Zgodnie z ustawą za przewóz/transport publiczny ludności możemy uznać usługę, wykonywaną przez operatora publicznego transportu zbiorowego. Omawiana usługa musi być powszechnie dostępna i winna zaspakajać bieżąco i nieprzerwanie potrzeby ludności na danym obszarze. Ponadto publiczny transport zbiorowy powinien odbywać się zgodnie z wytycznymi ustawy, uwzględniając regulacje zrównoważonego rozwoju publicznego transportu zbiorowego [Dz.U. 2011, nr 5, poz. 13, art. 5.].

W roku 2000 Unia Europejska poprzez grupę ekspertów Komisji Europejskiej ustaliła czym jest transport zrównoważony, określając go jako transport „*który nie zagraża ludzkiemu zdrowiu lub ekosystemom oraz spełnia potrzeby przemieszczania osób i towarów zgodnie z zasadami:*

- *wykorzystywania odnawialnych zasobów poniżej ich zdolności regeneracji oraz*
- *wykorzystywania nieodnawialnych zasobów poniżej możliwości rozwoju ich odnawialnych substytutów*" („EST!", Wiedeń 2000), [Starowicz, 2018, s. 43].

Natomiast owo zrównoważenie postrzegane jest jako zespół czynników gospodarczych, społecznych, technicznych, przestrzennych i oczywiście środowiskowych, między którymi należy równomiernie podzielić zadania przewozowe [Starowicz, 2018, s. 43]. A zatem zarządzanie mobilnością (Mobility Management) mieszkańców miast w zgodzie z zasadami zrównoważonego rozwoju transportu winno dążyć między innymi do zminimalizowania emisji CO^2 co stanowi jeden z celów Unii Europejskiej. Zarządzanie mobilnością, stanowi więc koncepcję zmierzającą w kierunku zachęcenia jak największej ilości społeczeństwa do korzystania z publicznych środków transportu miejskiego oraz innych ekologicznych środków transportu (rowery, skutery elektryczne) przy jednoczesnym zmniejszeniu ilości pojazdów osobowych w centrach zatłoczonych miast. Nie jest to łatwe wyzwanie, gdyż konieczne jest uwzględnienie ograniczeń urbanistycznych samych miast oraz preferencji różnych grup społecznych, przy jednoczesnym zachowaniu takich elementów jak

bezpieczeństwo podróżowania, szybkość przemieszczania się czy koszty i jakość świadczonej usługi transportowej [Starowicz, 2011].

Opisując w sposób najprostszy organizację publicznych przewozów pasażerskich (gdyż nie one stanowią cel artykułu) należy zauważyć, iż zazwyczaj buduje się ją na podstawie określonego modelu podróży, w skład którego wchodzą cztery konkretne etapy składające się z danych wejściowych informujących o:

1. generacji ruchu – ilość osób rozpoczynająca i kończąca podróż w danym rejonie komunikacyjnym;
2. rozkładzie przestrzennym podróży – ilość osób rozpoczynających i kończących podróż w określonym rejonie, gdzie czynnikiem decydującym jest czynnik czasu;
3. podziale zadań przewozowych – ustalenie zapotrzebowania na transport publiczny w danym obszarze;
4. rozkładzie ruchu w sieci dróg systemu transportowego – pozwala na ocenę użyteczności i poprawności sporządzonego modelu [Poznański, 2017, s. 345].

Wraz z wprowadzeniem w życie pakietu ustaw kompetencyjnych, odpowiedzialność za organizacje i zarządzanie transportem zbiorowym spadła na władze samorządowe, czyli za organizowanie transportu publicznego w miastach odpowiadają gminy [Dz. U z 2001r. nr 142, poz. 1591, z późn. zm.], a na poziomie ponadgminnym i wojewódzkim samorządy powiatowe [Dz. U z2001r. nr 142, poz. 1592, z późn. zm.] i wojewódzkie [Dz. U z2001r. nr 142, poz. 159o, z późn. zm.]. Ustawa o zbiorowym transporcie publicznym, wyodrębniła również poziomy zarządzania tymże transportem, stosownie do podziału administracyjnego, zwiększając jednocześnie odpowiedzialność samorządów za finansowanie i organizację podlegającego im transportu publicznego. W obecnej sytuacji z powodu trwania pandemii kondycja finansowa większości jednostek samorządowych jest słaba. Jak wynika z wielu raportów, dochody za I kwartał 2020 roku z podatków PIT i CIT oraz opłat lokalnych i podatków wraz z dochodami za świadczone usługi komunalne były znacznie niższe niż w tym samym okresie w roku 2019 [Klimek, 2020].

Początek epidemii koronawirusa miał miejsce pod koniec 2019 roku, a jego źródłem była Azja. Z małej miejscowości w Wuhan wirus rozprzestrzenił się w zaskakującym tempie na pozostałe kontynenty paraliżując życie i gospodarkę niemalże na całym świecie.

W związku z wybuchem pandemii koronawirusa SARS-CoV-2 wywołującego chorobę COVID-19 w Polsce również wprowadzono wiele nowych tzw. „zasad bezpieczeństwa" w celu zminimalizowania transmisji choroby, a w tym między innymi ograniczenia dotyczące przemieszczania się transportem publicznym.

Podstawę do wdrożenia ograniczeń na obszarze naszego kraju stanowiły rozporządzenia Ministra Zdrowia, na podstawie art. 46 ust. 2 i 4 ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi [Dz. U. z 2019 r. poz. 1239 i 1495 oraz z 2020 r. poz. 284, 322 i 374].

Z dniem 13 marca 2020 roku ogłoszono w kraju stan zagrożenia epidemicznego, a następnie 20 marca 2020 roku stan epidemii, który trawa do tej pory. W związku z trwającą epidemią, wciąż obowiązują nas przepisy ustawy z dnia 2 marca 2020 roku, zwaną dalej „specustawą o koronawirusie", dotyczące przeciwdziałania i zwalczania COVID–19 oraz innych chorób zakaźnych wraz z sytuacjami kryzysowymi wywołanymi przez nie [Dz.

U. 2020 r. poz. 374] zmieniona nowelizacją z 31 marca 2020 r., [Dz. U. 2020 r. poz. 556, 568].

3. Wyniki i dyskusja

Wprowadzenie na terenie naszego kraju stanu epidemii, a wraz z nim nowych „zasad bezpieczeństwa", skutkowało rożnego rodzaju ograniczeniami dla całego społeczeństwa. Najwięcej emocji wśród obywateli wywołał zakaz przemieszczania się wprowadzony rozporządzeniem Ministra Zdrowia [Poz. 522], wraz z karą za naruszenie kwarantanny w wysokości 5000 tyś zł, a po zmianie nawet do 30 000 złotych [z dnia 20 marca 2010, art. 116 k.k.].

W związku z tym, że transport publiczny obarczony jest dużym ryzykiem rozprzestrzeniania się koronawirusa dla tej branży również opracowano szereg wytycznych mających zwiększyć bezpieczeństwo pasażerów i pracowników, z czego najistotniejsze dla pasażerów to:

- zmniejszenie liczby pasażerów w środkach masowego transportu o 50% (§3a ust. 2 pkt 2 Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii [Dz. U. 2020 r. poz. 491];
- obowiązek zakrywania ust i nosa w środkach komunikacji publicznej, jednakże obowiązku tego nie muszą dopełniać osoby, które z powodów zdrowotnych nie mogą zakrywać ust lub nosa, dzieci do lat 4, osoby niepełnosprawne intelektualnie w stopniu umiarkowanym lub głębokim, osoby całościowo zaburzone rozwojowo oraz niesamodzielne bez orzeczenia o stanie zdrowia. Przy czym kierowca może wyprosić z pojazdu osoby nie respektujące przepisu, prócz osób, wobec których obowiązek zakrywania nosa i ust nie jest ustawowo stosowany (rozporządzenie Rady Ministrów z 15 kwietnia 2020 r.), [Dz.U. 2020 r. poz. 673];
- w stosunku do kierowców wykonujących przewóz drogowy zawieszenie obowiązku badań psychologicznych [art. 12a ust. 1 pkt 2 specustawy o koronawirusie w związku z art. 39k ustawy o transporcie drogowym].

Ponadto w celu zwiększenia bezpieczeństwa społecznego w miastach i gminach całego kraju decyzją Miejskich Centrów Zarządzania Kryzysowego lub Miejskich Zarządów Dróg i Transportu wprowadzono również codzienne dezynfekcje pojazdów komunikacji miejskiej. Autobusy i tramwaje po zjeździe na bazę oprócz standardowego sprzątania dezynfekowane są specjalnymi preparatami przez zewnętrzne firmy zatrudniane do sprzątania. Wprowadzono także centralne otwieranie drzwi przez kierowcę, by pasażerowie nie dotykali guzika otwierającego drzwi, a pojazdy były regularnie wietrzone na każdym przystanku. W celu zwiększenia bezpieczeństwa pracowników w pojazdach wydzielono strefę kierowcy, do której nie mają wstępu pasażerowie, wstrzymano także sprzedaż biletów przez kierowców. Ponadto mimo zamknięcia placówek oświatowych w tygodniu utrzymano powakacyjną częstotliwość kursowania pojazdów by nie dopuszczać do przeludnienia autobusów i tramwaji. Co więcej w wielu miastach i gminach ze względu na duże zatłoczenie na chodnikach i skrzyżowaniach oraz przejściach dla pieszych wyposażonych w sygnalizację świetlną inicjowaną przez przechodniów zarządzono regularną dezynfekcję, a następnie przestawienie instalacji świetlnych na system stałoczasowy, by ograniczyć możliwość rozprzestrzeniania się patogenu poprzez guzik aktywacyjny. W większości miast i gmin

wprowadzono również dezynfekcje przestrzeni publicznych w tym przystanków komunikacji miejskiej, którą wykonywały zatrudnione do tych czynności firmy zewnętrze. Teoretycznie wykonano szereg działań, które powinny wpłynąć pozytywnie na poziom bezpieczeństwa w pojazdach i sposób postrzegania transportu publicznego przez pasażerów, ale czy to wystarczy?

4. Podsumowanie

Stan pandemii to duże wyzwanie dla organizacji międzynarodowych, ale i polityki społecznej każdego kraju dotkniętego skutkami COVID-19 na poziomie solidarności międzynarodowej oraz zdolności organizacyjnych i logistycznych [Auleytner, Grewiński, 2020]. Informacja, o wybuchu zarazy w Wuhan, zaskoczyły cały świat. Nikt nie przypuszczał, że SARS-CoV-2 wywołujący chorobę COVID-19 w tak szybkim czasie rozleje się po świecie. Początkowo nawet międzynarodowa organizacja zdrowia (WHO) bagatelizowała problem, jednakże w dość krótkim czasie zmieniono strategię działania wprowadzając w większości krajów *lockdown* wraz z wieloma różnymi ograniczeniami i zaleceniami w zależności od strategii przyjętej przez dany kraj. W Polsce również podjęto liczne kroki mające na celu zwiększenie bezpieczeństwa społecznego z czego najistotniejsze to zakaz przemieszczania się bez ważnego powodu, zamknięcie placówek oświatowych i urzędów, zamkniecie większości restauracji, zakaz zgromadzeń, powołanie szpitali jednoimiennych, zasłanianie ust i nosa w przestrzeni publicznej, zachowanie dystansu społecznego, zalecenie dezynfekcji rąk.

Po mimo wielu starań ze strony samorządów i przedsiębiorstwa transportu miejskiego o zapewnienie bezpieczeństwa podróżnym, wprowadzone działania nie wpłynęły pozytywnie na wyniki finansowe przedsiębiorstw. W wyniku wprowadzonych ograniczeń w ilości przewożonych pasażerów oraz z powodu zwykłego lęku przed przebywaniem w przestrzeni pojazdu publicznego przedsiębiorstwa transportowe zaczynają borykać się z dużymi stratami. Co więcej w zarządzanie transportem publicznym, jak już wcześniej wspomniano wpisane jest korzystanie z modelu podróży, który uwzględnia szczegółowe analizy związane z zapotrzebowaniem podróżnych na transport w danym obszarze i czasie. Można przypuszczać, że restrykcje w ilości przewożonych pasażerów w połączeniu z ogólną izolacją społeczną i zamknięciem placówek oświatowych oraz zachowaniem rozkładu jazdy powakacyjnego wzajemnie się uzupełniały. Jednakże trudnym wyzwaniem dla przewoźników będzie zachowanie 50% zapełnienia pojazdów po otwarciu chociażby placówek szkolnych, ze względu na istotne zwiększenie zapotrzebowania na transport w wybranych godzinach.

Ponadto realizacja jednego z głównych elementów koncepcji zrównoważonego rozwój transportu miejskiego zakładającego wdrożenie działań mających na celu zmianę modelu przemieszczania się mieszkańców miast, w taki sposób by chętniej korzystali oni z publicznej komunikacji miejskiej niż z indywidualnych środków transportu również stanęła pod znakiem zapytania. W obecnej sytuacji cel ten jest właściwie niemożliwy do osiągnięcia ze względy na, wdrożone ograniczenia oraz strach pasażerów. Obserwujemy teraz występowanie tendencji odwrotnej, większość społeczeństwa jest przekonana, że transport indywidualny jest bezpieczniejszy od komunikacji zbiorowej.

Praktycznie już wiemy, że stan epidemii nie minie za tydzień czy za miesiąc. Komunikacja miejska stoi przed nowymi wyzwaniami, dlatego wszelkie działania, powinny

być nastawione na odzyskanie utraconych pasażerów oraz rozwiązania innowacyjne, które pozwolą przetrwać komunikacji zbiorowej w nowej rzeczywistości. Krajami, które wiodą prym w zarządzaniu mobilnością (MM) to Dania, Szwecja, Niemcy, Holandia oraz Wielka Brytania, może warto przyjrzeć się uważniej rozwiązaniom wdrażanym przez te kraje.

Bibliografia:

1. Auleytner J., Grewiński M. (2020). Pandemia koronawirusa i ryzyka społeczne z nią związane a chaos w zarządzaniu państwem – dokąd zmierzamy? [w:] N. G. Pikuła, M. Grewiński, E. Zdebska, W. Glac (red.) Wyzwania dla polityki społecznej w kontekście pandemii koronawirusa. Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej. Kraków. Wyd., Scriptum, s. 11-15.
2. Definicja wg raportu OECD „EST!", Wiedeń 2000.
3. Hornig A., S. Dziadek S. (1978). Zarys geografii transportu lądowego. Warszawa, Wyd. PWN, s. 11.
4. Kilkakrotnie zmieniane Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2010, art. 116 k.k.
5. Klimek M. (2020). Działania pomocowe jednostek samorządu terytorialnego wobec epidemii. W: N. G. Pikuła, M. Grewiński, E. Zdebska, W. Glac (red.) Wyzwania dla polityki społecznej w kontekście pandemii koronawirusa, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej. Kraków. Wyd., Scriptum, s. 38-39.
6. Koźlak A. (2008). Ekonomika transportu. Teoria i praktyka gospodarcza. Gdańsk, s. 11.
7. Lijewski T. (1977). Geografia transportu Polski. Warszawa, Wyd. Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne. s. 8.
8. Poznański J. (2017). Wybrane elementy organizacji publicznych przewozów pasażerskich w systemie transportu miejskiego. Transport – Prace naukowe Politechniki Warszawskiej, z. 119, s. 345.
9. Publiczny transport zbiorowy w czasie epidemii.
10. Art. 12a ust. 1 pkt 2 specustawy o koronawirusie w związku z art. 39k ustawy o transporcie drogowymhttps://www.prawotransportowe.pl/baza-wiedzy/publiczny-transport-zbiorowy-w-czasie-epidemii [dostęp: 01.09.2020]
11. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii (Poz. 522).
12. Rozporządzenie Rady Ministrów z 31 marca 2020 roku Dz. U. 2020 poz. 566,
13. Rozporządzenie Ministra Zdrowia Dz. U. 2020 r. poz. 491.
14. Rozporządzenie Rady Ministrów Dz.U. 2020 r. poz. 673.
15. Starowicz W. (2018). Zarządzanie mobilnością w miastach, W: Bliżej Brukseli nr 12, s. 43.https://www.malopolska.pl/publikacje/blizej-brukseli/12-blizej-brukseli-transport
16. [dostęp: 04.09.2020].
17. Starowicz W. (2011). Zarządzanie mobilnością wyzwaniem polskich miast, Transport miejski i regionalny 01/2011, s. 42.
18. Szołtysek J. (2009). Logistyczne aspekty zarządzania przepływami osób i ładunków w miastach. Katowice. Wyd. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, s. 120-121.
19. Szuścicka A. (2013). Użyteczność publiczna przedsiębiorstw transportu miejskiego jako wyznacznik ich finansowej efektywności, Uniwersytet Gdański.

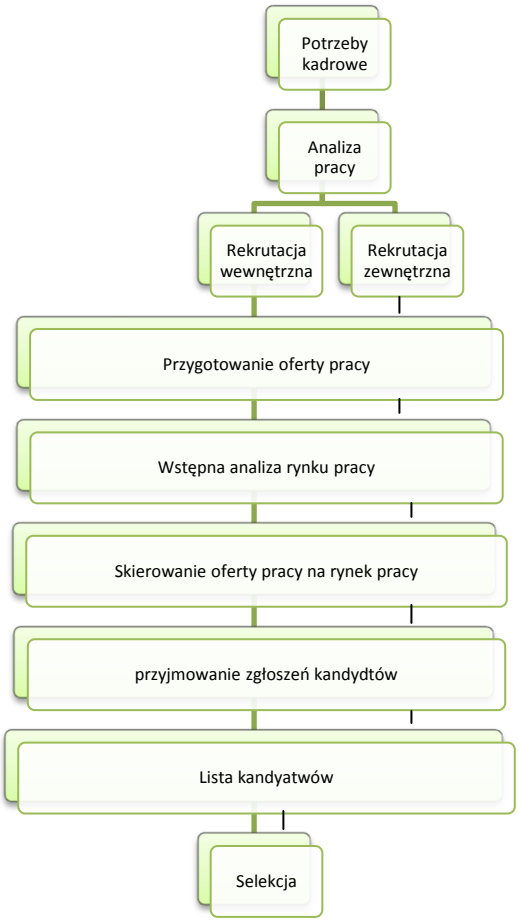
https://www.ue.katowice.pl/fileadmin/_migrated/content_uploads/32_A.Szuscicka_Uzytecznosc_publiczna....pdf[dostęp: 29.08.2020, on-line PDF], s. 375.
20. Urbanyi-Popiołek L. (2013). Podstawy organizacji i ekonomiki transportu – wybrane zagadnienia. W: I. Urbanyi-Popiołek (red.), Ekonomiczne i organizacyjne aspekty transportu. Bydgoszcz, Wyd. Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, s. 11.
21. Ustawa o samorządzie gminnym. Dz. U z 2001r. nr 142, poz. 1591, z późn. zm.
22. Ustawa o samorządzie powiatowym. Dz. U z2001r. nr 142, poz. 1592, z późn. zm.
23. Ustawa o samorządzie województwa, Dz. U z2001r. nr 142, poz. 159o, z późn. zm.
24. Ustawa o publicznym transporcie drogowym z 16 grudnia 2010 r., Dz. U. 2011, nr 5, poz. 13, art. 5.

27. REKRUTACJA I SELEKCJA W REALIZACJI FUNKCJI PERSONALNEJ

mgr Sandra Rafałko
Politechnika Częstochowska
Wydział Zarządzania
al. Armii Krajowej 19 B, 42-200 Częstochowa

1. Wstęp

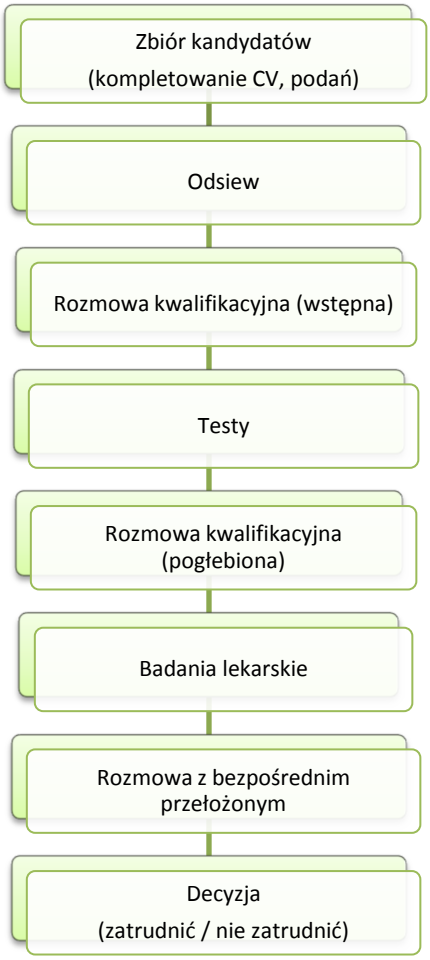
Zarządzanie zasobami ludzkimi stanowi nieodzowny element zarządzania organizacjami, jest to złożony proces podejmowany przez menadżerów dotyczący wprowadzanych zmian w kapitale ludzkim w przedsiębiorstwie [Peszko 2002]. Rola rekrutacji i selekcji pełni ważną funkcję w organizacjach, w celu poprawy rentowności firmy. Proces rekrutacji i selekcji jest ze sobą ściśle powiązany, zaczynając od samego planowania zatrudnienia kandydatów na wakujące stanowisko, przy jednoczesnym uwzględnieniu popytu i podaży wśród kandydatów na pracę w określonej branży [Moczydłowska 2010]. Za realizacje skutecznego procesu rekrutacji i selekcji nowych pracowników na stanowisko pracy, odpowiada szczegółowe zaplanowanie procesu rekrutacyjnego w przedsiębiorstwie. Dział kierowniczy zarządzający kadrami w organizacji, początkowo planuje potrzeby firmy dotyczące zatrudnienia nowych pracowników, poprzez wyszukanie i zatrudnienie kandydata na stanowisko najlepiej odpowiadającego na aktualne zapotrzebowanie w przedsiębiorstwie. Celem zarządzania rekrutacją i selekcją pracowników jest wyznaczenie odpowiedniej grupy kandydatów na wakujące stanowisko, gdzie podczas całego procesu zostanie wyłoniony najlepszy kandydat [Pawlak 2011]. Przebieg procesu rekrutacji (Rysunek 1) uzależniony jest ściśle z selekcją kandydatów, w każdym etapie przebiegu tego procesu. Firma po uwzględnieniu potrzeb kadrowych, analizuje rynek pracy - poprzez zapotrzebowanie wśród kandydatów na konkretne stanowisko, ale i samej organizacji w celu poprawy efektywności swojej działalności, dzięki zatrudnieniu nowego pracownika. Kolejny etap dotyczy wyboru przeprowadzenie rekrutacji wewnętrznej, lub zewnętrznej, w zależności od zapotrzebowanie w firmie. Organizacja może zarówno przeprowadzić konkurs na stanowisko pracy wśród swoich podwładnych, w celu możliwości awansu, czy rozwoju wewnętrznych kadr. Wpływa to tym samym na morale w firmie. Zewnętrzna rekrutacja organizacji ma na celu wprowadzenia nowych pracowników, którzy swoją kandydaturą zasilą kadrę organizacji. Nowi kandydaci cechują się świeżym spojrzeniem na działalność organizacji, wraz z wysokim zaangażowaniem w nowej pracy. Następnym etapem dla organizacji jest przygotowanie odpowiedniej oferty pracy, która zawiera wyczerpuję informację dotyczące stanowiska pracy, jak i samej organizacji. Analiza rynku pracy – w którym miejscu najefektywniej zadziała ogłoszenie, które wpłynie na zachęcenie kandydatów z odpowiednimi kwalifikacjami na wakat. Skierowanie oferty pracy na rynek pracy, wiąże się równoznacznie z przyjmowaniem zgłoszeń przez kadrę zarządzającą zatrudnieniem pracowników, i sporządzeniu listy kandydatów wstępnie plasujących się w działalność organizacji. Po tych etapach następuje proces selekcji, wstępnie wybranych kandydatów na wakat [Gołaszewska-Koczan 2002].

Rysunek 1. Przykładowy schemat procesu rekrutacji pracowników

Źródło: Opracowano na podstawie: Pawlak Z. (2011). Zarządzanie zasobami ludzkimi w przedsiębiorstwie. Poltext. Warszawa, s. 198.

Proces wstępnej selekcji przebiega, już w momencie trwania procesu rekrutacji poprzez skuteczną eliminacje kandydatów nie spełniających wymagań przedsiębiorstwa. Celem odsiewu niepasujących kandydatów na wakujące stanowisko jest, wybór kandydata który swoimi kwalifikacjami, wiedzą i doświadczeniem wpłynie na realizację celów, misji i wizji organizacji. Proces selekcji kandydatów do pracy (Rysunek 2) obejmuje takie etapy jak: zebranie kompletu dokumentów kandydatów w wyniku przeprowadzonego konkursu na wakat. Na mocy przesłanych dokumentów firma odsiewa kandydatów którzy nie odpowiadają działalności przedsiębiorstwa. Z wybranymi kandydatami osoby w firmie zajmujące się rekrutacją i selekcją odbywają z kandydatami rozmowy kwalifikacyjne wstępne. W celu analizy kwalifikacji, wiedzy, jak i doświadczenia kandydatów firma uwzględnia możliwość przeprowadzenia testów kwalifikacyjnych. Wówczas po pozytywnej rozmowie wstępnej, zdaniu testów, kadry przeprowadzają kolejną rozmowę kwalifikacyjną pogłębioną. Kolejnym etapem są badania lekarskie, czy kandydat jest zdolny do wykonywania pracy na wakującym stanowisku, po pozytywnym przejściu badań kandydat odbywa rozmowę bezpośrednio z przełożonym, uwzględniając opis zadań i celów do realizacji na określonym stanowisku pracy. Ostatnim etapem jest decyzja związana z wyborem najlepszego kandydata dla organizacji na oferowany wakat [Szałkowski 2006].

Rysunek 2. Przykładowy schemat procesu selekcji pracowników

Źródło: Szałkowski. A. (2006). Podstawy zarządzania personelem. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie. Kraków, s. 97.

Ostatnim końcowym etapem całościowego procesu rekrutacji i selekcji w skutecznym Zarządzaniu Zasobami Ludzkimi w organizacji, jest wprowadzenie nowego pracownika do pracy, aby podwładny mógł w szybkim czasie adaptacji na miejscu pracy wykonywać czynności samodzielnie [Kopertyńska 2002].

Proces rekrutacji i selekcji wymaga zaangażowania kadry zarządzającej zasobami ludzkimi w taki sposób, aby kandydat na wakujące stanowisko ściśle odpowiadał misji, wizji i celom przedsiębiorstwa. Kluczowe znaczenie ma każdy etap w celu znalezienie najlepszego kandydata na wakat.

2. Materiały i Metody

Rekrutacja i selekcja pracowników ściśle wpływa na realizację funkcji personalnych w organizacji, poprzez cały proces alokacji pracowników w firmie. Od momentu podjęcia decyzji w procesie rekrutacji i selekcji pracowników, do momentu podjęcia decyzji o zwolnieniach personelu [Król 2006]. Proces Zarządzania Zasobami Ludzkimi w organizacji stanowi kluczowy aspekt doboru kadry pracowniczej, to kapitał ludzki stanowi najważniejszy czynnik w prawidłowym prowadzeniu działalności gospodarczej firmy. Proces rekrutacji

i selekcji stanowi ważny czynnik w wyborze konkretnego pracownika na wakat, aby efektywność podwładnego w realizacji zadań gospodarczych, była równa z realizacją celów przedsiębiorstwa [Kopertyńska 2002]. Za skuteczne zatrudnienie pracowników, odpowiadają nie tylko wymagania samej organizacji względem kandydatów, ale i sami szukający zatrudnienia decydują czy firma ogłaszająca nabór na stanowisko pracy jest atrakcyjna z punktu widzenia potencjalnego kandydata (Tabela 1). Czynnikami decyzyjnymi wśród kandydatów do pracy są: dobra renoma wśród pracowników, atrakcyjne materialne warunki pracy, możliwość rozwoju i samorealizacji się pracowników na stanowisku pracy, pewność zatrudnienia, stosunek pomiędzy pracownikami również wpływa na atrakcyjność organizacji, wraz z lokalizacja siedziby firmy. Wszystkie te czynniki wpływają na chęć aplikowania kandydatów do firmy, w której odbywa się nabór pracowników. Dzięki dbaniu o wizerunek firmy, wśród zatrudnionego personelu, organizacja buduje swoją renomę, skutkując chęcią zatrudnienia w firmie kandydatów, spełniających wymagania przedsiębiorstwa [Szałkowski 2006].

Tabela 1. Czynniki odpowiadające za atrakcyjność miejsca pracy

Odczucia Pozytywne	**Odczucia Negatywne**
Firma posiadająca dobrą renomę, inwestuje w swój PR;	Firma posiadająca złą renomę wśród pracowników;
Atrakcyjne: wynagrodzenie, dodatki, nagrody	Nieatrakcyjne wynagrodzenie, brak dodatków, nagród
Pewność zatrudnienia	Brak pewności zatrudnienia
Ciekawa praca, rozwojowa, nie monotonna	Nieciekawa praca, bez możliwości rozwoju i samorealizacji
Niezależność, samodzielność w wykonywaniu powierzonych czynności	Brak niezależności, samodzielności w wykonywaniu pracy
Pozytywne stosunki między pracownikami a zwierzchnikami	Negatywne stosunki pomiędzy zwierzchnikami a podwładnymi
Perspektywa rozwoju pracownika	Brak perspektyw rozwoju pracownika
Atrakcyjna lokalizacji firmy	Nieatrakcyjna lokalizacja firmy

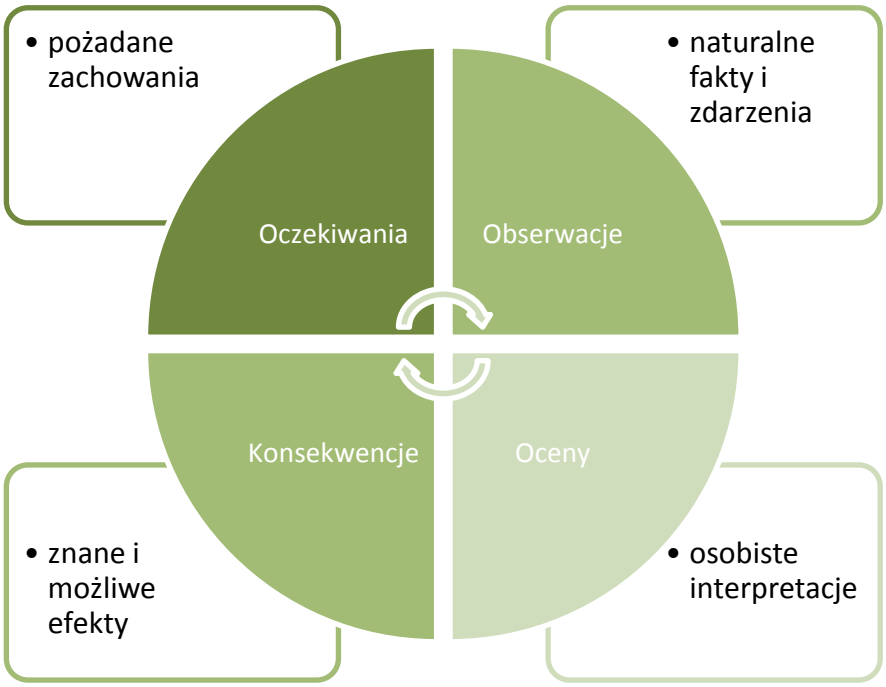
Źródło: Szałkowski. A. (2006). Podstawy zarządzania personelem. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie. Kraków, s. 86-87.

Uwzględniając zapotrzebowanie w organizacji na zatrudnienie rzetelnego pracownika, jak i samych kandydatów oczekujących atrakcyjnej oferty pracy, prawidłowy nabór kandydatów do organizacji powinien spełniać następujące zasady:

- planowość – ściśle sprecyzowany plan zatrudnienia firmy, uwzględniający rozwój obecnych pracowników (awans, przesunięcie, degradacja, zwolnienie);
- systemowość – dobór pracowników jest ściśle związany z prowadzeniem polityki personalnej w firmie (rezerwy kadrowe, motywacja pracowników, szkolenia, rozwój);
- konkurencyjność – nabór co najmniej kliku kandydatów na wakat;
- obiektywizm – podczas organizacji naboru osoby decyzyjne powinny wykazać się profesjonalizmem, poprzez niwelowaniu pochopnej oceny kandydatów;
- metodyczność – skuteczne porównanie zdolność/ kwalifikacji kandydatów;
- rzetelność – bezstronność w ocenie kandydatów do pracy;

- wszechstronność – umiejętność wykorzystania technologii w celu przeprowadzenia rekrutacji i selekcji;
- fachowość – odpowiedni dobór kandydata najlepiej pasującego do realizacji celów gospodarczych organizacji.

Przedstawione zasady skutecznie eliminują negatywne konsekwencje, doboru odpowiedniej kadry pracowniczej, jak zatrudnienie niewłaściwego kandydata[Król 2006]. Pracownicy w każdej firmie stanowią kapitał, który organizacja powinna zwiększać poprzez zapewnienie odpowiednich warunków, najlepszych kierowników, wspomagać rozwój personalny swoich podwładnych. Nowoczesne zarządzania zasobami ludzkimi odpowiada za procedury rekrutacji, selekcji, doboru i rozwoju swoich kadr, stosowanych systemach wynagrodzeń, przeprowadzanych szkoleń, i osiąganych wyników w pracy. Kontekst ten odpowiada za realizację celów biznesowych przedsiębiorstwa, osiągając pożądane wyniki strategii organizacji [Marciniak 2013].

Rysunek 3. Model pomiaru i oceny talentów

Źródło: Ingram T. (2011) Zarządzanie talentami teoria dla praktyki zarządzania zasobami ludzkimi. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne. Warszawa s. 122.

W procesie rekrutacji i selekcji pracowników na wakujące stanowisko, każda zastosowana technika, metoda dokonywanej selekcji kandydatów wpływa na wyłonienie potencjalnego talentu, wśród aplikujących kandydatów na stanowisko pracy (Rysunek 3). Kadry organizacji na podstawie oczekiwań, oceniają kandydatów na stanowisko pracy, poprzez:

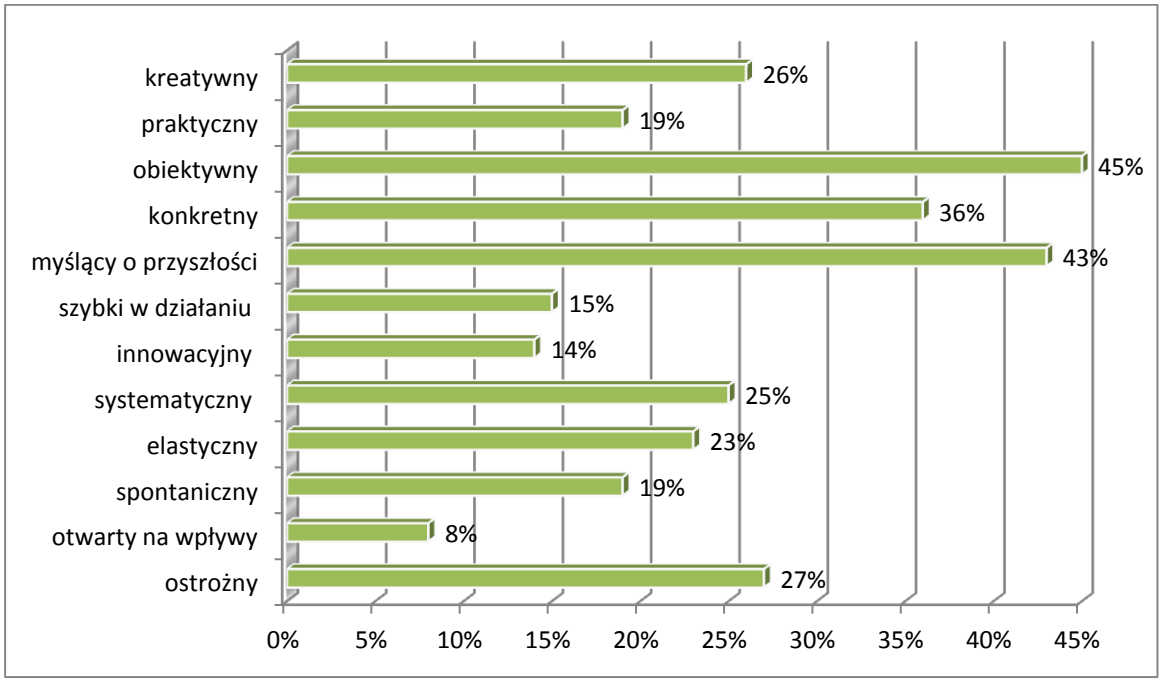
- oczekiwania – tworzą na tej podstawie schemat indywidualnej i zawodowej kariery, z czasem ulegają przekształceniu, są podstawą skutecznej wymiany informacji z aplikantami;

- obserwacje – wynikają z komunikacji z kandydatami, są podstawą do wystawienia oceny, depersonalizują zwrotną informacji;
- oceny – nieunikniona część w doborze odpowiedniego kandydata, niezbędne w celu określenia konsekwencji wyboru odpowiedniego pracownika;
- konsekwencje – powodują działania związane z zatrudnieniem pracownika, różnią się w zależności od osoby oceniającej kandydata.

Osoby w organizacji odpowiedzialne za nabór kandydatów, poprzez przebieg procesu rekrutacji i selekcji, mogą w nieunikniony sposób doprowadzić do zatrudnienia pracownika, który nie będzie pasował do działalności organizacji. Ważne jest aby podczas całego procesu rekrutacji: wyboru, oceny i w konsekwencji zatrudnienia kandydata stosować niezbędne narzędzia pomiarowe, umożliwiające zachowanie pełnego obiektywizmu i profesjonalizmu w naborze nowych talentów do firmy [Ingram 2011].

3. Wyniki

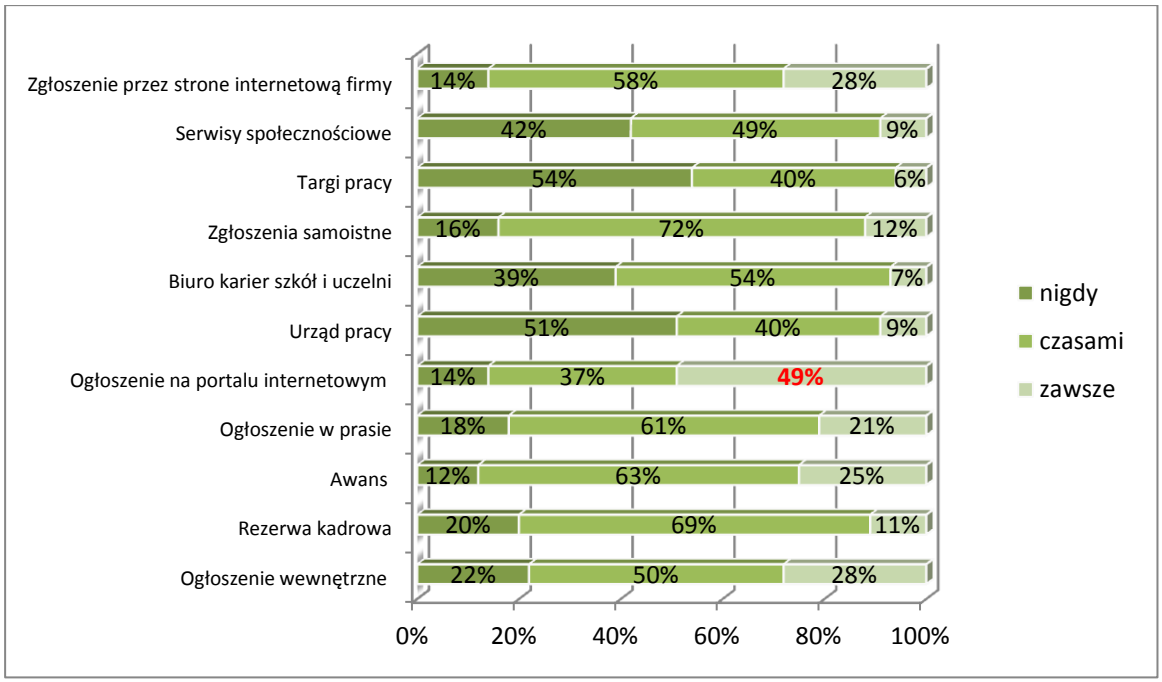
Projekt badawczy przeprowadzony przez Wyższą Szkołę Promocji w Warszawie w latach 2011-2012, obejmował „Subiektywne uwarunkowania procesu doboru personelu w zarządzaniu zasobami ludzkimi„, badanie zostało przeprowadzone na grupie ankietowanych za pomocą Internetu, którymi były przedsiębiorstwa z sektora prywatnego. Badanie miało na celu przeanalizowanie: metod doboru pracowników przez organizacje w Polsce, diagnozy typu umysłowości specjalistów do spraw rekrutacji pracowników, czy skłonność do podejmowania ryzyka przez organizację. Narzędziem pomiarowym badania, był kwestionariusz w postaci ankiety [Grzegorczyk 2012].

Wykres 1. Odpowiedz ankietowanych na pytanie: „Jakie cechy uznaję Pan/Pani za kluczowe dla specjalistów ds. rekrutacji i selekcji?”

Źródło: Grzegorczyk A. (2012). Subiektywne uwarunkowania procesu doboru personelu w Zarządzaniu Zasobami Ludzkimi – raport badawczy. Wyższa Szkoła Promocji. Warszawa, s. 8.

Kwestionariusz ankiety był wielokrotnego wyboru (wykres 1), ankietowani uznali za najważniejszą cechą dobrego rekrutera to: obiektywizm (45%), myślący o przyszłości (43%), konkretny (36%). Cechami dobrego rekrutera w oczach kandydatów to przedstawienie stanowiska pracy w sposób obiektywny, zadania na stanowisku pracy powinny być na wstępie przedstawione w konkretny sposób, jak i kandydat powinien mieć zapewnioną perspektywę przyszłościowego ewentualnego zatrudnienia w firmie. Najmniej przydatną cechą personelu ds. selekcji i rekrutacji wśród ankietowanych była: otwartość na wpływy (8%).

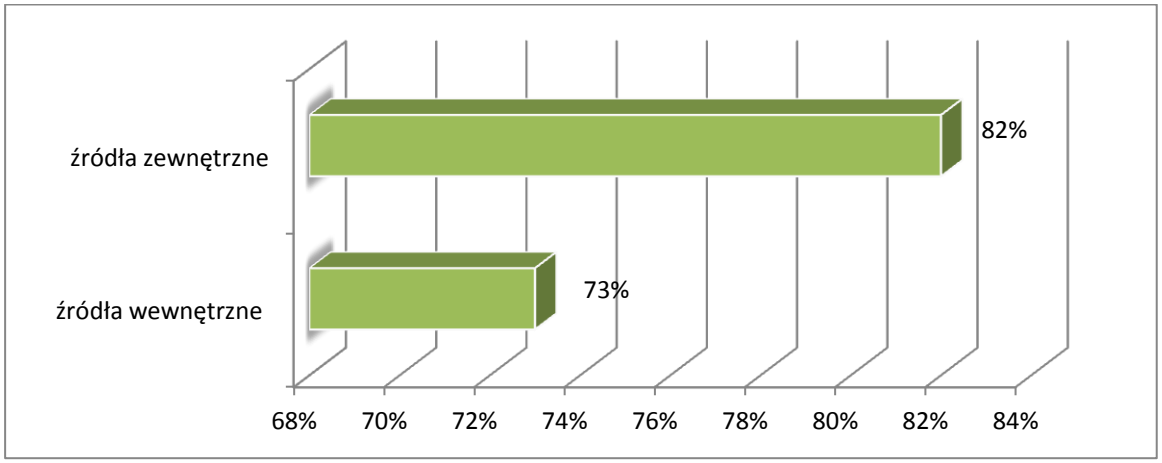

Wykres 2. Analiza odpowiedzi ankietowanych dotycząca wyboru metody pozyskiwania personelu

Źródło: Grzegorczyk A. (2012). Subiektywne uwarunkowania procesu doboru personelu w Zarządzaniu Zasobami Ludzkimi – raport badawczy. Wyższa Szkoła Promocji. Warszawa, s. 10-22.

W przypadku analizy metody pozyskiwania kandydatów do pracy (wykres 2). Ankietowani najczęściej korzystają z ogłoszeń za pośrednictwem portali internetowych (49%), w porównaniu z brakiem chęci korzystania z biur i karier szkół i uczelni (7%). Dużą popularnością również w organizacjach cieszy się: zgłoszenie przez stronę Internetową firmy (28%), ogłoszenia wewnątrz organizacji (28%), czy stosowanie motywacji w realizacji się podwładnych poprzez awans (25%). Niechętnie firmy korzystają z targów pracy (54%), czy serwisów społecznościowych (42%). Skutkiem tego jest dobór konkretnych kandydatów, i eliminacji aplikowania osób bez odpowiednich kwalifikacji, uprawnień, doświadczenia na wakat oferowany w firmie. Rekrutacja za pomocą Internetu wpływa na szybkość i ułatwienie pracy specjalistom ds. rekrutacji i selekcji, dzięki specjalistycznym stronom mających własną bazę kandydatów do pracy, jak i przedsiębiorstw. Firmy wraz z osobami poszukującymi zatrudnienia w łatwy sposób mogą się odnaleźć, nawiązać kontakt, czy sprawdzić wiarygodność [https://www.finiata.pl, 03.09.2020]. Popularnym obecnie odrębnym serwisem społecznościowym, umożliwiającym nawiązywanie kontaktów, jest platforma

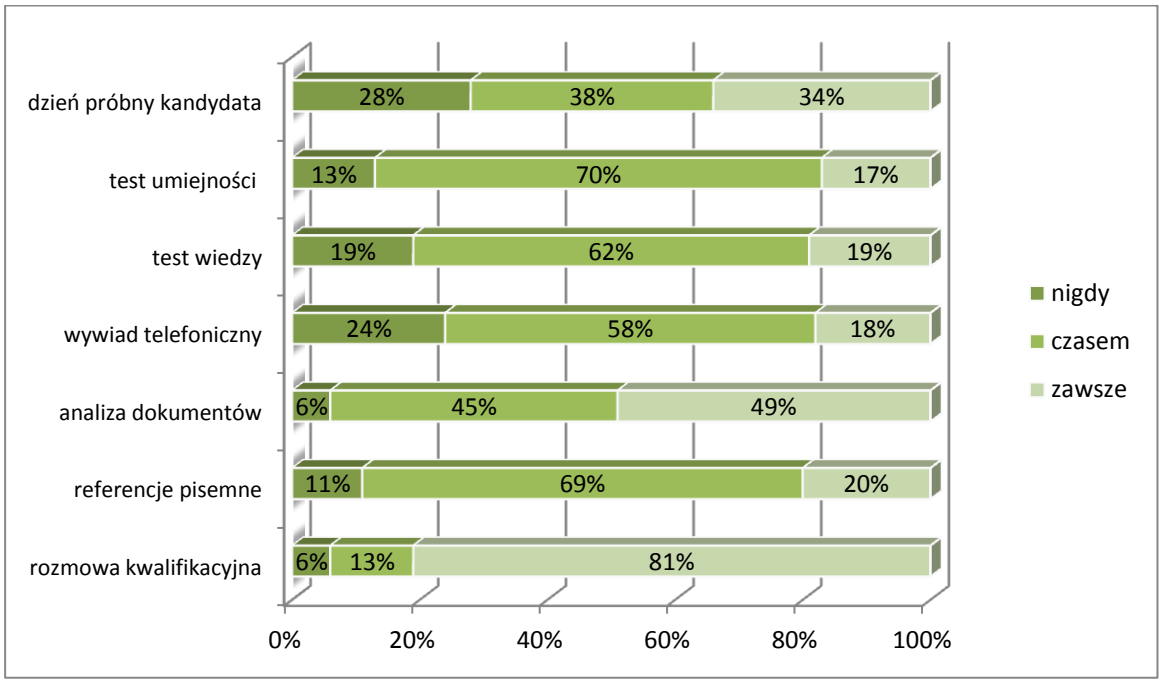
Linkedin Corp. – specjalizująca się w nawiązywaniu kontaktów zawodowo- biznesowych, strona ma charakter globalny, mając ponad 135 milionów użytkowników. W swoich działaniach ułatwia pracodawcy na sprawdzenie wiarygodności, doświadczeniu, wykształceniu pracownika. Sam kandydat również za pomocą tego portalu posiada wgląd do pełnego opisu działań przedsiębiorstwa. Platforma z biegiem lat ulega ewolucji, umożliwiając użytkownikom zbiór swoich doświadczeń zawodowych, ponoszonych kwalifikacji. Oferta przedsiębiorstwa za pośrednictwem linkedin wpływa, na znalezienie odpowiedniego pracownika na wakat, ograniczając odsiew kandydatów już na samym początku procesu rekrutacji i selekcji [https://pl.linkedin.com/, 03.09.2020].

Wykres 3. Odpowiedz ankietowanych na pytanie: „Które źródła wybiera Pan/Pani w doborze personelu?"

Źródło: Grzegorczyk A. (2012). Subiektywne uwarunkowania procesu doboru personelu w Zarządzaniu Zasobami Ludzkimi – raport badawczy. Wyższa Szkoła Promocji. Warszawa, s. 10.

Badane przedsiębiorstwa (wykres 3) dużo chętniej korzystają podczas procesu rekrutacji z pozyskiwania pracowników zewnątrz organizacji (82%), niż organizowanie rekrutacji wewnętrznej (73%). W konsekwencji firma, podczas naboru kandydatów oczekuje świeżego spojrzenia na swoją organizację, jak i może mieć obawy w przypadku przesunięć/ awansów w firmie o trudność w znalezieniu kandydata na miejsce stałego pracownika. W przypadku pytania dotyczącego realizacji procesu rekrutacji zewnętrznej i wewnętrznej równocześnie (55%) ankietowanych od razu podczas działań procesu rekrutacji wybiera obie metody naboru kandydatów na wakujące stanowisko. Nabór wewnątrz organizacji skutkuje motywacją podwładnych, możliwością przesunięć, lub awansów wśród kapitału ludzkiego. W przypadku rekrutacji zewnętrznej, firma ma możliwość pozyskania nowego pracownika, mającego świeże inne spojrzenie na działalność organizacji.

Wykres 4. Analiza odpowiedzi ankietowanych dotycząca wyboru narzędzi pozyskiwania personelu

Źródło: Grzegorczyk A. (2012). Subiektywne uwarunkowania procesu doboru personelu w Zarządzaniu Zasobami Ludzkimi – raport badawczy. Wyższa Szkoła Promocji. Warszawa, s. 28-38.

W przypadku wyboru narzędzi niezbędnych przy przeprowadzeniu skutecznej rekrutacji i selekcji pracowników (wykres 4). Najczęściej ankietowane przedsiębiorstwa wybierały rozmowy kwalifikacyjne (81%), jako niezbędna czynność podczas przebiegu procesu rekrutacji. Kolejnym istotnym czynnikiem w skutecznym przebiegu rekrutacji i selekcji pracowników była analiza dokumentów (49%). Najmniej popularnym narzędziem w doborze kandydata na wakujące stanowisko były: test umiejętności (13%), wywiad telefoniczny (24%). Nowe trendy rekrutacyjne, oraz narzędzia umożliwiające odsiew kandydatów bez odpowiednich kwalifikacji, nie wpływa na przebieg rozmów kwalifikacyjnych. To rozmowa z kandydatami osobiście, daje poświadczenie organizacji o determinacji i chęci podjęcia pracy w danej firmie.

4. Podsumowanie

Rekrutacja i selekcja pracowników w realizacji funkcji personalnej w organizacji wpływa na rzetelne dobranie kadry pracowniczej, w celu skutecznego realizowania zadań gospodarczych firmy. Nowoczesne narzędzie, rozwój Internetu przyczynia się do pozyskiwania w łatwiejszy i szybszy sposób nowych podwładnych, spełniających się zawodowo w organizacji, przy czym pozytywnie wpływających na rozwój przedsiębiorstwa. Nowe technologie umożliwiają lepszą komunikacje między rekruterami a kandydatami, oszczędzają czas i kapitał zarówno organizacji, jak i kandydatów. Planowanie zatrudnienia wiąże się z wieloma etapami, procesami uwzględniającymi użycie wielu metod, narzędzi w celu efektywnego znalezienia odpowiedniego kandydata na wakujące stanowisko. Istotne w skutecznym zarządzaniu zasobami ludzkimi w przedsiębiorstwie jest realizacja zawodowa

kapitału ludzkiego, trwałość zatrudnienia i możliwość rozwoju w obecnych zatrudnionych, jak i kandydatów.

Bibliografia:

1. Gołaszewska-Kaczan U. (2002) Proces kadrowy w Przedsiębiorstwie. Wydział Ekonomiczny Uniwersytetu w Białymstoku. Białystok.
2. Grzegorczyk A. (2012). Subiektywne uwarunkowania procesu doboru personelu w Zarządzaniu Zasobami Ludzkimi – raport badawczy. Wyższa Szkoła Promocji. Warszawa
3. Ingram T. (2011). Zarządzanie talentami teoria dla praktyki zarządzania zasobami ludzkimi. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne. Warszawa.
4. Kopertyńska M. W. (2002) Zarządzanie kadrami. Stowarzyszenie Wspólnota Akademicka. Legnica.
5. Król H., Ludwiczyński A. (2006). Zarządzanie Zasobami Ludzkimi tworzenie kapitału ludzkiego w organizacji. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.
6. Marciniak J., Binda A., Fiszer H., Kozak Z., Leśnikowska-Marcinek M., Szakiewicz I. (2013). Meritum Human HR Resources. Wydawnictwo ABC a Wolters Kluwer business, Warszawa.
7. Moczydłowska J. (2010). Zarządzanie zasobami ludzkimi w organizacji. Difin. Warszawa.
8. Pawlak Z. (2011). Zarządzanie zasobami ludzkimi w przedsiębiorstwie. Poltext. Warszawa.
9. Peszko A. (2002). Podstawy Zarządzania organizacjami. Wydawnictwo AGH. Kraków.
10. Szałkowski A. (2006) Podstawy zarządzania personelem. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie. Kraków.

Wykaz stron internetowych:

11. https://www.finiata.pl, (dostęp, 03.09.2020r.).
12. https://pl.linkedin.com/ (dostęp, 03.09.2020r.).

28. E-SPORT JAKO ELEMENT ZARZĄDZANIA MARKĄ SPORTOWĄ

Marcin Widomski
Uniwersytet Jagielloński
Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej
ul. prof. St. Łojasiewicza 4, 30-348 Kraków
Email: m.widomski@onet.pl

1. Wprowadzenie

Współczesny sport wymusza na klubach sportowych konkurencję pod względem ekonomicznym. Przedsiębiorczą organizację sportową powinna cechować: wrażliwość na zmiany objawiająca się proaktywnym zachowaniem; innowacyjność polegająca na kreatywności i wprowadzaniu nowości; gotowość do ponoszenia ryzyka oraz gotowość do uczenia się [Bednarczyk 2016]. Jednym z istotnych elementów pozasportowej konkurencji między klubami sportowymi jest rywalizacja o jak największą liczbę kibiców. Im większy jest zasób osób zainteresowanych marką sportową, tym większa szansa na osiągnięcie pozytywnych wyników ekonomicznych. Świat sportu pełen jest przykładów, kiedy o sukcesie ekonomicznym decydowała liczba kibiców, a nie sukcesy sportowe. Przedsiębiorcze kluby sportowe powinny zatem bacznie obserwować otoczenie i zabiegać o powiększenie grona odbiorców.

W ostatnich latach e-sport stał się jednym z dynamiczniej rozwijających się obszarów sportu i szeroko pojętej rozrywki. Kilkunastoprocentowe roczne wzrosty wartości rynku i liczby obserwatorów zwracają uwagę marketingowców, którzy na rosnącej fali popularności sportów elektronicznych chcą poprawić rozpoznawalność swoich marek. Obok marek związanych z grami video, a także marek globalnych koncernów spoza tej branży, do środowiska e-sportowego zaczęły przenikać marki sportowe, którymi najczęściej są kluby sportowe. Polskim przykładem mogą być kluby piłkarskie z PKO Ekstraklasy, które w mniejszym lub większym stopniu promują swoją obecność w e-sporcie.

Niniejszy artykuł jest próbą wzbogacenia wiedzy z zakresu marketingu sportu o kwestię relacji pomiędzy sportem tradycyjnym i e-sportem, a konkretnie wykorzystania potencjału marketingowego branży sportów elektronicznych przez markę sportową.

W pierwszej części artykułu, przedstawiony został fenomen e-sportu na podstawie przeanalizowanej literatury krajowej i zagranicznej dotyczącej sportów elektronicznych. W drugiej części opisany został aspekt zarządzania marką sportową. Po części teoretycznej znalazł się opis badań wraz z wynikami. Badania zostały podzielone na dwie części. Pierwsza z nich dotyczy motywacji udziału klubu sportowego w e-sporcie na przykładzie Wisły Kraków SA, która aktywnie uczestniczy w promowaniu się w branży e-sportowej poprzez stworzoną z jej udziałem sekcję e-sportową Wisła All in! Games Kraków. Druga część to badania ankietowe, których wyniki zweryfikowały następujące hipotezy badawcze:

1) Współpraca pomiędzy podmiotami sportowymi i e-sportowymi jest bardziej ceniona przez zwolenników tradycyjnego sportu niż zwolenników e-sportu.

2) Działalność klubu sportowego w obszarze e-sportu ma większy wpływ na zainteresowanie tradycyjnym sportem zwolenników e-sportu niż zainteresowanie zwolenników tradycyjnego sportu e-sportem.

2. Fenomen e-sportu

W powszechnym przekonaniu e-sportu to nowe zjawisko. Jednak genezy imprez e-sportowych należy szukać w latach siedemdziesiątych minionego wieku. Za pierwsze zawody e-sportowe uważa się turniej zorganizowany przez amerykański Uniwersytet Stanford w 1972 roku. W kolejnych dekadach lokalne zawody organizowane były przez producentów sprzętu komputerowego. Dopiero na przełomie wieków doszło do eksplozji popularności zawodów w gry wirtualne. W największym stopniu przyczynił się do tego rozwój internetu i jego powszechna dostępność. Wcześniej zawodnicy e-sportowi żeby móc rywalizować musieli spotkać się w jednym miejscu i połączyć przez sieć LAN. Internet umożliwił grę osobom znajdującym się równocześnie w różnych zakątkach świata. Ponadto ich rywalizację może śledzić każdy zainteresowany za sprawą transmisji online. Z czasem podwyższał się poziom turniejów, wzrastał poziom nagród i rywalizacja uważana za rozrywkę zaczęła się profesjonalizować [Heaven, 2014].

W zagranicznej literaturze sport uprawiany drogą elektroniczną to „esport", z kolei w Polsce przyjmuje się zapisywać neologizm „e-sport". Poradnia językowa PWN tłumaczy to przyjętą wcześniej regułą zapisywania prefiksu „e" z dywizem dla tradycyjnych słów, które odnoszą się do swoich wirtualnych odpowiedników np. e-książka, e-biznes [SJP PWN, 2018]. Na polskim gruncie nie ma wielu naukowych definicji czym jest e-sport, ale jedną z powszechniej podzielanych jest definicja autorstwa M. Filiciaka: „E-sporty – jako zmagania graczy, w których podstawą sukcesu jest trening opierający się na praktyce manualnej i/lub zdobywaniu wiedzy z zakresu strategii rozrywki. Istotą gier tego typu jest rywalizacja, co z reguły zostaje podkreślone przez dynamiczne tempo rozgrywki. Każda potyczka ma swój rezultat, pozwalający jasno określić, który gracz (lub zespół graczy) jest zwycięzcą, a kto przegrany" [Filiciak, 2006].

Teoretycy spierają się na temat zasadności uznania wirtualnych zmagań za część sportu. Za włączeniem e-sportu w poczet sportu opowiedział się m.in. A. Stępnik, który dokonał analizy e-sportu w oparciu o konstytutywne cechy sportu wskazane przez G. Demela. Wspomnianymi cechami są: niezależność bezpośrednich motywów od podstawowych potrzeb życiowych; dodatnie emocje towarzyszące postanowieniom i działaniom; brak materialnego efektu, który zawsze jest wynikiem pracy produkcyjnej; ruchowy charakter działania z akcentem specjalistycznym; systematyczność w dążeniu do osiągnięcia maksymalnych wyników; jaskrawy moment współzawodnictwa jako jeden z zasadniczych bodźców doskonalenia; ścisłe stosowanie się do przepisów określających normy sprzętu, warunki i formy ruchowe, co umożliwia wymierność i porównywalność wyników. Zdaniem A. Stępnika, wszystkie wspomniane cechy są przez e-sport w mniejszym lub większy stopniu spełniane [Stępnik, 2009].

Światowe Stowarzyszenie Międzynarodowych Związków Sportowych (GAISF) przez wiele lat starało się zjednać z e-sportem najważniejszą organizację w świecie sportu, czyli Międzynarodowy Komitet Olimpijski. Pierwszy sukces miał miejsce w 2018 roku, kiedy MKOl na Forum Esportowym oświadczył, że e-sport można uznać za sport. W następnym

roku MKOl w trakcie grudniowego szczytu przyjął raport Davida Lappartienta, traktujący o promowania sportów olimpijskich i wartościach olimpijskich w e-sportach i w grach. MKOl w pełni popiera gry wideo, będące symulacją tradycyjnych dyscyplin sportowych, ale posiada zastrzeżenia do gier opartych na brutalności czy zabijaniu wirtualnego przeciwnika, albowiem stoi to w sprzeczności do wartości olimpijskich. Jest to o tyle istotna kwestia, że w branży e-sportowej prym wiodą właśnie tego typu gry, a nie sportowe symulacje. Z tego też powodu stwierdzono, że działania należy koncentrować na eksponowaniu konkretnych graczy, a w mniejszym stopniu na grach. Z punktu widzenia niniejszego opracowania istotne jest postanowienie, które postuluje stworzenie wytycznych dotyczących trwałych relacji pomiędzy interesariuszami sportów tradycyjnych a społecznościami e-sportowymi [Kania, 2020].

Dla środowiska e-sportowego kwestia uznania ich działalności za sport jest niezwykle istotna ze względów formalno-prawnych. Tradycyjne dyscypliny sportowe mogą liczyć na przywileje podatkowe, prawne, czy państwowe dotacje. Rządy wielu krajów nie ustosunkowały się jednoznacznie wobec e-sportu. Wiele do przepracowania w tym względzie mają e-sportowe stowarzyszenia. Ich głównym zadaniem powinno być usystematyzowanie i ujednolicenie wielu czasem podstawowych regulacji, aby osiągnąć przejrzystość podobną jak ma to miejsce z tradycyjnymi sportami [Yun, 2019].

Państwa różnie podchodzą do działalności e-sportowej. We Francji zdecydowano, że sport elektroniczny powinien znaleźć się w znowelizowanej ustawie o grach hazardowych, co narzuca wiele ograniczeń. Z kolei w Niemczech pierwsze próby ujęcia e-sportu w ramach prawnych spowodowały nieuznanie go za tradycyjny sport. Sytuacja zmieniła się dopiero w 2018 roku. Dania, Korea Południowa czy Rosja zdecydowały się uznać e-sport za sport znacznie wcześniej, dzięki czemu e-sportowcy w tych państwach mogą liczyć na finansowe wsparcie i ulgi [Jedel, Fal, 2018].

Polskie prawodawstwo również przyjrzało się sportowi elektronicznemu. W listopadzie 2017 roku Prezydent RP podpisał nowelizację ustawy o sporcie, w której dopisano podpunkt uwzględniający e-sport: „Za sport uważa się również współzawodnictwo oparte na aktywności intelektualnej, którego celem jest osiągnięcie wyniku sportowego.” Jednak to jeszcze nie nadaje branży e-sportowej tych samych przywilejów, co tradycyjnym sportowcom. Kluczowe w tym celu jest powołanie polskiego związku sportowego. W grudniu 2019 roku wprowadzono kolejną nowelizację ustawy o sporcie, która obniża kryteria uznania związku sportowego. W art. 11 ust. 2a „Minister właściwy do spraw kultury fizycznej w sportach, w których nie działają międzynarodowe federacje sportowe uznane przez Międzynarodowy Komitet Olimpijski, kierując się wysoką popularnością i poziomem rozwoju danego sportu, a także zasięgiem działania międzynarodowych federacji sportowych oraz ich udziałem w systemie walki z dopingiem w sporcie, może określić, w drodze rozporządzenia, wykaz międzynarodowych federacji sportowych, do których przynależność stwarza możliwość uzyskania zgody ministra właściwego do spraw kultury fizycznej na utworzenie polskiego związku sportowego” [Sejm RP 2019]. Jednym z symbolicznych kroków zmierzających do umocnienia pozycji branży e-sportowej w Polsce było włączenie Polskiego Związku Sportów Elektronicznych (wbrew nazwie organizacja nie spełnia ustawowych wytycznych i nie jest polskim związkiem sportowym) w poczet Polskiego

Komitetu Sportów Nieolimpijskich w trakcie grudniowego kongresu w 2019 roku [PZ-SE, 2019].

E-sport nie jest obojętny polskim władzom i dostrzegają jego popularność, poziom zainteresowania i potencjał marketingowy. Czynne wsparcie okazał Prezydent RP, który w kwietniu 2020 roku powołał drużynę narodową w wirtualną symulację piłki nożnej FIFA 20. Wsparcie finansowe ze strony głowy państwa pozwoli graczom wziąć udział w mistrzostwach świata FIFA eNations Cup [Prezydent.pl, 2020].

Rynek e-sportu to jedna z dynamiczniej rozwijających się branż rozrywkowych. Według szacunków firmy analitycznej Newzoo, wartość globalnego rynku e-sportu na świecie w 2020 roku osiągnie 1,1 miliarda dolarów (największą część tej kwoty stanowią środki przekazane przez sponsorów – 615 milionów dolarów). Jest to wynik lepszy o blisko 11% względem poprzedniego roku. Według szacunków e-sport w 2020 roku będzie mógł poszczycić się widownią sięgającą 495 milionów (272 miliony to okazjonalni widzowie, a 223 miliony to stali widzowie). Szacuje się, że w 2023 roku e-sportu przyciągnie 646 milionów widzów [Newzoo, 2020].

Raport „Let's Play! The European esports market" z 2019 roku przygotowany przez firmę konsultingową Deloitte skoncentrował się na europejskim rynku e-sportu. Według raportu w 2018 roku całkowity przychód wyniósł 240 milionów euro. W 2020 ma wzrosnąć do 375 milionów euro, a w 2023 roku ma osiągnąć nawet 670 milionów euro. Rosnąca wartości jest skorelowana z rosnącą liczbą osób śledzących e-sport. Według prognoz w 2020 roku liczba ta miała osiągnąć w Europie 105 milionów osób. W raporcie zamieszczone są również wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w kilku krajach (Austria, Francja, Niemcy, Włochy, Holandia, Hiszpania, Szwecja, Szwajcaria, Wielka Brytania, Irlandia oraz Polska). Wśród respondentów badania 15% Polaków zadeklarowało że regularnie ogląda rozgrywki w Internecie, co daje nam trzecie miejsce w Unii Europejskiej za Włochami i Hiszpanami (po 23%). Nieco gorzej wypadają Austria i Szwajcaria z odpowiednio 6 i 7 proc. publicznością.

Raport zauważa również coraz większe zaangażowanie tradycyjnych klubów sportowych w rynek e-sportów. Wspomniane kluby starają się pozycjonować z własnymi zespołami w takich grach jak Counter-Strike, FIFA, League of Legends and Rocket League. Angażujące sie w e-sport kluby sportowe są często znanymi markami z ogromną rzeszą fanów. Ich zaangażowanie może potencjalnie przyspieszyć rozwój e-sportu, dostarczając nowych odbiorców. Ponadto, te znane marki przyczynią się do zwiększenia świadomości i akceptacji e-sportu, co pomoże dojrzeć rynkowi i zbliżyć się do głównego nurtu sportu [Deloitte, 2019]. Znane kluby sportowe zabiegają o obecność w świecie e-sportu szczególnie mocno choćby w USA, gdzie drużyny NBA ściśle współpracują z wydawcą popularnej symulacji koszykówki NBA 2K20.

W Polsce spośród tradycyjnych dyscyplin sportowych najbliżej do e-sportu jest piłce nożnej. Wszystkie kluby PKO Ekstraklasy w mniejszym lub większym stopniu zaznaczają swoją obecność w branży e-sportowej. Nasilona współpraca na polu marketingowym szczególnie widoczna była, gdy z powodu pandemii zostały wstrzymane rozgrywki ligowe. Wówczas kluby w swoich social mediach prowadziły akcje marketingowe promujące wydarzenia z udziałem powiązanych z nimi podmiotów działających w branży e-sportowej, najczęściej w pojedynkach symulacji piłki nożnej FIFA. Należy jednak zaznaczyć, że gra

FIFA znajduje się w niszy e-sportowego rynku, w którym prym wiodą gry takie jak CS:GO czy Starcraft, obecne m.in. w prestiżowym turnieju Intel Extreame Masters, odbywającym się w Katowicach. Większość klubów PKO Ekstraklasy ogranicza się do partycypowaniu w grę FIFA. Tylko niektóre kluby stworzyły wielosekcyjne drużyny e-sportowe w inny gry, wyróżnić tu należy Arkę Gdynia, Wisłę Płock, Śląsk Wrocław, a także Wisłę Kraków.

3. Zarządzanie marką sportową

Marka odgrywa kluczową rolę w budowaniu przewagi konkurencyjnej zarówno przedsiębiorstw różnych branż, jak również państw i miast, ale także klubów sportowych i sportowców na współczesnym rynku. Według Amerykańskiego Stowarzyszenia Marketingu pod pojęciem „marka" należy rozumieć nazwę, termin, znak, symbol lub projekt bądź ich kombinację mającą na celu identyfikację towarów lub usług sprzedawcy bądź ich grup i odróżnienie ich od oferty konkurencji. Definicja ta jednak wymaga uzupełnienia, albowiem oprócz wspomnianych elementów, niemniej istotne są reputacja produktu, organizacji, firmy, przedsięwzięcia. Tym samym na markę składają się elementy identyfikacji oraz reputacja. Marka sportowa jest zasobem strategicznym i jedynym składnikiem majątkowym, który może pozostać niezmieniony przez wiele lat, zachowując wymierną wartość [Bednarczyk, Kurleto 2016].

Fundamentem silnej marki sportowej jest związek, jaki marka ma z jego fanami, których zaangażowanie może być określane pięcioma poziomami: 1. Zapoznawanie ze sportem; 2. Od czasu do czasu sprawdza wyniki; 3. Regularnie odwiedza lub ogląda wydarzenia sportowe; 4. Podąża za sportem we wszystkich kanałach dystrybucji; 5. Integruje sport jako część swojego życia [Rein, Kotler, Shields, 2006]. Marka sportowa jak większość marek skłania swojego nadawcę do poszukiwania innowacyjnych rozwiązań i zachęca do wyposażania produktów w nowe cechy i wartości, które mogą stać się na tyle atrakcyjne, że przyciągną nie tylko dotychczasowych, ale również potencjalnych nabywców.

W literaturze naukowej analizującej relacje pomiędzy sportem i marketingiem powszechne jest przekonanie uwzględniające dwa podejścia do marketingu sportu. Tymi koncepcjami są: marketing poprzez sport, kiedy podmiot niesportowy używa sportu jako narzędzia do promocji oraz marketing sportu, kiedy podmiot sportowy stara się komunikować z konsumentami swojego produktu sportowego [por. Mullin, Hardy, Sutton 1993; Lewis, Appenzeller 2000; Hermanns, Riedmuller 2001].

E-sport może poddać w wątpliwość ten klasyczny podział. E-sport jest uznawany za część sportu, a więc sytuacja, kiedy organizacja sportowa wykorzystuje go do promocji, wymyka się z dychotomicznego podziału. Marketing e-sportu ze swoją specyfiką wymaga bliższego rozpoznania.

W sponsoringu sportowym uczestniczą marki z wielu różnych branż, niejednokrotnie dalekich do sportu. W e-sporcie istnieje jeszcze bardzo duży niewykorzystany potencjał generowania przychodów, który mogą tworzyć marki spoza branży gier komputerowych. Badacze kategoryzowali marek sponsorów na dwie grupy: „endemiczne" (to firmy, które tworzą sprzęt do gier) i „nie-endemiczne", które nie są wykorzystywane w sporcie elektronicznym. Dopiero w ostatnich latach doszło do ożywienia sfery marketingu przez e-sport. Marki nie-endemiczne zagościły w e-sporcie dzięki nowym platformom komunikacyjnym i mediom społecznościowym (jak Twitch i Youtube). Wcześniej ich

obecność ograniczała się tylko do miejsca imprezy e-sportowej. Dzięki umieszczeniu logo w transmisjach internetowych mogą dotrzeć do milionów odbiorców. Głównym odbiorcą jest specyficzna grupa, która niewiele korzysta z tradycyjnych mediów jak prasa i telewizja. Marki spoza obszaru e-sportu, niezaznajomione z wydarzeniami e-sportowymi, mogą rozważyć wykorzystanie tego niuansu do skupienia się na planach marketingu cyfrowego, zwłaszcza w reklamach za pomocą mediów społecznościowych, ponieważ jest to najpopularniejszy sposób śledzenia e-sportu. Ciągle jednak to marki endemiczne dominują w sponsoringu e-sportowym [Gawrysiak, Burton, Jenny, Williams, 2020].

4. Metoda badań

W pierwszej części dokonano wywiadu z pracownikiem klubu Wisła Kraków SA, odpowiedzialnego za sekcję e-sportową. Pozwoliło to poznać motywacje stojące za zaangażowaniem się klubu piłkarskiego w branżę e-sportową. W wywiadzie wziął udział Mieszko Łabuz, menadżer sekcji esportowej Wisła All! In Game Kraków, który odpowiedział na poniższe pytania:

1) Jakie cele przyświecały Wiśle Kraków angażując się w sferę e-sportu?
2) Jakie są cele wizerunkowe dla Wisły Kraków we współpracy z klubem esportowym? Czy zamiarem jest poszerzenie grona kibiców klubu piłkarskiego o kolejne osoby, które interesują się e-sportem?
3) Jak wygląda proces wymiany wartości pomiędzy Wisłą Kraków a sekcją e sportową? Innymi słowy, jakie korzyści otrzymują obie strony?

Drugą część badań stanowi ankieta sporządzona na podstawie informacji uzyskanych w wywiadzie i analizie literatury. Badanie zostało przeprowadzone w kwietniu 2020 roku, a więc w miesiącu, kiedy odwołane były rozgrywki piłkarskie. W opracowaniu wyników badań uwzględnione zostały 524 poprawnie wypełnione ankiety. Wyniki pozwoliły na zweryfikowanie postawionych hipotez.

H1: Współpraca pomiędzy podmiotami sportowymi i e-sportowymi jest bardziej ceniona przez zwolenników tradycyjnego sportu niż zwolenników e-sportu.

H2: Działalność klubu sportowego w obszarze e-sportu ma większy wpływ na zainteresowanie tradycyjnym sportem zwolenników e-sportu niż zainteresowanie zwolenników tradycyjnego sportu e-sportem.

5. Wyniki badań

Z przeprowadzonego wywiadu wynika, że głównym celem zaangażowania się Wisły Kraków w e-sport była chęć dotarcia i umocnienia swojej marki wśród młodzieży. To właśnie młodzież w głównej mierze ma interesować się rozgrywkami w sporcie elektronicznym w tym w grę Counter Strike: Global Offensive. Drugą motywacją była możliwość pozyskanie sponsora, firmy All in! Games, będącego wydawcą gier komputerowych. Dzięki temu udało się zawiązać sekcję e-sportową o nazwie Wisła All in! Games Kraków składającą się z drużyny w komputerową symulację piłki nożnej FIFA20 oraz popularną w branży e-sportowej, wspomnianą wieloosobową grę Counter Strike: Global Offensive z gatunku „strzelanki pierwszoosobowej”.

Z punktu widzenia marketingowego i wizerunkowego dla Wisły Kraków istotna jest możliwość komunikowania się dodatkowymi kanałami w mediach społecznościowych,

prowadzonych przez zawodników e-sportu. Współpraca z takimi osobami daje też możliwość wykorzystania ich zasięgów do szerszej promocji klubu. Ponadto poprzez e-sport łatwiej zaistnieć Wiśle Kraków na arenie międzynarodowej, gdyż często turnieje, w których bierze udział sekcja e-sportowa mają właśnie taki status.

Współpraca pomiędzy klubem a sekcją e-sportową nie ogranicza się do kwestii marketingowych. Pomiędzy podmiotami dochodzi do transferu wiedzy. Kwestie związane z zarządzaniem profesjonalnym klubem sportowym przenoszone są do sekcji e-sportowej.

Jednym z wniosków jakie można wyciągnąć na podstawie przeprowadzonego wywiadu, a także po przeglądzie literatury, jest stwierdzenie, że środowisko e-sportu oraz sportu tradycyjnego posiada zdecydowanie różne od siebie grupy odbiorców. Idąc tym tropem podobny podział został zastosowany w opracowaniu wyników badań ankietowych.

Ankietowani zostali podzieleni na dwie grupy na podstawie odpowiedzi na pytanie o preferowaną formę spędzania wolnego czasu. Jedną grupą są zwolennicy uprawiania sportu lub obserwowania widowisk sportowych, a drugą grupą są zwolennicy grania w gry video i obserwowania relacji z zawodów e-sportowych. W pierwszej grupie znalazło się 344 ankietowanych, a w drugiej 183. Respondenci zostali poproszeni o wskazanie stopnia zainteresowania wybraną dziedziną w skali 1-7, gdzie 1 oznacza zainteresowanie bardzo małe, 2 – małe, 3 – raczej małe, 4 – średnie, 5 – raczej duże, 6 – duże, 7 – bardzo duże.

Na pytanie o zapatrywanie się na zacieśnianie współpracy pomiędzy klubami piłkarskimi a branżą e-sportu obie grupy miały do wyboru jedną ocenę w siedmiostopniowej skali, gdzie 1 oznacza ocenę bardzo złą, 2 – złą, 3 – raczej złą, 4 – średnią, 5 – raczej pozytywną, 6 – pozytywną, 7 – bardzo pozytywną. Obie grupy wyraziły identyczny pogląd. Średnia wartość odpowiedzi dla zwolenników tradycyjnego sportu i dla zwolenników e-sportu wyniosła 3,39. Tym samym pierwsza hipoteza postawiona we wprowadzeniu nie może zostać potwierdzona.

Ankietowani zostali poproszeni również o wskazanie czy działalność klubów piłkarskich w obszarze e-sportu przyczyniła się do zainteresowania klubami piłkarskimi lub e-sportem. Wyniki pokazują, że aktywność klubu sportowego w tym obszarze ma większy wpływ na zwolenników e-sportu, którzy chętniej interesowali się tradycyjnym sportem (w tym przypadku klubem ekstraklasowym) niż zwolennicy tradycyjnego sportu e-sportem. Jest to o tyle interesujące, że w czasie badania rozgrywki piłkarskie w naszym kraju były zawieszone. Toteż wydawać się mogło, że z racji braku transmisji z meczów ligowych, kibice zainteresują wirtualnymi rozgrywkami klubów piłkarskich. (Wykres 1).

Wykres 1. Wpływ działalności klubu sportowego w obszarze e-sportu
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

6. Podsumowanie

Opisywane zjawisko relacji pomiędzy sportem tradycyjnym a e-sportem wymaga dalszych pogłębionych badań. Według wielu prognoz e-sport będzie dziedziną prężnie rozwijającą się pod względem finansowym i liczby odbiorców. W tym rozwoju kluczowym elementem mogą okazać się organizacje z szeroko pojętego sportu tradycyjnego. Pomiędzy obiema dziedzinami będzie dochodzić do obustronnych transferów wiedzy, środków finansowych i konsumentów.

Ciągle jednak należy pamiętać o różnicach występujących pomiędzy obiema dziedzinami, w tym o różnicach pomiędzy ich odbiorcami O tym, że są to różne grupy świadczy choćby fakt, że kluby z tradycyjnego sportu starają się akcentować swoją obecność w branży e-sportowej, chcąc w ten sposób poszerzyć grono odbiorców i pozyskać potencjalnych klientów dla swojego produktu sportowego.

Działania podmiotów sportowych w obszarze e-sportu wymagają dalszych pogłębionych badań. Na polu marketingowym relacja pomiędzy tradycyjnym sportem a e-sportem wskazuje na konieczność weryfikacji dotychczasowego powszechnie uznawanego dychotomicznego podziału marketingu sportu na marketing sportowy i marketing poprzez sport. Jak wskazują wyniki przeprowadzonych badań, atrakcyjną innowacją dla podmiotów sportowych jest promowanie się z użyciem innego podmiotu sportowego. Na podstawie dotychczasowego podziału nowe zjawisko można określić jako „marketing sportu poprzez sport".

Bibliografia:

1. Bednarczyk M (2016), *Przedsiębiorczość i przedsiębiorca w sporcie* [w:] Bednarczyk M., Nessel K. (red.), Przedsiębiorczość w sporcie. Zasady i praktyka, Wyd. CeDeWu, Warszawa, s. 19-30.

2. Bednarczyk M, Kurleto M. (2016), *Marka sportowa* [w:] Bednarczyk M., Nessel K. (red.), Przedsiębiorczość w sporcie. Zasady i praktyka, Wyd. CeDeWu, Warszawa, s. 331-354.
3. Deloitte, *Let's Play! The European esports market,* [dok. elektr.], https://www2.deloitte.com/pl/pl/pages/consumer-business/articles/europejski-rynek-esportu.html [odczyt: 29.04.2020].
4. Filiciak M. (2006), *Wirtualny plac zabaw*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, s. 76.
5. Gawrysiak J., Burton R., Jenny S., Williams D. (2020), *Using Esports Efficiently to Enhance and Extend Brand Perceptions – A Literature Review.* [w:] Physical Culture and Sport.Studies and Research [dok. elektr],https://content.sciendo.com/view/journals/pcssr/ahead-of-print/article-10.2478-pcssr-2020-0008/article-10.2478-pcssr-2020-0008.xml [odczyt: 29.04.2020]
6. Heaven, D., *Esports: Pro video gaming explodes with big prize pots.* New Scientist, [dok. elektr.], http://www.newscientist.com/article/mg22329823.900-esports-provideo-gaming-explodes-with-big-prize-pots.html#.VR9OzeEyRxI [odczyt: 29.04.2020].
7. Hermanns A., Riedmuller F. (2001), *Managment – Handbuch. Sport Marketing*, Verlag Vahlen, Monachium.
8. Jedel J., Fal A. (2018), *Ekonomiczne i prawne aspekty funkcjonowania sportu,* Wydawnictwo Uczelniane Akademii Wychowania Fizycznego i Sportu, Gdańsk, s. 120-123.
9. Kall J. (2001), *Silna marka. Istota i kreowanie*, PWE, Warszawa, s. 12.
10. Kania K., *Czy odbędą się XXXII Letnie Igrzyska Olimpijskie? I kiedy e-sport stanie się częścią katalogu dyscyplin olimpijskich?* [dok. elektr.], https://prawosportowe.pl/a/czy-odbeda-sie-xxxii-letnie-igrzyska-olimpijskie-i-kiedy-e-sport-stanie-sie-czescia-katalogu-dyscyplin-olimpijskich [odczyt: 29.04.2020].
11. Lewis G., Appenzeller H. (2005), *Succesful Sport Managment Communications. A European Perspective*, Pearson Education, Harlow.
12. Mullin B. J., Hardy S., Sutton W. A. (1993), *Sport Marketing*, Human Kinetics Publishers, Champaign.
13. Newzoo (2020), *Newzoo Global Esports Market Report 2020*, [dok. elektr.], https://newzoo.com/insights/trend-reports/newzoo-global-esports-market-report-2020-light-version/ [odczyt: 30.04.2020].
14. Pizzo A. D., Baker B. J., Na S., Lee M. A., Kim D., Funk D. C. (2018), *eSport vs. Sport: A Comparison of Spectator Motives*, Sport Marketing Quarterly 2018/27, West Virginia University, s. 108-123.
15. Polski Związek Sportów Elektronicznych (2019), [dok. elektr.] https://www.pz-se.pl/esport-ramie-w-ramie-ze-sportem-sport-elektroniczny-wchodzi-na-sportowe-salony/, [odczyt: 30.04.2020].
16. Prezydent.pl (2020), https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/art,1384,spotkanie-prezydenta-z-zawodnikami-narodowej-druzyny-esportu-.html [odczyt: 30.04.2020].
17. Rein, I., Kotler, P., Sheilds, B. (2006), *The elusive fan*. New York: McGraw-Hill.
18. Schütz M. (2016), *Science Shows that eSports Professionals Are Real Athletes*, [dok. elektr.], http://www.dw.com/en/science-shows- that- esports- professionals- are- real-athletes/a-19084993[odczyt: 29.04.2020].

19. SEJM RP (2019), [dok. elektr.], http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20101270857/U/D20100857Lj.pdf [dostęp dnia 30.04.2020].
20. SJP PWN, *Na razie e-sport*, [dok. elektr.], https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Na-razie-e-sport;18293.html [dostęp dnia 29.04.2020].
21. Stępnik A. (2009), *E-sport z perspektywy teorii sportu*, [w:] *Homo Ludens 1/2009*, Polskie Towarzystwo Badania Gier, s. 213-222.
22. Yun, S.K. (2019), *A comparative overview of Esports against traditional sports focused in the legal realm of monetary exploitation, cheating, and gambling* [w:] Cardoza Arts & Entertainment, 37(2), s. 551.

29. PRZEGLĄD CZYNNIKÓW WPŁYWAJĄCYCH NA JAKOŚĆ INFORMACJI SPRAWOZDAWCZEJ

Adam Zabor
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wydział Zarządzania
Email: adam.zabor@ue.wroc.pl

Streszczenie: W artykule dokonano przeglądu literatury dotyczącej czynników wpływających na jakość informacji pochodzących ze sprawozdawczości finansowej. Praca ma na celu zebranie niedawno opisanych czynników, a także nowych ustaleń dotyczących czynników wcześniej zbadanych. Jest to przydatne, ponieważ do tej pory dokonano przeglądów literatury pod kątem określonych czynników, np. wdrożenia MSSF, jednak brakuje pracy, która pozwoliłaby na stworzenie złożonego zestawu różnych czynników. Dalsze badania mogą skupić się na rozszerzeniu tego zestawu. Również rozwinięcie dotychczas prowadzonych badań na temat poszczególnych czynników i przeprowadzenie ich np. w kontekście międzynarodowym będzie przydatne.

1. Wstęp

Jakość sprawozdawczości finansowej ma kluczowe znaczenie dla wszystkich interesariuszy podmiotu raportującego. Warto zrozumieć czynniki, które mogą znacząco wpłynąć na poziom tej jakości. Praca (Dechow i in., 2010) znacząco przyczyniła się do zrozumienia pojęcia jakości informacji sprawozdawczej. Autorzy opisali determinanty jakości zysków, dzieląc je na sześć kategorii: (1) cechy firmy, (2) praktyki sprawozdawczości finansowej, (3) ład korporacyjny i kontrola, (4) audytorzy, (5) kapitał własny, zachęty rynkowe oraz (6) czynniki zewnętrzne. Mając na uwadze ich pracę oraz badania innych autorów, w niniejszym artykule przedstawiono krótki przegląd ostatnio opisanych czynników, stawiając także w nowym świetle niektóre poprzednie wyniki. Po pierwsze, omówiono związek między przyjęciem MSSF a jakością raportowania. Można tutaj przytoczyć pewne fakty niezgodne z ogólnym przekonaniem i wynikami badań na temat pozytywnego wpływu przyjęcia MSSF na jakość sprawozdań. Po drugie, opisano niektóre z niedawnych ustaleń dotyczących związku audytu wewnętrznego i jakości sprawozdawczości. Następnie przedstawiono prace nad relacją długu do jakości – w sposób, w jaki nie zostało to wcześniej zbyt szeroko opisane – w postaci wpływu długu na jakość informacji, a nie odwrotnie. Na koniec wymieniono cztery czynniki, które zostały niedawno zbadane po raz pierwszy (lub wcześniej było niewiele badań na ten temat). Warto zauważyć, że jakość sprawozdawczości finansowej może być definiowana lub mierzona przez autorów na różne sposoby. Nie ocenia się tutaj samych koncepcji jakości. Ponadto w niniejszym artykule skupiono się na sprawozdaniach finansowych sporządzanych przez podmioty przed przeprowadzeniem audytu zewnętrznego.

2. Standardy rachunkowości

Pierwszym badanym w literaturze czynnikiem mającym istotny wpływ na jakość sprawozdawczości finansowej jest poziom zgodności sprawozdań ze standardami rachunkowości. Ponieważ dwa główne systemy standardów rachunkowości, MSSF

i US GAAP, dość szczegółowo definiują cechy jakościowe użytecznych informacji finansowych i podkreślają znaczenie jakości informacji, prowadzi to do założenia, że poziom zgodności z tymi standardami powinien być wyznacznikiem poziomu jakości sprawozdawczości. Aby to zweryfikować, może być przydatna analiza wyników badań (W. Newman i in. 2016). Autorzy dokonują przeglądu literatury, aby określić, czy i jak przyjęcie MSSF zwiększa FRQ. W ich artykule stwierdza się, że chociaż ta dziedzina badań została już dogłębnie opisana, istnieją niejednoznaczne dowody na to, jak przyjęcie MSSF wpływa na jakość sprawozdawczości. Autorzy podkreślają, że poprzednie prace, które określały tę zależność, analizowały głównie sytuację w krajach rozwiniętych. Badania skoncentrowane na krajach słabiej rozwiniętych nie wykazały istotnego związku. Wniosek jest taki, że FRQ zależy od wielu czynników. Podobne wnioski wyciągają (E. T. De George i in., 2016) Zwracają oni uwagę, że trudno jest określić, czy rosnący poziom jakości sprawozdawczości jest efektem przyjęcia MSSF, czy też ewentualnych innych zmian instytucjonalnych zachodzących w tym samym czasie. Na podstawie przypadków włoskich z lat 2005-2008 (Cameran, 2014) spadek jakości raportowania jest faktem w przypadku podmiotów nienotowanych na giełdzie. Autorzy przedstawiają, że w tym przypadku MSSF, pozwalając na bardziej elastyczne podejście do raportowania, powoduje wykorzystywanie regulacji we własnym interesie. W tej części artykułu konkluzja jest taka, że zgodność z MSSF nie jest definicją wysokiej jakości sprawozdawczości finansowej, a jej wpływ na tę jakość zależy od wielu różnych czynników. Skutki różnią się zwłaszcza w krajach rozwiniętych i słabiej rozwiniętych.

3. Audyt wewnętrzny

Kolejnym czynnikiem wpływającym na jakość sprawozdawczości jest audyt wewnętrzny, który można uznać za mechanizm ładu korporacyjnego. Pierwszym wartym wspomnienia badaniem jest praca (Abbott i in., 2016). Autorzy opisują wpływ jakości funkcji audytu wewnętrznego (IAF – internal audit function) definiowanej jako jej kompetencje i niezależność – w odniesieniu do przykładów z firm amerykańskich. Podkreślają rolę niezależności audytora wewnętrznego, wyjaśniając, że inne jego kompetencje mogą pozwolić na wykrycie błędów, ale niezależność jest kluczowa w sensie podejmowania odpowiednich działań. Wnioskują, że jakość sprawozdawczości w dużym stopniu zależy od niezależności audytora. Inne badanie dotyczyło niemieckich spółek giełdowych (M. Gross i in., 2017). Jego wyniki są na ogół zgodne z tymi z USA. Autorzy zauważają, że wysoka jakość audytu zapewnia lepsze zarządzanie dochodami, co oznacza poprawę jakości sprawozdań. Formułują również inne sugestie, takie jak korzyści płynące z certyfikatów dla pracowników IAF, które pozytywnie wpływają na ich wyniki, a także na jakość raportowania. Organy regulacyjne mogłyby rozważyć wprowadzenie obowiązkowej certyfikacji w tej dziedzinie. Badanie (Bajraa i in., 2018) dotyczyło również audytu wewnętrznego, ale skupiało się na komitetach audytu. Wyniki wskazują, że jakość informacji zależy od kompetencji i skuteczności komitetu audytu. Jednak fakt obecności komisji, co ciekawe, wpływa negatywnie na poziom jakości. Tłumaczy się ten fakt tym, że istnienie komitetu audytu nie wystarczy do poprawienia jakości sprawozdawczości, jeśli kompetencje komitetu nie są wystarczające. Podsumowując – wpływ ładu korporacyjnego na jakość informacji sprawozdawczej jest niekwestionowana. Jednak samo istnienie komitetów audytu wewnętrznego nie wystarczy, aby zapewnić lepszą jakość

sprawozdawczości. Audytorzy muszą mieć silne kompetencje i niezależność, przy czym ta ostatnia cecha jest kluczowa.

4. Zadłużenie

Większość badań dotyczących relacji między długiem a jakością sprawozdawczości dotyczy wpływu jakości sprawozdawczości na koszt długu. Nie jest to w tej formie zbieżne tematem tej pracy, jednak warto zbadać potencjalną odwrotną zależność. Badania (Hasik, 2018) koncentrują się na wpływie zmian struktury zadłużenia w polskich spółkach giełdowych w latach 2006-2017. W tym okresie nastąpił znaczący wzrost zadłużenia w formie obligacji polskich spółek. Rzeczywistość gospodarcza sugeruje, że zwiększanie zadłużenia rynkowego w miejsce kredytów bankowych powinno wiązać się z lepszą jakością sprawozdawczości. Obniżyłoby to koszt długu, zmniejszając ryzyko postrzegane przez inwestorów rynkowych. Jednak badanie dostarcza dowodów, że wzrost jakości sprawozdawczości (w zakresie ujawnień) nie wzrastał wraz z tempem wzrostu zadłużenia z tytułu obligacji. Kolejnym badaniem zadłużenia jako czynnika oddziałującego na jakość sprawozdawczości jest badanie przeprowadzone na portugalskich przedsiębiorstwach na podstawie danych z lat 2013-2015 (Paiva, 2018). Autor przeanalizował jakość raportowania pod kątem wygładzania dochodów (earnings smoothing), uznaniowych rozliczeń międzyokresowych biernych oraz terminowości ujawnień. Dowody wskazują, że wzrost zadłużenia jest sygnalizatorem wzrostu jakości sprawozdań. Przy tym obaj autorzy sugerują potrzebę dalszych badań na większej liczbie typów podmiotów, a także przeprowadzenia badań w kontekście międzynarodowym.

5. Inne czynniki

Oprócz wymienionych powyżej, warto również opisać inne czynniki, takie jak kadencje dyrektorów, osobistą ideologię kierownictwa, reputację firmy czy innowacje. Są one przedmiotem stosunkowo nowych badań.

Pierwszy badany czynnik (Kim, Sun, 2014) to kadencja dyrektora, czyli okres, przez jaki obecny dyrektor pracuje w zarządzie. Opierając się na koreańskich spółkach giełdowych, autorzy badają jakość informacji sprawozdawczych pod kątem uznaniowych rozliczeń międzyokresowych, trwałości zysków i współczynnika reakcji na wyniki. Ich ustalenia wskazują na pozytywny związek między stażem dyrektorów a jakością sprawozdań. Najbardziej prawdopodobnym wyjaśnieniem jest to, że korzyści wynikające z długiej kadencji to doświadczenie i wiedza dyrektorów. Niniejsze badanie jest pierwszym i na razie jedynym studium takiej zależności. Przydatne jest prowadzenie podobnych badań w kontekście międzynarodowym, jak również, zgodnie z sugestiami autorów, przy użyciu różnych metod określania jakości sprawozdawczości.

Stosunkowo nowe badania (Notbohm i in., 2019) poruszają jeden z czynników specyficznych dla zarządu – osobistą ideologię kierownictwa. Ideologię rozpatruje się przede wszystkim w kategoriach konserwatyzmu. Korzystając z danych Federalnej Komisji Wyborczej USA, autorzy weryfikują dwie hipotezy: (1) poziom zarządzania dochodami jest niższy w firmach, których menedżerowie reprezentują bardziej konserwatywną ideologię oraz (2) firmy te w mniejszym stopniu zarządzają dochodami. W tym przypadku wyniki wydają się zgodne z intuicją, że konserwatyzm prowadzi do dostarczania dokładniejszych informacji.

Jest to w miarę oczywiste, jeśli chodzi o rachunkowość ogółem, jednak zdaniem autora wpływ samej ideologii menedżerów nie był tak oczywisty i wart potwierdzenia.

Badacze (Cao i in., 2012) zadają pytanie, czy reputacja firmy ma znaczenie dla poziomu sprawozdawczości finansowej. Reputacja jest czynnikiem, który silnie determinuje pozycję podmiotu na rynku. Aby sprawdzić związek z jakością sprawozdawczości finansowej, autorzy wykorzystują wyniki z listy najbardziej podziwianych firm świata Fortune (Fortune's World's Most Admired Companies). Jakość sprawozdawczości mierzy się na podstawie długości kadencji dyrektora generalnego, ładu korporacyjnego i stawek opłat za audyt wraz z uznaniowymi rozliczeniami międzyokresowymi biernymi dopasowanymi do wyników. Autorzy udowadniają pozytywny związek między reputacją a jakością sprawozdawczości. Reputacja firmy może wzmocnić ład korporacyjny, prowadząc do ograniczenia problemów agencyjnych.

Jakości sprawozdawczości dotyczy jeszcze jedna interesująca relacja – dotycząca innowacji. Badanie (Lobo i in., 2018) pokazuje, że innowacje negatywnie wpływają na poziom sprawozdawczości. Wyjaśniają, że powodem jest fakt, że działania innowacyjne wiążą się z funkcjonowaniem w mało przejrzystym środowisku. Podmioty mogą to zatem wykorzystać w zarządzaniu swoimi dochodami. Warto przy tym zauważyć, że innowacyjne firmy są narażone na większe ryzyko biznesowe, a niższa jakość sprawozdawczości stanowi kolejny czynnik ryzyka dla potencjalnych inwestorów.

6. Podsumowanie

Artykuł ukazuje różnorodność czynników wpływających na jakość sprawozdawczości finansowej. Stosunkowo nowe badania ukazały więcej czynników z nią związanych i postawiły niektóre z nich w nowym świetle, jak np. standardy rachunkowości. Dodatkowo praca pozwala wskazać szersze pole do dalszych badań. Po pierwsze, mogących zweryfikować wpływ nowo przedstawionych czynników poprzez badania empiryczne. Po drugie, w niektórych przypadkach istnieje potrzeba zbadania czynników przy użyciu innych znanych metod określania jakości sprawozdawczości. Wreszcie, co leży w centrum zainteresowań naukowych autora, stworzenie zestawu warunków sprzyjających wysokiemu poziomowi sprawozdawczości.

Bibliografia:

1. Abbott L. J., Brian D.Y., Parker S. and Peters G.F. (2016), 'Internal audit quality and financial reporting quality: the joint importance of independence and competence' *Journal of Accounting Research* 54 (1).
2. Bajraa U. and Čadežc S. (2018), 'Audit committees and financial reporting quality: The 8th EU Company Law Directive perspective', *Economic Systems* 42, 151–163.
3. Cameran M., Campa D. and Pettinicchio A. (2014), 'IFRS adoption among private companies: impact on earnings quality'. *Journal of Accounting, Auditing & Finance* 29 (3), 278–305.
4. Cao Y., Myers L. A. and Omer T. C. (2012), 'Does company reputation matter for financial reporting quality? Evidence from restatements', *Contemporary Accounting Research* 29 (3), 956–990.

5. De George E. T., Li X. and Shivakumar L. (2016), ‘A review of the IFRS adoption literature’, *Review of Accounting Studies* 21, 898–1004.
6. Dechow P., Ge W. and Schrand C. (2010), ‘Understanding earnings quality: a review of the proxies, their determinants and their consequences’, *Journal of Accounting and Economics* 50, 344–401.
7. E. T. De George, X. Li, and L. Shivakumar, “A review of the IFRS adoption literature”, Rev. Account. Stud., vol. 21, no. 3. 2016.
8. Gros M., S. Koch, and C. Wallek, “Internal audit function quality and financial reporting: results of a survey on German listed companies,” J. Manag. Gov., vol. 21, no. 2, pp. 291–329, 2017.
9. Hasik W. (2018), ‘The impact of a debt mix changes on quality of financial reporting of public holdings – polish evidence’, *Transformations in Business & Economics* 17 (44A), 325-336.
10. Kim K. and Sun Yang J. (2014), ‘Director tenure and financial reporting quality: evidence from Korea’, *Review of Integrative Business Economic Research* 3 (1).
11. Lobo G. J., Xie Y. and Zhang J. H. (2018), ‘Innovation, financial reporting quality, and audit quality’, *Review of Quantitative Finance and Accounting* 51, 719–749.
12. Newman W., Edmore T., Milondzo. K. and Ongayi W. V. (2016), ‘A literature review on the impact of IAS/IFRS and regulations on quality of financial reporting’, *Risk governance*
& control: financial markets & institutions 6 (4).
13. Notbohm M., Campbell K., Smedema A. R. and Zhang T. (2019), ‘Management’s personal ideology and financial reporting quality’, *Review of Quantitative Finance and Accounting* 52, 521–571.
14. Paiva I. S. (2018), ‘Contracting debt and the quality of financial reporting in private firms’, *Contaduría y Administración* 63 (2), 1-18.

30. THE BENEFITS OF GROWING PLANTS IN A HYDROPONIC SYSTEM

Adam Zabor

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wydział Zarządzania
Email: adam.zabor@ue.wroc.pl

Abstract:

The first twenty years of the 21st century is a period when society focuses more and more on the problem of climate change. Pollution reduction is one of the main targets in various industries. New solutions in this area also apply to agriculture. Hydroponic cultivation of plants can become a tool for more efficient use of resources, such as water and electricity, as well as for reducing the amount of fertilizers used in agriculture. By potentially reducing costs, crop efficiency will be increased. On the other hand, the development of small stands for growing plants, which can be used even by home users, may allow the popularization of individual vegetable cultivation for own needs, even in highly urbanized areas.

The aim of this work is to discuss the basic costs of growing plants in a hydroponic system, compared to standard tillage. Thanks to this, it is possible to indicate a potential field for the development of hydroponics and the use of this method by different users.

1. Introduction

The word hydroponics comes from the two Greek words "hydro" – meaning water and "ponics" – meaning work. The concept of growing plants without soil, or just hydroponics, has been around for thousands of years. The Hanging Gardens of Babylon and the Floating Gardens of China are two of the oldest known examples of hydroponics. In modern times, around 1950, scientists have begun to experiment again on a large scale with the cultivation of plants without using soil. Since then, countries such as the Netherlands, Germany and Australia have used hydroponics to produce crops with satisfactory results.

Hydroponics is a method of growing plants using solutions of the minerals present in an aqueous solvent. Terrestrial plants placed in a hydroponic system absorb nutrients directly from the water with their roots. An example of a hydroponic system is shown in Fig. 1.

Figure 1. Hydroponic growing example, source: https://pixabay.com/

The development of hydroponics is part of the methods of dealing with climate change. This is because of two main reasons. First, hydroponics allows for more efficient use of plant growth resources, such as water and nutrients. Secondly, the use of hydroponics allows to grow plants in previously unfavorable areas and minimize the cultivation area. The latter fact makes cultivation possible even in highly urbanized areas, thus contributing to an increase in the amount of greenery in cities.

The above advantages of hydroponic cultivation and the opportunities it presents will be discussed in the main part of this paper. Possible difficulties and limitations in the use of hydroponics will also be indicated.

2. Material and methods

As a research method, the work uses a review of the literature on hydroponic cultivation and related topics. The text is based on positions from databases containing texts from international scientific journals or conference materials and on other Internet resources.

3. Results and discussion

First of all, it is worth presenting examples of the costs of cultivation, which can be reduced by the use of hydroponics.

An important aspect here is the use of water. Water is a resource that is used in very large amounts for cultivation. After [Simbeye, Zhao, Yang, 2014], the daily requirement for drinking water for one person is from two to four liters, and almost five thousand liters of water are needed for one day to produce food for one person. With standard soil cultivation, most of the water is wasted in the form of soaking up and flowing away to other places, or evaporation – not being used by plants. In the use of a hydroponic system, such losses do not occur at all, because water is dosed directly to the plant, or otherwise, the plant takes water in the required amount from the tank, from which the rest does not flow anywhere and remains usable all the time. Evaporation is also limited thanks to the use of an appropriate design. In addition, depending on the system, it is possible to recover the water by using reverse osmosis.

Together with water, nutrients are obviously essential for plant growth too. In the case of classic cultivation, the plant takes them from the soil. If the soil does not contain enough of them, it is necessary to apply additional fertilizers, which is currently done on a large scale. In this case, as is the case with water, these fertilizers not only go to the plant, but a significant part of them is wasted. They pollute surface waters and can then get to rivers or other natural water reservoirs, thus causing their degradation. In a hydroponic system, nutrients are added to the water from which the plants get them directly. These substances do not escape from the farming system. Therefore, in terms of fertilization, the use of hydroponics is characterized by both increased efficiency of the use of substances and no negative impact of fertilizers on the natural environment. There is also a third factor here, namely the lack of necessity to rotate crops. For field crops, it is often necessary to change the plant species in the same place from year to year due to soil degradation. An alternative is to use more fertilizers. Of course, in hydroponics, such a need does not arise due to the completely different specifics of growing. A related issue is the use of plant protection products. The creation of an aquatic farming system with greater plant isolation than standard tillage reduces the need for pesticides. Their possible use, in turn, does not involve their penetration outside the cultivation system, which eliminates negative effects on the environment, similar to those indicated for fertilization.

Another significant issue, which is an area both for saving and increasing the growth rate of plants, is lighting. Of course, classical cultivation does not involve the use of artificial lighting and the only source of light for plants in the field is the sun. Alternatively, artificial lighting is used in greenhouses. Adding artificial lighting to your hydroponic growing system can lead to benefits from a reduced growth period. There is great scope for optimizing the energy consumption of such lighting. Research show [Namgyel et al., 2018] that the use of an appropriate spectrum of light allows to optimize energy consumption in relation to the growth rate. This is because only selected wavelength ranges are absorbed by plant cells.

The devices managing the supply of nutrients are an important element of the hydroponic plant growing system. In order for the system to function properly and effectively, it is necessary to maintain an appropriate level of these substances or light. Depending on the level of advancement, hydroponic systems have different sets of sensors and controllers. In the scope of sensors, these may be sensors for water temperature, nutrient concentration, lighting. Data from these components are transferred to other devices managing the system. Minerals are of key importance and must be dosed in the right amount. If additional lighting is used, the system may contain artificial light sources that turn on when natural lighting reaches a certain (low) level of intensity.

It was the presence of the above-mentioned electronic devices that determined the largest source of costs in hydroponics so far. The necessary electronics were indicated as to the main disadvantage and the premise preventing the construction of hydroponic systems for individual users. Until now, large systems used by enterprises have dominated, thanks to the economy of scale effect, they could break down the cost of electronic devices into large cultivation sizes. However, the decreasing prices of sensors and microcontrollers from year to year mean that these devices do not constitute such a significant item in the costs of creating hydroponic cultivation. Thanks to this, it becomes possible to use hydroponics by individual users. There are already developed cultivation stations that can be placed, for example, in

a user's home. Examples can be found in the following works [Palande, Zaheer, George, 2018], [Nishimura et al., 2017].

Hydroponics also allows to save the space needed for growing. This is due to the fact that, contrary to standard cultivation, plants do not have to be arranged only on a horizontal surface (soil) and their arrangement can be made basically in any way, depending on the design of such a system. The second factor regarding the area, or rather the place of cultivation, is the possibility of placing the station in a private house or apartment, therefore even in the city center.

Plants commonly grown hydroponically include tomatoes, peppers, cucumbers, lettuce, and cabbage. However, the cultivation possibilities are not limited to these species. Experience has shown that it is possible to grow in this way also other, perhaps not very obvious plants, such as carrots or even potatoes.

4. Conclusion

In terms of cost, in the case of hydroponics, the key factors are energy, water, nutrient consumption and the cost of producing a growing station. Starting with the advantages, hydroponic cultivation allows for considerable water savings. This is due to its direct dosing to plants, without loss through soaking into the soil or evaporation. When it comes to nutrients, it is also possible to dose them correctly, which contributes to savings. Electricity consumption depends on the specifics of the system. It is relatively low if it is only used to power the sensors installed in the growing station. When additional lighting is used, energy consumption increases, but then the vegetation cycle of the plant is shortened, which allows for greater production efficiency.

A key factor in determining profitability is the cost of the rearing system/station itself. So far, scientific studies and other sources emphasize that high costs determine the profitability of using hydroponics only on a large scale, thus dedicating such systems mainly to large agricultural enterprises. However, the development of technology and the use of cheaper materials and devices allow for cost reduction. Thus, it becomes possible to popularize the use of hydroponic growing stations also by individual users.

Bibliography:

1. Hussain A., Iqbal K., Aziem S., Mahato P., Negi A.K. 2014. A Review On The Science Of Growing Crops Without Soil (Soilless Culture) – A Novel Alternative For Growing Crops. International Journal of Agriculture and Crop Science 7 (11):833–42.
2. Namgyel T., Khunarak C., Siyang S., Pobkrut T., Norbu J., Kerdcharoen T. 2018. Effects of Supplementary LED Light on the Growth of Lettuce in a Smart Hydroponic System. 2018 10th International Conference on Knowledge and Smart Technology: Cybernetics in the Next Decades, KST: 216–20.
3. Nishimura T., Okuyama Y., Matsushita A., Ikeda H., Satoh A. 2017. A Compact Hardware Design of a Sensor Module for Hydroponics. 2017 IEEE 6th Global Conference on Consumer Electronics, (Gcce):1–4.
4. Palande V., Zaheer A., George K. 2018. Fully Automated Hydroponic System for Indoor Plant Growth. Procedia Computer Science 129: 482–88.

5. Simbeye D. S., Zhao J., Yang S. 2014. Design and deployment of wireless sensor networks for aquaculture
6. monitoring and control based on virtual instruments. Computers and Electronics in Agriculture 102: 31–42.
7. http://www.fao.org/newsroom/en/news/2005/102877/

31. PROJECT IMPLEMENTATION CONTROL METHODS

Adam Zabor
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wydział Zarządzania
Email: adam.zabor@ue.wroc.pl

Abstract:

Project implementation control systems aim to minimize the differences between project planning and its implementation, and thus allow the achievement of the assumed project objectives. Some of the methods focus on single goals achieved by the project, while other systems combine the ability to control two or more goals, such as appropriate time, costs, scope. Along with the detail of control, the costs of its implementation also increase, which means that it is impossible to develop one universal method of control for each project. Its optimal selection is dictated by factors such as the complexity of the project, the type of activities performed or the specificity of the entity implementing the project.

The aim of this study is to present an overview of the currently proposed methods in this field based on the literature, together with an indication of their basic advantages and disadvantages.

1. Introduction

A project is defined as a temporary endeavor undertaken to create a unique product or service. A similar definition is contained in the guide issued by the Project Management Institute [PMI, 2017]. The fact of being a temporary endeavor implies that each project has a time-bound start and end. On the other hand, uniqueness indicates differences in the product or service developed as part of the project in relation to those existing on the market and the specificity of activities undertaken for this purpose.

It is not difficult to see that in practice, the implemented projects differ significantly in many aspects. These differences may relate, for example, to:

- scope,
- complexity,
- budget,
- duration,
- size of the implementing entity.

The fact that projects are unique does not mean that there are no universal methods of managing them. One of the aspects of project management is the control of their implementation. There are also many methods in this field. Project implementation control systems are to minimize the differences between project planning and its implementation, and thus to achieve the assumed goals.

2. Material and methods

As a research method, the work uses a review of the literature on project implementation control and related topics. The text is based on positions from databases containing texts from international scientific journals or conference materials and on other Internet resources.

3. Results and discussion

As already mentioned, the control systems in the project aim to minimize the differences between the planned values and those achieved during its implementation and thus allow the achievement of the assumed goals. Many methods have been developed in this area and have been verified in practice, and some of them have had their new, improved versions.

The early methods were mainly used to visualize and optimize the project duration, thus focusing on the planning aspect of project management. Examples of traditional methods include the Gantt chart, the critical path method (CPM), and the PERT - Project Evaluation and Review Technique (PERT) method.

A Gantt chart is a type of bar chart illustrating a project schedule, named after its inventor, Henry Gantt, who designed such a chart in the 1920s. The bars show specific actions following each other, and their length is proportional to the time allocated to the performance of individual tasks. Newer versions of the Gantt chart also show the dependency relationships between activities and the current state of the schedule. Nowadays, the Gantt chart is not a separate method and is one of the tools used in other project management methods, including their control.

CPM, or the critical path method, is an algorithm for planning activities in a project. It is commonly used in conjunction with the Project Planning and Control (PERT) method. The critical path is defined as the longest series of consecutive project activities. The duration of these activities, therefore, determines the duration of the entire project. Activities on the critical path should be the focus of the project manager's attention. CPM was developed in the 1950s. The method itself, like the Gantt chart, is not currently used in project control, but the assumptions derived from it are the basis for modern solutions.

PERT is a method of analyzing tasks related to the execution of a given project, in particular the time needed to complete each task and determining the minimum time needed to complete the entire project. It includes uncertainty, making it possible to plan a project without knowing exactly the details and duration of all activities. It is a more event-oriented technique than an exact beginning and ending. It is used more often in those projects where time, not cost, is the main consideration.

For the correct use of the PERT method, it is necessary to distinguish the so-called Work Breakdown Structure – WBS. A WBS provides the project manager and team with the ability to break down the summary of the overall scope of a project into smaller, more manageable units of work or tasks. This breakdown may contain more levels of detail than the project goal and individual tasks, such as the level of work packages, but discussing WBS in detail would be a broad topic. WBS has been studied by many researchers and more information on this can be obtained, for example, in [Landford and McCann, 1983] or [Globerson 1994]. The WBS should contain a complete list of all the work packages required to complete the project.

The use of WBS does not only concern the PERT method; hence this issue is important in understanding the issue of project control or project management in general. It is also used in other methods discussed in this work. An advantage of PERT is the fact that it clearly presents the critical tasks and the relationship between them. This should translate into a shorter project duration. The disadvantages of PERT are such problems as the possibility of multiple activities in the project and the relationships between them, calculated sometimes in

the hundreds or thousands. This causes a large expansion of data illustrating the project, which makes it difficult to interpret them. Thus, the use of PERT in complex projects will not always be justified.

Currently, the dominant methods used in the control of project implementation are methods based on the obtained value (EVM/EVA - earned value method/earned value analysis). Its various modifications are the subject of recent research, even though the EVM methodology itself was developed relatively long ago.

EVM, understood as Earned Value Management, is a methodology that has been used since the 1960s. The US Department of Defense proposed it as the standard method for measuring project completion. The system is based on a set of simple measures to assess the overall condition of the project. The values of these indicators serve as early warning signals to quickly spot problems in project implementation. This can be summarized by quoting from [Vanhoucke, 2012] that the purpose of EVM is to provide project managers with answers to questions such as:

- What is the difference between budget and actual costs?
- What is the current state of the project? Is it ahead of schedule or late?
- Considering the current results of the project, what is the expected remaining time and cost for its implementation?

The description of EVM was included in the first PMBOK guide from 1987 and was later expanded in subsequent editions. In the latest edition of PMBOK, EVM is mentioned as one of the main tools and techniques used in project cost control processes. A comparison of project control methods with the use of EVM has been described in [Colin, Vanhoucke, 2014].

The above information is a summary of the most known control methods in projects. An interesting classification of these methods, which also includes other tools not described above, was presented in a review from 2006 [Rozenes et al., 2006]. Therefore, it does not contain the latest solutions, but it is worth mentioning that the methods are divided into one-dimensional methods and multidimensional.

Among the one-dimensional methods, the authors indicate:

- project scope management,
- SVA,
- LOB.

Whereas the multivariate methods are:

- earned value (EV),
- TQM, statistical project control tool (SPCT)
- theory of constraints (TOC): critical chain (CC)
- multidimensional project control system (MPCS)

A brief overview of selected items from the classification is presented below. A detailed description of all these methods does not seem necessary for this work. The purpose of discussing them is mainly to look at the specific division proposed by the authors.

Project scope management is a method recommended by the Project Management Institute – not the only one, of course, as it also includes, for example, EVM. Scope management refers to a set of processes that ensure the accurate definition and subsequent mapping of the scope

of a project. Scope management techniques enable project managers and supervisors to allocate enough work to each activity to complete the project successfully. This is done based on an assessment of which activities do and which do not belong to the scope of the project. There are six main steps in the scope management process, namely: Scope Planning, Requirements Collection, Scope Definition, Work Breakdown Structure (WBS), Scope Verification and scope control. Scope management is not a difficult tool to implement, but it does require a relatively large investment in use.

SVA, on the other hand, is a method based on the financial aspect of the project. Shareholder value analysis deals with the relationship between the present market value of the debt needed to finance a project and the net present value (NPV) of the project. The use of SVA measures is recommended during the project life cycle at each milestone.

LOB – line of balance – is another noteworthy method used in construction projects. LOB is the control process for collecting, measuring, and presenting time, cost, and execution data – measured against a specific plan. The principle, therefore, does not generally differ from EVM, but the feature of LOB is its use in construction, where the project includes blocks of repetitive works. Examples include construction sites such as roads, pipelines, tunnels, railroads and skyscrapers – where the subsequent stages of work are largely a copy of the previous ones. In view of the above, it is somewhat surprising to include LOB among the one-dimensional methods.

Among the multidimensional methods, the most known is EVM, described earlier. Further methods are to extend the control with quality aspects such as the TQM approach. Next is the critical chain (CC) method. It is a project planning and management method that emphasizes the resources (e.g. people, equipment, physical space) required to complete project tasks. CC differs from more traditional methods derived from the critical path and PERT algorithms, which emphasize task sequencing and rigid scheduling. The network of activities in the project is structured to keep the use of resources as even as possible throughout the duration of the project. This is to increase the efficiency of using these resources and minimize costs. The last method, MPCS, is a tool proposed in 2004 [Rozenes et al., 2004] based on a quantitative approach to identify deviations from the planning phase to the implementation phase. The assumption is that the current state of a project must be described in terms of performance, expressed as a vector that represents a multidimensional deviation from the global design control specification. This method has not gained much publicity and application.

In this approach, the conclusion is that one-dimensional project control systems, which are mainly used to assess the degree of achievement of one specific goal, are characterized by simple implementation. In some cases, one-dimensional systems can be used simultaneously to measure different targets, but this approach lacks an integrating factor.

4. Conclusion

Summing up the conclusions drawn from the review of the most popular methods of design control, it may be stated that there is no perfect universal tool in this area. Due to the diverse nature of the projects, the selection of the method must always take into account the project's features. There is a general relationship that the level of control detail will increase with the increase in the amount of expenditure required to conduct it. The main challenge in

this respect is to establish criteria for selecting control methods for the specific characteristics of the project. At the same time, new modifications of the already existing methods are constantly being developed, which is aimed at improving the effectiveness of control, understood as its better results in relation to the costs incurred.

The EVM methodology is now widely used and is a method in which we can see room for further improvement. It should be remembered that it will not be applicable everywhere. For example, in the case of construction projects with repetitive stages of work, the above-mentioned LOB method is effectively used.

Bibliography:

1. A guide to the Project Management Body of Knowledge (PMBOK guide). 2017. Project Management Institute.
2. Colin J., Vanhoucke M. 2015. A comparison of the performance of various project control methods using earned value management systems. Expert Systems with Applications 42: 3159–3175
3. Globerson S. 1994 Impact of various work-breakdown structures on project conceptualization. International Journal of Project Management 12 (3) 165-171
4. Lanford H. W., McCann T. M. 1983. Effective planning and control of large projects – using work breakdown structure. Long Range Planning 16 (2): 38-50.
5. Pellerin R., Perrier, N. 2019. A review of methods, techniques and tools for project planning and control. International Journal of Production Research 57 (7): 2160–2178.
6. Rozenes S., Vitner G., Spraggett S. 2004. MPCS: Multidimensional Project Control System. International Journal of Project Management 22 (2): 109-118.
7. Rozenes S., Vitner G., Spraggett S. 2006. Project control: literature review. Project Management Journal 37 (4): 5-14.

32. OCENA POZIOMU ZADOWOLENIA KLIENTA ORGANIZACJI USŁUGOWEJ

Mgr inż. Paulina Zator
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wydział Zarządzania
ul. Komandorska 118/120, 53-345, Wrocław
Email: paulina.zator@gmail.com

Słowa kluczowe: klient, zadowolenie klienta, badanie satysfakcji klienta, usługa, jakość, organizacja usługowa, zarządzanie jakością

1. Wstęp

Organizacje usługowe dążąc do maksymalizacji zysku sięgają do różnorodnych metod konkurowania o klienta. Najpopularniejszy jak dotąd instrument oddziaływania na klienta, jakim jest cena traci na znaczeniu, jak również pozycja marki (reklama, promocja) nie gwarantuje osiągnięcia trwałej przewagi konkurencyjnej. Koniecznym staje się, zatem szukanie innych instrumentów walki o klienta. Przedsiębiorstwa usługowe powinny intensyfikować działania uwzględniające potrzeby aktualnego i potencjalnego klienta oraz traktować go jako inwestycję, mogącą przynieść firmie szereg korzyści, przede wszystkim o charakterze finansowym [Rudawska, 2000].

Niezmiennie najistotniejszą formą konkurowania na współczesnym rynku jest jakość świadczonych usług. Daje ona solidną podstawę do budowania trwałych więzi z klientami. Stwierdzenie to odnosi się głównie do usług dobrowolnie nabywanych przez klientów, dla których jakość warunkuje decyzję wyboru i zakupu. Świadomość tego, w jakim stopniu wyniki oceny poszczególnych wymiarów danej usługi determinują wybór usługodawcy, daje możliwość lepszego dostosowania oferty usługodawcy do oczekiwań aktualnych i potencjalnych klientów oraz daje większą szansę zdobycia przewagi konkurencyjnej na rynku [Stoma, 2012]. Podążając za J. M. Juranem, jednym z głównych twórców koncepcji zarządzania jakością, twierdzącym, że „jakość to stopień, w jakim określony wyrób zaspokaja potrzeby określonego nabywcy", należy zauważyć, że centralne miejsce w procesie kształtowania jakości zajmuje klient. Dodatkowo na ocenę jakości wpływa zróżnicowanie pod względem oczekiwań oraz preferencji poszczególnych użytkowników, co utrudnia jednoznaczne zrozumienie ich potrzeb. Zatem to właśnie zaspokajanie preferencji i oczekiwań klientów determinuje znacząco jakość świadczonej usługi.

Celem artykułu jest przedstawienie znaczenia badania satysfakcji klientów w organizacjach usługowych, a także przegląd wybranych metod i modeli oceny poziomu zadowolenia klienta z nabywanych usług wraz z wyszczególnieniem korzyści oraz ograniczeń wynikających z ich stosowania. Przytoczone rozwiązania mogą być z powodzeniem stosowane w organizacjach usługowych.

2. Satysfakcja klienta- pojęcie, przegląd modeli i metod oceny.

2.1. Pojęcie i istota satysfakcji klienta. Umiejscowienie satysfakcji Klienta w systemie zarządzania jakością

Satysfakcja klienta jest istotą funkcjonowania każdego systemu zarządzania jakością. Zgodnie z definicją polskiego wydania normy ISO serii 9000:2015 „satysfakcją (zadowoleniem) klienta" jest „percepcja klienta dotycząca stopnia, w jakim jego wymagania zostały spełnione". Satysfakcja klienta według zaleceń powyższej normy powinna być traktowana jako jeden z mierników efektywności funkcjonowania systemu zarządzania jakością [PN- EN ISO 9000:2015, PN-EN ISO 9001:2015].

Jeszcze szerzej o zadowoleniu klienta traktuje seria norm ISO 10001-2-3-4 mająca na celu pomóc organizacjom w zarządzaniu satysfakcją klientów. W normach znaleźć można m.in. wytyczne w zakresie planowania, projektowania, opracowywania, wdrażania, utrzymywania i ulepszania kodeksów postępowania dotyczących zadowolenia klienta, czy definiowania i wdrażania procesów monitorowania oraz mierzenia satysfakcji klientów.

Badanie satysfakcji klienta jest jednym z kluczowych wymagań strategii jakościowej TQM (ang. Total quality management) i polega na zbieraniu danych oraz informacji od klientów dotyczących poszczególnych komponentów oceny stanu jakości. Wyniki badań odzwierciedlają poziom satysfakcji, który określa stopień percepcji przez klienta spełnienia jego oczekiwań przez produkt oraz inne działania organizacji. Istotne jest dostrzeżenie możliwej różnicy pomiędzy spojrzeniem organizacji na jakość dostarczonego produktu a oceną tego produktu przez klienta. Zmienność satysfakcji klientów oraz wielość opinii wynikająca z indywidualizacji ich potrzeb i wymagań powoduje konieczność określenia sposobów monitorowania i mierzenia poziomu zadowolenia przez organizację.

2.2. Satysfakcja klienta w organizacjach usługowych

W literaturze ekonomicznej usługą określa się wykonywaną czynność lub produkt o charakterze niematerialnym, taki jak np. korzyść, czy użyteczność. W przypadku tym usługa jest tożsama z rezultatem pracy, czyli aktywnością związaną z jej świadczeniem. Natomiast tradycyjna definicja usługi opisuje ją jako działalność, która nie tworzy fizycznych produktów. Rezultatem usługi są produkty niematerialne, nie kwalifikujące się do magazynowania , czy transportu [Czuba, 2001].

Usługę można określić poprzez następujące cechy:

1. Usługodawca oraz usługobiorca są ze sobą związani podczas świadczenia usługi określonym miejscem i czasem.
2. Usługi są współtworzone przez usługodawcę oraz usługobiorcę. Produkty usług są unikalne ze względu na zachodzące podczas ich powstawania relacje.

Usługi cechują się wysoką intensywnością pracy. Niemożliwe jest ich wytwarzanie za pomocą efektu korzyści skali ze względu na występowanie sytuacji jednoczesnego wytwarzania i konsumpcji [Czuba, 2001].

W organizacjach usługowych niezwykle istotnym elementem wpływającym na zadowolenie klientów jest jakość obsługi klienta. Obsługa klienta w najprostszym ujęciu jest sztuką służenia klientowi w taki sposób, aby zdobyć i utrzymać swoje miejsce na rynku. Jej celem powinno być zrozumienie i zaspokojenie wszystkich potrzeb klientów przez każdego

pracownika organizacji. Ocena obsługi jest dokonywana przez klienta za każdym razem, gdy kontaktuje się on z przedsiębiorstwem [Wawak, 2006]. Efektywna jakość obsługi klienta oznacza nie tylko realizację potrzeb i wymagań klientów, ale również ich przewidywanie, a obecnie nawet ich przekraczanie, ponieważ zaskoczenie jest najlepszym czynnikiem pobudzającym. Zaskoczenie wywołuje silniejszą reakcję od biernego zadowolenia bądź niezadowolenia, w związku z czym ma większy wpływ komercyjny. Jednak oferowanie klientom więcej niż oczekują może być skuteczne tylko wtedy, gdy organizacja spełni wcześniej ich podstawowe wymagania [Shaw, 2001].

Z powyższych powodów istotne jest zdefiniowanie głównych elementów wpływających na jakość usługi, a tym samym powodujących satysfakcję klientów:

- elementy materialne, czyli pomieszczenia, urządzenia, sprzęt oraz wygląd personelu,
- solidność, rozumiana jako zdolność świadczenia usług w sposób niezawodny, dokładny i konsekwentny,
- szybkość reakcji, czyli terminowe świadczenie usług,
- pewność siebie- wykwalifikowany personel, zdolny do tworzenia atmosfery zaufania i poufności,
- empatia, czyli troska o klienta oraz indywidualne podejście do niego [Chabiera J., Doroszewicz S., Zwierzchowska A., 2000].

2.3. Cele prowadzenia oceny poziomu zadowolenia klientów

Pomiary i monitorowanie satysfakcji klienta powinny być dokonywane w następującym celu:

oceny przez klienta istniejących i nowych produktów,

- uzyskania informacji o specyficznych, istotnych z punktu widzenia klientów, działaniach organizacji, np. w zakresie obsługi klienta, ustalenia przyczyn utraty klientów lub udziału w rynku, określenia przyczyn reklamacji, monitorowania trendów,
- porównania oceny satysfakcji klientów firm konkurencyjnych [Cholewicka- Goździk K., 2013].

Powyższe cele są szczególnie istotnie z tego powodu, że przeciętna organizacja traci co roku kilkanaście procent dotychczasowych klientów i przeważnie nie wie których, kiedy i z jakiego powodu. Tymczasem utrzymanie klienta jest wielokrotnie tańsze od kosztu pozyskania nowego klienta. Ponadto lojalni klienci są skłonni zapłacić więcej znając walory naszej usługi i marki, a przede wszystkim ich rekomendacje i opinie są najbardziej skuteczną i efektywna formą promocji na rynku. Stale zmieniające się potrzeby klientów oraz rozwój rynku sprawiają, że identyfikacja oraz monitorowanie wymagań powinna być procesem ciągłym. Każda pojawiająca się potrzeba czy oczekiwanie klienta powinno być przeanalizowane przez organizację pod kątem możliwości jej spełnienia [Urbaniak M., 2004].

2.4. Przegląd metod i modeli badania satysfakcji klienta

W celu uzyskania wiarygodnych informacji dotyczących preferencji, wymagań, potrzeb oraz satysfakcji klienta konieczne jest zaprojektowanie odpowiedniego procesu badawczego umożliwiającego realizację założonych celów. Aby pomiar satysfakcji klienta

dostarczył jak najwięcej korzyści, a wyniki tego pomiaru były wiarygodne, należy uwzględnić poniższe zasady:

- pomiar powinien być prowadzony w sposób ciągły i trwale wbudowany w system zarządzania; pomiarów należy dokonywać w określonych odstępach czasu,
- pomiar powinien być sformalizowany, czyli zastosowane metody pomiaru powinny być jednoznacznie i formalnie określone, próbka do badania powinna być reprezentatywna,
- należy wybrać odpowiedni moment, w którym dokonuje się badania, uwzględniając charakter oferowanego produktu lub usługi [Giemza M., 2006].

W związku z powyższym kluczowy jest dobór odpowiedniej metody badawczej.
Metody badawcze można podzielić na dwie grupy- metody pośrednie i bezpośrednie.

2.4.1. Metody badania satysfakcji klienta

2.4.1.1. Metody pośrednie

Metody pośrednie omijają bezpośrednią opinię klientów, mierząc różne wyznaczniki satysfakcji zazwyczaj odzwierciedlające ich zachowania na rynku. Największą wadą, ale jednocześnie zaletą metod pośrednich jest fakt, że nie odzwierciedlają rodzaju ani natężenia emocji odczuwanych przez nabywcę. W celu oceny jakości dostarczanej usługi bardziej efektywna może okazać się zatem ocena pośrednia [Balon U., Dziadkowiec J., 2009].
Do metod pośrednich badania satysfakcji klientów zaliczyć można:

- metodę tajemniczego klienta „tzw. Mystery shopping" pozwalającą na ocenę poziomu realizacji usług przez niezależnych obserwatorów,
- analizę informacji handlowych od personelu pierwszego kontaktu z klientem (np. przedstawiciele handlowi, opiekunowie klientów) zarejestrowaną w dedykowanych systemach informatycznych, np. CRM,
- analizy skarg, reklamacji i innych zgłoszeń od klientów,
- analizy utrat klientów,
- analizy trendów sprzedaży i udziałów w rynku,
- analizy informacji pochodzących z przestrzeni publicznej, np. informacje w mediach, Internecie (fora dyskusyjne, blogi) [Cholewicka- Goździk K., 2013].

2.4.1.2. Metody bezpośrednie

Metody bezpośrednie pozwalają na dokonanie pomiaru percepcji klienta, na ile organizacja dostarcza pożądaną przez niego wartość za pomocą oferowanego produktu lub uslugi. Pozwalają one uzyskać informację na temat bezpośredniej reakcji klientów. Podstawową zaletą tej grup metod jest możliwość uzyskania opinii bezpośrednio od osób zainteresowanych, jednak mają tez one wiele wad. Stosowanie metod o charakterze bezpośrednim umożliwia wprawdzie lepsze poznanie odczuć klientów oraz ich konsekwencji rynkowych, jednak nie zawsze dostarcza obiektywnych rezultatów. Wynika to z faktu, że klient dokonuje oceny przez pryzmat swoich (często chwilowych) odczuć i w związku z tym jest źródłem subiektywnej informacji [Cholewicka- Goździk K., 2013].

Do najbardziej popularnych metod bezpośrednich badań oceny zadowolenia klientów można zaliczyć badania ankietowe i wywiady, w których wyróżnić można:

- wywiady „twarzą w twarz" dające możliwość bezpośredniego zadawania kompleksowych pytań i pozwalające na osiągnięcie wysokiego poziomu precyzji i wiarygodności udzielonych odpowiedzi,
- wywiady telefoniczne lub mailowe realizowane przez ankieterów i rejestrowane w odpowiednich systemach komputerowych, których główną zaletą jest natychmiastowa dostępność informacji, szybkość wykonania oraz duży zasięg terytorialny. Niewątpliwą wadą takiej techniki badania jest natomiast niski poziom zwrotu, możliwość niezrozumienia pytań przez respondenta oraz brak kontaktu wizualnego,
- ankieta internetowa umieszczona na stronie internetowej zapewniająca łatwa i szybką realizację badania oraz uniezależnienie od ankietera, natomiast implikuje wysokie prawdopodobieństwo niezrozumienia pytań oraz niski poziom zwrotu,
- grupy dyskusyjne i panele konsumenckie dostarczające mniej informacji niż wywiady indywidualne, ale pozwalające na konfrontację różnych opinii, które mogą być źródłem projektów doskonalących
- badania satysfakcji pracowników,
- metoda CSI (ang. Customer Satisfaction Index) [Cholewicka- Goździk K., 2013].
- Ze względu na częste stosowanie w organizacjach usługowych metodologii CSI poświęcono jej więcej miejsca w pracy.

Metoda CSI pozwala na analizę poziomu zadowolenia klienta pod względem każdej cechy istotnej z punktu widzenia satysfakcji klienta, jak i całości usługi. Badanie daje odpowiedzi na następujące pytania:

- jakie są oczekiwania klienta odnośnie usługi?
- które z tych oczekiwań mają największą wartość dla klienta?
- w jakim stopniu oferowana usługa spełnia te oczekiwania?
- w jakim stopniu konkurencja spełnia te oczekiwania?
- w które elementy należy inwestować i rozwijać?

Metodologia badania składa się z kilku następujących etapów:

- Etap I. Określenie klientów firmy. Etap ten polega na wyborze klientów, którzy będą objęci badaniem np. biorąc pod uwagę segmentację klientów oraz wyznaczeniu próby badawczej.
- Etap II. Wtórna eksploracja. Polega na dokonaniu analizy informacji dostępnych wewnątrz organizacji poprzez przeprowadzenie warsztatów z pracownikami firmy mających styczność z klientami i wpływającymi na jakość produktu (dział sprzedaży, marketingu, produkcji) oraz wywiadów indywidualnych z klientami. Etap ten ma na celu zdefiniowanie cech, które mają być oceniane przez klientów oraz wyeliminowanie niepotrzebnych elementów badania.
- Etap III. Budowa kwestionariusza. Podczas tego etapu tworzony zostaje kwestionariusz do badania poprzez umieszczenie odpowiednich czynników satysfakcji klientów dających się zwymiarować za pomocą skali Likerta. Skala ta składa się najczęściej z pięciu (lub innej nieparzystej liczby) odpowiedzi ułożonych w porządku

od stopnia całkowitej akceptacji do całkowitego odrzucenia. Badany określa, w jakim stopniu zgadza się z danym twierdzeniem. Respondenci dodatkowo nadają zdefiniowanym czynnikom wagi, co w rezultacie powoduje, że otrzymana ocena konkretnego czynnika jest miarą ważoną.

- Etap IV. Prezentacja i analiza wyników. Po przeprowadzeniu badania wśród klientów uzyskiwany jest jego wynik. Wynik przeprowadzonego badania jest średnią z ważonych ocen wszystkich czynników ocenionych przez wszystkich respondentów. Metoda CSI pozwala na stworzenie macierzy czynników satysfakcji (mapy czynników satysfakcji, tablicy konceptualnej), będącej układem współrzędnych o osiach wyrażających ważność kryteriów oraz zadowolenie respondentów, na którym po zrealizowaniu badania zaznacza się miejsca, w jakich znajdują się poszczególne, wyodrębnione kryteria satysfakcji (rys. 1). Tablica ta pozwala przede wszystkim na szybką wizualną identyfikację kryteriów wymagających natychmiastowej poprawy – czyli o wysokiej ważności dla klientów ale nisko ocenianych („czynniki zaniedbane"), jak również: małoważnych i nisko ocenianych („czynniki nieistotne"), mało ważnych ale ocenianych wysoko („czynniki przeinwestowane") oraz najmocniejszych stron danej organizacji, czyli kryteriów ważnych i wysoko ocenianych Analiza wyników pozwala na wskazanie obszarów wymagających zmian i poprawy[Studolny P., 2007].

Rysunek 1. Macierz satysfakcji klienta metodą CSI
Źródło: opracowanie własne na podstawie [Rodriquez F., 1999].

Zaletą opisanej metodologii jest jej prostota oraz niski koszt badania. Pozwala ona na syntetyczną ocenę jakości usług oraz ocenę dynamiki zmian. Systematyczne (np. raz do roku) monitorowanie ogólnego wskaźnika satysfakcji klienta, ale także, w przypadku bardziej szczegółowej analizy – szczegółowych wskaźników satysfakcji dotyczących wyodrębnionych kryteriów oraz porównywanie wskaźników własnych i odnoszących się do konkurencji (może to mieć miejsce tylko w przypadku szerszych zakresowo badań, obejmujących także pytania do respondenta o ocenę w tej samej skali kryteriów satysfakcji największych konkurentów danej organizacji), umożliwia organizacjom zdobycie bezcennych informacji o poziomie zadowolenia swoich klientów, obszarach ich niezadowolenia oraz pozwala na szybką reakcję, szczególnie w przypadku niekorzystnych zmian [Hall H., 2013].

Ograniczenia badania wynikają głównie z dużej jego wrażliwości na błędy wynikające z nieprawidłowości ankiety. Brak uwzględnienia inherentnej cechy jakości usługi zaburza cały wynik badania. Błędy w uzyskaniu rzetelnych wyników badania mogą wynikać także ze względu na nieprawidłowości w przeprowadzeniu badania, takie jak zły dobór próby, niski zwrot odpowiedzi, czy niepełne lub nieprawidłowe odpowiedzi wynikające z niezrozumienia pytań przez respondentów. Kluczowe zatem w osiągnięciu dokładnych i prawdziwych wyników badania są dobór cech jakości usługi oraz budowa kwestionariusza [Hall H., 2013].

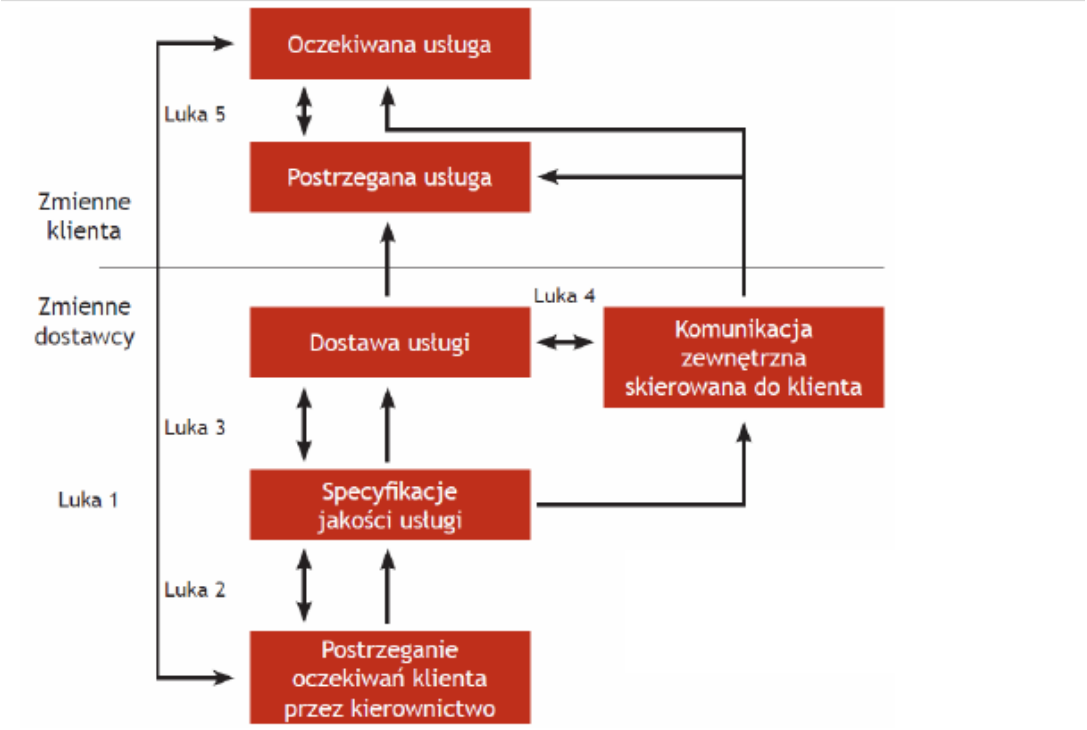
2.4.2. Modele opisujące satysfakcję klienta

Z uwagi na to, że jakość usług jest pojęciem wielowymiarowym i trudnym do jednoznacznego opisania, podlegającym opiniom subiektywnym, stworzono różne modele służące ocenie jakości usług oraz opisowi zadowolenia klientów.

Poniżej przedstawiono krótką charakterystykę dwóch najczęściej stosowanych w praktyce modeli.

2.4.2.1. Model jakości usług (model luk)

Punktem wyjścia do stworzenia tej koncepcji stało się założenie, iż ocena jakości usługi dokonywana przez klienta wynika z rozbieżności między jego oczekiwaniami i spostrzeżeniami, które to wpływają na obniżenie jakości świadczonych usług. Wyodrębnione w modelu luki wynikają z defektów kolejnych etapów przygotowania i świadczenia usługi, co oznacza że podczas całego procesu świadczenia usługi mogą powstawać pewne rozbieżności pomiędzy usługodawcą a usługobiorcą, co przedstawione zostało na schemacie 1 [Parasuraman A., Zeithaml V.A., Berry L.L., 1985].

Schemat 1. Model luk

Źródło: Opracowanie własne na podstawie [Bugdol M., Papaj T., 2008].

Powyższy rysunek należy rozumieć w następujący sposób:

- Luka I – różnica między oczekiwaniami klienta a oceną dokonana przez kierownictwo (organizacja nie rozumie klienta). Powstaje ona w trakcie ustalania przez menedżerów wymagań stawianych wobec usługi przez konsumentów. Powodem tej rozbieżności jest przede wszystkim niepełna wiedza, jaką dysponują usługodawcy na temat potrzeb i preferencji klientów.
- Luka II – jest różnicą między oceną oczekiwań przyjętą przez kierownictwo a normatywną jakością usług. Luka ta powstaje w trakcie przekładania przez kadrę zarządzającą rozpoznanych oczekiwań i wymagań klientów na standardy i parametry usługi.
- Luka III – różnica pomiędzy przyjętą specyfikacją jakości (projektem usługi) a faktycznie osiągniętymi rezultatami (jej realizacją).
- Luka IV – stanowi różnicę między osiągniętą jakością a zewnętrzną komunikacją z klientem (wizerunkiem usługi).
- Luka V – jest sumą wszystkich czterech luk, czyli stanowi różnicę między oczekiwaniami odnośnie usługi a tym, co otrzymał klient (jego satysfakcją).

Zatem im więcej błędów popełnionych zostanie przez organizację we wcześniejszych etapach przygotowania i świadczenia usługi, tym większe będzie niedostosowanie jakości do wymagań i oczekiwań klientów. Należy więc podejmować ciągłe działania mające na celu likwidowanie źródeł wszystkich mogących wystąpić, w trakcie całego procesu świadczenia usługi, rozbieżności[Stoma M., 2012].

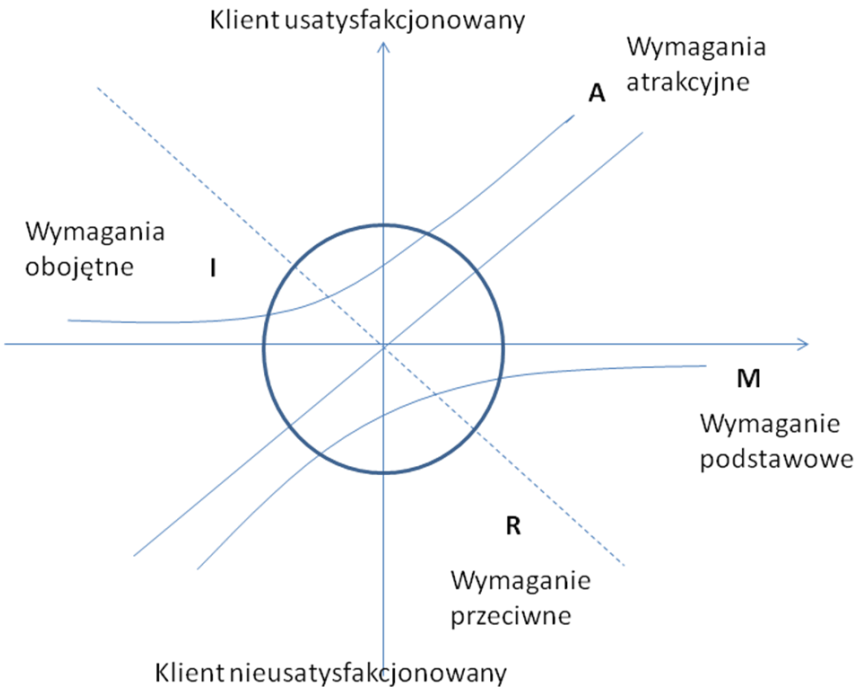
2.4.2.2. Model KANO

Model Kano opiera się na stwierdzeniu zauważonym przez jego autora, japońskiego eksperta i klasyka jakości Noriaki Kano, mówiącym że działanie organizacji związane z dążeniem do zaspokajania wymagań nie powinno polegać wyłącznie na bezkrytycznym wsłuchiwaniu się w głos klientów oraz maksymalizacji wszystkich parametrów jakościowych związanych z danym produktem. Należy skoncentrować się na takich wymaganiach i parametrach, których doskonalenie rzeczywiście wpłynie na wzrost satysfakcji oraz przyniesie wartość zarówno dla odbiorcy, jak i producenta. Oznacza to tak naprawdę ukierunkowanie nie tylko na potrzeby, ale również na problemy. U podstaw modelu leży założenie, że jakość nie ma charakteru jednowymiarowego. Biorąc to pod uwagę N. Kano zidentyfikował wymagania, których spełnienie, jego zdaniem, wpływa bezpośrednio na poziom satysfakcji klienta. Są nimi:

- Wymagania podstawowe (M), tzw. must be, stanowią grupę wymagań, których spełnienie zakłada się jako pewnik. Z ich istnienia klient nie zdaje sobie sprawy, ale są one krytyczne z punktu widzenia użyteczności produktu i wywierają silny wpływ na poziom zadowolenia. Ich spełnienie nie powoduje wzrostu satysfakcji klienta, ale niespełnienie wywołuje wzrost niezadowolenia, a nawet rezygnację z zakupu.
- Wymagania funkcjonalne (O), tzw. more is better, są wymaganiami oczekiwanymi, pożądanymi. Źródłem pozyskania wiedzy na ich temat jest sam klient, mający określoną wizję usługi lub produktu. Ich spełnienie powoduje wzrost satysfakcji, a niespełnienie spadek satysfakcji oraz niezadowolenie.

- Wymagania atrakcyjne (A), tzw. attractive, stanowią zbiór wymagań, których obecności się nie oczekuje, ale ich spełnienie wprawia klienta w zachwyt i daje mu miłe poczucie zadowolenia. Brak ich realizacji nie wywołuje niezadowolenia klienta, ale ich spełnienie wywiera duży wpływ na wzrost jego satysfakcji lub zachwyt. Jest to grupa wymagań szczególnie ważna. Ich doskonalenie dostarcza dodatkową wartość dla klienta i zachęca go do ponownego zakupu.
- Wymagania obojętne (I), tzw. indifferent, są wymaganiami o których istnienie w produkcie klient nie zabiega, jest mu wszystko jedno, czy są spełnione, czy nie. Ich obecność nie powoduje wzrostu satysfakcji, a ich brak nie powoduje jej zmniejszenia.
- Wymagania wątpliwe (Q), tzw. questionable, stanowią cechy, w stosunku do których trudno przewidzieć, kiedy stają się istotne dla klienta i kiedy ich obecność może wpłynąć na wzrost jego satysfakcji. Dzieje się tak w sytuacji, gdy klientowi podoba się zarówno obecność, jak i brak pewnej cechy wyrobu, często w zależności od okoliczności użytkowania.
- Wymagania przeciwne (R), tzw. reverse, są takimi cechami produktu, których przeciwieństwo jest dla klienta istotne. Ich brak podoba się klientowi, a ich obecność budzi niezadowolenie. Wymagania te są trudne do identyfikacji przez producenta lub usługodawcę, ale ich poznanie zapobiega wielu nietrafionym decyzjom przy projektowaniu produktu [Wiśniewska M., 2009].

  Opis modelu w podziale na poszczególne wymagania przedstawia poniższy rysunek.

Rysunek 2. Model Kano

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Wiśniewska M., 2009].

Wdrażanie modelu Kano przebiega kilkuetapowo. Realizacja poszczególnych kroków pozwala na wyodrębnienie i sklasyfikowanie wymagań klientów według opisanych powyżej kategorii. Prowadzi również do uzyskania odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu dane

wymaganie wpływa na rozmiar satysfakcji lub niezadowolenia z produktu lub usługi, w zależności od jego charakteru. Całość zwieńcza analiza portfolio satysfakcji klienta oraz wskaźnika poprawy, będącego odzwierciedleniem jakości postrzeganej przez klienta na tle wyrobów konkurencyjnych [Wiśniewska M., 2009].

Pierwszy etap stanowi identyfikacja wymagań atrakcyjnych dla klienta oraz takich, których brak szczególnie przeszkadza klientowi. Wymagania te można ująć w poniższym arkuszu [Wiśniewska M., 2009].

Rysunek 3. Arkusz atrybutów klienta

NAZWA WYROBU (PRODUKTU, USŁUGI) ……
1.
2.
3.
4.
5.
6.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Wiśniewska M., 2009].

Kolejnym etapem jest tworzenie pytań według kwestionariusza Kano. Wykorzystywane jest narzędzie służące do uzyskania odpowiedzi na pytanie, jaką wartość dla klienta ma dane wymaganie w przypadku, gdy zostaje ono spełnione oraz w sytuacji gdy brakuje tego wymagania. Wzór kwestionariusza przedstawiono na poniższym rysunku [Wiśniewska M., 2009].

Rysunek 4. Wzór kwestionariusza Kano

1.	**1.** ....
a) Odpowiada mi to, b) Tak musi być c) Jest mi to obojętne d) Mogę z tym żyć e) To mi nie odpowiada	a) Odpowiada mi to, b) Tak musi być c) Jest mi to obojętne d) Mogę z tym żyć e) To mi nie odpowiada
2.	**2.** ....
a) Odpowiada mi to, b) Tak musi być c) Jest mi to obojętne d) Mogę z tym żyć e) To mi nie odpowiada	a) Odpowiada mi to, b) Tak musi być c) Jest mi to obojętne d) Mogę z tym żyć e) To mi nie odpowiada

3. …… …… …… ……	**3.** …… …… …… ……
a) Odpowiada mi to, b) Tak musi być c) Jest mi to obojętne d) Mogę z tym żyć e) To mi nie odpowiada	a) Odpowiada mi to, b) Tak musi być c) Jest mi to obojętne d) Mogę z tym żyć e) To mi nie odpowiada

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Wiśniewska M., 2009].

Po zgromadzeniu odpowiedzi na pytania zawarte w kwestionariuszu, dostosowanym do charakteru wymagań, należy posłużyć się tabelą ewaluacji. Przykładową tabelę przedstawiono na rysunku 5. Pomaga ona w kategoryzacji rodzaju wymagania według przyjętego przez Kano podziału. Udzielone w kwestionariuszu odpowiedzi wskazują na symbol kategorii danego wymagania zgodnie z wymienionymi na wstępie opisu modelu (np. podstawowe, itp.). Na tym etapie każdy klient udziela swojej indywidualnej odpowiedzi [Wiśniewska M., 2009].

Rysunek 5. Tabela ewaluacji

		NEGATYWNA				
POZYTYWNA		1. Odpowiada	2. Musi być	3. Obojętne	4. Mogę żyć	5. Nie odpowiada
	1. Odpowiada	Q	A	A	A	O
	2. Musi być	R	I	I	I	M
	3. Obojętne	R	I	I	I	M
	4. Mogę żyć	R	I	I	I	M
	5.Nie odpowiada	R	R	R	R	Q

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Wiśniewska M., 2009].

Indywidualne odpowiedzi klientów gromadzi się w tabeli zbiorczej. Następnie sumuje się liczbę oddanych głosów. Kategorię wymagania określa się na podstawie największej liczby głosów przyznanych w ramach danego wymagania. Następny krok polega na uszeregowaniu wymagań klientów według priorytetów zgodnie z kluczem M>O>A>I. Oznacza to, że najpierw wypisujemy wszystkie wymagania z kategorią M, potem z O, następnie z A, na końcu z kategorią I. W tym wypadku pomija się wymagania z grupy Q i R. Takie uszeregowanie pomaga w ustaleniu priorytetów w przydzielaniu zasobów na rozwój określonej cechy produktu lub usługi [Wiśniewska M., 2009].

Mając na uwadze powyższe priorytety, przy podejmowaniu decyzji na temat rozwoju produktu, w pierwszej kolejności bierze się pod uwagę te jego cechy, które wywierają najsilniejszy wpływ na jakość postrzeganą. Należy zatem przede wszystkim dążyć do

spełnienia wymagań progowych, których brak powoduje niezadowolenia klienta (wymagania kategorii M). Jednocześnie należy poznać wpływ poszczególnych cech produktu na rozmiar całkowitej satysfakcji i na rozmiar niezadowolenia w przypadku braku spełnienia wymagania. Odbywa się to za pomocą wykorzystania prostego algorytmu służącego wyliczeniu poziomu satysfakcji [Wiśniewska M., 2009].

$$Rozmiar\ satysfakcji = \frac{A+O}{A+O+M+1}$$

oraz poziomu niezadowolenia

$$Rozmiar\ niezadowolenia = \frac{O+M}{(A+O+M+1)\cdot(-1)}$$

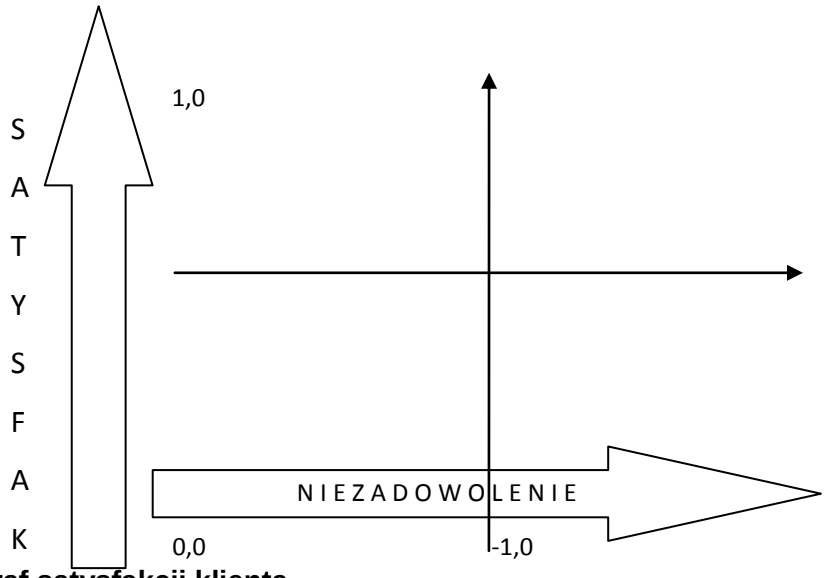
Dane do obliczeń można przedstawić w poniższej tabeli.

Rysunek 6. Zestawienie wyników badań kwestionariusza Kano

Atrybuty klienta	1	2	3	4	5	7		**OCENA ŁĄCZNA**	**(A+O)/ (A+O+M+I)**	**(O+M)/ (A+O+M+I) x (-1)**
									Rozmiar satysfakcji przy spełnieniu wymagania Y	**Rozmiar niezadowolenia przy braku spełnieniu wymagania X**

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Wiśniewska M., 2009].

Obliczenia te pozwalają na uzyskanie obrazu wpływu danej cechy na poziom satysfakcji i niezadowolenia, co można w łatwy sposób odzwierciedlić w prostym grafie (rysunek 7).

Rysunek 7. Graf satysfakcji klienta

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Wiśniewska M., 2009].

Następnym etapem jest wyznaczenie portfolio satysfakcji klienta poprzez znalezienie relacji pomiędzy ważnością danego wymagania dla klienta a poziomem satysfakcji, jaki odczuwa w stosunku do spełnienia danego wymagania w analizowanym produkcie lub usłudze. W tym celu można posłużyć się prostą skalą punktową, gdzie ważność 1 punkt będzie oznaczało nieistotność cechy, a maksimum skali największą ważność. W przypadku poziomu spełnienia danego wymagania należy postąpić analogicznie- 1 punkt przyznaje się w sytuacji całkowitego niezadowolenia a maksimum skali dla całkowitej satysfakcji. Wzajemne relacje tych wartości, poprzez znalezienie punktu na ich przecięciu, porównuje się z macierzą portfolio satysfakcji klienta i dokonuje interpretacji [Wiśniewska M., 2009].

Kolejno należy ustalić wskaźniki poprawy pozwalające na porównanie jakości produktu lub usługi z produktami konkurencji. Korzystając z zebranej już opinii na temat ważności poszczególnych cech (wymagań) i poziomu satysfakcji z ich spełniania, należy równolegle zapytać klientów o to, jak postrzegają spełnianie poszczególnych cech w produkcie konkurencyjnym. Wskaźnik poprawy oblicza się według prostego algorytmu:
QI= ważność x (ocena naszego produktu- ocena produktu konkurencyjnego)

Im wyższy jest uzyskany wynik, tym większą wartość konkurencyjną ma nasz produkt. Analizę najpierw wykonuje się oddzielnie dla każdego wymagania, następnie łącznie, uśredniając wyniki. Przy uzyskaniu wyniku niezadowalającego kierunek poprawy wyznaczają wartości cząstkowych wskaźników poprawy (dla poszczególnych wymagań) [Wiśniewska M., 2009].

Wykorzystywanie modelu KANO pozwala na lepsze poznanie wymagań klienta, szczególnie tych które warto w pierwszym rzędzie zaspokoić. Klasyfikacja wymagań na podstawowe, funkcjonalne oraz atrakcyjne pomaga skupić się na priorytetach i poznać, które z cech, przy stosunkowo niewielkim koszcie ich doskonalenia wpłyną bezpośrednio na wzrost satysfakcji i poprawę konkurencyjności produktu lub usługi. Zapobiega pominięciu cech, bez których klient nie wyobraża sobie danego produktu, a których brak będzie najbardziej narażał

producenta na straty. Wyodrębnienie wymagań obojętnych, wątpliwych i przeciwnych każe zwrócić uwagę na cechy o charakterze problematycznym. Ich nieprawidłowy i nieuzasadniony rozwój może spowodować nieprzewidywalne i niekorzystne sytuacje na rynku, takie jak na przykład spadek sprzedaży. Opisane narzędzie pozwala zatem na podejmowanie słusznych i bardziej przemyślanych decyzji biznesowych.

3. Podsumowanie

Niniejsza publikacja podkreśla, jak ważnym procesem dla współczesnych organizacji usługowych jest właściwe badanie oraz monitorowanie zadowolenia swoich klientów. Artykuł wskazuje kierunki działań, które powinny być podejmowane przez przedsiębiorstwa usługowe oraz może im pomóc w osiągnięciu zwiększenia zadowolenia klientów, zarówno obecnych, jak i przyszłych. W publikacji zwrócono uwagę, że dobór właściwych metod i narzędzi w tym obszarze pozwala na osiąganie takich korzyści jak poprawa jakości oferowanych usług, zwiększenie innowacyjności, czy osiągnięcie przewagi konkurencyjnej.

Bibliografia:

1. Balon U., Dziadkowiec J. (2009), Klient w organizacji zarządzanej projakościowo,CzasopismoZarządzanie jakością, Nr 1/2009, s.38-39.
2. Bugdol M., Papaj T. (2008), Zarządzanie Satysfakcją klienta. Europejski podręcznik praktyka. Warszawa.
3. Chabiera J., Doroszewicz S., Zwierzchowska A. (2000), Zarządzanie jakością. Poradnik menedżera, s. 206-207, Warszawa, wyd. Centrum Informacji Menedżera.
4. Cholewicka- Goździk K.(2013), Norma ISO 1004/2012, Czasopismo Problemy Jakości, nr 6/2013, s. 4-6.
5. Czuba M. (2001), Marketing usług. Teoria i praktyka, s.11-13, Katowice, Wydawnictwo TARA.
6. Giemza M. (2006), Wymiary satysfakcji klienta, [w:] Klient w organizacji zarządzanej przez jakość, s. 184, Kraków, red. T. Sikora.
7. Hall H. (2013), Zastosowanie metod NPS i CSI w badaniach poziomu satysfakcji i lojalności studentów, Czasopismo MODERN MANAGEMENT REVIEW, nr 1/2013, s. 56.
8. Norma PN- EN ISO 9000:2015 (2015), Systemy Zarządzania Jakością. Podstawy i terminologia. Warszawa, PKN
9. Norma PN-EN ISO 9001:2015 (2015), Systemy Zarządzania Jakością. Wymagania. Warszawa, PKN
10. Otto J. (2004), Marketing relacji. Koncepcja i stosowanie. s. 83, Warszawa ,Wyd. C. H. Beck.
11. Parasuraman A., Zeithaml V.A., Berry L.L. (1985), A conceptual model of service quality and its implications for future research, Czasopismo Journal of Marketing, Vol. 49, Fall, s. 41-50
12. Rodriquez F. (1999), Pomiar współczynnika zadowolenia klienta, (opracowanie: J. Jurkowski) Czasopismo Biuletyn Informacyjny Klubu Polskie Forum ISO 9000 nr 3.

13. Rudawska E. (2000), Rola jakości w kreowaniu lojalności klientów banków, w: Marketing usług profesjonalnych, s. 188,Poznań,pod red. K. Rogozińskiego, Akademia Ekonomiczna.
14. Shaw R. (2001), Nowe spojrzenie na marketing, s 67, Warszawa, Wydawnictwo Studio Emka.
15. Stoma M. (2012), Modele i metody pomiaru, jakości usług, s. 7-9, s. 40-43, Lublin, Wydawca Q&R Polska Sp. Z o.o.
16. Studolny P. (2007), Analiza satysfakcji i lojalności klientów bankowych, s. 69, Warszawa, Wyd. Cedewu.
17. Urbaniak M. (2004), Zarządzanie jakością. Teoria i praktyka. Warszawa, Wyd. Difin.
18. Wawak S. (2006), Zarządzanie jakością. s.7, Teoria i praktyka, wyd. II, Gliwice, wydawnictwo HELION.
19. Wiśniewska M. (2009), Rozpoznanie i zaspokojenie wymagań klienta z wykorzystaniem modelu Kano, s. 6-10, Czasopismo Problemy Jakości, 4/2009.

33. STOSUNKI POLSKO – UKRAIŃSKIE W KSZTAŁTOWANIU INTEGRACJI REGIONALNEJ W EUROPIE ŚRODKOWO – WSCHODNIEJ

mgr Jan Burbo
Uniwersytet Łódzki
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych
Email: jan@burbo.pl

1. Wstęp

Europa Środkowo-Wschodnia – nazwa stosowana dla określenia europejskich państw mających wspólne korzenie kulturowe i historyczne [Kłoczowski, 1998], a także wspólną przeszłość jako buforowe socjalistyczne republiki podlegające ZSRR lub będące jego częścią składową jako republiki radzieckie. Jest to zbitka dwóch określeń tej części Europy – geograficznego (Środkowa) i politycznego (Wschodnia). Międzymorze pokrywa się z wieloma definicjami tego obszaru. Jednym ze współtwórców tego określenia był Oskar Halecki. Stało się ono bardziej popularne od lat 80., gdy trzej intelektualiści (Milan Kundera, Czesław Miłosz i István Bibó) użyli go jako przeciwwagi dla terminu Europa Wschodnia [Szűcs , 1995].

Obecnie do tego regionu zalicza się:

- państwa Grupy Wyszehradzkiej (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry)
- państwa nadbałtyckie odłączone od ZSRR, będące niegdyś częścią lub dominium Rzeczypospolitej (Litwa, Łotwa, Estonia)
- państwa ruskie odłączone od ZSRR, będące niegdyś częścią Rzeczypospolitej (Białoruś, Ukraina)
- państwa powstałe z Jugosławii (Słowenia, Chorwacja, Bośnia i Hercegowina, Serbia, Czarnogóra, Macedonia Północna)
- pozostałe kraje bałkańskie (Albania, Bułgaria i Rumunia).

Łącznie do tego regionu zalicza się 18 państw (lub 19, wliczając także Kosowo, uznawane przez część państw świata) [http://www.wisłownik.pl]. Termin ten pojawia się w publikacjach Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, na przykład w *Mniejszości narodowe i religijne w Europie Środkowo-Wschodniej* P. Krasa i J. Kłoczowskiego, a także innych placówek naukowych. Używany był on także przez krzewicieli idei prometejskich i federalistycznych (Józef Piłsudski, Oskar Halecki i inni).

Europejska współpraca regionalno - terytorialna

Europejska współpraca terytorialna ma zasadnicze znaczenie zarówno dla tworzenia wspólnej europejskiej przestrzeni, jak i dla integracji europejskiej. Dzięki niej granice przestają być barierami, a Europejczycy zbliżają się do siebie i tym samym łatwiej jest rozwiązywać wspólne problemy, wymieniać się pomysłami i realizować wspólne cele strategiczne[1].

[1] Zobacz szerzej: Europejska Współpraca Terytorialna

Strategie makroregionalnej współpracy

"Strategia makroregionalna" to zintegrowany program przyjęty przez Radę Europejską, który ma szansę uzyskać również wsparcie Europejskich Funduszy Strukturalnych i Inwestycyjnych. Celem programu jest podjęcie wspólnych wyzwań dotyczących określonego obszaru geograficznego, obejmującego państwa członkowskie oraz kraje trzecie znajdujące się w tym samym obszarze, które dzięki temu mogą skorzystać z szeroko rozwiniętej współpracy na rzecz spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej.
UE wprowadziła dotychczas cztery strategie makroregionalne obejmujące kilka obszarów polityki:

- Strategia UE dla regionu Morza Bałtyckiego (2009)
- Strategia UE dla regionu Dunaju (2010)
- Strategia UE dla regionu adriatycko-jońskiego (2014)
- Strategia UE dla regionu alpejskiego (2015)

Wszystkie przyjęte strategie makroregionalne uzupełnia kroczący plan działania, który będzie regularnie aktualizowany w świetle pojawiających się potrzeb i zmieniających się okoliczności. Cztery strategie makroregionalne obejmują 19 państw członkowskich i 8 krajów spoza UE [Http//: www.uniaeuropejska.wikipedia[1]. Współpraca międzynarodowa
Unia Europejska dzieli się doświadczeniami dotyczącymi procesu rozwoju regionalnego z państwami spoza Unii Europejskiej[2].
Państwa członkowskie Inicjatywy Środkowoeuropejskiej

Inicjatywa współpracy Środkowoeuropejskiej[3] (ISE, ang. *Central European Initiative*, CEI) – zinstytucjonalizowana forma współpracy sub-regionalnej państw Europy Środkowej i Europy Południowo-Wschodniej zainicjowana w 1989 roku.
Inicjatywa Środkowoeuropejska wywodzi się z Inicjatywy Czterostronnej (*Quadragonale*), powołanej w Budapeszcie 11 listopada 1989 przez Austrię, Jugosławię, Węgry i Włochy. Po przystąpieniu Czechosłowacji w 1990 inicjatywa była znana jako *Pentagonale*, po przystąpieniu Polski w 1991 – Hexagonale. Pod obecną nazwą działa od 20 marca 1992 z inicjatywy Austrii.

Według Włoch, będących inicjatorem współpracy, ISE miała wypełnić lukę powstającą po rozpadzie bloku wschodniego, zapobiec ewentualnej hegemonii Niemiec w Europie Środkowej oraz ułatwić państwom postkomunistycznym rozwój współpracy z Zachodem. Celem ISE jest umacnianie spójności Europy, jej politycznej, gospodarczej i społecznej stabilności oraz bezpieczeństwa.

Działalność ISE obejmuje m.in.: konsultacje polityczne, wspieranie instytucji demokratycznych i przestrzegania praw człowieka, współpracę transgraniczną, realizację różnych zadań gospodarczych i społecznych. ISE koncentruje się zwłaszcza na popieraniu transformacji gospodarczej, społecznej i prawnej w państwach członkowskich oraz ich dążeń integracyjnych, na sprawach walki ze zorganizowaną przestępczością, odbudowie Bośni i Hercegowiny.

[2] Zobacz szerzej: Współpraca międzynarodowa, passim. 24.V.2020.
[3] Zobacz szerzej: www.inicjatywaśrodkowo-europejska , passim, data pobrania 23.V.2020.

Głównymi organami ISE są coroczne spotkania szefów rządów oraz spotkania ministrów spraw zagranicznych. W Trieście mieści się stały Sekretariat Wykonawczy ISE. Obecnie członkami ISE są Albania, Austria, Białoruś, Bośnia i Hercegowina, Bułgaria, Czarnogóra, Chorwacja, Czechy, Macedonia Północna, Mołdawia, **Polska**, Rumunia, Serbia, Słowacja, Słowenia, **Ukraina,** Węgry i Włochy. **Austria w 2018** roku opuściła Inicjatywę Środkowo-Europejską.

1.1. Pojęcia i definicje regionalizmu w relacjach polsko – ukraińskich

Regionalizm – element językowy, cecha językowa (cecha wymowy, wyraz, forma wyrazowa, konstrukcja) właściwa dla mowy mieszkańców pewnego regionu, występująca poza odmianę literacką danego języka Synonimem terminu „regionalizm" jest „prowincjonalizm" to drugie określenie jest jednak używane rzadko ze względu na towarzyszące mu ujemne nacechowanie.

Regionalizmy są zwykle dobrze osadzone w tradycji regionu, używane od wielu dziesiątków lat i spotykają się z aprobatą środowisk normatywistycznych Niektóre regionalizmy przenikają z czasem do języka ogólnego. Zachowanie regionalizmów uchodzi za świadectwo bogactwa języka, sprzyjające jego różnorodności, a także odzwierciedlenie historii i kultury danego regionu.

W polskiej tradycji normatywistycznej czyni się zasadnicze rozróżnienie między cechami gwarowymi (dialektyzmami) a regionalizmami, czyli formami lokalnymi nieuznawanymi za odejście od kanonu języka standardowego. Termin „regionalizm" rezerwuje się dla środków językowych używanych przez ogół ludzi (w tym ludzi wykształconych) z danego regionu. Przeważnie odrębności te rozpatruje się w ramach normy użytkowej polszczyzny ogólnej. W szerszym ujęciu mianem regionalizmów określa się wszelkie właściwości językowe o ograniczonym zasięgu terytorialnym, w tym te pozbawione sankcji normatywnej. Regionalizmy bywają definiowane jako odrębności od języka literackiego oraz znamion form lokalnych i regionalnych.

2. Cywilizacyjne i kulturowe zróżnicowania współpracy regionu polsko –ukraińskiego

Stan i perspektywy współpracy cywilizacyjnej oraz kulturowo-humanitarnej[4]

Podstawami prawnymi dwustronnej współpracy pomiędzy Polską a Ukrainą w dziedzinie kultury są:

- Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, z dnia 20 maja 1997 roku;
- Porozumienie o współpracy w dziedzinie edukacji między Ministerstwem Edukacji i Nauki Ukrainy a Ministerstwem Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej, z dnia 19 stycznia 2015 roku;
- Porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie ochrony i zwrotu dóbr kultury utraconych i bezprawnie przemieszczonych w czasach II wojny światowej, z dnia 25 czerwca 1996 roku;

[4] Zobacz szerzej: Współpraca kulturowo-humanitarna pomiędzy Ukrainą a Polską, passim.

- Umowa o współpracy między Państwowym Komitetem Archiwów Ukrainy a Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych Rzeczypospolitej Polskiej w dziedzinie archiwalnej, z dnia 17.10.2008 roku.

Współpraca pomiędzy Ukrainą a Polską polega na intensywnej wymianie kulturalnej i naukowej pomiędzy dwoma państwami drogą uczestniczenia w festiwalach, wspólnych projektach kreatywnych, konferencjach, wydarzeniach sportowych i innych, również w Polsce jak i na Ukrainie.

Jednym z elementów ukraińsko-polskiej współpracy w dziedzinie kultury jest wykorzystanie polskich doświadczeń w reformowaniu zarządzania sektorem kultury Ukrainy, wspieranie przez Polskę integracji ukraińskiego środowiska kulturalnego i artystycznego z europejską przestrzenią kulturową oraz upowszechnianie osiągnięć kultury ukraińskiej.

W tym celu organizowane są festiwale sztuki ukraińskiej w Polsce, wystawy, wymiany grup artystycznych, pokazy filmowe, wycieczki teatralne, warsztaty.

W ścisłej współpracy z ośrodkami mniejszości ukraińskiej w Polsce, polskimi organizacjami pozarządowymi i instytucjami państwowymi corocznie odbywa się szereg ciekawych wydarzeń popularyzujących kulturę, zwyczaje i tradycję ukraińskie. A wśród nich, to:

- Festiwal „Ukraińska wiosna", od wielu lat zorganizowany przy wsparciu Konsula Honorowego Ukrainy w Poznaniu;
- co roku w okresie letnim odbywają się dwa festiwale łemkowskie - „Łemkowska Watra" w Zdyni oraz „Bytowska Watra" w Bytowie;
- Związek Ukraińców Podlasia zaprasza gości na „Noc Kupały" i festiwal kultury „Podlaska Jesień";
- od 2011 roku Narodowe Centrum Kultury w Polsce zaprasza artystów ukraińskich na festiwal Wschód Kultury;
- Fundacja „Luna Plus" od 2016 roku w Warszawie gości „Ukraina! Festiwal Filmowy", prezentujący polskiemu społeczeństwu najnowsze kino ukraińskie;
- Bardzo popularne są „Dni Ukrainy", które odbywają się zarówno na poziomie regionalnym, jak i wśród studentów i uczniów w różnych miastach i na różnych uczelniach w Polsce. Podczas tych wydarzeń prezentowane są tradycję naszego kraju, zorganizowane są liczne występy ukraińskich grup artystycznych oraz warsztaty i degustacje kuchni ukraińskiej.

Od 2017 roku Ambasada realizuje szereg działań w ramach programu budżetowego z realizacji dyplomacji publicznej i kulturalnej Ministerstwa Spraw Zagranicznych Ukrainy. Wśród nich [Http//: www.webside]:

- prezentacje w różnych miastach Polski projektu fotograficznego „Piękno Jedności", promującego piękno oraz podobieństwo do tradycji polskiej ukraińskich strojów narodowych (2018-2019 lat);
- wsparcie udziału ukraińskich wydawców i otwarcie ukraińskich salonów podczas corocznych „Warszawskich Targów Książki" i „Targów Książki Historycznej" (2018 i 2019);
- stworzenie i prezentacja w Warszawie dwóch galerii sztuki ulicznej na temat ukraińsko-polskiego dialogu kulturowego (2018 i 2019);
- dwie prezentacje w Warszawie ukraińskich strojów narodowych z udziałem ukraińskiego zespołu muzycznego „Bałamuty" (2017);

- trzy duże wystawy fotograficzne Igora Gajdaja: „Razem.UA" w Gdańsku, „Kosmos ukraińskiego chleba" we Wrocławiu, „Owoce ziemi" w Warszawie (2017);

W 2017 r. zostały przygotowane i wyemitowane nadano 15 programów telewizyjnych „Na czasie UA" (kanał telewizyjny „SUPERSTACJA").

Poza programem budżetowym MSZ Ukrainy z inicjatywy i przy wsparciu Ambasady w latach 2016-2019 realizowane są takie projekty dyplomacji kulturalnej na dużą skalę:

- cztery wizyty do Ukrainy o charakterze wizerunkowym dla zagranicznych ambasadorów, akredytowanych w Polsce, które miały ogromne znaczenie dla popularyzacji Ukrainy wśród obcokrajowców (do Lwowa w 2016 i 2017 latach, do Odessy w roku 2019, do Kijowa w roku 2019);
- zostały przygotowane oraz wprowadzone w Muzeum Narodowe w Warszawie oraz Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN audio przewodniki w języku ukraińskim (we współpracy z Państwową Instytucją „Ukraiński Instytut", 2019);
- wystawa fotograficzna obiektów światowego dziedzictwa UNESCO w Ukrainie w ramach wystawy światowego dziedzictwa UNESCO znajdującej się na terytorium krajów uczestniczących w Inicjatywie Partnerstwa Wschodniego (we współpracy z Ministerstwem Spraw Zagranicznych RP w ramach Roku Dziedzictwa Kulturowego UE w 2018 r.; fotografię prezentowane nie tylko w Polsce, ale także w krajach Partnerstwa Wschodniego UE);
- wystawa fotokopii obrazów ukraińskiego dziennikarza Romana Suszczenki, napisana przez niego w rosyjskim więzieniu (Warszawa, Gdańsk, 2019);
- prezentacja projektów „Posterunek Pamięci' Pawła Netiosowa oraz „Wojna jak wojna" Dmytra Murawskiego, które ilustrują prawdziwe oblicze wojny i konsekwencje rosyjskiej agresji (Gdańsk, Kraków, Lublin, Warszawa, 2019 r.);
- prezentacja w Sejmie RP wystawy fotograficznej poświęconej Aminie Okujewej „Bohaterka walki o wolność i niepodległość Ukrainy: Amina LIFE" (2019);
- koncerty Lwowskiego Państwowego Akademickiego Chóru Męskiego „Dudaryk" z programem „Rewolucja Szewczenki" w 8 miastach Polski – Warszawie, Gdańsku, Przemyślu, Olsztynie, Elblągu, Lidzbarku Warmińskim, Kętrzynie oraz Giżycku (2019);
- prezentacja książki prof. Bohdana Hudzia „Z historii konfliktów etno społecznych. Ukraińcy i Polacy w Naddnieprzu, Wołyniu i Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku "(Warszawa, 2019);
- wystawa „Uratowane skarby podziemnego Lwowa" w Muzeum Archeologicznym w Warszawie (2017);
- wraz z polską telewizją TVP Ambasada wydała płytę o kuchni ukraińskiej, którą zaprezentował znany polski obserwator kulinarny Robert Makłowicz (2017).

Priorytetem współpracy w dziedzinie edukacji i nauki między Ukrainą a Rzeczpospolitą Polską jest zapewnienie potrzeb edukacyjnych Ukraińców w Polsce, a także poszerzenie możliwości kontaktów międzyludzkich. Niezwykle ważne jest ostatnio rozszerzenie wymiany studentów szkół i uczelni wyższych oraz naukowcami. Instytucje akademickie i uniwersytety obu krajów aktywnie współpracują ze sobą prowadząc ważne badania naukowe które są realizowane na bieżąco.

Przykładem konstruktywnej współpracy dwustronnej w dziedzinie oświaty i edukacji służy podpisanie w dniu 25 listopada 2009 roku Umowy pomiędzy Rządem Ukrainy a Rządem Rzeczypospolitej Polskiej w sprawie szkolenia obywateli Ukrainy w Kolegium Europejskim w Natolinie, na podstawie której Strona Polska zapewnia corocznie finansowanie 10 stypendiów obywatelom Ukrainy. Co roku w ramach kursu semestralnego w Kolegium Europejskim są zorganizowane Dni Ukrainy, które są ważnymi wydarzeniami kulturalnymi i edukacyjnymi na uczelni.

Zgodnie z Międzyresortowym Porozumieniem o współpracy w dziedzinie edukacji, podpisanym w dniu 19 stycznia 2015 roku odbywa się wymiana nauczycieli języka polskiego i ukraińskiego, wychowawców przedszkolnych, oraz szkól ogólnokształcących, jak i wychowawców placówek wychowania pozaszkolnego z Ukrainy i Polski.

W Polsce działają pięć zespołów szkol ogólnokształcących z ukraińskim językiem nauczania oraz ponad 100 punktów nauczania języka ukraińskiego. W Warszawie międzyszkolny punkt nauczanie języka ukraińskiego działa z roku 2007, do którego uczęszcza ponad 100 dzieci ukraińskiej mniejszości narodowej. Z roku 2016 w Warszawie dzieci obywateli Ukrainy mogą się uczyć w dwóch szkołach sobotnich, założonych przez Fundacje „Nasz Wybór" oraz „Ukraińskie Centrum Edukacyjne".

Aktualne informacje o realizacji projektów dyplomacji kulturalnej oraz dwustronnej współpracy kulturalnej i humanitarnej są dostępne na naszej stronie w Facebook [https://www.facebook.com/AmbasadaUkrainywPolsce?fref=ts].
Centrum kultury i informacji przy Ambasadzie Ukrainy działa zgodnie z „Regulaminem o centrum kultury i informacji w składzie dyplomatycznej placówki zagranicznej Ukrainy", ustawodawstwa Ukrainy oraz Umów Międzynarodowych Ukrainy[5].

2.1. Kształtowanie się stosunków sąsiedzkich pomiędzy narodami

Asymilacja Ukraińców w Polsce to ogromna zaleta zarówno dla pracodawców, którzy ich zatrudniają, jak i dla cudzoziemców, którzy dobrze czują się w naszym kraju i chętnie przyjeżdżają tu na dłużej. Pozytywnych zachowań Ukraińców w Polsce jest wiele, co świadczy o tym, że traktują nasz kraj jako coś więcej niż tylko tymczasowe miejsce pracy. Bisar odnotowuje przejawy pozytywnej asymilacji na co dzień, jednak coraz częściej zdarzają się również sytuacje z Ukraińcami w roli głównej, o których mówi cała Polska.

Pracownicy z Ukrainy bez problemu asymilują się w naszym kraju. Nie chodzi tu wyłącznie jednak o dostosowanie się do obowiązujących zasad pracy. Asymilacja Ukraińców w Polsce to również łatwe przystosowanie społeczne. Niewielkie różnice kulturowe i językowe między Polską a Ukrainą z pewnością w tym pomagają i sprawiają, że bariera komunikacyjna prawie nie istnieje. Większość pracujących w Polsce Ukraińców zna lub rozumie język polski przynajmniej w stopniu podstawowym, dzięki czemu bez problemu porozumiewa się z Polakami. Ze względu na podobieństwo naszych języków Ukraińcy ponadto bardzo szybko oraz chętnie uczą się języka polskiego, dzięki czemu bariera komunikacyjna dodatkowo maleje. W asymilacji Ukraińców w Polsce pomaga z pewnością również bliskie położenie geograficzne oraz wspólna przeszłość historyczna obu naszych państw. Ukraińcy, z zwłaszcza ci, którzy współpracują z Agencją Bisar, w większości dobrze

[5] Centrum kultury i informacji przy ambasadzie Ukrainy w Warszawie.

czują się w naszym państwie i zadowoleni są z tutejszego poziomu życia i otwartości Polaków. To już nie tylko miejsce, gdzie chcą zarabiać, ale również gdzie chcą mieszkać i budować swoją przyszłość, co zauważamy coraz częściej.

Polski rynek pracy, to w dalszym ciągu rynek pracy, który jest bardzo atrakcyjny dla wielu pracowników z Ukrainy. Zarobki w naszym kraju znacznie przewyższają zarobki ukraińskie, a wolnych miejsc pracy w wielu branżach nie brakuje. Również przepisy związane z zatrudnianiem cudzoziemców są coraz bardziej przychylne, co również przyciąga do Polski wielu Ukraińców. Nie bez znaczenia jest ponadto współpraca z doświadczoną i godną zaufania Agencją Pracy, jak Bisar, która dba o legalność zatrudnienia i dobre warunki pracy i płacy swoich zrekrutowanych kandydatów ze Wschodu[6].

Bez wątpienia asymilacja Ukraińców w Polsce jest godna podziwu. Przykładów pozytywnych zachowań pracowników z Ukrainy jest wiele, a Bisar odnotowuje je niemal na co dzień. O wielu tego typu przykładach często mówi cała Polska. W czerwcu np. podczas dużego karambolu na A6 bohaterską postawą i odwagą wykazał się pochodzący z Ukrainy kierowca, który ratował poszkodowane osoby z płonących samochodów. Jeszcze niedawno natomiast cała Polska mówiła o bohaterskiej akcji grupy Ukraińców, którzy uniemożliwili rozprzestrzenienie się dużego pożaru nieopodal Bełcza Górnego. Ukraińcy pracowali wówczas na pobliskiej uprawie truskawek – gdy zobaczyli pożar starali się stłumić go tym, co mieli pod ręką, czyli gałęziami, łopatami i wiadrami z piaskiem. Gdyby nie ich szybka reakcja, prawdopodobnie pożar przyniósłby znacznie większe straty i mógłby dojść o posesji mieszkalnych[7].

2.2.Kształtowanie się cywilizacji i rozwoju ekonomicznego i kultury miedzy analizowanymi narodami

Polacy często oceniają wydarzenia na Ukrainie myśląc kategoriami ich własnego państwa. Jednak rzeczywistość ukraińska, choć z pozoru dość podobna do polskiej, różni się od niej istotnie pod wieloma względami. Na pytania, które mają ułatwić Polakowi zrozumieć, jak działa ukraińskie państwo i jak wygląda tamtejsza codzienność, odpowiada *Piotr Pogorzelski, korespondent Polskiego Radia na Ukrainie i autor książki "Barszcz ukraiński",* która ukazała się w drugiej połowie 2013 roku nakładem wydawnictwa Helion [Pogorzelski i Urkaiński, 2013].

Piotr Pogorzelski**:** - Tak. Dla Polaków, w tym dla mnie, zanim tu przyjechałem, tożsamość była jednoznacznie związana z językiem. Jeżeli ktoś mówi po polsku, jest Polakiem, jeżeli ktoś jest Ukraińcem, to mówi po ukraińsku. Dopiero po pewnym czasie zacząłem rozumieć, że tak naprawdę to, że ktoś mówi po rosyjsku, nie oznacza, że nie czuje się Ukraińcem, czy że jest mniejszym patriotą niż ten, który mówi po ukraińsku.
Większość kijowian mówi na co dzień po rosyjsku, co nie przeszkadza im bronić swojego kraju i być jego patriotami. W tej sytuacji pojawia się jednak inne pytanie: co tak naprawdę różni Ukraińców od Rosjan?

Z religią też jest problem, ponieważ i Ukraińcy, i Rosjanie są prawosławni. Oczywiście, są też na Ukrainie grekokatolicy, ale stanowią oni mniejszość i zamieszkują

[6] Agencja Pracy BISAR.
[7] Ibidem, passim. Data pobrania 24.V.2020.

głównie na zachodzie kraju. Ja jednak byłbym zwolennikiem teorii, że istnieje coś takiego, jak charakter narodowy, który jest zupełnie odmienny u Rosjan i u Ukraińców. Pierwsi są bardziej ulegli w stosunku do władzy - jest jakiś szacunek czy strach, jakby istniało w nich jeszcze przekonanie, że władza jest czymś pochodzącym od Boga.

Na Ukrainie mamy wręcz negatywny stosunek do rządzących. Choć rzeczywiście ktoś może powiedzieć, że ten, który doszedł do władzy, jest po prostu niezłym cwaniakiem, że udało mu się dopchać do koryta, ale z sakralnością władzy to nie ma nic wspólnego. Nie wiem, może to wynika z tego, że przez wieki Ukraińcy nie mieli swojej władzy, a tylko okupacyjną, i właściwie wciąż ją tak rozumieją.

Obecny system oparty jest na ekonomicznej władzy oligarchów. Czy cokolwiek byłoby go w stanie zastąpić? Czy w ogóle konieczne byłoby rozbijanie go, żeby zbliżać się do Unii?

To jest trudne pytanie. Zresztą o oligarchach piszę w swojej książce. Odgrywają oni podwójną rolę. Z jednej strony na pewno ratują, chcąc nie chcąc, Ukrainę przed dyktaturą.
Kraj ten przypomina korporację, może nie międzynarodową, ale dużą krajową, w której jest prezydent, czyli prezes będący szefem rady nadzorczej, w skład której wchodzą różni oligarchowie. To oni wszyscy decydują o losie państwa. Ponieważ wielu z nich ma biznes na Zachodzie, dlatego nie są oni zainteresowani, aby pogorszyły się stosunki Ukrainy z Zachodem.

A teraz, gdy wprowadzane są nowe, antydemokratyczne ustawy? Jak to się dzieje, że oligarchowie, bojący się reakcji Zachodu, ich nie powstrzymali?
Sytuacja na ukraińskim rynku medialnym również różni się od tej, jaką znamy w Polsce.

Czy Ukraina, wielki kraj, jest w ogóle w stanie wprowadzić tak gigantyczne reformy, by przygotować się do norm unijnych? Zreformować policję mogła na przykład Gruzja, ale czy potrafi to zrobić Ukraina?

Czy nie można było przypuszczać, że Ukraina nie zdecyduje się na zbliżenie z UE, które w praktyce niewiele daje jej korzyści ze strony Unii, a antagonizuje z Rosją, od której jest zależna w wielkim stopniu ekonomicznie (rynek zbytu) i energetycznie (gaz)?

Dlatego, że w normalnym europejskim kraju prezydent nie mieszka w komfortowej rezydencji zbudowanej nie wiadomo za jakie pieniądze, a biznesmeni z nim związani nie mają zysków w wysokości kilkuset procent, a jedynie kilkudziesięciu. Nie mówiąc już o takich "geniuszach biznesu", jak syn prezydenta, Ołeksandr, którego wartość biznesu wzrosła od 2010 roku co najmniej kilkukrotnie. Inny przykład to Wszechukraiński Bank Rozwoju, który był wart, według oficjalnych danych, w 2009 roku 80 milionów hrywien, czyli 32 miliony złotych, a teraz jest wart 10 razy więcej, ale obsługuje on państwowe instytucje i dzięki temu ma więcej obrotów i większy kapitał [https://fakty.interia.pl/raporty/raport-srodek-wschod/opinie-artykuly-wywiady/news-co-tak-naprawde-rozni-ukraine-od-polski]

3.Miejsce i rola regionu polsko - ukraińskiego w aspekcie integracji europejskiej

Polska, która w trakcie transformacji ustrojowej i gospodarczej korzystała ze wsparcia innych państw oraz instytucji i organizacji międzynarodowych, obecnie jest członkiem Unii Europejskiej oraz Komitetu Pomocy Rozwojowej OECD i sama stała się dawcą pomocy

rozwojowej. Głównym instrumentem służącym prowadzeniu współpracy w tym obszarze jest program „Polska Pomoc", koordynowany przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

Priorytety polskiej pomocy rozwojowej na Ukrainie w latach 2016-2020 to: przedsiębiorczość i sektor prywatny, kapitał ludzki i dobrze rządzenie. W ramach pomocy humanitarnej realizowane są projekty pomocy dla osób, które ucierpiały w wyniku konfliktu na wschodzie kraju. Realizowanych jest również szereg programów stypendialnych dla ukraińskich studentów.

W latach 2014 – 2018, w ramach małych grantów, polska pomoc rozwojowa zrealizowała szereg różnego rodzaju projektów w Ukrainie podnoszących jakość życia i bezpieczeństwo wielu społeczności lokalnych (m.in. poprzez wyposażenie zespołów ochotniczych straży pożarnych w profesjonalny sprzęt – w tym wóz strażacki; budowę piekarni w Odessie, wyposażenie w sprzęt komputerowy biblioteki medycznej w Kijowie; pomoc osobom przesiedlonym wewnętrznie, w tym dzieciom oraz wiele innych).

W latach 2014-2018 wielkość polskiej pomocy na Ukrainie wyniosła 173 mln Euro. Najważniejsze projekty realizowane w 2019 roku przez placówkę:

- Poprawa bezpieczeństwa publicznego poprzez stworzenie ochotniczych straży pożarnych w nowych zjednoczonych gminach.

Celem projektu jest zapewnienie owocnej implementacji reformy bezpieczeństwa pożarowego w gminach uczestniczących w działaniach programu U-LEAD służących odbudowie/tworzeniu ochotniczych drużyn straży pożarnej na Ukrainie.

- Wsparcie psychologiczne dla dzieci – ofiar wojny na Donbasie. Środki z polskiej pomocy 30 000 Euro.

Celem projektu jest m.in. poprawa zdrowia psychicznego dzieci, które ucierpiały na skutek konfliktu na Ukrainie, a także zwiększanie świadomości w Polsce i na Ukrainie na temat traum psychologicznych odnoszonych w wyniku działań wojennych.

- Trwały rozwój obszarów górskich w Ukrainie. Środki z polskiej pomocy 29 830 Euro.

Cel projektu to stworzenie warunków dla konkurencyjności, rozwoju dobrze skomunikowanego, bezpiecznego oraz ekologicznie czystego regionu z wysokim poziomem życia i dobrosąsiedzkimi relacjami między ludźmi (jego zasięg to obwody lwowski, iwanofrankowski, zakarpacki oraz czerniowiecki).

3.1. Współpraca polityczna oraz polityka regionalna w procesach integracyjnych Ukrainy z Unią Europejską

Stosunki dyplomatyczne między Polską a Ukrainą zostały nawiązane 4 stycznia 1992 roku. W dniu 24 sierpnia 1991 roku Ukraina ogłosiła deklarację niepodległości. Polska jako pierwsze państwo uznała niepodległość swojego sąsiada. W dn. 18 maja 1992 został podpisany między obu krajami „Traktat o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy". W październiku 1991 roku zawarto porozumienie o handlu i współpracy gospodarczej. W lutym 1993 podpisano umowę o współpracy wojskowej, a w sierpniu 1993 rząd RP ogłosił, że partnerstwo z Ukrainą jest jednym z priorytetów polskiej polityki zagranicznej. W deklaracji z marca 1994 potwierdzono, że stosunki polsko – ukraińskie maja charakter ścisłego partnerstwa. W sierpniu 1994 roku premierzy obu krajów podpisali deklarację o zasadach i kierunkach współpracy gospodarczej.

W maju 1997 roku, prezydenci Polski i Ukrainy podpisali „Wspólne oświadczenie o zgodzie i pojednaniu", w którym uczczono pamięć ofiar konfliktów polsko-ukraińskich. W czerwcu 2005 doszło do symbolicznego zbliżenia i aktu pojednania polsko-ukraińskiego, niedługo potem prezydenci Aleksander Kwaśniewski i Wiktor Juszczenko otworzyli odrestaurowany Cmentarz Orląt Lwowskich. W maju 2006 roku, podczas uroczystości w rocznicę polskiego mordu na cywilnej ludności ukraińskiej w Pawłokomie, prezydent Lech Kaczyński zacytował Modlitwę Pańską: „odpuść nam nasze winy jako i my odpuszczamy naszym winowajcom". 28 listopada 2011 roku Prezydent RP Bronisław Komorowski i Prezydent Ukrainy Wiktor Janukowycz wmurowali akt erekcyjny pod budowę Polskiego Cmentarza Wojennego w Bykowni, czwartego spośród tzw. cmentarzy katyńskich. Uroczyste otwarcie i poświęcenie cmentarza nastąpiło 21 września 2012 roku z udziałem Bronisława Komorowskiego i Wiktora Janukowycza. W 2012 roku Polska i Ukraina wspólnie zorganizowali turniej „EURO 2012" [www.euro2012].

4. Okres kształtowania się stosunków polsko – ukraińskich w XX wieku

Z uwagi na członkostwo Polski w Unii Europejskiej znaczna część relacji gospodarczych pomiędzy Polską i Ukrainą (w szczególności dotyczących kwestii handlowych), regulowana jest przez umowy zawarte pomiędzy Unią Europejską i Ukrainą. Podstawowym aktem prawnym regulującym stosunki dwustronne UE-Ukraina jest Porozumienie o Partnerstwie i Współpracy (PCA), które zostało podpisane 14 czerwca 1994 roku i weszło w życie 1 marca 1998 roku. W dniu 29 kwietnia 2004 r. Ukraina podpisała dodatkowy protokół rozszerzający zapisy PCA na nowe kraje przystępujące do UE, w tym Polskę. 27 czerwca 2014 roku został podpisany Układ o stowarzyszeniu między Unią Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Ukrainą, z drugiej strony, którego integralną częścią jest Umowa o pogłębionej i wszechstronnej strefie wolnego handlu (DCFTA). Podstawę prawną dwustronnych stosunków gospodarczych stanowią m.in.: Umowa między Rządem RP a Rządem Ukrainy o wzajemnym popieraniu i ochronie inwestycji podpisana w 1993 roku.

Konwencja między Rządem RP a Rządem Ukrainy w sprawie unikania podwójnego opodatkowania i zapobiegania uchylaniu się od opodatkowania w zakresie podatków od dochodu i majątku podpisana w 1993 roku, Umowa między Rządem RP a Gabinetem Ministrów Ukrainy o współpracy gospodarczej podpisana w 2005 roku, Zgodnie z Zarządzeniem Ministra Rozwoju i Finansów Wydział Promocji Handlu i Inwestycji (WPHI) w Kijowie został zlikwidowany z dniem 31 stycznia 2018 r. Sądem właściwym do rozpatrywania spraw gospodarczych na Ukrainie jest sąd gospodarczy. Jeśli strony umowy handlowej zawrą w umowie klauzulę arbitrażową – uznają za właściwy do rozstrzygania ewentualnych sporów sąd arbitrażowy. Najbardziej znanym miejscowym sądem arbitrażowym jest Międzynarodowy Sąd Arbitrażowy przy Izbie Handlowo-Przemysłowej Ukrainy w Kijowie. Oprócz ustawodawstwa ukraińskiego na terytorium Ukrainy obowiązują przepisy międzynarodowe, np. ratyfikowana przez Ukrainę Konwencja Waszyngtońska, dotycząca rozstrzygania sporów inwestycyjnych pomiędzy państwem a inwestorami zagranicznymi czy Konwencja Nowojorska, zgodnie z którą Ukraina uznaje wyroki zagranicznych sądów arbitrażowych.

Zgodnie z Zarządzeniem Ministra Rozwoju i Finansów Wydział Promocji Handlu i Inwestycji (WPHI) w Kijowie został zlikwidowany z dniem 31 stycznia 2018 roku , Polska Agencja Inwestycji i Handlu S.A. i Zagraniczne Biuro Handlowe w Kijowie przejęły zadania, które były dotychczas realizowane przez WPHI - w tym m.in.: udzielanie informacji o rynku (analizy, raporty, poradniki), współtworzenie sieci kontaktów z lokalnymi firmami i instytucjami otoczenia biznesowego, organizację szkoleń dla polskich i zagranicznych firm, weryfikację partnerów biznesowych, organizację misji gospodarczych, pomoc we wprowadzeniu produktów na rynek, tworzenie kampanii promocyjnych i medialnych. Zagraniczne Biuro Handlowe - w przeciwieństwie do dawnego WPHI – nie wchodzi w skład struktury placówki dyplomatycznej.

Ambasada RP w Kijowie kontynuuje dotychczasowe działania na rzecz wspierania polskich interesów polityczno-gospodarczych na Ukrainie m.in. poprzez: • ochronę praw i interesów polskich podmiotów gospodarczych i podejmowanie interwencji wobec władz ukraińskich w przypadku ich naruszania, • promowanie Polski jako wiarygodnego partnera w kontaktach handlowych i inwestycyjnych oraz polskich osiągnięć gospodarczych, • rozbudowę polsko –ukraińskiej bazy traktatowej i tworzenie przyjaznego otoczenia prawnego. W tych sprawach uprzejmie prosimy o kontakt na adres: kijow.amb.sekretariat@msz.gov.pl.

4.1.Okres relacji regionalnej miedzy Polską i Ukrainą w latach 1918 – 1939

Stosunki polsko-ukraińskie – relacje między państwem polskim a państwem ukraińskim, uwzględniając także relacje między społeczeństwami obu krajów, od ukształtowania się obu państwowości. Polska i Ukraina sąsiadują ze sobą. Trudno ustalić historyczne początki stosunków polsko-ukraińskich. W Rzeczypospolitej Obojga Narodów Rusini stanowili dużą część społeczeństwa. W okresie, gdy Polska znajdowała się pod zaborami zaczął się rozwijać ukraiński ruch narodowy, nierzadko antagonistycznie nastawiony do Polaków. W listopadzie 1918, po ogłoszeniu odrodzenia państwa polskiego, wybuchła wojna polsko-ukraińska[8], w której przeciwnikiem Polski była głównie Zachodnioukraińska Republika Ludowa, a po zjednoczeniu Ukraińska Republika Ludowa.
W latach 1918–1920 Ukraińcy podjęli wysiłek utworzenia własnego państwa. Elementem tych starań była w 1920 roku wyprawa kijowska, w której wzięły wraz z Ukraińcami udział wojska niepodległego państwa polskiego. Porażka wyprawy przekreśliła możliwość utworzenia państwowości ukraińskiej. Polska zawarła traktat ryski, krytykowany przez wielu Ukraińców. W II Rzeczypospolitej 5 milionów obywateli utożsamiało się z narodowością ukraińską. Relacje między tą mniejszością a Polakami naznaczone były licznymi napięciami (zob. Akcja polonizacyjno-rewindykacyjna 1938 roku, Akcja rewindykacji cerkwi prawosławnych w II Rzeczypospolitej). Państwo polskie nie miało możliwości utrzymywać bezpośrednich stosunków z Ukraińską Socjalistyczną Republiką Radziecką, gdyż ta była częścią ZSRR i musiała realizować politykę zagraniczną kierownictwa sowieckiego.
Do 1925 działał we Lwowie Tajny Uniwersytet Ukraiński. Działał kościół greckokatolicki. Na Wołyniu kompromisową politykę prowadził dwukrotny wojewoda Henryk Józewski.

[8] Stanisław Stępień: O potrzebie periodyzacji stosunków polsko-ukraińskich. pwin.pl. [dostęp 2019-11-19].

Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów walczyła m.in. z Polską stosując terror. Aktywiści byli więzieni m.in. w Berezie Kartuskiej. Ukraińskim politykiem i ideologiem nacjonalizmu ukraińskiego był Dmytro Doncow. W latach 1925–1939 działała partia Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne[9] .

4.2. Okres relacji między Polską i Ukrainą po drugiej wojnie światowej

Po zakończeniu okupacji hitlerowskiej ton stosunkom polsko-ukraińskim nadawało przesunięcie wspólnej granicy na zachód. 9 września 1944 Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego i władze USRR – realizując wytyczne najwyższego kierownictwa radzieckiego – podpisały układ w sprawie wzajemnych przesiedleń ludności (polskiej do Polski i ukraińskiej na Ukrainę)[10]. Na terenach przejętych przez USRR pozostało też mienie ruchome o ogromnej wartości dla polskiego dziedzictwa narodowego. W wyniku polsko-ukraińskich rozmów zwrócono Polsce część zbiorów Ossolineum, Panoramę Racławicką, jak również trzy lwowskie pomniki; pierwszy sekretarz KP Ukrainy Nikita Chruszczow unikał przekazywania stronie polskiej obiektów istotnych również z punktu widzenia kultury ukraińskiej[11].

W nowych granicach Polski część ludności ukraińskiej przeciwstawiała się działaniom władz polskich. Reakcją na nie były wysiedlenia i przesiedlenia Ukraińców, głównie w ramach akcji „Wisła".

W 1956 Ukraińcom zezwolono na koncesjonowaną legalną działalność kulturalną i oświatową w ramach Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego oraz na wydawanie w języku ukraińskim tygodnika „Nasze Słowo". W Polsce kontynuował działalność kościół greckokatolicki, początkowo represjonowany[12].

Okres od 1991 roku po upadku ZSRR i powstania niepodległej Ukrainy Rzeczpospolita 2 grudnia 1991 uznała nowo powstałe państwo ukraińskie. 2 stycznia 1992 nawiązane zostały stosunki między oboma państwami. 18 maja 1992 zawarto umowę o dobrosąsiedztwie, przyjaźni i współpracy. W kontekście wstąpienia Polski do NATO i Unii Europejskiej Rzeczpospolita stała się rzecznikiem integracji Ukrainy z UE. W 2004 Polska poparła Pomarańczową Rewolucję, w 2013 Euromajdan

W 1990 jako następca prawny Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego powstał Związek Ukraińców w Polsce.

Szacuje się, że na początku 2019 na terenie Polski przebywało blisko 1,3 mln obywateli Ukrainy (3,5% ludności Polski). Na terenie Wrocławia liczbę Ukraińców ocenia się na 100 tys. osób. Prezydent tego miasta mianował pełnomocnika ds. Ukraińców.

Zakład Ubezpieczeń Społecznych zarejestrował w I półroczu 2019 roku ponad 480 tys. obywateli ukraińskich płacących składki w Polsce. W Polsce występują przypadki

[9] Stan i perspektywy rozwoju stosunków polsko-ukraińskich. mfa.gov.ua. [dostęp 2019-11-19].
[10] Jerzy Kochanowski. *Deportacja zwana repatriacją*. „POLITYKA – Pomocnik historyczny". Z Kresów na Kresy. s. 35–36. ISSN 2391-7717.
[11] Joanna Kuciel-Frydryszak. *Wędrówki Ossolineum*. „POLITYKA – Pomocnik historyczny". Z Kresów na Kresy. s. 97. ISSN 2391-7717.
20. Joanna Kuciel-Frydryszak. *Pomnikowi przesiedleńcy*. „POLITYKA – Pomocnik historyczny". Z Kresów na Kresy. s. 101. ISSN 2391-7717.
[12] Adam Szostkiewicz. *Posługa potrzebna od zaraz*. „POLITYKA – Pomocnik historyczny". Z Kresów na Kresy. s. 103. ISSN 2391-7717.

nielegalnego wykorzystywania ukraińskich pracowników, poważne wypadki przy pracy i zgony spowodowane brakiem opieki lekarskiej Powstał Międzyzakładowy Związek Zawodowy Pracowników Ukraińskich w Polsce, który należy do OPZZ. Występują przypadki oszukiwania przez pośredników w zatrudnieniu zarówno pracodawców, jak i pracobiorców Ukraińcy zajmują wysokie miejsce w statystyce cudzoziemców - sprawców przestępstw w Polsce. Polska posiada ambasadę w stolicy Ukrainy, Ukraina zaś ambasadę w Polsce. Oba kraje utrzymują konsulaty generalne w dużych miastach, a Ukraina także honorowe w Polsce. W Kijowskim Okręgu Konsularnym działa 38 organizacji polskich należących do dwóch central, jak i niezależnych [Https://www.wikipedia.uk-polska].

5. Przyszłość europejskiej polityki rozwoju regionalnego w kontekście relacji Polski z Ukrainą i Unią Europejską

Pomimo wysokiego poparcia dla UE i integracji europejskiej wśród ukraińskiego społeczeństwa, wiedza na temat Unii Europejskiej i korzyści płynących ze współpracy z nią nie jest powszechna. Jedną z przyczyn jest brak informacji na temat procesów zachodzących pomiędzy UE a Ukrainą, w szczególności na temat implementacji umowy stowarzyszeniowej Ukrainy z UE i jej związku z modernizacją Ukrainy oraz zmian jakie przyniesie w życiu przeciętnego obywatela.

Polska wspiera starania Ukrainy w dążeniu do wypełnienia wymogów związanych z wdrożeniem umowy stowarzyszeniowej z Unia Europejską. W ramach współpracy rozwojowej polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych razem z Fundacją Solidarności Międzynarodowej oraz ukraińskim Stowarzyszeniem Towarzystwo Lwa przedstawiają dziedziny życia Ukraińców, w którym niezbędne będzie wprowadzenie zmian, by proces integracji europejskiej zakończył się sukcesem. W pierwszej połowie lipca w ramach przedsięwzięcia „Media regionalne jako aktywizator procesów integracji europejskiej na Ukrainie" odbyły się spotkania w Winnicy oraz Tarnopolu zatytułowane „Ukraina w Europie". Ich tematem była integracja europejska [https://www.facebook.com/UAVinnytsia/videos].

Jedno z nich poświęcone było ekologii: „Winnica za czyste środowisko, nie - dla plastiku". Media ukraińskie, organizacje pozarządowe, sieć supermarketów „Warszawa" oraz dyrektor i młodzież ze szkoły przy sanatorium w Murovani Kurylivtsi podjęły wspólne działania, by omówić najważniejsze aspekty związane z wykorzystaniem plastiku i ekologii. Od 2021 r. na terenie państw członkowskich UE będzie obowiązywać zakaz używania jednorazowych opakowań z plastiku. Ambicją ukraińskiej inicjatywy jest uświadomienie mieszkańcom miasta i regionu zagrożeń dla ekologii w związku z wykorzystywaniem nadmiernej ilości plastiku. W rozmowach wzięli udział także przedstawiciele biznesu, organizacji ekologicznych, dzieci, studenci oraz władze miasta. Na zakończenie spotkania przygotowano wspólne Memorandum promujące działania na rzecz ekologii i wykorzystania innych opakowań niż plastikowe.

Z kolei spotkania w Tarnopolu dotyczyły tego „jak zagospodarować przestrzeń wokół tarnopolskiego jeziora i zamku z wykorzystaniem europejskich wzorów?". Rozmowy na ten temat prowadziły dziennikarki tarnopolskiej stacji telewizyjnej TV4 z władzami miasta oraz organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ekologią i planowaniem przestrzeni miasta, a także ekspertami NGOs z miasta Lwowa i Winnicy. Celem dyskusji było przybliżenie

problemów związanych z zagospodarowaniem przestrzeni wokół jeziora, które stanowi centrum miasta i turystyki. Mówiono o dotychczasowych działaniach podjętych przez miasto dla zagospodarowania terenów wokół jeziora oraz przedstawiono plany o możliwościach wprowadzenia zmian. Władze miasta współpracują z dwoma miastami polskimi: Olsztynem i Poznaniem. Główne wątki to zagospodarowanie przestrzeni nad jeziorem oraz renowacja zamku. Oprócz tego, mieszkańcy miasta oraz dzieci ze wschodnich regionów Ukrainy wzięli udział w obchodach „Święta jeziora", które decyzją władz miasta będzie się odbywało co roku [https://www.facebook.com/TV4.te/video].

"Jeżeli UE ma stawić czoła populizmowi i reagować na nowe wyzwania, takie jak globalizacja, nierówności, migracja i zmiana klimatu, musimy kontynuować współpracę na rzecz wzmocnienia współpracy terytorialnej i przekształcenia naszych regionów w siłę napędową zrównoważonego wzrostu gospodarczego, z korzyścią dla wszystkich obywateli w każdym zakątku Europy" – oświadczyli samorządowcy [https://www.facebook.com/TV4.te/video].

Komisja Europejska zdecydowała aktywnie uczestniczyć w Rozwoju Współpracy Transgranicznej pomiędzy Polską, Białorusią i Ukrainą współfinansując:
Priorytet 1 - Wzrost konkurencyjności regionów przygranicznych poprzez modernizację i rozbudowę infrastruktury transgranicznej: modernizacja i rozbudowa istniejących systemów transportowych w celu poprawy dostępności regionu; rozwój wspólnego transgranicznego systemu ochrony środowiska naturalnego; rozwój turystyki (przedsiębiorstwa i infrastruktura).

Priorytet 2 - Rozwój kapitału ludzkiego i instytucjonalnych form współpracy transgranicznej oraz poprawa bezpieczeństwa na granicach Unii Europejskiej: wzmocnienie instytucjonalnej współpracy transgranicznej oraz podniesienie jakości kapitału ludzkiego (mikro-projekty).
Program pokrywa następujące obszary :

- Polska - województwo Podlaskie, Lubelskie, Podkarpackie i podregion ostrołęcko-siedlecki województwa Mazowieckiego;
- Białoruś - obwody grodzieński i brzeski oraz zachodnia część obwodu mińskiego;
- Ukraina - obwody wołyński, lwowski i zakarpacki.

Mocne strony regionu: słabe zanieczyszczenie środowiska, różnorodność biologiczna flory i fauny, wspaniała jakość przyrody, liczne ciekawe obszary z punktu widzenia historycznego i ich możliwości turystyczne, dobra baza rozwoju edukacyjnego, sytuacja geograficzna sprzyjająca rozwojowi handlu z UE, Europą Wschodnią i Azją, dobry dostęp do gazu, ropy, niskie koszty siły roboczej.

Słabe strony regionu: zły stan dróg i infrastruktur przygranicznych, niedostateczny dostęp do usług telekomunikacyjnych, słaba jakość infrastruktur w zakresie systemów uzdatniania wody i odpadów, koncentracja aktywności w upadających sektorach gospodarki, mierny poziom technologiczny przedsiębiorstw, słaby poziom inwestycji i przepływu kapitału, niedostateczna ochrona środowiska naturalnego, niski poziom infrastruktury turystycznej, zły stan zabytków i miejsc zabytkowych.

Program Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina od 15 lat wspiera transgraniczne procesy rozwojowe na pograniczu Polski, Białorusi i Ukrainy poprzez współfinansowanie wspólnych projektów. Wszystkie projekty współfinansowane przez

program mają charakter niekomercyjny i przyczyniają się do poprawy jakości życia mieszkańców wschodniej Polski oraz zachodniej Ukrainy i Białorusi. Program został zatwierdzony przez Komisję Europejską 17 grudnia 2015 roku. Oficjalnym językiem programu jest język angielski. Oznacza to, że korespondencja oraz wszystkie dokumenty związane z projektem, wnioskodawca/beneficjent przedkłada w tym języku.

Obszar wsparcia programu Współpracy Trans-Regionalnej

- Polska: województwo podlaskie, lubelskie, podkarpackie oraz wschodnia część mazowieckiego,
- Białoruś: obwód brzeski, grodzieński, miński i homelski,
- Ukraina: obwód lwowski, wołyński, zakarpacki, rówieński, tarnopolski oraz iwanofrankowski.

Budżet: Komisja Europejska przyznała 183 mln euro na dalszy rozwój współpracy transgranicznej, z czego 13 mln zostało przeznaczone na koszty wdrażania projektów, a pozostałe 170 mln euro na sfinansowanie projektów. Rozwój współpracy jest realizowany w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa (EIS), który obejmuje także kraje nienależące do Unii Europejskiej. Beneficjenci mogą uzyskać dofinansowanie do 90 proc. wartości realizowanych inwestycji.

Cele Tematyczne: Zakres tematyczny programu odzwierciedla strategiczne cele, jakie Unia Europejska stawia przed programami Współpracy Transgranicznej Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa (Dokument Programowy dla wsparcia UE na rzecz Współpracy Transgranicznej EIS, PDF 345 KB). Z drugiej strony, przy jego przygotowaniu, decydującą rolę odgrywały potrzeby regionów uczestniczących w programie. Finansujemy niekomercyjne projekty w ramach czterech celów tematycznych i związanych z nimi priorytetów:

1. DZIEDZICTWO
2. DOSTĘPNOŚĆ
3. BEZPIECZEŃSTWO
4. GRANICE

Beneficjenci , Partnerstwo

O dofinansowanie projektów mogą ubiegać się:

- organy administracji rządowej i samorządowej, ich związki i stowarzyszenia,
- jednostki ustanowione przez państwo lub samorząd w celu zapewnienia usług publicznych,
- instytucje systemu oświaty i szkoły wyższe,
- organizacje pozarządowe non-profit,
- europejskie ugrupowania współpracy terytorialnej,
- kościoły i związki wyznaniowe,
- jednostki naukowe .

Każdy projekt musi być realizowany we współpracy przynajmniej dwóch instytucji z dwóch różnych krajów. Partnerstwo w projekcie może być: polsko-ukraińskie lub polsko-

białoruskie lub polsko-ukraińsko-białoruskie. W ramach każdego projektu jest wyznaczony jeden beneficjent wiodący, którego zadaniem jest reprezentowanie partnerstwa.

Konkursy

Pierwszy konkurs został uruchomiony 11 października 2016 roku. Dotyczył on wyżej wymienionych celów tematycznych programu. Przeznaczono na niego 113,05 mln euro. Wysokość dofinansowania dla jednego projektu wyniosła między 100 000 a 2 500 000 euro. Ostatecznie, do dofinansowania wybraliśmy **65** najlepszych projektów.

Drugi konkurs rozpoczął się 1 sierpnia 2018 roku. Nabór wniosków był otwarty wyłącznie dla celu tematycznego Dziedzictwo w zakresie promocji kultury lokalnej i historii oraz promocji i zachowania dziedzictwa naturalnego. Przeznaczono na niego 5,2 mln euro. Wysokość dofinansowania dla jednego projektu wyniosła między 20 000 a 60 000 euro. Ostatecznie, do dofinansowania wybraliśmy **74** najlepsze projekty, które otrzymają 4,14 mln euro. Trzeci nabór wniosków nastąpił związku z tym, że budżet przeznaczony na drugi konkurs nie został w pełni wykorzystany, Wspólny Komitet Monitorujący programu zdecydował o zorganizowaniu trzeciego naboru wniosków. Konkurs rozpoczął się 15 listopada 2019 roku i trwał do 15 stycznia 2020 roku. Kwota przeznaczona na niego wynosi 1,29 mln euro. Nabór wniosków był otwarty wyłącznie dla celu tematycznego Dziedzictwo, a wysokość dofinansowania dla jednego projektu powinna wynosić między 20 000 a 60 000 euro.

Więcej informacji o programie i wybranych projektach można znaleźć na stronie programu[13].

Bibliografia

1. J. Kłoczowski J., Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza, Lublin 1998.
2. Jenő Szűcs, Trzy Europy, Lublin 1995.
3. Http//:www.wisłownik.pl [data pobrania 24.V.2020].
4. Zobacz szerzej: Europejska Współpraca Terytorialna Http//: www.uniaeuropejska.wikipedia, [data pobrania 24.V.2020].
5. Zobacz szerzej: Współpraca międzynarodowa, [data pobrania 24.V.2020].
6. Zobacz szerzej: www.inicjatywa środkowo-europejska, passim, [data pobrania 23.V.2020].
7. Zobacz szerzej: Współpraca kulturowo-humanitarna pomiędzy Ukrainą a Polską, passim.
8. Http//: www.webside, [data pobrania, 25.V.2020].
9. https://www.facebook.com/AmbasadaUkrainywPolsce?fref=ts.
10. Centrum kultury i informacji przy ambasadzie Ukrainy w Warszawie.
11. Agencja Pracy BISAR.
12. https://fakty.interia.pl/raporty/raport-srodek-wschod/opinie-artykuly-wywiady/news-co-tak-naprawde-rozni-ukraine-od-polski, passim, data pobrania 25.V.2020.

[13] Program Współpracy Transgranicznej Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020 (DOCX 670 KB) - wersja polskojęzyczna [data pobrania 26.V.2020]

13. www.euro2012. [data pobrania 25.V.2020].
14. Stanisław Stępień: O potrzebie periodyzacji stosunków polsko-ukraińskich. pwin.pl. [dostęp 2019-11-19].
15. https://www.facebook.com/UAVinnytsia/videos, [data pobrania 26.V.2020]
16. https://www.facebook.com/TV4.te/video, [data pobrania 26.V.2020].
17. Stan i perspektywy rozwoju stosunków polsko-ukraińskich. mfa.gov.ua. [dostęp 2019-11]
18. Kochanowski J., *Deportacja zwana repatriacją*. „POLITYKA – Pomocnik historyczny". Z Kresów na Kresy. ISSN 2391-7717.
19. Kuciel-Frydryszak J., . *Wędrówki Ossolineum*. „POLITYKA – Pomocnik historyczny". Z Kresów na Kresy. s. 97. ISSN 2391-7717.
20. Kuciel-Frydryszak J., *Pomnikowi przesiedleńcy*. „POLITYKA – Pomocnik historyczny". Z Kresów na Kresy. s. 101. ISSN 2391-7717.
21. Szostkiewicz A., *Posługa potrzebna od zaraz*. „POLITYKA – Pomocnik historyczny. Z Kresów na Kresy. s. 103. ISSN 2391-7717.
22. Htpp//:www.wikipedia.uk-polska, [dostep 26.V.2020].
23. https://www.facebook.com/UAVinnytsia/videos, [data pobrania 26.V.2020].
24. https://www.facebook.com/TV4.te/video[data pobrania 26.V.2020].
25. 26. Program Współpracy Transgranicznej Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020 (DOCX 670 KB) - wersja polskojęzyczna [data pobrania 26.V.2020].
26. Pogorzelski P., Barszcz Ukraiński, Wydawnictwo Helion, 2013.

34. DOWNFALL AMERYKAŃSKI PLAN INWAZJI NA JAPONIĘ W 1945

Konrad Górski
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
Wydział Nauk Politycznych i Bezpieczeństwa
ul. B. Głowackiego, 87-100 Toruń
Email: konrad.gorski98@gmail.com

1. Wstęp

Druga wojna światowa na Pacyfiku podobnie jak w Europie również przebiegała przez różne fazy. Analogicznie tak jak w przypadku wydarzeń na Starym Kontynencie strona atakująca (Japończycy) po rozpoczęciu konfliktu zyskała przewagę nad swoim oponentem (Stanami Zjednoczonymi), by później stopniowo ją utracić i przejść do totalnej defensywy. W wojskowej historiografii elementem japońskiej totalnej defensywy była walka na Okinawie, która miała być jedynie wstępem przed ostateczną konfrontacją pomiędzy dwoma przeciwnymi obozami – Japonią, a Stanami Zjednoczonymi.

Okinawa to największa zlokalizowana na Archipelagu Riukiu wyspa, która leży nieopodal 550 km od głównego japońskiego terytorium [Wolny, 1983]. W związku ze swoim położeniem pełni ważną rolę z zarówno taktycznego i strategicznego punktu widzenia. Wyspa była o tyle istotną rolę w japońskim systemie obronnym, że stanowiła ostatni punkt wewnętrznego pierścienia obronnego, który pozwalał wierzyć Japończykom w końcowy sukces. Natomiast dla Stanów Zjednoczonych Okinawa pełniła niemałą funkcję z kilku innych względów, m.in. obszar wyspy pozwalał zorganizować bazy lotnicze oraz port morski, by skutecznie prowadzić morską i powietrzną blokadę Japonii. Należy pamiętać, że Stany Zjednoczone posiadały niepodważalną przewagę na wodzie i w powietrzu nad swoim przeciwnikiem, jednakże warto zwrócić uwagę, że obszar działania Stanów Zjednoczonych miał miejsce z dala od własnego kontynentu, toteż za swoją przewagę musieli płacić znacznie więcej choćby z eksploatacyjnego punktu widzenia. Mowa tutaj o liczbie zużytego paliwa i zużycia sprzętu, a przede wszystkim egzystencji amerykańskiego żołnierza. Nie należy zapominać, że bez posiadania Archipelagu Riukiu nie można byłoby przejść do realizacji tytułowego „Downfall"

Doświadczenia zdobyte na Okinawie pokazały obraz heroicznego, a w niektórych przypadkach fanatycznego poświęcenia japońskiego życia dla swojej ojczyzny. Działania wojenne toczone w głębi wyspy, pozwoliły przetrwać 82 dni ciągłej walki z przeciwnikiem, który przerastał obrońców kilkukrotnie [Wolny, 1983]. Amerykanie, aby zająć obszar Okinawy wykorzystali około 183 tysięcy żołnierzy przynależących do 10. Armii generała Bucknera [Lipiński, 1995]. Sekcja odpowiedzialna za wywiad wojenny oszacowała, że wyspy będzie bronić niespełna 60 tysięcy japońskich żołnierzy. W pierwszych dniach walki amerykańskie obliczenia wydawałyby się być prawidłowe, ponieważ nie napotkali się z większym oporem na plażach. Nic bardziej mylnego, dlatego, że naprzeciwko stanęła 32. Armia generała Ushijmy, gdzie pod jego rozkazami znalazło się około 110 tysięcy [Lipiński 1995]. Prawie dwa razy więcej aniżeli wcześniej zakładano. Błąd w obliczeniach był wielce

prawdopodobny, ponieważ niezwykle trudno przewidzieć dokładny stan liczebny wrogiej armii. Jednakże straty, które zostały poniesione przez armię Stanów Zjednoczonych skłania do refleksji, gdyż wyniosły one 75 311 ludzi, w tym 49 100 żołnierzy (12 181 zabitych, 36 631 rannych i 289 zaginionych. Warto zwrócić uwagę na straty niebojowe, które wyniosły ponad 26 tysięcy osób, a ich strata nie została w jawny sposób wytłumaczona [Wolny, 1983].

2. Materiały i metody

Praca została oparta głównie na źródłach udostępnionych przez Combined Arms Research Library Digital Library, które wchodzą w skład kolekcji dokumentów operacyjnych II wojny światowej. Materiały zawierają szczegółowy schemat przeprowadzenia I fazy operacji desantowej „Downfall", natomiast odmienna sytuacja dotyczyła II fazy ataku, a powody zaistniałej sytuacji zostaną przedstawione w podsumowaniu niniejszego artykułu. Wartość merytoryczną uzupełniają inne polskie i anglojęzyczne publikacje, które poruszają podobną problematykę. Analiza teoretycznie nieprzetworzonych dokumentów pozwoliła na przygotowanie subiektywnych wniosków, które znajdują się w podsumowaniu. W pracy dominuje metoda kompilacyjna, ponieważ zawiera i uporządkowuje znane już informacje dotyczącej tytułowej problematyki. Nie zabrakło analizy dokumentów operacyjnych, na podstawie których zostały przygotowane wnioski autora.

3. I faza „Olympic"

Prawdziwa walka prowadząca do zakończenia drugiej wojny światowej miała rozpocząć się kilka miesięcy po zakończeniu walk na Okinawie, a realizację pierwszej fazy planu „Downfall" zaplanowano na 1 listopada 1945 roku, dzień lądowania nazwano „Day X". Warto zwrócić uwagę, że po zdobyciu Okinawy nie przystąpiono od razu do przeprowadzenia desantu na Japonię, a jedną z głównych przyczyn były m.in., warunki pogodowe [Bauer, 1965].

Pierwszy atak na główne japońskie wyspy nastąpiłby przez 6. Armię generała Krugera na południowym Kiusiu [Chamberlin, 1945]. Głównym zadaniem było opanowanie i utrzymanie południowego wybrzeża poprzez wyeliminowanie wrogich jednostek, a zdobyty teren wykorzystany zostałby głównie jako lotniska (tak jak w przypadku Okinawy, która również miałaby spełniać rolę lądowego lotniska), aby następnie przystąpić do głównego uderzania, czyli drugiej fazy „Downfall".

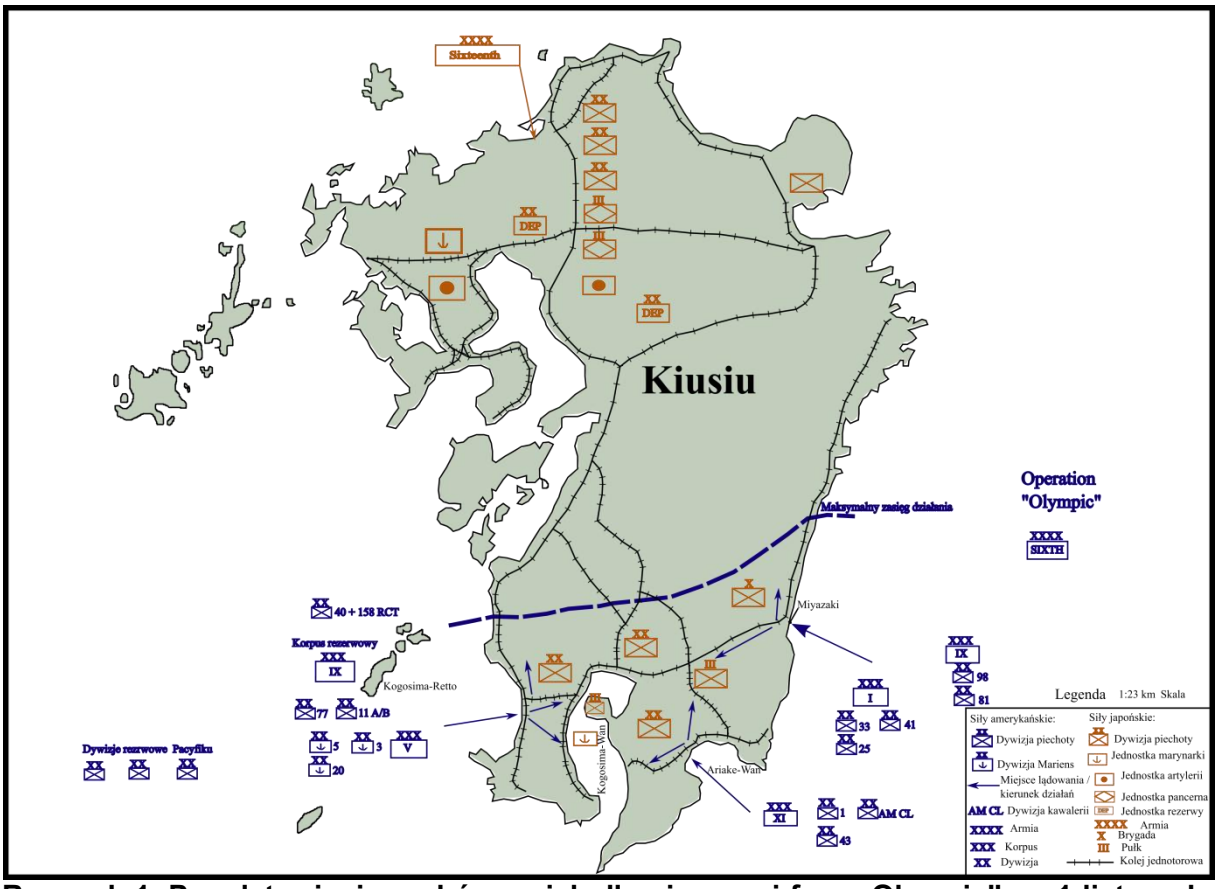
Należy zwrócić uwagę, że bezpośrednio przed Kiusiu znajdują się mniejsze wyspy, które musiałyby zostać uprzednio zdobyte, aby móc przystąpić do przeprowadzania wcześniej wspomnianej pierwszej fazy „Olympic". Mowa tutaj o mniejszych wyspach, na których zostały umiejscowione radary, za pomocą których Japończycy mogli wcześniej wykryć zbliżających się amerykańskich żołnierzy. Konieczne w uzyskaniu pomyślnego ataku w „Olympic" było zajęcie mniejszych wysp np. Nakakoshiki, Koshiki Retto, Tangea-Shima, Mage-Shima, Take-Shima. Za zneutralizowanie wrogich jednostek na wyżej wymienionych wyspach miałby być oddelegowana 40. Dywizja Piechoty, która zostałaby wzmocniona przez 158. Dywizję RCT (wzmocniony pułk piechoty przez konkretną jednostkę wsparcia [Bauer, 1965].

Warto zwrócić uwagę, że niezwykle ważnym elementem w dzisiejszych czasach jest posiadanie informacji na odnośnie szeroko rozumianego bezpieczeństwa. Nie inaczej było

w 1945 roku, gdyż chcąc zapewnić bezpieczeństwo w pomyślnym ataku na południowe Kiusiu było ukrycie docelowego desantu. Dezinformacja i wprowadzenie chaosu u obrońców było ważnym elementem z taktycznego punktu widzenia, dlatego też w amerykańskim planie inwazji nie zabrakło także i tego komponentu. Bowiem na 2 dni przed rozpoczęciem dnia „X" zamierzano przeprowadzić plan „X-2 to Day X", aby upozorować główny atak w środek macierzystego terytorium Japonii, a dokładniej na wyspę Sikoku. Zadnie zamierzano powierzyć 81. i 98. Dywizji Piechoty [Chamberlin, 1945].

Główny atak na południowe Kiusiu miałby rozpocząć się jednocześnie z trzech stron. Od zachodniego wybrzeża uderzyłby V Korpus Mariens, który składałby się z 3 dywizji piechoty [Willoughby, 1995]. Ich głównym celem było zneutralizowanie przeciwnika, a następnie przejście na południe w stronę zatoki, którą zamierzano wykorzystać po opanowaniu jako port morski do przyszłej operacji „Coronet". Jednocześnie musieliby stawić czoła japońskiemu kontratakowi z północy, który z pewnością by nadszedł, mając na uwadze chociażby wcześniejsze walki m.in. te na Guadalcanalu w 1942 roku [Miller, 1995]. Kolejne dwa miejsca lądowania amerykańskiej 6. Armii zostało zaplanowane na wschodnim wybrzeżu, ponieważ znajdowały się tam najdogodniejsze warunki terenowe. W tym miejscu desantowałby m.in., XI Korpus, który podobnie jak V Korpus Mariens musiałby stawić czoła znajdującym się obrońcom, a następnie zdobyć wschodni i północny brzeg wcześniej wspomnianej zatoki. Na północ od desantu XI Korpusu wylądowałby siły składające się na I Korpus, który miałby również wyeliminować wrogie jednostki i przygotować się na japoński kontratak z północy. Kolejnym celem dla desantującego Korpusu byłoby opanowanie obszaru Miyakanoya, gdzie były zlokalizowane wrogie lotniska, które zamierzano również wykorzystać [Willoughby, 1945].

Według amerykańskiej sekcji kontrwywiadu na południowym obszarze Kiusiu przyszłoby się zmierzyć z 3 wrogimi dywizjami, które byłyby rozmieszczone w pierwszym dniu inwazji, natomiast w ciągu trzech dni od rozpoczęcia walki spodziewano się, że południowe wybrzeże Japończycy będą wstanie wzmocnić przez kolejne 3 dywizje, przy zachowaniu odpowiednich warunków logistycznych [Willoughby, 1945].

Rysunek 1. Przedstawienie ruchów wojsk dla pierwszej fazy „Olympic" na 1 listopada 1945 roku

Źródło: S. J. Chamberlin, *Staff Study Olympic Annex 3 B (4) The Operations Required*, 25.05.1945, s. 1.

Podsumowując pierwszą fazę „Olympic" zamierzano przeznaczyć 766 600 całego personelu wojskowego, 134 400 pojazdów wojskowych. Powietrzne zadanie miałyby zostać wykonane dzięki 32 lotniskowcom różnych klas [Sutherland, 1945].

4. II faza „Coronet"

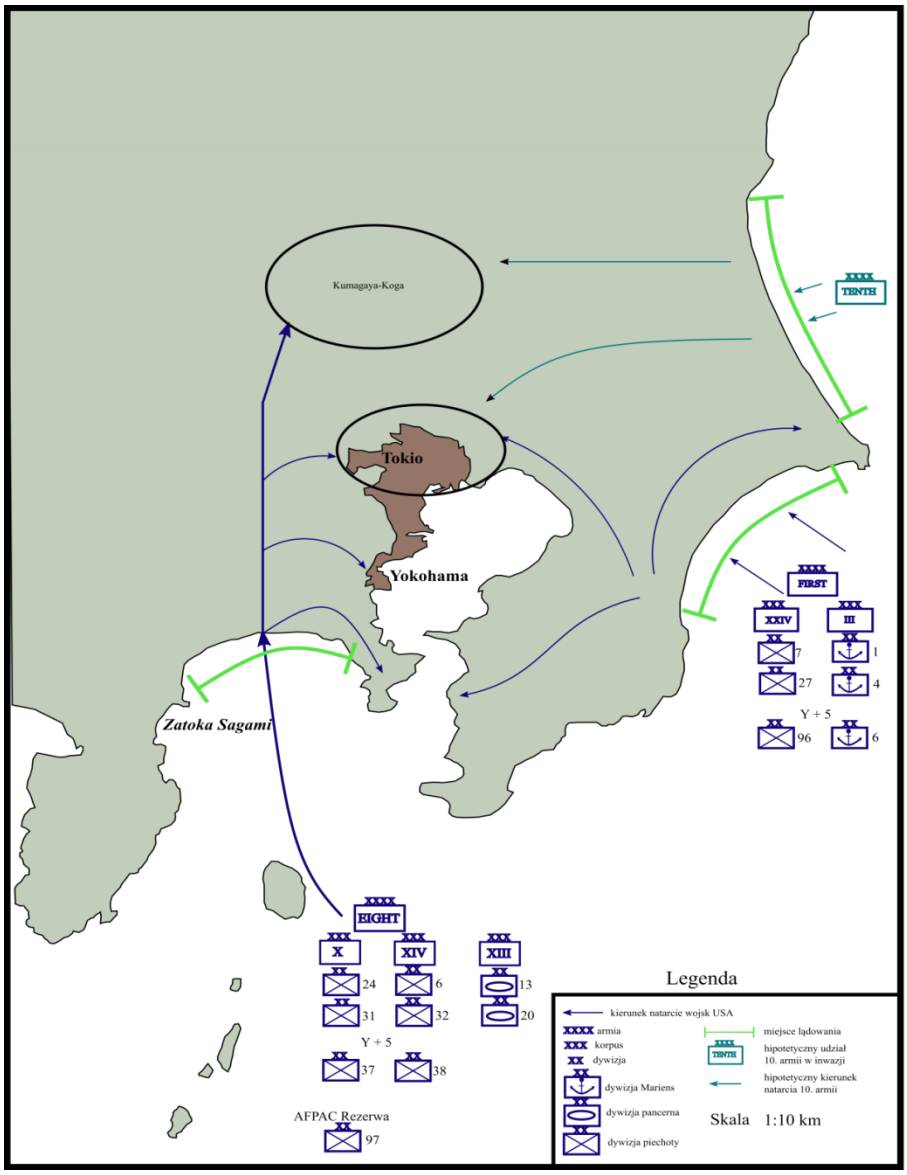
Zadanie ostatecznego ciosu zależało od powodzenia drugiej fazy „Coronet", którą zamierzano przeprowadzić 1 marca 1946 roku, a sam dzień lądowania okrzyknięto podobnie jak w „Olympic" - „Day Y" [Chamberlin, 1945]. Główny atak nastąpiłby na równinę Kanto, czyli bezpośrednio na japońską stolicę Tokio i jej centrum przemysłowe, dzięki któremu mogliby prowadzić działania obronne i funkcjonować jako niepokonane opierające się wrogowi, który przewyższał ich pod każdym względem militarnym. Planowano przeprowadzić desant na południe i południowy wschód od Tokio. Jednakże w planach amerykańskich istniała możliwość z desantowania 10. Armii na północnym zachodzie od Tokio lecz nie zostało to potwierdzone m.in., przez głównodowodzącego inwazją Douglasa MacArthura, który nie zawarł żadnej informacji o udziale ugrupowania generała Bucknera w „Coronet" w swych zapiskach, które zostały opublikowane [Sutherland, 1945]. [MacArthur, 1966]. Warto zwrócić uwagę, że druga faza planu „Downfall" miałyby zostać przeprowadzona po osiągnięciu sukcesu „Olympic". W dodatku na spotkaniu głównodowodzących amerykańskich wojskowych z prezydentem Stanów Zjednoczonych

została szczegółowo omówiona pierwsza faza inwazji, a drugą odłożono na później, ponieważ zamierzano dostosować plan do zastanej sytuacji [MacEachin, 1998].

Mimo wszystko istniał szczegółowy plan desantu w okolice Tokio, w którym miała wziąć udział 8. i 1. Armia (przeniesiona z europejskiego teatru działań). Przed przeprowadzeniem desantu analogicznie jak w pierwszej fazie miałoby dojść do ruchów pozorujących docelowe miejsce ataku. Dlatego na 7 dni przed rozpoczęciem ataku miałoby dojść do ruchów w pobliżu prawdziwych miejsc lądowań, a działania mających na celu wprowadzenie chaosu zamierzano rozpocząć od zatoki Sagami, a następnie przejdą na północny wschód, by podążyć w kierunku kolejnej wyspy Hokkaido [Huber, 1988].

Główny ciężar ataku spoczałby na 8. Armii generała Eichelbergera, który zaatakowałby od strony zatoki Sagami, czyli na południe od Tokio i Jokohamy. Niewątpliwie był to dogodny, nizinny teren pozwalający przeprowadzić morski desant. Jednostki 8. Armii miałby zadanie wyeliminować napotkanych przeciwników, zbliżyć się do południowych granic stalicy, po czym pancerne jednostki armii ominęłyby od zachodu miasto, aby zamknąć je od północy. Odcinając przy tym drogę ucieczki w głąb Japonii oraz od ewentualnej posiłków z reszty części kraju. Nadejście od wschodniej strony wykluczały warunki terenowe [MacArthur, 1966].

1. Armia generała doświadczona walkami w Normandii desantowałaby 50 mil na wschód od Tokio. Jej głównym założeniem było wyeliminowanie japońskich żołnierzy oraz zdobycie istniejących lotnisk, aby wykorzystać je bezpośrednio do walki z okupowaną stolicą. Warto zwrócić uwagę, że na zaatakowanym terenie znajdowały się pola ryżowe, które zaopatrywały pobliskie miasto w żywność. Niewątpliwe, amerykańskie wojsko bez skrupułów wykorzystałoby możliwość pozbawienia Tokio żywności. Wszystko po to, aby wymusić bezwarunkową kapitulację [Sutherland, 1945].

Rysunek 2. Przedstawienie ruchów wojsk dla drugiej fazy „Coronet" na 1 marca 1946 roku

Źródło: D. MacArthur, *Reports of General MacArthur The Campaigns of MacArthur in The Pacific Volume 1*,, s. 428.*Na ilustracji została przedstawiona 10. Armia, która nie została potwierdzona.

Podsumowując drugą fazę operacji „Downfall", czyli „Coronet" miałoby zostać zaangażowane 1 026 000 żołnierzy, czyli łącznie 25 dywizji oraz 190 000 pojazdów wojskowych [Sutherland, 1945].

Należy zwrócić uwagę, że do realizacji inwazji na Japonię nie były oddelegowane tylko i wyłącznie jednostki lądowe. Ważne zdanie stałoby również przed armiami powietrznymi, które rzeczywiście realizowały naloty na japońskie ośrodki przemysłowe i komunikacyjne. To ciężkie naloty bombowe przeprowadziły pierwszy i jedyny atak atomowy na Hiroszimę i Nagasaki. Jednakże wracając do tematu planu inwazji ważnym elementem w powodzeniu przede wszystkim pierwszej fazy było wyeliminowanie potencjały komunikacyjnego, aby uniemożliwić przegrupowanie japońskich jednostek. Dążono do całkowitego zniszczenia dróg komunikacyjnych. W przypadku Kiusiu sprawa wydawała się być prosta, ponieważ główne szlaki znajdowały się na wschodnim i zachodnim wybrzeżu, co

zostało również zaprezentowane na ilustracji. Za zneutralizowanie wschodniego szlaku komunikacyjnego było odpowiedzialne lotnictwo przede wszystkim strategiczne lotnictwo, które działało bezpośrednio pod rozkazami wspólnego połączonego sztabu Stanów Zjednoczonych oraz przez 20. Armię Powietrzną. Za zachodni szlak była odpowiedzialna marynarka morska. W obu przypadkach amerykanie posiadali zdecydowaną przewagę [Bauer, 1965].

5. Japoński plan obronny

Japonia od momentu walk na Okinawie zdawała sobie sprawę, że jej koniec jest nieuchronny. Wierzyli jednak, że zdołają opóźnić nieuchronny los jak najdłużej, stąd m.in., długa walka o Archipelag Riukiu, który pomógł w przygotowaniu ostatecznej obrony, któremu nadano kryptonim „Ketsu-go". Japończycy zamierzali zaangażować co najmniej 42 dywizje i 18 samodzielnych brygad, co łącznie dałoby ponad 1 500 000 żołnierzy [Zaloga, 2010]. Swój plan podzielili na 4 fazy, według których zamierzali poprowadzić defensywę. Pierwsza faza trwałaby tak naprawdę od momentu przygotowania inwazji przez Amerykanów, czyli poniekąd od utraty Okinawy, aby od samego początku opóźniać wrogie postępy poprzez naloty. Druga faza rozpoczęłaby się w momencie znalezienia amerykańskich jednostek w promieniu 300 km od japońskiego wybrzeża. W tej fazie doszłoby do ataków za pomocą łodzi podwodnych i samolotów. Chodziło tutaj o zadanie jak największych strat w drodze do Japonii. W tym samym czasie Japończycy zamierzali atakować wrogie bazy znajdujące się na Okinawie czy też Iwo-Jimie, aby zaburzyć dostawy sprzętu wojskowego. Trzecia faza to obrona plaż w pierwszej linii oraz w głębi wyspy. Po utracie pozycji przejście do czwartej fazy, czyli przeprowadzenie powszechnego japońskiego kontrataku, a w przypadku niepowodzenia przejście do walk partyzanckich [Zaloga, 2010].

6. Podsumowanie

Reasumując, amerykański plan inwazji na Japonię w 1945 roku wzbogaciłby historiografię wojskową o wielką operację desantową przeprowadzoną w II fazach. Doszłoby do największego ataku morskiego w drugiej wojnie światowej, a koniec wojny z pewnością nie nastąpiłby 2 września tak jak to faktycznie miało miejsce.

Amerykańscy planiści przygotowali plan mając na uwadze oszacowane wrogie możliwości bojowe, które zakładały m.in., że w momencie operacji na Kiusiu będzie przebywać łącznie 6 dywizji, w tym 3 na południu w miejscu przeprowadzenia desantu [Willoughby, 1945]. W ramach tych wyliczeń przygotowano plan działania. Warto zwrócić uwagę, że druga faza operacji „Downfall" została niedopracowana, było to podyktowane przez kilka czynników m.in. czas. „Coronet" miałby zostać przeprowadzony dopiero w 1946, a przebieg i plan zawierałby doświadczenia z pierwszej fazy „Olympic", stąd uważam, że po realizacji ataku z 1 listopada druga faza byłaby lepiej dopracowana. Jednakże sukces drugiego ataku wiązał się a bezpośrednią sytuacją na Kiusiu. Dla powodzenia operacji ważnym aspektem był ciągły monitoring i obliczenia japońskiego potencjału militarnego. W czerwcu doszło do spotkania głównodowodzących z prezydentem Stanów Zjednoczonych, gdzie omówiono szczegółowo operację na Kiusiu, a przede wszystkim jakie straty mogą zostać poniesienie, aby odnieść finalne zwycięstwo. Na spotkaniu doszło do sporu, ponieważ część uczestników uważała, że walki będą przypominać te wcześniejsze niż na Okinawie, które

w czerwcu nie były jeszcze zakończone. Wyraźną dezaprobatę wyraził admirał Leahy, który porównywał walki na Kiusiu z tymi na Okinawie, gdzie straty wyniosły łącznie około 30%. Zupełnie inne stanowisko przedstawił głównodowodzący przyszłej operacji, który w przyszłej wojnie w Korei wykaże swój zapał do prowadzenia wojny, co poprowadzi go na sam dół wojskowej kariery [MacEachin, 1998].

Warto w tym miejscu podkreślić, że w chwili spotkania na Kiusiu były już potwierdzone 3 dywizje, które docelowo miały stanowić połowę sił na dzień 1 listopada. W chwili samej podróży Trumana do Poczdamu odkryto kolejne związki taktyczne co zachwiało wiarę w sens przeprowadzenia inwazji. Natomiast 2 sierpnia na Kiusiu potwierdzono 12 dywizji z czego aż 8 na południu co łącznie wynosiło około 500 tysięcy żołnierzy, gdzie miało dojść do lądowania [MacEachin, 1998].

Nic dziwnego, że plan inwazji został porzucony na rzecz ataku bombowego. Sądzę, że w wyniku inwazji Stany Zjednoczone oddaliłyby się daleko na wschód tracąc dalece idące korzyści, które w rzeczywistości wyniknęły wraz z zakończeniem wojny z dniem 2 września. Wielce prawdopodobne, że gdyby doszło do desantu to najprawdopodobniej atak załamałby się – mając na uwadze przedstawione dane. Opinia publiczna w Stanach Zjednoczonych naciskałaby do jak najszybszego zakończenia wojny, ponieważ straty byłyby bardzo wysokie, a to mogłoby doprowadzić do podpisania pokoju na korzystniejszych warunkach dla samej Japonii. Być może nie doszłoby do wojny w Korei, a dzisiaj nie mówilibyśmy o Korei Południowej i Północnej. Stany Zjednoczone znalazłyby się poza orbitom Azji Wschodniej na rzecz Związku Radzieckiego. Należy pamiętać, że od chwili przejęcia wyraźnej inicjatywy przez aliantów w wojnie rozpoczęła się kolejna o podział świata.

Bibliografia:

1. Appleman R., Burns J., Gugelar R., Stevens J. (1993). Okinawa: The Last Battle.
2. Huber T. (1988). Pastel: Deception in the Invasion of Japan.
3. Lipiński J. (1995). Druga Wojna Światowa na Morzu.
4. MacEachin D. (1998). The FInal Months of the War With Japan: Signals Intelligence, U.S. Invasion Planning, and the A-Bomb Decision.
5. Miller J. (1995). Guadalcanal The First Offensive.
6. Wolny A. (1983). Okinawa 1945.
7. Zaloga S. (2010). Defens of Japan 1945. \

Wykaz stron internetowych:

8. http://cgsc.contentdm.oclc.org/cdm/singleitem/collection/p4013coll8/id/3387/rec/ (dostęp, 11.09.2020).
9. http://cgsc.contentdm.oclc.org/cdm/singleitem/collection/p4013coll8/id/4663/rec/ (dostęp, 11.09.2020).
10. http://cgsc.contentdm.oclc.org/cdm/singleitem/collection/p4013coll8/id/4768/rec/92D (dostęp, 11.09.2020).
11. https://history.army.mil/books/wwii/macarthur%20reports/macarthur%20v1indexhtm (dostęp, 11.09.2020).
12. http://www.ibiblio.org/pha/war.term/olympic.html (dostęp, 11.09.2020)

35. ZADANIA I UPRAWNIENIA POLICJI W SYSTEMIE BEZPIECZEŃSTWA WEWNĘTRZNEGO

Marta Hołdyńska
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Nauk o Bezpieczeństwie
ul. Żytnia 39, 08-110 Siedlce
ORCID: 0000-0003-0513-1643
Email: martaholdynska@gmail.com

1. Wstęp

Pojęcie „policja" na gruncie prawa polskiego ma dwojakie znaczenie. Przedmiotowe, chodzi tu o sferę działalności państwa, które wiąże się ze stosowaniem przez policję przymusu wobec niektórych osób czyli instytucji. Podmiotowe znaczenie rozumiane jako specyficzne zorganizowane korpusy osobowe, których celem jest ochrona konstytucyjnego ustroju państwa i zapewnienie ładu, porządku publicznego [Z. Długosz, Organy policyjne, (w:) Organy korporacje ochrony państwa, S. Sagan (red), Wyd. Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2001, s. 153].

Artykuł ma charakter przeglądowy, w którym w treści możemy znaleźć niezbędne informacje z obowiązujących ustaw oraz literatury naukowej na temat podstawowych uprawnień oraz zadań Policji, które pełnią ważna role w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego. Jak wiemy z wielu źródeł (np. z piramidy potrzeb Maslova) bezpieczeństwo stanowi podstawową potrzebę każdego człowieka. Dlatego współczesne zagrożenia stawiają Policję przed wieloma wyzwaniami związanymi z zapewnieniem bezpieczeństwa publicznego aby zaspokoić tę podstawową potrzebę społeczna obywateli.

Definicji bezpieczeństwa wewnętrznego nie regulują jednoznacznie żadne przepisy i właśnie dlatego często jest mylone i utożsamiane z bezpieczeństwem publicznym, co jest błędem. Bezpieczeństwo wewnętrzne najogólniej rzecz biorąc to stan równowagi osiągnięty w odniesieniu do zagrożeń wewnątrz państwa. Termin ten obejmuje wszystkie dziania, które służą ochronie i zwalczaniu przestępczości, przemocy i innych napaścią więc porządek i bezpieczeństwo publiczne [T. Cylkowski, Rola policji w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego (w:) Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje nr 20. 2015, s. 128].

Bezpieczeństwo wewnętrzne nie zostało w sposób jednoznaczny prawnie zdefiniowane i nie posiada legalnej definicji w przepisach prawa. Natomiast występuje w obiegu prawnym jako wartość konstytucyjna [T. Cylkowski, Rola policji w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego (w:) Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje nr 20. 2015, s. 129].

Pierwszym rodzajem i składnikiem bezpieczeństwa wewnętrznego jest bezpieczeństwo publiczne, które jest bardzo istotnym jednym z trzech elementów bezpieczeństwa wewnętrznego. W znaczeniu węższym bezpieczeństwo publiczne zajmuje się ochroną życia, zdrowia i mienia obywateli, ale również ochroną majątku narodowego, ustroju

i suwerenności państwa[T. Cylkowski, Rola policji w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego (w:) Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje nr 20. 2015, s. 130].

Zjawiska, które zagrażają bezpieczeństwu państwa sprawiają potrzebę zorganizowania odpowiedniego systemu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. System bezpieczeństwa wewnętrznego to zespół sił i środków zapewniających państwu oraz jego demokratycznym strukturom akceptowalny stan bezpieczeństwa, który w razie zagrożenia uruchamia działanie ściśle określone w konstytucji[J. Gierszewski, Bezpieczeństwo wewnętrzne Zarys systemu, Warszawa 2013, s 16].

2. Policja - podstawowe zadania dla bezpieczeństwa wewnętrznego

Policja jest umundurowaną i uzbrojoną formacją służącą społeczeństwu i przeznaczoną do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego[Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji. Dz. U. Z 2015 r. poz. 353; z późn. zm., art. 1].

Policja pełniąc swoje obowiązki wykonuje szereg zadań związanych z ochroną bezpieczeństwa i porządku publicznego przyczyniając się do znacznego wzrostu bezpieczeństwa obywateli. Podstawowe zadania Policji przedstawia poniższa tabela:

Tabela 1. Podstawowe zadania Policji

l.p.	Podstawowe zadania
1.	ochrona życia i zdrowia ludzi oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra;
2.	ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym zapewnienie spokoju w miejscach publicznych oraz w środkach publicznego transportu i komunikacji publicznej, w ruchu drogowym i na wodach przeznaczonych do powszechnego korzystania;
3.	inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi;
4.	prowadzenie działań kontrterrorystycznych [w rozumieniu ustawy z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (Dz. U. z 2019 r. poz. 796];
5.	wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców;
6.	ochrona obiektów stanowiących siedziby członków Rady Ministrów, z wyłączeniem obiektów służących Ministrowi Obrony Narodowej i Ministrowi Sprawiedliwości, wskazanych przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych;
7.	nadzór nad specjalistycznymi uzbrojonymi formacjami ochronnymi w zakresie określonym w odrębnych przepisach;
8.	kontrola przestrzegania przepisów porządkowych i administracyjnych związanych z działalnością publiczną lub obowiązujących w miejscach publicznych;
9.	współdziałanie z policjami innych państw oraz ich organizacjami międzynarodowymi, a także z organami i instytucjami Unii Europejskiej na podstawie umów i porozumień międzynarodowych oraz odrębnych przepisów;
10.	przetwarzanie informacji kryminalnych, w tym danych osobowych;
11.	prowadzenie zbiorów danych zawierających informacje gromadzone przez uprawnione organy o odciskach linii papilarnych osób, niezidentyfikowanych śladach linii papilarnych z miejsc przestępstw oraz o wynikach analizy kwasu deoksyrybonukleinowego (DNA).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji Dz. U. Z 2015 r. poz. 353; z późn. zm., art. 1, ust. 2.

Podstawowym zadaniem policji jest działalność prewencyjna mająca na celu utrzymanie ładu, porządku i bezpieczeństwa publicznego. Działalność represyjno- pościgowa na charakter wtórny i uruchamiana jest w momencie zaistnienia konkretnego zdarzenia, zazwyczaj mającego postać przestępstwa lub wykroczenia. Jednak poza wskazanymi podstawowymi zadaniami policja wykonuje również wiele innych zadań np. ukierunkowanych na zapobieganie lub zwalczanie skutków klęsk żywiołowych [J. Ziółkowski, Samorząd – Policja, Warszawa 1999, s. 9].

Warto pamiętać, że funkcjonariusz policji wykonujący swoje zadania oprócz rzetelnego sprawowania swoich obowiązków oraz powierzonych zadań musi przestrzegać zasady etyki zawodowej a w szczególności:

- policjant we wszystkich swoich działaniach ma obowiązek poszanowania godności ludzkiej jak też przestrzegania i ochrony praw człowieka;
- etyka zawodowa policjanta przede wszystkim wynika z wartości i norm moralnych uwzględniających specyfikę zawodu policjanta;
- policjant w kontaktach z ludźmi powinna cechować życzliwość oraz bezstronność wykluczająca uprzedzenia rasowe, narodowościowe, wyznaniowe, polityczne, światopoglądowe lub wynikające z innych przyczyn oraz powinien przestrzegać zasad poprawnego zachowania, kultury osobistej i dbać o schludny wygląd;
- podczas wykonywania czynności służbowych policjant powinien dostosowywać swoje zachowanie do sytuacji i cech osób uczestniczących w zdarzeniu, w szczególności wieku, płci, narodowości i wyznania, a także uwzględniać uzasadnione potrzeby tych osób;
- w trakcie wykonywania czynności służbowych policjant powinien zachować szczególną wrażliwość i takt w stosunku do ofiar przestępstwa lub innego zdarzenia, udzielać im możliwie wszechstronnej pomocy, a także dbać o zachowanie dyskrecji;
- policjant będąc funkcjonariuszem publicznym powinien wystrzegać się korupcji w każdej postaci oraz zwalczać wszelkie jej przejawy [Załącznik do Zarządzenia nr 805 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 grudnia 2003 roku s. 1-2].

Komendant Główny Policji jest centralnym organem administracji rządowej a także przełożonym wszystkich funkcjonariuszy Policji- policjantów. Sam zaś podlega ministrowi spraw wewnętrznych a powoływany jest przez Prezesa Rady Ministrów na wniosek Ministra Spraw Wewnętrznych wedle art. 5. Ustawy o policji z dnia 6 kwietnia 1990 roku [T. Cylkowski, Rola policji w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego (w:) Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje nr 20. 2015, s. 135]. Komendant Główny Policji jest również organem odwoławczym zarówno od decyzji zewnętrznych (broń, amunicja, materiały wybuchowe), jak i aktów w sferze wewnętrznej (np. odwołania od opinii) [A. Misiuk, Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego. Zagadnienia prawno-ustrojowe, Warszawa 2008, s. 18].

Do zadań Komendy Głównej Policji należą m.in.:

- inicjowanie i koordynowanie działań Policji w zakresie zadań określonych w ustawie o Policji;

- przeciwdziałanie i fizyczne zwalczanie terroryzmu oraz organizowanie, koordynowanie i nadzorowanie działań Policji w tym zakresie;
- podejmowanie ukierunkowanych działań, mających na celu określenie strategii i polityki zwalczania przestępczości;
- wdrażanie, monitorowanie oraz udoskonalanie w Policji standardów wywiadu kryminalnego[A. Mirska Policja jako podstawowy podmiot w systemie bezpieczeństwa i porządku publicznego, (w:) Bezpieczeństwo Wewnętrzne Państwa Wybrane Zagadnienia, red. S. Sulowski, M. Brzeziński, Warszawa 2009, s. 215].

3. Najważniejsze uprawnienia funkcjonariusza policji podczas pełnienia służby

Funkcjonariusze policji wykonując powierzone zadania oraz obowiązki podczas pełnienia służby mają prawo do:

- legitymowania osób w celu ustalenia ich tożsamości;
- zatrzymywania osób w trybie i przypadkach określonych w przepisach Kodeksu postępowania karnego i innych ustaw;
- zatrzymywania osób pozbawionych wolności, które na podstawie zezwolenia właściwego organu opuściły areszt śledczy albo zakład karny i w wyznaczonym terminie nie powróciły do niego;
- zatrzymywania osób stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla mienia;
- pobierania od osób odcisków linii papilarnych lub wymazu ze śluzówki policzków:
  - w trybie i przypadkach określonych w przepisach Kodeksu postępowania karnego oraz ustawy z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz. U. z 2019 r. poz. 2203),
  - w celu identyfikacji osób o nieustalonej tożsamości oraz osób usiłujących ukryć swoją tożsamość, jeżeli ustalenie tożsamości w inny sposób nie jest możliwe,
  - za ich zgodą – w celu identyfikacji osób zaginionych lub zwłok ludzkich o nieustalonej tożsamości
  - w celu identyfikacji lub wykrywania sprawców przestępstw – na zasadach określonych w niniejszej ustawie;
- pobierania odcisków linii papilarnych lub materiału biologicznego ze zwłok ludzkich o nieustalonej tożsamości;
- przeszukiwania osób i pomieszczeń w trybie i przypadkach określonych w przepisach Kodeksu postępowania karnego i innych ustaw;
- obserwowania i rejestrowania przy użyciu środków technicznych obrazu z pomieszczeń przeznaczonych dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia, policyjnych izb dziecka, pokoi przejściowych oraz tym-czasowych pomieszczeń przejściowych;
- dokonywania kontroli osobistej, a także przeglądania zawartości bagaży i sprawdzania ładunków w portach i na dworcach oraz w środkach transportu lądowego, powietrznego i wodnego:

  - w razie istnienia uzasadnionego podejrzenia popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary,
  - w celu znalezienia:
  - broni lub innych niebezpiecznych przedmiotów mogących służyć do popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary,
  - przedmiotów, których posiadanie jest zabronione, lub mogących stanowić dowód w postępowaniu prowadzonym w związku z realizacją zadań, o których mowa w art. 1 ust. 2 pkt 1, 2, 3a, 4, 4a, 6 i 7, oraz przepisów innych ustaw określających zadania Policji,
  - przedmiotów podlegających przepadkowi w przypadku uzasadnionego przypuszczenia posiadania przez osobę broni lub takich przedmiotów lub uzasadnionego przypuszczenia ich użycia do popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary,
  - obserwowania i rejestrowania przy użyciu środków technicznych obrazu zdarzeń w miejscach publicznych, a w przypadku czynności operacyjno-rozpoznawczych i administracyjno-porządkowych podejmowanych na podstawie ustawy – także i dźwięku towarzyszącego tym zdarzeniom;
- obserwowania i rejestrowania przy użyciu środków technicznych obrazu lub dźwięku w trakcie interwencji w miejscach innych niż publiczne, podczas prowadzenia działań kontr terrorystycznych oraz wspierania działań jednostek organizacyjnych Policji przez służbę kontr terrorystyczną w warunkach szczególnego zagrożenia lub wymagających użycia specjalistycznych sił i środków oraz specjalistycznej taktyki działań, a także w policyjnych środkach transportu;
- żądania niezbędnej pomocy od instytucji państwowych, organów administracji rządowej i samorządu terytorialnego oraz przedsiębiorców prowadzących działalność w zakresie użyteczności publicznej; wymienione instytucje, organy i przedsiębiorcy są obowiązani, w zakresie swojego działania, do udzielenia tej pomocy, w zakresie obowiązujących przepisów prawa;
- zwracania się o niezbędną pomoc do innych przedsiębiorców i organizacji społecznych, jak również zwracania się w nagłych wypadkach do każdej osoby o udzielenie doraźnej pomocy, w ramach obowiązujących przepisów prawa;
- dokonywania sprawdzenia prewencyjnego w celu ochrony przed bezprawnymi zamachami na życie lub zdrowie osób lub mienie lub w celu ochrony przed nieuprawnionymi działaniami skutkującymi zagrożeniem życia lub zdrowia lub bezpieczeństwa i porządku publicznego lub:
  - zapobiegania zdarzeniom o charakterze terrorystycznym – osób w związku z ich dostępem na teren obiektów lub obszarów ochranianych przez Policję lub w związku z zabezpieczeniem przez Policję imprez masowych lub zgromadzeń, bagaży lub przedmiotów posiadanych przez te osoby, a także środków transportu lądowego, powietrznego lub wodnego lub pojazdów, którymi się poruszają w związku z dostępem do tych obiektów lub obszarów,

- znalezienia i odebrania przedmiotów, których użycie ze względu na ich właściwości może spowodować zagrożenie życia lub zdrowia lub bezpieczeństwa przeprowadzonych czynności osób:
- doprowadzanych przez Policję na polecenie lub zarządzenie uprawnionego organu lub w związku z realizacją czynności określonych przepisami prawa lub osób w stanie nietrzeźwości doprowadzanych przez Policję w celu wytrzeźwienia do siedziby jednostki organizacyjnej Policji lub innego miejsca określonego przepisami prawa lub wskazanego przez uprawniony organ, na polecenie lub zarządzenie którego dokonuje się doprowadzenia, w tym osób doprowadzanych umieszczonych w jednostkach organizacyjnych Policji w pomieszczeniach dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia,
- zatrzymywanych w przypadkach określonych w ust. 1 pkt 2–3, osób zatrzymanych, przyjmowanych do jednostek organizacyjnych Policji do pomieszczeń dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia, pokoi przejściowych, tymczasowych pomieszczeń przejściowych lub policyjnych izb dziecka lub umieszczanych w tych pomieszczeniach,
- pozbawionych wolności, w tym przebywających w zakładach karnych, aresztach śledczych, zakładach poprawczych, schroniskach dla nieletnich, policyjnych izbach dziecka lub innych ośrodkach dla nieletnich, a także osób skazanych lub tymczasowo aresztowanych przekazywanych na podstawie umów międzynarodowych, podczas wykonywania w stosunku do tych osób przez Policję, na polecenie sądu lub prokuratora, czynności polegających na przemieszczaniu tych osób w związku z wykonywaniem czynności procesowych lub innych czynności określonych przez sąd lub prokuratora;

- wydawania osobom poleceń określonego zachowania się w granicach niezbędnych do wykonywania czynności określonych w pkt 1–5 lub 9 lub wykonywania innych czynności służbowych podejmowanych w zakresie i w celu realizacji ustawowych zadań Policji lub w granicach niezbędnych do ochrony przed zatarciem śladów przy zabezpieczaniu miejsca zdarzenia lub w celu uniknięcia bezpośredniego zagrożenia bezpieczeństwa osób lub mienia, gdy jest to niezbędne do sprawnej realizacji zadań Policji albo uniknięcia zatarcia śladów przestępstwa lub wykroczenia[Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji. Dz. U. Z 2015 r. poz. 353; z późn. zm., art. 15].

Ważnym elementem, o który warto wspomnieć w zakresie funkcjonowania Policji w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego jest sklasyfikowanie uprawnień Policji. Za przykład może posłużyć m.in. stworzona przez S. Pieprznego klasyfikacja uprawnień w następujący sposób:

Tabela 2. Klasyfikacja uprawnień Policji

l.p.	Rodzaj działania
1.	działania podejmowane w sferze administracji publicznej;
2.	działania mające na celu rozpoznawanie i zapobieganie przestępstwom i wykroczeniom;
3.	działania związane ze ściganiem karnym w trybie i na zasadach określonych w kodeksie karnym (KK);

4.	działania związane ze ściganiem karnym w trybie i na zasadach określonych kodeksie postępowania karnego (KPK);
5.	działania podejmowane na polecenie sądu, prokuratora, organów administracji rządowej i samorządu terytorialnego;
6.	działania profilaktyczne i społeczno-organizacyjne.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: S. Pieprzny. Policja, organizacja i funkcjonowanie, Oficyna Wolters Kluwer, 2007, s. 79.

Ustawa o Policji zezwala policjantowi na użycie broni palnej tylko wtedy, jeżeli środki przymusu bezpośredniego (fizyczne, techniczne i chemiczne środki służące do obezwładniania bądź konwojowania osób oraz do zatrzymywania pojazdów, pałki służbowe, wodne środki obezwładniające, psy i konie służbowe, pociski niepenetracyjne, miotane z broni palnej) okazały się niewystarczające lub ich użycie, ze względu na okoliczności danego zdarzenia, nie jest możliwe, oraz wyłącznie:

1. w celu odparcia bezpośredniego i bezprawnego zamachu na życie, zdrowie lub wolność policjanta lub innej osoby oraz w celu przeciwdziałania czynnościom zmierzającym bezpośrednio do takiego zamachu;
2. przeciwko osobie niepodporządkowującej się wezwaniu do natychmiastowego porzucenia broni lub innego niebezpiecznego narzędzia, którego użycie zagrozić może życiu, zdrowiu lub wolności policjanta albo innej osoby;
3. przeciwko osobie, która usiłuje bezprawnie, przemocą odebrać broń palną policjantowi lub innej osobie uprawnionej do posiadania broni palnej;
4. w celu odparcia niebezpiecznego bezpośredniego, gwałtownego zamachu na obiekty i urządzenia ważne dla bezpieczeństwa lub obronności państwa, na siedziby naczelnych organów władzy, naczelnych i centralnych organów administracji państwowej albo wymiaru sprawiedliwości, na obiekty gospodarki lub kultury narodowej oraz na przedstawicielstwa dyplomatyczne i urzędy konsularne państw obcych albo organizacji międzynarodowych, a także na obiekty dozorowane przez uzbrojoną formację ochronną utworzoną na podstawie odrębnych przepisów;
5. w celu odparcia zamachu na mienie, stwarzającego jednocześnie bezpośrednie zagrożenie dla życia, zdrowia lub wolności człowieka;
6. w bezpośrednim pościgu za osobą, wobec której użycie broni było dopuszczalne w przypadkach określonych w pkt 1–3 i 5, albo za osobą, wobec której istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia zabójstwa, zamachu terrorystycznego, uprowadzenia osoby w celu wymuszenia okupu lub określonego zachowania, rozboju, kradzieży rozbójniczej, wymuszenia rozbójniczego, umyślnego ciężkiego uszkodzenia ciała, zgwałcenia, podpalenia lub umyślnego sprowadzenia w inny sposób niebezpieczeństwa powszechnego dla życia albo zdrowia;
7. w celu ujęcia osoby, o której mowa w pkt 6, jeśli schroniła się ona w miejscu trudno dostępnym, a z okoliczności towarzyszących wynika, że może użyć broni palnej lub innego niebezpiecznego narzędzia, którego użycie zagrozić może życiu lub zdrowiu;
8. w celu odparcia gwałtownego, bezpośredniego i bezprawnego zamachu na konwój ochraniający osoby, materiały zawierające informacje niejawne, pieniądze albo inne przedmioty wartościowe;

9. w celu ujęcia lub udaremnienia ucieczki osoby zatrzymanej, tymczasowo aresztowanej lub odbywającej karę pozbawienia wolności, jeśli:
   - ucieczka osoby pozbawionej wolności stwarza zagrożenie dla życia albo zdrowia ludzkiego,
   - istnieje uzasadnione podejrzenie, że osoba pozbawiona wolności może użyć broni palnej, materiałów wybuchowych lub niebezpiecznego narzędzia,
   - pozbawienie wolności nastąpiło w związku z uzasadnionym podejrzeniem lub stwierdzeniem popełnienia przestępstw, o których mowa w pkt 6[https://www.infor.pl/prawo/prawo-karne/policja/316840,Uzycie-broni-palnej-przez-Policje.html – dostępność dnia 03.09. 2020].

4. Podsumowanie

Dbanie o porządek i ochronę bezpieczeństwa wewnętrznego może pełnić tylko sprawnie działająca służba. Dlatego Policja, która posiada prawidłowo zorganizowaną strukturę adekwatną do pełnionych obowiązków oraz zadań pełni istotną rolę dla bezpieczeństwa obywateli. Warto podkreślić, że uprawnienia Policji są dostosowane do zakresu zadań i pozwalają na jej sprawniejsze i skuteczniejsze funkcjonowanie w tym zakresie, jak również są podmiotem systemu bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Świadczyć o tym może nie tylko wiedza teoretyczna oparta na literaturze naukowej analizującej organizację Policji, ustawy czy rozporządzenia ale także udane interwencje, o których dowiadujemy mediów bądź sami jesteśmy świadkami interwencji funkcjonariuszy policji, którzy podczas zagrożenia powinni udzielić obywatelom niezbędnej pomocy.

Bibliografia:

1. Cylkowski T., Rola policji w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego (w:) Kultura Bezpieczeństwa. Nauka-Praktyka-Refleksje nr 20. 2015.
2. Długosz Z., Organy policyjne, (w:) Organy korporacje ochrony państwa, S. Sagan (red), Wyd. Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2001.
3. Gierszewski J., Bezpieczeństwo wewnętrzne Zarys systemu, Warszawa 2013.
4. Mirska A., Policja jako podstawowy podmiot w systemie bezpieczeństwa i porządku publicznego, (w:) Bezpieczeństwo Wewnętrzne Państwa Wybrane Zagadnienia, red.: Sulowski S., Brzeziński M., Warszawa 2009.
5. Misiuk A., Administracja bezpieczeństwa i porządku publicznego. Zagadnienia prawno-ustrojowe, Warszawa 2008.
6. Pieprzny S., Policja, organizacja i funkcjonowanie, Oficyna Wolters Kluwer, 2007.
7. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji. Dz. U. Z 2015 r. poz. 353; z późn. zm.
8. Ustawy z dnia 10 czerwca 2016 roku o działaniach antyterrorystycznych. Dz. U. z 2019 r. poz. 796.
9. Ustawa z dnia 22 listopada 2013 roku o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób. Dz. U. z 2019 r. poz. 2203.
10. Załącznik do Zarządzenia nr 805 Komendanta Głównego Policji z dnia 31 grudnia 2003.
11. Ziółkowski J, Samorząd – Policja, Warszawa 1999.

Wykaz stron internetowych:

12. https://www.infor.pl/prawo/prawo-karne/policja/316840,Uzycie-broni-palnej-przez-Policje.html – dostępność dnia 03.09. 2020.

36. ZARYS PODSTAW PRAWNYCH UDZIAŁU POLSKICH ŻOŁNIERZY W RAMACH DRUGICH DORAŹNYCH SIŁ ZBROJNYCH ONZ NA BLISKIM WSCHODZIE 1973-1979

Maciej Kaproń
Opiekun naukowy: Prof. UP dr hab. Marek Herma
Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
Szkoła Doktorska
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
Email: max3784@interia.eu

1. Wstęp

Organizacja Narodów Zjednoczonych niejednokrotnie usiłowała położyć kres trwającej od 1948 roku serii wojen izraelsko-arabskich. Przy okazji kolejnych wojen ONZ wydawała kolejne rezolucje, a po kryzysie sueskim 1956 roku zdecydowała się nawet na wysłanie Pierwszych Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ nad kanał sueski by zapobiec łamaniu zawieszenia broni i oddzielić od siebie siły zwaśnionych państw. Ze względu jednak na nieprzejednane stanowisko Izraela bądź krajów arabskich inicjatywy te ostatecznie kończyły się fiaskiem i prowadziły do kolejnych wojen. We wrześniu 1973 roku ONZ, USA i ZSRR zwołały bliskowschodnią konferencję pokojową do Genewy, ale tak jak poprzednio, nie udało się na niej nic ustalić i rozpocząć trwałego procesu pokojowego. [Schultze, 2010] Przyczyniło się to wybuchu w październiku 1973 roku kolejnej wojny izraelsko-arabskie zwanej wojną Jom Kipur. W jej trakcie Syria i Egipt razem zaatakowały Izrael, jednak pomimo początkowych sukcesów ich wojska zostały pokonane i odparte przez Siły Obronne Izraela., które to otrzymały potężne dostawy sprzętu z USA. Izrael obronił swoje istnienie, ale utracił aurę niezwyciężoności uzyskaną po wojnie 1967 roku. Arabowie z kolei odzyskali honor i wywalczyli silniejszą pozycję do negocjacji. Rezolucja Rady Bezpieczeństwa ONZ z 22 października 1973 roku o numerze 338 nakazywała walczącym stronom wstrzymanie ognia, [Schultze, 2010 s. 69-74], zaś rezolucja nr 340 z 25 października 1973 roku powoływała do życia Drugie Doraźne Siły Zbrojne ONZ na Bliskim Wschodzie[U.N.Doc. S_RES_340(1973)-EN]. Panujące na świecie w latach 70. tendencje odprężeniowe przyczyniły sie do uczynienia powyższych sił wyjątkowymi, bowiem zdecydowano, by wzięła w nich udział reprezentacja państwa socjalistycznego. Miał to być pierwszy kontyngent krajów drugiego świata w siłach pokojowych ONZ. Po zaciętych negocjacjach i sporach ustalono, że reprezentantem Europy Wschodniej i Układu Warszawskiego będzie Polska Rzeczpospolita Ludowa. Dla Warszawy była to z jednej strony okazja dla zwiększenia swego prestiżu, z drugiej sytuacja w znacznym stopniu nowa, gdyż wcześniej PRL nie wystawiał kontyngentu do sił w błękitnych beretach. Z tego powodu stanowiła ona wyzwanie dla Polski pod względem szkoleniowym, logistycznym, ale także prawnym. W przeciwieństwie bowiem do wcześniejszego delegowania niewielkich grup oficerów tym razem za granicę wysyłano cały oddział wojska, co mogło stwarzać konieczność oparcia się o nowe akty prawne.

2. Materiał i metody

By móc wyjaśnić na jakiej podstawie polscy żołnierze pojechali nad kanał sueski w służbie pokoju potrzebne jest przestudiowanie aktów prawnych polskich i międzynarodowych. W przypadku PRL kluczowe będą zasoby Archiwum Akt Nowych gdzie znajdują się prawne dokumenty dotyczące wysłania polskich żołnierzy do Egiptu tj. kto i w oparciu o jakie przepisy podejmował decyzję o wysłaniu wojska do udziału w misji ONZ oraz które ministerstwa miały pieczę nad przebywającymi za granicą polskimi wojskowymi. Zważywszy na realia panujące w PRL istotne będzie również przebadanie postanowień Biura Politycznego Komitetu Centralnego PZPR stanowiących podstawę aktów prawnych dotyczących udziału Polaków w bliskowschodnim przedsięwzięciu. Konieczna będzie również analiza ustaw regulujących kwestie wojskowe z czasów PRL oraz samej konstytucji z 1952 roku. Od strony międzynarodowej niezbędna będzie analiza samej Karty Narodów Zjednoczonych jako dokumentu regulującego całość działalności ONZ jak również rezolucji RB ONZ oraz rozporządzeń Sekretarza Generalnego jako dokumentów dotyczących powołania samych DSZ i zaproszenia Polski do udziału w nich.

3. Wyniki i dyskusja

Od strony ONZ podstawowym dokumentem sankcjonującym działalność sił pokojowych jest sama Karta Narodów Zjednoczonych. Ten obowiązujący od 24 października 1945 roku dokument już w swej preambule określał utrzymanie światowego pokoju i bezpieczeństwa jako jeden z naczelnych celów ONZ. Karta wprowadzała również równość wszystkich państw wobec prawa międzynarodowego. Jednocześnie uznano wyjątkową rolę pięciu stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ (USA, ZSRR, Chin [do 1971 roku reprezentowanych przez Republikę Chińską], Francji, Wielkiej Brytanii) jako mogących podejmować lub wetować decyzje wiążące zainteresowanych oraz mogących sięgać po środki przymusu celem ich wyegzekwowania. Niestali członkowie Rady w liczbie dziesięciu są dobierani na podstawie klucza geograficznego na dwuletnie kadencje przez Zgromadzenie Ogólne. Rada Bezpieczeństwa ONZ jest odpowiedzialna za utrzymanie światowego pokoju i bezpieczeństwa, jako głosi artykuł 24 KNZ. Szczególne uprawnienia Rady dla wykonywania tych obowiązków wymienione zostały w rozdziałach VI, VII, VIII i XII, przy czym rozdział VII dotyczył formowania sił zbrojnych pod egidą ONZ. W przypadku stwierdzenia zagrożenia dla pokoju, jego naruszenia, bądź aktu agresji RB ONZ może wezwać obie strony do wstrzymania walki i rozpoczęcia rokowań. Wezwania takie i decyzje nie są jednak wiążące dla stron konfliktu i zazwyczaj okazują się niedostateczne. W takiej sytuacji Rada może nałożyć na agresora, bądź obie strony, sankcje polityczne i gospodarcze lub podjąć akcję militarną, co regulują artykuły 42-47 KNZ. Podług nich może to być każdy rodzaj akcji militarnej dokonany przy użyciu dowolnego rodzaju wojsk. Każdy z członków ONZ jest zobowiązany do zapewnienia organizacji sił zbrojnych, w zgodności z układem lub układami międzynarodowymi. Układy te miały regulować liczebność kontyngentu, jego stan gotowości oraz rodzaj wojsk z jakiego będzie się wywodził jak również wsparcie jakie może być mu potrzebne od ONZ. Członkowie zobowiązują się również udzielić takim siłom wszelkiej pomocy oraz prawa przemarszu. Celem usprawnienia procedur wspomniane wyżej układy mogą być zawierane między RB i członkami w terminie późniejszym i ratyfikowane w terminie przewidzianym przez konstytucje poszczególnych krajów. Siły takie podlegają

Radzie Bezpieczeństwa za pośrednictwem Wojskowego Komitetu Sztabowego złożonemu z szefów sztabów członków RB ONZ[Ciechanowski, 2013]. W przypadku Drugich Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ na Bliskim Wschodzie podstawą do ich ustanowienia była rezolucja RB ONZ nr 340 z 25 października 1973 roku[U.N.Doc. S_RES_340(1973)-EN]. Jednak sama rezolucja nie proponowała składu sił pokojowych. Ta sprawa została musiała zostać dopiero rozwiązana w drodze nieoficjalnych negocjacji w Radzie Bezpieczeństwa przy udziale Sekretarza Generalnego. Jak wspomniano wyżej, ze względu na światowe tendencje odprężeniowe pojawiła się propozycja by do misji kontyngent wystawiło państwo socjalistyczne. Zapoczątkowało to ciąg negocjacji trwających do początków listopada 1973 roku, kiedy to wykrystalizował się skład misji i można było przejść do konsultacji z poszczególnymi krajami w sprawie ich kontyngentów i ich zadań[Ciechanowski, 2013].

Polska dopiero 3 listopada 1973 roku została oficjalnie zaproszona do udziału w DSZ ONZ i mogła wyrazić zgodę na udział w tym przedsięwzięciu. Okazywany w propagandzie zapał do wysłania polskich żołnierzy do Egiptu bynajmniej nie był pierwszym stanowiskiem polskich władz. Początkowo Warszawa była niechętna całej operacji ze względu na inne działania w ONZ, w które była zaangażowana. Jak wspomniano we wstępie przystąpienie PRL do udziału w bliskowschodniej misji stanowiło dla warszawskiego rządu swoiste novum, gdyż nigdy wcześniej nie wysyłano za granicę takiej ilości żołnierzy na zasadach kontyngentu. O ile wysyłana na Bliski Wschód jednostka była pierwszą w swoim rodzaju dla Polski, to nowością nie był udział w operacjach pokojowych. Tak jak w przypadku delegacji polskich oficerów do Komisji Nadzorczej Państw Neutralnych w Korei w 1953 roku czy Międzynarodowej Komisji Nadzoru i Kontroli w Indochinach w 1954 roku posłużono się uchwałami Rady Ministrów lub jej prezydium. W przypadku tej drugiej operacji również odwoływano się do kompetencji ministra obrony narodowej i ministra spraw zagranicznych[Ciechanowski 2007, s.27; 50]. Osobną kwestią jest stojąca za uchwałą Rady Ministrów decyzja Biura Politycznego KC PZPR. Ze względu na sposób sprawowania władzy w Polsce tamtego okresu to *de facto* ona stanowiła właściwą decyzję o przystąpieniu Polski do misji, zaś stanowisko rządu li tylko nadawało jej mocy prawnej, precyzowało i czyniło zadość procedurom. Jak wynika z treści posiedzenia BP to już podczas samego posiedzenia struktury rządowe i partyjne razem podjęły decyzję o zaangażowaniu się Polski w misję. Wtedy też polecono MSZ stworzenie sztabu ds. polskich sił w ramach wojsk ONZ na Bliskim Wschodzie, zaś MON rozpoczęcie wstępnych prac organizacyjnych mających zabezpieczyć stan osobowy przyszłej jednostki. Późniejsza uchwała tylko doprecyzowała decyzję partyjną[AAN, V/118, posiedzenie BP KC PZPR z 26.11.1973 roku].

Jak wynika z treści rzeczonej uchwały Rady Ministrów nr 262/73 z 26 listopada 1973 r., która to polecała powołać Polską Wojskową Jednostkę Specjalną Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ na Bliskim Wschodzie, nakazuje ona m.in.: aby Minister Obrony Narodowej powołał Jednostkę działając w porozumieniu z ministrami spraw wewnętrznych i zagranicznych. Owa kooperacja trzech ministerstw jest podkreślana w całym dokumencie. Choć jednostka miała być podporządkowana MON to w kierowaniu jej działaniami miano współpracować z MSZ i MSW. Te dwa ostatnie ministerstwa miały również delegować do jednostki specjalistów spoza limitu sił zbrojnych. O organizacji Jednostki decydować miały wspólnie MON i MSZ[AAN, URM 160/70, Uchwała Rady Ministrów nr 262/73 z 26.11.1973]. Ciekawym jest tutaj fakt, iż decyzję o powołaniu misji i co ważniejsze rozpoczęciu formowania

kontyngentu podjęły przede wszystkim organy partyjne na miesiąc przed uchwałą rządu. Sytuacja taka mogła być efektem niepewności w Warszawie co do ostatecznego wytypowania Polski przez organy ONZ do udziału w siłach pokojowych, mocno bowiem w negocjacjach w RB forowano udział Rumunii w misji. Taka sytuacja tym bardziej czyniła decyzję rady Ministrów czystą formalnością. Na podstawie wspomnianej wcześniej uchwały Minister Obrony Narodowej gen. armii Wojciech Jaruzelski rozkazem nr 024/MON z 26 listopada 1973 r. powołał Polską Wojskową Jednostkę Specjalną, która została skierowana do służby w Doraźnych Siłach Zbrojnych ONZ na Bliskim Wschodzie. Sformował ją Warszawski Okręg Wojskowy na bazie m.in. 6 Pomorskiej Dywizji Powietrznodesantowej w Krakowie[AMON 1702/00/64, rozkaz nr 024/MON z 26 listopada 1973 roku w sprawie utworzenia PWJS DSZ ONZ na Bliskim Wschodzie]. Precyzyjne instrukcje dotyczące formowania jednostki skierowane do dowódców okręgów wojskowych, szefa WSW, głównego kwatermistrza WP oraz głównego inspektora planowania i techniki zawarto w Zarządzeniu Szefa Sztabu Generalnego nr 070/ORG z 26 listopada 1973 roku[Kozerawski 2012, s.122-123]. Kolejnymi dokumentami, wydanymi prze MON, regulującymi funkcjonowanie jednostki już na miejscu były Zarządzenie Głównego Inspektora Szkolenia-Wiceministra Obrony Narodowej nr 042 z 23 listopada 1973 roku ws. organizacji i przerzutu PWJS w DSZ ONZ na Bliskim Wschodzie do Zjednoczonej Republiki Arabskiej (Egiptu) oraz zarządzenie szefa Sztabu Generalnego WP nr11/Sztab z 5 lutego 1974 roku ws. kompleksowego zabezpieczenia działalności PWJS DSZ ONZ na Bliskim Wschodzie wraz z harmonogramem zamierzeń [Lotarski 2014, s.116]. Analogicznie do zarządzeń i rozkazów MON swoje dyrektywy w kwestii formowania Jednostki wydawał MSZ. W tym przypadku była to Dyrektywa nr 1 z 23 listopada 1973 roku dla dowódcy PWJS. Kolejnym dokumentem tego ministerstwa mającymi określić funkcjonowanie Jednostki były notatka i memorandum z 30 listopada 1973 roku[Lotarski 2014, s.115-116]. MSW nie wydało żadnych dokumentów mających stanowić podstawę działalności Jednostki na Bliskim Wschodzie i jego rola w całym przedsięwzięciu wydaje się być drugorzędna i sprowadzająca się do sprawdzania osób wyjeżdżających pełnić służbę nad kanałem sueskim.

Pozostaje jeszcze przyjrzeć się aktom prawnym mogących stanowić podstawę takiego stanu rzeczy oraz wydania samej uchwały. Podstawowym aktem krajowym, do którego należało się odwołać była konstytucja. Zgodnie z art. 32 Rada Ministrów "sprawuje ogólne kierownictwo w dziedzinie obronności kraju i organizacji sił zbrojnych(...)"oraz "sprawuje ogólne kierownictwo w dziedzinie stosunków z innymi państwami." [Konstytucja Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 roku, Dz. U. 1952 nr 33 poz. 232]. Z racji braku precyzyjniejszych zapisów w ustawie zasadniczej z tekstu zdaje się wyłaniać obraz rządu jako decydującego o działaniach armii, poprzez Ministra Obrony Narodowej, a także kontrolującego sprawy zagraniczne. To mogło służyć za uzasadnienie dlaczego Jednostkę powoływano poprzez uchwałę rządu, choć jest to interpretacja raczej naciągnięta. Nie było również możliwości na powołanie się istniejącą już ustawę o powszechnym obowiązku obrony PRL z 21 listopada 1967 roku gdyż nie było w niej mowy o delegowaniu żołnierzy polskich poza granice kraju, w tym do misji pokojowych ONZ[Ustawa o powszechnym obowiązku obrony PRL z 21 listopada 1967 roku, Dz. U. 1967 nr 44 poz. 220]. Podobnie sytuacja wygląda z punktu widzenia ustawy o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych z 30 czerwca 1970 roku. [Ustawa służbie wojskowej żołnierzy zawodowych z 30 czerwca 1970

roku, Dz. U. 1970 nr 16 poz. 134]. Nie ma w niej mowy o służbie zagranicznej czy udziale w misjach poza granicą kraju. Oprócz tego, nawet gdyby wspomniany dokument dopuszczał możliwość wyprawiania żołnierzy Wojska Polskiego na zagraniczne misje pokojowe, to ustawa dotyczy tylko żołnierzy zawodowych, a na misję pojechali także żołnierze służby zasadniczej. Osobną sprawą jest fakt, iż sztab dotyczący działalności jednostki powołano nie w MONie, lecz w MSZ, co dowodzi, że przedsięwzięcie, traktowano przede wszystkim jako dyplomatyczne, a nie wojskowe, mimo że to resort obrony odpowiadał za jego organizację. Interesujący jest natomiast problem braku udziału Rady Państwa w procesie wyrażania zgody na udział w misji pokojowej ONZ oraz wysłania na nią polskich żołnierzy. W myśl konstytucji najwyższym organem władzy w ówczesnej Polsce był Sejm. Zasada jedności władzy państwowej sprawiała, że Rada Państwa i Rada Ministrów były mu całkowicie podległe. Pierwszy z organów był częścią pionu władzy państwowej, drugi zaś administracji. Rada Państwa była w zasadzie emanacją Sejmu i choć mogła wydawać dekrety z mocą ustawy między sesjami Sejmu to musiały one być niemal każdorazowo zatwierdzone przez Sejm na najbliższym posiedzeniu[S. Bożyk 2009, online]. Gdyby więc decyzja o wysłaniu polskich żołnierzy miała zapaść w Radzie Państwa wydłużony zostałby proces decyzyjny, a zwłaszcza w listopadzie 1973 roku potrzeba było działać szybko. Mimo wszystko w myśl konstytucji art. 25 Rada Państwa miała "ratyfikować i wypowiadać umowy międzynarodowe.", więc brak jakiegokolwiek jej udziału w oddelegowaniu polskich żołnierzy na misję pokojową z ramienia ONZ wydaje się być zastanawiający[Konstytucja Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 roku, Dz. U. 1952 nr 33 poz. 232].

4. Podsumowanie

Choć misja bliskowschodnia lat 70. była dla Polski nowością to w kwestii procedury prawnej delegowania żołnierzy do tej operacji posłużono się wzorcami wykorzystywanymi przy poprzednich podobnych przedsięwzięciach pokojowych. Powołując się na zaproszenie Sekretarza Generalnego ONZ oparte o rezolucję Rady Bezpieczeństwa organy partyjne podejmowały decyzję o wzięciu udziału w misji. Decyzję ową następnie sankcjonował rząd wydając uchwałę, która stawała się podstawą kolejnych aktów prawnych zarysowujących, bądź precyzujących kolejne działania takie jak powołanie sztabu zajmującego się jednostką, działania dyplomatyczne i organizacyjne. Choć z dzisiejszego punktu widzenia wydaje się to niecodzienne, praktyka taka była czymś normalnym w czasach poprzedniego ustroju. Podstawa prawna udziału polskich żołnierzy w misji budowana była na linii RB ONZ-Rada Ministrów, a na dobrą sprawę Biuro Polityczne KC PZPR. Tak więc decyzja o wzięciu udziału była przede wszystkim decyzją partyjną, rządową zaś w drugiej kolejności. W procedurę nie był angażowany Sejm jako taki, ani, co ciekawsze, Rada Państwa, pomimo pełnienia kolegialnej roli głowy państwa polskiego. Próżno szukać podstaw udziału polskich żołnierzy w bliskowschodniej misji pokojowej we wspomnianych wyżej ustawach czy nawet konstytucji. Pierwsze przepisy rangi ustawy dotyczące delegowania żołnierzy poza granice kraju pojawiły się w nowelizacji z 1991 roku ustawy o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych [Lotarski 2014. s.114-117].

Bibliografia:

Opracowania:

1. https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/1569/1/Miscellanea_T-8_10.pdf. (Bożyk S. (2009). Pozycja ustrojowa Rady Państwa w Konstytucji PRL z 22 lipca 1952 r. Miscellanea Historico-Iuridica. tom VIII. 161-174. 29.08.2020.)
2. Ciechanowski G. (2007). Polscy żołnierze w misjach i operacjach pokojowych poza granicami kraju w latach 1953-1989. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
3. Ciechanowski G. (2013). Operacje pokojowe ONZ w XX wieku. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
4. Kozerawski D. (2012). Kontyngenty Wojska Polskiego w międzynarodowych operacjach pokojowych w latach 1973-1999. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
5. Lotarski P. (2014). Polski Kontyngent Wojskowy (POLBATT) w Syrii w siłach pokojowych ONZ w latach 1993-2009. Warszawa: Wydawnictwo AON.
6. Schultze K.E. (2010) [1999]. Konflikt arabsko-izraelski. [The Arab-Izraeli conflict. Pearson Education Limited]. tłum B. Hlebowicz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Źródła:

7. U.N.Doc. S_RES_340(1973)-EN Rezolucja nr 340 RB ONZ z 25 października 1973 roku.
8. AAN, URM 160/70, Uchwała Rady Ministrów nr 262/73 z 26.11.1973.
9. AAN, V/118, posiedzenie Bp KC PZPR z 03.11.1973 roku.
10. AMON 1702/00/64, rozkaz nr 024/MON z 26 listopada 1973 roku w sprawie utworzenia PWJS DSZ ONZ na Bliskim Wschodzie.
11. Dz. U. 1952 nr 33 poz. 232. Konstytucja Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej z dnia 22 lipca 1952 roku.
12. Dz. U. 1970 nr 16 poz. 134. Ustawa służbie wojskowej żołnierzy zawodowych z 30 czerwca 1970 roku.
13. Dz. U. 1967 nr 44 poz. 220, Ustawa o powszechnym obowiązku obrony PRL z 21 listopada 1967 roku.

37. POSTĘPOWANIE REHABILITACYJNE W PRZYPADKU PACJENTA Z AFATYCZNYMI ZABURZENIAMI MOWY

Magdalena Urbańska
Uniwersytet Zielonogórski
Wydział Humanistyczny
ul. Wojska Polskiego 69
65-762 Zielona Góra
Email: mbandurak@gmail.com

Czas działa na niekorzyść pacjenta. Rehabilitację mowy (jak również każdy inny rodzaj rehabilitacji neurologicznej) powinno się rozpocząć jak najszybciej po przebytej chorobie. Powodzenie terapii logopedycznej w dużej mierze zależy od okresu podjęcia rehabilitacji oraz częstotliwości jej trwania. W praktyce klinicznej spotkać można przypadki tzw. spontanicznej poprawy mowy trwający od 6 miesięcy do roku po zachorowaniu (procesy samonaprawcze) [Seniów, 2009, s. 35]. Zdecydowana większość pacjentów nie odzyskuje jednak utraconych umiejętności językowych i komunikacyjnych bez terapii logopedycznej. Opóźnienie w terapii mowy (jak również nieprawidłowa terapia) mogą wyzwolić fałszywe kompensacje u pacjenta.

Autorka niniejszej pracy jest zwolenniczką **szkoły reorganizacji funkcji**, która wyrosła z łuriowskiej teorii układów funkcjonalnych i była popularna w ZSRR i państwach Europy Wschodniej. Współcześnie jest to jedna z najczęściej stosowanych metod pracy z afatykami w Polsce. Wybór metod pracy i konkretnych ćwiczeń wynika ze specyficznych zaburzeń (zgodnie z defektem podstawowym ustalanym w procesie diagnostycznym). W artykule tym zostaną omówione wybrane modele rehabilitacji konkretnego rodzaju afazji przez poszczególnych autorów tworzących w nurcie łuriowskim[1].

Rosyjska badaczka **Cwietkowa** stworzyła **model rehabilitacji afazji** osobny do każdego rodzaju tego zaburzenia. Dla oglądu myśli naukowej badaczki, autorka niniejszej pracy zaprezentuje wybrany model terapii - **afazji motorycznej aferentnej**. Przedstawia się on następująco[2]: z powodu naruszenia kinestezji mowy obserwujemy u pacjentów reakcję poszukiwawczą aparatu artykulacyjnego, a w konsekwencji niemożność znalezienia potrzebnej artykulacji przy wypowiadaniu dźwięku. Defekt ten jest przyczyną zaburzeń wszystkich rodzajów mowy ustnej i pisanej – spontanicznej, dialogowej, monologowej, powtarzania, nazywania oraz czytania i pisania. Chory nie czuje motorycznej podstawy słowa, nie może go napisać ani przeczytać. W postępowaniu terapeutycznym należy sprawdzić i wykorzystać możliwości ukryte w semantyce. Słowo istnieje w głębi świadomości i gotowe jest w każdej chwili do „spłynięcia". Potrzebuje jednak nośnika materialnego-motorycznego, dźwiękowego lub graficznego. Przy uszkodzeniach nośnika motorycznego znaczenie słów nie znika a stanowi oparcie dla pewnych możliwości werbalnych pacjenta. Celem **pierwszego etapu rehabilitacji** jest ogólna aktywizacja

[1]Omówienie podziału afazji wg Łurii znajduje się na s. 69-70 w niniejszej pracy.
[2]Autorka korzystała z polskiego przekładu nieznanego tłumacza, z własnych materiałów studenckich. Oryginał: L.S. Cwietkowa, *Nejropsichołogiczeskaja reabilidacija bolnych,* Moskwa 1985.

werbalna chorego poprzez metody intonacyjne i rytmiczne. Propozycje konkretnych ćwiczeń związanych z intonacją[3]:

- Terapeuta wygłasza pacjentowi zdania wyraźnie intonowane. Są to zdania pozbawione słów. Podaje się tylko ich linie melodyczne. Chory powinien znaleźć odpowiadające kolejnym zdaniom obrazki. Na końcowym etapie tego ćwiczenia powinien umieć wskazać części składowe ilustracji.
- Pacjent samodzielnie intonuje zdania zadane w pisemnej formie, w przypadku zaburzeń pisania i czytania na podstawie ilustracji, o emocjonalnej tematyce.
- Logopeda wspólnie z chorym rytmicznie wygłasza znane choremu wiersze, wystukując ich rytm ręką, śpiewa znane piosenki.

  Na tym etapie korzysta się również z metod emocjonalnych.
- Logopeda czyta tekst opowiadania związanego z życiem codziennym i doświadczeniem pacjenta. Materiał powinien być ciekawy, trochę kontrowersyjny, tak aby pobudzał do żywych reakcji. Jednocześnie przed chorym rozłożone są ilustracje do opowiadania i oddzielne słowa napisane na kartonikach. Całość umożliwia ożywienie uprzednich, emocjonalnych skojarzeń słownych. Chory zaczyna reagować na fabułę. Pojawiają się u niego wyrażenia wsparte emocją (o do licha!, cicho, cicho! ojej!).
- Logopeda włącza w terapię słowa posiadające emocjonalne tło - imiona bliskich, nazwy związane z ulubioną czynnością chorego itp.

Równocześnie z pracą nad ożywianiem chęci i intencji mowy należy zająć się pracą nad ożywianiem znaczenia i sensu słowa oraz znaczenia i sensu całych sytuacji. Przy pojawianiu się obrazu przedmiotu w ślad na nim idzie wyobrażenie dźwiękowe i sam dźwięk. Ożywianie znaczenia i sensu słowa odbywa się za pomocą metod niewerbalnych oraz werbalnych, oto przykłady:

- klasyfikacje przedmiotów według zadanej cechy,

- rysowanie przedmiotów według zadanej cechy. Trudniejszą wersją jest narysowanie znanych pacjentowi owoców, mebli, rzeczy zrobionych z drewna itp.,
- zabawa „czwarty nieodpowiedni". Pacjent powinien z czterech ilustracji wyłożonych przed nim wybrać tę, która nie pasuje tematycznie do pozostałych.
- wszelkie formy działalności konstrukcyjnej - rozsypanki obrazkowe, puzzle, konstruowanie przedmiotów z części,
- recytowanie ciągów automatycznych. Na podstawie słuchowej stymulacji aparatu artykulacyjnego u chorych mogą zaistnieć określone słowa i umiejętność ich wypowiedzenia. Materiałem do tej pracy mogą być wiersze w przeszłości dobrze znane choremu, lub inne formy mowy wiązanej,
- metoda dialogu sterowanego. Przed przystąpieniem do dialogu wprowadzamy chorego w kontekst. Dialog jest prowadzony według obrazka tematycznego,
- metoda dyskusji sterowanej. Wykorzystuje się w niej wyuczone pytania i odpowiedzi. Temat dyskusji powinien być bliski choremu - rodzina, praca, historia zachorowania. Powinno się włączyć tu słowa z ciągów automatycznych i inne stereotypy.

  Psychologiczny mechanizm odwracania uwagi od mowy i skupianiu jej na działaniu

[3] *Ibidem*.

operacyjnym prowadzi do odblokowania wypowiedzi. Celem **drugiego etapu rehabilitacji** jest odbudowanie umiejętności wypowiadania oddzielnych słów. Należy tu stosować metodę „znaczeniowo-słuchową" autorstwa W.M. Kogan[4]. Ruchowy i słuchowy komponent słowa współdziała ze znaczeniem i sensem słowa. Aktualizowany obraz pomaga w pobudzeniu mechanizmu motorycznego, przywołuje wyobrażenie artykulacyjne. Słowo – wyobrażenie przedmiotowe – wyobrażenie artykulacyjne – realizacja. Przed pacjentem rozkładamy obrazki, które przedstawiają przedmioty lub czynności wchodzące w określone związki z opracowanym słowem. Drugi etap rehabilitacji powinien zakończyć się odbudowaniem u chorego umiejętności wypowiadania 10-20 słów.

Celem trzeciego etapu jest doprowadzenie do aktywnego używania opracowanych słów. Logopeda nie wypowiada już słowa, lecz podaje tylko jego znaczeniowy kontekst. Chory powinien znaleźć odpowiedni rysunek, na którym przedstawiony jest desygnat szukanego słowa. Jeżeli pacjent prawidłowo wybiera ilustrację oznacza to, że słowa właściwie są aktualizowane i dalej należy pracować tylko nad umiejętnością ich wypowiadania. Słów nie zapisujemy, nie czytamy, nie uczymy na pamięć. Utrwalanie odbywa się drogą rozmowy, włączania opracowanych słów w inne konteksty, rysowania. Rezultatem pierwszych trzech etapów powinno być: 1. odblokowanie ogólnego modelu pracy aparatu artykulacyjnego, 2. aktywizacja werbalna, 3. dążenie do werbalnego uogólnienia, 4. umiejętność wypowiadania oddzielnych słów, 5. zbudowanie słownika o niewielkim leksykalnym zasobie. Celem **czwartego etapu rehabilitacji** jest odbudowanie umiejętności dźwiękowej analizy słów. Podstawową metodą pracy na tym etapie jest rytmiczne wypowiadanie elementów słowa i wystukiwanie jego rytmicznej struktury. Zaczynamy od ćwiczeń na słowach zbudowanych z dwóch jednakowych sylab otwartych - mama, papa, lala, tata itp. Dalszym etapem są słowa dwusylabowe, w których spółgłoska jest taka sama, a zmienia się samogłoska - Lila, rura, kuka itp. Następnie opracowujemy dowolne słowa dwusylabowe zbudowane z sylab otwartych - ryba, pole itp. Dalej - słowa dwusylabowe, gdzie druga sylaba jest zamknięta. Na końcu ćwiczymy wyrazy trzysylabowe. Szczególne znaczenie ma analiza dźwiękowo-literowa opracowywanych słów z użyciem klocków literowych. Pacjent powinien na podstawie stymulacji słuchowej układać z klocków dyktowane słowa (mama, papa, lala itp.) potem zapisywać je, odczytywać i dopiero potem samodzielnie je wymawiać. Najważniejszym efektem tego etapu jest spontanicznie pojawienie się w słowniku pacjenta własnych, nie opracowanych poprzednio, wyrazów.

Celem **piątego etapu rehabilitacji** jest wykształcenie umiejętności artykułowania poszczególnych głosek. Wprowadzamy metodę imitowania póz aparatu artykulacyjnego, z jednoczesną kontrolą ruchu warg i języka w lustrze. Prowadzimy aktywną pracę nad kojarzeniem określonego układu artykulatorów z daną głoską. Należy dążyć do czystego wymawiania oddzielnych dźwięków, wydzielając je z takiego słowa, które dobrze i pewnie funkcjonuje w słowniku pacjenta. Istotną sprawą jest, by opracowywać głoski w różnej pozycji w słowie, czyli by opracowywać warianty pozycyjne głosek. Mechanizm artykulacyjny głoski zmienia się bowiem w zależności od jej położenia wewnątrz słowa.

Cel **szóstego etapu rehabilitacji** to odbudowanie umiejętności konstruowania zdania

[4]M.W. Kogan widzi źródło afazji w naruszeniu związku pomiędzy słowem a przedmiotem oraz w zaburzeniach kategoryzującej funkcji języka, systemu uogólnień językowych. (M. Maruszewski, *Afazja. Op. cit.*), s. 37.

i rozwiniętej wypowiedzi oraz likwidacja agramatyzmu. Stosujemy metodę powtarzania fraz. Pomocami do niej są historyjki obrazkowe - zestaw ilustracji przedstawiający jakieś wydarzenie. Pacjent samodzielnie układa obrazki w sensownej kolejności. Potem logopeda i chory wspólnie wypowiadają pojedyncze słowa związane z ilustracjami. W dalszej kolejności chory odpowiada na pytania, które logopeda formułuje w oparciu o historyjkę obrazkową. Na koniec terapeuta wypowiada całe frazy związane z historyjką. Chory je powtarza. Takie powtarzanie frazy, przygotowane semantycznie i leksykalnie, jest bliskie samodzielnej wypowiedzi. Dla ugruntowania efektów należy zapisywać frazy, czytać je, składać ze słów napisanych na oddzielnych kartkach.
Budujemy również frazy z rozsypanek zdaniowych. Słowa, zapisane na oddzielnych kartkach, mogą powtarzać się w różnych przypadkach i liczbach. Zadaniem pacjenta jest złożyć z nich frazę, która opisuje przedłożony równocześnie obrazek.

Metodyka rehabilitacji afazji motorycznej aferentnej zakłada przestawienie uwagi chorego z istoty zaburzeń mowy właściwej temu typowi afazji na formy działania dostępne choremu:

1. 1.ukierunkowanie uwagi pacjenta na dźwiękową i semantyczną stronę mowy,
2. 2.praca nad odbudową całego słowa, a nie pojedynczego dźwięku,
3. 3.czytanie i pisanie wykorzystywane są w rehabilitacji po wypracowaniu umiejętności wypowiadania całych słów,
4. 4.metoda optyczno-rytmiczna podparta jest metodą słuchowo-znaczeniową. Słowo nigdy nie występuje jako pusty dźwięk - bez swego desygnatu,
5. 5.ożywienie wyobrażenia przedmiotowego, jako podstawa do zaistnienia motorycznego obrazu słowa.

Jadwiga Szumska w książce ***Metody rehabilitacji afazji*** [Szumska, 1980] prezentuje wytyczne dotyczące rehabilitacji zaburzeń:

- rozumienia (odbioru mowy) – afazje sensoryczne
- ruchowych mowy (produkcji mowy) – afazje motoryczne
- amnestycznych (przypominania słów)
- czytania i pisania
- wszystkich części składowych mowy (afazji totalnej).

Model rehabilitacji zaburzeń **rozumienia mowy** [Szumska, 1980, s. 19-23] przedstawia się następująco: podstawowymi defektami leżącymi u podstaw zaburzeń rozumienia mowy są trudności słuchowej analizy słów wypowiadanych przez osoby z otoczenia oraz brak słuchowej kontroli własnej mowy. Propozycje ćwiczeń:

- Przy głębokich zaburzeniach rozumienia należy rozpoczynać ćwiczenia od zdań niewerbalnych. Tj. naśladowanie gestów, czynności zilustrowanych na obrazkach. Zachęcanie chorego do ich powtórzenia. Następnym etapem jest próba łączenia czynności ze słowem, pokazując ilustracje pytamy chorego „gdzie idzie", „gdzie skacze", „gdzie tańczy" itp.
- Nauka cyfr poprzez np. pokazywanie choremu napisanej cyfry wraz z odpowiednią liczbą rekwizytów, np. piłek.
- Rozkładamy na stole wiele przedmiotów codziennego użytku i prosimy aby chory na polecenie wskazał jeden z nich.

- - Chory dokańcza zdania, np. „Nazywam się……..; Mój syn ma na imię….; Na obiad jadłem...".

W przypadku trudności z odczytaniem, logopeda czyta a pacjent dopowiada.

- Dopisywanie lub dopowiadanie przymiotników np. „jabłka są…; wiśnie są..." itd.
- Przywracanie rozumienia słów, określających stosunki czasowe i przestrzenne. Zaczynamy od pokazania choremu sytuacji, w której ten sam przedmiot znajduje się w różnym położeniu.
- Uczenie rozumienia zdań poprzez np. układnie rozsypanki wyrazowej. Ułożone zdanie pacjent przepisuje, ponownie czyta i kilkakrotnie wymawia.

W zaburzeniach **amnestycznych** (afazja sensoryczna akustyczno-mnestyczna) Jadwiga Szumska proponuje następujące metody:

- Podpowiadanie pierwszej sylaby przy próbach nazwania przedmiotu. Następnie podejmuje się próbę kilkakrotnego powtórzenia nazwy, zapisania jej lub pokazania choremu gotowych napisów z nazwami.
- Stosowanie słów w zdaniu. Pokazujemy rysunek zapałek i mówimy: „Zapalam papierosa….", a zadaniem pacjenta jest dokończyć zdanie.
- Stosowanie par słów, które w potocznej mowie zwykle występują razem, np.: słońce świeci, deszcz pada, wiatr wieje itd. Zadajemy podopiecznemu pytania: „Co robi wiatr?; „Co robi deszcz?". Prosimy również o dokończenie zdań „Jesienią zwykle pada…; W letni dzień pada..."
- Użycie przeciwstawnych określeń przymiotnikowych, celem wywołania mowy automatycznej. Logopeda wypowiada np. przymiotnik gruby, a chory dokańcza chudy itd. Możemy również zgrupować kilka przeciwstawnych sobie określeń, które można pokazać w formie narysowanej, np. mały-duży, wysoki-niski itp. Pokazujemy rysunek choremu pytając: „Jaki jest ten przedmiot?"

Końcowym etapem ćwiczeń są zadania polegające na samodzielnym układaniu opowiadań, pisaniu listów, relacjonowaniu artykułów z gazet, opowiadaniu filmów itp.

Mariusz Maruszewski w książce ***Chory z afazją i jego usprawnianie*** [Maruszewski, 1974, 100-106] przedstawia techniki reedukacji chorych w różnych rodzajach afazji. Postępowanie w przypadku **afazji całkowitej**, gdy pacjent utracił możliwość kontaktowania się w jakiekolwiek postaci z otoczeniem, przedstawia się następująco:

- Ćwiczenia pozasłowne np. oglądanie fotografii, przedmiotów, układanie klocków itp.
- Łączenie w pary takich samych obrazków (początkowo wszystkie z tej samej kategorii, potem można utrudnić ćwiczenie poprzez dobieranie par obrazków z tej samej kategorii, ale różniące się jakąś cechą, np. jabłko czerwone i zielone).
- Ćwiczenia sortowania przedmiotów np. sztućców, kart.
- Wprowadzanie bodźców słuchowych poprzez nazywanie prezentowanych przedmiotów, komentowanie wykonywanych czynności. Po wielokrotnych powtórzeniach prosi się pacjenta, aby pokazał „Gdzie jest krowa?", „Czy piszemy?" itd.
- Zadawanie pytań do konkretnych obrazków lub zastanej rzeczywistości „Czy to jest pies?", „Czy na dworze pada deszcz?", „Czy jesteśmy teraz w Warszawie?" itp.

Joanna Seniów w książce ***Proces zdrowienia chorych z afazją poudarową***... [Seniów, 2009, s. 36-37] prezentuje szereg specyficznych ćwiczeń językowych pomocnych w terapii zaburzeń mowy. Zakłada ona w swojej pracy, że afazja odzwierciedla trudności dojścia do reprezentacji językowych (access to language) albo zakłócenia mózgowych procesów językowych. Za pomocą różnych ćwiczeń – zależnych od dominującego deficytu językowego – funkcja może być odbudowana, ponownie wyuczona. Terapia skupia się na torowaniu dojścia do systemu leksykalno-semantycznego i jego odbudowie oraz na usprawnianiu aspektu słuchowo-fonologicznego. Treningi ukierunkowane są pierwszoplanowo na usprawnianie tego aspektu języka, który jest u chorego deficytem podstawowym. Większość technik koncentruje się mniej lub bardziej na treningu nazywania oraz tworzeniu zdania. W celu usprawnienia systemu semantycznego proponuje się choremu ćwiczenia odbudowujące lub doskonalące interpretację znaczenia nazwy. Przykładami takich ćwiczeń są:

- dobieranie nazw do desygnatów (nazwy w formie mówionej i pisanej),
- wyszukanie nazw według cech charakterystycznych desygnatu,
- wybieranie nazw ogólnych określających kategorie desygnatów,
- omawianie funkcji desygnatu,
- różnego rodzaju kategoryzacje,
- poszukiwanie cech wspólnych i odrębnych porównywanych pojęć,
- praca nad znaczeniem pojęcia w różnych jego kontekstach,
- udzielanie przez chorego odpowiedzi tak/nie na pytania o różne aspekty znaczenia danego pojęcia, np. jego cechy dystynktywne, wieloznaczność,
- stabilizacja znaczenia nazwy poprzez rysowanie desygnatów,
- oglądanie (rysowanie) różnych wersji danego desygnatu w połączeniu z brzmieniem nazwy,
- wskazywanie desygnatów na podstawie definicji,
- dopasowywanie określonych słów do innych (lub obrazków przedstawiających desygnaty) tak, aby tworzyć sensowne znaczeniowo połączenia,
- wybieranie spośród wielu połączeń słownych semantycznie poprawnych, odrzucanie bezsensownych.

Przykłady ćwiczeń usprawniających fonologiczny aspekt wypowiedzi: (szczególnie istotne przy afazji sensorycznej akustyczno-gnostycznej, gdzie zaburzony jest słuch fonologiczny – komentarz autorki).

- ocenianie, czy dwie sylaby lub słowa (różniące się lub nie – jednym lub kilkoma fonemami) brzmią tak samo czy inaczej,
- powtarzanie głośne usłyszanych nazw,
- słuchanie mówionych słów oraz nie-słów i ocenianie, czy istnieją one w leksykonie czy nie,
- ocenianie, czy usłyszane słowo rymuje się z innym,
- wskazywanie liter według ich wzorca brzmieniowego i odwrotnie (ćwiczenie zmiany elementów językowych graficznych na fonologiczne i odwrotnie),
- aktualizowanie wyobrażeniowe słów o określonych cechach brzmieniowych (np. zaczynających się na daną literę) bez ich głośnego wypowiadania,

- wskazywanie litery (wśród różnych), która oznacza pierwszą głoskę w różnych wysłuchiwanych słowach,
- wyszukiwanie z leksykonu słów, które brzmią podobnie do usłyszanych.

Przykłady ćwiczeń usprawniających aktualizację nazw:

- tworzenie nazwy z rozsypanki sylabowej lub literowej,
- tworzenie związków frazeologicznych z usłyszaną nazwą,
- uzupełnianie zdań do obrazków sytuacyjnych brakującymi nazwami,
- uzupełnianie znanych przysłów brakującymi nazwami,
- ćwiczenia nazywania z podpowiedziami kolejnych głosek/liter (w języku mówionym i pisanym),
- omawianie treści nazwy (przez terapeutę), aby ułatwić choremu jej aktualizację,
- wyszukiwanie nazw, które są synonimami, antonimami, itp.,
- rozwiązywanie łatwych krzyżówek.

Przykłady ćwiczeń usprawniających syntaktyczny aspekt języka oraz łagodzące agramatyzmy:

- tworzenie przez chorego zdań o różnej konstrukcji gramatycznej i treści odnoszącej się do historii przedstawionej na obrazku[5],
- podczas wypowiadania zdania chory rytmicznie wybija takt według wzorców melodycznych,
- ćwiczenia koncentrujące się na czasowniku w zdaniu (odmiany przez czasy, tryby, strony, liczby, osoby, rodzaje),
- rozbiór prostych zdań,
- różne formy przekształceń zdań tak, aby ćwiczone były końcówki fleksyjne,
- ćwiczenie prostych dialogów.

Powyżej prezentowane modele rehabilitacji afazji należą do kanonu postępowania logopedycznego w Polsce i są wykorzystywane w pracy terapeutycznej z pacjentami po dzień dzisiejszy. Logopeda tworząc swój warsztat pracy nieustannie poszerza, uzupełnia i udoskonala istniejące metody i techniki, tak aby skutecznie służyły chorym z afazją. Celem terapii neurologopedycznej powinno być eliminowanie nawet subtelnych defektów sensorycznych (zaburzeń rozumienia mowy), aby pacjent w żadnej sytuacji życiowej i intelektualnej nie był potraktowany jak osoba nie w pełni sprawna umysłowo. W interakcji z chorym neurologicznie z zaburzeniami mowy, istotne są również te sprawności językowe, które okazały się najmniej podatne na afatyczne zakłócenia, one są warunkiem budowania skutecznego kontaktu terapeutycznego.

Mimo różnic w podejściu do rehabilitacji mowy, cechą wspólną logopedów są zbliżone preferencje terapeutyczne, które hasłowo sprowadzają się do: praksji oralnej, gramatyzacji mowy, przywracania zdolności artykułowania głosek, treningu ciągów zautomatyzowanych, modyfikacji mowy telegraficznej, rytmizacji wypowiedzi, aktualizacji czasowników, wykorzystaniu technik ruchowych, opowiadaniu przeczytanego tekstu,

[5]Metoda HELPSS (Helm Elicited Program for Syntax Stimulation), Helm-Estabrooks i wsp., 1981 – w oryginale angielskim zestaw ćwiczeń obejmuje 11 struktur syntaktycznych, dotyczących zdań z trybem rozkazującym, pytającym, oznajmującym – w stronie czynnej i biernej.

układaniu przyczynowego ciągu zdarzeń na obrazkach, realizacji właściwej struktury dźwiękowej, bezpośredniego różnicowania dźwięków mowy, porównywania słyszanych dźwięków mowy z napisami, różnicowania dźwięków mowy na sylabach i wyrazach bliskobrzmiących, różnicowania dźwięków mowy poprzez analizę dźwiękowo-literową słów, znaczeniowej interpretacji słów poprzez rysowanie z pamięci, grupowania według różnych cech, różnicowania słów bliskoznacznych, układania zdań z form podstawowych, układania zdań długich z dwóch trzech słów, analizy przedrostkowo-przyrostkowej słów, przywoływania znaczeniowych związków słów, tworzenia definicji słów, aktualizowania związków logicznych między słowami typu: klasa-rodzaj-gatunek, rozumienia „nieliniowej" struktury zdania, uzupełniani zdania z lukami.

Zakresy rehabilitacji afazji i ogólne postępowanie terapeutyczne można ująć w kilku punktach:

1. Mechanizmy kompensacji – ustalenie defektu podstawowego.
2. Sformułowanie szczegółowego programu terapii (praca nad uruchomieniem czynności powtarzania, nazywania, rozumienia mowy dialogowej/opisowej, pisania, liczenia, czytania, pamięci, orientacji przestrzennej,spontanicznej aktywności słownej).
3. Praca z chorym i jego rodziną we wczesnym okresie wystąpienia zaburzeń mowy.
4. Regularne, indywidualne sesje terapeutyczne uzupełnione o: ćwiczenia grupowe (konwersatorium, arteterapia, logorytmika/muzykoterapia), zadania domowe dla pacjenta (zeszyt pracy), angażowanie członków rodziny w wykonywanie ćwiczeń z chorym oraz łączenie ćwiczeń logopedycznych z życiem codziennym (np. nazywanie przedmiotów znajdujących się w szafce szpitalnej pacjenta/oprowadzenie po mieszkaniu, opisywanie zjadanych posiłków, wycieczka do sklepu - pacjent samodzielnie dokonuje zakupów itp.).
5. Konwersacja z chorym na afazję (zarówno podczas ćwiczeń logopedycznych z terapeutą, jak i z np. personelem i pacjentami oddziału, członkami rodziny, pracownikami biblioteki/sklepu, księdzem).
6. Wspomaganie komunikacji językowej (piktogramy, słownik zwrotów funkcjonalnych, schematy głosek) – zwłaszcza w przypadku afazji całkowitej.
7. Prowadzenie dokumentacji terapii.
8. Weryfikacja hipotez diagnostycznych i ewentualna modyfikacja programu terapii.

Nie ma jak dotąd badań pozwalających określić pośredni i bezpośredni wpływ określonych procedur terapeutycznych na łagodzenie afazji [Seniów, 2009, s. 35-40].

W książce *Świat utracony i odzyskany* [Łuria, 1976] **A.R.** Łuria opisuje przypadek 28-letniego pacjenta, który walcząc na wojnie został ranny w głowę. W wyniku uszkodzenia ciemieniowo-potylicznej części lewej półkuli mózgu u chłopaka pojawiła się afazja. Pacjent ten przez okres prawie trzydziestoletni prowadził wnikliwe obserwacje nad sobą: swoimi stanami, przeżyciami, zdolnościami, pamięcią i mową. Jest to książka o funkcjonowaniu psychiki człowieka z uszkodzonym mózgiem. Pojawiają się w niej fragmenty pamiętnika pisanego przez chorego. Autorka niniejszej pracy pragnie zacytować jeden z nich, aby ukazać wewnętrzny dramat człowieka cierpiącego na afazję:

W rezultacie zranienia zapomniałem wszystko, czego się kiedyś uczyłem i co kiedyś umiałem. Wszystko zapomniałem – po zranieniu zacząłem od nowa rozwijać się do pewnego momentu, potem nagle mój rozwój zatrzymał się. I teraz znajduje się w dziwnym stanie

niedorozwoju.

Największy kłopot sprawiała mi pamięć: zapomniałem o wszystkim na świecie i teraz od nowa uczę się poznawać, zapamiętywać, rozumieć i to w taki sposób jak w dzieciństwie. W wyniku zranienia stałem się człowiekiem nienormalnym w pełnym słowa znaczeniu, chociaż nie w sensie człowieka chorego psychicznie, ale zupełnie inaczej. Stałem się nienormalnym w wyniku ogromnych ubytków pamięci i długotrwałego braku możliwości odtworzenia jej resztek...W moim mózgu galimatias, luki i słabości. Znajduję się jakby we mgle, w ciężkim półśnie, w pamięci pustka, nie mogę sobie przypomnieć ani jednego słowa, , tylko przemykają się jakieś obrazy, niewyraźne przewidzenia, które szybko pojawiają się i równie szybko znikają, ustępując miejsca nowemu widzeniu; ani jednego obrazu nie jestem w stanie zrozumieć, ani zapamiętać...Wszystko to, co pozostało w pamięci, rozpłynęło się, rozbiło na wiele drobnych części bez jakiegokolwiek związku i porządku. I taka to już teraz moja głowa: kłopot z każdym słowem i z każdą myślą, z każdym pojęciem.

Już tak trzeci rok obmyślam, rozwijam i ciągle piszę tę swoją opowieść. Zauważam przy tym, że myślę coraz wolniej, że coraz trudniej przekształcić mi myśli w słowa i nie udaje mi się napisać więcej niż pół strony na dzień. Bywa też i tak, że tracę cały dzień na rozmyślania i nie mogę nic wymyślić, co mógłbym napisać, i tak ciągle, bez efektów – brak mi nie tylko pomysłów, ale i sił mam coraz mniej. Pojęcia uciekają mi z głowy i giną gdzieś w bezdennej otchłani.. [Łuria, 1976, s. 19-20].

Zaleca się również pacjentom i ich rodzinom przynależność do środowiskowych grup wsparcia[6]. Afazja zaburza dotychczasowe życie pacjenta i całej jego rodziny. Chory nie jest w stanie kontynuować życia zawodowego, zubożeniu ulegają kontakty towarzyskie oraz wszelkie formy życia społecznego. Człowiek zostaje pozbawiony dotychczasowej samodzielności i niezależności, co często prowadzi do depresji oraz różnych zaburzeń wtórnych. Wsparcie psychologiczne staje się niezbędne dla osób najbliższych pacjenta, gdyż ich dotychczasowe życie i role w rodzinie niespodziewanie uległy diametralnej zmianie. Destabilizacji podlega przynależność chorego z afazją do *wspólnoty komunikatywnej*, którą jest, jak pisze profesor Stanisław Borawski – *zespół ludzi pozostających w bezpośrednim lub pośrednim kontakcie dzięki posiadaniu kodu komunikacyjnego wielostronnie uzgodnionego poprzez kontakt komunikatywny i kulturę, czyli języka służącego mu do porozumiewania się w sprawach warunków bytowania, celów, działań, dążeń, zainteresowań, zagrożeń [Borawski, 2005, s. 31]*. W wyniku uszkodzenia mózgu w jednej minucie dezintegracji ulega (czasami bezpowrotnie) *środek komunikatywny rozumiany jako materiał do tworzenia zachowań językowych*[7]. Z kolei *wszystko, co pozwala komunikować treść i umożliwia przekazywanie emocji, jest wynikiem długotrwałego i skomplikowanego procesu kształtowania się nawyków, przyzwyczajeń, preferencji, wyborów, wartości...*[8].

[6]W Zielonej Górze nie powstała jak dotąd grupa wsparcia dla osób z afazją i ich rodzin. Istnieją fundacje działające na rzecz osób z niepełnosprawnościami, np.**:** Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów; Zrzeszenie Sportowo- Rehabilitacyjne „START"; Stowarzyszenie Ludzie dla Ludzi. Mecenat Złotego Serca; Polskie Towarzystwo Walki z Kalectwem; Stowarzyszenie Grupa Aktywnej Rehabilitacji „Rekryteringsgruppen"; Katolickie Stowarzyszenie na rzecz Osób Niepełnosprawnych; Lubuskie Stowarzyszenie Wsparcia Opiekunów i Osób Dotkniętych Chorobą Alzheimera.

[7]Idem, *Wprowadzenie do historii języka polskiego*, Warszawa 2002, s. 204.

[8]Idem, *Podstawy…op. cit,* . 55-56.

Bibliografia:

1. Borawski S., 2005, *Podstawy idei poznawczej studiów nad dziejami używania języka. Esej o diachronii*, [w:] *Rozprawy o historii języka polskiego*, red. S. Borawski, Zielona Góra.
2. Borawski S., *Wprowadzenie do historii języka polskiego*, Warszawa 2002.
3. Cwietkowa L.S.,1985, *Nejropsichołogiczeskaja reabilidacija bolnych,* Moskwa.
4. Łuria A.R., 1976, *Świat utracony i odzyskany*, Warszawa.
5. Łuria A.R., 1967, *Zaburzenia wyższych czynności korowych wskutek ogniskowych uszkodzeń mózgu,* Warszawa.
6. Maruszewski M., 1966, *Afazja. Zagadnienia teorii i terapii*, Warszawa.
7. Seniów J., 2009, *Proces zdrowienia chorych z afazją poudarową w kontekście współwystępujących nielingwistycznych dysfunkcji poznawczo-behawioralnych,* Warszawa.
8. Szumska J., 1980, *Metody rehabilitacji afazji*, Warszawa.

38. OPRACOWANIE METODY INTEGRACJI CZTEROWYMIAROWEGO MODELU KREATYWNEJ METODOLOGII JĘZYKOWEJ I NOWYCH TECHNOLOGII: IMPLIKACJE NA MIARE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU EDUKACJI JĘZYKOWEJ XXI WIEKU

Marzena Foltyn
Uniwersytet Konstantyna Filozofa w Nitrze
Wydział Pedagogiczny
Katedra dydaktyki języka angielskiego i studiów międzykulturowych
Ul. Tr. A. Hlinku 1, 949 01 Nitra
Email: marzenafn@gmail.com; marzena.aneta.foltyn@ukf.sk

Abstrakt: Artykuł ma na celu określenie roli i opracowanie integracji nowej technologii z kreatywną dydaktyką językową. Po pierwsze, dostarcza uzasadnienie dla użycia technologii i kreatywnej metodologii w nauce języków. Następnie pojawiają się ograniczenia i poziomy wdrażania technologii w salach lekcyjnych. Następnie w *Czterowymiarowej Koncepcji Kreatywności* zarysowane są głównie założenia metodologii twórczej, w tym: obligatoryjność i celowość; wieloetapowość; sieć kontaktów i współpraca; transformatywność. Zasady te są później zestawiane z możliwymi implikacjami technologicznymi i dalej wyjaśniane. Na koniec stwierdza się, że technologia okazuje się pełnić funkcję „katalizatora" w nowoczesnych podejściach do kreatywnej metodologii językowej, a nauczyciele nie muszą być jedynymi mediatorami na drodze do ułatwiania twórczego używania języka i utrzymywania interdyscyplinarnej wiedzy w klasie.

Kluczowe słowa: nowoczesne technologie, nauczanie języków obcych, kreatywność

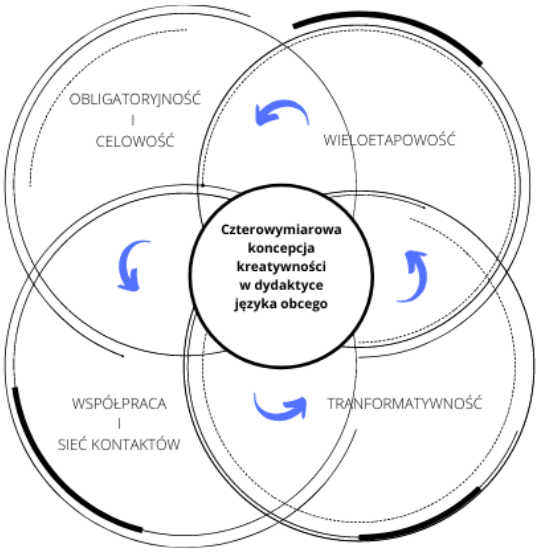
1. Wstęp

Zarówno szeroko pojęta nowa technologia i kreatywność podlegają nieustannej ewolucji od czasu ukucia ich pojęć w edukacji językowej w latach pięćdziesiątych (Li 2017, za Chomsky, 1966). W ostatniej dekadzie, próba opracowania nowych teorii i myśli glottodydaktycznych przez wielu edukatorów i naukowców, postawiła te dwa elementy na piedestale polityki językowej w szkołach i uniwersytetach. Chapelle (2003) utrzymuje, że nauczanie i badania językowe oparte na nowej technologii nie stanowią zagrożenia wobec lingwistyki stosowanej jako takiej, a wręcz przeciwnie – mogą stanowić zdydaktyzowaną odpowiedź na to, czym ta dziedzina nauki powinna zajmować się w XXI wieku. Z jednej strony, Chomsky (1966) już przed wieloma laty zakładał, że najbardziej pożądanym aspektem kompetencji językowych jest to, co możemy nazwać *kreatywnością językową.* Globalnie, integracja postępu technologicznego i procesów twórczych w edukacji stanowi przestrzeń potencjału zrównoważonej edukacji językowej (UNESCO, 2017).

Bieżący artykuł stanowi odpowiedź na pytanie w jaki sposób i dlaczego produkt językowy w postaci kreatywnego użycia języka w obrębie różnych dyscyplin może być urzeczywistniony poprzez integrację z narzędziami technologicznymi. Innowacje technologiczne są napędzane wykorzystaniem przez ludzi ich potencjału twórczego, co

z kolei „zapewnia nowe konteksty i narzędzia dla twórczych i przedsiębiorczych wyników" (Mishra i Koehler, 2016).

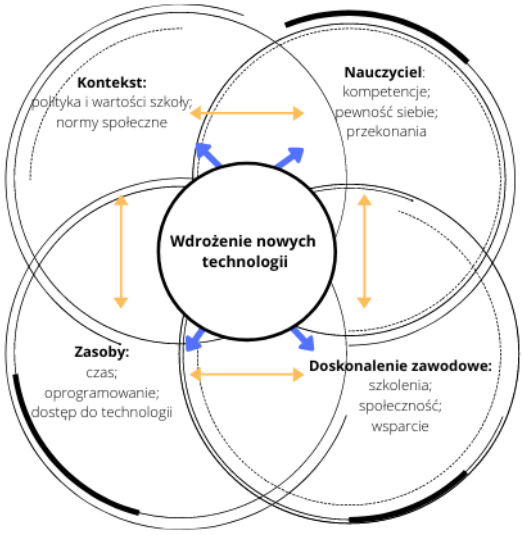
W bieżącej pracy przyjmuję definicję kreatywności ujętej jako *The Fourfold Concept of Creativity,* która została stworzona i przeformułowana przeze mnie na podstawie prac Jonesa i Richardsa (2016), a która zostanie omówiona i rozwinięta w kolejnej części. Model ten zawiera cztery elementy, które są warunkami stworzenia końcowego kreatywnego produktu językowego zarówno podczas *kreatywnego nauczania* i *nauczania dla kreatywności.*

Obraz 1. Czterowymiarowa koncepcja kreatywnej metodologii językowej, opracowane na podstawie prac Richardsa i Jonesa (2016)

Powyższe cztery założenia metodologii kreatywnej zostaną omówione szerzej poniżej w zestawieniu z propozycjami ich praktycznego zastosowanie kanałem nowych technologii. Podczas gdy nauczanie kreatywne czy nauczanie kreatywnego użycia języka jako takie są mniej kosztowne i zależne od jednostki czy systemu szkolnictwa, dużo więcej czynników sprawczych wpływa na integrację nowych technologii na zajęciach języka angielskiego. W niniejszym artykule kluczowe znaczenie ma uświadomienie sobie zarówno ograniczeń, jak i zalet różnych edukacyjnych kontekstów w celu wykorzystania technologii jako katalizatora kreatywnego podejścia. Chcąc zawęzić i zdefiniować te wyzwania, Mishra i Koehler (2006) opracowali ramy TPACK[49] (tł. wiedza technologiczna, pedagogiczna i merytoryczna), która zawiera różne terminy dotyczące sposobu włączania nowych technologii do nauki języków. Te wpływowe elementy to: *kontekst, nauczyciel, zasoby i doskonalenie zawodowe* (Li, 2017). Można je dalej przedstawić w następujący sposób:

[49] W oryginale: TPACK framework (technological, pedagogical and content knowledge).

Obraz 2. Czynniki wpływające na poziom implementacji nowej technologii w nauce języków, opracowane na podstawie pracy Li (2017)

Ilustracja przedstawia zależne od siebie czynniki, które bezpośrednio wpływają na poziom wdrożenia nowoczesnych technologii na lekcjach języka obcego. Zgodnie ze schematem, kontekst szkolny jest warunkowany zarówno zasobami jak i możliwościami nauczyciela. Li (2017) uzasadnia, że szkoła może „dostarczyć" nauczycielom innowacyjny kontekst nauczania i przydatne zasoby. Z drugiej strony, aktywność nauczycieli uzależniona jest również od organizacji lub instytucji, w której pracują. Obopólna korzyść pojawia się, gdy przekonania i wysiłki nauczycieli przyczyniają się do zmiany i ewolucji kultury danej organizacji. W praktyce, to nauczyciele muszą stawić czoła ich rozwojowi zawodowemu, który z kolei należy postrzegać jako obowiązek społeczności we wzajemnym wsparciu, uczeniu się, dzieleniu doświadczeniem i rozwiązywaniem problemów.

Opierając się o ten model istotne jest, aby wspomnieć, iż istnieją społeczności edukacyjne o bardziej o opornym lub bardziej aktywnym podejściu do ułatwiania wdrażania technologii i wspierania rozwoju nauczycieli w dziedzinie *blended learning*[50]. W związku z tym, Cuban (2001) proponuje następujące etapy implementacji nowych technologii:

[50] Nazwa wywodzi się od połączenia dwóch aspektów nauczania: e-learningu opartego na nowych technologiach oraz twarzą w twarz, czyli bazującego na tradycyjnym modelu.

Tabela 2. Poziomy wdrażania nowych technologii, opracowane na podstawie pracy Cubana (2001)

Faza wstępna	Nauczyciele są zaledwie początkującymi użytkownikami komputerów i innych urządzeń.
Faza przyjęcia	Nauczyciele zwykle przyjmują bardziej tradycyjne podejście do nauczania, ale sporadycznie wykorzystują nowe technologie.
Faza adaptacyjna	Nauczyciele nadal utrzymują tradycyjne sposoby nauczania, ale użycie nowych narzędzi pojawia się już suplementacyjnie.
Faza użytkowa	Nauczyciele regularnie korzystają z nowych technologii, które są już częścią programu nauczania.
Faza inwencyjna	Nauczyciele znajdują nowe sposoby integracji nauczania, bazują na nowych projektach i interdyscyplinarnie podchodzą do nauczania.

Czerpiąc z powyższego, poniższa część analityczna ma na celu zbadanie działań edukacyjnych związanych z technologią, które potencjalnie stymulują językowe procesy twórcze już na etapach użytkowym i inwencyjnym. Dodatkowo, nie wliczając nowych aplikacji i docelowych platform językowych, dziesięć poniższych narzędzi zajmuje pierwsze miejsce w rankingu popularności według The 13th Annual Learning Tools Survye (2019): *YouTube, Google, PowerPoint, Twitter, LinkedIn, Dysk Google, Microsoft Office, Wikipedia, Wordpress, Zoom.*

Analizując technologię jako „katalizator" w usprawnianiu kreatywnych procesów w nauce języków, pierwszą rzeczą jest zrozumienie znaczenia zakresu technologii poprzez pryzmat *Czterowymiarowej koncepcji kreatywności*:

a) obligatoryjność i celowość;
b) wieloetapowość;
c) współpraca i sieć kontaktów;
d) zmienność i transformacyjność.

Poniższe zestawienie pozwoliło mi z góry założyć, jak technologia może urzeczywistniać i ułatwiać zarówno kreatywne nauczanie, jak i twórcze wykorzystanie języka, które w dalszej części będzie dalej rozwijane za pomocą praktycznych rozwiązań:

Tabela 3. Wstępne zestawienie użycia nowych technologii jako katalizatora czterowymiarowego modelu kreatywnej metodologii językowej, autorskie opracowanie

Wstępne założenia i uzasadnienia integracji nowych technologii jako katalizatora	**Cztery elementy Koncepcji kreatywnego nauczania**
Technologia obejmuje zagadnienia nie tylko zorientowane na skomputeryzowaną sferę życia, ale również teorie pedagogiczne i metody nauczania, które są przeznaczone do nauki języków. Ponadto, działa jako medium transferu wiedzy, które wirtualnie zbliża użytkowników uczących się języka mających wspólny edukacyjny cel (Craft, 2002; Beatty, 2003; Lubart i Guignard, 2004).	a) Obligatoryjność i celowość – sprecyzowanie i określenie jasnego celu edukacji, obierając sobie za cel zarówno reprezentowanie twórczego, zintegrowanego nauczania jak i zrównoważoną edukację.
Technologia zwiększa motywację i zaangażowanie. Może także działać jako narzędzie poznawcze ułatwiające przyswajanie wiedza językowa i rozwój umiejętności językowych, m.in. dzięki zwiększeniu dostrzegalności form językowych, komputery mogą być używany jako „korepetytor" oferujący natychmiastową informację zwrotną wraz z odpowiednimi technikami (Beatty, 2003).	e) Wieloetapowość – stopniowe określanie podejścia, metodologii, techniki oraz zastosowanie ich w oparciu o model 4P: *people, proces, press, product.*

Technologia zapewnia uczniom więcej możliwości interakcji, Stanowiącej kluczową konstrukcję społeczno-kulturową zmieniającą w znacznym stopniu perspektywę uczenia się (Li, 2017).	f) Współpraca i sieć kontaktów – współpraca i uznanie pomiędzy jednostkami nauczającymi, uczącymi się i administracyjnymi, koncepcja proksymalna.
Technologia jest narzędziem, które pośredniczy w procesie uczenia się poprzez wspieranie stopniowego schematu przyswajanie wiedzy (Craft, 2002).	g) Transformatywność – wykorzystanie pozaszkolnego kontekstu, rusztowania oraz proksymalnej koncepcji.

2. Opracowanie technik integracji nowych technologii i czterech założeń koncepcji kreatywnej metodologii językowej

Obligatoryjność i celowość

Obligatoryjność odnosi się tutaj bezpośrednio do założenia, że tzw. *produkt kreatywny* nie ogranicza się tylko do utalentowanych uczniów jako ich cecha wrodzona (Richard i Jones, 2016). Lubart i Guignard (2004) definiują pojęcie technologii jako drogi do realizacji potencjału kreatywności każdego z uczniów. Ściślej mówiąc, wysuwają oni tezę, że ludzie są bardziej skłonni do myślenia w bardziej kreatywny, innowacyjny sposób, gdy korzystają z nowych urządzeń technologicznych. Takie przekonanie przyczynia się do budowania mostu pomiędzy ograniczonym postrzeganiem kreatywności jako wewnętrznego, unikalnego i wrodzonego procesu, a technikami, które mogą wzmocnić i pielęgnować kreatywność językową nabytą. Ponadto ze względu na fakt, że jak dotąd niewielki wkład badawczy został wniesiony w badanie koncepcji kreatywności i nowych technologii podczas lekcji języka obcego, nadal panuje wszechobecne przekonanie, że te „narzędzia" należą do dóbr luksusowych i wybiórczych, co powinno ulec rychłym zmianom.

Zaraz obok *obligatoryjności*, pojęcia kreatywnej metodologii w dydaktyce języków obcych widnieje, *celowość*, która utrzymuje, że zarówno administratorzy, nauczyciele oraz uczniowie muszą znać cel lekcji i stosować określone metody czy narzędzia, takie jak np. nowe technologie, aby twórcze nauczanie i nauczanie dla *produktu kreatywnego* mogło się urzeczywistnić (Richards, 2013). Pomimo różnych ograniczeń w integracji dwóch głównych obiektów bieżącej pracy, w tej części kluczowe jest przypomnienie koncepcji na rzecz zrównoważonego rozwoju edukacji (UNESCO 2017), która stanowi cel sam w sobie. Myśl przewodnia tegoż projektu opiera się na stworzeniu różnorodnych, holistycznych, transgranicznych środowisk i fundamentów edukacyjnych, które umożliwią „lokalną, krajową i międzynarodową" interdyscyplinarną współpracę (UNESCO 2017). Aby podążać tą ścieżką, należy stawić czoła prawdziwym wyzwaniom i pozwolić dydaktyczne rozwiązanie warunkowane kreatywnością, innowacjom i zwiększeniem możliwości e-learningu (Maley i Peachey, 2017). Ten schemat wyznaczania kreatywnych i przedsiębiorczych celów językowych może być realizowany za pomocą właśnie nowych technologii. Pierwszym krokiem do pracy nad zrównoważoną edukacją jest nie tylko rozwinięcie biegłej znajomości języka obcego, ale nauczenie się go używać kanałem interdyscyplinarnym.

Wieloetapowość

Większość współczesnych sposobów postrzegania kreatywności koncentruje się głównie na używaniu języka w innowacyjny sposób, aby rozwiązywać problemy i stymulować ludzi do działania lub współodczuwania w określony sposób poprzez elastyczną i zintegrowaną komunikację (Richard i Jones, 2016). Taki paradygmat zniósł nałożone na kreatywność ograniczenia, które uszczuplały jej definicję do uzyskania produktów finalnych jakimi są np. utwory literackie. Jak słusznie zakłada Ellis (2015), produkt w twórczej edukacji językowej nie ma znaczenia, jeżeli nie zostaną uwzględnione takie elementy jak: indywidualne predyspozycje; warunki i środowisko nauki; metody oraz techniki; relacje pomiędzy zaangażowanymi jednostkami. To z kolei nawiązuje do zdefiniowanego przez Rhodesa (1961) modelu kreatywności *4Ps* składającego się z: *the person, the proces, the press and the product.* Pojęcie pierwszego *P (*osoby), wymaga wielu czynników, aby zyskało moc sprawczą szczególnie w obrębie kreatywnej metodologii i nowych urządzeń. W obszarze czynnika ludzkiego, jednym z najważniejszych kroków jest zmiana sposobu myślenia w obrębie całej instytucji edukacyjnej. Mimo tego, że nowe narzędzia technologiczne mają docelowo dostosować ucznia do dzisiejszego zmechanizowanego świata, rozwinąć jego wyobraźnie i myślenie dywergencyjne, osoba twórcza w tym modelu to nie tylko językowy biorca, uczeń. *The person* obejmuje tutaj ucznia, nauczyciela oraz wszystkich pracowników placówki i samorządów. To, w jakim stopniu nowe technologie zostaną wdrożone i wspomogą kreatywną metodologię w codziennej edukacji, wymaga podjęcia spójnych kroków i złożonego planowania. Konieczne jest zaangażowanie ze wszystkich stron, wszystkich *osób,* aby wzmocnić osiągnięcia ucznia.

Na potrzeby tego artykuły, sam *proces* należy omówić w odniesieniu do ugruntowanych teorii nauczania, kreatywności i nowych technologii. Przestudiowanie wielu podejść edukacyjnych i metodologii pozwala na wyróżnienie kilku determinantów wspólnych obejmujących nauczanie dla kreatywności (TFC)[51] poprzez edukację opartą na technologii (TBE)[52].

Stworzona w XIX wieku i opracowana przez Pawłowa w wyniku eksperymentu ze zwierzętami, teoria behawiorystów postrzega proces zdobywania wiedzy jako formowanie się nawyków i upraszcza go do warunkowania klasycznego *bodziec – reakcja* (Ellis 2015). W nauce języków, behawioryzm i komputeryzacja pozostały nierozłączne od czasu pojawienia się metody *Audiolingwalnej* (Li 2015). I chociaż miejsca na kreatywne użycie języka jest mało, mechaniczna natura tej metody ma swoje ujście w kolejnym założeniu koncepcji metodologii kreatywności: *transformatywność.* Te podwaliny formowania warunkowania będące fundamentem *kreatywnego procesu* można osiągnąć poprzez następujące techniki oparte na nowej technologii:

a) komputer może wprowadzać i realizować ćwiczenia oparte na tzw. *drillach,* ponieważ nie ulega zmęczeniu ani nudzie (Warschauer, 1996);
b) wpisy na blogach, podcasty, korpusy i inne ulepszenia sieci 2.0 gwarantują wielokrotną ekspozycję na ten sam materiał, który może zostać ponownie kontekstualizowany (Warschauer, 1996);

[51] Teaching for Creativity (tł. nauczanie dla kreatywności).
[52] Technology-based Education (tł. nauczanie oparte na technologii).

c) zwłaszcza na początkowym etapie nauki, komputery mogą być używane jako materiały szkoleniowe *drill-and-practice* w przyswajaniu bazowego słownictwa (Lightbown i Spada, 2006).

Później, na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku, światło dzienne ujrzały metody komunikacyjne oparte na kognitywizmie i konstruktywizmie (Hymes, 1971). Te trendy w dydaktyce językowej spowodowały redefinicję ucznia z biernego odbiorcy na aktywnego uczestnika procesu uczenia się, ponieważ, jak zakłada Chomsky (1964), język został zdefiniowany jako indywidualny akt psycholingwistyczny. To właśnie kreatywna metodologia zakłada, że osoba ucząca się języka, wykazuje się samowystarczalnością i autonomią uzyskaną zarówno dzięki umiejętnościom krytycznego myślenia, jak i interakcji. Do tego celu zaczęto używać między innymi nowych technologii, które usprawniają naukę języków i pozwalają uczniom wykorzystywać znaczące konteksty i budować własne zasoby wiedzy. Na przykład, *intelligent language checkers (IGCs)* czy *intelligent tutoring systems* (ITs) mogą służyć jako facylitator czy opiekun językowy zorientowany na rozwiązywanie problemów i nauczanie przez odkrywanie (Li, 2017). Dodatkowo, dziś mamy do czynienia również z *mikroświatami, światami wirtualnymi, urządzeniami mobilnymi, konsolami do gier*, które umożliwiają naukę implicytną. Aby proces twórczy zaistniał podczas stosowania metod nastawionych na komunikację drogą nowych technologii, należy pamiętać, aby:

a) została zapewniona informacja implicytna zwrotna jako pomoc w zindywidualizowanym uczeniu się;
b) została określona nagroda wewnętrzna, która pozwoli uczniom pozostać zmotywowanym i uczyć się w powtarzalny sposób;
c) zostało wprowadzone sekwencjonowanie technik w celu dostosowania własnych możliwości do języka instruktażowego.

Kolejnym krokiem do zintegrowania twórczego procesu dydaktycznego z wykorzystaniem technologii jest socjokognitywna perspektywa uczenia się języków. Pionierskie podejście Wygotskiego (1978), od stworzenia teorii natury transakcyjnej uczenia się języków aż po regulację językowego zadania jakim jest ułatwienie relacji jednostki nie tylko samej z sobą, ale również z innymi uczestnikami procesu, pozwoliło mu na skonstruowanie naukowego paradygmatu w postaci ZPD[53] (rozwój proksymalny). Z punktu widzenia tej teorii, nie można osiągnąć językowej niezależności bez wsparcia eksperta oraz tzw. koncepcji rusztowania, która jest elementem konstruktywizmu społecznego. Aby lepiej zobrazować ten model, warto przytoczyć słowa filozofa Fryderyka Nietzschego:

> *Człowiek, który chce latać nie może zacząć od latania, musi najpierw nauczyć się chodzić.*

Wiedza budowana jest od postaw i wymaga stopniowego wzrostu przy pomocy interakcji z otoczeniem (Li, 2017).

[53] Zone of Proximal Development.

Według innych badaczy (Richards i Jones, 2016) oraz samego Wygotskiego (1967), kreatywność jest procesem zbiorowym, który oznacza wytwarzanie nowych kombinacji z wcześniej skonstruowanych elementów. Nowe rozwiązania mogą zapewnić realizację tych założeń poprzez:

a) potencjał mediacyjny w zakresie koncepcji rusztowania w ramach współpracy z innymi użytkownikami Internetu;
b) metody zadaniowe i projektowe z autentycznymi środowiskami, mające na celu integracje języka z wykorzystaniem narzędzi technologicznych;
c) nauczanie oparte na poszukiwaniu (od *Inquiry-based learning) z wykorzystaniem np. WebQuest*
d) *digital storytellingi*, czyli cyfrowe opowiadanie historii, np. tworzenie opowiadań przez *Storybird.com;*
e) projekty CMC (czaty, MOO);
f) telekolaborację (TELL).

Mimo tego, że nie istnieje metodologia kreatywna w oparciu o nowe technologie, która wpadałaby w określone ramy czasowe, ich koncepcja ma swoje podwaliny i może być tworzona w oparciu o najbardziej prominentne podejścia i techniki. Ważne, aby nauka była planowana etapowo, w oparciu o ugruntowaną metodologię, a zorientowana na współczesne eklektyczne procesy będące bazą do stworzenia kreatywnego produktu językowego.

Współpraca i sieć kontaktów

Csikszentmihalyi (2013) utrzymuje, że kreatywność językowa ma nikłe szanse na rozwój w izolacji, ponieważ jest zależna od tzw. „systemu interakcji". Dzięki współpracy, nauczyciele, uczniowie i administratorzy mogą łączyć swoją fachową wiedzę i zapewniać sobie wzajemnie „kolektywne rusztowania". Ta refleksyjna praktyka prowadzi do założenia, że kolejnym rdzeniem *kreatywnego produktu* jest właśnie sieć kontaktów i współpraca (Wenger, 1998). Zakłada się również, że wykorzystanie technologii w nauczaniu języków wzmacnia tę koncepcję (Li, 2017, Ellis, 2015, Richards and Jones, 2016). Istnieje wiele nowych narzędzi wspierających „handel" pomysłami i wymianę opinii budując interakcję i współdziałanie zarówno między uczniami, jak i nauczycielami:

- *Collaborative writing* (wspólne pisanie)

Z kreatywnego punktu widzenia, ćwiczenie umiejętności pisania pozwala uczniom rozwijać wyobraźnie i ich pomysły na swój własny, eksploracyjny, niepospolity sposób (Zamel, 1983). Właściwe zrozumienie umiejętności pisania jako tej, która dalej pielęgnuje kreatywne użycie języka polega na zdefiniowaniu jej jako proces, na który składają się: wstępne pisanie, redagowanie, weryfikacja i edycja. Rozwój umiejętności pisania zależy od stałej informacji zwrotnej i wspierającego środowiska, a nie ewaluacji samej w sobie (Hyland, 2003). *Collaborative writing* jest z kolei produkcją tekstu przez co najmniej dwóch autorów (Li, 2017). Technologiczna realizacja tego działania może odbyć się z wykorzystaniem różnych *serwisów społecznościowych* jak np. *Facebook, Academia, LinkedIn* czy *mikroblogów* jak np. *Twitter, Tumblr.* Pomimo rozbieżnych opinii, istnieją dowody naukowe,

które świadczą o tym, że portale społecznościowe i ich pochodne, wzmacniają umiejętności pisania oraz więzi międyludzkie (Thanawan i Punchalee, 2012).

Natomiast, przed przystąpieniem do cyberspołecznego życia, nauczyciele muszą wziąć pod uwagę dostępność platformy dla uczestników projektu, wyjaśnić kwestie prywatności, cyberprzemocy i innych potencjalnych czynników ryzyka. Zarówno uczniowie i nauczyciele mogą skorzystać ze wspólnej grupy na *Twitterze* lub *Facebooku,* aby bezpłatnie uzyskać narzędzia do pisania oraz miejsce na udostępnianie i wymianę informacji. Realizacja może być następująca:

Grupa prowadzących może założyć grupę dyskusyjną na Facebooku i wspólnie wymyślić nagłówek, wypunktować zasady danej społeczności, które należy przestrzegać, a następnie przypisywać odpowiednie tematy językowe (np. problemy w nauce języka wraz z rozwiązaniami lub krótkie tematy na pisemne *chinwag,* pogawędka na dany temat). Zadaniem uczniów będzie cotygodniowe przesyłanie postępów w pisaniu, tj. najpierw szkice, mapy myśli i robocze hasła. Następnie, co miesiąc, uczniowie będą zamieszczać ostateczną wersję swojej pisemnej opinii na dany temat. Wreszcie, na koniec semestru lub roku szkolnego, nauczyciele wspólnie z uczniami redagują prace, mogą tworzyć e-book i zaprezentować go rodzicom lub upublicznić za zgodą grupy.

Taki projekt nie tylko wzmocni daną społeczność, ich zażyłość, ale także będzie odpowiedzią na poszczególne problemy językowe i regularną praktyką. Chociaż regularne wykonywanie takiego zadania może okazać się wyzwaniem, przynależność do jakiejś grupy na portalach społecznościowych sprawia, że jest ono bardziej angażujące i atrakcyjne. Ponadto, skupianie się na procesie tworzenia tekstów czy ich planowanie może budować satysfakcję w formie nagrody wewnętrznej, a z kolei efekt końcowy i informacja zwrotna ze strony opiekunów lub osób spoza społeczności, wyniesie kontekst edukacyjny poza klasę oraz przyniesie motywację zewnętrzną.

Kolejnym miejscem w sieci na przedsięwzięcie projektów *collaborative writing* są *Blogi.* Są to narzędzia internetowe, które pozwalają poszczególnym jednostkom i społecznościom na publikowanie swoich prac (zadaniem prowadzącego będzie również uświadomienie uczniów o prawach własności intelektualnej i ich wkładu), komunikowanie się wirtualnie i przede wszystkim na powracanie do tych treści w dowolnym momencie (Li, 2017). Ostatnia zaleta, tj. powracanie do tego samego materiału, wpisuje się również w kolejne założenie kreatywnego modelu edukacji językowej, tj. *transformatywności.* Potencjał tego przedsięwzięcia nie tylko stanowi fundamenty dla *kreatywnego produktu,* ale może również rozwinąć umiejętność pisania i leksykalne wyrafinowanie (Fellner i Apple, 2006). Wymaganie jednak od uczniów i nauczycieli stworzenia własnych stron lub blogów może być zbyt wygórowanym roszczeniem. Jednym z praktycznych rozwiązań może okazać się:

Nauczyciele języków obcych zapraszają do współpracy i wzięcia udziału w projekcie kolegów/koleżanek informatyków. Utworzenie wspólnie bloga będzie jedynym technicznym wymogiem. Od uczniów oczekuje się pracy w małych grupach (3 lub 4 osoby) i wysyłania jednego wpisu co dwa tygodnie. Wszyscy uczestnicy są zobowiązani do komentowania wpisów w kulturalny i konstruktywny sposób w języku obcym. Po zakończeniu projektu, można potraktować go jako konkurs pisarsko-informatyczny, w który uczniowie sami wyłaniają zwycięzcę. W ocenie będą liczyły się ciekawość przekazania informacji, elementy graficzne,

poprawność gramatyczna, bogate słownictwo oraz inne.

- *AR (Augmented Reality) and VR (Virtual Reality) – wirtualna rzeczywistość i rozszerzona rzeczywistość*

Zaraz po *collaborative writing,* przychodzą działania, które wydają się być bardziej odległą przyszłością. Nie mniej jednak, zarówno elementy *Virtual Reality* (tł. wirtualna rzeczywistość) *i Augmented Reality* (tł. rozszerzona rzeczywistość) są coraz bardziej dostępne. Obie koncepcje można łącznie zdefiniować jako rozszerzona rzeczywistość, która jest niczym innym jak środowiskiem cyfrowym stworzonym z zasobów technologicznych (Bonner i Reinders, 2018). Oto najbardziej ilustrujące przykłady, które zyskały popularność dzięki szerokiej dostępności: *Pokemon Go* lub *Playstation VR*. Na zajęciach językowych, potencjał twórczy *VR* i *AR* można wykorzystać w następujący sposób:

Jeśli prowadzący mają dostęp do technologii *AR* (*Layar* lub *HP Reveal* czy inne urządzenia *smart)*, mogą przygotować ćwiczenie z lukami informacyjnymi. Będzie ono obejmowało zarówno praktykę słownictwa, gramatyki jak i umiejętności komunikacyjnych. Zadaniem prowadzącego będzie wgranie fragmentów tekstu, obrazów, filmów z lukami do tworzenia *AR*. Pracując w grupach, korzystając z kamer lub okularów uzyskując dostęp do treści, zadaniem uczniów będzie współpraca i wyjaśnienie, czego im brakuje bez udzielenia bezpośredniej odpowiedzi.

- *Telekolaboracja 2.0 i Międzynarodowa Wymiana Międzykulturowa*

Kolejny innowacyjne wykorzystanie narzędzi komunikacyjnych oparte na *komunikatorach internetowych, dyskach* czy *kamerkach*, pozwala zbliżyć do siebie uczących (się), którzy są od siebie oddaleni o wiele kilometrów. Celem kolejnego projektu jest rozwijanie kompetencji językowych i poszerzanie świadomości kulturowej uczniów i nauczycieli oraz poszerzanie kontekstu językowego uczniów. Guth i Helm (2010) utrzymują, że potencjał takiej telekolaboracji tkwi nie tylko w usprawnianiu kompetencji językowych, ale podnoszeniu „multimodalnych kompetencji komunikacyjnych". Te ostatnie są ściśle związane ze sposobami komunikowania się w napędzanym technologią zróżnicowanym świecie. Dziś, taka sieciowa wymiana międzykulturowa opiera się gównie na Telekolaboracji 2.0, która odnosi się do współpracy jako takiej, ale z włączeniem sięci 2.0. Jej celem jest osiągniecie perfekcji w nowym przysposobieniu czytelniczym (komputerowym) poprzez promowanie międzykulturowych autentycznych klas (Guth i Helm, 2010). Przykładowy projekt może zostać zrealizowany następująco:

Oczekuje się, że prowadzący wraz z uczniami znajdą szkołę tandemową, która zechce uczestniczyć w telekolaboracji. Następnie, głównym zadaniem jest określenie motywu przewodniego współpracy, np. „Recykling w naszym kraju". Prowadzący z obu szkół łączą uczniów w pary (każdy z innego kraju). Dozwolona jest komunikacja przez czaty, e-maile, WhatsAppa. Ich zadaniem będzie omówić dany temat, znaleźć punkty wspólne i różnice. Po kilku miesiącach, ich zadaniem będzie przygotowanie harmonogramu i stworzenie nazwy projektu pro-recyklingowego czy *zero waste*, aby przedstawić możliwości i ograniczenia perspektywy obu krajów. Na sam koniec, uczniowie muszą przygotować prezentację, np. na *Dysku Google,* żeby wspólnie nad nią pracować i ją prezentować. Nie należy zapominać o regularnym zdawaniu relacji oraz nagrodach zewnętrznych na koniec projektu.

Powyższe propozycje narzędzi i ich realizacji mają na celu zrzeszenie społeczności uczących się języków w odległych geograficznie miejscach oraz rozwinięcie ich interdyscyplinarnie oraz międzykulturowo poprzez wspólne zadania i pracę (Hampel i Hauck, 2004).

Transformatywność

Pennycook (2007) wiąże koncepcje kreatywnej metdologii językowej z przekształceniem tego i opierając się na tym, co już znane, aby zbudować nową wiedzę poprzez ponowną rekontekstualizację i ukształtownanie tych zasobów informacji na nowo. Ten punkt widzenia ma swoje korzenie w koncepcji *proksymalnego rozwoju (ZPD*[54]*)* oraz znowelizowanej *Taksonomii Blooma*. Podczas gdy ta pierwsza domaga się wsparcia eksperta wobec nowicjusza w wykonywaniu określonych zadań, druga myśl skupia się na budowaniu *rusztowania wiedzy (*scaffolding[55]), jednak nie wykluczając tej pierwszej. Wspólnym celem obu koncepcji jest dostarczenie i zapewnienie strategicznych ram realizacji indywidualnych zadań językowych w określonym środowisku uczenia się (Vygotsky, 1978). Powiązania między *rusztowaniami*, a koncepcją *proksymalnego rozwoju* są zapewnione przez stopniowe projektowanie procesu uczenia. Dlatego właśnie, *rusztowanie,* operacjoalizuje związek *proksymalnej* koncepcji Wygotskiego pomiędzy nauczaniem, a rozwojem psychologicznym. Z kolei *proksymalny rozwój* zapewnia strategię i wybór w trakcie tworzenia zadań edukacyjnych w ramach modelowania *rusztowania.* Jednym z najskuteczniejszych narzędzi do uczenia się opartego na *rusztowaniu* i transformatywnym modelu jest właśnie *znowelizowana Taksonomia Blooma.*

Obraz 3. Znowelizowana Taksonomia Blooma

Odzwierciedla ona uczenie (się) poprzez stopniowe sekwencjonowanie i strukturyzowanie używanego języka. Craft (2002) twierdzi, że taki schemat może być łatwiej realizowany poprzez nową technologię, gdyż umożliwia ona „przechowywanie" i „kodowanie" informacji w przestrzenie wirtualnej oraz łatwe „rozpakowywanie" tych

[54] Zone of Proximal Development.

zasobów przez nasz umysł, gdy tylko ich potrzebujemy. Takie proceduralne czynności są ważne dla skupienia się na procesie nauczania, kierowania sposobami rozumowania i podejściem uczniów.

Innym przełomowym sposobem, aby *produkt kreatywny* mógł się urzeczywistnić, jest podejście do metodologii języka jako narzędzia umożliwiającego uczniom zadawanie pytań, pogłębianie zrozumienia poprzez doświadczenia *pozaszkolne (Richard and Jones, 2016).* Obie te koncepcje spełniające założenie *tranformatywności* można powołać do życia poprzez:

- *Flipped learning (voki.com; Ted Talks)*

W latach 90., Mazur (Crouch i Mazur, 2001) opracował dość nowatorską koncepcję *peer instruction*, której celem było przygotowanie i dystrybucja materiałów lekcyjnych przed zajęciami, tak aby czas zajęć wykorzystać na zgłębienie zdolności poznawczych. W związku z tym, Brame (2013) zwraca uwagę na to, że *flipping* tego rodzaju umożliwia uczniom na zastosowanie znowelizowanej *Taksonomii Blooma* w praktyce. Aby to uzyskać, uczący się otrzymują nowy materiał przed zajęciami (tutaj miejsce mają etapy *zapamiętywanie* i *zrozumienie).* Podczas zajęć, zaczynają się ćwiczenia tych zasobów na dalszych poziomach kognitywnych (*zastosowanie, analizowanie, ocenianie, tworzenie).* Koncepcja *flipped classroom* zyskała popularność w 2000 roku, kiedy nauczyciele została zastosowana przez chemii (Bergmann i Sams, 2012) oraz wspomniana przez Khan Academy (Khan Salman TED 2011). Co istotne, model ten nie mógłby się rozwinąć dzięki nowym technologiem, które umożliwiają jego wdrożenie np. w ten sposób:

Przed lekcją lub tydzień wcześniej nauczyciel przydziela zadanie domowe, w ramach którego uczniowie mają obejrzeć nagranie wideo *TED Talks* i zanotować kluczowe słowa podczas tej czynności. Czas zajęć poświęcony jest na powtórzenie słownictwa, omówienie tematu, przeanalizowanie go i stworzenie awatara na *voki.com,* który będzie przypominał ich samych, a który będzie przedstawiał argumenty za i przeciw (przygotowane i wpisane w polu na voki.com) na temat wcześniej obejrzanego wystąpienia.

- *AR (Augmented Reality) and VR (Virtual Reality) – wirtualna rzeczywistość i rozszerzona rzeczywistość*

W związku z tym, że pojęcia rozszerzonej rzeczywistości były już omówione w obrębie założenia bazującego na współpracy, teraz należy przedstawić transformatywny sposób na wykorzystanie tych narzędzi:

Gdy nauczyciele mają dostęp do technologii AR lub VR, mogą planować lekcje na ulicach lub w cyfrowych miastach. Nauczyciele proszę uczniów, aby, zakładając okulary, wirtualnie przeszli przez najbardziej zanieczyszczone, bez zieleni, które z czasem uległy zmianie, miejsca w ich mieście. Podczas spaceru od uczniów oczekuje się nadanie nazw miejscom, wykorzystanie znanego słownictwa związane z miastem, dostrzeżenia różnic i zasugerowanie innych rozwiązań omawianego problemu.

- *Korpus językowy*

W praktyce, jest to podstawowe narzędzie powszechne znane jako zbiór tekstów pisanych lub mówionych, przechowywanych na komputerze (O'Keefe i inni, 2007). Będąc wyposażonym w elementy językowe, które obracają się i są widoczne zarówno wokół

niecodziennych zastosowań i powszechnych kontekstach, uczeń może szybko osiągnąć autonomię (Leńko-Szymańska i Boulton, 2015).

Źródłem i podstawą pracy może być *Corpus of Contemporary American English* (COCA) (Davies, 2012). Prowadzący wybierają dany temat, na przykład słownictwo związane ze współpracą, mogą to być czasowniki, rzeczowniki, przymiotniki, np. *to discuss, a group, a partner, to share, together,* itd. Początkowym zadaniem będzie wyszukanie ich w korpusie i zapoznanie się z kontekstem. Następnie, wybierane będą odpowiednie wiersze konkordancji dla sów docelowych, aby opracować dalsze materiały dla ćwiczeń leksykalnych. Przykłady użycia języka mogą pochodzić z języka mówionego, gazety, tekstów naukowych czy beletrystyki. Ćwiczenia w oparciu o korpusowe przykłady mogą składać się na analizowanie zgodności, odpowiadanie na pytanie, dopasowywanie ćwiczeń, wypełnianie pustych miejsc, a na koniec, tworzeń własnych przykładów.

Korpusy, chociaż błędnie kojarzone są z nietwórczą treścią językową, ze względu na swój specyficzny cel i skupianie się na indywidualnej skuteczności, tak naprawdę stanowią jeden z najbardziej praktycznych narzędzi na drodze do uzyskania *produktu kreatywnego.* Wszystko dlatego, że *korpus*, o ile dobrze zintegrowany i przygotowany w oparciu o znowelizowaną *Taksonomię Blooma,* może stanowić doskonałą bazę językową.

3. Podsumowanie

Z pewnością zmiany w dzisiejszym świecie oparte na automatyzacji i poszukiwaniu rozwiązań dla zrównoważonego rozwoju nie pozostawiają edukacji językowej w cieniu.

Odpowiedzią na wyzwania współczesnego ujęcia glottodydaktyki mogą być szerzej przedstawione cztery założenia. Pierwsze z nich, obowiązkowość i celowość, może wyznaczyć ścieżkę uczącym (się) i sprawi, że *produkt kreatywny* nie będzie ograniczony do osób utalentowanych, a wręcz przeciwnie. Ta zasada umożliwi określenie wspólnego celu jakim jest nowe podejście do kreatywności, tj. jej *TEACHIBILITY (możliwość zdydaktyzowania),* a co dalej sprawi, że wszelkie interdyscyplinarne ujęcie języka nie będzie stanowiło problemów językowym biorcom. Drugie założenie, *wieloetapowość,* zostało przedstawione za pomocą koncepcji 4Ps: *person, proces, press, product.* W procesie dydaktyki językowej nie należy skupiać się na *produkcie* jako efekcie końcowym, ale na pierwszych trzech elementach (Maley i Peachey, 2015). Sieć kontaktów i współpraca będą sprzyjać aspektom społeczno-kulturowym, w których każde kreatywne użycie języka będzie nie tylko indywidualną inspiracją do działania, ale społeczną siecią wsparcia (Csikszentmihalyi, 2013; Tusting and Papen, 2008). *Transformatywność* może okazać się przydatna nie tylko w wykraczaniu i wydobywaniu procesu nauczania poza środowisko edukacyjne i zmianę perspektyw, ale również w budowaniu fundamentu wiedzy na stabilnym *rusztowaniu.*

Współczesna metodologia językowa, której celem powinna być wyżej omówiona kreatywność w aspekcie czterowymiarowym, może być, a nawet powinna być katalizowana przez nowe technologie (Richards i Jones, 2016; UNESCO 2017; Li, 2017). Z kolei, nowe edukacyjne rozwiązania technologiczne nie spadły z nieba, ale opierają się na wielu podejściach i metodach językowych, co stawia je w wiarygodnym świetle. Te dwa rozwiązania edukacyjne z pewnością stanowią problem w klasie językowej, ale jeśli są dobrze ugruntowane i przygotowane, mogą być odpowiedzią na nowoczesną edukację językową,

której potrzebujemy dla zrównoważonego świata (Li, 2017). Obecna praca przedstawia jedynie krótkie dyskusje, a na kilku przykładach, potencjał nowych technologii jako katalizatora kreatywności. Ogromne znaczenie nowych technologii wraz z *Czterowymiarową koncepcją kreatywnego podejścia do edukacji językowej* można dalej zgłębiać za pomocą analiz teoretycznych, badań podłużnych, studiów przypadku i innych.

Bibliografia:

1. Bamford A. (2006). The wow factor: Global research compendium on the impact of the arts in education. Berlin, Niemcy: Verlag.
2. Beatty K. (2003). Teaching and Researching Computer-assisted Language Learning. London: Pearson Education.
3. Bergmann J., Sams A. (2012). Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. International Society for Technology in Education.
4. Bonner E., Reinders H. (2018). Augmented and Virtual Reality in The Language Classroom: Practical Ideas. Teaching English with Technology, 18(3), 33–53.
5. Brame C. (2013). Flipping the classroom. Vanderbilt University Center for Teaching.
6. Chapelle A. C. (2003). English Language Learning and Technology: Lectures on Applied Linguistics in the Age of Information and Communication Technology. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
7. Chomsky N. (1966). Cartesian Linguistics. New York: Harper and Row.
8. Chomsky N. (1964). Current Issues in Linguistic Theory. The Hague: Mouton.
9. Craft A. (2002). Creativity and early years education: A lifewide foundation. London: Continuum Studies in Lifelong Learning.
10. Crouch H. C., Eric M. (2001). Peer Instruction: Ten Years of Experience and Results. American Journal of Physics. 69, 970–7.
11. Cuban, L.(2001). Oversold and Underused: Computers in the Classroom.
12. Csikszentmihalyi M. (2013). Creativity: Flow and the psychology of discovery and invention. New York: Harper/Ccjllins.
13. Ellis, R.. (2015). Creativity and language learning. In Creativity in Language Teaching: Perspectives From Research and Practice, Richards, Jack C., Jones H. Rodney. New York, NY: Routledge.
14. Fellner T., Apple M. (2006). Developing Writing Fluency and Lexical Complexity with Blogs. The JALT CALL Journal, 2 (1).
15. Guth S., Helm F. (2010). Telecollaboration 2.0: Language, Literacy and Intercultural Learning in the 21st Century. Bern: Peter Lang.
16. Hampel R., Hauck M. (2004). Towards an Effective Use of Audioconferencing in Distance Language Courses. Language Learning and Technology, 8 (1).
17. Henriksen D., Punyashloke M., Fisser P. (2016). Infusing Creativity and Technology in 21st Century Education: A Systemic View. For Change.
18. Hyland K. (2003). Genre-based Pedagogies: A Social Response to Process. Journal
19. Hymes D. (1971). On Communicative Competence. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.

20. Leńko-Szymańska A., Boulton A. (2015). Multiple Affordances of Language Corpora for Data-driven Learning Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
21. Li L. (2015). New Technologies and Language Learning. Macmillan Publishers Limited.
22. Lightbown M. P., Spada N. (2006). How languages are learned (3rd edition). Oxford: Oxford University Press.
23. Lubart T., Guignard J.H. (2004). The generality-specificity of creativity: A multivariate approach. In Sternberg Creativity: From potential to realization. Washington, DC: American Psychological Association.
24. Maley A., Peachey N. (2017). Integrating global issues in the creative English language classroom: With reference to the United Nations Sustainable Development Goals. London: British Council.
25. Mishra P., Koehler M.J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge: A New Framework For Teacher Knowledge. Teachers College Record.
26. O'Keefe A., McCarthy M., Carter R. (2007). From Corpus to Classroom: Language Use and Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.
27. Pennycook, A. (2007). 'The Rotation Gets Thick. The Constraints Get Thin': Creativity, Recontextualization, and Difference. Applied Linguistics, 28 (4).
28. Rhodes M. (1961). An Analysis of Creativity. Phi Delta Kappan 42 no. 7.
29. Richards J. C., Jones R.H. (2016). Creativity in Language Teaching: Perspectives From Research and Practice. New York, NY: Routledge.
30. Thanawan S., Wasanasomsithi P. (2012). Effects of Using Facebook as a Medium for Discussions of English Grammar and Writing of Low-intermediate EFL students. Electronic Journal of Foreign Language Teaching, 9 (2).
31. UNESCO. (2017). Education for Sustainable Development Goals: learning objectives.
32. Warschauer M. (1996). Comparing face-to-face and electronic discussion in the second language classroom. CALICO, 13 (2).
33. Wenger E. (1998). Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity.
34. Wygotsky L. (1978). Interaction between learning and development. Readings on the development of children.
35. Wygotsky L. (1967). Imagination and Creativity in Childhood. Journal of Russian and East European Psychology, vol. 42, no. 1, 2004.
36. Zamel V. (1983). The Composing Processes of Advanced ESL students: six case studies. TESOL Quarterly, 1.

39. ROZWÓJ PSYCHOFIZYCZNY DZIECI I MŁODZIEŻY ORAZ JEGO WPŁYW NA KSZTAŁTOWANIE PRAWIDŁOWEJ POSTAWY CIAŁA

Szymon Siatkowski, Agata Grabowska, Ewelina Mularczyk
Akademia Wychowania Fizycznego im. Jerzego Kukuczki w Katowicach
Wydział Fizjoterapii
ul. Mikołowska 72A, 40-065 Katowice
Email: agata.g141@gmail.com

1. Wprowadzenie

Rozwój postawy ciała kształtuje się od momentu narodzin, a kończy na okresie geriatrycznym. Na każdym etapie życia, rozwój dziecka zależy od wielu faz koordynacji ruchowej, które formują właściwą postawę ciała, jednocześnie wzmacniając aparat ruchu. Postawa pionowa stanowi funkcję czynną, do której utrzymania niezbędne jest prawidłowe funkcjonowanie układu nerwowego, mięśniowego i kostno-więzadłowego [Newell, Wade, 2018]. Niestety, postęp cywilizacyjny spowodował, że zarówno dzieci, jak i dorośli coraz więcej wolnego czasu spędzają w pozycjach siedzących, co przyczynia się do zaburzeń psychofizycznych i rozwoju hipokinezji. Dlatego nie bez znaczenia jest, w jaki sposób dziecko przyswaja prawidłowe wzorce ruchowe podczas nauki i zabawy, budując przy tym właściwe mechanizmy fizjologicznego rozwoju ciała [Chulani, Gordon, 2013].

Wszelkie zaburzenia statyki ciała prowadzą do patofizjologicznych odchyleń w różnych pozycjach ciała, przyczyniając się do wzmożonego napięcia mięśni i rozwoju skolioz. Postawa wadliwa, która nie zostanie wcześnie zdiagnozowana, doprowadza do nadmiernego wysiłku układu mięśniowo-szkieletowego, prowadząc tym samym do przedwczesnego zużycia narządu ruchu. Poszczególne wady postawy należy rozpatrywać ze względu na występowanie pojedynczych odchyleń w budowie ciała, bez zmian strukturalnych oraz na podstawie złożonych deformacji w obrębie narządu ruchu.Postawy ciała dzieci i młodzieży, kształtowane są pod wpływem najróżniejszych bodźców, zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych [Tabela 1.]. Wady wrodzone mogą być przekazywane dziedzicznie, bądź za pomocą różnych czynników toksycznych lub mechanicznych, powstałych w okresie płodowym [Kasperczyk, 2004].

Tabela 1. Podział wad postawy, [za: T. Kasperczyk 2004]

Wrodzone	Nabyte
Kości: • zaburzenia kostnienia • zrosty, rozszczepy kręgów • kręgozmyk, kręcz szyi	Nawykowe: • fizjologiczne • środowiskowe • morfologiczne
Mięśnie: • wrodzona atonia • dystrofia mięśni	Rozwojowe: • krzywica • choroba Scheuermanna

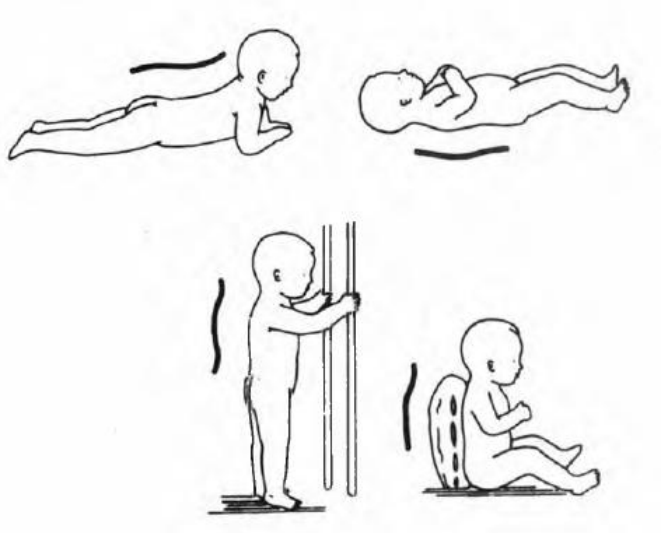
Okres rozwoju wad postawy przebiega w trzech charakterystycznych etapach zmian czynnościowych. W pierwszym okresie, poszczególne mięśnie ulegają osłabieniu i wydłużeniu, a inne nadmiernemu napięciu i skróceniu. Czas trwania rehabilitacji wynosi od kilku tygodniu z przedłużeniem do wielu miesięcy. Drugi okres charakteryzuje się występowaniem przykurczy w obrębie mięśni, ścięgien i więzadeł. Ćwiczenia korekcyjne wdrażane są od momentu wystąpienia wady i utrzymywane do kilku lat. Ostatni, trzeci okres dotyczy zaburzeń patologicznych, utrwalonych przykurczy i zmian strukturalnych. Wszelkie ćwiczenia korekcyjne nie likwidują wady, jedynie hamują jej dalszy rozwój [Kasperczyk, 2004].

2. Rozwój postawy ciała w ontogenezie

Proces formowania postawy ciała rozpoczyna się w momencie poczęcia, gdzie późniejsze przemiany anatomiczne i fizjologiczne określane są jako ontogeneza. Odmienne pojęcie stanowi posturogeneza, która określa proces kształtowania się postawy ciała w ontogenezie [Kasperczyk, 2004].

W początkowym okresie rozwoju, zwłaszcza w pierwszym roku życia, wielkość i kształt klatki piersiowej powiększa się najszybciej, stosunkowo o 42-50%. W drugim roku życia, zwiększa się jedynie o 9%, a w trzecim i czwartym waha się w granicach od 4 do 7%. Z kolei, szerokość i głębokość klatki piersiowej u noworodka jest prawie identyczna. Dopiero w 6 miesiącu życia, wzajemny stosunek wynosi 2:1. U noworodków, żebra ułożone są prawie poziomo, dzięki czemu tworzą one z kręgosłupem kąt prosty. Poziome ułożenie żeber powoduje, że klatka piersiowa niemowlęcia ułożona jest w pozycji wydechowej, z tego względu żebra nie są w pełni zaangażowane w proces oddychania i następuje przewaga toru przeponowego. Dopiero od 2 roku życia można zaobserwować stopniową zmianę ułożenia na skośną, która przebiega aż do osiągnięcia szczytu w wieku około 10-11 lat. Koniec wzrostu następuje w momencie dojrzewania, tworząc kształt ściętego stożka [Kasperczyk, 2004].

W okresie płodowym, około 3 tygodnia życia, za sprawą dominacji mięśni zginaczy, zaczyna wyodrębniać się ogólna kifoza tylniej ściany tułowia. Dopiero po narodzinach, w momencie prób podnoszenia głowy - około 3-4 miesiąca życia, wyodrębnia się lordoza szyjna, a podczas raczkowania następuje pogłębienie kifozy piersiowej. Przyjmowanie przez dziecko postawy stojącej doprowadza do przesunięcia środka ciężkości i wysunięcia do przodu talerzy biodrowych. Efekt pionizacji przypadający na 9-12 miesiąc życia, powoduje cofnięcie klatki piersiowej, dzięki czemu możliwe jest wykształcenie lordozy lędźwiowej. Kręgosłup przyjmuje kształt esowaty dopiero po pierwszym roku życia, a jego pełna stabilizacja przypada na 7 rok życia [Kasperczyk, 2004].

Rycina 1. Kształtowanie się krzywizn kręgosłupa u małego dziecka [za: T. Kasperczyk 2004]

Konsekwencje przybrania przez dziecko postawy pionowej wiążą się z ciągłymi zmianami w funkcji organizmu, sile mięśni, a także w statyce ciała. Za sprawą grawitacji, dziecko siłą własnych mięśni przeciwdziała upadkowi, jednakże zbyt słabe powłoki brzuszne nie są w stanie utrzymać ciężaru rozwijających się narządów wewnętrznych. W konsekwencji następuje pogłębienie lordozy lędźwiowej, przodopochylenie miednicy i uwypuklenie brzucha. W okresie pokwitania, pogłębieniu ulega kifoza piersiowa, zwana młodzieńczą, której powstanie spowodowane jest dystonią mięśni grzbietu. Dalsze zmiany krzywizn kręgosłupa przy znacznym wzroście tułowia i słabych mięśniach ulegają ciągłym modyfikacją, a właściwa postawa kształtuje się dopiero około 18 roku życia [Kasperczyk, 2004].

Rycina 2. Pionizacja postawy ciała i rozwój ruchów małego dziecka [za: T. Kasperczyk 2004]

Osią tułowia jest kręgosłup składający z 24 kręgów, którego ciężar opiera się na miednicy. W momencie rozpoczęcia nauki chodu miednica dziecka ustawiona jest w pozycji pionowej, a w miarę dalszego wykształcania fizjologicznych krzywizn kręgosłupa, zwiększa kąt nachylenia ku przodowi. W okresie dojrzewania przodopochylenie miednicy jest zdecydowanie wyższe u młodych dziewcząt niż u chłopców. Kąt pochylenia miednicy, mierzony za pomocą inklinometra, w 4 roku życia wynosi około 22°. Inaczej kształtuje się kąt pochylenie w przypadku osób dorosłych, gdyż u kobiet wynosi 28°, a u mężczyzn 31° z uznaniem granicy błędu 4° [Kasperczyk, 2004].

Kształtowanie się kończyn dolnych przebiega dość intensywnie na początku rozwoju dziecka. Fizjologiczna szpotawość kolan występować może do 3 roku życia, wraz ze zgięciowym ustawieniem stawów biodrowych i kolanowych - znaczna przewaga zginaczy nad prostownikami. Przejście ze szpotawości w naturalną koślawość kolan następuje około 5 roku życia, a dopiero w wieku 7 lat kształtują się proste kończyny dolne. Pamiętać należy, że jeżeli w momencie dojrzewania nie nastąpi prawidłowe ustawienie stawów kolanowych to wada postawy zacznie mieć charakter trwały [Kasperczyk, 2004].

Stopa małego dziecka kształtuje się dopiero w wieku 3-4 lat, z uwagi na wcześniejsze wypełnienie części podeszwowej stopy miękką tkanką tłuszczową. U niemowląt nie występują łuki poprzeczne i podłużne, z uwagi na małe zaawansowanie organizmu w procesy kostnienia na tym etapie życia. Dopiero początki chodzenia determinują kształt i prawidłowe ustawienie stóp, które początkowo rosną wzdłuż, a potem wszerz. Wklęsłość podeszwowej

części stopy, ulega szybkiemu rozwojowi w wieku od 6 do 8 lat, gdzie oba łuki są już wyraźnie ukształtowane. Szczególnie istotny jest okres pokwitania, w którym następuje ostatecznie utrwalenie kształtu stóp [Kasperczyk, 2004].

W toku procesu kształtowania postawy ciała, występują okresy stabilizacji i chwiejności, które decydują o rozwoju lub zahamowaniu danej wady. Określa się je jako tzw. procesy krytyczne dla posturogenezy. Pierwszy okres krytyczny rozpoczyna się w wieku 6-7 lat i nazywany jest potocznie okresem szkolnym. W tym czasie dziecko spędza większość czasu w szkolnej ławce przyjmując niekorzystne dla ciała pozycje statyczne. Dodatkowo noszenie ciężkich plecaków, książek czy butów powoduje znaczne obciążenia kręgosłupa, a czynniki psychiczne i stresogenne nie ułatwiają kontaktu z dzieckiem. Drugi okres krytyczny związany jest ze skokiem pokwitaniowym, który przypada u dziewcząt na lata 11-13, a u chłopców występuje nieco później, w wieku 13-14 lat. Dla dzieci okres dojrzewania jest etapem, w którym doświadczają wielu bodźców zewnętrznych, za sprawą których występują u nich objawy fizycznego i psychicznego zmęczenia. Postawę ciała w większości cechuje wiotkość i niedbałość, plecy stają się nadmiernie okrągłe, brzuch słaby i uwypuklony, a głowa skierowana w dół sprawia wrażenie ciężkiej w stosunku do reszty tułowia. Dodatkowo, za sprawą intensywnego wzrostu kończyn dolnych, następuje przesunięcie środka ciężkości ku górze, a szybki rozwój kości i chrząstek stawowych osłabia i wydłuża mięśnie, które nie są w stanie nadążyć za zmianami organizmu. Wszelkie zaburzenia w obrębie układu mięśniowo - szkieletowego nie korygowane, mogą prowadzić do różnego rodzaju deformacji w statyce i postawie ciała [Kasperczyk, 2004].

Od momentu skoku pokwitaniowego aż do osiągnięcia wieku dorosłego przypadającego na lata 21-25, postawa ciała ulega wyraźnej poprawie i jest względnie ustabilizowana. Sprzyja temu ostateczne zakończenie wzrostu kostnego i ciągły rozwój siły mięśniowej. Dopiero w wieku dojrzałym, 50-60 lat, rozpoznaje się wielonarządowe zmiany inwolucyjne. Następuje osłabienie siły mięśniowej, zmiany zwyrodnieniowe stawów, zwiotczenia aparatu torebkowo-więzadłowego, a także pogłębienie kifozy piersiowej (tzw. garb starczy) i przybieranie pozycji zgięciowej w kręgosłupie i stawach obwodowych [Kasperczyk, 2004].

Tabela 2. Rozwój postawy ciała w poszczególnych okresach życia, [za: T. Kasperczyk 2004]

	Małe dziecko	**Wiek szkolny**	**Okres dojrzewania**	**Koniec dojrzewania**
Plecy/ Postawa	Lekko zaokrąglone lub płaskie / niestabilna	Wygięte / stabilna	Nadmiernie wypukłe / niedbała	Esowato wygięte / bardzo stabilna
Krzywizny	Przodowygięcie w odc. szyjnym i tyłowygięcie w odc. piersiowo-lędźwiowym	Przodowygięcie w odc. lędźwiowym	Pogłębione (głowa pochylona, barki wysunięte, miednica w mocnym przodopochyleniu)	Zmniejszone ukształtowanie ostateczne przodowygięcia w odc. lędźwiowym

Kończyny dolne	Lekko zgięte w st. biodrowych i kolanowych	Wyprost w st. biodrowych i kolanowych	Wyprostowane	Wyprostowane
Brzuch	Mocno uwypuklony	Lekko uwypuklony	Mocno uwypuklony	Płaski

3. Etapy rozwoju dziecka a kryteria aktywności fizycznej

Ze względu na różnorodne procesy wzrostu i dojrzewania w poszczególnych okresach życia, aktywność ruchowa stanowi istotną rolę w prawidłowym rozwoju postawy ciała wśród dzieci i młodzieży. Wpływ ten przejawia się w całokształcie aspektów rozwojowych, zarówno w sferze psychicznej, fizycznej, motorycznej i społecznej [Tabela 3.]. Dlatego tak ważne jest rozpoczęcie edukacji w sferze zdrowego stylu życia i aktywności fizycznej, już od najmłodszych lat [Groffik, 2009]. Początkowo rolę w rozwoju aktywności ruchowej wśród dzieci powinni sprawować ich rodzice, którzy własnym przykładem mogliby zachęcać je do wysiłku fizycznego. W późniejszym czasie, funkcję tę powinny przejmować instytucje edukacyjne takie jak przedszkola czy szkoły [Aris, Rifas-Shiman, Zhang, 2019].

Tabela 3. Rozwój dziecka w poszczególnych sferach życia,[za:D. Groffik 2009]

Rozwój somatyczny	**Rozwój intelektualny**
Ruch stymuluje wzrastanie i przyrost masy ciała, a także mięśni, dzięki temu rozwija się układ krążeniowo-oddechowy, nerwowy, hormonalny i immunologiczny	Aktywność ruchowa sprzyja poznaniu otaczającego środowiska, regionu, różnorodnych zjawisk, wdraża do radzenia sobie w sytuacjach wymagających myślenia.
Rozwój psychiczny	**Rozwój społeczny**
Dziecko uczy się pokonywać strach, zmęczenie, przeżywać porażki, sukcesy, radzić sobie ze stresem.	Dziecko kształtuje relacje z innymi ludźmi, uczy samokontroli i przestrzegania zasad społecznych, umożliwia porównywanie się z rówieśnikami, co sprzyja rozwojowi własnej osobowości.

Ruch w okresie dojrzewania, stanowi istotny element kształtowania przez dziecko odpowiednich nawyków, a także stwarza możliwości dla rozwoju stawów, kości, mięśni i więzadeł, adaptując w ten sposób organizm do dalszego wysiłku. Istnieją dwa sposoby rozpatrywania ruchu, pod względem pedagogicznym i fizjologiczno-zdrowotnym. Pierwszy opiera się na gromadzeniu doświadczeń, doznań fizycznych, a także kontaktu ze środowiskiem i czynnego dopasowywania się do warunków otoczenia. Stanowi to istotny element kształtowania rozwoju, ponieważ ruch w sposób naturalny wyraża pragnienia i odczucia, stając się bodźcem do rozwoju psychomotoryki. Ponadto ruch można łączyć z muzyką, śpiewem i tańcem, co wytwarza w młodym człowieku wrażliwość uczuciową i sprzyja wychowaniu estetycznemu. Drugi aspekt fizjologiczno-zdrowotny poprawia kondycję fizyczną, sprawność motoryczną i lepszą wydolność organizmu. Rola aktywności ruchowej we wszystkich etapach ontogenezy człowieka, decyduje w dużej mierze o jakości jego życia. Natomiast, ograniczanie ruchu młodym ludziom i pozbawienie szans na wyładowanie emocji poprzez wszelką aktywność, powoduje znaczne zmniejszenie ich odporności i wydolności fizycznej. W konsekwencji doprowadza to do rozwoju nerwic i zaburzeń wegetatywnych organizmu [Groffik, 2009].

Dziecko przychodząc na świat wyposażone jest jedynie w odruchy wrodzone takie jak ssanie i połykanie, które na tym etapie życia, spełniają główne potrzeby oraz stanowią podstawę do dalszego rozwoju ruchowego. Niemowlę aż do 3 miesiąca życia posiada znacznie wyższe napięcie mięśniowe w dystalnych częściach ciała, a niższe w proksymalnych. Dopiero w trakcie rozwoju napięcie dystalne zaczyna się obniżać, a proksymalne wzrastać, zapewniając w ten sposób prawidłowe napięcie posturalne, które umożliwia swobodne poruszanie. Rozwój dziecka przebiega okresowo, kiedy to na początku następuje kontrola postawy, następnie lokomocja, chwytanie, sięganie, aż do momentu wykształtowania koordynacji wzrokowo-ruchowej. Z czasem odruchy wrodzone zostają zastąpione odruchami celowymi, a następnie przechodzą w odruchy postawy, które odpowiadają za prawidłową motorykę dziecka [Groffik, 2009].

Dziecko w wieku od 3 do 7 lat rozpoczyna okres przedszkolny, w którym bardzo silnie akcentowany jest rozwój fizyczny, objawiający się rozrostem masy ciała do 5-7 cm rocznie, za to wolniejszym przybieraniem na wadze od 2 do 3 kg rocznie. Dominują słabo rozwinięte mięśnie, przez co wciąż, dzieci mają problemy z zadaniami koordynacyjno-ruchowymi i bardzo szybko się męczą. Przeważają procesy pobudzania nad hamowaniem, za sprawą których w łatwy sposób można wprawić dziecko w ruch, ale znacznie trudniej jest je wyhamować i utrzymać dyscyplinę. Dlatego też, płuca u 6 latka wykonują ok. 23 oddechów na minutę (ok. 16 u osoby dorosłej), a tętno w spoczynku wynosi 90-100 uderzeń na minutę (ok. 60-80 u osób dorosłych). Pod względem rozwoju psychofizycznego, u dzieci w tym okresie, dominuje egocentryzm i labilność uczuciowa, wielokrotnie objawiane w zachowaniu. Dziecko nie potrafi tłumić swoich uczuć i emocji, które wyrażane są afektywnością i impulsywnością, przez co trudniej jest współpracować w grupie czy zespole. Podstawę formy ruchowej stanowi zabawa, która pojawia się przed ukończeniem 3 roku życia. Zabawa funkcjonalna z czasem staje się zabawą twórczą, rozwijając zdolności motoryczne i myślenie konkretno-obrazowe. W wieku 5 lat dziecko posiada podstawowy zakres umiejętności koordynacyjno-ruchowych i przechodzi w okres zwany "pierwszym apogeum motorycznym", w którym rozwój psychiczny i harmonijny przebiega równomiernie. Ruchy stają się synchroniczne, płynne i celowe (praksje), przez co dziecko szybciej wchodzi w ruch konstruktywny. Około 6 roku życia dziecko stopniowo przechodzi z różnych form zabaw w naukę, która umożliwia większą samodzielność [Groffik, 2009].

Praca z dziećmi w okresie 3 do 7 oparta jest na kształtowaniu siły i zdolności motorycznych poprzez wykorzystanie naturalnych wzorców ruchowych (biegi, skoki, rzuty) oraz wprowadzanie ćwiczeń z własnym ciężarem ciała. W celu zachęcenia dzieci do aktywności przeprowadza się zajęcia zgodnie z metodą zabawowo-naśladowczą. Początkowo wprowadzane są ćwiczenia proste z użyciem przyborów, a następnie stopniowo wprowadza się elementy złożone z ćwiczeń korekcyjno-kompensacyjnych [Kubasiak-Słonina, Grzegorczyk, Mazur, 2012]. Dla urozmaicenia zajęć, wykorzystuje się dostępne place zabaw, boiska czy pływalnie, gdzie dzieci w kontakcie z przyrodą uczą się aktywnie spędzać czas [Zembaty, 2002].

Młodszy wiek szkolny to okres brawury i kociej zwinności. Rozpoczyna się tzw. skokiem szkolnym w wieku od 7 do 10 lat. W tym czasie następuje równomierny rozwój poszczególnych grup mięśniowych, wzrost wysokości ciała, a także kształtuje się harmonijna sylwetka ciała. Rozwój motoryczny objawia się u dzieci w postaci uzdolnień i talentów czyli

indywidualnych, wrodzonych możliwości do wykonywania określonych czynności ruchowych i psychomotorycznych. Następuje precyzyjnaanaliza ruchów i koordynacja na linii mózg - ciało, a także równowaga procesów pobudzania nad hamowaniem[Groffik, 2009]. Nauczanie w szkole połączone z wychowaniem w rodzinie, stwarza warunki socjalizacyjne, za sprawą których, dzieci uczą się integracji i współpracy w grupie rówieśników [Nowotny, Saulicz, 1993].

W wieku szkolnym, kształtowanie zdolności motorycznych odbywa się poprzez realizację metod ścisłych oraz zadań ruchowych nastawionych na usamodzielnianie dzieci i wprowadzanie rywalizacji zespołowej. Okres szkolny to czas selekcji dla osobistych preferencji sportowych i rozwijania własnych zainteresowań. Ze względu na intensywną edukację w wymiarze 8 godzin lekcyjnych i zmniejszenie aktywności ruchowej, powinno się wprowadzać zasadę Daweya "*learning by doing*" czyli naukę poprzez działanie. Sprzyja to rozwojowi indywidualnych możliwością zdobywania wiedzy poprzez aktywność i ekspresję ruchową zamiast narzucać sztywne standardy biernej postawy słuchacza [Groffik, 2009].

Wiek dorastania zarówno chłopców jak i dziewcząt przebiega w zróżnicowanym tempie. Okres dojrzewania zwany skokiem pokwitaniowym, u dziewcząt rozpoczyna się pomiędzy 11-14 rokiem życia, natomiast u chłopców w wieku 13-15 lat. Okres ten objawia się obniżeniem i osłabieniem masy mięśniowej, a także nieprawidłową postawą ciała. U dziewcząt pogłębieniu ulega kifoza piersiowa za sprawą pojawienia się drugorzędowych cech płciowych, a u chłopców z nadprzeciętną wysokością ciała, dochodzi do krzywizn kręgosłupa. Wiek ten objawia się tzw. lenistwem ruchowym oraz niechęcią do zajęć wf-u, co w konsekwencji prowadzi do niekontrolowanego przybierania na wadze i rozchwiania psychicznego[Groffik, 2009]. Ze względu na ambiwalentne zachowania wśród dorastającej młodzieży, programy zajęć uwzględniają ćwiczenia, które cieszą się największym powodzeniem i wynikają z zainteresowań danej grupy. Bazuje się na ruchach opanowanych we wcześniejszych okresach życia, doskonaląc umiejętności i prawidłowe nawyki ruchowe [Kołodziej, 2014].

Zasady prowadzenia zajęć ruchowych powinny opierać na przekazywaniu podstawowej wiedzy z zakresu kultury fizycznej, a także na kształtowaniu prawidłowej psychomotoryki i umiejętności ruchowych. Dużą rolę w harmonijnym rozwoju całego organizmu dziecka, odgrywa nauczyciel wychowania fizycznego, który nadzoruje zdolności wysiłkowe w poszczególnych częściach zajęć ruchowych [Tabela 4.]. Wykształcenie pozytywnej świadomości w sferze społecznej wpływa na relacje międzyludzkie, rozwija pewność siebie i poczucie własnej wartości. Oprócz tego poprawie ulega zdrowie psychiczne, które rzutuje na większe osiągnięcia szkolne i motywuje do dalszej pracy [Chulani, 2014].

Tabela 4. Organizacja zajęć ruchowych, [za:D. Groffik 2009]

Część wstępna zajęć	Część główna zajęć	Część końcowa zajęć
→ Zorganizowanie grupy → Zachęcenie do aktywnego i świadomego uczestnictwa w zajęciach	→ Nauczanie i doskonalenie nowych ćwiczeń, zabaw i gier ruchowych → Usprawnianie organizmu	→ Uspokojenie organizmu pod względem emocjonalnym i fizjologicznym → Omówienie zajęć i

→ Przeprowadzenie rozgrzewki, w tym ćwiczeń kształtujących, zabaw i gier, przygotowujących do realizacji zadań części głównej	→ Kontrola i ocena poziomu sprawności motorycznej → Przekazywanie wiadomości z zakresu kultury fizycznej i sportu	motywacja do dalszego uczestnictwa w zajęciach → Przeprowadzenie czynności porządkowych

Pamiętać należy, że zdolność wysiłkowa dzieci i młodzieży zależy w dużej mierze od etapu życia, w którym się znajdują. Nie należy obciążać dzieci zbyt intensywnymi ćwiczeniami siłowymi, ze względu na mniejszą masę ciała i niższą wartość glikolizy beztlenowej. Dodatkowo organizowanie zajęć w skrajnie wysokiej bądź niskiej temperaturze, doprowadzić może organizm dziecka do hipertermii lub hipotermii [Groffik, 2009]. Podczas wysiłków fizycznych następuje silniejsze pobudzenie adrenergiczne, a słabsze noradrenergiczne objawiające się zwiększoną częstością skurczów serca. Nieodpowiednio dobrane ćwiczenia dla poszczególnych grup wiekowych, skutkują osłabieniem organizmu, tendencją do omdleń i zaburzeń metabolicznych [Byzdra, Skrzypczyńska, Piątek, Stępniak, 2013].

4. Podsumowanie

Aktywność fizyczna wywiera ogromny wpływ na nasze całe życia. Stanowi niezbędny element prawidłowego rozwoju nie tylko fizycznego ale również psychicznego. Rozwija w nas zdolności motoryczne, psychofizyczne, a także społeczne. Do osiągnięcia prawidłowego rozwoju niezbędne jest kształtowanie prawidłowej postawy ciała, która zależy od prawidłowego funkcjonowania układu nerwowego i mięśniowo-szkieletowego [Newell, Wade, 2018]. Wdrażanie prawidłowych nawyków od początku rozwoju dziecka, zapobiega wielu wadom postawy, a także wspomaga prawidłowy rozwój aparatu kostno-stawowego. Realizacja procesu dydaktyczno-wychowawczego połączona z czynną aktywnością fizyczną, ma na celu przygotowanie zajęć ruchowych, odpowiednich dla rozwoju dziecka, na poszczególnych etapach życia [Nowotny, 2005].

Bibliografia:

1. Aris I.M., Rifas-Shiman S.L., Zhang X.: Association of BMI with Linear Growth and Pubertal Development. Obesity (Silver Spring). 2019, 27(10):1661-1670.
2. Byzdra K., Skrzypczyńska A., Piątek M., Stępniak R.: Physical activity and development of physical fitness at boys at age between 13 and 15 years old. Journal of Health Sciences. 2013, 3 (10), s.261-274.
3. Chulani V.L., Gordon L.P.: Adolescent growth and development. Primary Care. 2014, 41(3): 465-87.
4. Groffik D.: Metodyka stosowania ćwiczeń fizycznych w profilaktyce i terapii. AWF Katowice. Katowice 2009.
5. Kasperczyk T.: Wady postawy ciała diagnostyka i leczenie. Wydawnictwo Kasper. Kraków 2004.

6. Kołodziej K., Kołodziej J., Momol J.: Postawa ciała, jej wady i korekcja. Wydawnictwo Oświatowe FOSZE. Rzeszów 2014.
7. Kubasiak-Słonina A., Grzegorczyk J., Mazur A.: Ocena sprawności i aktywności fizycznej dzieci szkolnych z nadmierną i prawidłową masą ciała. Via Medica. Rzeszów 2012.
8. Newell K.M., Wade M.G.: Physical Growth, Body Scale, and Perceptual-Motor Development. Advances in Child Development and Behavior. 2018, 55:205-243.
9. Nowotny J.: Podstawy fizjoterapii. Tom II, III. Wydawnictwo Kasper. Kraków 2005.
10. Nowotny J.: Saulicz E.: Niektóre zaburzenia statyki ciała i ich korekcja. AWF Katowice.1993.
11. Zembaty A.: Kinezyterapia. Tom II. Wydawnictwo Kasper. Kraków. 2002.

40. DZIECI Z ZESPOŁEM ASPERGERA W OKRESIE PANDEMII COVID-19 – SPECYFIKA ZMIAN W ZAKRESIE ICH KOMPETENCJI MEDIALNYCH I INFORMACYJNYCH

Magdalena Słowik
Uniwersytet Warmińsko – Mazurski w Olsztynie
Wydział Nauk Społecznych, Katedra Dydaktyki i Wczesnej Edukacji
ul. Prawocheńskiego 13, 10-447 Olsztyn
Email: magdalena.slowik@uwm.edu.pl

Streszczenie: Niniejsza praca stanowić będzie pewnego rodzaju próbę ukazania zmian - nie tylko w funkcjonowaniu uczniów z Zespołem Aspergera, ale także w zakresie ich kompetencji medialnych i informacyjnych w okresie pandemii Covid-19. W celu ukazania sytuacji w edukacji (zwłaszcza w okresie edukacji on-line) wśród osób z ZA w czasach pandemii wirusa powodującego chorobę COVID-19 posłużono się badaniami jakościowymi [Rubacha, 2008] przeprowadzonymi wśród uczniów, rodziców i nauczycieli szkół podstawowych. Na metody badawcze, najwłaściwsze do osiągnięcia zamierzonych celów, wybrane zostały metody etnograficzne oraz studium przypadku. Przeprowadzono wywiady, obserwacje a także jakościową analizę tekstu i dokumentacji.

Słowa kluczowe: pandemia, Covid-19, kompetencje medialne, kompetencje informacyjne, Zespół Aspergera, autyzm, multimedia

1. Wstęp

Klasyfikacja autyzmu według ICD-10 [ICD-10, 2008]. W 1994 roku Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) opracowała Międzynarodową Statystyczną Klasyfikację Chorób i Problemów Zdrowotnych ICD-10. W Polsce Klasyfikacja ta obowiązuje od 1996 roku. Kolejna edycja - czyli ICD-11 została opublikowana na stronie WHO w 2018 roku i obowiązywać będzie od 2022 roku.

Współcześnie coraz częściej mówi się o spektrum autyzmu, w którym wyróżniane są niejako różne odcienie autyzmu. Jednym z takich odcieni jest właśnie Zespół Aspergera. Nowy ICD - 11 bierze pod uwagę różne stopnie zaburzeń rozwoju intelektualnego lub upośledzenia czynnościowego/funkcjonalnego języka, które są podstawą klasyfikacji stopnia autyzmu.

Według ICD-10 autyzm znajduje się w rozdziale V [ICD-10, 2008]**:**

„V. Zaburzenia psychiczne i zaburzenia zachowania (F00–F99)

F. 84. Całościowe zaburzenia rozwojowe”

W klasyfikacji ICD-10 F. 84. jest to grupa zaburzeń charakteryzujących się jakościowymi odchyleniami od normy w zakresie **interakcji społecznych** i **wzorców komunikacji** oraz **ograniczonym i stereotypowym repertuarem zainteresowań i aktywności.** Te jakościowe nieprawidłowości stanowią podstawową cechę funkcjonowania jednostki we wszystkich prezentowanych przez nią sytuacjach [ICD-10, 2008]. W celu określenia współistniejących stanów chorobowych lub opóźnienia rozwoju umysłowego należy użyć dodatkowego kodu:

F84.0 – Autyzm dziecięcy

F84.1 – Autyzm atypowy
F84.2 – Zespół Retta
F84.3 – Inne dziecięce zaburzenia dezintegracyjne
F84.4 – Zaburzenie hiperkinetyczne z towarzyszącym upośledzeniem umysłowym i ruchami stereotypowymi
F84.5 – **Zespół Aspergera**
F84.8 – Inne całościowe zaburzenia rozwojowe
F84.9 – Całościowe zaburzenia rozwojowe, nieokreślone

Według klasyfikacji medycznej DSM-5 **spektrum autyzmu** diagnozuje się jako **zaburzenia o charakterze neurorozwojowym** [www.pomocautyzm.org**].** Spektrum autyzmu charakteryzuje więc odmienny wzorzec rozwoju i odmienna neuronalna organizacja funkcjonowania ośrodkowego układu nerwowego (OUN). Odzwierciedla się to we wpływie tych odmienności na różnorodne sfery funkcjonowania i rozwoju człowieka – szczególnie społecznego, komunikacyjnego, ale także poznawczego, motorycznego i adaptacyjnego. **Spektrum autyzmu** przejawiać się będzie więc w *atypowej organizacji doświadczeń, myślenia i komunikowania się, co znajdować będzie swoje odbicie w szczególnych zainteresowaniach czy formach aktywności poszczególnych osób* [por.: Butcher i in., 2017; Goldstein i in., 2017; Grandin, 2016; www.pomocautyzm.org].

Zespół Aspergera (ZA) jest to więc zaburzenie o niepewnej wartości nozologicznej charakteryzujące się takimi samymi nieprawidłowościami w zakresie interakcji społecznych jak autyzm, ale także ograniczonym, stereotypowym repertuarem zainteresowań i aktywności. **Od autyzmu Zespół Aspergera różni brak ogólnego opóźnienia lub upośledzenia rozwoju mowy i funkcji poznawczych**. Zespołowi Aspergera towarzyszy też wyraźna niezgrabność i tendencja do utrzymywania się zaburzeń w wieku młodzieńczym i w życiu dorosłym [www.pomocautyzm.org].

Autyzm i Zespół Aspergera jest jednym z najbardziej zagadkowych zaburzeń ze względu na brak modeli (zwłaszcza biologicznych) jednoznacznie wyjaśniających etiologię tych zaburzeń. Na zagadkowość tego zaburzenia wpływa także niezwykłe połączenie mocnych i słabych stron osób z ASD oraz niejednorodny obraz kliniczny autyzmu [Goldstein i in., 2017].

Zaburzenia należące do **spektrum autyzmu** (ang. ASD – autism spectrum disorder) obejmują rozmaite trudności i zakresy takie jak np.: porozumiewanie się, myślenie, rozwój społeczny, umiejętności poznawcze, formy aktywności i zainteresowania czy umiejętności motoryczne. Nasilenie poszczególnych trudności w różnych wymiarach spektrum może być odmienne u poszczególnych osób. Może powodować i objawiać się zarówno w funkcjonowaniu na poziomie głębokiego upośledzenia, jak i pozwalać na całkowicie samodzielne funkcjonowanie przy słabszym nasileniu objawów [Goldstein i in., 2017, Pęczak, 2019].

Jak podaje K. Pęczak [2019] termin „**spektrum autyzmu**", używany w najnowszych klasyfikacjach diagnostycznych zamazuje kategorialne granice pomiędzy autyzmem dziecięcym, atypowym czy Zespołem Aspergera, właśnie ze względu na ten zróżnicowany obraz. Obejmuje bowiem zarówno dzieci, młodzież i dorosłych, których trudności wynikające z autyzmu uniemożliwiają im zupełnie samodzielną egzystencję, jak i osoby, dla których jest ona możliwa na poziomie niemal optymalnym. Spotkamy zatem osoby niewerbalne, jak

i mówiące bardzo dużo; osoby o ogromnych ograniczeniach w zakresie uczenia się, jak i takie, które zapamiętują prezentowany materiał z zaskakującą łatwością; dzieci, młodzież i dorosłych o niezwykle silnej potrzebie izolacji społecznej, jak i tych, którzy od nawiązywania kontaktu nie mogą się powstrzymać [Goldstein i in., 2017, Pęczak, 2019, www.pomocautyzm.org]. ASD mieści się więc na pewnym kontinuum – od anormalności do normalności. Zbyt duże nasilenie niektórych cech prowadzić będzie więc do upośledzenia funkcjonowania, ale ich posiadanie w niewielkim nasileniu może stanowić bardzo mocną stronę jej posiadacza [Grandin, 2016].

Spektrum autyzmu, chociaż klasyfikowane według podręcznika dla lekarzy, nie jest chorobą [Pęczak, 2019]. Nie można się z niego wyleczyć, gdyż odmienności w zakresie funkcjonowania ośrodkowego układu nerwowego wyznaczają inne, nieneurotypowe ścieżki organizowania doświadczeń ze zmysłów, odmienne spostrzeganie i sposób myślenia obecne przez całe życie [Butcher i in., 2017]. ASD przejawiać się może w różnoraki sposób i w odmiennym zakresie. Przykładowo, niektóre osoby nie będą w stanie znieść pewnych smaków lub zapachów. Inne będą miały trudności z akceptowaniem dotyku lub pewnych faktur –np. niektórych materiałów, z których wykonane są ubrania [Grandin, 2016].

Nie tylko zakres i specyfika zaburzeń oraz dysfunkcji osób z ZA może być zróżnicowana, ale także zakres i specyfika ich poszczególnych kompetencji. Warto nadmienić, iż poziom kompetencji medialnych i informacyjnych osób dorosłych, czy też dzieci i młodzieży bywa bardzo zróżnicowany. Coraz częściej spotykamy się z różnymi określeniami etykietującymi współczesną młodzież i dzieci, jako „urodzone z myszką w ręku", pokolenie „kopiuj – wklej" lub pokolenie „Google" [Szpunar, 2009], lecz nasuwa się pytanie, czy faktycznie ich kompetencje są tak dobrze rozwinięte? Spitzer, analizując wpływ mediów na współczesne dzieci i młodzież, przypisał temu młodemu pokoleniu „cyfrową demencję" [Spitzer, 2013] wynikającą z powierzchownych umiejętności korzystania z cyfrowych zasobów. Również na powierzchowność medialnych i informacyjnych kompetencji dzieci wskazywał G. Siuda [Siuda, Stunża, 2012]. Należy jednak zwrócić na to uwagę, że, zwłaszcza teraz, w okresie pandemii, nasze społeczeństwo podlega stałym, intensywnym zmianom przechodząc ze „społeczeństwa masowego do społeczeństwa sieciowego" [van Dijk, 2010] i ważnym jest to, by media „nie przejmowały funkcji socjalizacyjnych, aby nie były sprawcą zniewolenia intelektualnego, manipulacji, lecz by weszły na stałe do katalogu kompetencji kluczowych rozwijających młodego człowieka" [Iwanicka, 2016]. W życiu młodego człowieka – jak podkreśla Skrzydlewski - szeroko rozumiana znajomość technologii i posługiwanie się mediami nie tylko pozwala na zdobycie najlepszego wykształcenie i różnorodnych kwalifikacji, ale umożliwia lepsze funkcjonowanie na rynku pracy, uczestniczenie w życiu społecznym oraz komunikowanie się [Skrzydlewski, 2016]. Wyposażenie młodego człowieka, także z ZA we właściwe kompetencje staje się więc niezwykle istotne.

Czym są owe kompetencje? **Kompetencje medialne** to nie tylko sprawne posługiwanie się różnego rodzaju mediami i nowymi technologiami. Jest to także umiejętność selekcji, krytycznej analizy oraz twórczego wykorzystania informacji. Nabycie tych kompetencji,
a więc bycie świadomym użytkownikiem mediów, pomaga nam w rozwiązywaniu

problemów, podejmowaniu decyzji oraz uczestniczeniu w życiu społecznym i w kulturze. [edukacjamedialna.edu.pl].

Kompetencje medialne i informacyjne, tak istotne w obecnych czasach i niezbędne do uczestnictwa w zdalnej edukacji są bardzo zróżnicowane zarówno u osób dorosłych jak i najmłodszych uczestników edukacji. Pokazują to między innymi porównawcze badania międzynarodowe [Cortesi i in., 2020; Pyżalski 2019a; Smahel i in., 2020), oraz badania prowadzone w naszym kraju [Pyżalski i in., 2019; Słowik, 2017, 2018a, 2018b, 2018c, 2018d, 2018e].

Większość definicji określa kompetencje informacyjne jako zestaw umiejętności związanych ze zdobywaniem informacji, począwszy od rozpoznania potrzeb informacyjnych, aż do właściwego wykorzystania zdobytych informacji [Derfert-Wolf, 2009]. Według raportu „Społeczeństwo informacyjne w liczbach" Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji **kompetencje informacyjne** obejmują „umiejętności wyszukiwania informacji, rozumienia jej, a także oceny jej wiarygodności i przydatności" [Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, 2014].

2. Metody i teren badań

Celem podjętych badań było ukazanie pierwszych doświadczeń, wniosków i sugestii zarówno nauczycieli, uczniów, jak i rodziców w związku z zaistniała sytuacją pandemii oraz koniecznością zdalnej edukacji wśród dzieci z Zespołem Aspergera. W celu ukazania cyfrowego świata oczyma dzieci posłużono się badaniami jakościowymi [Rubacha, 2008] przeprowadzonymi wśród uczniów szkoły podstawowej w dużym mieście wojewódzkim. Ze względu na specyfikę badań nie formułowano hipotez badawczych [Łobocki, 2004]. Na metody badawcze, najwłaściwsze do osiągnięcia zamierzonych celów, wybrane zostały metody etnograficzne oraz studium przypadku. Przeprowadzono wywiady, obserwacje a także jakościową analizę tekstu i dokumentacji. Technikami badawczymi były głównie wywiady, obserwacje, ankiety, badanie dokumentów oraz analiza treści [Rubacha, 2008].

W okresie od marca do maja 2020 roku przeprowadzono badania wśród 8 uczniów z Zespołem Aspergera oraz przeprowadzono wywiady z rodzicami tych dzieci oraz ich nauczycielami (łącznie 14 nauczycieli i specjalistów).

Badania przeprowadzono w szkołach podstawowych w dużym mieście wojewódzkim. Przeprowadzono je głównie za pomocą platformy MS Office z użyciem programu **MS Teams**. Badaniami objęci byli uczniowie szkół podstawowych uczęszczający do klas I-VIII, rodzice uczniów klas I-VIII oraz nauczyciele.

Z uwagi, iż były to badania jakościowe, o wielkości próby badawczej decydował nie ilościowy wskaźnik, a nasycenie teoretyczne.

3. Opis zagadnienia

Czas i dostęp do multimediów

Z wcześniej przeprowadzonych badań [Słowik, 2017, 2018a, 2018b, 2018c, 2018d, 2018e] wynika, że badani rodzice, także uczniów z ZA zapytani o ograniczanie dostępu do mediów swoim dzieciom deklarowali, iż 78% z nich ogranicza czasowo i kontroluje czas, jaki ich dzieci spędzają w kontakcie z mediami. Dodatkowo badania Bębasa wskazują, iż

odsetek rodziców kontrolujących czas z mediami w 2012 roku był mniejszy – bo zaledwie 41% badanych nadzorowało kontakt dzieci z mediami [Bębas i in., 2017].

Sytuacja pandemii Covid-19 sprawiła iż **wszyscy rodzice** (także rodzice uczniów z ZA) obecnie deklarują, iż czasowo ograniczają dostęp do multimediów swoim dzieciom. Oznacza to, iż *wszyscy z nich ograniczają czasowo i kontrolują czas*, jaki ich dzieci spędzają w kontakcie z mediami. Dodatkowo **wszyscy** badani rodzice (także rodzice uczniów z ZA) wskazywali, iż kontrolują treści, z którymi styka się ich dziecko. Rodzice uczniów z ZA wskazywali ponadto, iż mają świadomość możliwości i predyspozycji swoich dzieci, oraz zaznaczali, iż w przypadku ich dzieci może wystąpić większa skłonność do uzależnień, przez co aspekt kontroli w obecnej sytuacji jest kluczowy.

Podczas wcześniejszych badań w latach 2017/2018 – rodzice w większości deklarowali, że ich dzieci spędzają 1-2 godziny dziennie, z czego: w klasach I-szych 1-2 godziny spędza 47% dzieci, II – 50% dzieci, III – 57% dzieci, IV – 60%, V- 34%, a w VI – 52% 1-2 godziny dziennie w kontakcie z mediami [por.: Słowik, 2017, 2018a, 2018b, 2018c, 2018d, 2018e]. Warto tutaj podkreślić, iż podczas **wcześniejszych badań przeprowadzonych wśród rodziców dzieci z Zespołem Aspergera rodzice ci w większości deklarowali, że ich dzieci spędzają 0,5 do 1 godziny dziennie w kontakcie z mediami.**

W okresie pandemii rodzice dzieci z ZA wskazywali, iż ich dzieci spędzają łącznie **od 4 do 8 godzin dziennie** w kontakcie z multimediami! Wynika to z obowiązku e-edukacji i konieczności pozostania w domu.

Z badań Bębas, Jędrzejko, Kasprzak, Szwedzik i Taper wynika, iż nieco ponad 62% uczniów szkoły podstawowej posiada smartfon, zaś zaledwie co 7 komputer posiada blokadę rodzicielską i/lub hasło [Bębas i in., 2017]. W trakcie badań przeprowadzonych w szkole przed pandemią - 92% badanych uczniów klas II- III deklarowało, iż posiada własną komórkę, zaś zaledwie 8% jej nie posiadało. Wśród uczniów klas IV – VIII sytuacja ta wyglądała podobnie, bowiem telefon komórkowy z dostępem do Internetu posiadało 92% uczniów klas IV – VIII, bez dostępu do Internetu – 7%, a telefonu nie posiadało jedynie 1% badanych uczniów klas IV – VIII. Jak wynika z badań przeprowadzonych wśród dzieci z ZA i ich rodziców – wszystkie badane dzieci z ZA mają dostęp do Internetu, nawet uczniowie klas pierwszych.

Obecnie – w wyniku przymusu edukacji on-line oraz w związku z koniecznością pozostania w domu w związku z pandemią – **wszyscy badani rodzice** deklarowali, iż często i bardzo często rozmawiają z dziećmi o ich internetowej działalności oraz wspólnie wyszukują informacje w Internecie przygotowując swoje dzieci do lekcji i pomagając w zadaniach domowych. Z wypowiedzi rodziców dzieci z ZA wynika, iż edukacja online wymusiła od nich zwiększenie intensywności, kontroli oraz wspólnej pracy z wykorzystaniem multimediów.

Upublicznianie efektów własnej pracy, wymiana doświadczeń, poddanie się ocenie – zarówno przez rówieśników, jak i dorosłych, jest szczególnie ważna dla rozwoju młodego człowieka. Dyskusja i poszukiwanie, (zwłaszcza z rodzicem), są niezbędne w procesie uczenia się nowych wiadomości, ujęć i perspektyw [Dylak, 2013]. Z tego też względu właściwe użycie nowych mediów w życiu dzieci może być znaczące dla całego procesu rozwoju, uczenia się i nabywania kompetencji. Wprowadzenie edukacji on-line oraz sytuacja

pandemii mogła przyczynić się do zmiany sposobu korzystania z zasobów Internetu oraz zmienić znacząco w pozytywny sposób jakość kształcenia oraz relacje szkoła-rodzic-uczeń.

Wśród pozytywów większego i intensywnego wykorzystania multimediów w okresie pandemii badani wskazywali między innymi:

- *partycypacja rodziców w zainteresowaniach dzieci,*
- *wspólne z rodzicami wyszukiwanie informacji,*
- *dostarczanie wspólnych tematów,*
- *rozwijanie wyobraźni, nauka prospołecznych zachowań,*
- *wspólne (kompetentne) spędzanie czasu wolnego z wykorzystaniem multimediów,*
- *dostrzeganie (większe i skuteczniejsze niż wcześniej) zalet i wad multimediów,*
- *ujednolicenie zespołu klasowego w e-edukacji, brak odtrącenia („teraz wszyscy tak mają, nie tylko ja…").*

Zastosowanie e-edukacji pozwoliło na rozwijanie u dzieci kompetencji medialnych i informacyjnych, czego przejawem było między innymi:

- *większe zainteresowanie i zaangażowanie uczniów z ZA do udziału w zajęciach,*
- *większe zadowolenie z zajęć,*
- *większa motywacja,*
- *indywidualizacja,*
- *nauka we własnym tempie i stylu uczenia się,*
- *ułatwiona komunikacja,*
- *komunikacja i współpraca w możliwym dla danego ucznia zakresie,*
- *poprawa ocen z wielu przedmiotów,*
- *możliwość „wykazania się" uczniów z ZA (zwłaszcza pokazanie posiadanych kompetencji medialnych i informacyjnych)*
- *możliwość tworzenia, odkrywania, budowania, rozbudowywania, modyfikacji, uzupełniania - wiedzy, umiejętności, kompetencji, zainteresowań i zasobów za pomocą multimediów.*
- *przez wirtualne wytwory - dzieci, mające trudności w relacjach w grupie – mają możliwość zaprezentowania się z innej, często nieznanej wśród rówieśników strony.*

Analizując pozytywne aspekty zastosowania narzędzi TIK w komunikacji i e-edukacji w okresie pandemii należy przypuszczać, że uruchomiony nowy sposób komunikacji i pracy, wypraktykowany w okresie pandemii, po uwzględnieniu i usunięciu wszelkich jego mankamentów - znajdzie zastosowanie już na stałe w edukacji (jako uzupełnienie lub pomoc w tradycyjnej edukacji). Można powołać się tu na wypowiedź jednej z nauczycielek: „Dzięki e-edukacji jakość kontaktu na linii uczeń – nauczyciel uległa pozytywnej przemianie, a w niektórych przypadkach okazała się niezmiernie skuteczna, wręcz niezastąpiona i niedoceniania dotychczas – np. w przypadku pracy z uczniami z różnego rodzaju deficytami, dysfunkcjami". Można przypuszczać, iż w chwili powrotu do tradycyjnej edukacji, ta online będzie wykorzystywana, na przykład w sytuacjach losowych (choroba ucznia, wypadek czy też różnego rodzaju dysfunkcje) – jako forma uzupełnienia braków, nieobecności, deficytów. Jest to także szansa dla uczniów z ZA na dalsze podtrzymywanie kontaktów z innymi w preferowanej przez nich online formie.

Analizując pozytywne aspekty tej nowej sytuacji warto przytoczyć także inne wypowiedzi nauczycieli świadczące o pozytywnym wpływie zastosowania narzędzi TIK w e-edukacji. Pojawiały się bowiem wypowiedzi nauczycieli, dotyczące pojedynczych uczniów, także z ZA, wśród których e-edukacja odniosła bardzo pozytywne efekty: *uczniowie „nie popisywali się" tak, jak podczas tradycyjnych lekcji (nie było wstawania z ławki, chodzenia po klasie, rozpraszania, zagadywania, itp.), poprawili oceny, mogli we własnym tempie wykonać zadanie, mogli liczyć na podpowiedzi ze strony dorosłych, a podczas e-lekcji otrzymywali tylko pochwały, co zwiększało zainteresowanie tą nową formą nauki. W pojedynczych wskazywanych przypadkach nastąpiło także podniesienie ocen końcowo-rocznych u poszczególnych uczniów, co było wynikiem także większej frekwencji oraz aktywności na zajęciach.*

W celu opisania zaistniałej nowej sytuacji w okresie pandemii i konieczności wprowadzenia edukacji on-line warto w tym miejscu scharakteryzować samo zjawisko pandemii wirusa SARS-CoV-2, który wywołuje chorobę COVID-19, także w kontekście Zespołu Aspergera. Jest to więc z całą pewnością sytuacja nagła, zaskakująca, budząca bardzo silne emocje - zwłaszcza często powodująca lęk. Jest to także sytuacja dezorganizująca nasze codzienne życie oraz uruchamiająca nasze różnorodne mechanizmy obronne. Okres pandemii jest to więc (poddając analizie wymienione wyżej wskaźniki) sytuacja kryzysu, która - jak podają R. James i B. Gilliland [2006, s. 25], jest „reakcją na przeszkodę, która w tym czasie jest nie do pokonania za pomocą zwyczajowych metod rozwiązywania problemów". Jak wyjaśnia L. Brammer [1984, s. 145], doświadczanie kryzysu jest stanem „dezorganizacji, w którym człowiek doświadcza poczucia lęku, szoku i trudności związanych z przeżywaniem określonej sytuacji". Dzieci z Zespołem Aspergera, jak wspomniano o tym wcześniej, szczególnie reagują na wszelkiego rodzaju zmiany, sytuacje nowe, nieznane. **Zmiana na e-edukację i okres pandemii stanowiły więc niezwykle ogromny problem dla dzieci z ZA, gdyż była to specyficzna, innego rodzaju nowa sytuacja stresowa, a więc i kryzysowa.**

Wśród negatywnych reakcji uczniów z ZA na zmianę spowodowaną pandemią wymienić możemy na przykład:

- intensywniejsze negatywne reakcje ze strony uczniów z ZA, takie jak np.:,
- wycofanie się,
- reakcje lękowe,
- trudności z „odnalezieniem się",
- dostosowaniem do zmiany
- sporadyczne reakcje w postaci agresji (głównie u 2 chłopców)

Z relacji nauczyciela i rodziców wynika, iż były to zaczepki słowne w trakcie lekcji (wykorzystanie umiejętności i kompetencji w zakresie TIK oraz niewiedzy nauczyciela w zakresie blokady uprawnień podczas spotkania, co skutkowało wyciszaniem innego ucznia czy też „wyrzuceniem go" z lekcji przez ucznia z ZA). W czasie pomiędzy zajęciami uczniowie kontaktowali się między sobą, i niestety wówczas także pojawiły się sytuacje, w których uczeń z ZA wyśmiewał kolegę na czacie gry oraz w prywatnej komunikacji, co musiało finalnie wiązać się z ingerencją osób dorosłych w związku z łamaniem ogólnie przyjętych norm. W drugiej sytuacji zachowania agresywne ze strony ucznia z ZA tyczyły się głownie sytuacji domowych, domowników oraz dotyczyły najbliższego otoczenia (na podwórku): zaczepki słowne, dokuczanie, wyzwiska, komentarze – nie tylko

bezpośrednio skierowane w stronę innych dzieci, ale także agresywne zachowania i komentarze w stosunku do innego ucznia w sytuacji, nawet gdy pojawił się w tzw. „polu widzenia".

W przypadku uczniów z ZA wśród agresywnych, niewłaściwych i trudnych zachowań pojawiało się też głośne komentowanie (rzekomo do siebie, ale w taki sposób, by wszyscy domownicy słyszeli) zachowań innego ucznia, obrażanie go, etykietowanie, co wymagało ingerencji rodzica.

Ze wskazań nauczycieli i rodziców wynika, iż widoczna jest pomiędzy poszczególnymi uczniami z ZA różnica w reakcjach na zaistniałą sytuację pandemii i w sposobach radzenia z nią sobie. Warto przypomnieć, iż specyficzną trudnością wśród uczniów z ZA jest właśnie trudność z radzeniem sobie z różnego rodzaju niezapowiedzianymi zmianami.

W związku z indywidualnym, osobniczym sposobem radzenia sobie w trudnej, kryzysowej sytuacji związanej z pandemią i e-edukacją przez osoby z ZA uogólnienie negatywnych jej skutków wydaje się być znacznie utrudnione.

Warto także zaznaczyć, iż znaczne zwiększenie liczby godzin przed multimediami, to jest od 4 do 8 godzin dziennie, zdaniem respondentów przyczyniać się mogło do:

- pojawianie się objawów uzależnienia od multimediów,
- niechęci wśród dzieci z ZA do angażowania się w inne formy spędzania wolnego czasu,
- wzrost izolacji społecznej,
- poświęcanie mniej czasu i uwagi pracy domowej, obowiązkom domowym, mniej czasu na zabawę i ćwiczenia ruchowe, zmniejszenie ilości czasu poświęcanego na czytanie,
- wzrost bierności,

Wśród negatywów respondenci wskazywali także na:

- ułatwiony dostęp do niewłaściwych treści - np. streamy Youtuberów, wulgarne treści.
- przeciążenie treściami dydaktycznymi, zbyt mało dostosowań
- obciążenie edukacją w głównej mierze rodziców, „non stop" udział rodziców w e-edukacji i czasie wolnym, przeciążenie.

Wszyscy rodzice dzieci z ZA zainstalowali programy blokujące niebezpieczne treści, by zabezpieczyć swoje dzieci przed cyberzagrożeniami. Wszyscy rodzice starali się także wspólnie z dziećmi wyszukiwać informacje, wspólnie odrabiać zadania domowe.

Poza przytoczonymi tu negatywnymi reakcjami na zaistniałą sytuację pandemii oraz wskazywanymi pozytywnymi aspektami tej sytuacji warto przyjrzeć się pozostałym pozytywom i negatywom zaprezentowanym w innym artykule M. Słowik, tj. „*Edukacja on-line w okresie pandemii wirusa powodującego chorobę COVID-19 w relacji uczniów, rodziców i nauczycieli*" w niniejszej publikacji.

4. Wnioski

W niniejszej pracy ukazane zostały pierwsze doświadczenia, wnioski i sugestie zarówno nauczycieli, uczniów, jak i rodziców dzieci z ZA w związku z zaistniała sytuacją pandemii oraz zdalną edukacją. Jak podkreśla J. Pyżalski [2020] „doświadczamy trudności i porażek, popełniamy błędy, ale równocześnie pojawia się poczucie wpływu, sukcesów pedagogicznych i dobrych informacji zwrotnych płynących od uczniów i ich rodzin". Wszystkie te

doświadczenia oraz refleksje prawdopodobnie pozwolą w przyszłości na skuteczniejsze oddziaływanie na kompetencje medialne i informacyjne uczestników e-edukacji a także pomogą odnaleźć się w nowej sytuacji edukacyjnej wielu jej uczestnikom. Przypuszczać można, iż zdobyte doświadczenia i zalety e-edukacji pozwolą skuteczniej oddziaływać na kompetencje uczniów z ZA oraz pomogą w odnoszeniu przez nich sukcesów edukacyjnych w przypadku powrotu do tradycyjnego nauczania.

W przypadku dalszego trwania izolacji i konieczności zmiany edukacji na tą on-line, można przypuszczać, iż w tym kształcie w dalszej przyszłości mogłaby on odbywać się już bez większych przeszkód, w obecnej ujednoliconej formie. Z całą pewnością może jednak stanowić uzupełnienie tradycyjnej edukacji. Sytuacja pandemii w znaczący sposób mogła więc wpłynąć na wzrost kompetencji medialnych i informacyjnych nie tylko uczniów z ZA, ale także ich rodziców.

5. Podsumowanie

- okres pandemii i e-edukacja wymusiły **wzrost kompetencji** zarówno dzieci jak i ich rodziców zwłaszcza w zakresie dotyczącym Standardów 1, 2 i 3 [Dąbrowska, 2012] – to jest **w zakresie sprawnego i skutecznego docierania do informacji (standard 1), krytycznej oceny informacji (standard 2) oraz tworzenia, przetwarzania i prezentowania treści (standard 3) w związku z koniecznością wspólnego – z rodzicami – przygotowywania się do e-lekcji i intensywnym spędzaniem czasu wolnego w kontakcie z multimediami.**
- rodzice i nauczyciele zauważają **pozytywną zmianą** w funkcjonowaniu i ocenach poszczególnych uczniów z ZA dzięki zastosowaniu e-edukacji. Nastąpiło uwypuklenie możliwości i umiejętności tych dzieci w zakresie TIK.
- Nowe technologie, zdaniem rodziców dzieci z Zespoiłem Aspergera wspomagają twórczość i zainteresowania dzieci, umożliwiają im tworzenie oraz odnalezienie się w społeczeństwie. Mogą dawać też poczucie sprawstwa, podnosić samoocenę, umożliwiać zaprezentowanie wytworu i siebie szerszej społeczności, jednakże, zwłaszcza w okresie pandemii, ciągły dostęp do multimediów – zdaniem rodziców – przyczynia się do powstawania uzależnienia u uczniów z ZA, co odzwierciedla się w negatywnych zachowaniach tychże dzieci.

Bibliografia:

1. Attwood T. (2013). Zespół Aspergera. Kompletny przewodnik. Gdańsk: Harmonia.
2. Bębas S., Jędrzejko M., Kasprzak K., Szwedzik A., Taper A. (2017). Cyfrowe dzieci– Zjawisko. Uarunkowania. Kluczowe problemy. Warszawa–Milanówek: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, s. 28, 73, 76, 171-172.
3. Brammer L. M. (1984). Kontakty służące pomaganiu. Procesy i umiejętności. Warszawa: SPP PTP.
4. Butcher J.N., Hooley J.M., Mineka S. 2017. Psychologia zaburzeń. Gdańsk: Wydawnictwo GWP.
5. Dąbrowska A. (red.) (2012). Cyfrowa przyszłość. Katalog kompetencji medialnych i informacyjnych, Warszawa: Fundacja Nowoczesna Polska, s. 8.

6. Derfert-Wolf L. (2009). Information literacy – kształcenie umiejętności informacyjnych w bibliotekach akademickich. W: B. Antczak-Sabala, M. Kowalska, L. Tkaczyk (red.) 2009. Przestrzeń informacyjna biblioteki akademickiej – tradycja i nowoczesność. Toruń: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, s. 186.
7. Dylak S. (2013). Architektura wiedzy w szkole, Warszawa: Wydawnictwo DIFIN, s. 112-113, 156-157.
8. Goldstein S., Naglieri J.A., Ozonoff S. (2017). Diagnoza zaburzeń ze spektrum autyzmu. Kraków: WUJ.
9. Grandin T. (2016). Mózg autystyczny. Podróż w głąb niezwykłych umysłów. Kraków: Copernicus Center Press.
10. ICD-10. (2008) - Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych Rewizja dziesiąta Tom I Wydanie 2008, GUS https://stat.gov.pl/Klasyfikacje/doc/icd10/pdf/ICD10TomI.pdf (10.07.2020).
11. Iwanicka A. (2016). Aktywność medialna dzieci w wieku szkolnym a przygotowanie do wejścia w cyfrową rzeczywistość. W: M. Wrońska. Mała szkoła w przestrzeni medialnej, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 62.
12. James R. K., Gilliland B. E. (2006). Strategie interwencji kryzysowej. Pomoc psychologiczna poprzedzająca terapię. Warszawa: PARPA. Wydawnictwo Edukacyjne.
13. Łobocki M. (2004) Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych. Kraków: Wydawnictwo Impuls.
14. Pęczak K. (2019). Autyzm i Zespół Aspergera? – Aktualne spojrzenie na spektrum autyzmu. "Remedium" Nr. 6, s. 8.
15. Pyżalski J. (2019a). Cyfrowa pedagogika medialna. W: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.) Pedagogika. Podręcznik akademicki. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA.
16. Pyżalski J., Zdrodowska A., Tomczyk Ł., Abramczuk K. (2019). Polskie badanie EU Kids Online 2018. Najważniejsze wyniki i wnioski. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
17. Pyżalski J. (red.) (2020). Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele. Warszawa: EduAkcja:2-27; e-book https://zdalnie.edu-akcja.pl/ (10.06.2020).
18. Rubacha K. (2008) Metodologia badań nad edukacją. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ŁOŚGRAF.
19. Siuda P., Stunża G.D. (red.) (2012). Dzieci Sieci – kompetencje komunikacyjne najmłodszych: Raport z badań, Gdańsk: Instytut Kultury Miejskiej, s. 5 – 62.
20. Słowik M. (2017). Dzieci a cyfrowe narzędzia pracy nauczyciela. W: M. Kuczera, K. Piech (2017). Zagadnienia aktualne poruszane przez młodych naukowców 11, Kraków: CREATIVETIME.
21. Słowik M. (2018a). Cyberzagrożenia a kompetencje medialne i informacyjne dzieci i młodzieży. W: K. Piech. Zagadnienia aktualne poruszane przez młodych naukowców 13. Kraków: CREATIVETIME,.
22. Słowik M. (2018b). Kompetencje medialne, informacyjne i cyfrowe dzieci. W: K. Piech. Zagadnienia aktualne poruszane przez młodych naukowców 12. Kraków: CREATIVETIME.

23. Słowik M. (2018c). Konwergencja kompetencji medialnych, informacyjnych i cyfrowych dzieci. W: K. Piech. Zagadnienia aktualne poruszane przez młodych naukowców 12. Kraków: CREATIVETIME.
24. Słowik M. (2018d). Wybrane kompetencje medialne i informacyjne dzieci. W: K. Piech. Zagadnienia aktualne poruszane przez młodych naukowców 12. Kraków: CREATIVETIME.
25. Słowik M. (2018e). Życie w Internecie – wybrane aspekty kompetencji medialnych dzieci i młodzieży. W: K. Piech. Zagadnienia aktualne poruszane przez młodych naukowców 13. Kraków: CREATIVETIME.
26. Skrzydlewski W. (2016) Technologia kształcenia. Przetwarzanie informacji. Komunikowanie. Poznań: Wyd. Naukowe UAM, s. 19.
27. Smahel D., Machackova H., Mascheroni G., Dedkova L., Staksrud E., Ólafsson K., Livingstone S., Hasebrink U. (2020). EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries. EU Kids Online. DOI: 10.21953/lse.47fdeqj01ofo.
28. Spitzer M. (2013). Cyfrowa demencja. W jaki sposób pozbawiamy rozumu siebie i swoje dzieci. Słupsk: Dobra Literatura.
29. Szpunar M. (2009). Urodzeni z myszką w ręku. W: J. Morbitzer (red.). Komputer w edukacji, Kraków: Wyd. Nauk. UP, s. 261-267.
30. van Dijk J. (2010). Społeczne aspekty nowych mediów. Analiza społeczeństwa sieci, Warszawa: PWN, s. 53.

Wykaz stron internetowych:

31. Cortesi S., Hasse A., Lombana-Bermudez A., Kim S., Gasser U. (2020). Youth and digital citizenship+ (plus): Understanding skills for a digital world. Youth and Media, Berkman Klein Center for Internet & Society. https://cyber.harvard.edu/publication/2020/youth-and-digital-citizenship-plus (26.03.2020).
32. ICD-10. (2008) - Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych Rewizja dziesiąta, Tom I, Wydanie 2008, GUS https://stat.gov.pl/Klasyfikacje/doc/icd10/pdf/ICD10TomI.pdf (10.07.2020).
33. Katalog kompetencji medialnych, informacyjnych i cyfrowych (2014). Fundacja Nowoczesna Polska http://katalog.edukacjamedialna.edu.pl (10.07.2020).
34. Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD 10, wersja angielska na stronie WHO: http://www.who.int/classifications/icd/en/GRNBOOK.pdf (10.07.2020).
35. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. (2014). Społeczeństwo informacyjne w liczbach. Warszawa. https://mac.gov.pl/files/spoleczenstwo_informacyjne_w_liczbach_2014_srodek_lekki.pdf (10.07.2020).
36. Pyżalski J. (red.) (2020). Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele. Warszawa: EduAkcja:2-27; e-book https://zdalnie.edu-akcja.pl/ (dostęp:10.06.2020)
37. www.pomocautyzm.org> (10.07.2020).

41. ZMIANY W ZAKRESIE KOMPETENCJI MEDIALNYCH I INFORMACYJNYCH UCZNIÓW Z ZESPOŁEM ASPERGERA W OPINII NAUCZYCIELI

Magdalena Słowik
Uniwersytet Warmińsko – Mazurski w Olsztynie
Wydział Nauk Społecznych, Katedra Dydaktyki i Wczesnej Edukacji
ul. Prawocheńskiego 13, 10-447 Olsztyn
Email: magdalena.slowik@uwm.edu.pl

Streszczenie: Niniejsza praca stanowić będzie nie tylko próbę zdefiniowanie poszczególnych kompetencji – także ujętych w Standardy [Siuda, Stunża, 2012], ale także próbę ukazania codziennych sposobów korzystania z nowych mediów przez dzieci (także z zaburzeniami ze spektrum autyzmu), ich postaw, zachowań, preferencji, umiejętności oraz wiedzy w opinii nauczycieli pracujących z badaną grupą dzieci.

Niniejsza praca miała również na celu przybliżenie definicji wybranych kompetencji oraz ich zakresu.

Badaniami jakościowymi i ilościowymi objęto nauczycieli szkół podstawowych w dużym mieście wojewódzkim, a także uwzględniono wyniki wcześniej przeprowadzonych badań wśród uczniów i ich rodziców. W badaniach posłużono się między innymi anonimowymi ankietami, obserwacją, analizą dokumentów oraz przeprowadzono wywiady z nauczycielami.

Słowa kluczowe: kompetencje medialne, kompetencje informacyjne, Zespół Aspergera, nauczyciele, multimedia

1. Wstęp

Historia Zespołu Aspergera sięga 1944 roku, kiedy to Hans Asperger (lekarz psychiatra) opublikował swoją pracę doktorską pt. „Psychopatia autystyczna okresu dzieciństwa", w której opisywał przypadki ilustrujące specyficzny „rodzaj nieprawidłowo rozwijającego się dziecka". Opisane zaburzenie określił mianem „psychopatia autystyczna" [Święcicka, 2010]. Jego publikacje nie były popularne do czasu, aż ponad 30 lat później Lorna Wing [Wing, 1976] po raz pierwszy przytoczyła opisywane przez niego charakterystyki oraz użyła terminu „Zespół Aspergera" (Asperger's Syndrome, AS), oraz wyodrębniła główne charakterystyczne cechy [Święcicka, 2010; ICD-10, 2008; Wing, 1976]:

- „*brak empatii;*
- *naiwne, niewłaściwe interakcje społeczne;*
- *pedantyczną, rytualistyczną mowę;*
- *bardzo słabą umiejętność komunikacji niewerbalnej;*
- *ograniczone zainteresowania i aktywność;*
- *słabą koordynację, niezgrabność ruchową;*
- *rozwój poznawczy w granicach normy;*
- *brak znaczącego opóźnienia w rozwoju mowy;*
- *zamiłowanie do zachowania rutyny i rytuałów*".

Dyskusje i spory o to, czy Zespół Aspergera jest całkowicie oddzielną jednostką nozologiczną, czy też stanowi jedynie podtyp autyzmu dziecięcego o względnie łagodniejszym nasileniu pozostają nadal nierozstrzygnięte [Święcicka, 2010]. W literaturze spotkać możemy określenia ujmujące ZA, jako wręcz „wysoko funkcjonujący autyzm", utrzymując przy tym, iż autyzm może przybierać różne nasilenie i formy, od łagodniejszych, po głębokie (np. w sytuacji, gdy dziecko niemal nie nawiązuje kontaktu z otoczeniem i wymaga stałej opieki [Jagielska, 2010].

Kryteria diagnostyczne i definicja Zespołu Aspergera

Szwedzki badacz Christopher Gillberg zaproponował 6 kryteriów diagnostycznych dla tego zaburzenia (na podst. DSM-IV) oddających unikalny charakter tego zaburzenia [Attwood, 2013]. Zespół Aspergera w praktyce klinicznej rozpoznawany jest, kiedy kryterium upośledzenia społecznego towarzyszą co najmniej cztery z pięciu innych kryteriów.

Kryteria diagnostyczne Zespołu Aspergera według Christophera Gillberga [Attwood, 2013]:

1. Ciężkie upośledzenie wzajemnych interakcji społecznych (przynajmniej dwa z następujących):
   - niezdolność do interakcji z rówieśnikami;
   - brak chęci nawiązywania interakcji z rówieśnikami;
   - brak rozumienia sygnałów społecznych;
   - niewłaściwe społecznie i emocjonalnie zachowania.
2. Całkowicie pochłaniające wąskie zainteresowania (przynajmniej jedno z następujących):
   - wykluczenie innych działań;
   - powtarzające się zaangażowanie w daną aktywność;
   - więcej odtwarzania niż działań celowych.
3. Narzucanie codziennych zajęć i zainteresowań (przynajmniej jedno z następujących):
   - sobie, w różnych aspektach życia;
   - innym;
4. Zaburzenia mowy i języka (przynajmniej trzy z następujących):
   - opóźniony rozwój;
   - powierzchownie doskonały, ekspresyjny język;
   - formalny, pedantyczny język;
   - dziwna prozodia, osobliwe cechy głosu;
   - upośledzenie rozumienia, obejmujące błędną interpretację znaczeń dosłownych i ukrytych.
5. Zaburzenia komunikacji niewerbalnej (przynajmniej jedno z następujących):
   - ograniczona gestykulacja;
   - niezdarna lub niezręczna mowa ciała;
   - ograniczona mimika twarzy; niewłaściwa ekspresja;
   - osobliwe, chłodne spojrzenie.
6. Niezdarność ruchowa:
   - słabe wykonywanie zadań w czasie badań neurorozwojowych"[Attwood, 2013]

Zdaniem Gabrieli Jagielskiej [2010] Zespół Aspergera to najłagodniejsza forma całościowych zaburzeń rozwoju. Jej zdaniem „choroba ta diagnozowana jest coraz częściej,

a wiele dzieci z zespołem Aspergera jest uczniami ogólnodostępnych szkół. W związku z trudnościami w dostosowaniu się do obowiązków szkolnych oraz trudnościami w funkcjonowaniu w grupie rówieśniczej, dziecko z zespołem Aspergera może nie być akceptowane przez rówieśników" [Jagielska, 2010, s. 12]. Jej zdaniem dziecko z Zespołem Aspergera w głównej mierze cechuje:

- „rozwój poznawczy w granicach normy,
- w zasadzie prawidłowy rozwój mowy,
- zamiłowanie do zachowania rutyny i rytuałów,
- ograniczone zainteresowania i aktywność,
- często występująca niezgrabność ruchowa,
- zaburzony rozwój umiejętności społecznych" [Jagielska, 2010, s. 12].

Funkcjonowanie dzieci z Zespołem Aspergera w szkole

Różnorodne, odbiegające od normy zachowania dzieci z Zespołem Aspergera interpretowane są często, jako przejaw złego wychowania. Z tego powodu u dziecka w pierwszej kolejności może być rozpoznane ADHD lub zaburzenia zachowania. Główną przyczyną nieprawidłowego funkcjonowania dzieci z ZA jest albo nieświadomość reguł dotyczących zachowań, albo sztywne ich stosowanie bez uwzględnienia reakcji otoczenia [Jagielska, 2010; Święcicka, 2010]. Dominujące w obrazie zaburzenia w okresie szkolnym są głównie deficyty w funkcjonowaniu interpersonalnym [Jagielska, 2010], takie jak na przykład: nietypowe zachowania w kontaktach społecznych, trudności w inicjowaniu i podejmowaniu udanych interakcji rówieśniczych oraz w zauważaniu zmian w interakcjach, nieumiejętne interpretowanie zachowań innych ludzi, brak empatii, trudności z rozumieniem relacji społecznych, nieadekwatne reakcje emocjonalne, sztywny, niedostosowany do sytuacji sposób zachowania, brak rozumienia zasad zachowania społecznego [Attwood, 2013]. Mogą wystąpić także problematyczne zachowania związane głównie z agresją wobec innych i/lub siebie, zaburzenia lękowe o charakterze fobii społecznej, niekontrolowane, specyficzne zachowania i współruchy czy też specyficzny wygląd zewnętrzny [Beck i in., 2016].

Kompetencje medialne i informacyjne

Rozważania na temat kompetencji medialnych należałoby rozpocząć od zdefiniowania pojęć *kompetencje medialne i informacyjne.* Samo pojęcie kompetencja stało się obecnie bardzo modne, będąc niemal czarodziejskim słowem, którego używamy w rożnych dziedzinach życia [Dyczewski, 2012]. Zdaniem Czesława Nosal „kompetencje są nowymi, funkcjonalnymi strukturami czynności intelektualnych, które kształtują się pod wpływem wymagań stawianych w toku socjalizacji, edukacji, pracy zawodowej, uczestnictwa w kulturze" [Nosal, 2004].

Kompetencje (łac. *competentia* – „usprawnianie działania") to „zakres czyjejś wiedzy, umiejętności lub władzy decyzyjnej" [Szulich–Kałuża, 2012], bądź „zdolność do wykonywania jakiegoś zadania lub dokonania czegoś" [Reber, Reber, 2005]. Termin ten - podlegający różnym typologiom – oznaczać może też „dyspozycje w zakresie wiedzy, umiejętności i postaw, zapewniające realizację zadań zawodowych na poziomie skutecznym i (lub) wyróżniającym, stosownie do standardów określonych przez organizację dla danego stanowiska. (...) Wielu autorów obok wymienionych wyżej trzech komponentów kompetencji

wyróżnia dodatkowo jeszcze doświadczenie, motywację, czy też cechy osobowości, które mieszczą się w trzech podstawowych elementach kompetencji" [Sass, 2011].

Szybko rozwijająca się technologia informacyjna oraz przemiana mediów skłania do zmiany podejścia dotyczącego kształcenia kompetencji medialnych i informacyjnych. Obserwować możemy coraz intensywniejsze zjawisko konwergencji tych obszarów – a więc wzajemne upodabnianie się [Lipszyc, 2012]. Przemiany i trudności w zdefiniowaniu tych pojęć sprawiają, że współczesne, konwergentne oraz cyfrowe media określa się często mianem „nowych". Pojawiają się także trudności i spory definicyjne - dotyczące samego pojęcia kompetencji medialnej, informacyjnej, informatycznej oraz cyfrowej [Lipszyc, 2012].

Kompetencje medialne definiowane są jako harmonijna kompozycja "wiedzy, rozumienia, wartościowania i sprawnego posługiwania się mediami, (…) uświadomione umiejętności odbioru komunikatów, ich tworzenia oraz wykorzystania urządzeń medialnych do realizacji zadań poznawczych, jakie podejmuje człowiek" [Strykowski, 2004]. **Kompetencje medialne** jednakże to nie tylko sprawne posługiwanie się różnego rodzaju mediami i nowymi technologiami, ale także umiejętności o charakterze instrumentalnym - dotyczące obsługi mediów a także wiedza o wpływie mediów na spostrzegawczość i wyobraźnię ucznia, na jego interakcje społeczne, myślenie oraz kreatywność [Schulz-Zander, 2001]. Jest to także umiejętność selekcji, krytycznej analizy oraz twórczego wykorzystania informacji. Nabycie tych kompetencji może pomóc nam w rozwiązywaniu problemów, podejmowaniu decyzji oraz uczestniczeniu w życiu społecznym i w kulturze [Edukacjamedialna.edu.pl]. Kompetencje te definiowane są też jako harmonijna kompozycja wiedzy o mediach, polegająca na ich rozumieniu, wartościowaniu oraz sprawnym posługiwaniu się nimi. [Strykowski, 2004].

Zagadnienie **kompetencji informacyjnych** także nie ma jednej, powszechnie uzgodnionej definicji. Większość definicji określa ten termin jako zestaw umiejętności związanych ze zdobywaniem informacji, począwszy od rozpoznania potrzeb informacyjnych, aż do właściwego wykorzystania zdobytych informacji [Derfert-Wolf, 2009]. Zdobywanie umiejętności informacyjnych jest procesem, który przyczynia się do skutecznego i właściwego wykorzystania informacji oraz jest powiązany z krytycznym myśleniem. Kompetencje informacyjne są niezbędne, bez względu na wiek i pełnioną rolę społeczną, gdyż warunkują bycie aktywnymi obywatelami społeczeństwa informacyjnego [Derfert-Wolf, 2009]. M. Próchnicka podkreśla konieczność nabywania kompetencji informacyjnych przez wszystkich członków społeczeństwa, pisząc: „*information literacy* stanowi zintegrowany zespół wiedzy, umiejętności, postaw, świadomości i wartości, które są konieczne do działania we współczesnym społeczeństwie, we wszystkich sferach życia społecznego " [Próchnicka, 2007].

Według raportu "Społeczeństwo informacyjne w liczbach" Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji „**kompetencje cyfrowe** definiujemy jako **zespół kompetencji informacyjnych** obejmujących umiejętności wyszukiwania informacji, rozumienia jej, a także oceny jej wiarygodności i przydatności **oraz kompetencji informatycznych,** na które składają się umiejętności wykorzystywania komputera i innych urządzeń elektronicznych, posługiwania się Internetem oraz korzystania z różnego rodzaju aplikacji i oprogramowania, a także tworzenia treści cyfrowych" [Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, 2014]. Pojęcie kompetencji cyfrowych wielokrotnie zamiennie stosowane było z pojęciem kompetencji

informatycznych czy medialnych, które rozumiane są jako wyuczona, dynamiczna dyspozycja osobowościowa podmiotu wyrażająca się w umiejętnościach świadomego i odpowiedzialnego posługiwania zestawem komputerowym oraz świadomym i odpowiedzialnym wykorzystaniem oprogramowania [Gańko-Karwowska, 2001]. **Kompetencje informatyczne** opierają się na "podstawowych umiejętnościach w zakresie technologii informacyjno-komunikacyjnej (TIK): wykorzystywania komputerów do uzyskiwania oceny, przechowywania, tworzenia, prezentowania i wymiany informacji oraz do porozumiewania się i uczestnictwa w sieciach współpracy za pośrednictwem Internetu" [Zalecenie Parlamentu Europejskiego, 2006].

Koncepcja kompetencji medialnych i informacyjnych oparta została na modelu dostępu do nowych mediów Jana van Dijka [van Dijk, 2010] oraz na modelu *informacja – wiedza – mądrość* Neila Postmana [Dąbrowska, 2012].

Model van Dijka zawiera cztery poziomy dostępu do nowych mediów: motywacyjny (motivational access), materialny (material access), kompetencyjny (skills access) i użytkowy (usage access) [van Dijk, 2010].

Osiągniecie kompetencji medialnych i informacyjnych na poziomie **minimalnym** umożliwia w ogóle uczestniczenie w życiu społecznym za pośrednictwem mediów. **Optymalny** poziom kompetencji posiada osoba, która nie tylko używa mediów, ale jest również w stanie współtworzyć rzeczywistość medialną. Wywoływać zmiany, dzielić się zdobytą wiedzą, organizować grupy użytkowników, doradzać innym oraz animować otaczającą rzeczywistość a także ją tworzyć za pomocą multimediów i wywierać na nią potrafi osoba posiadająca **mistrzowski** poziom opisywanych kompetencji [Dąbrowska, 2012; van Dijk, 2010].

Neil Postman w swych rozważaniach postulował rozdzielenie informacji, wiedzy i mądrości, argumentując, że „informacja to jedynie stwierdzenie pewnego zdarzenia zachodzącego w świecie, wiedza to zespół wielu takich informacji, zaś mądrość – umiejętność dostrzeżenia zachodzących pomiędzy nimi powiązań i prawidłowości oraz wyboru tego, co ważne i wartościowe, co bezpośrednio wiąże się z koncepcją kompetencji medialnych i informacyjnych" [Dąbrowska, 2012].

Przyglądając się znaczeniu rozwijania opisanych wyżej kompetencji, warto w tym miejscu przypomnieć, ·że zdaniem Skrzydlewskiego, młodzi ludzie posiadający wysokie kompetencje medialne zdecydowanie sprawniej się uczą, dobrze pełnią przypisane im role społeczne oraz funkcjonują na runku pracy [Skrzydlewski, 2016]. W związku z powyższym podzielił on kompetencje medialne na cztery główne komponenty:

- **„kompetencje w zakresie technologii informacyjnych** – umiejętności użycia nowych mediów, przede wszystkim Internetu w celu zapewnienia sobie sprawnego dostępu do informacji i przekazywania ich;
- **kompetencje informacyjne** – umiejętność w zakresie pozyskiwania, organizowania, selekcji, i oceniania informacji oraz formowania na ich podstawie właściwych informacji;
- **kompetencje tworzenia komunikatów multimedialnych** - coraz więcej osób na całym świecie wytwarza i przekazuje treści do coraz liczniejszych odbiorców, funkcje prosumenckie;
- **kompetencje społeczne i odpowiedzialność w stosowaniu mediów** – szczególnie ważne w komunikowaniu się on-line i wobec młodych odbiorców komunikatów" [Skrzydlewski, 2016; por. Słowik, 2017].

Zespół badaczy, pracujących pod kierunkiem P. Siudy i G. D. Stunży, opracował model kompetencji medialnych, informacyjnych i cyfrowych, łącząc wybrane zachowania, wiedzę i umiejętności w poszczególne standardy. Model ten podzielony został na trzy główne składowe: zachowania informacyjne, zachowania produkcyjne oraz życie w Internecie – szczegółowo opisane poniżej:

Zachowania informacyjne [Siuda, Stunża, 2012; por. Słowik, 2017]:

Standard 1. Sprawne i skuteczne docieranie do informacji.

Rozpoznawanie potrzeb informacyjnych. Formułowanie pytań w oparciu o potrzeby informacyjne. Wiedza o źródłach informacji. Odnajdywanie, wybieranie i ocena źródła informacji. Archiwizowanie informacji.

Standard 2. Krytyczna ocena informacji.

Rozumienie treści komunikatu. Odnajdywanie, wybieranie i ocenia informacje (aktualność, dokładność, ważność, wiarygodność źródła: autor, domena, instytucja sprawcza, autorytet nauczyciela, wszechstronność).

Rozróżnianie faktów od opinii. Rozróżnianie treści reklamowych od niereklamowych.

Zachowania produkcyjne [Siuda, Stunża, 2012; por. Słowik, 2017]:

Standard 3. Tworzenie, przetwarzanie i prezentowanie treści

Tworzenie nowych treści. Przetwarzanie treści znalezionych w Internecie i/lub tworzenie. Prezentowanie nowych i/lub przetworzonych treści.

Standard 4. Prawne aspekty produkowania i dystrybucji treści.

Świadomość prawnego i etycznego wymiaru tworzenia treści. Wiedza dotycząca przetwarzania treści zgodnie z prawem. Znajomość praw twórcy treści zamieszczanych w Internecie. Rozpoznawanie problemów związanych z własnością w Internecie.

Życie w Internecie [Siuda, Stunża, 2012; por. Słowik, 2017].

Standard 5.Empatia i wizerunek.

Wiedza o Internecie, jako przestrzeni wspólnej - dzielonej z innymi ludźmi. Dbanie o empatię w komunikacji internetowej. Budowanie wizerunku w sposób przemyślany i adekwatny do otoczenia.

Standard 6. Bezpieczeństwo i prywatność.

Znajomość zagrożeń związanych z poruszaniem się w Internecie. Radzenie sobie z internetowymi niebezpieczeństwami. Uzyskiwanie kontroli nad udzielanymi innym informacjami. Świadomość powiązań oraz różnic między komunikacją zapośredniczoną i niezapośredniczoną przez Internet. Stosowanie zasad higieny związanej z korzystaniem z komputera.

Standard 7. Partycypacja w społecznościach internetowych.

Rozpoznawanie elementów kultury internetowej. Uczestniczenie w społecznościach internetowych. Inicjowanie i rozwijanie społeczności internetowych opartych o wspólne zadania [Siuda, Stunża, 2012].

2. Metody i teren badań

Celem podjętych badań było ukazanie poszczególnych kompetencji określonych między innymi wyżej opisanymi standardami w opinii nauczycieli pracujących z tymi dziećmi. Metodą zbierania danych do analizy były anonimowe ankiety oraz obserwacje, analizy dokumentów i wywiady [Rubacha, 2008].

Badania przeprowadzono wśród 83 nauczycieli pracujących z dziećmi z ZA w kilku szkołach podstawowych w dużym mieście wojewódzkim. W celu pozyskania danych dotyczących kompetencji medialnych i informacyjnych dzieci w latach 2017/2018/2019 badaniami objęto 47 uczniów posiadających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego ze względu na zaburzenia ze spektrum autyzmu.

Pozyskano także dane dotyczące opinii rodziców dzieci z ZA oraz 397 rodziców dzieci z klas I-VIII na temat korzystania z TIK i mediów przez ich dzieci.

3. Opis zagadnienia

W celu określenia kompetencji dzieci związanych z posługiwaniem się Internetem i nowymi mediami, za punkt wyjścia posłużono się modelem, a także standardami, opracowanymi przez badaczy pracujących pod kierunkiem P. Siudy i G. D. Stunży. Opracowane przez nich standardy oraz model posłużyły do wyboru konkretnych metod oraz narzędzi badawczych, poszerzonych o dodatkowe kompetencje z Katalogu kompetencji [Katalog, 2014]. Użyte narzędzie odnosiły się do różnych standardów obecnych w modelu [por. Słowik, 2017].

Z przeprowadzonych badań wynika, iż rodzice, prawdopodobnie w wyniku podjętych oddziaływań, mają większe kompetencje multimedialne oraz większą świadomość cyberzagrożeń co wpływa na kompetencje dzieci

Nauczyciele wskazują, iż wyraźnie zauważalny jest wpływ oddziaływań podjętych na wzrost kompetencji medialnych wśród uczniów i rodziców – zwłaszcza z ZA, gdyż:

- nastąpiło zmniejszenie czasu poświęcanego multimediom
- widoczna jest kontrola treści z którymi stykają się dzieci

Przejawia się to w zachowaniu uczniów z ZA, deklaracjach słownych, opowieści uczniów z ZA. Może to świadczyć również o większej świadomości cyberzagrożeń wśród badanych.

Poddając analizie bezpieczne i higieniczne korzystanie z komputera poddano też analizie czas spędzany w kontakcie z mediami. W klasach I-szych 1-2 godziny spędza 47% dzieci, II – 50% dzieci, III – 57% dzieci, IV – 60%, V- 34%, a w VI – 52% [por. Słowik, 2017, 2018a, 2018b, 2018c, 2018d, 2018e]. Rodzice dzieci z ZA w większości deklarowali, że ich dzieci spędzają 0,5 do 1 godziny dziennie w kontakcie z mediami.

Nauczyciele także potwierdzają zauważalne zmniejszenie ilości czasu poświęcanego multimediom. Przejawia się to w zachowaniu uczniów z ZA, deklaracjach słownych, opowieści uczniów z ZA. Może to świadczyć również o większej świadomości cyberzagrożeń wśród badanych. Może to świadczyć o większej świadomości cyberzagrożeń wśród badanych.

Jak podkreśla S. Dylak, dyskusja i poszukiwanie (zwłaszcza z rodzicem) są niezbędne w procesie uczenia się nowych wiadomości, ujęć i perspektyw. Szczególnie ważna dla rozwoju jest też wymiana doświadczeń, poddanie się ocenie – zarówno przez dorosłych jak i rówieśników, ale także upublicznianie efektów własnej pracy. Jego zdaniem wszelkie tego typu działania sprzyjają przechodzeniu od wiedzy proceduralnej do deklaratywnej, a następnie do budowania nowych procedur [Dylak, 2013]. Z tego też względu właściwe użycie nowych mediów w życiu dzieci może być znaczące dla całego procesu rozwoju, uczenia się i nabywania kompetencji. Istotnym więc wydaje się też uwzględnienie wpływu rodziców na kształtowanie kompetencji „cyfrowych tubylców".

Nauczyciele wskazują, iż ich zdaniem wyraźnie zauważalny jest wpływ oddziaływań podjętych na wzrost kompetencji medialnych wśród uczniów i rodziców – zwłaszcza z Zespołem Aspergera, gdyż: „zauważalna jest kontrola treści, z którymi stykają się dzieci", co potwierdza wspólne (na przykład z rodzicami) wyszukiwanie informacji. Zdaniem nauczycieli objawiać się to może także lepszym rozumieniem informacji przez dzieci. Jak wynika z wcześniejszych badań, uczniowie z ZA potrafią odnaleźć informację, wskazać źródło, autora, wykorzystać informację w zadaniach [por. Słowik, 2017, 2018a, 2018b, 2018c, 2018d, 2018e]

Z wywiadów z nauczycielami wynika, iż potwierdzają oni zauważalny wpływ kontroli rodziców i ich współpracę w zakresie rozwijania kompetencji multimedialnych (zachowanie uczniów z ZA, deklaracje słowne, opowieści uczniów z ZA), bowiem z rozmów nauczycieli z rodzicami wynika, iż:

- Rodzic wie, z kim ich dzieci kontaktują się w Internecie,
- Rodzic wie, o czym dziecko pisze w komentarzach i rozmawia przez komunikatory.

Nauczyciele wskazują, iż wyraźnie zauważalny jest wzrost umiejętności dotyczących zachowań w sieci, np. netykiety, komentowania, kultury gry, zasad rywalizacji. Obserwują oni także brak oporu i przeciwwskazań ze strony rodziców do wykorzystania TIK na lekcji. Dzieci oraz ich rodzice chętne korzystają z narzędzi TIK do pracy w domu. Z wypowiedzi nauczycieli wynika, iż dostrzegają oni lepsze efekty nauczania dzięki wykorzystaniu narzędzi TIK w zadaniach wykonywanych w domu i w szkole.

Nowe technologie, zdaniem nauczycieli:

- wspomagają twórczość i zainteresowania dzieci,
- umożliwiają im tworzenie,
- umożliwiają im odnalezienie się w społeczeństwie.

Mogą dawać też:

- poczucie sprawstwa,
- podnosić samoocenę
- umożliwiać zaprezentowanie wytworu i siebie szerszej społeczności.
- przez wirtualne wytwory - dzieci, mające trudności w relacjach w grupie – mają możliwość zaprezentowania się z innej, często nieznanej wśród rówieśników strony.

Zdaniem nauczycieli obserwowalny jest wzrost zainteresowania zajęciami pozalekcyjnymi z wykorzystaniem TIK wśród dzieci z ZA oraz wyraźny brak oporu ze strony rodziców, co do udziału dzieci w tego typu zajęciach. Potwierdzają oni dodatkowo udział uczniów z ZA i ich rodziców w licznych projektach E-Twinning.

Nauczyciele, korzystając z posiadanych zasobów starają się w przemyślany sposób oferować dzieciom z ZA różnorodne metody i formy (AKTYWNEJ) pracy z wykorzystaniem multimediów. Efekty tych działań odzwierciedlone są prawdopodobnie:

* we wskazywanych przez respondentów zaletach,

*zainteresowaniem zajęciami pozalekcyjnymi z wykorzystaniem TIK wśród uczniów z ZA,

*pozytywną zmianą w funkcjonowaniu i ocenach poszczególnych uczniów (np. z ZA) lub całych oddziałów klasowych.

Chcąc scharakteryzować posiadane kompetencje medialne i informacyjne dzieci z Zespołem Aspergera warto zwrócić uwagę na wytwory dzieci z ZA:

- prezentacje multimedialne potrafią (jak opisują to nauczyciele - z sukcesami) tworzyć wszyscy
- wytwory muzyczne – 3 uczniów z ZA
- grafiki komputerowe – zaawansowane programy 4 uczniów, wszyscy bez trudu obsługują MS Paint
- budowle i konstrukcje w aplikacjach i grach, takich jak np. Minecraft – wszyscy, nawet dziewczynki
- autorskie strony internetowe – 3 uczniów z ZA
- własne blogi – 7 uczniów z ZA
- własne kanały na YT – 4 uczniów z ZA
- własne kanały na Twich – 3 uczniów z ZA
- własna strona na FB – 12 uczniów z ZA

Analizując powyższe uczniowie z ZA bardzo dobrze radzą sobie w zakresie Standardu 3 kompetencji medialnych i informacyjnych tj**. *Tworzenie, przetwarzanie i prezentowanie treści:*** Tworzenie nowych treści. Przetwarzanie treści znalezionych w Internecie i/lub tworzenie. Prezentowanie nowych i/lub przetworzonych treści

4. Wnioski

Jak wynika z przytoczonych wcześniej wypowiedzi i wniosków nauczycieli:

- Obserwowalny jest przez nauczycieli wzrost kompetencji medialnych i informacyjnych rodziców i uczniów z ZA.
- Dostrzegają oni pozytywne aspekty wykorzystywania TIK w czasie lekcji, w pracy terapeutycznej oraz do pracy w domu
- Nastąpiło dostrzeganie zalet TIK przez wszystkich respondentów
- Nastąpił wzrost świadomości i kompetencji cyfrowych u dzieci, co objawia się m.in. skróceniem ilości czasu spędzanego przez dzieci z ZA w kontakcie z mediami
- Dzieci z ZA wykazują trudności w zadaniach dotyczących empatii i wizerunku oraz upubliczniania informacji (zob. artykuł M. Słowik w niniejszej publikacji „Wybrane kompetencje medialne i informacyjne dzieci z Zespołem Aspergera)
- Wymagają także oddziaływań skierowanych na rozwijanie ich kompetencji medialnych w zakresie bezpieczeństwa i prywatności.
- Podlegają jednak stałej i świadomej kontroli rodziców co do czasu i sposobu kontaktu z multimediami

Jak wskazują P. Siuda i G. Stunża, młodzi ludzie chętnie i z łatwością korzystają z mediów. Wzrastają w świecie, w którym są one niezbędne i powszechne. Mimo to, teza o ich cyfrowej tubylczości, a więc „rodzeniu się jako niemal kompetentni użytkownicy sieciowych kanałów komunikowania" [Siuda, Stunża 2012; por. Spitzer, 2013] jest raczej przesadzona. Młode osoby potrzebują wsparcia, które nie jest wystarczająco zapewnione w formalnych instytucjach kształcenia.

Dzieci, pomimo, iż funkcjonują w świecie sieciowej komunikacji, nie potrafią niejednokrotnie korzystać z pełni możliwości oferowanych im przez Internet czy serwisy społecznościowe. Nie potrafią także w pełni uchronić się przed niebezpieczeństwami.

Jak twierdzą P. Siuda i G. Stunża, „nie musi to wcale oznaczać zapóźnienia w stosunku do rówieśników z Zachodu, czy stechnologizowanych krajów Azji. Polscy młodzi żyją w momencie przełomowym, odkrywając nowe technologie i łatwo ucząc się posługiwania nimi" [Siuda, Stunża 2012, 2013]. Polskie dzieci prawdopodobnie potrzebują nadal wsparcia ze strony szkoły i różnorodnych organizacji, ·by w efekcie nabyć wszelkie niezbędne w życiu kompetencje na optymalnym i mistrzowskim poziomie.

5. Podsumowanie:

W związku z konwergencją kompetencji – trudno jest scharakteryzować poszczególny ich zakres. Analizując pozyskane dane oraz opinie nauczycieli, dzieci i rodziców można przypuszczać, iż działania podejmowane w badanych szkołach mogły pozytywnie wpłynąć na rozwój kompetencji medialnych i informacyjnych dzieci z ZA oraz ich rodziców. Nie można jednakże twierdzić, iż otoczone multimediami dzieci same nabędą niezbędnych kompetencji. Wymagają dalszego wsparcia w rozwoju niezbędnych kompetencji ze strony osób dorosłych.

Bibliografia:

1. Attwood T. (2013). Zespół Aspergera. Kompletny przewodnik. Gdańsk: Harmonia.
2. Beck O., Łakomski M., Radzimińska A., Weber-Rajek M., Żukow W. (2016). Zespół Aspergera = Asperger syndrome. Journal of Education. Health and Sport. 6(7), s. 652-663
3. Dąbrowska A. (red.) (2012). Cyfrowa przyszłość. Katalog kompetencji medialnych i informacyjnych. Warszawa: Fundacja Nowoczesna Polska, s. 8.
4. Derfert-Wolf L. (2009). Information literacy – kształcenie umiejętności informacyjnych w bibliotekach akademickich, W: B. Antczak-Sabala, M. Kowalska, L. Tkaczyk (red.). Przestrzeń informacyjna biblioteki akademickiej – tradycja i nowoczesność. Toruń: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej, s. 186.
5. Dyczewski L. (2012). Konieczność kompetencji medialnych w nowoczesności. W: A. Sugier-Szerega, M. Sławek-Czochra. Konieczność i różnorodność kompetencji medialnej. Lublin: Wyd. KUL, s. 16-17.
6. Dylak S. (2013). Architektura wiedzy w szkole. Warszawa: Wydawnictwo DIFIN, s. 112-113, 156-157.
7. Gańko-Karwowska M. (2001). Kompetencje informatyczne studentów pedagogiki wczesnoszkolnej. W: A. W. Mitas. Pedagogika i informatyka. Katowice: Politechnika Śląska, s. 69-73.
8. ICD-10. (2008) - Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych Rewizja dziesiąta, Tom I, Wydanie 2008, GUS https://stat.gov.pl/Klasyfikacje/doc/icd10/pdf/ICD10TomI.pdf (dostęp:10.07.2020).
9. Jagielska G. (2010). One są wśród nas. Dziecko z autyzmem i zespołem Aspergera w szkole i przedszkolu.Informacje dla pedagogów i opiekunów. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
10. Lipszyc J. (red.) (2012). Cyfrowa przyszłość. Edukacja medialna i informacyjna w Polsce. Raport otwarcia. Warszawa: Narodowy Instytut Audiowizualny, s. 12.
11. Nosal C. (2004). Psychologia kompetencji w dobie nowej technologii informacyjnej. W: W. Strykowski, W. Skrzydlewski (red.), Kompetencje medialne społeczeństwa wiedzy. Poznań: EMPi2, s. 22.

12. Próchnicka M., (2007). Information literacy. Nowa sztuka wyzwolona XXI wieku, W: J. Dzieniawkoska (red.). Książka, biblioteka, informacja: między podziałami a wspólnotą. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, s. 442.
13. Reber A. S., Reber E. S. (2005). Słownik psychologii. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 325.
14. Rubacha K. (2008). Metodologia badań nad edukacją. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ŁOŚGRAF.
15. Schulz-Zander R. (2001). Personalichkeit und Medienkompetenz. Dortmund http://www.ikarus.uni-dortmund.de [15.05.2020].
16. Siuda P., Stunża G. D., Dąbrowska A.J., Klimowicz M., Kulczycki E. i in., (2013). Dzieci Sieci 2.0. Kompetencje komunikacyjne młodych. Gdańsk: Instytut Kultury Miejskiej.
17. Siuda P., Stunża G. D. (red.) (2012). Dzieci Sieci – kompetencje komunikacyjne najmłodszych: Raport z badań. Gdańsk: Instytut Kultury Miejskiej, s. 5 – 62.
18. Skrzydlewski W. (2016). Technologia kształcenia. Przetwarzanie informacji. Komunikowanie. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 19.
19. Słowik M. (2017). Dzieci a cyfrowe narzędzia pracy nauczyciela. W: M. Kuczera, K. Piech (2017). Zagadnienia aktualne poruszane przez młodych naukowców 11, Kraków: CREATIVETIME.
20. Słowik M. (2018a). Cyberzagrożenia a kompetencje medialne i informacyjne dzieci i młodzieży. W: K. Piech. Zagadnienia aktualne poruszane przez młodych naukowców 13. Kraków: CREATIVETIME.
21. Słowik M. (2018b). Kompetencje medialne, informacyjne i cyfrowe dzieci. W: K. Piech. Zagadnienia aktualne poruszane przez młodych naukowców 12. Kraków: CREATIVETIME.
22. Słowik M. (2018c). Konwergencja kompetencji medialnych, informacyjnych i cyfrowych dzieci. W: K. Piech. Zagadnienia aktualne poruszane przez młodych naukowców 12. Kraków: CREATIVETIME.
23. Słowik M. (2018d). Wybrane kompetencje medialne i informacyjne dzieci. W: K. Piech. Zagadnienia aktualne poruszane przez młodych naukowców 12. Kraków: CREATIVETIME.
24. Słowik M. (2018e). Życie w Internecie – wybrane aspekty kompetencji medialnych dzieci i młodzieży. W: K. Piech. Zagadnienia aktualne poruszane przez młodych naukowców 13. Kraków: CREATIVETIME.
25. Spitzer M. (2013). Cyfrowa demencja. W jaki sposób pozbawiamy rozumu siebie i swoje dzieci. Słupsk: Dobra Literatura.
26. Strykowski W. (2004). Kompetencje medialne: pojęcie, obszary, formy kształcenia W: W. Skrzydlewski, W. Strykowski (red.). Kompetencje medialne społeczeństwa wiedzy. Media a edukacja. Poznań: eMPi2, s. 33.
27. Szulich – Kałuża J. (2012). Kompetencje w odczytywaniu przekazów medialnych. W: A. Sugier-Szerega, M. Sławek-Czochra. Konieczność i różnorodność kompetencji medialnej. Lublin: Wyd. KUL, s. 27.
28. Święcicka J. (2010). Uczeń z zespołem Aspergera. Praktyczne wskazówki dla nauczyciela. Kraków: Impuls, s. 23-25.

29. van Dijk J. (2010). Społeczne aspekty nowych mediów. Analiza społeczeństwa sieci. Warszawa: PWN, s. 53.
30. Wing L. (1976). Early Childhood Autism: Clinical, Educational and Social Aspects. Oxford. Pergamon Press.

Wykaz stron internetowych:

31. Edukacjamedialna.edu.pl https://edukacjamedialna.edu.pl/media/chunks/attachment/edukacja_medialna_infografika.pdf [10.05.2020].
32. ICD-10. (2008) - Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych Rewizja dziesiąta, Tom I, Wydanie 2008, GUS https://stat.gov.pl/Klasyfikacje/doc/icd10/pdf/ICD10TomI.pdf (10.07.2020).
33. Jagielska G. (2010). One są wśród nas. Dziecko z autyzmem i zespołem Aspergera w szkole i przedszkolu.Informacje dla pedagogów i opiekunów. Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji. Wersja online: http://www.bc.ore.edu.pl/Content/196/05ore_autyzm.pdf (10.06.2020)
34. Katalog kompetencji medialnych, informacyjnych i cyfrowych (2014). Fundacja Nowoczesna Polska. http://katalog.edukacjamedialna.edu.pl [10.05.2020].
35. Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji. (2014). Społeczeństwo informacyjne w liczbach. Warszawa. https://mac.gov.pl/files/spoleczenstwo_informacyjne_w_liczbach_2014_srodek_lekki.pdf [10.06.2020].
36. Sass D. (2011). http://cio.cxo.pl/news/376933/Od.kompetencji.do.konkurencyjnosci.html› 15.05.2020].
37. Schulz-Zander R. (2001). Personalichkeit und Medienkompetenz. Dortmund ‹http://www.ikarus.uni-dortmund.de› [15.05.2020].
38. Zalecenie Parlamentu Europejskiego i Rady UE z dnia 18 grudnia 2006 r. w sprawie kompetencji kluczowych w procesie uczenia się przez całe życie http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A32006H0962 [15.05.2020].

42. PACJENT Z AFAZJĄ. PRZEGLĄD WYBRANYCH NARZĘDZI IGNOSTYCZNYCH

Magdalena Urbańska
Uniwersytet Zielonogórski
Wydział Humanistyczny
ul. Wojska Polskiego 69
65-762 Zielona Góra
Email: mbandurak@gmail.com

Podczas hospitalizacji w oddziale rehabilitacji neurologicznej pacjent objęty jest kompleksową opieką specjalistyczną. Stan zdrowia podopiecznych nadzorują oraz usprawniają lekarze, pielęgniarki, fizjoterapeuci, neurologopedzi, psychologowie oraz terapeuci zajęciowi. Diagnozą i rehabilitacją funkcji poznawczych, w tym głównie zaburzeń mowy i myślenia, zajmuje się neurologopeda. Zbadanie kompetencji językowych i komunikacyjnych chorego umożliwiają skale i testy do oceny zaburzeń mowy.

W środowisku logopedycznym powstało wiele narzędzi diagnostycznych, służących badaniu zaburzeń kompetencji językowej i komunikacyjnej w afazji. Wybór narzędzi diagnostycznych
i metod rehabilitacji są wyrazem określonego podejścia do afazji.

Specjaliści zajmujący się problematyką zaburzeń mowy - Marlena Puchowska-Florek, Barbara Książkiewicz oraz Magdalena Nowaczewska (Katedra i Kliniki Neurologii *Collegium Medicum* w Bydgoszczy, Uniwersytet Mikołaja Kopernika Toruniu), dokonały przeglądu wybranych skal i testów do oceny afazji u pacjentów w ostrym okresie udaru mózgu [Puchowska-Florek i in., 2005, s. 39-47]. W artykule tym autorki omawiają m.in. **Skalę Oceny Dynamiki Afazji – SODA, Token Test, Test FAST, Test FAS**. Narzędzia te są proste, krótkie w użyciu i ukazują **ogólne spektrum zaburzeń językowych** pacjenta. Mają swoje zastosowanie kliniczne w diagnozowaniu chorych we wczesnym okresie udaru (od kilkunastu godzin do kilu dni od zachorowania). Występuje wtedy duża dynamika objawów oraz trwa adaptacja pacjenta i jego rodziny do zaistniałych okoliczności, co nierzadko wiąże się ze stanami depresyjnymi oraz dużą męczliwością.

Skala SODA — Skala Oceny Dynamiki Afazji powstała w Katedrze i Klinice Neurologii Collegium Medicum w Bydgoszczy dla potrzeb diagnostycznych. Składa się ona z trzech części oceniających kolejno: rozumienie mowy, nadawanie mowy i nazywanie przedmiotów. Do oceny dynamiki afazji konieczne jest powtórzenie badania.

Sposób badania i interpretacja wyników

A. Rozumienie mowy bada się, polecając choremu wykonanie:

a) prostych poleceń typu: *proszę zamknąć oczy; proszę podnieść rękę; proszę pokazać język;*

b) złożonych poleceń typu: *proszę podnieść rękę i zamknąć oczy; proszę pokazać okno i drzwi; proszę dotknąć kolana, potem ucha;*

c) poleceń wymagających rozumienia konstrukcji fleksyjnych zdań: *proszę lewą ręką dotknąć prawego ucha; proszę kluczem pokazać kartkę; proszę klucz pokazać kartką;*

d) wybór prawidłowej interpretacji znanych przysłów i metafor na przykład:

* „Złota rączka” to:
— człowiek bardzo bogaty;
— człowiek umiejący wszystko zrobić;
— człowiek, który ma ręce ze złota.
* „Niedaleko pada jabłko od jabłoni” oznacza, że:
— w ogrodzie jabłka spadają obok drzewa;
— dzieci są zwykle podobne do rodziców;
— owoce zbiera się w ogrodzie.

Ocena punktowa rozumienia mowy:

0 pkt. — chory nie wykonuje żadnych poleceń;
0,5 pkt. — wykonuje proste polecenia wyłącznie poparte gestem;
1,5 pkt. — wykonuje niektóre złożone polecenia;
2 pkt. — wykonuje wszystkie złożone polecenia;
2,5 pkt. — wykonuje polecenia wymagające rozumienia konstrukcji fleksyjnych;
3 pkt. — prawidłowo interpretuje przysłowia i metafory.

B. Ekspresja werbalna

Umiejętność wypowiadania się bada się, oceniając:
* umiejętność podania danych personalnych (imienia, nazwiska, daty urodzenia...);
* zautomatyzowane ciągi słowne, czyli: nazwy dni tygodnia, miesięcy, liczenie do 10, modlitwy;
* powtarzanie prostych słów, zdań, liczb;
* mowę dialogową — odpowiedzi na proste pytania;
* mowę opowieściową, na przykład podanie okoliczności zachorowania.

Ocena ekspresji werbalnej:

0 pkt. — chory nie wypowiada żadnych słów, nie powtarza, nie realizuje zautomatyzowanych ciągów słownych;
0,5 pkt. — wypowiada pojedyncze dźwięki, sylaby;
1 pkt — wypowiada zautomatyzowane ciągi słowne lub wypowiada pojedyncze słowa;
1,5 pkt — wypowiada się równoważnikami zdań; w mowie występują liczne parafazje, agramatyzmy;
2 pkt. — buduje proste zdania; dominuje styl telegraficzny, mowa zubożała, często pozbawiona określeń nazw czynności; lakoniczna; występują parafazje, agramatyzmy;
2,5 pkt. — wypowiada zdania złożone, tworząc na przykład opowiadanie, w którym występują nieliczne błędy o charakterze agramatyzmu lub parafazji;
3 pkt. — wypowiedzi chorego są pełne, rozwinięte, a w mowie nie obserwuje się parafazji ani perseweracji; dobór słów jest prawidłowy.

C. Nazywanie przedmiotów

Prosi się chorego o nazywanie pokazywanych, znanych mu przedmiotów (co najmniej dziesięciu).

Ocena nazywania przedmiotów:

0 pkt**.** — chory nie nazywa przedmiotów i nie opisuje ich;
0,5 pkt. — nie nazywa przedmiotów; sporadycznie potrafi opisać znany przedmiot
1 pkt — nie nazywa przedmiotów, lecz potrafi je opisać;
1,5 pkt. — podaje nazwy niektórych przedmiotów codziennego użytku, nie potrafi podać

części nazw przedmiotów znanych;
2 pkt. — prawidłowo podaje nazwy przedmiotów codziennego użytku, nie potrafi sobie przypomnieć nazw przedmiotów rzadko używanych;
2,5 pkt. — nazywa przedmioty znane i mniej znane, sporadycznie występują „braki" słów;
3 pkt. — prawidłowo nazywa wszystkie przedmioty, nie odczuwa „braku" słów.

Podsumowanie badania:
Ogólna punktacja skali jest sumą wynikającą z oceny rozumienia mowy, ekspresji mowy i nazywania: SODA X (A+B+C) świadczy o wielkości deficytów wyższych funkcji ośrodkowego
układu nerwowego. Jeżeli X wynosi:
0–0,5 — stwierdza się afazję całkowitą;
1–3,5 — afazję znacznego stopnia;
4–6,5 — afazję średniego stopnia;
7–8,5 — afazję niewielkiego stopnia;
9 — brak cech afazji.
Oznaczenia literowe A,B,C wskazują na rodzaj zaburzeń mowy:
A poniżej 3pkt. oznacza afazję sensoryczną;
B poniżej 3pkt. - afazję motoryczną;
C poniżej 3pkt. - afazję amnestyczną.
Zapis SODA 0 (0 0 0) wskazuje na obecność afazji całkowitej , a na przykład 3 (1 1 1) - afazję mieszaną znacznego stopnia, zaś 3 (2,0,1) – na afazje mieszaną z przewagą sensorycznej itd.
Skala SODA wskazując na rodzaj afazji, ocenia ją w sposób ilościowy.

Token Test — TT (Test Żetonów)[56]
Do przeprowadzenia testu wymagany jest zestaw figur geometrycznych w kilku kolorach, wielkościach i kształtach. Zadaniem pacjenta jest wykonywanie poleceń uszeregowanych według stopnia trudności, na przykład: *Proszę pokazać koło; Proszę pokazać czerwony prostokąt, Proszę pokazać białe małe koło; Proszę pokazać duży niebieski prostokąt i małe zielone koło, Proszę razem z żółtym kołem podnieść niebieskie koło itp.* Za każde źle wykonane zadanie chory otrzymuje 1 pkt, zatem osoba bez zaburzeń rozumienia otrzymuje 0 punktów. Oryginalna wersja zawiera 62 polecenia. Za normę przyjmuje się wyniki od 0–13 punktów. W wersji skróconej TT ma 39 punktów. Token Test w sposób ilościowy ocenia wyłącznie zaburzenia rozumienia. Nie ocenia nadawania mowy.

Test FAS - Test Płynności Chicago (*Controlled Word Association Test*) służy do badania fluencji słownej. Istotą badania jest wypowiadanie nazw przedmiotów na litery f, a, s w czasie 1 minuty (1, 3 lub 5 min w zależności od wersji). Wybór liter zależy od frekwencji słów dla danej populacji. Przyjęte litery f, a, s — odnoszą się do populacji anglojęzycznej. Ze względu na brak norm dla języka polskiego w ocenie wyników badania oparto się na normach dla testu

[56] Więcej można przeczytać [w:] M. Kościesza, *Wartość diagnostyczna Token Testu w badaniu zaburzeń afatycznych*, [w:] „Biuletyn Audiofonologii" 1990, 2, 1–4, 71–84.

COWA (FAS), gdzie średnia wypowiedzianych słów w zależności od frekwencji danej litery wynosiła 11–15 słów/minutę. Test Płynności Chicago ocenia fluencję słowną w sposób ilościowy, umożliwiając
monitorowanie zmian w tym zakresie [Steuden, 2000, s. 69-99].

Test FAST wg Bitnioka

Test opiera się na badaniu rozumienia, nadania ekspresji, czytania i pisania. Jest to prosty test do stwierdzenia obecności afazji. Rozumienie oceniane jest w skali 10-punktowej. Chory, po obejrzeniu ilustracji, wskazuje poszczególne elementy, na przykład: *proszę pokazać łódź* lub *zanim pokaże pan(i) kaczki koło mostu, proszę pokazać środkowe wzgórze*. „Nadanie ekspresji" ocenia się w skali 10-punktowej na podstawie wymienienia przedmiotów, które chory widzi na obrazku oraz przez ocenę nazywania zwierząt znajdujących się na ilustracji. Ocenia się kolejno czytanie i pisanie. Wykonanie polecenia zapisanego świadczy o umiejętności czytania ze zrozumieniem. Maksymalna liczba punktów w poszczególnych próbach wynosi 30. O obecności afazji świadczą wyniki poniżej 27 punktów dla pacjentów do 60. roku życia oraz poniżej 25 punktów dla osób powyżej 61. roku życia. Test ten ocenia zaburzenia mowy w sposób ilościowy.

Przedstawione testy mają charakter przesiewowy, orientacyjny i wyjściowy, ale z punktu widzenia logopedy, w ostrym okresie udaru mózgu najważniejsze jest określenie **ogólnego spektrum zaburzeń językowo-komunikacyjnych chorego** oraz ustalenie zachowanych **możliwości kontaktu werbalnego i pozawerbalnego** z otoczeniem. Autorka niniejszej pracy w swojej praktyce korzysta ze skali SODA (przy ogólnym stwierdzaniu obecności lub braku zaburzeń mowy o charakterze afazji u chorego) oraz Token Testu i Testu Fas (jako pomocnych narzędzi w dalszej, pogłębionej diagnostyce afazji). Po ustabilizowaniu się stanu klinicznego pacjenta i przekazaniu do oddziału rehabilitacji neurologicznej (lub w warunkach poradni logopedycznej), przeprowadza się pogłębiona diagnostykę zaburzeń mowy i innych funkcji poznawczych.

Klasycznym, kompleksowym narzędziem diagnostycznym, powszechnym w praktyce neurologopedycznej jest ***Zestaw prób do badania procesów poznawczych u pacjentów z uszkodzeniami mózgu*** **Włodzimierza Łuckiego** [Łucki, 2013, s. 750-771]. Składa się on z czterech zeszytów, na których podstawie ocenia się kolejno takie funkcje ośrodkowego układu nerwowego, jak: mowa dialogowa; mowa opisowa, zautomatyzowane ciągi słowne; powtarzanie; odtwarzanie struktur rytmicznych; nazywanie; rozumienie poleceń jedno i dwuczłonowych (wskazywanie figur geometrycznych, potwierdzanie i zaprzeczanie, dysocjacja między brzmieniem a znaczeniem słowa, konstrukcje fleksyjne, przeciwieństwa, metafory, przysłowia, nonsensy obrazkowe, klasyfikacja); mowa opowieściowa; fluencja słowna; pismo; czytanie; kalkulia; próby rysunkowe; praksja; pamięć; gnozja wzrokowa. Czas pełnego badania wynosi około 3-4 godzin. Na potrzeby praktyki logopedycznej z pacjentami afatycznymi, autorka niniejszej pracy opracowała skróconą wersję powyższego zestawu prób, umożliwiającą ocenę wybranych sprawności językowych. Przedstawia się ona następująco (w załączniku znajdują się materiały graficzne):

BADANIE NEUROLOGOPEDYCZNE

Pacjent:……
Diagnoza logopedyczna:…….
Data badania: ……**Pobyt pacjenta:**…….

Ocena wybranych sprawności językowych pacjenta

(Na podstawie: *Zestaw prób do badania procesów poznawczych u pacjentów z uszkodzeniami mózgu* Włodzimierza Łuckiego).

1. Mowa dialogowa

Pacjent odpowiada na zadawane mu kolejno pytania.

a) Jak się Pan(i) nazywa?
b) Gdzie Pan(i) mieszka?
c) Jaki dzień dzisiaj mamy?
d) Na czym polegają Pan(i) trudności w mowie? Jak Pan(i) sądzi?

3. Mowa opisowa

Pacjent opowiada treść prezentowanych obrazków
sytuacyjnych i historyjek obrazkowych.

a) obrazek „ Na peronie”
b) historyjka obrazkowa „Polowanie na kaczki”

5. Nazywanie

Pacjent nazywa rzeczy/czynności/części ciała/ przedstawione na pokazywanych mu kolejno ilustracjach.

A.
a) łyżeczka, krzesło, pies, kościół
b) zamiata, je, goli się, szyje
d) dach, okno, drzwi

6. Rozumienie poleceń

A. Pacjent wykonuje kolejno polecenia proste i złożone

a) Proszę pokazać okno. b) Proszę podnieść rękę.
c) Proszę zamknąć oczy. d) Proszę otworzyć usta.
e) Proszę podnieść rękę i zamknąć oczy.
f) Proszę pokazać nos i otworzyć usta.

2. Realizacja zautomatyzowanych ciągów słownych.

Pacjent odpowiada na pytania i wykonuje polecenia.

a) Proszę policzyć od 1 do 10
b) Proszę wymienić kolejno dni tygodnia.
c) Proszę wymienić kolejno nazwy miesięcy.

4. Powtarzanie

Pacjent powtarza odczytywane kolejno przez badającego: głoski, sylaby, słowa, liczby, zdania.

A.
a) a, o, u, e, i, y, ą, ę b) na, cia, wa, ha, pa
c) ta-da, pa-ba, za-sa, ka-ga, wa-fa
d) kot, las, byk e) mama, krowa, zegar
f) papieros, latarka, tablica
g) kaloryfer, sznurowadło, rękawiczka

B.
a) Dzwoni telefon.
b) Kasia poszła do sklepu.
c) Pójdę z tobą do kina, gdy posprzątam mieszkanie.

7. Słuchowa pamięć słowna

A. Pacjent podaje maksymalna ilość informacji zawartych w wysłuchanym tekście.

Pewnego razu lis gonił kurę w ogrodzie. Nie zauważył beczki, która była wkopana w ziemię i wpadł do środka. Ściany beczki były bardzo wysokie i lis nie mógł z niej wyjść. Zaczął więc rozglądać się wokoło i zauważył, że na górze stoi kozioł. Wtedy lis spuścił łeb i zaczął udawać, że pije wodę, głośno ją przy tym chwaląc. Kozioł również chciał się napić wody i wskoczył do środka. Lis tylko na to czekał, wdrapał się na grzbiet kozła, wyskoczył z beczki i uciekł. A kozła dopiero wieczorem wyciągnął gospodarz.

B. Pacjent zapamiętuje wysłuchane słowa i je powtarza.

a) zegar, okulary, klucz
b) guzik, kłódka, świeczka, młotek
c) agrafka, piórnik, rękawica, grzebień, krawat

B. Pacjent kolejno wskazuje poszczególne części swojej twarzy oraz pomieszczenia zgodnie z usłyszaną nazwą.
a) oko, ucho, nos, broda, czoło
b) okno, drzwi, sufit

C. Po wysłuchaniu pytania, pacjent odpowiada, czy prezentowany osąd jest prawdziwy czy fałszywy.
a) Do kawy dodajemy cytrynę. b) Kwiaty pachną.
c) Pies ma trzy łapy. d) Czeszemy się grzebieniem.

8. **Różnicowanie słuchowe słów bliskobrzmiących**
Pacjent wskazuje na rysunku w kolejności ten obiekt, którego nazwy słyszy.
a) bułka-półka b) góra-kura c) dom-tom
d) koza-kosa e) nurek-murek

9. Praksja oralna
Pacjent naśladuje ruchy języka i warg badającego.
a) wysuwanie języka z jamy ustnej i cofanie
e) oblizywanie warg przy otwartych ustach
f) kierowanie czubka języka do kącików ust
g) ściągnie i rozciąganie warg

10. Pisanie
A. Pacjent przepisuje litery/wyrazy/tekst
a) a, o, t, m, i, s, w, u
b) list, nos, dom
c) Kasia poszła do sklepu.

B. Pacjent zapisuje dyktowane sylaby/ słowa/zdania
a) ra, li, ka, pa, ma b) lis, brama, literatura
c) Jest piękna pogoda.

C. Pacjent podpisuje się i pisze jedno zdanie o sobie.
D. Pacjent literuje słowa.
a) las, trawa, butelka

11. Czytanie
A. Pacjent czyta zapisane polecenia i wykonuje je.
a) Proszę zamknąć oczy.
b) Proszę pokazać okno.
c) Proszę położyć rękę na brzuchu i otworzyć usta.

C. Pacjent odczytuje głośno kilkuzdaniowy tekst.
a) Pijakowi śniło się, że trzyma w ręku dzban nieogrzanego wina. Już chciał kazać je ogrzać, kiedy nagle się obudził. „Trzeba je było wypić na zimno" – pomyślał z żalem.

Wnioski

Analiza wyników powyższego zestawu prób wybranych sprawności językowych i poznawczych pozwala badającemu dostrzec, które z elementów mowy uległy znacznemu zaburzeniu. Stanowi to podstawę do ustalania rodzaju afazji oraz stopnia jego nasilenia.

Autorka *Standardów postępowania logopedycznego w afazji* – dr. hab. J. Panasiuk, zaproponowała procedurę badania logopedycznego według podejścia analitycznego. Dokonuje się tu opisu stanu kompetencji językowych i komunikacyjnych, oceny sprawności realizacji tych kompetencji oraz wskazania, które sprawności zostały zachowane, a które zniesione. Badanie jest wieloetapowe i jego wyniki wskazują na rodzaj, głębokość i patomechanizm obserwowanych zaburzeń mowy, pozwalają na postawienie rozpoznania logopedycznego. Procedura badania logopedycznego afazji przebiega następująco [Panasiuk, 2015, s. 869-919]:

1. Różnicowanie dźwięków otoczenia i nadawanie im znaczenia;
2. Rozpoznawanie przebiegów intonacyjnych w zdaniach oznajmujących, rozkazujących i pytających.
3. Rozumienie znaczenia testów mówionych w kontekście i poza kontekstem sytuacyjnym.

a) dialogowych (odpowiadanie na pytania do tekstu):
- akty mowy bezpośrednie,
- akty mowy pośrednie;

b) monologowych (odpowiadanie na pytania do tekstu, nadawanie tytułu):
- o znaczeniu dosłownym,
- o znaczeniu metaforycznym.

4. Rozumienie znaczenia tekstów pisanych (odpowiadanie na pytania do tekstu, nadawanie tytułu):
- o znaczeniu dosłownym,
- o znaczeniu metaforycznym.

5.Rozumienie struktur gramatycznych i składniowych w tekstach mówionych i pisanych:
a) strona bierna,
b) inwersja składniowa,
c) związki rządu,
d) wyrażenia porównawcze,
e) wyrażenia przyimkowe.

6. Rozumienie nazw w tekstach mówionych i pisanych:
a) czynności:
- fizycznych,
- umysłowych,

b) rzeczy i zjawisk:
- konkretnych,
- abstrakcyjnych,

c) cech czynności rzeczy i zjawisk:
- zmysłowych,
- umysłowych.

7. Różnicowanie znaczeń słów:
a) synonimów,

b) paronimów,
c) antonimów.
8. Różnicowanie brzmienia sylab opozycyjnych.
9. Powtarzanie:
a) samogłosek,
b) sylab,
c) sylab opozycyjnych,
d) nazw,
e) ciągu nazw – ocena zakresu powtarzania:
- rzeczy,
- cyfr,
f) ciągu neologizmów – ocena zakresu powtarzania,
g) zdań prostych,
h) zdań złożonych.
10. Realizowanie ciągów zautomatyzowanych.
a) cyfry 1-10,
b) nazwy dni tygodnia,
c) nazwy miesięcy,
d) teksty przyswojone na pamięć,
e) próby śpiewu znanych piosenek.
11. Tworzenie wypowiedzi słownych:
a) sprawności dialogowe:
- tematy emocjonalnie ważne dla chorego,
- tematy neutralne;
b) sprawności monologowe:
- tematy emocjonalnie ważne dla chorego,
- tematy neutralne.
12. Tworzenie tekstów pisanych:
a) podpisywanie się,
b) na tematy emocjonalnie ważne dla chorego,
c) na tematy neutralne,
d) zapisywanie pod dyktando:
- cyfr,
- liter,
- wyrazów,
- zdań,
- tekstów,
- przepisywanie,
- przyporządkowywanie podpisów do rysunków.
13. Nazywanie:
a) czynności:
- fizycznych,
- umysłowych,
b) rzeczy i zjawisk:

- konkretnych,
- abstrakcyjnych,
c) cechy czynności, rzeczy i zjawisk:
- zmysłowych,
- umysłowych.
14. Ocena poprawności sądów pod względem:
a) formalno-językowym,
b) semantycznym,
c) pragmatycznym.
15. Rozpoznawanie błędów fonetycznych:
a) w zapisanych wyrazach (analiza wzrokowo-literowa),
b) w słyszanych słowach (analiza słuchowo-głoskowa).
16. Rozpoznawanie treści widzianych obrazów:
a) realistyczne rysunki,
b) schematyczne rysunki,
c) symbole graficzne,
d) absurdy rysunkowe,
e) humor rysunkowy,
f) kategorie semantyczne.
17. Orientacja:
a) w przestrzeni:
- w schemacie własnego ciała,
- na mapie,
- na zegarze,
b) w czasie:
- podawanie daty,
- określanie przedziałów czasowych.
18. Rysowanie:
a) z pamięci,
b) według wzorca.
19.Liczenie:
a) rozwiązywanie równań,
b) uzupełnianie znaków matematycznych w równaniach,
c) rozwiązywanie zadań tekstowych.
20. Praksja:
a) oralna,
b) dynamiczna,
c) symboliczna,
d) pozy,
e) konstrukcyjna.
21. Pamięć:
a) przywoływanie danych biograficznych,
b) zapamiętywanie informacji przekazywanych drogą wzrokową,
c) zapamiętywanie informacji przekazywanych droga słuchową.

J. Panasiuk w swojej monografii *Afazja a interakcja.Tekst-metatekst-kontekst*[1], uzupełniła procedurę badania logopedycznego według podejścia analitycznego o następujące punkty: (kolejność zachowana zgodnie z oryginałem).

2. Realizowanie komunikatów niewerbalnych:
a) w subkodzie prozodycznym
- przebiegów intonacyjnych (zdania oznajmujące, zdania rozkazujące, zdania pytające),
- akcentu logicznego,
b) w subkodzie kinetycznym,
c) w subkodzie proksemicznym;
10. Różnicowanie brzmienia neologizmów;
11. Głoskowanie;
12. Literowanie;
18. Definiowanie nazw:
a) czynnościami
- fizycznych,
- umysłowych,
b) rzeczy i zjawisk
- konkretnych
- abstrakcyjnych,
c) cech czynności, rzeczy i zjawisk
- zmysłowych,
- umysłowych,
d) stanów emocjonalnych;
19. Aktualizacja ciągu nazw:
a) według kryteriów znaczeniowych,
b) według kryteriów formalnych;
28. Realizowanie językowych reguł sytuacyjnych ze względu na:
a) czas
- wypowiedź dotyczy zdarzeń i osób aktualnie postrzeganych,
- wypowiedź dotyczy zdarzeń i osób z przeszłości lub przyszłości,
b) miejsce
- wypowiedzi w miejscu otwartym,
- wypowiedzi w miejscu zamkniętym,
c) temat rozmowy (autobiografia, dom rodzinny, praca, zawód, nauka, szkoła, czas wolny, życie kulturalne, usługi, ideologia i in.),
d) liczbę rozmówców,
e) gatunek wypowiedzi (monolog, dialog);
30. Realizowanie językowych reguł pragmatycznych ze względu na:
a) funkcję emocjonalną
- emocje pozytywne,
- emocje negatywne,
b) funkcje informacyjną

[1] J. Panasiuk, *Afazja a interakcja. Tekst-metatekst-kontekst*, Lublin 2013, s. 718-724.

- oznajmienia,
- przeczenia,
- potwierdzenia,
- pytania,

c) funkcje modalną
- pewność,
- przypuszczenie,
- nieokreśloność modalna,
- wątpliwość,
- wykluczenie,

d) funkcję działania
- zainteresowania działaniem,
- gotowość do działania,
- pobudzanie do działania.

W doborze materiału językowego i obrazkowego do celów diagnostycznych oraz w jego interpretacji uwzględnia się charakterystykę społeczną pacjenta. Całokształt językowych i komunikacyjnych zachowań chorego należy interpretować na tle różnych interakcji społecznych. Wykorzystany materiał językowy i obrazkowy powinien być różnorodny i uwzględniać różne konteksty sytuacyjne. Poszczególne próby należy przeprowadzać wielokrotnie poprzez wykorzystanie serii przykładów (zwykle dziesięciu) w celu określenia głębokości i dynamiki zaburzeń w różnych fazach procesu diagnostycznego.

W postępowaniu diagnostycznym wykorzystywane są również narzędzia takie jak: Skala Komunikacji Niewerbalnej, Test zegara czy Krótka Skala Oceny Stany Psychicznego Mini Mental State Examination (MMSE). Przedstawiają się one następująco:

SKALA KOMUNIKACJI NIEWERBALNEJ
Centrum Badania Afazji Boston
(Autoryzowany przekład M. Pąchalska; 1993[2])

Wskazówki: oceń w każdym przypadku, czy dane gesty występują regularnie, okazjonalnie, czy nigdy. Zaznacz odpowiedni numer przy każdej czynności.

Nigdy	**Okazjonalnie**		**Regularnie**
0	1	2	3

1. Pacjent używa gestów powitania lub mających zwrócić uwagę.
2. Zwraca na coś uwagę, prowadząc cię do tego.
3. Porozumiewa się przez pokazywanie.
4. Używa pantonimy, aby ukazać stanswojego umysłu.
5. Prawidłowo pokazuje gestem tak/nie.
6.Używa pantonimy lub rysunków, aby wskazać jakąś rzecz lub czynność.

[2] Przekład znajduje się [w:] M. Pąchalska, *Afazjologia*, Warszawa 2011, s. 397.

7. Używa sekwencji gestów lub rysunków w celu przekazania opowiadania.

TEST ZEGARA (istnieją różne wersje tego testu, ale wszystkie opierają się na odpowiednim rozmieszczeniu godzin an tarczy zegara, zaznaczeniu bądź odczytaniu właściwej godziny).

KRÓTKA SKALA OCENY AKTYWNOŚCI POZNAWCZEJ

TEST MMSE - MINI-MENTAL STATE EXAMINATION - ARKUSZ DPOWIEDZI

1. ORIENTACJA W CZASIE l W MIEJSCU

Orientacja w czasie

Jaki jest teraz rok?..... **[ ]**
Jaka jest teraz pora roku?.....**[ ]**
Jaki jest teraz miesiąc?.....**[ ]**
Jaka jest dzisiejsza data (którego dzisiajmamy)?.....**[ ]**
Jaki jest dzisiaj dzień tygodnia?.....**[ ]**

Orientacja w miejscu

W jakim kraju się znajdujemy?.....**[ ]**
W jakim województwie się znajdujemy? .....**[ ]**
W jakim mieście się teraz znajdujemy? .....**[ ]**
Jak nazywa się miejsce, w którym się teraz znajdujemy?.....**[ ]**
Na którym piętrze się obecnie znajdujemy?.....**[ ]**

Punktacja: **1** – poprawnie, **0 –** niepoprawnie

***2.* ZAPAMIĘTYWANIE**

Wymienię teraz trzy słowa. Kiedy skończę, proszę,aby je Pan/Pani powtórzył(a).
Poniższe słowa wypowiadamy wolno i wyraźnie (jedno słowo na sekundę).

BYK [ ] MUR [ ] LAS [ ]

Proszę je zapamiętać, bo zapytam o nie powtórnie za kilka minut.

*Punktacja: **0 – 3** przy 3 próbach za pierwsze powtórzenie 3*

3. UWAGA i LICZENIE
Proszę odejmować kolejno od 100 po 7, aż powiem stop **[ ] [ ] [ ] [ ] [ ] [ ] [ ]**

Punktacja: **0 – 5** przy 5 ilorazach.
4. PRZYPOMINANIE
Proszę wymienić trzy słowa, które Pan(i) miał(a) wcześniej zapamiętać.

Punktacja: **0 – 3** przy 3 próbach za pierwsze powtórzenie 3.

BYK [ ] MUR [ ] LAS [ ]
5. FUNKCJE JĘZYKOWE
Nazywanie
Prosimy o nazwanie dwóch przedmiotów, które kolejno pokazujemy badanemu (ołówek, zegarek)
Jak nazywa się ten przedmiot?.....**[ ]**
Jak nazywa się ten przedmiot?.....**[ ]**

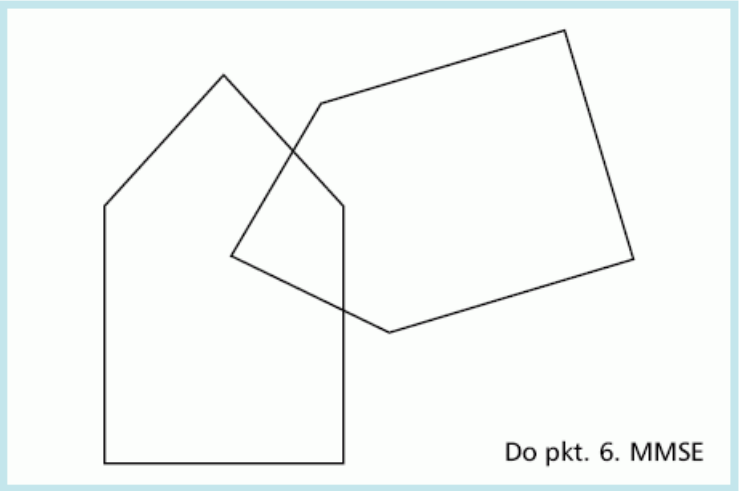
*Punktacja***: 0 – 2**

Powtarzanie
Proszę dosłownie powtórzyć następujące zdanie:
Ani tak, ani nie, ani ale.....**[ ]**
*Punktacja***: 0 - 1**
Wykonywanie poleceń
a) *Proszę uważnie posłuchać treści całego polecenia, a następnie wykonać to polecenie.*
** proszę wziąć kartkę do lewej/prawej ręki*.....**[ ]**
** złożyć ją oburącz na połowę*.....**[ ]**
* i *położyć jq na kolana* .....**[ ]**
Punktacja: **0 - 3** po jednym punkcie za każdą poprawną odpowiedź.

b) Pokazujemy badanemu tekst polecenia zamieszczony na okładce: „*proszę zamknąć oczy".*
Proszę przeczytać to polecenie i je wykonać.....**[ ]**

Punktacja: **0 – 1**

Pisanie
Dajemy osobie badanej czystą kartkę papieru i prosimy o napisanie dowolnego zdania.
Proszę napisać na tej kartce jakieś dowolne zdanie .....**[ ]**
Punktacja: **0 - 1**
***6.* PRAKSJA KONSTRUKCYJNA**
Proszę przerysować ten rysunek tak dokładnie, jak tylko jest to możliwe.....**[ ]**

Chory może wielokrotnie podejmować próby kopiowania – oceniamy ostateczną wersję rysunku. Każda z figur musi mieć 5 boków i 5 kątów a część wspólna powstała w wyniku nałożenia się obu pięciokątów powinna tworzyć czworokąt. Za rysunek zrotowany nie przyznajemy punktu. Dopuszczalne jest pomniejszenie wymiarów całego rysunku.

Punktacja: 0 - 1

OGÓLNA LICZBA PUNKTÓW :[ ]

Interpretacja wyniku:
30 – 27 – wynik prawidłowy
26 – 24 – zaburzenia poznawcze bez otępienia
23 – 19 - otępienie lekkiego stopnia
18 – 11 – otępienie średniego stopnia
10 – 0 – otępienie głębokie.

Przeprowadzenie odpowiedniej diagnostyki pacjenta z afazją jest kluczowe dla logopedów do postawienia diagnozy. Trafne rozpoznanie umożliwia dobór i przeprowadzenie skutecznego programu rehabilitacyjnego. Wybór metod i narzędzi uzależniony jest od celu badania (przesiewowe, kompleksowe) oraz ogólnego stanu zdrowia pacjenta (zaraz po zachorowaniu, po kilku tygodniach czy miesiącach).

Bibliografia:

1. Kościesza M., 1990, *Wartość diagnostyczna Token Testu w badaniu zaburzeń afatycznych*, „Biuletyn Audiofonologii", 2, 1–4, 71–84.
2. Łucki W., 1995, *Zestaw prób do badania procesów poznawczych pacjentów z uszkodzeniami mózgu*, Warszawa.
3. Panasiuk J., 2013, *Afazja a interakcja. Tekst-metatekst-kontekst*, Lublin.
4. Panasiuk J., 2015, *Postępowanie logopedyczne w przypadkach afazji*, [w]: S. Grabias, J.
5. Panasiuk, T. Woźniak (red.), *Logopedia. Standardy postępowania logopedycznego*, s. 860-919.

6. Pąchalska M., 2011, *Afazjologia*, Warszawa.
7. Puchowska-Florek M., Książkiewicz B., Nowaczewska M., 2005, *Ocena przydatności wybranych skal i testów do oceny afazji u pacjentów w ostrym okresie udaru mózgu*, „Udar Mózgu", t. 7, nr 2, s. 39–47.
8. Steuden M., 2000, *Wybrane metody neuropsychologiczne do badania funkcji płatów czołowych mózgu*, [w:] *Diagnoza neuropsychologiczna. Metodologia i metodyka*, red. A. Borkowska, E.M. Szpietowska Lublin, s. 69–99.

43. FEMALE CRIME - FORENSIC AND CRIMINOLOGICAL ANALYSIS

Patrycja Haber
Pontifical University of John Paul II in Cracow
Department of Social Sciences
Kanonicza 25, 31-002 Cracow
Email: patrycja.haber1@gmail.com

1. Introduction

Women's crime has always been a controversial topic and arousing outrage and a strict evaluation of society. Until recently, it was believed that a woman who commits criminal acts behaved like this because of her inborn tendency to inflict suffering. Women living in the 19th century most often committed abortions, infanticide, child abandonment, fraud, theft, fencing, unintentional arson, defamation, false testimony. The increase in women's crime, also with the use of violence, took place in the 1960s and 1970s. There is even talk of a certain female "emancipation", which is characterized by the activity of women in the sphere of criminal acts [Majchrzyk, 2009].

This article deals with the topic of women's crime, in which I pay special attention to a woman - a serial killer. According to most modern criminologists, women's crime should be studied from a multifactorial perspective. It consists in identifying the conditions showing the connection with illegal behavior and studying the interactions between them. In the mainstream of such analyses and considerations there are links between biological, psychological and social factors. Thus, they create a specific situational syndrome, which, according to the researchers, leads a woman towards criminal behavior.

2. Causes of women crime

An attempt to explain the phenomenon of women's crime has not yet found a clear answer. However, it is worth looking at the evolution of views on this subject. For a long time it has been recognized that women's criminal activities are predominantly influenced by their gender. Such theories, called biological, were considered to be the gender factor that determines women's behavior. One such theory is the theory of L.O Pike, who found a small proportion of women in the total number of offenders due to feminine characteristics. A woman, as the sex is physically weaker, is less likely to commit a crime from the very beginning. The author is not willing to accept the dependence of the increase in female crime on emancipatory movements. He believes that women's independence meant that the work done in the home so far could be done outside it. This was the essence of emancipation [Budyn-Kulik,2005].

The theory of C. Lombroso, considered to be a precursor of female criminology, had a great influence on the perception of crime among women. He believes that a woman, given her morality, stands lower than a man. The highest in the development of an individual is a white man, the lowest is a woman who is not of the white race. The woman stopped at a lower level of evolution, both mentally and physically she is an underdeveloped man.his is

manifested by weaker body structure or weaker hair. The main cause of female crime is to be an inborn rush to crime. The authors distinguish killers by birth and case. Speaking of the basic crime specific to women, Lombroso and Ferrero point to prostitution [Lombroso, Ferrero, 1895].

In the 1970s feminist theories emerged. One of their leading representatives is F. Adler. She believes that feminist movements encourage women to fight for their position in society; thus, from the weak and the passive, they become self-confident, aggressive, which becomes the cause of an increase in violent crime [Adler, 1975].

An important role in the study of female crime in Poland was played by J. Błachut. She claims that women's crime is influenced by both biological and sociological conditions and its small size does not mean that it should be underestimated. J. Błachut answers the question about the sources of crime among women: "It also makes little sense to ask why women commit crimes. Being a kind of behavior, a criminal act can be committed by both a man and a woman. And it would be strange if women did not engage in such behavior at all" [Bałchut, 1981].

3. Selected criminological theories

The first theory, which is part of the social trend that tries to explain the crime of women, is the emancipatory theory. The concept of emancipation in contemporary social thought has a very positive meaning. It usually refers to equal rights or equality in social mobility or personal freedom for women, racial and ethnic minorities. However, when used to explain women's crime, it takes on negative connotations. It is believed that as a result of emancipation, women have lost their traditional female traits and have become similar to men in many ways. A side effect of this process is an increase in their crime. It is seemingly absurd to conclude that, in the light of this theory, women wish to have equal rights with men, including in the area of committing crimes [Adler, 1975]. The book *Sisters in Crime: The Rise of New Female Criminal*, published by Fred Adler in 1975, was one of the first monographs to analyze in depth the phenomenon of women's crime from a completely different perspective than the criminological theories that have dominated so far, which saw the origins of deviant and criminal behavior in biological factors, what was mentioned before.

Rita Simon's concept of explaining female crime is referred to as the theory of opportunity. Like Fred Adler, she sees an increase in women's criminal behaviour as part of the changing conditions of women's social life. The essence of Simon's theory is the thesis about the correlation between the increase in women's ability to act in the social space and the increase in the number of criminal acts they commit. This theory emphasizes that increasing women's access to positions related to their socio-economic status contributes to a certain type of crime (typical for the so-called white collars). However, in her thinking you can also see the second current. She believes that the feminist movement, whose actions have contributed to women's independence, has reduced their crimes because they feel free and do not suffer from the frustration of subjugating men [Błachut, 1981].

Meda Chesney-Lind is the author of another important theory, the essence of which is the phenomenon of marginalization. As the main cause of women's crime, she points out their low position in society, performing professions that are deprived of prestige and make it impossible to realize their social and professional aspirations. There is also a conviction that

the phenomenon of victimization plays a significant role in the genesis of crimes committed by women, whose main component is the violence experienced by women on the part of men [Błachut, 1981].

In turn, strictly feminist theory was born in the 1960s as a response to an androcene tradition in the study of female crime. It was believed that criminology is created by men and from their perspective, while omitting the experience of women. Feminist researchers as a central category differentiating the experiences of women and men both as perpetrators and victims of violence, made gender [Błachut, 1981].

4. Dominant motives for murder

In order to move on to the subject of motives that the perpetrators of murders are guided by, it is necessary to define the concept of and motivation process. Following K. Daszkiewicz's [1961] definition, a motive is a mental experience, an aspiration (for example, for profit), a defence of a legitimate interest. A motive, in turn, is a feeling on the basis of which this aspiration was created. The author gives here as an example a situation, where the desire for profit, under the influence of which a crime was committed, is a motive, while fear or hatred, which led to the event, are motives.

J. K. Gierowski [1989] says that we rarely deal with a crime where only one motive appears. He is in favor of a polymotivation approach, where human behavior is the result of several motives. He calls the whole phenomenon a motivational process, which performs control functions so that they lead to a specific result. Gierowski distinguished 6 groups differing in the dominant motive of action: economic, sexual, delusional, emotional (in this group there are 3 subgroups: perpetrators motivated by revenge, sense of harm, sense of threat and fear).

5. Women - serial killers

A serial killer is a person who deliberately and unwillingly kills at least 3 people in more than 30 days, with a significant interval between killings - the so-called "silence" period. Most killers (not only serial ones) are men. Serial killers account for 8% of all serial killers in the U.S., but at the same time they make up 76% of all serial killers in the world [Holmes, 2001].

R. Hale and A. Bolin [1998] believe that men kill much more often than women, mainly due to hormonal (biological) causes. However, let us remember that not only biological factors determine a person to commit a crime. Psychological and social factors also contribute to this. After analyzing 184 cases of serial killings committed by women, they created a general characteristic of the way killers act. They found that the place where the killings most often take place is the victim's own apartment, and much less often the victim's apartment is chosen. Victims usually become members of the nearest or distant the families of the killer's woman. Interestingly, it is often her own children.

Some serial killers take their children's lives as a result of the development of Münchhausen's syndrome per procura (MSBP) in them. The modus operandi then looks like this: a mother seeks to cause her child to die as a result of the use of chemicals that cause these symptoms. In the situation presented above, the mother seems to be very anxious, devoting herself to the sick person. Research has shown that in over 95% of cases the person

suffering from MSF is the victim's biological mother. Moreover, they are characterized by deep emotional disorders, which result in the impairment of interpersonal relationships. Such person is inventing new symptoms or intolerance to the treatment applied. It is worth emphasizing that he takes all actions on a planned basis, is critical of his actions, but rarely admits to child abuse. He makes an effort to conceal abuse and does it so effectively that the doctor rarely considers MSBP in differential diagnosis. The seriality of the murders in such case results from a specific mental disorder of the mother [Berent, 2010].

R. Hale and A. Bolin [1998] believe that the more vulnerable the victim is (very young, elderly, sick), the more aggressive the attacker's behavior is. What's more serial killers most often deprive their victims of their lives using poison. It is worth to present a typology of serial women-killers:

- The black widow - usually kills at the age of 25, concentrates on people with whom she has a closer relationship. A typical killing cycle for this type of killer is 6-8 victims in 10-15 years. She prefers poisons, which are administered systematically in small doses to make it easier to obtain life insurance or inheritance from the deceased without any problems. Most often she kills successive spouses, partners or other family members.
- The angel of death - starts killing usually at the age of about 21. He undertakes his actions in retirement homes, hospitals, where death does not surprise anyone. In such places the murder does not raise justified suspicions and the perpetrator has a sense of power. A typical cycle of murders is 8 victims over a period of 1-2 years, however, in case of high mobility the number of victims can reach even 16.
- The praying mantis - starts killing at the age of over 30. Typical killing cycle is about 6 victims in 3 years. It systematically kills other people both before and during sexual intercourse.
- The profit-oriented type is extremely rare. Most often they are killers for rent. They start killing at the age of 25 or 30. A typical killing cycle is one person per year. They kill for financial gain or on the occasion of committing another type of crime.
- Team killers - these types of perpetrators usually include young, aggressive, violent women who do not have the skills necessary to develop a well thought-out plan murders. The most frequent bands are male-female ones.

6. Summary

There is no doubt that crime against women, just like crime against men, is a very complex phenomenon. Despite the fact that the literature on female crime is extensive, it is extremely difficult to identify one theory that would effectively explain this complex phenomenon. A typical female offender does not exist - that's the right view that women's crime should be studied on a multifactorial basis, trying to determine as precisely as possible the factors involved in the formation of criminal behavior and the links between them. To this day, science still does not answer the question of why a woman commits crimes. Over the years, views related to this subject have been moving towards a position to take into account both biological factors as well as sociological and environmental factors.

When we summarize and analyze the results of the research cited in this study, it turns

out that the modus operandi of killers has not changed much over several decades. To a large extent, killers are people committing a criminal act at an adult age, most often the victim of the crime is a husband or a concubine, rarely strangers.

Bibliography:

1. Adler F., *Sisters in crime: the rise of new female criminal*, New York, 1975.
2. Błachut J., *Kobiety recydywistki w świetle badań kryminologicznych,* Wrocław 1981.
3. Bolin A., Hale R., *The Female Serial Killer*, New Delhi 1998.
4. Budyn-Kulik M., *Zabójstwo tyrana domowego: studium prawnokarne i wiktymologiczne*, Lublin 2005.
5. Daszkiewicz K., *Motyw przestępstwa*, Palestra 1961.
6. Gierowski J., *Motywacja zabójstw*, Kraków 1989.
7. Holmes R., *Murder in America*, New Delhi 2001.
8. Lombroso C., Ferrero G., *Kobieta jako zbrodniarka i prostytutka*, Warszawa 1895.

44. BARIERY NA DRODZE DO SKUTECZNEJ KOMUNIKACJI INTERPERSONALNEJ ORAZ STRATEGIE PROWADZENIA ROZMÓW W CELU ICH PRZEŁAMYWANIA

mgr Izabela Holak
Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Instytut Socjologii
Katedra Socjologii Struktur i Zmian Społecznych
ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 3/5, 90-255 Łódź
Email: iholak@poczta.onet.pl

Abstrakt: Artykuł poświęcony jest omówieniu istotnych przeszkód związanych z efektywnym komunikowaniem się osób w trakcie komunikacji interpersonalnej. Przedstawiam w nim kilka grup barier oraz błędów komunikacyjnych, które w istotny sposóbstoją na drodze wzajemnego porozumiewania się i stanowią źródło problemów w relacjach z przyjaciółmi, rodziną i współpracownikami. Skupiam się na takich kwestiach, jak między innymi: brak umiejętności mówienia, brak umiejętności słuchania, negatywne postawy, niewłaściwe zachowania niewerbalne, problemy z wyrażaniem i odbieraniem uczuć, różnice wynikające z aspektów społecznych oraz utrudnienia percepcyjne i czasoprzestrzenne. Opisuję również pewne wzory zachowań komunikacyjnych, pomocnych w porozumiewaniu się i budowaniu dobrej relacji między ludźmi.

Słowa klucze:„komunikacja interpersonalna”, „bariery komunikacji”, „skuteczne porozumiewanie się”, „relacje”

Abstract: The article is devoted to the discussion of significant obstacles related to effective communication of people during interpersonal communication. In it, I present several groups of barriers and communication errors that significantly stand in the way of mutual communication and are the source of problems in relations with friends, family and colleagues. I focus on issues such as: lack of speaking skills, lack of listening skills, negative attitudes, inappropriate non-verbal behavior, problems with expressing and perceiving feelings, differences due to social aspects, and perceptual and time-space difficulties. I also describe some patterns of communication behavior that are helpful in communication and building good relationships between people.

Keywords: "interpersonal communication", "communication barriers", "effective communication", "relationships"

1.Wstęp

Badacze społeczni podkreślają, że nieumiejętne komunikowanie się nie tylko spowalnia ale wręcz hamuje swobodny rozwój człowieka. Utrudnia nawiązywanie kontaktów międzyludzkich, przeszkadza w osiąganiu porozumienia, rozwiązywaniu konfliktów i nie sprzyja nawiązywaniu bliskich, głębokich więzi. Należy podkreślić, że umiejętne komunikowanie się jest niezbędną umiejętnością człowieka i podstawą dobrych relacji między ludźmi w sprawach zawodowych, rodzinnych i uczuciowych. Tradycja fenomenologiczna zakłada, że komunikacja jest ujmowana jako doświadczenie siebie i innych

jej uczestników poprzez dialog. Szczery, otwarty dialog uczestników aktów komunikacji pomaga zrozumieć opinie, postawy i systemy wartości reprezentowane przez strony dialogu. Wpływa również na ich interakcje i relacje.Założenia takiego podejścia sprowadzają się do analizy codziennego życia z punktu widzenia uczestników komunikacji. Najistotniejsza w analizie jest interpretacja osobistych i subiektywnych doświadczeń jej uczestników. Według psychologa Carla Rogersa [1961], dwie osoby nie mogą mieć tych samych doświadczeń życiowych i dlatego na tym tle często może dochodzić między nimi do nieporozumień. Problemy te można jednak zminimalizować poprzez stworzenie bezpiecznych warunków dla subiektywnych wypowiedzi każdej z osób. Konieczne dla komunikujących się osób jest stworzenie takich warunków, które wpływają pozytywnie na ich wzajemne relacje. Rogers [1961], jako przedstawiciel tej orientacji proponuje trzy warunki, dzięki którym mogą być spełnione przesłanki poprawnej interakcji: ***stosowność, pozytywny stosunek i empatię.Stosowność*** odnosi się do autentycznych i rzeczywistych zachowań się osób. Zachowania tego typu cechuje przejrzystość oraz silne zintegrowanie z treścią wysyłanych komunikatów słownych. Bycie otwartym i nie ukrywanie się pod maską sprzyja lepszym interakcjom. Takie zachowania osób komunikujących się zmniejszają wspólną niepewność i poczucie, że jest się manipulowanym przez innych. Drugi z warunków zakłada ***pozytywne nastawienie i akceptację drugiej osoby***. Szacunek wobec siebie i obustronne zainteresowanie się opinią czy problemem osoby. Takie zachowanie pomaga wspólnej interakcji stać się konstruktywną, a komunikacja staje się pozytywna. Jako trzeci warunek niezbędny dla skutecznego porozumiewania się osób, autor wymienia ***empatię***. Osoby podejmujące interakcję powinny umieć wczuć się i zrozumieć osobę, z którą komunikują się. Empatia wiąże się z umiejętnością odkładania na drugi plan osobistych poglądów i wartości, by móc w pełni, bez uprzedzeń zrozumieć świat innej osoby. Pełne zrozumienie drugiej osoby wymaga aktywnego uczestnictwa i dążenia do wysłuchania tego, co ta osoba myśli, czuje oraz zrozumienia jej opinii, tak jakby one były własne [Rogers, 1961; 1980; 1991].

Podobne podejście do komunikacji interpersonalnej prezentował Martin Buber [1954]. Interesowały go międzyosobowe relacje, które nazywał „wzajemnym odnoszeniem się ludzi do siebie" lub też „międzyludzkim". Filozof i teolog głosił, że istnieje możliwość dobrej komunikacji i interakcji zadowalającej wszystkie strony jej uczestników. Uważał, że autentyczne ludzkie relacje są osiągalne poprzez dialog, rozumiany jako intencjonalny proces, którego celem jest zrozumienie przez obie strony sytuacji drugiego. Opisywał cechy tej rozmowy, którą określał „relacją Ja-Ty" i uważał za najwyższą formę komunikacji międzyosobowej. Podkreślał, że pierwszym krokiem ku komunikowaniu się interpersonalnemu jest kontaktowanie się z innymi w taki sposób, który afirmuje świadomość człowieczeństwa zarówno naszą, jak i innych osób oraz maksymalizuje to, co w każdym rozmówcy osobiste. Jako ważne cechy odróżniające osoby ludzkie od innych bytów wymieniał: ***wyjątkowość, niemierzalność, wybór, refleksyjność i adresowalność.***Po pierwsze – uważał, że każda osoba jest ***wyjątkową***, niewymienną częścią sytuacji komunikacyjnej. Istotą dobrej komunikacji jest to, że ludzie powinni doceniać wzajemne różnice – umysłowe, emocjonalne, psychologiczne. Klucz do docenienia tych różnic upatrywał w zrozumieniu, że każdy człowiek może postrzegać świat w odmienny sposób i wnosić do wspólnej relacji coś nowego, wartościowego, co ją buduje i rozwija. Uważał, że świat bezosobowy jest całkowicie

mierzalny – istnieje w czasie i przestrzeni – inaczej niż świat ludzki. Ludzie składają się z „emocji", „uczuć" i „ducha", które stanowią ***niemierzalną*** część zjawisk, których doświadczamy. O ludzkiej interakcji i przyszłości decyduje nie tylko nasza przeszłość ale również ludzki ***wybór.*** Jest on zawsze czymś niepewnym, nieprzewidywalnym, nie jest tylko zwykłym działaniem, ale naszą świadomą reakcją na reakcje innych ludzi. Z tego punktu widzenia - komunikacja jest działaniem, czymś zdeterminowanym całkowicie przez wybory komunikujących się osób. Kolejną ważną cechą ludzką podkreślaną przez Bubera jest ***refleksyjność***, która oznacza, że ludzie są świadomi nie tylko tego, co ich otacza, ale również są świadomi własnej świadomości. Jako ostatnią cechę ludzką - istotną w procesie komunikowania się - wymienia ***adresowalność.*** Oznacza ona pewien typ, jakość lub rodzaj kontaktu, czegoś, co wydarza się pomiędzy ludźmi, a nie czegoś, co jedna osoba czyni drugiej. Taki rodzaj kontaktu podkreśla relacyjność i transakcyjność komunikacji, jako rodzaju wymiany (sprzężenia zwrotnego), która odbywa się między zaangażowanymi w nią osobami [Buber, 1954].

Buber uważał, że istnieją pewne postawy i działania, które uniemożliwiają ludziom wejście w „prawdziwą rozmowę" – czyli rozmowę dialogu. Pierwszym problemem jest brak autentyczności w kontaktach z drugim człowiekiem. Taki rodzaj kontaktu charakteryzuje się stosunkami opartymi na powierzchowności, pozorowaniu, braku szczerości i otwartości w rozmowie. Dialog nie może mieć miejsca jeżeli ludzie nie są zaangażowani w rozmowę oraz jeśli bardziej troszczą się o wrażenie, jakie wywierają na innych i o to, kim chcą się im wydawać, zamiast otwierać się na nich i przedstawiać kim naprawdę są. Drugi problem - polega na przedmiotowym, zamiast podmiotowym traktowaniu współrozmówców – czyli sposobie, w jaki postrzegamy innych. Trzecim problemem, który hamuje rozwój dialogu, jest skłonność rozmówców do narzucania zamiast otwierania się na innych [Buber, 1954].

2. Znaczniki skuteczności komunikacji interpersonalnej

Komunikacja interpersonalna jest swoistym rodzajem relacji dwóch osób, które chcą przekazać sobie jakieś informacje. W kontakcie bezpośrednim, tak rozumiana komunikacja odbywa się przez kanały: wzrokowy, słuchowy, dotykowy i zapachowy. Informacje, docierające do uczestników interakcji z tych wszystkich źródeł, są na ogół bogate i ułatwiają rozmowę. Poza informacjami werbalnymi, do rozmówców docierają informacje niewerbalne, do których należą m.in. gestykulacja, spojrzenie, intonacja, wygląd zewnętrzny, dystans fizyczny [Nęcki 1995; Sobkowiak 1998; Leary 1999]. Dzięki tym sygnałom łatwiej jest zrozumieć emocjonalne zabarwienie i treść wypowiedzi.

Barbara Harwas-Napierała [2006, s.14] podkreśla, że: *„komunikacja interpersonalna jest procesem o wysokimstopniu złożoności, który dokonuje się na poziomie przekazu werbalnego i niewerbalnego i obejmuje wyraz intencjonalnego przekazu konkretnych informacji, emocji, jak również ustosunkowani między nadawcą i odbiorcą".*

Rozmowa jest najważniejszą formą komunikacji interpersonalnej. Komunikacja rozpatrywana jako dwustronny proces porozumiewania się, polegający na wysyłaniu i otrzymywaniu całkowicie zrozumiałych przekazów, dawałaby rezultat bardzo efektywnej i skutecznej. Istnieje wiele czynników, które mogą utrudniać, czy też uniemożliwiać taką komunikację. Należą do nich: definicje roli, stosunki związane ze statusem, różnice kulturowe, otoczenie fizyczne, ograniczenia czasowe rozmowy, czy też wreszcie brak wiedzy

i umiejętności osób, które doświadczają komunikacji. Skuteczność jej zależy nie tylko od jasności przekazu ale również od formy stosowanego języka. Tak rozumiana komunikacja interpersonalna to nie tylko słowa, ale również sposób ich wymawiania, ton głosu, przerwy w wypowiedziach, milczenie, gesty, pozycja ciała, postawa, sposób - w jaki słuchamy, stopień ujawniania informacji o sobie oraz dystans, jaki zachowujemy wobec partnerów komunikacji i inne subtelne doznania międzyludzkie, których wzajemnie sobie dostarczamy.Jeśli nie wiemy, jak słuchać drugiej osoby, jak rozmawiać o uczuciach, jak wyrażać swoje opinie na drażliwy dla nas temat, jak objaśniać idee abstrakcyjne – bo brakuje nam wrażliwości i kompetencji językowych – to wystarczy to, aby zahamować kontakt międzyludzki w rozmowie. Te wszystkie elementy komunikacji decydują o tym, czy komunikat dotarł do odbiorcy i pozwalają na upewnienie się czy przekaz jest dla niego zrozumiały. Badacze komunikacji uważają, że choć komunikacja ma często charakter ekspresyjny i instrumentalny, to jest również procesem kształtowania samych uczestników aktów komunikacji i wpływa na ich relacje. Informacja zwrotna w trakcie aktu komunikacji jest prawidłowa i efektywna jeśli relacje między osobami komunikującymi się są otwarte i konstruktywne. Oznacza to, że nie tylko wyrażamy otwarcie nasze myśli, opinie, uczucia – ujawniając siebie w rozmowie, ale również w odpowiedni sposób słuchamy innych i staramy się ich zrozumieć. Takie podejście sprowadza komunikację interpersonalną do perspektywy ***„relacyjnej”***czy też ***„transakcyjnej”*** teorii komunikacji[Stewart, 2014]. Wyjątkowość takiej komunikacji sprowadza się do jej szczególnego rodzaju, czy też charakteru kontaktu interpersonalnego -„twarzą w twarz” - w którym ludzie w różnych sytuacjach komunikacyjnych – mówiąc i słuchając, używając komunikacji werbalnej i niewerbalnej – ujawniają to, co czyni ich ludźmi (myśli, postawy, opinie, uczucia) i wpływają na siebie wzajemnie. Należy tu również podkreślić nieustanną zmienność procesu każdej sytuacji komunikacyjnej, jak również możliwość wyboru jawnych i ukrytych sposobów komunikujących się, co do tego, w jakim zakresie ujawnić siebie partnerowi, czy jakiego języka i sposobu komunikacji używać, na jakie elementy rozmowy zwracać szczególną uwagę. To wszystko czyni niemożliwym zaprojektowanie i realizację technicznego i linearnego podejścia do stosunków międzyludzkich, a tym samym, nakazuje wyjść poza takie poglądy na komunikację, które odnoszą się do relacji „nadawca-odbiorca” lub „źródło-kanał-przekaz-odbiorca” oraz sprowadzają skutecznośćkomunikacji interpersonalnej jedynie do technik i formuł.

Badacze przyjmują, że o jakości komunikacji interpersonalnej decyduje przede wszystkim jej skuteczność, a jej występowanie określają następujące elementy, które Ronald B. Adler, Lawrence B., Rosenfeld Russell F. [2014, s. 27-29] nazwali znacznikami:

1. **szeroki repertuar możliwości –** „[…] osoby sprawnie porozumiewające się z innymi stosują różne podejścia, w zależności od sytuacji. Wiedzą, że czasem lepsza jest bezceremonialność, a kiedy indziej – takt; że mówić trzeba we właściwym momencie, a w innym – milczeć. Rozumieją też, że niektóre sytuacje wymagają powagi, a w innych najlepiej zażartować.” Dalej badacze podkreślają, że szanse, że dana osoba zachowa się kompetentnie, są tym większe, im więcej ma ona w swoim repertuarze opcji porozumiewania się i dysponuje różnymi wariantami zachowań (Kelly i Watson, 1986). [za: Ronald B. Adler, Lawrence B., Rosenfeld Russell F., 2014, s. 27];

2. zdolności przystosowawcze – skuteczne porozumiewanie się oznacza umiejętność wyboru takiego - właściwego zachowania - z posiadanego bogatego repertuaru zachowań, stosownego do konkretnej sytuacji (Brashers i Jackson, 1999; Hample i Dallinger, 2000; Stamp, 1999). [za: Ronald B. Adler, Lawrence B., Rosenfeld Russell F., 2014, s. 28];

3. umiejętność zachowania się - praktyka jest tu najlepszą szkołą. Jak podkreślają badacze (Ronald B. Adler, Lawrence B. Rosenfeld, Russell F. Proctor II, 2014): „Po dokonaniu wyboru właściwej metody porozumiewania się trzeba skutecznie ją zastosować, podejmując odpowiednie zachowanie." [za: Ronald B. Adler, Lawrence B., Rosenfeld Russell F., 2014, s. 28];

4. zaangażowanie – zdaniem wymienianych wyżej autorów –„[…]skuteczne porozumiewanie się zachodzi wtedy, gdy ludzie są zainteresowani sobą i przedmiotem rozmowy (Cegala i in., 1982)." Podkreślają oni dalej, za takimi badaczami, jak: (Rod Hart, Knapp i Vangelisti, 2006) – „że takie zaangażowanie ma kilka wymiarów. Są to: zaangażowanie w relację z drugą osobą, zainteresowanie tematem porozumienia się i chęć odniesienia uczciwej korzyści z tej wymiany. Są tu dwie kwestie. Pierwsza to *zaangażowanie*. Osoby umiejące się dobrze porozumiewać dbają o partnera, troszczą się o przedmiot porozumienia i chcą być dobrze zrozumiane. Druga sprawa to *korzyści*. Najskuteczniejsze jest porozumiewanie się, które przynosi korzyści wszystkim zaangażowanym." [za: Ronald B. Adler, Lawrence B., Rosenfeld Russell F., 2014, s. 28];

5. empatia – przyjęcie postawy empatycznej oznacza uświadomienie sobie tego, jak sprawy wyglądają z perspektywy drugiej osoby. „Ludzie mają największą szansę efektywnej wymiany wiadomości, kiedy rozumieją punkt widzenia partnera (Ifert i Roloff, 1997). Ponieważ nie wszyscy wyrażają swoje myśli i uczucia dostatecznie jasno, bardzo przydatna jest zdolność wyobrażenia sobie, jak wyglądają sprawy z perspektywy drugiej osoby. Dlatego też ważną umiejętnością jest słuchanie. Nie tylko pomaga zrozumieć innych, ale dostarcza informacji potrzebnych do stworzenia strategii skutecznego wywierania wpływu na innych." [za: Ronald B. Adler, Lawrence B., Rosenfeld Russell F., 2014, s. 28];

6. złożoność poznawcza (wyobraźnia) – oznacza zdolność do tworzenia interpretacji, pozwalających ujrzeć problem wielowymiarowo. Dzięki niej – jak twierdzą badacze komunikacji – można zrozumieć ludzi operujących odmiennymi kategoriami. „Badacze uznali, że zdolność tworzenia różnych interpretacji zachowania innych, dowodzi większej „wrażliwości konwersacyjnej" i poprawia szanse na wybór zachowania, które przyniesie satysfakcjonujące rezultaty (Burleson i Caplan, 1998; Kline i Chatani, 2001)." [za: Ronald B. Adler, Lawrence B., Rosenfeld Russell F., 2014, s. 29];

7. samoobserwacja (ang. self-monitoring) – to „proces obserwowania własnych zachowań, a następnie wykorzystywania zdobytych w ten sposób informacji do modyfikacji swoich działań (Kolb, 1998; Sypher i Sypher, 1983)" [za: Ronald B. Adler, Lawrence B., Rosenfeld Russell F., 2014, s. 29].

Zarówno niedobór, jak i nadmiar powyższych wartości może prowadzić do niekompetentnego porozumiewania się [Spitzberg, 1994]. Oznacza to, że każdy sposób porozumiewania się międzyosobowego może być, z punktu widzenia tych kryteriów, lepszy lub gorszy (mniej lub bardziej efektywny) [za: Ronald B. Adler, Lawrence B., Rosenfeld Russell F., 2014, s. 29].

3. Bariery w komunikacji interpersonalnej

Bariery komunikacyjne to czynniki, które blokują lub powstrzymują porozumiewanie się dwóch stron. Utrudniają zrozumienie przekazu zawartego w wypowiedzi nadawcy zgodnie z jego intencją [Bolton, 1979]. Mogą leżeć zarówno po stronie nadawcy, jak i odbiorcy komunikatu. T. Gordon [1994, s. 48, 106] uważa, że aż dziewięćdziesiąt procent czasu rozmowy zostaje strawiona na stawianie barier.

Badacze [Kozyra, 2008; Stewart, 2014] dokonują różnych klasyfikacji barier komunikacyjnych. Wyróżniają czynniki:

— **psychologiczne – psychiczne (inhibitory)** – określane jako zjawiska psychiczne ograniczające możliwości rozwojowe i twórcze człowieka, na przykład: stereotypy, reakcje obronne, nastawienia, sztywność (lub brak) wyobraźni, niedostatki procesu myślenia, obronność percepcyjną, lęki, niską samoocenę, kompleksy, czy kryzysy [Dobrołowicz, 1995]. Mogą one zaburzać percepcję społeczną, która obejmuje takie procesy, jak: kategoryzowanie,, tworzenie schematów poznawczych (stereotypów i ról społecznych) [Dobrołowicz, 1994; Mielimąka, 2001; Skarżyńska, 1981]. Najsilniejszymi barierami psychicznymi są stereotypy (utrwalone w świadomości jednostki – obrazy, pojęcia, przekonania). Są bardzo uproszczone i silnie nasycone wartościowaniem, niepodatne na zmiany i nadogólne. Uniemożliwiają one szybkie rozpoznawanie zjawisk, ich interpretację i ocenę [Strelau, 2000]. Bariery psychiczne mogą mieć charakter indywidualny, związany z predyspozycjami i trudnościami jednostki lub psychospołeczny, przejawiający się w życiu społecznym w działalności różnego rodzaju instytucji [Dobrołowicz, 1994; 1995]. Zaliczają siędo tej kategorii m.in. negatywne nastawienie (postawy), brak tolerancji wśród porozumiewających się osób; nieśmiałość, brak zainteresowania problemem; duże lub zbyt małe zaangażowanie emocjonalne; lekceważenie słuchacza; dogmatyzm myślenia; brak odpowiedniej koncentracji; monotonność wypowiedzi; nieumiejętność słuchania, czy też różnice w temperamentach osób komunikujących się. Istotne źródło barier stanowią negatywne reakcje emocjonalne rozmówców, pod postacią: gniewu, braku okazywania uczuć – na przykład miłości, odruchów obronnych, nienawiści, zazdrości, lęku czy zakłopotania. Ważną barierę stanowi również brak umiejętności wyrażania i odbierania emocji. Częstym źródłem przeszkód w komunikacji interpersonalnej są różnice w postrzeganiu i w indywidualnej percepcji;

— **czynniki kulturowe** – związane z „relatywizmem kulturowym". Nasza wiedza o sposobach funkcjonowania i komunikacji jest przez nas nabywana w określonym otoczeniu kulturowym. Kultura dostarcza nam norm, zasad, reguł, wyobrażeń, przekonań, wierzeń, stereotypów, pojęć a nawet uprzedzeń. Wiedza ludzka w zakresie komunikacji jest kształtowana i warunkowana przez kulturę. Różnice w pojmowaniu świata i jego elementów, takich jak: słowa, gesty, symbole, często prowadzą do nieporozumień, a nawet konfliktów;

— **czynniki semantyczne** – związane są ze sposobem używania języka. Słowa mają duże znaczenie i stosowanie ich jako etykiet może znacznie ograniczać komunikowanie się.

Nieporozumienia może powodować np. stosowanie różnych słów w tym samym znaczeniu lub tych samych słów w różnych znaczeniach.

Robert Bolton [1979] przedstawia katalog zachowań komunikacyjnych, które określa „barierami" lub „zaporami" skutecznej konwersacji. Są to jego zdaniem reakcje o wysokim stopniu ryzyka, ponieważ w sytuacji stresu, mogą w sposób negatywny lub nawet destrukcyjny wpływać na porozumiewanie się osób uczestniczących w rozmowie. Nie tylko blokują ją, mogą obniżać samoocenę drugiej osoby, skłaniać ją do przyjmowania postawy obronnej, budzić opór i resentyment ale również mogą udaremniać skuteczne rozwiązywanie problemów i zwiększać dystans emocjonalny między osobami. Eksperci w dziedzinie komunikacji interpersonalnej, tacy jak: Carl Rogers [1961], ReuelHowe [1963], HaimGinott [1972] i Jack Gibb [1961], sprecyzowali reakcje, które w sposób szczególny blokują rozmowę. Związane są one nie tylko z rodzajem słów używanych przez nas w rozmowie i charakterem używanego przez nas języka, ale również ze sposobem, w jaki słuchamy partnerów komunikacji, w jaki reagujemy na otrzymywane komunikaty oraz z określonymi postawami, jakie przyjmujemy w trakcie rozmowy. Do najważniejszych przeszkód wymienianych przez badaczy należą: niesłuchanie tego co mówi druga osoba; słuchanie selektywne – co oznacza słyszenie tylko tego, co chce się usłyszeć; nadmierne zainteresowanie poszukiwaniem zrozumienia dla własnego punktu widzenia i niezwracanie uwagi na poglądy drugiej osoby; ciche przygotowywanie tego, co chce się później powiedzieć, w tym czasie kiedy „się słucha"; przyjmowanie postawy obronnej i troszczenie się głównie o ochronę samego siebie; podejmowanie prób zmieniania innych osób, zamiast wcześniejszych prób ich zrozumienia; mówienie ludziom, jacy są, zamiast mówienia im, jaki wpływ wywierają na współrozmówcę; przykładanie starych schematów do teraźniejszości i niedopuszczanie do uznania zmiany w drugiej osobie; zbyt silne reagowanie na drugą osobę; nieokreślanie swoich potrzeb i oczekiwanie od innych, by wyczuwali je intuicyjnie; tworzenie sądów na temat innych na podstawie niesprawdzonych przypuszczeń; posługiwanie się złośliwością i wrogością zamiast bezpośredniego wyrażania odczuć; używanie niejasnych określeń.

Thomas Gordon[1994] opracował listę dwunastu barier, które nazwał ***„brudną dwunastką"*** niszczycieli komunikacji. Reakcje, których należy unikać, to: krytykowanie – wyrażanie negatywnych ocen o drugiej osobie, jej działaniach lub postawach; przezywanie – nadawanie etykiety, „poniżanie" kogoś lub podciąganie pod stereotyp; stawianie diagnozy – analizowanie dlaczego osoba zachowuje się w konkretny sposób, co można przyrównać do „odgrywania psychiatry-amatora; chwalenie połączone z oceną – wydawanie pozytywnego osądu o osobie, jej działaniach lub postawach; rozkazywanie – nakazywanie drugiej osobie robienia tego, co chce współrozmówca; grożenie – staranie się o kontrolę nad działaniem drugiej osoby, poprzez grożenie jej negatywnymi konsekwencjami, jakie mogą ją spotkać ze strony współrozmówcy; moralizowani – mówienie drugiej osobie, co powinna zrobić; stawianie zbyt wielu lub niewłaściwych pytań – barierami w relacjach są wówczas pytania zamknięte; udzielanie rad – dawanie drugiej osobie rozwiązania dla jej problemów; odwracanie uwagi – odsunięcie na bok problemu drugiej osoby przez odwrócenie jej uwagi; logiczne argumentowanie – próbę przekonania drugiej osoby poprzez odwoływanie się do faktów lub logiki, zazwyczaj bez brania pod uwagę emocjonalnych aspektów sprawy;

uspokajanie – próbę powstrzymania negatywnych emocji odczuwanych przez drugą osobę [Gordon, 1994, s. 48, 106].

Omawiane wybiórczo w dalszej części artykułu niektóre **postawy**[1] - związane są nie tylko z niewłaściwym sposobem postrzegania się i wzajemnym stosunkiem osób, uczestniczących w aktach komunikacji. Kojarzą się one również: z obopólnymi niestosownymireakcjami rozmówców na komunikaty dostarczane sobie w rozmowie – zarówno werbalne, jak i niewerbalne - (dotyczącymi ***braku potwierdzenia***– jako reakcjami obojętności i ignorowania obecności drugiej osoby w rozmowie), co z kolei jest związane z ***nieumiejętnym słuchaniem*** rozmówców oraz z pewnymi ich postawami, na przykład:nadmiernej otwartości i szczerości (które przyjmowane w sposób bezrefleksyjny, mogą wyrządzić krzywdę drugiej osobie i naszej z nią relacji) lub wręcz przeciwnie – jej brakiem (postawą zamkniętą), związaną z nadmierną powściągliwością, małomównością, a więc ***brakiem umiejętności ujawniania swoich uczuć i opinii***, odsłaniania siebie (jako czynników w istotny sposób hamujących przebieg i rozwój rozmowy).

4. Brak potwierdzenia we wzajemnych reakcjach rozmówców

Do niewłaściwych postaw, które w istotny sposób utrudniają komunikację interpersonalną należą między innymi: zachowania wyrażające ***brak potwierdzenia we wzajemnych reakcjach rozmówców***.Wzory potwierdzenia i odmowy potwierdzenia w interakcjach, mogą stanowić bezpośrednie reakcje na wzajemne komunikaty rozmówców, jako wyraz zrozumienia i zauważenia werbalnych i niewerbalnych aspektów rozmowy. Termin **„potwierdzenie”** (***confirmation***) po raz pierwszy został użyty w kontekście interpersonalnym przez Martina Bubera [1956], który nadał mu szeroki egzystencjonalny sens, uznając je za podstawę człowieczeństwa i miarę stopnia humanitaryzmu danego społeczeństwa. Uważał, że jest to jedna z zasadniczych funkcji komunikacji: dawać potwierdzenie innym i doświadczać potwierdzenia siebie [Stewart, 2014: 348]. Stewart wyjaśnia, że **„potwierdzenie”,** to **proces uzyskiwania przez jednostki wsparcia u innych, uznania i zrozumienia.** Jeżeli reakcjom w trakcie aktów komunikacji towarzyszą: obojętność, brak zrozumienia, rekcje dyskwalifikujące – to są to reakcje odmowy potwierdzenia. Wpływają one destrukcyjnie na osobowość i poczucie wartości osób komunikujących się ale też na ich relacje i przebieg interakcji w procesie komunikacji. KenCissna i EvelynSieburg [1981], zajmujący się porozumiewaniem za pomocą mowy (***speech communication***) podkreślają, że: **„reakcja potwierdzająca ma strukturę dialogu, jest obopólną aktywnością polegającą zarówno na wspólnym mówieniu, jak i wspólnym milczeniu”**[za: Stewart, 2014, s. 348].

Badacze wyszczególnili trzy grupy zachowań**(dokonali systematyzacji przejawów braku potwierdzenia)** – czyli stylów reakcji obejmujących zachowania werbalne i niewerbalne, wokalne i niewokalne, mające szkodliwe znaczenie dla obrazu siebie i innych osób, oraz w istotny sposób zakłócające przebieg porozumiewania się rozmówców. Należą do

[1]**Postawa – badanie postaw [attitude, attituderesearch]** – definiowana jest - jako nastawienie wobec ludzi, sytuacji, instytucji lub procesów społecznych, uważana jest za wskaźnik leżących u jej podstaw – wartości lub przekonań. Niektórzy badacze definiują ją, jako skłonność do postępowania w określony (bardziej lub mniej spójny) sposób wobec ludzi i sytuacji. O postawach można wnioskować jedynie na podstawie obserwowanych zachowań [za: Marshall, 2006, s. 245].

nich: r**eakcja obojętności** (zaprzeczenie istnienia drugiego lub istnienia z nią relacji); r**eakcja niezrozumienia** - braku wrażliwości (zaprzeczenie temu co przeżywa druga osoba) oraz r**eakcja dyskwalifikacji** (negowanie wartości, znaczenia drugiej osoby)[za: Stewart, 2014, s. 352-356].

Pierwszą grupą zachowań jest - o**dmowa potwierdzenia jako okazywanie obojętności** – obojętność może być zupełna, kiedy neguje się obecność drugiej osoby. Może ona sugerować odrzucenie istnienia relacji z drugą osobą, lub może być jedynie odmową wobec prób porozumienia się wobec drugiej osoby Drugą reakcją jest z**aprzeczanie obecności**drugiej osoby w rozmowie. Może się ono objawiać poprzez brak minimalnych oznak zauważenia drugiej osoby. Wiąże się z jej alienacją, autodestruktywnością, przemocą w stosunku do innych i psychozami. Do tej grupy należą również takie zachowania, jak: **unikanie zaangażowania** i **odrzucanie porozumiewania się.**

Unikanie zaangażowania – obejmuje słabsze oznaki obojętności, które mogą rodzić poczucie alienacji, frustrację i obniżenie poczucia własnej wartości. Zauważanie jest niezbędnym pierwszym krokiem do akceptacji drugiej osoby, jednak samo w sobie nie wystarcza, jeśli nie towarzyszą mu pewne sygnały wskazujące na chęć zaangażowania się. Należą do nich: - ***bezosobowy język*** – unikanie posługiwania się pierwszą osobą (ja, mnie, mój, moje) na korzyść zbiorowego „my" lub „ktoś", bądź skłonność do rozpoczynania zdań bezosobowych, gdy wypowiada się jakiekolwiek osobiste stwierdzenie (takich jak „wydaję się, że" „trzeba by");- ***unikanie kontaktu wzrokowego, unikanie kontaktu fizycznego***, z wyjątkiem rytuałów takich, jak podawanie ręki; - ***inne niewerbalne sygnały „dystansowanie się".*****Odrzucanie porozumiewania się** – polega natomiast na sygnalizowaniu drugiemu człowiekowi swej obojętności poprzez odpowiadanie w sposób, niezwiązany, lub tylko minimalnie związany z tym, co ten ktoś właśnie powiedział, przerywające lub rozłączające tok interakcji. Najbardziej skrajną formą odrzucenia porozumiewania się jest monolog, w którym jedna osoba ciągle mówi, ani nie słuchając, ani nie potwierdzając niczego z tego, o czym mówi druga. Jak zauważa Stewart świadczy to o niezauważaniu drugiej osoby i o braku zainteresowania nią, jak również, że służy ona mówcy, który słucha sam siebie[za: Stewart, 2014, s. 349-354].

Drugą grupę zachowań stanowi **odmowa potwierdzenia jako brak zrozumienia (niewrażliwość) (imperviousness).** Oznacza niezdawanie sobie sprawy z tego, w jaki sposób spostrzega siebie druga osoba (Watzlawick i in., 1967: 91). Niewrażliwość jest odmową potwierdzenia, ponieważ zniekształca sposób wyrażania siebie przez inną osobę, lub zaprzecza mu. Niewrażliwość przyczynia się do dehumanizacji, związków międzyludzkich, ponieważ jedna osoba nie postrzega drugiej taką, jaka ona naprawdę jest, lecz widzi jej nieprawdziwe Ja. Zachowanie takiego niewrażliwego rozmówcy polega na stosowaniu różnych taktyk, negujących, lub dyskredytujących wyrażane przez drugą osobę uczucia[za: Stewart, 2014, s. 354].

Trzecią grupę przejawów braku potwierdzenia w rozmowie stanowi **odmowa potwierdzenia - jako dyskwalifikowanie.** Według Watzlawick'a (1964), dyskwalifikacja jest techniką, która pozwala jednostce coś powiedzieć, faktycznie tego nie mówiąc, zaprzeczyć nie mówiąc „nie" i nie zgodzić się, nie wyrażając tego wprost. Należą do niej takie zachowania werbalne i niewerbalne, jak: ***dyskwalifikowanie rozmówcy, dyskwalifikowanie wypowiedzi*** oraz wysyłaniu przez rozmówcę komunikatu, który

dyskwalifikuje sam siebie. Dyskwalifikowanie rozmówcy – może obejmować bezpośrednie obrażanie czy dyskredytowanie drugiej osoby, jak: obrzucanie jej wyzwiskami, krytykowanie, obwinianie i atakowanie z wrogością, a także formy pośredniego lekceważenia, jak: westchnienia udręki, pomruki zniecierpliwienia, zwracanie się do dorosłego tonem głosu zastrzeżonym zwykle dla dzieci opóźnionych w rozwoju, obracanie wszystkiego w żart, sarkazm, lub wiele innych taktyk robienia z innej osoby kogoś zbyt mało kompetentnego lub rzetelnego, aby jego wypowiedzi mogły być wiarygodne. Jest to oznaka odpowiedzi poniżającej drugą osobę, stanowiąca wyraźny metakomunikat o tym, że nie ma ona żadnej wartości lub znaczenia. ***Dyskwalifikowanie wypowiedzi –*** zdaniem Stewart'a– polega na tym, że niektóre wypowiedzi - bez względu na treść - dyskredytują inną osobę, ponieważ pozostają bez związku z jej uprzednią wypowiedzią. ***Komunikat dyskwalifikujący sam siebie-*** polega na powiedzeniu czegoś, faktycznie tego nie mówiąc. Należą do niego: niejasność, wieloznaczność i niespójność formy wypowiedzi z treścią. Uznaje się je za techniki unikania zaangażowania w kontakt z inną osobą, za pomocą nadawania metakomunikatu „ja się nie porozumiewam", a w konsekwencji „my nie jesteśmy w relacji ze sobą"[za: Stewart, 2014, s. 355-357].

Pozytywny wachlarz zachowań- w trakcie komunikacji - stanowią **zachowania potwierdzające obecność innych w rozmowie.**Są to zachowania, które pozwalają innym doświadczyć własnego istnienia i własnej wartości, dają im również poczucie pozostawania we wzajemnym związku z innymi. Stewart za Laingiem (1999) wyróżnia trzy grupy takich zachowań: ***zauważanie czyjegoś istnienia, zwracanie na nie uwagi i udzielanie poparcia, aprobaty***[Stewart, 2014, s. 357-358].**Zauważanie czyjegoś istnienia** – wyrażane jest przez patrzenie na daną osobę, często podtrzymywanie kontaktu wzrokowego, dotykanie, zwracanie się bezpośrednio do tej osoby, umożliwienie jej wypowiadania się bez przerywania lub zmuszania do monologu. Badacze podkreślają, że dawanie potwierdzenia wymaga, aby jednostka traktowała inną osobę z szacunkiem, odpowiadając na pochodzące próby nawiązania relacji i uznając jej potrzebę istnienia w świecie [Stewart, 2014, s. 357-358]. Kolejną grupą są z**achowania wyrażające uznanie znaczenia i wartości drugiej osoby.** Wyrazem takich zachowań są m.in. bezpośrednie i „na temat" odpowiedzi na komunikaty drugiej osoby. Stewart podkreśla - za takimi badaczami, jak: Buber, Friedman i Laing - nie jest konieczne chwalenie tej osoby, ani nawet zgadzanie się z nią, ale jedynie jakikolwiek z nią kontakt. Nawet odrzucenie może być potwierdzeniem, jeśli jest bezpośrednie, nie ma cech odbiegania od tematu i jeśli przyznaje się, że to, co mówi drugi - jest ważne i zasadne. Zauważa również, że: słuchanie, poświęcanie komuś uwagi, branie pod uwagę tego co mówi, a także potwierdzenie znaczenia drugiej osoby - przez bezpośrednie odpowiedzi na jej komunikaty - jest prawdopodobnie najbardziej cenioną formą potwierdzenia – i również najrzadszą. Potwierdzenie - w wypadku komunikacji - podkreśla, że to, co wyraża inna osoba, jest przez nas akceptowane, ułatwia również ekspresję i zachęca do interakcji[Stewart, 2014, s. 357-358].Trzecią grupę reprezentują z**achowania wyrażające akceptację** – jest to grupa zachowań, obejmująca akceptację odczuć drugiej osoby. Uznawanie ich za prawdziwe i trafne, przyzwalanie na to, by druga osoba była sobą, bez oskarżeń, pochwał, analizowania, usprawiedliwiania, modyfikowania, czy zaprzeczania temu - co mówi druga osoba. Takie zachowania mogą polegać na wspólnym dialogu – czyli obopólnej aktywności i wspólnej rozmowie, jak również na wspólnym milczeniu. [Stewart, 2014, s. 358].

5. Umiejętne słuchanie - jako ważny element przełamywania barier w procesie komunikacji

Ważnym elementem w procesie komunikacji interpersonalnej jest słuchanie. Jak podkreślają badacze Carol A. Roach i Nancy J. Wyatt[Roach i Wyatt, 1988]- zarówno słuchanie, jak i mówienie to świadome, celowe aktywności, które wymagają treningu [za: Stewart, 2014, s. 217]. Autorki wyjaśniają, że procesem naturalnym jest słyszenie, słuchanie zaś wymaga pewnej refleksji, treningu i wysiłku. Słuchanie jest więc aktywnym procesem, który polega na rozróżnianiu odgłosów i stwierdzaniu, które z nich są znaczące i ważne dla osób komunikujących się, a które nie. Słyszenie tym różni się od słuchania, że to pierwsze nie wymaga od nas treningu. Jest to proces naturalny, fizjologiczny, automatyczny związany z recepcją i pozostaje poza naszą świadomą kontrolą. Od tego natomiast, czy ktoś jest dobrym słuchaczem, zależy jakość i sposób prowadzonej rozmowy. Aktywne słuchanie sprawia, że nasz umysł odbiera i porządkuje nowe idee, odnosząc się do tego, co już wiemy, tworząc nowe związki z posiadanymi przez nas informacjami. Słuchając - przyswajamy nowe informacje, sprawdzając je z tymi ulokowanymi w posiadanym już przez nas kontekście. Gdy słuchamy, nasz mózg aktywnie rekonstruuje to, co mówi mówca, i nadaje uzyskiwanym przez nas informacjom znaczenie w kategoriach posiadanego przez nas doświadczenia. Jak twierdzi JudiBrownell [1986]**„dowodem dobrego słuchania jest właściwa reakcja”** [za: Stewart, 2014, s. 223]. Badaczka wymienia osiem możliwych reakcji, które są wskaźnikiem aktywnego słuchania:***parafraza; pytania i sprawdzanie spostrzegania; konstruktywna informacja zwrotna; fizyczna czujność; kontakt wzrokowy; postawa ciała; gesty i ruchy*** oraz ***minimalne wzmocnienia.***

Pierwszą jest***parafraza lub reakcja potwierdzająca zrozumienie***. Stosujemy ją, gdy chcemy pokazać rozmówcy, że go nie osądzamy, rozumiemy jego idee. Brownell podkreśla, że gdy ktoś jest pod wpływem stresu, niepewności, zaangażowania uczuciowego - to parafraza może być pomocna w rozmowie dla osoby, która go słucha. Jako wskaźniki skutecznej parafrazy wymienia:- słuchacz musi być szczerze zainteresowany sytuacją osoby mówiącej;- słuchacz musi ująć to, co usłyszał własnymi słowami, nie zaś powtarzać dosłownie;- parafraza wyraża zrozumienie słuchacza dla całej sytuacji;- parafraza wyraża ton pierwotnego komunikatu;- parafraza niczego nie dodaje, ani niczego nie pomija z zawartości komunikatu, powinna być jak najprościej sformułowana, tak, by osoba mówiąca odebrała ją jako kompletną i dokładną.Autorka zauważa również wagę ***kontaktu wzrokowego*** w trakcie rozmowy, który zapewnia mówiącemu ***minimalne wzmocnienia***, takie jak skinienia głowy, „mhm”, itd. Podkreśla przy tym, że same sygnały niewerbalne nie są znakiem skutecznej reakcji. Dopiero łącznie z postawą i szczerym zainteresowaniem słuchacza, tym, o czym mówi dana osoba, decydują o skuteczności porozumiewania się w rozmowie.

Drugą reakcją w rozmowie - jako wskaźnikiem dobrego słuchania - są padające ***pytania i sprawdzanie spostrzeżeń.*** Ważnym elementem tej reakcji są wokalne i niewerbalne wzmocnienia, które jednoznacznie mówią osobie mówiącej, że druga osoba jest zainteresowana słuchaniem tego, co ma jej do powiedzenia. Pomocne wydają się tutaj reakcje w postaci zapytań oraz stosowania parafraz, które pozwalają na sprawdzenie własnych spostrzeżeń. Jak podkreśla Stewart - sprawdzanie własnych spostrzeżeń jest jednym ze sposobów upewnienia się, że rozumiemy komunikat rozmówcy. Jest powtórzeniem jego zasadniczych elementów. Szczególnie ważne jest sprawdzenie percepcji w wypadkach, gdy

zależy nam na dokładności uzyskanych informacji. ***Pytania*** – są sposobem poszukiwania u rozmówcy dodatkowych informacji na temat tego, o czym rozmawiamy. Pomagają w unikaniu w trakcie rozmowy niejasności i dwuznaczności. Bardzo ważnym elementem we właściwej komunikacji jest pozyskiwanie ***konstruktywnej informacji zwrotnej***. [za: Stewart, 2014, s. 225-229].

Inne podejście do aktywnego słuchania prezentują badacze John Steward i Milt Thomas[za: Stewart, 2014, s. 234-255]. Określają oni to podejście terminem ***„słuchanie dialogiczne”.*** Używają tego terminu na określenie słuchania, które ceni i buduje wzajemność osób uczestniczących w rozmowie. Wymaga ono aktywnego uczestnictwa, jest autentyczne i rozwija się dzięki ich zaangażowaniu we współdziałanie. Jest ono czymś więcej niż słuchaniem empatycznym, które Robert Bolton określa jako proces „stawiania siebie na miejscu innego”. Podkreśla on, że najważniejszą umiejętnością w procesie empatycznego zrozumienia drugiej osoby jest parafrazowanie. Tymczasem słuchanie dialogiczne nie polega jedynie - jak uważają badacze - na efektywnym uzmysłowieniu sobie, zinterpretowaniu i ocenie znaczeń pochodzących od drugiej osoby - ale na werbalnej i niewerbalnej transakcji, jaka zachodzi między nimi. Gdy rozmówcy słuchają siebie dialogicznie, skupiają się, na wcześniejszej komunikacji, a nie na psychice partnera i jego odczuciach. Nie oznacza to jednak, że słuchacz ma być niewrażliwy na uczucia drugiej osoby. Koncentruje się na werbalnych i niewerbalnych tekstach, jakie są przez uczestników komunikacji budowane. Słuchając dialogicznie - zamiast podejmować próby wnioskowania o stanach psychicznych innych osób - na podstawie rozmowy, uczestnicy konwersacji łączą się ze sobą w procesie współtworzenia znaczeń między nimi. [za: Stewart, 2014, s. 244]. W ten sposób - badacze podkreślają - że gdy uczestnicy komunikacji angażują się w spontaniczną rozmowę, sama forma rozmowy może sprzyjać intuicjom i rozwojowi rozmowy, gdy jej uczestnicy słuchają dialogicznie. Nie jest ona wówczas jedynie zewnętrznym, ponownym odegraniem wewnętrznych intencji i znaczeń, jakie rozmówcy nadają swym komunikatom. Oboje bowiem wchodzą we wzajemną interakcję, dynamikę, nad którą nie posiadają całkowitej kontroli. Rezultat rozmowy jest wówczas zaskoczeniem dla rozmówców i wytworem ich wspólnej interakcji. [za: Stewart, 2014, s. 242].

6. Metody radzenia sobie z barierami komunikacji

Badacze wymieniają gamę zachowań werbalnych oraz reakcji niewerbalnych, które w zasadniczy sposób wpływają na skuteczność porozumiewania się osób w trakcie rozmowy, ułatwiając im wyrażanie swoich opinii, uczuć i pomagając osiągnąć wzajemne porozumienie.

Judi Brownell [1986] podkreśla wagę ***konstruktywnej informacji zwrotnej*** w rozmowie dla budowania właściwych relacji interpersonalnych. Taka reakcja jest wyrazem zrozumienia zarówno padających słów, jak i niewerbalnych aspektów spotkania - związanych z kontekstem rozmowy. Przestrzega natomiast przed błędnymi interpretacjami, wydawaniem osądów, które budzą postawy obronne, czy też całkowitym unikaniem konfrontacji. Wymienia główne cechy konstruktywnej informacji zwrotnej. Podkreśla, że konstruktywne informacje zwrotne w rozmowie są opisowe, a nie oceniające. Gdy kogoś oceniamy, mówimy mu wprost, jak go postrzegamy, że to, co robi, jest „dobre” lub „złe”, że jest „wspaniały” albo na przykład „niechlujny”. Informacje opisowe dają bowiem drugiej osobie konkretne wskazówki, jakie jej zachowania powinny ulec zmianie i jak mają się one do oczekiwań

współrozmówcy.Należy jasno wyrażać swoje opinie, nadając im właściwą formę.Przy czym warto podkreślić, że są to komentarze wypowiadane z punktu widzenia osoby, która je formułuje, natomiast inni uczestnicy rozmowy mogą mieć swoje poglądy.Informacja zwrotna powinna być udzielona jak najszybciej po pojawieniu się zachowania lub wypowiedzi, do których się odnosi.

Autorka wymienia również reakcje, których należy unikać w rozmowach. Pierwszą są ***komunały***. Jako frazesy, nie wnoszące nic istotnego do rozmowy, są często postrzegane, jako coś gorszego, niż zupełny brak odpowiedzi. Mogą stwarzać dystans między ludźmi, szczególnie wtedy, gdy któraś ze stron jest nastawiona na szczerą informację. Drugą jest ***ignorowanie współrozmówcy***, w sytuacji, gdy słuchacz stara się uniknąć konfrontacji. Może to się objawiać poprzez brak wypowiedzi, albo zmianę tematu po wysłuchaniu rozmówcy, co często rodzi jego frustrację. Brownell zaleca, że lepiej jest się wówczas nie zgodzić z rozmówcą, albo powiedzieć mu, że się go nie zrozumiało. Takie zachowanie jest lepsze niż brak jakiejkolwiek reakcji. Trzecią reakcją niepożądaną jest ***monolog*** – czyli ***zbyt długie mówienie i niedopuszczanie rozmówcy do głosu***. Rozmówca może poczuć się urażony i stracić zainteresowanie rozmową, z której nie płyną korzyści charakterystyczne dla dialogu pomiędzy dwiema osobami. Kolejną reakcją jest ***doradzanie***. Chociaż pozornie może się wydawać, że jest pomocne, to stosowane w sytuacji niechcianej i nieproszonej rady, stawia osobę doradzającą na pozycji wyższości. Okazywanie pomocy ludziom w takiej sytuacji, mówiąc co powinni zrobić, nie daje im jednocześnie szansy na ich własną odpowiedzialność za podejmowane przez nich decyzje i działania. Kolejną negatywną reakcją w trakcie rozmowy jest ***obwinianie***. Może rodzić ono postawę obronną u współrozmówcy. W sytuacji poszukiwania rozwiązania problemu zaleca się przyjmowanie postawy pozytywnej w celu jego rozwiązania. Badaczka przestrzega również przed ***nadmiernym żartowaniem***. Żartowanie na temat poważnych spraw może prowadzić do frustracji partnerów konwersacji. Autorka zaleca w takiej sytuacji zachowanie powagi [Brownell, 1986].

Rogers [1961, s. 332] zaleca stosowanie pewnych określonych metod, aby osoby uczestniczące w rozmowie mogły osiągnąć wzajemne porozumienie. Wymienia gamę takich zachowań. Najlepiej aby osoby komunikujące się: - Zwracały się do siebie twarzami i utrzymywały kontakt wzrokowy, a kiedy jedna z nich mówi, druga słuchała;- Nie przygotowywały swej odpowiedzi w czasie, gdy druga osoba mówi. Słuchacz musi potrafić streścić, co mówiący powiedział. Musi umieć opisać własnymi słowami poglądy i uczucia osoby, która wypowiadała się poprzednio, tak aby ta osoba czuła się usatysfakcjonowana. Dopiero później może wypowiedzieć się w swoim imieniu;- Należy używać ścisłego i konkretnego języka, zamiast wypowiedzi ogólnych i niejasnych;- Mówiący powinien w sposób otwarty i jasny wyrażać swoje myśli i uczucia, zamiast zasypywać drugą osobę bezosobowymi pytaniami i wypowiedziami;- Słuchacz musi podchodzić do wypowiedzi współrozmówcy w sposób refleksyjny, co oznacza, że powinien sobie zostawić przed odpowiedzią chwilę na zastanowienie się nad tym, co zostało powiedziane, i jak on to rozumie. Musi również wykazać postawę empatyczną i starać się postawić w subiektywnej sytuacji drugiej osoby. To pozwoli na lepsze zrozumienie jej punktu widzenia;- Słuchacz nie może w sposób wybiórczy doszukiwać się w wypowiedzi współrozmówcy tylko tego, co mu odpowiada. Musi analizować swoje uprzedzenia i ukryte założenia i nie może przypisywać wypowiedziom partnera znaczeń niezgodnych z jego intencjami oraz wyciągać pochopnych

wniosków, opartych na powierzchownym słuchaniu [Rogers, 1980].- Choć obie osoby reagują na to, co mówi druga, nie powinny wyrażać krytycznych ocen. Powinny raczej starać się doszukiwać pozytywnych stron wzajemnych wypowiedzi.- Każda ze stron powinna być szczera i bezpośrednia i nie powinna naruszać godności drugiej. Powinny wypowiadać swe komunikaty – zaczynając od Ja, zamiast – Ty i nie powinny dopytywać, co druga osoba ma na myśli, ani też wypowiadać się za nią.- Osoby uczestniczące w rozmowie powinny szanować różnice występujące między nimi i unikać wywierania presji na pozostałe, by zaakceptowały jakiś punkt widzenia;- Powinna występować zgodność (dopasowanie) między komunikatami werbalnymi a niewerbalnymi (jeśli ktoś wyraża gniew lub smutek, nie uśmiecha się).- Każda osoba powinna mówić otwarcie o tym, jak odebrała rekcje drugiej, wyrażając szczerze, co czuje. Jednocześnie sama musi jasno wyrażać swoje opinie, postawy i uczucia, nie oczekując od drugiej rozszyfrowywania jej komunikatów [Rogers, 1980].

John Amodeo i Kris Wentworth [1988] omawiają korzyści płynące z **ujawniania siebie w komunikacji**. Ważny element takiej komunikacji stanowi umiejętny dobór słów i sposób, w jaki używamy języka. Autorzy – podobnie jak Thomas Gordon [1994] i inni uważają, że komunikacja jest bardziej skuteczna, gdy rozmówcy wyrażają siebie - używając wypowiedzi „Ja" zamiast wypowiedzi „Ty". Jest to rodzaj komunikacji, który wyraża gotowość do „ujawniania siebie" partnerowi w rozmowie. W ten sposób rozmówcy biorą odpowiedzialność za słowa, za uczucia - które wyrażają, za wypowiadane opinie. Jednocześnie nie bagatelizują uczuć innych i nie krytykują ich za to, że nie spełniają określonych oczekiwań. Używanie słowa „Ty" - może powodować odbieranie wypowiedzi jako oskarżenia, zamiast zamierzenia przedstawienia faktów lub zwierzenia. Wypowiedzi „Ty" są zawsze przyjmowane jako odreagowanie, obwiniające, wytykające błędy i skupione na sobie. Nie przyczyniają się do rozwoju rozmowy. Komunikacja ujawniająca służy zakomunikowaniu drugiej osobie, co dzieje się w kruchym, wrażliwym świecie wewnętrznym rozmówcy. Daje możliwość dzielenia się tym, co ktoś czuje - w odpowiedzi na słowa i czyny drugiego człowieka, buduje zaufanie, zmniejsza napięcie interpersonalne (szczególnie w sytuacjach konfliktowych). Jednocześnie daje prawo partnerowi w rozmowie do reagowania z empatią na słowa, jest rodzajem zaproszenia do dialogu i zmiany postawy i zachowania, czemu towarzyszy respektowanie jego autonomii i poszanowanie prawa do decydowania, jaką postawę przyjmie. Rozmówcy muszą wiedzieć co czują, jakie mają potrzeby aby móc w adekwatny sposób na nie reagować. Badacze ostrzegają, że „autentyczna", „szczera", „otwarta" i „ujawniająca komunikacja" może być mieczem o dwóch ostrzach. W pewnych okolicznościach pomaga, a winnych może szkodzić rozmowie. Problemy mogą wynikać - zarówno z nieświadomości jednych ludzi co do tego, co myślą i czują drudzy, jak i z bezrefleksyjnego nadmiernego ujawniania tego, co czują i myślą - w pewnych sytuacjach. Zauważają, że zdolność słów do jątrzenia, ranienia i niszczenia - jest równie potężna – jak ich zdolność do wyjaśniania, uzdrawiania i budowania relacji. Inni uczeni – Parks [1982] i Goldsmith, wyrazili nawet pogląd, że podstawową funkcją języka jest ***„zatajanie lub ukrywanie ludzkich myśli",*** albowiem myśli i uczucia nigdy nie są w pełni jasne, nawet dla samych osób, które ich doświadczają. Nieszczerość w pewnych sytuacjach komunikacyjnych, nie musi oznaczać czegoś, co jest sprzeczne z przekonaniem prawdy rozmówcy. Może on po prostu nie mówić wszystkiego, co myśli o danej sytuacji lub odczuwa w związku z nią. Milczenie, małomówność, powściągliwość a nawet nieszczerość,

w pewnych okolicznościach mogą być pomocnym środkiem dla zachowania równowagi w rozmowie i osiągania osobistych celów [Postman, 1976 za: Stewart, 2014, s. 267].

7. Zachowania niewerbalne, pomagające w przełamywaniu barier w rozmowie

Badacze podkreślają, że dla skutecznej komunikacji interpersonalnej reakcja niewerbalna rozmówców jest równie ważna, jak komunikaty werbalne. Reakcje niewerbalne - są nawet postrzegane jako o wiele bardziej znaczące wskazówki skutecznego słuchania, niż werbalne. Rozmówcy wnioskują o wzajemnej interakcji z potakiwania głową, charakteru postawy czy kontaktu wzrokowego. Interakcja rozmówców jest wzmacniana przez właściwe zachowania niewerbalne. Można powiedzieć, że słuchanie zaczyna się od pewnego fizycznego nastawienia (***czujności***) jednej osoby na sygnały wysyłane ze strony drugiej. ***Utrzymywanie kontaktu wzrokowego pomiędzy rozmówcami*** jest jedną z najważniejszych niewerbalnych wskazówek zainteresowania rozmówcą i rozmową. Służy ogólnemu skupieniu w trakcie podtrzymywania wymiany idei i poglądów oraz pozwala słuchaczowi wychwycić ważne wskazówki niewerbalne. Komunikuje zainteresowanie, uznanie dla rozmówcy i empatię. Odwrócenie wzroku sygnalizuje brak zainteresowania rozmową i próbę wycofania się z sytuacji. W trakcie rozmowy ważne są również takie reakcje niewerbalne, jak: ***przyjmowanie właściwej pozycji ciała, minimalizowanie gestów i przypadkowych ruchów oraz dostarczanie minimalnych wzmocnień.*** Rozmówcy mogą przyjmować pozycję „otwartą" lub „zamkniętą". Wygodna, zrelaksowana pozycja otwarta, sygnalizuje rozmówcy gotowość do rozmowy. Zaleca się lekkie pochylenie w kierunku mówiącego i unikanie podnoszenia dłoni w kierunku twarzy oraz zakrywania ust ręką opartą na łokciu - zarówno w trakcie mówienia, jak i słuchania. Może to bowiem wskazywać na znudzenie rozmową i sprawiać, że wypowiedź będzie stłumiona i mało zrozumiała. W trakcie rozmowy niewskazane jest nadużywanie gestów i przypadkowe ruchy – zarówno te świadome, jak i nieświadome. Komunikują one bowiem niecierpliwość, znudzenie i nerwowość. Rozmówca może zostać wytrącony z równowagi przez takie zachowania, może stracić wątek myślowy lub modyfikować swoje komunikaty, ponieważ interpretuje zachowanie drugiego jako oznakę braku zaangażowania w spotkanie i obojętność wobec tego, co ma do powiedzenia. Dostarczanie minimalnych wzmocnień służy natomiast podkreśleniu, że słuchacz jest zaangażowany w rozmowę i podąża za myślą rozmówcy. Służą temu zarówno zachowania werbalne w rodzaju takich zwrotów, jak: „Mhm", „O!", „Rozumiem", jak i niewerbalne – w rodzaju częstego potakiwania, czy przechylanie głowy w jedną stronę. Minimalne wzmocnienia są w trakcie rozmowy rodzajem potwierdzenia, że rozmówcy się dobrze słyszą i rozumieją to, co mówią a ich komunikaty nie wymagają modyfikacji [Brownell, 1986].

8. Podsumowanie

Znawcy komunikacji są zgodni co do tego, że zarówno postawy, jak i wybory zachowań komunikacyjnych rozmówców w istotny sposób wpływają na to, co dzieje się między nimi i jak przebiega rozmowa. Na przykład poprzez: dobór słów, ton głosu, sposób formowania wypowiedzi, stopień otwartości, czy sposób – w jaki słuchają się wzajemnie i reagują na to co mówią – mogą promować i ułatwiać komunikację interpersonalną, zachęcać do niej i pomagać w niej lub utrudniać i zakłócać jej przebieg. Może to z kolei mieć wpływ na stosunki między uczestnikami komunikacji (budować relacje, zacieśniać więzi, wpływać na

ich rozwój osobisty lub wręcz odwrotnie). Jak można zauważyć, większość barier wymienianych przez wskazanych powyżej analityków komunikacji koncentruje się wokół kwestii, które w istotny sposób wpływają na przebieg i jakość dialogu – stanowiącego istotę rozmowy. Związane są między innymi: z brakiem umiejętnej komunikacji słownej (niewłaściwym używaniem języka), nieumiejętnym wzajemnym słuchaniem się partnerów w trakcie konwersacji, czy też pewnymi negatywnymi postawami rozmówców.Postawy i zachowania omówione jako: słuchanie aktywne, empatyczne i dialogiczne, wzory reakcji potwierdzających w rozmowie, ujawnianie siebie oraz metody przełamywania barier, mogą być pomocne w pełnym zrozumieniu natury skutecznej komunikacji interpersonalnej.

Bibliografia:

1. Amodeo J., Wentworth K. (1988). *BeingIntimate. A Guide to SuccessfulRelationships*. PenguinBooks Ltd. Copyright. John Amodeo and Kris Wentworth.
2. Bolton R. (1979). *People Skills.* Przedruk za zgodą Simon and Schuster. Inc., fragmenty stron 169-181.
3. Brownell J. (1986).*Building Active ListeningSkills,* Copyright. Przedruk za zgodą Pearson Education, Inc. Upper Saddle River, NJ, s. 206, 229-234, 249, 250.
4. Buber M. (1954). Elemente des Zwischenmenschlichen by Martin Buber: Copyright 1999 by Martin Buber Estate. First German Edition. Polski przekład: M. Buber (1992). Ja i Ty. Wybór pism filozoficznych. Przełożył J. Doktór, Warszawa: Pax, s. 138-154.
5. Dobrołowicz W. (1994). *Psychika i bariery*. Warszawa: WSiP.
6. Dobrołowicz W. (1995). *Psychodydaktyka kreatywności.* Warszawa: WSiP.
7. Gibb J.(1961). *DefensiveCommunication.* [w:] *Leadership and InterpersonalBehavior,* B. M. Bass, L. Petrullo (red.). New York: Holt, Rinehart and Winston, s. 66-81.
8. Ginott H. (1972). *Teacher and Child: A Book for Parents and Teachers.* New York: Macmillan.
9. Gordon T. (1994). *Wychowanie bez porażek. Rozwiązywanie konfliktów między rodzicami a dziećmi.* Przełożyła A. Makowska. Warszawa: PAX, s. 48, 106.
10. Grzesiuk L., Trzebińska E.(1978).*Jak ludzie porozumiewają się między sobą,* Warszawa: Nasza Księgarnia.
11. Harwas-NapierałaB. (2006). *Komunikacja interpersonalna w rodzinie*, Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, s. 14.
12. Howe R. L. (1963). *The Miracle of Dialogue*. New York: The Seabury Press, s. 23-24.
13. Kozyra B. (2008). *Komunikacja bez barier.* Warszawa : MT Biznes.
14. Leary M. (1999). *Wywieranie wrażenia na innych. O sztuce autoprezentacji*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
15. Marshall G.(2006). (red.)*Słownik Socjologii i Nauk Społecznych.*Przełożył Marek Tabin, Warszawa: Wydawnictwo PWN, s. 245.
16. Mielimąka S.(2001). *Bariery w porozumiewaniu się rodziców z ich dorastającymi dziećmi.* [w:] R. Kwiecińska, M.J. Szymański (red.), *Młodzież a dorośli. Napięcia między socjalizacją a wychowaniem.* Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
17. Nęcki Z. (1995).*Negocjacje w biznesie*, Kraków: Wydawnictwo Szkoła Biznesu.

18. Parks M. (1982).*Ideology in InterpersonalCommunication: Off the Couch and into the World.* [w:] *Communication Yearbook 5*, M. Burgoon 9red.), New Brunswick, NJ, TransactionBooks, s. 79-107.
19. Postman N. (1976).*Crazy Talk, Stupid Talk*. Copyright. Neil Postman. [w:] John Stewart (2014). *Mosty zamiast murów - podręcznik komunikacji interpersonalnej,* Warszawa: Wydawnictwo PWN, s. 267.
20. Roach C.A., Wyatt N.J. (1988). *SuccessfulListening.* Copyright. Harper Collins Publishers. Inc. Przedruk za zgodą, s. 1-5.
21. Rogers C. R. (1961).*On Becoming a Person.* Boston:HoughtonMifflin, s. 332.
22. Rogers C. R. (1980).*A Way of Being.* Boston: HoughtonMifflin.
23. RogersC.R.(1991). *Terapia nastawiona na klienta. Grupy Spotkaniowe.* Wrocław: Thesaurus Press.
24. Ronald B. Adler, Lawrence B. Rosenfeld, Russell F. Proctor II (2014). *Relacjeinterpersonalne. Proces porozumiewania się.*Przełożyła Grażyna Skoczylas. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS, s. 27-29.
25. Skarżyńska K. (1981). *Spostrzeganie ludzi.* Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
26. Sobkowiak B. (1997).*Komunikowanie społeczne.* [w:]B. Dobek-Ostrowska (red.), *Współczesne systemy komunikacji.* Wrocław: WUW.
27. Stewart J. (2014). *Mosty zamiast murów - podręcznik komunikacji interpersonalnej,* Warszawa: Wydawnictwo PWN, s. 217, 223, 225-229, 234-255, 267, 348, 352-358.
28. Strelau J.(2000).(red.) *Psychologia. Jednostka w społeczeństwie. Elementy psychologii stosowanej*. Podręcznik akademicki, t. 3. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

45. WERBALNE I NIEWERBALNE SKŁADNIKI INTERAKCJI W KOMUNIKACJI INTERPERSONALNEJ

mgr Izabela Holak
Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Instytut Socjologii
Katedra Socjologii Struktur i Zmian Społecznych
ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 3/5, 90-255 Łódź
E-mail: iholak@poczta.onet.pl

Abstrakt: Komunikacja interpersonalna - jako proces - jest działaniem, oddziaływaniem, rodzajem aktywności, wymiany czy transakcji, która zachodzi między komunikującymi się osobami. Kiedy coś mówimy – to często towarzyszą temu różne czynności lub zachowania niewerbalne. Komunikacja interpersonalna jest zatem pewnym ciągiem wydarzeń, zjawiskiem o płynnym, interakcyjnym i dynamicznym charakterze. Jest procesem, którego nie można podzielić na część werbalną i niewerbalną. Stanowi on jednolity konstrukt komunikacyjny. W artykule przedstawiam te zachowania werbalne i niewerbalne, które stanowią ekspresyjną i interpretacyjną sferę interakcji, do jakiej dochodzi w trakcie komunikacji pomiędzy rozmówcami. Mają one duże znaczenie nie tylko dla samego procesu skutecznego porozumiewania się uczestników rozmowy, ale również są bardzo istotne dla właściwego procesu interpretacji, zachodzących między nimi aktów komunikacji.

Słowa klucze: „komunikacja interpersonalna", „zachowania werbalne", „zachowania niewerbalne", „interpretacja", „znaczenie".

Abstract: Interpersonal communication - as a process - is an action, interaction, type of activity, exchange or transaction that occurs between the communicating persons. When we say something, it is often accompanied by various activities or non-verbal behavior. Interpersonal communication is therefore a sequence of events, a phenomenon of a fluid, interactive and dynamic nature. It is a process that cannot be broken down into verbal and non-verbal parts. It is a uniform communication structure. In the article, I present these verbal and non-verbal behaviors, which constitute the expressive and interpretative sphere of interaction that occurs during communication between interlocutors. They are of great importance not only for the process of effective communication between the participants of the conversation, but are also very important for the proper process of interpretation of the acts of communication taking place between them.

Keywords: "interpersonal communication", "verbal behavior", "non-verbal behavior", "interpretation", "meaning"

1. Wprowadzenie

W świecie ludzi komunikacja społeczna (social communication) – definiowana jest przez socjologów, jako proces ustanawiania znaczeń we wszystkich sytuacjach społecznych i jest zjawiskiem wszechobecnym. Zdaniem P. Hartley'a: *„cała społeczna interakcja polega w sposób nieunikniony na przekazywaniu informacji, a jakikolwiek proces społeczny z założenia jest procesem komunikacyjnym"* [Hartley, 2006, s. 32]. Jest więc czymś

naturalnym, głęboką ludzką osobistą potrzebą i konsekwencją ludzkiej społecznej natury – relacyjności i otwierania się na innych ludzi. Dzięki komunikacji możemy budować relacje i zawiązywać więzi z innymi ludźmi. Jest ona warunkiem niezbędnym do wystąpienia społecznych stosunków, ale również ma znaczący wpływ na ich treść i charakter. Jest koniecznym elementem interakcji zachodzących między jednostkami w społeczeństwie i powstawania różnorodnych form uspołecznienia tych interakcji. Umożliwiają one działanie jednostkom i funkcjonowanie grup, instytucji, organizacji i całości społecznych. Simmel określał je mianem ***„form uspołecznienia"*** [Simmel 1908 za: Szacki 2007, s. 450]. Interakcja i działanie stanowi więc istotę procesu komunikacji, jest nieodłącznym jej elementem. Taki rodzaj komunikacji określany jest mianem szeroko rozumianej komunikacji społecznej.

Szczególnym rodzajem komunikacji społecznej jest **komunikacja interpersonalna**. Em Griffin definiuje komunikację interpersonalną (interpersonal communication) – jako: *„proces kreowania unikatowych wspólnych znaczeń"* [Griffin, 2003, s. 537]. Jego zdaniem: *„Komunikacja interpersonalna jest dwustronnym, ciągłym procesem, w którym we współpracy z inną osobą wykorzystujemy werbalne i niewerbalne komunikaty, aby tworzyć i modyfikować obrazy powstałe w umysłach współuczestników procesu. Komunikacja między dwiema stronami zaczyna się wtedy, gdy powstałe obrazy przynajmniej częściowo się pokrywają"* [Griffin, 2003, s. 74].

Inni badacze zwracają uwagę, że komunikacja interpersonalna jest swoistym rodzajem relacji dwóch osób, które chcą przekazać sobie jakieś informacje. Rozmowa jest najważniejszą formą komunikacji interpersonalnej. Tak rozumiana komunikacja interpersonalna, to nie tylko słowa, ale również sposób ich wymawiania, ton głosu, przerwy w wypowiedziach, milczenie, gesty, pozycja ciała, postawa, sposób w jaki słuchamy, stopień ujawniania informacji o sobie oraz dystans, jaki zachowujemy wobec partnerów komunikacji i inne subtelne doznania międzyludzkie, których wzajemnie sobie dostarczamy. W kontakcie bezpośrednim, tak rozumiana komunikacja, odbywa się przez kanały: wzrokowy, słuchowy, dotykowy i zapachowy. Informacje docierające do uczestników interakcji z tych wszystkich źródeł są na ogół bogate i ułatwiają rozmowę. Poza informacjami werbalnymi, do rozmówców docierają informacje niewerbalne, do których należą między innymi: gestykulacja, spojrzenie, intonacja, wygląd zewnętrzny, czy dystans fizyczny [Nęcki 1995; Sobkowiak 1998; Leary 1999]. Dzięki tym sygnałom łatwiej jest zrozumieć emocjonalne zabarwienie i treść wypowiedzi.

Barbara Harwas-Napierała [2006, s. 14] podkreśla natomiast, wysoki stopień złożoności procesu takiej komunikacji. Dokonuje się on zarówno na poziomie przekazu werbalnego, jak i niewerbalnego i obejmuje wyraz intencjonalnego przekazu konkretnych informacji, emocji, jak również ustosunkowania między nadawcą i odbiorcą. W trakcie rozmowy - informacje są nadawane przez jedną i tą samą osobę na różnych kanałach. Mogą ze sobą współgrać (być spójne) i w ten sposób potwierdzać intencje nadawcy oraz być prawidłowo odebrane przez odbiorcę. Bywają również sytuacje, w których przekazy są sprzeczne ze sobą - niespójne (na przykład w sytuacji próby zamaskowania kłamstwa). W razie odebranej niezgodności treści słownej - na przykład z tonem głosu lub mimiką twarzy - odbiorca musi podjąć decyzję, które z nadesłanych mu informacji są nieprawdziwe i co jest powodem tej niezgodności.

W celu ustalenia złożonej relacji, jaka zachodzi między mówieniem czyli ***„komunikacją werbalną”*** (za pomocą słów), a ***„komunikacją niewerbalną”*** (porozumiewaniem się za pomocą środków niejęzykowych) - jako sposobami komunikowania się między osobami - należy odwołać się zarówno do definicji komunikacji interpersonalnej, sposobu rozumienia tego zjawiska, jak i cech charakterystycznych obu rodzajów komunikacji.

2. Interakcyjny i transakcyjny charakter komunikacji interpersonalnej

Interakcyjny i transakcyjny charakter komunikacji interpersonalnej polega na wzajemnym oddziaływaniu jej uczestników, czyli na obustronnym wpływaniu na siebie poprzez zachowania werbalne i niewerbalne. Jednocześnie, działania osób w trakcie konwersacji podlegają ciągłej reinterpretacji i zwrotnej reprodukcji w trakcie dialogu. Należy tu również podkreślić nieustanną zmienność procesu każdej sytuacji komunikacyjnej, jak również możliwość wyboru jawnych i ukrytych sposobów komunikujących się, co do tego, w jakim zakresie ujawnić siebie partnerowi, jakiego języka i sposobu komunikacji używać oraz na jakie elementy rozmowy zwracać szczególną uwagę. Jest to proces, który kształtuje i wpływa na osoby komunikujące się, tworzy ich wzajemne relacje. Analiza tego procesu jest możliwa dzięki jego wnikliwej obserwacji, próbie wyodrębnienia i uchwycenia różnych ulotnych szczegółów, mogących mieć wpływ na zrozumienie i interpretację badanego zjawiska. Zarówno mówienie, jak i słuchanie, to dwie celowe aktywności w trakcie rozmowy, które w istotny sposób wpływają na przebieg rozmowy (jej dynamikę, interakcję), jak i stopień zrozumienia przekazu. Komunikacja jest więc dynamicznym zwrotnym procesem, w którym odpowiedzialność za wymianę znaczeń ponoszą w równym stopniu współrozmówcy. Ich reakcje w trakcie sytuacji komunikacyjnej, są wyrazem zrozumienia zarówno padających słów, jak i zachowań niewerbalnych, związanych z kontekstem rozmowy.

Porozumiewanie się w trakcie rozmowy - jako proces - jest rodzajem interakcji, działania. Kiedy coś mówimy – to często towarzyszą temu różne czynności lub zachowania niewerbalne. Akt komunikacji – polegający na tym, że komunikujący się partnerzy oddają się na przykład: powitaniom, pożegnaniom, obietnicom, groźbom, komplementom, propozycjom, rozkazom, prośbom i innym sytuacjom komunikacyjnym – jest nie tylko aktem konwersacyjnym. Wypowiadanym w trakcie rozmowy słowom, towarzyszą pewne oczekiwane wzorce zachowań, które są również modyfikowane w trakcie interakcji i transakcji znaczeń wymienianych przez współrozmówców. Dzieje się tak dlatego, ponieważ autodefinicje partnerów (znaczenia – jakie nadają oni swoim słowom czy zachowaniom), zmieniają się w trakcie konwersacji. Świadczy to o interakcyjnym i transakcyjnym charakterze tego zjawiska. Do komunikacji może dochodzić dzięki licznym skomplikowanym składowym procesom – takim jak, procesy poznawcze, postrzeganie, przetwarzanie i interpretowanie bodźców i informacji, które do nas docierają. Na bazie tych procesów możliwe jest poddawanie refleksji, interpretowanie, wymiana i uzgadnianie znaczeń, jakie w trakcie komunikacji z innymi osobami, przypisujemy ujawnianym przez nas i innych – postawom, opiniom, uczuciom. Te z kolei determinują kolejne postawy rozmówców, wpływają na ich wzajemny sposób postrzegania, postrzeganie siebie samych, na podejmowane przez nich zachowania i działania, a nawet zmieniają ich tożsamości.

Komunikacja interpersonalna jest zatem pewnym ciągiem wydarzeń, zjawiskiem o płynnym, interakcyjnym i dynamicznym charakterze. Jest procesem, którego nie można podzielić na część werbalną i niewerbalną. Stanowi on jednolity konstrukt komunikacyjny. Słów nie da się w tym zjawisku oddzielić od innego rodzaju dźwięków, jak na przykład: westchnień, zachowań niewerbalnych, ruchów i dotknięć innej osoby. W tracie aktu komunikacji, jego uczestnicy - w sytuacji bezpośredniego kontaktu - obserwują się wzajemnie w trakcie porozumiewania, interpretują to, co mówią (słuchając się), a jednocześnie gestykulują, poruszają się, kiwają głowami i mówią (wypowiadając się). Komunikowanie się za pośrednictwem mowy, jest skomplikowanym fizjologicznie procesem, w który zaangażowane są wszystkie nasze zmysły: układ nerwowy, mózg, struny głosowe, gardło, płuca i inne części jamy ustnej oraz całe ciało. W trakcie mowy posługujemy się słowami - jako bardziej świadomym niż inne formy komunikacyjne - narzędziem kontaktu. Zachowania niewerbalne – jako mniej świadome - stanowią kontekst zachowań werbalnych. Wpływają na sposób, w jaki interpretujemy słowa mówione lub pisane. Podobnie, zachowania niewerbalne, takie jak: gesty, mimika, ruchy oczu, uśmiechy czy też parajęzyk (np. ton głosu, tempo, pauzy, głośność, wysokość, milczenie) – pojawiają się i są interpretowane w kontekście zachowań werbalnych. Wzbogacają przekaz słowny o ekspresję i ujawniają ładunek emocjonalny. Niewerbalne i werbalne cechy komunikacji są wzajemnie od siebie zależne, uzupełniają się i na siebie oddziałują. Treści semantycznej (słów, które wypowiadamy w określonym znaczeniu – czyli tego, co słowa mówią – (stwierdzeń, wypowiedzi, przekazów, fragmentów rozmów) nie da się oddzielić od sposobu jej wyrażania – czyli formy. Analitycy konwersacji [Nofsinger, 1991; Stewart, 1997] podkreślają, że na mowę składają się oprócz treści semantycznej, przewidywalne wzorce, reguły czy sekwencje wypowiedzi przyległych, tworzące określoną strukturę wypowiedzi. Przyznają jednak, że choć sami w badaniach ustalają wzorce, czy sekwencje pojawiające się w ramach współpracy i wzajemności rozmówców w konwersacjach, to na nie składa się jeszcze coś więcej. Ponadto, oczekiwane wzorce w trakcie konwersacji mogą podlegać improwizacjom i modyfikacjom [Stewart, 2014].

Komunikowanie się jest rodzajem aktywności, czymś zdeterminowanym przez wybory osób komunikujących się. To aktorzy aktów komunikacji decydują o wyborze słów, którymi opisują i wyrażają swoje myśli i uczucia. Jednocześnie, jest to nie tylko **rodzaj aktywności – działania** - zachodzącego pomiędzy osobami, ale **rodzaj transakcji – sprzężenia zwrotnego**. **Słowa realizują działania.** Dotyk, ton głosu, słowa, których używamy, słuchanie interpretacyjne, otwieranie się na drugą osobę, ujawnianie się, czy też milczenie w trakcie komunikacji – nabierają znaczenia w kontekście relacji z drugą osobą i jej reakcjami. Co więcej, wywołują różnego rodzaju reakcje i działania. Słowa, których używają ludzie, wpływają na ich zdrowie, stosunki emocjonalne i jakość ich współdziałania.

Według Theodore G. Grove [1991] - podczas interakcji w trakcie rozmowy, zachowania werbalne i niewerbalne występują łącznie i wpływają na siebie nawzajem. Zarówno zachowania werbalne, jak i niewerbalne są wytwarzane równolegle, jako części składowe większego i całościowego wzoru zachowania uczestników komunikacji. Ponadto, elementy zachowań werbalnych oraz zachowań niewerbalnych, stanowią ekspresyjną i interpretacyjną sferę interakcji rozmówców. Należy zaznaczyć, że choć kody werbalne pod

wieloma względami różnią się od kodów niewerbalnych, to jedne i drugie mają istotny udział w przebiegu: rozmowy, epizodów interakcji i w definicji relacji.

Podsumowując, można powiedzieć, że komunikacja jest „ekspresyjna", czyli jest sposobem wydobywania, wyrażania i przekazywania wewnętrznych myśli i uczuć. Jest również „instrumentalna", ponieważ służy realizowaniu jakiegoś celu, osiąganiu jakiegoś efektu (np. poszukiwaniu, uzgadnianiu lub przekazywaniu znaczeń, oddziaływaniu czy budowaniu relacji). Jest też rodzajem wymiany, transakcji. Jest procesem, który wpływa na to, kim są komunikujące się osoby, zmienia ich tożsamości. To, w jaki sposób się komunikują, jakich słów używają, w jaki sposób mówią, słuchają innych, może mieć wpływ na to, kim się stają i jacy są. Jest oddziaływaniem, które ma wpływ na jakość życia komunikujących się.

3. Rodzaje komunikacji - klasyfikacje (komunikacja werbalna i komunikacja niewerbalna)

W literaturze można spotkać różne klasyfikacje rodzajów komunikacji. B.L.J. Kaczmarek [2005, s. 28-37] wymienia jako dwa jej podstawowe rodzaje: **komunikację językową i niejęzykową**. **Komunikację językową** dzieli na: ***ustną, pisemną*** **i** ***sygnalizacyjną***. **Komunikację niejęzykową** również dzieli na trzy typy: ***parajęzykową, pozajęzykową*** **i** ***tło***.

Inny przykład klasyfikacji zamieszczają badacze komunikacji John Stewart i Carole Logan [1993] - dzielą komunikację na dwa rodzaje: **język werbalny** - składający się z dwóch typów komunikacji: ***oralny-werbalny*** (język mówiony) i ***oralny-niewerbalny*** (język pisany) oraz **niewerbalny** - składający się z języków: ***oralny-niewerbalny*** (parajęzyk) i ***nieoralny-niewerbalny*** (mowa ciała). Autorzy wyjaśniają: „Oralne oznacza „ustne", a więc odnosi się nie tylko do słów mówionych, lecz również do intonacji czy nerwowego kaszlu jako „oralnych" sposobów komunikowania się. Określenie „werbalne" pochodzi od łacińskiego słowa ***verbum***, zarówno słowa mówione, jak i pisane są formami komunikacji werbalnej. Język jest terminem ogólnym, używanym zazwyczaj w odniesieniu do werbalnych składników komunikacji. Jednakże ważne jest, by zdawać sobie sprawę, że może on odnosić się zarówno do znaków werbalnych, jak i niewerbalnych" [Stewart, 2014, s. 80].

Bardziej powszechny przykład klasyfikacji stanowi podział na ***komunikację werbalną*** (ustną i pisaną) i ***niewerbalną*** (niejęzykową). Jak zauważa Beata Kozyra [2008], oba te rodzaje są bardzo istotne dla procesu komunikacji. Inni badacze podkreślają natomiast, że w badaniach nad komunikacją interpersonalną nie sposób oddzielać od siebie stronę werbalną i niewerbalną, a komunikacja językowa i niejęzykowa stanowią nierozłączny strumień przekazu i interpretacji znaków [Knapp, 2000; Orzechowski, 2007]. Komunikacja językowa – czyli werbalna (zarówno ustna, jak i pisemna) – stanowi główny kanał przepływu informacji. Jednakże, chociaż stanowi ona podstawę porozumiewania się między ludźmi, to wypowiedziane słowa nie wyczerpują treści i nie przekazują kontekstu. Uzupełnia tę rolę komunikacja niejęzykowa - niewerbalna. Jest ona bogatym źródłem informacji o ludziach, którzy się komunikują. Niewerbalne sygnały pomagają ustalić relacje międzyludzkie poprzez wyrażanie emocji, manifestowanie postawy, pokazywanie cech osobowości. O wadze i znaczeniu ekspresji niewerbalnej świadczyć może fakt, iż w większym stopniu ufamy

(chociaż często nieświadomie, podprogowo) treści przekazu niewerbalnego niż tego wyrażanego słowami [Kozyra, 2008, s. 38].

4. Podstawowe funkcje i właściwości komunikacji werbalnej

Jeśli rozpatrujemy język jako system znaków, który posiada jego wymiary semiotyczne i podlega regułom fonetycznym, to należy wymienić takie jego funkcje, jak: **semantyczna, syntaktyczna i pragmatyczna.** Stanowią one głównie przedmiot zainteresowania w lingwistyce i językoznawstwie strukturalnym. Jak zauważa Krzysztof Niewiadomski, słowo odnosi się bowiem do trzech przedmiotów: do języka, w którym jego miejsce określa syntaktyka, po drugie do znaczenia, którym to stosunkiem zajmuje się semantyka (stosunek semantyczny), oraz do ludzi (słowo jest wypowiedziane przez kogoś do kogoś). To ostatnie odniesienie można nazywać wymiarem pragmatycznym [Niewiadomski, 2013, s. 90]. Autor wymienia również **dwie funkcje semantyczne:** ***funkcję obiektywną i subiektywną***. Pierwsza oznacza pewną treść, druga natomiast wyraża coś subiektywnego (treść emocjonalną) - na przykład osobisty stan człowieka. Czynniki subiektywne mogą obejmować: myśli, uczucia, tendencje woli itp. [Niewiadomski, 2013, s. 90].

We współczesnej filozofii, Ferber [2008, s. 26] wymienia jako główne funkcje języka: **zadania społeczne** (koordynacja w grupie), **psychologiczne** (organizowanie form życia umysłowego) i **regulacyjne** (wpływ na innych), **funkcję opisową** (opis przedmiotu), **ekspresywną i kierującą działaniem**.

Ze względu na składowe aktu komunikacji (nadawca, odbiorca, kontekst, kontakt, kod, komunikat), Niewiadomski wymienia: **funkcję emotywną** (inaczej ***ekspresywną***, wyrażającą nadawcę), **konatywną** (***impresywną***, polegającą na wywołaniu przeżyć u odbiorcy), **referencyjną** czyli ***symboliczną*** (związaną z kontekstem komunikowania, przedstawiającą fakty, informacje), **metajęzykową** (odnoszącą się do kodu, mówienie o języku. Pozostałe funkcje to **fatyczna** (powiązana z kontaktem komunikacyjnym, formami jego nawiązywania i utrzymania) oraz **poetycka** (nastawiona na sam komunikat, skupienie się na atrakcyjności estetycznej [Niewiadomski, 2013, s. 90]. Jako dodatkowe – nie wymieniane funkcje – M. Krąpiec [2004, s. 337] wyróżnia: **deklaratywną** (komunikaty), **promotywną** (nakłanianie) i performatywną, która umożliwia językowi przekształcanie rzeczywistości.

Przedstawiciele nauk społecznych: Ronald B. Adler, Lawrence B. Rosenfeld, Russell F. Proctor II [2014, s. 107-114], podkreślają natomiast wagę komunikacji, jako warunkującej rozwój cywilizacji i osobowości. Uznają język jako narzędzie, przy pomocy którego człowiek kształtuje swoje myśli, uczucia, aspiracje, wolę, działanie, wpływa na ludzi i tworzy społeczność. Przypisują mu funkcje wyznaczania i definiowania, oceniania, prezentowania, dyskutowania, dzielenia się. Zauważają oni, że język poddaje otoczenie analizie, poprawia współdziałanie, pozwala na redukcję niepewności, organizuje interakcję i inne zachowania. Ma za zadanie koordynację działań, planowanie czynności odległych, przyszłych. Dzięki językowi możliwe jest funkcjonowanie w społeczeństwie. Pełnienie odpowiednich ról wymaga znajomości kodów językowych w danej grupie, etykiet językowych, dostosowania się do sytuacji komunikacyjnej. Adaptuje się własny styl mówienia, aby zaznaczyć swoją afiliację do grupy lub osoby znaczącej (proces konwergencji).

Jak podkreślają T. Rzepa i St. Frydrychowicz [1988], ze względu na **dwie funkcje** – **poznawczą i komunikacyjną** - język jest traktowany jako podstawowe narzędzie orientacji

w otoczeniu oraz interpretacji rzeczywistości. Wyróżnia człowieka spośród wszystkich istot żywych, umożliwiając mu poznawanie świata poprzez wchodzenie „w świat rozmowy", czyli „w świat społecznych znaczeń", na drodze socjalizacji języka. Za jego pomocą można zdefiniować (deskrypcja) każdą sytuację i wyrazić swój do niej stosunek (ewaluacja). Dzięki funkcji poznawczej jest środkiem myślenia (poznania) i podstawą ludzkiej świadomości. Konsoliduje społeczności, wzmacnia więzi i solidaryzuje grupy. Jest środkiem wyrażania siebie i postrzeganego świata. Jest narzędziem umożliwiającym abstrahowanie – oderwanie się od sytuacji, ze względu na kategorię czasu i przestrzeni, jak również zewnętrznym wskaźnikiem rozumienia [Rzepa i Frydrychowicz, 1988, s. 19]. Autorzy wymieniają pewne zalety języka – jako substancji fonicznej (sygnałów głosowych), które ich zdaniem determinują jej nadrzędność w stosunku do innych sygnałów używanych w komunikacji (dotyczy sygnałów niewerbalnych). Podkreślają, że dźwięki można nadawać nocą i nie są one zatrzymywane przez przeszkody. W odróżnieniu od sygnałów wzrokowych, można je przekazywać jednocześnie dużej liczbie osób, jak również ich wytwarzanie nie koliduje z równoczesnym wykonywaniem innych czynności - w odróżnieniu od gestów [Rzepa i Frydrychowicz, 1988, s. 14]. Są zatem zdania, że komunikacja niewerbalna pełni raczej rolę zastępującą lub uzupełniającą w stosunku do języka fonicznego. Cechuje ją bowiem większa okazjonalność i konwencjonalność społeczno-kulturowa, co powoduje, że jej znaczenie i reguły interpretacji są często trudne do uświadomienia. Zdaniem badaczy, nie jesteśmy w stanie przy pomocy samych tylko gestów wyrazić wszystkich naszych ocen, myśli, barw, czy też stanów emocjonalnych [Rzepa i Frydrychowicz, 1988, s. 15]. Z drugiej strony – K. Ajdukiewicz - podkreśla również niejednoznaczność języka fonicznego: *„to, co potrafimy zakomunikować za pomocą znaków języka o przedmiotach czy zdarzeniach, jest zawsze tylko abstrakcją, którą słuchacz może na własną odpowiedzialność wypełnić konkretną treścią, niekoniecznie pokrywającą się z tą, jaką pragnęliśmy mu za pomocą naszych słów opisać. To, co z naszej wiedzy o przedmiotach potrafimy oddać w słowach, nie zastąpi bezpośredniego z nimi obcowania […] przez ich spostrzeżenie […] lub ich przeżycie […].* [Ajdukiewicz, 1983, s. 73]. Można pokusić się tu o pewną kwintesencję, że mimo całego bogactwa form – zarówno tych językowych, jak i pozajęzykowych – język ludzki jest zbyt ubogi, by człowiek mógł do końca wypowiedzieć siebie, opisać otaczającą go rzeczywistość i oddać niuanse przeżywanych przez siebie uczuć.

5. Komunikacja niewerbalna i jej właściwości

Jak zauważają badacze komunikacji, porozumiewanie się pozasłowne, często określane jako „zachowania niewerbalne" lub „mowa ciała", to sposób przekazywania informacji taki sam, jak słowo mówione, tyle, że z użyciem min, gestów, dotyku, ruchów ciała (kinezy), postawy, przystrajania ciała (ubrania, biżuteria, fryzura, tatuaże itp.), a także tonu, barwy i natężenia (nie zaś samej treści wypowiedzi). Zachowania niewerbalne stanowią około 60-65 procent komunikacji interpersonalnej, a podczas uprawiania seksu mogą dochodzić nawet do 100 procent, będąc jedyną w tym czasie formą porozumiewania się partnerów [Burgoon, 1994, s. 229-283]. Monika Maj-Osytek natomiast uważa, że termin „mowa ciała" traktować należy jako ważny składnik komunikacji niewerbalnej, ale nie jej substytut. Mowa ciała kojarzy się w dużej mierze z pozycją ciała, mimiką, gestami ale nie dotyczy wszystkich przekazów niewerbalnych. Jej zdaniem, komunikacja niewerbalna to nie tylko same gesty,

mimika i pozycje ciała. To również sposób mówienia, autoprezentacja i wizerunek, budowa ciała i przekazywane przez nie sygnały, a także to, co człowieka otacza i wpływa na postrzeganie osoby przez innych. W komunikacji niewerbalnej ważne są ton wypowiedzi, ubiór i przestrzeń, jaką rozmówca zajmuje. Komunikacja niewerbalna jest więc tym wszystkim, co ludzie przekazują za pomocą sygnałów wysyłanych do innego rozmówcy, bez użycia mowy, czyli komunikacji werbalnej. Ze znaków niewerbalnych wnioskujemy o wrażliwości danej osoby i o równowadze sił (lub jej braku) między nią a nami. Znaki niewerbalne pozwalają nam również wejrzeć w uczucia drugiej osoby [Maj-Osytek, 2014, s. 10-11]. Zdaniem Joe Navarro, komunikacja pozasłowna może ujawniać prawdziwe myśli, odczucia i intencje człowieka. Dlatego też tego typu zachowania nazywamy niekiedy „przekazami" (przekazują nam one informacje na temat prawdziwego stanu umysłu danej osoby). A jako że, ludzie nie zawsze są świadomi tego, że porozumiewają się niewerbalnie, mowa ciała odznacza się często większą szczerością niż wypowiedzi słowne, które są świadomie formułowane po to, by mówiący mógł osiągnąć swoje cele [Navarro, Karlins, 2008, s. 2]. Badacze uważają, że podstawą w prawidłowym analizowaniu oraz zrozumieniu komunikacji niewerbalnej jest właśnie wypowiedź drugiego człowieka. Jeśli zdarza się, że ktoś bez użycia słów wyraża swoje emocje, odczucia, to nawet w takim wypadku należy pamiętać, by wziąć pod uwagę inne sygnały komunikacji niewerbalnej, które wpływają na zachowanie człowieka [Navarro i Karlins, 2008]. Maj-Osytek podkreśla, że sam gest bez zdania nic nie znaczy, chyba że dodamy do niego odpowiednią mimikę. Zdaniem badaczki bardzo ważne jest, aby zawsze brać pod uwagę słowa, które padają podczas gestu. Dzięki temu łatwiej zrozumieć, o co może chodzić w danej sytuacji. Wypowiadane słowo jest najczęściej wzmacniane za pomocą mowy ciała albo świadomie lub nieświadomie ujawnia inne, dodatkowe odczucia. Jeśli ktoś mówi prawdę, to zazwyczaj gesty ładnie harmonizują z wypowiadanymi zdaniami. Jeśli komunikaty werbalny i niewerbalny przeczą sobie, należy zaufać mowie ciała. Jeśli rozmówca doda słowo, nada kontekst swojej wypowiedzi, dzięki czemu odbiorca będzie mógł całościowo ocenić odebrany komunikat [Maj-Osytek, 2014, s. 14-15].

6. Rodzaje zachowań niewerbalnych

Zachowania niewerbalne podobnie jak wymiar zachowań werbalnych stanowią istotny element interakcji w trakcie komunikacji interpersonalnej. Zachowania niewerbalne w interakcji dzielimy na: ***wokalikę*** i ***kinezykę***. Istotne znaczenie, choć pośredni związek z interakcją, mają również takie kategorie niewerbalne, jak: ***wygląd fizyczny*** (przedmiotowość osoby – person object), ***sposób wykorzystania czasu*** – chronemika oraz ***obiekty fizyczne*** i ***ich uporządkowanie***. Do najważniejszych czynników komunikacji pozajęzykowej badacze zaliczają takie, jak: ***wokalika*** – która obejmuje dźwięk ludzkiego głosu w czasie wypowiedzi i inne nielingwistyczne wokalizacje np. ziewnięcia, odchrząknięcia i pauzy znaczące [Traeger, 1958]. Stewart wymienia za Grove czynniki wokaliczne, takie jak: barwa głosu, tempo mowy, wysokość, głośność, czas trwania wypowiadania głosek, czas latencji odpowiedzi, wahanie, dialekty, regionalizmy i inne, które składają się na modulację; ***kinezyka*** [Birdwhistell, 1955; 1970] – odnosi się do szerokiego wachlarza zachowań opartych na ruchu. Składają się na nie ***zachowania posturalno-gestowe, mimika, spojrzenia, proksemika i haptyka.*** Stewart [2014] wymienia ***zachowania posturalno-gestowe,*** które obejmują:

pozycję i ruchy głowy, kończyn, dłoni, torsu, bioder, ogólną postawę ciała, oraz zmiany skierowania głowy i ramion względem partnera komunikacji. ***Mimika*** obejmuje wszystkie rodzaje wyrazu twarzy, zarówno wyraźne, jak i subtelne, które wytwarzamy manipulując mięśniami twarzy (ekspresją twarzy) w czasie interakcji. ***Spojrzenie***, to sposób, w jaki posługujemy się oczami w trakcie konwersacji (na przykład: w którą stronę patrzymy, jak często nawiązujemy kontakt wzrokowy, czy z rozmówcą patrzymy na siebie wzajemnie, czas trwania spojrzenia, jak również - warunki, towarzyszące zmianom w spojrzeniu. Potwierdzają to badania nad spojrzeniami w interakcjach w sytuacji konwersacji [Argyle, Cook, 1976; Capela, 1981]. ***Proksemika*** – to posługiwanie się przez rozmówców przestrzenią i dystansem fizycznym. Badania [Burgoon, Jones, 1976; Patterson, 1968] potwierdziły, że zróżnicowanie dystansu między ludźmi jest funkcją ich poziomu zaangażowania w konwersację, relacji i innych czynników sytuacyjnych. ***Haptyka*** - dotyczy zachowań dotykowych – które odpowiadają specyficznym kontekstom i przekazywaniu interakcji (np. podtrzymywaniu na duchu, uznaniu, uczuciom, żartobliwej agresji, zgodzie, zwracaniu uwagi, zapowiadaniu odpowiedzi, powitaniom, pożegnaniom i in. [Jones, Yarbrough 1985] [za: Stewart, 2014, s. 122-123].

7. Funkcje ekspresyjne zachowań niewerbalnych

Badacze zauważają, że w pewnych sytuacjach, w których systemy komunikacji niewerbalnej służą ważnym funkcjom, nie występuje komunikacja werbalna. Uważają również, że występują pewne sytuacje, w których systemy komunikacji niewerbalnej pełnią dominującą pierwszoplanową rolę w stosunku do komunikacji werbalnej, jako drugoplanowej. Podkreślają jednak, że komunikacja niewerbalna rzadko występuje bez komunikacji werbalnej, a główne systemy komunikacji niewerbalnej oddziałują z systemem komunikacji werbalnej, przesądzając o rodzaju intensywności komunikowanych znaczeń.

Wielu autorów jest zgodnych co do tego, że to właśnie czynniki niewerbalne, a nie werbalne determinują znaczenie w kontekście interpersonalnym. D.G. Leathers podaje za Birdwhistell [1970, s. 158] który twierdził, że prawdopodobnie nie więcej niż 30-50 % społecznego znaczenia rozmowy lub interakcji jest przekazywane słowami. Mehrabian [1968a] – natomiast, że: 93% całego wpływu przekazu jest efektem czynników niewerbalnych. Natomiast zdaniem Philpotta [1983]: około dwie trzecie komunikowanego znaczenia może zostać przypisane przekazom niewerbalnym. Twierdzi on również, że uczucia i emocje są przekazywane dokładniej przez niewerbalne niż werbalne środki przekazu [Leathers, 2009, s. 20-21].

Sygnały niewerbalne pełnią w ogólnym procesie komunikowania się bardzo ważne funkcje. Jak wskazuje Leathers za innymi badaczami [Burgoon, 1985; Harper, Wiens i Matarazzo, 1978; Patterson, 1994] są one nie tylko istotnymi czynnikami, które determinują percepcję interpersonalną, ale mają także zasadniczy wpływ na relacje interpersonalne. Często wzmacniają lub uzupełniają informacje niesione przez słowo mówione. Same z siebie dostarczają natomiast specyficznych rodzajów informacji, których nie można uzyskać werbalnie [Leathers, 2009, s. 34]. Badacz, wymienia sześć głównych funkcji komunikacyjnych sygnałów niewerbalnych (zaznaczając, że nie wykluczają się one wzajemnie), takich jak: a) przekazywanie informacji, b) regulowanie interakcji, c) wyrażanie

emocji, d) tworzenie metakomunikacji, e) kontrolowanie sytuacji społecznych, f) kształtowanie i kierowanie wrażeniami [Leathers, 2009, s. 35].

Funkcja ***informacyjna*** jest najbardziej podstawową, ponieważ stanowi ona źródło informacji zarówno dla osoby kodującej, jak i dekodującej. Ponadto, osoba kodująca często nie zdaje sobie świadomości ze swoich własnych zachowań. Mimowolnie komunikuje różne treści na temat swojej własnej tożsamości społecznej, postaw i skłonności do różnych zachowań. Leathers dalej wskazuje, że: *„Zachowania niewerbalne jednostek ujawniają nie tylko, co ludzie odczuwają w stosunku do samych siebie, ale też co odczuwają wobec osób, z którymi się komunikują."* [Leathers, 2009, s. 35]. Nazywa tę specyfikę komunikacji samoupewnianiem się i reaktywnościami jednostki – niezbędnymi dla skutecznej komunikacji. Zdaniem autora osoba dekodująca uzyskuje najcenniejsze informacje wówczas, gdy sygnały niewerbalne osoby kodującej nie są przez nią świadomie kontrolowane i monitorowane. Uważa również, że świadoma kontrola i monitorowanie sygnałów niewerbalnych jest formą kształtowania i kierowania wrażeniem – czyli dostarczania tylko określonych rodzajów informacji, służących określonym celom komunikacyjnym.

Funkcja ***regulowania interakcji*** ma znaczący wpływ na rozwój relacji interpersonalnych i jak określa ją autor jest związana z decydowaniem o przebiegu i formie interakcji (na przykład o tym, kogo dopuścić do głosu i ile czasu przeznaczyć na jego wypowiedź) [Leathers, 2009, s. 35].

Trzecia funkcja sygnałów niewerbalnych polega na ***wyrażaniu emocji,*** bo sama komunikacja niewerbalna - jak twierdzi Leathers – jest głównym środkiem ekspresji emocji. Jego zdaniem skuteczna komunikacja wymaga wrażliwego odczytywania i reagowania na uczucia, nastroje czy emocje tych, z którymi się komunikujemy. Sygnały niewerbalne stanowią źródło najbardziej szczegółowych i precyzyjnych danych na temat emocji komunikujących się osób. Badacz podkreśla również, że część z tych informacji może okazać się fałszywa, gdyż niektóre rodzaje sygnałów niewerbalnych mogą być świadomie kontrolowane w celu wprowadzenia w błąd [Leathers, 2009, s. 36].

Czwartą – jak twierdzi, bardzo szczególną funkcją pełnioną przez sygnały niewerbalne jest ***metakomunikacja***. Metaprzekazy w formie sygnałów niewerbalnych pomagają komunikującemu ocenić zamiar i motywację nadawcy komunikatu, a także określić dokładne znaczenie(a) przekazów werbalnych. Burgoon (1980) definiuje metakomunikację, jako wykorzystanie niewerbalnych przekazów do określania, dopełniania, zaprzeczania lub poszerzania przekazów werbalnych lub innych komunikatów niewerbalnych. Ta funkcja jest niezbędna szczególnie do odszyfrowywania niezgodnych znaczeń.

Piątą funkcją sygnałów niewerbalnych - wymienianą przez Leathers - jest ***kontrola społeczna***. Jest to najważniejsza z funkcji i jest związana z różnorodnością znaczących społecznie kontekstów komunikacyjnych w życiu społecznym. Dzięki niej można wpływać lub zmieniać zachowania drugiej osoby. Badacze Edinger i Patterson (1983) wykazali, że funkcja ta przybiera często formę perswazji w celu uwydatnienia czyjegoś statusu, władzy i dominacji a nawet jest związana z próbami oszustwa poprzez dostarczanie wybiórczych informacji zwrotnych i wzmocnień [Leathers, 2009].

Szósta funkcja polega na ***kształtowaniu i kierowaniu wrażeniem*** i jest ona wykorzystywana przez ludzi w różnych sytuacjach życiowych. Ma na nią wpływ różnorodność ważnych społecznie komunikacyjnie kontekstów. Funkcja ta pozwala

rozmówcom kierować wrażeniami innych osób. Sygnały niewerbalne, których używają ludzie wpływają na to, jak ich postrzegają i oceniają inni [Leathers, 2009, s. 39-40].

Ze względu na funkcje, jakie pełnią podczas porozumiewania się – czyli **rodzaj znaczenia, które ma przekazywać dane zachowanie niewerbalne oraz jakie są jego skutki dla interakcji** - Ekman i Friesen [1969] wyszczególniają następujące zachowania niejęzykowe: ***emblematy, ilustratory, regulatory, wskaźniki emocji i adaptatory.***

Pierwszą kategorią zachowań niejęzykowych są ***emblematy***. Według M. Maj– Osytek: są to sygnały cielesne, które mają swoje werbalne odpowiedniki, składające się z jednego lub dwóch słów. Emblematy interpretuje się w połączeniu ze znaczeniem werbalnym. Należy pamiętać, że używając emblematów, rozmówca działa świadomie i ponosi za to odpowiedzialność. Ponadto emlematy określają znaczenie powszechne w danej kulturze [Maj-Osytek, 2014, s. 33]. Zdaniem S. Orzechowskiego przesyłają one krótką wiadomość, której zrozumienie ułatwia kontekst sytuacyjny, w jakim występują. Można więc traktować je jako równoważniki słów lub wyrażeń stosowanych pod ich nieobecność. Emblematy są wysoce niezależne od komunikatów językowych, mogą bowiem w przebiegu czasowym komunikacji przenosić znaczenia samodzielnie. Autor zauważa, że słowa tworzą pomocny kontekst służący prawidłowemu zrozumieniu komunikatu przesłanego przez emblemat [Orzechowski, 2007].

Kolejną grupą zachowań niewerbalnych są ***ilustratory***. Ilustratory służą podkreśleniu wypowiadanych słów. Ich używanie mówi o tym, jak bardzo ktoś jest zaangażowany w wypowiedź. Jeśli podczas mówienia spada liczba lub tempo ich stosowania, może to świadczyć o oszustwie lub o braku przekonania [Maj-Osytek, 2014, s. 33-34]. Badacze wyróżniają kilka ich rodzajów: „***batutowe*** – akcentujące słowa lub frazy, ***ideograficzne*** – odwzorowujące symbolicznie treść myśli, ***deiktyczne*** – wskazujące na obiekt, przestrzenne – obrazujące relacje przestrzenne pomiędzy obiektami, ***kinetograficzne*** – obrazujące czynność oraz ***piktograficzne*** – odwzorowujące kształt lub wielkość obiektu. Największą funkcją, jaką pełni ta grupa znaków, jest: **uzupełnianie, segmentowanie i akcentowanie treści wypowiedzi słownej, czasami także zastępowanie słów.** Ilustratory są ściśle powiązane z przekazem słownym i w większości przypadków bez jego obecności, będą zupełnie niezrozumiałe. W przebiegu czasowym komunikowania występują wraz ze słowami. Ich rola sprowadza się do uzupełniania wypowiedzi słownej, przez co pełny komunikat może zostać przesłany szybciej, ponieważ informację przenoszą dwa kanały jednocześnie. Gesty ilustrujące wnoszą istotny wkład w rozumienie znaczenia komunikatów słownych, dookreślając chociażby ich poprawne rozumienie, dzięki czemu efektywność komunikowania wzrasta [Markiewicz i Syroka, 2009, s. 112].

Następną grupą zachowań niejęzykowych wyróżnianych przez Ekmana i Friesena są ***regulatory***. Regulatory sterują czasem trwania wypowiedzi lub rozmowy. Do tego rodzaju sygnałów należą na przykład: niegrzeczne machnięcie ręką w trakcie konwersacji i odejście (to jasny znak, że dana osoba nie ma ochoty dalej dyskutować) lub częste zerkanie na zegarek (co ma dać drugiej osobie do zrozumienia, że czas zakończyć spotkanie) [Maj-Osytek, 2014, s. 35]. Jak z kolei podkreśla Orzechowski, treść znaków zaliczanych do regulatorów jedynie w nikłym stopniu koresponduje ze znaczeniem słów. Ta kategoria zachowań całkowicie podporządkowana jest komunikacji słownej, a użycie tych znaków w innym kontekście traci sens [Orzechowski, 2007, s. 113].

Przedostatnią grupą zachowań niejęzykowych są ***adaptatory,*** określane też mianem ***manipulatorów***. Gesty te pełnią istotną rolę w komunikacji. Maj-Osytek [2014] zalicza do tej grupy **nieświadome ruchy, wykonywane w celu przystosowania się do sytuacji**, jak: drapanie się, obejmowanie, poprawianie włosów, przebieranie palcami, bawienie się długopisem lub pocieranie dłonią o czoło lub szyję itd. Stanowią one źródło informacji na temat przygotowania danej osoby na zaistniałe okoliczności, poziomu odczuwanego przez nią lęku i pewności siebie [Maj-Osytek 2014: 35]. Orzechowski zauważa, że zachowania te pierwotnie występowały jako sposoby radzenia sobie w takich sytuacjach, jak: poprawa własnego komfortu, zaspokojenie potrzeby, zapanowanie nad emocjami, ustanowienie i utrzymanie prototypowej relacji interpersonalnej czy kształtowanie zachowań instrumentalnych, a następnie przeszły w nawyk. Gesty te wyzwalane są w sytuacjach podobnych do tej, w której zaszło ich nabycie. Dalej podkreśla, że adaptatory są czynnościami, których relacje do języka w porównaniu z opisywanymi wcześniej kategoriami są bardziej luźne. Oznacza to, że mogą występować w kontekście słowa jako reakcja na nie, ale do ich przebiegu składnik słowny w ogóle nie jest potrzebny. Bardzo często mają charakter nieświadomy i nie stanowią one treści komentarza słownego rozmówcy, który je wykonuje. Odbiorca z reguły nie zwraca na nie uwagi, ale jeśli je spostrzega, kierując się zasadami grzeczności, ignoruje je w swojej rozmowie, aby w ten sposób nie wpływać niekorzystnie na prowadzoną konwersację. Może bowiem zakłócić próby dostosowania się do sytuacji podejmowane przez jedną ze stron. Adaptatory stanowią dodatkową informację o stanach wewnętrznych komunikujących się osób [Orzechowski, 2007]. Badacze są zgodni co do tego, że manipulatory mogą oznaczać, że ktoś jest bardzo zdenerwowany albo zrelaksowany. Istnieją opinie, iż mogą pojawiać się częściej, gdy ktoś zaczyna kłamać. Z racji tego, że adaptatory da się kontrolować (można np. powstrzymać się przed włożeniem rąk do kieszeni), trudno jednoznacznie określić, czy dana osoba rzeczywiście konfabuluje. Warto jednak pamiętać, że tak jak w przypadku ilustratorów zmniejszenie natężenia tej ruchliwości może, ale nie musi wskazywać na oszustwo [Orzechowski, 2007; Maj-Osytek, 2014].

Ostatnią kategorię zachowań niejęzykowych wyróżnionych przez badaczy Ekmana i Friesena [1975] - stanowią ***wskaźniki emocji*** **(ekspresje afektu)** – przede wszystkim za pośrednictwem wyrazu twarzy . Wskaźniki emocji są powiązane z mimiką, czyli sygnalizują przeżywane emocje poprzez twarz. Zachowania te przenoszą informacje o stanach emocjonalnych. Są podobnie - jak adaptatory - wysoce niezależne od słów, choć mogą być reakcją na nie. Poza tym słowa mogą wyrażać doświadczenia emocjonalne przez ich nazywanie lub je wskazywać w inny, bardziej pośredni sposób. Komunikowanie emocji, zwłaszcza tych silnych, może odbywać się bez udziału słów, podobnie zresztą jak ich interpretacja. Co więcej słowa mogą służyć ukrywaniu emocji lub zaprzeczaniu ich istnienia. Jest to możliwe dzięki temu, iż obie informacje przekazywane są niezależnie różnymi kanałami. Wskaźniki emocji, zwłaszcza te fizjologiczne, traktować należy nie tylko jako ekspresję emocji. W wielu wypadkach są one ich integralną częścią. Suchość w ustach może komunikować lęk, jednak przede wszystkim, jest częścią reakcji alarmowej organizmu zawiadywanej przez autonomiczny układ nerwowy w momencie doświadczania stresu. Uważają, że może wyjaśniać to w dużej mierze, przyczynę dlaczego język nie przejął całkowicie funkcji komunikowania emocji [Orzechowski, 2007; Maj-Osytek, 2014].

Badacze wymieniają również ważne reguły ekspresji zachowań niewerbalnych [Grove, 1991]:

- **Intensyfikacja** – ukazanie własnego zaangażowania emocjonalnego jako większego niż w rzeczywistości (np. mimiczna ekspresja przyjemności przy powitaniu gości sugerować może regułę intensyfikacji);
- **Dezintensyfikacja** – mimiczne wyrażenie doświadczanej przez nas dezaprobaty i smutku w pewnych sytuacjach;
- **Neutralizowanie** – w pewnych sytuacjach i w pewnych rolach publicznie eksponowanych (np. w trakcie rozprawy sądowej), wypada neutralizować mimiczne ekspresje pewnych emocji;
- **Maskowanie** – pewne sytuacje wymagają tłumienia ekspresji jakiejś emocji przez maskowanie jej jakąś inną (np. maskowanie strachu gniewem).

8. Funkcje interpretacyjne zachowań niewerbalnych

Zachowania niewerbalne można analizować zarówno w kategoriach jego ekspresyjnej, jak i interpretacyjnej roli podczas interakcji w konwersacji. Takie interpretacje stanowią kluczową część procesu komunikacji interpersonalnej. Badacze podkreślają, że choć językowy aspekt wypowiedzi może dostarczać wiele precyzyjnych informacji, jeśli chodzi o funkcje interpretacyjne, to jak wynika z badań Philpott'a – interakcja werbalna była skojarzona tylko z 31% wywoływanych znaczeń, podczas gdy interakcja niewerbalna, występująca osobno lub w połączeniu z werbalną, była odpowiedzialna za pozostałe 69% [Burgoon, 1985].

Funkcje interpretacyjne odnoszą się do: reaktywności, relacji dominacji i ekspresji uczuć. ***Interpretacja reaktywności*** – odnosi się do tego, jak rozmówcy odczuwają zaangażowanie partnera interakcji – czyli do jakiego stopnia druga osoba słucha i uczestniczy w wymianie. Duże znaczenie mają tu werbalne i niewerbalne wskaźniki potwierdzenia (lub ich brak) np. parafrazy, ukierunkowane pytania, prośby o powtórzenia czegoś, niewerbalne wzmocnienia. Zachowania nazywane przekazem zwrotnym (backchanneling) [Duncan, 1975] są wskaźnikiem uważnego słuchania przez odbiorcę. Mogą obejmować takie elementy zachowań niewerbalnych, jak: potakiwanie głową, kontakt wzrokowy, oznaki wokalne, skłanianie się ku mówiącemu, przybliżanie się, sposób ułożenia barków i głowy, czy napiętą postawę ciała. Takie interpretacje reaktywności drugiej osoby mogą odnosić się nie tylko do samego słuchania, ale również są wskaźnikiem zainteresowania kontynuowaniem interakcji i chęci rozpoczęcia konwersacji. Rozmówcy wnioskują wówczas: ze spojrzeń, orientacji głowy, postawy i ruchów ciała, a także brzmienia głosu partnera.

Interpretacja relacji dominacji – informuje o rozkładzie władzy, podporządkowaniu, równorzędności lub wyższości jednego z partnerów nad drugim w rozmowie. Jest sobie przekazywana przez rozmówców za pośrednictwem oczu, postawy ciała, wykorzystania przestrzeni itp. Badacze podkreślają, że podczas mówienia rozmówcy mają skłonność spoglądać najczęściej na partnerów o pozycji umiarkowanej, nieco rzadziej o wysokiej pozycji, a najrzadziej o pozycji niskiej [Knapp, 1983; Knapp i Hall, 2000]. Ze względu na relacje dominacji, czyjeś zachowanie werbalne może być określane jako: wymagające uległości, uległe lub neutralne [Dovidio i Ellyson, 1982]. Zauważają również, że osoby, które postrzegają siebie jako posiadające niższy status lub podporządkowane

partnerowi interakcji, wykazują skłonność do utrzymywania mięśni w większym napięciu i przyjmowania postawy bardziej wyprostowanej i mniej zrelaksowanej. Rozmówcy często wywierają na sobie wrażenie władzy za pomocą spojrzenia. Wyrazem zajmowania silnej pozycji na skali władzy może być duża liczba spojrzeń w czasie mówienia i mała w czasie słuchania [Dovidio i Ellyson, 1982]. ***Interpretacja uczuć*** – opiera się w głównej mierze na obserwacji zachowań niewerbalnych, niż na tym, co osoba mówi. Oceny wyrabiane są na podstawie obserwacji mimicznej ekspresji afektu, cech postawy itp. Składają się na nie również zdaniem badaczy: reakcje na kombinacje gestów, postawy ciała, ton głosu, czy ekspresja mimiczna. Wymienione elementy dostarczają natychmiastowych wskazówek co do stanów uczuciowych partnera komunikacji i wyrabiają u rozmówców określony pogląd na jego stan emocjonalny jeszcze przed zakończeniem jego słownej wypowiedzi [Burgoon, 1985].

Funkcje interpretacyjne zachowań niewerbalnych pełnią również ***przecieki niewerbalne.*** Są to spontaniczne, pozaświadomościowe zachowania niewerbalne, które stanowią bezpośrednie źródło informacji o uczuciach, myślach i postawach drugiej osoby. Jest to istotna różnica w stosunku do interpretacji zachowań werbalnych, które zależą od świadomości drugiej osoby i jej chęci werbalnego wyrażenia swoich emocji i uczuć. Przecieki niewerbalne trafniej i szybciej przekazują informacje o zmianach uczuciowych partnerów komunikacji [Ekman, Friesen, 1969]. Zdaniem Burgoon, takie przecieki mogą wywierać silny wpływ na sposób, w jaki rozmówcy spostrzegają partnerów interakcji. Gdy występuje rozbieżność pomiędzy zachowaniem werbalnym a niewerbalnym, to rozmówcy przywiązują większą wagę do treści przekazywanych niewerbalnie [Burgoon, 1985]. Szczególnym rodzajem przecieków niewerbalnych są ***oznaki oszukiwania***. Badacze podkreślają, że kiedy obserwujemy rozbieżność między wypowiedzią a zachowaniem niewerbalnym i innymi danymi, to może to sugerować próbę aktywnego maskowania lub ukrywania czegoś przez mówiącego w toku interakcji. Wypowiedziom niezgodnym z prawdą mogą wówczas towarzyszyć takie zachowania, jak: skrócona latencja odpowiedzi na pytania, nasilone gesty-adaptatory i ruchy stóp, dłoni i nóg, zmniejszenie kontaktu wzrokowego, głowa i barki w mniejszym stopniu skierowane są w kierunku słuchacza oraz mniej występujących gestów-ilustratorów [Cody i O'Hair, 1983]. Natomiast John Hocking i Dale Leathers [1980] jako oznaki intencji oszustwa wymieniają, że ludzie oszukujący: 1) tłumią zachowania kontrolowane typowe dla kłamców, aby uniknąć sprawienia wrażenia kłamcy; 2) nasilają zachowania mniej kontrolowane, jako wskaźnik lęku podczas kłamania. Obserwują również u kłamców: wzrost nerwowości w głosie, zaburzenia płynności mowy (krótsze pauzy przed odpowiedzią i krótsze zawahania-pauzy wewnątrz odpowiedzi, krótsze odpowiedzi, większe niż normalnie usztywnienie ciała w trakcie interakcji.

9. Relacje pomiędzy trybem językowym a zachowaniami niejęzykowymi (niewerbalnymi)

Jak podkreślają badacze, relacje pomiędzy trybem niejęzykowym a trybem językowym są złożone i zmieniają się w zależności od rozpatrywanej kategorii. Kategorie takie jak: regulatory czy ilustratory, badacze traktują jako system funkcjonujący wewnątrz komunikacji międzyludzkiej [Goldin-Meadov, 2003]. Ze względu na ich ścisłe powiązanie z mową nazywają je gestami konwersacyjnymi [Burgoon i wsp., 1996]. Jeszcze inni są

zdania, że tylko w odniesieniu do tych kategorii łącznie z emblematami powinno się stosować określenie „gesty" [Goldin-Meadov, 2003]. Jak podkreśla Orzechowski, regulatory pełnią pomocniczą funkcję w organizowaniu wymiany komunikatów słownych, ilustratory natomiast biorą udział w tworzeniu ich znaczenia [Orzechowski, 2007, s. 115]. Mimo, iż używanie emblematów nie jest bezpośrednio powiązane z mową i stosowane są one w określonym kontekście słownym, to ich struktura semiotyczna przypomina strukturę pojedynczych znaków językowych. W innej relacji do zachowań językowych są takie kategorie, jak: adaptatory i wskaźniki emocji, które są w dużym stopniu od nich niezależne. Zdaniem autora, przenoszą znaczenia dotyczące emocji i innych stanów wewnętrznych, takich jak kontrola emocji. I choć użycie języka w mowie może wpływać na regulację procesów emocjonalnych oraz być sposobem ich wyrażania, związki te są daleko luźniejsze niż w przypadku ilustratorów czy regulatorów. Emocje, zwłaszcza silne, w których komponent fizjologiczny odgrywa znaczącą rolę, mogą być komunikowane bez pomocy słów, a czasem nawet wbrew nim. Dlatego też w tym znaczeniu można traktować je jako rozłączne. Podobnie rzecz ma się z adaptorami, które są czynnościami podejmowanymi jako sposoby poradzenia sobie z dyskomfortem i negatywnymi emocjami. Mogą funkcjonować one niezależnie od mowy, co potwierdza fakt, iż zaobserwowano je również u małp [Wallis, za: Kenneally 2007] [za: Orzechowski, 2007, s. 115].

10. Właściwości kodów niewerbalnych i werbalnych – różnice

Zestawienie zachowań językowych z niewerbalnymi w interakcjach, ukazuje kilka fundamentalnych właściwości funkcjonowania kodów niewerbalnych, odróżniających je od kodów werbalnych. **Po pierwsze** - w działania niewerbalne - każda ze stron konwersacji - jest zaangażowana bez przerwy, bez względu na to, czy mówi, czy słucha wypowiedzi drugiej osoby. **Po drugie** – wyłączywszy pewne aspekty nieinterakcyjne – na przykład wygląd fizyczny – zachowania niewerbalne jednostek wytwarzane są raczej bez udziału myśli i pozostają poza świadomością zachowania rozmówców, w porównaniu z bardziej świadomie wybieranymi zachowaniami werbalnymi. Rozmówcy są mniej świadomi jednych zachowań niewerbalnych, niż innych. Istnieje tendencja do większej świadomości mimiki twarzy i ruchów głowy niż tego, co dzieje się z resztą ciała (np. skłonność do „uśmiechów towarzyskich" – *social smiles*). Niższa samoświadomość odnosi się do niższych partii ciała – np. nóg, dłoni i stóp, niż dla głowy i ramion. **Trzecia różnica** polega na tym, że związek naszych słów z tym, co mają reprezentować, jest arbitralny, podczas gdy znaczenie jednostkowych zachowań niewerbalnych, z kilkoma wyjątkami (np. emblematami) nie jest do nich przypisane. Są one ikonicznymi reprezentacjami znaczeń i nie mają desygnacyjnego charakteru słów [Burgoon i Jones, 1976; Burgoon, 1985]. **Czwarta różnica** polega na tym, że znaczenia przywoływane przez słowa i wypowiedzi językowe są tylko do pewnego stopnia zależne od kontekstu, w którym się pojawiają, podczas gdy znaczenie zachowań niewerbalnych jest w wyższym stopniu funkcją wyłącznie czynników kontekstowych dlatego, ponieważ zachowania te nie mają konwencjonalnych definicji. Na przykład znaczenie zachowań dotykowych jest silnie uzależnione od kontekstu, który obejmuje: zachowania werbalne, inne zachowania niewerbalne oraz czynniki relacyjne i sytuacyjne [Jones i Yarbrough, 1985]. Z wyjątkiem emblematów – żaden drobny ruch nie ma znaczenia sam w sobie [Burgoon i Saine, 1978]. **Piąta różnica** polega na tym, że konkretne zachowania

niewerbalne, są wytwarzane zawsze jako część szerszego wzorca – wraz z innymi zachowaniami tego typu i są z nimi zintegrowane. Oznacza to, że zawsze zachowania niewerbalne są wytwarzane we współwystępujących zbiorach i skoordynowanych sekwencjach, a nie w postaci pojedynczych, wyizolowanych aktów. Natomiast słowa w wypowiedziach – choć zgodne z regułami syntaktyki – mogą być dowolnie wybierane – jako pojedyncze lub sekwencje wyrażeń werbalnych, niezależnie od innych słów – w celu uwzględnienia w wypowiedzi.

11. Podsumowanie

Omówione powyżej właściwości werbalnych i niewerbalnych składników interakcji w trakcie aktu komunikacji uświadamiają wagę, jaką należy przypisywać tak różniącym się od siebie środkom porozumiewania się. Podobnie jak przytoczeni powyżej badacze - jestem zdania - że do badania procesów komunikacji międzyludzkiej należy podchodzić kompleksowo. Oznacza to, że w analizach przekazów słownych należy uwzględniać zarówno komunikację językową (werbalną), jak i pozajęzykową (niewerbalną). Obie te formy są całkowicie współzależne i oddziałują na siebie, choć jedne nie determinują znaczenia drugich. Wychodzę również z założenia, że wszelkie wrażenia zmysłowe są jednakowo istotne dla procesu komunikacji. Wzajemnie się uzupełniają, wpływają na zachodzące w trakcie porozumiewania się procesy interakcji, powstające relacje interpersonalne między osobami w rozmowie, oraz sugerują, w jaki sposób należy rozumieć dany akt mowy. Zarówno treść, kontekst wypowiedzi, jak i sposób, w jaki ludzie się komunikują (nastrój, maniera, emocje – wyrażane zarówno poprzez formy zachowań werbalnych, jak i niewerbalnych) są istotne dla analizy i interpretacji wypowiedzi. Istotną różnicą podkreślaną przez Burgoon [1985] pomiędzy posługiwaniem się kodami werbalnymi i niewerbalnymi jest, że do znaków werbalnych częściej przywiązujemy większą wagę w przypadku znaczeń opisowych (*factual*), abstrakcyjnych i perswazyjnych, a do niewerbalnych - w przypadku znaczeń związanych ze wzajemnymi stosunkami, atrybucyjnych, emocjonalnych i związanych z postawami. Należy podkreślić, że komunikacja niewerbalna ma przede wszystkim charakter relacyjny. Podczas interakcji **zachowania niewerbalne:** ***1) są wytwarzane bez przerwy; 2) są wytwarzane względnie często poza kontrolą świadomości rozmówców; 3) mają w przeciwieństwie do zachowań werbalnych charakter niearbitralny; 4) są wytwarzane w zintegrowanych zbiorach; 5) ich znaczenie jest zdeterminowane kontekstem.*** Komunikaty niewerbalne są ważnym przekaźnikiem emocji. Nawet tych, które chcemy ukryć, których nie potrafimy wyrazić w sposób świadomy, a nawet tych, o których istnieniu sami nie wiemy. Ze względu na jej niejednoznaczność, komunikaty niewerbalne muszą być zawsze interpretowane w kontekście wypowiedzi słownych i innych zachowań niewerbalnych. Jeżeli bierze się pod uwagę pełny kontekst, w jakim pojawia się zachowanie, oraz kiedy oceny opierają się na całych zbiorach i sekwencjach zachowań niewerbalnych, to wiarygodność naszej interpretacji pojedynczych sygnałów języka ciała wzrasta.

Bibliografia:

1. Ajdukiewicz A. (1983). *Zagadnienia i kierunki filozofii*. Warszawa, s. 73.
2. Brownell J. (1986). *Building Active Listening Skills*, Copyright. Przedruk za zgodą Pearson Education, Inc. Upper Saddle River, NJ, s. 206, 229-234, 249, 250.

3. Burgoon J.K. (1985). *Nonverbal Signals,* [w:] *Handbook of Interpersonal Communication,* M.L. Knapp, G.R. Miller (red.), Beverly Hills, CA, Sage Publications.
4. Burgoon J.K., Jones S.B. (1976). *Toward a Theory of Personal Space Expectations and Their Violations.* „Human Communication Research" 2, s. 131-146.
5. Burgoon J.K., Saine T. (1978). *The Unspoken Dialogue: An Introduction to Nonverbal Communication,* Boston, Houghton Mifflin Co.
6. Cody M.J., O'Hair H.D. (1993). *Nonverbal Communication and Deception: Differences in Deception Cues Due to Gender and Communication Dominance,* „Communication Monographs, s. 176-192.
7. Dovidio J.F., Ellyson S.L. (1982). *Decoding Visual Dominance: Attributions of Power Based on Relative Percentages of Looking while Speaking and Looking while Listening,* „Social Psychology Quaterly" 45, s. 106-113.
8. Duncan S. (1975). *Interaction Units During Speaking Turns in Dyadic, Face-to-Face Conversations,* w: *Organization of Behavior in Face-to Face Interacion.* A. Kendon, R.M. Harris, M.R. Key, The Hague, Mouton.
9. Ekman P., Friesen W.V. (1969). *Nonverbal Leakage and Clues to Deception*. „Psychiatry" 32, s. 88-106.
10. Ekman P., Friesen W.V. (1971). *Constancy accross Cultures in the Face and Emotion*. „Journal of Personality and Social Psychology" 17, s. 124-129.
11. Ekman P., Friesen W.V. (1975). *Unmasking the Face*. Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall.
12. Ferber R. (2008). *Podstawowe pojęcia filozoficzne*. T. I , Kraków, s. 26.
13. Griffin E. (2003). *Podstawy komunikacji społecznej*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 74, 537.
14. Grove T.G. (1991). *Dyadic Interactions, Copyright William C. Brown Communications*. INC., Dubuque, Iowa.
15. Grzesiuk K., Trzebińska L.E. (1978). *Jak ludzie porozumiewają się między sobą*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
16. Hartley P. (2006). *Komunikowanie interpersonalne*. Wrocław: Wydawnictwo ASTRUM, s. 32.
17. Harwas-Napierała B. (2006). *Komunikacja interpersonalna w rodzinie.* Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, s. 14.
18. Kaczmarek B.L.J. (2005). *Misterne gry w komunikację.* Lublin: UMCS, s. 28-37.
19. Knapp M.L. (1983). *Dyadic Relationship Development.* [w:] *Nonverbal Interaction* (red.) J.M. WIEMANN, R.P. HARRISON, Beverly Hills, s. 187-188.
20. Knapp M.L., Hall J. (2000). *Komunikacja niewerbalna w interakcjach międzyludzkich*. Przełożyli A. i l. Śliwa. Wrocław.
21. Kozyra B. (2008). *Komunikacja bez barier*, Warszawa : MT Biznes, s. 38.
22. Krąpiec M. (2004). *Język*. [w:] Powszechna encyklopedia filozofii, t. 5, Lublin, s. 337.
23. Leary M. (1999). *Wywieranie wrażenia na innych. O sztuce autoprezentacji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
24. Leathers D.G. (2009). *Komunikacja niewerbalna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 20-21, 34, 35, 36, 39-40.

25. Maj-Osytek M. (2014). *Komunikacja niewerbalna. Autoprezentacja. Relacje. Mowa ciała.* Warszawa: Edgard, s. 10-11, 14-15, 33, 34, 35.
26. Markiewicz K., Syroka J. (2009). *Komunikowanie się w sytuacjach społecznych.* Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 112.
27. Navarro J., Karlins M. (2008). *Mowa ciała.* Przełożyła Barbara Grabska-Siwek. Warszawa: ISBN, s. 2.
28. Nęcki Z. (1995). *Negocjacje w biznesie.* Kraków: Wydawnictwo Szkoła Biznesu.
29. Niewiadomski K. (2013). *Rola komunikacji niewerbalnej w budowaniu relacji międzyosobowych.* Kraków: Wydawnictwo Serafin, s. 90.
30. Nofsinger R.E. (1991). *Everyday Conversation*, Newbury Park, CA, Sage, s. 14-18.
31. Orzechowski S. (2007). *Komunikacja niejęzykowa a wiarygodność.* Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 113, 115.
32. Ronald B. Adler, Lawrence B. Rosenfeld, Russell F. Proctor II (2014). *Relacje interpersonalne. Proces porozumiewania się.* Poznań, s. 27.
33. Rzepa T., Frydrychowicz S. (1988). *Relacje między doświadczeniem językowym a doświadczeniem indywidualnym.* Wrocław: PAN Zakład Psychologii, s. 14, 19, 20.
34. Sikorski W. (2004). *Bezsłowne komunikowanie się w psychoterapii.* Kraków, s. 23-24.
35. Sobkowiak B. (1997). *Komunikowanie społeczne*, [w:] B. Dobek-Ostrowska (red.), *Współczesne systemy komunikacji.* Wrocław: WUW.
36. Stewart J. (2014). *Mosty zamiast murów - podręcznik komunikacji interpersonalnej.* Warszawa: Wydawnictwo PWN, s. 80, 122-123.
37. Szacki J. (2007). *Historia myśli socjologicznej.* Warszawa: Wydawnictwo PWN, s. 450.

46. STRUKTURA I DZIAŁALNOŚĆ ZWIĄZKU MŁODYCH NARODOWCÓW W LATACH 1932-1937

Ewa Bałuszyńska
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
Email: ewabauszynska@gmail.com

Po rozwiązaniu Obozu Wielkiej Polski młodzi narodowcy założyli własną organizację, która miała być niezależna od starych narodowców. Nowo utworzoną organizację nazwano Związkiem Młodych Narodowców. 2 listopada 1932 roku w Toruniu utworzono pierwszą placówkę [Osiński, 2008, s. 295]. Ten okres działalności określono mianem „pierwszego" Związku Młodych Narodowców. Organizacja kładła nacisk „na pracy dla narodu i państwa polskiego by stało się ono mocne wewnętrznie i szanowane przez obcych" [Awangarda, 1932, s. 138]. Członkiem ZMN mogli zostać Polacy, katolicy, którzy ukończyli 18 lat. W skład zarządu wojewódzkiego weszli: jako przewodniczący Kazimierz Maj, Józef Balewski jako referent finansowy oraz Edward Piszcz[1] jako sekretarz [Awangarda, 1932, w. 138]. Kolejne placówki, jakie powstały, znajdowały się w województwie wielkopolskim. 15 listopada 1932 roku utworzono w Środzie, Pakości oraz Inowrocławiu. Niespełna kilka dni później powołano koło Związku Młodych Narodowców w Poznaniu, gdzie prezesem został Michał Howorka[2]. W listopadzie 1932 roku powołano nowe ogniska organizacji w: Nowym Tomyślu, Ostrowie, Wolsztynie, Stęszowie, Swarzędzu, Mogilnie, Kościanie oraz Gostyniu. Z końcem roku 1932 nowo powstała organizacja liczyła blisko 445 członków [Awangarda, 1932, w. 139].. Lata 1932-1933 dla ZMN to czas pracy nad rozszerzaniem organizacji, tworzeniem nowych kół, pozyskiwaniem nowych działaczy, a także organizowaniem obchodów tj. rocznica odsieczy wiedeńskiej, rocznicy 3 maja czy też organizowaniem walnych zebrań organizacji [Awangarda, 1933].

Wraz z całkowitym rozwiązaniem Obozu Wielkiej Polski 28 marca 1933 roku, rozpoczęła się rywalizacja między Sekcją Młodych Stronnictwa Narodowego, a Związkiem Młodych Narodowców o byłych działaczy Obozu Wielkiej Polski. Rozwiązanie organizacji wywołało kontrowersje wśród młodych. Antoni Malatyński tak to skomentował: „(...) niespodzianką był nie sam fakt rozwiązania, ale największa łatwość z jaką ten fakt został wykonany (…). Gdzie podziały się oddziały paręsettysięczne, jasne koszule gotowe do wszelkiej działalności (…). Naczelne władze Obozu Narodowego wezwały mianowicie byłych działaczy OWP do rozpoczęcia pracy w Stronnictwie Narodowym, uprawiającym zasadniczą, lecz wcale nie ryzykowną opozycję parlamentarną" [Malatyński, 1936, s. 42]. W dzielnicy Zachodniej Związek Młodych Narodowców stanowił konkurencję dla starszego

[1] Edward Piszcz - ur. 3 VIII 1908 w Pleszewie, zm. 7 VII 1942 w Poznaniu; dziennikarz oraz działacz społeczny, student prawa i ekonomii, redaktor „Słowa Pomorskiego", w 1929 wstąpił do OWP na Pomorzu, od 1932 sekretarz ZMN, po odejściu ZMN od endecji on pozostał u boku starych narodowców, jeden z twórców młodzieżówki SN na Pomorzu, z ramienia SN został radnym podczas wyborów w Gdyni.

[2] Michał Howorka - ur. 29 IX 1900 w Zielonkach, zm. 10 III 1942 w Oświęcimiu; prawnik oraz działacz społeczny, związany ze Związkiem Akademickim Młodzież Wszechpolska, działacz OWP, w 1931 został członkiem rady SN, od 1932 prezes zarządu ZMN, usunięty z tej funkcji w 1933, w roku 1934 założył partię Stronnictwo Wielkiej Polski.

obozu narodowego, pomimo że sam nie posiadał jeszcze sformułowanego programu ideowego.

Należy również podkreślić fakt iż powstanie Związku Młodych Narodowców w dzielnicach Wielkopolski i Pomorza nastąpiło tuż po tym jak władze dzielnicy odmówiły wstąpienia działaczy ZMN do Stronnictwa Narodowego. W ten sposób młodzi chcieli zaznaczyć swoją niezależność. W kwietni 1933 doszło do spotkania Z. Stahla i J. Drobnika, podczas którego Z. Stahl stwierdził, że „ stoi na stanowisku już nie tylko usamodzielnienia młodszej generacji, ale wprost walki z R. Dmowskim, i to również ideologicznie" [Kener, 2008, s. 23]. Kryzys między starymi narodowcami a Związkiem Młodych Narodowców pogłębiał się, co spowodowało przyśpieszenie decyzji o zbliżeniu do sanacji. 29 maja 1933 roku doszło pierwszego spotkania J. Drobnika z Walerym Sławkiem [Kulesza, 1985, s. 117]. Polityk przychylnie wyraził się o „nacjonalizmie ofensywnym" oraz zaznaczył, że interesuje go jedynie, by młodzi narodowcy wbrew starszemu pokoleniu poparli grupę rządzącą. Dla Sławka nie było ważne, czy Związek Młodych Narodowców utworzy własną niezależną grupę, czy też wstąpi do Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR), jedyne, co się liczyło, to ich poparcie [Kener, 2008, s. 28]. W wyniku spotkania postanowiono, że „jesienią założą nowe, niezależne od starych stronnictwo" [Awangarda Państwa Narodowego, 1939, s. 61]. 14 października pomimo kilku kwestii, które nie dawały spokoju J. Drobnikowi[3], spotkał się on po raz kolejny ze W. Sławkiem. Podczas spotkania pułkownik zaprezentował kolejne propozycje konstytucji. J. Drobnik zaznaczył Sławkowi, aby obóz rządzący nie traktował Związku Młodych Narodowców jako narzędzia do rozbicia obozu narodowego [Kener, 2008, s. 28]. Działalność Związku spotkała się z przychylną opinią Stanisława Kozickiego[4]. Polityk dostrzegał konieczność współpracy z sanacją oraz zaznaczał, że należy iść w kierunku polityki autorytarnej. Pomimo przychylnych słów Związkowi nie udało się pozyskać do swojego grona ani S. Kozieckiego, ani Karola Stojanowskiego.

Chociaż konflikty pomiędzy młodymi a starymi narodowcami nie ustępowały, to dla większości młodych działaczy autorytetem pozostawał nadal R. Dmowski, a nie Z. Stahl czy J. Drobnik. W tym też okresie w strukturach Związku Młodych Narodowców zaczął panować chaos. W takiej sytuacji młodzi zaczęli masowo przechodzić do Sekcji Młodych Stronnictwa Narodowego. Dlatego też 8 grudnia 1933 podczas zjazdu w Poznaniu podjęto decyzję o rozwiązaniu Związku Młodych Narodowców w okręgu poznańskim i ich przejściu do Sekcji Młodych Stronnictwa Narodowego [Kener, 2008, s. 25]. 14 grudnia 1933 postanowiono również o przejściu działaczy Związku do młodzieżówki Stronnictwa w okręgu pomorskim. Z końcem roku 1933 władze administracyjne zdelegalizowały „pierwszy" Związek Młodych Narodowców [Rudnicki, 1977, s. 194].

21 lutego 1934 roku młodzi narodowcy zarejestrowali w Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu „drugi" ZMN, organizacja nie zmieniła nazwy i pozostała przy starej. W swojej deklaracji pisali „ruch nasz stawia sobie za zadanie realizację młodego pokolenia polskiego, dojrzewającego już w państwie niepodległym i mającego poczucie odpowiedzialności za

[3] Drobnik dostrzegał wyraźne zagrożenie ze strony sanacji: wpływ masonerii w grupie rządzącej oraz nominacja Janusza Jędrzejewicza na ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego.

[4] Stanisław Kozicki - ur. 4 V 1847 w Łępicach, zm. 28 IX 1958 w Polanicy-Zdrój; polityk, publicysta, współpracownik Romana Dmowskiego, w 1899 wstąpił do Ligi Narodowej, w 1922 został posłem z ramienia Związku Ludowo Narodowego.

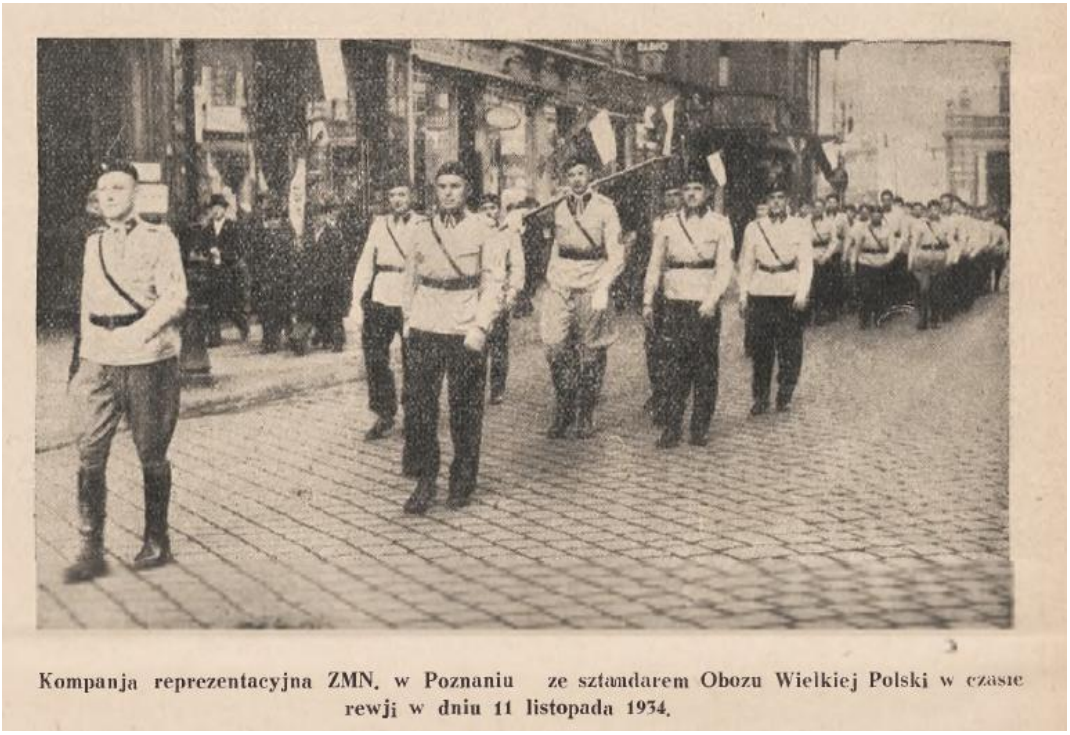
przyszłość tego państwaCelem organizacji wedle jej statutu było: wyparcie ludności żydowskiej z terenów Rzeczpospolitej, zajęcie słabo zaludnionych wschodnich terenów kraju, jak również sprawowanie opieki nad ludnością pracującą, rozbudowa i unowocześnienie przemysłu oraz usunięcie wpływów zagranicznego kapitału z polskiej gospodarki i przemysłu [Rudnicki, 1977, s. 54]. W komunikacie zarządu głównego czytamy dalej że organizacja wchodzi w życie publiczne jako niezależny twór i zamierza zbliżyć się do obozu rządzącego. Prezesem poznańskich struktur został J. Zdzitowiecki, natomiast we Lwowie na czele stanął K. Hrabyk Rudnicki, 1977, s. 54]. To właśnie we Lwowie z inicjatywy K. Hrabyka 1 kwietnia 1934 roku rozpoczęto wydawanie „Akcji Narodowej". W dwutygodniku pojawiały się hasła głoszone przez Związek Młodych Narodowców. Czasopismo skupiało się wokół działalności koła lwowskiego. W przeciwieństwie do „Awangardy Państwa Narodowego" „Akcja Narodowa" ukazywała się nieregularnie i miała mniejszy zasięg. W tym samym czasie Z. Stahl założył we Lwowie Organizację Myśli Politycznej, która ściśle współpracowała ze Związkiem Młodych Narodowców Rudnicki, 1977, s. 194]. Pomimo założenia nowej organizacji ZMN nadal kierował się tradycyjną myślą OWP jednak utrzymywał niezależność organizacyjną i polityczną [Awangarda Państwa Narodowego , 1934, s. 84].

17 stycznia 1934 J. Drobnik spotkał się po raz trzeci z W. Sławkiem. Spotkanie w głównej mierze dotyczyło konstytucji. W rezultacie Sławek otrzymał poparcie członków Związku Młodych Narodowców. W czerwcu tego samego rok Z. Dembiński, Z. Stahl oraz R. Piestrzyński wystąpili z Klubu Narodowego i w styczni 1935 założyli Klub Posłów Ruchu Narodowego [Awangarda Państwa Narodowego, 1935, s. 2]. R. Piestrzyński podkreślił w swojej wypowiedzi że sanacja potrzebowała żywiołu narodowego, by umocnić swoją pozycję w społeczeństwie: „Egzaltacja potrzeb narodowych, tak umiejętnie stosowanych przez faszyzm, jest konieczna dla potrzymania rządów silnych", „dynamikę państwa może zapewnić tylko nacjonalizm" [Piestrzyński, 2008, s. 259]. W podobny sposób wypowiadał się J. Drobnik, twierdząc, że „ popularność idei państwowej można uzyskać tylko w zgodzie z ideą narodową" [Drobnik, 2008, s. 20].

Zbliżenie się Związku Młodych Narodowców do obozu rządzącego zwiększyło konflikt między Stronnictwem Narodowym a Związkiem. R. Piestrzyński stwierdził, że nie ma stosunków między SN a ZMN i w niektórych przypadkach dochodzi wręcz do walki między ugrupowaniami [Awangarda Państwa Narodowego , 1935, s. 19]. Spory między pokoleniami unaoczniały się nie tylko na linii usamodzielnienia się Związku i jego położeniu w Stronnictwie Narodowym. Młodzi narodowcy zarzucali starszym, że: „nie umiała wyzyskać i pokierować młodą falą entuzjazmu, która z całą bezinteresownością i ofiarnością byłaby mu się poddała i podporządkowała" [Awangarda Państwa Narodowego , 1934, s. 158]. Zarzucano Stronnictwu Narodowemu brak wyczucia czasów oraz odejście od nowoczesnego nacjonalizmu. K. Hrabyk twierdził, że obóz narodowy głosi te same hasła co obóz sanacyjny z tym, że obóz rządzący je realizuje. Dość wymownie określił Z. Stahl relacje Związku Młodych Narodowców z sanacją: „My mamy myśl, a Piłsudski siłę. Siła nie przyjdzie do myśli, my musimy przejść do siły" [Rudnicki, 1977, s. 34]. Młodzi zarzucali również starszym brak inicjatywy, brak aktualności politycznej, która w konsekwencji zmierzała donikąd i nie była w stanie doprowadzić obóz narodowy do sprawowania rządów w państwie.

W roku 1934 Związkowi Młodych Narodowców udało się założyć koła w województwach: lubelskim, krakowskim oraz śląskim. W tym też roku założono pierwsze

sekcje złożone z kobiet. Władze związku dążyły do wyrwania młodzieży spod wpływów „starych" endeków i wprowadzenie ich do nowej, organizacji [Awangarda Państwa Narodowego , 1935, s. 81]. Pomimo że Związek Młodych Narodowców jawnie już współpracował z obozem sanacyjnym, to zachował atrybuty Obozu Wielkiej Polski. Nadal podczas zebrań śpiewano „Hymn Młodych", noszono w klapie mieczyki Chrobrego oraz ubierano się w jednolite koszule (patrz zdjęcie nr 1).

Kompanja reprezentacyjna ZMN. w Poznaniu ze sztandarem Obozu Wielkiej Polski w czasie rewji w dniu 11 listopada 1934.

Zdjęcie 1: Kompania reprezentacyjna ZMN (1934 r.)
Źródło: „Awangarda Państwa Narodowego" 1934, nr 11, s. 182.

W Związku Młodych Narodowców znajdowało się wiele ugrupowań młodo endeckich, które nie miały sprecyzowanego programu. Z jednej strony panowała wśród nich chęć zmiany, a z drugiej nadal tkwili w starej myśli narodowej [Rudnicki, 1977, s. 166]. Wśród nich znajdowała się grupa Michała Howorki, który w roku 1934, tuż po opuszczeniu Stronnictwa Narodowego, założył własną młodzieżową grupę Stronnictwo Wielkiej Polski. Organizacja rozpoczęła 18 marca wydawać czasopismo – „Szczerbiec", na łamach którego postulowała radykalne hasła: w głównej mierze antyżydowskie o podłożu rasistowskim [Szczerbiec, 1934]. Takie hasła bardzo mocno zbliżyły Howorkę do Obozu Narodowo-Radykalnego i w maju 1934 obie organizacje połączyły się. Jednak po delegalizacji ONR cześć grupy wraz z Howorką ponownie wstąpiła do Związku Młodych Narodowców. W październiku 1934 roku wraz z Antonim Maltyńskim rozpoczął wydawanie czasopisma „Reduta". Podobnie jak grupa „Awangardy" krytykowali oni obóz narodowy za brak aktualnej myśli, za brak odwagi czy też bierność w działaniach. Pozytywnie pisano jednak o osobie J. Piłsudskiego i o przewrocie majowym, uznając go za „przewrót faszystowski" [Kener, 2008, s. 31]. Z początkiem roku 1935 postanowiono usunąć Michała Howorkę ze struktur Związku Młodych Narodowców. Powodem był niesubordynacja

i niepodporządkowanie się władzom. zarządu głównego. Wbrew zakazom M. Howorka wziął udział w manifestacji 3 maja [Rudnicki, 1977, s. 24].

Koniec roku 1934 przyniósł Związkowi pewną stabilizację. Podczas zjazdu w Poznaniu 8-9 grudnia 1934 wybrano nowe władzę do zarządu głównego: prezesem został J. Zdzitowiecki, natomiast do rady weszli: Z. Dembiński, R. Piestrzyński, Z. Wojciechowski, J. Drobnik, K. Hrabyk oraz Marian Czabajski, Jerzy Czarniecki, Alfons Ceglewski [Akcja Narodowa, 1934, s. 1]. Wówczas też rozpoczęto tworzenie struktur terenowych w większych ośrodkach: w Wielkopolsce i na Podhalu. Kierownikiem Podhalskich struktur został Wojciech Socha. Działalność tego okręgu skupiała się głównie na rozprowadzaniu ulotek antyżydowskich. W późniejszym czasie struktury podhalskie zostały włączone w okręg krakowski [Czuwamy, 1935, s. 4]. Jedynym miejscem, gdzie formalnie nie powstało koło ZMN, jest Lublin. Wszelkie działania odbywały się tam w ramach Klubu Narodowego. Czołowymi działaczami w Lublinie byli L. Christians, Antonii Deryng oraz Witold Klonowiecki[5]. Ważnymi ogniskami organizacji były województwa: poznańskie, łódzkie oraz lwowskie. To w tych województwach Związek posiadał najwięcej kół, a także to tu odbywały się zjazdy walne i obrady rady naczelnej. Również w tych ogniskach znajdowali się liczni działacze którzy wystąpili z OWP, MW oraz z ONR [Mucha, 2001, s. 103-104]. Należy zaznaczyć, że skład personalny Związku był zróżnicowany. Tam gdzie przywódcami organizacji były elity intelektualne m.in. Z. Wojciechowski profesor Uniwersytetu Poznańskiego oaz J. Zdzitowiecki asystent Wyższej Szkoły Handlowej w Poznaniu to działacze struktur lokalnych byli bezrobotnymi kupcami jak prezes koła w Mogilnie [Kener, 2008, s. 33].

Kolejną sporną kwestią jaka pojawiła się między Związkiem Młodych Narodowców, a Stronnictwem Narodowym była sprawa stosunku do zmiany ordynacji wyborczej z 8 lipca 1935 oraz późniejsze wybory do Sejmu i Senatu. Obóz rządzący zmienił całkowicie system głosowania. W miejsce systemu proporcjonalnego wprowadzono system większościowy. Liczbę posłów z 444 zmniejszono do 208, natomiast senatorów do 96 z czego ⅓ miała być wybierana przez prezydenta. Związek Młodych Narodowców widział w zmianie ordynacji dalszą część reformy państwa Polskiego. Na łamach Akcji Narodowej młodzi narodowcy przedstawiali, że nowa ordynacja odbierała przywileje wyborcze partiom oraz zmniejszała liczbę posłów [Akcja Narodowa, 1935, s. 1]. Przedstawiali również, że mniejsza liczba posłów będzie bardziej zdolna dojść do jedno jednomyślnego zdania, a co za tym idzie, przyczyni się do uzdrowienia życia zarówno politycznego jak i społecznego. W podobnym tonie wypowiedział się R. Piestrzyński, który uważał, że nowa ordynacja wyborcza była większym przewrotem niż sama konstytucja. Zaznaczył on również, że wprowadzenie nowego systemu wyborczego sprawi zmniejszenie roli i znaczenia partii politycznej [Piestrzyński, 1935, s. 117]. K. Hrabyk uznawał ordynację za logiczne i słuszne następstwo konstytucji kwietniowej, wykazywał, iż nowa ordynacja wyborcza do Senatu zawiera lukę w postaci dania prawa głosu wszystkim, którzy posiadają wyższe wykształcenie. Przy takim założeniu prawo głosu posiadał również inteligencja żydowska, a jak przedstawiał Klaudiusz

[5] Witold Klonowiecki - ur. 1902 r. w Krasnymstawie, zm. 1971 w Lublinie; studiował prawo na Uniwersytecie Lubelskim, działacz Młodzieży Wszechpolskiej, związany z ZMN od roku 1934, wiceprezes Klubu 11 Listopada, od 1938 profesor KUL.

niesie to zagrożenie dla interesu narodowego [Hrabyk, 1935, s. 2]. Przeciwnego zdania było jednak SN które krytykowało nowy system wyborczy i nie popierali wprowadzenia go w życie. Starzy narodowcy zarzucali posłom: R. Piestrzyńskiemu, Z. Dembińskiemu, Z. Stahlowi oraz Christansowi, że zagłosowali za przyjęciem nowej ordynacji [Hrabyk, 1934, s. 19-20]. Staży endekowie zarzucali wykazywali, że nowa ordynacja wyborcza jest sprzeczna z konstytucją oraz odsuwa społeczeństwo od wyborów kandydatów.

Wrześniowe wybory do parlamentu po raz kolejny ujawniły konflikt między starymi a młodymi narodowcami. Zarząd Główny Związku Młodych Narodowców wydał oświadczenie, w którym wzywał do udziału w wyborach. W swej odezwie zaznaczał, że udział w wyborach jest obowiązkiem każdego Polaka: „Głosując do Sejmu, dajemy wyraz naszemu bezinteresownemu i bezosobistemu stosunkowi wobec wyborów. Stwierdziliśmy ponownie, że takimi tylko motywami kierujemy się wobec wszelkich przejawów życia państwowego i narodowego" [Awangarda Państwa Narodowego , 1935, s. 124]. Władze organizacji zaznaczały również że udział w wyborach jest równoznaczny z poparciem nowego ustroju, który jest niezbędny dla budowania silnej Polski. Udzielając poparcia obozowi rządzącemu, Zarząd Główny jednocześnie wycofał się z wyborów tłumacząc to tym, że „nie leży to w interesie ZMN i polityce na dalszą metę" [Awangarda Państwa Narodowego, 1935, s. 125]. Jedynym kandydatem, który pojawił się na listach wyborczych był prezes Podhalańskich struktur Wojciech Socha. Władze organizacji zaznaczały, że nie należy głosować dla tej czy innej osoby, dla tej czy innej organizacji, ale należy głosować dla Polski. Frekwencja w wyborach była najniższą jaką odnotowano w czasie II Rzeczpospolitej, do urn przystąpiło 46 % społeczeństwa [Wieczorkiewicz, 2005, s. 15]. Pomimo bojkotu wyborów władza nadal pozostała w rękach obozu sanacyjnego. Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem uzyskał w wyborach 153 mandaty w Sejmie. Sam bojkot wyborów został mocno skrytykowany przez Związek Młodych Narodowców. Uważali bowiem, że jest to wielkim błędem, a opozycja w krótkim czasie będzie żałowała swojej decyzji. K. Hrabyk podkreślał, że brak udziału w wyborach powinien skutkować „brakiem zainteresowania państwa wobec takiego typu obywatela" [Hrabyk, 1935, s. 1].

Przyjęcie nowej ordynacji oraz wybory ukazały, że Związek Młodych Narodowców całkowicie oderwał się od Stronnictwa Narodowego w zakresie polityki wewnętrznej. Przez te dwa wydarzenia pokazał swoją niezależność oraz wyraził własną wizję co do działalności w sferze bieżącej polityki.

Lata 1935-1936 przyniosły Związkowi wiele zmian. Podczas zjazdu walnego w Poznaniu 8 grudnia 1935 prezes J. Zdzitowiecki zaznaczał, że ostatnie lata minęły na działaniach na rzecz przebudowy Polski. Dla władzy Związku Młodych Narodowców było „obojętnym, z którym z obozów politycznych podjął się misji przebudowy ustroju, chodziło nam jedynie o kierunek tej przebudowy, o zasady, na których oparła się ona" [Awangarda Państwa Narodowego" , 1935, s. 137]. Podczas przemówienia zaznaczono również, że celem organizacji mają być zagadnienia ideowe i wychowawcze. Podczas zjazdu w Poznaniu dokonano również zmiany nazwy organizacji na Związek Narodowców. Również odbyły się nowe wybory zarządu głównego. Nowym prezesem pozostał J. Zdzitowiecki. Z zarządu odeszli Czarniecki, Ceglowski, ich miejsce zajęli Witold Klonowiecki oraz Wojciech Socha. W ramach swojej działalności organizacja organizowała pod szyldem „Narodowego Klubu Dyskusyjnego" spotkania, gdzie wygłaszano referaty; referentami byli m.in.

Z. Wojciechowski czy też Z. Stahl. Podczas spotkań w kwietniu 1935 roku w Poznaniu udział wzięło 34 osoby, w Bydgoszczy 220, a w Toruniu 24 osób [Awangarda Państwa Narodowego" , 1935, s. 114]].

Ważnym elementem pacy w tym okresie była działalność Związku Narodowców na polu publicystycznym. W ramach procesu wydawniczego powołano do życia „Bibliotekę Awangardy" oraz „ Bibliotekę ZMN". Obie serie publikowały artykuły działaczy: J. Drobnika, K. Hrabyka, Z. Wojciechowskiego oraz R. Piestrzyńskiego. Artykuły w głównej mierze dotyczyły ideologii organizacji, wyjątkiem był jednak X tom „Biblioteki", który zawierał tłumaczenie książki Enrico Corrodiniego pt *Jedność i potęga narodu* opatrzony wstępem J. Zdzitowieckiego.

W grudniu 1936 odbyło się walne zebranie Związku Narodowego. Podczas spotkania podjęto decyzję o przeniesieniu centrali z Poznania do Warszawy. W czasie nowych wyborów wybrano R. Piestrzyńskiego na nowego prezesa, natomiast ustępujący prezes J. Zdzitowiecki został wiceprezesem. W trakcie spotkania uchwalono rezolucję, w której przedstawiono, że „konsolidacja narodu polskiego w imię wzmożenia sił i autorytetu państwa jest naczelnym zadaniem naszego życia wewnętrznego" [Awangarda Państwa Narodowego", 1936, s. 407]. Wyrażono również poparcie dla ówczesnego rządu oraz marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza. W rezolucji przedstawiono konieczność znalezienia pracy przez młodych ludzi oraz zagospodarowanie potencjału, jaki w nich drzemie, bo to oni stanowią siłę dla przyszłej Wielkiej Polski. Zarząd Związku Narodowców przedstawiał również, że doktrynerstwo jest szkodliwe w sferze społeczno- gospodarczej oraz wykazywał, że należy przeprowadzić reformę rolną zwłaszcza na ziemiach wschodnich [Awangarda Państwa Narodowego", 1936, s. 409. Z czasem Związek Narodowców z czasem stał się grupą intelektualistów, której celem było kształtowanie Obozu Zjednoczenia Narodowego w nurcie nacjonalistycznym. Pomimo przychylności władz OZN-u tzw. grupa „Jutra Pracy" krytykowała działania Związku Narodowców na łamach swojego czasopisma.

Bibliografia:

1. Osiński K., *Walka o Wielką Polskę. Narodowa Demokracja wobec rządów sanacji na terenie województwa pomorskiego w latach 1926- 1939*, Toruń 2008.
2. Malatyński A, *Nowy Ruch Narodowy*, Warszawa 1936.
3. Kener T., *„My mamy myśl, a Piłsudski siłę". Myśl polityczna Związku Młodych Narodowców i Ruchu Narodowo-Państwowego*, Szczecin 2008.
4. Kulesza W.T., *Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzącego w Polsce w latach 1926-1935*, Wrocław 1985.
5. *Po zgonie śp. Pułk. Walerego Sławka,* „Awangarda Państwa Narodowego" 1939, nr 4-9.
6. *Klub Posłów Ruchu Narodowego,* „Awangarda Państwa Narodowego" 1935, nr 4.
7. Piestrzyński R., *Naród w państwie,* [w:] *W stronę autorytaryzmu. Nacjonalizm integralny Związku Młodych Narodowców 1934-1939*, Kraków 2008.
8. Drobnik J., *W ogniu przemian,* [w:] *W stronę autorytaryzmu. Nacjonalizm integralny Związku Młodych Narodowców 1934-1939*, Kraków 2008.
9. *Poseł Robert Piestrzyński o zadaniach ZMN,* „Awangarda Państwa Narodowego" 1935, nr 1-2.

10. Rudnicki S., *Rozbicie Ruchu Młodzieżowego „Obozu Narodowego”,* „Dzieje Najnowsze” 1977, nr 1.
11. *Sprawy organizacyjne,* „Szczerbiec” 1934, nr 1.
12. *Walny Zjazd ZMN,* „Akcja Narodowa” 1934, nr 1.
13. „Czuwamy” 1935, nr 46, s.4.
14. Mucha K., *Związek Młodych Narodowców w Łodzi w latach 1934-1939,* „Rocznik Łódzki” 2001, t. 48.
15. *Po uchwaleniu ordynacji wyborczej* „Akcja Narodowa. Czasopismo polityczne, społeczne i kulturalne” 1-15 lipca 1935, nr 19-20.
16. Piestrzyński R., *Ordynacja wyborcza,* „Awangarda Państwa Narodowego” 1935, nr 9, s. 117.
17. Hrabyk H., *Refleksje o nowej ordynacji wyborczej,* ”Akcja Narodowa. Czasopismo polityczne, społeczne i kulturalne” 1935, nr 17-18.
18. *Związek Młodych Narodowców a wybory,* ”Awangarda Państwa Narodowego” 1935, nr 9.
19. Wieczorkiewicz P., *Historia polityczna Polski 1935-1945,* Warszawa 2005.
20. Hrabyk K., *Bojkot wyborów,* „Akcja Narodowa. Czasopismo polityczne, społeczne i polityczne” 1935, nr 19-20.
21. *Bilans ostatniego roku* „Awangarda Państwa Narodowego” 1935, nr 12.
22. *Referat prof. Wojciechowskiego,* „Awangarda Państwa Narodowego” 1935, nr 6-8.

47. ROLA UNII EUROPEJSKIEJ ORAZ STANÓW ZJEDNOCZONYCH AMERYKI W WALCE PRZECIWKO PAŃSTWU ISLAMSKIEMU

Bogdan Ekstowicz
Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
Wydział Nauk Humanistycznych. Kierunek Politologia
90-212 Łodź, ul. Sterlinga 26
E-mail: ekstbogd@go2.pl

1. Wstęp

1.1. Ukształtowanie się globalnej koalicji przeciw aktywności Państwu Islamskiemu pod przewodnictwem Stanów Zjednoczonych Ameryki [USA]

Międzynarodowa interwencja przeciwko Państwu Islamskiemu – została autoryzowana 7 sierpnia 2014 przez ówczesnego prezydenta USA Baracka Obamę jako operacja lotnicza, sił powietrznych tego państwa i zbrojnej koalicji międzynarodowej, w skład której weszły państwa zachodnie i niektóre kraje arabskie, wymierzona w terrorystów ISIS, dopuszczających się masakr na ludności cywilnej, podczas prowadzenia działań militarnych na terytorium Iraku i Syrii.

Równocześnie z operacją lotniczą prowadzona była przez szereg państw zachodnich i arabskich operacja humanitarna polegająca na pomocy uchodźcom, w szczególności jazydo m. Ponadto wiele krajów zadeklarowało gotowość wsparcia militarnego w postaci zbrojenia kurdyjskich sił zbrojnych *Peszmerga*, walczących z Państwem Islamskim.

Operacja lotnicza Stanów Zjednoczonych na terytorium Iraku rozpoczęła się 8 sierpnia 2014. 10 września 2014, prezydent Stanów Zjednoczonych, Barack Obama ogłosił strategię walki przeciwko Państwu Islamskiemu, która przewidywała rozszerzenie nalotów na Syrię. Stało się to 23 września 2014. Do bombardowań celów na terytorium Syrii do Stanów Zjednoczonych przyłączyły się kraje arabskie. Wobec ekspansji Państwa Islamskiego na Libię i Nigerię, regionalne siły międzynarodowe dokonały ataków na pozycje Państwa Islamskiego w tychże krajach.

Międzynarodowa interwencja przeciwko Państwu Islamskiemu doprowadziła do znacznego zniszczenia potencjału bojowego Państwa Islamskiego na Bliskim Wschodzie, zahamowała ekspansję terytorialną samozwańczego kalifatu na terytorium Syrii i Iraku oraz wspomagała lokalne siły w postaci syryjskiej opozycji zbrojnej, kurdyjskich ugrupowań militarnych i irackich sił bezpieczeństwa w prowadzeniu działań wojennych przeciwko Państwu Islamskiemu[1].

Wieczorem 7 sierpnia 2014 roku, prezydent USA Barack Obama zezwolił na selektywne naloty wymierzone w bojowników Państwa Islamskiego w północnej części Iraku i zrzuty pomocy humanitarnej oraz zapasów dla oblężonych irackich mniejszości religijnych chrześcijan i jazydów. Swoją decyzję wygłosił w orędziu do narodu[2]. Już 7 sierpnia 2014, dwa samoloty transportowe Lockheed C-130 Hercules oraz Boeing C-17 Globemaster

[1]https://pl.wikipedia.org/wiki/dzynarodowa_interwencja_przeciwko_Państwu_Islamskiemu.
[2] Zobacz szerzej: Statment by the President, (ang.) White Ghouse, dostep 2014.08.08.

III dokonały zrzutów żywności wody pitnej w górach Sindżar, gdzie schroniły się setki jazydów po zajęciu i masakrze w Sindżarze[3]. Kolejne zrzuty pomocy humanitarnej dla jazydów miały miejsce 9 sierpnia 2014.

Komisja Europejska[4] zapowiedziała zwiększenie pomocy humanitarnej dla Iraku do 17 mln euro. W dniu 15 sierpnia 2014 roku w Brukseli miał miejsce szczyt ministrów spraw zagranicznych Unii Europejskiej [UE], którzy omówili kwestie wsparcia pomocą humanitarną uchodźców z północy Iraku[5]. Do akcji pomocy dla uchodźców przyłączyła się również Polska, która przeznaczyła 100 tys. złotych na wyposażenie i sprzęt dla szkoły podstawowej w Irbilu, do której uczęszczały dzieci z ogarniętych konfliktem terenów[6]. Szwecja wyraziła poparcie dla akcji wojskowej USA, ale ze względu prawa krajowego, zapewniła wsparcie jedynie operacji humanitarnej. Z kolei Dania zobowiązała się wysłać w rejon konfliktu samoloty transportowe Hercules wraz z 55 żołnierzami i wsparcie finansowe.

W dniu 10 września 2014 roku Barack Obama ogłosił *Strategię wWalki* z Państwem Islamskim. Prezydent USA podkreślił „długoterminową konieczność zaangażowania Amerykanów, zarówno dyplomatycznego jak i militarnego". Obama zapowiedział kontynuacje nalotów na Irak, mimo gróźb Państwa Islamskiemu egzekucji kolejnych zachodnich zakładników, i rozszerzenie ich na Syrię. Obama wykluczył operację lądową. W zamian ogłosił plan dozbrajania i pomocy szkoleniowej dla sił kurdyjskich i irackich walczących z Państwem Islamskim oraz umiarkowanych rebeliantów syryjskich. Amerykańskie media, pozytywnie oceniły strategię Obamy, dodając, ze została ona wymuszona po trzyletniej bezczynności Stanów Zjednoczonych wobec Syrii[7]. Operacja mimo wysokich kosztów - do 22 października 2014 Stany Zjednoczone poniosły koszt 424 mln dolarów dla obu operacji lotniczych[8] - przynosiła pewne efekty. Pod koniec września 2014 naloty koalicji zapobiegły zajęciu miasta Amarijja al-Falludża (leżącego 40 km na zachód od Bagdadu) i efekcie ewentualnemu szturmowi na iracką stolicę[9].

Naloty na Państwo Islamskie w Syrii, z zadowoleniem przyjęła opozycyjna Syryjska Koalicja Narodowa na rzecz Opozycji i Sił Rewolucyjnych. Władze syryjskie ogłosiły, iż nie zezwoliły na naloty koalicji międzynarodowej w swoim terytorium, jednak zostały poinformowane przez USA tuż przed ich rozpoczęciem i dopóki będą się one ograniczać do pozycji zajmowane przez Państwo Islamskie, to Syryjskie Arabskie Siły Zbrojne nie będą interweniować. Syryjski rząd dodał, że koordynował z Irakiem działania przeciwko Państwu Islamskiemu „na najwyższym szczeblu", nie przestanie walczyć z dżihadystami i był gotowy na współpracę z każdym międzynarodowym przedsięwzięciem przeciwko terroryzmowi. Iran, który także został uprzedzony przez USA o rozszerzeniu kampanii na Syrię oraz Rosja podkreślały „naruszenie suwerenności terytorialnej" Syrii. Ponadto ministerstwo spraw zagranicznych Rosji, ogłosiły, iż naloty koalicji doprowadzą do „destabilizacji sytuacji

[3] Zobacz szerzej: U.S. Conducts Another Humanitarian Airdrop in IraQ,s (ang.) CNN, dostęp 2014.08.18.
[4] Zobacz szerzej; www.komisjaeuropejska.eu , dostep 28.07.2020.
[5] Eu minister agree to back arming of Iraq Kurds, (ang.). RTE dostęp 2014.08.18.
[6] Polish aid for refugees from Nineveh ((ang). MSZ, 2014.08.12.
[7] Amerykańska prasa: bierność ws. Syrii pozostawia Obamę pod ścianą Pol. TVN24, 2014.09.11.
[8] US spending on ISIL groving (ang) Federal News Radio, 2014.10.22.
[9] Islamic State crisis: Iraq air strikes halt IS advance (ang.). BBC News, 2014.09.27.

geopolitycznej"[69][70]. Przeciwny nalotom na terenie był również libański Hizb Allah, mimo tego, że Państwo Islamskie zagrażało szyickiemu ugrupowaniu[75].

Z zadowoleniem informację o nalotach na pozycję Państwa Islamskiego w Syrii przyjął również sekretarz generalny ONZ Ban Ki-moon. Dodał jednak, że zaangażowane strony „muszą przestrzegać międzynarodowego prawa humanitarnego i podjąć wszelkie środki ostrożności w celu uniknięcia i zminimalizowania ofiar cywilnych. Pochwałę dla nalotów w Syrii, wyrazili premierzy Australii i Holandii, Tony Abbott oraz Mark Rutte, który ogłosił, iż jego rząd rozważa możliwość, przyłączenia się do walki z IS.

Arabska koalicja pod wodzą Stanów Zjednoczonych w głównej mierze atakowała pozycje Państwa Islamskiego w północno-wschodniej Syrii. Częstym obiektem nalotów była Ar-Rakka stolica Państwa Islamskiego. Lotnictwo międzynarodowe aktywnie wspierało kurdyjskie Powszechne Jednostki Ochrony (YPG) broniącego od września 2014 do stycznia 2015 oblężonego miasta zamieszkałego przez Kurdów Ajn al-Arab (kurd. *Kobani*). Dzięki nieustannym nalotom koalicji udało zniszczyć się potencjał bojowy Państwa Islamskiego w pobliżu miasta i przełamać Kurdom oblężenie[10].

Po pół roku trwania operacji lotniczej na terenie Syrii, do 23 marca 2015, w nalotach zginęło 1953 osoby, w tym 1797 bojowników Państwa Islamskiego, 90 bojowników Dżabhat an-Nusra oraz 66 cywilów. Ponadto w Iraku, w efekcie bombardowania, według amerykańskiego dowództwa międzynarodowej interwencji, zginęło niemal 7 tys. bojowników Państwa Islamskiego[11].

Jak już artykułowałem wcześniej, chciałbym teraz dokonać analizy, iż we wrześniu 2014 roku, w konsekwencji ogłoszenia powstania nowego kalifatu tzw. Państwa Islamskiego, i szerzących się działań zbrojnych na terenie Iraku oraz Syrii, a także w odpowiedzi na zagrożenie terrorystyczne w innych rejonach świata powstała Globalna Koalicja przeciwko Daesh/ISIS. Inicjatorem powstania koalicji były Stany Zjednoczone, do których w krótkim czasie dołączyło się ponad 80 państw i niektóre organizacje międzynarodowe. Wśród państw wchodzących w skład koalicji są m.in.: Australia i Nowa Zelandia, Kanada, Wielka Brytania, Niemcy, Francja, Belgia, Włochy, Dania, Norwegia, także Polska. Do działań włączyły się także kraje afrykańskie jak Kamerun, Czad, Niger (ze względu na powiązania ISIS z organizacją terrorystyczną Boko Haram) oraz wiele krajów arabskich (Arabia Saudyjska, Egipt, Algieria, Syria, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Irak czy Iran (dla których działalność ISIS również jest szkodliwa, nie tylko ze względów propagandowych, ale także z powodu ich planów ekspansywnych)[12]. Celem Koalicji było praktyczne powstrzymanie tzw. Państwa Islamskiego przed swobodnym funkcjonowaniem, stwarzaniem realnego zagrożenia za pomocą wywoływanych wojen i organizowanych ataków terrorystycznych oraz propagowaniem swojej ideologii. Stany Zjednoczone Ameryki stały się naturalnym liderem w tej koalicji, a ówczesny prezydent, Barack Obama, był odpowiedzialny za autoryzowanie wszelkich decyzji związanych z działaniem koalicji. To także Stany Zjednoczone były odpowiedzialne za określenie strategii działań: miała ona zakładać tylko i wyłącznie naloty

[10]https://pl.wikipedia.org/wiki/Mi%C4%99dzynarodowa_interwencja_przeciwko_Pa%C5%84stwu_Islamskiemu.

[11] Today in Syria 4/9/2015 (ang.). Malcolmxtreme.wordpress.com, 2015.03.23.

[12] Por. K. Bojko, *Międzynarodowa reakcja na powstanie tzw. Państwa Islamskiego*, „Zoon Politikon" 8/2017, str. 321.

lotnicze oraz pomoc wojskowych instruktorów. Jedną z pierwszych autoryzacji była decyzja o utworzeniu Międzynarodowej Interwencji przeciwko Państwu Islamskiemu, którą była operacja lotnicza sił powietrznych USA i niektórych państw koalicji. Celem operacji były selektywne naloty i bombardowania celów opanowanych przez ISIS. Na terenie Iraku takie naloty rozpoczęły się 8 sierpnia 2014 roku, natomiast 10 września tego samego roku oficjalnie potwierdzono inicjatywę powstania Globalnej Koalicji i jej strategii: „Zgodnie ze strategią Waszyngtonu, USA i inne państwa miały udzielić rządowi Iraku oraz siłom irackich Kurdów, na których w pierwszym okresie operacji przeciwko Daesh de facto spoczywał główny ciężar walki, dużego wsparcia obejmującego zarówno ataki powietrzne na cele terrorystów, dostawę uzbrojenia, pomoc logistyczną, zaopatrzenie w żywność, itp.”[13]. Naloty i bombardowania miały na celu wspieranie z powietrza irackich sił zbrojnych oraz organizacji Peszmerga, które starały się o odparcie ofensywy ISIS na terenie Iraku. Przeprowadzane z sukcesem akcje niszczenia przyczółków bojowników ISIS spowodowały przyłączanie się do działań wojennych także innych państw, dotychczas w ramach koalicji zaangażowanych jedynie w pomoc humanitarną i organizowanie lotów zwiadowczych, jak na przykład Francja. Główną rolą Stanów Zjednoczonych Ameryki w ramach koalicji była ich funkcja przywódcza oraz koordynowanie działań. Opinia publiczna w Stanach Zjednoczonych Ameryki i na świecie poparła lotniczą interwencję, wydaje się jednak, że jakakolwiek propozycja wysłania kolejnych kontyngentów do prowadzenia walki bezpośredniej z bojownikami Państwa Islamskiego mogłaby doprowadzić do ogólnokrajowych protestów i w konsekwencji paraliżu procesu decyzyjnego. Naloty przeprowadzane przez Stany Zjednoczone i ich sojuszników, także tych lokalnych, przyniosły w pierwszych miesiącach prowadzenia działań wiele sukcesów. Do nalotów wysłane zostały francuskie myśliwce Rafale, ale także samoloty wielozadaniowe F-16 i F-18, pozostające w dyspozycji Holandii, Wielkiej Brytanii, Danii, Belgii czy Australia. Kanada oprócz wysłania swoich myśliwców zdecydowała się także przerzucić do Iraku wojskowych instruktorów, których zadaniem było szkolenie kurdyjskich bojowników Peszmergi. Każda z tych operacji mimo iż przeprowadzana była w ramach wspólnej interwencji międzynarodowej nosiła własny kryptonim dla łatwiejszego rozpoznawania żołnierzy poszczególnych sił zbrojnych narodowych. I tak przykładowo:

- *Chammal* dla operacji wojsk Francji.
- *Shader* dla operacji wojsk Wielkiej Brytanii.
- *Okra* dla operacji wojsk Australii.
- *Impact* dla operacji wojsk Kanady.

W ramach nalotów udało się powstrzymać zajęcie miasta Al-Faludża, położonego niedaleko Bagdadu, a tym samym zapobiec planom Państwa Islamskiego o przystąpieniu do oblężenia irackiej stolicy.

Działania wojskowe Globalnej Koalicji na terenie Iraku i Syrii zaczęły przynosić efekty i w ciągu trzech i pół roku udało się wyzwolić większość terenów zajętych przez ISIS. Koalicję na terenie Syrii wspierały Syryjskie Siły Demokratyczne (SDF). Jeszcze w czerwcu 2016 roku podano do wiadomości, że w jednym z nalotów zginąć miał sam kalif Al-Baghdadi, czemu jednak zaprzeczały środowiska bliskie kalifowi. Rok później siły Koalicji zdobyły Rakkę, uznawaną za nieoficjalną stolicę kalifatu. Tym samym Państwo Islamskie

[13] K. Bojko, *Międzynarodowa reakcja na powstanie tzw. Państwa Islamskiego*, Zoon Politikon 8/2017, str. 321.

znalazło się w defensywie, co nie oznacza jednak jego całkowitego pokonania. Wielu specjalistów od terroryzmu światowego podkreślało, że ISIS ma możliwości zarówno finansowe, jak i personalne by znów powstać i zagrozić przygotowywanej stabilizacji w regionie MENA.

Prezydent Obama w 2013 roku podjął decyzję o zaniechaniu bezpośrednich działań militarnych na terenie Syrii. W efekcie zarzucano mu, że eskalacja konfliktu jest odpowiedzialnością właśnie Stanów Zjednoczonych. Rząd Syrii podszedł nieufnie do działań swojego partnera, a tym samym pociągnęło to spadek zaufania innych państw regionu wobec USA i ich możliwości utrzymania stabilnej sytuacji na tym terytorium. Tę sytuację wykorzystała Rosja, która stała się nowym partnerem Syrii w działaniach przeciwko ISIS oraz Iran, z którym Syria pozostawała w napiętych stosunkach z powodu prowadzonych przez nich badań nad bronią nuklearną. Mimo to zarówno Iran, jak i Rosja wsparły Syrię bezpośrednią pomocą militarną, wysyłając na miejsce walk przeciwko Daesh własnych żołnierzy. Do wyzwolenia spod terroru Daesh przyczynili się kurdyjscy bojownicy, wspierani przez Stany Zjednoczone. Tym samym wzmocniła się pozycja Kurdów w regionie, a w związku z tym realnym pomysłem stały się rozmowy na temat powstania nowego państwa, Kurdystanu. Powstanie Kurdystanu byłoby jednak nie na rękę innym uczestnikom tego sojuszu, dlatego naturalnym wydaje się przechylenie sympatii państw regionu MENA w stronę Rosji, która ni poparła tego projektu..

Za datę upadku Państwa Islamskiego uznaje się marzec 2019 roku. Wówczas SDF ogłosiło, że zdobyło ostatnią enklawę bojowników ISIS położoną niedaleko wsi Baghuz. Prezydent Stanów Zjednoczonych Donald Trump poinformował, że na terenie Syrii nie ma już kawałka ziemi podległego Państwu Islamskiemu. Jednak działalność Globalnej Koalicji nie zakończyła się wraz z aresztowaniem ostatnich walczących w szeregach Państwa Islamskiego. Rok później, Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polski opublikowało wspólne oświadczenie państw zrzeszonych w koalicji, aby przypomnieć, że działania Koalicji będą trwały nadal, mimo panującej na całym świecie, także w Iraku i Syrii pandemii koronawirusa: „Globalna Koalicja będzie kontynuować swoje działania w Iraku i Syrii – oraz globalnie - przeciwko ambicjom Daesh/ISIS oraz wspierającym ją ugrupowaniom. Globalna Koalicja przeciwko Daesh/ISIS powstała we wrześniu 2014 roku. W jej skład wchodzą 82 państwa i organizacje międzynarodowe. Głównym celem Koalicji jest zapewnienie, aby ugrupowanie terrorystyczne Daesh/ISIS nie mogło swobodnie działać, stwarzać zagrożenia oraz promować swojej ideologii. Polska jest aktywnym uczestnikiem Koalicji, w tym jako członek tzw. Małej Grupy, złożonej z państw bezpośrednio zaangażowanych w walkę z Daesh/ISIS”[14].

Tymczasem Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych wciąż przypomina, że Państwo Islamskie, choć wydaje się pokonane, wciąż pozostaje groźne. Po śmierci kalifa powołano już nowego lidera i rozpoczęto kolejne przygotowania do dalszej ofensywy. Niebezpieczne może być również to, że więzienia syryjskie i irackie opuściło

[14] Ministerstwo Spraw Zagranicznych, *Oświadczenie Globalnej Koalicji przeciwko Daesh w związku z pierwszą rocznicą upadku tzw. kalifatu z dnia 24.03.2020 r.,* [https://www.gov.pl/web/dyplomacja/oswiadczenie-globalnej-koalicji-przeciwko-daesh-z-okazji-pierwszej-rocznicy-upadku-tzw-kalifatu, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 17.33].

wielu więźniów powiązanych z ISIS, a sądy nie spieszą się z wydawaniem wyroków na pozostałych bojowników. ONZ informowało także, że mimo porażki ISIS w walce z międzynarodowymi siłami militarnymi do Iraku, Syrii oraz Afganistanu wciąż ciągną ochotnicy z innych państw, w tym europejskich, gotowi wstąpić w szeregi odradzającego się tzw. Państwa Islamskiego[15]. Należy zatem wciąż pamiętać, że słusznie przyrównywano Państwo Islamskie do mitycznej hydry, której w miejsce uciętej głowy wyrastały trzy kolejne.

2. Materiały i metody

2.1. Kształtowanie się informacji o Państwie Islamskim w mediach zachodnich

Niniejsze badanie zostało przeprowadzone metodą systemową danych zastanych przez analizę informacji źródłowych, jak i z wykorzystaniem wiedzy autora artykułu wynikającej z ponad 6 letniego pobytu w Libii oraz z ponad 20-letniego doświadczenia naukowo-menedżerskiego w Europie.

Media publiczne i prywatne w stacjach zachodnich zajmują się tematem globalnego terroryzmu już od 2001 roku, kiedy ataki terrorystyczne zniszczyły Word Trade Center a śmierć poniosło około ponad 2000 ludzi. W niektórych redakcjach utworzono specjalne działy poświęcone terroryzmowi, działające niezależnie od działów zajmujących się sprawami zagranicznymi. Dzięki mediom możliwy był przekaz na żywo z zawalenia się Twin Towers, ale to także media pokazywały na żywo rozpoczętą przez prezydenta George'a W. Busha ofensywę w Afganistanie, a następnie w Iraku. To także media pokazywały na żywo naloty, aresztowania, a także proces Saddama Husajna, irackiego dyktatora. Pokazały również jego zwłoki już po wykonywaniu wyroku. Podobnie rzecz miała się z najbardziej poszukiwanym terrorystą na świecie, czyli Osamą bin Ladenem, którego uśmiercenie stało się najważniejszym celem prezydentury Busha młodszego.

To media międzynarodowe odpowiedzialne są za kreowanie narracji wobec zagrożeń terrorystycznych. Samozwańczy kalifat utworzony przez Al-Baghdadiego i jego popleczników nie cieszył się dobrą renomą wśród mediów zachodnich. Związane było to z jego terrorystyczną działalnością i coraz częstszymi atakami w różnych rejonach Europy i regionu MENA, w których cierpieli niewinni cywile. Media zachodnie, idąc za przykładem przywódców światowych, przyjęły nomenklaturę podważającą istnienie ISIS i jego ambicje utworzenia nowego państwa na podbitych przez siebie terenach. Stąd w wielu relacjach z latach 2013 i 2014 liczne wzmianki o „quasi-państwie", „samozwańczym kalifacie" oraz w odniesieniu do nazwy „Państwo Islamskie" używanie przyimka *tak zwane,* co w konsekwencji sprawiało, że każda relacja dotycząca ISIS musiała budzić oburzenie i niechęć wśród zwolenników ISIS w Europie i na świecie. Z czasem owo nazewnictwo zostało zastąpione prostszymi sformułowaniami, coraz częściej mówiono po prostu o „kalifacie" i po prostu o „Państwie Islamskim". Pojawiła się również nazwa Daesh, która miał być akronimem arabskiego odpowiednika „Islamic State of Iraq and Syria",

[15] Por. *Nowy raport ONZ: terroryści z Państwa Islamskiego wciąż groźni*, TVP Info [https://www.tvp.info/46557044/nowy-raport-onz-terrorysci-z-panstwa-islamskiego-wciaz-grozni, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 21.38].

w niektórych miejscach próbowano też udowodnić, że używanie nazwy Daesh na Zachodzie ma tak naprawdę pejoratywny wydźwięk[16].

Media światowe chciały prawdopodobnie przede wszystkim zniechęcić i zdusić w zarodku jakiekolwiek próby budzenia się sympatii do bojowników ISIS, którzy z kolei w mediach, które mieli na własny użytek, prezentowali wizerunek Państwa Islamskiego zgoła odmienny od tego, który pokazywano w dziennikach informacyjnych w pozostałych regionach świata. ISIS starali się pokazać, jak dobrze zarządzają objętymi przez nich terenami i starannie unikali prezentowania obrazów pokazujących, że na tych samych terenach ludzie są mordowani, dzieci porywane, kobiety gwałcone, a domy palone.

Nieustanna obecność Państwa Islamskiego i ich strategia obliczona na sianie terroru i wywoływanie strachu doprowadziły poniekąd do zwrócenia się społeczeństw zachodnich przeciwko muzułmanom, ale będącym obywatelami krajów zachodnich. Paradoksalnie wpływ na to miały te same media, które zajmowały się przedstawianiem negatywnego wizerunku ISIS na Zachodzie. Jednocześnie pisząc o kryzysie uchodźczym i konieczności udzielania uchodźcom azylu i pomocy media wyrażały się negatywnie o tysiącach osób zmierzających do Europy po pomoc. Podobną retorykę przyjęto w Polsce, która wszak nie zgodziła się na przyjęcie uchodźców, a na forum UE stanowczo oprotestowała każdą inicjatywę związaną z relokacją uchodźców i ustalaniem limitów dla każdego kraju. W mediach można było spotkać takie wyrażenia jak „islamskie hordy", „azjatycki najazd", czy „socjalny dżihad". Wiele osób, nie do końca rozumiejących przeżywany właśnie w całej Europie kryzys, poddało się tej retoryce i dlatego w sondażach przeprowadzanych w latach 2015-2017 stanowczo opowiadało się przeciwko przyjmowaniu uchodźców, argumentując to utratą pracy, zagrożeniem życia, a nawet niebezpieczeństwem wprowadzenia islamu w naszym kraju.

W tym samym czasie media obiegały wzruszające i poruszające obrazy z Syrii, gdzie w rejonie miasta Aleppo ochotnicy Białych Hełmów ratowali spod gruzów dzieci, czasem nawet kilkudniowe czy kilkumiesięczne. Negatywny wizerunek ISIS przełożył się na negatywne postrzeganie wszystkich przedstawicieli religii islamskiej, mimo licznych oświadczeń i akcji pokazujących, że środowiska muzułmańskie stanowczo odcinają się i potępiają ataki terrorystyczne Państwa Islamskiego nie tylko w Europie, ale i w regionie Środkowej i Północnej Azji.

Z biegiem czasu, mimo iż wizerunek ISIS w mediach zachodnich nie uległ znaczącej zmianie, odbiorcy światowych środków masowego przekazu przywykli do tego zagadnienia w taki sposób, że jakiekolwiek nowe, okrutne działania przestały robić wrażenie i wywoływać te same oburzone reakcje co u początków jego istnienia.

Ogłoszenie w marcu 2019 roku upadku kalifatu spowodowało, że społeczność na całym świecie uznała problem z Państwem Islamskim za rozwiązany i nawet pojawiające się informacje o reaktywacji ISIS i wybraniu przez nich nowego przywódcy przeszły dosyć niezauważone. Rok później, Globalna Koalicja poczuła się zobowiązana opublikować oświadczenie, że wciąż działa w celu powstrzymywania odrodzenia się ISIS, wiadomość ta

[16] Por. P. Płokita, *Daesh – pejoratywne określenie Państwa Islamskiego*, „Nowa Strategia", [http://www.nowastrategia.org.pl/daesh-pejoratywne-okreslenie-panstwa-islamskiego/, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 22.23].

jednak nie trafiła na czołówki gazet, podobnie jak opinie wielu specjalistów o bezpieczeństwa międzynarodowego i światowego terroryzmu, którzy ostrzegają, że Państwo Islamskie wcale nie upadło, a jedynie przyczaiło się niczym tygrys[17].

W związku z pandemią korona wirusa COVID-19 w 2020 roku uaktywniło się również Państwo Islamskie, które groziło, że zorganizuje ataki terrorystyczne za pomocą zakażonych wirusem dżihadystów. Jednocześnie administracja centralna Państwa Islamskiego informowała i ostrzegała swoich bojowników, by omijali Europę w czasie trwania pandemii[18].

Doświadczenie prawie dwudziestu lat zmagań z globalnym terroryzmem uczy, że media zachodnie wrócą do prezentowania ISIS w jak najgorszym świetle i przypominania ich najpoważniejszych występków dopiero wtedy, gdy ta terrorystyczna organizacja znów spektakularnie uderzy gdzieś na świecie, a śmierć poniosą po raz kolejny niewinni ludzie.

3. Wyniki i dyskusja

3.1. Rola Unii Europejskiej, wobec działań Państwa Islamskiego

Państwa członkowskie Unii Europejskiej [UE] nie tworzą odrębnej koalicji przeciwko Państwu Islamskiemu. Członkowie UE stali się członkami Globalnej Koalicji nie jako całość instytucji unijnych, ale jako odrębne kraje. Nie każdy kraj bowiem mógł w pełni włączyć się w działania Koalicji, ograniczając się jedynie pomocy humanitarnej (patrz przykład Szwecji). Parlament Europejski jeszcze we wrześniu 2014 roku wydał rezolucję w sprawie sytuacji w Syrii i Iraku oraz ofensywy Państwa Islamskiego. Rezolucja ta w punkcie 6 odrzuciła powstanie Państwa Islamskiego: „(…) bezwarunkowo odrzuca ogłoszenie przez przywódców Państwa Islamskiego utworzenia kalifatu na kontrolowanych przez nich obecnie obszarach i uznaje je za nielegalne; podkreśla, że utworzenie i ekspansja kalifatu islamskiego oraz działalność innych grup ekstremistycznych w Iraku i Syrii stanowi bezpośrednie zagrożenie dla bezpieczeństwa krajów europejskich; odrzuca możliwość jakiejkolwiek, przeprowadzonej przy użyciu siły, jednostronnej zmiany granic uznanych na arenie międzynarodowej; podkreśla, że Państwo Islamskie jest objęte embargiem na broń i zamrożeniem aktywów na mocy rezolucji Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1267 (1999) i 1989 (2011), oraz podkreśla znaczenie szybkiego i skutecznego wdrożenia tych środków; wzywa Radę do rozważenia możliwości skuteczniejszego stosowania dotychczasowych środków ograniczających, zwłaszcza uniemożliwienia Państwu Islamskiemu czerpania zysków z nielegalnej sprzedaży ropy naftowej lub innych zasobów na rynkach międzynarodowych; jest głęboko zaniepokojony doniesieniami o tym, że podmioty pochodzące z niektórych państw członkowskich prowadzą z Państwem Islamskim nielegalny handel ropą naftową; zapytuje Komisję, czy może ona potwierdzić te doniesienia, a jeżeli tak, to wzywa Komisję i państwa

[17] Por. *Państwo Islamskie jak hydra z odciętą głową? Ekspert: ISIS ma franczyzy m. in. w Afryce Zachodniej i w Afganistanie*, Polskie Radio, [https://polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2393878,Panstwo-Islamskie-jak-hydra-z-odcieta-glowa-Ekspert-ISIS-ma-franczyzy-m-in-w-Afryce-Zachodniej-i-w-Afganistanie, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 22.46].

[18] Por. *Państwo Islamskie grozi atakami zamachowców zakażonych koronawirusem*, Wprost Zdrowie i Medycyna, [https://zdrowie.wprost.pl/koronawirus/na-swiecie/10314057/panstwo-islamskie-grozi-atakami-zamachowcow-zakazonych-koronawirusem.html, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 22.49].

członkowskie, by zapewniły natychmiastowe zaprzestanie nielegalnego handlu ropą naftową;"[19].

Kolejne punkty rezolucji stanowczo potępiają dołączanie do bojowników ISIS przez obywateli krajów europejskich[20] oraz werbowanie w szeregi dżihadystów poprzez oferowaną im żywność i opiekę[21]. Parlament Europejski poparł tworzący się iracki rząd[22] oraz pochwalił starania Stanów Zjednoczonych i innych krajów o powstrzymanie ekspansji ISIS, także na drodze militarnego rozwiązania[23]. Wezwał także wspólnotę międzynarodową, by wsparła władze irackie przy zapewnianiu ochrony ludności uciekającej z terenów objętych konfliktem[24].

Unia Europejska, jako organizacja, ale też każdy kraj z osobna wchodzący w jej struktury, w konsekwencji walki z Państwem Islamskim stanęły wobec poważnego kryzysu, jakim był kryzys uchodźczy wywołany masowymi ucieczkami i wypędzeniami ludności cywilnej z terenów Syrii i Iraku. Kryzys ten, nazywany także kryzysem migracyjnym, okazał się największym kryzysem, jaki dotknął Europę od czasów II wojny światowej. Początkiem kryzysu był rok 2015, jednak jego korzenie sięgają roku 2014 i 2013 oraz wcześniej (do roku 2010, kiedy to zaczęła się arabska wiosna), a zatem rozpoczęcia walk na terenie Iraku i Syrii i utworzenia nowego kalifatu. Uchodźcy zmierzają do Europy kilkoma szlakami, wśród których wyróżnić należy szlak bałkański (prowadzący z Serbii do Węgier i dalej, z Serbii do Chorwacji i dalej), szlak wschodni śródziemnomorski (z Turcji do Grecji lub Włoch), czy szlak centralny śródziemnomorski (z Algierii, Tunezji lub Libii do Włoch).

Przybywających do „bram Europy" podzielić można na migrantów (głównie zarobkowych) oraz uchodźców. Ci ostatni opuścili swe domy i kraje z powodu wojny, w związku z czym dozwolono im staranie się o azyl. W Europie od 1990 roku funkcjonuje prawo dotyczące miejsca składania i rozpatrywania wniosku o azyl. Prawem tym jest konwencja, którą państwa członkowskie Wspólnot Europejskich podpisały w Dublinie 15 czerwca wspomnianego wyżej roku. Tę pierwszą konwencją z czasem uszczegółowiono, po raz pierwszy w 2003 roku, a następnie zastąpiono, konwencją z Dublina z roku 2013. Zgodnie z jej zapisami wniosek o prawo do azylu rozpatrywać może ten kraj, który dla wnioskodawcy był pierwszym krajem europejskim, w którym postawił nogę. Dla większości uchodźców takim krajem była Grecja (w pierwszej kolejności) oraz Włochy. W krótkim czasie Grecja stała się krajem najbardziej obciążonym kryzysem uchodźczym, co spowodowało, że temu krajowi zagroziła katastrofa humanitarna, a premier Grecji Alexis Tsipras w sierpniu 2015 roku apelował do pozostałych krajów UE o solidarność w polityce przyjmowania uchodźców.

[19] Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 18 września 2014 roku w sprawie sytuacji w Iraku i Syrii oraz ofensywy Państwa Islamskiego, w tym prześladowań mniejszości, pkt 5.

[20] Por. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 18 września 2014 roku w sprawie sytuacji w Iraku i Syrii oraz ofensywy Państwa Islamskiego, w tym prześladowań mniejszości, pkt 17.

[21] Por. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 18 września 2014 roku w sprawie sytuacji w Iraku i Syrii oraz ofensywy Państwa Islamskiego, w tym prześladowań mniejszości, pkt 21.

[22] Por. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 18 września 2014 roku w sprawie sytuacji w Iraku i Syrii oraz ofensywy Państwa Islamskiego, w tym prześladowań mniejszości, pkt 18-19.

[23] Por. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 18 września 2014 roku w sprawie sytuacji w Iraku i Syrii oraz ofensywy Państwa Islamskiego, w tym prześladowań mniejszości, pkt 9.

[24] Por. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 18 września 2014 roku w sprawie sytuacji w Iraku i Syrii oraz ofensywy Państwa Islamskiego, w tym prześladowań mniejszości, pkt 10.

W podobnie trudnej sytuacji znalazły się Włochy, które dodatkowo oskarżano o nieudzielanie pomocy uchodźcom przybywającym do tego kraju przez Morze Śródziemne. W efekcie wielu uchodźców ginęło na morzu z powodu przeładowanych łodzi i wadliwych ich konstrukcji. Tysiące osób kierowały się do Niemiec i Austrii drogą przez Węgry, w końcu jednak węgierski rząd zaprotestował i zdecydował o postawieniu na granicy z Serbią płotów mających powstrzymać uchodźców i migrantów nielegalnie przekraczających granice między państwami[25]. Unia Europejska podjęła szereg działań mających na celu powstrzymanie narastającego kryzysu migracyjnego. Jednym z pierwszych takich działań było podpisanie porozumienia między UE a Turcją, dzięki czemu udało się ograniczyć przepływ ludności na przynajmniej dwóch szlakach migracyjnych. Liczba uchodźców i migrantów zmalała po ogłoszeniu oficjalnego upadku Państwa Islamskiego, część z nich zdecydowała się bowiem wrócić do domów. Komisja Europejska opracowywała również program relokacji uchodźców i chciała wprowadzenia kwot osobowych, tak by w znacznym stopniu odciążyć trzy najbardziej dotknięte tym kryzysem kraje, czyli Grecję, Włochy i Węgry. Planowane było pokrycie kosztów zarówno relokacji, jak i przyjęcia danej osoby przez inny kraj członkowski UE[26]. Niestety, spora część krajów odmówiła akceptacji dla programu relokacji i konieczna była rewizja możliwości udzielania uchodźcom pomocy. W tej sprawie odbyło się kilka szczytów UE, jednak porozumienie udało się osiągnąć jedynie na poziomie krajów na chwilę obecną bezpośrednio zaangażowanych w kryzys. W styczniu 2020 roku Komisja Europejska zdecydowało o przyznaniu Grecji 700 milionów euro na walkę z kryzysem migracyjnym[27]. Część specjalistów zajmujących się tematyką tak uchodźczą, jak i europejską jest zdania, że kryzys migracyjny zaważył na wizerunku Unii jako bezsilnej i niepotrafiącej przedsięwziąć konkretnych działań organizacji. Nasilające się ataki terrorystyczne przeprowadzane w Europie przez licznych bojowników ISIS, którzy przeniknęli na kontynent wraz z uchodźcami, spowodowały wzrost negatywnych nastrojów społecznych, a w niektórych krajach pojawienie się ugrupowań politycznych o silnych nacjonalistycznych poglądach[28].

4. Podsumowanie

4.1. Wojskowa i Humanitarna pomoc państw UE i USA dla Syrii oraz Irakowi

Artykuł poświęcony został działaniom Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz Unii Europejskiej przeciwko Państwo Islamskiemu oraz roli, jaką spełniają USA i UE w tym trwającym od pięciu konflikcie. Przywołano tu udzieloną Syryjczykom i Irakijczykom pomoc humanitarną, wyróżniono też kilka organizacji zajmujących się tym na niespotykaną skalę.

[25] Por. *Trzy razy więcej imigrantów u granic UE. Węgry wyślą tysiące policjantów na granicę. „Nie załatwimy tego płotami”,* TVP Info [https://www.tvp.info/21289491/trzy-razy-wiecej-imigrantow-u-granic-ue-wegry-wysla-tysiace-policjantow-na-granice-nie-zalatwimy-tego-plotami, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 23.01].

[26] Por. *Solidarność Europejska: System Relokacji Uchodźców*, [https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/2_eu_solidarity_a_refugee_relocation_system_pl.pdf, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 23.04].

[27] Por. *700 mln euro wsparcia dla Grecji*, Onet.pl, [https://wiadomosci.onet.pl/swiat/kryzys-migracyjny-ke-obiecuje-700-mln-euro-wsparcia-dla-grecji/2v0yylc, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 23.08].

[28] Por. K. Bojko, *Międzynarodowa reakcja na powstanie tzw. Państwa Islamskiego*, Zoon Politikon 8/2017, str. 330.

Został opisany wizerunek Państwa Islamskiego w mediach zachodnich, który z kolei bardzo znacząco wpłynął na postrzeganie zbliżającej się do Europy fali uchodźców, oczywiści przede wszystkim ofiar konfliktu wywołanego przez ISIS podczas ich terrorystycznej działalności. Do tej fali napływających uchodźców przyczyniła się niewątpliwie również informacji i decyzja kanclerz Niemiec Angely Merkel.

W ramach działań Globalnej Koalicji Przeciwko Daesh/ISIS zarówno Irak, jak i Syria otrzymały od państw koalicji wsparcie wojskowe. To wsparcie podzielić można na materialne i niematerialne. Do wsparcia materialnego zaliczyć należy przede wszystkim dostawy broni i amunicji do walczących Irakijczyków i Syryjczyków. Prawdopodobnie jako pierwsza pomoc w postaci broni dla Kurdów ogłosiła Francja[29], wkrótce po niej Stany Zjednoczone postanowiły dozbroić bezpośrednio irackich Kurdów[30]. Podobną decyzję o wysyłaniu broni dla Kurdów podjęły nastepnie Wielka Brytania, Niemcy, Włochy, Kanada i Finlandia oraz Australia[31]. Wśród wysyłanej broni znalazły się karabiny maszynowe, amunicje, pociski przeciwpancerne, pojazdy opancerzone, kaski, noktowizory, kamizelki, a nawet radiostacje. Wszystkie te decyzje o zbrojeniu walczących zostały podjęte jeszcze w sierpniu 2014 roku, a pod koniec tego samego miesiąca zaopatrzenie wysłała Albania i Chorwacja[32]. Równie ważnym okazało się wojskowe wsparcie niematerialne, w postaci wielu wojskowych instruktorów, którzy przybyli do Iraku, by szkolić armię oraz bojowników kurdyjskiej Peszmergi. Liczni instruktorzy pochodzili z Kanady, wkrótce po nich pojawili się również instruktorzy z innych krajów. Szkolenie i zbrojenie walczących z Państwem Islamskim Kurdów i Irakijczyków było działaniem długofalowym i starannie zaplanowanym. Przynosiło również efekty, o czym bardzo często informowano na konferencjach prasowych prezydenta Obamy. Objęcie nalotami także Syrii wiązało się z wcześniejszą decyzją Stanów Zjednoczonych o niewszczynaniu bezpośredniej interwencji.

Równie ważna, jeśli nie najważniejsza, okazała się niesiona ludności Iraku i Syrii pomoc humanitarna. W czasie, gdy trwały walki, setki tysięcy ludzi zostało rannych lub zabitych. Wiele tysięcy osób zmuszonych zostało do opuszczenia swoich domów i udania się w nieznane, z powodu prowadzonych w ich regionach działań wojennych. Państwa koalicji niosły pomoc humanitarną w ramach instytucji, w ramach których pozostawały zrzeszone. Komisja Europejska przekonała wszystkie kraje członkowskie Unii Europejskiej do zwiększenia kwoty pomocy dla Iraku do kilkunastu milionów euro. Osobną kwotę wyasygnowały Niemcy, także Polska przekazała dotację na wyposażenie szkoły dla dzieci

[29] Por. *France plans to ship arms to embattled Kurdish forces in Iraq*, The New York Times [https://www.nytimes.com/2014/08/14/world/middleeast/iraq-humanitarian-aid.html?module=ArrowsNav&contentCollection=Middle%20East&action=keypress&region=FixedLeft&pgtype=article, dostęp z dn. 27.04.2020 r., 17.46].

[30] Por. *USA zaczęły dostarczać broń bezpośrednio Kurdom. Berlin tego nie zrobi*, TVN24 [https://tvn24.pl/swiat/usa-zaczely-dostarczac-bron-bezposrednio-kurdom-berlin-tego-nie-zrobi-ra458089-3407973, dostęp z dn. 27.04.2020 r., 17.40].

[31] Por. *Australian planes to deliver weapons for Kurds fighting Islamic State*, The Guardian [https://www.theguardian.com/world/2014/aug/31/australian-planes-deliver-weapons--kurds-fighting-islamic-state, dostęp z dn. 27.04.2020 r., 17.52].

[32] Por. *Albania starts shirting weapons to Iraqi Kurds*, BalkanInsight [https://balkaninsight.com/2014/08/27/albania-starts-delivery-of-weapons-to-iraqi-kurds/, dostęp z dn. 27.04.2020 r., 17.49].

uchodźców. Szwecja, która nie mogła właczyć się w działania militarne, zdecydowała się na niesienie pomocy humanitarnej. Dzięki europejskim i światowym instytucjom pomoc humanitarna docierała do każdego zakątka Iraku i Syrii, niosąc ludziom nie tylko pożywienie i środki medyczne, ale też nadzieję, że w środku tego konfliktu nie zostali sami. Wśród wielu organizacji pozarządowych także zajmujących się niesieniem pomocy humanitarnej znajduje się kilka organizacji, które od bardzo dawna operują na terenie Iraku i Syrii, dzięki czemu ich wiedza na temat regionu jest bezcenna. Wyróżnić tu należy kilka tak charakterystycznych dla ludzi na całym świecie organizacji.

Polska Akcja Humanitarna to organizacja pozarządowa działająca od 1992 roku. Jej założycielką jest Janina Ochojska. Przez 28 lat działalności PAH niosła pomoc ponad dziewięciu milionom ludzi na całym świecie, działała na terenie 44 krajów, zbudowała 58 szkół i prawie 1000 ujęć wodnych. Pierwszym terytorium jej działań były Bałkany, gdzie wolontariusze PAH nieśli pomoc humanitarną mieszkańcom rozpadającej się Jugosławii i oblężonego Sarajewa[33]. Konflikt na terenie Syrii i Iraku pociągnął za sobą konkretne działania wielu organizacji, także Polskiej Akcji Humanitarnej. Jeszcze w 2012 roku, kiedy do Libanu trafili pierwsi uchodźcy z Syrii, PAH wysłała tam swoich przedstawicieli, by określić kategorie pomocy. Uchodźcom przekazano paczki żywnościowe oraz leki i wodę pitną. Rok później PAH operowała już na terenie samej Syrii, gdzie setki tysięcy ludzi zostało wypędzonych ze swoich domów i zmuszona zamieszkać w obozach dla uchodźców, w warunkach urągających człowieczeństwu i jakimkolwiek kryteriom higieny. Wolontariusze dostarczali żywność, wodę, leki, koce; krótko potem utworzono w Syrii stałą misję mającą na celu monitorowanie sytuacji ludności tubylczej i odpowiadanie na jej potrzeby w ramach możliwości finansowych i zasobowych Polskiej Akcji Humanitarnej. Warto tu podkreślić, że ludzie na całym świecie, nie tylko polskiej narodowości, chętnie wspierają działalność PAH finansowo i materialnie, a symbol PAH – błękitne serce – jest znakiem rozpoznawalnym w najbardziej zapomnianych regionach świata. Kiedy w 2016 roku sytuacja w syryjskim mieście Aleppo coraz bardziej się zaogniała, do pomocy przy ewakuacji i bezpiecznym przemieszczaniu do ludności do innych, bezpieczniejszych regionów, włączyła się Polska Akcja Humanitarna. Wiedza jej pracowników oraz wolontariuszy jest bardzo ważna w tym zagrożonym nieustannym konfliktem regionie, a wojna z Państwem Islamskim sprawiła, że niesienie tam pomocy humanitarnej stało się jeszcze bardziej palącą potrzebą[34].

Obecność PAH została zarejestrowana także w Iraku. Jej przedstawiciele byli tam już w 2003 i 2004 roku, kiedy Stany Zjednoczone wkroczyły do Iraku, by ustabilizować sytuację w regionie. Kiedy dziesięć lat później Irak i jego miasta stał się celem działań ISIS, ludność znalazła się w potrzasku, zwłaszcza ta pochodząca z mniejszości religijnych. PAH pojawiła się więc w Iraku ponownie w 2016, w odpowiedzi na powiększający się kryzys humanitarny w tym miejscu. Jak piszą wolontariusze na stronie Akcji: „Do Iraku wróciliśmy pod koniec 2016 roku w odpowiedzi na pogarszającą się sytuację ludności cywilnej w wyniku walk zbrojnych w Mosulu. Natychmiast rozpoczęliśmy działania pomocowe skierowane do

[33] Por. Polska Akcja Humanitarna – strona główna [https://www.pah.org.pl/pierwsze25lat/, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 13.30].

[34] Por. *Kryzys humanitarny w Syrii*, Polska Akcja Humanitarna – strona główna, [https://www.pah.org.pl/pierwsze25lat/, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 13.43].

mieszkańców miasta – dostarczyliśmy paczki żywnościowe, pakiety higieniczne, wodę. Nasze wsparcie to przede wszystkim pomoc natychmiastowa, czyli odpowiedź na najbardziej podstawowe potrzeby osób dotkniętych kryzysem. Na terenie irackiego Kurdystanu działa nasz Zespół Reagowania Natychmiastowego, który po rozpoznaniu potrzeb udziela adekwatnej pomocy"[35].

Organizacją powszechnie rozpoznawaną na świecie stały się Białe Hełmy (z ang. *White Helmets*). Jest to organizacja uznawana za niezależną i pozarządową, związaną z niesieniem pomocy humanitarnej. Jej oficjalna nazwa to Syryjska Obrona Cywilna. Działa od 2013 roku na terenie Syrii. W jej szeregach funkcjonują wyłącznie ochotnicy, których liczba określana jest na około trzech tysięcy ludzi. Nazwa organizacji pochodzi od charakterystycznych białych hełmów noszonych przez ochotników w czasie akcji. Najważniejszym zadaniem Białych Hełmów jest wydobywanie ludzi spod gruzów i udzielanie im pomocy, w niektórych przypadkach także wspomaganie służb wojskowych i porządkowych w ewakuowaniu ludności z zagrożonych terenów[36].

Białe Hełmy posiadają własny budżet, który według niektórych szacunków opiewa na około 30 milionów dolarów. Budżet Hełmów to w przeważającej części darowizny od innych organizacji, ale także od władz państwowych innych krajów, m.in. Stanów Zjednoczonych, Holandii, Kanady czy Niemiec. Pieniądze te stanowią ważną część wsparcia dla Białych Hełmów, dzięki czemu mogą oni nieść pomoc niezależnie od syryjskiego rządu. W 2016 roku organizacja Białych Hełmów, w uznaniu dla jej pracy, została nominowana do Pokojowej Nagrody Nobla[37].

Ważne działania prowadzi w rejonach opanowanych przez Państwo Islamskie UNICEF, czyli Fundusz Narodów Zjednoczonych dla Dzieci, utworzony w 1946 roku przez Organizację Narodów Zjednoczonych. UNICEF wielokrotnie podkreślał, że licznymi ofiarami ISIS są dzieci, zarówno bezpośrednimi (w przypadku gdy są porywane, mordowane lub wykorzystywane), jak i pośrednimi (kiedy tracą rodziców, możliwość edukacji, dach nad głową, czy bezpieczną i spokojną egzystencję). W 2020 roku UNICEF alarmował, że trwająca od dziewięciu lat wojna w Syrii wciąż odciska ogromne piętno na dzieciach i jej rodzicach. To, co warto było podkreślić, to fakt, że każde dziecko w tym kraju poniżej 9 roku życia „nie zna innej rzeczywistości niż wojna, przemoc, przesiedlenie i strach"[38].

O tym, że kryzys humanitarny w Syrii nie skończył się, mimo licznych militarnych sukcesów Koalicji Przeciwko ISIS i ogłoszeniu (wątpliwym) upadku tego quasi-państwa, alarmował pod koniec roku 2019 papież Franciszek[39], a także Rada Unii Europejskiej.

[35] Por. *Oblężenie irackiego Mosulu,* Polska Akcja Humanitarna – strona główna, [https://www.pah.org.pl/pierwsze25lat/, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 13.43].

[36] Por. *The Rise of Syria's White Helmets*, The Economist [https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2016/10/15/the-rise-of-syrias-white-helmets, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 14.42].

[37] Por. *The Nobel Peace Price: Who will win this year?*, BBC News [https://www.bbc.com/news/world-37558076, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 14.40].

[38] *Dziewięć lat wojny w Syrii. Sytuacja dzieci jest nadal dramatyczna – alarmuje UNICEF*, UNICEF Dla Każdego Dziecka, [https://www.unicef.pl/Centrum-prasowe/Informacje-prasowe/Dziewiec-lat-wojny-w-Syrii.-Sytuacja-dzieci-jest-nadal-dramatyczna-alarmuje-UNICEF, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 14.51].

[39] Por. *Watykan: spotkanie na temat pomocy humanitarnej cywilom z Syrii i Iraku*, Deon.pl [https://deon.pl/kosciol/watykan-spotkanie-na-temat-pomocy-humanitarnej-cywilom-z-syrii-i-iraku,492696, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 15.05].

Według danych Rady UE ponad 5 milionów Syryjczyków zmuszonych było opuścić swój kraj, w konsekwencji czego kryzys humanitarny dotknął też kraje europejskie, które stanęły wobec ogromnej fali uchodźców zmierzającej do Europy i wymagającej wsparcia i pomocy. Oprócz tego około 11 milionów Syryjczyków pozostających w granicach Syrii wciąż potrzebuje pomocy humanitarnej. Podobną ilość osób podawała Organizacja Narodów Zjednoczonych, która dodatkowo określała kwotę potrzebną do tego, by pomoc humanitarna dotarła do wszystkich potrzebujących i w odpowiedniej formie. Kwota ta to ponad trzy miliardy dolarów, jednak tylko dla tych, którzy pilnie tej pomocy wymagają, jest to około pięć milionów najbardziej dotkniętych działaniami wojennymi. Kolejne pięć miliardów dolarów Rada Bezpieczeństwa wskazała jako środki konieczne do pomocy pozostałym Syryjczykom, żyjącym na granicy ubóstwa[40].

Choć wielu ludzi na świecie przekonanych jest, że upadek Państwa Islamskiego oznacza koniec problemów z regionem MENA, słuchać należy raczej głosu ekspertów w zakresie tej problematyki, którzy wciąż przypominają, że dżihadyści wciąż są groźni, a sytuacja w tamtych rejonach nie potrzebuje zbyt wielu punktów zapalnych, by znów rozpalić ogień wojny. Nierozwiązanym wciąż pozostaje problem związany z uchodźcami. Na wyspie Lampedusa na Morzu Śródziemnym wciąż koczuje ich zbyt wiele, by zgodził się ich przyjąć jeden kraj europejski. Dość trudną dotychczas sytuację dodatkowo pogrążyła pandemia korona wirusa COVID-19, która pojawiła się na świecie w 2020 w krótkim czasie pochłonęła kilkadziesiąt tysięcy ofiar śmiertelnych, a około 3 milionów zachorowało. Grecja i Włochy nawołują Wspólnotę Europejską do solidarności, której wszak nie można wymóc. Musi ona wynikać z poczucia solidarności i poruszenia sumień obywateli innych państw na arenie międzynarodowej świata.

Bibliografia:

Orzecznictwo:

1. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 18 września 2014 roku w sprawie sytuacji w Iraku i Syrii oraz ofensywy Państwa Islamskiego, w tym prześladowań mniejszości, pkt.
2. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 30 kwietnia 2015 r. w sprawie niszczenia zabytków kultury przez ISIS/Daisz (2015/2649(RSP)).
3. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Oświadczenie Globalnej Koalicji przeciwko Daesh w związku z pierwszą rocznicą upadku tzw. kalifatu z dnia 24.03.2020 r.[https://www.gov.pl/web/dyplomacja/oświadczenie globalnej koalicji przeciwko Dease z okazji pierwszej rocznicy upadku tzw kalifatu, dostep z dnia27.07.2020.

Artykuły:

4. BOJKO Krzysztof, *Międzynarodowa reakcja na powstanie tzw. Państwa Islamskiego*, „Zoon Politikon” 8/2017.

[40] *„11 milionów Syryjczyków będzie potrzebowało regularnej pomocy”*, TVN24 [https://tvn24.pl/swiat/onz-11-milionow-syryjczykow-bedzie-potrzebowalo-pomocy-humanitarnej-w-2020-roku-ra994706-2612649, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 15.02].

Źródła internetowe:

5. *Nowy raport ONZ: Terroryści z Państwa Islamskiego wciąż groźni*, „TVP Info", [https://www.tvp.info/46557044/nowy-raport-onz-terrorysci-z-panstwa-islamskiego-wciaz-grozni].
6. https://pl.wikipedia.org/wiki/Międzynarodowa_interwencja_przeciwko_Patńwu_Islamskiemu.
7. www.komisjaeuropejska.eu , dostęp 28.07.2020.
8. *Paris attacks: Bataclan and other assaults leave many dead*, „BBC News", [https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-34814203].
9. *Paris attacks: What happened on the night*, „BBC News", [https://www.bbc.com/news/world-europe].
10. *Nowy raport ONZ: terroryści z Państwa Islamskiego wciąż groźni*, „TVP Info" [https://www.tvp.info/46557044/nowy-raport-onz-terrorysci-z-panstwa-islamskiego-wciaz-grozni].
11. *Solidarność Europejska: System Relokacji Uchodźców*, [https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what we do/policies/european agenda migration/background information/docs/2_eu_solidarity_a_refugee_relocation_system_pl.pdf].
12. Polska Akcja Humanitarna – strona główna [https://www.pah.org.pl].
13. *Kryzys humanitarny w Syrii*, Polska Akcja Humanitarna – strona główna, [https://www.pah.org.pl/pierwsze25lat/].
14. *Oblężenie irackiego Mosulu*, Polska Akcja Humanitarna – strona główna, [https://www.pah.org.pl/pierwsze25lat/].
15. *The Rise of Syria's White Helmets*, „The Economist"[https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2016/10/15/the-rise-of-syrias-white-helmets].
16. *The Nobel Peace Price: Who will win this year?*, „BBC News" [https://www.bbc.com/news/world-37558076].
17. *Dziewięć lat wojny w Syrii. Sytuacja dzieci jest nadal dramatyczna – alarmuje UNICEF*, UNICEF Dla Każdego Dziecka, [https://www.unicef.pl/Centrum-prasowe/Informacje-prasowe/Dziewiec-lat-wojny-w-Syrii.-Sytuacja-dzieci-jest-nadal-dramatyczna-alarmuje-UNICEF].
18. *Watykan: spotkanie na temat pomocy humanitarnej cywilom z Syrii i Iraku*, „Deon.pl" [https://deon.pl/kosciol/watykan-spotkanie-na-temat-pomocy-humanitarnej-cywilom-z-syrii-i-iraku,492696].
19. *„11 milionów Syryjczyków będzie potrzebowało regularnej pomocy"*, „TVN24" [https://tvn24.pl/swiat/onz-11-milionow-syryjczykow-bedzie-potrzebowalo-pomocy-humanitarnej-w-2020-roku-ra994706-2612649].
20. *Płokita P. Daesh – pejoratywne określenie Państwa Islamskiego*, „Nowa Strategia", [http://www.nowastrategia.org.pl/daesh-pejoratywne-okreslenie-panstwa-islamskiego/].
21. *Państwo Islamskie jak hydra z odciętą głową? Ekspert: ISIS ma franczyzy m. in. w Afryce Zachodniej i w Afganistanie*, „Polskie Radio", [https://polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2393878,Panstwo-Islamskie-jak-hydra-z-odcieta-glowa-Ekspert-ISIS-ma-franczyzy-m-in-w-Afryce-Zachodniej-i-w-Afganistanie]

22. *Państwo Islamskie grozi atakami zamachowców zakażonych koronawirusem*, „Wprost Zdrowie i Medycyna", [https://zdrowie.wprost.pl/koronawirus/na swiecie/10314057/panstwo-islamskie-grozi-atakami-zamachowcow-zakazonych-koronawirusem.html].
23. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-8-2014-0109_PL.html Rezolucja PE UE.
24. U.S. Conducts Another Humanitarian Airdrop in IraQ,s (ang.) CNN, 2014.08.18.
25. Statment by the President, (ang.) White House, dostęp 2014.08.08.
26. U.S. Conducts Another Humanitarian Airdrop in IraQ,s (ang.) CNN, 2014.08.18.
27. Polish aid for refugees from Nineveh (ang.) MSZ, 2014.08.12.
28. Amerykańska prasa: bierność ws. Syrii pozostawia Obamę ścianą Pol. TVN24, 2014.09.11.
29. Islamic State crisis: Iraq air strikes halt IS advance (ang.). BBC News, 2014.09.27.
30. https://pl.wikipedia.org/wiki/Mi%C4%99dzynarodowa_interwencja_przeciwko_Pa%C5%84stwu_Islamskiemu.
31. Today in Syria 4/9/2015 (ang.). Malcolmxtreme.wordpress.com, 2015.03.23.
32. Por. *Trzy razy więcej imigrantów u granic UE. Węgry wyślą tysiące policjantów na granicę. „Nie załatwimy tego płotami"*, TVP Info [https://www.tvp.info/21289491/trzy-razy-wiecej-imigrantow-u-granic-ue-wegry-wysla-tysiace-policjantow-na-granice-nie-zalatwimy-tego-plotami, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 23.01].
33. Por. *700 mln euro wsparcia dla Grecji*, Onet.pl, [https://wiadomosci.onet.pl/swiat/kryzys-migracyjny ke obiecuje 700 mln euro wsparcia dla grecji/2v0yylc, dostęp z dn. 28.04.2020 r., 23.08].
34. Por. *France plans to ship arms to embattled Kurdish forces in Iraq*, The New York Times [https://www.nytimes.com/2014/08/14/world/middleeast/iraq humanitarianaid.html?module=ArrowsNav&contentCollection=Middle%20East&action=keypress&region=FixedLeft&pgtype=article, dostęp z dn. 27.04.2020 r., 17.46].
35. Por. *USA zaczęły dostarczać broń bezpośrednio Kurdom. Berlin tego nie zrobi*, TVN24 [https://tvn24.pl/swiat/usa-zaczely-dostarczac-bron-bezposrednio-kurdom-berlin-tego-nie-zrobi-ra458089-3407973, dostęp z dn. 27.04.2020 r., 17.40].
36. Por. *Australian planes to deliver weapons for Kurds fighting Islamic State*, The Guardian [https://www.theguardian.com/world/2014/aug/31/australian-planes-deliver-weapons--kurds-fighting-islamic-state, dostęp z dn. 27.04.2020 r., 17.52].
37. Por. *Albania starts shirting weapons to Iraqi Kurds*, BalkanInsight [https://balkaninsight.com/2014/08/27/albania-starts-delivery-of-weapons-to-iraqi-kurds/, dostęp z dn. 27.04.2020 r., 17.49].

48. PAŃSTWA WSPÓLNOTY NIEPODLEGŁYCH PAŃSTW W DEBATACH DOTYCZĄCYCH POLITYKI ZAGRANICZNEJ SEJMU II KADENCJI W OKRESIE SPRAWOWANIA URZĘDU PREMIERA PRZEZ WŁODZIMIERZA CIMOSZEWICZA (1996-1997)

mgr Wojciech Pierściński
Uniwersytet Wrocławski
promotor: prof. dr hab. Krzysztof Kawalec

Summary: The article analyzes the discourse on Polish eastern policy during the Sejm of the second term during the office of Prime Minister by Włodzimierz Cimoszewicz. The party's positions have been presented, which can be observed during subsequent parliamentary debates devoted to foreign policy, the conditions of their narrative and the variability of the constitutive features of their positions. An attempt was made to outline the reasons for diplomatic ideas presented by individual parties and, in this context, the position of Foreign Office Minister Andrzej Olechowski. An attempt was made to distinguish government policy and positions presented by coalition parties in the Sejm forum, as well as substantive criticism and attempts to use this issue in political struggle by opposition groups.

Key words: polish foreign policy, discourse of polish Sejm, political parties, government policy, political opposition

Ключевые слова: польская внешняя политика, дискурс польского сейма, политические партии, государственная политика, политическая оппозиция

W polskiej polityce wschodniej w końcu roku 1995 nastąpiły dwie bardzo istotne zmiany. Pierwszą były wybory prezydenckie, które przyniosły zwycięstwo przedstawiciela obozu ówcześnie rządzącego – Aleksandra Kwaśniewskiego. Oprócz uprawnień prezydenta w zakresie kształtowania głowy państwa, dało to obozowi rządzącemu okazję do zmiany na stanowisku ministra spraw zagranicznych. Będącego „obcym" elementem w rządzie, mianowanego, na mocy swoistej interpretacji zapisów Małej konstytucji, z inicjatywy Lecha Wałęsy, Władysława Bartoszewskiego (na podobnej zasadzie tekę ministerialną objął poprzednik Bartoszewskiego Andrzej Olechowski) zastąpił związany z postpezetpeerowską lewicą Dariusz Rosati. Umożliwiło to środowisku SdRP objęcie wszystkich ośrodków kształtujących politykę wschodnią, co, biorąc pod uwagę zarówno historię, jak i ideowe treści i konotacje, umożliwia postawienie hipotezy, że wraz z tymi wydarzeniami na kierunku wschodnim dokona się zwrot w kierunku prób polepszania relacji z państwami WNP. Drugim wydarzeniem było wystąpienie ministra spraw wewnętrznych (mianowanego na podobnej zasadzie, jak ministrowie spraw zagranicznych, a więc, w pewnym uproszczeniu, reprezentanta Lecha Wałęsy w rządzie) Andrzeja Milczanowskiego w Sejmie 21 grudnia 1995 roku, w czasie którego oskarżył urzędującego premiera Józefa Oleksego o współpracę z rezydentami KGB w Polsce. Oprócz politycznej burzy, która zaowocowała zmianą premiera w łonie koalicji, wystąpienie to zintensyfikowało polityczne dyskusje na temat ewentualnej

ingerencji Rosji w sprawy polskie, niewątpliwie nie wytwarzając klimatu przychylnego dla zbliżenia ze wschodnim sąsiadem.

Debaty parlamentarne, które odbywały się w ówczesnym Sejmie, skierowane były nie tylko na proces kształtowania treści polityki zagranicznej i państwowego procesu decyzyjnego. Nie wolno zapominać, że odbiorcami, do których często skierowane były słowa posłów, byli wyborcy poszczególnych partii, w tym kontekście możemy mówić o wewnętrznym wymiarze debat dotyczących spraw zewnętrznych. Nie bez znaczenia pozostaje również świadomość alternacji władzy w systemach demokratycznych. Dzisiejsza opozycja jutro może stać się rządem, co sprawia, że głos poszczególnych partii jest skierowany również w przyszłość, jak i na zewnątrz, gdzie jest z pewnością bacznie wysłuchiwany.

Niniejszy artykuł stanowi w pewnym sensie kontynuację pracy dotyczącej treści sejmowych debat z lat 1993-1995, której pierwsze wyniki zostały opublikowane w I tomie monografii Wschodniego Forum Nauki. Analizie poddane zostały debaty, w czasie których zaobserwować można było stanowisko poszczególnych klubów i kół odnośnie do polskiej polityki wschodniej w stopniu najpełniejszym. Najważniejszymi z tego zakresu, były z pewnością dyskusje które odbyły się w Sejmie w maju 1996 i 1997 roku, po wystąpieniach, w których minister spraw zagranicznych przedstawiał informację rządu na temat polityki zewnętrznej.

Polska polityka zagraniczna otoczona była w analizowanych latach nimbem konsensusu. Wstąpienie do NATO oraz Unii Europejskiej stanowiło cel polskich zabiegów dyplomatycznych, niekwestionowany praktycznie przez żadnego z kluczowych aktorów polskiej sceny politycznej. Jeżeli chodzi o opozycję, wątpliwości co do tego kierunku właściwie nie było, obawy zwolenników opcji prozachodniej budzić mogło natomiast objęcie rządów w 1993 przez koalicję sił wywodzących swoją genezę z poprzedniego systemu – SLD i PSL. Ważną zmianą odnośnie do polityki zagranicznej przyniosły również wybory prezydenckie w 1995, po których obóz rządowy opanował wszystkie ośrodki władzy wykonawczej kształtujące politykę zagraniczną. Nie zmieniło to jednak głównych kierunków działań polskiej dyplomacji, co wyraźnie podkreślał nowy minister Dariusz Rosati:

> „Tak zwana polityka wschodnia podporządkowana jest strategicznym priorytetom polskiej polityki zagranicznej i powinna sprzyjać ich realizacji. Należy do nich m.in. rozwój wszechstronnej, partnerskiej i wzajemnie korzystnej współpracy z Rosją, Ukrainą, a także z innymi krajami tego regionu". (Rosati 1996).

Powstało zatem pytanie, czy zmianie uległa konkretna treść w ramach wymienionych priorytetów – np. zasady, na jakich Polska aspirować będzie do uczestnictwa w NATO, w jaki sposób skonkretyzowane zostaną działania dotyczące relacji dobrosąsiedzkich na odcinku wschodnim, a wreszcie w jaki sposób na politykę zagraniczną wpływać będzie chciała, poprzez krytyczny głos w sejmie, opozycja.

W narracji rządowej dotyczącej polityki wschodniej nastąpiła jednak pewna, niedostrzegalna w spojrzeniu analizującym cele globalne, zmiana. Dariusz Rosati stwierdził, że stosunki z Rosją stają się „coraz bardziej dynamiczne i wszechstronne, a tym samym normalne. Mówił w Sejmie: „Z satysfakcją obserwujemy zwiększającą się intensywność stosunków polsko-rosyjskich i poprawę ich klimatu oraz rozwój wymiany handlowej."

(Rosati 1996). Podobnie enigmatycznie wypowiedział się przedstawiciel SLD, Longin Pastusiak:

> „Jesteśmy zdania, że istniejące różnice polityczne, szczególnie z Rosją, należy usuwać drogą cierpliwego dialogu i że różnice nawet w tak kluczowej sprawie jak przyszłe członkostwo Polski w NATO nie mogą wpływać hamująco na rozbudowę dobrosąsiedzkich stosunków w innych dziedzinach. (…) Po dojściu do władzy koalicja podjęła próbę skorygowania pewnej nierównowagi, jaka zarysowała się w stosunkach Polski ze światem zewnętrznym. Od ostatnich wyborów prezydenckich szanse korekty zostały wzmocnione i już wykorzystane. Chodzi o wizyty prezydenta Kwaśniewskiego na Wschodzie - klamrę tę zamknie wizyta prezydenta Ukrainy w Polsce. W ten sposób intencje budowy dobrych stosunków sąsiedzkich wyszły poza deklaracje słowne, podbudowane zostały zdecydowaną wolą dialogu - niezależnie od różnicy zdań. (Pastusiak 1996).

Poseł Samborski z PSL mówił natomiast:

> „W ostatnich kilku latach szefowie resortu spraw zagranicznych grzeszyli zbyt skrystalizowanymi geograficznie opcjami. Minister Krzysztof Skubiszewski prezentował ostro wyartykułowany europocentryzm, minister Olechowski forsował proamerykańskość, minister Bartoszewski zaś opcję proniemiecką. Zaprezentowana nam dziś informacja jest bodaj pierwszą próbą MSZ znalezienia pewnej równowagi geograficznej, poszukiwania partnerów w całej gamie możliwości" (Samborski 1996).

Koalicja rządowa, obok podkreślanie prozachodnich priorytetów, starała się zmienić wydźwięk ogólnej narracji dotyczącej Rosji. Nie dominował już bowiem kontekst, w którym relacje z Moskwą postrzegane były jako wątek poboczny polityki rządowej, nakierowanej na integrację z NATO i UE. Relacje z Rosją stawały się celem, z którym powyższe priorytety nie powinny kolidować. Józef Oleksy w 1997 postawił sprawę wyraźniej:

> „Europejskie priorytety nie powinny przesłaniać wszystkiego. Stosunki z sąsiadami to także priorytet polityki zagranicznej. To ważna i integralna część wizji przyszłości. Jest swoistym wyzwaniem dla Polski ułożenie stosunków z sąsiadami wschodnimi tak, by były one wartością w całości stosunków europejskich. (…) Pozycja Polski na Zachodzie zależeć będzie od tego, czy dobrze i przyjaźnie potrafimy ułożyć nasze stosunki ze Wschodem" (Oleksy 1997).

W tym kontekście Nowina-Konopka zarzucał przedstawicielom rządu, że z jednej strony podkreślają, ze nadchodzi nowa era w stosunkach z Rosją, a z drugiej w oficjalnym przemówieniu podkreśla się dążenia do członkostwa w NATO. Czym zatem miała się charakteryzować ta nowa era? Przedstawiciele koalicji wprost nie odpowiedzieli, jednak powyższe sformułowania pozwalają wyciągnąć pewne wnioski. Wydawać by się mogło, że zatarciu ulegała „priorytetyzacja priorytetów", że w narracji cele występują na podobnym poziomie.

Opozycja tych niuansów jednak nie dostrzegała:

> „Unia Pracy z satysfakcją odnotowuje ton spokojnej kontynuacji w założeniach polityki zagranicznej prezentowanych przez pana ministra Rosatiego. Nie znalazły w nim odbicia pojawiające się ostatnio - także w kręgach ludzi odpowiedzialnych za polską politykę zagraniczną - sugestie o możliwych wyraźnych jej reorientacjach, np. o możliwości pojawienia się zwrotu w polityce wschodniej" (Marciniak 1996).

Jeśli chodzi jednak o praktykę dyplomatyczną, zwrot na kierunku wschodnim zauważył BBWR:

> „Rozmowy w tajemniczej otoczce z kandydatem na prezydenta Ziuganowem trudno uznać za sukces. Podobnie zresztą wcześniejsza wizyta ministra obrony Dobrzańskiego przede wszystkim w kontekście ściślejszych związków militarnych z Rosją budzi co najmniej zdziwienie. Fakty te łączą się ze sobą, a w powiązaniu z tym, że prezydent nie złożył wizyty na Ukrainie, dostrzec można niebezpieczne przechylenie i brak zrozumienia całości polityki wschodniej" (Gąsienica-Makowski 1996).

Dostrzegano dwie tendencje w polityce działaniach koalicji – pierwszym było wymienione wcześniej silniejsze akcentowanie nieomal równoważności relacji ze wschodnimi sąsiadami i dążeń do integracji z państwami zachodnimi. Po drugie akcentowano różnicowanie wschodnich sąsiadów – oczywiście nie w kontekście intensyfikacji działań, bo te były oczywiste ze względu na różnice potencjałów Rosji i innych państw SNP, ale przede wszystkim różnicę jakościową, ze zdecydowanym naciskiem na lepsze relacje z Rosją.

Koncepcję polityki wschodniej wyznaczał również w coraz większym stopniu coraz głośniej i wyraźniej wyrażany sprzeciw Federacji Rosyjskiej wobec starań o członkostwo Polski w NATO. Podejście w znacznym stopniu koncyliacyjne prezentował Rosati: „Nie pytamy i nie będziemy pytać Rosji o zgodę na wejście do NATO, jednak w zgodzie z zasadami dobrego sąsiedztwa uważamy za właściwe informować Rosję o naszych intencjach. Nie możemy również przyjąć argumentu - co wielokrotnie podkreślaliśmy - że nasze członkostwo w NATO spowoduje izolację Rosji.(…) Musimy nadal konsekwentnie przekonywać, że rozszerzenie NATO nie jest wymierzone przeciwko Rosji ani żadnemu innemu krajowi, lecz stanowi fragment tworzenia nowej europejskiej architektury bezpieczeństwa, której elementem pozostaje również Rosja". (Rosati 1996). Rosati powtórzył to również rok później: „Pragnę powtórzyć z całą stanowczością, że członkostwo Polski w NATO nie jest wymierzone przeciw komukolwiek; wręcz odwrotnie, wstępujemy do NATO jako zwolennicy szerokiej współpracy pomiędzy Sojuszem a krajami, które pozostaną poza nim, w tym zwłaszcza z Rosją. W naszym przekonaniu porozumienie NATO-Rosja i wejście Polski do Sojuszu stworzą także perspektywę nowego typu współpracy między naszymi państwami" (Rosati 1997). Sprzeciw Rosji traktowano ze zrozumieniem, nie odnotowano również jakichkolwiek znamion twardego kursu wobec Rosji.

Minister wielokrotnie podkreślał w swoich wystąpieniach, że fundamentem działania NATO w przyszłości ma być współpraca z Rosją. Rząd otrzymał wsparcie w tej kwestii od koalicji:

> „Zauważyć należy takie akcenty, jakie pojawiły się w ostatnim czasie - np. stwierdzenie prezydenta Kwaśniewskiego, że Polska nie chce być państwem frontowym, i zdecydowana deklaracja premiera Cimoszewicza w artykule w najnowszym numerze ″NATO Review″, iż Polska popiera tworzenie infrastruktury stosunków między NATO i Rosją. (…) Inaczej mówiąc, należy robić wszystko, by ugruntować w stolicach zachodnich przekonanie, że Polska traktuje swoje dążenie do NATO jako rozszerzenie obszaru stabilności i bezpieczeństwa w Europie, a nie jako tworzenie tarczy ochronnej przed Rosją" (Pastusiak 1996).

Alternatywną interpretację rzeczywistości zaprezentował Tadeusz Iwiński: „Nawiasem mówiąc, poważnie mylili się ci polscy politycy, którzy jeszcze niedawno de facto sądzili, że tym szybciej wejdziemy do Paktu, im bardziej napięte będą stosunki Polski z Rosją. W rzeczywistości jest odwrotnie, gdyż czołowe państwa Zachodu nie byłyby chętne

przyjąć nas do NATO w sytuacji skonfliktowania z wielkim sąsiadem, dysponującym bronią nuklearną" (Iwiński 1996). Marian Żenkiewicz odniósł się w tej kwestii do brani atomowej:

> „Dlatego właśnie z tej trybuny zwracam się z wnioskiem, aby rząd Rzeczypospolitej Polskiej rozważył możliwość wystąpienia na forum międzynarodowym z inicjatywą utworzenia w naszym regionie strefy bezatomowej, strefy, która uzyskałaby gwarancje nienaruszalności ze strony mocarstw posiadających broń jądrową. Polska już przed laty występowała z podobną inicjatywą. Ma więc teraz szczególne prawo, aby ideę tę realizować. Uzyskanie przez Polskę takiego statusu z jednej strony chroniłoby nasz kraj przed ewentualną agresją jądrową, z drugiej strony neutralizowałoby sprzeciw Rosji wobec naszego wstąpienia do NATO. Jestem przekonany, że inicjatywa ta znalazłaby pełne poparcie w naszym społeczeństwie" (Żenkiewicz 1996),

Podobnie mówił Antoni Kobielusz: „Myślę, że zasługuje na rozważenie przez państwa członkowskie NATO propozycja stworzenia stref bezatomowych na terenie rozszerzonego Sojuszu Atlantyckiego. Obecność Polski w takiej strefie mogłaby znacznie zmniejszyć niepokój Rosji o skutki rozszerzenia NATO" (Kobielusz 1996). Ze stron koalicyjnych zaznaczyły się więc koncepcje wcześniej w polskiej narracji sejmowej dotyczącej dyplomacji praktycznie nieobecne: pomysł neutralizacji sprzeciwu Rosji poprzez jasne deklaracje dotyczące nierozmieszczania broni atomowej na terytorium Polski oraz konieczność poprawienia relacji ze wschodnim sąsiadem jako warunek sine qua non przyjęcia do NATO. Działania miały być nastawione na „dialog, a także (…) zagęszczenie powiązań pozapolitycznych: gospodarczych, kulturalnych, naukowych, społecznych" (Rosati 1996). Jedną z niewielu nowych i niepowtarzanych przez co najmniej kilku posłów, diagnozę zaprezentował (i jednocześnie doradzał koalicji) Włodzimierz Puzyna (Unia Wolności): „Koncentrując się na stosunkach z moskiewską centralą nie dostrzeżono, iż w Rosji nastąpiła daleko idąca - choć nieformalna - autonomizacja struktur branżowych i regionalnych i nie podjęto żadnych kroków zmierzających do zbudowania sieci bilateralnych, regionalnych powiązań kooperacyjnych ważnych z punktu widzenia polskich interesów gospodarczych" (Puzyna 1997), których to braków uzupełnienie poseł postulował.

Na zagrożenia natomiast płynące z bierności polskiej polityki zagranicznej na odcinku północnoatlantyckim zwracał uwagę Janusz Onyszkiewicz:

> „Nie dowiedzieliśmy się, jakie jest stanowisko Polski wobec negocjowanej karty między NATO i Rosją. Co Polska chciałaby, żeby w tej karcie się znalazło, a czego chciałaby, żeby w tej karcie nie było? Pojawiają się sygnały, że w tej karcie ma się znaleźć odwołanie do traktatu CFE, co mogłoby być dosyć groźne dla naszych aspiracji do bycia pełnoprawnym członkiem, a nie wyłącznie posiadania członkostwa drugiej kategorii" (Onyszkiewicz 1997).

Ostrzejszy ton pojawił się w wypowiedziach innych członków opozycji. Andrzej Gąsienica-Makowski mówił np.: „Warto te słowa podkreślić wobec zgłaszanych wciąż obiekcji Rosji co do naszego członkostwa w NATO. Polska od dawna nie stanowi dla Rosji jakiegokolwiek zagrożenia, natomiast utrata naszej niepodległości przychodziła za przyczyną Rosji bez względu na jej ustrój" (Gąsienica-Makowski 1996). Krytycznie podchodził do zbyt koncyliacyjnej polityki wobec Rosji klub Unii Wolności w 1997 roku:

> „prezydent miał w wywiadzie dla rosyjskiego dziennika powiedzieć kilka dni temu: Ani w Polsce, ani w NATO nikt nie mówił i nie mówi o rozmieszczeniu broni jądrowej na terytorium nowych członków, a na polskiej ziemi nie będzie także obcych baz wojskowych (…)Ale już wkrótce można było przeczytać depeszę AFP, która cytuje wypowiedź premiera

> Cimoszewicza udzieloną 4 maja br. niemieckiej telewizji, z której expressis verbis wynika, że: ″Polska jest gotowa zaakceptować żądania, aby na polskiej ziemi nigdy nie znalazła się broń nuklearna i obce wojska″. To już nie jest nieostrożność ani brak precyzji. To by musiało znaczyć, że mówimy o innych priorytetach" (Nowina-Konopka 1997).

O tym, że w związku ze sprzeciwem Rosji zmienia się koncepcja statusu Polski w NATO mówiono wyraźnie. Ze strony opozycji padały zarzuty, że takie działania doprowadzą do zaklasyfikowania Rzeczpospolitej jako państwa drugiej kategorii, a jakiekolwiek ograniczenia w kwestii obecności zachodnich arsenałów na terytorium Polski prowadzić będą w konsekwencji do iluzoryczności natowskich gwarancji bezpieczeństwa. Koalicja, co zrozumiałe, takich obaw nie przejawiała – jasno stała na stanowisku, że zdecydowany sprzeciw Rosji uniemożliwić w konsekwencji może członkostwo jakiekolwiek i w związku z tym należy go neutralizować za pomocą wszelkich dostępnych środków.

Interesujące jest to, że w debatach poświęconych kierunkowi wschodniemu nie pojawiła się kwestia „Olina". Zauważył ją właściwie tylko Jerzy Wuttke z BBWR: „Tak np. rosyjskie naciski na zachodnich polityków w kwestii przystąpienia Polski do NATO znalazły mocne i nieoczekiwane wsparcie w tzw. sprawie Oleksego, w wyniku której Polska wydawać się może wielce niewiarygodna" (Wuttke 1996).

Stosunkowo niewiele miejsca poświęcono w sejmowych debatach Ukrainie. Minister Rosati zarysował sprawę stosunkowo oględnie: „Pomyślnie rozwijają się stosunki polsko-ukraińskie, coraz bardziej nabierając znamion ścisłego partnerstwa. Niepodległość Ukrainy traktujemy jako jedną z istotnych gwarancji bezpieczeństwa Polski i stabilności europejskiej. Będziemy wspierać Ukrainę m.in. poprzez pomoc w kształceniu kadr administracyjnych i gospodarczych. Będziemy też pogłębiać dialog polityczny na płaszczyźnie oficjalnej oraz pozarządowej. Polsko-ukraińska współpraca wojskowa znajduje konkretne odzwierciedlenie w krokach podjętych w celu utworzenia polsko-ukraińskiego batalionu dla misji pokojowych" (Rosati 1996). W sferze deklaratywnej Ukraina zajmowała nawet istotne miejsce, jednakże poza ogólnikami strona rządowa nie przedstawiła spójnego planu jakiegokolwiek zacieśnienia relacji czy choćby odpowiedzi na pytanie, w jakim kierunku relacje te mają zmierzać. Pewnego rodzaju ostrzeżenie zawarł w swojej wypowiedzi Marian Żenkiewicz:

> „W żadnym jednak wypadku nasza polityka wobec państw byłego ZSRR nie może zawierać w sobie ostrza antyrosyjskiego, którego zresztą i tak nasi sąsiedzi sobie nie życzą. Ich model stosunków z Rosją jest wyłącznie ich własną sprawą i nie może być w żadnym przypadku przedmiotem naszej ingerencji. Wszelkie angażowanie się Polski w te sprawy, jak pokazuje historia, kończyło się zawsze naszą porażką" (Żenkiewicz 1996).

Mirosław Czech z Unii Wolności mówił natomiast:

> „Potrzeba odrzucenia dość powszechnego w kraju przekonania, że dobre stosunki z Kijowem oznaczają pogorszenie relacji z Moskwą. Nawet pobieżnie dokonany rachunek zysków i strat, jakie wynikają dla obu państw z zacieśnienia współpracy, a dokonany z myślą o ich wpływie na stosunki obu krajów z Rosją, prowadzi do jednoznacznego wniosku - Polska i Ukraina są żywotnie zainteresowane w dobrosąsiedzkich stosunkach z Federacją Rosyjską. Więcej, są zainteresowane stabilnością jej sytuacji wewnętrznej i demokratycznym rozwojem oraz pragną być traktowane jako partnerzy. Nie ma zatem mowy o rzekomych kordonach sanitarnych. (…)W ten sposób teza o tym, że niepodległość Ukrainy leży w żywotnym interesie Polski, traktowana jest jako odnosząca się do pewnego stanu potencjalnego, a nie rzeczywistego. Pora chyba uznać, że suwerenne państwo ukraińskie jest trwałym elementem

> obecnej sytuacji politycznej w naszym regionie. Kijów staje się ważnym podmiotem polityki europejskiej, czego świadectw w ostatnim czasie otrzymaliśmy, jak sądzę, w dostatecznej ilości. Jest to tym ważniejsza konstatacja, że w roku ubiegłym potroiły się obroty handlowe z tym sąsiadem (Czech 1996).

Opozycja wyraźnie zarzucała rządowi, że jego polityka prowadzi do przechyłu w stronę rosyjską z jednoczesnym zaniedbywaniem Ukrainy. Unici akcentowali kluczową rolę niepodległej Ukrainy w umacnianiu pozycji Polski, ba, ton niektórych wypowiedzi brzmiał tak, jakby od losów Ukrainy zależały losy, w tym suwerenność, Polski. Zdaniem opozycji stosunki z Ukrainą zostały niejako złożone na ołtarzu stosunków z Rosją, poglądy takie były przez koalicję oczywiście negowane, jednakże brak argumentów, które mogłyby zdanie koalicji potwierdzać.

Również Białoruś znalazła swoje miejsce w ministerialnych wystąpieniach: „Staramy się rozwijać stosunki gospodarcze z naszym innym wschodnim sąsiadem - Białorusią. Zależy nam też na współpracy politycznej, która przyczyniałaby się do wzmacniania niezawisłego i suwerennego bytu tego kraju" (Rosati 1996). Co ciekawe, minister wyraźnie podkreślił, że „Polska powinna wykazywać się jeszcze większą inicjatywą, przede wszystkim zaś gotowością do realnego wspierania ich wysiłków w budowie niepodległej państwowości i kontynuowaniu reform demokratycznych i prorynkowych" (Rosati 1996). Ważna deklaracja ze strony MSZ padła w 1997: „Uważamy, że w interesie Europy leży zachowanie suwerenności państwowej Białorusi oraz powrót do europejskich standardów demokracji w tym państwie. Stwierdzamy, że przypadki naruszania tych standardów nie sprzyjają współpracy między naszymi krajami" (Rosati 1997). Opozycja jednak zaznaczała, ze dostrzega wyraźną rozbieżność między deklaracjami a czynami. Nowina-Konopka akcentował znaczenie wizyty prezydenta na Białorusi: „Pytanie czwarte dotyczy braku spójności między słowami i czynami. Potraktowana tu jako przykład wizyta prezydencka na Białorusi jest przykrym, niepokojącym incydentem, który wprowadził niezgodność między słowami o woli wsparcia tendencji niepodległościowych w takich krajach, jak Białoruś i Ukraina, i działaniami, które w miarę napływu informacji z Białorusi okazują się coraz bardziej nie przemyślane" (Nowina Konopka 1996). W podobnym tonie utrzymywały się wypowiedzi płynące z szeregów Unii Pracy: „Unia Pracy z troską obserwuje rozwój sytuacji na Białorusi. Szczególny nasz niepokój budzi ograniczanie swobód demokratycznych - wolności zgromadzeń, wolności związkowych, wolności prasy. Z oburzeniem przyjęliśmy represje wobec parlamentarzystów i opozycji demokratycznej. Sądzimy, że obowiązkiem polskiej opinii publicznej i polskich partii politycznych jest wspieranie sił demokratycznych Białorusi w ich walce o obronę suwerenności tego państwa i o kontynuowanie reform demokratycznych i rynkowych. W moim przekonaniu temu celowi nie posłużyła dobrze wizyta pana prezydenta Kwaśniewskiego na Białorusi. Odbyła się w złym momencie i wpisała się w istocie w zły scenariusz polityczny wydarzeń w tym kraju" (Marciniak 1996). Pragmatyczne podejście zaprezentował BBWR, który zwracał uwagę na brak korzyści w perspektywie długoterminowej wynikających z wizyty na Białorusi. Jasna deklaracja z 1997 wzbudziła uznanie Unii Pracy: „Unia Pracy przyjmuje natomiast z satysfakcją jasne określenie naszej postawy wobec niekorzystnych zjawisk zachodzących na Białorusi, zwłaszcza w kontekście niejasności, jakie w tej sprawie pojawiły się czy też pojawiały wśród polityków koalicji" (Marciniak 1997). Iwiński proponował: „Co zaś do Białorusi, to należy

stale pokazywać z naszej strony, że to państwo może mieć inną alternatywę aniżeli być skazane jedynie na sojusz z Rosją" (Iwiński 1997).

Narrację odmienną od pozostałych klubów zaprezentowała KPN. Adam Słomka wysunął poważne oskarżenia wobec rządu: „Brak jest jakiejkolwiek wizji alternatywnej, brak jest realizowanej, szeroko zakrojonej polityki zagranicznej na kierunku wschodnim. Przedstawiciel SLD mówił, że to właśnie SLD promowało kierunek wschodni. Ja nie myślę o takim kierunku wschodnim, jaki realizuje SLD, nie mówię tutaj o realizowaniu interesów rosyjskich, mówię o budowaniu w sferze - nazywamy to sferą międzymorza - przede wszystkim kontaktów polsko-ukraińskich, ale także kontaktów z innymi krajami Europy Środkowej pewnego potencjału politycznego i gospodarczego, kulturowego, który mógłby wspólnie być wykorzystany na styku interesów i rozmów czy to ze strukturami gospodarczymi zachodnioeuropejskimi, czy z Rosją" (Słomka 1997).

Pozostałe państwa WNP zostały potraktowane przez ministra niezwykle skrótowo: „Będziemy też starali się zintensyfikować dialog z państwami Zakaukazia i Azji Środkowej, co jest ważne zarówno ze względu na nasze interesy gospodarcze, jak i aktywność w Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie i nasze członkostwo w Radzie Bezpieczeństwa ONZ" (Rosati 1996). Więcej miejsca, co nie dziwi, poświęcono tylko Kazachstanowi i kwestii mieszkającej tam Polonii. Ze strony rządowej padły oskarżenia o wykorzystywanie tej kwestii do wewnętrznej walki politycznej oraz jasna deklaracja, że Polski nie stać na masową imigrację.

Niczego istotnego nie wniosły natomiast do dyskusji na temat polskiej polityki wschodniej sejmowe dyskusje dotyczące zawarcia kontraktu gazowego z Rosją (25.10.1996), wypowiedzi szkalujących Polskę, które padły w rosyjskiej Dumie (16.02.1996) oraz sytuacji na Białorusi (19.11.1996), w czasie której panowała powszechna zgoda, co do konieczności wspierania demokracji w tym państwie.

Dzięki analizie debat sejmowych można zauważyć, że w polskiej polityce wschodniej nastąpiła niedecydująca, ale jednak zmiana. Koalicja rządowa przesuwała granice debaty w kierunku coraz bardziej prorosyjskim, widać to było już na także na poziomie najbardziej zasadniczym, gdzie w coraz mniejszym stopniu hierarchizowane polskie priorytety. Nadal kluczowe było członkostwo w NATO oraz UE, lecz relacje z Rosją nie traktowane były jako cel „drugiej kategorii". Pojawiły się elementy wcześniej nieobecne – gotowość do rezygnacji z części uprawnień czy obowiązków członka NATO w zamian za wycofanie rosyjskiego sprzeciwu, łączenie zgody Zachodu na członkostwo w Sojuszu Północnoatlantyckim z dążeniem do uregulowania relacji na poziomie jak najlepszym, padły nawet słowa, o tym, że nie należy dążyć do integracji z Zachodem za wszelką cenę. Widać w tych aspektach największe różnice w stosunku do sejmowej narracji z lat 1994-1995, która stanowiła nic niewnoszącą dyskusję nad kontynuacją polityki z lat 1989-1993. Opozycja zdawała się jednak nie dostrzegać tego zwrotu, jej krytyka ogniskowała się wokół kwestii ukraińskiej i białoruskiej, w przypadku tej pierwszej akcentowano niewspółmierność intensywności działań do znaczenia Ukrainy dla polskiej racji stanu, w przypadku drugim rząd, a właściwie prezydenta oskarżano za nie dość silne wspieranie prodemokratycznej opozycji.

Bibliografia:

1. Bieleń Stanisław. 2004. *Paradoksy polskiej polityki zagranicznej*. „Studia Europejskie". 2: 9-30.
2. Czech Mirosław. 1996. Wystąpienie w Sejmie 8.05.1996.
3. Dudek Adriana. 2019. *Decydowanie w polskiej polityce zagranicznej (1992-1997).* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
4. Dudek Antoni. 2016. *Historia polityczna Polski 1989-2015*. Kraków: Znak.
5. Gąsienica-Makowski Andrzej. 1996. Wystąpienie w Sejmie 8.05.1996.
6. Grzeszczuk Roman. 2010. *Rola parlamentu oraz rządu w kształtowaniu polityki integracyjnej – efektywność a zasada demokracji przedstawicielskiej*, W: Red. Stanisław Biernat, Sławomir Dudzik, *Doświadczenia prawne pierwszych lat członkostwa Polski w Unii Europejskiej,* Warszawa: Wolters Kluwer Polska: 17-39.
7. Habowski Mirosław. 2019. *Funkcje kontrolna i kreacyjna Sejmu w kształtowaniu polityki zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1997-2004*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
8. Habowski Mirosław. 2013. *Organy władzy państwowej Rzeczypospolitej Polskiej w realizacji polityki wobec Ukrainy*. "Aktual'nì problemi mìžnarodnih vìdnosin". t. 113. cz. 1: 49-56.
9. Habowski Mirosław. 2013. *System rządów Rzeczpospolitej Polskiej jako uwarunkowanie polskiej polityki wschodniej*. „Dyplomacja i Bezpieczeństwo". 1: 105-122.
10. Iwiński Tadeusz. 1996. Wystąpienie w Sejmie 8.05.1996.
11. Iwiński Tadeusz. 1997. Wystąpienie w Sejmie 9.05.1996.
12. Kobielusz Antoni. 1996. Wystąpienie w Sejmie 8.05.1996.
13. Kuźniar Roman. 2008. *Droga do wolności: polityka zagraniczna III Rzeczypospolitej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
14. Marciniak Piotr. 1996. Wystąpienie w Sejmie 8.05.1996.
15. Marciniak Piotr. 1997. Wystąpienie w Sejmie 9.05.1996.
16. Mażewski Lech. 2009. *Prowadzenie polityki zagranicznej w Rzeczypospolitej Polskiej*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny". r. LXXI, z. 3: 9-18.
17. Nowina-Konopka Piotr. 1997. Wystąpienie w Sejmie 9.05.1996.
18. Oleksy Józef. 1997. Wystąpienie w Sejmie 9.05.1996.
19. Onyszkiewicz Janusz. 1997. Wystąpienie w Sejmie 9.05.1996.
20. Rosati Dariusz. 1996. Wystąpienie w Sejmie 8.05.1996.
21. Rosati Dariusz. 1997. Wystąpienie w Sejmie 9.05.1996.
22. Pastusiak Longin. 1996. Wystąpienie w Sejmie 8.05.1996.
23. Puzyna Włodzimierz. 1997. Wystąpienie w Sejmie 9.05.1996.
24. Samborski Tadeusz. 1996. Wystąpienie w Sejmie 8.05.1996.
25. Słomka Adam. 1997. Wystąpienie w Sejmie 9.05.1996.
26. Wuttke Jerzy. 1996. Wystąpienie w Sejmie 8.05.1996.
27. Zięba Ryszard. 2010. *Główne kierunki polityki zagranicznej Polski po zimnej wojnie*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
28. Żenkiewicz Marian. 1996. Wystąpienie w Sejmie 8.05.1996.

49. KSZTAŁT I PRZYSZŁOŚĆ GRUPY WYSZEHRADZKIEJ PO PROCESIE WYBORCZYM NA PRZYKŁADZIE CZECH I AUSTRII W 2017 ROKU

mgr Dawid Sawa
Uniwersytet Łódzki
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych
ul. Składowa 43, 90-127 Łódź
Email: dawidsawa86@wp.pl

Streszczenie: Tekst ma przybliżyć czytelnikowi wiedzę i ogląd sytuacji związanej z rysem historycznym i aspektem przyszłościowym Grupy Wyszehradzkiej. Artykuł opisuje kwestie integracji europejskiej państw wyżej wymienionej organizacji z Unią Europejską w kontekście różnych wyzwań i problemów (kryzys migracyjny). W Austrii i w Czechach w 2017 roku odbyły się procesy wyborcze, w związku z tym w tekście pojawiają się możliwe scenariusze związane z pozostaniem, rozszerzeniem, czy ewentualnym izolacjonizmem Grupy Wyszehradzkiej. W poniższym tekście przedstawione zostały strategie polityczne wygranych ugrupowań w wyżej wymienionych państwach. W artykule stawiane są pytania badawcze i hipotezy związane z dalszą integracją w ramach V4 i Unii Europejskiej.

Słowa klucz: Grupa Wyszehradzka, kryzys migracyjny, Czechy, Austria, Unia Europejska

1. Czechy 2017 czyli wpływ wyborów parlamentarnych na kształt i rozwój Grupy Wyszehradzkiej

W 2010 roku w Republice Czeskiej wybory wygrali Socjaldemokraci, podobnie jak w 2013 roku zaledwie kilka procent mniej niż ANO, które już w 2017 roku sięgnęło po zwycięstwo.

[Gładysiak, *Nie taki Babiš straszny? Stan gry tydzień po czeskich wyborach*, http://jagiellonski24.pl/2017/10/29/nie-taki-babis-straszny-stan-gry-tydzien-po-czeskich-wyborach/] twierdzi, że: „to, że wygra ruch ANO wiadomo było od dawna. Skandale związane z jego twórcą i przywódcą, miliarderem Andrejem Babišem nie odebrały jego politycznemu przedsięwzięciu zwycięstwa, choć większość oskarżeń o korupcję i konflikt interesów pewnie jest prawdziwa. Uzyskanie nadwyżki budżetowej przez Babiša jako ministra finansów, sprzeciw wobec euro i antyuchodźcza retoryka bardziej przemówiła do wyborców niż finansowe skandale. Zwłaszcza, że oskarżającymi byli politycy partii, za którymi ciągną się afery. Ponad 29% wyborców uwierzyło, że „będzie lepiej", jak głosi główna obietnica Akcji Niezadowolonych Obywateli (w skrócie ANO skrót układa się w czeskie słowo „tak")". Wynika z tego że przywódca ruchu ANO to nie tylko biznesmen, miał styczność ze światem polityki co z pewnością ułatwi mu zadanie w kontekście tej wewnętrznej. Powód jest bardzo prosty: wyzwania przed którymi stoi Unia Europejska wymusza rewizję ogólnie przyjętej strategii, odmiennej od tej wewnętrznej. Najogólniej rzecz ujmując co innego mówi się w kraju, a co innego zagranicą, wyborca ma zadanie wyczuć różnicę i „wyważyć" polityczne stanowiska.

Republika Czeska to państwo z jednej strony nieduże, choć podchodzące z dużym zaangażowaniem do realizacji swojego interesu narodowego. Pytaniem istotnym jest: jak pogodzić z jednej strony silne państwo i pogłębianie integracji europejskiej? Czy to w ogóle możliwe? Inne pytanie dotyczy dezintegrującej się Unii Europejskiej, która zmierza w kierunku federacyjnym nie widząc problemów i wyzwań przed nią stojących. Czy jest możliwe aby ta organizacja liczyła się ze wszystkimi państwami, również tymi należącymi do Grupy Wyszehradzkiej?

Odpowiadając na pierwsze pytanie, należy zauważyć, że w Unii Europejskiej, podobnie jak w innych organizacjach międzynarodowych silną pozycję mają te podmioty, których gospodarka jest rozwinięta. W Unii Europejskiej integrują się silni i to jest smutne oraz niepokojące. Dość często pomija się głos wschodniej i mniej zamożnej Unii traktując państwa należące do niej jako mniej istotne i swoistych ,,uczniaków" w porównaniu z Zachodem. Nie dba się przez to o jedność doprowadzając do podziałów.

Od blisko dwóch dekad mamy do czynienia z Unią dwóch prędkości, lub przygotowaniem do niej. W związku z powyższym trzeba szukać obszarów scalających lokalne organizacje (Grupa Wyszehradzka), która w wielu aspektach może stać się przeciwwagą dla Unii Europejskiej. Czesi od bardzo wielu lat kierują się pragmatyzmem i walczą wyłącznie o swoje partykularne interesy co nie jest żadną nowością, ponieważ spora jeśli nie cała Unia Europejska tak właśnie czyni. Robią to na tyle umiejętnie, że instytucje europejskie rzadko, kiedy mają zastrzeżenia związane z funkcjonowaniem takiego, czy innego rządu czeskiego. Jako przykład można podać strefę euro, która dla Czechów jest z wielu względów nieakceptowalna, w tym względzie warto przytoczyć badania, z których wynika, że poparcie dla Eurolandu nie cieszy się dużą popularnością i wynosi niespełna 30 procent. Mimo to Praga pokazuje, że jest nią zainteresowana i stara się o bycie obserwatorem na spotkaniach ministrów finansów Eurostrefy [Gwozdowska, 2017]. Wzmożona integracja europejska tego państwa może przyczyniać się do innego spojrzenia na ten podmiot.

Jednakowoż naród ten nie jest zwrócony tylko na Brukselę, z pewnym zainteresowaniem spoglądają na inne projekty będące na przykład alternatywą względem samej Unii Europejskiej. Tu można podać ideę Trójmorza, która z jednej strony jest nową formułą, a z drugiej pod względem historycznym, czy geopolitycznym nie tak zamierzchłą, ponieważ jej korzenie sięgają okresu sprzed II Wojny Światowej [Gwozdowska, 2017].

Wracając do kwestii narodu czeskiego [Gwozdowska, 2017, s.71] jest zdania, że: , ,z tych samych względów nie lekceważą też porozumienia 12 krajów Trójmorza, mimo, że na dotychczasowe szczyty w Dubrowniku i Warszawie wysyłali jedynie odpowiednika naszego marszałka Sejmu, polityka niedysponującego prerogatywami w polityce zagranicznej. Jego ranga wystarczyła jednak, żeby bacznie obserwować Trójmorze. Czesi wciąż być może pamiętają, że w 1918 r. Tomáš Masaryk myślał o zawarciu gospodarczego i wojskowego sojuszu z Polską i z ówczesną Jugosławią. Niestety, podzieliła nas sprawa Śląska Cieszyńskiego". Ta sprawa, podobnie jak wiele innych może wpływać na animozje pomiędzy poszczególnymi państwami, jednak zarówno Czesi jak i cała Grupa Wyszehradzka w wielu sprawach dla siebie istotnych solidaryzuje się i potrafi przezwyciężyć różne kwestie dzielące poszczególne podmioty (polityka migracyjna, o której będzie szerzej w dalszej części tekstu).

,,Dla powstrzymania nielegalnej migracji Grupa Wyszehradzka musi znaleźć nowych sojuszników. Potrzebujemy Austrii i innych krajów".. Te słowa wypowiedział szef ANO.

[RMF FM/PAP *Andrej Babisz o nielegalnej migracji: Grupa Wyszehradzka potrzebuje nowych sojuszników*, http://www.rmf24.pl/fakty/swiat/news-andrej-babisz-o-nielegalnej-migracji-grupa-wyszehradzkapotr,nId,2455981]. W sondażu przeprowadzonym przez czeski ośrodek badania opinii, Czesi opowiadają się za nie przyjmowaniem uchodźców. Aż 61% jest za takim rozwiązaniem. Blisko jedna trzecia (31%) jest zdania, że uchodźców należy przyjąć tylko pod warunkiem, że wrócą do swojego kraju, kiedy sytuacja w ich państwie ulegnie poprawie [Bartkiewicz, http://www.rp.pl/Uchodzcy/303319986-Sondaz-w-Czechach-Uchodzcy-to-zagrozenie-dla-Europy-Czesi-ich-nie-chca.html]. W tym konkretnym przypadku ten prosty komunikat wskazuje dość wyraźnie na próbę budowy ze strony lidera partii AON sojuszu i wzmocnienia więzi z Grupą V4. Tym samym wspomniany wyżej szef zwycięskiego ugrupowania wskazuje na jedność w regionie w kwestii nielegalnej imigracji, co do której państwa regionu Europy Środkowo – Wschodniej są konsekwentni i nastawieni bardzo krytycznie. Andrej Babiš robi coś więcej. Swoim przekazem próbuje poszerzyć wyżej wymienioną grupę państw budując sojusz będący odpowiedzią na wyzwania i zagrożenia stojące przed Europą i Światem. Jakie szanse powodzenia ma jego pomysł i czy jest w stanie wcielić powyższą koncepcję w życie? Na pewno budując jedność zyskuje zarówno na arenie międzynarodowej, tym samym próbuje stawiać siebie nie tylko jako lidera zwycięskiej partii w Czechach, ale także V4.

2. Zmiany polityczne w Austrii i ich wpływ na ewentualne przystąpienie do Grupy Wyszehradzkiej

Aby móc zrozumieć to co działo i dzieje się w tym państwie należy przeanalizować określone zachowania i strategie polityczne prawicy i lewicy. Oba ugrupowania różnią się w podejściu i w zapatrywaniu na wiele spraw. I tak na przykład socjaldemokraci wygrywając wybory w 2013 roku, a wcześniej w 2008 roku, wprowadzali zmiany, które według ich mniemania wydawały się dobre, głównie na użytek wewnętrzny. Czy tak faktycznie było ocenili wyborcy w 2017 roku.

W związku z tym trzeba zapytać o politykę zagraniczną, którą ta partia prowadziła? Otóż ostatnie lata i wydarzenia w Austrii, ale nie tylko tam, także w Europie jasno pokazują, że Wiedeń był bardzo związany z główną retoryką europejską. Tym samym można powiedzieć, że Austria utożsamiała się z narracją jednego póki co na papierze państwa europejskiego. Problemy, czy kryzysy uwypukliły wady dotychczasowej polityki.

W tym konkretnym przypadku (Austria) należy przeanalizować zachowania, czy ogólnie panujące nastroje, są one bardzo ważne, gdyż są pewnym wyznacznikiem określonego myślenia w konkretnej sprawie, a jest nią polityka migracyjna, będącą elementem, narzędziem służącym zwycięzcom politycznym. Warto choć w pigułce przeanalizować strategię wyborczą wygranej partii w 2017 roku w Austrii.

We wspomnianym okresie proces wyborczy wygrała formacja o nazwie Austriacka Partia Ludowa, której lider opowiadał się za zmianą linii politycznej swojego kraju. Trzeba odnotować, że jeszcze dwa lata wcześniej Kanclerz Austrii Werner Faymann bronił decyzji o otwarciu granicy krytykując postawę wcześniej wymienionych Węgier i premiera Viktora Orbana [PAP, *Austria broni decyzji o otwarciu granic dla uchodźców, krytykuje Węgry*, http://fakty.interia.pl/swiat/news-austria-broni-decyzji-o-otwarciu-granic-dla-uchodzcow-krytyk,nId,1880322]. Z kolei Sebastian Kurz jako przeciwwaga jeszcze jako minister spraw

zagranicznych (przed wygraną jego ugrupowania) udzielił wywiadu tygodnikowi „Die Welt", w którym odniósł się do planu rządu niemieckiego względem relokacji uchodźców z Grecji oraz Włoch [ŁZ PSZL, *Szef austriackiej dyplomacji broni stanowiska Polski i Węgier w sprawie uchodźców*, http://www.tvp.info/27176770/szef-austriackiej-dyplomacji-broni-stanowiska-polski-i-wegier-w-sprawie-uchodzcow]. W owym wywiadzie mówi: „n1iebezpiecznym zjawiskiem jest tworzenie przez kilka krajów Unii wrażenia, że stoją moralnie wyżej niż pozostałe kraje członkowskie" [ŁZ PSZL, *Szef austriackiej dyplomacji broni stanowiska Polski i Węgier w sprawie uchodźców*, http://www.tvp.info/27176770/szef-austriackiej-dyplomacji-broni-stanowiska-polski-i-wegier-w-sprawie-uchodzcow]twierdząc dalej, że: „Niemcy i inne kraje UE powinny skoncentrować się na zewnętrznych granicach Unii i przyjmować więcej uchodźców bezpośrednio z obozów z Syrii" [ŁZ PSZL, *Szef austriackiej dyplomacji broni stanowiska Polski i Węgier w sprawie uchodźców*, http://www.tvp.info/27176770/szef-austriackiej-dyplomacji-broni-stanowiska-polski-i-wegier-w-sprawie-uchodzcow].

Syria to niejedyny obszar, o którym wspominał Sebastian Kurz. Dużo uwagi poświęcał migracji z Afryki Północnej na kontynent europejski, stawiając Australię za wzór. Ponadto postulował, aby to Europa podejmowała decyzję w sprawie przyjmowania migrantów, a nie przemytnicy ludźmi. Twierdził, także, że pomoc na morzu należy się bezapelacyjnie, lecz nie może ona stanowić biletu do Europy [Henkel H – O i Starbatty J, 2016].

Przechodząc do Grupy Wyszehradzkiej warto zadać pytanie, co oprócz bycia bezpośrednim sąsiadem może łączyć oba Austrię i Czechy? To pytanie jest istotne w kontekście przystąpienia Wiednia do wspomnianej organizacji. Gdyby tak się właśnie stało to niewątpliwie stanowiłoby to wartość dodaną dla obu stron (Austrii i V4). W dobie dzisiejszych trudnych i niepewnych czasów każdy kraj potrzebuje zharmonizowanej organizacji, w której głos byłby zdecydowanie bardziej słyszalny niż ma to miejsce obecnie w podzielonej Unii Europejskiej. Grupa Wyszehradzka jest ciekawą propozycją nie tylko dla Austrii, ale także dla innych państw jak na przykład Słowenia. Stanowisko Wiednia jest bardzo zbieżne z tym, które prezentują państwa Grupy Wyszehradzkiej, w której Węgry planowały chroniąc zewnętrzną granicę odgrodzić się, czy zbudować mur. Z kolei Czesi oraz Słowacy bardzo sceptycznie wyrażali się o procesie relokacji, ci pierwsi przyjęli zaledwie kilkunastu uchodźców.

Okazuje się bowiem, że Wiedeń po różnych doniesieniach i spekulacjach oraz deklaracji różnych polityków do powyższej Grupy nie przystąpi. Celem Sebastiana Kurza jest niwelowanie antagonizmów wewnątrz Unii Europejskiej, a według niego kraje Grupy Wyszehradzkiej tego zadania nie ułatwiają będąc w dużej mierze napiętnowanymi w instytucjach europejskich [Afp, B Cöllen, *Austria: Sebastian Kurz nie zwiąże się z Grupą Wyszehradzką*, http://www.dw.com/pl/austria-sebastian-kurz-nie-zwi%C4%85%C5%BCe-si%C4%99-z-grup%C4%85-wyszehradzk%C4%85/a-4104638].

3. Integracja, czy dezintegracja Grupy Wyszehradzkiej czyli jej przyszłość w kontekście kryzysów unijnych

Czy w dobie dzisiejszych czasów Grupa Wyszehradzka jest jeszcze komukolwiek do czegokolwiek potrzebna, tym bardziej, że wszystkie kraje ją tworzące są członkami Unii

Europejskiej. Jeszcze kilka lat temu śmiało można było powiedzieć, że formuła Grupy Wyszehradzkiej mocno traci na znaczeniu, dlatego, że większość spraw o charakterze w dużej mierze ekonomicznej mówiąc najogólniej „załatwiała" i „załatwia" Unia Europejska (przynajmniej z tym się kojarzy) z nieformalną „stolicą" w Brukseli. Jednak wszystko zmieniło się i w dalszym ciągu się zmienia pod wpływem kryzysów (migracyjnego i finansowego). Wystarczy wspomnieć chociażby kryzys strefy euro, który po dzień dzisiejszy nie został zupełnie rozwiązany, on w dalszym ciągu się tli i jest „puszką Pandory", która w najbliższym czasie o sobie przypomni. W tym względzie może otwierać się możliwość dla innych organizacji międzynarodowych, w tym dla Grupy Wyszehradzkiej.

Kryzys migracyjny omówiony w kontekście dwóch państw, gdzie odbyły się wybory parlamentarne to kolejny punkt sporny, którego już nie można bagatelizować. Poczynania instytucji unijnych w tej sprawie nie pomagają rozwiązać problemu, który na przykład Włochy wpędził i w dalszym ciągu wpędza w gigantyczne tarapaty nie tylko natury ekonomicznej, ale także społecznej. To niewątpliwie rzutuje na popularności samej Unii Europejskiej.

Słabnąca pozycja wyżej wymienionej, a także różniąca się, choć jednocześnie zespolona (przynajmniej w jednym przypadku) Grupa Wyszehradzka stanowi wraz z koncepcją Międzymorza ciekawą idee, która powinna współpracować z Brukselą. Tylko w ten sposób wraz z poszanowaniem podmiotowej roli wszystkich podmiotów wchodzących w skład wspomnianych organizacji można zrealizować większość stawianych celów. Jednak, czy aby na pewno V4 nie ma żadnych problemów i mankamentów? Otóż ma. Jednym z nich jest spójność przekazu we wszystkich sprawach dotyczących państw do nich należących. Z czym to się wiążę? Przede wszystkim należy ustalić wspólne stanowisko, które później będzie podnoszone i realizowane na forum europejskim. Nie uczyniono tego w kwestii pracowników delegowanych. Jak twierdzi minister rodziny pracy i polityki społecznej polskiego rządu. [Ph, *Jestem zawiedziona, że Grupa Wyszehradzka nie utrzymała spójności,* http://www.rmf24.pl/fakty/swiat/news-rafalska-jestem-zawiedziona-ze-grupa-wyszehradzka-nie-utrzym,nId,2456588] zwraca uwagę na wypowiedź E. Rafalskej: „jestem zawiedziona, że Grupie Wyszehradzkiej nie udało się utrzymać spójności i że nie można było wypracować wspólnego stanowiska, które pokazałoby wspólnotę naszych działań. Jednak tak się w polityce zdarza i takie sytuacje już mnie bardzo nie zaskakują. Biorę to pod uwagę, że problem delegowania pracowników w największym stopniu dotyczy nas i polskich firm transportowych, ale też wyraźnie mówiliśmy, że dzisiaj bój nie dotyczy tych polskich przedsiębiorców, tylko tak naprawdę swobody świadczenia usług i konkurencyjności wszystkich transportowych, unijnych firm, które stracą na konkurencyjności".

Jak pokazuje powyższy wywód, nie tylko Europa Zachodnia musi się mierzyć z problemami i wyzwaniami. Ten problem nie ominął V4, dlatego, że po wyborach do Parlamentu Europejskiego spoistość i jednolitość w podejmowaniu decyzji w owej instytucji w gronie wszystkich członków Grupy Wyszehradzkiej wcale nie wydaje się pewna. Jest to podyktowane w dużej mierze tym, że wygrane formacje w owej organizacji nie należą do jednej grupy w Parlamencie Europejskim. Ten fakt nie powoduje, że V4 nie podejmuje starań i nie rozmawia o wspólnym stanowisku, czy kandydatach. Czyni to, choć rzecz jasna nie jest to proste.

W dniach 20 – 21 czerwca 2019 miał miejsce szczyt w Brukseli, na którym Grupa Wyszehradzka, o czym było mówione przed tym wydarzeniem miała zająć jednolite stanowisko w kwestiach personalnych, dotyczących zarówno funkcji kierowniczych jak i spraw merytorycznych w samej Unii Europejskiej. Właśnie o takim zamiarze poinformował rzecznik Viktora Orbana Bertalan Havasi. Niepokojące zaś mogą być słowa premiera Republiki Czeskiej Andreja Babisza oznajmiającego, że V4 nie ma kandydata, który mógłby zostać szefem Komisji Europejskiej [Wyrzykowska *Rzecznik Orbana: V4 zajmie na szczycie UE wspólne stanowisko*, https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C468710%2Cbabisz-grupa-wyszehradzka-nie-ma-wspolnego-kandydata-na-szefa-ke.html]. Wcześniejszy akapit traktujący o spoistości, czy jednolitości ma coraz silniejsze umocowania, bowiem nawet jeżeli tego kandydata nie ma to w interesie całej Grupy Wyszehradzkiej jest, aby ogłosić wspólny komunikat w momencie kiedy on się pojawi. To niewątpliwie pokazuje większą harmonię w działaniu.

4. Konkluzja

Podsumowując wybory w Czechach i Austrii przyniosły one zgoła odmienne efekty. To prawda, że zwycięska partia w Austrii mówiła i mówi w zasadzie to samo, co Grupa Wyszehradzka, jednak żadne korzyści z tego faktu dla V4 nie wynikają. Są za to niespodzianki negatywne. Jedną z nich jest odżegnywanie się od owego bytu, dając pośrednio do zrozumienia, że jest ona obarczona ,,złą sławą". Wszystko wskazuje na to, że Sebastian Kurz będzie podążał wcześniej wytyczoną trasą integracji europejskiej. Choć z drugiej strony patrząc należy zauważyć, że Wiedeń potrafiący wyważyć swoje stanowisko uwzględnia racje V4 i przyczynia lub może przyczynić się do lepszej współpracy pomiędzy tymi dwoma podmiotami (przynajmniej w jednym polityce związanej z migracją) Jeśli zaś się tak nie stanie to nie tylko Grupa Wyszehradzka, ale powstające Międzymorze na tym ucierpi. Z kolei zwycięskie ugrupowanie w Czechach o nazwie ANO i jej lider Andrej Babiš jak do tej pory nie popełnia wielkich błędów politycznych (choć wiele do życzenia pozostawia jego wypowiedź o polskiej kiełbasie), zachowuje przy tym duży rozsądek. Jego apel o jedność w sytuacji wielu zagrożeń zewnętrznych jest troską o dobro całej Grupy Wyszehradzkiej, która w pewnym sensie odniosła sukces w kwestii polityki migracyjnej. Spoczywanie na laurach nie jest wskazane, przed V4 sporo pracy, jej głos powinien być bardziej słyszalny również w innych kwestiach jak na przykład sprawa strefy euro i jej ewentualne ,,uzdrowienie".

Bibliografia:

1. Afp, Cöllen, http://www.dw.com/pl/austria-sebastian-kurz-nie-zwi%C4%85%C5%BCe-si%C4%99-z-grup%C4%85-wyszehradzk%C4%85/a-41046381 (21.06.2019).
2. Bartkiewicz A., http://www.rp.pl/Uchodzcy/303319986-Sondaz-w-Czechach-Uchodzcy-to-zagrozenie-dla-Europy-Czesi-ich-nie-chca.html (20.06.2019).
3. Gładysiak J., http://jagiellonski24.pl/2017/10/29/nie-taki-babis-straszny-stan-gry-tydzien-po-czeskich-wyborach/ (20.06.2019).
4. Gwozdowska A., *Czeska lekcja pragmatyzmu*, [w:] ,,Wprost", nr. 44/2017, Wydawnictwo PMPG Polskie Media SA, Warszawa 2017, s. 70 – 73.
5. Henkel H-O., Starbatty J (2016). Niemcy na kozetkę dlaczego Angela Merkel ratuje świat,

rujnując swój kraj?, Warszawa: Kurhaus Publishing, s. 153.
6. ŁZ PSZL, http://www.tvp.info/27176770/szef-austriackiej-dyplomacji-broni-stanowiska-polski-i-wegier-w-sprawie-uchodzcow (21.06.2019).
7. PAP, http://fakty.interia.pl/swiat/news-austria-broni-decyzji-o-otwarciu-granic-dla-uchodzcow-krytyk,nId,1880322 (21.06.2019).
8. Ph, http://www.rmf24.pl/fakty/swiat/news-rafalska-jestem-zawiedziona-ze-grupa-wyszehradzka-nie-utrzym,nId,2456588 (21.06.2019).
9. RMF/PAP, http://www.rmf24.pl/fakty/swiat/news-andrej-babisz-o-nielegalnej-migracji-grupa-wyszehradzkapotr,nId,2455981(2.09.2020).
10. Wyrzykowska M., https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C468710%2Cbabisz-grupa-wyszehradzka-nie-ma-wspolnego-kandydata-na-szefa-ke.html (19.06.2019).

50. CRYPTOCURRENCIES IN THE LIGHT OF POLISH LAW. SELECTED ASPECTS

Kewin Bach
University of Bialystok
Faculty of Law
Email: kewin.k.bach@gmail.com

1. Introduction

Cryptocurrencies (thereinafteralso referred to as „virtual currency" and „digital currency") was established at the beginning of the twenty-first century and quickly developed that after a short time became an alternative to fiat money (coins and notes). Due to the aforementioned rapid development of cryptocurrencies, they have not been fully regulated in the law in many countries (including Poland). Currently, there is no complete regulations in any country that would regulate all issues related to the legal situation of virtual currencies.

In connection with the above, the Author, noticing also the problem of low public awareness of what cryptocurrencies are and what their legal situation is in Poland, decided to present the solutions adopted in Polish law. Due to the fact that the above subject matter has been regulated in a number of acts, the discussion of which is time-consuming, the Author decided to discuss only some of them acts. Thus, the Author will perform a partial analysis of the legal status of virtual currencies.

The issues that will be discussed in this publication include: a description of what are cryptocurrencies and their history, what is the legal status of cryptocurrencies in Poland (what they are in the light of the law), the method of taxation of transactions made with the use of virtual currencies, a description of the functioning of the so-called cryptocurrency exchanges and discussion of sample digital currencies.

2. Material and methods

When analyzing the legal status of cryptocurrencies and defining them, the Author used, inter alia, and the following sources: scientific articles, legal acts, judgments and scientific publications.

The method used by the Author is mainly the critical analysis of the source. In addition, the Author compared the collected information, and then drew conclusions from it, thus also using the comparative method.

3. Results and discussion

On the first place, the Author presents what are cryptocurrencies and describes their story.Cryptocurrencies are a digital currency with which various transactions can be made. They use the cryptographic technique, otherwise known as technique secure communication (encrypted communication). According to the definition, cryptocurrencies are a distributed accounting system that stores information about the ownership of specific units (types of cryptocurrencies).

The ownership status is related to individual wallets (system nodes). It should be added that all connections and security in cryptocurrencies have been created in such a way that it is impossible that someone other than the owner of the corresponding private key will have control on a given wallet. It is also impossible to spend the same unit twice. Consequently, cryptocurrencies are commonly referred to as the safest means of payment. According to the Author, the definition of cryptocurrencies presented above may seem complicated . Therefore, in the further part of the publication, the Author will explain once again what cryptocurrencies are. This will happen after discussing the most important concepts and definitions related to tchem(in the "conclusions" section).

After explaining what cryptocurrencies are, you should present their short history (the most important facts). Their story began at the beginning of the twenty-first century , when a part of the scientific researchers dealing with new technologies proposed the creation of a new global currency. The currency was to be digital, independent of any country and not controlled by any country. Additionally, the amount of available cryptocurrency was to be limited to a certain amount.This is how the idea of creating a virtual (digital) currency, now known as cryptocurrency, was born. How it looked enacting this idea, the Author presents below.

Before 2008[1]several digital currencies were created. None of them managed to establish their position and go beyond the so-called period of development. Examples of such currencies are B-Money and Bit Gold. The start of real cryptocurrencies, and more specifically Bitcoin, begins in 2008, when the bitcoin.org internet domain was registered. It is currently the home page of the world's most famous currency, Bitcoin. In late 2008, an unknown person (or organization) introducing himself as Satoshi Nakamoto published a research paper. The article was published under the name „Bitcoin : A Peer-to- peer Electronic Cash System".This article explains, inter alia, what is Bitcoin, what is blockchain technology, and what is an open- source system. In this article also indicates that everyone in the world can take an active part in the development of this technology. This is how the first cryptocurrency was created, which went beyond the so-called period of development.

At the beginning of 2009, the first several dozen Bitcoin units were extracted. In 2010, the first Bitcoin purchase was made in history (10,000 Bitcoins were purchased for 50 $).The cryptocurrency buyer then gave away these Bitcoins for free on their website. As he later stated, this was a necessary step for the development of the digital currency. In late 2010, the mysterious Satoshi Nakamoto published the last article. It is worth adding that also in 2010, the most famous cryptocurrency transaction in history took place. A some developer bought 2 pizzas for 10,000 Bitcoins. Thus began a new period in the history of cryptocurrencies, during which many new digital currencies emerged, and Bitcoin became the most representative of them and the most popular for making transactions.

In order to fully describe the history of virtual currencies, several other events should also be indicated. Back in 2011, another cryptocurrency was created, which is currently one of the most popular, i.e. Litecoin. She was quickly appreciated by those involved in create Bitcoin, and quickly gained in value (which it then largely lost). The year 2013 is also

[1]That is, before the creation of Bitcoin.

a breakthrough year as Bitcoin's price exceeded 1,000[2] $ for the first time. In 2015, the second largest cryptocurrency in the world, i.e. Ethereum, was now established. In the following years, there was a rapid increase in the amount of digital currencies. Their price (mainly Bitcoin) also increased. Since 2016, the development of ICO projects has also taken place. It is also worth adding that in 2018 the value of Bitcoin exceeded 20,000 $ for the first time in history . Currently, cryptocurrencies continue to develop and for at least the next severa or dozen years they will continue to develop.

After the introduction, which describes what cryptocurrencies are and what their history is, it should move on to discussing how to regulate them by Polish law. First, the Author will present what are not cryptocurrencies and why, and then indicate what they are.

According to Polish law, cryptocurrencies are not: a legal tender, a foreign currency, a financial instrument (and a derivative financial instrument), as well as electronic money. In the first times, it should be clarified that virtual currencies are not legal tender in Poland, because under Polish law only the National Bank of Poland has the right to issue legal tender (cryptocurrencies can be created by anyone). They are also not a foreign currency, as the foreign currency is currency that is legal tender in another country. In the case of cryptocurrencies, they are not legal tender in any country in the world. Virtual currencies are not financial instruments (or derivative financial instruments) because they have not been listed in the Act of 29 July 2005 on Trading in Financial Instruments, Dz. U.z 2020 r.poz. 89. Since cryptocurrencies do not have all the features that electronics money must have, neither are it electronics money.

In Polish law, in accordance with the Act of March 1, 2018 on counteracting money laundering and financing terrorism (hereinafter: „the Act on Counteracting Money Laundering and Terrorism Financing"), Dz. U. z 2020 r.poz. 971, cryptocurrencies are virtual currency. This is due to Art. 2 clause 2 point 26 of the said Act on Counteracting Money Laundering and Terrorism Financing. Pursuant to Polish law, virtual currencies are considered a digital representation of value. Currencies are treated in a similar way in the rest of the European Union. But, for example, Germany is an exception. In Germany, cryptocurrencies are referred to as financial instruments.

At the end of the discussion of what digital currencies are, it should be added that according to EU law, each country may treat cryptocurrencies differently. There are, however, exceptions to the above rule, because, for example, according to the judgment of the Court of Justice of the European Union of October 22, 2015 (act signature: C‑ 264/14), virtual currencies are indisputably a means of payment. This means that none of the European Union Member States may treat cryptocurrencies in any other way (e.g. for purposes of tax on goods and services) than as a means of payment.

After determining what cryptocurrencies are in Polish law regulated, the method of taxing transactions made with cryptocurrencies should be discussed. Pursuant to the law, persons who obtain income from, inter alia, trade in cryptocurrencies (e.g. on cryptocurrency exchanges or from transactions made in stores), exchange them for a different currency

[2] It should be added that the same year it dropped below this amount and only after 2 years its price again exceeded $ 1,000 (from https://kriptomat.io/pl/kryptowaluty/co-to-jest-kryptowaluta-wszystko-co-powinienes-wiedziec-na-ten-temat, accessed on 30.08.2020).

(traditional[3]) or for other things (e.g. for food purchased for Bitcoin in a store), are required to pay corporate income tax or natural persons. The amount of this tax is fixed at 19%.

Income obtained from trading cryptocurrencies has been excluded from all other income. This means that in the event of a loss arising from transactions made in virtual currencies, it cannot be combined with income obtained from other sources. So as a result, the tax base will not be reduced, and the taxpayer will have to pay the tax despite the loss.

It should also be noted that until recently, it was controversial to tax transactions made with cryptocurrencies with tax on civil law transactions. In December 2019, however, the regulation was updated, which abandoned the collection of tax on civil law transactions. So far, the controversy regarding taxation with the aforementioned tax concerns the fact that the Ministry of Finance claims that cryptocurrencies are property law and thus transactions with them are subject to tax on civil law transactions. Meanwhile, in the opinion of the vast majority of lawyers, virtual currencies are not a property right and should not be subject to the above tax.

Since the issue of taxation of cryptocurrencies and transactions made using them is very wide, and in this publication the Author would like to present other issues related to cryptocurrencies, the Author decided to discuss only the part of the issue of taxation of virtual currencies which was discussed above. In connection with the above, ending the discussion of taxation of income obtained from cryptocurrencies, the Author would like to point out that the method of taxation may change in the near future, and then the information provided may not be up to date.

Later in the publication, the Author will present what the so-called cryptocurrency exchange, as well as give examples of the most popular virtual currencies and discuss them.

A cryptocurrency exchange is a website on which transactions of exchange, purchase and sale of various cryptocurrencies take place. Purchase and sale transactions consist in making a payment with a certain amount of money (a legal tender) for a specific type and amount of virtual currency. In contrast, exchange transactions involve the exchange of one cryptocurrency for another (as a rule, in unequal proportions). There are two types of cryptocurrency exchanges. The first are the so-called direct exchanges. Their essence lies in the fact that you buy or sell cryptocurrencies directly from the exchange itself and at the rate set by it. The exchange is then the buyer or seller, and therefore often charges additional fees. The second type of cryptocurrency exchange is an intermediary exchange. In this type of the exchange, transactions are exchanged, bought and sold from other people who trade on the exchange. The purchase and sale price of cryptocurrencies is then determined by the law of supply and demand, i.e. in the same way as on ordinary stock exchanges. This type of exchanges is usually more beneficial for people trading on it, due to the fact that the commissions are often much lower than on direct exchanges.

When discussing the so-called cryptocurrency exchanges should also indicate the characteristics that distinguish them from other types of exchanges (e.g. securities). Their characteristic features include the fact that they do not have a physical place of trade (e.g. headquarters, as in the case of the Warsaw Stock Exchange), and the entire transaction takes place only via the Internet. Moreover, they are completely decentralized (much like the Forex

[3]That is, for banknotes and coins.

market) and often are not completly legally regulated [4](this depends on the law of the country in which they operate). Finally, it should be said that the most important distinguishing feature of them is that , in theory, anyone can create such an exchange, which in the case of e.g. a stock exchange is completely out of the question.

The most important cryptocurrency exchanges in the world include: Bittrex, GDAX, itBit, or Mt. Gox. And the largest cryptocurrency exchanges that support their exchange for zlotys include: BitBay, Coinroom, or Coinquista. Two of the exchanges mentioned above should be given special attention. The first is BitBay, which has been operating since 2014 and was initially the largest exchange registered in Poland, but in 2018 it moved its headquarters to Malta (the reason for this was, among others, lower taxes). The second is Coinquista (operating as a joint-stock company), which since 2019 has been authorized by the Polish Financial Supervision Authority to run a virtual currency exchange. Summing up, it should be stated that the so-called The cryptocurrency exchange is a virtual place similar to the Forex market (albeit with many differences), in which it is posiible exchange, buy and sell digital currencies.

Currently, there are thousands of different types of cryptocurrencies in the world. However, not all of them were created for the same purpose, i.e. to replace fiat money. A large number of them have been created with the implementation of specific tasks assigned to them in mind. In turn, the rest of the cryptocurrencies were created in order to make transactions with them. In this part of the publication, the Author will indicate the most popular of all existing types of cryptocurrencies, which were created to replace money.

Currently, the best known and most used virtual currency is, of course, Bitcoin. The Ethereum cryptocurrency is in second place. It was established in 2016 and relatively quickly became one of the most popular cryptocurrencies, and after some time even gained second place. The virtual currency Litecoin, also referred to as a silver coin (to distinguish it from Bitcoin, which is also referred to as a gold coin), was one of the first cryptocurrencies that emerged just after Bitcoin's popularity increased and its exit from the so-called period of development period. Currently, Litcoin is one of the largest virtual currencies. The most important cryptocurrencies also include the following virtual currencies: NEO, Ripple XRP and IOTA. The Author would also like to point out that other cryptocurrencies that, for example, have not yet been created, may soon be added to the group of the above most important digital currencies. The above is related to the continuous development of the cryptocurrency market.

4. Conclusions

After presenting the most important legal regulations regarding cryptocurrencies, first you should redefine what they are, and then present the most important conclusions resulting from this publication. It should be said that cryptocurrencies according to Polish law are virtual currencies, i.e. they are a digital representation of value. They serve, among others to conduct secure transactions that are beyond anyone's control.

Another conclusion that results from the analysis presented above is that in Poland the legal status of virtual currencies is not fully regulated. An example of the lack of full

[4] In the sense that not all principles of their operation are regulated.

regulation in this area is the attitude of most lawyers to the statements of, for example, the Ministry of Finance that transactions carried out on cryptocurrencies should be subject to tax on civil law transactions. Another example was the lack of a uniform position of all European Union countries regarding whether transactions using cryptocurrencies are subject to value added tax. The above lack of a uniform position was, however, removed as a result of the aforementioned judgment of the Court of Justice of the European Union. Despite this, it remains unchanged that for the next several or dozens years, the legal status of cryptocurrencies will certainly not be fully regulated.

At the very end, the Author would like to remind you of what are the so-called cryptocurrency exchanges. Cryptocurrency exchanges are places to exchange, buy and sell virtual currencies. There are mainly two types of exchanges: direct and indirect. Stock exchanges do not have their physical headquarters, and all transactions are carried out online. Finally, it should be mentioned that the functioning of the so-called cryptocurrency exchanges are currently not comprehensively regulated by Polish law.

Bibliografia:

1. Banasiński C. (red.), Rojszczak M. (red.) (2020). Cyberbezpieczeństwo. Monograph.
2. Dmoch W. (2020). Podatek dochodowy od osób prawnych. Komentarz. Monograph. Warsaw.
3. Druszcz P. (2018). The problem of the lack of a unified definition of cryptocurrencies vs. Terms of accounting. Bitcoin example. Article. Poznań.
4. Kabarowski T. (2020), Kryptowaluty od zera. Monograph.
5. Michna M. (2018). Bitcoin jako przedmiot stosunków cywilnoprawnych. Monograph.
6. Piotrowska A.I. (2019). Bitcoin. Monograph.
7. Pritzker Y. (2019). Inventing Bitcoin: The Technology Behind the First Truly Scarce and Decentralized Money Explained. Monograph.
8. Prof. Piech K. (red.) (2016). Leksykon pojęć na temat technologii blockchain i kryptowalut. Monograph.

Legal acts:

9. Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz.U. z 2020 r. poz. 1406.
10. Ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych z dnia 26 lipca 1991 r., Dz.U. z 2020 r. poz. 1426.
11. Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi, tj. Dz. U. z 2020 r. poz. 89.
12. Ustawa z dnia 1 marca 2018 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmowi, tj. Dz. U. z 2020 r. poz. 971.

Jurisprudence:

13. Judgment of the Court of Justice of the European Union dated 22 October 2015,act signature: C‑ 264/14.

Websites:

14. https://kriptomat.io/pl/kryptowaluty/co-to-jest-kryptowaluta-wszystko-co-powinienes-wiedziec-na-ten-temat, (accessed on30.08.2020).
15. https://comparic.pl/czym-jest-gielda-kryptowalut/, (accessed on29.08.2020).
16. https://kryptowaluty.info.pl/kategoria/definicje/, (accessed on22.08.2020).
17. https://pomoc.ifirma.pl (accessed on22.08.2020 r.).
18. https://ksiegowosc.infor.pl/podatki/pit/pit/rozliczenia/3040203,Opodatkowanie-kryptowalut-w-2019-roku-PIT-CIT-VAT-i-PCC.html, (accessed on22.08.2020).
19. https://bitcoin.org/en/bitcoin-paper, (accessed on 29.08.2020).
20. https://kancelaria-skarbiec.pl/publikacje/wielka-kariera-kryptowaluty.html, (accessed on 25.08.2020).

51. WYJĄTKI OD ZASADY "SUPERFICIES SOLO CEDIT" Z PERSPEKTYWY PRAWA PODATKOWEGO

Kewin Bach
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Prawa
Email: kewin.k.bach@gmail.com

1. Wstęp

Podstawowe zasady prawa obowiązujące w systemach prawnych europejskich państw (np. we Włoszech, czy w Polsce) często mają swoje rzymskie korzenie. Jako przykład wspomnianych zasad można podać słynną łacińską sentencje „nullum crimen sine lege", „lex specialis derogat legi generali", czy „lex retro non agit". Wspomniane zasady mogą regulować różne gałęzie prawa, np. tylko prawo karne lub cywilne, jak również odnosić się do nich wszystkich. Mogą także zostać implikowane do współczesnych prawodawstw w sposób kompleksowy, albo mogą być ustanowione od nich liczne wyjątki.

Jedną z zasad prawnych wywodzących się z prawa rzymskiego, a nadal będącą aktualną, jest odnosząca się do prawa cywilnego zasada „superficies solo cedit". Uregulowana została ona w polskim kodeksie cywilnym z 1964 roku. Od wspomnianej zasady istnieją oczywiście wyjątki, które zostały rozmieszczone w różnych ustawach. W niniejszej pracy Autor zamierza przedstawić jeden ze wspomnianych wyjątków, a następnie dokonać jego analizy z perspektywy prawa podatkowego.

W tym celu Autor zdecydował się na wstępie pracy przedstawić stan faktyczny, w którym zostanie zawarty problem prawny, który następnie poprzez odpowiednie zastosowanie przepisów prawa podatkowego i prawa cywilnego zostanie rozwiązany. Autor zaprezentuje szereg wyroków, uchwał sądów i interpretacji indywidualnych, które potwierdzą słuszność zastosowania zaproponowanego przez Autora sposobu rozwiązania problemu.

2. Materiał i metody

Autor korzystał z szeregu wyroków i interpretacji indywidualnych organów podatkowych, uchwał, aktów prawnych, a także komentarzy do tych aktów, monografii i artykułów naukowych.

Podczas analizy wymienionych powyżej wyroków, interpretacji indywidualnych, aktów prawnych itd., Autor korzystał przede wszystkim z metody krytycznej analizy źródła, a także z metody porównawczej. W mniejszym stopniu Autor dokonał również samodzielnej[1] analizy i interpretacji poszczególnych, niejasnych i problematycznych zwrotów użytych w normach prawnych (metoda intuicyjna).

3. Wyniki i dyskusja

Przedmiotem analizy będzie następujący stan faktyczny. Spółka Y dokonała zakupu nieruchomości. Na zakupionej nieruchomości postawiła dwa budynki. W roku kolejnym

[1] Słowo „samodzielnej" oznacza, iż niepopartej żadnymi wyrokami i interpretacjami organów podatkowych z uwagi np. na brak takich wyroków i interpretacji.

dokonała sprzedaży części nieruchomości, która była niezabudowana. W tej części znajdowały się przyłącza, które jednak nie zostały wskazane w umowie przenoszącej własność nieruchomości (w akcie notarialnym). Przyłącza nie zostały całkowicie zamortyzowane. Powstaje więc pytanie, w jaki sposób dla celów podatkowych należy potraktować sprzedaż tej nieruchomości bez przyłączy.

Analizę przedstawionego zagadnienia należy rozpocząć od wyjaśnienia i opisania podstawowych, jak i zarazem niezwykle istotnych dla całej pracy zagadnień z dziedziny prawa podatkowego i z dziedziny prawa cywilnego. W pierwszej kolejności należy wskazać czym jest i w jaki sposób funkcjonuje zasada superficies solo cedit.

Przytoczona łacińska sentencja oznacza, że wszystko to, co jest na powierzchni (gruntu) przypada gruntowi (jest jego własnością). Powyższa zasada pochodzi z prawa rzymskiego, w którym oznaczała ona, że wszystko to, co znajduje się na powierzchni ziemi, jak również to co znajduje się pod nią i jest trwale z gruntem tym związane stanowi własność tego, kto jest właścicielem gruntu. Oznaczało to również, że w przypadku np. sprzedaży gruntu, własność tych wszystkich rzeczy z nim trwale związanych zostaje również przeniesiona. Współcześnie, powyższa zasada obowiązuje m.in. w polskim prawie. W Polsce podstawą obowiązywania tej zasady są artykuły 48 i 191 ustawy Kodeks Cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r. (Dz.U. z 2019 r. poz. 1145) (dalej: „kodeks cywilny" lub „KC"). Zgodnie z pierwszym z powyższych artykułów do części składowych gruntu należą w szczególności (m.in.) budynki i inne urządzenia trwale z gruntem związane, a także drzewa i inne rośliny (od chwili zasadzenia lub zasiania). Stwierdzenie, że powyższe „przedmioty materialne" należą do części składowych gruntu oznacza, iż są one prawnie nierozerwalne od gruntu i nie mogą być przedmiotem odrębnej własności, a w przypadku przeniesienia własności nieruchomości dochodzi również do przeniesienia ich własności. Podstawą dla powyższego stwierdzenia jest art. 47 kodeksu cywilnego, który stanowi, że części składowe rzeczy (w tym części składowe nieruchomości) nie mogą być odrębnym przedmiotem własności i innych praw rzeczowych.

Przy omawianiu zasady superficies solo cedit należy również wskazać odstępstwa od niej. W dawnym prawie rzymskim zasada ta miała dużo silniejszy wydźwięk niż współcześnie w polskim prawie, a wynika to z faktu, iż obecne prawo polskie przewiduje od niej kilka wyjątków. Przykładem takiego wyjątku jest m.in. oddanie w użytkowanie wieczyste gruntu, na którym został wybudowany budynek. Innym przykładem jest sytuacja osób korzystających z rodzinnych ogrodów działkowych. Powyższe wyjątki nie są jednak istotne z perspektywy omawianego zagadnienia, dlatego też zostaną pominięte. Wyjątkiem, który jest istotny dla przedstawionego problemu i który powinien zostać omówiony są uregulowane w art. 51 KC przyłącza. Powyższe odstępstwo od ogólnej zasady zostanie szerzej omówione w dalszej części publikacji.

Po przedstawieniu zasady wywodzącej się z dziedziny prawa cywilnego, należy przedstawić zagadnienie z dziedziny prawa podatkowego, które będzie podstawą dla rozwiązania omawianego problemu. Zagadnieniem tym jest opodatkowanie podatkiem dochodowym od osób prawnych, które następuje na podstawie ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych z dnia 15 lutego 1992 r. (Dz.U. z 2020 r. poz. 1406) (dalej: „ustawa o Pdop." lub „CIT"). W obecnym stanie prawnym (na dzień 31 sierpnia 2020 r.) podmioty opodatkowane podatkiem CIT są zobowiązane płacić podatek z tytułu

uzyskiwanego dochodu. Przychód (też dochód i koszty) jest w inny sposób liczony na cele podatkowe, aniżeli na cele bilansowe (rachunkowe) podatnika. W związku z powyższym może zdarzyć się sytuacja, w której podatnik jest zobowiązany zapłacić wyższy podatek niż powinien, gdyż nie wszystkie wydatki poniesione przez niego mogą stanowić koszt w podatku dochodowym od osób prawnych, a tym samym nie wszystkie wydatki będą zmniejszać podstawę opodatkowania. Podstawą opodatkowania jest osiągnięty przez podatnika dochód (przychód pomniejszony o koszty jego uzyskania) w danym roku podatkowym. Przykładowy sposób opodatkowania zostanie przedstawiony poniżej.
W Polsce, zgodnie z ustawą o Pdop., podstawowa stawka opodatkowania w podatku dochodowym od osób prawnych wynosi 19%. Podatnik, który osiągnie w roku X przychód w wysokości przykładowo 100 mln, od tego przychodu odejmuje wszystkie koszty jego uzyskania (należy powtórzyć, iż nie wszystkie koszty faktycznie poniesione przez podatnika stanowią dla celów podatkowych koszty zmniejszające przychód). W przedstawionej sytuacji koszty uzyskania przychodu będą wynosiły np. 60 mln. Oznacza to, że podatnik zapłaci 19% podatku od kwoty 40 mln (100 mln przychodu pod odjęciu 60 mln kosztów), czyli od dochodu, który osiągną. Jak było już wspominane, możliwa jest również sytuacja, w której podatnik poniósł faktycznie np. 80 mln kosztów, jednak 20 mln nie mógł zaliczyć do kosztów uzyskania przychodów dla celów podatkowych. Wówczas od tych 20 mln musi zapłacić podatek (19% x 20 mln = 3,8 mln) w wysokości 3,8 mln, jeżeli nie korzysta z inny zwolnień, lub jeżeli podstawa opodatkowania nie jest ujemna (np. w sytuacji, gdy podatnik przez ostatnie kilka lat poniósł więcej kosztów aniżeli osiągną przychodów).

Omawiając opodatkowanie podatkiem dochodowym od osób prawnych w Polsce, należy zauważyć jak niezwykle istotną funkcje pełnią koszty uzyskania przychodów. Bowiem poprzez zmniejszenie podstawy opodatkowania umożliwiają one zmniejszenie obciążającej podatnika kwoty podatku, który musi zapłacić. W związku z tym, należy dojść do stwierdzenia, że czym większe koszty uzyskania przychodu (liczone dla celów podatkowych) wykazuje podatnik, to tym mniejszą kwotę podatku musi zapłacić. Powyższe stwierdzenie jest jednym z najważniejszych, które będzie miało istotne znaczenie dla rozwiązania przedstawionego problemu.

Kolejnym zagadnieniem, które ma istotne znaczenie dla rozpatrywanego problemu i które w związku z tym należy przedstawić, jest amortyzacja. Amortyzacja jest uregulowanym w ustawie o Pdop. sposobem zaliczania określonych wydatków podatnika do kosztów uzyskania przychodów (dla celów podatkowych). Istotą amortyzacji jest rozliczanie w czasie zużycia lub wykorzystania składników majątku przedsiębiorstwa, których okres zużycia lub wykorzystania wynosi więcej niż jeden rok. Upraszczając powyższe, należy stwierdzić, że w niektórych sytuacjach kiedy podatnik dokonuje zakupu środków trwałych, których wartość przekracza określoną kwotę, nie może on dokonać wliczenia w koszty uzyskania przychodów w sposób jednorazowy wydatków poniesionych na zakup tych środków trwałych. Wówczas wydatki poniesione na środki trwałe podlegają amortyzacji z tytułu ich zużycia lub wykorzystania i są zaliczane do kosztów uzyskania przychodów corocznie w określonej procentowo kwocie, która wynika z ustawy i rozporządzenia. Powyższy proces nazywa się dokonywaniem odpisów amortyzacyjnych. Przykładowo dla budynków, jako środków trwałych, zostało przewidziane, że corocznie będzie zaliczana do kosztów uzyskania przychodów ich wartość w wysokości 2,5% (dla lokali lub budynków

niemieszkalnych) lub 1,5% (dla lokali lub budynków mieszkalnych). Powyższe oznacza, że całkowite rozpoznanie w kosztach uzyskania przychodów wydatków na budowę lub zakup budynku może wynieść nawet ponad 40 lat, co z oczywistych względów jest niekorzystne dla podatnika.

Wszystkie zasady dokonywania amortyzacji, przedmioty (środki trwałe) objęte amortyzacją, jak również wyjątki od tych zasad zostały uregulowane w art. 16a-16m ustawy o Pdop., oraz w rozporządzeniach wydanych na podstawie powyższych przepisów. Z uwagi jednak na fakt, że powyżej omówione ogólne zasady dokonywania amortyzacji są wystarczające do prawidłowego rozwiązania przedstawionego wcześniej zagadnienia, Autor zdecydował się nie omawiać wszystkich tych kwestii.

W tym miejscu należy dokonać omówienia tego, czym w prawie podatkowym są środki trwałe, oraz czy do środków trwałych należy zaliczyć przyłącza. Środki trwałe to inaczej rzeczowe składniki majątku będące własnością lub współwłasnością podatnika, których wartość przekracza 10 000 złotych, oraz które są wykorzystywane w prowadzeniu działalności gospodarczej przez minimum jeden rok. Zgodnie więc z powyższą definicją środkami trwałymi (co do zasady) będą m.in. budynki, budowle, samochody, niektóre maszyny (przykładowo budowlane), czy też przyłącza (oczywiście o ile ich wartość przekracza 10 000 złotych).

Jak wynika z powyższego, przyłącza są środkami trwałymi, których koszt budowy lub zakupu powinien być zaliczany do kosztów uzyskania przychodów poprzez odpisy amortyzacyjne. W związku z powyższym należy teraz rozważyć kwestię, czy przyłącza mogą być odrębnym od gruntu (nieruchomości) przedmiotem własności, a także czy mogą być amortyzowane w sposób samodzielny. W pierwszej kolejności Autor udzieli odpowiedzi na pierwsze zagadnienie.

W celu uzyskania odpowiedzi na pytanie, czy przyłącza mogą być przedmiotem odrębnej własności, najpierw należy stwierdzić, że przyłącza mogą być uznane za odrębny przedmiot, tzn. że nie są częścią składową nieruchomości. W tym miejscu należy zwrócić uwagę na art. 49 KC, zgodnie z którym nie należą do części składowych nieruchomości urządzenia służące do doprowadzania lub odprowadzania płynów, pary, gazu, energii elektrycznej oraz inne urządzenia podobne (czyli przyłącza), jeżeli wchodzą w skład przedsiębiorstwa. Przez słowa „wchodzą w skład" należy rozumieć ich faktyczne połączenie z przedsiębiorstwem (przyłączenie do sieci przedsiębiorstwa), które będzie za ich pomocą doprowadzało do budynku lub budowli położonej na nieruchomości odpowiednie media (np. wodę lub prąd). Natomiast przez pojęcie „przedsiębiorstwa" należy rozumieć zorganizowany zespół składników niematerialnych i materialnych przeznaczonych do prowadzenia działalności gospodarczej (zgodnie z art. 55^1 KC), czyli w znaczeniu przedmiotowym. Powyższe stwierdzenia potwierdza uchwała Sądu Najwyższego (dalej: „SN") z dnia 8 marca 2006 r., sygn. akt III CZP 105/05, a także uchwała Trybunału Konstytucyjnego (dalej: „TK") z dnia 4 grudnia 1991 r., sygn. akt W4/91. Faktyczną możliwość funkcjonowania przyłączy, jako odrębnego przedmiotu (rzeczy) na podstawie art. 49 KC po tym, jak zostaną połączone z przedsiębiorstwem (w sposób ukazany wyżej), potwierdza szereg wyroków i uchwał różnego rodzaju organów (np. Sądu Najwyższego, Naczelnego Sądu Administracyjnego (dalej: „NSA") lub Sądów Apelacyjnych). Zgodnie z wyrokiem SN z dnia 22 stycznia 2010 r., sygn. akt V SCK 206/09, urządzenia, które zostały wymienione w art. 49 KC z chwilą ich

fizycznego (faktycznego) połączenia z siecią przedsiębiorstwa przestają być częścią składową nieruchomości i stają się (jak stwierdził SN) samoistnymi rzeczami ruchomymi[2]. W dalszej części uchwały SN stwierdził też, iż wówczas przyłącza, jako rzeczy ruchome, mogą być przedmiotem odrębnej własności i odrębnego obrotu. Innym przykładem wyroku, który powyższe potwierdził jest wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego (dalej: ”WSA”) z siedzibą w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 3 stycznia 2019 r., sygn. akt I SA/Go 497/18.

Jak powyżej zostało przedstawione, zgodnie z polskim prawem przyłącza mogą być odrębnym od nieruchomości przedmiotem własności (rzeczą ruchomą) w przypadku połączenia ich z przedsiębiorstwem. Jest to wyjątek od omówionej na początku zasady superficies solo cedit. W dalszej części publikacji[3] zostanie przedstawiony sposób wykorzystania tego wyjątku na gruncie prawa podatkowego.

Zanim jednak Autor przejdzie do wyciągnięcia wniosków z tej analizy, to w pierwszej kolejności udzieli odpowiedzi na postawione wcześniej pytanie, czy przyłącza mogą być przedmiotem samodzielnej amortyzacji (tzn. że koszty ich budowy lub zakupu mogą być amortyzowane w sposób samodzielny, a nie razem z kosztami budowy lub zakupu budynku albo budowli). Stanowiska sądów i organów podatkowych w wyrokach i interpretacjach indywidualnych potwierdzają taką możliwość. Przykładową interpretacją indywidualną potwierdzającą to jest interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 9 maja 2018 r., sygn. akt 0111-KDIB1-2.4010.118.2018.1.ANK. W powyższej interpretacji organ podatkowy stwierdził, iż istnieje możliwość samodzielnej amortyzacji każdego z wielu stworzonych przez spółkę przyłączy, a także, że w przypadku, gdy wartość poszczególnych z tych przyłączy nie przekroczy określonej kwoty, istnieje możliwość jednorazowego zaliczenia w koszty uzyskania przychodów wydatków na ten środek trwały. Zatem istnieje możliwość wystąpienia sytuacji, w której dane przyłącze jest odrębnym od nieruchomości przedmiotem własności i zarazem jest amortyzowane w sposób samodzielny.

Zważywszy na szeroki zakres omawianego zagadnienia, Autor, zanim zacznie omawiać skutki w prawie podatkowym wynikające z wyjątku od zasady superficies solo cedit, zdecydował się powtórzyć wszystkie najważniejsze dotychczasowe ustalenia. Zgodnie z zasadą superficies solo cedit wszystko co jest trwale związane z gruntem (nieruchomością) stanowi jego część składową, a więc w przypadku przeniesienia własności gruntu przeniesiona zostaje również własność części składowej. Wyjątkiem od tej zasady są m.in. przyłącza, które w chwili przyłączenia do przedsiębiorstwa stają się samodzielną rzeczą ruchomą, która może być przedmiotem odrębnej własności. Przyłącza, zgodnie z prawem podatkowym, powinny być amortyzowane tzn. koszty poniesione na zakup przyłączy lub na ich budowę powinny być zaliczane do kosztów uzyskania przychodów poprzez odpisy amortyzacyjne. Końcowo, należy stwierdzić, że zgodnie ze stanowiskiem organów podatkowych (np. Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej) przyłącza mogą być poddawane samodzielnej amortyzacji (tj. amortyzowane oddzielnie od budynków lub budowli, z którymi są połączone). Powyższe ustalenia pozwolą udzielić odpowiedzi na postawione we wstępie pytanie.

[2] Szczególną uwagę na zwrot „rzeczami ruchomymi” zwraca Paweł Lenio w artykule z 2013 r. „Urządzenia przesyłowe i problem ich własności”.
[3] W części „Wnioski”.

4. Wnioski

Spółka Y jest podatnikiem podatku dochodowego od osób prawnych. W roku następującym po roku wybudowania i rozpoczęcia użytkowania obydwu budynków oraz przyłączy rozpoczęła amortyzację tych środków trwałych (tj. każdego z budynków i przyłącza osobno). W momencie przeniesienia własności niezabudowanej części nieruchomości nie doszło do przeniesienia własności przyłączy, gdyż nie zostały wskazane w umowie (akcie notarialnym), a zgodnie ze stanowiskiem sądów nie były częścią składową nieruchomości (ponieważ zostały połączone z przedsiębiorstwem). Oznacza to, iż właścicielem przyłączy położonych na części sprzedanej nieruchomości jest Spółka Y. W związku z tym, że Spółka Y nie przestała być ich właścicielem może kontynuować ich amortyzację, czyli dokonywać kolejnych odpisów amortyzacyjnych. W skutek powyższego, zgodnie z zasadami obowiązującymi w prawie podatkowym, Spółka Y zmniejsza swoje przychody i zarazem podstawę opodatkowania, w skutek czego kwota podatku dochodowego od osób prawnych, który musiałaby uiścić ulega zmniejszeniu. Tym samym, korzystając z wyjątku od zasady wynikającej z prawa cywilnego, czyli superficies solo cedit, poprzez niewymienienie przyłączy w akcie notarialnym przenoszącym własność części nieruchomości, Spółka Y zaoszczędziła na podatku dochodowym od osób prawnych.

Powyżej przedstawiona sytuacja na gruncie obecnie obowiązującego prawa polskiego może rzeczywiście wystąpić. Możliwe jest również, iż kiedyś podobny lub taki sam stan faktyczny zaistniał. Ponieważ jednak nie jest wykonalne prześledzenie wszystkich orzeczeń sądów powszechnych i sądów administracyjnych, jak również interpretacji indywidualnych organów podatkowych, Autor nie ma możliwości całkowicie potwierdzić lub wykluczyć, że taka sytuacja zaistniała bądź nie. Powyższe powinno jednak wskazać dla ustawodawcy, iż w polskim prawie podatkowym występują pewne luki, które wymagają działań z jego strony.

Bibliografia:

Akty prawne:

1. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 października 2016 r. w sprawie Klasyfikacji Środków Trwałych (KŚT), Dz.U. 2016 poz. 1864.
2. Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz.U. z 2020 r. poz. 1406.
3. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks Cywilny, Dz.U. z 2019 r. poz. 1145.

Orzecznictwo i interpretacje indywidualne:

4. Interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 9 maja 2018 r., sygn. akt 0111-KDIB1-2.4010.118.2018.1.ANK.
5. Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 8 marca 2006 t., sygn. akt III CZP 105/05.
6. Uchwała Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 grudnia 1991 r., sygn. akt W4/91.
7. Wyrok Sadu Najwyższego z dnia 29 czerwca 2004 r., sygn. akt II CK 404/03.
8. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 marca 2006 r., sygn. akt I CSK 83/05.
9. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 stycznia 2010 r., sygn. akt V SCK 206/09.
10. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 lutego 2003 r., sygn. akt II CK 40/02.
11. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 grudnia 1998 r., sygn. akt II CKN 216/98.

12. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 listopada 2006 r., sygn. akt SK 42/05.
13. Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego z siedzibą w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 3 stycznia 2019 r., sygn. akt I SA/Go 497/18.

Literatura:

14. Fras M. (red.), Habdas M. (red.) (2018). Kodeks cywilny. Komentarz. Tom I. Część ogólna (art. 1-125). Praca zbiorowa.
15. Janiak B., Kosieradzki T., Piekarz R. (2016). Opodatkowanie nieruchomości. Monografia. Warszawa.
16. Krzyszczak M. (2000). Własność urządzeń, o których mowa w art. 49 KC. Monografia.
17. Lenio P. (2013). Urządzenia przesyłowe i problem ich własności. Artykuł.
18. Małecki P., Mazurkiewicz M. (2019). CIT. Komentarz. Podatki i rachunkowość, wyd. X, Monografia. Warszawa.
19. Modzelewski W. (red.) (2020). Komentarz do ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych. Monografia.
20. Pogoński M. (2014). Ustawa o podatku dochodowym od osób prawnych. Komentarz. Monografia. Warszawa.
21. Tyska M. (2019). Opodatkowanie gruntów pod urządzeniami i obiektami przedsiębiorstw przesyłowych przed i od 1 stycznia 2019 r. Artykuł.

52. EWOLUCJA ODPOWIEDZIALNOŚCI ORGANIZATORA TURYSTYKI ZA SZKODY NIEMAJĄTKOWE NA GRUNCIE PRAWA POLSKIEGO

mgr Piotr Krzyżanowski
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin
E-mail: p.krzyzanowski500f@gmail.com

1. Wprowadzenie

Rozwój turystyki a także wzrost świadomości prawnej społeczeństwa, doprowadził do powstania nowych zagadnień i problemów prawnych, które wcześniej były nieznane lub uznawane za marginalne. Zwrócono większą uwagę, na fakt iż, każdy ma prawo do czerpania satysfakcji, przyjemności z wykupionej imprezy turystycznej [Nesterowicz, 2012]. W związku z tym, co raz częściej występowały roszczenia o naprawienie szkody z tytułu ,,utraconego wypoczynku", ,,utraconej przyjemności z wakacji", ,,straconego urlopu". W literaturze przedmiotu i w orzecznictwie, szkodzie tej nadano zbiorczy termin ,,zmarnowany urlop". Jak słusznie zauważył Sąd Najwyższy w uchwale z 19 listopada 2010 r., [III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz.41.], istotą tej szkody jest ,,utrata oczekiwanych w związku z zawarciem umowy przyjemnych przeżyć, wiązanych najczęściej z podróżą, relaksem i wypoczynkiem". W stanie prawnym obowiązującym do czerwca 2018 r. nie było przepisu, który wprost gwarantowałby możliwość dochodzenia roszczeń z tytułu tzw. ,,zmarnowanego urlopu". Z tego powodu, sądy opierały się na odmiennych podstawach a powództwa te odnosiły różny skutek. Niewątpliwie, przełomowa w tej kwestii była uchwała Sądu Najwyższego z 19 listopada 2010 r., która wskazała podstawę prawną tych roszczeń. Z dniem 1 lipca 2018 r. weszła w życie ustawa z dnia 24 listopada 2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych [Dz.U.2017.2361; dalej uoitiput], która zastąpiła ustawę z dnia 29.08.1997 r. o usługach turystycznych [Dz.U.2017.1553 j.t.; dalej: uout]. Nowa ustawa określana jest jako nowa konstytucja turystyczna [Maciąg, 2018]. Akt ten miał w założeniu m.in. wskazać podstawy prawne odpowiedzialności odszkodowawczej za tzw. zmarnowany urlop, a tym samym zapewnić podróżnym większą ochronę ich praw. Intencją autora niniejszego artykułu jest zbadanie – za pomocą metody logiczno-językowej i komparatystycznej- czy nowe przepisy zapewniają dostateczną ochronę roszczeń z tytułu ,,zmarnowanego urlopu". Za sprawą metody historycznej autor ustali czy ta ochrona była gwarantowana w poprzednio obowiązujących przepisach. Celem niniejszego artykułu jest również zbadanie zakresu odpowiedzialności organizatora imprezy turystycznej z tytułu ,,zmarnowanego urlopu". Ponadto, intencją autora jest określenie zasad tej odpowiedzialności.

2. Koncepcje odpowiedzialności odszkodowawczej dominujące w literaturze przedmiotu na gruncie poprzednich przepisów

Istotnym warunkiem skutecznego dochodzenia roszeń o naprawienie szkody w postaci ,,zmarnowanego urlopu" jest wskazanie właściwej podstawy prawnej dla tych roszczeń. Jak zostało to wcześniej wspomniane, kwestia ta sprawiała wiele problemów i była przedmiotem licznych analiz zarówno w orzecznictwie jak i w literaturze przedmiotu. Efektem tych badań było pojawienie się kliku koncepcji podstawy odpowiedzialności. Zwolennicy pierwszej koncepcji uznawali, że można się domagać zadośćuczynienia za utratę przyjemności z urlopu ramach odpowiedzialności *ex contractu,* powołując się przy tym na artykuł 471 k.c. [Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny, Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93; dalej k.c.]. Jednak w świetle obowiązujących wtedy przepisów, przyznanie takiego zadośćuczynienia było możliwe tylko w ramach odpowiedzialności deliktowej. Ponadto Sąd Najwyższy w uchwale z 19 listopada 2010 r., [III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz.41.] uznał, że próba wykładni art. 471 k.c. w tym kierunku jest wysoce ,,wątpliwa dogmatycznie" i ,,grozi zdekomponowaniem, a niekiedy rozmyciem odpowiedzialności kontraktowej". Nie mniej jednak, SN zauważył, że zgodnie z zasadą swobody umów taka odpowiedzialność była by możliwa, gdyby strony stosunku obligacyjnego tak postanowiły.

Zgodnie z drugą koncepcją, podstawę roszczeń za ,,zmarnowany urlop" miał stanowić art. 56 k.c. Według Sądu Najwyższego w uchwale z 19 listopada 2010 r., [III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz.41.], koncepcja ta jest co prawda ,,niepozbawiona zalet" ale nie można przyjąć, iż roszczenie to wynika z zasad współżycia społecznego lub ustalonych zwyczajów. Ponadto, uznanie tej koncepcji, mogłoby skutkować ,,rozchwianiem stosunków obligacyjnych i odpowiedzialności z tego tytułu".

Wielu zwolenników miała propozycja wykreowania nowego dobra osobistego w postaci ,,prawa do udanego urlopu" lub ,,prawa do niezakłóconego i spokojnego wypoczynku" [Ćwikła, 2015, s.191.]. W tym przypadku podstawę odpowiedzialności stanowiłby art. 448 k.c. w zw. z art. 24 §1 k.c. Co prawda wydano kilka wyroków, w których zakwalifikowano prawo do spokojnego, niezakłóconego odpoczynku jako jedno z dóbr osobistych, jednakże koncepcja ta nie spotkała się z szerszą akceptacją w praktyce orzeczniczej. Negatywnie do tej koncepcji odniósł się Sąd Najwyższy w uchwale z 19 listopada 2010 r., [III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz.41.], podkreślając, iż ochrona dóbr osobistych ma charakter wyjątkowy, wobec czego, stosowanie jej winno następować z zachowaniem szczególnej ostrożności i z pewną powściągliwością, przy jednoczesnym unikaniu tendencji do sztucznego poszerzania katalogu dóbr osobistych. Ponadto, Sąd uznał, że ,,dobra osobiste wynikają z tych wartości niemajątkowych, które są ściśle związane z człowiekiem, obejmując jego fizyczną i psychiczną integralność albo będąc przejawem jego twórczej działalności; skupiają niepowtarzalną, pozwalającą na samorealizację indywidualność człowieka, jego godność oraz pozycję wśród innych ludzi. Dobrem osobistym jest wartość immanentnie złączona z istotą człowieczeństwa oraz naturą człowieka, niezależna od jego woli, stała, dająca się skonkretyzować i zobiektywizować. Na tle takiego pojmowania dóbr osobistych nie można konstruować - co się niekiedy czyni - dobra osobistego w postaci prawa do niezakłóconego odpoczynku, przypisywanego konsumentowi zawierającemu umowę o świadczenie usług turystycznych. Należy poza tym pamiętać, że każde dobro osobiste skupia w sobie dwa elementy chronioną wartość oraz prawo żądania od

innych poszanowania jej. Spokojny, niezakłócony odpoczynek na zorganizowanych wczasach nie odpowiada tym przesłankom; jest zwykłym przejawem zachowania człowieka, zaspokojeniem jego - najczęściej doraźnej - potrzeby, nie przez wszystkich zresztą odczuwanej". Ponadto, Sąd Najwyższy wskazał, że ochrona dóbr osobistych może mieć zastosowanie jedynie w sytuacji gdy pewne zachowanie organizatora turystyki powodujące „zmarnowanie wypoczynku" jednocześnie będzie naruszać dobra osobiste uczestnika imprezy turystycznej np. jego zdrowie, prywatność, nietykalność.

Ostatecznie, największe uznanie w orzecznictwie i w literaturze przedmiotu zyskała koncepcja oparcia roszczeń na art. 11 a ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o usługach turystycznych [Dz.U.2017.1553 j.t.]. W świetle tego przepisu organizator turystyki odpowiada za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy o świadczenie usług turystycznych, chyba że niewykonanie lub nienależyte wykonanie jest spowodowane wyłącznie: 1) działaniem lub zaniechaniem klienta; 2) działaniem lub zaniechaniem osób trzecich, nieuczestniczących w wykonywaniu usług przewidzianych w umowie, jeżeli tych działań lub zaniechań nie można było przewidzieć ani uniknąć, albo 3) siłą wyższą. Należy zaznaczyć, iż do akceptacji tej koncepcji walnie przyczyniła się wspomniana wcześniej uchwała SN z 19 listopada 2010 r. W uchwale tej, Sąd Najwyższy przypomniał, że podstawowym aktem regulującym problematykę odpowiedzialności z tytułu umowy o świadczenie usług turystycznych, jest Dyrektywa Rady 90/314/EWG z dnia 13 czerwca 1990 r. w sprawie zorganizowanych podróży, wakacji i wycieczek (Dz.U. L 158 z 23.6.1990, s. 59). Wszystkie państwa członkowskie miały obowiązek implementacji tej dyrektywy. Polska wykonała to zobowiązanie poprzez uchwalenie ustawy z dnia 8 grudnia 2000 r. Sąd Najwyższy uznał, iż skoro wprowadzony tą nowelą art. 11 a jest odpowiednikiem art. 5 ust.1 i 2 dyrektywy, to do interpretacji tego przepisu ma zastosowanie dorobek TSUE dotyczący dyrektywy. Analizując odpowiedzialność za „zmarnowany urlop'' SN nawiązał do wyroku TSUE, którego przedmiotem był wspomniany art. 5 ust.1 i 2 dyrektywy. We wskazanym orzeczeniu Trybunał przyjął, iż brak wyraźnej specyfikacji uszczerbków podlegający kompensacji jest zabiegiem celowym i implikuje konieczność możliwie szerokiej interpretacji przepisów. Z tych względów Trybunał, orzekł że art. 5 ust. 1 i 2 dyrektywy „co do zasady przyznaje konsumentowi prawo do odszkodowania za uszczerbek niemajątkowy poniesiony na skutek niewykonania lub nienależytego wykonania zobowiązania przez organizatora imprezy turystycznej". Omawiane stanowisko znalazło akceptacje w orzecznictwie sądów powszechny, a art. 11 a był podstawą roszczeń o tzw. zmarnowany urlop do czasu wejścia w życie nowej ustawy.

3. Ratio legis nowej ustawy

Jak czytamy w uzasadnieniu do rządowego projektu ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych [Druk sejmowy nr 1784], głównym powodem uchwalenia nowej ustawy była konieczność transpozycji do polskiego porządku prawnego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2015/2302/UE z dnia 25 listopada 2015 r. w sprawie imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych, zmieniającej rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 i dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE oraz uchylającej dyrektywę Rady 90/314/EWG. Celem tej dyrektywy była aktualizacja i rozszerzenie obowiązujących regulacji dotyczących turystyki, jak również

zobligowanie państw członkowskich do maksymalnej harmonizacji w tym zakresie, zapewnienia w każdym z nich spójności rozwiązań prawnych, a także jednolitego stopnia ochrony i zabezpieczeń. Zgodnie z art. 4 aktu „O ile niniejsza dyrektywa nie stanowi inaczej, państwa członkowskie nie mogą utrzymywać ani wprowadzać do swojego prawa krajowego przepisów odbiegających od tych, które zostały ustanowione w niniejszej dyrektywie, w tym również przepisów surowszych lub łagodniejszych, prowadzących do zróżnicowanego poziomu ochrony". Jak słusznie zauważył Piotr Cybula [2018] taka regulacja oznacza, że jest to tzw. dyrektywa maksymalnej harmonizacji. Zatem państwa członkowskie nie mogą zakresu odpowiedzialności przewidzianego w dyrektywie zmniejszać ani zwiększać. Państwa członkowskie zostały zobligowane do przyjęcia i opublikowania przepisów niezbędnych do wykonania dyrektywy najpóźniej do dnia 1 stycznia 2018 r. przy czym przepisy winny wejść w życie najpóźniej z dniem 1 lipca 2018 r.

Drugim równie ważnym powodem była potrzeba poprawy funkcjonujących już rozwiązań prawnych, a zwłaszcza zwiększenia zakresu ochrony podróżnych przed skutkami niewypłacalności organizatorów turystyki. Ponadto, jak wskazali autorzy projektu: „Turystyka niezmiennie odgrywa bardzo istotną rolę w gospodarce wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej. Przepisy regulujące tę kwestię zarówno na gruncie prawa polskiego, jak i prawa unijnego, przestały jednak nadążać za dynamicznymi zmianami zachodzącymi na rynku usług turystycznych, wyrażającymi się między innymi: w nieustannym poszerzaniu się kanałów dystrybucji tych usług, jak choćby o oferty internetowe (obecnie, jak się wydaje, główny ciężar dystrybucji usług turystycznych przejął właśnie ten kanał), w zwiększeniu indywidualizacji przygotowanych ofert imprez turystycznych oraz w możliwości wybierania i łączenia przez podróżnych różnych usług turystycznych. W konsekwencji wiele aspektów tego rynku pozostaje całkowicie lub częściowo poza zakresem uregulowań prawnych. Ten stan rzeczy nie tylko wywołuje niepewność na rynku usług turystycznych, lecz przede wszystkim nie zapewnia korzystającym z tych usług dostępu do wyczerpujących informacji o szczegółach ofert oraz niezbędnego zabezpieczenia na wypadek ich niewykonania lub nienależytego wykonania, bądź w przypadku niewypłacalności" [Projekt ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych, Druk sejmowy nr 1784]. Jak czytamy w uzasadnieniu, ustawodawca zdecydował o transponowaniu dyrektywy 2015/2302 w ramach nowego aktu prawnego, z uwagi na fakt, iż materia objęta dyrektywą czyli m.in. „powiązane usługi turystyczne, ułatwianie nabywania tego rodzaju usług, standardowe formularze informacyjne" dotyczy takich zjawisk społeczno-gospodarczych, które występują od niedawna. Z tego względu, te zagadnienia są nowe i dość skomplikowane. Według autorów projektu, ujęcie tych nowych zjawisk, instytucji i rozwiązań prawnych w ramach dotychczas obowiązującego aktu prawnego „doprowadziłoby do zaburzenia integralności konstrukcji istniejącej ustawy. Trudno bowiem uznać za prawidłowe rozwiązanie dokonanie prostego uzupełnienia tego aktu prawnego, w szczególności przez »zastąpienie« istniejących instytucji nowymi, wynikającymi z dyrektywy 2015/2302, w sytuacji, gdy nowe rozwiązania istotnie odbiegają od obowiązujących".

4. Ogólne zasady odpowiedzialności organizatora w świetle nowej ustawy

Uchwalenie nowego aktu wiązało się ze zmianą lub z wprowadzeniem nowych definicji określonych pojęć. Zgodnie z art. 4 ust.1 uoitiput jako usługę turystyczną rozumiemy przewóz pasażerów; zakwaterowanie w celach innych niż pobytowe; wynajem pojazdów samochodowych bądź innych pojazdów silnikowych, a także inną usługę świadczoną podróżnym, która nie stanowi integralnej części wyżej wymienionych usług. Natomiast imprezą turystyczną będzie połączenie co najmniej dwóch różnych rodzajów usług turystycznych na potrzeby tej samej podróży lub wakacji, przez jednego przedsiębiorcę turystycznego. Przedsiębiorcą takim zgodnie z ustępem 7 tego artykułu jest organizator turystyki, przedsiębiorca ułatwiający nabywanie powiązanych usług turystycznych, agent turystyczny i dostawca usług turystycznych, będący przedsiębiorcą w rozumieniu kodeksu cywilnego albo prowadzący działalność odpłatną. W świetle art. 4 ust.8 uoitiput organizatorem turystyki jest przedsiębiorca turystyczny, który tworzy i sprzedaje lub oferuje do sprzedaży imprezy turystyczne, bezpośrednio lub za pośrednictwem innego przedsiębiorcy turystycznego lub razem z innym przedsiębiorcą turystycznym, a także przedsiębiorca turystyczny, który przekazuje dane podróżnego innemu przedsiębiorcy turystycznemu. Ustawodawca zdecydował się również wprowadzić definicje podróżnego, którym jest każdy kto chce zawrzeć umowę lub jest uprawniony do podróżowania na podstawie umowy zawartej w zakresie stosowania ustawy. Ponadto, jako umowę o udział w imprezie turystycznej należy rozumieć umowę dotyczącą imprezy turystycznej jako całości lub, jeżeli impreza turystyczna jest realizowana na podstawie odrębnych umów, wszystkie umowy obejmujące poszczególne usługi turystyczne w ramach tej samej imprezy turystycznej.

Zgodnie z art. 48 ust. 1 uoitiput, organizator turystyki ponosi odpowiedzialność za wykonanie usług turystycznych objętych umową o udział w imprezie turystycznej, bez względu na to, czy usługi te mają być wykonane przez organizatora turystyki, czy przez innych dostawców usług turystycznych. Wskazana odpowiedzialność organizatora turystyki uzależniona jest od uzyskania przez niego wiedzy o niezgodności usług turystycznych z umową. Z tego względu, podróżny zobligowany jest niezwłocznie (najlepiej w trakcie trwania imprezy turystycznej) zawiadomić organizatora turystyki, że którakolwiek z usług turystycznych nie jest wykonywana zgodnie z umową o udział w imprezie turystycznej. Jak słusznie zauważyła Katarzyna Kryla – Cudna [2020], brak zawiadomienia organizatora lub zwłoka może zostać zakwalifikowane jako przyczynienie się podróżnego do powstania lub zwiększenia szkody. Po otrzymaniu zawiadomienia o niezgodności usług z umową, organizator zobligowany jest usunąć niezgodność w rozsądnym terminie wyznaczonym przez podróżnego. Zgodnie z art. 48 ust. 4 *in fine* ustawy, podróżny nie jest zobligowany do wyznaczenia terminu, jeżeli organizator odmówi usunięcia niezgodności lub gdy z okoliczności wynika, że niezgodność powinna być usunięta niezwłocznie. Natomiast organizator może odmówić usunięcia niezgodności wyłącznie gdy jest to niemożliwe albo wiąże się z kosztami, które są niewspółmiernie wysokie w stosunku do zakresu niezgodności i wartości usług turystycznych, których one dotyczą. W sytuacji gdy organizator turystyki nie usunie niezgodności, podróżny uprawniony jest usunąć niezgodności samemu i zażądać zwrotu poniesionych, niezbędnych wydatków. W tym przypadku niezgodność jest rozumiana jako niewykonanie bądź nienależyte wykonanie umowy o usługi turystyczne [Botiuk- Filip, 2019]. Jak zauważyła Katarzyna Kryla-Cudna sformułowanie „niezgodność z umową"

nawiązuje do sfomułowania używanego w przypadku sprzedaży konsumenckiej ,,niezgodność towaru z umową". Jednak nie jest adekwatne w przypadku świadczenia usług. Według tej autorki, sformułowaniem bardziej odpowiednim byłoby „niewykonanie lub nienależyte wykonanie" [Kryla-Cudna,2020, LEX/el.]. Ponadto, K. Kryla – Cudna wskazuje, że, ,,okoliczności, które powinny być brane pod uwagę przy ocenie zgodności usługi z umową, obejmują przede wszystkim treść informacji przedstawionych podróżnemu, informacje i zdjęcia w broszurach, całościową cenę podróży, charakter podróży, miejsce docelowe podróży. Szczególne znaczenie może mieć w tym zakresie język stosowany przez organizatora w umowie i w informacjach przekazanych podróżnemu. Wątpliwości mogą budzić, na przykład, takie sformułowania jak «dostęp do plaży» i «bezpośrednio nad morzem» w sytuacji, gdy hotel znajduje się na klifie albo «ciche miejsce» i «miejsce przyjazne dla rodziny» w sytuacji, gdy podróżny powołuje się na hałas spowodowany przez dzieci" [Kryla-Cudna,2020, LEX/el.].

W świetle art. 48 ust. 5 ustawy, jeśli w trakcie imprezy turystycznej nie wykonano usług przewidzianych w umowie i stanowiących istotny element imprezy, organizator zobligowany jest wykonać świadczenia zastępcze. Podróżny z tego tytułu nie może być obciążony dodatkowymi kosztami. Ponadto, podróżnemu przysługuje roszczenie o obniżenie ceny imprezy, jeśli jakość świadczeń zastępczych jest niższa od jakości usługi przewidzianych w umowie. Zgodnie z art. 48 ust. 7 ustawy podróżny ma prawo odmówić świadczenia zastępczego wyłącznie gdy nie jest ono porównywalne z tym, co zostało uzgodnione w umowie o udział w imprezie turystycznej, lub jeżeli przyznana obniżka ceny jest nieodpowiednia. W świetle art. 50 ust.1 podróżny uprawniony jest do żądania obniżki ceny za okres w którym stwierdzono niezgodność wykonywanej usługi z umową. Obniżka nie przysługuje, w sytuacji gdy niezgodność została wywołania wyłącznym działaniem bądź zaniechaniem podróżnego. Na podstawie art. 48 ust. 8 ustawy, podróżny jest uprawniony rozwiązać umowę bez ponoszenia kar i opłat za jej rozwiązanie, gdy niezgodność istotnie wpływa na realizację imprezy turystycznej, a organizator turystyki nie zdoła usunąć tej niezgodności w rozsądnym terminie wyznaczonym przez podróżnego. Natomiast w sytuacji gdy zaproponowanie świadczeń zastępczych jest niemożliwe lub zostaną one odrzucone przez podróżnego, wówczas podróżnemu przysługuje żądanie obniżenia ceny lub odszkodowania, lub zadośćuczynienia, bez rozwiązywania umowy o udział w imprezie turystycznej. W literaturze przedmiotu trafnie wskazuje się, że wprowadzone w ustawie zasady odpowiedzialności za niezgodność usług turystycznych z umową można uznać za przykład tzw. *performance-oriented approach* [Kryla-Cudna,2020]. Wynika to z faktu, iż głównym celem przyjętych rozwiązań jest przede wszystkim zapewnienie wykonania usługi. Z tego względu, podróżnemu w pierwszej kolejności przysługuje żądanie usunięcia niezgodności lub otrzymania świadczenia zastępczego, czy też żądanie obniżenia ceny. Prawo odstąpienia od umowy stosowane jest dopiero w dalszej kolejności.

5. Zadośćuczynienie za zmarnowany urlop

W świetle art. 50 ust. 2 ustawy, podróżnemu przysługuje odszkodowanie lub zadośćuczynienie za poniesione szkody lub krzywdy, których doznał w wyniku niezgodności wykonanych usług turystycznych z umową. W ten sposób ustawodawca literalnie wprowadził odpowiedzialność za szkodę niemajątkową czyli krzywdę. Warto zaznaczyć, że roszczenie to

jest niezależne od roszczenia o naprawienie szkody majątkowej [Maciąg,2018]. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że ochronie podlegają wszelkie sytuacje, gdy na skutek nieotrzymania wskazanych w umowie świadczeń, jak również otrzymania tych świadczeń w niższym standardzie, podróżny doznał krzywdy w sferze uczuć w postaci rozczarowania, utraty przyjemności z wycieczki, dyskomfortu, zawodu. Jak wskazuje się w orzecznictwie zdarzeniami stanowiącymi podstawę roszczeń o zadośćuczynienie mogą być m.in. zatrucie pokarmowe powodujące konieczność spędzania czasu w pokoju i uniemożliwiające korzystanie ze wszystkich atrakcji, zakwaterowanie nowożeńców z obcymi ludźmi, utrata bagażu, insekty w pokoju, duża odległość od plaży, zmiany programu podróży, standard podróży niezgodny z reklamą. Katalog zdarzeń wywołujących uszczerbek niemajątkowy jest otwarty. Według Sądu Najwyższego w uchwale z 19 listopada 2010 r., [III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz.41.], przyczyną wystąpienia szkody niemajątkowej będą wszelkie zdarzenia na wskutek których podróżny został pozbawiony okazji spędzenia wypoczynku zgodnie z oczekiwaniami. Według Kamili Maciąg [2018], dla ustalenia wysokości zadośćuczynienia z tytułu zmarnowanego urlopu kluczowy jest stopień zawinienia organizatora i dyskomfortu podróżnego, zaś koszty wycieczki mają mniejsze znaczenie. Ponadto, należy brać pod uwagę jakość danej usługi, terminowość świadczonych usług, lokalizacje, a także, czynniki środowiskowe [Kryla-Cudna,2020]. Organizator turystyki zobligowany jest niezwłocznie wypłacić odszkodowanie lub zadośćuczynienie. W tym przypadku ustawodawca przewidział trzyletni termin przedawnienia roszczeń.

W literaturze przedmiotu trafnie wskazuje się, że do powstania odpowiedzialności organizatora turystyki konieczne jest zaistnienie ogólnych przesłanek odpowiedzialności przewidzianych w kodeksie cywilnym [Botiuk-Filip, 2019]. Zatem konieczne jest niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy, wyrządzenie szkody a także, adekwatny związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy zdarzeniem a szkodą. Odpowiedzialność oparta jest na zasadzie ryzyka przy występowaniu trzech przesłanek egzoneracyjnych [Kucharski, 2019]. Wprowadzając odpowiedzialność na zasadzie ryzyka, a nie winy ustawodawca niewątpliwie zaostrzył odpowiedzialność organizatora turystyki [Nesterowicz, 2018]. Wobec powyższego, to na organizatorze spoczywa ciężar udowodnienia, że wystąpiła jedna z przesłanek egzoneracyjnych. Jedną z omawianych przesłanek jest wina podróżnego za wystąpienie niezgodności. Jest to rozwiązanie analogiczne to stosowanej w kodeksie cywilnym instytucji przyczynienia się poszkodowanego. Druga przesłanka zachodzi, gdy winę za niezgodność ponosi osoba trzecia, niezwiązana z wykonywaniem usług turystycznych objętych umową o udział w imprezie turystycznej, a niezgodności nie dało się przewidzieć lub uniknąć. Najczęstsze przypadki gdy zachodzi ta przesłanka to kradzieże, niemiły współpodróżny w samolocie itd. Warto wskazać, że zgodnie z art. 50 ust.8 ustawy, organizatorowi turystyki przysługuje roszczenie w stosunku do każdej osoby trzeciej, która przyczyniła się do zdarzenia powodującego obniżkę ceny, lub skutkującego koniecznością wypłaty odszkodowania lub zadośćuczynienia. Trzecia przesłanka egzoneracyjną występuje gdy niezgodność została spowodowana nieuniknionymi i nadzwyczajnymi okolicznościami. W preambule dyrektywy 2015/2302 wskazano, że za takie okoliczności można uznać „działania wojenne, inne poważne problemy związane z bezpieczeństwem, takie jak terroryzm, znaczące zagrożenie dla zdrowia ludzkiego, takie jak wybuch epidemii poważnej choroby w docelowym miejscu podróży lub katastrofy naturalne, takie jak powodzie lub

trzęsienia ziemi, lub warunki pogodowe uniemożliwiające bezpieczną podróż do miejsca docelowego uzgodnionego w umowie o udział w imprezie turystycznej".

Należy wspomnieć, iż na podstawie art. 50 ust. 6 ustawy, organizator uprawniony jest do ograniczenia w umowie o udział w imprezie turystycznej, wysokości wspomnianego odszkodowania. Niemniej jednak możliwe jest to tylko, gdy, ograniczenie wysokości nie dotyczy szkody na osobie lub szkody spowodowanej umyślnie lub w wyniku niedbalstwa. Ponadto wysokość obniżonego odszkodowania, nie może być mniejsza niż trzykrotność całkowitej ceny imprezy turystycznej.

Warto wskazać, że ustawa nie stanowi kompleksowej regulacji zasad odpowiedzialności odszkodowawczej w razie niewykonania lub nienależytego wykonania umowy o usługi turystyczne. Z tego względu w zakresie nieuregulowanym ustawą należy odpowiednio stosować przepisy Kodeksu cywilnego. Ponadto, zgodnie z art. 3 uoitiput ustawy nie stosuje się do:

1. „imprez turystycznych oraz powiązanych usług turystycznych, które są oferowane oraz których zamawianie i realizowanie jest ułatwiane okazjonalnie, na zasadach niezarobkowych i wyłącznie ograniczonej grupie podróżnych;
2. imprez turystycznych i powiązanych usług turystycznych nabywanych na podstawie umowy generalnej o organizowanie podróży służbowych zawieranej między przedsiębiorcą turystycznym a przedsiębiorcą w rozumieniu kodeksu cywilnego albo podmiotem prowadzącym działalność odpłatną;
3. imprez turystycznych oraz powiązanych usług turystycznych trwających krócej niż 24 godziny, chyba że obejmują nocleg".

Tak rozwiązanie należy ocenić negatywnie, gdyż w ten sposób pozbawiono ochrony znaczną cześć podróżnych.

6. Podsumowanie

Turystyka odgrywa coraz większą rolę w gospodarce państwa. Dlatego bardzo ważne jest, aby przepisy prawa nadążały za dynamicznymi zmianami zachodzącymi na rynku usług turystycznych. Nowa ustawa niewątpliwie stanowi trafną odpowiedź na występowanie nowych zjawisk społeczno-gospodarczych i zapewnia należytą ochronę podróżnym. Ustawodawca w właściwy sposób zabezpieczył roszczenia z tytułu zmarnowanego urlopu. Jednocześnie zasady odpowiedzialności są na tyle restrykcyjne, że zabezpieczają również interesy organizatorów turystyki i chronią ich przed tzw. pieniactwem i próbami wyłudzenia zadośćuczynienia.

Bibliografia:

Akty prawne:

1. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny, [Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93].
2. Ustawa z dnia 29.08.1997 r. o usługach turystycznych, [Dz.U.2017.1553 j.t.].
3. Ustawa z dnia 24.11.2017 r. o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych [(Dz.U.2017.2361].

Orzecznictwo:

4. Uchwała Sądu Najwyższego z 19 listopada 2010 r., III CZP 79/10, OSNC 2011, nr 4, poz.41.

Literatura:

5. Botiuk- Filip M. (2019), *Problematyka odpowiedzialności turystycznych biur podróży za poniesione przez podróżnych szkody majątkowe i niemajątkowe*, Przegląd ustawodawstwa gospodarczego" nr 3, s.15.
6. Cybula P. (2018), *W sprawie oceny dopuszczalności powoływania się przez organizatora turystyki na przepisy szczególne ograniczające zakres albo warunki na jakich odszkodowanie lub zadośćuczynienie jest wypłacane przez dostawcę usług turystycznych (czyli o potrzebie zmiany art. 50 ust. 5 ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych)*, „Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny", nr 4 (7), s.36-45.
7. Ćwikła L. (2015), *Wpływ dorobku prawa UE na zmianę linii orzeczniczej sądów polskich w sprawach dotyczących odpowiedzialności organizatora turystyki za tzw. zmarnowany urlop*, [w:] Gil D. (red.) Sądownictwo polskie wobec dorobku prawa UE, Lublin, s. 191.
8. Kryla-Cudna K. (2020), Uwagi do art. 48 i 50, [w:] Osajda K. (red.), *Ustawa o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych. Komentarz,* Lex/el.
9. Kucharski B. (2019), *Świadczenie ubezpieczyciela w umowie ubezpieczenia mienia*, Lex/el.
10. Maciąg K. (2018), *Ochrona podróżnych na tle ustawy o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych oraz ustawy o usługach turystycznych- analiza porównawcza*, „Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny", nr 4 (7), s. 46- 59.
11. Nesterowicz M. (2012), *Glosa do wyroku SN z dnia 24 marca 2011 r., I CSK 372/10*, „Orzecznictwo Sądów Polskich", nr 1, s. 14.
12. Nesterowicz M. (2018), Dyrektywa Unii Europejskiej o imprezach turystycznych i powiązanych usługach turystycznych, jej implementacja do prawa polskiego i odpowiedzialność biur podróży, „Przegląd Sądowy" nr3, s. 44- 57.

53. PLATFORMY ON-LINE JAKO NARZĘDZIE REALIZOWANIA POMOCY PSYCHOLOGICZNEJ I PRAWNEJ PRZEZ ORGANIZACJE NON PROFIT

Mgr Marta Kuliś
Dr Beata Świątek

Streszczenie: Celem artykułu jest omówienie możliwości realizowania pomocy psychologicznej i prawnej przy wykorzystaniu platform on-line przez organizacje non-profit. W dobie kryzysu światowego powstała potrzeba przeniesienia wielu różnych aktywności do rzeczywistości cyfrowej oraz tworzenia struktur wsparcia w cyberprzestrzeni. Zjawisko to stało się dla autorek inspiracją do przeprowadzenia badań własnych i poznania opinii środowiska akademickiego na ten temat. W pierwszej części artykułu zaprezentowane zostały najistotniejsze aspekty dotyczące platform on-line oraz scharakteryzowano potrzeby społeczne w zakresie pomocy psychologiczne oraz prawnej w sytuacji zagrożenia epidemicznego. Druga część publikacji poświęcona została przedstawieniu wyników badań własnych, które przeprowadzono w dwóch szkołach wyższych Dolnego Śląska. Autorki dokonały analizy uzyskanych opinii środowiska akademickiego oraz przedstawiły wnioski i refleksje badawcze.

Słowa kluczowe: platformy on-line, pomoc psychologiczna, pomoc prawna, organizacje pozarządowe, fundacja, stowarzyszenie, nieodpłatna pomoc prawna

Summary: The aim of the article is to discuss the possibilities of providing psychological and legal assistance by non-profit organizations using online platforms. At the time of the global crisis, there was a need to transfer many different activities to the digital reality and create support structures in cyberspace. This phenomenon inspired the authors to conduct their own research and learn about the opinion of the academic community on this subject. The first part of the article presents the most important aspects of on-line platforms and characterizes social needs in terms of psychological and legal assistance in an epidemic emergency. The second part of the publication is devoted to the presentation of the results of own research, which was carried out in two universities in Lower Silesia. The authors analyzed the opinion obtained from the surveyed academic community and presented conclusions and research reflections.

1. Wstęp

Pomoc realizowana przez platformy on-line nie jest niczym nowym. Prowadzona jest ona od wielu lat, w tym także przez podmioty trzeciego sektora, czyli przez organizacje pozarządowe wspierające struktury społeczne w państwie. Należą do niech przede wszystkim fundacje i stowarzyszenia, które realizują zadania gminy i powiatu w zakresie profilaktyki społecznej. Aktualna sytuacja kryzysu epidemicznego stworzyła nowe potrzeby społeczne w zakresie realizowania różnych form pomocy poprzez platformy on-line. Rola świata wirtualnego jest przedmiotem wielu opracowań badawczych, które w większości poruszają temat zagrożeń płynących ze świata wirtualnego oraz kształtowania właściwych postaw i umiejętności poruszania się w świecie wirtualnym[1], brakuje natomiast badań dotyczących

[1]G. Banse, *„Rzeczywistość wirtualna" i jej odniesienie do „rzeczywistości realnej"* (w:) A. Kiepsa, M. Sułkowska, M. Wołek (red.), *Człowiek a światy wirtualne,* Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice

skuteczności działań pomocowych realizowanych on-line.Warto zauważyć, że informatyzacja wkroczyła w życie codzienne ludzi na całym świecie już dość dawno[2] natomiast kryzys epidemiczny ten proces spotęgował. Organizacje pozarządowe, aby móc sprawnie działać, zmuszone są do szybkiego reagowania w tym zakresie, przenosząc część swoich działań do e-rzeczywistości.

2. Pomoc psychologiczna realizowana przez organizacje pozarządowe w Polsce

W Polsce obecnie funkcjonuje wiele organizacji pozarządowych, w szczególności fundacji oraz stowarzyszeń, zajmujących się szeroko rozumianą pomocą psychologiczną. Przykładem stowarzyszenia, które świadczy pomoc psychologiczną jest Stowarzyszenie „OPTA" zrzeszające specjalistów w zakresie psychologii, prawa, szkoleniowców oraz konsultantów. Organizacja ta zgodnie ze swoją misją kieruje swoje działania do osób znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej, w szczególności do rodzin borykających się z kryzysem, przemocą czy problemem uzależnienia[3]. Celem działalności organizacji jest ograniczanie zjawiska patologii w Polsce. Stowarzyszenie oferuje psychologiczną pomoc indywidualną oraz grupową, a także prowadzi warsztaty. Należy zaznaczyć, że w czasie epidemii stowarzyszenie prowadziło część swojej działalności w formie on-line oraz mailowo. Wiele organizacji świadczy pomoc psychologiczną dzieciom, w szczególności pochodzącym z rodzin dysfunkcyjnych czy dzieciom chorym, przykładami takich organizacji będą Chrześcijańskie Stowarzyszenie Pomocy Dzieciom „Misja Nadziei", Fundacja Mederi czy Stowarzyszenie „Serduszko dla Dzieci". Należy zaznaczyć, że istnieją także podmioty takie jak Stowarzyszenie Pomocy Nieletnim Rodzicom, Fundacja Rodzin Adopcyjnych, Fundacja Rodzina Nadziei.

Istnieją również organizacje, które niosą pomoc osobom uzależnionym oraz przeciwdziałają uzależnieniom- przykładem będzie Towarzystwo profilaktyki przeciwdziałania uzależnieniom. Misją organizacji jest przeciwdziałanie uzależnieniom, a w rezultacie zapobieganie różnym formom patologii społecznej wśród dzieci, młodzieży i dorosłych. Działalność towarzystwa polega na prowadzeniu terapii indywidualnej i grupowej, a także na organizowaniu akcji profilaktycznych. Z uwagi na sytuację koronowirusa organizacja prowadzi teleporady, konsultacje, terapię indywidualną dla osób uzależnionych od alkoholu, narkotyków oraz wyrobów tytoniowych za pośrednictwem platform informatycznych[4]. Inną organizacją, która kieruje swoją pomoc do osób

---

2009; W. Poleszak, *Nowe media – zagrożenia i szanse dla profilaktyki zachowań dysfunkcjonalnych*(w:) Wychowanie i kształcenie w erze cyfrowej, (red.) P. Plichta, J. Pyżalski, Centrum Polityki Społecznej, Łódź 2013;W. Retkiewicz, *Przestrzenna natura cyberprzestrzeni* (w:) Z. Rykiel, J. Kinal (red.), *Wirtualność jako realność,* Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014; B. Marciniec, D. K. Marczuk,*Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej,* Rozprawy Społeczne, 2 (IX)/2015, s. 34-38; K. Wasilewska-Ostrowska, *Streetworking online jako nowatorska metoda zapobiegania cyberprostytucji wśród młodzieży* (w:)*Zagrożenia i wyzwania w ponowoczesnym świecie*, (red.) G. Ignatowski, S. Szymański, Społeczna Akademia Nauk, Łódź 2017, s. 115-121; M. Marczyk, *Cyberprzestrzeń jako nowy wymiar aktywności człowieka – analiza pojęciowa obszaru,* Przegląd Teleinformartyczny, 2018;

[2] A. Latawiec, *Świat wirtualny krzywym zwierciadłem rzeczywistości,* Prace Naukowe Instytutu Organizacji i Zarządzania Politechniki Wrocławskiej, 2005, s. 263.

[3]https://www.opta.org.pl/o-nas/misja [dostęp: 15.04.2020]

[4]https://www.tppu.org/ [dostęp: 15.04.2020].

uzależnionych jest Stowarzyszenie katolicki ruch antynarkotyczny KARAN. Podmiot zajmuje się leczeniem uzależnień i współuzależnieni, ochroną zdrowia psychicznego, pracą z rodziną, a także aktywizacją seniorów[5]. W zakresie leczenia uzależnień i współuzależnieni organizacja prowadzi poradnie i punkty konsultacyjne, ośrodki dzienne, stacjonarne oraz post rehabilitację. W zakresie pracy z rodziną działania organizacji polegają na uświadamianiu czym są współuzależnienia, prowadzeniu grup wsparcia czy udzielaniu porad rodzicom uzależnionych dzieci.

3. Pomoc prawna realizowana przez organizacje pozarządowe w Polsce

Udzielanie nieodpłatnej pomocy prawnej jest uregulowane w Ustawie z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej. Akt ten reguluje komu taka pomoc przysługuje oraz w jakim zakresie może być świadczona. O możliwości skorzystania z takiej pomocy decyduje kryterium finansowe,osobą, która może skorzystać z nieodpłatnej pomocy prawnej i nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego jest ktoś kto nie jest w stanie ponieść kosztów odpłatnej pomocy prawnej[6]. Nieodpłatna pomoc prawna zgodnie z aktem polega na poinformowaniu zainteresowanego o jego sytuacji prawnej, wskazaniu sposobu rozwiązania problemu prawnego, sporządzaniu projektów pism procesowych, nieodpłatnej mediacji, a także na sporządzanie pism dotyczących na przykład zwolnienia od kosztów sądowych lub o ustanowienia pełnomocnika z urzędu[7]. Natomiast nieodpłatne poradnictwo obywatelskie obejmuje w szczególności porady dla osób zadłużonych, z zakresu spraw mieszkaniowych oraz zabezpieczenia społecznego i obejmuje działania mające na celu podniesienie świadomości danej osoby o jej uprawnieniach oraz obowiązkach, wsparcie w samodzielnym rozwiązywaniu problemu, sporządzenie z osobą uprawnioną planu działania i jego realizacji, a także nieodpłatną mediację[8]. Ponadto starosta prowadzi spis organizacji pozarządowych prowadzących punkty nieodpłatnej pomocy prawnej, poradnictwa obywatelskiego oraz nieodpłatnej mediacji[9]. W ramach nieodpłatnej pomocy prawnej pomoc może być świadczona zarówno przez adwokatów i radców prawnych jak i przez organizacje pozarządowe. Należy zaznaczyć, że istnieje ograniczona ilość punktów powierzonych do prowadzenia działalności polegającej na świadczeniu nieodpłatnej pomocy prawnej, a organizację, która ma świadczyć tego rodzaju pomoc wyłania się w postepowaniu konkursowym[10]. Natomiast osoby, które mogą świadczyć tego rodzaju pomoc muszą posiadać odpowiednie kwalifikacje, w szczególności muszą posiadać wykształcenie wyższe prawnicze, odpowiednie doświadczenie, pełnię praw publicznych i pełną zdolność do czynności prawnych, a także nie

[5]http://karan.pl/index/ [dostęp: 17.05.2020].

[6] art.4 Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (Dz. U. 2015 poz. 1255).

[7] Art. 3 ust.1 Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (Dz. U. 2015 poz. 1255).

[8] Art. 3a ust. 1 i 2 Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (Dz. U. 2015 poz. 1255).

[9] Art. 8a Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (Dz. U. 2015 poz. 1255).

[10] Art. 11 Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (Dz. U. 2015 poz. 1255).

mogą być karane za umyślne przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego lub za przestępstwo skarbowe[11]. Do udzielania porad z zakresu poradnictwa obywatelskiego wystarczy posiadanie studiów wyższych oraz ukończenie odpowiedniego szkolenia lub właściwe doświadczenie[12]. Podstawą do prowadzenia nieodpłatnej pomocy prawnej lub świadczenia nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego przez organizację pozarządową jest odpowiednia umowa zawarta z powiatem[13].

Spis organizacji pozarządowych uprawnionych do prowadzenia punktów nieodpłatnej pomocy prawnej na terenie województwa prowadzi wojewoda, a organizacja podlegająca wpisowi musi posiadać co najmniej dwuletnie doświadczenie w udzielaniu porad prawnych, informacji prawnych lub w świadczeniu poradnictwa obywatelskiego oraz powinna przedstawić umowę zawartą z osobą posiadającą, zgodnie z aktem, kwalifikacje do prowadzenia tego typu działalności. Powinna także dawać gwarancję należytego wykonywania działalności, w szczególności zapewnieniem poufności w udzielaniu pomocy prawnej oraz jej dokumentowaniu, profesjonalnym i rzetelnym udzielaniem pomocy prawnej, przestrzeganiem zasad etyki. Organizacja taka powinna także stosować odpowiednie standardy jakości udzielanej nieodpłatnej pomocy prawnej[14].

Zgodnie z rejestrem organizacji pozarządowych opublikowanym na stronie Biuletynu Informacji Publicznej Dolnośląskiego Urzędu Wojewódzkiego, uprawnionych do prowadzenia na terenie województwa organizacji świadczących nieodpłatną pomoc prawną, poradnictwo obywatelskie oraz nieodpłatną mediacjęsą 23 podmioty, w tym 15 fundacji oraz 7 stowarzyszeń, a także 1 związek[15].

Należy zaznaczyć, że istotnym jest wprowadzenie przez ustawodawcę uregulowań prawnych świadczenia nieodpłatnej pomocy prawnej z uwagi na odpowiedzialność jaka ciąży na osobie udzielającej informacji, które mogą nieść za sobą konsekwencje prawne dla uprawnionego. Ponadto prowadzenie odpowiednich rejestrów organizacji pozarządowych świadczących tego rodzaju poradnictwo bardzo ułatwia poszukiwanie pomocy w sytuacji, gdy jest ona potrzebna.

4. Platformy on-line jako narzędzie realizowania pomocy psychologicznej i prawnej

Należy zaznaczyć, że obecnie w Internecie funkcjonuje wiele platform online udzielających wsparcia psychologicznego. Korzystanie z części z nich jest bezpłatne natomiast w większości umówienie sesji jest płatne. Wśród bezpłatnych platform znajduje się grupawsparcia.pl – jest to, jak twierdzą założyciele pierwsza w Polsce, anonimowa oraz darmowa platforma wsparcia online. Wsparcie jest prowadzone w grupach. Po zarejestrowaniu się na stronie można dołączyć do grupy wsparcia w ramach, których można otrzymać wsparcie od innych, a także pomóc innym. Założeniem takiej formy jest wymiana doświadczeń oraz rozmowa z osobami, którzy znajdują się w podobnej sytuacji i potrzebują

[11] Art. 11 pkt 3 Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (Dz. U. 2015 poz. 1255).
[12] Tamże.
[13] Tamże.
[14] Art. 11 d Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (Dz. U. 2015 poz. 1255).
[15] Rejestr opublikowany w Biuletynie Informacji Publicznej 24.08.2020 r. [dostęp: 5.09.2020].

wsparcia. Istotna jest tutaj anonimowość, która może stanowić zachętę do zgłoszenia się po pomoc. Wśród grup do jakich można dołączyć są anonimowi alkoholicy, anonimowi narkomani oraz anonimowi depresanci. Na stronie deklaruje się, że pomoc udzielana jest przez doświadczonych terapeutów[16]. Warto zaznaczyć, że media nie pozostały obojętne wobec inicjatywy świadczenia pomocy w takiej formie, a INN: Poland okrzyknął projekt GrupaWsparcia.pl start-upem roku 2019[17]. Kolejną platformą, na której można uzyskać wsparcie psychologiczne jest LifeArchitect. Obecnie z uwagi na kryzys związany z epidemią platforma udziela darmowego wsparcia psychologicznego. Wsparcie udzielane jest przez zespół psychoterapeutów i psychologów, którzy udzielają wsparcia w ramach wolontariatu, a sesje przeprowadzane są za pomocą platformy Zoom. Co istotne każda osoba może skorzystać z takiego wsparcia tylko raz, aby jak najwięcej osób mogło z niego skorzystać. W przeciwieństwie do innych platform płatnych, nie ma możliwości dokonania wyboru psychologa, który jest przydzielany automatycznie[18].

Wśród platform oferujących płatną pomoc psychologiczną znajdują się Mindu.pl, AVIGON oraz WeTalk. Mindu oferuje psychoterapię online bez wychodzenia z domu. Wystarczy zalogować się na stronie i wybrać rodzaj terapii, formę kontaktu oraz termin. Terapeuta jest przydzielany lub może zostać wybrany spośród dostępnych. Następnie należy potwierdzić i opłacić sesję, a w wybranym terminie zalogować się w celu odbycia terapii. Założyciele platformy zapewniają skuteczną pomoc z walce z problemami takimi jak depresja, uzależnienia, problemy seksualne, stany lękowe, nadmiar stresu, zaburzenia odżywiania, brak motywacji czy kryzysy w związkach. Terapia może zostać przeprowadzona w formie czatu tekstowego, rozmowy głosowej czy rozmowy wideo[19]. Platforma Avigon.pl pozwala na transmisje video na żywo z wybranym specjalistą. Można wyszukać specjalistę z imienia i nazwiska lub wpisać problem z jakim ma się do czynienia. Platforma oferuje pomoc psychologa, psychiatry, psychoterapeuty, coacha oraz psychodietetyka. Według założycieli videokonsultacjaAvigon będzie pomocna dla osób zabieganych, matek małych dzieci, zapracowanych osób, osób przebywających za granicą, które nie znają języka tak aby móc na miejscu skorzystać z terapii, osób z mniejszych miejscowości, które nie mają dostępu do pomocy psychologicznej, osób, które często zmieniają miejsce pobytu, osób nieśmiałych czy niezdecydowanych[20]. Kolejną platformą udzielającą odpłatnie pomocy psychologicznej jest WeTalk zapewniająca tekstową pomoc- specjalista odpowiada codziennie na wiadomości swojego pacjenta. Do zalet należy to, że jeden psycholog, coach lub psychoterapeuta dopasowany do potrzeb pacjenta prowadzi terapie od początku do końca. Pacjent może kontaktować się ze swoim specjalistą, kiedy chce- w wyznaczonych porach lub gdy ma na to ochotę- a specjalista odpowiada raz lub dwa razy dziennie. Istnieje także możliwość nagrywania wiadomości audio lub poproszenia o nagranie takiej wiadomości swojego specjalisty lub umówienie się na wideo rozmowę. W pierwszej kolejności należy przedstawić

[16] Platforma funkcjonuje w sieci pod adresem https://www.grupawsparcia.pl/ [dostęp:1.05.2020]

[17] https://innpoland.pl/151103,najlepszy-startup-w-polsce-pomaga-ludziom-z-rzeczywistymi-problemami [dostęp:1.05.2020]

[18] Platforma udostępnia możliwość skorzystania z nieodpłatnej pomocy pod adresem https://lifearchitect.pl/darmowe-wsparcie-psychologiczne/ [dostęp: 1.05.2020]

[19] Platforma dostępna pod adresem https://mindu.pl/ [dostęp: 1.05.2020]

[20] Platforma dostępna pod adresem https://avigon.pl/ [dostęp: 1.05.2020]

swoje potrzeby odpowiadając na kilka prostych pytań w darmowej konsultacji z psychologiem. Następnie należy wybrać pakiet odpowiedni do potrzeb oraz wskazać specjalistę. Wybór należy do klienta. Podstawowa forma terapii jaką są wiadomości tekstowe uzupełniana jest wiadomościami głosowymi lub sesjami wideo. Wśród specjalistów współpracujących z WeTalk znajdują się doświadczeni psychologowie, psychoterapeuci, seksuolodzy, terapeuci uzależnień oraz coachowie z całej Polski. Pacjenci mają do wyboru trzy pakiety, standardowy, optymalny oraz intensywny w zależności od częstotliwości kontaktów ze specjalistą[21].

Istnieje również wiele platform oferujących pomoc prawną online. Wśród nich można wyróżnić serwis domoweporady.pl. Na stronie założyciele deklarują, że jest to jeden z pierwszych portali z poradami prawnymi, a łącznie udzielono już ich ponad 80 000. Aby uzyskać poradę należy wypełnić formularz wskazując swoje dane, wybrać rodzaj sprawy oraz doprecyzować zapytanie, można również dodać załącznik. Można uzyskać poradę między innymi z zakresu spraw o alimenty, rozwód i separację, podział majątku, prawo rodzinne, prawa konsumenckie, prawo spadkowe, najmu lokali i wiele innych przydatnych w życiu codziennym. Porad udzielają doświadczeni i praktykujący adwokaci z minimum 6-letnim doświadczeniem. Wśród zalet uzyskania pomocy przez platformę twórcy wskazują na zdalność, komfort, brak konieczności poszukiwania specjalisty z danej dziedziny (zapytania są kierowane automatycznie do odpowiedniej osoby), anonimowość użytkowników, wygoda i całodobowy dostęp. Porady są wysyłane na adres e-mail wskazany przez użytkownika przy wypełnianiu formularzu kontaktu. Przeciętny czas odpowiedzi wynosi 48 godzin od wysłania zapytania. Jeśli dany problem nie kwalifikuje się do bezpłatnej porady może zostać zaproponowana pomoc za niewielką zapłatą. W zakładce opłaty za usługi zaznaczono, że bezpłatne jest dokonanie analizy zagadnienia prawnego na podstawie przesłanego zapytania a także skierowanie podstawowych informacji do właściwego podmiotu czy instytucji. Udzielenie pełnej porady prawnej, szersze omówienie problemu, wskazanie podstawy prawnej lub określenie zagrożeń jest dodatkowo płatne. Wpłaty dokonane przez zainteresowanych pozwalają na pokrycie kosztów utrzymania portalu[22]. Kolejnym portalem tego typu jest LEXNONSTOP. Chcąc uzyskać poradę prawną należy opisać swój problem, aby właściwy prawnik mógł przeanalizować daną sprawę i oczekiwać na odpowiedź, która przychodzi na wskazany adres e-mail oraz pojawia się w samym serwisie. Portal oferuje porady prawne w przystępnej cenie, odpowiedź można uzyskać nawet do 24 h, z portalem współpracują prawnicy, radcy prawni i adwokaci specjalizujący się w ponad 30 dziedzin prawa, zadający pytanie dostaje gwarancję zapłaty umówionej wcześniej ceny oraz poradę napisaną prostym, przystępnym językiem. Portal daje możliwość skorzystania z darmowego pytania dotyczącego prostego problemu prawnego, nieprzekraczającego 250 znaków, na które prawnik udziela krótkiej odpowiedzi w ciągu kilku dni roboczych. Obok takich prostych krótkich pytań można uzyskać odpłatnie poradę premium. Prawnik analizuje przedstawiony problem prawny- klient ma gwarancję uzyskania profesjonalnej opinii prawnej, pytanie nie może przekroczyć 1000 znaków, mogą zostać dołączone załączniki do analizy, a odpowiedź

[21] Platforma dostępna pod adresem https://wetalk.pl/ [dostęp: 1.05.2020]
[22] Platforma dostępna pod adresem https://www.darmoweporady.pl/ [dostęp:1.05.2020]

uzyskuje się w ciągu 24 h[23]. Należy zaznaczyć również, że porad prawnych online mogą udzielać także stacjonarne kancelarie, przykładem będzie Kancelaria Adwokatów i Radców prawnych Klisz i wspólnicy z Wrocławia. Kancelaria świadczy usługę porad prawnych on-line lub przez telefon bez konieczności wychodzenia z domu. Konsultacja odbywa się za pośrednictwem Skype lub Whatsapp. Istotnym jest tutaj gwarancja usługi, ponieważ porad udzielają pracownicy kancelarii wskazani z imienia i nazwiska specjalizujący się w swoich dziedzinach. W celu uzyskania porady prawnej należy skontaktować się bezpośrednio z kancelarią lub wypełnić formularz kontaktowy dostępny na stronie. Należy zaznaczyć, że kancelaria podkreśla, że nie udziela bezpłatnych porad prawnych z uwagi na klientów, którzy płacą za rozmowę z prawnikiem, gdy odwiedzają kancelarię stacjonarnie[24].

Podsumowując istnieje wiele platform udzielających porad psychologicznych i prawnych online. W obecnej sytuacji wobec stanu epidemii wywołanego wirusem COVID-19 można przypuszczać, że popularność takiej formy uzyskania pomocy wzrośnie z uwagi na obostrzenia dotyczące opuszczania domów wyłącznie w ściśle określonych sytuacjach i konieczności ograniczania kontaktów międzyludzkich.

5. Metodologia badań

Celem badań byłoomówienie czynników wpływających namożliwość realizowania pomocy psychologicznej i prawnej przy wykorzystaniu platform on-line przez organizacje non-profit**.** W badaniachzastosowano metodę sondażu diagnostycznego umożliwiającą badanie opinii i postaw społecznych. Posłużono się techniką ankiety, a narzędziem badawczym był kwestionariusz ankiety. Kwestionariusz rozesłany został drogą elektroniczną. Badania zostały realizowane w dwóch fazach. W pierwszej kolejności zbadano opinie studentów na temat funkcjonowania organizacji pozarządowych, a w drugiej fazie zebrano opinie na temat platform on-line.W pierwszej fazie badań dotyczących działalności stowarzyszeń wzięło udział 154 studentów, natomiast w fazie drugiej dotyczącej korzystania z platform on-line wzięło udział 182 studentów. Wszyscy badani to studenci Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości w Wałbrzychu oraz Karkonoskiej Państwowej Szkoły Wyższej w Jeleniej Górze.

Problemy badawcze brzmią:

Jakie czynniki wpływają na chęć skorzystania z pomocy on-line oferowanej przez organizacje non-profit?

Jaki jest związek pomiędzy wyrażanymi przez badanych ocenami na temat organizacji non-profit a deklarowanymi chęciami skorzystania z ich oferty?

Jakie są zależności pomiędzy deklarowanymi chęciami skorzystania z oferty organizacji a wskazywanymi przez badanych korzyściami w tym zakresie?

Postawiono następujące hipotezy badawcze:

H1 – czynnikami, które wpływają na chęć skorzystania z pomocy on-line oferowanej przez organizacje non-profit są wiedza i posiadane doświadczenie w tym zakresie. Można przypuszczać, że osoby, które mają większą wiedzę, oraz więcej doświadczeń w zakresie

[23] Platforma dostępna pod adresem https://lexnonstop.com/

[24] Informacje dotyczące porad online świadczonych przez kancelarię dostępne pod adresem https://adwokat-wroclaw.biz.pl/porady-on-line/ [dostęp: 1.05.2020]

korzystania w różnych form wsparcia oferowanych przez organizacje pozarządowe, będą bardziej skłonne wyrażać chęć skorzystania z podobnej oferty;
H2 – wydaje się, że istnieje związek pomiędzy wyrażanymi przez badanych ocenami na temat organizacji non-profit a deklarowanymi chęciami skorzystania z ich oferty. Pozytywne oceny sprzyjają większej otwartości w zakresie korzystania z wybranych rodzajów i form pomocy;
H3 - zalety dostrzegane przez badanych mogą wiązać się z chęcią w zakresie korzystania z platform on-line, w taki sposób, że im więcej zalet ludzie dostrzegają, tym bardziej skłonni są skorzystać z oferowanej pomocy;

Zmiennymi niezależnymi byływskaźniki dotyczące wiedzy i doświadczenia (doświadczenia w korzystaniu z platform on-lin, przekonania na temat korzyści z pomocy on-line, znajomość organizacji non profit, wiedza na temat działalności lokalnych organizacji non-profit).Natomiast zmiennymi zależnymi były: zapotrzebowanie nadziałania organizacji non-profit i ocena pomocy on-line oraz deklarowane chęci skorzystania z pomocy on-line, skorzystania z poradnictwa prawnego,skorzystania z poradnictwa psychologicznego.

6. Materiał badawczy

W pierwszym kroku analizy danych obliczone zostały statystyki opisowe wskaźników ocen dotyczących organizacji non-profit oraz ocen dotyczących korzystania z platform on-line. Dla sprawdzenia czy rozkład zmiennych ma cechy rozkładu normalnego wykonano testKołmogorowa-Smirnowa. Dane na ten temat prezentuje tabela 1.

Tabela 4. Statystyki opisowe

Wskaźniki ocen	R	M	SD	W	S	K	D
1	1,00	0,522	0,500	0,251	-0,089	-2,014	p<0,001
2	1,00	0,236	0,425	0,181	1,252	-0,437	p<0,001
3	4,00	3,400	0,819	0,671	-0,468	1,299	p<0,001
4	3,00	1,148	0,977	0,956	0,379	-0,897	p<0,001
5	4,00	1,076	1,368	1,873	1,103	-0,209	p<0,001
6	2,0	0,815	0,618	0,382	0,138	-0,491	p<0,001
7	3,0	1,592	0,629	0,397	-1,134	0,442	p<0,001
8	2,0	1,751	0,462	0,214	-1,564	1,390	p<0,001
9	2,0	1,758	0,570	0,326	-2,267	3,900	p<0,001
10	6,5	1,060	1,036	1,075	0,815	2,797	p<0,001

Legenda:
1 - chęć skorzystania z pomocy on-line
2 - doświadczenia w korzystaniu z platform on-lin
3 - ocena pomocy on-line
4 - argumenty przemawiające za skorzystaniem z pomocy on-line
5 - wady korzystania z pomocy on-line
6 - znajomość organizacji non profit
7–chęć skorzystania z poradnictwa prawnego
8 –chęć skorzystania z poradnictwa psychologicznego
9–zapotrzebowanie na działaniaorganizacji non-profit

10 –wiedza na temat działalności lokalnych organizacji non -profit

W kilku przypadkach zaobserwowano wyraźne cechy asymetrii oraz kurtyczności (wartość bezwzględna kurtozy przekracza podwojony błąd statystyczny, więc mamy kurtyczność). W przypadku chęć skorzystania z pomocy on-line występuje wyraźna **platokurtyczność.Natomiast w przypadku**oceny działalności lokalnych organizacji non-profit **występuje** lewostronna asymetria.Otrzymane wartości statystyk pozwalają przyjąć, że w większości przypadków zmienne wykazują istotne rozbieżności od rozkładu normalnego.

Następnym etapem było wykonanie analizy korelacji ze współczynnikiem rho-*Spearmana (tabela 2).* Za jej pomocą sprawdzono, czy zachodzi istotny statystycznie związek pomiędzy wskaźnikami deklarowanej chęci skorzystania z oferty organizacji non-profit (deklarowana chęć skorzystania z pomocy on-line, deklarowana chęć skorzystania z poradnictwa prawnego, deklarowana chęć skorzystania z poradnictwa psychologicznego); wskaźnikami wiedzy i doświadczenia (doświadczenia w korzystaniu z platform on-lin, argumenty przemawiające za skorzystaniem z pomocy on-line, znajomość organizacji non profit) a wskaźnikami dotyczącymi zapotrzebowania na działania organizacji non-profit i oceną pomocy on-line.

Tabela 5 .Zależności pomiędzy oceną pomocy on-line i zapotrzebowaniem na działania organizacji non-profit a wskaźnikami wiedzy, doświadczeń oraz deklaracji skorzystania z pomocy organizacji

Wskaźniki	Ocena pomocy on-line		Zapotrzebowanie na działania organizacji non profit	
	Rho	p	Rho	p
1	0,306**	0,004	-0,098	0,222
2	0,383**	0,000	0,037	0,647
3	0,121	0,269	-0,125	0,119
4	0,095	0,385	-0,106	0,187
5	-0,144	0,226	-0,200*	0,012
6	-0,004	0,976	0,198*	0,013
7	-0,060	0,613	0,302**	0,000
8	0,030	0,800	-0,279**	0,000

* Korelacja istotna na poziomie 0.05 (dwustronnie).

** Korelacja istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie).

Legenda

1 - chęć skorzystania z pomocy on-line

2 - doświadczenia w korzystaniu z platform on-line

3 - argumenty przemawiające za skorzystaniem z pomocy on-line

4 - wady korzystania z pomocy on-line

5 - znajomość organizacji non profit

6 – chęć skorzystania z poradnictwa prawnego

7 – chęć skorzystania z poradnictwa psychologicznego

8 – wiedza na temat działalności lokalnych organizacji non-profit

W wyniku przeprowadzonej analizy okazało się, że ocena pomocy on-line wiąże się z chęcią skorzystania pomocy on-line. Zależność pomiędzyczynnikami okazała się być istotna statystycznie, miała charakter silny i dodatni(*rs = 0,306; p = 0,004*).Wydaje się, że im lepiej oceniają badani pomoc świadczoną poprzez platformy on-line, tym bardziej są skłonni wyrażać chęć skorzystania z tej formy pomocy. Następny związek zaobserwowano w przypadku oceny pomocy on-line oraz doświadczeń w korzystaniu z platform on-line. Również w tym przypadku zależność pomiędzy czynnikami okazała się być istotna statystycznie, była silna i dodatnia (*rs = 0,383; p < 0,001*).

Jeśli chodzi o zapotrzebowanie na działania organizacji non profit, okazało się, że istnieje dodatnia zależność pomiędzy powyższym a znajomością organizacji non profit(*rs = 0,198; p < 0,012),* chęcią skorzystania z poradnictwa prawnego (*rs = 0,200; p = 0,013),* chęcią skorzystania z poradnictwa psychologicznego(*rs = 0,302; p < 0,001).* Zapotrzebowanie na działania organizacji non profit związane jest z wiedzą na temat działalności lokalnych organizacji non-profit (*rs = -0,279; p < 0,001).*Zależność pomiędzy wskaźnikami jest silna i ujemna.

Jeśli chodzi o czynniki, które wpływają na chęć skorzystania z pomocy on-line oferowanej przez organizacje non-profit wydaje się, że do najważniejszych należą posiadane doświadczenia w korzystaniu z platform on-line, dostrzegane zalety pomocy on-lineorazznajomość organizacji non profit.Chęć skorzystania z pomocy on-line deklaruje 55,7% badanych. Są to osoby, które oceniają pomoc on-line bardzo dobrze (1,85%) dobrze (14,81%), średnio (35,19%), źle (5,65%) oraz bardzo źle (3,7%). Doświadczenia w korzystaniu z platform on-line deklaruje 52% badanych. Są to osoby, które oceniają korzystanie z platform on-line dobrze (11,46%), średnio (29,17%), źle (1,04%) i bardzo źle (3,13%). Wśród osób, które bardzo dobrze oceniają korzystanie z pomocy on-line największa grupa wskazuje na dostępność (50%), anonimowość (33,33%) oraz mniejsze koszty (16,67%). Osoby oceniające korzystanie z pomocy on-line dobrze wskazują na dostępność (38,71%), anonimowość (29,03%), mniejsze koszty (25,81%) oraz wygodę (6,45%). Wśród badanych oceniających korzystanie z pomocy on-line średnio najwięcej osób wskazuje na anonimowość (47,62%), mniejsze koszty (21,43%), dostępność (16,67%) oraz wygodę (14,29%). Ankietowani oceniający źle korzystanie z pomocy on-line za argumenty przemawiające za korzystaniem z tego typu pomocy uważają mniejsze koszty, które muszą ponieść (66,67%) oraz dostępność (33,33%). Wśród osób, które bardzo dobrze oceniają korzystanie z pomocy on-line za wady korzystania z takiej pomocy uważają niepewność tego kto znajduje się po drugiej stronie (50,00%), obawa o dane osobowe i prywatne informacje (16,67%) oraz obawę o jakość kontaktu, trudność w budowaniu relacji (16,67%). Ankietowani oceniający dobrze korzystanie z pomocy on-line najbardziej obawiają się tego, czy po drugiej stronie znajduje się specjalista (35,48%), o swoje dane osobowe i prywatne informacje (16,13%) oraz o trudności w budowaniu relacji (6,45%). Badani oceniający średnio korzystanie z pomocy on-line wśród wad tej formy wskazują na obawę o jakość kontaktu (63,64%), niepewność tego czy ma się do czynienia ze specjalistą (38,1%), a także obawę o dane osobowe i prywatne informacje (23,08%). Wszystkie osoby oceniające bardzo źle korzystanie z tego typu pomocy wskazują na obawę o jakość kontaktu.

Dla sprawdzenia zależności pomiędzy chęciami skorzystania z oferty organizacji a wskazywanymi przez badanych korzyściami z tego typu wsparcia wykonanoanalizę

korelacji ze współczynnikiem tau Kendalla. Za jej pomocą sprawdzono, czy zachodzi istotny statystycznie związek pomiędzy oceną pomocy on-line a dostrzeganymi przez badanych korzyściami związanymi z tą pomocą.Przeprowadzona analiza wykazała, że im więcej korzyści dostrzegają badani tym lepiej oceniają pomoc on-line. Zależność pomiędzy czynnikami okazała się być istotna statystycznie i miała charakter dodatni (*t = 0,150 ; p = 0,02*). Wraz ze wzrostem dostrzeganych korzyści z pomocy on-line wzrasta ocena tej formy udzielania wsparcia.

7. Wnioski

Celem badań byłoomówienie czynników wpływających na możliwość realizowania pomocy psychologicznej i prawnej przy wykorzystaniu platform on-line przez organizacje non-profit**.**W pewnym stopniu potwierdziło się założenie, żeczynnikami, które wpływają na chęć skorzystania z pomocy on-line oferowanej przez organizacje non-profit są wiedza i posiadane doświadczenie w tym zakresie (doświadczenia w korzystaniu z platform on-line deklaruje 52% badanych) oraz dostrzegane korzyści z pomocy on-line – w grupie badanych, którzy bardzo dobrze oceniają korzystanie z pomocy on-line największa grupa wskazuje na dostępność (50%), anonimowość (33,33%) oraz mniejsze koszty (16,67%).Można również uznać, żeosoby, które mają większą wiedzę, oraz więcej doświadczeń w zakresie korzystania w różnych form wsparcia oferowanych przez organizacje pozarządowe, są bardziej skłonne wyrażać chęć skorzystania z podobnej oferty. Zależność pomiędzy czynnikami jest istotna statystycznie i ma charakter dodatni.Ponadto zaobserwowano związek pomiędzy wyrażanymi przez badanych ocenami na temat organizacji non-profit a deklarowanymi chęciami skorzystania z ich oferty. Wydaje się, że im lepiej oceniają badani pomoc świadczoną poprzez platformy on-line, tym bardziej są skłonni wyrażać chęć skorzystania z tej formy pomocy(*rs = 0,306; p = 0,004*). Podsumowując można przypuszczać, że im więcej doświadczeń w zakresie korzystania z pomocy on-line posiadają ludzie tym odważniej z nich korzystają. Istnieje, w związku z tym,pewna potrzeba propagowania działania platform on-line w społecznościach lokalnych.

Bibliografia:

1. Banse G. (2009), „Rzeczywistość wirtualna" i jej odniesienie do „rzeczywistości realnej" (w:) A. Kiepsa, M. Sułkowska, M. Wołek (red.), Człowiek a światy wirtualne, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
2. Latawiec A. (2005), *Świat wirtualny krzywym zwierciadłem rzeczywistości,* Prace Naukowe Instytutu Organizacji i Zarządzania Politechniki Wrocławskiej.
3. MarciniecB., MarczukD. K. (2015), Bezpieczeństwo dzieci i młodzieży w przestrzeni wirtualnej, Rozprawy Społeczne, 2 (IX).
4. Marczyk M. (2018), *Cyberprzestrzeń jako nowy wymiar aktywności człowieka – analiza pojęciowa obszaru,* Przegląd Teleinformartyczny.
5. Poleszak W. (2013), *Nowe media – zagrożenia i szanse dla profilaktyki zachowań dysfunkcjonalnych* (w:) Wychowanie i kształcenie w erze cyfrowej, (red.) P. Plichta, J. Pyżalski, Centrum Polityki Społecznej, Łódź.
6. Retkiewicz W. (2014), Przestrzenna natura cyberprzestrzeni (w:) Z. Rykiel, J. Kinal (red.), Wirtualność jako realność, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.

7. Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (Dz. U. 2015 poz. 1255).
8. Wasilewska-Ostrowska K. (2017), Streetworking online jako nowatorska metoda zapobiegania cyberprostytucji wśród młodzieży (w:) Zagrożenia i wyzwania w ponowoczesnym świecie, (red.) G. Ignatowski, S. Szymański, Społeczna Akademia Nauk, Łódź.
9. Lista organizacji pozarządowych uprawnionych do prowadzenia na terenie województwa dolnośląskiego punktów nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego oraz nieodpłatnej mediacji opublikowana w Biuletynie Informacji Publicznej w dniu 24.08.2020 r. [dostęp: 5.09.2020].

Strony internetowe:

10. https://www.opta.org.pl/o-nas/misja [dostęp: 15.04.2020].
11. https://www.tppu.org/ [dostęp: 15.04.2020].
12. http://karan.pl/index/ [dostęp: 17.05.2020].
13. https://www.grupawsparcia.pl/ [dostęp:1.05.2020].
14. https://innpoland.pl/151103,najlepszy-startup-w-polsce-pomaga-ludziom-z-rzeczywistymi-problemami [dostęp:1.05.2020].
15. https://lifearchitect.pl/darmowe-wsparcie-psychologiczne/ [dostęp: 1.05.2020].
16. https://mindu.pl/ [dostęp: 1.05.2020].
17. https://avigon.pl/ [dostęp: 1.05.2020].
18. https://wetalk.pl/ [dostęp: 1.05.2020].
19. https://www.darmoweporady.pl/ [dostęp:1.05.2020].
20. https://lexnonstop.com/ [dostęp:1.05.2020].
21. https://adwokat-wroclaw.biz.pl/porady-on-line/ [dostęp: 1.05.2020]

54. ZABEZPIECZENIE ROSZCZENIA W SPRAWACH O OCHRONĘ DÓBR OSOBISTYCH

mgr Martyna Podolska
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła 2
Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
doktorantka prawa przy Katedrze Postępowania Cywilnego

Katalog dóbr osobistych wymieniony w art. 23 K.c., od lat przechodzi pewien proces. Tym procesem można nazwać zabieg poszerzania granic powołanego przepisu oraz jego ewolucję. Ewolucję przechodzi też sposób pojmowania ochrony dóbr osobistych, który w dzisiejszych czasach, ma być szybki i skuteczny od samego momentu naruszenia danego dobra. Szybkości i natychmiastowość w udzieleniu ochrony naruszanych dóbr osobistych służyć ma, uregulowane w art. 730 - 758 Kodeksu postępowania cywilnego, postępowanie zabezpieczające. Postępowanie zabezpieczające to postępowanie pomocnicze, jednakże samodzielne. Stanowi pomoc w realizacji do celu, zaspokaja pilne i usprawiedliwione potrzeby osób uprawnionych, udzielając ochrony natychmiastowej i tymczasowej [Cieśliński, Kondak, 2000]. Tymczasowość zwykle jest określona czasem trwania postępowania [Głodkowski, Mucha, 2015], pomijając zabezpieczenie polegające na zakazie publikacji, będące *lex specialis*, przy którym wymogi czasowe są ściśle określone przez znowelizowany art. 755§2. Ochrona ta nie ma charakteru ostatecznego i nie jest przesądzająca. Przedmiotem postępowania zabezpieczającego jest każda sprawa cywilna rozpoznawana przed sądem powszechnym lub sądem polubownym (art. 730§ 1 w zw. z art. 1166 K.p.c.). Postępowanie zabezpieczające może być toczone zarówno przed wszczęciem postępowania rozpoznawczego, a także w jego toku. Istnieje także możliwość toczenia postępowania zabezpieczającego po zakończeniu postępowania rozpoznawczego, ale możliwa jest ona tylko wtedy, gdy jej celem jest zabezpieczenie roszczenia o świadczenie, którego termin spełnienia jeszcze nie nastąpił [Dolecki, 2011].

Zmierzając do ustalenia, czym w istocie jest przedmiot zabezpieczenia, należy wyjaśnić stosunek terminów używanych w K.p.c., takich jak zabezpieczenie powództwa oraz zabezpieczenie roszczenia. Zdaniem W. Broniewicza, pojęcia te mają charakter zbieżny, chociaż pojęcie zabezpieczenie roszczenia ma szerszy charakter, ponieważ obejmuje nie tylko to, co jest określane, jako zabezpieczenie powództwa, ale także inne wypadki zabezpieczenia w procesie (np. roszczenie restytucyjne) [Broniewicz, 2006]. Zdaniem A. Jakubeckiego, posługiwaniem się w języku prawnym i prawniczym wyrażeniem „zabezpieczenie powództwa należy uznać za przejaw tradycji i niezbyt poprawnego nawyku, ponieważ przedmiotem zabezpieczenia nie może być powództwo jako takie, zaś w przepisach, które stanowią o zabezpieczeniu powództwa chodzi o zabezpieczenie roszczenia zgodnie z art. 730 i n. K.p.c.” [Jakubecki, 2002, s. 190-191]. Tym samym, w sferze dalszych rozważań należy pominąć zabezpieczenie powództwa, na rzecz zabezpieczenia roszczenia.

Przedmiotem postępowania zabezpieczającego w sprawach o ochronę dóbr osobistych będzie twierdzenie uprawnionego o przysługującym mu określonym roszczeniu, wynikającym z bezprawnego naruszenia dóbr osobistych uprawnionego przez obowiązanego.

Przedmiotem zabezpieczenia będzie twierdzenie uprawnionego, że przysługuje mu konkretne roszczenie materialnoprawne lub prawo do żądania udzielenia ochrony prawnej w inny sposób niż przez realizację roszczenia, natomiast przedmiotem ochrony prawnej będzie konkretne roszczenie materialnoprawne lub uprawnienie. W postępowaniu zabezpieczającym nie mówimy o powodzie i pozwanym, zamiast nich, pojawiają się uprawniony (na rzecz którego ma nastąpić zabezpieczenie) i obowiązany (przeciwko któremu zabezpieczenie jest orzeczone).

Postępowanie zabezpieczające w sprawach o ochronę dóbr osobistych toczone jest, obok postępowania głównego, coraz częściej. Od lat wzbudza ono liczne kontrowersje i dyskusje, zarówno w doktrynie prawniczej, jak i w środowisku medialno-artystycznym, którego interesów zwykle dotyka. Jednym z jego celów jest uniknięcie skutków wynikających z przewlekłości postępowań o ochronę dóbr osobistych, należących z pewnością do jednych z trudniejszych i dłuższych. Takie postępowanie może trwać latami, a jego długotrwałość nie działa na korzyść osoby, której dobra zostały naruszone. Po tak długim czasie, nie da się cofnąć skutków wywołanych poprzez przeczytanie obrażającego artykułu, czy obejrzenie filmu godzącego w czyjeś dobra osobiste. Skutkami są silne zakotwiczenie prezentowanych treści w głowie odbiorcy, utożsamienie cech postaci opisywanej w artykule z cechami rzeczywistymi tej osoby i ich utrwalenie, a co więcej przyjęcie takiej opinii za prawdziwą i jedyną. Skutki te mają charakter nieodwracalny, a przeprosiny, zasądzenie zadośćuczynienia, które mogą mieć charakter kompensacyjny, nie są w stanie wyeliminować następstw dokonanych przez publikację [Jakubecki, 2008].

Informacja, wypowiedź, czy publikacja godząca w czyjeś dobra osobiste zaczyna żyć swoim życiem, trafiając do Internetu. Cofnięcie tego procesu jest niemożliwe, w szczególności, jeżeli pomiędzy wniesieniem pozwu, a wydaniem prawomocnego orzeczenia w sprawie mija kilka lat. Chociaż potocznie twierdzi się, że z Internetu nic nie znika, to życie w szybkim tempie spowodowało zainteresowanie ludzi wszystkim tym, co nowe. Informacja jest warta i ważna, jeżeli podana jest we właściwym czasie. Przekroczenie tego czasu będzie wpływało na niekorzyść dla tej informacji. Stary film, książka, artykuł nie będą nas ciekawiły tak, jak tuż przed ich premierą, dlatego nonsensem byłoby wydanie wyroku zatrzymującego dystrybucję filmu, którego premiera odbyła się kilka lat wstecz. Taki wyrok jest przecież wiążący tylko wobec stron postępowania. Pośrednicy, prywatni handlarze, którzy zakupili wcześniej dany film nie uczestniczą w zakazie dystrybucji, co więcej, zainteresowany widz z łatwością znajdzie do niego dostęp na forach internetowych, czy w wypożyczalniach. Książka, film, artykuł po opublikowaniu staje się dobrem wspólnym, którego granic rozpowszechniania nie sposób zatrzymać, nawet w przypadku wyczerpania nakładu. W dzisiejszych czasach nie jest problemem zwielokrotnienie danego dzieła, chociażby poprzez popularne skserowanie, zeskanowanie lub skopiowanie. Nawet jeżeli sąd w końcowym orzeczeniu, wydanym po kilku latach trwania procesu, zakaże dalszej dystrybucji, albo nakaże usunięcie artykułu ze strony internetowej, dla odbiorców nie będzie miało to większego znaczenia, bo przecież Ci, którzy mieli zobaczyć, już zobaczyli, a Ci, których to ominęło, znajdą sposób na dotarcie do tego egzemplarza. Z tego między innymi powodu, postępowanie zabezpieczające w sprawach o ochronę dóbr osobistych stało się konieczne, aczkolwiek sprawia wiele trudności.

Trudnością z pewnością jest wybór sposobu zabezpieczenia. Zabezpieczenie roszczeń w sprawach o ochronę dóbr osobistych przybiera różne postaci. W szczególności polega ono na zakazie publikacji, inaczej zakazie wprowadzenia do obrotu artykułu, filmu, książki, który prawdopodobnie narusza, chronione prawem, dobra osobiste takie jak np. cześć i wizerunek uprawnionego. Ten sposób zabezpieczenia wywołuje dotkliwe skutki dla autorów i twórców przedmiotowej publikacji, a nagłówki gazet przekrzykują się co do najnowszych informacji wyciekających, z często utajnionych procesów. Tak było chociażby w przypadku sprawy o dobra osobiste Alicji Kapuścińskiej, żony zmarłego, znanego i cenionego reportażysty Ryszarda Kapuścińskiego. Uprawniona domagała się udzielenia zabezpieczenia poprzez zakaz publikacji do wydania prawomocnego orzeczenia w sprawie o naruszenie dóbr osobistych takich jak prawa do dobrej pamięci po zmarłym mężu, prawa do prywatności oraz praw autorskich po mężu. Wszystkie te dobra miały zostać naruszone, przez autora Artura Domosławskiego, w głośnej publikacji z 2010 roku *Kapuściński non - fiction*, kwestionującej wierność szczegółów opisywanych w słynnych reportażach autora m.in. *Cesarza*, czy *Hebanu*, opisującej relacje autora z władzami i tajnymi służbami PRL, ukazującej trudną relację z córką, oraz opisującej szczegóły życia intymnego pisarza. Sąd Okręgowy w Warszawie nie uwzględnił wniosku o zabezpieczenie, ponieważ uprawniona nie uprawdopodobniła wystarczająco swojego roszczenia[1]. Swoje roszczenie w sposób wystarczający uprawdopodobniła aktorka Weronika Rosati, składając powtórnie wniosek o zabezpieczenie roszczenia poprzez zakaz publikacji książki znanego reżysera Andrzeja Żuławskiego *Nocnik*, w której, główna postać Esterka, przedstawiona w sposób drastyczny i wulgarny, była identyfikowana z powódką i uprawnioną[2].

Zakaz publikacji, tak jak zostało wspomniane budzi wiele wątpliwości. Wstrzymanie publikacji wiąże się bowiem z licznymi stratami. Z pewnością ogromne straty poniósł twórca filmu „Witajcie w życiu", Henryk Dederka. Wydawać by się mogło, że „najsłynniejszym" zabezpieczeniem, a raczej hańbiącym pod względem jego przewlekłości jest zabezpieczenie udzielone właśnie w sprawie tego filmu. Film, o technikach oddziaływania na ludzi pracujących w amerykańskiej korporacji Amway, powstał w 1997 roku na zlecenie Telewizji Polskiej przez Contra Studio Sp. z o.o. i jeszcze przed jego emisją został zaskarżony przez polski oddział korporacji, Amway Polska sp. z o.o. i jej dystrybutorów. Na jednej z pierwszych rozpraw (odbyło się ich wiele, zarówno przed Sądem Okręgowym w Warszawie jak i Sądem Okręgowym w Łodzi) wniesiono wniosek o zabezpieczenie poprzez zakaz emisji filmu i tak, przez prawie 18 lat trwania procesu (prawomocny wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie 23 marca 2014 r.), film nie został rozpowszechniony, nie licząc tzw. drugiego obiegu i Internetu [3]. Sądy w trybie zabezpieczenia roszczeń zakazały pozwanym emisji filmu, korzystania z niego i rozporządzania w jakikolwiek inny sposób, szczególnie poprzez zawierania umów dotyczących filmu, wyświetlania go, nawet na pokazach zamkniętych,

[1] *Kapuściński non fiction. Domosławski ma przeprosić, informacja PAP z dnia 27 maja 2015 r.,* http://wyborcza.pl/1,75475,17998916,_Kapuscinski_non_fiction___Domoslawski_ma_przeprosic.html, data wejścia: 11.07.2020 r.

[2] *Weronika Rosati wygrała proces z Andrzejem Żuławskim,* http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/weronika-rosati-wygrala-proces-z-andrzejem-zulawskim,544892.html, data wejścia:11.08.2020 r.

[3] *Jest prawomocny wyrok w sprawie słynnego filmu o Amwayu,* http://wyborcza.pl/1,75475,15689457,Jest_prawomocny_wyrok_w_sprawie_slynnego_filmu_o_Amwayu_.html, data wejścia:11.07.2020 r.

zwielokrotniania go jakąkolwiek techniką. Pozwani zostali zobowiązani także, aż do prawomocnego zakończenia postępowania, do zabezpieczenia posiadanych kopii filmu przed ich utratą i dostępem osób niepowołanych [Sadomski, 2003]. Jak sam reżyser wspomina, w rozmowie z Gazetą Wyborczą, przeprowadzonej po piętnastoletniej batalii o film, „Amway zafundował mi chyba najdroższą i najdłuższą promocję filmu w polskiej kinematografii”[4]. Chociaż wspominana najdroższa i najdłuższa promocja filmu została zakończona, to i tak wyrok nie ma praktycznego zastosowania. Do dzisiejszego dnia film nie został też wyemitowany przez Telewizję Polską. Po tylu latach, jego wartość jest znikoma, w międzyczasie zmieniły się realia społeczne, a przesłanie filmu straciło na aktualności ze szkodą dla reżysera i publiczności[5].

Szeroko komentowany w opinii publicznej był też zakaz wydany przez Sąd Okręgowy w Szczecinie wobec dziennikarzy i wydawcy „Nowego Kuriera” w sprawie z powództwa Spółdzielni Mieszkaniowej „Bryza”. Sąd zakazał pozwanym publikowania artykułów dotyczących przedmiotowej spółdzielni, a także zakaz publikowania wizerunków osób wchodzących w skład jej zarządu, oraz podejmowanie jakichkolwiek działań w zakresie wyszukiwania i publikowania dokumentów dotyczących powodów [Sadomski, 2003]. Wydaje się on być zbyt szeroki.

Zabezpieczeniem roszczenia o ochronę dóbr osobistych może być również dołączenie do publikacji stosownych komentarzy i oświadczeń, jak w przypadku postanowienia sądu zapadłego w sprawie o ochronę dóbr osobistych Krzysztofa Kozaka, producenta muzycznego, którego wizerunek i cześć prawdopodobnie zostały naruszone w filmie „Jesteś Bogiem” w reżyserii Leszka Dawida z 2012 roku. Projekcja kinowa filmu została poprzedzona dwudziestosekundowym oświadczeniem (białym tekstem na czarnym tle), głoszącym: „W związku z wytoczeniem przez pana Krzysztofa Kozaka powództwa o ochronę dóbr osobistych producent i dystrybutor filmu „Jesteś Bogiem” informują, iż przedstawienie postaci pana Krzysztofa Kozaka w filmie może potencjalnie stanowić naruszenie jego dóbr osobistych[6]”. Z pewnością, takie zabezpieczenie jest mniej dotkliwe dla twórców filmu niż zakaz publikacji. Zakaz publikacji prowadzi do nieodwracalnych skutków ekonomicznych, stanowi pewną ingerencje w swobodę wypowiedzi artystycznej, a także powoduje zestarzenie się tematu i sposobu realizacji filmu. Zatrzymanie publikacji filmu na więcej niż rok (możliwość przedłużenia zabezpieczenia) może równać się z jego fiaskiem, chociaż na pewno znajdą się tacy, którzy podszyci ciekawością i niedowierzaniem, wybiorą się na niego do kina, kiedy minie czas zabezpieczenia i film zostanie dopuszczony do emisji. Zakaz publikacji może polegać na zakazaniu wydania książki, zakazie pisania o danej osobie lub zagadnieniu. Zwykle, zakaz publikacji orzekany jest już po rozpowszechnieniu danych treści, w obawie przed dalszą, cykliczną kontynuacją naruszeń.

[4] *Witajce w życiu. Amway zafundował mi długą* http://wyborcza.pl/1,75475,15689757,Rezyser__Witajcie_w_zyciu___Amway_zafundowal_mi_dluga.html?disableRedirects=true, data wejścia: 11.07.2020 r.

[5] List RPO Janusza Kochanowskiego do Prezesa TK Bohdana Zdziennickiego z dnia 9 grudnia 2009 r., RPO 513931- I/06/AK.

[6] S. Kucharski, *Jesteś Bogiem przed sądem. Dystrybucja ograniczona!,* http://wyborcza.pl/1,76842,12844935,_Jestes_Bogiem__przed_sadem__Dystrybucja_ograniczona_.html, data wejścia 20.08.2020 r.

Należy zadać również pytanie, czy udzielenie zabezpieczenia poprzez zakaz publikacji powinno być kompatybilne z konkretnym roszczeniem o ochronę dóbr osobistych dochodzonym przez powoda. Odpowiedź na to pytanie zależeć będzie od określenia celu postępowania. Dla jednych, celem postępowania w sprawie jest realizacja konkretnego, dochodzonego roszczenia, dla innych, celem jest udzielenie ochrony prawnej naruszonemu dobru osobistemu, bez względu na dochodzone roszczenie. Rozróżnienie tych celów następuje poprzez nieumiejętność zdefiniowania przedmiotu zabezpieczenia od przedmiotu ochrony w postępowaniu zabezpieczającym. Bez wątpliwości należy uznać, ze sposób zabezpieczenia powinien być adekwatny do konkretnego roszczenia. W wypadku roszczenia o zaniechanie działań naruszających dobra osobiste, jedynym możliwym sposobem zabezpieczenia będzie zakaz dokonywania działań naruszających dobra osobiste, czyli zakaz publikacji. W przypadku roszczeń o usunięcie skutków naruszenia dóbr osobistych przez złożenie oświadczenia o odpowiedniej treści, nie jest celowym zabezpieczenie tego roszczenia poprzez zakaz publikacji, ponieważ celem postępowania nie jest profilaktyka przed następstwami w przyszłości, a usunięcie naruszenia w przeszłości. Konieczność udzielenia zabezpieczenia dla osiągnięcia celu postępowania w sprawie należy oceniać na podstawie treści pozwu w danej sprawie. Z pewnością, celem postępowania zabezpieczającego jest ochrona osób przed doznaniem nieodwracalnych szkód, zanim sąd oceni, czy doszło do naruszenia dobra osobistego. Jest ono pewnym środkiem obrony dla osoby, narażonej, np. z powodu obraźliwej publikacji prasowej, na życie ze stygmatem, którego ani wyrok nie zdejmie, ani późniejsze odszkodowanie nie zrekompensuje [Lis, 2011].

Wracając do rodzajów zabezpieczenia, wyróżnia się zabezpieczenie konserwacyjne, polegające na utrzymaniu istniejącego stanu rzeczy, np. na zakazie sprzedaży określonych przedmiotów. Drugim rodzajem zabezpieczeń jest zabezpieczenie nowacyjne, powodujące nową, tymczasową sytuację np. nakaz płacenia określonej kwoty, a w sprawach o ochronę dóbr osobistych, przykładem może być omawiane wyżej, wstrzymanie sprzedaży publikacji naruszającej dobra osobiste. Ważne jednak jest, że uwzględniając interesy stron lub uczestników postępowania, sąd wybierze taki rodzaj zabezpieczenia, by obowiązanego nie obciążać ponad potrzebę, a uprawnionemu zapewnić należytą ochronę prawną (art. 730^1§3 K.p.c.). Tak z pewnością było w powołanej sprawie dotyczącej filmu „Jesteś Bogiem". W przypadku zabezpieczenia nowacyjnego, do którego należy zabezpieczenie roszczeń niepieniężnych, w tym przeciwko środkom społecznego przekazu, celem jest tymczasowe unormowanie stosunków pomiędzy stronami na czas trwania postępowania, a nawet tymczasowe zaspokojenie roszczenia uprawnionego [Stefańska, 2013]. Trzema podstawowymi warunkami udzielenia zabezpieczenia nowacyjnego jest pilna potrzeba dokonania zabezpieczenia, realna groźba powstania niepowetowanej szkody, która nastąpiłaby w razie braku zabezpieczenia, oraz uprawdopodobnienie wiarygodności roszczenia będącego przedmiotem zabezpieczenia [Ereciński, 1992].

Drugim podziałem zabezpieczenia, przyjętym przez ustawodawcę jest podział na zabezpieczenie roszczeń pieniężnych oraz na inne wypadki zabezpieczenia. Postępowanie zabezpieczające w sprawach o ochronę dóbr osobistych, unormowane w art. 755 K.p.c., znajduje się w drugiej kategorii. Zgodnie z tym artykułem, sąd udziela zabezpieczenia w taki sposób, jaki stosownie do okoliczności uzna za odpowiedni, nie wyłączając sposobów przewidzianych dla zabezpieczenia roszczeń pieniężnych. W sprawach o ochronę dóbr

osobistych, sąd w szczególności może unormować prawa i obowiązki stron lub uczestników postępowania na czas trwania postępowania, ustanowić zakaz zbywania przedmiotów lub praw objętych postępowaniem, zawiesić postępowanie egzekucyjne lub inne postępowanie zmierzające do wykonania orzeczenia, czy nakazać wpisanie stosownego ostrzeżenia w księdze wieczystej lub we właściwym rejestrze. Sposoby wskazane wyżej są podane przez ustawodawcę jedynie przykładowo. Nie są one wymienione w sposób wyczerpujący, jak w przypadku zabezpieczeń roszczeń pieniężnych. Sąd, związany treścią wniosku uprawnionego, może dokonać wyboru zabezpieczenia sposób sposobów wskazanych we wniosku [Zawistowska, 2007]. Wniosek, jak zostało wspomniane wyżej, składa uprawniony.

Orzeczenie zabezpieczenia przez sąd zależy od występowania następujących przesłanek: jurysdykcji krajowej, przynależności roszczenia do drogi sądowej, posiadania przez uczestników zdolności sądowej i procesowej, zawisłości sprawy, powagi rzeczy osądzonej, uprawdopodobnienie istnienia roszczenia, oraz uprawdopodobnienie istnienia interesu prawnego w udzieleniu zabezpieczenia [Pogonowski, 2007]. W doktrynie wyróżnia także dwa rodzaje przesłanek, czy używając innej nazwy, warunków zabezpieczenia. Pierwszym rodzajem jest przesłanka dopuszczalność zabezpieczenia, którą jest podleganie sprawy cywilnej rozpoznaniu przez sąd powszechny lub sąd polubowny. Brak tej przesłanki skutkuje odrzuceniem przez sąd wniosku o udzielenie zabezpieczenia. Drugimi rodzajem warunków zabezpieczenia są warunki zasadności zabezpieczenia, na które składają się uprawdopodobnienie roszczenia, które ma podlegać zabezpieczeniu oraz uprawdopodobnienie interesu prawnego w udzieleniu zabezpieczenia [Głodowska, Mucha 2015].

Udzielenia zabezpieczenia może żądać każda strona lub uczestnik postępowania, jeżeli uprawdopodobni roszczenie oraz interes prawny w udzieleniu zabezpieczenia. Wymóg uprawdopodobnienie roszczenia oznacza, że ustawa w przypadku udzielenia zabezpieczenia nie wymaga ustalenia twierdzeń o faktach za pomocą dowodów, a zadowala się uprawdopodobnieniem tych twierdzeń. Uprawdopodobnienie nie daje pewności co do prawdziwości danego roszczenia, lecz sprawia, że to roszczenie staje się prawdopodobne. Pewność może dać dopiero prawomocne, pozytywne rozstrzygnięcie co do istoty sprawy [Broniewicz, Marciniak, Kunicki, 2014]. Przy uprawdopodobnieniu nie jest konieczne zachowanie szczegółowych przepisów o postępowaniu dowodowym, jest ono prowadzone przez sąd za pomocą środków jakie uzna za właściwe, nie wyłączając środków dowodowych [Broniewicz, Marciniak, Kunicki, 2014]. Jednak, uprawdopodobnienie musi opierać się na faktach dających podstawę do przyjęcia prawdopodobieństwa istnienia roszczenia [Warzocha, 2007]. Wskazuje się także na pewną tymczasowość i możliwość zmiany ustaleń faktycznych. J. Sadomski zauważa, że uprawdopodobnienie roszczenia o ochronę dóbr osobistych oznacza uprawdopodobnienie przez wnioskodawcę faktu zagrożenia lub naruszenia dobra osobistego cudzym działaniem. Oceniając, czy w danym materiale doszło do naruszenia dobra osobistego, należy kierować się kryterium obiektywnym, odwołującym się do norm, osądów i znaczeń przyjętych w danym społeczeństwie [Sadomski, 2003].

Drugą przesłanką zasadności zabezpieczenia, w sprawach o ochronę dóbr osobistych konieczną, jest interes prawny. Ustawodawca stosuje to pojęcie także w postępowaniu rozpoznawczym, chociażby w art. 189 K.p.c., ale nie definiuje tego pojęcia, tylko określa jak go wykazać. Zgodnie z art. 730^1 § 2, interes prawny w udzieleniu zabezpieczenia istnieje

wtedy, gdy brak zabezpieczenia uniemożliwi lub poważnie utrudni wykonanie zapadłego w sprawie orzeczenia lub w inny sposób uniemożliwi lub poważnie utrudni osiągnięcie celu postępowania w sprawie. Interes prawny musi być uprawdopodobniony poprzez wnioskującego, a jego definicję traktuje się jako zamkniętą [Warzocha, 2007]. Nie stanowi problemu wykazanie interesu prawnego, ponieważ zarówno majątkowe jak i niemajątkowe środki przewidziane przez ustawę są zawsze niedoskonałe i nie stanowią odwrócenia konsekwencji naruszeń dóbr osobistych [Targosz, 2009]. Jednak, twierdzenie, że na podstawie domniemania interesu prawnego, wynikającego z art. 755 § 2 K.p.c., uprawniony nie musi go wykazywać, należy uznać za zbyt szerokie. Obie przesłanki zasadności zabezpieczenia muszą wystąpić łącznie. Brak jednej z nich skutkuje oddaleniem wniosku o udzielenie zabezpieczenia.

Postępowanie zabezpieczające nie może prowadzić do pełnego zaspokojenia roszczeń, aczkolwiek umożliwia zaspokojenie roszczeń w postępowaniu rozpoznawczym. Z pewnością stanowi także procesową formę realizacji prawa uprawnionego podmiotu do czasu wydania prawomocnego, merytorycznego rozstrzygnięcia w sprawie. Dla uprawnionych jest pomocą, dla obowiązanych, często niepowetowaną stratą, a znalezienie złotego środka pomiędzy jednymi, a drugimi wydaje się być niemożliwe. Postępowanie zabezpieczające w sprawach o ochronę dóbr osobistych budzi wiele, wskazanych powyżej, zastrzeżeń. Wątpliwości nie zostały rozstrzygnięte mocą nowelizacji art. 755§2 K.p.c. Zastrzeżenia budzą: nieprecyzyjnie, ogólnikowo wskazywane w sentencjach postanowień sposoby zabezpieczenia, często wskazane w sposób zbyt szeroki, długotrwałość postępowania zabezpieczającego, a także samo zabezpieczenie roszczenia poprzez zakaz publikacji, dalej traktowane jako element, niesłusznie ograniczający swobodę wypowiedzi. Krytyce podlega także brak wprowadzenia obligatoryjnej rozprawy w przypadku rozpoznawania wniosku o zabezpieczenie roszczeń niepieniężnych, w szczególności wynikających z naruszeń dóbr osobistych [Zedler, 1988], a także wprowadzenie zażalenia na bezczynność sądu w przedmiocie rozpoznania wniosku o udzielenie zabezpieczenia [Zedler, 1988], co może przyspieszyłoby rozpoznawanie wniosków przez sądy. Wydawać by się mogło, że długotrwałość postępowania, a także brak ważenia interesów stron, zapominanie przez sąd o możliwości poniesienia szkody przez obowiązanego, aż wreszcie, zbyt daleko idące, niepraktyczne i nieuzasadnione postanowienia sądu, powodują wkraczanie w sferę wolności, i tym samym, niweczą celowość postępowania zabezpieczającego.

Bibliografia:

1. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny, t. jednolity, Dz. U. z 2019 r., poz. 1145, ze zm.
2. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego, t. jednolity, Dz. U. z 2019 r., poz. 1460, ze zm.
3. Broniewicz W., *Postępowanie cywilne w zarysie,* Warszawa 2006, s. 405.
4. Broniewicz W., Marciniak A., Kunicki I., *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2014, s. 416.
5. Cieśliński M., Kondak I., *Postanowienia zabezpieczające a wolność prasy*, Przegląd Sądowy 2000, nr 3, s. 3.
6. Dolecki H., *Postępowanie cywilne. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, s. 392.

7. Ereciński T., *O zabezpieczeniu nowacyjnym,* PS 1992 nr 3, s.47.
8. Głodowski W., Mucha J., *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2015, s. 151.
9. Jakubecki A., *Postępowanie zabezpieczające w sprawach z zakresu prawa własności intelektualnej,* Kraków 2002, s. 190-191.
10. Jakubecki A., (w:) *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz,* A. Jakubecki (red.), Kraków 2008, s. 1083.
11. List RPO Janusza Kochanowskiego do Prezesa TK Bohdana Zdziennickiego z dnia 9 grudnia 2009 r., RPO 513931- I/06/AK.
12. Lis W., *Tymczasowe zabezpieczenie powództwa - forma cenzury czy ochrona dóbr osobistych* (w:) *Praktyczne aspekty wolności wypowiedzi,* W. Lis, Z. Husak (red.), Toruń 2011, s. 414.
13. Pogonowski P., *Postępowanie zabezpieczające i egzekucyjne,* Warszawa 2007, s. 31-48.
14. Stefańska E. (w:) *Kodeks postępowanie cywilnego. Komentarz,* M. Manowska (red.), Warszawa 2013, s. 1294.
15. Targosz T. (w:) *Media a dobra osobiste*, J. Barta, R. Markiewicz (red.), Warszawa 2009, s. 313.
16. Warzocha E., *Postępowanie zabezpieczające. Komentarz do art. 730-757 K.p.c.*, Warszawa 2007, s. 13.
17. Zawistowski D., *Postępowanie zabezpieczające. Komentarz. Wybór orzeczeń,* Warszawa 2007, s. 172.
18. Zedler F., *Problemy postępowania zabezpieczającego w sprawach cywilnych,* Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny 1988, nr 1, s. 81.

Strony internetowe:

19. *Kapuściński non fiction. Domosławski ma przeprosić, informacja PAP z dnia 27 maja 2015 r.*, http://wyborcza.pl/1,75475,17998916,_Kapuscinski_non_fiction___Domoslawski_ma_przeprosic.html, data wejścia: 11.07.2020 r.
20. Kucharski S., *Jesteś Bogiem przed sądem. Dystrybucja ograniczona!,* http://wyborcza.pl/1,76842,12844935,_Jestes_Bogiem__przed_sadem__Dystrybucja_ograniczona_.html, data wejścia 20.08.2020 r.
21. *Weronika Rosati wygrała proces z Andrzejem Żuławskim,* http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/weronika-rosati-wygrala-proces-z-andrzejem-zulawskim,544892.html, data wejścia:11.08.2020 r.
    Jest prawomocny wyrok w sprawie słynnego filmu o Amwayu,
22. http://wyborcza.pl/1,75475,15689457,Jest_prawomocny_wyrok_w_sprawie_slynnego_filmu_o_Amwayu_.html, data wejścia:11.07.2020 r.
23. *Witajce w życiu. Amway zafundował mi długą* http://wyborcza.pl/1,75475,15689757,Rezyser__Witajcie_w_zyciu___Amway_zafundowal_mi_dluga.html?disableRedirects=true, data wejścia: 11.07.2020 r.

55. UDZIAŁ W ZORGANIZOWANEJ GRUPIE PRZESTĘPCZEJ

Magdalena Trzeszczkowska
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Prawa

W obecnie obowiązującym kodeksie karnym, zasadniczą regulacją służącą zwalczaniu przestępczości zorganizowanej jest art. 258. Czynem podstawowym jest branie udziału w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego. Penalizowany jest sam fakt przynależności do takiej grupy, bez konieczności popełnienia w jej ramach przestępstwa [Konarska-Wrzosek, 2000, s. 40]. Przestępstwo podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Zorganizowaną grupę muszą tworzyć co najmniej trzy osoby, dążące do popełniania zarówno określonych przestępstw, jak i ogólnie popełniania przestępstw o luźnym związku [Mozgawa]. Inny wymiar kary, pozbawienie wolności od 6 miesięcy do lat 8, przewidziano w przypadku udziału w grupie, która ma charakter zbrojny, lub powstała w celu popełnienia przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Grupa ma charakter zbrojny, jeżeli jest stale wyposażona w broń, używa jej lub też zakłada jej użycie, a także w tym celu broń posiada lub gromadzi [Mozgawa]. Przewidziana kara za zakładanie lub kierowanie grupą określoną w §1, to kara pozbawienia wolności od roku do lat 10, a w przypadku grupy mającej na celu popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym, jest to kara pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3. Zakładaniem grupy lub związku są działania, które doprowadzają do jego powstania [Mozgawa]. Założycielami są zarówno inicjatorzy, jak i współzałożyciele, czyli inne osoby współdziałające w powstaniu grupy. Kierowaniem określa się pełnienie funkcji władczych i związane z nimi wydawanie poleceń członkom. Grupą kieruje nie tylko lider, ale także osoba wydająca polecenia w ramach określonego, wyodrębnionego elementu grupy, który spełnia kryteria samoistnej struktury.

Przestępstwo ma charakter powszechny, przestępstwa z art. 258 k.k. § 1 i 2 kk mogą być popełnione w zamiarze bezpośrednim, lub ewentualnym, natomiast przestępstwa z art. 258 k.k. §3 i 4 kk jedynie w zamiarze bezpośrednim[1]. Niezależnie od zakwalifikowania czynu z art. 258 kk, sprawcy dodatkowo odpowiadają za przestępstwa popełnione w trakcie przynależności do zorganizowanej grupy przestępczej[2]. W art. 259 kk przewidziano klauzę niepodlegania karze, jeżeli sprawca czynu określonego w art. 258 kk dobrowolnie odstąpi od udziału w grupie lub związku i jednocześnie ujawni istotne okoliczności popełnionego czynu, lub zapobiegnie popełnieniu zamierzonego przestępstwa. Jest to swego rodzaju instytucja czynnego żalu, a cel uregulowania to rozbicie grupy i uniknięcie popełniania kolejnych przestępstw [Laskowska, 2004, s. 30]. Odstąpienie od udziału w grupie musi być ukazane nie jej członkom, a jedynie organom ścigania [Zatyka, 2011, s. 234].

Innymi wybranymi uregulowaniami zawartymi w kodeksie karnym, wspomagającymi zwalczanie przestępczości zorganizowanej są środki karne oraz przepadek. Środki karne wymienione są w art. 39 kk i należą do nich: „*pozbawienie praw publicznych; zakaz*

[1] V. Konarska-Wrzosek (red.), Kodeks karny. Komentarz do art. 258, teza nr 3[dostęp elektroniczny].
[2] Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 października 2016 r, II KK 136/16.

zajmowania określonego stanowiska, wykonywania określonego zawodu lub prowadzenia określonej działalności gospodarczej; zakaz prowadzenia działalności związanej z wychowaniem, leczeniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi; zakaz przebywania w określonych środowiskach lub miejscach, kontaktowania się z określonymi osobami, zbliżania się do określonych osób lub opuszczania określonego miejsca pobytu bez zgody sądu; zakaz wstępu na imprezę masową; zakaz wstępu do ośrodków gier i uczestnictwa w grach hazardowych; nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym; zakaz prowadzenia pojazdów, świadczenie pieniężne; podanie wyroku do publicznej wiadomości". Szczegółowe uregulowania zawierające wskazanie możliwości orzeczenia poszczególnych środków karnych, zawierają się w art. 40- 43c kk. Środek karny może być orzeczony terminowo lub jednorazowo. Celem ich orzekania jest prewencja ogólna i szczególna, dodatkowe usankcjonowanie, zobowiązanie sprawcy do ustalonego działania, lub częściowe ograniczenie praw.

Przepadek jest uregulowany w art. 44 i 45 kk, znajduje się również w art. 44a kk. Służy pozbawianiu przestępców: przedmiotów i korzyści uzyskanych w wyniku popełnienia przestępstwa, przedmiotów służących do popełnienia przestępstwa, przedmiotów, których zakazane jest wytwarzanie, posiadanie, przewóz, itp. [Gardocki, 2015, s. 183-184] Szczegółowo przepadek może objąć: *„przedmiot, równowartość przedmiotu, korzyść majątkową, równowartość korzyści majątkowej, udział we własności przedmiotów, równowartość udziału we własności, udział we własności korzyści majątkowej oraz równowartość udziału we własności korzyści majątkowej"*[3]. Orzeczenie tego środka penalnego jest obligatoryjne, jeżeli przedmioty pochodzą bezpośrednio z przestępstwa, z wyjątkiem sytuacji, gdy podlegają zwrotowi pokrzywdzonemu, albo innej osobie[4]. Celem zastosowania jest między innymi ukazanie sprawcy nieopłacalności popełnienia przestępstwa oraz zapobieżenie jego ponownemu popełnieniu (w przypadku przepadku narzędzi przestępstwa) [Leciak, 2011, s. 364].

Niezbędnymi regulacjami, służącymi do zwalczania przestępczości zorganizowanej w kodeksie karnym, są modyfikacje wymiaru kary wobec sprawców przestępstw- obostrzenie wymiaru kary zawarte w art. 65 oraz instytucja „małego świadka koronnego". Artykuł 65 dotyczy przestępców, którzy z popełnienia przestępstwa uczynili sobie stałe źródło dochodu lub popełnili przestępstwo działając w zorganizowanej grupie albo związku mającym na celu popełnienie przestępstwa oraz wobec sprawcy przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Przestępcom, o których mowa w art. 65 kk, wymierza się karę pozbawienia wolnośc w wysokości powyżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia, z możliwością wymierzenia kary do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę, bez możliwości zastosowania warunkowego umorzenia postępowania oraz bez warunkowego umorzenia na podstawie art. 59a kk. Jak określa Mozgawa, nie jest wyłączona, chociaż mało prawdopodobna, możliwość warunkowego zawieszenia wykonania kary. Dodatkowo *„okres próby wynosi wówczas na ogólnych zasadach od roku do 3 lat. Sprawca taki może zostać warunkowo zwolniony z odbycia reszty kary po odbyciu 3/4 kary (...). W przypadku sprawcy,*

[3] W. Wróbel, A. Zoll (red.), Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Cześć I, wyd. V, Komentarz do art. 1-52.
[4] M. Mozgawa (red.), Kodeks karny. Komentarz do art. 44, teza nr 5 [dostęp elektroniczny].

o którym mowa w art. 65 k.k., nie musi być spełniony wymóg popełnienia przestępstw w warunkach określonych w art. 64 § 1 lub 2 k.k."[5].

„Mały świadek koronny" jest określeniem instytucji zawartej w art. 60 §3 kk. Według regulacji *„sąd stosuje nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet może warunkowo zawiesić jej wykonanie w stosunku do sprawcy współdziałającego z innymi osobami w popełnieniu przestępstwa, jeżeli ujawni on wobec organu powołanego do ścigania przestępstw informacje dotyczące osób uczestniczących w popełnieniu przestępstwa oraz istotne okoliczności jego popełnienia".*

Instytucja świadka incognito, lub świadka anonimowego, została wprowadzona do kodeksu postępowania karnego z 1969 roku ustawą nowelizującą z 6 lipca 1995 roku [Wójcik, 2011s, 180]. Należy zauważyć, że oba terminy nie występują w kodeksie postępowania karnego. Ustawodawca motywował wprowadzenie nowelizacji ówczesnym wzrostem przestępczości zorganizowanej. Jak zauważa E. Jurgielewicz- Delegacz, impulsem mogło być nasilające się zjawisko wymuszenia haraczy od warszawskich restauratorów, którzy z obawy przed przestępcami odmawiali, lub niechętnie składali zeznania [Jurgielewicz-Delegacz, 2011, s. 267]. Wnioskując, celem zastosowania instytucji świadka incognito, jest zarówno zwiększenie bezpieczeństwa osoby składającej zeznania, jak i zwiększenie efektywności postępowania, przejawiające się w możliwości uzyskania dodatkowych, gruntownych informacji[6].

Instytucję świadka anonimowego zawiera art. 184 kpk. Według art. 184 §1 kpk, w przypadku uzasadnionej obawy niebezpieczeństwa dla życia, zdrowia, wolności, mienia w znacznych rozmiarach świadka lub osoby dla niego najbliższej sąd, lub prokurator w postępowaniu przygotowawczym może wydać postanowienie, które umożliwia utajnienie tożsamości świadka oraz jego danych osobowych (jeżeli nie mają znaczenia dla rozstrzygnięcia). Postępowanie jest przeprowadzone bez udziału stron i jednocześnie objęte klauzulą tajności.

Kolejna instytucja- świadek koronny, została wprowadzona ustawą z dnia 25 czerwca 1997 roku, jako ustawa epizodyczna. W założeniu miała obowiązywać do 1 września 2006 roku, ale ze względu na efektywność instytucji, podjęto prace w celu zmiany czasowego charakteru i wdrożeniu jej na stałe, jako karnoprawnej formy zwalczania przestępczości [Pływaczewski, 2017, s. 101]. Przepisy ustawy stosuje się w sprawach o przestępstwo lub przestępstwo skarbowe popełnione w zorganizowanej grupie albo związku mającym na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego. Świadkiem koronnym może zostać podejrzany w sprawach o przestępstwo lub przestępstwo skarbowe, popełnione w zorganizowanej grupie albo związku mającym na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego, a także przestępstw określonych w §2 (m.in. łapownictwo i korupcja), który zdecydował się na współpracę z organem prowadzącym postępowanie. Założeniem instytucji była motywacja podejrzanych do podjęcia współpracy z organami ścigania, by uniknąć podlegania karze za przestępstwa określone w art. 1 ustawy.

Celem wprowadzenia świadka koronnego do ustawodawstwa polskiego była przede wszystkim konieczność podjęcia szerokich działań wobec rozwijającej się przestępczości

[5] M. Mozgawa (red.), Kodeks karny. Komentarz do art. 65, teza nr 2 [dostęp elektroniczny].
[6] D. Świecki (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz. Tom I, wyd. II. komentarz do art. 184 kpk, teza 1 [dostęp elektroniczny].

zorganizowanej w latach 90. Instytucja ma za zadanie m. in. wspomaganie rozbicia zorganizowanej grupy przestępczej przez jednego z jej członków, wykrycie przestępstw i skazanie sprawców [Guzik-Makaruk, 2011, s. 280].

Jak wskazuje polska praktyka, świadkowie koronni odegrali znaczną rolę w polskich procesach karnych przeciwko członkom zorganizowanych grup przestępczych. Badania przeprowadzone w 2001 roku wśród sędziów, prokuratorów i policjantów, także potwierdzają zasadność istnienia instytucji- 96% policjantów, 95% sędziów i 93% prokuratorów byli zdania, że instytucja świadka koronnego powinna zostać wprowadzona na stałe do polskiego prawa [Guzik-Makaruk, 2011, s. 60]. Skuteczność wskazują także dane zawarte w informacji prasowej Ministerstwa Sprawiedliwości. Według nich od 1 września 1998 roku do 14 lipca 2006 roku dopuszczono 87 osób do składania zeznań w charakterze świadka koronnego. Dzięki nim ujawniono 9213 przestępstw, skierowano akty oskarżenia 2295 osobom, a 1196 osobom wydano prawomocne wyroki skazujące [Pływaczewski, 2017, s. 103].

Bibliografia:

1. Gardocki L., Prawo karne, C.H. Beck, Warszawa 2015.
2. Guzik- Makaruk E. M., Regulacje pozakodeksowe jako instrument zwalczania przestępczości zorganizowanej (w:) E. W. Pływaczewski (red.), Przestępczość zorganizowana, C.H. Beck, Warszawa 2011.
3. Jurgielewicz- Delegacz E., Regulacje Kodeksu postępowania karnego jako instrument zwalczania przestępczości zorganizowanej (w:) E. W. Pływaczewski (red.), Przestępczość zorganizowana, C.H. Beck, Warszawa 2011.
4. Konarska- Wrzosek V., Prawnokarne środki walki z przestępczością zawodową i zorganizowaną przewidziane w kodeksie karnym, Prokuratura i Prawo 2000, nr 3.
5. Laskowska K., Teoretyczne i praktyczne podstawy odpowiedzialności z art. 258 k.k., Prokurator 2004, nr 1.
6. Leciak M., Przepadek (w:) P. Daniluk (red.), Leksykon prawa karnego- część ogólna, C.H.Beck, Warszawa 2011.
7. Mozgawa M. (red.), Kodeks karny. Komentarz [dostęp elektroniczny].
8. Pływaczewski E. W., Bezpieczeństwo obywateli - prawa człowieka - zrównoważony rozwój: polskie kierunki interdyscyplinarnych badań kryminologicznych nad bezpieczeństwem obywateli oraz w zakresie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu, Temida 2, Białystok 2017.
9. Świecki D. (red.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz. Tom I, wyd. II [dostęp elektroniczny].
10. Wójcik J. W., Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej. Zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne, Wolters Kluwer, Warszawa 2011.
11. Wróbel W., Zoll A. (red.), Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Cześć I, wyd. V.
12. Zatyka E., Przestępczość zorganizowana w aspekcie prawa karnego materialnego (w:) E.W. Pływaczewski (red.), Przestępczość zorganizowana, C.H. Beck, Warszawa 2011.

56. KARALNOŚĆ A ZAPOBIEGANIE PRZESTĘPSTWOM NA TLE SEKSUALNYM

Wiktoria Wziętek
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Wydział Prawa i Administracji
ul. Bartosza Głowackiego 14/30
87-100 Toruń
Email: wiktoriawzietek0@o2.pl

1.Wstęp

W ostatnich latach wiele mówi się o przestępstwach na tle seksualnym. Jest to temat szczególnie wykorzystywany przez media oraz polityków w walce o poparcie społeczeństwa. Wszyscy pytają jak doszło do popełnienia tych przestępstw, jednak kluczowym zapytaniem jest tu: co można zrobić aby do nich nie dopuścić? Celem poniższego artykułu jest zbadanie polskiego systemu przeciwdziałania przestępczości na tle seksualnym, a więc jak w Polsce w ostatnich latach zostały uregulowane przepisy dotyczące zapobiegania wspomnianym przestępstwom, a przede wszystkim czy wprowadzenie tych rozwiązań było słuszne.

2. Materiały i metody

W wyżej wskazanym zamiarze nastąpi: sprawdzenie jakie przestępstwa seksualne przewiduje obecnie polski kodeks karny, analiza wprowadzonych niedawno ustaw służących zapobieganiu tym przestępstwom, w tym rejestru sprawców przestępstw na tle seksualnym, a także zebranie opinii z różnych środowisk na temat obowiązujących rozwiązań.

Przestępstwa seksualne bez wątpienia należą do jednych z najcięższych przestępstw, a także są nierozerwalnie związane z godnością człowieka. W polskim kodeksie karnym posiadają osobny rozdział, zatytułowany „przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności" (rozdział XXV, art. 197-204). Za wolność seksualną uznaje się tu prawo do samostanowienia w zakresie decydowania o swoim postępowaniu i podejmowaniu decyzji co do własnych zachowań seksualnych,chroni się zaś przede wszystkim sferę intymną człowieka (wolę postępowania), która powinna pozostać wolna od jakichkolwiek zamachów lub nacisków[Hypś, 2019.] Obyczajność Sąd Najwyższy przedstawia jako „podstawowe moralne zasady współżycia społecznego w zakresie przeżyć, kontaktów i związków seksualnych" [Uchwała SN z 13.04.1977,VII KZP]. Do przestępstw tych należą między innymi: zgwałcenie; seksualne wykorzystanie bezradności, upośledzenia, choroby psychicznej; seksualne nadużycie zależności; obcowanie płciowe z małoletnim; zakazane nawiązanie kontaktu z małoletnim; publiczne propagowanie zachowań o charakterze pedofilskim; kazirodztwo; czynności związane z rozpowszechnianiem pornografii; zmuszanie do prostytucji; stręczycielstwo i sutenerstwo.W niniejszym artykule pominięte zostaną środki stosowane wobec sprawców przestępstw seksualnych przewidziane w kodeksie karnym, tj. środki karne, probacyjne oraz zabezpieczające. Przy tych przestępstwach należy jednak pamiętać o zakaziezatarcia skazania na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania, jeżeli pokrzywdzony był małoletnim poniżej lat 15 (art. 106 k.k.).

To tyle, jeśli chodzi o regulacje kodeksowe dotyczące przestępstw seksualnych. Następnym i najważniejszym etapem artykułu jest przejście do wprowadzonych całkiem niedawno, dwóch ustaw służących zapobieganiu przestępstwom na tle seksualnym.

Pierwszą z nich jest wprowadzona w 2016 roku ustawa o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym, ustanawiająca w tym celu szczególne środki ochrony. Cel wprowadzenia ustawy zamieszczony został w uzasadnieniu projektu; stwierdza się w nim, że „w obowiązującym stanie prawnym brak jest wystarczających środków umożliwiających realną kontrolę sprawców przestępstw na tle seksualnym, czego skutkiem niejednokrotnie staje się popełnienie przez te osoby kolejnych przestępstw podobnych. Brak jest również mechanizmów uniemożliwiających skuteczne zapobieżenie w szczególności sprawcom przestępstw na tle seksualnym kontaktu z dziećmi. W związku z powyższym niezbędne stało się wprowadzenie regulacji proponowanej ustawą".Ustawa ta już na etapie projektu wzbudzała wiele kontrowersji, warto więc przyjrzeć jej się bliżej. Katalog przestępstw, jakie powyższy akt prawny uznaje za przestępczość na tle seksualnym, znajduje się w art. 2 tej ustawy (a więc nie są to wszystkie z przestępstw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności). Do szczególnych środków ochrony, które wdraża ustawa należą:Rejestr Sprawców Przestępstw na Tle Seksualnym;obowiązki pracodawców i innych organizatorów w zakresie działalności związanej z wychowaniem, edukacją, wypoczynkiem, leczeniem małoletnich lub z opieką nad nimi;określenie miejsc szczególnego zagrożenia przestępczością na tle seksualnym.Jak mówi ustawa, określenie ostatniego ze środków następuje w formie dostępnej publicznie policyjnej mapy zagrożeń przestępstwami na tle seksualnym. Co do obowiązków pracodawców i innych organizatorów, wiąże się to z koniecznością uzyskania informacji czy dane określonej osoby znajdują się w Rejestrze omawianym w ustawie lub czy wydano do niej postanowienie o wpisie do Rejestru, przed nawiązaniem z taką osobą stosunku pracy lub przed dopuszczeniem jej do innej działalności związanej z wychowaniem, edukacją, wypoczynkiem, leczeniem małoletnich lub z opieką nad nimi. Trzeci środek - Rejestr Sprawców Przestępstw na tle seksualnym - stanowi najbardziej rozbudowany a zarazem skomplikowany element ustawy, budzący największe wątpliwości. Rejestr prowadzony jest w systemie teleinformatycznym przez Ministra Sprawiedliwości, a w zakresie przewidzianym w ustawie także przez Biuro Informacyjne Krajowego Rejestru Karnego. Rejestr dzieli się na trzy części, z których każda stanowi oddzielną bazę danych. Są to: Rejestr z dostępem ograniczonym; Rejestr publiczny oraz Rejestr osób, w stosunku do których Państwowa Komisja do spraw wyjaśniania przypadków czynności skierowanych przeciwko wolności seksualnej i obyczajności wobec małoletniego poniżej lat 15, wydała postanowienie o wpisie w Rejestrze.Według art. 6 ust. 1 Rejestr ograniczony zawiera dane sprawców przestępstw wymienionych w art. 2 ustawy:prawomocnie skazanych za popełnienie tych przestępstw; przeciwko którym prawomocnie warunkowo umorzono postępowanie karne w sprawach o te przestępstwa; wobec których prawomocnie orzeczono środki zabezpieczające w sprawach o te przestępstwa; nieletnich, wobec których prawomocnie orzeczono środki wychowawcze, poprawcze lub wychowawczo-lecznicze albo którym wymierzono karę na podstawie art. 94 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich w sprawach o czyny karalne wymienionych przestępstw, z wyłączeniem art. 200 § 1 Kodeksu karnego. W Rejestrze nie zamieszcza się jednak danych o takiej osobie, jeżeli sąd tak orzeknie.O tym, kiedy sąd może orzec w ten sposób mówi art. 9 ust. 1-3. Rejestr

publiczny(według art. 6 ust. 2) zawiera dane sprawców wcześniej wymienionych przestępstw:prawomocnie skazanych za popełnienie tych przestępstw; przeciwko którym prawomocnie warunkowo umorzono postępowanie karne w sprawach o te przestępstwa; wobec których prawomocnie orzeczono środki zabezpieczające w sprawach o te przestępstwa,jeśli w kwalifikacji prawnej przyjętej w orzeczeniu powołano art. 197 § 3 pkt 2 lub § 4 Kodeksu karnego lub które popełniły przestępstwo, o którym mowa w art. 2 ustawy, będąc uprzednio skazanymi na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania za to przestępstwo, jeśli którekolwiek z tych przestępstw zostało popełnione na szkodę małoletniego.Sąd może natomiast orzec o wyłączeniu zamieszczenia danych sprawcy w Rejestrze publicznym tylko wtedy, gdy zachodzi wyjątkowy przypadek, uzasadniony wyłącznie dobrem małoletniego pokrzywdzonego.Przesłanki co do wpisania sprawców do Rejestru publicznego czy ograniczonego różnią się od siebie. Gorszą represją jest tu Rejestr publiczny i tu trafiają bardziej niebezpieczni przestępcy. Dostęp do Rejestru publicznego ma każdy; odnaleźć go można na stronie internetowej Ministerstwa Sprawiedliwości. Do Rejestru ograniczonego mają zaś dostęp podmioty określone w ustawie (art. 12).Po krótkim omówieniu jej treści, należy przejść do wątpliwości związanych z jej wprowadzeniem.

Do pierwszych kwestii, które tworzą sprzeczności w interpretacji należą regulacje międzyczasowe w ustawie. Wynikaz niej, że do Rejestru wpisane mogą zostać osoby:które popełniły przestępstwo po wejściu w życie ustawy; które popełniły przestępstwo przed wejściem w życie ustawy, ale wyrok skazujący uprawomocnił się, co do nich po wejściu w życie ustawy; osób, które skazano prawomocnie (prawomocnie warunkowo umorzono postępowanie karne oraz wobec których prawomocnie orzeczono środki zabezpieczające) za przestępstwa przed wejściem w życie ustawy. Dwa ostatnie przypadki, które przewiduje ustawa nasuwają wątpliwości. To uregulowanie bowiem –zdaniem Sądu Najwyższego - jeżeli rozumieć je, jako nakaz umieszczania w Rejestrze danych osób, które popełniły przypisane im czyny określane, jako przestępstwa na tle seksualnym, przed wejściem w życie omawianej ustawy - może budzić niepewność, co do jego zgodności z Konstytucją RP. Mowa tu w szczególności o zakazie wstecznego stosowania prawa, natomiast ustawa przewiduje stosowanie ustawy do sprawców, którzy dopuścili się przestępstwa w czasie, kiedy jeszcze nie obowiązywała. Jak uważa SN [Postanowienie SN z dnia 2.04.2019, V KK 9/19]w zakresie, w jakim nakazuje umieszczać w Rejestrze publicznym dane o osobach, które popełniły przed wejściem w życie tego aktu prawnego określone w nim przestępstwa, nie spełnia wymogu zgodności z zasadami *lex retro non agit* oraz *nullum crimen (nulla poena) sine lege anteriori*. Takich wątpliwości nie nasuwa natomiast umieszczenie danych wskazanych osób w Rejestrze z dostępem ograniczonym, z uwagi na jego niepubliczny charakter, który pozwala na przyjęcie, że taki wpis nie jest równoważny ze stosowaniem środka represji karnej.Tyle co do wątpliwości związanych z regulacjami międzyczasowymi w ustawie. W dalszej kolejności należy przejść do wątpliwości związanych z celowością wprowadzenia ustawy oraz samego Rejestru.

Pierwszą opinią na temat ustawy jest wypowiedź Krajowe Rady Sądownictwa [2014], w czasie gdy ustawa była jeszcze na etapie projektu. Stanowisko KRS w przedmiocie wprowadzenia ustawy było negatywne. Jako powód w głównej mierze przedstawiono tu fakt, iż ówczesne rozwiązania co do przeciwdziałania zagrożeniom przestępstwom na tle seksualnym są wystarczające. Rada podkreśliła w opinii również, że ustawodawca kierując się

potrzebą zwiększenia zakresu ochrony wolności seksualnej, w szczególności dotyczącej dzieci i młodzieży, kilkukrotnie w ostatnim okresie nowelizował przepisy kodeksu karnego, zaś częste i nieskoordynowane zmiany przepisów w systemie prawa karnego podważają konstytucyjną zasadę zaufania obywateli do państwa poprzez destabilizację i brak spójności całego systemu prawnego.Do owych „wystarczających" rozwiązań istniejących w kodeksie karnym Rada zaliczyła zasadę, że nie podlega zatarciu skazanie na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, jeżeli pokrzywdzonym był małoletnim poniżej lat 15 (dane sprawcy takiego przestępstwa nie będą mogły być zatem usunięte z Krajowego Rejestru Karnego). Do dostatecznych rozwiązań Rada przyporządkowała również przepis, zgodnie z którym w przypadku skazania sprawcy na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania za przestępstwo skierowane przeciwko wolności seksualnej, popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, sąd może orzec umieszczenie sprawcy, po odbyciu tej kary, w zakładzie zamkniętym albo skierowanie go na leczenie ambulatoryjne. Za adekwatny środek uznano także przepis, poprzez który przyjęto, że karalność za przestępstwa określone w rozdziale XXV k.k. w stosunku do pokrzywdzonych małoletnich nie może nastąpić przed ukończeniem przez nich 30 roku życia.Tak więc, w ocenie Rady obowiązujące wówczas uregulowania pozwalały już w obowiązującym stanie prawnym z 2014 roku na osiągnięcie celów, które zakładał projekt ustawy. Oczywiście rozwiązania porównywane na etapie projektu ustawy dotyczyły przepisów karnych obowiązujących w 2014 roku, które zmieniły się od tamtego czasu. Bez wątpienia jednak uznać można, iż Rada oceniła wprowadzenie ustawy jako bezcelowe.

Kolejną opinią jest punkt widzenia przedstawiony przez Helsińską Fundację Praw Człowieka [2016].Zdaniem Fundacji podczas projektu ustawy nie zbadano skuteczności podejmowanych środków w celu zwalczania przestępczości na tle seksualnym posiadanych obecnie przez organy władzy publicznej. HFPC nie podważa zasadności koncepcji wprowadzenia do polskiego porządku prawnego mechanizmu, którego celem byłoby rejestrowanie sprawców przestępstw na tle seksualnym. Jednakże oddziela tu środki, jakimi są: rejestr publiczny i rejestr z dostępem ograniczonym. Gromadzenie danych sprawców przestępstw na tle seksualnym powinno bowiem zdaniem HFPC odbywać się wyłącznie w formie rejestru z dostępem ograniczonym, który może stanowić efektywny element w systemie zwalczania przestępczości na tle seksualnym. Rejestr publiczny nie stanowi natomiast efektywnego środka, który służy zwalczaniu przestępstw na tle seksualnym. Łączy się za to z wieloma negatywnymi i zbędnymi konsekwencjami przede wszystkim dla rodzin sprawców, wśród których często znajdują się ofiary tych przestępstw.HFPC wypowiada się negatywnie także do innego środka przewidzianego w ustawie – policyjnej mapy zagrożeń. Zdaniem Fundacji, świadomość, że w pobliżu miejsca zamieszkania danej osoby popełniono przestępstwo na tle seksualnym może wywołać tylko niepotrzebny niepokój i zakłopotanie. Trzeba mieć także na uwadze, że mapa ta (mimo ograniczenia zamieszczonych na niej danych do wskazania nazw ulic, a w przypadku ich braku – do nazw miejscowości) może pośrednio wskazywać ofiary przestępstw na tle seksualnym.HFPC odnosi się również do samego systemu przeciwdziałania przestępstwom na tle seksualnym w naszym kraju. W jej ocenie podejmowanie działań w celu skuteczniejszego zwalczania przestępstw na tle seksualnym powinno łączyć się z organizacją szerokiego spektrum środków profilaktycznych. Zdaniem

Fundacji konieczne jest podjęcie bardziej kompleksowych działań uwzględniających zaangażowanie władz publicznych w skuteczniejszą organizację readaptacji skazanych za przestępstwa na tle seksualnym, a także szeroką edukację społeczeństwa, w szczególności małoletnich. HFPC podkreśla, że należy położyć akcent na rozbudowywanie programów dotyczących profilaktyki wykorzystywania seksualnego oraz na działania terapeutyczne wobec sprawców.

Polskie Towarzystwo Seksuologiczne także dokonało oceny z perspektywy skuteczności rozwiązań określonych w ustawiejeszcze na etapie jej projektu, podejmując w tym celu uchwałę [2016]. Stoi ono na stanowisku, że nie należy tworzyć jakichkolwiek rejestrów przestępców seksualnych o charakterze publicznym. Jako podstawy takiego stanowiska podaje cztery przesłanki. Po pierwsze, długotrwała ewaluacja skuteczności rejestrów o charakterze publicznych funkcjonujących w innych krajach wyraźnie i spójnie pokazuje, że są w zakresie zmniejszania zagrożenia przestępczością seksualną całkowicie nieskuteczne. Po drugie, wyniki tej ewaluacji pokazują także, że istnienie rejestrów nie powoduje obniżenia ogólnego poziomu przestępczości seksualnej. Po trzecie istnienie takiego rejestru w znaczny sposób zmniejsza możliwości prowadzenia terapii przestępców seksualnych. Po czwarte istnienie publicznych rejestrów przestępców seksualnych nie tylko nie przeciwdziała przestępstwom seksualnych, ale także nie zmniejsza poziomu lęku społecznego związanego z takimi przestępstwami. Także określenie miejsc szczególnego zagrożenia o którym mowa w ustawie będzie lęk ten nasilać. Co do rejestru ograniczonego – PTS uważa, że istnienie rejestrów przestępców seksualnych, które mają charakter całkowicie niepubliczny może być istotnym elementem systemu przeciwdziałania przestępczości seksualnej. Jednak by rejestr ten mógł pełnić ważną rolę w tym systemie konieczne jest powiązane go z organizacją terapii sprawców, dozoru probacyjnego i dozoru postpenitencjarnego. Oznacza to, że rejestr nie powiązany z wymienionymi formami systemowego przeciwdziałania przestępczości seksualnej nie będzie skuteczny.

W doktrynie wprowadzenie rejestru sprawców przestępstw na tle seksualnym również jest szeroko krytykowane. Dr hab.Piskorski [2019, Legalis] pisze o Rejestrze publicznym, że stanowi on „instrument prawny, który teoretycznie ma na celu ochronę społeczeństwa przed przestępczością seksualną, będąc jednak praktycznie nieefektywnym i nieprzydatnym w stosunku do założonych celów". O samym wprowadzeniu rejestru uważa zaś, że „ma stanowić remedium na społeczny problem przestępczości na tle seksualnym, dając społeczeństwu mylne poczucie bezpieczeństwa kosztem pozbawienia skazanych prawa do ochrony danych osobowych i prywatności". Istnieją także opinie pochwalające zamysł rejestru z dostępem ograniczonym, a negujące wyłącznie rejestr publiczny. Do takich opinii należy stanowiskoMichałkiewicz [2016, Legalis], jeszcze sprzed wejścia w życie ustawy, która twierdziła wówczas, iż Rejestr publiczny „rodzi wiele problemów związanych z opresjami w stosunku do przestępców, co przyczynia się do zwiększenia innego rodzaju przestępczości oraz jeszcze bardziej utrudnia resocjalizację sprawców przestępstw seksualnych". Nawiązywała również do istniejącego w Stanach Zjednoczonych rejestru publicznego jako mało efektywnego i niepowodującego zmniejszenia przestępczości na tle seksualnym. Na tym zostaną zakończone rozważania teoretyczne dotyczące ustawy. Jak widać spotkała się ona z wieloma negatywnymi stanowiskami, a mimo to została

wprowadzona. Dlatego też, w następnej części artykułu nastąpi sprawdzenie jak ustawa działa w praktyce.

Według danych dziennika Rzeczpospolita z grudnia 2018 roku, niemal przy jednej czwartej skazanych, których dane figurowały w rejestrze, brak było informacji o tym, gdzie aktualnie mieszkają. Według tych danych 190 nazwisk z publicznej bazy miało wówczas adnotację: „wezwany do potwierdzenia miejsca pobytu" (46 osób) czy „w trakcie weryfikacji" (144 osoby). Zdaniem dziennika, sprawdziły się obawy, pojawiające się już przy tworzeniu rejestru, że skazani mimo groźby kary mogą lekceważyć obowiązek zawiadamiania policji o przeprowadzce czy wyjeździe za granicę [Kacprzak i Zawadka, 2018]. Według kryminologa prof. Hołysta [2018], brak aktualnego miejsca zamieszkania w rejestrze stanowi znaczący mankament. Uważa on także, że należy rejestr uzupełnić o dane dotyczące zawodu skazanego, zwłaszcza jeśli to np. nauczyciel czy kapłan.

Na etapie stosowania ustawy ujawniają się nie tylko luki w rejestrze, ale także wątpliwości co do jego celowości w aspekcie osób, które są do niego wpisywane. O to dwie przykładowe sprawy świadczące o powyższym stwierdzeniu. Pierwsza sprawa dotyczy wyroku sądu dla nieletnich z 2019 roku. W 2018 r. ówczesny 14-latek złożył w sieci małoletniej dziewczynie propozycję seksualną. Wypełniało to znamiona przestępstwa z art. 200 § 2 Kodeksu karnego. W lutym 2019 r. sąd dla nieletnich zastosował wobec sprawcy środek wychowawczy - nakaz 10 godzin prac społecznie użytecznych i wpisał go do Rejestru o dostępie ograniczonym. Ani jego rodzice, ani on sam, nie mieli świadomości, że znajdzie się on w Rejestrze jako osoba niebezpieczna. Informacja o tym nie jest bowiem umieszczana w sentencji orzeczenia - następuje to z mocy prawa. Osoby, których wpis dotyczy, dowiadują się o tym po fakcie, z zawiadomienia o wpisie - już po uprawomocnieniu orzeczenia. Na żadnym etapie postępowania nie są o tym informowane i nie mają możliwości skutecznej ochrony ich praw. Rzecznik Praw Obywatelskich (po skardze ojca nieletniego) wniósł o wyłączenie zamieszczenia danych w Rejestrze. Jest to możliwe, gdy materiał dowodowy w sposób oczywisty wskazuje, że wpis powoduje „niewspółmiernie surowe skutki". W ocenie RPO nieletni w sposób oczywisty nie stanowi takiego zagrożenia dla bezpieczeństwa, że konieczne jest informowanie o jego danych wrażliwych w związku z jego czynem. Akta sprawy jednoznacznie wskazywały, że jego czyn z 2018 r. miał charakter jednorazowy. Wynikał z niedojrzałości emocjonalnej 14-latka, który nie uświadamiał sobie skali przykrości, na jakie mógł narazić pokrzywdzoną. Okoliczności sprawy nie wskazywały, by to się powtórzyło. Zdaniem RPO, umieszczenie osób w tej sytuacji w Rejestrze (nawet w niepublicznym), wiąże się z ich dodatkową stygmatyzacją w odbiorze społecznym.Może to stanowić narzędzie społecznego ostracyzmu, mogące wywołać u nieletniego szkodę o rozmiarze niemożliwym do przewidzenia.Druga sprawa dotyczy wyroku Sądu Rejonowego w Bochni z listopada 2019 roku. Wówczas to, 16-latka nawiązała znajomość z niewiele młodszym kolegą, z którym wymieniała seksualne esemesy. Jej działanie zakwalifikowano jako czyn z art. 200a § 2 k.k.. Sąd orzekł wobec niej upomnienie, ale jej dane z urzędu trafiły do Rejestru. Tymczasem jej zachowanie było typowym „błędem młodości" i nie miało źródeł w zaburzeniach o charterze seksualnym.Zdaniem RPOzważywszy na to, że dane pozostają w Rejestrze jeszcze 10 lat od uzyskania przez nieletniego pełnoletności, dziewczynka mogłaby napotkać trudności w funkcjonowaniu w życiu społecznym, np. w znalezieniu pracy, zaś zebrany w sprawie materiał dowodowy w żadnym stopniu nie wskazuje na to, iż jest ona

groźnym przestępcą seksualnym. Wówczas sąd przychylił się do stanowiska Rzecznika Praw Obywatelskich (i uczestniczącego w postępowaniu Rzecznika Praw Dziecka) i uzupełnił orzeczenie – dane nastolatki zostaną usunięte z Rejestru Sprawców Przestępstw na Tle Seksualnym.Obie sprawy łączy bardzo młody wiek sprawców i niedojrzałość emocjonalna oraz seksualna. W obu również sprawach, gdyby nie Rzecznik Praw Obywatelskich, dane tych osób w związku swoim młodzieńczym i nieodpowiedzialnym zachowaniem widniałyby w rejestrze obok niebezpiecznych przestępców, np. danych osób skazanych za zgwałcenie. Czy tak powinien działać rejestr? Autorka jest zdania, iż osoby nieletnie, mające zaburzenia seksualne czy po prostu osoby jeszcze niedojrzałe powinno się starać wychować pod opieką psychologa a nie wpisywać do rejestru groźnych przestępców, co może w przyszłości rzutować bardzo niekorzystnie na ich życie oraz ich psychikę, a także wywołać u nieletniego niezliczone szkody. Co za tym idzie, rozwiązania wprowadzone przez omawianą ustawę należy uznać za niesłuszne.

Inną ustawa, z której wynikają środki stosowane wobec sprawców przestępstw na tle seksualnym jest ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób z 2013 roku. Oczywiście ustawa nie ma zastosowania do wszystkich sprawców, a do tzw. „osób stwarzających zagrożenie". Chodzi o osoby spełniające łącznie określone przesłanki: odbywają prawomocnie orzeczoną karę pozbawienia wolności lub karę 25 lat pozbawienia wolności, wykonywaną w systemie terapeutycznym;w trakcie postępowania wykonawczego występowały u nich zaburzenia psychiczne w postaci upośledzenia umysłowego, zaburzenia osobowości lub zaburzenia preferencji seksualnych; stwierdzone u nich zaburzenia psychiczne mają taki charakter lub takie nasilenie, że zachodzi co najmniej wysokie prawdopodobieństwo popełnienia czynu zabronionego z użyciem przemocy lub groźbą jej użycia przeciwko życiu, zdrowiu lub wolności seksualnej, zagrożonego karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 10 lat.Oceny czy dana osoba spełnia te wymagania dokonuje sąd i jeśli są spełnione – orzeka nadzór prewencyjny albo pobyt w Krajowym Ośrodku Zapobiegania Zachowaniom Dyssocjalnym. Orzekając o zastosowaniu nadzoru prewencyjnego, sąd może również nałożyć na osobę stwarzającą zagrożenie obowiązek poddania się odpowiedniemu postępowaniu terapeutycznemu. Ta ustawa również została skrytykowana, podobnie jak ta omawiana wcześniej. Jak piszeSzumiło-Kulczycka [2016], atmosfera w jakiej przebiegało uchwalenie omawianej ustawy powodowała, że akt ten widzieć należy przede wszystkim w kategoriach wyborów politycznych. Jest on także pełen luk i niejasności. Także dr Wołodkiewicz [2019] uważa, iż przyjęte w ustawie rozwiązania od samego początku budzą poważne wątpliwości. W sprawie ustawy głos zabrał także Trybunał Konstytucyjny orzekając o jej konstytucyjności w wyroku z 2016 roku [Wyrok TK z 23.11.2016, K 6/14] i stwierdził, że omawiany akt prawny wprowadzając możliwość zastosowania wobec osób kończących odbywanie kary pozbawienia wolności, orzeczonej przed dniem wejścia jej w życie, środków stanowiących formę ograniczenia (nadzór prewencyjny) bądź realnego pozbawienia wolności osobistej (umieszczenie w Krajowym Ośrodku Zapobiegania Zachowaniom Dyssocjalnym) - stanowi dyskutowaną w przestrzeni publicznej, próbę zrównoważenia kolidujących ze sobą wartości konstytucyjnych: wolności osobistej osób uznanych za stwarzające zagrożenie dla społeczeństwa oraz życia oraz zdrowia, życia i wolności ich potencjalnych ofiar. Stwierdzić więc można, iż druga z ustaw

mająca zapobiegać przestępstwom na tle seksualnym również nie stanowi idealnego rozwiązania.

Niewątpliwie bardzo istotny element w przeciwdziałaniu ponownemu popełnieniu przestępstwa na tle seksualnym stanowi terapia i resocjalizacja sprawców tych przestępstw. Do terapii nawiązywała omówiona powyżej druga ustawa. Co do systemu resocjalizacji – obejmuje on dwa komplementarne elementy: oddziaływanie terapeutyczne oraz różne formy oddziaływania postpenitencjarnego. Jak zaś wygląda w Polsce proces resocjalizacji? Jak twierdzi Depko [2019], seksuolog sądowy i prezes Polskiego Towarzystwa Medycyny Seksualnej, w Polsce jak dotąd nie wprowadzono kompleksowego systemu leczenia i resocjalizacji sprawców przestępstw seksualnych. Wedle Ministerstwa Zdrowia do 2013 roku oprócz trzech zakładów zamkniętych docelowo miała działać co najmniej jedna poradnia leczenia ambulatoryjnego w każdym województwie. Według Dellert i Depko [2019], do 2019 roku takich ośrodków jednak nie stworzono, natomiast w Polsce specjalistyczne leczenie skazanych z zaburzeniami preferencji seksualnych rozpoczęto dopiero w 2004 roku.

3. Wyniki

Podczas wystąpienia zostały pokrótce omówione dwie najważniejsze ustawy służące przeciwdziałaniu przestępczości na tle seksualnym, z czego obie zostały poddane krytyce. Szczególnie ustawa o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym została wielokrotnie zaopiniowana negatywnie, zwłaszcza zamysł rejestru publicznego. Uznany on został za niepotrzebny, nieskuteczny oraz mogący wywołać szkody. Mimo to obie ustawy weszły w życie. We wprowadzaniu ustaw doszukać się również można było kontekstów politycznych i nieprzemyślanych rozwiązań ustawodawcy. Przypomnijmy także o stosowaniu ustawy o rejestrze, jak wynika z przykładów – nie jest bezbłędne. Wszystko to w ostatnich latach, kiedy temat przestępstw seksualnych w naszym kraju wzbudza wiele kontrowersji. Można by uznać, że takie postępowanie idzie w kierunku populizmu penalnego - a więc charakterystyczne surowe nastawienie ustawodawcy do przestępczości, a także wprowadzanie przepisów represyjnych w oparciu o przekonania powstałe w wyniku doniesień medialnych i wywołane reakcją społeczeństwa. Jest to zjawisko często wykorzystywane jako narzędzie uzyskiwania poparcia politycznego. Wszak jak twierdzi Lipiński [2017, Legalis], „symboliczną ikoną w argumentacji charakterystycznej dla populizmu penalnego jest ofiara przestępstwa, zaś jako wrogowie społeczeństwa wskazywani są np. przestępcy seksualni, przede wszystkim wtedy, gdy ich ofiarami są dzieci". Stanowisko, iż wprowadzone rozwiązania stanowią populizm penalny podziela także dr hab.Piskorski [2019, Legalis], który uważa, że „z perspektywy socjologicznej rejestr sprawców przestępstw na tle seksualnym należy uznać za środek czysto populistyczny, który odwołując się do społecznego przekonania o karygodności przestępstw na tle seksualnym, w celu zdobycia poparcia społecznego wysuwa proste i demagogiczne propozycje rozwiązania skomplikowanych problemów związanych z przestępczością seksualną". Z powyższej analizy obowiązujących przepisów, a także opinii środowiska prawnego wynika, iż polski system przeciwdziałania przestępczości na tle seksualnym jest pełen niesłusznych rozwiązań a ustawodawca przy wprowadzaniu ich kieruje się głównie reakcją społeczeństwa, niżeli racjonalną polityką kryminalną.

4. Podsumowanie

Pytanie, które mogłoby podsumować ten artykuł brzmi: czego tak naprawdę potrzebuje nasz system przeciwdziałania przestępstwom na tle seksualnym? Zdaniem autorki brakuje nam spójnego i komplementarnego systemu, który rozwiązywałby problem postępowania ze sprawcami przestępstw seksualnych i zapewniał odpowiednią terapię i resocjalizację. Mowa tu zarówno o stworzeniu poradni leczenia ambulatoryjnego i zakładów zamkniętych, ale także kształtowaniu świadomości i dojrzałości seksualnej u młodych ludzi. Seksualność nie powinna stanowić tematu tabu, a młodej nieświadomej jeszcze osobie należałoby zapewnić pomoc ze strony psychologa zanim dopuści się czynu, którego może żałować do końca życia. Większy nacisk powinno kłaść się na resocjalizację, terapię i edukację, zamiast wprowadzać, np. niekoniecznie skuteczne publiczne rejestry sprawców przestępstw na tle seksualnym.

Bibliografia:

1. Bocheński M. (2016). Prawnokarna reakcja wobec sprawców przestępstw z art. 197 KK i art. 200 KK w świetle teorii i badań empirycznych., Warszawa, Legalis.
2. Dellert D. i Depko A. (2019). Zbrodnia i seks. Kim są i jak działają przestępcy seksualni? Warszawa.
3. Hołyst B. W: wywiadzie Dziennika Internetowego Rzeczpospolita, artykuł opublikowany 12.12.2018 r.
4. Hypś S. (2019). W: A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), Kodeks karny. Komentarz. Wyd. 6, Warszawa 2019, Legalis.
5. Kacprzak I., Zawadka G. W: Dziennik Internetowy Rzeczpospolita, artykuł opublikowany 12.12.2018 r.
6. Lipiński K. (2017). Ochrona małoletnich a populizm penalny. Uwagi na marginesie prezydenckiego projektu nowelizacji Kodeksu karnego oraz finalnego brzmienia ustawy. W: Monitor Prawniczy MoP, Nr 10, Legalis.
7. Michałkiewicz E. (2016). Rejestr Sprawców Przestępstw na Tle Seksualnym w aspekcie praw człowieka i obywatela, Legalis.
8. Opinia Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka do rządowego projektu ustawy o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym z 08.02.2016 roku.
9. Opinia KRS w przedmiocie projektu ustawy o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym i o zmianie niektórych ustaw z dnia 17 października 2014 r., K.Sędz. z 2014 r. poz. 59, Legalis.
10. Piskorski J. (red.) (2019). Istota, faktyczność i legitymizacja prawa karnego. Warszawa, Legalis.
11. Postanowienie SN z dnia 2 kwietnia 2019 r., sygn. V KK 9/19, Legalis.
12. Rządowy projekt ustawy o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym RPU 2016 VIII, poz. 189, Legalis.
13. Szumiło–Kulczycka D. (2016). W: Serafin T. (red.), Przestępstwa seksualne – ujęcie psychologiczne, prawne i kryminologiczne. Warszawa.
14. Uchwała Sądu Najwyższego - Izba Karna z dnia 13 kwietnia 1977 r., sygn. akt VII KZP 30/76, Legalis.

15. Uchwała Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego z dnia 22 stycznia 2016 roku.
16. Ustawa Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1977 r., T.j. Dz. U. z 2020 r. Poz. 1444.
17. Ustawa o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób z dnia 22 listopada 2013 r., T.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 1346.
18. Ustawa o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym z dnia 13 maja 2016 roku, T.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 152.
19. Wołodkiewicz B.(2019). Udzielenie zabezpieczenia w postępowaniu wobec osób stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób. W: Monitor Prawniczy MoP, Nr 11, 2019r., s.615.
20. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 23 listopada 2016 r., sygn. akt K 6/14.

Wykaz stron internetowych:

21. https://www.rpo.gov.pl/pl/content/rpo-wykre%C5%9Blic-nieletniego-z-rejestru-sprawcow-przestepstw-na-tle-seksualnym(IV.550.2.2019, RPO: wykreślić nieletniego z Rejestru Sprawców Przestępstw na Tle Seksualnym, 07.10.2019).
22. https://www.rpo.gov.pl/pl/content/dane-nastolatki-usuni%C4%99te-z-rejestru-sprawc%C3%B3w-przest%C4%99pstw-na-tle-seksualnym (Dane nastolatki usunięte z Rejestru Sprawców Przestępstw na Tle Seksualnym, 30.04.2019).

57. BARIERY OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI W TURYSTYCE

Patrycja Czarnota
Politechnika Częstochowska
Wydział Zarządzania

1. Wstęp

Turystyka jest prężnie rozwijającym się obszarem gospodarki. Z tego tytułu coraz więcej ludzi podróżuje, bierze udział w wystawach czy zwiedza zabytki poza miejscem swojego zamieszkania. W związku z tym, chęć podróżowania wykazują również osoby z niepełnosprawnościami. Podróżowanie dla nich oznacza swoistą rehabilitację, relaks oraz odpoczynek od życia codziennego oraz nużącej rutyny. Niestety podczas podróży na osoby z niepełnosprawnościami czeka wiele barier, które wpływają na nich w większym bądź mniejszym stopniu. Osoby z niepełnosprawnością ruchową mogą spotkać się z barierami architektonicznymi, dotyczącymi wąskich przejść, lub braku podjazdów dla wózków inwalidzkich. Dla osób niesłyszących i niedosłyszących barierą będzie komunikacja głosowa, przewodnicy którzy nie znają języka migowego. W związku z tym, osoby z niepełnosprawnościami nie podróżują, ze względu na brak ułatwień w miejscach czy obiektach, lub nie posiadają transportu odpowiednio przystosowanego dla nich.

Celem artykułu jest przedstawienie pojęcia niepełnosprawności, oraz osoby z niepełnosprawnością, jak i rodzaju niepełnosprawności. Zawarte zostały również informacje dotyczące klasyfikacji barier, które utrudniają podróżowanie osób z niepełnosprawnościami.

2. Pojęcie niepełnosprawności

Z pojęciem niepełnosprawności można mieć styczność w języku potocznym a także w dokumentach polityki społecznej, ale również i w opracowaniach naukowych czy aktach prawnych. Nie jest to jednak konkretne i jednoznacznie zdefiniowane pojęcie [Grabowski, Milewska, Stasiak, 2007, s. 32]. Ustawa o rehabilitacji zdrowotnej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, przedstawia pojęcie niepełnosprawności która jest: „trwałą lub okresową niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy” [Dz. U. 2011 Nr 127 poz. 721]. WHO – Światowa Organizacja zdrowia podała trzy definicje niepełnosprawności, ze względu na stan zdrowia człowieka.

Tabela 1. Pojęcia niepełnosprawności określone przez WHO

Pojęcie	***Tłumaczenie***	**Definicja**
Niepełnosprawność	*disability*	Wszystkie ograniczenia bądź niemożność, która wynika z niesprawności, prowadzenia aktywnego życia, które jest typowe dla człowieka.
Niesprawność	*impariment*	Wszystkie aspekty dotyczące utraty sprawności, czy też nieprawidłowość w funkcjonowaniu czy budowie organizmu pod względem anatomicznym, psychologicznym czy psychofizycznym
Ograniczenia w zakresie pełnienia funkcji społecznych	*handicap*	Ułomność konkretnej osoby, która wynika z niepełnosprawności lub niesprawności, uniemożliwiająca życie społeczne, które odpowiada płci czy wiekowi.

Źródło: https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/79842/01_01_Gielda-M_Pojecie-niepelnosprawnosci.pdf, 04.09.2020 r.

Niepełnosprawność zazwyczaj oznacza ograniczenie funkcjonowania w społeczeństwie oraz ograniczenia funkcjonalne, które są wynikiem uszkodzenia zdolności do wykonywania czynności, uważanych przez społeczeństwo jako normalne, nie sprawiające większych trudności w życiu codziennym. Podaje się kilka rodzajów istniejących niepełnosprawności: sensoryczna, fizyczna, psychiczna, choroby przewlekłe [Buchwald, 2015, s.111].

Tabela 2. Rodzaje niepełnosprawności

Rodzaje niepełnosprawności	
Niepełnosprawność sensoryczna	Uszkodzenia zmysłu wzroku, mowy, słuchu.
Niepełnosprawność fizyczna	Uszkodzenia dotyczące narządów ruchu.
Niepełnosprawność psychiczna (Intelektualna)	Są to choroby psychiczne lub upośledzenie umysłowe
Choroby przewlekłe	Zalicza się do nich choroby układu krążenia, oddechowego takie jak epilepsja, nowotwory, cukrzyca.

Źródło: Buchwald T. (2015), *Możliwości podnoszenia i zarządzania kompetencjami osób niepełnosprawnych w Polsce. Wnioski z badań własnych Fundacji Przedsiębiorczości i Rynku Pracy*, Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania. Nr II, s. 111.

Pojęcie osoby niepełnosprawnej zostało zdefiniowane między innymi przez Światową Organizację Zdrowia. Według WHO jest „to osoba, u której istotne uszkodzenia i obniżenie sprawności funkcjonowania organizmu powodują uniemożliwienie, utrudnienie lub ograniczenie sprawnego funkcjonowania w społeczeństwie, biorąc pod uwagę takie czynniki jak płeć, wiek, oraz czynniki zewnętrzne" [Wolniak, Skotnicka-Zasadzień, Zasadzień, 2016, s. 514-515]. Natomiast portal zielonalinia.gov.pl przedstawia osoby niepełnosprawne jako te, których stan psychiczny, fizyczny lub umysłowy utrudnia, ogranicza lub uniemożliwia okresowo lub stale wypełnianie społecznych ról, ze szczególnym uwzględnieniem pracy zawodowej, a które przedstawiły orzeczenie o niepełnosprawności [https://zielonalinia.gov.pl, 04.09.2020r.].

Dane z Narodowego Spisu Powszechnego, z 2011 roku przedstawiają, że w Polsce mieszkało około 4,2 miliona osób z niepełnosprawnością, która jest określana jako biologiczna.

Jest to 11% całości społeczeństwa w Polsce.

Tabela 3. Liczba osób z niepełnosprawnościami według Narodowego Spisu Powszechnego w 2011 roku

Liczba osób z niepełnosprawnością biologiczną	**4 218 000 osób**
Kobiety	2 286 000 osób
Mężczyźni	1 932 000 osób
Osoby z niepełnosprawnością posiadające jedno schorzenie	2 734 000 osób
W tym:	
Z dysfunkcją ruchową	1 102 000 osób
Z uszkodzonym narządem wzroku	1 56 000 osób
Z uszkodzonym narządem słuchu	98 000 osób
Okres trwania ograniczenia zdolności w wykonywaniu czynności:	
Od 10 lat i dłużej	2 058 000 osób
Od 5 do 10 lat	873 000 osób
Od 1 roku do 5 lat	936 000 osób
Od 6 miesięcy do 1 roku	224 000 osób

Źródło: https://www.msit.gov.pl/download/1/15979/Notatkazbadania22II2019.pdf, 04.09.2020r.

3. Turystyka osób z niepełnosprawnościami

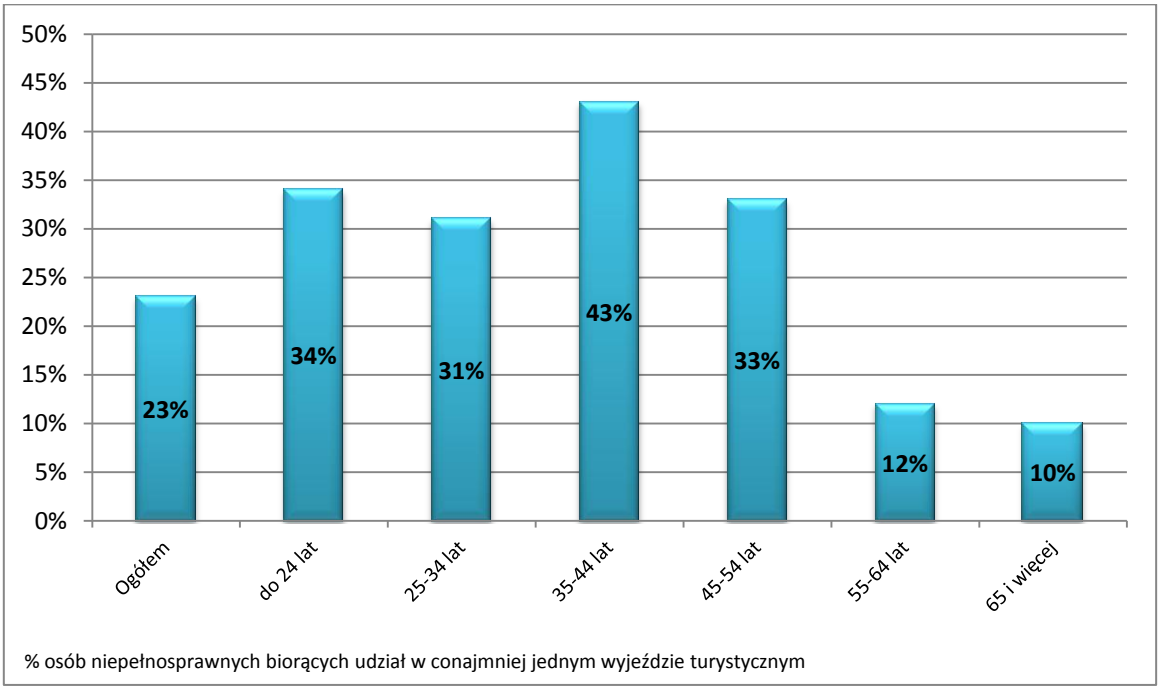
UNWTO - Światowa Organizacja Turystyki Stanów Zjednoczonych (United Nations World Tourism Organization) łączy turystykę z czynnościami, które wykonują osoby podróżujące, których celem jest wypoczynek albo wyjazd służbowy, ale nie dłuższy niż 1 rok bez przerwy poza codziennym otoczeniem. Wyłącza się jednak wyjazdy o charakterze zarobkowym, gdzie wynagrodzenie wypłacane jest w odwiedzanej miejscowości [Kurek, 2008, s.12].Turystyka jest jednym z najprężniej rozwijających się obszarów gospodarki [Szajt, 2018, s.86].W XIX wieku pojmowana była jako wszelkie atrakcyjne wycieczki czy podróże dla podróżujących, zaliczano do nich również podróże mające charakter edukacyjny lub związane z przyjemnością [Panasiuk, 2006, s.22]. Z roku na rok zwiększa się liczba turystów dla których turystyka staję się ważnym elementem życia. Coraz więcej osób z niepełnosprawnościami odczuwa chęć podróżowania lub samego wyjścia z domu [Szlenk, 2016, s. 123]. Turystyka dla osób z niepełnosprawnościami to nie tylko rehabilitacja, ale i odpoczynek, chwila relaksu, możliwości związane z integracją społeczną, które możliwe są poza miejscem zamieszkania. Turystyka dla osób niepełnosprawnościami otwiera przed nimi wiele możliwości między innymi wiarę we własne siły, podnosi samoocenę oraz pomaga obniżyć napięcie. Lepsze samopoczucie jest wynikiem kontaktu z ludźmi oraz pomaga uniknąć rutyny, lub całkowicie oderwać się od niej. Jest to doskonały sposób na rehabilitację

i ćwiczenia z nią związane. Poprawia wydolność organizmu, ogólną sprawność, jest również w stanie poprawić stan psychiczny podróżujących osób z niepełnosprawnościami [Tabęcki, 2005, s. 125].

Turystykę dla osób z niepełnosprawnościami można podzielić ze względu na znaczenie:

- Fizyczne – związane z usprawnieniem organizmu czy poprawy koordynacji i sprawności ruchowej, ma na celu również zwiększenie kondycji, regenerację sił lub wypoczynek.
- Psychiczne – dotyczące samospełnienia, przeżywaniem radości, pokonywaniem strachu i lęków, przełamywaniem swoich słabości, obniżeniem poziomu stresu oraz negatywnych emocji, wpływa na rozwój intelektualny.
- Społeczne - ma prowadzić do nawiązywania i utrzymywania kontaktów lub więzi społecznych, wiąże się to również z wypracowaniem wzorców zachowań towarzyskich [Popiel, 2015, s. 262-263].

Badanie „Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych", przeprowadzone w czasie od 6 września do 19 października 2018 roku, na próbie badawczej wynoszącej 1721 osób niepełnosprawnych. Respondenci mieli 15 lat i więcej. W badaniu przedstawiony został udział osób z wszelkimi niepełnosprawnościami, w tym ruchową, narządu wzroku, słuchu i mowy. Uczestnicy wzięli udział w jednym lub więcej wyjeździe turystycznym w ciągu ostatnich 12 miesięcy (uwzględniając początek badania) [https://www.msit.gov.pl…, 04.09.2020r.].

Wykres 1. Uczestnictwo osób z niepełnosprawnościami w jednym lub więcej wyjeździe turystycznym w ciągu ostatnich 12 miesięcy

Źródło:https://www.msit.gov.pl/download/1/15979/Notatkazbadania22II2019.pdf, 04.09.2020r.

Udział osób z niepełnosprawnościami w co najmniej jednym wyjeździe turystycznym w ciągu ostatnich 12 miesięcy od daty rozpoczęcia badania, wyniósł 23% ogółu badanych

osób z niepełnosprawnościami. Biorąc pod uwagę uwarunkowania wiekowe osób z niepełnosprawnościami, można wywnioskować, że najaktywniejszą turystycznie grupą są osoby w przedziale wiekowym 35-44 lata, wynosząc 43% ogółu badanych. W badaniu uwzględnione zostało również miejsce zamieszkania osób badanych. Analizując wyniki, można stwierdzić, że osoby mieszkające w mieście częściej decydują się na wyjazdy turystyczne. Badanie było sklasyfikowane również ze względu na płeć, dzięki czemu wykazało ono, że udział w wyjazdach turystycznych przypada w większości kobietom 23%, przy 22% udziale mężczyzn [https://www.msit.gov.pl…, 04.09.2020r.].

4. Bariery osób z niepełnosprawnościami turystyce

Turystyka korzystnie wpływa na życie człowieka, posiada również wiele funkcji uznawanych za pozytywne, powinna więc w coraz większym stopniu przyczyniać się do rewalidacji osób z niepełnosprawnościami [Gadzinowska, 2019, s. 72]. Forma ta idealnie pasuje do podstawowych wytycznych związanych z rehabilitacją oraz kształceniem. Coraz częściej można zauważyć elementy, które wpływają na rozwój turystyki osób z niepełnosprawnościami, jednak nie jest to dostateczny poziom w stosunku do osób niepełnosprawnych. Badacze uważają, że niewielki odsetek podróżujących osób z niepełnosprawnościami związany jest z barierami stawianymi przed nimi, które utrudniają lub uniemożliwiają podróżowanie. W związku z tym, osoby z niepełnosprawnościami nie podróżują, ze względu na brak ułatwień w miejscach czy obiektach, lub nie posiadają transportu odpowiednio przystosowanego dla nich.

Istnieje kilka klasyfikacji barier, które utrudniają podróżowanie osobom z niepełnosprawnościami, jednak najczęściej cytowaną klasyfikacją są bariery zaproponowane przez R.W. Smitha. Wyróżnił on bariery interaktywne, środowiskowe i rzeczywiste.

Bariery interaktywne związane są z niedostosowaniem zdolności do wyzwania oraz ograniczona komunikacja osób niepełnosprawnych.

Bariery środowiskowe dotyczą nastawienia ze strony pełnosprawnych, architektury, ekologii związanej z warunkami środowiskowymi, transportu, praw i regulacji.

Bariery rzeczywiste dotyczą braku wiedzy, związanej z nieznajomością możliwości spędzania czasu wolnego, problemy zdrowotne, które ograniczają aktywność fizyczną, nieprzystosowanie osób z niepełnosprawnością do komunikacji społecznej oraz zależność psychofizyczna osób niepełnosprawnych od innych ludzi.

Inna klasyfikacja barier utworzona przez T. Łobożewicza i G. BIeńczyk dzieli je na następujące grupy:

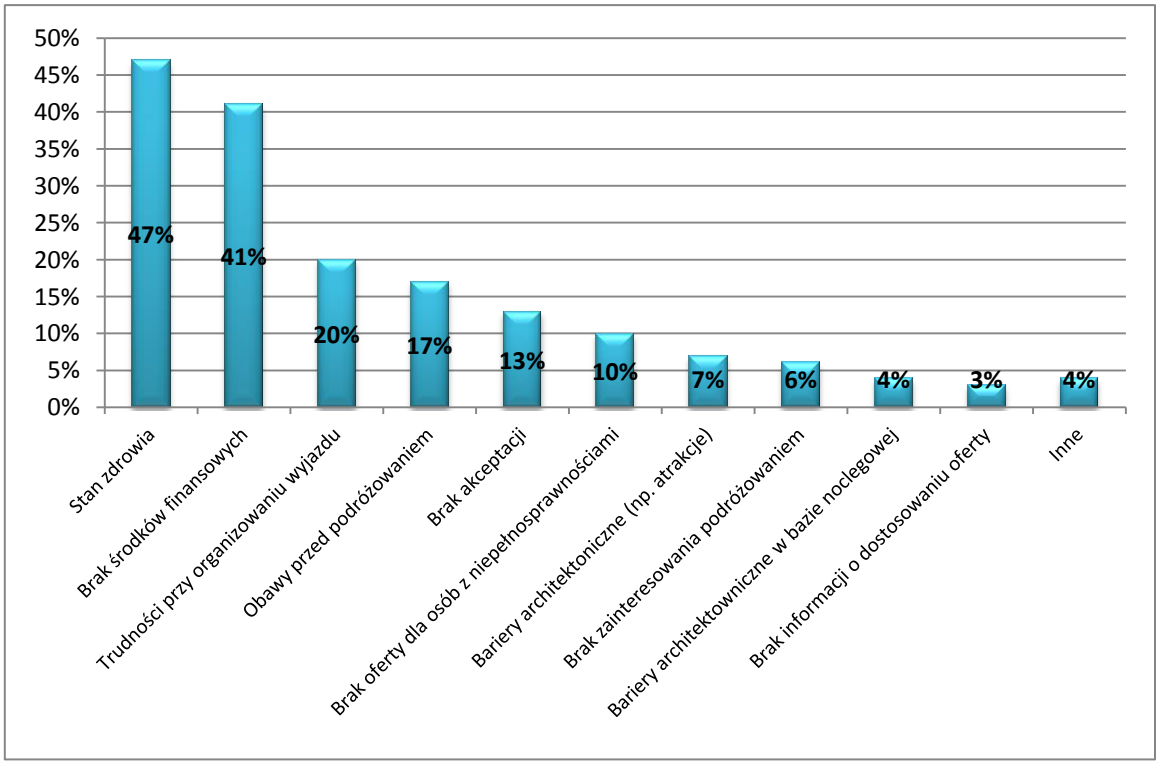
- Bariery architektoniczne czyli wszystkie przeszkody utrudniające poruszanie się.
- Bariery ekonomiczne czyli finansowe.
- Bariery społeczne związane ze stosunkiem społeczeństwa do osób z niepełnosprawnościami, zalicza się tutaj również nadopiekuńczość wobec niepełnosprawnych oraz izolowanie się osób z niepełnosprawnościami.
- Niedostosowanie informacji czyli niejasne informacje lub jej całkowity brak.
- Brak sprzętu turystycznego dostosowanego do wieku i rodzaju niepełnosprawności [Kaganek, 2015, 77–83.]

Tabela 4. Struktura barier będących przeszkodą w uprawianiu turystyki wśród osób niepełnosprawnych

Rodzaje barier	Grupa niepełnosprawnych wynikająca z rodzaju posiadanej dysfunkcji (%)*						
	niewidomi	ociemniali	niedowidzący	głusi	głuchoniemi	niedosłyszący	narząd ruchu
Finansowe	80,4	79,2	88	84,4	79,6	85,7	80,8
Społeczne	10,8	8,3	9,1	27,3	22,2	21,4	8,3
Psychologiczne	14,7	12,5	13,5	9,4	16,7	7,1	9
Organizacyjne	28,4	29,2	20,7	32,8	13	9,5	16,2
Sprzętowe	15,7	12,5	7,7	12,5	7,4	11,9	16,4
Architektoniczne	21,6	20,8	13,9	5,5	3,7	2,4	14,3
Brak kadry	10,8	8,3	8,7	12,5	13	7,1	8,1
Brak ofert	12,7	12,5	11,1	16,4	22,2	11,9	14,5

Źródło: Kaganek K. (2015), Bariery *uprawiania turystyki przez osoby niepełnosprawne w kontekście statusu materialnego*. Med Og Nauk Zdr., 21(1): 77–83.

Badanie przeprowadzone w latach 2003-2006 na próbie liczącej 979 osób z niepełnosprawnościami posiadającymi zróżnicowany stopień niepełnosprawności, przedstawia, które bariery są najważniejsze według osób z niepełnosprawnościami i ich doświadczeniem z turystyką. Zauważyć należy, że bariery osiągające najwyższe wyniki to bariery finansowe oraz organizacyjne.

Wykres 2. Bariery utrudniające podróżowanie

Źródło: https://www.msit.gov.pl/download/1/15979/Notatkazbadania22II2019.pdf, 04.09.2020r.

Z badania „Aktywność turystyczna osób niepełnosprawnych" wynika, że główną barierą występującą i utrudniającą podróżowanie osób z niepełnosprawnościami jest stan zdrowia (47%). Następnie można wymienić brak środków finansowych (41%), trudności dla osób z niepełnosprawnościami do organizowana różnego rodzaju wyjazdów (20%).

W wynikach uwzględnione zostały również bariery dotyczące braku oferty turystycznej dla osób z niepełnosprawnościami (10%), bariery architektoniczne, które występują w przypadku niektórych atrakcji turystycznych (7%), całkowity brak zainteresowania podróżowaniem(6%), utrudnienia związane architekturą bazy noclegowej (4%), oraz brak informacji dotyczących dostosowania oferty dla osób z niepełnosprawnościami (3%) [https://www.msit.gov.pl/…, 04.09.2020r.].

Kolejna klasyfikacja obejmuje bariery: społeczną, psychiczną, architektoniczną i komunikacyną. Bariera psychiczna jest podstawową i jedną z najważniejszych. Bariera ta kieruje osobami z niepełnosprawnością do podejmowania jakichkolwiek działań i decyzji. Osoby niepełnosprawne budzą wśród społeczeństwa rożne odczucia od skrajnie negatywnych, co dotyka w większości osoby z niepełnosprawnością intelektualną, do współczujących. Nierzadko drwiny, spojrzenia, śmiechy, nadmierne okazywanie litości są bardzo deprymujące. Negatywne odczucia bardzo często związane są z istnieniem innych barier, na przykład komunikacyjnych i architektonicznych, przykładem może być niemożność poradzenia sobie z przeszkodami bez pomocy z zewnątrz. U osób niepełnosprawnych nierzadko pogłębia to negatywne uczucia.

Bardzo trudną do zauważenia i zdefiniowania jest bariera społeczna. Osoby niepełnosprawne potrzebują opieki, czy to rodziny czy opiekunów, wolontariuszy. Często opieka nad osobami niepełnosprawnymi sprowadza się do minimum niezbędnych czynności a każde inne traktowane są jak wymysły i strata czasu. Ważnym aspektem jest to, że niektóre osoby będące niepełnosprawnymi, kiedyś były osobami pełnosprawnymi. Około 65% osób niepełnosprawnych to osoby z dysfunkcją ruchową, dla których podstawowymi problemami są przemieszczanie się i korzystanie na przykład z toalet, restauracji, kin, muzeów, sklepów itp. Poważnym problemem, który dotyczy przeważnie osób z dysfunkcjami ruchowymi między innymi poruszających się na wózkach, są bariery komunikacyjne i architektoniczne. Do większości budynków użyteczności publicznej dostać się można po schodach, utrudnieniami są również wąskie korytarze muzeów czy wystaw, problemem również są gabloty z wystawami, które umieszczone wysoko nie dają możliwości podziwiania i oglądania między innymi osobom na wózkach. Sytuacje powtarzają się w toaletach, sklepach czy restauracjach i innych. Do pokonywania dróg kamienistych lub innych trudno dostępnych miejsc w publicznych miejscach takich jak muzea czy różnego rodzaju zabytki dla ludzi poruszających się na wózkach niezbędni są wolontariusze. W przypadku osób niedosłyszących i niesłyszących główną barierą jest komunikacja głosowa. Problem pojawia się wtedy gdy osoby te nie mogą zrozumieć przewodnika pomimo dobrego wzroku. Wystarczającym była by minimalna znajomość języka migowego przez przewodników w celu przekazania najważniejszych informacji. Osoby niesłyszące lub niedosłyszące narażone są na niebezpieczeństwa komunikacyjne ponieważ nie są w stanie usłyszeć dorożki czy powozu bądź samochodu, zagubienia szczególnie gdy poruszają się komunikacją miejską, oraz w obiektach turystycznych z dużą przepustowością turystów. Grupy osób z dysfunkcją wzroku narażone są na bariery związane z brakiem orientacji. By pokonać bariery w tym przypadku niezbędni są wolontariusze. Przygotowanie do zwiedzania dla tej grupy osób musi być wcześniej zaplanowane i starannie przemyślane. W przypadku osób niepełnosprawnych intelektualnie bariery nakładają się na siebie. W tym przypadku bariera psychiczna ma inny wymiar. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną okazują radość, niczego nie ukrywają,

okazują emocje w sposób niezrozumiały dla przeciętnego człowieka. Na barierę psychiczną nakłada się bariera komunikacyjna. Utrudniony zostaje na przykład przejazd środkami komunikacji miejskiej, pod względem odczuwanych emocji przy wsiadaniu czy wysiadaniu, osoby te mogą czuć lęk lub strach. Bariera społeczna również ma tutaj duże znaczenie. Społeczeństwo bardzo często nie jest skłonne akceptować odmienności, gdzie pojawiają się wtedy niemiłe komentarze, często wulgaryzmy oraz złość. Zwiedzanie staje się utrudnione, Wolontariusze zajmujący się wycieczkami czy oprowadzaniem osób z niepełnosprawnością intelektualną powinny posiadać wiedzę na temat chorób, zachowań oraz radzenia sobie w stresowych sytuacjach dla podopiecznego jak i wolontariusza [Preisler, 2006, s. 28-30].

5. Podsumowanie

Turystyka osób z niepełnosprawnościami nie jest taka łatwa na jaką mogłaby wyglądać. Osoby niepełnosprawne mogą wszędzie napotkać bariery, które będą utrudniały, podróżowanie, zwiedzanie czy zwykłe wyjście do muzeum czy galerii sztuki. Osoby niepełnosprawne jak każdy pełnosprawny pragną odpoczynku, relaksu, różnych doznań związanych z wyjazdami, podziwiania przyrody lub zabytków. Coraz więcej osób niepełnosprawnych wykazuje chęć podróżowania, szukają dostępnych ofert przygotowanych specjalnie dla nich, Jednak niejednokrotnie okazuje się, że główną barierą okazuje się cena podróży, staje się ona za wysoka i w tym samym momencie podróżowanie staje się uniemożliwione. Z biegiem lat sytuacja zaczyna się zmieniać, miasta oraz obiekty turystyczne i kulturowe wprowadzają udogodnienia dla turystów z różnymi niepełnosprawnościami. Są to między innymi podjazdy dla wózków, czy opieka wolontariuszy/pomocników na lotniskach czy organizowane są grupowe wycieczki dla osób n niepełnosprawnych, bardzo często posiadające motywujące i pozytywne hasła, dla poprawy samopoczucia oraz do skłonienia pokonywania swoich słabości.

Bibliografia:

1. Buchwald T. (2015), *Możliwości podnoszenia i zarządzania kompetencjami osób niepełnosprawnych w Polsce. Wnioski z badań własnych Fundacji Przedsiębiorczości i Rynku Pracy*, Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania. Nr II.
2. Gadzinowska Ż. (2019), *Analiza bezrobocia osób niepełnosprawnych na otwartym rynku pracy*, Studia i Prace Wydziału Ekonomicznego, Wydawnictwo Naukowe Akademii im. Jakuba z Paradyża, Gorzów Wielkopolski.
3. Grabowski J., Milewska M., Stasiak A. (2007), *Vademecum organizatora turystyki niepełnosprawnych,* Wydawnictwo WSTH w Łodzi, Łódź.
4. Kaganek K. (2015), Bariery *uprawiania turystyki przez osoby niepełnosprawne w kontekście statusu materialnego*. Med Og Nauk Zdr., 21(1).
5. Kurek W. (2008), Turystyka, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
6. Panasiuk A. (2006), Ekonomika turystyki, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
7. Popiel M. (2015), *Odpowiedzialna oraz zrównoważona turystyka szansą na aktywizację osób niepełnosprawnych*, [w:] Europa Regionum, t. XXIV, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin.
8. Preisler M. (2011), *Turystyka osób niepełnosprawnych*, Zeszyty Naukowe Wielkopolskiej Wyższej Szkoły Turystyki i Zarządzania w Poznaniu Nr 6.

9. Szajt, M. (2018), *Zmiany na rynku usług turystycznych w Polsce w ujęciu regionalnym*. Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, nr 32(1), Kraków.
10. Szlenk J. (2016), *Wpływ braku wiedzy i informacji na turystykę osób niepełnosprawnych z dysfunkcją ruchu*, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, Zarządzanie, nr 22, Wydawnictwo Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej, Częstochowa.
11. Tabęcki R. (2005), *Ograniczenia i perspektywy rozwoju turystyki osób niepełnosprawnych w Polsce i w wybranych krajach europejskich* [w:] Midura F, Żbikowski J. (red.). Krajoznawstwo i turystyka osób niepełnosprawnych, Wydawnictwo PWSZ im. Papieża Jana Pawła II, Biała Podlaska.
12. Wolniak R., Skotnicka-Zasadzień B., Zasadzień M. (2016), *Zdefiniowanie poziomu oczekiwań osób niepełnosprawnych w zakresie barier architektonicznych w administracji publicznej*, [w:] Innowacje w zarządzaniu i inżynierii produkcji, t.2, (red.) Knosala R., Oficyna Wydawnicza Polskiego Towarzystwa Zarządzania Produkcją, Opole.
13. Dz.U. 2011 Nr 127 poz. 721

Wykaz stron internetowych:

14. https://www.msit.gov.pl/download/1/15979/Notatkazbadania22II2019.pdf, 04.09.2020r.
15. https://zielonalinia.gov.pl/krotka-definicja-33381, 04.09.2020r.
16. https://repozytorium.uni.wroc.pl/Content/79842/01_01_Gielda-M_Pojecie-niepelnosprawnosci.pdf, 04.09.2020 r.

58. HISTORIA, CHARAKTERYSTYKA I ZNACZENIE ROZGŁOŚNI STUDNECKICH W POLSCE

Anna Gawrońska-Piotrowska
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Teologiczny
Katedra Teologii Środków Społecznego Przekazu
ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa
Email: a.gawronska-piotrowska@uksw.edu.pl

1. Wstęp

Termin „radio studenckie" to pojęcie nieostre i niezdefiniowane. W niniejszej pracy przyjęto uważać za radio studenckie wszystkie media zajmujące się działalnością radiową, związane z polskimi uczelniami wyższymi. Relacja między rozgłośnią a uczelnią może być związana ze źródłem finansowania, siedzibą, charakterem nadawanego programu, a także kadrą pracowniczą.

Przedmiotem niniejszego artykułu jest funkcjonowanie rozgłośni akademickich w Polsce. Na początku przedstawiona została historia radiofonii studenckiej w Polsce, w kolejnej części ukazano ogólną charakterystyka rozgłośni akademickich, by przejść do funkcji radia akademickiego i jego znaczenia. Na końcu podsumowano całość rozważań.

2. Historia rozgłośni akademickich w Polsce

Genezy rozgłośni studenckich w Polsce należy dopatrywać w latach pięćdziesiątych poprzedniego stulecia. Ich powstawanie wiązało się z tworzeniem nowych akademickich osiedli mieszkaniowych. Jeden z pierwszych radiowęzłów studenckich w Polsce powstał w 1950 roku w Olsztynie – przy osiedlu Kortowo, przynależnym do Wyższej Szkoły Rolniczej w Olsztynie. Jak podaje Informator ORS Radiowo Kortowo [1979]: „Na jednym ze zburzonych budynków stał wielki głośnik. Do niego podłączony był mikrofon i gramofon. Tym sposobem podawano pierwsze informacje najstarszym studentom, a raczej budowniczym Kortowa". Kolejne radiowęzły studenckie powstały w Białymstoku (Radiosupeł – 1951 rok), w Warszawie (Radio Akademik przy Politechnice Warszawskiej – 1952 rok; międzyuczelniane studio radiowe „Przyjaźń" na osiedlu studenckim Jelonki – 1955 rok), w Toruniu (Radio Centrum – 1955 rok). W latach sześćdziesiątych uruchomiono także ośrodki radiowe w Poznaniu, Łodzi, Szczecinie, Krakowie i Katowicach. Radiowęzły ulokowane na osiedlach studenckich gromadziły w jednym miejscu wielu potencjalnych słuchaczy [Kurek, 2012]. Rozkwit studenckiego radia w Polsce przypada natomiast na lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte. Działało wówczas już ponad 130 studiów radiowych, w których pracowało 3500 dziennikarzy – studentów. Dostęp do słuchania radiowęzłów miała wtedy około połowa studentów stacjonarnych w Polsce (Fryta, 2010). Pod koniec lat osiemdziesiątych znacznie zmalała liczba radiowęzłów akademickich. Powodem była centralizacja prowadzona pod kierunkiem Socjalistycznego Związku Studentów Polskich (SZSP). Akcja polegała na scalaniu małych studiów i tworzeniu centralnych ośrodków radiowych z nowoczesnym sprzętem. Centralizacja wprowadziła też nowe nazewnictwo

ośrodków radiowych. „Radiowęzłem" od tej pory określano studio radiowe znajdujące się w domu akademickim, które emitowało program wyłącznie dla mieszkańców akademika. Ramówka zawierała wyłącznie programy będące retransmisją audycji Polskiego Radia oraz ważne informacje. Radiowęzły nadawały do siedmiu godzin tygodniowo na najprostszym sprzęcie technicznym. „Studenckim studiem radiowym" SZSP nazywał studio obejmujące swoim zasięgiem kilka domów studenckich, podlegających danej uczelni. Główne, centralne studio radiowe, obejmujące całość lub większość domów studenckich na danym terenie nazwano natomiast „ośrodkiem radia studenckiego".

Kolejnym powodem zmniejszenia popularności radiowęzłów studenckich w latach osiemdziesiątych był coraz bardziej archaiczny sprzęt jakim dysponowały akademickie studia radiowe. Również monofoniczne głośniki radiowe zamontowane w akademikach do odbioru radiowęzłów nie wygrały konkurencji z sprzętem hi-fi, który zaczynał być coraz bardziej popularny w tym czasie [Fryta, 2010]. Studencki ruch dziennikarski praktycznie przestał funkcjonować po wprowadzeniu stanu wojennego, zaś został reaktywowany dopiero w 1983 roku [Doliwa, 2008].

2.1. Powstawanie koncesjonowanych stacji studenckich

Początek lat dziewięćdziesiątych przyniósł wiele zmian na rynku medialnym, także tym studenckim, ze względu na przemiany polityczne i społeczne. W tym okresie powstawały polskie stacje komercyjne, co sprawiło, że zmniejszała się coraz bardziej liczba odbiorców studenckich radiowęzłów. Większość radiowych ośrodków akademickich zamknięto. W 1994 roku rozpoczął się czas przyznawania koncesji przez KRRiT. Należy jednak podkreślić, że nie określono szczegółowych zasad i spójnej polityki wspierania radiostacji skierowanych do wyspecjalizowanych grup słuchaczy. Ośrodki akademickie zatem starały się o koncesję na podobnych zasadach jak rozgłośnie komercyjne. Tylko nieliczne uczelnie ubiegały się o nią w pierwszym procesie koncesyjnym. Pierwszym procesem koncesyjnym zostało objętych sześć rozgłośni studenckich (Tabela 1).

Tabela 1. Wykaz rozgłośni akademickich objętych pierwszym procesem koncesyjnym

Nazwa podmiotu i rozgłośni	Data uzyskania koncesji
Akademia Rolnicza w Poznaniu –Akademickie Radio Winogrady	22.04.1994
Politechnika Białostocka – Radio Akadera	25.08.1994
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie – Akademickie Radio Centrum	01.09.1994
Politechnika Rzeszowska – Studenckie Radio Centrum	02.12.1994
Akademia Górniczo-Hutnicza – Radio Rak	17.01.1995
Politechnika Poznańska – Radio Afera	21.02.1995

Źródło: KRRiT.

Większość stacji studenckich, które uzyskały koncesję w pierwszym procesie koncesyjnym wybrała możliwość dofinansowywania działalności z reklam. Zaledwie jedna uczelnia – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej – zdecydowała się na koncesję bez reklam. Radio Afera i Rak uzyskały możliwość emitowania reklam w wymiarze 2%. Zaś

Akademickie Radio Winogrady, Akademickie Radio Centrum i Studenckie Radio Centrum otrzymały pełną koncesję o wymiarze 15% czasu reklamowego.

W kolejnych latach koncesję uzyskały trzy uczelnie: Politechnika Zielonogórska, Politechnika Łódzka, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Tabela 2).

Tabela 2. Wykaz rozgłośni akademickich objętych kolejnym procesem koncesyjnym

Nazwa podmiotu i rozgłośni	Data uzyskania koncesji
Politechnika Zielonogórska – Akademickie Radio Index	9 września 1996
Politechnika Łódzka – Studenckie Radio Żak Politechniki Łódzkiej	9 października 1996
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie – Radio UWM FM	28 grudnia 2000

Źródło: KRRiT.

Akademickie Radio Index oraz Radio UWM FM uzyskały koncesję z maksymalnym czasem reklamowym (15%), zaś Radio Żak otrzymało koncesję bez reklam.

Po 2000 roku kolejne trzy podmioty otrzymały koncesję: Uniwersytet Warszawski, Politechnika Wrocławska oraz Spółka Rodło, związana z komercyjną siecią radiową Ad.Point (spółka ta uzyskała prawo do emitowania programu o charakterze akademickim) - Tabela 3.

Tabela 3. Wykaz rozgłośni akademickich objętych procesem koncesyjnym po 2000 roku

Nazwa podmiotu i rozgłośni	Data uzyskania koncesji
Uniwersytet Warszawski – Radio Kampus	17 lutego 2005
Spółka SBB Rodło – Radio Planeta	23 grudnia 2005
Politechnika Wrocławska – Radio Luz	9 października 2006

Źródło: KRRiT.

Wydane w tym czasie polskim uczelniom koncesje nie przewidywały możliwości nadawania reklam. Jedynie Radio Planeta należące do komercyjnej sieci radiowej Ad.Point uzyskało 7% próg reklamowy.

Warto zaznaczyć, iż koniec lat dziewięćdziesiątych i początek nowego stulecia to czas, gdy radiofonia studencka przeżywała kryzys. Nie tylko dotykał on radiowęzłów, przestarzałych w swojej formule, ale też rozgłośni koncesjonowanych. Bowiem utrzymanie stacji koncesjonowanych okazało się w praktyce bardzo kosztowne. Problemy finansowe tychże stacji pogłębiało załamanie na rynku reklamowym [Doliwa, 2008]. Aby lepiej funkcjonować na rynku radiowym, w celu wzajemnej pomocy w kwestii programowej, promocyjnej i reklamowej, koncesjonowani nadawcy akademiccy zdecydowali się na zawiązanie Porozumienia Rozgłośni Akademickich (PRA). Hasło porozumienia brzmiało „Alternatywa w eterze". W skład tej grupy pierwotnie wchodziło dziesięć stacji, przedstawia je Tabela 4.

Tabela 4. Wykaz stacji akademickich zrzeszonych w 2003 roku w PRA

Nazwa stacji/Podmiot	Lokalizacja	Częstotliwość (MHz)	Adres strony internetowej
Akademickie Radio Centrum Politechniki Rzeszowskiej	Rzeszów	89,0	www.radiocentrum.pl
Akademickie Radio Centrum Uniwersytetu im. M. Curie-Skłodowskiej	Lublin	98,2	www.centrum.fm
Akademickie Radio Kampus Uniwersytetu Warszawskiego	Warszawa	97,1	www.radiokampus.waw.pl
Akademickie Radio Luz Politechniki Wrocławskiej	Wrocław	91,6	www.radioluz.pwr.wroc.pl
Radio Afera Politechniki Poznańskiej	Poznań	98,6	www.afera.com.pl
Radio Akadera Politechniki Białostockiej	Białystok	87,7	www.akadera.bialystok.pl
Radio Index Uniwersytetu Zielonogórskiego	Zielona Góra	96,0	www.radio.uzetka.pl
Radio UWM FM Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego	Olsztyn	95,9	www.uwmfm.pl
Studenckie Radio Żak Politechniki Łódzkiej	Łódź	88,8	www.zak.lodz.pl
Radiofonia Fundacji Krakowskiego Radia Akademickiego Żak	Kraków	100,5 FM	www.radiofoniakrakow.pl

Źródło: Zięty, 2015.

Z przedstawionych w tabeli rozgłośni akademickich, dziewięć nadal wchodzi w skład porozumienia, zaś Radiofonia działa obecnie we współpracy z Grupą RMF [https://30lat.rmf.fm/tiki-index.php?page=Radiofonia]. Radiofonia nadal kształci studentów i młodych adeptów sztuki radiowej, ale nie należy już do żadnej uczelni [www.radiofoniakrakow.pl]. „Rozgłośnie skupione w PRA grają bardzo zróżnicowany format muzyki, na ogół przeplatankę muzyki alternatywnej z rockiem. Publicystyka i informacja w większości stacji ogranicza się do wiadomości z życia uczelni. Tylko część rozgłośni ma charakter miejski" – czytamy w artykule „Media studenckie w Polsce" [Kurek, 2012]. Mimo różnic jakie istnieją między tymi rozgłośniami ich wspólnym dążeniem i sensem działalności są aktywności wpływające na promowanie idei akademickiej, budowanie tożsamości środowiska studenckiego oraz wizerunku uczelni [Zięty, 2015].

2.2. Powstawanie akademickich stacji niekoncesjonowanych w dobie internetu

W historię radiofonii studenckiej w Polsce oprócz stacji koncesjonowanych wpisują się także rozgłośnie niekoncesjonowane. Działają one obecnie głownie w internecie, tylko nieliczne są nadal radiowęzłami. „Głębokie, dynamiczne i niezwykle zróżnicowane przeobrażenia medialne dokonujące się na światowych rynkach potwierdzają, że mamy obecnie do czynienia z rewolucją cyfrową. Skala zmian jest bardzo duża. W historii mediów

nie było nigdy wcześniej tak skomplikowanych procesów oraz zjawisk medialnych […] Konwergencja uważana jest przez wielu autorów za główny proces współczesnych zmian technologicznych komunikacyjnych oraz społeczno-kulturowych, determinantę odpowiedzialną za rozwój i funkcjonowanie nowych mediów" – czytamy w publikacji „Media studenckie w Polsce" [Ziety, 2015, s. 269]. Konwergencja sprawiła zatem, że media zaczęły przekształcać się za pośrednictwem nowych technologii i działać w internecie. To właśnie internet sprawił, że zaczęły też powstawać kolejne media, funkcjonujące jedynie w sieci. Zdaniem A. Prymaka [2010] prawdziwy „boom" w powstawaniu mediów studenckich nastąpił w 2004 roku. Powstawały od tego czasu masowo portale, telewizje internetowe, a także omawiane w tej dysertacji rozgłośnie związane z uczelniami. Dynamika rozgłośni akademickich internetowych jest ogromna, powstaje bowiem wiele takich stacji, niektóre jednak znikają po krótkim czasie działalności. Powodem jest często trudność w emisji programów każdego dnia – audycje tworzą bowiem głównie studenci wolontariusze, którzy odchodzą z radia po krótkim czasie, po zakończeniu praktyk. Tabela 5 przedstawia listę wybranych, istniejących obecnie stacji niekoncesjonowanych w Polsce oraz czas ich powstania. Tabela powstała w oparciu o publikację Olgi Kurek-Ochmańskiej [2015] oraz badania własne.

Tabela 5. Wykaz wybranych niekoncesjonowanych rozgłośni akademickich

Lp.	Nazwa	Miasto	Nazwa uczelni	Nadawanie	Rok powstania
1.	Ośrodek Radia Studenckiego (OSR)	Gliwice	Politechnika Śląska	internet/kampus http://radio.polsl.pl/	1956
2.	Radio „Sygnały"	Opole	Uniwersytet Opolski	http://radiosygnaly.pl/	1957
3.	Radio „Egida"	Katowice	Uniwersytet Śląski	internet/kampus http://www.egida.us.edu.pl/	1969
4.	Radio „Sfera"	Toruń	Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika	internet http://www.sfera.umk.pl/	1996
5.	Radio „SAR"	Gdańsk	Politechnika Gdańska	internet http://radiosar.pl/	2002
6.	Radio „Emiter"	Opole	Uniwersytet Opolski	internet http://www.radioemiter.pl/	2003
7.	Radio „Aktywne"	Warszawa	Politechnika Warszawska	internet http://radioaktywne.pl/	2004
8.	Radio „Bit"	Wrocław	Dolnośląska Szkoła Wyższa	internet http://www.radiobit.dsw.edu.pl/	2004
9.	Radio Uniwersytet	Bydgoszcz	Uniwersytet Kazimierza Wielkiego	https://www.radiouniwersytet.pl	2007
10.	Radio 17	Kraków	Akademia Górniczo-Hutnicza	http://radio17.pl/	2008
11.	Radio Bonus	Kraków	Uniwersytet Papieski Jana Pawła II	http://radio.upjp2.edu.pl/	2010
12.	Radio Panda	Poznań	Wyższa Szkoła Umiejętności	http://radiopanda.pl/	2013

			Społecznych		
13.	Radio Meteor	Poznań	Uniwersytet im. Adama Mickiewicza	http://meteor.amu.edu.pl/	2012
14.	Radio MORS	Gdańsk	Uniwersytet Gdański	http://mors.ug.edu.pl/	2013
15.	Radio SIM	Toruń	Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej	http://simradio.pl/	2014
16.	UJOT FM	Kraków	Uniwersytet Jagielloński	http://ujot.fm/	2015
17.	Akademickie Radio Pomorze	Szczecin	inicjatywa studencka	http://arp.zut.edu.pl	2015
18.	Radio UKSW	Warszawa	Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego	http://radio.uksw.edu.pl/	2016

Źródło: Olga Kurek-Ochmańska 2015; badania własne.

3. Charakterystyka rozgłośni studenckich w Polsce

Radio studenckie od zawsze stanowiło ważne centrum kultury studenckiej. To w nim można było usłyszeć muzykę, której nie emitowano w innych rozgłośniach. Tu także tu, już od czasu, gdy były to jedynie radiowęzły, powstały oryginalne słuchowiska, ciekawe reportaże, czy nawet audycje satyryczne i kabaretowe [Kurek-Ochmańska, 2015].

Jak wskazano w poprzednim rozdziale, akademickie stacje radiowe w Polsce można podzielić na dwie podstawowe grupy: rozgłośnie koncesjonowane i niekoncesjonowane. Pomiędzy obiema grupami istnieją różnice organizacyjne, a także rozbieżności związane z finansowaniem i polityką kadrową. Rozgłośnie koncesjonowane, czyli posiadające częstotliwość, charakteryzują się szerokim zasięgiem nadawania, rozbudowaną ramówką oraz zróżnicowaną grupą docelową, obejmującą nie tylko uczelnię i jej otoczenie, ale także osoby niezwiązane ze światem akademickim. Koncesjonowane rozgłośnie studenckie mają też zazwyczaj zgodę na emisję reklam i czerpanie przychodów. Rozgłośnie niekoncesjonowane to inaczej te, które nadają w internecie lub są radiowęzłami (choć obecnie, jak wspomniano wcześniej, forma ta staje się rzadkością). Stacje niekoncesjonowane nadają zazwyczaj wieczorami, często mają przerwę w nadawaniu w okresie wakacji. Koszty utrzymania tych rozgłośni są znacznie mniejsze niż stacji koncesjonowanych. Finansowane są one głównie z dotacji uczelnianych, nie działają komercyjnie i raczej nie emitują reklam. Mają również wyraźniej określoną grupę docelową, która obejmuje przede wszystkim środowisko uczelniane i akademickie [Doliwa, 2008].

3.1 Charakterystyka studenckich rozgłośni koncesjonowanych

Stacje koncesjonowane stanowią ważną część radiofonii studenckiej. Ich program jest nadawany przez cały rok i całą dobę. Każda z tych rozgłośni ma swojego redaktora naczelnego. Najczęściej jest to etatowy pracownik, który jest gwarantem stabilnego funkcjonowania rozgłośni. Działalność omawianych stacji jest regulowana przez odpowiednie zapisy koncesyjne. To sprawia, że program rozgłośni koncesjonowanych akademickich jest bardziej stabilny i uporządkowany, niż ten nadawany przez stacje internetowe i nieliczne dziś radiowęzły [Doliwa, 2008].

Grupa studenckich rozgłośni koncesjonowanych nie jest jednak jednolita. Nie wszystkie emitują też reklamy. Sami redaktorzy naczelni określają profil kierowanych przez siebie stacji w zróżnicowany sposób – Tabela 6.

Tabela 6. Określenie profilu poszczególnych nadawców akademickich przez redaktorów naczelnych

Nazwa stacji	Profil stacji
Radio Kampus	stacja akademicka
Radio Afera	studencka rozgłośnia muzyczno-informacyjna
Radio Akadera	stacja miejsca z programem akademickim
Radio UWM FM	studencka rozgłośnia muzyczno-miejska
Radio Centrum Lublin	stacja miejska
Radio Żak	stacja studencka
Radio Index	stacja akademicko-miejska
Radio Centrum Rzeszów	stacja miejsca o charakterze akademickim
Radio Luz	brak informacji

Źródło: Doliwa, 2008.

Warto podkreślić, że program omawianych stacji jest związany z koncesją. Te natomiast przyznawane uczelniom nie odbiegały wymogami od tych, które otrzymywały komercyjne stacje lokalne. Zgodnie z koncesją, ramówka akademickiego radia powinna zawierać:

- dzienniki i audycje publicystyczno-społeczne – nie mniej niż 3 %
- audycje artystyczne – nie mniej niż 3%
- audycje religijne – nie mniej niż 1,5 %.

W praktyce, poza elementami ramówki, z których muszą wywiązać się stacje komercyjne, większość z omawianych stacji nadaje program uniwersalny z elementami audycji *stricte* akademickich. Na antenie dominuje muzyka, jest ona jednak częstokroć bardziej ambitna i różnorodna niż ta, którą prezentują inne radiostacje komercyjne. Same audycje autorskie są również niezwykle interesujące, często poświęcone kulturze, muzyce. W ramówce rozgłośni studenckich można również znaleźć programy tematyczne – np. dotyczące wiary, turystyki, spraw społecznych, motoryzacji, etc. Nadawcy akademiccy przygotowują także serwisy informacyjne (zgodnie z zasadami i zaleceniami koncesji) [Doliwa, 2008].

3.2. Charakterystyka studenckich rozgłośni niekoncesjonowanych

Do grupy niekoncesjonowanych stacji studenckich należą dziś głównie rozgłośnie działające wyłącznie w internecie. Grupa tych rozgłośni jest bardziej jednolita i spójna pod względem programu, organizacji, zasad finansowania niż grupa nadawców koncesjonowanych. Omawiane tu stacje nadają często w sposób amatorski, dysponują niewielkim budżetem, bazują na pracy studentów (praktykantów, wolontariuszy). Należy jednak podkreślić, że tu także istnieją różnice. Na przykład Radio Sfera z Torunia, które ze względu na układ programu i trzyosobowy zespół etatowych pracowników bardziej podobne jest w tych kwestiach do stacji koncesjonowanych [Doliwa, 2008].

Program, który nadają rozgłośnie akademickie niekoncesjonowane różni się nieco od tego, który emitują stacje koncesjonowane. Emisja programu na żywo ogranicza się zazwyczaj do kilku godzin dziennie, zaś pozostałą część ramówki zajmuje muzyka. Ton audycji jest bardziej swobodny, studencki. Emisja audycji na żywo w akademickich

radiowęzłach i rozgłośniach internetowych rozpoczyna się zazwyczaj po południu. Są to głównie informacje z życia uczelni, wywiady, programy kulturalne, informacyjne. Ważną rolę odgrywają również audycje autorskie. Studenci chętnie sami przygotowują własne programy o interesującej ich tematyce. Wśród audycji autorskich dominują programy dotyczące różnych gatunków muzycznych oraz kultury. Profil muzyczny niekoncesjonowanych stacji akademickich jest również niezwykle zróżnicowany – widać tu tendencję do emisji utworów alternatywnych, niszowych, rzadko emitowanych w stacjach komercyjnych. Często studenckie radiostacje niekoncesjonowane mają również własne listy przebojów. Znaczna część tych rozgłośni przygotowuje własne serwisy informacyjne emitowane raz dziennie w dni powszednie. Warto również wspomnieć o działalności poza programowej omawianych stacji, takiej jak: organizacja cyklicznych imprez studenckich, konferencji, koncertów, urodzin radia i włączanie się w akcje, którym patronują [Doliwa, 2008].

4. Znaczenie rozgłośni akademickich

Bazując na artykułach, różnego rodzaju opracowaniach i badaniach własnych poniżej przedstawiono funkcje rozgłośni studenckich – Tabela 7.

Tabela 7. Funkcje rozgłośni akademickich

Funkcja	**Opis**
informacyjna	opierająca się głównie na przekazywaniu wiadomości dotyczących życia akademickiego i uczelni
rozrywkowa	zaspokajanie potrzeb rozrywki wśród odbiorców
edukacyjna	w kontekście kształcenia kadr dziennikarskich
integracyjna	głównie w odniesieniu do danej społeczności akademickiej
promocyjna	w kontekście uczelni, do której należy dana radiostacja
kulturotwórcza i promocyjna	w kontekście promowanych wydarzeń, artystów etc.
organizatorska	wiążąca się z organizacją lub współorganizacją rożnego typu inicjatyw kulturalnych i społecznych
edukacyjna	w kontekście edukacji słuchacza
wychowawcza	realizowana poprzez popularyzację dobrych postaw, zachowań (wśród pracowników radia, czyli studentów, a także wśród odbiorców)
reklamowa	promocja określonych produktów i usług

Źródło: na podstawie publikacji (np. Doliwa 2008, Kurek-Ochmańska 1015) i badań własnych.

Wskazane powyżej funkcje rozgłośni studenckich wydają się być uniwersalne zarówno dla stacji koncesjonowanych jak i niekoncesjowanych (jedynie funkcja reklamowa odnosi się głównie do stacji z koncesją). Jeśli chodzi o hierarchię ważności powyższych

funkcji, warto przedstawić wyniki badań przeprowadzonych przez Urszulę Doliwę [2008] wśród kadry kierującej stacjami studenckimi w Polsce. Redaktorzy naczelni rozgłośni akademickich koncesjonowanych na pierwszym miejscu wskazują funkcję edukacyjną w kontekście kształcenia kadr dziennikarskich. Osoby prowadzące rozgłośnie niekoncesjonowane wskazują ową funkcje również jako bardzo ważną, ale często na pierwszym miejscu umieszczają funkcję rozrywkową i integracyjną. Do bardzo ważnych funkcji radia akademickiego redaktorzy naczelni obu typu stacji zaliczają promocję uczelni. Za równie ważną redaktorzy stacji koncesjonowanych uznają integrację środowiska akademickiego. Duże znaczenie dla redaktorów rozgłośni niekoncesjonowanych ma zaś funkcja informacyjna i kulturotwórcza. Najmniej ważna dla obu typu rozgłośni wydaje się rola reklamowa. Na dalszych miejscach w hierarchii ważności oba typy rozgłośni umieszczają funkcję organizatorską, wychowawczą i edukacyjną – w zakresie edukacji słuchacza.

5. Podsumowanie

Radiofonia studencka, której początki sięgają ponad sześćdziesiąt lat wstecz, ulega stałym przeobrażeniom i adaptuje się do nowych uwarunkowań. Praktycznie nie funkcjonują już na przykład klasyczne radiowęzły, które niegdyś były podstawą przekazu radiowego dla studentów. Zmienia się też rola stacji akademickich nadających na falach FM. Posiadanie koncesji, kluczowe jeszcze w latach dziewięćdziesiątych czy na początku XXI wieku, nie jest dziś warunkiem koniecznym dla umożliwienia masowego dotarcia do studentów. Coraz powszechniejszy dostęp do internetu z różnych urządzeń i w każdym miejscu, oraz większa aktywność dotąd tradycyjnych form medialnych (radio, telewizja) w cyberprzestrzeni, wskazuje na coraz większą atrakcyjność i popularność mediów internetowych.

Mimo zmiany form i technologii – problemy rozgłośni pozostają te same. Dla mniejszych ośrodków jest to przede wszystkim odpływ wyszkolonej kadry lub studentów po stażu i praktykach do innych, najczęściej komercyjnych rozgłośni czy ośrodków medialnych. Ponieważ radio akademickie tworzą głównie wolontariusze, dużego wysiłku koordynacyjnego ze strony opiekunów stacji wymaga, aby funkcjonowała ona w sposób ciągły i ze stałym programem, nadawanym codziennie na żywo. Często rozgłośnie studenckie borykają się z trudnościami finansowymi na pokrycie inwestycji czy codziennego funkcjonowania. Zmierzając jednak do konkluzji, należy przypomnieć, że radiofonia studencka pełni istotną rolę w życiu uczelni, oraz przede wszystkim w procesie kształtowania osobowości studentów: zarówno jako odbiorców, jak i nadawców programu. Warto więc zadbać o wsparcie działalności takich radiostacji, m. in. poprzez dalsze analizy i badania ich charakterystyki.

Bibliografia:

1. Doliwa U. (2008). Radio studenckie w Polsce, Olsztyn.
2. Informator ORS Radio Kortowo (1979), Olsztyn.
3. Kurek O. (2012) Media studenckie w Polsce, [w:] Kwartalnik Internetowy „Komunikacja Społeczna" 2012, nr 1.
4. Kurek-Ochmańska O. (2015). Media studenckie a wizerunek uczelni, Warszawa-Rzeszów.
5. List grupy Polskie Rozgłośnie Akademickie do przewodniczącej KRRiT Danuty Waniek z 12 stycznia 2005 roku.

6. Raport z monitoringu przeprowadzonego przez KRRiT w 2003 roku: Realizacja zapisów koncesyjnych przez stacje o zasięgu lokalnym i stacje tak zwane akademickie, KRRiT, Warszawa.
7. Ustawa z 2 kwietnia 2004 roku o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji (DzU 2004, nr 91, poz. 874).
8. Zięty A. (2015). Media studenckie w Polsce. Geneza. Ewolucja. Rzeczywistość, Gdańsk.

Wykaz stron internetowych:

9. Fryta K. (2010) Radio bez sztampy i nudziarstwa, http://www.uwm.edu.pl/egu/news/5/czytaj/107/radio-studenckie-bez-sztampy-i-nudziarstwa.html (dostęp, 14.09.2020).
10. https://30lat.rmf.fm/tiki-index.php?page=Radiofonia (dostęp, 14.09.2020).
11. https://www.radiofoniakrakow.pl (dostęp, 14.09.2020).
12. Prymaka A. (2004) https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/1,54420,2391838.html?disableRedirects=true(dostęp, 12.09.2020).

59. PRZYCZYNY I SKUTKI DZIAŁAŃ MOBBINGOWYCH

Natalia Gluza
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Instytut Marketingu
ul. Al. Niepodległości 10, 61-875 Poznań
Email: natalia.gluza@ue.poznan.pl

1. Wstęp

Kodeks pracy zobowiązuje pracodawcę, aby dążył on do czynienia z zakładu pracy miejsca wolnego od mobbingu, czyli od zachowań i działań skierowanych przeciw pracownikowi lub dotyczących jego, które polegają w szczególności na długotrwałym i systematycznym zastraszaniu i nękaniu, wywołującym zaniżoną ocenę przydatności zawodowej u pracownika, powodujących lub dążących do jego poniżenia lub ośmieszenia, izolowania go od współpracowników lub całkowitego wyeliminowania z zespołu.

Czy udaje się pracodawcom wypełnić ten prawny obowiązek i niwelują oni potencjalne przyczyny występowania działań mobbingowych? Czy unikają oni skutków jakie wywołuje mobbing? Aby móc podjąć próbę odpowiedzi na pytania, w niniejszej pracy omówione zostały przyczyny pojawiania się mobbingu. W rozważaniach przedstawiono także skutki działań mobbingowych dotykające ich ofiarę, przedsiębiorstwo, jak i całe społeczeństwo.

2. Przyczyny mobbingu

Zjawisko mobbingu definiowane jest w różny sposób. Niemniej jednak wśród badaczy panuje zgodność co do podstawowego charakteru działań mobbingowych. Mobbing jest usystematyzowaną formą celowego dręczenia psychicznego, która polega na prezentowaniu nieetycznych i wrogich zachowań wobec pracownika, powodująca u niego problemy w funkcjonowaniu zawodowym i osobistym. W Polsce skala mobbingu nie jest dokładnie zbadana. Z doświadczeń praktycznych wiadomo jednak, że jest ona znaczna. Istnieje wiele czynników, które sprzyjają temu zjawisku.

Poniższa tabela przedstawia listę najczęściej występujących przyczyn działań mobbingowych w przedsiębiorstwach zgodnie z trójczynnikowym podziałem:

Tabela 1. Niektóre przyczyny działań mobbingowych

PRZYCZYNY MOBBINGU		
Czynniki makrospołeczne: • Bezrobocie, • Korupcja, • Przekraczanie uprawnień przez przełożonych.	Czynniki osobiste: • Zazdrość, • Zawiść, • Chciwość, • Nieżyczliwość, • Niekompetencja.	Czynniki związane z działalnością pracodawcy jako organizacji: • Sztywna kultura organizacyjna, • Zła struktura organizacyjna, • Koncentracja nadmiernej władzy przez przełożonych.

Źródło: [Romer, 2005; Rykowska, 2009].

Do przyczyn wystąpienia mobbingu oprócz złej sytuacji na rynku pracy oraz bezrobocia zaliczyć można: cechy osób, które zarządzają przedsiębiorstwem, szczególną pozycję społeczną ofiary (na przykład: jej niepełnosprawność, płeć, wiek, pochodzenie społeczne czy wykształcenie), sztywną strukturę organizacyjną, a także kulturę organizacji [Grzesiuk i in., 2005]. Pracownicy, aby nie utracić pracy, godzą się zatem na upokarzające traktowanie [Dąbrowska-Wieczorek i Banasik, 2004].

Przyczyn występowania mobbingu wielu autorów upatruje w organizacji i strukturze pracy przedsiębiorstwa [Laszczak, 1999; Kolporowicz, 2001; Szałkowski, 2005]. Struktura wysmukła, w której wyodrębniamy wiele pośrednich szczebli między kierownikami najwyższego a niższego szczebla ma wpływ na możliwość pojawienia się działań mobbingowych. W przedsiębiorstwie o takiej strukturze proces decyzyjny i przepływ informacji trwają dłużej niż w przedsiębiorstwach o strukturze płaskiej, co przyczynia się do rozwoju mobbingu w znaczącym stopniu.

W nawiązaniu do problematyki kultury organizacji szczególne znaczenie ma dokładniejsze przybliżenie jej zagadnienia. Zdaniem Scheina [1992] kultura organizacyjna jest układem wspólnych fundamentalnych założeń, które dana grupa odkryła, wymyśliła lub stworzyła w trakcie dostosowywania się do środowiska i integracji wewnętrznej. Stoner [2001] uważa, że kultura organizacji to tradycyjne lub zwyczajowe sposoby myślenia oraz działania w mniejszym lub większym stopniu wspólne dla członków organizacji, których nowi uczestnicy muszą się nauczyć i co najmniej w części uznać za własne, by ich przyjęto do służby danego przedsiębiorstwa.

Należy zwrócić uwagę na aspekty formalne i nieformalne teorii kultury organizacji. Pierwsze z nich, nazywane także jawnymi, stanowią oficjalnie prezentowane zasady polityki i postępowania organizacji, jej cele, strukturę i technologię. Aspekty nieformalne, innymi słowy ukryte, to takie, które rzeczywiście wpływają na powodzenie lub niepowodzenie przedsiębiorstwa. Zaliczamy do nich: wspólne spostrzeżenia, odczucia, postawy, wartości przyjęte przez pracowników danej organizacji. W nawiązaniu do problematyki mobbingu bardzo ważne jest, aby nie wytworzyła się wewnętrzna sprzeczność pomiędzy aspektami jawnymi i ukrytymi [Chakowski, 2011].

Kultura organizacji, która charakteryzuje się pasywnym podejściem do rozwiązywania konfliktów pracowniczych może przyczynić się do ośmielenia potencjalnych mobberów do podjęcia działań przeciwko ich ofierze. Należy zatem wspomnieć o elastycznych kulturach organizacyjnych, jak również o kulturach sztywnych.

Kotler i Heskett [1992] podkreślają, iż elastyczne kultury organizacji charakteryzują się troską o akcjonariuszy, pracowników i klientów, a podstawowe zachowanie menedżerów nakierowane jest na aktywne rozwiązywanie problemów pracowniczych. Autorzy uważają, że kultury sztywne stanową podstawę do powstawania autokratycznych i biurokratycznych sposobów zarządzania.

Odnosząc powyższą teorię do zagadnienia mobbingu, należy zauważyć, że większe szanse na pojawienie się tej patologii mają przedsiębiorstwa, które charakteryzują się sztywną kulturą, niestymulującą rozwiązywania konfliktów i pozytywnych zmian. Należy podkreślić, że organizacje, w których występuje usztywniona struktura i ścisła hierarchizacja zależności służbowych, a ponadto, umożliwiające sprawowanie władzy w wysoce sformalizowany sposób, traktują swoich pracowników w sposób przedmiotowy – w efekcie tworzy to podatny grunt do kreowania się mobbingu.

Szczególnie podatne na wystąpienie działań mobbingowych są te przedsiębiorstwa, których kultura nie wspiera, a wręcz utrudnia złożenie formalnej lub anonimowej (nieformalnej) skargi na molestowanie psychiczne [Keashly i Harvey, 2003].

Einarsen [1999] twierdzi, że mobbing występuje częściej w przedsiębiorstwach, w której potencjalni mobberzy mogą liczyć na wsparcie i zrozumienie dla swoich działań ze strony innych członków organizacji - zarówno współpracowników, jak i przełożonych. Taki kształt kultury organizacji zdecydowanie przyczynia się do przyjęcia przez nowych członków przedsiębiorstwa dopuszczalnego, a nawet zalecanego modelu stosunków wśród współpracowników oraz relacji z podwładnymi. W związku z tym, ważnym elementem kultury organizacyjnej jest stworzenie u pracowników przekonania, że działania mobbingowe są przez przedsiębiorstwo sankcjonowane, co w domyśle oznaczać będzie zakaz takiego zachowania.

W kontekście kultury organizacyjnej ważną funkcję pełni kadra kierownicza. Zachowanie osób zarządzających podlega uważnej oraz ciągłej obserwacji przez podwładnych, w efekcie której wykazują oni tendencje podświadomego powielania zaobserwowanych zachowań. [Sikorski 1999] Odnosząc się do poszczególnych elementów kultury organizacji należy stwierdzić, że przykład „idzie z góry". Rzeczywiste zachowanie menedżerów w przypadku mobbingu ma istotne znaczenie z perspektywy możliwości zwiększenia lub zmniejszenia szans wystąpienia molestowania psychicznego w przedsiębiorstwie.

Bardzo często, mobbing jest efektem niewłaściwej organizacji oraz błędów i niekompetencji w zarządzaniu, które prowadzą do dehumanizacji relacji międzyludzkich. Działania mobbingowe polegają na pozbawieniu człowieka podmiotowości, traktowaniu go w sposób instrumentalny oraz ograniczeniu mu możliwości rozwoju. Jak dowodzą badania, zjawisko mobbingu zależne jest również od cech osobowości ludzi – zarówno sprawcy (mobbera), jak i ofiary.

Zdaniem Hirigoyen [2002] przyczyną występowania mobbingu w środowisku pracy może być tak zwana psychopatyczna osobowość sprawcy. Dodaje ona, iż wśród agresorów

należy wyróżnić typ perwersyjno-narcystyczny charakteryzujący się odnajdywaniem psychicznej równowagi przez sprawcę poprzez wywołanie u innych bólu, którego on nie odczuwa, oraz wzbudzanie wewnętrznych napięć w ofiarach, przed którymi on sam próbuje się ochronić. Osoby, które reprezentują taki typ osobowości czynią krzywdę nieumyślnie, ponieważ inaczej nie potrafią istnieć.

Takiej postawie sprzeciwia się Poilpot-Rocaboy [2006], która podkreśla, iż nie wszyscy mobberzy charakteryzują się taką osobowością. Zapf i Einarsen [2003] uważają, iż przyczyną pojawienia się mobbingu może być brak umiejętności potencjalnego sprawcy (przede wszystkim mobbera-menedżera) w utrzymywaniu zdrowych i moralnych kontaktów międzyludzkich, co w połączeniu na przykład z brakiem kontroli nad emocjami prowadzi do tworzenia się mobbingu.

Polscy menedżerowie preferują autokratyczny model zarządzania [Hryniewicz, 2007]. [Kożusznik 2007] Ustandaryzowany i bezosobowy styl autorytarny zarządzania w sposób zasadniczy ogranicza empatyczne podejście w relacjach międzyludzkich w przedsiębiorstwach [Bechowska-Gebhardt i Stalewski, 2004]. Źródłem nieprawidłowych stosunków międzyludzkich w środowisku pracy może być stworzenie i utrzymywanie przez przełożonego atmosfery ciągłego zagrożenia i strachu, który powoduje nawarstwienie się licznych problemów, których rozwiązanie okazuje się niezwykle trudne. Do mobbingu prowadzić mogą także: tolerowanie przez pracodawcę nepotyzmu, brak sankcjonowania układów, koterii i klik jako form sprawowania władzy, zmiany reorganizacyjne, brak umiejętności skutecznego rozwiązywania konfliktów oraz kierowania zasobami ludzkimi, podsycanie konfliktów i ich prowokowanie [Zdybel, 2007].

Prowadząc dalsze rozważania dotyczące czynników sprzyjających pojawieniu się w organizacji mobbingu, należy zwrócić uwagę na te, które powiązane są z osobą ofiary. Wśród przedstawicieli nauki psychologii nie ma zgodności co do wskazania dokładnego modelu osobowościowego ofiary mobbingu. Zdaniem Zapfa [2003] ofiary charakteryzują się introwertycznością, niskim poczuciem własnej wartości, uległością i neurotycznością. Di Martino [2003] uważa jednak, że trudno jest stwierdzić, czy takie cechy osobowościowe istniały, zanim pojawił się mobbing, czy jednak były one niejako jego skutkiem. Większość praktyków uznaje, iż w kontekście przyczyn wystąpienia mobbingu cechy osobowości ofiary mobbingu mają pewne, lecz niedecydujące znaczenie [Poilpot-Rocaboy, 2006]. Odmiennie twierdzi Hirigoyen, która uznaje, iż cechy osobowości ofiary nie stanowią jednej z przyczyn mobbingu. Według niej do jego wystąpienia przyczyniają się wyniki wzajemnych interakcji ofiary i sprawcy w szerszym kontekście kultury organizacji.

Mając na uwadze nieudaną próbę odniesienia cech osobowościowych potencjalnej ofiary do przyczyn wystąpienia zjawiska mobbingu, praktycy nauki psychologii odnieśli się do płci osoby mobbowanej. Hirigoyen wśród ofiar mobbingu wskazuje na przewagę kobiet nad mężczyznami (70% do 30%). Leymann określił jednak inne proporcje podziału, które nie ujawniają tak znaczącej dysproporcji (55% do 45%). Biorąc pod uwagę rozbieżności pomiędzy wynikami badań, trudno jednoznacznie stwierdzić, że przyczyną wystąpienia działań mobbingowych może być płeć potencjalnej ofiary. Powodów narażenia w większym stopniu kobiet niż mężczyzn na mobbing badacze szukają w istniejących wzorcach kulturowych, które dotyczą wychowania. Dziewczynki są w większości wychowywane w duchu cierpliwości, posłuszeństwa, tolerancji, co w przyszłości może ograniczać

możliwość skutecznego sprzeciwiania się działaniom mobbera. Przewaga ofiar – kobiet, jak pokazują powyższe statystyki, uzasadniona jest również tym, iż kobiety nie są uczone, aby się sprzeciwiać i w agresywny sposób narzucać swoje zdanie [Bechowska-Gebhardt i Stalewski, 2004].

Zmniejszające się znaczenie związków zawodowych oraz postępujący proces indywidualizacji stosunków pracy są jednym z bodźców działań mobbingowych. Praktycy do innych „zewnętrznych" przyczyn powstawania mobbingu zaliczają takie czynniki społeczne jak na przykład: zubożenie społeczeństwa, wzrost przestępczości, obniżenie poziomu wychowania i nauczania, migrację [Kędziora i Śmiszek, 2010].

Można wymienić wiele innych przyczyn, które kreują zjawisko mobbingu. Warto, jednak zauważyć jak duży wpływ mają procesy czy decyzje wewnątrz organizacji. Po przeanalizowaniu dostępnej literatury oraz badań dotyczących psychologicznego aspektu działań mobbingowych w przedsiębiorstwie można stwierdzić, że czynniki związane z ofiarą lub sprawcą muszą współdziałać z glebą organizacyjną (czynnikami organizacyjnymi), aby mobbing wykreował się w swojej pełnej postaci [Chakowski, 2011]. Zdaniem Brodsky'ego [1976] nawet gdyby potencjalni sprawcy działań mobbingowych posiadali odpowiednie cechy osobowości oraz odpowiednią motywację, niezbędna dla faktycznego wystąpienia mobbingu staje się odpowiednie podłoże organizacyjne, a więc określona kultura organizacji, która sprzyja zachowaniom mobbingowym lub nie sankcjonuje ich. Aby zjawisko mobbingu wystąpiło w przedsiębiorstwie niezbędne jest, aby mobber działał w sprzyjającym dla niego otoczeniu korporacyjnym. Zasadne zatem jest skupienie się na prawno-organizacyjnych metodach przeciwdziałania mobbingowi w przedsiębiorstwie.

3. Skutki doświadczania mobbingu

Mobbing w dłuższej perspektywie staje się nieopłacalny. Prześladowani pracownicy są mniej wydajni i twórczy. Koszt działań mobbingowych to nie tylko obniżona wydajność pracy, lecz także wszelkiego rodzaju absencje chorobowe oraz związane z nimi koszty świadczeń ubezpieczeniowych lub zasiłków chorobowych, koszty leczenia (na przykład: dofinansowanie leków, porady lekarskie), które obciążają publiczny system ubezpieczeń zdrowotnych oraz koszty świadczeń dla bezrobotnych obciążające budżet państwa. Zastąpienie pracowników, którzy zostali zmuszeni do odejścia z pracy wskutek działań mobbingowych, innymi osobami związane jest również z kosztownym procesem rekrutacyjnym i szkoleniami oraz bardzo często z kosztami procesów sądowych. W przypadku, gdy sprawom dotyczącym mobbingu nadany zostanie wydźwięk medialny narażony zostaje na szwank wizerunek przedsiębiorstwa [Lewandowska i Nawrocki, 2010].

Trudniejsze do wycenienia stają się koszty zmarnowanego potencjału zawodowego, umiejętności i kwalifikacji oraz doświadczenia. Nie do oszacowania są również społeczne skutki działań mobbingowych w postaci utraty zaufania w relacjach międzyludzkich i poczucia bezpieczeństwa, co w konsekwencji powoduje zaburzenie więzi i atomizację społeczeństwa.

3.1. Skutki indywidualne

Mobbing postrzegany jako swoisty rodzaj konfliktu wywołuje dużą liczbę urazów psychicznych. Należy dodać, iż w trakcie przeżywania frustracji wywołanej mobbingiem

uaktywnia się ta sama część kory mózgowej, jak w trakcie odczuwania bólu fizycznego. Skutki jakie wywołuje mobbing mogą być takie same jak skutki wywołane bólem wynikającym z chorób somatycznych, które mają podłoże w środowisku fizycznym [Bechowska-Gebhardt i Stalewski, 2004].

Co więcej, mobbing, który przejawia się w ciągłej krytyce efektów pracy prowadzi do wykreowania się syndromu wyuczonej bezradności. Wyuczona bezradność przejawia się w zaprzestaniu podejmowania działań, co wynika z przekonania ofiary, że cokolwiek by nie zrobiła i tak nie przyniesie to pożądanego przez nią efektu oraz że zawsze znajdzie się powód do agresywnych zachowań. Pomimo tego, iż osoby doświadczające przemocy mają możliwość uniknięcia takiej sytuacji, nie robią tego, pozostają one w krzywdzącym je związku. Zjawisko to przyczynia się do pogorszenia wyników pracy pracownika dotkniętego mobbingiem, zdecydowanie ogranicza jego innowacyjność i samodzielność. Oznacza to, że wartość pracy ofiary dla organizacji znacząco się zmniejsza.

Mobbing bardzo często jest przyczyną poczucia niepewności, depresji lub agresji [Einarsen i in., 1999], powoduje poważny stres objawiający się: bezsennością, melancholią i apatią [Quine, 1999]. Ofiara działań mobbingowych może mieć również kłopoty z koncentracją, niepewnością lub brakiem inicjatywy [Leymann, 1992]. Pogarszający się stan zdrowia ofiary wywołuje coraz częstsze jej absencje, a ponadto zmniejszenie wydajności jej pracy. Zdaniem Stalewskiego i Bechowskiej-Gebhardt [2004] mobbing uniemożliwia ofierze zaspokajanie najważniejszych potrzeb teorii Maslowa. Działania mobbingowe naruszają podstawowe potrzeby biologiczne, a także potrzebę bezpieczeństwa.

Mobberzy zwiększają poziom stresu u swych ofiar, a także ograniczają dobre samopoczucie pracowników i ich ogólne zadowolenie z życia i pracy. Mogą wpływać na wystąpienie u ofiar objawów niepokoju, agresji, depresji, wyobcowania, strachu, chronicznego zmęczenia łączącego się z bezsennością oraz symptomów psychosomatycznych, na przykład: zwiększenie wrażliwości na bodźce zewnętrzne, pogorszenie pamięci.

Najcięższe przypadki działań mobbingowych mogą wywołać syndrom stresu posttraumatycznego [Leymann i Gustafsson, 1996], który - jak dowiodły badania przeprowadzone przez skandynawskich psychiatrów – może być silniejszy niż u osób, którym udało się przeżyć jakąś katastrofę [Einarsen i in., 1999].

Należy również dodać, iż bardzo prawdopodobne jest to, że przyczyną dużej liczby samobójstw są między innymi działania mobbujące. Twierdzenie to jest oparte na licznych przypadkach przyznania się ofiar tego zjawisko do chęci popełnienia samobójstwa pod wpływem mobbingu [Einarsen i in., 1994].

Stres, który wywołują mobberzy u swych ofiar, powoduje pogorszanie się stanu zdrowia osób mobbowanych, co staje się przyczyną coraz częstszego korzystania ze zwolnień zdrowotnych. Jak wykazują badania przeprowadzane już od 2000 r. w fińskich szpitalach, osoby, które doświadczały w niedalekiej przeszłości lub które nadal doświadczają mobbingu w pracy, znacznie częściej korzystają ze zwolnień chorobowych – średnio o 50% więcej [Kivimaki i in., 2000].

Należy również zauważyć, iż mobbing wywołuje negatywne skutki ekonomiczne dla osób mobbowanych. W wyniku tego zjawiska ofiara może utracić swoją pozycję, z którą wiązały się pewne dochody lub zostać zepchnięta na margines życia zawodowego. Ponadto,

mobbing, który powoduje pogorszenie stanu zdrowia ofiar zmusza je do zwiększenie wydatków ponoszonych na leczenie. Sytuacja ta, może doprowadzić do stałej degradacji ekonomicznej i społecznej osoby mobbowanej, a także w wielu przypadkach jej rodziny. Zdaniem Hirigoyen około 30% ofiar działań mobbingowych trwale traci kontakt ze swoim życiem zawodowym [Hirigoyen, 2001].

Poza aspektem ekonomicznym i medycznym skutków mobbingu należy zwrócić uwagę na możliwe negatywne reperkusje dla życia rodzinnego ofiary. Zjawisko to może burzyć jedyną dla ofiary podporę, jaką są dobre relacje z rodziną. W efekcie osoba mobbowana pozostaje osamotniona psychicznie nie tylko w pracy, ale także w środowisku rodzinnym. Mobbing może wywoływać negatywne oddziaływanie środowiska pracy oraz związanych z nim frustracji na prywatne życie pracownika i jego rodziny. Zgodnie z twierdzeniem Bechowskiej-Gebhardt i Stalewskiego [2004] działania mobbujące mogą przede wszystkim źle wpływać na relacje pomiędzy rodzicami a dziećmi, które odczuwają między innymi ciągłe zagrożenie bezpieczeństwa i bytu rodziny. Zjawisko to może przyczyniać się do pogarszania się relacji z rodziną oraz jakości życia seksualnego osoby mobbowanej i jej partnera [Poilpot-Rocaboy, 2006; Di Martino, 2003] twierdzi także, że 8,1% konfliktów rodzinnych, które są spowodowane napięciami w miejscu pracy jednego z małżonków, prowadzi do ich rozstania. Według niego na występowanie negatywnych skutków molestowania psychicznego dla członków rodzin ofiary mają wpływ następujące czynniki: czas trwania i natężenie działań mobbujących, sposób radzenia sobie z tym zjawiskiem przez ofiarę, a także przez przedsiębiorstwo, w którym jest ona zatrudniona.

3.2. Skutki dla organizacji

Poilpot-Rocaboy [2006] określa koszt mobbingu dla organizacji jako znaczący. Należy brać pod uwagę zarówno bezpośredni, jak i pośredni charakter kosztów zjawiska mobbingu. W szczególności wyróżnia się koszty związane z nieustającymi nieobecnościami pracowników, zatrudnieniem oraz wyszkoleniem nowych pracowników (na stanowiska osób mobbowanych), procesami sądowymi w sprawach odszkodowań za mobbing. Oprócz wymienionych kosztów bezpośrednich, Poilpot-Rocaboy wyróżnia koszty o charakterze pośrednim, do których zaliczamy: zmniejszenie innowacyjności i efektywności pracowników przedsiębiorstwa dotkniętego zjawiskiem mobbingu, a także pogarszanie się jego wizerunku publicznego.

W raporcie Instytutu Nauki i Technologii Uniwersytetu w Manchesterze określającym skutki stresu i przemocy w środowisku pracy zostały przedstawione wyniki badań nad następstwami mobbingu w Wielkiej Brytanii. Autorzy tego raportu przybliżyli koszty, które ponoszą zarówno pracodawcy, jak i społeczeństwo z powodu działań mobbingowych: [Hoel i in., 2002]

1. Liczba nieobecności pracowników mobbowanych (a także tych pracowników, którzy byli w przeszłości poddani takim działaniom) w pracy wynosi około 27 milionów dni roboczych rocznie. Mając na uwadze, że średni koszt jednego dnia absencji pracownika wynosi 56 funtów, to w stosunku rocznym koszt ten wzrasta do kwoty aż 1,5 miliarda funtów [Confederation of British Industry, 2000].
2. Autorzy badań określili liczbę pracowników odchodzących z pracy z powodu stania się ofiarom działań mobbingujących. Wynosi ona rocznie około 200 tysięcy.

W Wielkiej Brytanii koszt zastąpienia odchodzącego pracownika oraz odpowiednie wyszkolenie następcy wynosi średnio 1900 funtów [Gordon i Risley, 1999]. W rezultacie pracodawcy muszą przeznaczyć rocznie około 380 milionów funtów na znalezienie oraz wyszkolenie nowych pracowników, którzy mają zastąpić osoby mobbowanego odchodzące z pracy.

Działania mobbingowe wywołują negatywne skutki dla przedsiębiorstwa, w którym wystąpiły lub występują. Pracownicy mobbowani są mniej lojalni wobec pracodawcy niż osoby nie będące ofiarami mobbingu. Wykazują oni również mniejsze przywiązanie do miejsca pracy i mobberów. Zjawisko mobbingu powstrzymuje często kreatywność i innowacyjność pracowników [Bassman, 1992]. Prowadzi ono również do pogorszenia relacji międzyludzkich w przedsiębiorstwie, co z kolei pogarsza proces przepływu informacji [Zapf, 1999]. Co więcej, pracownicy w obawie przed złością mobbującego ich przełożonego nie dopuszczają do niego informacji niepozytywnych, które wywołują jego niepożądaną reakcję [Ryan i Oestreich, 1998]. Takie zachowanie może doprowadzić nawet do katastrofy. Teorię tę potwierdza przypadek pilota-mobbera linii United, którego zachowanie doprowadziło do rozbicia samolotu DC-8 w 1978 r. Zastraszona przez niego załoga nie kwestionowała jego błędnych decyzji, które w konsekwencji doprowadziły do śmierci dziesięciu osób [Lavin].

Należy zwrócić również uwagę na kontekst ekonomiczny działań mobbingowych dla organizacji. Już w 1990 roku Heinz Leymann określił, iż dla przedsiębiorstwa koszt jednej ofiary mobbingu wynosi od 30 do 100 tysięcy dolarów rocznie [Leymann, 1990]. Co oznacza, iż zjawisko mobbingu nie tylko negatywnie wpływa na bezpieczeństwo pracy, ale również na wysokość kosztów ponoszonych przez przedsiębiorstwo w związku z szeroko pojętym zatrudnieniem.

Zgodnie z wynikami badań Mikkelsena i Einarsena [2003] mobbing wpływa niekorzystnie również na osoby będące biernymi obserwatorami, a więc na innych pracowników, którzy obserwują relacje prześladowcy z ofiarą. Zauważono u nich zwiększony poziom stresu, który może być efektem między innymi złej atmosfery w środowisku pracy, a także frustracji wynikającej z faktu niemożności udzielenia pomocy pracownikom mobbowanym. Zdaniem Teppera [2000] ofiary mobbingu wykazują większe niesprawiedliwości w pracy, co wpływa na zwiększenie poziomu stresu, zmniejszenie ich satysfakcji z wykonywanych zadań, a także zmniejszenie zaangażowanie się w życie organizacji. Przekłada się to na wyniki i efektywność całego przedsiębiorstwa.

3.3. Skutki społeczne

Poilpot-Rocaboy [2006] wskazuje, iż mobbing wywołuje również negatywne efekty w skali makro. Ze względu na brak dokładnych badań dotyczących skutków społecznych mobbingu problematyczne jest wskazanie konkretnych danych – możliwe jednak jest określenie negatywnych skutków działań mobbingowych w ogólności.

Z powodu mobbingu, zgodnie z Polipot-Rocaboy, społeczeństwo musi ponosić koszty związane ze zwiększającą się liczbą pracowników korzystających ze zwolnienia zdrowotnego, jak również trwale pozostających niezdolnymi do pracy oraz korzystającymi z różnych form zasiłków. W konsekwencji, mobbing przyczynia się do zwiększania się kosztów publicznej opieki zdrowotnej. Działania mobbingowe przyczyniają się do

ograniczenia innowacyjności i efektywności pracowników w ramach danego przedsiębiorstwa, co w efekcie oddziałuje na ograniczenie produktywności całego kraju. Wyniki pracy, która jest wykonywana w atmosferze molestowania lub/i strachu charakteryzują się pogorszoną jakością [Arnetz i Arnetz, 2001].

Należy dodać, iż zdaniem Wilsona [1991] amerykańska gospodarka traci rocznie od 5 do 6 miliardów dolarów w wyniku molestowania psychicznego pracowników przez ich pracodawców i przełożonych.

4. Podsumowanie

Mobbing jest niepożądanym i dalece negatywnym społecznie zjawiskiem wpływającym destrukcyjnie na jednostkę, organizację procesu pracy i całe społeczeństwa. Zjawisko to staje się dla ofiary indywidualnym dramatem społecznym, ekonomicznym i zdrowotnym, dla pracodawcy utożsamiany jest z ponoszeniem kosztów ekonomicznych, a dla społeczeństwa określany jest wyzwaniem.

Czy ważne stały się zatem procedury antymobbingowe? Odpowiedź zdaje się być prosta. Brak takich procedur, jak również brak szkoleń antymobbingowych dla pracowników doprowadza do niepowetowanych strat dla jednostki, przedsiębiorstwa i społeczeństwa na wielu płaszczyznach. To w pracodawcy i polityce państwa pokłada się nadzieję na niwelowanie możliwości powstawania tej patologii.

Z prawidłowo przebiegającą polityką pracy mamy do czynienia, gdy pracodawca przestrzega swoich obowiązków i praw podwładnego. We wszystkich sferach życia codziennego, w tym również w sferze zawodowej, stawia się na podmiotowość. Przełożony powinien ułatwiać pracownikom zdobywanie wiedzy oraz poszerzanie umiejętności. Powinien wymagać od nich ustawicznego kształcenia. Pracodawca, będąc odpowiedzialny za swoją kadrę pracowników, powinien być człowiekiem wszechstronnym, nastawionym na nieustanne pogłębianie wiedzy z każdej dziedziny, a także wykazywać się wysoką kulturą osobistą [Hartley, 2000]. Umiejętność efektywnego komunikowania się i współpracy stanowi fundament skutecznego zarządzania zasobami ludzkimi. Przełożony powinien odpowiednio dobrać styl kierowania, aby stworzyć odpowiednią atmosferę w miejscu pracy. Wypracowana kultura organizacyjna sprawi, iż pracownicy sami, czując się niezagrożonymi patologiami społecznymi, takimi jak na przykład mobbing, będą pracowali efektywnie.

Bibliografia:

1. Arnetz J.E., Arnetz B.B. (2001). Violence towards health care staff and possible effects on the quality of patient care, Social Science and Medicine, no. 52(3).
2. Bassman E. (1992). Abuse in the Workplace, Quorum Books, Westport.
3. Bechowska-Gebhardt A., Stalewski T. (2004). Mobbing. Patologia zarządzania personelem, Difin, Warszawa.
4. Brodsky C.M. (1976). The harassed worker, Lexington, MA-D.C. Heath and Co., Toronto.
5. Chakowski M. (2011). Mobbing – aspekty prawno-organizacyjne, Oficyna Wydawnicza BRANTA, Bydgoszcz.
6. Confederation of British Industry (2000). Focus on absence: Absence and labour turnover survey, London.

7. Dąbrowska-Kaczorek M., Banasik P. (2004). Jak wygrać z mobbingiem?, Gdańsk.
8. Di Martino V. (2003). Factors contributing to workplace violence [w:] Hoel H., Cooper C.L. Preventing violence and harassment in the workplace, Bruxelles: European Foundation for the Improvement of Livingand Working Conditions, Dublin.
9. Einarsen (1999). The nature and causes of bullying at work, International Journal of Manpower, nr 20.
10. Einarsen S., Matthiesen S.B., Mikkelsen E.G. (1999). Tiden leger alle sar: Senvirkninger av mobbing I arbeidslivet, Institut for Samfunnspsykologi University of Bergen, Bergen
11. Einarsen S., Raknes B.I., Mathiesen S.B., Hellesoy O.H., (1994). Mobbing og Harde Personkoflikter. Helsefarlig samspill pa arbeidsplassen, Sigma Forlag, London.
12. Gordon F., Risley D. (1999). The costs to Britain of workplace accidents and work-related ill health in 1995/6, HSE Books, London.
13. Hartley P., 2000, Komunikacja w grupie, Zysk i S-ka, Poznań.
14. Hirigoyen M.F. (2001). Malaise dans le travail. Harcelement moral, Demeler le vrai du faux, Syros, Paris.
15. Hirigoyen M.F. (2002). Molestowanie moralne. Perwersyjna przemoc w życiu codziennym, Wydawnictwo W Drodze, Poznań.
16. Hoel H., Sparks K., Cooper C.L. (2002). The cost of violence/stress at work and the benefits of a violence/stress-free working environment, report commissioned by the International Labour Organization (ILO), Geneva.
17. Hryniewicz J.T. (2007). Stosunki pracy w polskich organizacjach, Warszawa.
18. Keashly L., Harvey S.R. (2003). Emotional Abuse in the Workplace, In Counterproductive workplace behavior, Eds. S. Fox, P. Spector, Washington.
19. Kędziora K., Śmiszek K. (2010). Dyskryminacja i mobbing w zatrudnieniu, Warszawa
20. Kivimaki K., Elovainio M., Vathera J. (2000). Workplace bullying and sickness absence in hospital staff, Occupational and Environmental Medicine, vol. 57, nr. 10.
21. Kolporowicz L. (2001). Psychologia i socjologia zarządzania, Warszawa.
22. Kotler J.P., Heskett J.L. (1992). Corporate Culture and Performance, Free Press, New York.
23. Kożusznik B. (2007). Zachowania człowieka w organizacji, Warszawa.
24. Laszczak M. (1999). Patologie w organizacji, Kraków.
25. Lavin C.H., When Moods Affect Safety: Communication in a Cockpit Means a Lot a Few Miles Up, http://www.nytimes.com/1994/06/26/weekinreview/nation-when-moods-affect-safety-communication-cockpit-means-lot-few-miles-up.html DOSTĘP: 01.09.2020.
26. Lewandowska L., Nawrocki M. (2010). Skutki mobbingu i dyskryminacji – dla pracowników, pracodawców, społeczeństwa, „Monitor Prawa Pracy", nr 10.
27. Leymann H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces, Violence and Victims, nr 5.
28. Leymann H. (1992). Vuxenmobbing pa svenska arbeidsplaster. Delrapport I om frekvenser, Arbetarskyddstyrelsen, Stockholm.
29. Leymann H., Gustafsson A. (1996). Mobbing at work and the development of post-traumatic stress disorders, European Journal of Work and Organizational Psychology, nr. 5.

30. Poilpot-Rocaboy G. (2006). Bullying in the Workplace:A Prposed Model for Understanding the Psychological Harassment Process, Research and Practice in Human Resource Management, nr 14 (2).
31. Quine L. (1999). Workplace bullying in NHS community trust: Staff questionnaire survey, British Medical Journal.
32. Romer M.T. (2005). Mobbing i jego konsekwencje, „Prawo Pracy", nr 12.
33. Ryan K.D., Oestreich D.K. (1998). Driving Fear Out of the Wokrplace: Creating the High-Trust, High-Performance Organization, The Jossey-Bass Business & Management Series.
34. Rykowska J. (2009). Mobbing w miejscu pracy – skala, przyczyny i skutki zjawiska, „Policja" nr 1.
35. Schein E. (1992). Organizational Culture and Leadership, Jossey Bass, San Francisco
36. Sikorski C. (1999). Zachowania ludzi w organizacji, PWN, Warszawa.
37. Stoner J., Freeman E., Gilbert D. (2001). Kierowanie, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
38. Szałkowski A. (2005). Kapitał społeczny jako czynnik efektywności pracy, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne, nr 11.
39. Tepper B.J. (2000). Consequences of Abusive Supervision, 43 Academic Management Journal, vol. 178.
40. Zapf D. (1999). Organisational, work group related and personal causes of mobbing/bullying at work, International Journal of Manpower, vol. 20, no.1/2.
41. Zapf D., Einarsen S., Hoel H., Vartia M. (2003). Empirical finding on bullying in the workplace, [w:] S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, C.L. Cooper, Bullying and emotional abuse in the workplace. International perspectives in research and practice, Taylor & Francis, London.
42. Zdybel R. (2007). Mobbing w stosunkach pracy (służby) – próba definicji. Wybrane zagadnienia prawne, „Przegląd Polityczny", nr 1.

60. MOBBING JAKO PRZEJAW NIEETYCZNYCH ZACHOWAŃ W MIEJSCU PRACY

Natalia Gluza
Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu
Instytut Marketingu
ul. Al. Niepodległości 10, 61-875 Poznań
Email: natalia.gluza@ue.poznan.pl

1. Wstęp

Każdy, kto był lub jest pracownikiem, w swoim życiu zawodowym uczestniczył w konflikcie – spotkał człowieka, którego nie lubił i omijał „szerokim łukiem", z którym nie mógł się porozumieć, lub na którego temat plotkował. Miejsce pracy jest skupiskiem osób, które mają już pewien bagaż doświadczeń, potrzeb czy pragnień. Są to ludzie, których cechuje określona osobowość i umiejętności, którymi kierują zróżnicowane cele i zainteresowania. Niektórzy z nich upatrują pracę jako najwyższą wartość – są gotowi poświęcić dla niej wszystko, inni pragną „świętego spokoju" lub traktują ją jako punkt wyjścia do spełniania swoich marzeń. Niezależnie od tego, jak traktujemy pracę, zawsze istnieje ryzyko pojawienia się mobbingu. Główną przyczyną stosowania działań mobbingowych jest to, że spotkania te mają charakter przypadkowy – spotykają się osoby o różnych postawach do innych ludzi i różnym podejściu do pracy. Zetknięcie się wielu indywidualności może zainicjować powstanie mobbingu lub też pojęcie to może zostać wykorzystane do osiągnięcia określonych celów np. przeniesienia pracownika na inne stanowisko lub jego zwolnienie. Warto podkreślić, iż coraz częściej mobbing używany jest do nazwania sytuacji, która ma niewiele wspólnego z psychicznym znęcaniem się w środowisku pracy, a jedynie stanowi pretekst do załatwienia swoich prywatnych spraw.

Współcześnie wiele osób posługuje się pojęcie mobbingu, ale nie do końca rozumieją one jego istotę. Pozorne traktowanie tego zagadnienia może doprowadzić do poważnych konsekwencji. Niekiedy, pozorny konflikt przeradza się w działania mobbingowe, a niekiedy ludzie „wyolbrzymiają" kwestię sporu – wykorzystując go do osiągnięcia swoich prywatnych spraw. Śmiało można określić to mianem mody.

Moda na mobbing (bycie ofiarą lub bycie prześladowcą) stała się bardzo niebezpiecznym zjawiskiem. Coraz więcej osób, które zgłaszają się po pomoc do Stowarzyszenia Antymobbingowego B. Grabowskiej to ludzie, którzy napotykają na problemy z komunikacją międzyludzką, nie chcą lub nie potrafią rozwiązać konfliktu, sami stali się mobberami lub postrzegają się jako ofiary działań mobbingowych, aby pozbyć się swojego przełożonego, ponieważ przybywa im obowiązków pracowniczych.

Wśród tych ludzi, są prawdziwe ofiary przemocy w miejscu pracy. Często nie rozumieją one, w co są uwikłane i co się wokół nich dzieje. Szukają pomocy w zrozumieniu procesu, w którym biorą udział.

Niezbędne okazuje się, oddzielenie prawdziwej przemocy psychicznej w miejscu pracy od pseudomobbingu. Praca ta nie będzie stanowiła sądu nad sprawcami i ofiarami. Jej celem jest obiektywne poznanie i zrozumienie zachowań istniejących w relacjach

międzyludzkich oraz próba wskazania cienkiej granicy między nieporozumieniem, konfliktem a przemocą psychiczną.

W niniejszej pracy omówione zostało zagadnienie istoty mobbingu. Przedstawiony został rys historyczny tego słowa oraz prześledzono, jakim procesom ono podlega. Powrót do korzeni umożliwił poznanie znaczących elementów mobbingu, które w sposób bezpośredni wpłynęły na rozumienie tego zjawiska w czasach współczesnych. Przedstawione zostały także rodzaje działań mobbingowych.

2. Mobbing jako specyficzny rodzaj przemocy

Nie istnieje jedna definicja mobbingu, która byłaby wspólna dla wszystkich badaczy [Lorho i Hilp, 2001]. Mimo tego, iż ogólna charakterystyka zjawiska jest postrzegana w sposób podobny przez większość autorów, to można zauważyć, że niemalże każdy z nich definiuje je na inny - własny sposób, zależny od tego na który aspektu mobbingu zwraca uwagę.

Istnieje wiele definicji, które możemy podzielić na trzy grupy: [Drabek i in., 2005]

1) Opisujące mobbing z punktu psychologicznego – definicja Leymanna i Hirigoyen,
2) Przedstawiające socjologiczny charakter zjawiska (Zapf),
3) Prezentujące mobbing jako zagrożenie w środowisku pracy – definicja EASH – Europejskiej Agencji Bezpieczeństwa i Zdrowia w Pracy.

Leymann [1996] określa mobbing jako terror psychiczny w środowisku pracy angażujący nieetyczne komunikowanie się i wrogie nastawienie (stosowanie w codziennych kontaktach między innymi: obelg, pomówień, wyzwisk, oszczerstw, krzyku), które są systematycznie podtrzymywane przez jedną osobę lub grupę osób w stosunku do innej. W konsekwencji spycha to ofiarę do pozycji uniemożliwiającej obronę. Działania te trwają przez dłuższy okres (co najmniej półroczny horyzont czasowy) i zdarzają się często (minimum raz na tydzień). Ze względu na częstotliwość występowania i czas trwania, maltretowanie to skutkuje zaburzeniami w psychice, zdrowiu fizycznym i sferze funkcjonowania społecznego ofiary.

Zapf [1999] definiuje zjawisko mobbingu jako ekstremalnie stresującą sytuację w miejscu pracy, która jest konsekwencją działań podejmowanych nie przez osobę, ale raczej przez grupę osób w stosunku do określonej jednostki. Co więcej, razem z Gross [2001] określają mobbing jako zjawisko o cechach społecznych, prowadzące do eskalacji konfliktu, a z kolei jego intensyfikacja prowadzi do zwiększającej się nierównowagi sił.

Europejska Agencja Bezpieczeństwa i Zdrowia w Pracy (EASH) [2002] prezentuje dręczenie w środowisku pracy jako nieuzasadnione zachowania o charakterze powtarzalnym, skierowane przeciwko grupie pracowniczej lub pojedynczemu pracownikowi, które stwarza zagrożenie dla jego/ich bezpieczeństwa i zdrowia. Nieuzasadnione zachowania identyfikowane są jako spychające jednostkę do roli ofiary, naruszające jej godność i poniżające ją. Zachowania te obejmują działania osób lub grup, jak również system pracy wykorzystywany jako narzędzie wiktymizujące, poniżające i uwłaczające godności pracownika. Zagrożenie zdrowia i życia identyfikowane jest jako ryzyko występowania negatywnych skutków doświadczonej przemocy przejawiające się zaburzeniami zdrowia psychicznego.

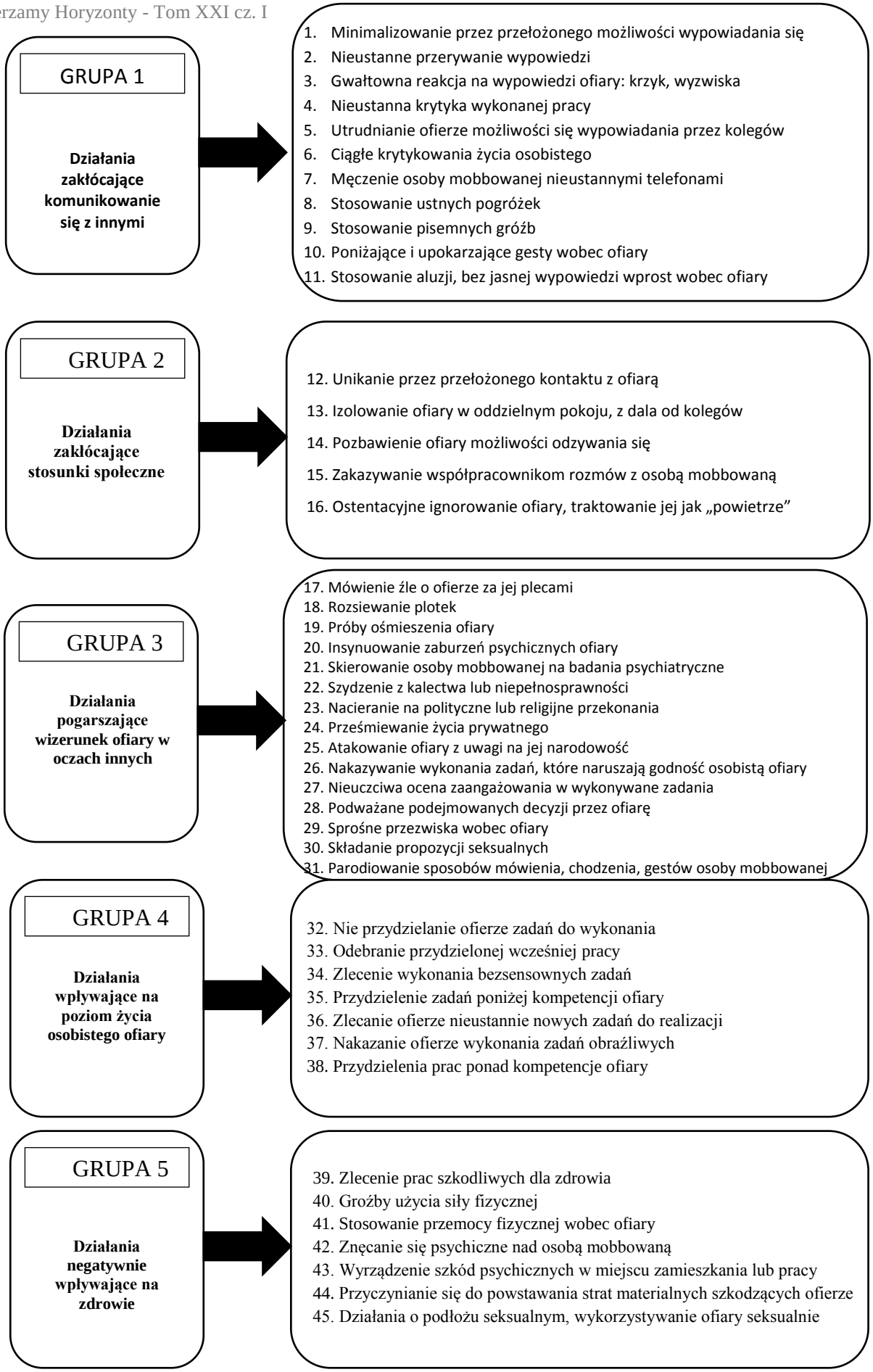
Hirigoyen [2003] utożsamia mobbing z molestowaniem moralnym. Definiuje je jako wszelkie niewłaściwe postępowanie (słowo, gest, postawa, zachowanie), które przez swoją systematyczność czy powtarzalność narusza integralność psychiczną lub fizyczną ofiary oraz jej godność, narażając ją na pogarszającą się atmosferę w miejscu pracy lub utratę zatrudnienia. Hirigoyen twierdzi, iż molestowanie moralne jest przemocą w małych dawkach, jednakże bardzo destrukcyjną. Każdy atak brany z osobna jest czymś poważnym, a o agresji stanowi skumulowany efekt powtarzalnych i częstych mikrourazów.

Według polskiego prawodawstwa [art. 94 § 2 Kodeksu Pracy] mobbing oznacza zachowania lub działania, które dotyczą pracownika lub skierowane są przeciw niemu. Polegają one na długotrwałym i uporczywym zastraszaniu lub nękaniu, które wywołuje u ofiary zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, mające na celu lub powodujące ośmieszenie lub poniżenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z grupy współpracowników.

Nie istnieje jeden, uniwersalny termin określający mobbing. Jednakże na podstawie powyższych definicji możemy wyróżnić cechy charakterystyczne tego zjawiska. Są to:

- Długotrwałość procesu – zachowania te muszą trwać, mówi się o co najmniej półrocznym horyzoncie czasu,
- Powtarzalność – zachowania te muszą występować, mówi się o co najmniej jednym razie na tydzień,
- Negatywne konsekwencje dla zdrowia i życia osoby mobbowanej,
- Brak równowagi między siłą agresora a ofiary [Pospiszył, 2009].

Zjawisko mobbingu przyjmuje różne formy. Większość badaczy wskazuje jednak, iż mobbing obejmuje swym zakresem nie tylko sferę zawodową, ale i funkcjonowanie w życiu osobistym ofiar. Najbardziej wyczerpującą listę działań mobbingowych przedstawił Leymann [1996]. Wyróżnił on pięć grup zawierających 45 działań mobbingowych. Klasyfikacja ta została przedstawiona na poniższym rysunku.

Rysunek 1. Co możemy nazwać mobbingiem?

Źródło: [Łupińska-Toroń].

Należy podkreślić, że incydentalnie lub jednorazowo pojawiające się z wyżej wymienionych zachowania nie stanowią mobbingu. By zidentyfikować zachowanie sprawcy jako mobbing musi ono spełnić dwa kluczowe warunki: częstość ich występowania (co najmniej raz w tygodniu) oraz czas trwania (minimum 6 miesięcy).

3. Przebieg procesu mobbingu

Mobbing stanowi szczególną patologią w miejscu pracy, która odróżnia się od zwykłego konfliktu [Hirigoyen, 2002]. Konflikt różni się od mobbingu w szczególności tym, że nie powoduje on względnie trwałych skutków psychosomatycznych i psychicznych [Argyle, 1990; Edelmann, 2002].

Początki typowego procesu mobbingu zaczynają się od konfliktu. Trwający przez pewien czas, zaostrzający się konflikt może łatwo przerodzić się w mobbing. Na początku dręczona osoba nie poddaje się naciskom i jest jeszcze silna psychicznie. Wraz z rozwojem procesu opór przeradza się w uległość. Działania mobbingowe stwarzają zły klimat w miejscu pracy, niszczą normalne, przyjazne relacje międzyludzkie w zakładzie pracy. Znęcanie się psychiczne nad pracownikiem najczęściej prowadzi do jego choroby i nierzadko do zwolnienia z pracy.

Leymann [1993] wyróżnia cztery etapy mobbingu. W pierwszej fazie powstaje konflikt. Nękana osoba jest przekonana, że uda się rozwiązać problem i opanować sytuację. Na tym etapie ofiara nie jest jeszcze świadoma zagrożenia swej pozycji w miejscu pracy.

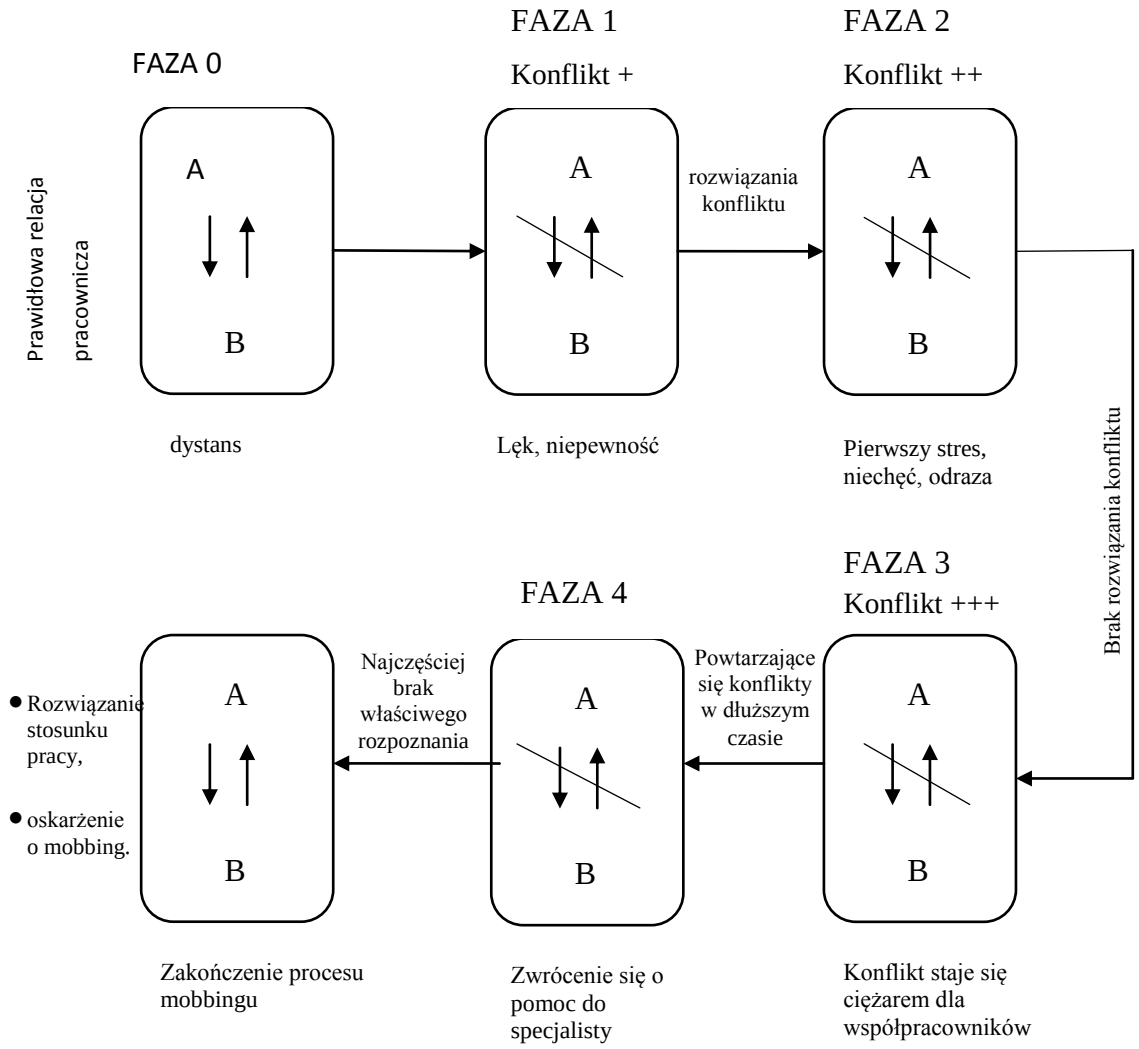
W drugim etapie następuje eskalacja konfliktu. Spór przeradza się w typowe zachowania „mobbingowe". Dręczonego nazywa się wtedy osobą mobbowaną lub ofiarą mobbingu, dręczyciela zaś mobberem lub sprawcą. Ofiara pozostaje w pozycji podporządkowanej mobberowi i nie uzyskuje żadnej pomocy w środowisku pracy. Próbuje sama bronić się przed „atakami" mobbera. Już w tej fazie u osób nękanych obserwować można typowe objawy psychosomatyczne, jak na przykład: bóle głowy, zaburzenia snu, lekkie stany depresyjne, które są wynikiem stresu.

Trzecia faza charakteryzuje się nasileniem działań przeciw osobie mobbowanej. Próby intensyfikacji reakcji obronnej osoby nękanej, które przybierają nierzadko formę agresji z jej strony, kończą się często niesłusznym ukaraniem, degradacją lub przydzielaniem jej mniej wartościowej pracy. Ofierze mobbingu usiłuje się wmówić, iż jest ona nieudacznikiem w życiu zawodowym i osobistym oraz osobą, która zawiodła zaufanie przełożonych. Nękany staje się swoistym „kozłem ofiarnym", który jest odpowiedzialny za złą atmosferę w miejscu pracy. Poszkodowany mocno przeżywa niesłuszne szykany i oskarżenia ze strony innych pracowników.

Sytuacja dramatycznie się zaostrza w czwartym etapie. Stan nękanego pracownika często pogarsza się do tego stopnia, że dalsze zatrudnienie w dotychczasowym zakładzie jest praktycznie niemożliwe. Zdarza się, że jest on nadal zatrudniony, lecz zdecydowanie na gorszych warunkach – często nie otrzymuje zadań do wykonania albo są one tylko pozorne. Jego krytyczne położenie często zmusza go do zawarcia ugody oraz rezygnacji z pracy. Osoba mobbowana przeżywa strach przed miejscem pracy oraz zatrudnionymi tam osobami, a także przed utratą podstaw swego bytu materialnego, co wywołuje u niej utratę zaufania do kręgu współpracowników oraz niekontrolowane napady złości i agresji. Czasami takie stany kończą się próbą samobójczą. Kondycja psychiczna ofiary jest często tak zła, że poszukuje

ona profesjonalnej pomocy u psychologów lub prawników. Społeczna izolacja nękanego w miejscu pracy może z czasem doprowadzić odrzucenia jej z grona pracowników.

Procedura przebiegu działań mobbingowych została ukazana na rysunku 2, gdzie wskazano kolejne fazy procesu oraz określono odczucia osoby mobbowanej.

Rysunek 2. Przebieg procesu mobbingu
Źródło: [Litzke i Schuh, 2007].

Mimo tego, iż przebieg działań mobbingowych został przedstawiony na ilustracji w dużym uproszczeniu, jest on najbardziej typowy. W praktyce mobbing może przybierać inne formy i posługiwać się różnymi metodami działania, których zawsze głównym celem jest psychiczne znęcanie się nad pracownikiem.

Największa grupa zachowań mobbingowych zawiera zachowania, które naruszają reputację osoby mobbowanej, aby w oczach współpracowników nie zasługiwała na powszechny szacunek, oraz działania zaburzające proces komunikacji i naruszające kontakty społeczne ofiary w miejscu pracy, które mają doprowadzić do izolacji społecznej i zawodowej pracownika, który jest obiektem mobbingu [Miedzik, 2008].

Sprawcy mobbingu często stosują również metodę, która polega na kwestionowaniu umiejętności i kompetencji osoby mobbowanej, czego efektem jest odsunięcie od ważnych

zadań oraz zlecanie prac poniżej kompetencji, co służy wykazaniu nieprzydatności zawodowej pracownika. Inny przykład działań mobbingowych to zarzucanie nękanemu niewłaściwego wykonywania zadań pracowniczych i unikanie z nim kontaktu, co pozbawia go nie tylko informacji zawodowych, a także możliwości wyjaśnienia sytuacji i otwartej konfrontacji [Penc, 2007].

4. Rodzaje działań mobbingowych

Najczęściej narażonymi na naruszenie dobrami osobistymi są życie i zdrowie. Stosunek pracy jest szczególnie mocno nacechowany wzajemnymi więziami między pracodawcą a pracownikiem, co sprzyja możliwości zagrożenia dóbr osobistych. To, kto jest ofiarą mobbingu oraz to, kto zagraża jej zdrowiu lub życiu staje się podstawą analizy rodzajów tego zjawiska.

W zależności od tego zatem, kim jest prześladowca, wyróżnia się trzy rodzaje mobbingu:

- Mobbing horyzontalny (poziomy), gdy sprawcą jest współpracownik lub grupa współpracowników, [Bechowska-Gebhardt i Stalewski, 2004; Kisiel-Dorohinicki, 2009]
- Mobbing wertykalny (pionowy), gdy sprawcą jest podwładny, a osobą mobbowaną przełożony,
- Mobbing pochyły, gdy sprawcą jest przełożony, a osobą mobbowaną jest podwładny.

Mobbing horyzontalny najczęściej przybiera formę wrogich działań, które podejmowane są przez grupę współpracowników wobec innego pracownika, którego odmienność stała się przedmiotem ataków. Hirigoyen [2002] uważa, że to grupy charakteryzują się tendencją do niwelowania jednostek. Źle znoszą ich wszelką odrębność innego współpracownika, taką jak na przykład: homoseksualizm, odrębność religijna, rasowa lub społeczna, czy też sytuacja, gdy w grupie mężczyzn pojawia się kobieta, lub w grupie kobiet pojawia się mężczyzna. W pewnych zawodach, które tradycyjnie są zarezerwowane dla mężczyzn nowo przybyłej kobiecie niełatwo jest zdobyć respekt. Nierzadko staje się ona obiektem prymitywnych żartów oraz obscenicznych gestów. Nie bierze się pod uwagę wyników jej pracy, wszystko co mówi traktowane jest z pogardą. Sprawia to wrażenie otrzęsin. Inni współpracownicy śmieją się z niej, w tym także inne obecne kobiety. Nie mają one bowiem wyboru. Nierzadko też, źródłem molestowania psychicznego jest poczucie zazdrości względem drugiej osoby, która posiada coś, czego inni nie mają, na przykład: młodość, bogactwo, uroda, komunikatywność. Często sytuacja ta dotyczy młodych świetnie wykształconych osób.

Nie zawsze osoba mobbowana może liczyć na pomoc przełożonego. Przełożony, nawet gdy jest świadomy zaistniałych sytuacji, często nie wie, jak powinien się zachować, dlatego też woli wstrzymać się od podejmowania jakichkolwiek działań. Gdy jednak decyduje się na interwencję, wywołuje ona nasilenie wrogich działań współpracowników. Uważają oni bowiem, iż reakcja przełożonego jest przejawem faworyzacji danego pracownika.

Mobbing pionowy jest często pomijany w rozważaniach dotyczących działań mobbingowych. Jest to wyjątkowo trudna sytuacja dla przełożonego, ponieważ to on staje się prześladowany przez pracownika. Kierownictwo przedsiębiorstwa odbiera to jako jaskrawy przejaw braku umiejętności zarządzania zasobami ludzkimi.

Wrogie działania ze strony podwładnych pojawiają się szczególnie w sytuacjach, gdy dotychczasowy kolega otrzymuje awans. Inni pracownicy nie potrafią pogodzić się z faktem, iż został on szefem. Starają się wykazać, że decyzja o awansie była błędem. Podejmują oni różnego rodzaju działania mające na celu zdyskredytowanie zwierzchnika.

Mobbing pionowy jest stosowany również w sytuacjach, gdy podwładni próbują skompromitować przełożonego po to, by zająć jego miejsce. Kmiecik-Baran [2001] przybliża nam przypadek starszego naukowca, który zatrudniony był na jednym z uniwersytetów. Zaczął on dostrzegać coraz większe ignorowanie jego osoby w miejscu pracy. Okazało się, że podwładni zmieniali adresy na wysyłanych przez naukowca przesyłkach, ograniczając w ten prosty sposób jego kontakty. „Przypadkowo" pomylono również pracę, która miała zostać wysłana na ważne sympozjum. Spowodowało to odrzucenie pracy, a cała sytuacja doprowadziła do rezygnacji naukowca ze swych badań.

Mobbing pochyły, czyli szykanowanie podwładnego przez przełożonego, to, jak podkreślają autorzy, najbardziej rozpowszechniony rodzaj działań mobbingowych.

Przeprowadzono wiele badań mających na celu scharakteryzowanie typu pracownika, który najczęściej staje się osobą mobbowaną ze strony przełożonych. Wyróżniamy dwie przeciwstawne grupy wyników:

- Osobą mobbowaną na ogół jest pracownik o niewielkich kwalifikacjach oraz niskim poczuciu własnej wartości. Jest on mało asertywny, nie potrafi przeciwstawić się przełożonym. Czuje się całkowicie bezradny i pozbawiony możliwości ucieczki, ponieważ jest przekonany o małej wartości na rynku pracy,
- Działania mobbingowe dotyczą przede wszystkim osób, które są wysoko wykształcone, kreatywne i ambitne. Taki rodzaj pracowników stanowi zagrożenie dla zwierzchników, którzy w obawie o swoje zatrudnienie i pozycję podejmują działania, które mają podważyć kwalifikacje podwładnego. Im zdolniejszy podwładny, tym bardziej narażony na działania mobbingowe.

Mobbing obejmuje kilka obszarów działań. Należą do nich:

- Działania, które dotyczą sfery komunikacji – forma, rodzaj kontaktów z podwładnymi lub ich częstotliwość doprowadzone zostają do absurdu. Pracownikowi odbierana jest możliwość rozmowy z przełożonym lub, przeciwnie, bywa nieustannie wyzwany na tak zwany „dywanik" do szefa. Często podejmowane są również działania mające zaburzyć możliwość kontaktu z innymi współpracownikami,
- Niszczenie autorytetu podwładnego. Przede wszystkim wskazuje się rzekomy brak kompetencji zatrudnionego i dezawuowanie jego poleceń,
- Sposób delegowania zadań oraz egzekwowania ich wykonania – trwałe zlecanie niemożliwej do wykonania ilości zadań, przydzielanie prac wyjątkowo trudnych, nisko płatnych lub/i mało satysfakcjonujących. Nieustanna dyskredytacja jakości wykonanych zadań.
- Warto zauważyć, że szykanowanie poprzez zlecanie nadmiernej ilości obowiązków jest tą formą działań mobbingowych, która budzi najwięcej wątpliwości. Wiele przedsiębiorstw nie opisuje stanowisk pracy. Nie zostają kreślone również dokładne zakresy obowiązków. Wszystko to powoduje, że często w sposób jednoznaczny nie da się ustalić, jaka część przydzielonych zadań mieści się w normie, a jaka stanowi wyraz niechęci ze strony zwierzchnika. Trudno także zaprzeczyć, że pewna część osób nie

wywiązuje się z powierzonych im zadań z powodu braku wykształcenia, nieodpowiednich do danego stanowiska cech osobowości, czy też niedostatku umiejętności, a nie na skutek prześladowań.

- Izolowanie, ignorowanie – uważane jest za mobbing ekstremalny. Działanie te podejmowane są wówczas, gdy powyższe formy szykanowania nie przyniosły pożądanych przez sprawcę rezultatów. Niekiedy zdarzają się sytuacje, gdy podwładnemu nie powierza się już żadnych zadań, ogranicza kontakt z kolegami, utrudnia lub uniemożliwia dostęp do komputera i telefonu. Zgłaszane przez podwładnego prośby o przydzielenie obowiązków są ignorowane, a nawet traktowane jako dowód jego niekompetencji: „Pan nawet nie wie, co powinien zrobić…"

Środowisko pracy to miejsce, w którym większość z nas spędza znaczną część życia. Dla wielu z nas praca jest nie tylko źródłem utrzymania, ale stanowi wręcz swoiste centrum życiowe. Budowa prawidłowej atmosfery w środowisku pracy, wolnej od upokorzeń i strachu, w poszanowaniu dóbr osobistych pracowników i pracodawców, leży w interesie każdej ze stron stosunku pracy.

5. Podsumowanie

Znaczenia prawidłowych relacji międzyludzkich w środowisku pracy nie sposób przecenić. Są one podstawą nie tylko wysokiego poziomu motywacji pracowników – ale także warunkiem ich właściwego funkcjonowania w życiu osobistym. Obecnie coraz częściej słyszy się o zachowaniach mobbingowych wśród współpracowników. Ludzie boją się utraty zatrudnienia i walczą o swoje stanowiska pracy, a rosnące bezrobocie sprzyja powstawaniu zjawiska mobbingu.

Jeżeli w zakładzie pracy wystąpi sytuacja konfliktowa kierownictwo powinno odpowiednio sterować zespołem, aby doprowadzić do osiągnięcia optymalnej efektywności pracowników. Należy pamiętać, iż konflikt może działać motywująco. Może stać się podstawą poprawy dotychczasowej sytuacji, a także krytycznego spojrzenia i podjęcia aktywności w celu przeprowadzenia skutecznych zmian. W przypadku, gdy nie nastąpi rozwiązanie konfliktu, bardzo często, zauważa się przerodzenie go w patologię taką jak: dyskryminacja, mobbing oraz molestowanie. Ofiara negatywnych działań przestaje pracować w sposób efektywny. Jej zdrowie fizyczne i psychiczne pogarsza się. Wystąpienie powyższych patologii wpływa negatywnie nie tylko na dotkniętego nią pracownika, ale również na wizerunek przedsiębiorstwa na rynku pracy.

Uregulowanie prawne kwalifikują mobbing jako przestępstwo. Odpowiedni, a przede wszystkim skuteczny, system kształcenia oraz publikacje w mediach doprowadziły do zwiększenia świadomości zjawiska mobbingu w społeczeństwie. Społeczeństwo deklaruje znajomość zjawiska, prawidłowo rozpoznają kogo można uznać za mobbera oraz to, że na pracodawcy ciąży obowiązek zapobiegania patologią. Warto jednak zauważyć, iż właściwa klasyfikacja działań mobbingowych, mająca odróżnić je od innych patologii (dyskryminacja, molestowanie seksualne) sprawia problemy osobom na rynku pracy.

Panaceum na brak właściwej świadomości dotyczącej mobbingu jest prowadzenie akcji informacyjnych, szkolenia wewnętrzne i zewnętrzne, a także wprowadzenie wewnątrzzakładowych zasad kultury organizacyjnej. Zadaniem współczesnego menedżera jest odpowiednie kierowanie zespołem oraz konfliktami występującymi w organizacji.

Zadaniem całego społeczeństwa: twórców aktów prawnych, mediów, organizacji pracowniczych, pracodawców i pracowników jest cykliczne podnoszenie stanu świadomości dotyczącej mobbingu. Tylko w odpowiednio wyedukowanym społeczeństwie istnieje możliwość wyeliminowania tej patologii.

Bibliografia:

1. Argyle M. (1990). Psychologia stosunków międzyludzkich, Warszawa.
2. Bechowska-Gebhardt A., Stalewski T. (2004). Mobbing. Patologia zarządzania personelem, Difin, Warszawa.
3. Drabek M., Merecz D., Mościcka A. (2005). Mobbing w środowisku pracy. Charakterystyka zjawiska, jego konsekwencje, aspekty prawne i sposoby przeciwdziałania, Instytut Medycyny Pracy im. Prof. J. Nofera, Łódź.
4. EASH, European Agency for Safety and Health at Work (2002). Bullying at work, Facts, 23.
5. Edemann R.J. (2002). Konflikty w pracy, Gdańsk.
6. Hirigoyen M.F. (2002). Molestowanie moralne. Perwersyjna przemoc w życiu codziennym, Wydawnictwo W Drodze, Poznań.
7. Hirigoyen M.F. (2003). Molestowanie w pracy, Wydawnictwo: W Drodze, Poznań.
8. Kisiel-Dorohinicki W. (2009). Antymobbing. Walcz o swoje prawa w miejscu pracy, Gliwice.
9. Kmiecik-Baran K., Cieślak W. (2001). Bez zgody na przemoc – w szkole i pracy, Instytut Promocji Nauczycieli „Solidarność", Gdańsk.
10. Kodeks pracy, art. 94, DU rok 1974 numer 24 poz. 141, 05.07.1974.
11. Leymann H. (1993). Mobbing. Psychoterror am Arbeitsplatz und wie man sich dagegen wehren kann, Hamburg.
12. Leymann H. (1996). The content and development of mobbing at work, European Journal of Work and Organizational Psychology, nr 5 (2).
13. Litzke S.M., Schuh H. (2007). Stres, mobbing i wypalenie zawodowe, GWP, Gdańsk
14. Lorho F., Hilp U. (2001). Bullying at work, Lothar Bauer, Luxembourg.
15. Miedzik M. (2008). Mobbing – charakterystyka zjawiska w Polsce, „Polityka Społeczna", nr 3.
16. Penc J. (2007). Nowoczesne kierowanie ludźmi. Wywieranie wpływu i współdziałanie w organizacji, Warszawa.
17. Pospiszył J. (2009). Patologie społeczne, PWN, Warszawa.
18. Zapf D. (1999). Organisational, work group related and personal causes of mobbing/bullying at work, International Journal of Manpower, vol. 20, no.1/2.

61. UNDERCOVER REPORTING TECHNIQUES IN INVESTIGATIVE JOURNALISM

Patrycja Haber
Pontifical University of John Paul II in Cracow
Department of Social Sciences
Kanonicza 25, 31-002 Cracow
Email: patrycja.haber1@gmail.com

1. Introduction

We live in a time when the media are called the "fourth power". This is not without a reason - the Internet, television, newspapers are now the primary source of information for society. However, the role of a journalist is not only to provide information, report on current political and cultural events, or to convey the latest gossip of celebrities' lives. There is a special kind of journalism, which is called investigative journalism. The primary task of an investigative editor is to reveal what is hidden from the public for some reason. This includes various types of irregularities, misdemeanors and crimes. These acts are often carried out by public figures, and the importance of these offenses is high and of great importance to society.

The role of an investigative journalist begins where the role of an information journalist ends. The latter often uses covert methods of obtaining information in his work. He hides his identity or adopts another - fictitious one, uses recorders, hidden cameras and wiretaps.

These techniques are often controversial, but they form the basis of the profession of investigative journalist.

An editor uses these covert methods when others - traditional ones - are insufficient to detect a given irregularity. Often it is thanks to them that the crimes in question are revealed

The aim of this work is to present and characterize the secret methods of collecting information by investigative journalists. Particularly noteworthy is Nelie Bly. She was the first journalist, who apply undercover reporting techniques into her investigation. The working method of this article is the source material analysis as well as case study: Nelie Bly "Ten days in a Mad-House".

2. Investigative journalism - definition

There are many definitions of investigative journalism. Wojciech Adamczyk states that it is "the activity of a journalist who follows information deliberately, deliberately and with hidden intent because of a violation of the law or morality" [Adamczyk, 2008]. According to Tomasz Goban-Klas, investigative journalism is "the disclosure of what is to be hidden" [Goban-Klas, 2006]. Marek Palczewski [2009] indicates what constitutes investigative journalism. These are:

- Own investigation by the author or authors of the text;
- Revealing what was to remain hidden;
- Guided by the public good, tracing crimes;

- Using covert methods of collecting information (wiretapping, disguises, hidden cameras or dictaphones);
- Meal with anonymous sources of information;
- Trying to repair reality.

The definitions quoted above, although expressed in different words, describe investigative journalism as an effort to learn and reveal the truth. Investigative journalism presents the control function of the media very well and reflects their character as a "fourth power". - exposes various irregularities to the society, draws attention to the problems occurring in different areas of life, and above all, it increases public awareness.

The press community, as well as media professionals are divided in the assessment of whether investigative journalism is exactly the same as news journalism. These doubts concern both the theoretical and practical spheres. Investigative journalists develop a roster of sources and gain their trust over long periods. They conduct extensive interviews and dive deep into archives and public records to find documents that reveal hidden truths. Unlike journalists working on opinion columns and reviews, investigative reporters also need to keep their personal perspectives out of their writing. Wojciech Adamczyk [2009] points to several features typical especially for investigative journalism:

- Investigative reporters are consistently striving to expose the practice disapproved by the public;
- Journalists use advanced information acquisition techniques - they are sporadically used by other journalistic groups (leaks, undercover journalism, wiretaps, provocations, analyses of databases, archives, court records, administrative documents);
- In collecting materials, it is normal to use confidential informants, whom fully anonymity is guaranteed;
- Investigations should be the result of actual reporter's work and should be a report (denunciation) on important matters - usually concerning immoral acts or crimes.

Summarizing the considerations so far, one can say that the essence of the existing difference between information journalism, most commonly encountered in the media world, and investigative journalism is the philosophy of action. While most journals base their publications on generally available official documents and information, investigative reporters look for what has been deliberately concealed, although it is often of great social importance, in the topics they work on.

3. Undercover Reporting as a method for investigative journalists' work

Discovering the uncomfortable truth about illegal or moral activities of politicians, officials or businesses can generally be a difficult task for journalists. A long term investigation with the involvement of numerous human and editorial funds does not have to bring the expected results in terms of discovery and exposing non-legal forms of activity of public persons. Often, as journalistic practice shows, the use of traditional procedures for gathering information is insufficient to expose the truth hidden from the public. It happens when the rank of the case is high and the potential punishment for the perpetrator is also high. Then it is usually difficult to obtain the necessary information. In such situations, investigative reporters decide to use unconventional methods. Among them some of the most

popular and the most effective, although at the same time the most controversial from the ethical point of view, are the use of a hidden camera, eavesdropping and undercover reporting techniques. The effectiveness of journalistic investigations using these means, especially nowadays, is relatively high. The Society Proffesional Journalists (SPJ) has developed a set of conditions to justify the use of covert information gathering techniques by investigative journalists [Adamczyk, 2009]. Such forms of trickery are allowed when:

- The information obtained in this way is of great importance and concerns an important social interest;
- All alternative, traditional ways of obtaining this information have been used;
- Reporters and their editorial staff make every effort to track down the whole truth with the necessary time and funds;
- The damage that was prevented by the disclosure of information through deception, outweighs the damage caused by the use of such methods [Adamczyk, 2009].

At the same time, the SPS has developed criteria that do not justify the use of such trickery techniques for obtaining information:

- Willingness to win a prize;
- "Taking shortcuts" - preparing the press material with less time and less editorial funds;
- Referring to the argument: because others have already done so in the past [Adamczyk, 2009].

The aim of an investigative journalist is primarily to pose difficult questions. Searching for information hidden from the public. His task is not to describe reality but to try to change it. Undercover reporting, although controversial, is sometimes the only way to know the truth.

4. Nellie Bly “Ten days in a Mad-House” - case study

Undoubtedly, the forerunner of the method of undercover reporting was the American journalist Elizabeth Cochrane Seaman, better known as Nellie Bly. She was mainly interested in social problems, and used secret methods in almost every investigation. The most famous exposition she made was a case of patient care in one of New York's psychiatric institutions. In order to obtain all the information Nellie Bly decided to investigate the matter "from the inside". The journalist decided to behave like a mentally ill person, to provoke others to react and to go to the plant.

"Could I pass a week in the insane ward at Blackwell's Island? I said I could and I would. And I did". That's part of the opening paragraph of Nellie Bly's investigative report into insane asylums, which was initially published in the New York World and later collected in the 1887 book Ten Days in a Mad-House. She began her investigative reporting experience as "Nellie Brown, the insane girl." She walked down the street with a "far-away" expression and practiced seeming crazy. After staying in a group home for a night, she got herself taken to Bellevue hospital and then committed to the insane asylum on Blackwell's Island. She began questioning and imitating the women who seemed most insane to her. Taking careful notes of both her own experiences and those of her fellow inmates, Bly painted a dire picture in which 16 doctors were assigned to the care of some 1,600 inmates. She also reported on the cultural insensitivity and language barriers experienced by immigrant women who spoke little

or no English and a host of hostile and abusive treatments, from mandatory cold baths to confinement in small, damp, vermin-infested, locked rooms. After a few days on Blackwell's Island, Bly dropped her act of "acting crazy" and tried to present herself in a more fit mental state. Such efforts were all for naught until the New York World sent an attorney to arrange for her release. Two days later, on Sunday, (9th of October 1887) the World ran the first installment of her story, titled "Behind Asylum Bars," and Bly became an overnight sensation. The psychiatrists who had erroneously diagnosed her as insane offered profuse apologies, even as the remaining stories were widely syndicated across the nation.

In a result of Nellie Bly's investigation, The New York City municipal government appropriate more money to the care of the mentally ill on Blackwell's Island. A grand jury was impaneled to investigate the abuses and poor treatments that Bly has uncovered at the asylum. Approximately one month after her articles ran in print, many of the most glaring problems she reported had improved: better living and sanitary conditions were instituted, more nourishing meals were provided, translators were hired for the foreign born who were not necessarily mentally ill but simply could not understand their keepers, and the most abusive nurses and physicians were fired and replaced [Bernard, 2019].

5. Summary

Nowadays, we can learn about many things only thanks to the inquiries of journalists. The very definition of investigative journalism says that it is an unmasking of something that for various reasons was to be hidden from the public. A journalist also has a controlling role in relation to politicians and owners of large companies. Those who, bearing in mind that their illegal and immoral actions can be exposed, do not feel unpunished.

The basis of any journalism is the sources and people. However, what distinguishes investigative journalism from other forms of journalism is the covert way of obtaining the necessary information. For some of us, using undercover reporting techniques is very controversial. However sometimes this is the only way to know the true and this is the core of investigative journalism.

Bibliography:

1. Adamczyk W., *Amerykańskie archetypy dziennikarstwa śledczego,* Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2008.
2. Bernard D., *She went undercover to expose an insane asylum's horrors. Now Nellie Bly is getting her due,* washingtonpost.com (8.09.2020).
3. Goban-Klas T., *Dziennikarstwo śledcze w USA. Powstanie, rozkwit, rozkład,* [w:] *Dziennikarstwo śledcze. Teoria i praktyka w Polsce, Europie i Stanach Zjednoczonych,* Palczewski Marek, Worosowicz Monika (red.), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Łódź 2006, s.8.
4. Palczewski M., *O problematyczności metod dziennikarstwa śledczego. Próba analizy na wybranych przykładach z USA i Polski* [w:] *Dziennikarstwo śledcze. Teoria i praktyka w Polsce, Europie i Stanach Zjednoczonych*, Palczewski M., Worsowicz M. [red.], Łódź 2006, s. 60.

62. SŁUŻBA OCHRONY LOTNISKA JAKO ISTOTNY ELEMENT DLA BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO W CYWILNYCH PORTACH LOTNICZYCH W POLSCE

Łukasz Lipski
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Nauk o Bezpieczeństwie
Email: lipski.lukasz111@gmail.com
0000-0001-6171-5286

1. Wstęp

Podstawowym zadaniem każdego państwa jest zapewnienie bezpieczeństwa jego obywatelom. Dlatego władze państwowe powinny powołać odpowiednie organy z określoną dla siebie funkcją i umożliwić wzajemną współpracę z innymi organami państwowymi, instytucjami oraz organizacjami pozarządowymi. Za przykład takiej współpracy może posłużyć relacja pomiędzy Służbą Ochrony Lotniska, Strażą Graniczną i Policją w portach lotniczych.

Celem artykułu jest przybliżenie czytelnikowi informacji na temat znaczenia bezpieczeństwa publicznego w portach lotniczych, a także roli Służby (Straży) Ochrony Lotniska oraz współpracy z innymi służbami w celu zwiększenia skuteczności pełnionych obowiązków, które prowadzą do poprawy ww. bezpieczeństwa w portach lotniczych pasażerów, załóg oraz ich pracowników wraz ze statkami powietrznymi na stanowiskach postojowych i pozostałych obiektów lotniskowych.

Za ochronę odpowiedzialni są pracownicy Służby Ochrony Lotniska, Policji, Straży Granicznej, pracownicy Stanowiska Dozoru oraz służby operacyjne. Stanowią oni zespół ludzi, który do wykonania wspólnego zadania tj. ochrony portu wykorzystuje wspomagające urządznia i systemy elektroniczne takie jak: kontrola dostępu, telewizja użytkowa, systemanty włamanio, ochrona samolotów, ochrona ogrodzenia zewnętrznego, ochrona bram wjazdowych, kontrola bezpeczeństwa bagażu (screening), identyfikacja bagażu z pasażerem, monitoring pojazdów na lotnisku i zarządzanie parkingami [M. Szczelina, Koncepcja systemu bezpieczeństwa portu lotniczego, Port Lotnicy Wrocław, s. 6].

2. Zarządzanie bezpieczeństwem publicznym w cywilnych portach lotniczych według przepisów ICAO oraz UE (EASA)

W lotnictwie przyjmuje się, iż bezpieczeństwo to stan, w którym możliwość uszkodzenia ciała lub mienia jest zredukowana i utrzymywana na akceptowalnym poziomie lub poniżej tego poziomu poprzez ciągły proces identyfikacji zagrożeń i zarządzania ryzykiem dotyczącym bezpieczeństwa[Pkt 2.1.1. ICAO, Podręcznik Zarządzania Bezpieczeństwem (SMS), wyd. 3, Montreal 2013, Doc 9859. Tekst znajduje się w: Wytyczne nr 11 Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego z dnia 24 listopada 2015 r. w sprawie wprowadzenia do stosowania wymagań ustanowionych przez Organizację Międzynarodowego Lotnictwa Cywilnego (ICAO), Doc 9859, Dz.Urz. ULC poz. 64].

Obsługa jednego pasażera odlatującego jednym samolotem wymaga zaangażowania dużej liczby personelu zatrudnionego w wielu firmach i instytucjach wykonujących swoją pracę w celu umożliwienia bezpiecznego lądowania samolotu, kołowania, postoju, tankowania paliwa, przeglądu technicznego, w warunkach zimy odmrożenia samolotu i przygotowania pasa startowego, sprzątania, rozładunku i załadunku, kołowania i startu samolotu. Do rzeszy zaangażowanych w obsługę samolotu dochodzą jeszcze inni, a mianowicie osoby zajmujące się odprawą biletowo-bagażową, utrzymujące czystość, personel przeprowadzający kontrolę paszportową lub dokumentów oraz kontrolę bezpieczeństwa, a także osoby, które przewożą pasażera do lub z samolotu [M. Zieliński, Bezpieczeństwo w porcie lotniczym (w:) Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej Nr 4 (183) 2010 s.162].

Bezpieczeństwo w lotnictwie to problem najwyższej wagi, decyduje bowiem o życiu wielu ludzi i wiąże ogromne środki materialne. W lotnictwie cywilnym, obok bezawaryjnego wykonywania lotów, bezpieczeństwo obejmuje również ochronę przed aktami bezprawnej ingerencji oraz ratownictwo lotnicze [M. Szczelina, Koncepcja systemu bezpieczeństwa portu lotniczego, Port Lotnicy Wrocław, s. 2].

Bezpieczeństwo to stan rzeczy, w jakim znajduje się określony podmiot, pozwala mu czuć się bezpiecznie tzn. wolnym i zabezpieczonym przed potencjalnymi lub realnymi zagrożeniami, pewnym niezakłóconego bytu i rozwoju, z pomocą wszelkich dostępnych środków, a także działającym twórczo na rzecz osiągania takiego stanu [W. Kitler, Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System, Wyd. AON, Warszawa 2011, s. 23.]

Z pespektywy bezpieczeństwa, działalność portu lotniczego można podzielić na dwa obszary:

- obsługa ruchu statków powietrznych – zabezpieczenie startu, lądowania, parkowania i obsługi naziemnej samolotów;
- obsługa ruchu pasażerskiego i towarowego – handling, odprawa biletowo-bagażowa i paszportowo-celna, kontrola bezpieczeństwa bagażu i pasażera, załadunek na pokład samolotu itd. [M. Szczelina, Koncepcja systemu bezpieczeństwa portu lotniczego, Port Lotnicy Wrocław, s. 2].

Rzeczpospolita Polska ma całkowite i wyłączne zwierzchnictwo w swojej przestrzeni powietrznej. Funkcje wynikające z tego zwierzchnictwa wykonuje, w zakresie niezwiązanym z umacnianiem obronności państwa, minister właściwy do spraw transportu [Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze. Dz.U. 2002 Nr 130 poz. 1112 z późn. zm., art. 4 ust.1].

Podstawowy system prawa traktatowego normujący publicznoprawne zagadnienia żeglugi powietrznej opiera się na konwencji chicagowskiej z 1944 r. o międzynarodowym lotnictwie cywilnym [M. Żylicz, Prawo lotnicze międzynarodowe, europejskie i krajowe. Warszawa 2011, s.47 i nast.].Na podstawie tej konwencji ustanowiono Międzynarodową Organizację Lotnictwa Cywilnego (International Civil Aviation Organization, ICAO) o szerokim zakresie działania. Jednym z podstawowych obowiązków państw członkowskich ICAO jest ułatwianie międzynarodowej żeglugi powietrznej oraz poprawianie jej efektywności i bezpieczeństwa, m.in. przez stosowanie się, tak dalece, jak to jest możliwe, do międzynarodowych norm i zaleceń dotyczących bezpieczeństwa, stanowionych przez ICAO

[Z. Galicki: Charakter prawny międzynarodowych wzorów i zaleceń metod ICAO. Warszawa 1971].

System zarządzania bezpieczeństwem (Safety Management System, dalej jako SMS) ma przede wszystkim za zadanie zwrócić uwagę osób zarządzających w określonej organizacji lotniczej odpowiednimi zasobami (personelem, czasem, środkami pieniężnymi itd.) na niepożądane zdarzenia, które mogą mieć miejsce w danym środowisku w przyszłości. Identyfikowanie przyszłych zagrożeń ma być formą zarządzania znacznie bardziej efektywną od samego podejmowania działań o charakterze korygującym i naprawczym. Te drugie działania mają miejsce po wystąpieniu niepożądanych zdarzeń w przeszłości, tym samym nie mogą już cofnąć żadnych skutków [A. Konert, P. Kasprzyk, P. Łaciński, Podstawy prawne zarządzania bezpieczeństwem w lotnictwie cywilnym. (red.:) K. Łuczak, Zarządzanie bezpieczeństwem w lotnictwie cywilnym. Katowice 2016, s. 11].

Tabela 1. Elementy zarządzania bezpieczeństwem według założeń ICAO SMS

Zgodnie z założeniami ICAO SMS w każdym podmiocie powinien posiadać następujące elementy (filary):	
Polita bezpieczeństwa	Ma na celu określenie metod i procesów, które będzie stosować podmiot w celu osiągnięcia pożądanych wyników bezpieczeństwa. Ma być deklaracją i wyrazem zasad stanowiących kulturę bezpieczeństwa organizacji, jakimi zamierza się kierować zarządzający daną organizacją. Zasady te powinny być podane do wiadomości całemu personelowi organizacji lotniczej.
Zarzadzanie ryzykiem	W ramach SMS obejmuje dwa podstawowe obszary. Po pierwsze, procesy identyfikowania zagrożeń – podmiot opracowuje i prowadzi formalny proces, który zapewnia, że zagrożenia związanez działalnością podmiotu lotniczego zostały zidentyfikowane (chodzi przedewszystkim o działalność lotniczą). Identyfikacja ta opiera się na połączeniumetod reaktywnych, proaktywnych i prognozowaniu. Po drugie, procesyoceny i ograniczania ryzyka – formalny proces analizy, oceny i kontroli ryzykapodczas działalności organizacji lotniczego.
Zapewnienie bezpieczeństwa	Obejmuje ocenę wyników osiąganych w trakcie zarządzania bezpieczeństwem, a także umożliwia ich stałą poprawę. W ramach zapewniania bezpieczeństwa wyróżnia się trzy elementy: 1. monitorowanie, pomiar i analizę wyników osiąganych w trakcie zarządzania bezpieczeństwem; 2. zarządzanie zmianami – podmiot opracowuje i prowadzi formalny proces mający na celu zidentyfikowanie przyszłych zmian w organizacji, które mogą mieć wpływ na procesy i działania operacyjne. Celem tej identyfikacji jest dokładne opisanie rozpatrywanych zmian wraz z ich konsekwencjami, tak aby odpowiednio przygotować procesy kontroli ryzyka; 3. ciągłe udoskonalanie systemu bezpieczeństwa – podmiot opracowuje i prowadzi formalny proces oceny wydajności SMS, a także podejmuje działania mające na celu jego rozwój i poprawę efektywności działań zapobiegawczych.
Promowanie bezpieczeństwa	Obejmuje koniecznośćopracowania programu szkolenia z zakresu bezpieczeństwa w celuzapewnienia odpowiedniego poziomu wyszkolenia i kompetencji personeluorganizacji do wykonywania swoich obowiązków w związku z funkcjonowaniemSMS. W ramach działań związanych z promowaniem bezpieczeństwa,podmiot powinien opracować oraz utrzymywać formalne sposoby wymianyinformacji dotyczące zagadnień związanych z bezpieczeństwem w lotnictwiecywilnym, które zapewnią, że: 1. cały personel ma pełną świadomość dotyczącą zasad istnienia

	i funkcjonowania SMS, a także kultury bezpieczeństwa organizacji; 2. informacje krytyczne z punktu widzenia bezpieczeństwa są rozpowszechniane w całej organizacji; 3. działania mające na celu podnoszenie bezpieczeństwa są podejmowane niezwłocznie i skutecznie; 4. działania zmierzające do wprowadzania lub zmieniania procedur bezpieczeństwa są wyjaśniane całemu personelowi organizacji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: A. Konert, P. Kasprzyk, P. Łaciński, Podstawy prawne zarządzania bezpieczeństwem w lotnictwie cywilnym. (red.:) K. Łuczak, Zarządzanie bezpieczeństwem w lotnictwie cywilnym. Katowice 2016, s. 14 i 15.

Podstawowe znaczenie dla europejskiego systemu prawnego dotyczącego bezpieczeństwa lotniczego ma obecnie Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 216/2008 z dnia 20 lutego 2008 r. w sprawie wspólnych zasad w zakresie lotnictwa cywilnego i utworzenia Europejskiej Agencji Bezpieczeństwa Lotniczego ((European Aviation Safety Agency, EASA). Wspomniane rozporządzenie, nazywane rozporządzeniem bazowym, jest uzupełniane przez rozporządzenia wykonawcze uchwalane przez Komisję Europejską, które regulują poszczególne aspekty związane z działalnością lotniczą [A. Konert, P. Kasprzyk, P. Łaciński, Podstawy prawne zarządzania bezpieczeństwem w lotnictwie cywilnym. (red.:) K. Łuczak, Zarządzanie bezpieczeństwem w lotnictwie cywilnym. Katowice 2016, s. 16].

Wymogi wynikające z rozporządzenia bazowego są precyzowane w tzw. rozporządzeniach wykonawczych Komisji Europejskiej. Przy ich uchwalaniu należy wziąć pod uwagę normy i zalecenia ICAO. Dlatego też w rozporządzeniach wykonawczych zawierających przepisy normujące systemy zarządzania bezpieczeństwem część rozwiązań wzorowana jest na przepisach Załącznika 19 ICAO. W przepisach UE podkreśla się jednak wyraźnie, że SMS jest częścią szerszego systemu zarządzania organizacją lotniczą. System zarządzania ma składać się m.in. z systemu monitorowania zgodności (Compliance Monitoring System – CMS) oraz systemu zarządzania bezpieczeństwem [A. Konert, P. Kasprzyk, P. Łaciński, Podstawy prawne zarządzania bezpieczeństwem w lotnictwie cywilnym. (red.:) K. Łuczak, Zarządzanie bezpieczeństwem w lotnictwie cywilnym. Katowice 2016, s. 17].

3. Najczęstsze zagrożenia jakie mogą wystąpić na obszarze portu lotniczego

Zagrożenia mogą mieć charakter wewnętrzny, gdy są stwarzane przez sam podmiot; mogą być zewnętrzne, gdy są generowane poza nim. Dlatego działania w celu ich likwidowania bywają kierowane zarówno do wewnątrz podmiotu, jak i na jego otoczenie zewnętrzne. Tak więc zasadne jest wyodrębnienie dwóch aspektów bezpieczeństwa: wewnętrznego i zewnętrznego. Wstępnie określając, można stwierdzić, że bezpieczeństwo wewnętrzne oznacza stabilność i harmonijność danego organizmu bądź systemu (podmiotu zbiorowego), natomiast bezpieczeństwo zewnętrzne – brak zagrożenia ze strony innych podmiotów. Łącznie oba aspekty składają się na ogólne bezpieczeństwo danego podmiotu [Por. Ch. Bay, Koncepcje bezpieczeństwa indywidualnego, narodowego i zbiorowego, Studia Nauk Politycznych, 1989, nr 4, s. 83–91].

Do najważniejszych obiektów infrastruktury w porcie lotniczym, które podlegają ochronie przeciw zagrożeniom należą:

- terminal pasażerski i inne terminale;
- wieżę kontroli ruchu lotniczego;
- generatory energetyczne;
- magazyny paliw i smarów;
- systemy klimatyzacyjne i wentylacyjne;
- bocznice kolejowe;
- ujęcia wody;
- płyty postojowe statków powietrznych;
- hangary;
- inne urządzenia lub obiekty uznane przez prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego lub zarządzającego lotniskiem za kluczowe dla ochrony lotnictwa cywilnego przed aktami bezprawnej ingerencji (np. oświetlenie ścieżki podejścia, urządzenia ILS1 itp.) [http://www.nowastrategia.org.pl/port-lotniczy/ - dostępność dnia 28.09.2020].

ILS (Instrument Landing System) są to urządzenia do wykonywania lądowań według przyrządów przy niekorzystnych warunkach atmosferycznych czyli utrudnionej widoczności. Warto tutaj zwrócić uwagę na pewną charakterystykę zagrożeń, którą możemy podzielić na ich pochodzenie: wywołane czynnikami naturalnymi (obiektywnymi) oraz wywołanych przez człowieka (subiektywnymi) - nieświadomie oraz świadomie(np.: dokonując przestępstwa, ataku terrorystycznego czy aktu wandalizmu).

Tabela 2. Ochrona portu lotniczego ze względu na zagrożenia naturalne oraz wywołane przez człowieka

Najczęstsze zagrożenia występujące w portach lotniczych	
Wywołane przez człowieka (subiektywne)	Naturalne (obiektywne)
bezprawne wniesienie do strefy zastrzeżonej przedmiotów zabronionych;	gwałtowne porywy wiatru, tzw. trąby powietrzne;
akty o charakterze kryminalnym;	ulewne opady deszczu;
demonstracje bądź inne formy protestu;	wyładowania atmosferyczne;
wzięcie zakładników na obszarze portu lotniczego;	obfite opady śniegu;
użycie bądź zagrożenie zastosowania bioterroryzmu bądź tzw. brudnej bomby;	zaleganie mgieł (przy ograniczeniu widoczności poniżej 600 m);
zakłócenia porządku publicznego;	zamiecie śnieżne;
akty sabotażu bądź dywersji;	zagrożenie powodziowe;
lądowanie w porcie lotniczym samolotu z terrorystami na pokładzie;	przemieszczające się w powietrzu pyły wulkaniczne.
wniesienie na pokład samolotu urządzenia wybuchowego bądź przedmiotów zabronionych do przewozu drogą lotniczą;	
podłożenie bądź zagrożenie podłożenia materiałów i urządzeń wybuchowych w obiektach i urządzeniach portu lotniczego;	
atak zbrojny na osoby przebywające w obiektach portu lotniczego;	

akty wandalizmu, w tym niszczenie mienia przedsiębiorstwa;	
zawładnięcie samolotem (z pasażerami bądź bez pasażerów).	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: M. Zieliński, Bezpieczeństwo w porcie lotniczym (w:) Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej Nr 4 (183) 2010 s. 161 i 162.

4. Służba Ochrony Lotniska– główne zadania i podstawowe funkcje

Podstawowym aktem prawnym regulującym zasady wykonywania zadań ochrony osób i mienia jest Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia. W artykule pierwszym wspomniana ustawa określa między innymi obszary, obiekty i urządzenia podlegające obowiązkowej ochronie. Zgodnie z nią obszary, obiekty, urządzenia i transporty ważne dla obronności, interesu gospodarczego państwa, bezpieczeństwa publicznego i innych ważnych interesów państwa podlegają obowiązkowej ochronie przez specjalistyczne uzbrojone formacje ochronne lub odpowiednie zabezpieczenia techniczne samolotu [M. Zieliński, Bezpieczeństwo w porcie lotniczym (w:) Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej Nr 4 (183) 2010 s.158].

Służba (Straż) Ochrony Lotniska (SOL) jest wewnętrzną służbą ochrony osób i mienia zlokalizowaną w porcie lotniczym. Jeżeli jest to podmiot gospodarczy realizujący usługi dla portu lotniczego to musi mieć koncesję (określa zakres oraz formę prowadzonych usług), natomiast jeżeli jest to Wewnętrzna Służba Ochrony powołana przez kierownika jednostki organizacyjnej (portu lotniczego) to musi posiadać tylko zezwolenie Komendanta Wojewódzkiego Policji. SOL w zakresie ochrony musi współpracować z Policją, jednostką straży pożarnej (która może znajdować się na terenie portu lotniczego) i Strażą Graniczną [K. Maciejowski, Podmioty, metody oraz przepisy kształtujące bezpieczeństwo w portach lotniczych.(w:) Security, Economy & Law Nr 4 2014, s. 23]. Realizuje ona zadania na rzecz ochrony lotnictwa cywilnego i podlega w tym względzie zarządzającemu lotniskiem. Podstawą działań ochronnych Służby Ochrony Lotniska są:

- plan ochrony portu lotniczego z obiektami i urządzeniami towarzyszącymi. Dokument ten ma klauzulę „POUFNE" i dostępny jest w kancelarii tajnej przedsiębiorstwa eksploatującego port lotniczy, a jego dysponentem jest szef Służby Ochrony Lotniska — szef ochrony;
- program ochrony portu lotniczego przed aktami bezprawnej ingerencji[M. Zieliński, Bezpieczeństwo w porcie lotniczym (w:) Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej Nr 4 (183) 2010 s.164].

Pracownicy SOL działają na terenie całego lotniska, zajmują się również kontrolą osób wchodzących do stref zastrzeżonych na terenie portu. Do podstawowych zadań SOL należy:

- prowadzenie kontroli bezpieczeństwa w ramach ruchu krajowego oraz dostępu do stref zastrzeżonych lotniska;
- ujęcie osób i pasażerów naruszających porządek i stan bezpieczeństwa lub warunki przewozu oraz osób, które bez upoważnienia uzyskały lub usiłowały uzyskać dostęp do strefy zastrzeżonej lotniska, a następnie przekazanie ich Policji lub Straży Granicznej; działanie to dotyczy osób, które:

- naruszają warunki bezpieczeństwa na terenie portu lotniczego, stwarzają zagrożenie poprzez chuligańskie zachowanie, zastraszenie lub groźbę;
- zagrażają porządkowi lub bezpieczeństwu osób i mienia;
- utrudniają wykonywanie obowiązków osobom zatrudnionym lub pełniącym służbę w terminalu oraz w innych obiektach infrastruktury lotniska;
- uszkadzają elementy terminalu pasażerskiego, jego wyposażenie lub sprzęt oraz inne obiekty infrastruktury lotniska, jeśli może to zagrozić bezpieczeństwu osób i mienia;
- naruszają zarządzenia porządkowe dotyczące bezpieczeństwa na lotnisku;
- naruszają warunki przewozu, stwarzając zagrożenie od momentu zamknięcia drzwi statku powietrznego przed startem do chwili ich otwarcia po wylądowaniu poprzez chuligańskie zachowanie, zastraszanie lub groźbę;
- zagrażają porządkowi lub bezpieczeństwu osób i mienia na pokładzie statku powietrznego;
- utrudniają członkowi załogi wykonywanie obowiązków lub zmniejszają jego zdolność do wykonywania obowiązków na pokładzie statku powietrznego;
- uszkadzają statek powietrzny, jego wyposażenie lub elementy składowe i sprzęt;
- naruszają przepisy dotyczące bezpieczeństwa podczas operacji lotniczej;

- ochrona strefy zastrzeżonej lotniska, w tym przeprowadzanie kontroli stanu technicznego ogrodzenia lotniska;
- kontrolowanie przepustek wydawanych przez zarządzającego oraz uprawnień osób do przebywania w określonych strefach [M. Zieliński, Bezpieczeństwo w porcie lotniczym (w:) Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej Nr 4 (183) 2010 s.165].

Pracownik służby ochrony lotniska przy wykonywaniu zadań z zakresu kontroli bezpieczeństwa w lotnictwie cywilnym oraz ochrony osób i mienia w granicach chronionych obszarów, obiektów i urządzeń, w tym na pograniczu strefy ogólnodostępnej ze strefą zastrzeżoną lotniska, niezależnie od uprawnień określonych w art. 36 ust. 1 ustawy z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia, ma prawo do:

- niedopuszczenia do wejścia na obszar lub do obiektu podlegających ochronie osoby nieposiadającej wymaganych uprawnień oraz niedopuszczenia do wjazdu na obszar lub do obiektu podlegających ochronie pojazdu nieposiadającego wymaganych uprawnień;
- dokonywania kontroli manualnej i przeglądania zawartości bagażu;
- sprawdzania przedmiotów wprowadzanych do strefy zastrzeżonej lotniska;
- korzystania z urządzeń technicznych, ze środków chemicznych oraz wykorzystania psów do wykrywania urządzeń, przedmiotów lub substancji, których posiadanie jest zabronione bądź które mogą stanowić przedmiot niebezpieczny [Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze. Dz.U. 2002 Nr 130 poz. 1112 z późn. zm., art. 186f ust. 1].

Pracownik ochrony przy wykonywaniu określonych zadań ochrony osób i mienia ma prawo do:

- ustalania uprawnień do przebywania na obszarach lub w obiektach chronionych oraz legitymowania osób w celu ustalenia ich tożsamości;
- wezwania osób do opuszczenia obszaru lub obiektu w przypadku stwierdzenia braku uprawnień do przebywania na terenie chronionego obszaru lub obiektu albo stwierdzenia zakłócania porządku;
- użycia lub wykorzystania środków przymusu bezpośredniego, o których mowa w art. 12 ust. 1 pkt 1 lit. a, b i d, pkt 2 lit. a, pkt 7, 9, pkt 12 lit. a i pkt 13 ustawy z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (Dz. U. z 2019 r. poz. 2418):
  - w granicach chronionych obiektów i obszarów – w przypadkach, o których mowa w art. 11 pkt 2, 5, 8, 10 i 13 tej ustawy;
  - poza granicami obiektów i obszarów chronionych – w przypadku, o którym mowa w art. 11 pkt 9 tej ustawy;
- użycia lub wykorzystania broni palnej:
  - w granicach chronionych obiektów i obszarów – w przypadkach, o których mowa w art. 45 pkt 1 lit. a–c i pkt 2 oraz art. 47 pkt 3, 6 i 7 ustawy z dnia 24 maja 2013r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej, z wyłączeniem przypadków przeciwdziałania czynnościom zmierzającym bezpośrednio do zamachów, o których mowa w art. 45 pkt 1 lit. a–c tej ustawy,
  - poza granicami obiektów i obszarów chronionych – w przypadkach, o których mowa w art. 45 pkt 1 lit. e oraz art. 47 pkt 3 i 6 ustawy z dnia 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej.
- ujęcia w granicach obszarów lub obiektów chronionych lub poza ich granicami osób stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie życia lub zdrowia ludzkiego, a także chronionego mienia, w celu niezwłocznego oddania tych osób Policji [Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia. Dz. U. 1997 Nr 114 poz. 740 z późn. zm., art. 36 ust. 1].

Kontrolą manualną jest zespół czynności kontroli bezpieczeństwa wykonywanych ręcznie bez ingerencji w wewnętrzne powłoki ciała oraz w sposób powodujący w jak najmniejszym stopniu naruszenie intymności, w celu wykrycia w odzieży lub na ciele oraz w przedmiotach osobistych kontrolowanej osoby zabronionych przedmiotów, urządzeń lub substancji. Za zgodą kontrolowanej osoby kontrola ta może być przeprowadzana przez pracownika służby ochrony lotniska odmiennej płci niż kontrolowana osoba [Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze. Dz.U. 2002 Nr 130 poz. 1112 z późn. zm., art. 186f ust. 2].

Za zgodą kontrolowanej osoby kontrola manualna może także obejmować dokonanie oglądu powierzchni jej ciała przez pracownika służby ochrony lotniska tej samej płci, w warunkach gwarantujących zachowanie intymności. Za zgodą kontrolowanej osoby czynność ta może być dokonana przez pracownika służby ochrony lotniska odmiennej płci niż kontrolowana osoba [Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze. Dz.U. 2002 Nr 130 poz. 1112 z późn. zm., art. 186f ust. 3].

5. Podsumowanie

Bezpieczeństwo w lotnictwie cywilnym składa się z dwóch pojęć, które odnoszą się do obszarów oddziaływania i działania. Należy wyjaśnić, że oddziaływania mogą wpływać niekorzystnie, zaś działania mają na celu wyeliminowanie zagrożeń. Bezpieczeństwo lotnicze związane jest z obsługą ruchu statków powietrznych, a więc zabezpieczeniem startów oraz lądowań, parkowaniem samolotów oraz ich obsługą naziemną. Z kolei ochrona lotniska obejmuje obsługę ruchu pasażerskiego i towarowego, odprawę biletowo-bagażową i paszportowo-celną, kontrolę bezpieczeństwa bagażu i pasażerów, wejście na pokład i załadunek samolotu itd. [Z. Grzywna, A. Limański, I. Drabik, Zarządzanie bezpieczeństwem w portach lotniczych (w:) Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej 2018, s. 184].

Podsumowując Straż (Służba) Ochrony Lotniska nie tylko odgrywa znacząca rolę w kreowaniu wzrostu bezpieczeństwa na obszarze portów lotniczych, ale również warto zauważyć, że wspiera i współpracuje m.in. ze Strażą Graniczną, Służbą Celno-Skarbową oraz Policją.

Bibliografia:

1. Grzywna Z., Limański A., Drabik I., Zarządzanie bezpieczeństwem w portach lotniczych (w:) Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej 2018.
2. Kitler W., Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System, Wyd. AON, Warszawa 2011.
3. Konert A., Kasprzyk P., Łaciński P., Podstawy prawne zarządzania bezpieczeństwem w lotnictwie cywilnym. (red.:) Łuczak K., Zarządzanie bezpieczeństwem w lotnictwie cywilnym. Katowice 2016.
4. Maciejowski K., Podmioty, metody oraz przepisy kształtujące bezpieczeństwo w portach lotniczych.(w:) Security, Economy & Law Nr 4 2014.
5. Podręcznik Zarządzania Bezpieczeństwem (SMS), wyd. 3, Montreal 2013, Doc 9859. Wytyczne nr 11 Prezesa Urzędu Lotnictwa Cywilnego z dnia 24 listopada 2015 r. w sprawie wprowadzenia do stosowania wymagań ustanowionych przez Organizację Międzynarodowego Lotnictwa Cywilnego (ICAO), Doc 9859, Dz.Urz. ULC poz. 64.
6. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 216/2008 z dnia 20 lutego 2008 r. w sprawie wspólnych zasad w zakresie lotnictwa cywilnego i utworzenia Europejskiej Agencji Bezpieczeństwa Lotniczego.
7. Szczelina M., Koncepcja systemu bezpieczeństwa portu lotniczego, Port Lotniczy Wrocław.
8. Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze. Dz.U. 2002 Nr 130 poz. 1112 z późn. zm.
9. Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. O ochronie osób i mienia. Dz. U. 1997 Nr 114 poz. 740 z późn. zm.
10. Zieliński M., Bezpieczeństwo w porcie lotniczym (w:) Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej Nr 4 (183) 2010.
11. Żylicz M.,Prawo lotnicze międzynarodowe, europejskie i krajowe. Warszawa 2011.

Wykaz stron internetowych:

12. http://www.nowastrategia.org.pl/port-lotniczy/ [dostępność dnia: 28.09.2020].

63. PRODUCT IMAGE OF THE LUBUSKIE VOIVODSHIP - ENOTURISM AND CUISINE

Irena Lisowska-Szron
University of Szczecin
Faculty of Economics, Finance and Management

1. Introduction

Exploring the dishes and food products related to a given region is one of the forms of getting familiar with the culture of that region and the heritage. Food traditions are passed down from generation to generation and are permanently connected with a given culture. Due to its history, Lubuskie Voivodeship is a place inhabited by people associated with many cultures. The Voivodeship was established in 1997 on the basis of the former regained lands. Its recent history is related to the migration of people. A significant part of this voivodeship returned to the territory of Poland after World War II, which was related to the displacement of the people of German origin living in these areas. These areas have been inhabited mainly by the inhabitants of the former provinces of Warsaw, Łódź, Rzeszów, Poznań, Kielce and Kraków. One third of the repatriates were the so-called Poles from beyond the Bug [www.transodra-online.net/pl/node/1411].

Historical circumstances influenced the fact that the inhabitants of Lubuskie can boast about the cultural diversity created on the basis of traditions brought here from different lands. As a result, the term *Lubuski* turned out to be difficult to define. *Lubuski* meaning what? It was then that the place became a factor integrating the inhabitants of Lubuskie Province. A natural process of creating a typical Lubuskie culture has emerged, which to this day combines traditions from different parts of Poland and former Polish territories [Lisowska-Szron, 2017].

Culinary tourism is an increasingly common form of tourism in Poland. The main purpose of the trip is to get to know national or regional cuisines (cuisine tourism), the desire to taste dishes prepared in recognizable restaurants or by famous chefs, visiting places of production of famous culinary products or alcoholic beverages. A type of culinary tourism characteristic to Lubuskie will be enotourism [Program Rozwoju Lubuskiej Tourism until 2020, Cz. AND].

2. Culinary tourism

The term culinary tourism was introduced in 1998 by L. Long as one of the ways of getting to know other cultures. It is the traveling in order to search for and taste ready-made dishes and drinks [Wolf, 2004, p. 6 after Kowalczyk, 2005, p. 168]. A characteristic feature is the destination, i.e. the culinary experience. Culinary tourism is inextricably linked with the culture of a given region. A. Mikos von Rohrscheidt defines it as tourism-related projects in which taking advantage of the culinary offers of a foreign country or region is an important part of the program or the decisive moment in which to travel [Mikos von Rohrscheidt, 2008, p. 7].

Table 1. Elements which increase the attractiveness of a cultural trip according to Poles [Durydiwka, 2013, p. 13]

Possibility of trying regional dishes	**85%**
Trying unique and unusual regional dishes available only in the certain region	**85%**
Getting to know the unique history of the visited place	78%
Visiting places important for the local community, connected with culture, tradition and history	77%
Possibility of tasting local, natural, ecological products supplied by local producers	77%
Visiting local museums, heritage parks	69%
Participation in culinary festivals	51%
Participation in culinary workshops, the process of producing regional products and dishes	46%

The results of the research above show that the possibility of trying regional dishes and dishes related to a given region is definitely more important for a tourist than the forms of learning about culture associated with visiting museums or participating in culinary festivals. It is also more important than getting to know the regional culture.

There are 6 types of culinary tourists [Durydiwka, 2013, p. 16]:

- Gourmets of regional or ethnic cuisine - people interested in learning and tasting traditional dishes of the region in which they are staying, or dishes of specific ethnic groups.
- Exquisite gourmets - people visiting well-known restaurants famous for their exquisite cuisine and sophisticated dishes.
- Snobby gourmets - people appearing only at the opening of new restaurants or meetings with fellow restaurateurs and chefs.
- Culinary tourists acquiring skills - people for whom the main goal of the trip is to expand their knowledge and acquire new skills in the field of preparing meals by participating in gastronomic competitions.
- Competing culinary tourists - people who, above all, want to test their skills by taking part in gastronomic competitions.
- Culinary active tourists - people whose main goal is to follow the culinary trails.

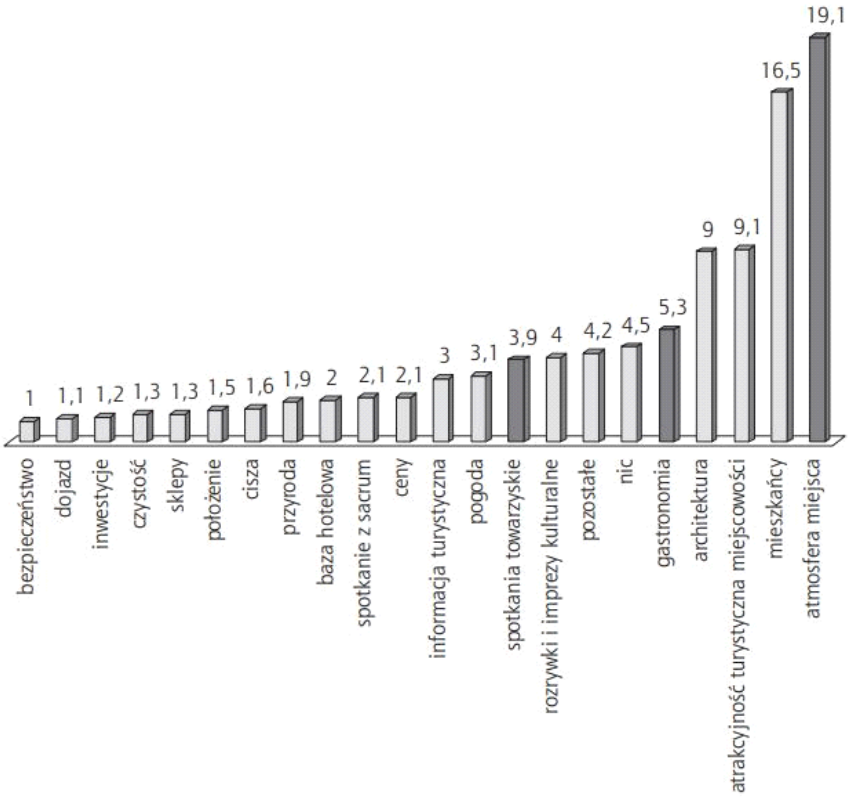

Chart 1. Elements of the choice of Polish tourist products by foreign tourists [Olszewski, Drożdż, 2013, p. 438]

The research above presents a ranking of the elements that tourists indicated as most important for choosing a destination. Gastronomy is in the top five of the indicated places and is undoubtedly combined with the elements preceding it, especially the atmosphere of the place. Because food is an inseparable element that a tourist has to deal with while visiting.

3. Enotourism

Enotourism is one of the forms of tourism that is steadily gaining in popularity. As a result, in some definitions it is distinguished as a separate form of cultural tourism. In her study, K. Buczkowska included enotourism among the forms of cultural heritage and contemporary culture tourism separated on the basis of secondary elements that make up cultural tourism [Buczkowska 2008]. Whereas A.M. von Rohrscheidt describes it together with culinary tourism, giving examples from Poland and Europe [Rohrscheidt 2008].

Enotourism (from the Greek oinos - wine) is a wine tourism. It refers to the preparation and savoring of wine. This form of tourism is becoming fashionable now and is the fastest growing branch of the global tourism industry. The tourism industry treats enotourism as a niche tourism market, but on the other hand, many wine producers around the world see opportunities to develop their interests through enotourism. In Poland, when the culture of growing wine has been gradually discouraged for years, enotourism arouses more and more tourists' interest. The Lubuskie region is a place where there are currently more than

30 vineyards [http://uwiecjelubuskie.pl/winnice.html] and more is still being created. Every year, Zielona Góra hosts the celebration of the city, Winobranie, which attracts thousands of tourists. During the festival, a wine town is available for tourists and a special bus with tourists runs to the vineyards.

The motivations for enotourism trips can be distinguished to[www.farmer.pl/biznes/agroturystyka/enoturystyka_szlakiem_winnic]:

- tasting and wanting to know new wines, and their purchase;
- the opportunity to learn about wine in relation to traditional, local cuisine;
- exceptional, unique atmosphere of places and regions where wine is produced;
- willingness to obtain information about a specific wine or its producer;
- an opportunity to rest, "escape outside the city";
- an opportunity to spend time together with family, partner or friends;
- the possibility of learning more about wine and winemaking.

Enotourism is a great way to develop tourism in the region. In the Lubuskie Tourism 2020 Program, it was recognized as one of the advantages of the Lubuskie Voivodeship, which may have a positive impact on the development of tourism. It can also complement the agritourism offer. In the Lubuskie Voivodeship, the *Lubuski Wine and Honey Trail* was created and the wine was made a product around which the image of Lubuskie has been built for years.

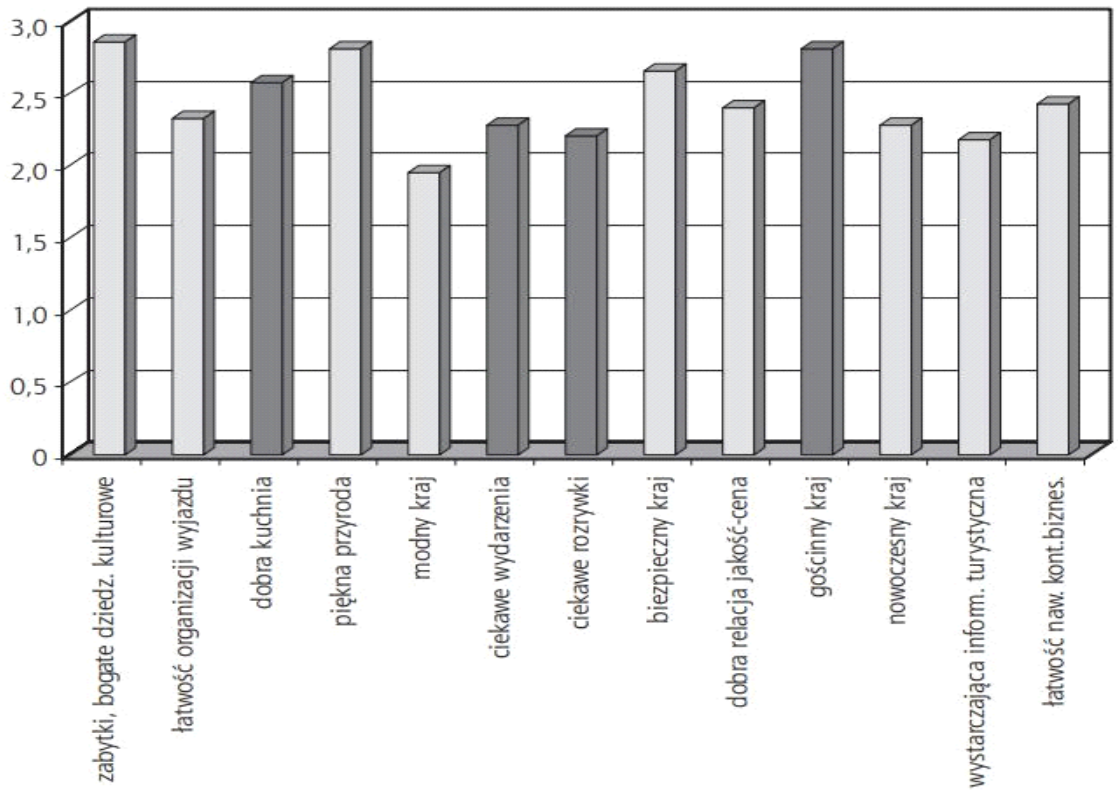

Chart 2. Assessment of aspects of traveling to Poland expressed by the respondents [Olszewski, Drożdż, 2013, p. 438]

The study above showed a large advantage of three aspects that were rated the highest by the respondents. In the first three highest rated elements, they indicated the country's hospitality, beautiful nature and the third aspect - monuments and cultural heritage, which includes culinary heritage.

4. Summary

Culinary tourism is both a way to get to know the region, its culture and culinary habits. On the other hand, it is an element of a local development. For this part of the economy to develop well, good cooperation is desirable between places that provide culinary attractions and tourist accommodation (products), i.e. restaurants, vineyards, shops, museums, hotel facilities, etc. Appropriate infrastructure is also necessary (tourist guides, culinary routes).

Culinary tourism is an increasingly interesting way of spending free time every year. It is a chance to discover new tourist destinations and new food products. Additionally, tourists eagerly use the infrastructure accompanying the culinary attraction. The interest of tourists somehow forces local government units and local entrepreneurs to adjust their offer to the needs of tourists.

Wine tourism is most likely to play a special role, as it may soon become the most important element complementing the domestic gastronomic offer.

Bibliography:

1. Buczkowska K., Turystyka kulturowa. AWF Poznań 2008.
2. Durydiwka M., Turystyka kulinarna - nowy (?) trend w turystyce kulturowej, Prace i Studia Geograficzne, T. 52, 2003.
3. Kowalczyk A., Turystyka kulinarna - ujęcie geograficzne, Turyzm, 15.
4. Mikos von Rohrscheidt , Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy, Gniezno 2008.
5. Olszewski J, Drożdż R., Polska oferta w zakresie enoturystyki, Hygeia Public Health, 48 (4), Gdańsk 2013.
6. Program Rozwoju Lubuskiej Turystyki do 2020, Część I audytowo-analityczna, 2014.
7. Program Rozwoju Lubuskiej Turystyki do 2020, Część II Programowa, 2014.
8. Rohrscheidt A.M., Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy. GWSH Milenium, Gniezno 2008.

Websites:

9. "http://www.transodra-online.net/pl/node/1411 HYPERLINK "http://www.transodra-online.net/pl/node/1411" HYPERLINK "http://www.transodra-online.net/pl/node/1411" HYPERLINK "http://www.transodra-online.net/pl/node/1411"" HYPERLINK "http://www.transodra-online.net/pl/node/1411" HYPERLINK "http://www.transodra-online.net/pl/node/1411" HYPERLINK "http://www.transodra-online.net/pl/node/1411"ansodra-online.net/pl/node/1411.
10. http://atrakcjelubuskie.pl/winnice.html
11. www.farmer.pl/biznes/agroturystyka/enoturystyka_szlakiem_winnic

List of tables and charts:

12. Table 1. Elements which increase the attractiveness of a cultural trip according to Poles.
13. Chart 1. Elements of the choice of Polish tourist products by foreign tourists.
14. Chart 2. Assessment of aspects of travel to Poland expressed by the respondents.

64. MIŁOŚĆ W DOBIE BIG DATA

mgr Adam Łojan
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Psychologii
Email: adam.lojan@gmail.com

1. Wstęp

Znany australijski filozof i etyk Peter Singer w swojej książce *Wyzwolenie Zwierząt* [Singer, 2018], w rozdziale traktującym o wykorzystaniu zwierząt w badaniach psychologicznych, przytacza pewną znamienną w swoim wydźwięku anegdotę z lat 70 ubiegłego wieku. Podczas rekrutacji na studia psychologiczne na jednym z amerykańskich uniwersytetów, kandydat zapytany o swoje motywacje mówi o chęci zgłębiania tajników ludzkiego umysłu. Spotyka się to rozbawieniem przepytującego go profesora, który stanowczo zaprzecza jakoby psychologia była nauką badającą ludzki umysł, określając ją jako dziedzinę analizującą zachowanie szczurów, a tym osobom, które interesują tak metafizyczne tematy jak umysł człowieka poleca raczej fakultet z filozofii. W tym kontekście wiedza o człowieku płynąca z analizy tzw. Big Data wydaje mi się być tym czego w psychologii mogło tak wtedy jak i jeszcze do niedawna brakować: oto przecież nie musimy obserwować zachowania szczurów w trakcie różnego rodzaju, często bardzo wątpliwych etycznie, eksperymentów i dopasowywać, nieraz karkołomnie, uzyskanych danych do człowieka. Nie musimy też tym bardziej podobnych eksperymentów przeprowadzać na ludziach, bowiem otwiera się przed nami okazja do obserwacji i analizy ogromnej ilości próbek ludzkiego zachowania w warunkach naturalnych. Z racji ogromu potencjalnych zastosowań i kontekstów w omawianiu Big Data niniejszy tekst chciałem poświęcić zatem pewnemu niewielkiemu tylko wycinkowi ludzkiej aktywności, gdzie analiza Big Data wydaje się szczególnie ciekawa. Na pzykładzie kilku z dotychczasowych prac badawczych zgłębiających ten temat przybliżę pokrótce jak Big Data może być wykorzystywana w analizie doboru partnera z wykorzystaniem bardzo popularnych w ostatnich latach aplikacji randkowych.

2. Big Data a aplikacje randkowe

O skali randkowania i szukania potencjalnych partnerów przez Internet mówią nam dość imponujące liczby: Tinder, czyli najpopularniejsza aplikacja randkowa liczy sobie ok 57 milionów użytkowników na całym świecie [Iqbal, 2020]. Co więcej, jak pokazują badania już niemal 40% spośród nowo powstałych związków w USA swój początek ma w Internecie, a wiele wskazuje na to, że liczba ta jest niedoszacowana ze względu na wciąż istniejące opory przed przyznawaniem się do relacji, które rozpoczęły się poprzez aplikację randkową [Rosenfeld, Thomas, Hausen, 2019].

Zadaniem aplikacji takich jak Tinder jest przedstawienie użytkownikowi możliwie jak największej liczby, jak najlepiej dopasowanych do jego preferencji profili potencjalnych partnerów. Wykorzystanie Big Data w tym procesie jest wielowymiarowe. Aplikacje mogą uzyskać dostęp do danych pochodzących z naszych mediów społecznościowych, a zatem posiąść wiedzę o tym co lubimy, co, określając to kolokwialnie, zasłużyło sobie na tzw.

„lajka" lub co zwracało naszą uwagę szczególnie mocno (a manifestowało się poświęconym czasem) podczas przeglądania postów naszych znajomych. Aplikacja może w ten sposób poznać i wykorzystać w procesie ustalania optymalnych propozycji potencjalnych par nasze gusta filmowe, muzyczne, kulinarne, historię naszych zakupów, odwiedzanych stron, jak również historię odwiedzanych już całkiem fizycznie miejsc, jeśli oczywiście pozwolimy na dostęp do naszej geolokalizacji [Ryoo, Kim, 2015]. Wydaje się zatem, że pozwala to stworzyć obraz nas samych, dokładniejszy i bliższy prawdzie niż jakikolwiek samoopis, na który najczęściej również zresztą jest miejsce w tego typu aplikacjach. To stanowi punkt wyjścia do kolejnego wymiaru Big Data, czyli uczenia głębokiego/maszynowego. Uczenie to jest procesem tworzenia zautomatyzowanego systemu, który jest w stanie na podstawie zdobywanego doświadczenia w postaci uzyskanych od użytkowników danych, doskonalić swoje działanie i generować na tej podstawie nową wiedzę [Ryoo, Kim, 2015]. Jednym z przykładów działania uczenia maszynowego w aplikacjach randkowych może być budowanie przez program wiedzy na temat naszych preferencji co do wyglądu. Każda pozytywna ocena wystawiona obserwowanemu przez nas profilowi zawierającemu zdjęcia dla algorytmu jest źródłem informacji co do naszych preferencji w zakresie różnych elementów wyglądu fizycznego. Po ocenie kilkudziesięciu zdjęć program jest w stanie stworzyć coś w rodzaju wzorca, co pozwala mu wyświetlać nam w pierwszej kolejności te profile, co do których zakłada (na bazie wiedzy o naszych preferencjach), że będą dla nas najbardziej atrakcyjne [Savaram, 2017]. Oczywiście w tym wypadku, w odróżnieniu od podsuwania nam reklam produktów, o których algorytmy wiedzą, że są w polu naszego zainteresowania, sytuacja jest o tyle bardziej skomplikowana, że program musi uwzględniać również preferencje drugiej strony. Program doskonali się zatem na bazie analizy Big Data, na które składają się nasze zachowania zarówno spoza aplikacji jak i już w niej samej. Analizuje jakie zdjęcie oceniamy jako atrakcyjne, ile czasu spędzamy używając aplikacji, jakiego słownictwa używamy w naszych opisach, wiadomościach etc. [Sutarwala, 2019].

Nasze gusta, preferencje czy zachowania w Internecie nie są jednak jedynymi możliwymi Big Data na których oprzeć można algorytmy dopasowujące dwójkę ludzi w aplikacji randkowej. Okazuje się, że takim zasobem danych może być nasz własny materiał genetyczny. Aplikacje takie jak GenePartners czy DNAromance wymagają od użytkowników dostarczenia próbki materiału genetycznego, a następnie dopasowują ich do potencjalnych partnerów na bazie analizy grupy białek zwanych antygenami ludzkich leukocytów (HLA). Idea ta bazuje na badaniach na zwierzętach, gdzie obserwowano, że wydzielany zapach, na który wpływ mają białka typu HLA był jednym z wyznaczników doboru partnera. Próba replikacji wystąpienia tego zjawiska na ludziach nie przyniosła jednoznacznych rezultatów i pomimo, że niewiele zdaje się wskazywać by atrakcyjność seksualna była u ludzi determinowana tak względnie prostym wskaźnikiem poziomem dopasowania HLA to nie przeszkadza to w propagowaniu przez twórców aplikacji tego typu metody, jako skutecznej w znalezieniu idealnego partnera [Pistoi, 2019]. Orędownicy wykorzystania analizy danych płynących z naszego DNA nie poprzestają jednak tylko i wyłącznie na HLA. Pod koniec 2019 roku George Church, genetyk z Uniwersytetu Harvarda zapowiedział start aplikacji o nazwie Digid8, której celem jest dopasowywanie do siebie potencjalnych partnerów w oparciu o analizę DNA, tak by wykluczyć możliwość przekazania potomstwu chorób genetycznych [Rusecka, 2020]. Algorytm programu przeszukuje dane z DNA pod kątem potencjalnych

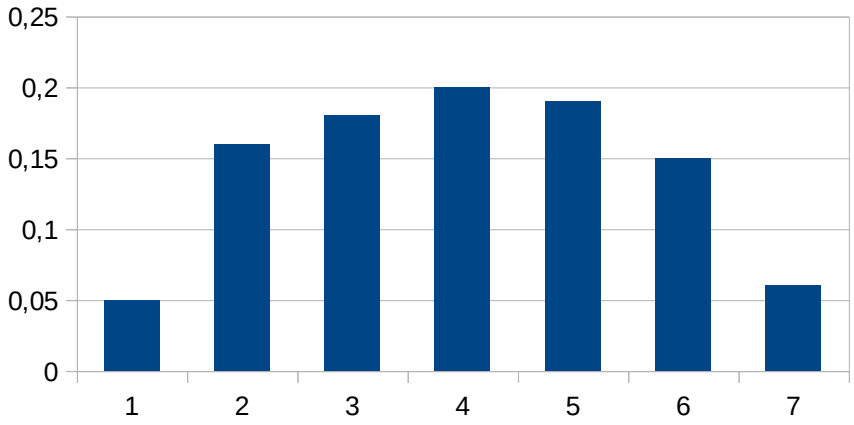
chorób i zestawia je z danymi od innych osób. W ten sposób eliminuje z puli pokazywanych nam profili te osoby, których geny w połączeniu z naszymi mogłyby dać ryzyko wady genetycznej u potomstwa. Co ciekawe jednak sam użytkownik nie będzie miał możliwości dostępu do surowych danych ani wyników analizy swojego DNA, nie dowie się więc o potencjalnych problemach zdrowotnych, które mogą go dotyczyć. Projekt już na wstępie spotkał się z dość mieszanym odbiorem, a wielu zarzuca mu wprost propagowanie eugeniki [Regalado, 2019].

3. Przegląd badań

Analiza Big Data w ramach aplikacji randkowych otworzyła nowe możliwości badania zachowania człowieka w kontekście relacji interpersonalnych, doboru partnera i doboru strategii z tym związanych. Coś co od samego początku psychologii ewolucyjnej było w głównym polu jej zainteresowania, dzięki upowszechnieniu się aplikacji randkowych stało się możliwe do zbadania na niespotykaną dotąd skalę i przy użyciu innych metod niż tylko samoopisowe. Jedno z pierwszych badań wykorzystujące aplikację randkową do sprawdzenia ewolucyjnej hipotezy o różnych strategiach doboru partnera [Tyson, Perta, Haddadi, Seto, 2016], doprowadziło do następujących wniosków: po pierwsze, kobiety zgodnie z przewidywaniami okazywały się bardziej wybredne w ocenach profili męskich - o ile profile męskie, stworzone sztucznie na potrzeby eksperymentu dostawały średnio mniej niż 1 polubienie na 100 wysłanych, tak profile żeńskie otrzymywały średnio 10 polubień na 100 wysłanych. Widać było również istotną różnice w dynamice przyrostu zdobywanych par - męskie profile zyskiwały pary stopniowo i powoli, natomiast kobiece osiągały bardzo dużą liczbę polubień w krótkim czasie tuż po założeniu konta. Po czterech godzinach automatycznie wysyłające polubienia profile męskie miały na koncie średnio 50 par, podczas gdy profile kobiece w tym samym czasie miały ich już 500-600. W drugiej części badania prowadzono wywiady z prawdziwymi użytkownikami pytając ich o ich taktykę działania w poszukiwaniu potencjalnego partnera. W odpowiedziach męskich powtarzał się schemat działania polegający na wysyłaniu dużej ilości polubień w krótkim czasie tak aby zmaksymalizować swoje szanse i zwiększyć ilość par. Wypowiedzi te całkowicie zgadzały się z zakładaną hipotezą wystąpienia sprzężenia zwrotnego, wysuniętą na podstawie analizy wcześniejszych danych uzyskanych przez program tworzący i zarządzający sztucznymi profilami: mężczyźni mogąc licząc na niewielki odsetek ‘zwrotu’ inwestycji swoich polubień, starali się ich wysyłać jak najwięcej żeby efektem skali zyskać więcej par, natomiast kobiety otrzymując ogromną ilość polubień już po kilku godzinach od założenia konta tym bardziej ostrożnie dobierały swoje potencjalne pary, wiedząc, że mogą sobie na to pozwolić.

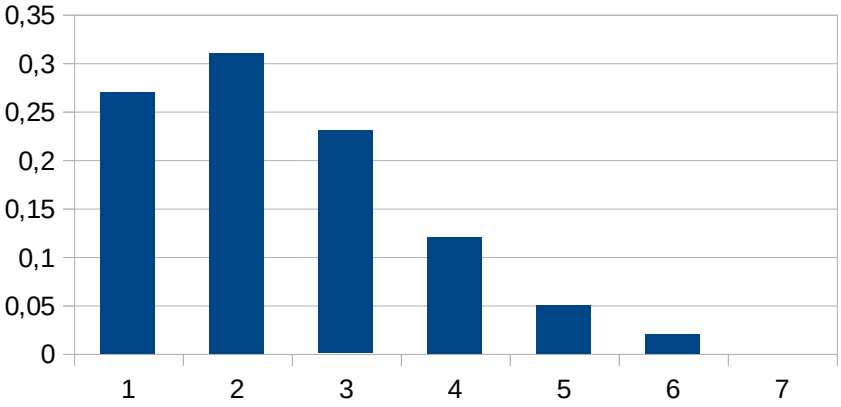
Badanie [McMurtrie, Draime, 2019] skupione na pokrewnej aplikacji czyli OkCupid (gdzie istnieje możliwość bardziej rozbudowanej oceny oglądanego profilu niż tylko zero-jedynkową decyzją jak w przypadku Tindera) również zdaje się potwierdzać hipotezę o większej ‘wybredności’ kobiet w kontekście doboru partnera: o ile oceny profili kobiecych dokonywane przez mężczyzn rozkładały się w sposób bardzo zbliżony do rozkładu normalnego (Rys. 1), tak oceny męskich profili przybierały zdecydowanie prawoskośny profil (Rys. 2). Oznacza to, że tylko niewielka część męskich profili znajdowała uznanie kobiet, większość zaś była oceniana nisko. Może to sugerować, że profile męskie były przez kobiety uważniej analizowane, a fakt dużego zainteresowania ze strony mężczyzn (manifestujący się

ilością wiadomości i informacji o otrzymanych polubieniach) skłania użytkowniczki do zastosowania tym ostrzejszych kryteriów w celu zawężenia puli potencjalnych kandydatów na randkę.

Rysunek 1. Rozkład polubień żeńskich profili przez mężczyzn: 1 – odsetek profili żeńskich ocenionych jako najmniej atrakcyjne, 7 – odsetek profili żeńskich ocenionych jako najbardziej atrakcyjne (maksymalna nota)

Źródło: https://ftalphaville.ft.com/2019/12/02/1575302514000/-thank-u--next---how-dating-apps-are-transforming-relationships/.

Rysunek 2. Rozkład polubień męskich profili przez kobiety: 1 – odsetek profili męskich ocenionych jako najmniej atrakcyjne, 7 – odsetek profili męskich ocenionych jako najbardziej atrakcyjne (maksymalna nota)

Źródło: https://ftalphaville.ft.com/2019/12/02/1575302514000/-thank-u--next---how-dating-apps-are-transforming-relationships/.

W innym badaniu [Van Berlo, Ranzini, 2018] wykorzystując metodę przetwarzania języka analizie poddano opisy użytkowników z ponad 50 tysięcy profili na Tinderze. Celem było sprawdzenie, czy i jakie różnice pod kątem używanych słów wystąpią między profilami męskimi i kobiecymi. Niektóre z wniosków brzmią szczególnie ciekawie w kontekście omawianych wyżej przeciwstawnych strategii doboru partnera u kobiet i mężczyzn. Okazało się bowiem, że profile żeńskie częściej niż męskie zawierały w opisach słowa wskazujące na

określone preferencje i wymagania co do potencjalnej znajomości np. "szukam". Ciekawa była również różnica w częstotliwości występowania w opisach słów "prawo" i "lewo" (odwołuje się do specyfiki działania aplikacji Tinder gdzie przesunięcie profilu w prawo oznacza jego polubienie, natomiast przesunięcie w lewo oznacza jego odrzucenie). Profile kobiece w swoich opisach częściej zawierały słowo 'lewo' co zdaniem autorów może być dowodem na stosowanie przez kobiety strategii zawężania potencjalnej liczby par poprzez zniechęcanie już na starcie części mężczyzn wedle rozumowania "jeśli posiadasz cechy x i y to przesuń w lewo, bo i tak nie będę tobą zainteresowana". Słowo "prawo" częściej zaś pojawiało się w opisach mężczyzn, ponieważ męska strategia zakłada maksymalizację ilości potencjalnych par, a więc istotniejsze jest tutaj zachęcenie do przesunięcia w prawo jak największej ilości kobiet.

Te analizy mówią tam także sporo o przemianach kulturowo-społecznych naszych czasów. Jak piszą autorzy jednej z cytowanych już prac [McMurtrie, Draime, 2019] po raz pierwszy w historii to młode kobiety są siłą decydującą i głównymi rozgrywającymi na rynku randkowo-matrymonialnym. Sprawia to, że informacje jakie możemy wyciągnąć z Big Data zawartych w aplikacjach randkowych są niezwykle inspirujące nie tylko dla psychologów, ale również socjologów czy antropologów.

4. Podsumowanie

Wydaje się, że nieuchronnie czeka nas odpowiedź na pytanie, jak daleko może sięgnąć zastosowanie analizy Big Data w kontekście ułatwiania ludziom poszukiwań idealnego partnera. Dość inspirującą wizję przyszłości w tym aspekcie serwuje nam popularny serial Czarne Lustro, którego tematem przewodnim jest funkcjonowanie człowieka w świecie zdominowanym przez technologię. Jeden z odcinków traktuje o aplikacji randkowej, która wykorzystując Big Data (w tym wypadku zaczerpnięte wprost z mózgu użytkowników) pochodzące od dwóch potencjalnych randkowiczów, tworzy wirtualne kopie ich umysłów, a następnie symuluje ogromną liczbę ich potencjalnych kontaktów, rozmów, kłótni, przygód, których doświadczyli by gdyby zaczęli się spotykać. Na bazie tego program formułuje wynik dopasowania pozwalając użytkownikowi znaleźć idealnego partnera, a uniknąć takiego, z którym cyfrowa kopia jego tożsamości nie dogadywała się najlepiej. Oczywiście choć dzisiejszym programom i algorytmom wciąż jeszcze wiele brakuje do tak zaawansowanego transferu i obróbki zasobów naszego umysłu to z pewnością dużym krokiem w tę stronę może być choćby projekt Neuralink Elona Muska [Pisarchik, Maksimenko, Hramov, 2019]. Jego celem jest zintegrowanie ludzkiego mózgu z komputerem, czego jedną z potencjalnych i dalekosiężnych konsekwencji mógłby być transfer naszych myśli, odczuć czy wspomnień w przestrzeń cyfrową. Niewątpliwie więc rozkwit możliwości badań psychologicznych przy wykorzystaniu różnego rodzaju Big Data wciąż przed nami.

Bibliografia:

1. Iqbal, M. (2020). Tinder Revenue and Usage Statistics (2020). Pobrane z: https://www.businessofapps.com/Data/tinder-statistics/ (13.06.2020) .
2. McMurtrie, D, Draime, A. (2019).'thank u, next': how dating apps are transforming relationships Pobrane z: https://ftalphaville.ft.com/2019/12/02/1575302514000/-thank-u--next---how-dating-apps-are-transforming-relationships/ (13.06.2020) .

3. Pisarchik, A. N., Maksimenko, V. A., & Hramov, A. E. (2019). From Novel Technology to Novel Applications: Comment on "An Integrated Brain-Machine Interface Platform With Thousands of Channels" by Elon Musk and Neuralink. Journal of medical Internet research, 21(10).
4. Pistoi, S. (2019). DNA Nation: How the Internet of Genes is Changing your life. Crux Publishing Ltd.
5. Regalado, A. (2019). Here are some actual facts about George Church's DNA dating company. Pobrane z: https://www.technologyreview.com/2019/12/11/131611/actual-facts-about-george-church-dna-dating-company-digid8/ (13.06.2020).
6. Rosenfeld, M. J., Thomas, R. J., & Hausen, S. (2019). Disintermediating your friends: How online dating in the United States displaces other ways of meeting. Proceedings of the National Academy of Sciences, 116(36).
7. Rusecka, J. (2020). Czy genetyczna aplikacja randkowa a'la Tinder ma sens? Pobrane z: https://biotechnologia.pl/biotechnologia/czy-genetyczna-aplikacja-randkowa-a-la-tinder-ma-sens,19387 (13.06.2020).
8. Ryoo, J., Kim, E.K. (2015). Big Data E-Textbook. Pobrane z: https://sites.psu.edu/Bigdataebook/chapter5/ (13.06.2020).
9. Savaram, R. (2017). How Big Data Changed Online Dating. Pobrane z: https://datafloq.com/read/How-Big-Data-Changed-Online-Dating/3117 (13.06.2020).
10. Singer, P., Alichniewicz, A., & Szczęsna, A. (2018). Wyzwolenie zwierząt. Marginesy.
11. Sutrwala, A. (2019). How is data affecting your dating life. Pobrane z: https://dataconomy.com/2019/07/how-are-dating-apps-using-your-data/ (13.06.2020).
12. Tyson, G., Perta, V. C., Haddadi, H., & Seto, M. C. (2016). A first look at user activity on tinder. 2016 IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining (ASONAM) (pp. 461-466).
13. Van Berlo, Z. M., & Ranzini, G. (2018). Big dating: a computational approach to examine gendered self-presentation on Tinder. The 9th International Conference on Social Media and Society (pp. 390-394).

65. CYBERPRZESTRZEŃ I CYBERBEZPIECZEŃSTWO – PRZEGLĄD POJĘĆ I CHARAKTERYSTYKA ZAGROŻEŃ

Wojciech Maksymiuk
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych
Instytut Nauk o Bezpieczeństwie
Email: makswojt93@gmail.com

1. Wstęp

Przez wiele lat bezpieczeństwo utożsamiane było głównie z kwestiami militarnymi i państwowymi. Ostatnie czasy przyniosły jednak znaczne rozszerzenie zakresu tego pojęcia, które teraz odnosi się również do m.in. ekologii, ekonomii, kultury czy energetyki. Gwałtowny rozwój technologiczny z przełomu XX i XXI wieku oraz pojawienie się i upowszechnienie dostępu do Internetu spowodowały wykształcenie się jeszcze jednej gałęzi bezpieczeństwa – bezpieczeństwa cyberprzestrzeni (cyberbezpieczeństwa). Obserwując współczesne realia oraz poczynania decydentów na całym świecie, można dojść do wniosku, że zapewnienie bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni jest obecnie jedną z priorytetowych płaszczyzn działalności państw. Wynika to z faktu, że coraz więcej elementów życia zarówno państwowego, jak i wojskowego czy cywilnego przenosi się właśnie do cyberprzestrzeni. Naturalną konsekwencją takich działań jest zatem pojawienie się nowych zagrożeń godzących w bezpieczeństwo cyberprzestrzeni, a co za tym idzie, konieczność zbudowania sprawnego systemu przeciwdziałania im.

2. Pojęcie i istota cyberprzestrzeni

Funkcjonowanie cyberprzestrzeni, a także pojawienie się oraz istnienie samego pojęcia jest wypadkową gwałtownego rozwoju technologicznego z przełomu XX i XXI wieku. Coraz większa liczba i możliwości komputerów na całym świecie, jak również upowszechnienie Internetu spowodowały, że znaczna część codzienności przeniosła się ze świata realnego do wirtualnego – dotyczy to zarówno jednostek, jak i państw. Pojawiła się zatem konieczność zdefiniowania nowej przestrzeni, w jakiej przyszło nam funkcjonować.

Pojęcie *cyberprzestrzeń* składa się z dwóch członów – „cyber" i „przestrzeń". Pierwsza cześć, „cyber", odnosi się etymologicznie do greckiego słowa *kubernao* oznaczającego nawigowanie lub sterowanie. Można zatem powiedzieć, że ten fragment pojęcia odnosi się zarówno do nawigowania po przestrzeni danych, jak i utrzymywania kontroli poprzez odpowiednie sterowanie danymi. Drugi człon, „przestrzeń", tyczy się bardziej przestrzeni matematycznej (abstrakcyjnej), niż fizycznej (realnej). Wskazuje zarówno brak ograniczeń samej przestrzeni (miejsca), jak i swobodę przemieszczania się danych wewnątrz niej.

W sensie metaforycznym, o pewnych cechach współcześnie rozumianej cyberprzestrzeni pisali już starożytni. Platon, w swoim dialogu *Państwo*, przedstawił alegorię jaskini, mówiącą o tym, że świat materialny, w którym na co dzień porusza się człowiek, nie

jest tak naprawdę rzeczywisty. Jest to odniesienie do poruszania się w cyberprzestrzeni – czyli w „świecie", który może wydawać się realny, choć taki nie jest.

Za innego z prekursorów pojęcia cyberprzestrzeń uznawany jest również Kartezjusz. Jego twierdzenie mówiące o tym, że człowiek ulegając omamom złego ducha wprowadzany jest w fałszywą rzeczywistość, uznawane jest za protoplastę dzisiejszego rozumienia koncepcji cyberprzestrzeni [Unold, 2015, s. 104-106].

Początki współcześnie rozumianego słowa „cyberprzestrzeń" sięgają 1984 r. i powieści *Neuromancer* Williama Gibsona. W tym literackim kamieniu milowym, cyberprzestrzeń została jako „Konsensualna halucynacja, doświadczana każdego dnia przez miliardy uprawnionych użytkowników we wszystkich krajach, przez dzieci nauczone pojęć matematycznych… Graficzne odwzorowanie danych z banków wszystkich komputerów świata. Niewyobrażalna złożoność…" [Gibson, 1999, s. 59].

Opis ten, choć jest tylko literacką fikcją i powstał na długo przed upowszechnieniem się Internetu, po części dobrze oddaje istotę współcześnie rozumianej cyberprzestrzeni, jaką jest istnienie wirtualnej przestrzeni dostępnej dla każdego, będącej siecią połączonych urządzeń mających dostęp do Internetu. Sam autor wspominanego opisu, około dwadzieścia lat po jego stworzeniu przyznał, że w momencie jego tworzenia nie przypisywał mu jakiegoś większego znaczenia. Oprócz wspomnianego *Neuromancera*, duży wpływ na popularyzację pojęcia „cyberprzestrzeń" miały również powstające później dzieła czerpiące z twórczości Gibsona, w tym słynna trylogia filmów z serii *The Matrix* [Unold, 2015, s. 102-103].

Kolejne próby zdefiniowania cyberprzestrzeni podejmowane były już w latach 90-tych. John Perry Barlow, amerykański poeta, określił ją jako „nowoczesny zespół sieci komputerowych i telekomunikacyjnych". W dalszej części swej definicji wskazał na tworzenie przez użytkowników pewnej „sieci", która sprawia, że wszyscy są ze sobą połączeni. Sieć ta nie miała swojego fizycznego wymiaru, lecz obejmowała „stany elektroniczne, mikrofale, pola magnetyczne, impulsy świetlne".

Nieco inną definicję terminu „cyberprzestrzeń" zaproponował Bruce Sterling, amerykański pisarz science-fiction. Opisał on ją jako bliżej niezdefiniowane miejsce, w którym odbywa się rozmowa telefoniczna; nieuchwytną przestrzeń między telefonami, w której spotykają się dwaj rozmówcy. Z czasem, ta przestrzeń rozwinęła się w innych kierunkach (komputery, telewizja). I choć wciąż pozostawała niematerialna, to można było mówić o pewnym „miejscu".

W 1998 r. o nakreślenie charakteru cyberprzestrzeni pokusił się francuski filozof, socjolog i teoretyk kultury Pierre Levy. Określił go on jako „plastyczny, płynny, obliczalny z dużą dokładnością i przetwarzalny w czasie rzeczywistym, hipertekstowy, interaktywny i wreszcie wirtualny". Levy już wtedy przewidywał, że ewentualna powszechność cyfryzacji informacji uczyni z cyberprzestrzeni główny kanał informacyjny ludzkości, a samo środowisko połączy narzędzia do tworzenia informacji i komunikacji [Unold, 2015, s. 103-104].

Z dzisiejszej perspektywy można powiedzieć, że, choć powstały w innych technologicznie czasach, to wszystkie trzy przytoczone powyżej definicje oddały (przynajmniej częściowo) to, co dziś potocznie rozumiemy pod pojęciem „cyberprzestrzeń". Trzeba jednak zaznaczyć, że to faktyczne upowszechnienie dostępu do Internetu i związany z tym postęp technologiczny, a nie popularyzacja nurty *cyberpunk* w literaturze

spowodowało, że pojawiła się potrzeba definiowania tego terminu w literaturze przedmiotu oraz szeregu rządowych dokumentów.

Jedną z najpopularniejszych jest definicja cyberprzestrzeni stworzona przez Departament Obrony Stanów Zjednoczonych. Według niej, jest to „Globalna domena środowiska informacyjnego, składająca się z współzależnych sieci tworzonych przez infrastrukturę technologii informacyjnej oraz zawartych w niej danych, włączając Internet, sieci telekomunikacyjne, systemy komputerowe, a także osadzone w nich procesory oraz kontrolery". Definicja ta skupia się całkowicie na aspekcie technologicznym, pomijając wymiar ludzki (użytkowników). Pojęcie to zostało rozszerzone w *Narodowej Strategii dla Bezpiecznej Cyberprzestrzeni*, gdzie zostało nazwane „układem nerwowym" i „systemem kontrolnym kraju". Słowa te pokazują, jak duże znaczenie dla ówczesnej amerykańskiej administracji miała informatyzacja państwa.

Znacznie krótszą i prostszą definicję cyberprzestrzeni zaproponowała Komisja Europejska: „Cyberprzestrzeń to wirtualna przestrzeń, w której krążą elektroniczne dane przetwarzane przez komputery PC z całego świata" [Koziński, 2015, s. 33-36]. To sformułowanie, w porównaniu do swojego amerykańskiego odpowiednika, zdecydowanie ograniczyło zakres technologii składających się na cyberprzestrzeń; również określenie „elektroniczne dane" jest bardzo ogólne i nieprecyzyjne.

W trzech czołowych europejskich państwach, Francji, Niemczech i Wielkiej Brytanii również przyjęto różne definicje cyberprzestrzeni. Brytyjska *Strategia Cyberbezpieczeństwa Zjednoczonego Królestwa – ochrona oraz promocja Zjednoczonego Królestwa w cyfrowym świecie* definiuje cyberprzestrzeń jako domenę stworzoną z cyfrowych sieci i służącą do przechowywania, modyfikowania oraz przekazywania informacji, do której zalicza się zarówno Internet, jak i pozostałe systemy zarządzające wieloma aspektami życia codziennego. Definicja niemiecka tłumaczy cyberprzestrzeń jako wirtualną przestrzeń łączącą wszystkie systemy informacyjne powiązane ze sobą w skali globalnej, a Internet wskazuje jako jej fundament. Definicja francuska sprowadza cyberprzestrzeń do przestrzeń komunikacyjnej, nie poruszając przy tym bezpośrednio kwestii społecznych czy ekonomicznych [Koziński, 2015, s. 36-38].

W Polsce, cyberprzestrzeń definiowana jest inaczej, w zależności od dokumentu. I tak, *Doktryna Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej* z 2015 r. opisuje ją jako „Przestrzeń przetrwania i wymiany informacji tworzona przez systemy teleinformatyczne (zespoły współpracujących ze sobą urządzeń informatycznych i oprogramowania zapewniające przetwarzanie, przechowywanie, a także wysyłanie i odbieranie danych przez sieci telekomunikacyjne za pomocą właściwego dla danego rodzaju sieci telekomunikacyjnego urządzenia końcowego przeznaczonego do podłączenia bezpośrednio lub pośrednio do zakończeń sieci)".

Ten sam dokument wyróżnia również „Cyberprzestrzeń RP" i definiuje ją jako „Cyberprzestrzeń w obrębie terytorium państwa polskiego oraz miejscach, gdzie funkcjonują przedstawicielstwa RP".

Inne wyjaśnienie tego terminu podaje *Strategia Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2017-2022*. Według tego dokumentu, cyberprzestrzeń to „Przestrzeń przetwarzania i wymiany informacji tworzona przez systemy teleinformatyczne wraz z powiązaniami pomiędzy nimi oraz relacjami z użytkownikami".

Jak zatem widać, definicje cyberprzestrzeń różnią się w zależności od miejsca i czasu, w którym powstały. Nie można też powiedzieć, że jedna z nich jest lepsza, czy gorsza od drugiej – należy je rozpatrywać pod kątem kompleksowości lub uniwersalności, lecz wyciągnięte wnioski nie powinny prowadzić do postawienia jednego wyjaśnienia ponad innym.

3. Pojęcie i istota cyberbezpieczeństwa

W odróżnieniu od cyberprzestrzeni, pojęcie cyberbezpieczeństwa nie jest tak często definiowane w literaturze, a przynajmniej nie w obrębie jednego pojęcia. Jednakże, przed przytoczeniem pojawiających się definicji, należy rozszerzyć kontekst i określić czym jest informacja oraz bezpieczeństwo informacyjne, jako fundamenty cyberprzestrzeni, a zatem i cyberbezpieczeństwa.

Pojęcie informacji w nauce zostało spopularyzowane w połowie XX wieku. Podstawy tego słowa można odnaleźć w matematyce, jednakże może być ono również stosowane w innych naukach, takich jak biologia, chemia, fizyka czy psychologia. Obecnie, termin „informacja" często jest łączony bądź utożsamiany z wiedzą, jednak w literaturze specjalistycznej nie jest to aprobowane rozwiązanie. W niej bowiem, informacja stanowi środkowe ogniwo w łańcuchu pomiędzy danymi (surowymi liczbami, faktami), a wiedzą (uporządkowanymi zasobami informacji). Przechodząc do samych definicji, niektórzy badacze podkreślają, iż wyjaśnienie czym jest informacja nie jest konieczne do eksploatacji systemów informacyjnych, a wystarczy samo jej potoczne rozumienie (J. Oleński). Według J. Kisielnickiego i H. Sroki, informacją możemy określić zasoby, które pozwalają na zwiększenie wiedzy o nas i otaczającym świecie [Unold, 2015, s. 15-16]. Definicja ta wydaje się nie ograniczać swoim zasięgiem do jednej konkretnej nauki, i dobrze oddaje charakter tego, czym współcześnie jest informacja, a mianowicie towarem i bardzo cennym zasobem. Spowodowane to jest stale przyśpieszającym postępem technologicznym, w tym rozwojem Internetu.

Z powodu tego, iż informacja stała się dziś czymś niezwykle powszechnym i cennym, możemy mówić o istnieniu tzw. „społeczeństwa informacyjnego". Według definicji Piotra Sienkiewicza, jest to „taki system społeczny, ukształtowany w procesie modernizacji, w którym systemy informacyjne determinują strukturę zatrudnienia, wzrost zamożności społeczeństwa oraz stanowią o orientacji cywilizacyjnej" [Aleksandrowicz i Liedel i Piasecka, 2014, s. 15]. A zatem, skoro dzisiejsze społeczeństwa opierają się i funkcjonują przy coraz większym wykorzystywaniu informacji, konieczne jest zapewnienie ich bezpieczeństwa.

Bezpieczeństwo państwa w aspekcie informacyjnym swoje korzenie ma w *Sztuce Wojny* Sun Tzu, który w jednym z rozdziałów swojego dzieła wskazywał, że prawdziwą umiejętnością jest pokonanie przeciwnika nie przy pomocy siły (przewagi) fizycznej, ale właśnie poprzez walkę przy użyciu informacji. Obecnie, bezpieczeństwo informacyjne jest, w związku z wagą informacji, jedną z najważniejszych gałęzi bezpieczeństwa narodowego. W *Białej Księdze Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej* z 2013 r. bezpieczeństwo informacyjne zdefiniowane jest jako „trans sektorowy obszar bezpieczeństwa, którego treść (cele, warunki, sposoby, środki) odnosi się do środowiska informacyjnego (w tym cyberprzestrzeni) państwa". Inne z wyjaśnień, zaproponowane przez Eugeniusza Nowaka i Macieja Nowaka przedstawia bezpieczeństwo informacyjne państwa

jako stan zewnętrznych i wewnętrznych warunków, które pozwalają na posiadanie, przetrwanie i rozwój społeczeństwa informacyjnego [Aleksandrowicz i in., 2014, s. 41].

Terminem węższym od bezpieczeństwa informacyjnego jest cyberbezpieczeństwo. W *Strategii Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2017-2022* jest ono określane inaczej jako „bezpieczeństwo sieci i systemów teleinformatycznych" lub „bezpieczeństwo teleinformatyczne" i oznacza odporność systemów teleinformatycznych na wszelkie działania mogące godzić w integralność, dostępność, autentyczność i poufność gromadzonych, przechowywanych i przetwarzanych danych wewnątrz tych systemów, a także wszelkie usługi z nimi związane. *Doktryna Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej* z 2015 r. sprowadza z kolei cyberbezpieczeństwo RP do procesu, którego zadaniem jest zapewnienie bezpiecznego funkcjonowania w cyberprzestrzeni państwa jako całości oraz będących do dyspozycji jego struktur systemów teleinformatycznych.

Wprowadzenie i używanie pojęcia „cyberbezpieczeństwo" wydaje się być w dzisiejszych czasach absolutnie niezbędne. Cyberprzestrzeń bowiem już teraz wymieniana jest jako piąty wymiar prowadzenia starć (po lądzie, morzu, powietrzu i kosmosie), a przecież rozwój technologiczny, a zatem i sposoby przesyłania, gromadzenia i przetwarzania informacji także, będą dalej postępować. W dzisiejszym świecie bowiem nie tylko jednostki, ale i całe państwa czy organizacje międzynarodowe „żyją" w sieci, tworząc jeden wielki, spójny organizm, co niesie ze sobą określone korzyści, ale i powoduje wzrost zagrożeń, którym trzeba w odpowiedni sposób przeciwdziałać.

4. Zagrożenia dla bezpieczeństwa cyberprzestrzeni

Jak zostało wcześniej wspomniane, prawidłowe funkcjonowanie zarówno jednostek jak i całych państw w cyberprzestrzeni narażone jest na szereg zagrożeń. *Rządowy Program Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2011-2016* wyróżnia trzy pojęcia związane z zagrożeniami w cyberprzestrzeni: *cyberprzestępstwo*, czyli czyn zabroniony popełniony w obszarze cyberprzestrzeni; *cyberterroryzm*, czyli cyberprzestępstwo o charakterze terrorystycznym; *cyberatak*, czyli celowe zakłócenie prawidłowego funkcjonowania cyberprzestrzeni bez zaangażowania personelu lub innych użytkowników.

Doktryna Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej z 2015 r. klasyfikuje zagrożenia dla cyberprzestrzeni w wymiarze wewnętrznym i zewnętrznym. Do zagrożeń wewnętrznych na pierwszym miejscu zalicza cyfrowe analogie przestępstw tradycyjnych, czyli np. przemoc, protesty, czy szeroko rozumiana przestępczość, która może zakłócić pracę podmiotów prywatnych i instytucji publicznych. Jako szczególnie wrażliwe wskazane są zagrożenia związane bezpośrednio z infrastrukturą krytyczną państwa, w tym podsystemy łączności, wsparcia (gospodarczego i społecznego) oraz kierowania bezpieczeństwem narodowym. Wyróżniona jest rola w cyberprzestrzeni podmiotów prywatnych, które szczególnie narażone są na kradzież danych i naruszenie poufności. W skład szczególnie narażonych na ataki przedsiębiorstw wchodzą te zajmujące się energetyką, transportem, nowymi technologiami czy zdrowiem publicznym. Bardzo istotni z punktu widzenia ochrony działań w cyberprzestrzeni są również dostawcy usług teleinformatycznych. Atak na ich sieci może skutkować zakłóceniami w funkcjonowaniu łączności zarówno poszczególnych obywateli, jak i całego państwa. Na samym końcu, wśród wewnętrznych zagrożeń

w cyberprzestrzeni wymienione są te godzące bezpośrednio w obywateli państwa, czyli kradzieże danych i tożsamości oraz przejmowanie kontroli nad prywatnymi komputerami.

W ramach zewnętrznych zagrożeń dla cyberprzestrzeni omawiany dokument zwraca uwagę na możliwość udziału podmiotów państwowych i niepaństwowych w takich zagrożeniach jak cyberkryzysy, cyberkonflikty i cyberwojny. Podkreślony jest przy tym fakt, że operacje w cyberprzestrzeni stanowią w dzisiejszych czasach integralną część konwencjonalnych konfliktów zbrojnych. Istotnym problemem jest także cyberszpiegostwo, które może być prowadzone zarówno przez obce państwa, jak i podmioty niepaństwowe (w tym organizacje terrorystyczne). Fakt trzymania wielu poufnych informacji w sieci ułatwia ewentualne ich przechwycenie (choćby ze względu na brak fizycznych granic, jakie w rzeczywistym świecie musiałby przekroczyć szpieg obcych służb). Istotnym zagrożeniem jest także intensywna internetowa działalność organizacji ekstremistycznych oraz zorganizowanych, transnarodowych grup przestępczych, które mogą dopuszczać się ataków na tle ideologicznym czy religijnym.

Inny katalog zagrożeń w cyberprzestrzeni prezentuje Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Zalicza do nich m.in. podmianę treści stron internetowych, *phishing* (atak polegający na podszywaniu się pod zaufane instytucje i wyłudzaniu cennych informacji (np. danych logowania, szczegółów metod płatności internetowych)), *botnety* (grupy zainfekowanych komputerów pozwalające hakerowi na zdalną kontrolę nad maszynami), a także szpiegostwo komputerowe [Koziński, 2015, s. 209]. Te wymienione zagrożenia zostały rozbudowane w katalogu zagrożeń Rządowego Zespołu Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT. Katalog ten dzieli cyberzagrożenia na osiem grup: pierwszą z nich stanowi *oprogramowanie złośliwe*, czyli wszelkiego rodzaju wirusy, ransomware, czy klienty botnetu; druga grupa to *przełamanie zabezpieczeń*, do których zalicza się m.in. włamania na konta użytkowników systemów, a także włamania do samych systemów czy całej sieciowej infrastruktury. Trzecią grupę stanowią *publikacje w sieci Internet*, na którą składają się zagrożenia związane z publikacją wrażliwych danych, podszywaniem się, dezinformacją czy groźbami; następna grupa do cyberzagrożenia zaliczane do *gromadzenia informacji*, czyli wiadomości typu spam, inżynieria społeczna, *sniffing* (podsłuchiwanie/monitorowanie loginów i haseł użytkowników w celu uzyskania dostępu do systemów). Piątą grupę stanowi *sabotaż komputerowy*, na poczet którego zaliczamy ataki DoS i DDoS, nieuprawniony dostęp do danych i ich zmianę oraz niszczenie zasobów. Grupę szóstą stanowi *czynnik ludzki i zdarzenia losowe* – są to wszelkiego rodzaju zaniedbania, prace techniczne czy awarie będące konsekwencją błędu człowieka. Przedostatnią, siódmą grupę cyberzagrożeń stanowią tzw. *podatności*, czyli różnorakie ujawnione negatywne tendencje i błędne konfiguracje. Ostatnia grupa to *cyberterroryzm*, w skład którego wpisują się wszelkiego rodzaju incydenty o charakterze terrorystycznym mające miejsce w cyberprzestrzeni.

5. Podsumowanie

Słowo „cyberprzestrzeń" ma swoje początki w cyberpunkowej powieści *Neuromancer* Williama Gibsona z 1984 r. Na przestrzeni lat pojęcie to ewoluowało, a dziś poszczególne definicje różnią się między sobą podejściem do problemu, a także ze względu na czas i miejsce powstania. Słowo „cyberbezpieczeństwo" jest pojęciem węższym zarówno od bezpieczeństwa informacyjnego jak i cyberprzestrzeni, i choć nie pojawia się w literaturze tak

często jak poprzednie pojęcie, to jego funkcjonowanie we współczesnym świecie wydaje się być niezbędne. Zakres współcześnie istniejących ataków, mogących być wymierzonych w bezpieczeństwo cyberprzestrzeni jest niezwykle szeroki. Można przyjmować i przytaczać różne ich klasyfikacje, jednakże często przeplatają się one ze sobą. Skutki takich ataków mogą być natomiast różne i są podatne na szereg wielu zmiennych.

Bibliografia:

1. Aleksandrowicz T., Liedel K., Piasecka P. (2016). Sieciocentryczne bezpieczeństwo. Wojna, pokój i terroryzm w epoce informacji. Wyd. Difin, Warszawa.
2. Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa 2013.
3. Doktryna Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa 2015.
4. Gibson W. (1999). Neuromancer. Wyd. ZYSK i S-KA, Poznań.
5. Koziński M. (2015). Cyberprzestrzeń. Poszukiwanie bezpieczeństwa w obliczu współczesnych zagrożeń. Wyd. Fundacja Pro Pomerania, Słupsk.
6. Rządowy Program Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2011-2016. Warszawa 2010.
7. Strategia Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2017-2022. Warszawa 2017.
8. Unold J. (2015). Zarządzanie informacją w cyberprzestrzeni. Wyd. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Wykaz stron internetowych:

9. CERT, https://www.cert.gov.pl/download/3/168/katalogzagrozenCERT-1.pdf (Katalog zagrożeń CERT.GOV.PL, 13.04.2018).

66. UCZEŃ EDUKACJI WCZESNOSZKOLNEJ TUTOREM W OPINII NAUCZYCIELI

mgr Magdalena Marekwia
Uniwersytet Śląski w Katowicach
Wydział Nauk Społecznych
Ul. Lisieckiego 6/102, 40-070 Katowice
Email: magdalena.marekwia@gmail.com, magdalena.marekwia@us.edu.pl

Abstrakt: Coraz częściej we współczesnym świecie podkreślana jest konieczność koncentracji na uczniu i jego podmiotowości, a tym samym na osobowym podejściu do niego, jako nie tylko odbiorcy, ale przede wszystkim uczestnika procesu nauczania – uczenia się. Tutoring szkolny staje się zatem coraz częściej przedmiotem zainteresowania, gdyż dostrzec można w nim szansę na zmianę relacji edukacyjnej. Ze względów organizacyjnych polskiej szkoły – nadmiernej liczby uczniów w zespole klasowym nauczanym przez jednego nauczyciela – na etapie edukacji wczesnoszkolnej warto rozważyć również możliwości jakie niesie za sobą tutoring rówieśniczy. Bazując zatem na literaturze dotyczącej tutoringu oraz wiedzy płynącej z niezbyt licznych polskich i nieco liczniejszych zagranicznych badań postanowiono przeprowadzić badania badające opinię nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej na temat możliwości zastosowania tutoringu oraz tutoringu rówieśniczego na tym właśnie etapie kształcenia. Badaniu metodą sondażu diagnostycznego poddanych zostało 52 nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej, którzy za pośrednictwem kwestionariusza ankiety udzielili odpowiedzi na szereg pytań dotyczących wspomnianych zagadnień, w tym posiadanej wiedzy i doświadczenia w stosowaniu tutoringu, możliwości jego zastosowania oraz oczekiwanych od osoby tutora cech. Przeprowadzane badania pozwoliły na wyłonienie kilku wniosków, wśród których należy wspomnieć, o bardzo pozytywnym nastawieniu nauczycieli do tutoringu w edukacji wczesnoszkolnej przy niestety jednoczesnej niewielkiej wiedzy i jeszcze mniejszym doświadczeniu w ich stosowaniu. Wyniki te stanowią zatem podstawę do dalszej refleksji i działań zarówno badawczych jak i związanych ze zmianą w kwestiach organizacji procesu kształcenia w polskiej szkole, z jednoczesnym uwzględnieniem dostępu nauczycieli do szkoleń umożliwiających włączenie metody tutoringu do codziennej pracy dydaktycznej.

1. Wstęp

W dyskusji o edukacji coraz częściej zwracana jest uwaga na podmiotowość ucznia, jej rolę i znaczenie dla rozwoju jednostki i przebiegu procesu nauczania – uczenia się. Jednocześnie propozycje konkretnych i rzeczywistych rozwiązań edukacyjnych koncentrujących się na osobie ucznia nie są zbyt liczne. Tym samym wciąż dominujący jest „tradycyjny" styl pracy z uczniem, w której to wiedza przekazywana jest od nauczyciela – narzuconego „mistrza" do ucznia. I chociaż trwa „moda" na „testomanię", to nie uzyskujemy informacji o indywidualnym rozwoju ucznia, a jedynie o ilościowym przyroście jego wiedzy. Tymczasem we wciąż rozwijającym się świecie istnieje potrzeba, aby nauczyciel „nie pełnił tylko funkcji „dostarczyciela", „transmitera" wiedzy. Jego rola polega na wprowadzeniu dziecka w świat wiedzy i wartości, w świat sensu i rozumienia świata symboli, budzeniu ciekawości i inspirowaniu do poszukiwań indywidualnego wymiaru własnego człowieczeństwa i własnej drogi życia" [Bałachowicz i Rowicka, 2013, s. 7]. Jednocześnie należy pamiętać, iż „podmiotowość człowieka opiera się na stwierdzeniu, iż człowiek ma

potrzebę i zdolność czynienia siebie i świata przedmiotem poznania, ma potrzebę sprawowania efektywnej kontroli nad sobą i otoczeniem oraz potrzebę kreowania zmian w sobie i otaczającym świecie" [Tamże, s. 15]. Dlatego właśnie podejmowane są działania mające na celu stworzenie i wdrożenie metod pracy z uczniem, które w rzeczywisty sposób pozwolą na jego podmiotowy rozwój, zgodnie z indywidualnymi potrzebami, możliwościami i aspiracjami. Jedną z takich metod jest tutoring.

2. Tutoring w edukacji

Tutoring „to metoda pracy z uczniem, podopiecznym, młodym człowiekiem, która polega na cyklu spotkań i rozmów jeden na jeden." [Sajda, dostęp 30.08.2020r.] Tutoring wywodzi się z Wielkiej Brytanii, a za jego prekursorów uważa się studentów i absolwentów Oxfordu, którzy wynajmowani byli jako prywatni nauczyciele synów brytyjskiej szlachty i arystokratów. Stopniowo jednak metoda oparta na indywidualnym kontakcie została na stałe przeniesiona do praktyki na brytyjskich uniwersytetach [Bałachowicz i Rowicka, 2013, s. 22]. Istnieją jednak pewne różnice w klasyfikowaniu tutoringu. Jedni uważają go za metodę, niektórzy określają go jako formę, a jeszcze inni, jako system pracy z podopiecznym [Bałachowicz i Rowicka, 2013, s. 24-25 i 91]. Celem tutoringu nie jest jednak jedynie przekazywanie wiedzy, ale również wpływanie na rozwój różnych kompetencji uczniów [Tamże, s 24]. „Tutoring jest metodą zarówno edukacyjną, jak i wychowawczą, która polega na podążaniu mistrza za tokiem myślenia i zainteresowaniami ucznia" [TIC Newsletter, 2012]. Należy pamiętać również o tym, iż „w procesie kształcenia w ramach tutoringu rozwijają się obie strony – uczeń i tutor" [Bałachowicz i Rowicka, 2013, s. 25], a sama metoda jest odpowiednia dla osób na każdym z etapów rozwoju. Biorąc to pod uwagę zasadne jest istnienie tak wielu odmian tutoringu, wśród których wyróżnić można między innymi:

„tutoring szkolny, zwany inaczej dziecięcym lub tutoringiem rówieśniczym i tutoring z udziałem nauczyciela (osoby dorosłej) i ucznia;
tutoring rozwojowy […];
tutoring akademicki […];
tutoring zawodowy […];
tutoring kursowy […]." [Tamże, s. 25]

Tutoring szkolny staje się coraz bardziej rozpowszechniony w edukacji. W głównej mierze w formach pozalekcyjnych, za sprawą programu „Akademia Przyszłości" w którym starsi uczniowie, zazwyczaj studenci, wspomagają w nauce i rozwoju młodszych podopiecznych [Akademia Przyszłości, dostęp: 30.08.2018r.]. W realiach szkoły tutoring dziecięcy zdaje się nie być jednak zanadto rozpowszechniony. Opiera się on jednak na, jak już wspomniano, indywidualnej pracy, w której uczeń o wyższym poziomie kompetencji pracuje wraz z uczniem o mniejszym poziomie wiedzy i umiejętności w danym zakresie [Bałachowicz i Rowicka, 2013, s. 26].

Badania polskie na temat tutoringu nie są nazbyt liczne. Na gruncie polskim należy przytoczyć badania A. Pawlak, które objęły dzieci w ostatnim roku wychowania przedszkolnego oraz uczniów klasy I. Co prawda badania te nie wykazały istotnego statystycznie wpływu stosowania tutoringu rówieśniczego na wyniki uczniów, to jednak stwierdzono korzyści dotyczące pracy i współpracy uczniów. Warto dodać, iż głównym celem

tych badań nie było jednak stwierdzenie zależności pomiędzy stosowaniem tutoringu rówieśniczego a osiągnięciami szkolnymi [Por. Pawlak, 2009]. Pozytywny wpływ na osiągnięcia edukacyjne wskazują natomiast badania zagraniczne, które wskazują również, iż stosowanie tutoringu rówieśniczego daje pozytywne rezultaty również w edukacji [Fuchs, Fuchs, McMaster, 2007, s. 97 – 112].

3. Materiał i metody

Celem przyjrzenia się bliżej opinii nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej dotyczącej zastosowania tutoringu, ze szczególnym uwzględnieniem tutoringu rówieśniczego, postanowiono przeprowadzić badania. Przedmiot tychże badań stanowiła właśnie opinia nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej na temat tutoringu w edukacji wczesnoszkolnej. Przyjęto główny problem badawczy o następującym brzmieniu: Jaka jest opinia nauczycieli na temat tutoringu w edukacji wczesnoszkolnej? To ogólne pytanie zostało uzupełnione o następujące problemy szczegółowe:

1. Jaka jest wiedza i doświadczenie nauczycieli w kwestiach związanych z tuto ringiem w edukacji?
2. Jakie są zdaniem nauczycieli możliwości zastosowania tutoringu w edukacji wczesnoszkolnej?
3. Jakie zdaniem nauczycieli cechy powinien posiadać tutor?

Badania zrealizowane zostały z wykorzystaniem metody sondażu diagnostycznego, techniki ankiety. Zastosowany kwestionariusz składał się z 11 pytań. Pytania miały charakter zamknięty bądź półotwarty, jednokrotnej lub wielokrotnej odpowiedzi. Dotyczyły zagadnień wyodrębnionych w problematyce badawczej, z uwzględnieniem zarówno tutoringu w ogólności jak i konkretnie tutoringu rówieśniczego.

Badania przeprowadzone zostały wśród 52 nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej posiadających różny stopień awansu zawodowego. Nauczyciele klas I oraz klas III stanowili ok. 40% dla każdego z tych poziomów, a tym samym nauczyciele klas II stanowili ok. 20% respondentów. Taka różnica zgodna jest z obecną sytuacją w polskim szkolnictwie, gdzie ze względu na zmiany dotyczące sześciolatków w roku szkolnym 2016/2017 znacznie mniej uczniów rozpoczęło naukę w szkole.

Wyniki pozyskane w toku badań zostały opracowane i przedstawione poniżej. Dokonano ich analizy i wyciągnięto wnioski przedstawione w dalszej części tego tekstu.

4. Wyniki i dyskusja

Jak już wspomniano, omawiane badania służyły zebraniu opinii nauczycieli dotyczącej tutoringu w edukacji wczesnoszkolnej, z wyodrębnieniem tutoringu rówieśniczego. Badania rozpoczęto od uzyskania informacji o wiedzy nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej na temat metody tutoringu. Respondenci poproszeni zostali o wskazanie stwierdzenia, które najlepiej opisuje ich stan wiedzy na temat tutoringu. Wyniki przedstawiono w Tabeli 1.

Tabela 6. Wiedza nauczycieli na temat tutoringu

Stwierdzenie	**N**	**[%]**
Nigdy nie słyszałam/łem o tutoringu.	7	13,5
Słyszałam/em o tutoringu, ale niewiele wiem na jego temat.	18	34,6
Mam podstawową wiedzę na temat tutoringu.	24	**46,2**
Mam bogatą wiedzę na temat tutoringu.	3	5,8
Razem:	52	100

Źródło: badania własne.

Ankietowani najczęściej wskazywali, iż posiadają podstawową wiedzę na temat tutoringu. Nieco mniej, bo 34,6% ankietowanych twierdzi, że o tutoringu słyszało, ale posiadana wiedza na jego temat jest niewielka. Zaledwie 13,5% nigdy nie słyszało o tutoringu, natomiast bogatą wiedzę na jego temat ma zaledwie 5,8% badanych.

Oprócz wiedzy, niewątpliwie interesującą kwestią jest doświadczenie nauczycieli w stosowaniu tutoringu. Dane dotyczące tej kwestii przedstawia Tabela 2.

Tabela 7. Doświadczenie nauczycieli w stosowaniu tutoringu

Stwierdzenie	**N**	**[%]**
Nigdy nie stosowałam/łem tutoringu.	21	**40,4**
Miałam/em okazję stosować metodę tutoringu jednorazowo.	8	15,4
Miałam/em okazję stosować metodę tutoringu kilka razy.	8	15,4
Stosuję metodę tutoringu okazjonalnie.	7	13,5
Pracuję tą metodą regularnie, jednak nie codziennie.	8	15,4
Pracuję tą metodą codziennie	0	0
Razem:	52	100

Źródło: badania własne.

Aż 40,4 badanych przyznaje, że nigdy nie pracowało metodą tutoringu. Jednocześnie żaden z badanych nie pracuje tą metodą codziennie. Nieco ponad 15% ankietowanych pracuje tą metodą regularnie, pozostali badani natomiast mieli styczność z tutoringiem poprzez działania jednorazowe, kilkurazowe bądź okazjonalne.

Jak wspomniano już wcześniej, szczególną uwagę w badaniu zwrócono na kwestię tutoringu rówieśniczego. Zbadano, czy nauczyciele w ogóle kiedykolwiek mieli okazję poznać tę odmianę tutoringu. Uzyskane wyniki przedstawiono w Tabeli 3.

Tabela 8. Znajomość metody tutoringu rówieśniczego

Odpowiedź	**N**	**[%]**
Tak	27	**51,9**
Nie	25	48,1
Razem:	52	100

Źródło: badania własne.

Nieco ponad połowa badanych spotkała się wcześniej z tutoringiem rówieśniczym. Tym samym blisko połowa nie spotkała się z tą odmianą tutoringu. Jak wskazują zatem wyniki, ten wariant tutoringu jest znacznie mniej znany przez nauczycieli, niż tutoring w ogólności.

Tym samym poproszono badanych aby, podobnie jak w przypadku tutoringu ogółem, wskazali zdanie dotyczące doświadczenia w stosowaniu tutoringu rówieśniczego, które jest im najbliższe. Wyniki zaprezentowano w Tabeli 4.

Tabela 9.Doświadczenie w stosowaniu tutoringu rówieśniczego

Stwierdzenie	**N**	**[%]**
Nigdy nie stosowałam/łem tutoringu rówieśniczego.	27	**51,9**
Miałam/em okazję stosować metodę tutoringu rówieśniczego jednorazowo.	7	13,5
Miałam/em okazję stosować metodę tutoringu rówieśniczego kilka razy.	10	19,2
Stosuję metodę tutoringu rówieśniczego okazjonalnie.	4	7,7
Pracuję tą metodą regularnie, jednak nie codziennie.	3	5,8
Pracuję tą metodą codziennie	1	1,9
Razem:	**52**	**100**

Źródło: badania własne.

Ponad połowa respondentów twierdzi, iż nigdy nie zastosowała metody tutoringu rówieśniczego. Jest to jednak spójne z tym, iż blisko połowa badanych nigdy wcześniej nie spotkała się z tym zagadnieniem, co zaprezentowano już wcześniej. Pośród pozostałych ankietowanych najwięcej osób wskazało, że miało okazję stosować metodę tutoringu rówieśniczego kilkukrotnie. Co ciekawe, jedna osoba wskazała, iż pracuje tą metodą codziennie. Należy w tym miejscu przypomnieć, że we wcześniejszym pytaniu żaden z badanych nie wskazała, iż pracuje metodą tutoringu codziennie.

Ciekawym jest również, jakie miejsce zajmuje tutoring w edukacji wczesnoszkolnej – czy i w jakim stopniu może być stosowany, do realizacji zagadnień z zakresu których edukacji jest możliwy do zastosowania oraz kto może pełnić rolę tutora na tym etapie kształcenia. Poniżej przedstawione zostały krótko płynące z badań informacje na ten temat.
W pierwszej kolejności zbadano zatem, czy na etapie edukacji wczesnoszkolnej, zdaniem nauczycieli, jest w ogóle stosowanie tutoringu. Dane na ten temat zaprezentowano w Tabeli 5.

Tabela 10. Opinia nauczycieli na temat możliwości stosowania tutoringu na etapie edukacji wczesnoszkolnej

Stwierdzenie	**N**	**[%]**
Nie jest możliwe stosowanie tutoringu na etapie edukacji wczesnoszkolnej.	1	1,9
Możliwe jest stosowanie tutoringu jedynie z wybranymi grupami uczniów.	14	26,9
Stosowanie tutoringu w edukacji wczesnoszkolnej jest możliwe, ale nie niesie wystarczających korzyści, aby go stosować.	5	9,6
Stosowanie tutoringu w edukacji wczesnoszkolnej jest możliwe i wskazane.	32	**61,5**
Razem:	52	100

Źródło: badania własne.

Zdecydowana większość, bo aż 61,5% badanych twierdzi, że stosowanie tutoringu w edukacji wczesnoszkolnej nie tylko jest możliwe, ale również wskazane. Aż 26,9% respondentów twierdzi jednak, że tutoring możliwy do zastosowania jest jedynie w pracy w wybranymi grupami uczniów. Zaledwie jedna osoba uznała, iż tutoringu nie sposób stosować na etapie edukacji wczesnoszkolnej.

W toku badań zwrócono również uwagę na kwestię bycia tutorem. Zapytano zatem badanych, kto może na tym etapie edukacji pełnić rolę tutora. Wyniki przedstawiono w Tabeli 6.

Tabela 11. Opinia nauczycieli dotycząca kwestii osób mogących pełnić rolę tutora na etapie edukacji wczesnoszkolnej

Odpowiedź	**N**	**[%]**
Nauczyciel wychowawca	51	**98,1**
Inny nauczyciel	40	76,9
Inna osoba dorosła	22	42,3
Starszy uczeń	33	63,5
Uczeń – rówieśnik	25	48,1
Inne	3	5,8

Źródło: badania własne.

Badani nauczyciele mieli możliwość wskazania więcej niż jednej osoby, która może pełnić rolę tutora na etapie wczesnoszkolnym. Niemal wszyscy badani, bo aż 98,1%, stwierdzili, iż rolę tutora może pełnić nauczyciel wychowawca. W dalszej kolejności, ponad trzy czwarte badanych uważa, że może to być inny nauczyciel. Kolejną osobą, która zdaniem respondentów może być tutorem jest starszy uczeń. Uczeń będący rówieśnikiem plasuje się tuż za nim – takiego wyboru dokonała blisko połowa badanych. Aż 43,3% nauczycieli wybrało również do roli tutora inną osobę dorosłą. Ponadto 3 spośród badanych zaproponowało inne odpowiedzi. Dwie z nich wskazały pedagoga oraz psychologa, natomiast

co ciekawe, jedna z nich wskazała młodszego ucznia. Rzeczywiście istnieje taka możliwość, aby tutorem był młodszy uczeń. Jednak nie jest to zbyt częsta praktyka i zagadnienie.

Jak już wcześniej wspomniano, nauczyciele uważają, że stosowanie tutoringu w edukacji wczesnoszkolnej jest jak najbardziej zasadne i wskazane. W kwestii tutoringu rówieśniczego skupiono się natomiast na tym, czy jest dla niego miejsce w formach zajęć lekcyjnych czy pozalekcyjnych. Informacje na ten temat przedstawia Tabela 7.

Tabela 12. Opinia nauczycieli na temat możliwości zastosowania tutoringu rówieśniczego w formach zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych

Stwierdzenie	**N**	**[%]**
W edukacji wczesnoszkolnej nie można zastosować tutoringu rówieśniczego.	1	1,9
W edukacji wczesnoszkolnej można zastosować tutoring rówieśniczy tylko podczas zajęć lekcyjnych.	5	9,6
W edukacji wczesnoszkolnej można zastosować tutoring rówieśniczy tylko w ramach dodatkowych zajęć pozalekcyjnych.	7	13,5
W edukacji wczesnoszkolnej można zastosować tutoring rówieśniczy zarówno w ramach zajęć lekcyjnych jak i pozalekcyjnych.	39	75
Razem:	52	100

Źródło: badania własne.

Najwięcej, bo aż trzy czwarte badanych uważa, że tutoring rówieśniczy w edukacji wczesnoszkolnej zastosować można zarówno w ramach zajęć lekcyjnych jak i pozalekcyjnych. Jedynie 13,5% dokonało wskazania, że tutoring rówieśniczy stosować można jedynie podczas zajęć pozalekcyjnych, a tylko 9,6% badanych, ze jedynie podczas zajęć lekcyjnych. Zaledwie jedna spośród badanych osób nie odnajduje w edukacji wczesnoszkolnej miejsca dla tutoringu rówieśniczego.

W kształceniu zintegrowanym, mimo, iż opiera się ono na odpowiednim łączeniu, wspólnym realizowaniu poszczególnych obszarów w ramach danego zagadnienia, wyodrębnia się jednak szereg edukacji w ramach których poszczególne tematy są realizowane. Postanowiono zbadać zatem, realizacja których edukacji możliwa jest z wykorzystaniem tutoringu.

Tabela 13. Obszary edukacji, w których zdaniem nauczycieli można zastosować tutoring

Rodzaj edukacji	**N**	**[%]**
Edukacja matematyczna	43	**82,7**
Edukacja polonistyczna	42	80,8
Edukacja plastyczna	35	67,3
Edukacja muzyczna	32	61,5
Edukacja przyrodnicza i środowiskowa	40	76,9
Wychowanie fizyczne	30	57,7

Edukacja techniczna	31	59,6
Edukacja informatyczna	42	80,8
Inne	7	13,5

Źródło: badania własne.

Powyższa tabela prezentuje wyniki dotyczące obszarów edukacji wczesnoszkolnej, w których możliwe jest zdaniem nauczycieli zastosowanie metody tutoringu. Respondenci mieli możliwość wyboru więcej niż jednej odpowiedzi i w większości skorzystali z tej możliwości. Aż 82,7% badanych wskazało, iż możliwe poprzez tutoring jest realizowanie zagadnień z zakresu edukacji matematycznej. Nieco mniej, bo 80,8% wybrało edukację polonistyczną oraz informatyczną. Kolejna w rankingu plasuje się edukacja przyrodnicza i środowiskowa. Pozostałe edukacje również uzyskały wiele wskazań, w zakresie od 57,7% dla wychowania fizycznego do 67,3% wskazań dla edukacji plastycznej. Aż siedmiu badanych wskazało również swoje propozycje, wskazując głównie na możliwość kształtowania postaw społecznych.

Podobnie w przypadku tutoringu rówieśniczego poproszono nauczycieli o wskazanie, do realizacji zagadnień z zakresu których edukacji można go zastosować. Wyniki przedstawia Tabela 9.

Tabela 14. Obszary edukacji, w których zdaniem nauczycieli można zastosować tutoring rówieśniczy

Rodzaj edukacji	**N**	**[%]**
Edukacja matematyczna	42	**80,8**
Edukacja polonistyczna	39	75
Edukacja plastyczna	35	67,3
Edukacja muzyczna	35	67,3
Edukacja przyrodnicza i środowiskowa	36	69.2
Wychowanie fizyczne	31	59,6
Edukacja techniczna	29	55,8
Edukacja informatyczna	36	69,2
Inne	4	7,7

Źródło: badania własne.

Chociaż wyniki procentowe są tutaj nieco niższe niż w przypadku pytania o tutoring, to jednak w znacznej mierze pokrywają się. Zdecydowanie najczęściej badani wskazywali edukację matematyczną, a zaraz po niej – polonistyczną. Następnie wskazywano, podobnie jak poprzednio, na edukację przyrodnicza i środowiskową oraz informatyczną. Również w tym wypadku wychowanie fizyczne otrzymało niższy wynik, jednak najmniej wskazań tym razem otrzymała edukacja techniczna.

Jak wspomniano, w badaniach zwrócono uwagę na tutoring w edukacji wczesnoszkolnej, w tym szczególnie na tutoring rówieśniczy. Postanowiono zatem zbadać również opinię nauczycieli co do cech, jakie powinien posiadać tutor. Dokonano tutaj rozdzielenia na cechy tutora – nauczyciela oraz tutora – ucznia. Wyniki dotyczące pierwszego z omówionych wariantów prezentuje tabela 10.

Tabela 15. Cechy nauczyciela – tutora w opinii nauczycieli

Cecha	1		2		3		4		5		Średnia
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Przyjacielskie usposobienie	0	0	0	0	2	3,8	14	26.9	36	69,2	4,65
Wiedza ekspercka	0	0	3	5,8	8	15,4	15	28,8	26	50	4,23
Odpowiednie przeszkolenie	1	1,9	4	7,7	11	21,2	15	28,8	21	40,4	3,98
Empatia	0	0	0	0	2	3,8	13	25	37	71,2	4,67
Wysoki poziom umiejętności komunikacyjnych	0	0	1	1,9	0	0	11	21,2	40	76,9	4,73
Poczucie odpowiedzialności	0	0	1	1,9	0	0	17	32,7	34	65,4	4,62
Pasja, zainteresowanie tematem	0	0	1	1,9	1	1,9	16	30,8	34	65,4	4,60
Ciekawość	0	0	1	1,9	5	9,6	20	38,5	26	50	4,37
Upór	0	0	5	9,6	22	43,3	18	34,6	7	13,5	3,52
Poczucie humoru	0	0	3	5,8	14	26,9	18	34,6	17	32,7	3,94
Zdolności przywódcze	3	5,8	9	17,3	22	42,3	12	23,1	6	11,5	3,17
Wytrwałość	0	0	2	3,8	5	9,6	17	32,7	28	53,8	4,37

Źródło: badania własne.

Jak można zauważyć, średnie wyniki w poszczególnych cechach nie różnią się znacząco. Również jedynie w kwestii zdolności przywódczych pojawiły się odpowiedzi, iż nie jest to w ogóle ważne, aby nauczyciel – tutor je posiadał. Najbardziej pożądaną cechą nauczyciela – tutora okazały się zdolności komunikacyjne. Do bardzo pożądanych cech należą również empatia, poczucie odpowiedzialności, przyjacielskie usposobienie oraz pasja, zainteresowanie tematem. Najmniej ważne u nauczyciela – tutora zdaniem nauczycieli są zdolności przywódcze, a także upór.

Tę samą kwestię zbadano również pod względem tutoringu rówieśniczego, a zatem w sytuacji, w której uczeń pełni rolę tutora dla drugiego ucznia. Uzyskane dane przedstawiono w tabeli 11.

Tabela 16. Cechy ucznia – tutora w opinii nauczycieli wczesnoszkolnych

Cecha	1		2		3		4		5		Średnia
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	
Przyjacielskie usposobienie	0	0	0	0	1	1,9	13	25	38	73,1	4,71
Wiedza ekspercka	6	11,5	6	11,5	15	28,8	17	32,7	8	15,4	3,29
Odpowiednie przeszkolenie	9	17,3	12	23,1	16	30,8	9	17,3	6	11,5	2,83
Empatia	0	0	0	0	2	3,8	17	32,7	33	63,5	4,60
Wysoki poziom umiejętności komunikacyjnych	0	0	0	0	7	13,5	18	34,6	27	51,9	4,38
Poczucie odpowiedzialności	0	0	0	0	6	11,5	20	38,5	26	50	4,38
Pasja, zainteresowanie tematem	0	0	2	3,8	5	9,6	14	26,9	31	59,6	4,42
Ciekawość	0	0	3	5,8	6	11,5	15	28,8	28	53,8	4,31
Upór	4	7,7	5	9,6	15	28,8	16	30,8	12	23,1	3,52
Poczucie humoru	0	0	4	7,7	14	26,9	17	32,7	17	32,7	3,90
Zdolności przywódcze	3	5,8	10	19,2	17	32,7	13	25	9	17,3	3,29
Wytrwałość	1	1,9	1	1,9	9	17,3	16	30,8	25	48,1	4,21

Źródło: badania własne.

Wyniki te różnią się nieco od tych dotyczących nauczyciela w roli tutora. Uczeń jako tutor, zdaniem badanych nauczycieli, powinien przede wszystkim posiadać przyjacielskie usposobienie. Ważne jest również aby podobnie jak w przypadku nauczyciela - tutora był empatyczny, posiadał pasję i zainteresowanie tematem, wysoki poziom umiejętności komunikacyjnych, a także poczucie odpowiedzialności. W wypadku ucznia w roli tutora nauczyciele uważają za najmniej konieczną cechę posiadanie odpowiedniego przeszkolenia. Do najważniejszych cech nie należą również dolności przywódcze oraz wiedza ekspercka.

5. Podsumowanie

Przeprowadzone badania umożliwiły uzyskanie przedstawionych powyżej wyników, a ich opracowanie i analiza pozwoliły na uzyskanie odpowiedzi na przyjęte problemy badawcze, a tym samym wysnucie kilku wniosków.

Tak zatem stwierdzić można, iż nauczyciele raczej posiadają wiedzę na temat tutoringu, najczęściej ma ona jednak wymiar podstawowy. Niepokojące jest, iż nikt z badanych swojej wiedzy na ten temat nie ocenił jako bogatą. Zdecydowanie wskazywać może to, iż należy nauczycielom dać możliwość poszerzenia posiadanej wiedzy. Tym

bardziej, iż mogłoby to spowodować, że częściej będą decydować się na pracę metodą tutoringu, gdyż jak wykazały badania nie jest to powszechnie stosowana metoda pracy na etapie edukacji wczesnoszkolnej. Zdecydowanie mniejsza jest wiedza nauczycieli dotycząca tutoringu rówieśniczego. Jednocześnie mniejsze jest również ich doświadczenie w jego stosowaniu. Jest to zagadnienie, które należałoby w praktyce edukacyjnej pogłębić.

Umożliwienie nauczycielom rozwoju w zakresie tutoringu zasadne może być również w kontekście tego, iż zdecydowanie nauczycieli uważają stosowanie tutoringu w edukacji wczesnoszkolnej za zasadne i wskazane. Również dla tutoringu rówieśniczego odnajdują miejsce w zajęciach lekcyjnych jak i pozalekcyjnych. Wśród obszarów edukacji, w których zastosowanie tutoringu i tutoringu rówieśniczego jest możliwe dominuje edukacja matematyczna, a tuż za nią edukacja polonistyczna, przyrodniczo-środowiskowa oraz informatyczna. Są to tym samym zagadnienia, które należałoby pogłębić w toku dalszych badań.

W roli tutora nauczyciele najczęściej wskazują nauczyciela wychowawcę, jednak nie wykluczają również w tej roli innych nauczycieli, starszych uczniów, uczniów – rówieśników czy innych osób dorosłych. Wśród najbardziej pożądanych cech tutora wskazują natomiast podobnie w przypadku tutora-nauczyciela jak i tutora-ucznia cechy takie jak umiejętności komunikacyjne, przyjazne usposobienie, empatię. Za mało ważne uznają natomiast zdolności przywódcze.

Podsumowując rozważania dotyczące tutoringu w edukacji wczesnoszkolne stwierdzić można, iż nauczyciele dostrzegają możliwości stosowania tej metody, jednakże ich wiedza i doświadczenie są niepełne, co może powodować, iż spotykamy się z niewykorzystaniem potencjału, który skrywać w sobie może ta metoda. Warto zatem zgłębiać zagadnienia dotyczące tutoringu, jednocześnie podejmując dalsze badania z tym związane.

Bibliografia:

1. Bałachowicz J., Rowicka A. (red.), (2013), Nowoczesny wychowawca – tutor, mentor, coach., Warszawa.
2. McMaster K. L., Fuchs D., Fuchs L. S., (2007), Prosmisses and Limitations of Peer – Assisted Learning Strategies in Reading , Learning Disabilities: A Contemporary Journal 5(2).
3. Pawlak A., (2009), Tutoring dziecięcy w procesie nauczania – uczenia się dzieci siedmioletnich i ośmioletnich, Lublin.
4. TiC Newsletter. Czyli wszystko, co chcesz wiedzieć o tutoringu i coachingu, (2012), Warszawa.
5. Witryna dotycząca Akademii Przyszłości: https://akademiaprzyszlosci.org.pl/o-akademii (dostęp 30.08.2020 r.).
6. Witryna dotycząca tutoringu: http://www.tutor24.pl/index.php/co-to-jest-tutoring/co-to-jest-tutoring (Dostęp 30.08.2020r.).

67. PREFERENCJE STUDENTÓW ZWIĄZANE Z ZAKUPEM I SPOŻYCIEM MIĘSA

Małgorzata Moskal
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy
Wydział Rolnictwa i Biotechnologii
Pracownia Chemii Rolnej
Ul. Seminaryjna 5, 85-003 Bydgoszcz
Email: malgorzata.moskal@o2.pl

1. Wstęp

Preferencje konsumentów związane z zakupem i spożywaniem produktów mięsnych od lat były przedmiotem badań z dziedziny żywienia [Orłowska, 2005; Połom i Baryłko-Pikielna, 2004; Krełowska-Kułas, 2005]. Różne czynniki wpływają na wybory dokonywane przez konsumentów. Współcześnie obok tradycji religijnej, również media poprzez propagowanie zdrowego stylu życia i szczupłej sylwetki, wywierają wpływ na rodzaj stosowanej diety z udziałem mięsa i jego przetworów. Historycznie biorąc przełomem w żywieniu okazało się opracowanie w 1930 roku norm i zaleceń żywieniowych [Orłowska, 2005]. Dzięki nim udało się wyeliminować choroby wynikające z niedoborów składników pokarmowych takie jak krzywica, niektóre typy wola czy zaburzenia we wzroście dzieci i niemowląt. Wraz z rozwojem nauk o żywieniu [Połom i Baryłko-Pikielna, 2004; Kozirok i in., 2012] wzrosła również świadomość konsumentów na temat zasad racjonalnego odżywiania, a ich preferencje uległy diametralnym zmianom. W układaniu jadłospisów zaczęto kierować się piramidą żywieniową [Orłowska, 2005], w wyniku czego nastąpił spadek konsumpcji mięsa wieprzowego a dużą popularność zyskało mięso z drobiu [Knecht i Środoń, 2012].

Charakterystyka mięsa i jego przetworów

Mięso to jadalne części zwierząt domowych i dzikich utrzymywanych przez człowieka, drób, a także zwierząt wolno żyjących, które od dawna były nieodzownym elementem diety człowieka. Wyróżnia się siedem podstawowych typów mięsa: wieprzowinę - mięso świń, wołowinę - mięso dorosłego bydła domowego, mięso drobiowe - pochodzące od ptaków hodowlanych, baraninę - mięso dorosłych owiec, kozinę - mięso kóz, koninę - mięso koni oraz dziczyznę - mięso upolowanych zwierząt łownych [Litwińczuk, 2012]. W miarę postępu technologicznego zaczęto spożywać mięso w formie coraz bardziej przetworzonej. Głównym składnikiem mięsa jest tkanka mięśniowa szkieletowa wraz z przyległymi elementami morfotycznymi, do których zalicza się tkankę łączną, tłuszczową, naczynia krwionośne, krew i kości. Zawartość wody w chudym mięsie wynosi około 75%, białka - 19%, tłuszczu - w zależności od rodzaju mięsa - waha się w granicach od 1 do 4%, związków mineralnych - około 1%, węglowodanów - 1% [Litwińczuk, 2012; Kumirska i in., 2010; Tereszkiewicz, 2017].

Z żywieniowego punktu widzenia najważniejszym składnikiem mięsa jest zawarte w nim pełnowartościowe białko [Michalska i Nowachowicz, 2009]. Składnikiem

wywierającym znaczny wpływ na cechy sensoryczne i smakowo-zapachowe jest również tłuszcz, jednakże zbyt wysoka jego zawartość jest niekorzystna ze względów zdrowotnych [Świderski, 2003]. Jak podają Michalska i in. [2013], istotne jest, by spożywać mięso chude, ponieważ tłuste zawiera cholesterol i nasycone kwasy tłuszczowe, które powodują wzrost stężenia lipidów we krwi. Długotrwałe jego spożywanie prowadzi w konsekwencji do wzrostu ryzyka wystąpienia zawału mięśnia sercowego oraz sprzyja rozwojowi miażdżycy.

W diecie człowieka duży udział, obok mięsa mają przetwory mięsne, czyli produkty uzyskane w wyniku jego obróbki, wśród których wyróżnia się wędliny i konserwy. Do wędlin zalicza się: wędzonki, czyli peklowane produkty uzyskane z jednego lub kilku kawałków mięsa, poddane działaniu dymu wędzarnianego, kiełbasy - wyroby z rozdrobnionego mięsa, przypraw, tłuszczu i dodatków, w osłonkach naturalnych lub sztucznych, wędliny podrobowe - przetwory z mięsa, tłuszczu i podrobów z dodatkiem lub bez dodatku krwi w osłonkach naturalnych, sztucznych lub formach, produkty blokowe - o częściowo lub całkowicie zachowanej strukturze tkankowej z dodatkiem przypraw, tłuszczu i podrobów w formach lub osłonkach sztucznych. Z kolei konserwy to zamknięte hermetycznie produkty, które poddano zapewniającej im trwałość obróbce termicznej. Wyróżnia się konserwy tłuszczowe, blokowe, podrobowe, mięsne lub podroby w sosie oraz pasztety [Litwińczuk, 2012]. Z uwagi na rodzaj obróbki termicznej, jakiej zostały poddane konserwy, dzieli się je na: trwałe w temperaturze pokojowej - nie wymagające przechowywania w chłodniach, pasteryzowane - wymagające przechowywania w chłodniach, poddane obróbce termicznej w temperaturze nie wyższej niż 100°C, sterylizowane - mogące (lub nie) wymagać przechowywania w chłodniach oraz poddane obróbce termicznej powyżej 100°C [Litwińczuk, 2012].

Wobec tego, że mięso i jego przetwory mają znaczący udział w diecie człowieka, podjęto badania w środowisku studenckim, których celem była analiza konsumenckich preferencji związanych z zakupem i spożyciem produktów mięsnych, opracowana na podstawie badań ankietowych.

2. Materiał i metody

Badania ankietowe przeprowadzono w maju i czerwcu 2015 roku wśród 50 studentów kierunku Zootechnika, w Pracowni Oceny Surowców Zwierzęcych Wydziału Hodowli i Biologii Zwierząt, Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy. Wyniki opracowano z uwzględnieniem podziału badanych studentów na trzy grupy wiekowe: 20-25 lat, 26-30 lat, powyżej 30 lat. Pochodzili oni ze wsi oraz z miast o zróżnicowanej liczbie mieszkańców: do 10 tysięcy, 10-50 tysięcy, 50-100 tysięcy, powyżej 100 tysięcy. W kwestionariuszu ankietowym znajdowało się 47 pytań, 5 z nich miało charakter otwarty. Umieszczone w ankiecie pytania dotyczyły m.in. kryteriów związanych z wyborem mięsa i jego przetworów, zwyczajów konsumpcyjnych i zakupowych, a także obaw z tym związanych. Należy zaznaczyć, iż w przypadku odpowiedzi na niektóre pytania, całkowita suma mogła przekraczać 100%, ponieważ respondenci wybrali więcej niż jedną odpowiedź. Tylko jedna osoba spośród 50 respondentów zadeklarowała, że nie spożywa mięsa, uzasadniając, że przyczyną rezygnacji z jego konsumpcji było stosowanie diety wegetariańskiej. Zatem do dalszej analizy zakwalifikowanych zostało 49 kwestionariuszy. Wyniki, które uzyskano po przeprowadzonych badaniach ankietowych opracowano

statystycznie. Wyliczono wartości liczbowe i procentowe przy pomocy programu Microsoft Excel.

3. Wyniki i dyskusja

Wśród ankietowanych większość stanowiły kobiety (69,5%). Najliczniej reprezentowaną grupą wiekową byli respondenci w przedziale 20-25 lat - stanowili oni 75,0% wszystkich ankietowanych (tab. 1). Najwięcej osób, bo 30,6% zadeklarowało, że pochodzi z trzyosobowego gospodarstwa domowego. Trzy czwarte ankietowanych wykazało dochód na osobę w rodzinie na poziomie średniej krajowej. Wśród osób biorących udział w badaniu ankietowym dominowali mieszkańcy wsi, którzy stanowili ponad połowę wszystkich respondentów. Jedna czwarta kwestionariuszy została wypełniona przez osoby zamieszkujące na stałe w miastach, których liczba mieszkańców przekracza 100 tys.

Tabela 1. Charakterystyka ankietowanych osób

Wyszczególnienie Item		Liczba osób Number *of people*	%
Płeć Sex	kobieta female	34	69,5
	mężczyzna male	15	30,5
Wiek Age	20-25 lat/*years old*	37	75,0
	26-30 lat/*years old*	7	13,9
	powyżej 30 lat over 30 years old	5	11,1
Liczba osób w gospodarstwie domowym Number of people in the household	2 osoby/*people*	3	5,5
	3 osoby/*people*	15	30,6
	4 osoby/*people*	11	22,2
	5 osób/*people*	10	19,5
	6 osób/*people*	4	11,2
	7 osób/*people*	3	5,5
	8 osób/*people*	3	5,5
Dochód na osobę w rodzinie Income per person in the family	poniżej średniej below average	7	13,9
	średni average	38	75,0
	powyżej średniej *above average*	4	11,1
Miejsce zamieszkania	wieś village	26	52,8

Place of residence	miasto do 10 tys. mieszkańców town up to 10 thous. inhabitants	4	8,3
	miasto liczące 10-50 tys. mieszkańców/*town between 10 and 50 thous. inhabitants*	1	2,8
	miasto liczące 50-100 tys. mieszkańców/*town between 50 and 100 thous. inhabitants*	4	11,1
	miasto liczące powyżej 100 tys. mieszkańców/*town over 100 thous. inhabitants*	14,0	25,0

Przeprowadzone badania wykazały, że najchętniej spożywane jest mięso drobiowe (36,2% ogółu ankietowanych), a w dalszej kolejności preferowana jest wieprzowina (27,8%) (tab. 2). Duża część respondentów (25,1%) wskazywała na równomierny udział w swojej diecie mięsa drobiowego, ryb i wieprzowiny. Podobnie jak w badaniach Biegańskiego (2015), wśród ankietowanych w przedziale wiekowym 20-25 lat największym zainteresowaniem cieszyły się wieprzowina i drób, ich spożycie preferowało odpowiednio 27,8 i 25,0% studentów. Respondenci starsi, w wieku 26-30 lat i powyżej 30 lat, deklarowali przede wszystkim urozmaiconą dietę, w skład której wchodziły, drób, ryby i wieprzowina. Augustyńska-Prejsnar i in. [2014] podają, że wzrastająca konsumpcja mięsa drobiowego wynika z przystępnej ceny, bogatej oferty asortymentowej, wartości odżywczej i korzystnych właściwości sensorycznych oraz ograniczonej kaloryczności. Należy zaznaczyć, że do najbardziej rozwijających się rynków mięsa na świecie, w tym również w Polsce należy rynek drobiu [Konarska i in., 2015]. Według Kukułowicza [2015] oraz Michalskiej i in. [2013] spożycie ryb wśród Polaków jest nadal na zbyt niskim poziomie. Szacuje się, że spożywane są raz w miesiącu, podczas gdy zaleca się konsumpcję ryb i przetworów rybnych dwa razy w tygodniu [Kukułowicz, 2015]. Blicharski [2013] podaje, że obecnie krajowa wieprzowina zawiera dwukrotnie mniej tłuszczu niż dotychczas uważano, posiada korzystniejszy profil kwasów tłuszczowych w porównaniu z mięsem wołowym, korzystniejszą proporcją kwasów omega-6 i omega-3 w odniesieniu do mięsa drobiowego, a jej wartość odżywcza i prozdrowotna uległa znacznej poprawie w ostatnich 20 latach.

Tabela 2. Preferencja rodzajów mięsa w zależności od wieku ankietowanych

Gatunek mięsa Type of meat	Grupy wiekowe (%) Age groups (%)			
	20-25 lat years old	26-30 lat years old	Powyżej 30 lat over 30 years old	Ogółem Total
Wieprzowina Pork	27,8	0,0	0,0	27,8
Drób	25,0	5,6	2,8	36,2

Poultry				
Drób, ryby, wieprzowina Poultry, fish, pork	13,9	5,6	5,6	25,1
Drób, ryby, wołowina Poultry, fish, beef	0,0	2,8	0,0	2,8
Drób, ryby Poultry, fish	2,7	0,0	2,7	5,4
Ryby fish	2,7	0,0	0,0	2,7

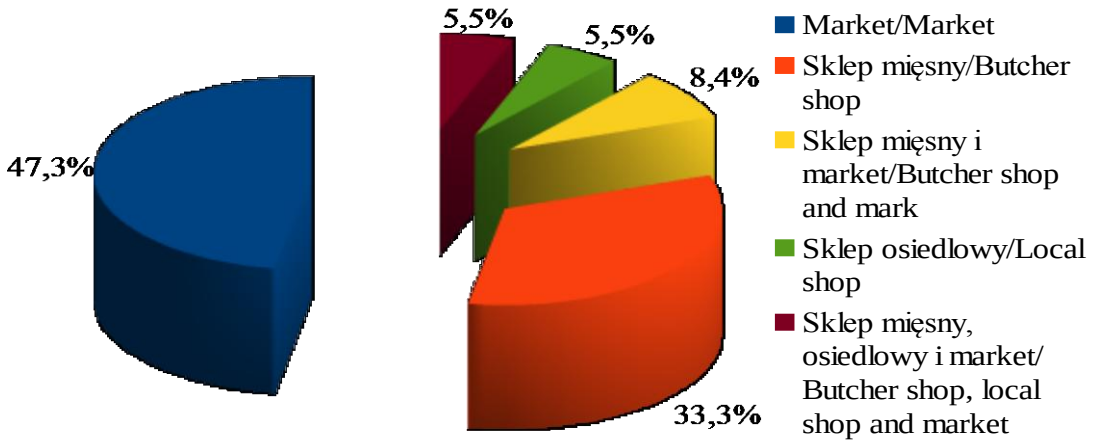
Najwięcej respondentów (55,2%) deklarowało spożywanie mięsa kilka razy w tygodniu (tab. 3). Znacznie mniej badanych konsumentów mięso raz dziennie (19,6%), dwa razy (14,0%) oraz kilka razy dziennie (11,2%). Częstość spożycia mięsa w poszczególnych grupach wiekowych różniła się nieznacznie. Zwraca tylko uwagę fakt, że 11,2% studentów w wieku 20-25 lat, w odróżnieniu od starszych kolegów spożywało mięso kilka razy dziennie. Uzyskane wyniki są w pewnym stopniu zbieżne z badaniami Kosickiej-Gębskiej i Gębskiego [2014] w których 43,9% konsumentów spożywało mięso kilka razy w tygodniu a 27,2% codziennie.

Tabela 3. Częstość spożycia mięsa

Częstość spożycia mięsa Frequency of meat consuption	Przedział wiekowy (%) *Age range (%))*			
	20-25 lat years old	26-30 lat years old	Powyżej 30 lat over 30 years old	Ogółem Total
Klika razy w tygodniu Several times a week	44,4	5,6	5,2	55,2
1 raz dziennie Once a day	11,2	2,8	5,6	19,6
2 razy dziennie Twice a day	8,4	2,8	2,8	14,0
Kilka razy dziennie Several times a day	11,2	0,0	0,0	11,2

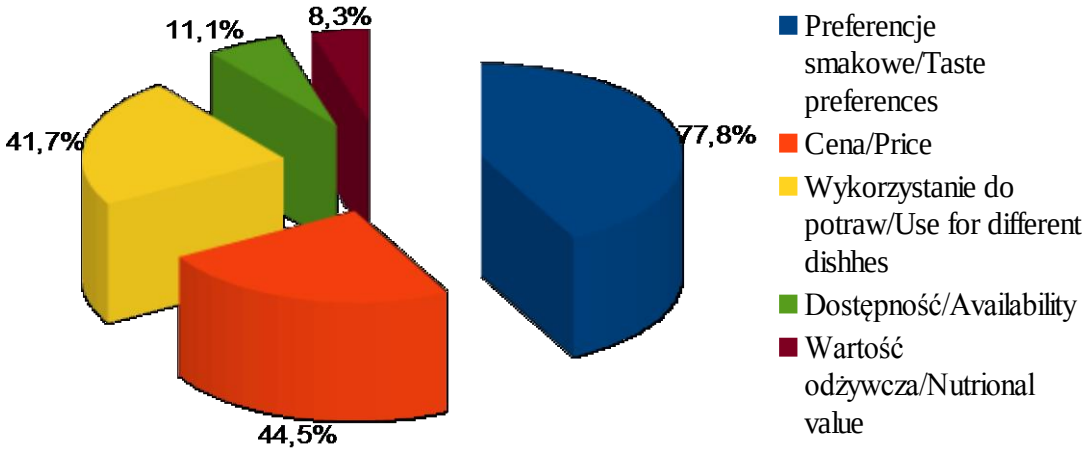
Zdecydowana większość ankietowanych studentów (47,3%) dokonywała zakupu mięsa w marketach, wśród których wyróżnić można supermarkety o powierzchni nie przekraczającej 2,5 tys. m^2 oraz hipermarkety o powierzchni od 6-12 tys. m^2 a 33,3% ankietowanych nabywało je w sklepach mięsnych (rys. 1). Najmniejszą popularnością cieszyły się sklepy osiedlowe, czyli małe sklepy o powierzchni nie przekraczającej kilkudziesięciu metrów kwadratowych, usytuowane w sąsiedztwie wielorodzinnej zabudowy piętrowej. Niewielu studentów deklarowało zaopatrywanie się w mięso w różnych źródłach

(5,5%) - w marketach, sklepach osiedlowych i mięsnych. Podobne wyniki dotyczące zakupu mięsa w dużych sieciach handlowych (43%) uzyskali Salejda i in. [2013]. Z badań Nowaka i Trziszki [2010] wynika natomiast, że większość respondentów (31,0%) nabywała mięso drobiowe w sklepach mięsnych lub firmowych. 26,1% badanych zadeklarowało, że zakupów dokonuje w małych sklepach spożywczych i innych, 23,3% nabywało ten produkt w osiedlowych sklepach spożywczych, a najmniej, bo 21,3%, kupowało mięso drobiowe w supermarketach i marketach. W badaniach Kasprzak i Jaworskiej [2010] ponad połowa (55%) konsumentów zaopatrywała się w mięso w sklepie mięsny, 28% w gospodarstwie rolnym, a najmniej, bo 17% w supermarkecie.

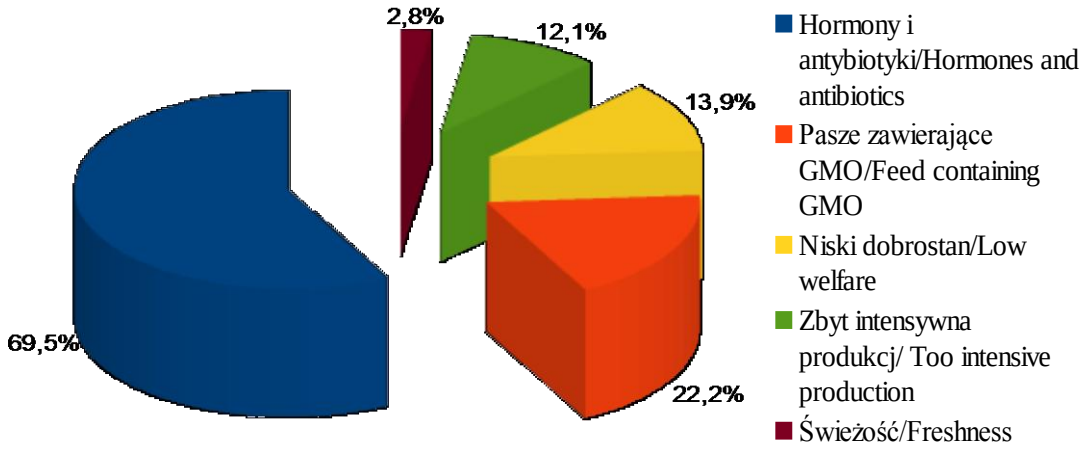
Rysunek 1. Miejsce zakupu mięsa (%)

W badaniach własnych, podobnie jak w badaniach Salejdy i in. [2013], najważniejszym kryterium wyboru rodzaju kupowanego i spożywanego mięsa okazały się preferencje smakowe, które stanowiły 77,8% odpowiedzi - rysunek 2. Na drugim miejscu znalazła się cena, a jako trzecie kryterium respondenci wskazywali przydatność do przygotowania różnych potraw. Na kolejnych miejscach uplasowały się: dostępność towaru, wartość odżywcza i wpływ reklamy. Uzyskane wyniki są zgodne z badaniami Troy i Kerry [2010], którzy stwierdzili, że wśród najbardziej istotnych cech wpływających na jakość produktu mięsnego konsumenci wskazali na cechy związane ze smakiem i aromatem. W badaniach Kowalczuka [2007], przeprowadzonych na grupie 100 respondentów z województwa mazowieckiego w wieku 50 lat i powyżej, za najważniejsze kryterium konsumenci uznali świeżość mięsa i jego cenę. Według Grębowca [2015] konsumenci podejmując decyzje nabywcze dotyczące mięsa i wędlin kierują się często ich jakością.

Rysunek 2. Kryteria decydujące o rodzaju kupowanego mięsa (%)

Z konsumpcją mięsa związane są pewne zagrożenia. Temat ten co pewien czas powraca, zwłaszcza w kontekście afrykańskiego pomoru świń, ptasiej grypy, stosowania w żywieniu hormonów i antybiotyków oraz organizmów genetycznie modyfikowanych [Litwińczuk, 2012; Migdał, 2007; Sitarz i Janczar-Smuga, 2012]. Pomimo zakazu stosowania w żywieniu zwierząt pasz zawierających antybiotyki i hormony, prawie 70% ankietowanych uznało te substancje za największe zagrożenie jakości mięsa (rys. 3). Na drugim miejscu studenci wskazali stosowanie pasz zawierających komponenty genetycznie modyfikowane (22,2%), a na kolejnych - zbyt niski dobrostan zwierząt (13,9%) i zbyt intensywną produkcję (12,1%). Z badań Salejdy i in. (2013) wynika natomiast, że respondenci za największe zagrożenie uznali stosowanie w żywieniu zwierząt rzeźnych pasz zawierających rośliny genetycznie modyfikowane (31,3%) oraz skażenie mikrobiologiczne pałeczkami *Salmonelli,* zaś najmniej obawiali się obecności w paszach antybiotyków.

Rysunek 3. Rodzaj zagrożenia (%)

W przeciwieństwie do badań Nowaka i Trziszki [2010], które wykazały, że respondenci najczęściej spożywają mięso gotowane (84,3%), badania własne wskazują,

że najwięcej, bo 41,7% respondentów, konsumowało mięso smażone lub pieczone (tab. 4). Jednakowa liczba ankietowanych deklarowała, że konsumuje mięso smażone lub gotowane (13,9%), smażone i pieczone (13,9%), a także gotowane i pieczone (13,9%).

Tabela 4. Sposoby przyrządzania mięsa

Obróbka termiczna mięsa Heat treatment of meat	Udział % Share %
Smażone/f*ried*	13,9
Smażone, pieczone/*fried, baked*	41,7
Gotowane i pieczone/*boild, baked*	13,9
Gotowane, pieczone, smażone/*boild, baked, fried*	13,9
Pieczone, duszone/*baked, stewed*	8,3
Pieczone, duszone, grilowane/*baked, stewed, grilled*	8,3

Z objętych badaniami przetworów mięsnych respondenci najczęściej spożywali wędzonki i kiełbasy (23,3% ogólnej liczby respondentów) lub wędzonki, kiełbasy i wędliny podrobowe (22,9%) - tabela 5. Na ten asortyment wskazywali przede wszystkim najmłodsi studenci (grupa wiekowa 20-25 lat), starsi preferowali wędzonki.

Tabela 5. Wybór przetworów mięsnych w zależności od grupy wiekowej

Rodzaj przetworów mięsa Type of meat products	Grupy wiekowe (%) Age groups (%)			
	20-25 lat years old	26-30 lat years old	Powyżej 30 lat over 30 years old	Ogółem Total
Wędzonki, kiełbasy Smoked, sausages	23,3	0,0	0,0	23,3
Wędzonki, kiełbasy, wędliny podrobowe Smoked, sausages, offal products	22,9	0,0	0,0	22,9
Wędzonki, konserwy Smoked, preserves	11,1	0,0	0,0	11,1
Kiełbasy Sausages	8,6	0,0	0,0	8,6
Wędzonki, kiełbasy, konserwy, wędliny podrobowe, wyroby garmażeryjne Smoked, sausages, preserves, offal sausages, gourmet food	5,7	0,0	0,0	5,7

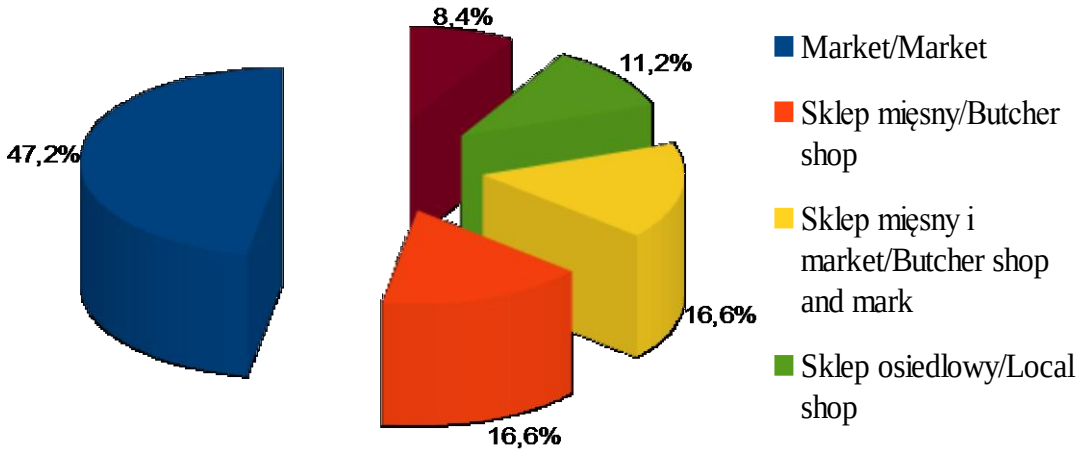
Wędzonki Smoked meat	5,7	5,7	5,7	17,1
Wędzonki, wędliny podrobowe Smoked, offal sausages	2,8	0,0	0,0	2,8
Wędzonki, kiełbasy, konserwy Smoked, sausages, preserves	2,8	2,8	2,8	8,4

Blisko połowa (44,5%) ogółu ankietowanych spożywa przetwory mięsne kilka razy w tygodniu (tab. 6), co jest zbieżne z badaniami Nowaka i Trziszki [2010] oraz Kosickiej-Gębskiej i in. [2013]. Najmniej respondentów (2,8%) deklarowało ich konsumpcję kilka razy dziennie. Najmłodsi studenci (20-25 lat) najczęściej spożywali przetwory mięsne kilka razy w tygodniu. Wśród respondentów w wieku 26-30 lat produkty te konsumowane były raz dziennie (5,6%) lub kilka razy w tygodniu (5,6%). Wśród studentów w wieku powyżej 30 lat najliczniejszą grupę stanowiły osoby uwzględniające w swojej diecie wyżej wymienione produkty jeden raz dziennie (8,6%).

Tabela 6. Częstość spożycia przetworów mięsnych

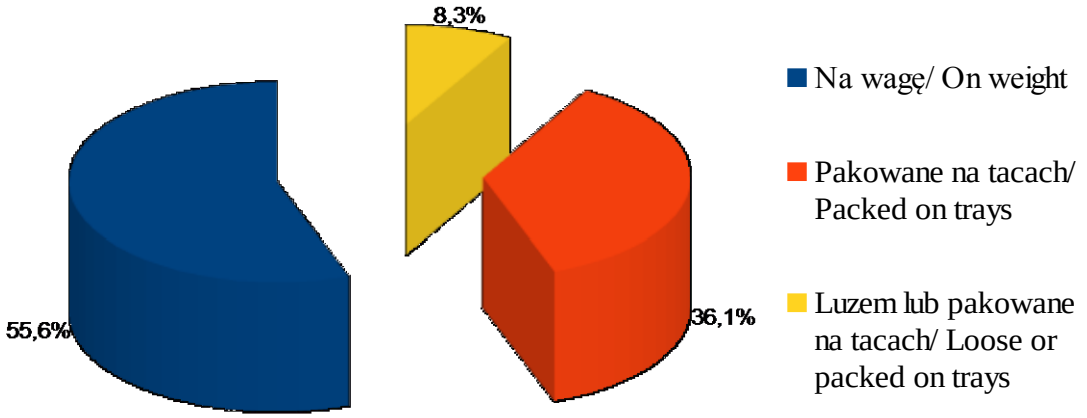
Częstość spożycia przetworów mięsnych Frequency of meat products consumption	Przedział wiekowy (%) *Age range (%)*			
	20-25 lat years old	26-30 lat years old	powyżej 30 lat over 30 years old	Ogółem Total
Klika razy w tygodniu Several times a week	36,1	5,6	2,8	44,5
1 raz dziennie Once a day	22,2	5,6	8,6	33,3
2 razy dziennie Twice a day	13,9	2,8	2,8	19,4
Kilka razy dziennie Several times a day	2,8	0,0	0,0	2,8

Podobnie jak w przypadku mięsa, zdecydowana większość respondentów (47,2%) dokonuje zakupu przetworów mięsnych w marketach, (rys. 4). Jednakowa liczba respondentów wskazywała wyłącznie sklepy mięsne (16,6%) lub osiedlowe, sklepy mięsne i markety (16,6%) jako miejsca zaopatrywania się w omawiany asortyment. Z badań przeprowadzonych przez Salejdę i in. [2013] wynika, że miejscem zakupu mięsa i jego przetworów są przede wszystkim duże sklepy handlowe, tj. super- i hipermarkety oraz dyskonty, czyli duże sklepy oferujące podstawowy asortyment żywnościowy i przemysłowy w sposób, który minimalizuje koszty sprzedaży, np.: Biedronka, Lidl, Żabka, itp.

Rysunek 4. Miejsce zakupu przetworów mięsnych

Zdecydowana większość, bo 55,6% respondentów zadeklarowało kupno przetworów mięsnych na wagę, 36,1% - nabywało omówione produkty na tacach, a 8,3% - na wagę oraz pakowane na tacach (rys. 5). Podobne wyniki badań uzyskali Nowak i Trziszka [2010], w których 77,7% respondentów wskazało, że najczęściej kupują mięso na wagę.

Rysunek 5. Postać kupowanych przetworów mięsnych (%)

77,7% studentów biorących udział w ankiecie oceniło jakość spożywanego mięsa jako dobrą, 16,7% - jako dostateczną, a zaledwie 5,6% - jako bardzo dobrą (tab. 7). Z badań przeprowadzonych przez Połom i Baryłko-Pikielną [2004] wynika, że aż 59,0% respondentów uznało jakość konsumowanego przez nich mięsa wieprzowego za bardzo dobrą. Należy sądzić, że powodem tak dużej rozbieżności wyników jest fakt, że badania własne przeprowadzone były na Wydziale Hodowli i Biologii Zwierząt UTP w Bydgoszczy wśród studentów kierunku Zootechnika, których wiedza na temat jakości mięsa i sposobów jej rozpoznawania jest wyższa niż u przeciętnego konsumenta. Według Grębowca [2015] konsumenci dobrze oceniają mięso i wędliny polskiego rynku pod względem jakości natomiast ich wiedza na temat systemów zarządzania jakością nie jest zbyt duża.

Tabela 7. Jakość spożywanego mięsa

Jakość spożywanego mięsa/*Quality of consumed meat*	Udział % Share %
Bardzo dobra/*very good*	5,6
Dobra/*good*	77,7
Dostateczna/*sufficient*	16,7

Podobnie jak w przypadku mięsa, większość respondentów (75,0%) określiła jakość konsumowanych przetworów mięsnych jako dobrą, a 19,5% jako dostateczną (tab. 8). Warto podkreślić, że wśród konsumentów wzrasta zainteresowanie żywnością wysokiej jakości [Cichocka i in. 2016]. Z badań Font-i-Furnols i Guerrero [2014] wynika, że wiele czynników kształtuje zachowanie konsumentów odnośnie mięsa i przetworów mięsnych. Preferencje konsumentów i ich odczucia zależą nie tylko od wyglądu i właściwości sensorycznych mięsa i przetworów mięsnych, ale także od aspektów psychologicznych i marketingowych.

Tabela 8. Jakość spożywanych przetworów mięsnych

Jakość spożywanych przetworów mięsnych Quality of consumed meat products	Udział % Share %
Bardzo dobra/*very good*	5,5
Dobra/*good*	75,0
Dostateczna/sufficient	19,5

4. Wnioski

Na podstawie przeprowadzonych badań ankietowych wśród konsumentów będących studentami kierunku Zootechnika, Wydziału Hodowli i Biologii Zwierząt UTP w Bydgoszczy, można stwierdzić, że respondenci spożywali przede wszystkim mięso drobiowe (36,2%) oraz wieprzowinę (27,8%). Najwięcej ankietowanych kupowało mięso i przetwory mięsne kilka razy w tygodniu w marketach. Zdecydowana większość stosowała jako obróbkę termiczną smażenie lub pieczenie (41,6%). Najważniejszym kryterium decydującym o wyborze rodzaju spożywanych produktów mięsnych okazały się preferencje smakowe. Znaczna większość studentów objętych badaniami oceniła jakość konsumowanego mięsa i przetworów mięsnych jako dobrą.

Bibliografia:

1. Augustyńska-Prejsner A., Ormian M., Gajdek G. (2014). Wybory rynkowe mięsa kurcząt brojlerów w opinii studentów. Journal of Agribusiness and Rural Development, 3 (33), 5-13.
2. Biegański M. (2015). Produkcja drobiarska w Polsce wybrane zagadnienia, Polskie Drobiarstwo, 207, 34.
3. Blicharski T., [red]. (2013). Aktualna wartość dietetyczna wieprzowiny, jej znaczenie w diecie i wpływ na zdrowie konsumentów. Polski Związek Hodowców i Producentów Trzody Chlewnej „POLSUS".

4. Cichocka I., Krupa J., Shypot A. (2016). Organic Food in the commercial offer and consumer preferences while purchaschasing it. Journal of Agribusiness and Rural Development, 3(41) 2016, 273-281.
5. Font-i-Furnols M., Guerrero L. (2014). Consumer preference, behavior and perception about meat and meat products: As overvie. Meat Sciens 98, 361-371.
6. Gębski J., Kosicka-Gębska M., Przeździecka N. (2010). Tendencje zmian w spożyciu mięsa wołowego w Polsce w latach 2000-2009, Zeszyt Naukowy SGGW w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego, 10, 25, 49-59.
7. Grębowiec M. (2015). Rola jakości w podejmowaniu decyzji nabywczych przez konsumentów na przykładzie rynku mięsa i wędlin. Journal of Agribusiness and Rural Development, 1 (35), 39-47.
8. Kasprzak A., Jaworska K. (2010). Evaluation of factors determining consumer preferences relating to pork quality. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowskiej Lublin-Polonia, Vol. XXVIII (3), Sectio EE.
9. Knecht D., Środoń S. (2013). Determinanty opłacalności chowu trzody chlewnej w 2012 roku, Przegląd Hodowlany, 2, 3-4.
10. Konarska M., Sakowska A., Przybysz M. A., Popis E. (2015). Produkcja i spożycie mięs drobiowego na świecie i w Polsce w latach 2000-2014. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego, 2, 96-105.
11. Kosicka-Gębska M., Gębski J. (2014). Wpływ wyróżników jakości zachowania konsumentów mięsa. Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Rocznik Naukowy, 15, 1, 98-104.
12. Kowalczuk I. (2007). Zachowania nabywcze na rynku żywności osób w średnim i starszym wieku, Acta Scientiarum Polonorum Oeconomia, 6, 2, 61-70.
13. Kozirok W., Baumgart A., Babicz–Zielińska E. (2012). Postawy i zachowania konsumentów wobec żywności prozdrowotnej, Bromatologia Chemia Toksykologia, XLV, 3, 1030-1034.
14. Krełowska-Kułas M. (2005). Badania preferencji konsumenckich żywności wygodnej, Zeszyt Naukowy Akademii Ekonomicznej w Krakowie 678, 141-148.
15. Kukułowicz A. (2015). Ocena częstości spożycia ryb oraz wiedzy konsumentów dotyczącej roli białka ryb w żywieniu człowieka. Bromatologia i Chemia Toksykologiczna, 4, 736-742.
16. Kumirska J., Gołębiowski M., Paszkiewicz M., Bychowska A. (2010). Analiza żywności, Skrypt z ochrony środowiska, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1-276.
17. Litwińczuk Z., [red]. (2012). Towaroznawstwo surowców i produktów zwierzęcych: z podstawami przetwórstwa, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
18. Michalska G., Nowachowicz J., Bucek T., Wasilewski P. D., Kmiecik M. (2013). Spożycie artykułów żywnościowych z udziałem mięsa i jego przetworów, Przegląd Hodowlany, nr 6, 12-14.
19. Michalska G., Nowachowicz J. (2009). Spożycie artykułów żywnościowych z udziałem mięsa o właściwościach prozdrowotnych, Format UTP, Kwartalnik Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy, Wydanie specjalne, 9-12.

20. Migdał W. (2007). Spożycie mięsa a choroby cywilizacyjne, Żywność. Nauka. Technologia. Jakość, 6, 55, 48-61.
21. Nowak M., Trziszka T. (2010). Zachowania konsumentów na rynku mięsa drobiowego, Żywność, Nauka, Technologia, Jakość, 1 (68), 114-120.
22. Orłowska, M. (2005). Skuteczne diety, Wydawnictwo O-press sp. z o.o.
23. Połom A., Baryłko-Pikielna N. (2004). Analiza czynników decydujących o preferencjach polskich konsumentów mięsa wieprzowego, Żywność. Nauka. Technologia. Jakość., 3, 40, 7-23.
24. Salejda A. Korzeniowska M., Krasnowska G. (2013). Zachowania konsumentów na rynku mięsa, Nauki Inżynierskie i Technologie, 4, 11, 94-108.
25. Sitarz S., Janczar-Smuga M. (2012). Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa żywności, możliwości ich kontroli oraz eliminacji, Nauki Inżynierskie i Technologiczne, 2, 5.
26. Świderski F., [red]. (2003). Towaroznawstwo żywności przetworzonej, Wydawnictwo SGGW.
27. Tereszkiewicz K. (2017). Surowce pochodzenia zwierzęcego Mięso, Wykład 2, 1-40.
28. Troy D.J., Kerry J.P. (2010). Consumer perception and the role of science in the meat industry. Meat Science, 86, 215-218.

68. PRÓBA OCENY JAKOŚCI ALKOHOLU MARKI Y (DANE SYMULACYJNE) ZA POMOCĄ METOD ANALIZY DYSKRYMINACYJNEJ

Paula Oryńska
Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
ul. POW 3/5, 90-255 Łódź
Email: ala430@wp.pl

1. Wstęp

Dane przedstawione w poniższej pracy prezentują ocenę jakości alkoholu marki Y (dane symulacyjne). Kolejne zmienne oceniają w skali 1-50 pkt pewne aspekty związane z jakością i użytecznością produktu.

Wyszczególnienie danych:

1. Ten alkohol świetnie poprawia nastrój.
2. Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi.
3. Polecam tę markę innym.
4. Pasuje do deserów.
5. Nie ma ostrego zapachu.
6. Ma łagodny smak.
7. Nadaje się na prezent.
8. Jakość (wysoka/niska).

Dane użyte w analizie zostały scharakteryzowane poprzez następujące statystyki opisowe: średnia, mediana, minimum, maksimum, dolny kwartyl, górny kwartyl, odchylenie standardowe, skośność oraz kurtozę. Statystyki te zostały obliczone zarówno dla całej badanej próby, jak i w podziale na dwie podgrupy jakości: wysoka oraz niska.

Tablica 1. Statystyki opisowe dla całej próby

Zmienna	Nważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Dolny Kwartyl.	Górny Kwartyl.	Odch.std	Skośność	Kurtoza
Ten alkohol świetnie poprawia nastrój	75	29,85333	29,00000	19,00000	43,00000	27,00000	33,00000	4,853790	0,372291	0,092158
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	75	13,24000	13,00000	10,00000	18,00000	12,00000	14,00000	1,523155	0,335349	0,497025
Polecam tę markę innym	75	13,66667	13,00000	9,00000	23,00000	12,00000	15,00000	2,553923	0,833828	1,666141
Pasuje do deserów	75	44,37333	45,00000	34,00000	50,00000	42,00000	48,00000	4,158265	-0,569821	-0,530200
Nie ma ostrego zapachu	75	16,44000	16,00000	12,00000	21,00000	15,00000	18,00000	1,868950	-0,005492	-0,042838
Ma łagodny smak	75	14,42667	14,00000	10,00000	20,00000	13,00000	16,00000	1,846643	0,337702	0,476815
Nadaje się na prezent	75	30,00000	30,00000	15,00000	45,00000	27,00000	33,00000	5,344864	0,253143	0,848920

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Tablica 2. Statystyki opisowe dla podgrupy jakość - wysoka

JAKOŚĆ=wysoka
Statystyki opisowe (Dane_ocena_produktu-projekt)

Zmienna	Nważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Dolny Kwartyl.	Górny Kwartyl.	Odch.std	Skośność	Kurtoza
Ten alkohol świetnie poprawia nastrój	33	31,93939	32,00000	24,00000	43,00000	28,00000	35,00000	5,153515	0,333105	-0,608100
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	33	14,21212	14,00000	11,00000	18,00000	13,00000	15,00000	1,363763	0,299188	1,029420
Polecam tę markę innym	33	15,39394	16,00000	12,00000	23,00000	14,00000	16,00000	2,410127	1,086653	2,118877
Pasuje do deserów	33	45,45455	45,00000	37,00000	50,00000	43,00000	49,00000	4,146466	-0,646904	-0,757244
Nie ma ostrego zapachu	33	17,48485	18,00000	14,00000	21,00000	16,00000	18,00000	1,660595	-0,015356	-0,160793
Ma łagodny smak	33	15,27273	15,00000	12,00000	20,00000	14,00000	16,00000	1,908414	0,330124	0,015324
Nadaje się na prezent	33	33,96970	33,00000	28,00000	45,00000	31,00000	36,00000	4,231466	0,947104	0,851633

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Tablica 3. Statystyki opisowe dla podgrupy jakość - niska

JAKOŚĆ=niska
Statystyki opisowe (Dane_ocena_produktu-projekt)

Zmienna	Ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Dolny Kwartyl.	Górny Kwartyl.	Odch.std	Skośność	Kurtoza
Ten alkohol świetnie poprawia nastrój	42	28,21429	28,00000	19,00000	35,00000	25,00000	32,00000	3,941869	-0,252944	-0,583312
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	42	12,47619	13,00000	10,00000	16,00000	12,00000	13,00000	1,173656	0,107475	1,024588
Polecam tę markę innym	42	12,30952	12,00000	9,00000	16,00000	11,00000	13,00000	1,717742	0,037489	-0,515233
Pasuje do deserów	42	43,52381	44,50000	34,00000	49,00000	42,00000	47,00000	4,013624	-0,666197	-0,351274
Nie ma ostrego zapachu	42	15,61905	16,00000	12,00000	19,00000	15,00000	16,00000	1,607185	-0,189040	0,052203
Ma łagodny smak	42	13,76190	14,00000	10,00000	17,00000	13,00000	15,00000	1,511089	-0,241686	0,000490
Nadaje się na prezent	42	26,88095	27,00000	15,00000	34,00000	24,00000	30,00000	3,864803	-0,557297	1,068195

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica

Zmienna 1:Średnia liczba punktów przyznawanych zmiennej „Ten alkohol świetnie poprawia nastrój" wynosi 31,94 pkt dla alkoholi, których jakość oceniono jako wysoką, i 28,21 pkt dla alkoholi, których jakość została oceniona jako niska. Wyniki dla obu grup charakteryzują się podobnym rozstępem. Minimalna wartość dla grupy jakość wysoka wynosi 24 pkt, a dla grupy jakość niska 19 pkt, natomiast wartości maksymalne wynoszą odpowiednio 43 pkt i 35 pkt. Odchylenie standardowe średniej liczby punktów przyznawanych tej zmiennej jest większe w grupie jakości wysokiej i wynosi 5,15, natomiast w grupie jakości niskiej wynosi ono 3,94. 50% liczby punktów przyznawanych tej zmiennej w grupie jakości wysokiej kształtuje się na poziomie nie mniej niż 32 pkt, a 50% nie więcej niż 32 pkt. Natomiast w przypadku grupy jakości niskiej 50% liczby przyznawanych punktów kształtuje się na poziomie nie mniej niż 28 pkt, a 50% nie więcej niż 28 pkt. 25% liczby punktów przyznawanych tej zmiennej w grupie jakości wysokiej kształtuje się na poziomie 28 pkt lub mniej, w związku z czym 75% liczby punktów kształtuje się na poziomie większym niż 28 pkt. 75% liczby punktów dla tej samej zmiennej kształtuje się na poziomie 35 pkt lub mniej, a 25% liczby punktów na poziomie większym niż 35 pkt. Natomiast w przypadku grupy jakości niskiej 25% liczby punktów przyznawanych tej zmiennej kształtuje się na poziomie 25 pkt lub mniej, w związku z czym 75% liczby punktów kształtuje się na poziomie większym niż 25 pkt. 75% liczby punktów dla tej samej zmiennej kształtuje się na poziomie 32 pkt lub mniej, a 25% liczby punktów na poziomie większym niż 32 pkt.

Zmienna 2:Średnia liczba punktów przyznawanych zmiennej „Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi" wynosi 14,21 pkt dla alkoholi, których jakość oceniono jako wysoką, i 12,48 pkt dla alkoholi, których jakość została oceniona jako niska. Wyniki dla obu grup charakteryzują się podobnym rozstępem. Minimalna wartość dla grupy jakość wysoka wynosi 11 pkt, a dla grupy jakość niska 10 pkt, natomiast wartości maksymalne wynoszą odpowiednio 18 pkt i 16 pkt. Odchylenie standardowe średniej liczby punktów przyznawanych tej zmiennej jest większe w grupie jakości wysokiej i wynosi 1,36, natomiast w grupie jakości niskiej wynosi ono 1,17. 50% liczby punktów przyznawanych tej zmiennej w grupie jakości wysokiej kształtuje się na poziomie nie mniej niż 14 pkt, a 50% nie więcej niż 14 pkt. Natomiast w przypadku grupy jakości niskiej 50% liczby przyznawanych punktów kształtuje się na poziomie nie mniej niż 13 pkt, a 50% nie więcej niż 13 pkt. 25% liczby punktów przyznawanych tej zmiennej w grupie jakości wysokiej kształtuje się na poziomie 13 pkt lub mniej, w związku z czym 75% liczby punktów kształtuje się na poziomie większym niż 13 pkt. 75% liczby punktów dla tej samej zmiennej kształtuje się na poziomie 15 pkt lub mniej, a 25% liczby punktów na poziomie większym niż 15 pkt. Natomiast w przypadku grupy jakości niskiej 25% liczby punktów przyznawanych tej zmiennej kształtuje się na poziomie 12 pkt lub mniej, w związku z czym 75% liczby punktów kształtuje się na poziomie

większym niż 12 pkt. 75% liczby punktów dla tej samej zmiennej kształtuje się na poziomie 13 pkt lub mniej, a 25% liczby punktów na poziomie większym niż 13 pkt.

Zmienna 6:Średnia liczba punktów przyznawanych zmiennej „Ma łagodny smak" wynosi 15,27 pkt dla alkoholi, których jakość oceniono jako wysoką, i 15,62 pkt dla alkoholi, których jakość została oceniona jako niska. Wyniki dla obu grup charakteryzują się podobnym rozstępem. Minimalna wartość dla grupy jakość wysoka wynosi 12 pkt, a dla grupy jakość niska 10 pkt, natomiast wartości maksymalne wynoszą odpowiednio 20 pkt i 17 pkt. Odchylenie standardowe średniej liczby punktów przyznawanych tej zmiennej jest większe w grupie jakości wysokiej i wynosi 1,91, natomiast w grupie jakości niskiej wynosi ono 1,51. 50% liczby punktów przyznawanych tej zmiennej w grupie jakości wysokiej kształtuje się na poziomie nie mniej niż 15 pkt, a 50% nie więcej niż 15 pkt. Natomiast w przypadku grupy jakości niskiej 50% liczby przyznawanych punktów kształtuje się na poziomie nie mniej niż 14 pkt, a 50% nie więcej niż 14 pkt. 25% liczby punktów przyznawanych tej zmiennej w grupie jakości wysokiej kształtuje się na poziomie 14 pkt lub mniej, w związku z czym 75% liczby punktów kształtuje się na poziomie większym niż 14 pkt. 75% liczby punktów dla tej samej zmiennej kształtuje się na poziomie 16 pkt lub mniej, a 25% liczby punktów na poziomie większym niż 16 pkt. Natomiast w przypadku grupy jakości niskiej 25% liczby punktów przyznawanych tej zmiennej kształtuje się na poziomie 13 pkt lub mniej, w związku z czym 75% liczby punktów kształtuje się na poziomie większym niż 13 pkt. 75% liczby punktów dla tej samej zmiennej kształtuje się na poziomie 15 pkt lub mniej, a 25% liczby punktów na poziomie większym niż 15 pkt.

Zmienna 7:Średnia liczba punktów przyznawanych zmiennej „Nadaje się na prezent" wynosi 33,97 pkt dla alkoholi, których jakość oceniono jako wysoką, i 26,88 pkt dla alkoholi, których jakość została oceniona jako niska. Wyniki dla obu grup charakteryzują się podobnym rozstępem. Minimalna wartość dla grupy jakość wysoka wynosi 28 pkt, a dla grupy jakość niska 15 pkt, natomiast wartości maksymalne wynoszą odpowiednio 45 pkt i 34 pkt. Odchylenie standardowe średniej liczby punktów przyznawanych tej zmiennej jest większe w grupie jakości wysokiej i wynosi 4,23, natomiast w grupie jakości niskiej wynosi ono 3,86. 50% liczby punktów przyznawanych tej zmiennej w grupie jakości wysokiej kształtuje się na poziomie nie mniej niż 33 pkt, a 50% nie więcej niż 33 pkt. Natomiast w przypadku grupy jakości niskiej 50% liczby przyznawanych punktów kształtuje się na poziomie nie mniej niż 27 pkt, a 50% nie więcej niż 27 pkt. 25% liczby punktów przyznawanych tej zmiennej w grupie jakości wysokiej kształtuje się na poziomie 31 pkt lub mniej, w związku z czym 75% liczby punktów kształtuje się na poziomie większym niż 31 pkt. 75% liczby punktów dla tej samej zmiennej kształtuje się na poziomie 36 pkt lub mniej, a 25% liczby punktów na poziomie większym niż 36 pkt. Natomiast w przypadku grupy jakości niskiej 25% liczby punktów przyznawanych tej zmiennej kształtuje się na poziomie 24 pkt lub mniej, w związku z czym 75% liczby punktów kształtuje się na poziomie większym niż 24 pkt. 75% liczby punktów dla tej samej zmiennej kształtuje się na poziomie 30 pkt lub mniej, a 25% liczby punktów na poziomie większym niż 30 pkt.

2.Materiały i metody. Sprawdzenie założeń w analizie dyskryminacyjnej

2.1.Sprawdzenie wielowymiarowej normalności dla każdej grupy

W celu zbadania wielowymiarowej normalności został wykorzystany test Mardii. Hipotezytestu dotyczą:H_0: Dane pochodzą z wielowymiarowego testu normalnego H_1:~H_0.

Tablica 4. Wyniki testu na wielowymiarową normalność dla podgrupy jakość wysoka

	Test for Multivariate Normality		
	1 Kurtosis/Skewness	2 Statistic	3 P value
Mardia's Multivariate Kurtosis	59,4924	-0,8975	0,3694
Mardia's Multivariate Skewness	14,2061	78,1335	0,6597686

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Wartość p value jest większa od 0,05 co oznacza, że nie ma podstaw do odrzucenia H_0. Na podstawie testu Mardii możemy stwierdzić, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej o wielowymiarowej normalności.

Tablica 5. Wyniki testu na wielowymiarową normalność dla podgrupy jakość niska

	Test for Multivariate Normality		
	1 Kurtosis/Skewness	2 Statistic	3 P value
Mardia's Multivariate Kurtosis	64,2375	0,3572	0,7209
Mardia's Multivariate Skewness	12,531	87,7171	0,3692152

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Wartość p value jest większa od 0,05 co oznacza, że nie ma podstaw do odrzucenia H_0.Na podstawie testu Mardii możemy stwierdzić, że nie ma podstaw do odrzucenia hipotezy zerowej o wielowymiarowej normalności.

2.2. Sprawdzenie czy macierze kowariancji grup są identyczne

W celu zbadania równości macierzy kowariancji dla obydwu podgrup zastosowano test M Boxa. Hipotezy tego testu dotyczą:H_0: macierze kowariancji są równe H_1:~H_0.

Tablica 6. Wyniki testu M Boxa na równość macierzy kowariancji

	Test M Boxa (Dane_ocena_produktu) Efekt: JAKOŚĆ (Obliczone dla wszystkich zmiennych)			
	M Boxa	Chi-kw.	df	p
M Boxa	38,14001	34,20753	28	0,194124

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Wartość p>0,05, czyli nie ma podstaw do odrzucenia H_0, co oznacza, że porównywane macierze kowariancji są identyczne.Założenia dotyczące analizy dyskryminacyjnej są spełnione a więc zasadne jest zastosowanie metod analizy dyskryminacyjnej.

3. Wyniki badania

3.1 Analiza dyskryminacyjna - metoda standardowa

Tablica 7. Wyniki analizy funkcji dyskryminacyjnej- metoda standardów

```
Liczba zmiennych w modelu:        7

Lambda Wilksa: ,5078761   przyb.  F (7,67) = 9,274563 p <  ,0000
```

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica

Statystyka Lambda Wilksa mówi o średniej mocy dyskryminacyjnej uzyskanego modelu. Im niższa wartość z przedziału (0,1), tym większa moc dyskryminacyjna modelu.

Tablica 8. Podsumowanie analizy funkcji dyskryminacyjnej

Podsumowanie analizy funkcji dyskryminacyjnej. (Dane_ocena_produktu)
Zmiennych w modelu: 7;Grupująca: JAKOŚĆ (2 grup)
Lambda Wilksa: ,50788 przyb. F (7,67)=9,2746 p< ,0000

N=75	**Lambda Wilksa**	Cząstk. Wilksa	F usun. (1,67)	p	Toler.	1-Toler. (R-kwad)
Ten alkohol świetnie poprawia nastrój	0,508426	0,998918	0,072602	0,788413	0,596334	0,403666
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	0,528472	0,961027	2,717089	0,103961	0,481530	0,518470
Polecam tę markę innym	0,515639	0,984945	1,024128	0,315183	0,414511	0,585489
Pasuje do deserów	0,518837	0,978874	1,446026	0,233399	0,575678	0,424322
Nie ma ostrego zapachu	0,526439	0,964739	2,448805	0,122326	0,386538	0,613462
Ma łagodny smak	0,507924	0,999906	0,006294	0,937004	0,472066	0,527934
Nadaje się na prezent	0,517366	0,981657	1,251942	0,267177	0,266103	0,733897

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Statystyka Lambda Wilksa w pierwszej kolumnie pokazuje jaką by otrzymano statystykę Lambda Wilksa, gdybybyło danej zmiennej w modelu.

Statystyka cząstkowa Lambda Wilksa to takie wartości statystyki Lambda Wilksa, które pozwalają ocenić wkład poszczególnych zmiennych do analizy dyskryminacyjnej. Wartości te pokazują na ile dana zmienna przyczynia się do odróżniania poszczególnych grup. Im niższa wartość tym bardziej zmienna przyczynia się do odróżniania poszczególnych grup.

Wartość statystyki F mówi, którą zmienną można byłoby z modelu w pierwszej kolejności usunąć. Usuwamy tą zmienną dla której wartość statystyki F jest najmniejsza.

Dobrą sytuacją jest, gdy tolerancja ma wysokie wartości, ponieważ oznacza to, że zmienna nie jest redundantna.

Tablica 9. Kwadraty odległości Mahalanobisa

	Kwadraty odległ. Mahalanobisa (Dane_ocena_produktu)	
JAKOŚĆ	**wysoka**	niska
wysoka	0,000000	3,827697
niska	3,827697	0,000000

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Im większa wartość tym grupy bardziej odległe.

Analiza kanoniczna

Tablica 10. Testy chi-kwadrat kolejnych pierwiastków

	Testy chi-kwadrat kolejnych pierwiastków (Dane_ocena_produktu)					
Pierw. Usunięte	**Wartość własna**	Kanonicz R	Lambda Wilksa	chi-kwad	df	p
0	0,968984	0,701515	0,507876	47,08748	7	0,000000

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Mamy jedną funkcję dyskryminacyjną.
Rozważana funkcja dyskryminacyjna jest istotna.

Współczynniki dla zmiennych kanonicznych

Tablica 11. Współczynniki surowe dla zmiennych kanonicznych

	Surowe wsp. (Dane_ocena_produktu) dla zmiennych kanonicz.
Zmienna	**Pierw1**
Ten alkohol świetnie poprawia nastrój	0,013457
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	-0,321723
Polecam tę markę innym	-0,132506
Pasuje do deserów	0,067056
Nie ma ostrego zapachu	-0,264002
Ma łagodny smak	-0,011848
Nadaje się na prezent	-0,092877
Stała	9,990713
Wart.wł.	0,968984
Skm.prop	1,000000

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Współczynniki surowe to takie współczynniki, które pozwalają nam zapisać funkcję dyskryminacyjną i obliczyć wartości funkcji dyskryminacyjnych dla każdego obiektu.

Tablica 12. Współczynniki standaryzowane dla zmiennych kanonicznych

	Współczynniki standaryz. (Dane_ocena_produktu) dla zmiennych kanonicz.
Zmienna	**Pierw1**
Ten alkohol świetnie poprawia nastrój	0,060733
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	-0,405540
Polecam tę markę innym	-0,271669
Pasuje do deserów	0,273078
Nie ma ostrego zapachu	-0,430538
Ma łagodny smak	-0,020102
Nadaje się na prezent	-0,374259
Wart.wł.	0,968984
Skm.prop	1,000000

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica

Współczynniki standaryzowane to współczynniki, które służą do interpretacji. Mówią nam, która zmienna pierwotna najwięcej wnosi do danej zmiennej dyskryminacyjnej.

Patrzymy na wartość co do modułu. Pozwala nam to stwierdzić, że zmienna pierwotna 1 wnosi najwięcej do zmiennej „Nie ma ostrego zapachu".

Pierwsza zmienna dyskryminacyjna odwzorowuje 100% zmienności.

Tablica 13. Macierz struktury czynnikowej

Zmienna	Macierz struk. czynnik. (Dane_ocena_produktu) Korelacje zmienne - pierwiastki kanonicz (Zgrup. korelacje wewnątrzgrupowe) Pierw1
Ten alkohol świetnie poprawia nastrój	-0,421875
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	-0,703902
Polecam tę markę innym	-0,768952
Pasuje do deserów	-0,242329
Nie ma ostrego zapachu	-0,584780
Ma łagodny smak	-0,455121
Nadaje się na prezent	-0,899154

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Wyniki te pozwalają wskazać, które zmienne pierwotne są najsilniej skorelowane ze zmiennymi dyskryminacyjnymi. W tym przypadku zmienne, które są najbardziej skorelowane ze zmienną pierwotną 1 to zmienne: „Nadaje się na prezent" oraz „Polecam tę markę innym".

Tablica 14. Średnie zmiennych kanonicznych

Grupa	Średnie zmien. kanonicznych (Dane_ocena_produktu) Pierw1
wysoka	-1,09561
niska	0,86084

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Średnie te pokazują, które grupy są odróżniane przez kolejne funkcje dyskryminacyjne.

Wykres rozrzutu wartości kanonicznych

Jedna zmienna pierwotna nie pozwala nam utworzyć wykresu rozrzutu.

Tablica 15. Współczynniki funkcji klasyfikacyjnych

Zmienna	Funkcje klasyfikacyjne; grupująca: JAKOŚĆ (Dane_ocena_produktu) **wysoka p=,44000**	niska p=,56000
Ten alkohol świetnie poprawia nastrój	0,775	0,801
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	13,275	12,646
Polecam tę markę innym	-1,438	-1,697
Pasuje do deserów	2,006	2,137
Nie ma ostrego zapachu	6,834	6,317
Ma łagodny smak	1,928	1,905
Nadaje się na prezent	-2,729	-2,910
Stała	-170,174	-150,157

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Każdą funkcję klasyfikacyjną da się zapisać jako kombinację liniową zmiennych pierwotnych. Obliczenie wartości funkcji klasyfikacyjnej pozwala nam zakwalifikować obiekt do tej klasy, dla której funkcja dyskryminacyjna przyjmuje wartość największą.

Tablica 16. Klasyfikacja przypadków

Przyp	Klasyfikacja przypadków (Dane_ocena_produktu) Błędne klasyfikacje są oznaczone * Obserw. Klasyf.	1 p=,44000	2 p=,56000
1	wysoka	wysoka	niska
2	niska	niska	wysoka
3	niska	niska	wysoka
* 4	wysoka	niska	wysoka
5	niska	niska	wysoka
6	niska	niska	wysoka
7	wysoka	wysoka	niska
8	wysoka	wysoka	niska
9	niska	niska	wysoka
10	wysoka	wysoka	niska
11	niska	niska	wysoka
12	niska	niska	wysoka
13	wysoka	wysoka	niska
14	niska	niska	wysoka
15	niska	niska	wysoka
16	niska	niska	wysoka
17	wysoka	wysoka	niska
18	niska	niska	wysoka
* 19	niska	wysoka	niska
* 20	wysoka	niska	wysoka
21	niska	niska	wysoka
* 22	wysoka	niska	wysoka

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Wartości oznaczone gwiazdką oznaczają, że część przypadków jest zakwalifikowane błędnie.

Pierwsza kolumna oznacza kwalifikację obserwowaną. Druga kolumna mówi o tym, do której grupy zakwalifikowała metoda.

Klasyfikujemy tam, gdzie wskazano największą wartość.

Tablica 17. Macierz klasyfikacji

Grupa	Macierz klasyfikacji (Dane_ocena_produktu) Wiersze: Obserwowana klasyfikacja Kolumny: Przewidywana klasyfikacja Procent Poprawne	wysoka p=,44000	niska p=,56000
wysoka	78,78788	26	7
niska	92,85714	3	39
Razem	86,66666	29	46

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Wiersze pokazują klasyfikację obserwowalną, zaś kolumny klasyfikację przewidywalną.

Z grupy jakość niska poprawnie zakwalifikowano 92,86% obiektów, natomiast z grupy jakość wysoka poprawnie zakwalifikowanych jest 78,79% obiektów.

Tablica 18. Kwadraty odległości Mahalanobisa

Przyp	Kwadraty odległości Mahalanobisa od centroidów (Błędne klasyfikacje są oznaczone *		
	Obserw. Klasyf.	wysoka p=,44000	niska p=,56000
1	wysoka	5,98983	9,12264
2	niska	10,01446	8,79131
3	niska	8,19571	2,52300
* 4	wysoka	4,66269	5,00692
5	niska	9,52144	4,06763
6	niska	8,81307	4,98695
7	wysoka	2,60293	6,28552
8	wysoka	10,63926	16,95294
9	niska	6,73586	3,40267
10	wysoka	5,16193	10,78601
11	niska	9,33838	4,89977
12	niska	13,89971	7,25931
13	wysoka	8,47109	8,99223
14	niska	11,14425	3,74370
15	niska	13,44326	6,96421
16	niska	9,97008	6,71819
17	wysoka	3,56678	5,41138
18	niska	4,75951	4,71307
* 19	niska	1,86361	2,74550
* 20	wysoka	8,61973	6,83102
21	niska	12,49247	8,37851
* 22	wysoka	15,58799	14,38142

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

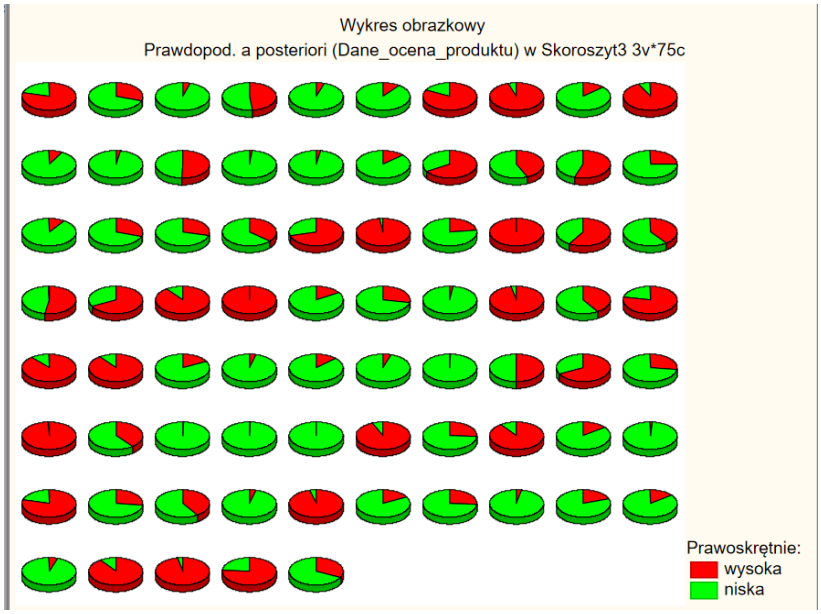
Klasyfikujemy obiekt do tej grupy, do której kwadrat odległości Mahalanobisa ma większą wartość.

Tablica 19. Prawdopodobieństwa a posteriori

Przyp	Prawdopod. a posteriori (Dane_ocena_ Błędne klasyfikacje są oznaczone *		
	Obserw. Klasyf.	wysoka p=,44000	niska p=,56000
1	wysoka	0,790052	0,209948
2	niska	0,298859	0,701141
3	niska	0,044044	0,955956
* 4	wysoka	0,482746	0,517254
5	niska	0,048890	0,951110
6	niska	0,103938	0,896062
7	wysoka	0,832036	0,167964
8	wysoka	0,948616	0,051384
9	niska	0,129233	0,870767
10	wysoka	0,928964	0,071036
11	niska	0,078677	0,921323
12	niska	0,027616	0,972384
13	wysoka	0,504853	0,495147
14	niska	0,019050	0,980950
15	niska	0,029867	0,970133
16	niska	0,133877	0,866123
17	wysoka	0,663992	0,336008
18	niska	0,434286	0,565714
* 19	niska	0,549780	0,450220
* 20	wysoka	0,243144	0,756856
21	niska	0,091277	0,908723
* 22	wysoka	0,300600	0,699400

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Tabela ta przedstawia nam prawdopodobieństwo należenia poszczególnych obiektu dla danej grupy.

Wykres 1. Wykres prawdopodobieństw a posteriori

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Wykres ten pozwala pokazać przynależność przypadków do poszczególnych grup.

3.2Analiza dyskryminacyjna- metoda krokowa

Tablica 20. Wyniki analizy funkcji dyskryminacyjnej- metoda krokowa

```
Analiza krokowa - krok: 3 Końcowy krok

Liczba zmiennych w modelu:        3
Ostatnia wprow. zmn.: Nie ma o    F (1,71) = ,9882117 p <  ,3236
Lambda Wilksa: ,5238314   przyb.  F (3,71) = 21,51326 p <  ,0000
```

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Statystyka Lambda Wilksa mówi o średniej mocy dyskryminacyjnej modelu.Im bliżej 0, tym lepiej. Model ten jest istotny statystycznie (na podstawie statystyki F).

Tablica 21. Podsumowanie analizy funkcji dyskryminacyjnej

Podsumowanie analizy funkcji dyskryminacyjnej. (Dane_ocena_produktu)
Krok 3, N zmn. w modelu: 3;Grupująca: JAKOŚĆ (2 grup)
Lambda Wilksa: ,52383 przyb. F (3,71)=21,513 p< ,0000

N=75	Lambda Wilksa	Cząstk. Wilksa	F usun. (1,71)	p	Toler.	1-Toler. (R-kwad)
Nadaje się na prezent	0,549142	0,953908	3,430639	0,068155	0,404591	0,595409
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	0,556598	0,941130	4,441207	0,038614	0,572015	0,427985
Nie ma ostrego zapachu	0,541412	0,967529	2,382822	0,127122	0,574278	0,425722

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

W modelu znalazły się 3 zmienne. Największe znaczenie przy odróżnianiu grup ma tutaj zmienna „Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi". Zmienna ta nie jest istotna statystycznie.

Tablica 22. Zmienne aktualnie poza modelem

Zmienne aktualnie poza modelem (Dane_ocena_produktu)
SS dla wszystkich F 1,70

N=75	Lambda Wilksa	Cząstk. Wilksa	F wprow.	p	Toler.	1-Toler. (R-kwad)
Ten alkohol świetnie poprawia nastrój	0,522702	0,997845	0,151197	0,698574	0,604215	0,395785
Polecam tę markę innym	0,520131	0,992935	0,498048	0,482701	0,458188	0,541812
Pasuje do deserów	0,516539	0,986079	0,988212	0,323604	0,669152	0,330848
Ma łagodny smak	0,523772	0,999887	0,007891	0,929471	0,503668	0,496332

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Wprowadzenie tych zmiennych niewiele by poprawiło moc dyskryminacyjną modelu. Zmienne, które nie zostały uwzględnione w modelu nie mają praktycznie żadnej mocy pozwalającej oddzielać grupy od siebie.

Tablica23. Odległości między grupami

	p (Dane_ocena_produktu)	
JAKOŚĆ	**wysoka**	niska
wysoka		0,000000
niska	0,000000	

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Odległości te są istotne statystycznie.

Analiza kanoniczna

Tablica 24. Testy chi-kwadrat kolejnych pierwiastków

	Testy chi-kwadrat kolejnych pierwiastków (Dane_ocena_produktu)					
Pierw. Usunięte	**Wartość własna**	Kanonicz R	Lambda Wilksa	chi-kwad	df	p
0	0,909011	0,690050	0,523831	46,23085	3	0,000000

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Funkcja dyskryminacyjna jest istotna statystycznie.

Tablica 25. Współczynniki surowe dla zmiennych kanonicznych

	Surowe wsp. (Dane_ocena_produktu) dla zmiennych kanonicz.
Zmienna	**Pierw1**
Nadaje się na prezent	-0,12138
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	-0,36882
Nie ma ostrego zapachu	-0,21130
Stała	11,99842
Wart.wł.	0,90901
Skm.prop	1,00000

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Współczynniki surowe pozwalają nam obliczyć wartość funkcji dyskryminacyjnej.

Tablica 26. Współczynniki standaryzowane dla zmiennych kanonicznych

	Współczynniki standaryz. (Dane_ocena_produktu) dla zmiennych kanonicz.
Zmienna	**Pierw1**
Nadaje się na prezent	-0,489129
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	-0,464903
Nie ma ostrego zapachu	-0,344593
Wart.wł.	0,909011
Skm.prop	1,000000

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Współczynniki standaryzowane pozwalają nam zinterpretować, która ze zmiennych pierwotnych najwięcej wnosi do dyskryminacji pomiędzy grupami.

Tablica 27. Macierz struktury czynnikowej

Zmienna	Macierz struk. czynnik. (Dane_ocena_produktu) Korelacje zmienne - pierwiastki kanonicz (Zgrup. korelacje wewnątrzgrupowe) Pierw1
Nadaje się na prezent	-0,928342
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	-0,726752
Nie ma ostrego zapachu	-0,603762

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Informują jak silnie są ze sobą powiązane zmienne i funkcje dyskryminacyjne. Jeżeli współczynnik jest bliski 1 lub -1, to funkcja dostarcza tyle samo informacji, co zmienna. Współczynniki te są wykorzystywane do interpretacji znaczenia funkcji dyskryminacyjnych. Najbardziej na rozróżnienie grup wpływa zmienna „Nadaje się na prezent".

Tablica 28.Średnie zmiennych kanonicznych

Grupa	Średnie zmien. kanonicznych (Dane_ocena_produktu) Pierw1
wysoka	-1,06117
niska	0,83377

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Średnie te pokazują nam, które grupy są odróżniane przez kolejne funkcje dyskryminacyjne.

Tablica 29. Współczynniki funkcji klasyfikacyjnych

Zmienna	Funkcje klasyfikacyjne; grupująca: JAKOŚĆ (Dane_ocena_produktu) wysoka p=,44000	niska p=,56000
Nadaje się na prezent	-2,235	-2,465
Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi	12,977	12,278
Nie ma ostrego zapachu	9,681	9,281
Stała	-139,714	-116,521

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Mamy dwie funkcje klasyfikacyjne.

Tablica 30. Klasyfikacja przypadków

Przyp	Klasyfikacja przypadków (Dane_ocena_produktu) Błędne klasyfikacje są oznaczone * Obserw. Klasyf.	1 p=,44000	2 p=,56000
1	wysoka	wysoka	niska
2	niska	niska	wysoka
3	niska	niska	wysoka
* 4	wysoka	niska	wysoka
5	niska	niska	wysoka
6	niska	niska	wysoka
7	wysoka	wysoka	niska
8	wysoka	wysoka	niska
9	niska	niska	wysoka
10	wysoka	wysoka	niska
11	niska	niska	wysoka
12	niska	niska	wysoka
13	wysoka	wysoka	niska
14	niska	niska	wysoka
15	niska	niska	wysoka
16	niska	niska	wysoka
17	wysoka	wysoka	niska
18	niska	niska	wysoka
* 19	niska	wysoka	niska
* 20	wysoka	niska	wysoka
21	niska	niska	wysoka
* 22	wysoka	niska	wysoka

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Macierz ta ukazuje klasyfikację przypadków. Błędne klasyfikacje oznaczone są gwiazdką.

Tablica 31. Macierz klasyfikacji

Grupa	Macierz klasyfikacji (Dane_ocena_produktu) Wiersze: Obserwowana klasyfikacja Kolumny: Przewidywana klasyfikacja Procent Poprawne	wysoka p=,44000	niska p=,56000
wysoka	78,78788	26	7
niska	90,47619	4	38
Razem	85,33334	30	45

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica

Macierz klasyfikacji mówi o tym, że z grupy jakość wysoka poprawnie zostało zakwalifikowanych 78,79% obiektów, a z grupy jakość niska 90,48% obiektów.

Tablica 32. Kwadraty odległości Mahalanobisa

	Kwadraty odległości Mahalanobisa od centroidów Błędne klasyfikacje są oznaczone *		
Przyp	**Obserw. Klasyf.**	wysoka p=,44000	niska p=,56000
1	wysoka	0,38161	3,64236
2	niska	7,32265	5,81082
3	niska	4,59936	0,24277
* 4	wysoka	2,91949	2,94236
5	niska	4,12139	0,22483
6	niska	2,28370	0,24493
7	wysoka	0,13999	3,86076
8	wysoka	0,57003	5,21085
9	niska	4,96457	1,40879
10	wysoka	0,73226	5,97004
11	niska	5,54259	1,44219
12	niska	6,33048	1,65081
13	wysoka	5,55688	6,31366
14	niska	7,75594	1,33771
15	niska	7,84520	2,70550
16	niska	3,31586	0,47628
17	wysoka	2,30960	4,51335
18	niska	1,77910	0,66039
* 19	niska	1,52312	2,58529
* 20	wysoka	3,17448	2,71963
21	niska	7,85982	2,12315
* 22	wysoka	7,92911	6,53652

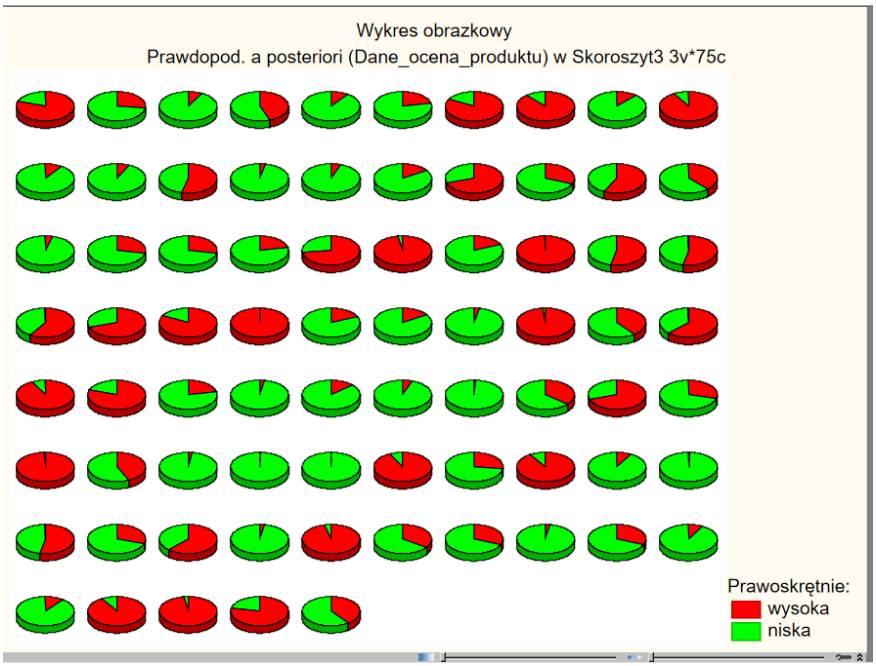
Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Klasyfikujemy obiekt do tej grupy, do której kwadrat odległości Mahalanobisa ma większą wartość.

Tablica 33. Prawdopodobieństwa a posteriori

Przyp	Prawdopod. a posteriori (Dane_ocena_produktu) Błędne klasyfikacje są oznaczone * Obserw. Klasyf.	wysoka p=,44000	niska p=,56000
1	wysoka	0,800466	0,199534
2	niska	0,269516	0,730484
3	niska	0,081701	0,918299
* 4	wysoka	0,442820	0,557180
5	niska	0,100703	0,899297
6	niska	0,220880	0,779120
7	wysoka	0,834688	0,165312
8	wysoka	0,888870	0,111130
9	niska	0,117217	0,882783
10	wysoka	0,915113	0,084887
11	niska	0,091841	0,908159
12	niska	0,070371	0,929629
13	wysoka	0,534253	0,465747
14	niska	0,030761	0,969239
15	niska	0,056732	0,943268
16	niska	0,159635	0,840365
17	wysoka	0,702810	0,297190
18	niska	0,309914	0,690086
* 19	niska	0,571977	0,428023
* 20	wysoka	0,384951	0,615049
21	niska	0,042717	0,957283
* 22	wysoka	0,281414	0,718586

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

Wykres 2. Wykres prawdopodobieństw a posteriori

Źródło: Obliczenia własne w programie Statistica.

4. Podsumowanie

W wyniku analizy dyskryminacyjnej (metoda standardowa) otrzymano jedną funkcję dyskryminacyjną, która jest istotna. Zmienne, które okazały się być najbardziej skorelowane ze zmienną pierwotną 1 to zmienne: "Nadaje się na prezent" oraz "Polecam tę markę innym". Z grupy jakość niska poprawnie zakwalifikowano 92,86% obiektów, natomiast z grupy jakość wysoka poprawnie zakwalifikowanych jest 78,79% obiektów. Na podstawie wykresu prawdopodobieństw a posteriori można zobaczyć, że większa część przypadków należy do grupy jakości niska.

W wyniku zastosowania metody krokowej dla analizy dyskryminacyjnej otrzymano funkcję dyskryminacyjną, w której znalazły się 3 zmienne. Największe znaczenie przy odróżnianiu grup ma tutaj zmienna "Ten alkohol nadaje się na spotkania z przyjaciółmi", jednak nie jest ona istotna statystycznie. Pozostałe zmienne ("Nadaje się na prezent" i "Nie ma ostrego zapachu") są istotne statystycznie. Na rozróżnienie grup najbardziej wpływa zmienna "Nadaje się na prezent". Z grupy jakość wysoka poprawnie zostało zakwalifikowanych 78,79% obiektów, a z grupy jakość niska 90,48% obiektów. Na podstawie wykresu prawdopodobieństw a posteriori można zobaczyć, że większa część przypadków należy do grupy jakości niska.

Lepsze wyniki otrzymano w wyniku zastosowania metody standardowej analizy dyskryminacyjnej.

Bibliografia:

1. Małgorzata Rabiej (2012). Statystyka z programem Statistica. Wydawnictwo Helion.
2. Małgorzata Rabiej (2018). Analizy statystyczne z programami Statistica i Excel. Wydawnictwo Helion.
3. Andrzej Stanisz (2007). Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny. Tom 3. Analizy wielowymiarowe. Kraków, wydawnictwo StatSoft Polska.

Publikacje elektroniczne:

4. https://www.statsoft.pl/textbook/stathome.html[data dostępu: 31.08.2020r.].
5. http://th.if.uj.edu.pl/~nalewkoz/anal/lab1/lda.pdf [data dostępu: 1.09.2020r.].
6. https://www.ibm.com/support/knowledgecenter/pl/SSLVMB_25.0.0/statistics_mainhelp_ddita/spss/base/idh_disc_sta.html[data dostępu: 2.09.2020r.].

69. DZIAŁANIA POLSKIEGO TOWARZYSTWA HARFOWEGOW PRYZMACIE SEKTORA KREATYWNEGO

Agata Angelika Rzoska
Szkoła Główna Handlowa
Globalny biznes, Finanse i Zarządzanie (Governance)
aleja Niepodległości 162, 02-554 Warszawa
Email: agatka.angelika@gmail.com

Streszczenie: Współczesny świat coraz intensywniej dostrzega potrzebę tworzenia efektywnej relacji między kreatywnością, a innowacyjnością. Tendencja ta przejawia się m.in. w obserwowanym w ostatniej dekadzie dynamicznym rozwoju sektora kreatywnego, którego immanentną część stanowi sektor kultury. Wdrażanie kreatywnych idei, pomysłów wymaga synergicznego połączenia kapitału intelektualnego, czy konceptualnego klasy kreatywnej oraz nowoczesnych technologii i biznesu, z proinnowacyjną postawą managera kreatywnego. Działania wpisujące się w przesłania sektora kreatywnego w znacznym stopniu realizuje m.in. Polskie Towarzystwo Harfowe (PTH), które w swoich przedsięwzięciach artystycznych sięga zarówno po zasoby kapitału kreatywnego i nowe technologie, jak i wykorzystuje kreatywność prezesa, a produkty finalne niejednokrotnie mają wymiar innowacji. Pojawiają się jednak pytania: W jakim zakresie artystów, którzy nie osiągnęli pełnego rozwoju muzycznego, można zaliczyć do klasy kreatywnej? W jakim stopniu działania PTH wpisują się w strategię sektora kreatywnego? Zagadnienia te są analizowane w kontekście przebiegu rozwoju kariery muzycznej oraz w kontekście realnych potrzeb i oczekiwań nastoletnich muzyków wobec organizacji promujących i wspierających młode talenty artystyczne, ze szczególnym uwzględnieniem młodych harfistów.

1. Wstęp

Sektor kultury, jako immanentna część sektora kreatywnego, zaczyna nabierać coraz większego znaczenia w życiu społeczno-gospodarczym Polski. Dane statystyczne pokazują, że na przestrzeni lat 2010 – 2018 udział gospodarki kreatywnej w wytworzonej wartości dodanej wzrastał średnio o 9,6 % rocznie. Szczególnie zauważalny rozwój gospodarki kreatywnej, z realnym wzrostem gospodarki kreatywnej o około 13,1 % rocznie, miał miejsce w latach 2015-2018 [Bąkowska, Marczewski, Sawulski, Sztolsztejner, 2020]. Długofalowy rozwój sektora kreatywnego wymaga jednak stałej, a przy tym efektywnej komercjalizacji osiągnięć naukowych, technologicznych, czy artystycznych, najlepiej pod postacią innowacji, co z kolei wymaga kreatywnego połączenia sztuki, technologii i biznesu. Aby takie sprzężenie było możliwe, na początkowym etapie musi zaistnieć kapitał intelektualny i konceptualny związany z klasą kreatywną, a na etapie końcowym powinny być przeprowadzone sprawne działania związane z reklamą, promocją, marketingiem, służące efektywnej sprzedaży[Mackiewicz, Michorowska, Śliwka, 2009].

Sektor kultury, nierozłącznie związany z działalnością twórczą opartą na wiedzy i kreatywności artystów, przynosi najmniejsze profity w ramach sektora kreatywnego, a tym samym daje najmniejszy wkład do gospodarki kreatywnej, chociaż obecnie sektor kultury coraz lepiej wpisuje się w potrzeby bogacącego się społeczeństwa i jest postrzegany jako obszar o sporym potencjale komercjalizacji osiągnięć kultury, w tym osiągnięć artystycznych, czy muzycznych. Jednakże, sektor kultury w Polsce zasadniczo działa

w oparciu o nieliczne i niewielkie organizacje oraz jednostki kulturalne, a jego dynamika rozwoju jest niska, podobnie jak niska jest wnoszona przez sektor kultury wartość dodana do gospodarki kreatywnej (w 2018r. wartość ta stanowiła 11,6 %, podczas gdy wartość dodana sektora cyfrowego stanowiła 37%) [Bąkowska i in., 2020].Taka sytuacja może wynikać z faktu, iż rozwój sektora kultury, obok bazy opartej na zasobach kultury, wymaga wsparcia kapitału społecznego. O ile w Polsce nie ma problemu z dotarciem i pozyskaniem zasobów kultury, to polski kapitał społeczny jest jednym z najniższych w Europie. Taki wynik jednoznacznie wskazuje na niski poziom zaufania między ludźmi, niską aktywność obywatelską, ale też mało zadawalający poziom kreatywności i niskie uczestnictwo w kulturze. Niezadawalający okazał się także zakres działań organizacji pozarządowych związanych z kulturą. W przypadku organizacji pozarządowych zauważalny jest także niski poziom współpracy z podmiotami biznesowymi, nikły kontakt z międzynarodowymi fundacjami, niewielki wkład udziału kultury w programach unijnych oraz bardzo słabo rozwinięty mecenat prywatny [Boni M. (red.), 2009]. Zatem można przypuszczać, że organizacje pozarządowe działające w obszarze kultury nie dysponują zadawalającym kapitałem finansowym i zdane są głównie na krajowe środki publiczne, granty i projekty. Swoje działania realizują często przy wsparciu i współpracy instytucji państwowych, czy przedsiębiorców lokalnych. Wprawdzie w ostatnich latach kultura „otrzymała" spore środki finansowe, ale zasadniczo nie zostały one przeznaczone na finansowanie koncepcji i zadań sprzyjających twórcom, czy artystom, lecz np. na poprawę infrastruktury. Ciągle brakuje także wsparcia ze strony prywatnych inwestorów, czy instytucji typu - mecenat środowiskowy [Bogacz-Wojtanowska, Wrona, 2016; Szlubowska, 2020].

2. Wyniki i dyskusja

Niezależnie od możliwości finansowania i sposobu zdobywania środków na działania statutowe, większość polskich organizacji pozarządowych opiera swoje działania na wolontariuszach tak wewnętrznych, jak i zewnętrznych, a cele statutowe realizuje wykorzystując kompetencje, umiejętności, wiedzę prezesa oraz członków organizacji. Ponadto zuwagi na skromne środki finansowe, organizacje pozarządowe zazwyczaj nie zatrudniają managerów [Zielińska, 2011]. Przykładem tak funkcjonującej organizacji jest np. stowarzyszenie „Polskie Towarzystwo Harfowe" (PTH) z siedzibą w Cieszynie. Stowarzyszenie PTH realizując swoje rozliczne cele statutowe, skoncentrowane głównie na rozwoju młodych talentów harfowych, wykorzystuje kapitał intelektualny i kreatywny prezesa oraz członków PTH. Prezes PTH, osoba charyzmatyczna i elastyczna w działaniach, już na etapie tworzenia Polskiego Towarzystwo Harfowego nakreśliła misję stowarzyszenia niezbędną do określenia strategii, czy pozyskiwania funduszy na realizację różnych przedsięwzięć artystycznych. Rola prezesa wydaje się być kluczowa dla funkcjonowania Polskiego Towarzystwa Harfowego. To prezes roztacza wizje działań, scala członków stowarzyszenia, kreuje pozytywny wizerunek, przejmuje na siebie rolę mediatora łączącego artystów z osobami współrealizującym i zadania. Charakteryzuje go cierpliwość, zrozumienie, wyrozumiałość, otwartość na nowe pomysły i możliwości. Sukcesy i dokonania PTH są promowane na stronie stowarzyszenia, ale też poprzez artykuły publikowane w biuletynach PTH, których redaktorem naczelnym jest prezes PTH. Można powiedzieć, że osoba prezesa wypełnia rozliczne zadania, charakterystyczne dla managera

kultury [Haromszeki, 2016].Dodając do tego opracowywanie i wdrażanie strategii, budowanie i podtrzymywanie kontaktów z otoczeniem oraz umiejętność nadzorowania procesu tworzenia działań artystycznych, począwszy od pomysłu, a skończywszy na reklamie i popularyzacji osiągnięć,rola prezesa zaczyna nabierać wymiaru managera kreatywnego [Szczepańska-Woszczyna, 2014]. Spore zaangażowanie w działania stowarzyszenia wykazują też członkowie PTH. Obok wspierania prezesa w działaniach nakierowanych na pozyskanie funduszy, czy sponsorów, mają oni za zadanie utrzymywanie i podejmowanie współpracy z osobami prywatnymi i/lub organizacjami propagującymi muzykę harfową solo lub kameralnie. Ponadto, odpowiedzialni są za organizacje koncertów, sympozjów, konkursów, audycji telewizyjnych i radiowych. Współtworzą warunki dla rozwoju młodych talentów, bowiem to właśnie rozwój młodych talentów harfowych jest motorem wszelkich przedsięwzięć realizowanych przez Polskie Towarzystwo Harfowe[1].Należy zaznaczyć, że promocja i reklama PTH ma zasadniczo zasięg ogólnopolski, bowiem oparta jest na redagowaniu strony www, wydawaniu biuletynów PTH, czy publikowaniu wywiadów przeprowadzanych z prezesem, członkami stowarzyszenia, czy młodymi harfistami, uzyskującymi wsparcie ze strony PTH. Jednakże większe, cykliczne działania takie jak-organizacja Międzynarodowego Konkursu Duetów z Harfą w Cieszynie i Międzynarodowego Festiwalu Harfowego w Katowicach wymagają działań promujących i marketingowych o zasięgu międzynarodowym.

Polskie Towarzystwo Harfowe realizując cele statutowe angażuje swoich członków, ale też studentów i uczniów szkół muzycznych, głównie klas harfy, kompozytorów i pasjonatów muzyki harfowej tworząc kreatywną społeczność harfową. Taka współpraca sprzyja propagowaniu kultury muzycznej, aktywizowaniu kompozytorów w kierunku twórczości na harfę solo, harfę w zespołach kameralnych, czy harfę w orkiestrze, ale też sprzyja promowaniu i nadawaniu sensu istnienia dziełom muzycznym, dzięki wysokiej jakości artystycznej, wykonawczej, improwizacyjnej. Realizowane przez PTH, wspomniane powyżej przedsięwzięcia o wymiarze międzynarodowym, ale też projekty muzyczne o wymiarze ogólnopolskim i lokalnym np. cykliczne koncerty organizowane w Café Muzeum w Cieszynie, promują niejednokrotnie nowatorskie wykonania utworów harfowych oraz równie nowatorskie kompozycje na harfę. Zatem, można powiedzieć, że od wielu lat liczni odbiorcy wydarzeń artystycznych organizowanych i realizowanych przez PTH uczestniczą w wydarzeniach ukazujących kreatywność społeczności harfowej poprzez nowatorskie, nietuzinkowe wykonawstwo dzieł muzycznych, ze szczególnym uwzględnieniem harfy. Kapitał intelektualny i koncepcyjny, wyobraźnia muzyczna młodych harfistów i kompozytorów przekuwana zostaje bowiem w oryginalne aranżacje, nowatorskie wykonania. Osobą umożliwiającą zaistnienie tej transformacji jest prezes Polskiego Towarzystwa Harfowego, pani Ewa Jaślar - Walicka.

Patrząc na wieloletnie, szeroko zakrojone działania prezesa PTH, pojawia się pytanie: Jaką rolę społeczną przypisać prezesowi PTH? Rolę managera kultury, rolę managera kreatywnego, czy po prostu i aż, rolę kreatywnego, inspirującego prezesa PTH, czyli osoby o ogromnej wiedzy muzycznej i szerokich kontaktach w świecie harfy, obdarzonej licznymi zasobami osobistymi i zawodowymi.

[1]http://harfa.pl/o-nas/ (Polskie Towarzystwo Harfowe: O nas, 19.08.2020).

Niezależnie od tego, czy prezesowi PTH przypisana zostanie jedna z w/w ról, czy wszystkie trzy role jednocześnie, z pewnością można powiedzieć, że kreatywna i inspirująca postawa prezesa PTH bezustannie przyczynia się do kreowania przyjaznego środowiska twórczego, które to środowisko potrafi umiejętnie wykorzystać wiedzę, posiadane informacje, kompetencje i zasoby społeczności harfowej dla tworzenia nowej rzeczywistości artystycznej. Twórcze środowisko stając się źródłem kreatywności, daje szansę na sukces wszelkim działaniom stowarzyszenia PTH.

Z kolei, mając na uwadze oczekiwania stawiane obecnie przed sektorem kultury, a tym samym przed artystami tworzącymi klasę kreatywną jawi się kolejne pytanie: Czy w przypadku PTH istnieje potrzeba zweryfikowania dotychczasowych działań wspierających młodych adeptów sztuki harfowej w ich rozwoju muzycznym i wykonawczym? oraz czy istnieje potrzeba zweryfikowania działań mających na celu wprowadzanie młodych harfistów do świata muzyki i szeroko pojętego świata kultury?

Kultura, w rozumieniu gospodarki kreatywnej, wydaje się nabierać znaczenia użytkowego, instrumentalnego, staje się ważna, o ile ma wartość aplikacyjną, najlepiej innowacyjną, a jednocześnie umożliwia aktywizację sporej części społeczeństwa. Kultura z jednej strony ma służyć podniesieniu poziomu gospodarki kreatywnej, a z drugiej strony ma podnieść swoisty poziom kompetencji kulturowych, stanowić pomost między społecznością aktywną, a społecznością potrzebującą uaktywnienia, nie nadążającą za wizjami gospodarki kreatywnej. Pojawia się też nowe pojęcie, o wymiarze ekonomiczno – społecznym „zysk z kultury", w generowaniu którego istotną rolę odgrywa klasa kreatywna oraz manager kreatywny, umożliwiający przekucie kreatywności w innowacje [Franczak, 2013].

Biorąc pod uwagę tak zdefiniowaną rzeczywistość sektora kultury, zapewne wiele organizacji działających na niwie kultury, w tym PTH może, acz nie musi dokonać przewartościowania prowadzonej dotychczas strategii w celu ocenienia, na ile sugerowana potrzeba zmiany dotycząca sektora kultury jest możliwa i słuszna.

Ponieważ wspomniane powyżej zmiany dotykają bezpośrednio artystów, bowiem to od nich zaczyna się oczekiwać wypełniania innych ról społecznych, obok roli artysty, w w/w procesie przewartościowywania warto byłoby wziąć pod uwagę nie tylko osobowość artystów, ale też cały proces ich rozwoju muzycznego. Od artystów dotychczas oczekiwało się doskonałego przygotowania warsztatowego, wykonawczego, obycia scenicznego, wysokiej kultury osobistej. Odbiorcy natomiast, poprzez swoją obecność nadawali sens przedsięwzięciom artystycznym, mieli sposobność obcowania z kulturą muzyczną, dając w zamian aplauz, wsparcie, motywację, poczucie spełnienia. Tymczasem od artystów oczekuje się nie tylko wysokich kompetencji artystycznych, ale także umiejętności w zakresie zarządzania sobą i czasem, nawiązywania kontaktów z mediami i sponsorami, budowania własnej marki, dbałości o umowy i kontrakty. Równie istotna staje się samodzielność artystów w zdobywaniu projektów, funduszy, czy w rozliczaniu projektów. Takie managerskie kompetencje, potrzebne w realizacji działań na styku sztuki i biznesu, nie zawsze idą w parze z kompetencjami natury stricte artystycznej, a szczególnie w przypadku młodych artystów.

W przekonaniu autorki, artyści, czyli osoby z natury wykazujące inną wrażliwość, osoby zasadniczo żyjące realizacją swojej pasji artystycznej, zapewne potrafią zaadaptować

się i podporządkowywać prawom biznesu, które to prawo sukcesywnie opanowuje rynek kultury, w tym muzyki. Jednakże, czy rzeczywiście młodzi adepci sztuki muzycznej mają realną sposobność i potrzebę nabywania wspomnianych kompetencji pozaartystycznych?

Zgodnie z badaniami naukowców zajmujących się problemem rozwoju osobistego i zawodowego, ***„… okres rozwoju zainteresowań, zdolności i wartości, w wielu klasyfikacjach rozwoju zawodowego określany jako przejściowa faza do wyborów realistycznych,*** *łączy się z etapem zdobywania kluczowych umiejętności wykonawczych i wrażliwości artystycznych****. To wymusza wczesną specjalizację zawodową muzyków, nawet przed 14 rokiem życia*** *(...)"* [Jemielnik, 2007, s.108].Podobnie, badania naukowe pokazały, że rozwój kariery artystycznej w przypadku np. muzyków następuje znacząco wcześniej, aniżeli w przypadku innych zawodów –*„(...) kiedy młody człowiek dopiero dokonuje próby wyboru zawodu, przymierza się do różnych ról i form aktywności pozaszkolnej (studium eksploracji obejmujące* ***ok. 15-24 rok życia), dla wielu instrumentalistów to okres pełnej dojrzałości artystycznej*** *(...) czas osiągania znaczących sukcesów (...)"*[Jemielnik, 2007, s.108]. Biorąc pod uwagę przytoczone cytaty, ale też wszelkie uwarunkowania młodych artystów, w tym ich osobowość, nie wydaje się możliwe, aby młodzi, nastoletni artyści mogli opanować trudną sztukę gry np. na harfie, nabyć wysokie umiejętności wykonawcze, umiejętność gry w zespołach kameralnych, z orkiestrą, walczyć o miejsce na scenie jako artysta, zdobywać wykształcenie ogólne, przystępować do matury, prowadzić normalne życie osobiste i jednocześnie nabywać umiejętności z zakresu manageringu. Dla nastoletnich artystów najważniejszy jest rozwój muzyczny, który możliwy jest przy realnym wsparciu m.in. ze strony organizacji promujących młode talenty muzyczne i artystyczne, zajmujących się organizacją warsztatów i kursów mistrzowskich służących podnoszeniu umiejętności wykonawczych, czy organizacją koncertów i konkursów muzycznych. Występowanie na scenie, posmakowanie porażek i sukcesów to jedne z istotniejszych aspektów stymulujących rozwój artystyczny. W przypadku młodych harfistów pomoc i wielowymiarowe wsparcie, już na początku trudnej, acz pięknej drogi artystycznej, zapewnia Polskie Towarzystwo Harfowe, ale też np. stowarzyszenie „Harfa dzieciom".

Zatem, młodzi muzycy i artyści, zasadniczo już na pierwszym etapie rozwoju artystycznego, powinni korzystać ze wsparcia jakie dają im instytucje kultury, czy organizacje pozarządowe zajmujące się kulturą i maksymalnie wykorzystać możliwość kontaktu z pedagogiem, doskonalenia swoich umiejętności w życzliwym otoczeniu, czy możliwość konfrontacji swoich umiejętności na konkursach, koncertach i popisach. Kolejny etap rozwoju artystycznego, czyli etap studiów na Akademii Muzycznej lub innej Wyższej szkole artystycznej powinien być czasem doskonalenia kunsztu artystycznego, ale też czasem *osiągania znaczących sukcesów.* Zgodnie z duchem dzisiejszych czasów, to także moment podjęcia istotnych decyzji dotyczących dalszej drogi artystycznej. To czas na przemyślenia, obrania strategii działania, wypracowania kontaktów z otoczeniem kultury, czy moment na rozpoczęcie pracy nad marką osobistą. Dodatkowo, ponieważ sztuka coraz mocnej sprzęga się z przedsiębiorczością, ale też rośnie potrzeba komunikacji pomiędzy artystą, jego sztuką i biznesem, rozsądne wydaje się objęcie artystów na tym etapie rozwoju kariery artystycznej opieką kreatywnego managera. Rozwiązanie to sprzyjać może odkrywaniu potencjału i kreatywności artystów, a następnie dzięki odpowiedniej współpracy z kreatywnym managerem, wytworzeniu innowacyjnego produktu muzycznego, czy artystycznego. Takie

działanie jest jednak możliwe dopiero w przypadku artystów, którzy osiągnęli pełną dojrzałość artystyczną, posiadających nie tylko odpowiednie przygotowanie wykonawcze, sceniczne, ale także umiejętność pracy z emocjami, czy umiejętność funkcjonowania w sytuacjach stresogennych. Kreatywny manager powinien służyć pomocą w rozwoju profesjonalnej kariery artystycznej, realizowanej na styku dwóch, różnych światów- kultury i biznesu, przejmując działania związane z planowaniem ścieżki kariery, nadzorowaniem wsparcia medialnego, utrzymywaniem relacji z otoczeniem społecznym, czy działaniami marketingowymi. Tak szeroko zakrojone działania są możliwe do zrealizowania jedynie przy pełnej współpracy z artystą, która wymaga też pełnego zaufania. Jednakże, wsparcie managera nie zawsze prowadzi do spektakularnego sukcesu, szczególnie w rozumieniu sukcesu będącego wynikiem sprzężenia kreatywności z innowacyjnością. Bowiem działania sektora kultury mają sprzyjać zwiększeniu efektywności fazy preprodukcyjnej, gdzie kluczowe znaczenie mają niekonwencjonalne pomysły, wyobraźnia, inteligencja i kreatywność oraz fazy postprodukcyjnej, gdzie sporej wagi nabierają marketing, reklama, promocja, kontakty z otoczeniem. W tak rozumianym zarządzaniu kreatywnością artystów, finalny produkt, czyli innowacyjność, powinien służyć podniesieniu poziomu rozwoju gospodarki kreatywnej. Aby sprostać tym wymaganiom, manager kreatywny musi wybiegać myślami w przyszłość, tworzyć wizje rozwoju, zdobywać sponsorów, darczyńców. Równie istotne jest tworzenie biznesplanu, harmonogramu realizacji i rozliczeń projektów, pozyskiwanie partnerów biznesowych do współpracy, czy promocja i marketing.

W dobie rozwoju gospodarki kreatywnej przedsięwzięcia muzyczne, czy artystyczne nabierają nowego wymiaru, tzn. wymiaru biznesowego, który, aby sprzyjał artyście i jego managerowi kreatywnemu, wymaga przede wszystkim umiejętności rozmowy językiem korzyści w biznesie.Za wyborem ścieżki rozwoju kariery muzycznej, opartej na współpracy artysty z managerem kreatywnym przemawiają argumenty związane z aktualnymi perspektywami zatrudnienia profesjonalnych muzyków na etacie. Okazuje się, że *„(...)wśród muzyków z wykształceniem wyższym odnotowuje się wysoki odsetek osób zatrudnionych na umowy na czas określony lub pracujących w niepełnym wymiarze godzin.* ***W niedalekiej przyszłości około 2/3 absolwentów będzie pracować bez stałych umów”*** [Kaczmarek, Posłuszna, 2018, s.145]. Równie niepokojące są perspektywy rozwoju i kariery profesjonalnych muzyków i innych artystów, bowiem jak pokazują badania:*„dyplomowani artyści obecnie na rynku pracy są zmuszeni do konkurowania z osobami nieposiadającymi formalnego wykształcenia artystycznego, co kwestionuje zasadność studiów kierunkowych, zmniejsza rangę dyplomu wyższych szkół artystycznych (...). Taki obraz możliwości rozwoju profesjonalnych muzyków być może zmieni* ***postrzeganie przez artystów uczestnictwa w projektach społecznych, które zasadniczo „odciągają” artystów od głównego nurtu ich działalności i – nawet jeśli stanowią przyzwoitą możliwość zarobkową*** *– przez większość osób nie są postrzegane jako propozycja szczególnie atrakcyjna”* [Bachórz, Stachura, 2015,s.110].

3. Podsumowanie

Biznes wkraczając w działania obszaru kultury zmienia oblicze dzieł sztuki, w tym dzieł muzycznych. Zaczynają one bowiem nabierać wymiar produktu, wymagającego odpowiedniej promocji, sprzedaży, a charakter i użyteczność tego produktu powinny nie tylko

wtapiać się w potrzeby klientów, czyli odbiorców, ale przynosić wymierne zyski. Proces manageringu kreatywnego coraz bardziej zorientowany na proces przekuwania kreatywności na innowacyjność, wymaga szeregu nieoczywistych kompetencji od managera kreatywnego. Istotne stają się tu nietuzinkowe pomysły, idee. Zachodzi zatem przewartościowanie sposobu tworzenia kultury, gdzie kreatywny manager odgrywa jedną z ważniejszych ról. Kreatywny manager powinien wykazywać umiejętność utrzymywania poprawnych relacji z artystami, sponsorami i otoczeniem społecznym. Powinien być zaangażowany w realizację postawionych celów, ale też umieć zmotywować do działania inne osoby zaangażowanie których jest niezbędne do osiągnięcia sukcesu. Ważną umiejętnością managera kreatywnego winna być odwaga w podejmowaniu ryzyka, umiejętność pozyskiwania funduszy na wydarzenia kulturalne, zarządzania projektami, czy zdolność odkrywania nowych obszarów działań. Jednakże najistotniejszymi kompetencjami managera kreatywnego wydają się być:–umiejętność odkrywania pasji, kreatywności i talentów artysty /muzyka; –posiadanie wiedzy i rozeznania w obszarze nowoczesnych technologii oraz w możliwościach ich wykorzystania w realizacji określonego przedsięwzięcia artystycznego; –umiejętność zarządzania instrumentami marketingowymi i sprzedażowymi.

Zdaniem autorki, współcześnie rozumiany rozwój branży muzycznej, czyli podsektora kultury, wymaga synergii sztuki muzycznej (np. harfowej)z nowoczesną technologią oraz biznesem, przy istotnym wsparciu ze strony kreatywnego managera gwarantującego profesjonalne zarządzanie kreatywnością i innymi, niezbędnymi zasobami konceptualnymi, w celu uzyskania innowacyjnego produktu.

Działania omówione powyżej, a wpisujące się w przesłania sektora kreatywnego, w znacznym stopniu realizuje Polskie Towarzystwo Harfowe, bowiem w swoich rozlicznych przedsięwzięciach artystycznych sięga zarówno po kreatywność, jak i nowe technologie, a niejednokrotnie produkty finalne mają wymiar innowacji. Ponadto, prezesowi PTH można przypisać wiele wymiarów swoistych dla managera kreatywnego, a działania stowarzyszenia aktywizują społeczność, szczególnie lokalną. Działania PTH nie mają jednak zasadniczo na celu wytwarzania produktów o znaczeniu aplikacyjnym, a prezes stowarzyszenia nie wykorzystuje w swoich działaniach języka korzyści finansowych. Ponadto, PTH wspiera przede wszystkim młode talenty harfowe, czy młodych kompozytorów tworzących utwory na harfę, a więc artystów którzy dopiero podążają drogą prowadzącą do osiągnięcia ***dojrzałości artystycznej i wykonawczej***, a zatem potrzebują wielowymiarowego wsparcia ze strony pedagogów, wirtuozów, wybitnych osobowości świata muzyki. Dlatego też, mając na uwadze rozwój branży muzycznej, stricte wpasowujący się w wytyczne stawiane przed sektorem kreatywnym, współpraca na linii artysta – manager kreatywny – biznes, w przekonaniu autorki, powinna obejmować muzyków, którzy osiągnęli pełną dojrzałość muzyczną, w tym artystów samodzielnie podejmujących decyzje dotyczące ich kariery zawodowej i przyszłości artystycznej. Kultura w rozumieniu gospodarki kreatywnej wydaje się być zatem w rękach m.in. dojrzałych muzyków, którzy podejmując wyzwanie spojrzenia na kulturę jak na„ generator kreatywności" [Franczak, 2013], stają się współtwórcami kultury kreatywnej, uczestnicząc w procesie „przekształcania dobrego pomysłu w dochodowe przedsięwzięcie" [Franczak, 2013].

Bibliografia:

1. Bachórz A., Stachura K. (2015). Trajektorie sukcesu artystycznego. Strategie adaptacji artystów w polu kultury. Gdańsk: Instytut Kultury Miejskiej.
2. Barańska K. (2006). Zarządzanie dla wartości, czyli o odpowiedzialności menedżerów kultury słów kilka. Zarządzanie w kulturze, 7, s. 63-69.
3. Bąkowska K., Marczewski K., Sawulski J., Sztolsztejner A. (2020). Rola gospodarki kreatywnej w Polsce. Warszawa: Polski Instytut Ekonomiczny.
4. Bogacz-Wojtanowska E. (red.), Wrona S. (red.) (2016). Zarządzanie organizacjami pozarządowymi. Kraków: Instytut Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego.
5. Boni M. (red.), (2009). Raport Polska 2030. Wyzwania rozwojowe. Warszawa: Kancelaria Prezesa Rady Ministrów.
6. Franczak K. (2013) Kultura jako źródło zysku? Etos kreatywności i współczesny dyskurs modernizacyjny. Łódź: Artykuł powstał w ramach projektu badawczego „Komunikowanie publiczne w Polsce – ujęcie inter- i transdycyplinarne", realizowanego przez konsorcjum naukowe „Analiza Dyskursu" i współfinansowanego ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (Narodowy Program Rozwoju Humanistyki, umowa nr 0114/NPRH2/H11/81/2013).
7. Haromszeki Ł. (2016). Rola przywódców organizacyjnych w adaptacji instytucji publicznych i NGO do zmieniających się warunków społeczno-gospodarczych po wstąpieniu Polski do UE. W: Andrzejczak A. (red), Furmańczyk J. (red), Zmiany ról i uwarunkowań pracy menedżerów w organizacjach publicznych i non profit. Praca zbiorowa (s. 12 -27). Kraków: Wydawnictwo edu-Libri.
8. Jemielnik J. (2007). Kariery zawodowe Muzyków w świetle analizy dróg edukacyjnych I aktywności artystycznej. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia, vol. V, s. 105-130.
9. Kaczmarek S., Posłuszna J. (2018). Marzenia a rzeczywistość – kariery współczesnych muzyków. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia, vol. XXXI, 1, s. 132-147.
10. Mackiewicz M., Michorowska B., Śliwka A. (2009). Analiza potrzeb i rozwoju przemysłów kreatywnych. Raport końcowy. Warszawa: ECORYS Polska Sp. z o.o.
11. Namyślak B. (2014). Sektor kreatywny w gospodarce. Gospodarka narodowa, 2 (270), s. 153–176.
12. Szczepańska-Woszczyna K. (2014). Kompetencje menedżerskie w obszarze kreatywności i innowacyjności. ZS WSH Zarządzanie, 1, s. 101-110.
13. Szlubowska A. (2020). Przemysły kultury i kreatywne w 2018 roku, Główny Urząd Statystyczny.
14. Zielińska A. (2011). Strategie zarządzania organizacjami pozarządowymi. Master of Business Administration, t. 19, nr 1, s. 95-104.

Wykaz stron internetowych:

15. http://harfa.pl/o-nas/ (Polskie Towarzystwo Harfowe: O nas, 19.08.2020).
16. http://ozkultura.pl/wpis/1384/6 (Obserwatorium żywej kultury – sieć badawcza: Kultura, 19.08.2020).

17. https://dzieje.pl/kultura-i-sztuka/minister-kultury-piotr-glinski-wzial-udzial-w-debacie-panstw-czlonkowskich-ue-nt (P. Gliński wziął udział w debacie państw członkowskich UE nt. pomocy dla sektora kreatywnego, 19.08.2020).
18. https://epodreczniki.pl/a/wazne-polskie-instytucje-kultury-i-sztuki/DJD48aqL0 (Platforma edukacyjna Ministerstwa Edukacji Narodowej: Ważne polskie instytucje kultury i sztuki., 19.08.2020).

70. STARTUPS OF POSITIVE IMPACT IN THE PROCESS OF SOCIAL INCLUSION OF PEOPLE WITH DISABILITIES

Bożena Smorczewska–Mickiewicz
PhD Student
Faculty of Economics, Finance and Management
University of Szczecin
Institute of Economics and Finance
Email: bozenasmickiewicz@wp.pl

Abstract: Demographic research shows that 15% of the world's population are people with disabilities. It is estimated that around 100 million people in the EU live with a degree of disability. This document concerns Startups of Positive Impact in the process of social inclusion of people with disabilities. The subject of our considerations is the phenomenon of disability. The research objective in this chapter is to analyze the impact of Startups of Positive Impact on the process of social inclusion of people with disabilities. A hypothesis has been made that Startups of Positive Impact significantly affect the functioning of people with disabilities in the modern economy and society. In the theoretical part, the indicated issues were brought forward, discussing social exclusion and inclusion, social innovation and social innovators, startup ventures, Startups of Positive Impact of people with disabilities (case study). The value of the chapter is an attempt to present the impact of startups of people with disabilities on the process of social inclusion of this social group. The results of the scientific analysis showed that Startups of Positive Impact influence the functioning of people with disabilities in the modern economy and society. They significantly influence the process of inclusion of people with disabilities by implementing the postulate of greater accessibility in the area of education, work, services and rehabilitation. Startups of Positive Impact help to make dreams come true and integrate with society by eliminating barriers, and therefore, within the sphere of their impact, they positively affect people's lives and the environment.

Keywords: social inclusion, social exclusion, social innovations, social innovators, Startups of Positive Impact

1. Introduction

An undeniable aspect of modernity are rapid changes that affect the political, economic and cultural sphere of society. These changes determine the occurrence of social exclusion. In practice exclusion means the inability of an individual or a social group to participate in various aspects of life, as a result of the lack of access to goods, institutions, and restriction of social rights. The lack of access to resources puts us at a disadvantage, which is beyond our control and will. Being at such disadvantage we may have problems with our own subjectivity, rights, work, income, freedom of choice, education, or social image and acceptance.

People with disabilities are a social group particularly vulnerable to social exclusion. They are in a different situation from the rest of society mainly due to health deficits. Disability is a premise for a decline in the quality of life and aggravates exclusion and marginalization. It increases poverty by increasing isolation and economic pressure on the individual (the employment rate of people with disabilities is just over half that of people

without disabilities, and as a result people with disabilities have a higher poverty rate).

The European Union strives to build a society of equal opportunities by promoting the idea of integration and counteracting social exclusion. Social integration is a basic condition for the development and functioning of people with disabilities in today's economy and society, therefore state institutions should focus on investing in programs and services dedicated to people with disabilities [Smorczewska–Mickiewicz, 2020b]. A positive role in the integration process is played by social innovators and innovative undertakings which have a positive impact on the life of individuals and society.

2. Material and methods

The research objective in this chapter is to analyze the impact of Startups of Positive Impact on the process of social inclusion of people with disabilities.

A hypothesis has been made that Startups of Positive Impact significantly affect the functioning of people with disabilities in the modern economy and society.

In the theoretical part, the indicated issues were brought forward, discussing social exclusion and inclusion, social innovation and social innovators, startup ventures, Startups of Positive Impact of people with disabilities (case study).

The value of the chapter is an attempt to present the impact of startups of people with disabilities on the process of social inclusion of this social group.

3. Results and discussion

There are many definitions of social inclusion in the literature. Most often it is understood as overcoming social inequality, separation and marginalization and accepting diversity. It should be remembered that a clear definition of social inclusion can facilitate communication between service providers, decision makers and multidisciplinary researchers [Buntinx, Schalock, 2010]. It can help standardize many ways in which researchers measure social inclusion [Amado et al., 2013, p. 365]. A comparison of existing definitions, terminology and inclusion goals has been proposed by Simplican et al. [2015] (Figure 1.).

The scope of definitions refers to the types of activities, relationships and environments that include social inclusion and the definitions range from narrow to broad. For example, broad concepts of social inclusion may include being accepted as an individual beyond disability, meaningful and mutual relationships, appropriate living conditions, employment, informal and formal support and social engagement [Simplican et al., 2015, p. 20].

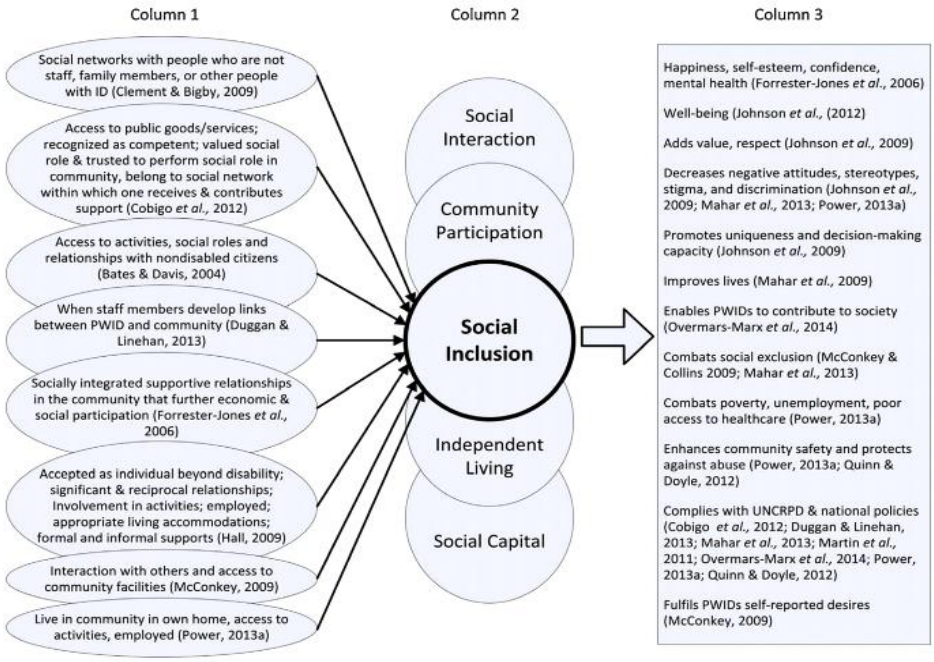

Figure 1. Social inclusion, definitions, terminology, and aims

Source: Simplican, S.C., Leader, G., Kosciulek, J., Leahy, M. (2015). Defining social inclusion of people with intellectual and developmental disabilities: An ecological model of social networks and community participation. Research in Developmental Disabilities 38 (2015), p. 20.

Figure 1 Column 1 lists definitions of social inclusion found in the literature in the last 10 years. Interpersonal relationships and community participation emerge as common themes, but conceptual differences emerge around the (1) scope, (2) setting, and (3) depth of social inclusion.

As descriptions of social inclusion have expanded, so have their aims, as can be seen in Fig. 1, column 3. Reviewing many different purposes attributed to social inclusion reveals the conceptual complexity embedded in the concept. This complexity arises due to the ways in which social inclusion is not only a personal issue, but also an issue of civil rights, equality and economics. Individual and group–based benefits from social inclusion, however, hinge upon broader changes in the attitudes and behaviors of society. Social inclusion also meets the objectives of international policies and complies with the Convention on the Rights of Persons with Disabilities and national policies [Simplican et al., 2015, p. 22].

Social inclusion means equal opportunities, access to social and cultural life, participation in making decisions that affect a person, making independent choices, contacts and relationships with other people, the possibility of paid work, asserting one's rights [Dykcik, 2008]. Social inclusion concerns various areas of an individual's life, such as economic participation, health, access to services, personal independence and self–determination, education, interaction with society and fulfilling social roles [Taylor, Room, 2012]. In this context, multidimensional models of exclusion and inclusion are being developed (an example is the Social Inclusion Index, which takes into account such aspects of the functioning of disadvantaged groups as: family activity, social activity, professional activity, income, political and civic activity, public sector services, financial services, security at home, transport, leisure time, mental health, physical health, educational activity [Huxley et

al. 2006].

Inclusion is a category in opposition to the exclusion, marginalization, segregation of different people, deviating from health, cultural and social norms or not meeting normative expectations, or adapting to the models of dominant institutions and communities [Kwieciński, 2017, p. 23].

Social exclusion is a widespread phenomenon, affecting all types of societies and cultures. It is associated with lack of access to many material goods, social, educational and health services, social protection and participation in the decisions on which human life depends. Anthony Giddens defines social exclusion as the result of a social impairment that prevents an individual or social group from fully participating in the social, economic, or political life of the society to which they belong [Giddens, 2004, p. 347].

Exclusion is a process that has an initial phase, turning points, periods of improvement and deterioration (chronic exclusion when barriers become insurmountable and the distance so great that the excluded lose their chance and hope of returning) [Estivill, 2003].

A positive role in the integration process is played by social innovators and innovative undertakings influencing the life of individuals and society. There are many definitions of innovation. For the purposes of this chapter, the author adopts the definition of social innovation proposed by the European Commission, according to which it is social innovation, both in terms of objectives and means, while remaining open to territorial and cultural diversity, etc. Social in the sense of both the process and social goals that everyone would like to achieve. They are based on the ingenuity of citizens, civil society organizations, local communities, entrepreneurs and civil servants, and their primary task is to create opportunities for both the public sector and the markets, so that products and services better meet individual as well as collective aspirations [European Commission, 2013, p. 6].

The implementation of social innovations is a complex activity, requiring cooperation of many people plus business and social organizations. Social innovators can come from very diverse and remote sectors of the economy or society. The group of beneficiaries of social innovation is defined at the stage of creation and implementation of the innovation, but it can also be a group which (now or in the future) finds itself in a specific situation and therefore currently (or in the future) feels a particular need to be satisfied by social innovation. The concept of 'value added' for society is worth being emphasized [Ziółkowska, 2017, p. 148].

A special group of beneficiaries of social innovation and 'value added' for society are people with disabilities. An example of social innovations influencing the environment, creating new relations and social roles are the Startups of Positive Impact. Startups are seen as a manifestation of innovative entrepreneurship in the digital revolution. They are associated with a breakthrough in the economic, social and civilization dimensions related to the dissemination of the Internet and ICT [Skala, 2018, p. 15]. In the definition of Bill Gross [2015] they are organizations changing the world for the better [Gross, 2015, p. 1]. According to the author of the chapter, it is worth noting the social and inclusive aspect of startups, by which she means „innovative ventures, enabling business activities for all market participants, regardless of age, state of health or existing disability, which permanently or periodically hinders the ability to work" [Smorczewska–Mickiewicz, 2020a, p. 121]. In this context, the role of the Startups of Positive Impact in activating people with disabilities can be emphasized.

Startups of Positive Impact „is an innovative form of entrepreneurship aimed at solving important social challenges through changes in production and consumption patterns, lifestyles, the direction of systematically increasing the good footprint. Startup of Positive Impact (SPW) creates value through innovations for sustainable development with the use of technology and increasing the effectiveness, level of organizational reliability and quality of offered products or services, leading to continuous growth of positive impact on people's lives and the quality of environment within the sphere of its impact" [SPW, 2020, p. 6].
An example is the Startup Work from Bed (Leżę i Pracuję!). Startup, whose founder and CEO is Majka Lipiak, is the first marketing agency that was created to work for people with physical disabilities, initially gaining knowledge of Internet marketing (including graphic design). The agency was established under the supervision of experts in order to later perform their work on their own [SPW, 2020, p. 95].

Photography 1. Daniel (Marketing specialist), Paulina (Mentor), Krzysiek (Marketing specialist), Sylwester (Mentor, Member of the Board), Majka (CEO), Krzysiek (Marketing specialist), Karolina (Service Designer), Artur (Marketing specialist, Member of the Board), Łukasz (Marketing specialist)

Source: https://www.linkedin.com/pulse/why-did-i-leave-go-social-business-alicja-%C5%82agodzi%C5%84ska-stalmach-?articleId=6576554661526941696#comments 6576554661526941696&trk=public_profile_article_view.

The idea of a startup is connected with the desire to make the life of a paralyzed person better. As they write themselves: „We help companies and organizations to promote good activities. We are a living example that EVERYONE can work from any place (even bed) having special equipment, ambitions, and willingness. Nowadays, a lot of work can be done from any place, even bed. And remote work is ok as soon as you have access to the Internet (which we all have). We do business but at the same time promote our idea worldwide. We educate society, entrepreneurs, and students that the disability is only in one's mind and there are no limits until you want to overcome them. »Your only limit is your mind«. Said Artur [Szaflik – B. S–M], the co–founder of Work from Bed, to me one day. At Work from Bed we work with our hearts and with our heads! Among our Clients are

organisations, associations, public institutions, local companies, and international corporations. We create strategies. We design the concept of a brand, its communication, visual identity. We develop recommendations of activities for emerging brands and for brands that have been on the market for years. We implement marketing activities. We design websites. We communicate on social media and portals and create content. We design graphics. We build new awareness. Because we are glad to implement any projects that make the world a better place. Innovations and social campaigns are our favorites. Disabled people are very often underestimated and named »unable to work«, which is not true" [Łagodzińska, 2019, p. 1].

Photography 2. Artur Szaflik, the co–founder of Work from Bed
Source: https://www.linkedin.com/pulse/why-did-i-leave-go-social-business-alicja-%C5%82agodzi%C5%84ska-stalmach-?articleId=6576554661526941696#comments-6576554661526941696&trk=public_profile_article_view.

The idea behind the Work from Bed Positive Impact Startup was to make the life of one person better, richer in new skills, new goals, knowledge and new contacts.

Artur Szaflik was an impulse and a reason for action, but from the very beginning it was clear that it was also about other paralyzed people who could be provided with a job and an interesting, valuable life.

On the example of the innovative Work from Bed Startup we can see that Positive Impact Startups help in realizing dreams and integrating with society, eliminating barriers, and thus in the sphere of their impact they positively affect people's lives and the environment. The added value Work from Bed is the possibility to educate and activate people in the virtual world who otherwise wouldn't have a chance for employment and development in the normal world [Smorczewska–Mickiewicz, 2020, in print].

4. Conclusion

The results of the scientific analysis showed that Startups of Positive Impact influence the functioning of people with disabilities in the modern economy and society.

They significantly influence the process of inclusion of people with disabilities by implementing the postulate of greater accessibility in the area of education, work, services

and rehabilitation.

Startups of Positive Impact help to make dreams come true and integrate with society by eliminating barriers, and therefore, within the sphere of their impact, they positively affect people's lives and the environment.

Bibliography:

1. Buntinx, W.E., Schalock, R.L. (2010). Models of disability, quality of life, and individualized supports: implications for professional practice in intellectual disability. Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities, 7(4): 283–294.
2. Estivill, J. (2003), Concepts and strategies for combating social exclusion: An overview. Geneva: International Labour Office, 38–39.
3. Dykcik W. (2008). Wykluczanie, dyskryminacja i marginalizacja godności oraz praw osób z głębszą i złożoną niepełnosprawnością jako problem społeczny i pedagogiczny. In: U. Bartnikowska, C. Kosakowski, A. Krause (ed.), Współczesne problemy pedagogiki specjalnej. Praca zbiorowa (pp. 33–38). Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
4. Giddens, A. (2004). Socjologia. Warszawa: PWN, 347.
5. Gross, B. (2015). Najważniejszy powód sukcesu startupów. TED. Available at: https://www.ted.com/talks/bill_gross_the_single_biggest_reason_why_startups_succeed/transcript?newComment=&language=pl 20.05.2020)
6. Łagodzińska, A. (2019). Why did I leave IT and go for social business? https://www.linkedin.com/pulse/why-did-i-leave-go-social-business-alicja-%C5%82agodzi%C5%84ska-stalmach-?articleId=6576554661526941696#comments-6576554661526941696&trk=public_profile_article_view 20.05.2020)
7. Novak Amado, A., Stancliffe, R.J., McCarron, M., McCallion, P. (2013). Social inclusion and community participation of individuals with intellectual/ developmental disabilities. Intellectual and Developmental Disabilities, 51(5): 360–375.
8. Simplican, S.C., Leader, G., Kosciulek, J., Leahy, M. (2015). Defining social inclusion of people with intellectual and developmental disabilities: An ecological model of social networks and community participation. Research in Developmental Disabilities 38 (2015): 18–29.
9. Skala A. (2018), Startupy. Wyzwanie dla zarządzania i edukacji przedsiębiorczości. Kraków: Wydawnictwo edu-Libri.
10. Smorczewska−Mickiewicz, B. (2020c). Innowacje społeczne jako paradygmat funkcjonowania organizacji na przykładzie startupów osób z niepełnosprawnościami (in print).
11. Smorczewska−Mickiewicz, B. (2020a). Ryzyko działalności startupów osób z niepełnosprawnościami. In: K. Kozioł–Nadolna (ed.), Rozwój współczesnych organizacji − wybrane aspekty. Praca zbiorowa (pp. 119–129). Szczecin: WNEIZ US.
12. Smorczewska–Mickiewicz, B. (2020b). Unemployment as a form of social exclusion of people with disabilities. In: Humanistic Corpus: Collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history, Issue 34 (Volume 2). Vinnytsia: TVORY, 98–99.

13. Taylor R., Room L.S. (2012). The five faces of social inclusion: Theory and methods underpinning approaches to the measurement of social inclusion for children with disabilities, http://sociology.cass.anu.edu.au/events/five-faces-social-inclusion-theory-and-methods-underpinningapproaches-measurement-social, 15.08.2020).
14. Ziółkowska, B. (2017). Znaczenie innowacji społecznych w tworzeniu wartości dodanej dla społeczeństwa. In: Problemy teoretyczne i metodyczne nr 48/3. Szczecin: Studia i Prace WNEIZ US, 141–155.

Netography:

15. Leżę i pracuję Idea,https://www.facebook.com/entuzjastki/photos/a.192814001655946/599588104311865/ 20.05.2020)
16. Startupy Pozytywnego Wpływu 2020. Raport Radykalna Innowacja Społeczna (2020). Kozminski Business Hub. Available at: http://rankingodpowiedzialnychfirm.pl/ranking-odpowiedzialnych-firm-startupy-pozytywnego-wplywu-2018/ 20.05.2020)
17. Figure 1. Social inclusion, definitions, terminology, and aims.
18. Photography 1. Daniel (Marketing specialist), Paulina (Mentor), Krzysiek (Marketing specialist), Sylwester (Mentor, Member of the Board), Majka (CEO), Krzysiek (Marketing specialist), Karolina (Service Designer), Artur (Marketing specialist, Member of the Board), Łukasz (Marketing specialist).
19. Photography 2. Artur Szaflik, the co–founder of Work from Bed.

71. INNOVATION AND SOCIAL INNOVATORS IN THE PROCESS OF INTEGRATING PEOPLE WITH DISABILITIES

Bożena Smorczewska–Mickiewicz
PhD Student
Faculty of Economics, Finance and Management
University of Szczecin
Institute of Economics and Finance
Email: bozenasmickiewicz@wp.pl

Abstract: The rapid transformations in the modern world are changing the existing ideas, and the existing paradigms in science are being replaced by new ones. Overnight, it turns out that success and is usually due to our innovative potential and our ability to assimilate modern trends, above all, however, our ability to create them. Social innovations are created by people and with people in mind. They are the basis for searching for solutions to serious social and economic problems. The subject of our considerations are innovations. The objective research of this chapter is to analyze the impact of social innovations on the process of integration of people with disabilities. The hypothesis states that the Startups of Positive Impact differentiate the functioning of people with disabilities in the modern economy. The pointed out issues have been discussed by analyzing innovative activity, social innovation, disruptive innovation and Startups of Positive Impact (case study). The method of systematic review of domestic and foreign literature was used to describe the mentioned phenomena, theories and concepts. This chapter attempts to present the impact of social innovation on the process of integration of people with disabilities. The results of scientific analysis showed that Startups of Positive Impact help in professional activation of people with disabilities. They are an example of undertakings which positively change the social and economic environment of, among others, marginalized social groups.

Keywords: social innovations, social innovators, disruptive innovation, Startups of Positive Impact.

1. Introduction

The world is changing in front of our eyes. The spread of automation, the development of artificial intelligence (AI) and other pioneering technologies are generating revolutionary changes in the way we do and do our work. On the one hand, employees need to improve their skills or acquire new ones, on the other hand, companies need to rethink and rethink the way they work in their organizations.

According to the McKinsey Global Institute Report [2018], by 2030, at least 375 million employees in the United States of America (USA) alone will have to change their profession/business due to increasing automation. Between 20 and 50 million jobs will be created in industries that are yet to be created. Most of these jobs will be for so–called 'knowledge workers' (highly skilled people, fluent in the latest technology environment). According to the Skills Shift: Automation and the Future of the Workforce study, digital skills will grow in importance, and the demand for technological skills will increase by 55% to 17% of all working hours, compared to 11% in 2016. Computer scientists, programmers, analysts, Big Data specialists will perform tasks which require above-average knowledge and intelligence. Competition for highly skilled employees will continue to grow, and companies

that are slowly adopting automation and artificial intelligence technologies will have increasing difficulty attracting and retaining the best talent. At the same time, there will be job losses for manual, repetitive jobs that will easily be replaced by modern software and artificial intelligence. As experts explain, workers will have to remain flexible in the future, with the help of central governments during this transition [Bughin, Hazan, Lund, Dahlström, Wiesinger, Subramaniam, 2018, pp. 1–49].

The rapid transformations in the modern world are changing the existing ideas, and the existing paradigms in science are being replaced by new ones. Overnight, it turns out that success is usually the result of our innovative potential and our ability to assimilate trends, but most importantly, the result of our ability to create them. Social innovations are created by people and with people in mind. They are the basis for finding solutions to serious social and economic problems, according to the balance between the economy and the social and natural environment [Stilgoe, Owen, Macnaghten, 2013].

2. Material and methods

The subject of our discussion is innovation. The objective research of this chapter is to analyze the impact of social innovations on the process of integration of people with disabilities. The hypothesis that Startups of Positive Impact differentiate the functioning of people with disabilities in the modern economy. The pointed out issues have been discussed by analyzing innovative activity, social innovation, disruptive innovation and Startups of Positive Impact (case study).

The method of systematic review of domestic and foreign literature was used to describe the mentioned phenomena, theories and concepts.

The value of this chapter is an attempt to present the impact of social innovation on the process of integration of people with disabilities.

The results of scientific analysis showed that Startups of Positive Impact help in professional activation of people with disabilities. They are an example of undertakings that positively change the economic and social environment of, among others, marginalized social groups.

3. Results and discussion

Science sees the world through theories. The researcher approaches a given phenomenon with a concrete and unique set of ideas, questions and methodological solutions [Heller, 2011]. With the development of ICT technologies, the ways of searching for answers to the questions that are of interest to scientists are changing. Complex environmental conditions make innovation an area of intensive scientific researches and analysis, and searching for solutions to socio–economic problems.

The perception of innovation has changed over time and these changes were dictated by technological changes, the development of the service sector and changes in business models. Innovations are commonly new products or services that have been introduced to the market. For the purposes of this chapter, innovation will be understood as „implementation of a new or significantly improved product (or service) or process, a new marketing method or a new organizational method in economic practice, workplace organization or relations with the environment" [Oslo Manual, 2015, p. 48]. By innovative activity we will mean „the entirety

of scientific, technical, organizational, financial and commercial activities, including investments in new knowledge, which actually lead or are going to lead to the implementation of innovations" [Oslo Manual, 2005, s. 95].

This definition identifies four types of innovations: product, process, marketing and organizational innovation. The common feature of innovations is that they have been implemented (e.g. production has been launched on the market). New processes, marketing or organizational methods are implemented when their actual use in the company's operations begins. Innovations are diffused.

Diffusion is the „dissemination of innovations through market and non–market channels, from the first implementation anywhere in the world to other countries and regions and to other markets and companies. The diffusion process is often more than just the assimilation of knowledge and technology, as the assimilating companies learn and use new knowledge and technology as a basis for further action. Through the diffusion process, innovation can change and provide feedback to the original innovator" [Oslo Manual, 2005, p. 82]. Without diffusion, innovations would have no economic significance. The minimum criterion for a change in the products or functions of a company to be considered an innovation is that it is new (or a significantly improved) to the company. The value of an innovation is understood as: latest thing for the market, latest thing on a global scale and so–called disruptive innovations [Oslo Manual, 2005, p. 20].

The theory of Disruptive Innovation (DI) was presented by Clayton M. Christensen in the 90's. The term DI quickly became ubiquitous in the literature, but unfortunately it also became one of the most incomprehensible and misused terms in the business lexicon. In Christensen's words, a disruptive innovation „is a process by which a product or service initially takes root in simple applications at the bottom of a market–typically by being less expensive and more accessible–and then relentlessly moves upmarket, eventually displacing established competitors" [Christensen Institute, p. 1].

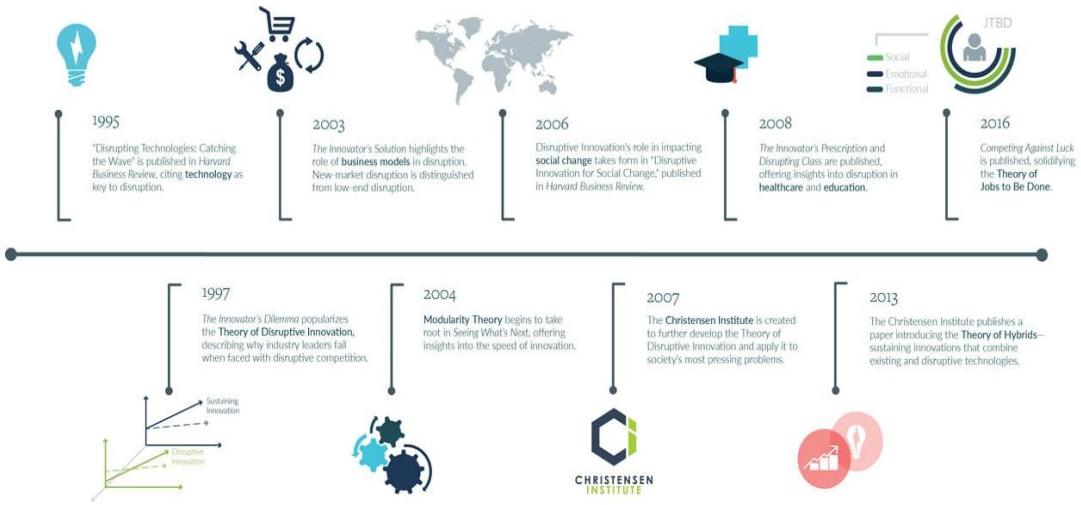

Figure 1. The Evolution of Disruption Theory by Clayton M. Christensen
Source: https://www.christenseninstitute.org/disruptive-innovations/.

Christensen et al. [2015] offers a concise summary: „Disruption describes a process

whereby a company with fewer resources is able to successfully challenge established incumbent businesses. Specifically, as incumbents focus on improving their products and services for their most demanding (and usually most profitable) customers, they exceed the needs of some segments and ignore the needs of others. Entrants that prove disruptive begin by successfully targeting those overlooked segments, gaining a foothold by delivering more–suitable functionality–frequently at a lower price. Incumbents, chasing higher profitability in more–demanding segments, tend not to respond vigorously. Entrants then move upmarket, delivering the performance that incumbents' mainstream customers require, while preserving the advantages that drove their early success. When mainstream customers start adopting the entrants' offerings in volume, disruption has occurred" [Christiansen, Raynor, McDonald, 2015, pp. 44–53].

In its concept, DI disrupts the existing order and changes existing paradigms. According to Christensen, Disruptive Innovations can be an extremely positive force in the world. Founded on the basis of Christensen's theory, the Clayton Christensen Institute aims to improve the world through breakthrough innovations. It offers a unique framework for understanding many of the most pressing social issues (education, health care and economic well–being). The mission of the institute is ambitious: to work to shape and raise the profile of discussions on these issues, through rigorous research and public assistance. The institute is redefining the way policy makers, community leaders and innovators address the problems of our time by promoting the transformative power of innovation [Christensen Institute, p. 1].

A high level of innovation in the economy is one of the key factors leading to its competitiveness and modernization. The development of innovative business ventures is a strategic goal of states, financial institutions or enterprises.

The annual European Innovation Scoreboard (EIS) provides a comparative assessment of the research and innovation performance of EU Member States and selected third countries, and the relative strengths and weaknesses of their research and innovation systems. Since 2012, innovation performance increased in 24 EU Member States and decreased in only three. Performance has increased the most in Lithuania, Latvia, Portugal and Greece, and decreased the most in Slovenia and Romania. The process of convergence within the EU, where lower performing countries are growing faster than higher performing countries, has continued in 2019 [EIS, 2020, p. 6].

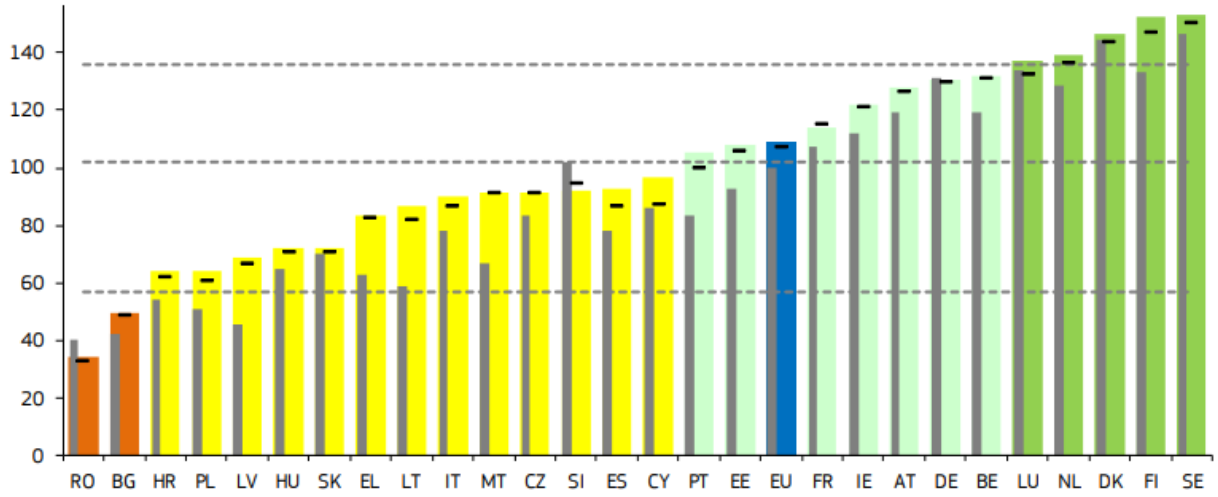

Figure 2. Performance of EU Member States' innovation systems

Legend: Coloured columns show countries' performance in 2019, using the most recent data for 27 indicators, relative to that of the EU in 2012. The horizontal hyphens show performance in 2018, using the next most recent data, relative to that of the EU in 2012. Grey columns show countries' performance in 2012 relative to that of the EU in 2012. For all years, the same measurement methodology has been used. The dashed lines show the threshold values between the performance groups, p. 7.

Source: European innovation scoreboard 2020, https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/innovation/scoreboards_en

Figure 3 illustrates that performance in 2019, when compared to 2012, is higher for 24 Member States. Compared to 2018, performance in 2019 has improved for 25 Member States. The Innovation Leaders and most of the Strong Innovators located in Northern and Western Europe, and most of the Moderate Innovators in Southern and Eastern Europe, and all Modest Innovators in Eastern Europe [EIS, 2020, p. 13]

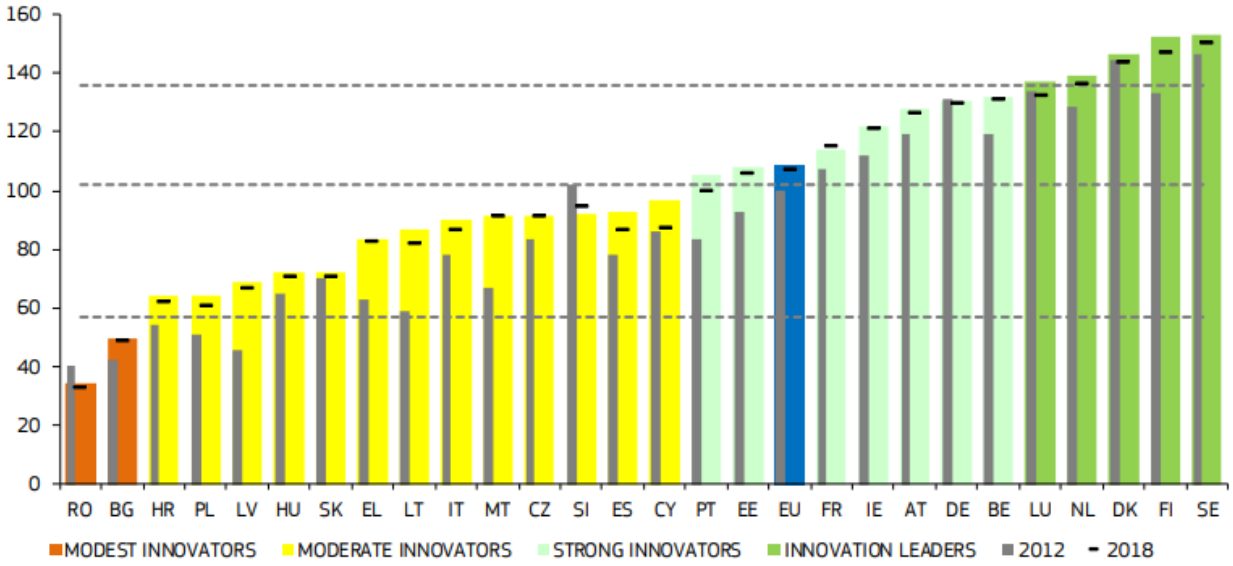

Figure 3. Performance of EU Member States' innovation systems

Legend: Coloured columns show countries' performance in 2019, using the most recent data for 27 indicators, relative to that of the EU in 2012. The horizontal hyphens show performance in 2018, using the next most recent data, relative to that of the EU in 2012. Grey columns show countries' performance in 2012 relative to that of the EU 2012. For all years, the same measurement methodology has been used. The dashed lines show the threshold values between the performance groups, p. 13.

Source: European innovation scoreboard 2020, https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/innovation/scoreboards_en

The first group of INNOVATION LEADERS includes 5 Member States where performance is above 125% of the EU average. The Innovation Leaders are Denmark, Finland, Luxembourg, the Netherlands, and Sweden.

The second group of STRONG INNOVATORS includes 7 Member States with a performance between 95% and 125% of the EU average. Austria, Belgium, Estonia, France, Germany, Ireland, and Portugal are Strong Innovators.

The third group of MODERATE INNOVATORS includes 13 Member States where performance is between 50% and 95% of the EU average. Croatia, Cyprus, Czechia, Greece, Hungary, Italy, Latvia, Lithuania, Malta, Poland, Slovakia, Slovenia, and Spain belong to this group.

The fourth group of MODEST INNOVATORS includes two Member States that show a performance level below 50% of the EU average. This group includes Bulgaria and Romania. Compared to last year's edition, Luxembourg joins the group of Innovation Leaders, and Portugal joins the group of Strong Innovators [[EIS, 2020, p. 13].

For the Moderate Innovators, performance has been increasing continuously since 2012, with a growth acceleration in 2018. For 12 Moderate Innovators, performance has increased, and it only decreased for Slovenia. Poland showed strong increases in 2018 and 2019 which led to an overall performance increase of 13.0% points compared to 2012 [EIS, 2020, p. 17].

Poland is a Moderate Innovator. The strong increase in the last two years „is mainly due to improved performance in Broadband penetration and Opportunity–driven entrepreneurship. Innovation–friendly environment and Employment impacts are the strongest innovation dimensions. Poland scores high on Opportunity–driven entrepreneurship, Employment in fact–growing enterprises of innovative sectors, Population with tertiary education, and Design applications. Innovators, Attractive research systems and Linkages are the weakest innovation dimensions. Low–scoring indicators include SMEs with marketing or organizational innovations, Foreign doctorate students, New doctorate graduates, and SMEs innovating in–house. Structural differences with the EU are shown in the table 1 below [EIS, 2020, p. 62].

Table 1. Structural differences with the EU

Poland	Relative to EU 2019 in	relative to EU 2012 in	
	2019	2012	2019
SUMMARY INNOVATION INDEX	**58.9**	**51.0**	**64.1**
Human resources	**65.4**	**69.7**	**75.4**
New doctorate graduates	12.5	17.8	13.8
Population with tertiary education	127.9	155.4	162.8
Lifelong learning	49.5	37.8	53.3
Attractive research systems	**32.1**	**19.2**	**36.7**
International scientific co-publications	35.8	25.9	52.6
Most cited publications	41.2	18.9	41.2
Foreign doctorate students	11.3	13.9	13.1
Innovation-friendly environment	**121.3**	**28.3**	**211.0**
Broadband penetration	104.3	70.0	240.0
Opportunity-driven entrepreneurship	140.6	0.3	191.5
Finance and support	**40.5**	**58.1**	**46.8**
R&D expenditure in the public sector	40.3	61.5	39.5
Venture capital expenditures	40.8	52.4	59.0
Firm investments	**73.8**	**67.5**	**95.8**
R&D expenditure in the business sector	54.1	15.0	62.0
Non-R&D innovation expenditures	122.2	160.6	171.3
Enterprises providing ICT training	44.4	38.5	61.5
Innovators	**16.0**	**20.8**	**14.3**
SMEs product/process innovations	27.9	23.1	27.8
SMEs marketing/organizational innovations	0.0	30.3	0.0
SMEs innovating in-house	18.6	8.6	16.2
Linkages	**39.5**	**45.2**	**40.7**
Innovative SMEs collaborating with others	40.3	36.1	40.0
Public-private co-publications	29.4	14.5	33.2
Private co-funding of public R&D exp.	43.8	63.3	44.2
Intellectual assets	**70.5**	**56.3**	**65.8**
PCT patent applications	35.8	34.0	33.2
Trademark applications	68.5	47.6	72.9
Design applications	125.7	94.0	105.4
Employment impacts	**98.4**	**98.2**	**106.2**
Employment in knowledge-intensive activities	58.8	47.3	63.5
Employment fast-growing enterprises	130.5	139.2	140.5
Sales impacts	**56.0**	**57.0**	**55.7**
Medium and high-tech product exports	79.6	84.6	88.2
Knowledge-intensive services exports	47.7	42.0	49.3
Sales of new-to-market/firm innovations	33.5	43.3	28.0

Legend: The colours show normalised performance in 2019 relative to that of the EU in 2019: dark green: above 125%; light green: between 95% and 125%; yellow: between 50% and 95%; orange: below 50%. Normalised performance uses the data after a possible imputation of missing data and transformation of the data, p. 62.
Source: European Semester country report and country specific recommendations, https://ec.europa.eu/info/publications/2020-european-semester-countryreports_en https://rio.jrc.ec.europa.eu/en/country-analysis/Poland

Poland shows the highest positive difference to the EU in Average annual change in GDP, Enterprise births and Employment share in manufacturing, and the biggest negative difference in Top R&D spending enterprises, GDP per capita and Employment share high and medium high–tech manufacturing [EIS, 2020, p. 62].

Innovation concerns various spheres of human activity, without which social and economic development is impossible. According to Steve Jobs and Carmine Gallo, innovation is a new way of working that brings positive changes. Without bold, new, creative and passionate ideas, which over time turn into inventions, products, services, processes or methods, there is no innovation [Gallo, Jobs, 2011, p. 14]. According to Christensen Disruptive Innovations can be an extremely positive force in the world. In this context, he stresses the role of startups, seeing them as organizations that can implement radical innovations [Christensen, 1997, p. 47].

Practitioners and researchers of the topic emphasize that the functioning of startups is burdened with high business risks, both due to the specifics of starting and running a business, as well as frequent testing of business solutions until the scaling and optimal business model is achieved. Globally, startups produce nearly $3 trillion in value [GSER, 2020, p. 1].

Startups are businesses that actively participate in revolutionary changes, create and influence trends, promote creativity and flexibility. They are characterized by diversity, operate in the area of new technologies and digital economy, so they can contribute to the realization of the foundations of the fourth technological revolution. In the economic

dimension, startup activities influence: value creation, job creation, household income generation, contribution to public finances [Matuszczyk, 2019]. For the purposes of this chapter, the author adopts the pro–social approach to startups proposed by Bill Gross [2015], which defines startups as organizations that change the world for the better [Gross, 2015, p. 1].

Apart from market innovations, social innovations play a special role in improving the quality of life. The author of this chapter accepts the definition of social innovation proposed by the European Commission [2013]: „social innovation both in objectives and means, while remaining open to territorial and cultural diversity, etc. Social in the sense of both the process and social goals that everyone would like to achieve. They are based on the ingenuity of citizens, civil society organizations, local communities, entrepreneurs and government officials. And their primary task is to create opportunities for both the public sector and the markets, so that products and services can better meet individual as well as collective aspirations" [European Commission, 2013, p. 6].

The author of the chapter believes that the inspiration for social innovation are the social needs resulting from economic, demographic and cultural changes, which may be manifested by, among others, an ageing society, poverty or social exclusion. In the process of social inclusion a special role may be played by Startups of Positive Impact [Smorczewska–Mickiewicz, 2020, in print].

Startups of Positive Impact (SPI) „is an innovative form of entrepreneurship aimed at solving important social challenges through changes in production and consumption patterns, lifestyle, the direction of systematic increase of good footprint. Startup of Positive Impact (SPI) creates value through innovation for sustainable development with the use of technology and increasing the effectiveness, level of organizational reliability and quality of offered products or services, leading to a continuous increase in the positive impact on people's lives and environmental quality within the sphere of its impact" [SPW, 2020, p. 6].

Startups of Positive Impact affect the professional integration of people with disabilities. An example is discoveringhands® (CEO Frank Hoffmann), a social startup that uses the rare skills of blind and partially sighted women. In Germany, the high costs of early diagnosis of breast cancer are associated with a significant reduction in its availability, so the added value of discoveringhands® is to reduce the costs of mammography and increase the availability of prevention (more than 60,000 women are diagnosed positively for breast cancer every year). As part of the 9th month–long palpation training program (Medizinisch–Taktile Untersucherinnen, MTU), a person with visual impairment acquires the skills that allow him/her to detect smaller tumor lesions during a 30–60 minute examination than those found by a qualified doctor–gynecologist [discoveringhands®].

In Poland, the prophylaxis of early detection of breast cancer using the palpation method is dealt with by the social Startup Mammodiagnostyka (CEO Lidia Rakow). The idea of the social innovator was to build a system of education for blind and partially sighted people in order to create at the same time a good system of prophylaxis [Mammodiagnostyka, p. 1]. The palpation examination is a standardized procedure and concerns not only the chest, but also the groin and other areas within the chest. It is performed by a specially trained interdisciplinary team of specialists, including clinicians, a blind or partially sighted masseur and a physiotherapist. It lasts about 30 minutes.

Photography 2. Mammodiagnostics is the key to your safety and well–being
Source: https://mammodiagnostyka.pl/#Onas.

It is worth noting that every year 18 000 cases of breast cancer are diagnosed. As many as 70% of Polish women do not regularly perform prophylactic breast tests. It should be remembered that 7% of cancers can be identified only by physical examination (e.g. palpation method), and not by means of ultrasound or mammogram. With well – organized prophylactic examinations, it is therefore possible to reduce the mortality rate among women by up to 40%. The added advantage of the startup is greater access of women in Poland to prophylactic examinations. From the point of view of disabled people, a particularly important (immeasurable) value is building self – esteem. The added value of Mammodiagnostyka is the change of economic status building professional and financial independence of people with visual impairment [Smorczewska–Mickiewicz, 2020, print].

4. Conclusion

The process of social innovation influences changes in social relations and increases the share of social groups exposed to marginalization or underrepresentation.

The results of scientific analysis showed that Startups of Positive Impact help in professional activation of disabled people in the modern economy. They are an example of undertakings that positively change the environment.

Looking at the Startups Positive Influence through the prism of individual disability, we must emphasize their social aspect.

Startups Positive Impact influence the process of professional integration by using the rare skills of disabled people on the modern labor market.

Startups Positive Impact helps to realize dreams about decent work, financial stability. They help in social integration by changing the stereotype of perception of disability: perception not through the prism of individual deficit, but through perceiving the unique value of a person with disabilities by society.

Bibliography:

1. Bughin, J. Hazan, E., Lund, S., Dahlström, P., Wiesinger, A., Subramaniam, A. (2018). Skill Shift: Automation and the Future of the Workforce". McKinsey & Company (2018).

2. Christensen, C. M. (1997). The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail. Boston: Harvard Business School Press, 47.
3. Christensen, C.M., Raynor, M.E, McDonald, R. (2015). 'What is disruptive innovation?'. Boston: Harvard Business Review, 93, 44–53.
4. Gallo, C., Jobs, S. (2011). Sekrety innowacji zupełnie inaczej – reguły przełomowego sukcesu. Kraków: Wyd. Znak litera nova, 14–185.
5. Heller, M. (2011). Filozofia nauki. Kraków: Petrus, 44.
6. Podręcznik Oslo. Zasady gromadzenia i interpretacji danych dotyczących innowacji, OECD&EUROSTAT, Wydanie Trzecie, Paryż 2005.
7. Gross, B. (2015). Najważniejszy powód sukcesu startupów. TED. Available at: https://www.ted.com/talks/bill_gross_the_single_biggest_reason_why_startups_succeed/transcript?newComment=&language=pl 20.05.2020).
8. Matuszczyk, K. (2019). Niepoważne kariery za poważne pieniądze? Blaski i cienie kariery w startupach – przełomowe zmiany na rynku pracy w Polsce. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1−54.
9. Smorczewska−Mickiewicz, B. (2020). Innowacje społeczne jako paradygmat funkcjonowania organizacji na przykładzie startupów osób z niepełnosprawnościami (in print).
10. Stilgoe, J., Owen, R., Macnaghten, P. (2013). Developing a framework for responsible innovation, Volume 42, Issue 9, November 2013, 1568−1580, https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.05.008.

Netography:

11. Christensen Institute, https://www.christenseninstitute.org/disruptive-innovations/, 10.09.2020).
12. discoveringhands®, https://www.discovering-hands.de/initiative/initiative/, 10.05.2020).
13. Guide to social innovation, https://www.channelmanche.com/assets/document-downloads/EU-Guide-to-Social-Innovation.pdf (European Commission. DG Regional and Urban Policy and DG Employment, Social affairs and Inclusion, 6–15, 10.05.2020).
14. Harvard Business Review, https://hbr.org/2015/12/what-is-disruptive-innovation, 10.09.2020).
15. Mammodiagnostyka, https://mammodiagnostyka.pl/, 10.05.2020).
16. McKinsey & Company (2018), http://www.mckinsey.com/mgi (A new report from the McKinsey Global Institute), 10.09.2020).
17. Skill Shift: „Automation and the Future of the Workforce", https://www.mckinsey.com/ferated-insights/future-of-work/skill-shift-automation-and-the-future-of-the-workforc, 10.09.2020).
18. Startupy Pozytywnego Wpływu 2020, http://rankingodpowiedzialnychfirm.pl/ranking-odpowiedzialnych-firm-startupy-pozytywnego-wplywu-2018/ (Startupy Pozytywnego Wpływu 2020. Raport Radykalna Innowacja Społeczna (2020). Kozminski Business Hub, 10.05.2020).
19. The Global Startup Ecosystem Report 2020 (GSER 2020) https://startupgenome.com/article/state-of-the-global-startup-economy.
20. Figure 1. The Evolution of Disruption Theory by Clayton M. Christensen.

21. Figure 2. Performance of EU Member States' innovation systems.
22. Figure 3. Performance of EU Member States' innovation systems.
23. Table 1. Structural differences with the EU.
24. Photography 2. Mammodiagnostics is the key to your safety and well–being.

72. INNOWACJE EKOLOGICZNE JAKO DETERMINANTA ROZWOJU RIPOK

Paulina Sołtysik
Akademia WSB w Dąbrowie Górniczej
Wydział Nauk Stosowanych
Email: paulinasoltysik@interia.pl

1. Wstęp

W warunkach postępującej globalizacji, konwergencji branż oraz dynamicznego rozwoju technologii, innowacje stanowią istotny element przyczyniający się do rozwoju współczesnych podmiotów gospodarczych [Zastempowski, 2010]. Ponadto mają one odzwierciedlenie w rozwoju społeczno- gospodarczym, w szczególności odnosząc się do konkurencyjności przedsiębiorstw [Trzmiel- Grzybowska, 2011].

Rosnąca konsumpcja i towarzyszący jej problem wzrostu odpadów komunalnych, przyczynia się w praktyce do poszukiwania optymalnych rozwiązań ich gromadzenia oraz przetwarzania, w sposób nieszkodliwy dla środowiska naturalnego. Dodatkowo nałożone przez Unię Europejską wymogi, wypierają z rynku dotychczasowy model konsumpcji, zwracając szczególną uwagę na potrzebę tworzenia gospodarki o obiegu zamkniętym, gdzie cykl życia produktu jest domykany, a odpady po odpowiednim przetworzeniu- stanowią surowiec wykorzystywany do produkcji. W powyższej perspektywie, działalność RIPOK-ów staje się mało efektywna i wymaga udoskonalenia.

Niniejsze opracowanie skupia się na analizie innowacji ekologicznych jako niezbędnego elementu potrzebnego do zwiększenia wydajności i skuteczności działalności RIPOK-ów. Mając na uwadze powyższe, celem artykułu jest prezentacja założeń innowacji ekologicznych oraz gospodarki o obiegu zamkniętym w kontekście wpływu na działalność RIPOK-ów.Przyjęta teza zakłada, że innowacje ekologiczne stanowią czynnik rozwoju RIPOK-ów. W artykule wykorzystano technikę krytycznej analizy literatury oraz analizę stron internetowych.

2. Istota i różnorodność innowacji ekologicznych

Pojęcie innowacji, wywodzi się z języka łacińskiego (innovatis), gdzie oznacza ono: odnowienie lub też tworzenie czegoś nowego. W Słowniku wyrazów obcych, innowacja postrzegana jest jako wdrożenie czegoś nowego, wprowadzenie nowej rzeczy lub reformy [Tokarski, 1980]. Odnosząc się do literatury przedmiotu, przedstawiana jest również jako zmiany, wdrażanie nowych produktów, procesów oraz modeli zarządzania, które cechują się większą efektywnością i wymagają poniesienia mniejszych nakładów finansowych [Janasz i Kozioł, 2007].

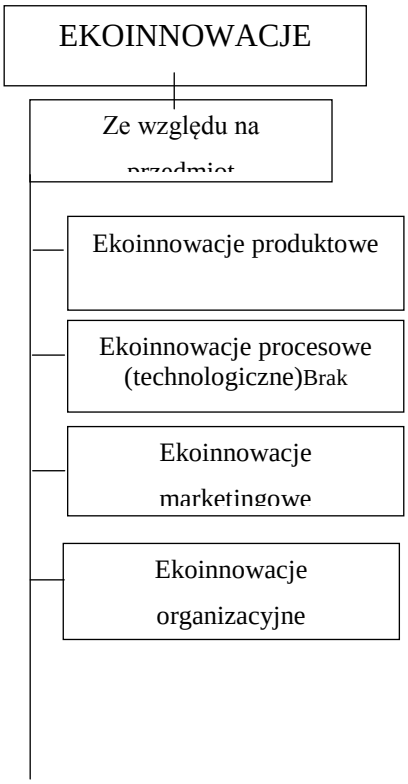
Po raz pierwszy do praktyki pojęcie innowacji wdrożone zostało przez Josepha A. Schumpetera w roku 1911. Wywołało ono wraz z początkiem XX wieku całkowitą zmianę w nastawieniu badaczy do ówczesnej teorii przedsiębiorstwa. Podmiot gospodarczy przestał być postrzegany jedynie w perspektywie narzędzia do generowania zysku i zaczęto przypisywać mu rolę kształtowania ładu ogólnospołecznego [Bielski]. Należy w tym miejscu

zaznaczyć, iż J.A. Shumpeter w ramach kategorii innowacji klasyfikował implementację nowych rozwiązań w obszarze produkcji, a takżewykorzystanie nowych procesów oraz form realizowania działalności gospodarczej- tym samym, utożsamiając innowacje z zastosowaniem nowej kombinacji istniejących środków produkcji [Prandecki] .

Zachodzące w światowej gospodarce zmiany doprowadziływ rezultacie do tworzenia innowacji będących odpowiedzią na kształtującą siębieżącą sytuację ekonomiczną, technologiczną, społeczną oraz polityczną [Sieniawska, 2010]. Aktualną, posiadającą dużą popularność tematyką są innowacje ekologiczne, które tworzone są ze względu na ciągle zwiększające się zanieczyszczenie środowiska, deficyt naturalnych zasobów surowców oraz konsumpcję przekraczającą możliwości wytwórcze.

Literatura przedmiotu podaje liczne definicje kategorii innowacji ekologicznych, podobnie jak jest to w przypadku samych innowacji, co wynika ze złożonego charakteru tego zjawiska. C. Fussler oraz P. James jako jedni z pierwszych badaczy tego obszaru wskazali, że ekoinnowacje tworzone są przez nowe produkty, a także procesy przyczyniające się do dostarczenia wartości klientowi biznesowymi przy równoczesnym ograniczeniu wpływu na środowisko naturalne [Karakaya, Hidalgo, Nuur, 2014]. Zbliżone stanowisko wykazali również inni badacze [Oltra i Saint Jean, 2009; Kemp i Pearson, 2007].W 2004 roku, Komisja Europejska zaklasyfikowała ekoinnowacje jako kategorię podlegającą technologii środowiskowej, przyczyniającej się do mniejszej szkodliwości od alternatywnych rozwiązań.Z kolei w 2007 roku, kategoria ta została rozszerzona przez Komisję, przypisując jej wszelkie formy innowacji umożliwiające postęp zrównoważonego rozwoju, dzięki minimalizowaniu wpływu na środowisko naturalne lub maksymalizację skuteczności gospodarowania zasobami naturalnymi. Wskazana przez KE działalność innowacyjna obejmowała procesy produkcyjne, usługi oraz metody zarządzania. Analizując zarówno zagraniczną, jak i krajową literaturę konieczne staje się przytoczenie definicji zaproponowanych przez OECD oraz GUS. W przypadku pierwszej z nich, ekoinnowacje stanowią ”tworzenie bądź też wdrażanie nowych lub znacząco ulepszonych produktów, procesów, metod marketingowych, struktur organizacyjnych oraz rozwiązań instytucjonalnych, które przyczyniają się do polepszenia stanu środowiska naturalnego, w odróżnieniu od rozwiązań alternatywnych” [OECD, 2009].Definicja GUS, opracowana w roku 2009, stanowi pierwsze kompleksowe ujęcie tego zagadnienia w Polsce. W jej myśl ekoinnowacje to rozwiązania przynoszące korzyści dla środowiska, w postaci nowego bądź znacząco ulepszonego produktu, procesu, metody marketingowej oraz organizacyjnej” [GUS, 2010].

W praktyce gospodarczej występuje kilka podstawowych typów innowacji ekologicznych.Ich klasyfikację prezentuje rysunek 1.

Rysunek 1. Klasyfikacja ekoinnowacji

Źródło: opracowanie własne na postawie: OECD/ WSPÓLNOTY EUROPEJSKIE, Podręcznik Oslo: Zasady gromadzenia i interpretacji danych dotyczących innowacji. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Departament Strategii i Rozwoju Nauki, Warszawa 2005.

Innym powszechnie stosowanym podziałem innowacji ekologicznych jest rozróżnienie: ekoinnowacji technologicznych (obejmujących produkty oraz procesy), społecznych (dotyczących zachowań oraz nawyków konsumpcyjnych), organizacyjnych (w zakresie ekologicznej działalnoścu B+R, ekoaudytów) oraz instytucjonalnych (w zakresie platform współpracy czy też nieformalnych grup) [Rutkowska- Podołowska i Pakulska, 2016]. Szczególny typ klasyfikacji zaprezentowany został przez M.M. Andersona, który przeprowadził ich podział z uwzględnieniem ekologicznej roli w gospodarce.Tym samym wyróżnił on ekoinnowacje o charakterze [Andersen, 2002]:

- rozszerzającym (ang. add-oneco- innovations), które tworzone są ze względu na zaistniałe problemy środowiskowe ex-post,
- zintegrowanym (ang. integratedeco- innovations), skupiające uwagę na tzw. „czystych" technologiach,
- alternatywnym- produktowym (ang. alternativeproducteco- innovations), zmierzającym do ograniczenia emisji zanieczyszczeń,
- makroorganizacyjnym (ang. macro-organizationaleco-innovations), zwiększające ekoefektywność zachodzących procesów produkcyjnych,
- strategicznym (ang. generalpurposeeco-innovations), koncentrujące się na rozpowszechnianiu efektów środowiskowych zastosowanych innowacji.

Kategoria innowacji podlega ciągłej ewolucji. Ze względu na złożony charakter tego zjawiska oraz aktualność problemówwystępujących na rynku, zmienia się jej postrzeganie oraz przypisywana rola w gospodarce. Nadrzędnym celem ekoinnowacji, niezależnie od innych aspektów, jest tworzenie zintegrowanych rozwiązań skutkujących zmniejszeniem niezbędnych nakładów zasobów oraz energii w procesie produkcji, przy równoczesnym wzroście jakości końcowego produktu bądź usługi.

3. Gospodarka o obiegu zamkniętym

Podstawą funkcjonującego systemu gospodarczego jest przyrost kapitału wynikający bezpośrednio ze wzrostu masy przetworzonych zasobów, a także tempa ich obiegu w realizowanej produkcji. Założenie tego systemu sprawia, iż konieczne staje się identyfikowanie oraz wykorzystywanie coraz nowszych źródeł energii, surowców i zasobów ludzkich, które umożliwiłyby stymulowanie postępu technologicznego [Rutkowska i Popławski, 2017].Realizowany dotychczas linearny model wzrostu gospodarczego, polegający na nabywaniu produktów, ich zużywaniu, a następnie wyrzucaniu- w perspektywie nowoczesnego społeczeństwa zamieszkującego globalną wioskę, stał się nieodpowiedni. Z tego też względu wypierany zaczął być przez ideę gospodarki o obiegu zamkniętym (GOZ). Podłożem nowej idei jest dążenie do stopniowego zmniejszania ilości wytwarzanych odpadów, poprzez zamknięcie cyklu życia produktu.Polega ono na ponownym zastosowaniu odpadów, zmniejszeniu wykorzystywania surowców, a także ograniczaniu ilości składowanych odpadów i coraz większym przekierowywaniu ich na odzysk oraz recykling [Baran, 2015]. Co za tym następuje, GOZ ma na celu utrzymanie wartości materiałów oraz energii wykorzystywanych w produktach w ramach całego łańcucha wartości przez jak najdłuższy okres, a powstające odpady- traktować jako potencjalny surowiec [Kłopotek, 2015].

Odnosząc się do formalnejregulacjigospodarki o obiegu zamkniętym, w obszarze całej Unii Europejskiej przyjęte zostały normy w zakresie gospodarowania odpadami komunalnymi. Celem Wspólnoty jest osiągnięcie recyklingu odpadów komunalnych do 2025 roku na poziomie minimum 55% (w 2030 roku- na poziomie 60%, a w 2035 roku- 65%), a także odpadów opakowaniowych na poziomie 65% do 2025 roku (oraz 70% w roku 2030)[https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20170120STO59356/gospodarka-o-obiegu-zamknietym-mniej-skladowania-odpadow-wiecej-recyklingu].Procentowy udział recyklingu poszczególnych typów odpadówzaprezentowany zostały w tabeli 1.

Tabela 17. Wielkość recyklingu odpadów komunalnych do 2025 oraz 2030 roku

	Do 2025 roku	Do 2030 roku
Wszystkie opakowania	65%	70%
Plastik	50%	55%
Drewno	25%	30%
Metale żelazne	70%	80%
Aluminium	50%	60%
Szkło	70%	75%
Papier oraz karton	75%	85%

Źródło: https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20170120STO59356/gospodarka-o-obiegu-zamknietym-mniej-skladowania-odpadow-wiecej-recyklingu, z datą dostępu 9.10.2019.

Dodatkowe ograniczenia nałożone przez Wspólnotę, obejmują składowanie odpadów komunalnych oraz marnotrawienie żywności. W przypadku pierwszego z nich, zakłada się, iż do 2035 rokuskładowanie będzie ograniczone do 10% odpadów. Natomiast w odniesieniu do drugiego- ograniczenie marnotrawstwa żywności do 2025 roku ma wynieść 30%, a do 2030 roku- 50% [https://www.atmoterm.pl/ograniczenie-skladowania-odpadow-i-wzrost-recyklingu-czyli-gospodarka-o-obiegu-zamknietym/].

Tak restrykcyjne przepisy posiadają istotny wpływ na gminne systemy zagospodarowania odpadów. Wymagają wprowadzenia radykalnych, a wręcz rewolucyjnych rozwiązań w aspekcie gospodarowania frakcjami organicznych odpadów komunalnych (FOOK), a ponadto rozwiązań termicznej obróbki umożliwiającej pozyskanie z resztek odpadów - energii i ciepła [Cenian i Pietrzykowski, 2016].

4. Działalność RIPOK-ów w kontekście potrzeby wdrażania ekologicznych innowacji

Regionalna Instalacja Przetwarzania Odpadów Komunalnych (RIPOK)opisywana jest jako zakład gospodarowania odpadów, posiadający moc przerobową umożliwiającą przyjmowanie oraz przetwarzanie odpadów z zamieszkałego przez co najmniej 120 tys. mieszkańców obszaru, który spełnia wymogi dotyczące techniki, wskazane w art. 207 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r.- Prawo ochrony środowiska, bądź też technologii- opisane w art. 143 powyższej ustawy [Sztangret i Matysiewicz, 2018].Dodatkowo w swojej działalności wykorzystywać powinna nowe technologie przetwarzania odpadów lub umożliwiać [Sztangret i Matysiewicz, 2018]:

- mechaniczno- biologiczne przetwarzanie pomieszanych odpadów komunalnych- selekcjonując frakcje możliwe do całkowitego bądź też częściowego odzysku, lub
- przetwarzanie selektywnie pozyskanych odpadów zielonych oraz pozostałych bioodpadów w produkty posiadające właściwości nawozowe lub wspomagające uprawę roślin, które spełniają odpowiednie wymagania formalne (w przypadku ich kompostowania lub fermentacji- dopuszczone mogą być do odzysku w procesie odzysku R10, którego wymagania określone są w art. 30 ust. 4), lub
- składowanie odpadów będących rezultatem procesu mechaniczno- biologicznego przetwarzania zmieszanych odpadów komunalnych i pozostałości z sortowania odpadów komunalnych, których pojemność umożliwia przyjmowanie ich przez co najmniej 15 lat w ilości równej bądź większej od znajdującej się w instalacji mechaniczno- biologicznego przetwarzania zmieszanych odpadów komunalnych (zgodnie z Ustawą z dnia 27 kwietnia 2001 roku- POŚ) .

Należy w tym miejscu zaznaczyć, iż działalność RIPOK-ów obejmuje również sąsiednie gminy, gdy uwzględnione są one w ramach wojewódzkich planów gospodarki odpadami [Ustawa z dnia 15 stycznia 2015]. W myśl przytoczonej ustawy, wskazać trzeba również termin instalacji ponadregionalnej, której przykładem jest spalarnia posiadająca moc przerobową będącą w stanie obsłużyć obszar zamieszkały przez minimum 500 tys. mieszkańców, wykorzystującą w swojej działalności najlepsze dostępne na rynku techniki. Mapę funkcjonujących w Polsce RIPOK-ów prezentuje rysunek 2.

Rysunek 2. RIPOK-i w Polsce (stan na 2014 rok)

Źródło:http://www.rceeplock.nazwa.pl/blizejsmieci/files/konferencja_sumujaca/informator/informator_i_poradnik_edukacyjny.pdf, z datą dostępu 9.10.2019.

W praktyce gospodarczej,technika i technologia wykorzystywana przez RIPOK-i sprawia, iż produkowany kompost posiada złą jakość oraz liczne zanieczyszczenia, przez co nie może zostać on zaklasyfikowany jako produkt uboczny procesu. Co za tym następuje- przeprowadzony proces kompostowania, nie może być uznany jak recykling.Z kolei w przypadku termicznego przetwarzania odpadów, większość funkcjonujących instalacji jest rozwiązaniem kosztownym i mało wydajnym, bowiem przeznaczona jest do procesów realizowanych w małej lub średniej skali, co wymaga częstych transportów nadmiaru odpadów do megainstalacji [Cenian i Pietrzykowski, 2016]. Obowiązujące regulacje UE, a także rosnące oczekiwania społeczne i dążenie do zamknięcia cyklu życia produktu sprawiają, że konieczne staje się tworzenie i implementowanie nowych, innowacji ekologicznych obejmujących zarówno proces zarządzania odpadami komunalnymi, jak również stosowane procesy i maszyny, przekładających się na szybszy proces przetwórczy oraz lepszą jakość produktów ubocznych.

5. Podsumowanie

RIPOK-i stanowią „perłę w koronie systemu gospodarki odpadami komunalnymi" [http://www.rceeplock.nazwa.pl/blizejsmieci/index.php/wykaz-i-mapa-ripok-ow/rola-ripok]. W perspektywie konieczności wdrożenia radykalnych rozwiązań wspomagających osiągnięcie założonych przez UE celów gospodarowania odpadami komunalnymi,innowacyjne przedsięwzięcia przyczyniłyby się nie tylko do pobudzenia lokalnych rynków pracy, ale również do generowania większych zysków RIPOK-ów z prowadzonej działalności. Zastosowanie w działalności prezentowanych podmiotów innowacji ekologicznych, zwiększy szansę Polski na osiągnięcie wysokich procentowych

progów przetwarzania odpadów komunalnych. Ponadto przyczyni się do zwiększenia skuteczności przetwarzania odpadów komunalnych i wydajności istniejących instalacji.

Bibliografia:

1. Andersen M.M. (2002), OrganisingInterfirm Learning- as the Market Begins to Turn Green,[w:] Partnership and Leadership- BuildingAlliances for a SustainableFuture, ed. BRUJJN T.J. De, TUKKER A., Dordrech: Kluwer AcademicPublishers,.
2. Bielski I., Czynniki wpływające na innowacyjność przedsiębiorstw, Nowator XXI, 1.
3. Eco- innovation in Industry: enablinggreengrowth, 2009 Paris: OECD.
4. GUS (2010), Działalność innowacyjna przedsiębiorstw 2006-2009, Warszawa.
5. Janasz W., Kozioł K. (2007), Determinanty działalności innowacyjnej przedsiębiorstw, Warszawa: PWE.
6. Karakaya E., Hidalgo A., Nuur C., Diffusion of eco-innovations: A rewiew, „RenewableandSustainable Energy Rewiews" 2014, vol. 33.
7. Kemp R., Pearson P., (2007) Final report of the MEI projectmeasuringeco- innovations, UM- MERIT.
8. Kłopotek B. (2015), Propozycje zmian prawa UE w zakresie gospodarki odpadami w kontekście gospodarki o obiegu zamkniętym, Ministerstwo Środowiska Warszawa: Departament Gospodarki Odpadami,.
9. Oltra V., Saint J. M., Sectoralsystems od environmentalinnovation: anapplication to the French automotiveindustry, „TechnologicalForecasting&SocialChange" 2009, Vol. 76.
10. Prandecki K. (2015), Innowacyjność a rozwój- ujęcie teoretyczne. Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula, 2(36).
11. Rutkowska M., Popławski Ł. (2017), Model zrównoważonej gospodarki o obiegu zamkniętym, „Problemy teoretyczne i metodyczne. Studia i Prace, Szczecin: WNEIZ US", nr 47/2.
12. Sieniawska B. (2010), Otwarty model innowacji- nowe podejście do działalności badawczo- rozwojowej, [w:] KNOSOLA R. (red.) Komputerowo zintegrowane zarządzanie. Opole: Oficyna Wydawnicza Polskiego Towarzystwa Zarządzania Produkcją.
13. Sztangret I., Matysiewicz J. (2018), Marketingowa wartość odpadów komunalnych. Garbologia, „Handel wewnętrzny" 4(375).
14. Tokarski J. (1980), Słownik wyrazów obcych, Warszawa: PWN.
15. Trzmiel- Grzybowska W. (2011), Rozwój przedsiębiorczości przez innowacje w Polsce Wschodniej, [w:] Zarzecki D. (red.) Zarządzanie finansami: współczesne wyzwania teorii i praktyki, Szczecin: Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego.
16. Ustawa z dnia 15 stycznia 2015 roku o zmianie ustawy o odpadach oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2015 poz. 122).
17. Zastempowski M. (2010), Uwarunkowania budowy potencjału innowacyjnego polskich małych i średnich przedsiębiorstw, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Wykaz stron internetowych:

18. Baran J., Gospodarka o obiegu zamkniętym- nowe wytyczne Komisji Europejskiej, http://www.cp.org.pl/2015/12/forum-cp-j-baran-circular-economy.html, z datą dostępu 9.08.2019 r.
19. Cenian A., Pietrzykowski B., Kształtowanie gospodarki odpadami- innowacyjne metody „Czysta Energia" nr 9, 2016, https://www.cire.pl/item,134952,2,0,0,0,0,0,ksztaltowanie-gospodarki-odpadami---innowacyjne-metody.html, z datą dostępu 9.10.2019 r.
20. Gospodarka o obiegu zamkniętym: Mniej składowania odpadów, więcej recyklingu, https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20170120STO59356/gospodarka-o-obiegu-zamknietym-mniej-skladowania-odpadow-wiecej-recyklingu, z datą dostępu 9.08.2019 r.
21. Ograniczenie składowania odpadów i wzrost recyklingu, czyli gospodarka o obiegu zamkniętym, https://www.atmoterm.pl/ograniczenie-skladowania-odpadow-i-wzrost-recyklingu-czyli-gospodarka-o-obiegu-zamknietym/, z datą dostępu 9.08.2019 r.
22. Wykaz i mapa ripoków, http://www.rceeplock.nazwa.pl/blizejsmieci/index.php/wykaz-i-mapa-ripok-ow/rola-ripok, z datą dostępu 9.10.2019 r.

73. WPŁYW ALKOHOLIZMU NA FUNKCJONOWANIE RODZINY

Paulina Storska
Uniwersytet Przyrodniczo - Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Nauk Społecznych
Email: storskapaulina@gmail.com

1. Wstęp

Spożywanie alkoholu to zjawisko społeczne. Jest ono silnie zakorzenione w kulturze i obyczajowości. Alkohol bowiem towarzyszy człowiekowi niemal we wszystkich aspektach jego życia. Pojawia się na spotkaniach rodzinnych i towarzyskich, przy okazji uroczystośc i czy świąt. Często człowiek nie jest świadomy jak bardzo niszczące jest zjawisko niekontrolowanego picia alkoholu. Stan ten określany jest mianem uzależnienia od alkoholu, czyli alkoholizmu.

Uzależnienie od alkoholu to jeden z najpoważniejszych problemów zdrowotnych, psychologicznych oraz społecznych. Przyczyny i skutki zjawiska to temat, który jest podejmowany w badaniach różnych dziedzin. Ma to na celu ograniczenie zasięgu alkoholizmu.

Alkoholizm polega na nałogowym używaniu alkoholu, co w konsekwencji prowadzi do ograniczenia sprawności fizycznej i umysłowej. Dodatkowo przewlekle może on doprowadzić do pojawienia się chorób psychicznych, schorzeń wątroby, nerek, itd.

Alkoholizm posiada negatywny wpływ na przestępczość, szerzenie się chorób wenerycznych a także funkcjonowania rodziny [Hryniewicz 1972, s. 27].

Alkoholizm jest to jedna z patologii społecznych. Stanowi on chorobę woli, która nie pozwala człowiekowi na powstrzymanie się od spożycia alkoholu [Majer i Urbanek, 2016, s.169]. Alkoholizm możemy rozpatrywać z punktu widzenia trzech kategorii zagrożeń [Falewicz 1993, s. 37]:

- biologiczne: prowadzi do degradacji człowieka oraz patologii rodziny osoby uzależnionej, przenosi na dzieci dysfunkcje w środowisku społecznym;
- ekonomiczne: alkoholizm posiada wpływ na efektywność pracy, może powodować wypadki w czasie jej trwania, jest zabroniony w trakcie, może, więc prowadzić do jej utraty; w szerokim aspekcie pijaństwo wiąże się z powiązaniami przestępczymi, powstawaniem grup mafijnych, działań zarówno na pograniczu prawa, jak i poza jego granicami;
- społeczno - kulturowe: prowadzi do powolnego rozpadu więzi rodzinnych oraz społecznych, czego skutkiem może być rozpad rodziny, zaburzenia procesu socjalizacji dzieci i młodzieży, w wyniku nadużywania alkoholu dochodzi do kształtowania negatywnych postaw społecznych (znieczulica, cynizm, oportunizm, itd.).

Osoby, które są uzależnione od alkoholu same są ofiarami i wywierają niekorzystny wpływ na inne jednostki, z którymi są związane. Skutki choroby są więc odczuwalne dla rodziny, krewnych i przyjaciół [Krutek, 2000, s. 26].

Alkohol posiada negatywny wpływ na wiele sfer, także na życie rodzinne. Skutkuje utrudnieniami w realistycznej ocenie sytuacji oraz możliwości rozwiązania problemów. W rodzinach z problemem alkoholowym pojawiają się także problemy emocjonalne, zaburzenia lękowe a także stany depresyjne. Często rodziny takie cechuje także przemoc. Ze szczególnie trudną sytuacją mamy do czynienia w przypadku dzieci. Żyją one w ciągłym stresie, co posiada negatywne skutki dla rozwoju fizycznego. Część młodych ludzi z domu wyniesie nieakceptowane w społeczeństwie schematy zachowań i reakcji emocjonalnych. W konsekwencji może więc dojść do zakłócenia ich funkcjonowania w życiu dorosłym. Powrót członków rodziny z problemem alkoholowym może być znacznie utrudniony i wymagać długoletniej interwencji psychoterapeutycznej.

2. Materiały i metody

Odnosząc się do niszczących skutków picia alkoholu wskazać należy na rodzinę, którą dotyka wiele problemów wynikających z uzależnienia jednego lub kilku jej członków. Kiedy alkoholik sięga po kolejny kieliszek i jego celem staje się zdobycie kolejnej dawki, to właśnie rodzina musi wiedzieć jak przetrwać w trudnej sytuacji. W wyniku obcowania z uzależnionym partnerem dochodzi do zachwiania norm i reguł a także bardzo często do przyjęcia niekorzystnego modelu życia. Celem niniejszego artykułu jest więc przedstawienie negatywnego wpływu alkoholizmu na funkcjonowanie rodziny.

W artykule wykorzystano następujące metody:

- metodę analizy dokumentów,
- analizę i syntezę, jako proces myślowy polegający na rozłożeniu pewnej całości na jej części składowe i rozpatrywanie, każdej z nich osobno;
- wnioskowanie, jako proces myślowy, pozwalający na wprowadzenie nowych wniosków na podstawie przesłanek.

W toku badań zostaną przeanalizowane następujące problemy:

- W jaki sposób funkcjonuje rodzina dysfunkcyjna?
- Jakie postawy dominują w rodzinie z problemem alkoholowym?
- Czym jest współuzależnienie?
- W jaki sposób alkoholizm rodzica lub rodziców wpływa na najmłodszych członków rodziny?

Odpowiedź na powyższe problemy badawcze zostanie uzyskana dzięki analizie literatury przedmiotu oraz artykułów naukowych dotyczących zagadnienia alkoholizmu, problemów alkoholowych, a także ich wpływu na funkcjonowanie rodziny.

3. Wyniki i dyskusja

Uzależnienie nie stanowi wyłącznie problemu osoby uzależnionej. Oddziałuje, bowiem także na najbliższe jednostki z otoczenia uzależnionego, głównie zaś rodzinę. Rodzina dysfunkcyjna nie spełnia właściwie swoich ról zarówno wobec społeczeństwa, jak i wobec swoich członków [Ziemska 1975, s. 35]. W rodzinie takiej mamy do czynienia

z nieprawidłowymi relacjami, w wyniku, których nie ma możliwości prawidłowego funkcjonowania. Przyjmowane w nich normy oraz pełnione role nie są wyraźnie nakreślone i zaakceptowane [Woronowicz 2001].

Rodzina dysfunkcyjna nie wykonuje odpowiednio swoich zadań, wśród których wskazać można zabezpieczenie przetrwania, rozwoju oraz zaspokojenie potrzeb członków [Bradshaw 1994, s. 59]. Rodzina nie jest w stanie funkcjonować właściwe w stosunku do dzieci. Wśród rodzin takich znajdują się „rodziny rozbite, rodziny, w których występują bardzo poważne konflikty rzutujące na rozwój psychiczny dzieci, rodziny, w których członkowie popełniają przestępstwa, uprawiają prostytucję lub są poważnie chorzy fizycznie lub psychicznie, a także rodziny, w których nadużywa się alkoholu" [Jarosz, 1982, s. 153].

Rodzina z problemem alkoholowym to taka rodzina, w której co najmniej jeden jej członek pije w sposób nadmierny oraz niekontrolowany [Sztander, 1995, s. 42]. Posiada ona dysfunkcjonalny system wewnętrzny, w którym picie jednego jej członka staje się częścią integralną życia. Alkoholizm pełni rolę punktu odniesienia dla przeżyć innych osób, ich nastawień oraz zachowań. Osoba pijąca staje się źródłem problemów życiowych, finansowych oraz uczuciowych. Cała rodzina zaczyna więc funkcjonować wokół „problemu alkoholowego".

Choroba alkoholowa jednego członka rodziny wpływa na cały jej system. Kształtuje wzajemne oddziaływania. Podstawowe funkcje rodzicielskie oraz małżeńskie stają się naruszone, zaś zaburzeniu ulegają procesy socjalizacyjne i emocjonalne. System taki zaczyna dostarczać wzorców zachowań aspołecznych a niekiedy wręcz przestępczych [Pacewicz, 1994, s. 15]. Wskazać można następujące obszary życia rodzinnego, które są zagrożone w wyniku problemu alkoholowego [Mellibruda, 1999]:

- „Życie uczuciowe. Alkohol niszczy życie uczuciowe rodziny. Członkowie rodziny przeżywają ciągły lęk i poczucie zagrożenia. Towarzyszy im także złość, gniew i wstyd, a także poczucie krzywdy i poczucie winy.
- Oparcie i wzajemna pomoc. W rodzinie z problemem alkoholowym brak jest źródeł oparcia i wzajemnej pomocy. Życie rodzinne jest źródłem największych problemów, także w zewnętrznym środowisku społecznym i największym obciążeniem dla poszczególnych jednostek.
- Kontakt i zrozumienie. W rodzinie alkoholowej obserwuje się ciągłe udawanie, pojawia się wiele kłamstw i manipulacji, co prowadzi do zubożenia kontaktów i braku wzajemnego zrozumienia członków rodziny.
- Kontakty ze światem zewnętrznym. Rodzina z problemem alkoholowym zamyka się w swojej tragedii i cierpieniu, odizolowuje się od zewnętrznego świata i innych ludzi. Wynika to z uczucia wstydu, poczucia winy i społecznych stereotypów dotyczących postaw wobec alkoholika i jego rodziny.
- Zasoby materialne. W rodzinach alkoholowych często występują trudności finansowe o różnym wymiarze."

W rodzinie dysfunkcyjnej mamy do czynienia ze sztywnym podziałem ról oraz nieadekwatnym widzeniem świata i zachowań [Woydyłło, 1990, s. 77].

W rodzinie z problemem alkoholowym dominują trzy postawy – „nie mów", „nie czuj", „nie ufaj" [Gaś, 1994; Sztajner, 1994; Sztander, 2003; Woronowicz, 2001]. Zasada „nie

mów" jest to silny przekaz, który często jest niewyrażany werbalnie. Członkowie rodziny z problemem alkoholowym unikają rozmowy o najważniejszych dla nich problemach. Nie chcą komunikować innym o przykrych uczuciach, poczuciu winy, smutku. Z czasem rozmowa staje się zupełnie niemożliwa, bowiem dotyka bolesnej sytuacji. Zmowa milczenia odnosi się także do osób spoza komórki rodzinnej. Dzieci swoim milczeniem chronią tajemnicę, gdyż stale mają nadzieję, że coś się zmieni. W zasadzie tej chodzi o ukrywanie problemu alkoholowego. Pociąga ona wiele negatywnych dla rodziny skutków takich jak brak komunikacji, niemożność pomocy, brak wiedzy na temat myśli i uczuć innych osób [Sztajner, 1994, s. 5].

Zasada „nie czuj" dąży do wyeliminowania emocji. Ma na celu stłumienie prawdziwych uczuć. Prowadzi to do utraty prawdy o własnym życiu emocjonalnym. Kształtuje się fałszywy obraz rzeczywistości i osłabia się czujnik emocjonalny, który jest niezbędny w życiu. Zasada ta może prowadzić do psychopatyzacji dziecka.

Zasada „nie ufaj" odnosi się zarówno do członków rodziny, jak i osób spoza niej. W wyniku tej zasady dochodzi do zachwiania poczucia bezpieczeństwa [Gaś, 1994, s. 37]. Stanowi ona konkluzję życia w chaosie. Brak oparcia w pijącym dorosłym pozbawia innych członków rodziny pewności i możliwości rozeznania w sytuacji. Pojawiają się niespełnione obietnice, niedotrzymane przyrzeczenia, niespójność działań, brak konsekwencji wychowawczych.

Alkoholizm wpływa na rodzinę między innymi w formie współuzależnienia. A. Margasiński pisze, iż współuzależnienie to termin, który „zrodził się w wyniku obserwacji terapeutów zdziwionych trwałością relacji mąż – żona w rodzinach alkoholowych, także charakterystyczną formą zależności trzeźwej żony od swego pijącego męża" [Margasiński 2010, s. 27]. Wraz z biegiem czasu zaobserwowano także, że poza powtarzającymi się zachowaniami żon alkoholików dochodzi także do określonych zaburzeń osobowościowych. Objawiają się one silnymi i gwałtownymi reakcjami w sferze emocjonalnej. Przyczyn zaczęto się więc doszukiwać dalej niż tylko w prostej relacji pomiędzy mężem a żoną. Zaobserwowano bowiem, że zjawisko dotyka także innych członków rodziny.

W większości przypadków to właśnie rodzina, jako pierwsza zauważa syndromy uzależnienia i próbuje reagować. Często jednak bliscy nie są świadomi, jakie są rozmiary picia alkoholu, bowiem uzależniony ukrywa się ze swoim problemem [Lindenmeyer, 2007, s. 163].

Współuzależnienie to choroba, która może się objawiać na wiele sposobów. Można ją określić, jako specyficzny stan charakteryzujący się skrajnym zaabsorbowaniem oraz zależnością od innej jednostki czy działań grupy. Osoba, która jest współuzależniona potrzebuje cały czas czuć, że pozostaje w pożądanej relacji. Cierpienie współuzależnionego przeradza się w sposób na życie, gdzie poczucie sensu istnienia jest uzależnione od innych czynników [Wegscheider-Cruse, 2000, s. 237]. W wyniku takiego zachowania dochodzi do pojawienia się różnego rodzaju patologicznych stanów. W destrukcyjny sposób wpływają one na osobę współuzależnioną, jej zdrowie psychiczne oraz fizyczne.

Według W. Sztander współuzależnienie nie jest chorobą. Autorka wskazuje na znaczenie czynników osobowościowych w procesie powstania współuzależnienia. Mówi o nadmiernej sztywności myślenia oraz działania, która powstaje w wyniku niesprzyjających doświadczeń życiowych (mogą się one pojawić dużo wcześniej niż małżeństwo

z alkoholikiem) [Sztander, 1993, s. 38]. Podobne stanowisko przyjmuje J. Bradshaw, który współuzależnienie postrzega, jako „poznawalny wzór sztywnych cech osobowości, zakorzenionych w zinternalizowanym wstydzie będącym rezultatem zaniedbania, które zazwyczaj dotyczy każdej osoby w systemie dysfunkcjonalnym" [Bradshaw, 1994, s. 199].

Alkoholizm dotyka także najmłodszych członków rodzin – dzieci. Ich problemy społeczne są ściśle związane z obrazem życia oraz dorastania w rodzinie z problemem alkoholowym. Za rodzinę z problemem alkoholowym zaś uznaje się taką, w której co najmniej jedna osoba pije w sposób przynoszący szkodę.

Wskazać można przede wszystkim dwa rodzaje problemów, jakie dotykają dzieci z rodziny dysfunkcyjnej. Pierwszym z nich jest znaczący wpływ na szanse życiowe dziecka. Często wybór zawodu czy współmałżonka wynika nieświadomie z odgrywanej roli rodzinnej. W związku z tym wpływa także na takie sprawy jak szansa na udaną rodzinę czy rozwój swojej ścieżki życia. Dzieci pochodzące z rodzin z problemem alkoholowym często są wycofane ze świata. Drugi problem, jaki może je dotknąć zaś, to powtórzenie choroby rodzica. Rodzina jest odpowiedzialna za odpowiednie kształtowanie postaw dzieci i młodzieży także w stosunku do picia napojów alkoholowych [Huk-Wieliczuk, Litwiniuk, 2004, s. 314]. Posiadając złe wzorce dziecko często powtarza nałóg matki bądź ojca [Herda, Poznański, Wdowiak, 2004, s. 595].

Dobre relacje z rodzicami to ważny czynnik, który wpływa na zachowanie młodych ludzi w okresie dojrzewania. Dodatkowo alkoholizm rodziców posiada wpływ nie tylko na pogorszenie warunków materialnych, ale także prowadzi do powstania konfliktów pomiędzy członkami rodziny i zaburzenia stosunków uczuciowych pomiędzy nimi [Kobylińska-Szkatuła, 2000, s. 75].

Wiele dzieci alkoholików posiada problem z radzeniem sobie w trudnych sytuacjach. Nie wiedzą, jak zadbać o własne emocje, przeżycia. Często są postrzegane, jako nadpobudliwe, z zaburzeniami zachowania, bez motywacji. Jest to także potencjalna grupa ryzyka w zakresie uzależnień [Graniger, 2006].

Problemem jest także alkoholowy zespół płodowy (Fetal Alcohol Syndrome FAS), który jest powodowany używaniem alkoholu przez kobietę w ciąży. Może on powodować prenatalne uszkodzenie układu nerwowego, niedorozwój umysłowy, mikrocefalię, hipotonie oraz wiele innych anomalii [Bodys, 2003, s.18]. Dzieci z rodzin alkoholowych często skarżą się także na takie objawy jak zmęczenie, bóle brzucha, dolegliwości kostno-mięśniowe. Najczęściej ich podłoże jest psychosomatyczne. Dodatkowo są narażone na urazy, napaści słowne, wykorzystywanie fizyczne oraz seksualne [Adger, Werner, 1997, s. 69]. Jako nastolatki częściej też popadają w kłopoty, wagarują, nadużywają prawa, sięgają po środki odurzające. Niekiedy zdarza się również, że dokonują prób samobójczych [Bodys, 2003, s.18]. Będąc już dorosłymi mają problemy interpersonalne oraz problemy z pracą. Wielu z nich, jako rozwiązanie traktuje sięgniecie po alkohol.

Im wcześniej dziecko spotka się z alkoholizmem rodziców, tym bardziej poważne będą efekty uboczne zjawiska. W dzieciństwie człowiek posiada większą wrażliwość, u młodych ludzi mogą się, więc pojawić dysfunkcyjne cechy, które będą kształtowały życie, jako dorosłe dziecko alkoholika [Wójcik, 2003, s.20].

Rodzina z problemem alkoholowym jest zamknięta, izoluje się od innych w wyniku wstydu, poczucia winy, zamrożenia uczuć. Pozostaje w kręgu iluzji oraz zaprzeczeń. Poprzez

taką postawę na zewnątrz wydaje się normalną rodziną, bez problemów. Jednak wewnątrz jej relacje są zaburzone. Kształtuje się nowy model rodziny, w którym życie skupia się wokół uzależnionego. Rodzina taka posiada zablokowany harmonijny rozwój, nie jest w stanie zapewnić podstawowych potrzeb dziecka – akceptacji, miłości oraz bezpieczeństwa. Pełnione w niej role są zaburzone, co wynika z narażenia na długotrwały stres [Cielecka-Kuszyk, 2007, s. 123].

4. Podsumowanie

Ludzie sięgają po alkohol, aby było przyjemnie. Najczęściej oczekiwania te spełniają się i mamy do czynienia z doraźną poprawą stanu emocjonalnego. Jednakże w przypadku nadużywania alkoholu dochodzi do utrudnienia w odczuwaniu miłości, dobra i piękna. Alkohol zwiększa także możliwość pojawienia się zachowań negatywnych. Dochodzi do uszkodzenia naturalnej aktywności człowieka, służącej do pozyskania satysfakcji życiowej. W związku z tym zaczyna on przeżywać coraz więcej negatywnych uczuć, które są wynikiem niepowodzeń i strat.

Analizując wszystkie dysfunkcje, które wynikają z życia z osobą uzależnioną od alkoholu można wskazać, iż alkoholizm stanowi chorobę całej rodziny, nie zaś wyłącznie osoby pijącej. Czyni on rodzinę dysfunkcyjną, czyli taką, która nie potrafi funkcjonować w sposób prawidłowy.

Alkohol wpływa także na dzieci. Młodzi ludzie są ukształtowani przez specyficzną, patologiczną sytuację rodzinną. Przeżycia dotyczące dorastania w obliczu nałogu rodzica bądź rodziców sprawiają, iż dzieci takie posiadają specyficzne cele, ambicje oraz pragnienia i nadzieje. Przestają one pragnąć sukcesu, pieniędzy czy wiedzy, jeśli nie są zaspokajane ich podstawowe potrzeby, zaś sprawy związane z życiem rodzinnym są nieuporządkowane. Podobnie jak rówieśnicy z rodzin, które nie są dotknięte alkoholem pragną szczęścia, jednak szczęście to może być przez nich zupełnie inaczej postrzegane. Chcą one, bowiem spokoju, bezpieczeństwa i miłości. Ich marzeniem jest uzyskanie normalności w życiu codziennym oraz wiary we własne możliwości [Dujka, 2001, s.27].

Zjawiska patologiczne, jakie występują w rodzinach posiadają wpływ na społeczne niedostosowanie nieletnich. Trudno, bowiem o przystosowanie, jeśli w domu nie ma odpowiednich wzorców i dominuje strach. Bardzo ważnym zadaniem jest więc odpowiednie organizowanie pomocy, która będzie wspierała rozwój dzieci z rodzin problemowych [Kobylińska-Szkatuła, 2000, s. 1].

Położenie dzieci z rodzin alkoholowych jest bardzo trudne. Dla najmłodszych członków społeczeństwa sprawą najważniejszą staje się istota alkoholizmu rodziców oraz funkcjonowanie w nieustannym napięciu. Wszystko to przysłania motywację i chęć rozwoju.
Choroba alkoholowa niszczy całą rodzinę. Jej destrukcyjny wpływ można zaobserwować także wtedy, kiedy osoby pijącej nie ma już w jej strukturze. Wynika to między innymi ze współuzależnienia małżonka oraz dzieci. Rodzina taka posiada utrwalone sposoby reagowania oraz postępowania. Niekiedy są one tak silnie zakorzenione w psychice, że jednostka stosuje je, mimo, iż nie pasują do nowej sytuacji.

W praktyce coraz częściej podejmowane są programy pomocy dla osób współuzależnionych. W wyniku efektów tychże programów można wskazać, iż rodziny alkoholików wymagają odpowiedniego traktowania oraz dostosowania psychoterapii. Bardzo

ważne jest więc stałe prowadzenie badań w tym zakresie a także zagłębianie się specjalistów na temat terapii uzależnień oraz jego wpływu na funkcjonowanie systemu rodzinnego

Bibliografia:

1. Adger H., Werner M.J. (1997). Problemy alkoholowe w praktyce lekarza pediatry, [w:] Alkohol a zdrowie. Pacjenci z problemami alkoholowymi w podstawowej opiece zdrowotnej, Warszawa: PARPA.
2. Bodys A. (2003). Choroba alkoholowa w rodzinie a sytuacja uczniów szkół ponadpodstawowych, „Antidotum" nr 12 (8).
3. Bradshaw, J. (1994). Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości.
4. Cielecka-Kuszyk J. (2007) Sytuacja dzieci w rodzinie alkoholowej, „Pielęgniarstwo XXI wieku" nr 2 (19).
5. Dujka E. (2001). Poczucie sensu życia młodzieży z rodzin alkoholicznych, „Problemy Alkoholizmu" 2001, nr 1.
6. Gaś Z.K. (1994). Uzależnienia: skuteczność programów profilaktyki. Warszawa: WSiP.
7. Graniger J. (2006). Dzieci alkoholików. Indywidualne plany pomocy, Warszawa: PARPA.
8. Herda J., Poznański K., Wdowiak L. (2004). Problemy społeczne dzieci i młodzieży w środowisku nauczania i wychowania, „Zdrowie Publiczne" t. 114 (4).
9. Hryniewicz L. (1972). Człowiek - alkohol - alkoholizm, Warszawa: Wyd. PWN.
10. Huk-Wieliczuk E., Litwiniuk A. (2004) Picie alkoholu przez uczniów wiejskich w wieku 15 – 17 lat, „Zdrowie Publiczne" t. 114 (3).
11. Jarosz, M. (1982). Rodziny dysfunkcjonalne, w: M. Jarosz (red.). Rodzina Polska Lat Siedemdziesiątych. 153-196. Warszawa: PWN.
12. Kobylińska-Szkatuła J. (2000). Patologia rodziny a wykolejenie nieletnich, „Problemy Alkoholizmu" nr 3.
13. Kurtek P. (2000) Samoocena ogólna u synów alkoholików, „Problemy Alkoholizmu" nr 4.
14. Lindenmeyer J. (2007). Ile możesz wypić? O nałogach i ich leczeniu, Gdańsk: GWP.
15. Majer P., Urbanek A. (2016). Bezpieczeństwo społeczne. Ewolucja, instytucje, zagrożenia, Bezpieczeństwo dziś i jutro, Warszawa: Editions Spotkania.
16. Margasiński A. (2010). Rodzina alkoholowa z uzależnionym w leczeniu, Kraków: Impuls.
17. Mellibruda, J. (1999). Psychologiczna analiza funkcjonowania alkoholików i członków ich rodzin. Warszawa: Wyd. IPZ.
18. Pacewicz, A. (1994). Dzieci alkoholików. Jak je rozumieć, jak im pomagać? Warszawa: PARPA.
19. Sztajner, A. (1994). Dziecko w rodzinie z problemem alkoholowym. Problemy Alkoholizmu, 6.
20. Sztander, W. (1995). Co to jest rodzina alkoholowa? Świat Problemów, 12.
21. Sztander W. (1993) Poza kontrolą, Warszawa: PARPA.
22. Wegscheider-Cruse S. (2000) Nowa szansa. Nadzieja dla rodziny alkoholowej, Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia.
23. Woronowicz, B.T. (2001). Bez tajemnic. O uzależnieniach i ich leczeniu. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii

24. Woydyłło, E. (1998). Wybieram wolność. Warszawa: Wydawnictwo „Akuracik".
25. Wójcik M. (2003). Drogi rozwojowe dzieci alkoholików, „Remedium" Vol. 11.
26. Ziemska, M. (1975). Rodzina a osobowość. Warszawa: Wiedza Powszechna.

74. MONAR JAKO PRZYKŁAD WYKORZYSTANIA SPOŁECZNOŚCI TERAPEUTYCZNEJ W LECZENIU UZALEŻNIEŃ

dr Żaneta Tempczyk-Nagórka
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Nauk Pedagogicznych
ul. Wóycickiego 1/3, 01-938 Warszawa
Email: z.tempczyk@uksw.edu.pl

1. Wstęp

Uzależnienia od zawsze towarzyszyły człowiekowi. Wraz z rozwojem cywilizacji i technologii rozwijały się również nowe uzależnienia, które dominowały w danej epoce. Uzależnienie nie jest problemem tylko osób uzależnionych i choć przyczynia się ono do powolnej destrukcji ich zdrowia i życia to równie silnie oddziałuje na osoby z najbliższego otoczenia uzależnionego: zwłaszcza na jego rodzinę, która z czasem nie daje rady funkcjonować z osobą uzależnioną. Osoba uzależniona jest też nieproduktywna społecznie. Często rezygnuje z pracy lub zostaje z niej wyrzucona. Dlatego uzależnienia to nie tylko zaburzenie jednostki, ale już od dawna traktuje się je jako jedną z patologii społecznych, wymagających zarówno profilaktyki jak i terapii. Wraz z rozwojem wiedzy na temat uzależnień, ich form, etapów oraz uwarunkowań i mechanizmów uzależniania się, zaczęły również rozwijać się różnorodne formy pomocy osobom uzależnionym i ich rodzinom jak np.: terapie indywidualne (w zależności od orientacji psychologicznej mogą to być m.in. terapie awersyjne, poznawczo-behawioralne, psychodynamiczne), grupowe, rodzinne, systemowe, farmakologiczne, leczenie szpitalne, grupy wsparcia oraz społeczności terapeutyczne. Z punktu widzenia skuteczności różnych form i metod leczenia uzależnień trudno jest wskazać tę najlepszą, bowiem wiele zależy od etapu uzależnienia, rodzaju uzależnienia lub substancji uzależniającej, indywidualnych cech psychofizycznych osoby uzależnionej jak też często jej zaplecza sieci wsparcia społecznego. Każda ma swoich zwolenników i przeciwników, jednak można przyjąć, że dana terapia uzależnień jest tym skuteczniejsza im:

- jest lepiej dopasowana do osoby uzależnionej (etapu jej uzależnienia, rodzaju uzależnienia, historii uzależniania się, potrzeb, możliwości, temperamentu i innych cech psychofizycznych jednostki);
- silniej opiera się przesłankach teoretycznych potwierdzonych empirią (ma swoje uzasadnienie w aktualnych doniesieniach naukowych i rzetelnej wiedzy);
- bardziej holistycznie ujmuje człowieka i jego uzależnienie;
- lepiej wspiera rozwój osoby uzależnionej dostarczając jej nowych umiejętności społecznych i strategii zaradczych, umożliwiając radzenie sobie z sytuacjami trudnymi i wchodzenie w satysfakcjonujące interakcje społeczne, dzięki czemu jednostka nie musi „uciekać w uzależnienie" oraz może naprawić swoje relacje społeczne.

Społeczność terapeutyczna w znacznej mierze umożliwia realizację powyższych warunków. Z kolei Monar jako przykład organizacji ośrodka terapii na zasadach społeczności

terapeutycznej, ale również integrujący różne podejścia jest szansą na wyjście z uzależnienia dla osób, u których zawiodły inne terapie.

2. Społeczność terapeutyczna jako wszechstronna forma pracy z pacjentem

Społeczność terapeutyczna jest jedną z najpowszechniej stosowanych metod pracy terapeutycznej z osobami używającymi narkotyków zarówno w Polsce, jak i na świecie. Historia społeczności terapeutycznych sięga II Wojny Światowej, kiedy do szpitali psychiatrycznych trafiało wielu pacjentów (również żołnierzy) z objawami stresu pourazowego. Zauważono, że poza sesjami grupy terapeutycznej pacjenci spędzają czas bezproduktywnie, a także, że czas wolny pacjentów może dać wiele tematów do pracy z nimi na gruncie terapeutycznym (wzajemne relacje, relacje z personelem, potencjał samopomocowy). W pewnym momencie zaczęto tworzyć na oddziale rodzaj społeczności – pacjenci, którzy czuli się lepiej pomagali słabszym, niektórzy nawet pomagali w prowadzeniu księgowości na oddziale .Po wojnie w Anglii tworzono tego typu pierwsze społeczności nie tylko dla pacjentów neurotycznych, ale również z zaburzeniami osobowości i psychotycznych [Strzelecki 2018]. Maxwell Jones jako jeden z pierwszych opisał społeczności terapeutyczne. Uważał, że większość zaburzeń psychicznych wynika z nieodpowiedniego pełnienia ról życiowych. Leczenie w tego typu podejściu polegałoby na nauczeniu się właściwego pełnienia roli w warunkach społeczności [Pospiszyl 1998]. Społeczności te działały głównie w szpitalach, a ich naczelną zasadą była równość wszystkich wobec panujących zasad, otwartość i stwarzanie każdemu możliwości do wypowiedzenia swojego zdania.

W praktyce klinicznej pacjenci i personel tworzący społeczność uczestniczą w życiu oddziału – w leczeniu i zarządzaniu. Dzięki społeczności pacjenci zyskują takie doświadczenia, dzięki którym mogą pracować nad korekcją niepożądanych zachowań i postaw oraz podejmować trening w rolach, czyli utrwalać to, czego doświadczyli w społeczności, będąc np. szefem kuchni, czy gospodarzem domu. W ten sposób członkowie społeczności uczestniczą w leczeniu oraz zdrowieniu własnym i innych pacjentów. Dzięki działalności w samorządzie, gdzie dyskutuje się na tematy bieżące w sposób otwarty i szczery, tworzą „atmosferę oddziału" i mają realny wpływ na proces leczenia, są traktowani podmiotowo, przez co zyskują nową tożsamość [Kratochvil, 1988; Liegmann, 2018; Kaczmarek, Kurpas, Miturska 2009].

Za pierwsze społeczności mające na celu pomoc osobom uzależnionym uznaje się powstałe w USA w 1958 r. komuny terapeutyczne założone przez Charlesa Dedericha, jednego z pierwszych członków AA. Stworzył on SYNANON, wspólnotę dającą szanse na powrót do zdrowia osób uzależnionych od alkoholu i narkotyków. Sama nazwa tej społeczności powstała przez przypadek, gdy jeden z członków zwołując innych na sympozjum (lub seminarium), użył tej właśnie nazwy [Pospiszyl 1998]. Dziś metoda ta podlega ciągłym przemianom, dostosowując się do nowych zjawisk społecznych związanych z uzależnieniami [Łazuga-Koczurowska 2014]. Obecnie metoda społeczności terapeutycznej wykorzystywana jest oprócz ośrodków uzależnień również w zakładach karnych, poprawczych, MOWach, ośrodkach socjoterapii, szpitalach psychiatrycznych, szkołach etc. [Tokarska 2013].

Według Georga De Leona [2003]: „Społeczność terapeutyczna (ST) to bardzo skuteczne podejście do leczenia uzależnień i innych pokrewnych problemów życiowych.

Głęboko osadzona w ruchu samopomocowym, rozwijała się w zasadzie poza głównym nurtem psychiatrii, psychologii i medycyny. Dzisiaj wszakże ST to wyrafinowany rodzaj świadczeń o rozbudowanych formach działania, adresowanych do zróżnicowanego spektrum ludności, obrastający coraz większą liczbą badań naukowych" [s. 21]. Wśród członków społeczności zachodzą zmiany w wymiarze funkcjonowania psychologicznego i społecznego. W wymiarze psychologicznym pacjent przyjmuje nową tożsamość przez zmianę negatywnych wzorów zachowań, myślenia i odczuwania. W wymiarze społecznym zaś pacjent staje się coraz bardziej odpowiedzialny i pracuje nad zmianą stylu życia. Powrót do zdrowia następuje dzięki integracji obu wspomnianych wymiarów [https://www.kbpn.gov.pl/portal?id=106788].

Jak podaje Czesław Cekiera, SYNANON był mocno krytykowany za to, że uważano go za rodzaj sekty lub getta, gdzie stosuje się surowe zasady i kary oraz przemoc wobec członków. Inni psychologowie, np. Maslow, byli zwolennikami takich społeczności, upatrywali w nich zalety i korzyści dla ich członków [www.old.monar.org].

Badacze fenomenu społeczności terapeutycznych podają wiele teorii dotyczących fundamentalnych zasad, jakimi się kierują. Jolanta Koczurowska [2012] podaje, że „Społeczność terapeutyczna prowadzona jest w specyficznych warunkach zewnętrznych. Wykorzystuje dynamikę relacji międzyludzkich osób przebywających w jednej wspólnocie. Opiera się na określonej filozofii. Ma określoną strukturę (hierarchię, etapy)" [s. 186]. Często podkreśla się wagę aktywnego udziału pacjentów w leczeniu, dwukierunkową komunikację między personelem a innymi członkami, zasadę zespołowości, wzmocnienie równouprawnienia w podejmowaniu decyzji oraz społeczne uczenie się [Kooyman 2006; Kaczmarek, Kurpas, Miturska 2009]. Inne powszechnie stosowane zasady dotyczą: abstynencji od środków psychoaktywnych i farmakologicznych (poza tymi, które zaleci lekarz), otwartości i ograniczonego zaufania, niestosowania przemocy, abstynencji seksualnej [Koczurowska 2012]. Kazimierz Pospiszyl [1998] również zbiera i wyszczególnia zasady panujące w społecznościach terapeutycznych. Pierwsza z nich – zasada demokracji - oznacza, że każdy członek społeczności ma równe prawa i obowiązki w zarządzaniu i decydowaniu o sprawach tej społeczności. Kolejna zasada dotyczy konsensusu, czyli podejmowania decyzji na podstawie wspólnej, powszechnej zgody, co do tego, że dane przedsięwzięcie jest słuszne lub konieczne. Gwarantuje ona, iż żadna decyzja nie może być ostateczna czy obowiązująca dopóty, dopóki nie znajdzie uznania i poparcia wszystkich zainteresowanych. Następna zasada dotyczy permisywności, czyli akceptacji i rozumienia pacjenta. Realizacja tej zasady ma zapewnić maksymalny autentyzm i naturalność życia grupowego. Ponadto Pospiszyl wymienia zasadę uczestnictwa i wspólnoty – wszystkie sprawy członków społeczności są sprawami wspólnymi. Oznacza to wzajemne zrozumienie, pomoc oraz troskę o dobro drugiego człowieka. Aktywne uczestnictwo we wszystkim, co się dzieje w społeczności, stanowi niezaprzeczalny walor leczniczy. Autor wskazuje jeszcze na zasadę realizmu mówiącą o dostarczeniu członkom społeczności bezpośrednich doświadczeń, umożliwiających konfrontację nabytych społecznych umiejętności z otaczającą rzeczywistością.

Martien Kooyman [2002] pisze, że „ogromną zaletą założeń samopomocowych społeczności terapeutycznych jest to, że są one dla mieszkańców łatwe do zrozumienia. Większość społeczności przyjęła filozofię sformułowaną przez Richarda Beauvais podczas

jego pobytu w Daytop Village" [s. 51]. Tekst ten czytany jest zwykle na porannych spotkaniach społeczności i stanowi istotny element pracy terapeutycznej [Kooyman 2002]. Wykorzystuje go m.in. ośrodek Monaru w Ozorkowie:

- „Jestem tutaj, ponieważ nie mogę już dłużej uciekać od samego siebie.
- Tak długo będę uciekać, dopóki nie odważę się zobaczyć siebie w oczach i sercach innych.
- Tak długo będę cierpiał i bał się, dopóki nie podzielę się z innymi swoimi tajemnicami.
- Jeżeli nie zaufam innym, będę sam.
- Tylko w tym miejscu będę mógł zobaczyć siebie jak w zwierciadle.
- Tylko tutaj nie muszę być gigantem z moich marzeń czy karłem z moich strachów.
- W tym domu jestem cząstką społeczności, dzieląc z moimi rówieśnikami cele i codzienny trud.
- Zapuszczając tu korzenie, mogę rozwijać się i tworzyć, nie będąc już dłużej samotnym.
- Pomagając innym, mogę też odnaleźć siebie" [http://monarozorkow.pl/].

Członek społeczności wybiera najbliższy mu w danej chwili fragment powyższego tekstu. Mobilizuje go to do działania, autorefleksji i nadaje sens procesowi terapeutycznemu [Tokarska 2013].

W społecznościach terapeutycznych oferowanych jest wiele programów rehabilitacyjnych:

- „terapia pracą i terapia zajęciowa,
- trening w rolach społecznych (funkcjach w społeczności),
- grupowe zajęcia tzw. alternatywne (zmierzające do wykreowania konstruktywnych form spędzania wolnego czasu, np. integracyjne, sportowe i kulturalno-oświatowe),
- zajęcia własne pacjentów (np. praca nad życiorysem, realizacja indywidualnego programu terapeutycznego, prowadzenie dzienniczka uczuć),
- zajęcia indywidualne z terapeutą (np. wywiad diagnostyczny, rozmowy motywujące, sytuacyjne i interwencyjne, zajęcia dotyczące realizacji indywidualnego programu terapeutycznego na temat specyficznych problemów pacjentów związanych np. z zakażeniem HIV lub orientacją seksualną, elementy psychoterapii indywidualnej),
- grupowe zajęcia edukacyjne (np. ćwiczenia, warsztaty, wykłady na temat podstawowych zagadnień dotyczących uzależnień i ich terapii, dotyczące duchowości, z zakresu psycho- i socjoedukacji, a także poświęcone problematyce chorób współwystępujących z uzależnieniami),
- grupowe zajęcia terapeutyczne (np. zebrania społeczności przyjęciowe, planowe i interwencyjne, spotkania poranne i wieczorne oraz zajęcia poświęcone indywidualnym problemom pacjentów, omówieniu indywidualnych programów terapii)" [Strzelecki 2018, s. 28].

Przyszłość społeczności terapeutycznych koncentruje się wokół pracy nad systemem oddziaływań profilaktycznych, skracaniem okresu terapii w ośrodku stacjonarnym, poszukiwaniem takich sposobów oddziaływań terapeutycznych, które przyniosłyby najlepsze rezultaty najniższym kosztem, np. kładąc większy nacisk na pracę woluntarystyczną i samopomocowe elementy terapii oraz zmniejszając biurokrację. Przyszłość oddziaływań terapeutycznych w społecznościach może dotyczyć głównie osób bezdomnych oraz

więźniów, u których współwystępują różne zaburzenia czy uzależnienia [Vanderplasschen, Vandevelde 2018].

3. Rozwój działalności Monaru jako społeczności terapeutycznej

W Polsce w latach siedemdziesiątych obserwowano coraz większy wzrost narkomanii. Brakowało ośrodków terapeutycznych, a leczenie w warunkach klinicznych przynosiło mierne rezultaty, mocno obciążało personel, szczególnie lekarzy psychiatrów i było uznawane przez środowisko medyczne za nieprzynoszące oczekiwanych efektów [Jabłoński, Puławska-Popielarz, 2012]. W obecnej postaci społeczności terapeutyczne przybierają przede wszystkim formę środowiskowych programów leczenia osób uzależnionych w systemie stacjonarnym [De Leon 2003]. Jak podaje Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii zgodnie z prezentowanym w publikacji stanem badań istnieje w Europie ponad 1200 programów opartych o metodę społeczności terapeutycznej, z czego w Polsce 85 (z utrzymującą się tendencją wzrostową). Wśród nich w raporcie z badań wymieniono m.in. stowarzyszenia: KARAN, FAMILIA, Polskie Towarzystwo Zapobiegania Narkomanii oraz MONAR [Vanderplasschen, Vandevelde, Broekaert 2014].

W odpowiedzi na trudną sytuację osób uzależnionych w Polsce, po odbyciu stażu w Niemczech, gdzie pracowano ze wspólnotami pacjentów w warunkach zbliżonych do domowych, w 1978 r., Marek Kotański – psycholog i terapeuta – założył pierwszy dom monarowski w Głoskowie koło Garwolina, w którym utworzono społeczność terapeutyczną [Bazuń 2010]. W ośrodku stosowano zróżnicowane metody terapeutyczne: psychoterapię, terapię grupową, terapię zajęciową (wspólną pracę na rzecz domu). W pierwszych latach działalności Monaru można zaobserwować krytykę jego działalności. Sprzeciw budziło np. ścinanie włosów osobom, które chciały wyjść z ośrodka i wrócić do nałogu; nadmierne dociążanie (np. poprzez nakładanie większej ilości prac) członków społeczności pracą; przymus noszenia drelichów u nowych pacjentów; nadmierne rozbudowywanie regulaminów budzące konflikty i napięcia; duży nacisk na stawianie nakazów i zakazów; brak możliwości powrotu do placówki etc. Z czasem na szczęście tego typu działania łagodzono i modyfikowano [Bazuń 2010]. Obecnie w społeczności pracuje kadra o wysokim poziomie profesjonalizacji, która czuwa nad właściwym przebiegiem leczenia. Cekiera wspomina, że działalność Monaru „poddawana była ostrej krytyce, zarzucano mu nieskuteczność w leczeniu, krytykowano metody resocjalizacji, zbyt ostre i wulgarne odnoszenie się do młodzieży. Jest faktem, że wielu uzależnionych nie wytrzymywało surowej dyscypliny i uciekało z ośrodka. Wielu z tych uciekinierów przychodziło potem do naszej Poradni Katolickiej w Warszawie prosząc o przyjęcie do katolickiego ośrodka. Niestety takich wówczas nie było. Powstały dopiero po latach 90-tych. W Monarze kontrowersje budziły: jednorazowe przyjmowanie, karne usuwanie z ośrodka, bezwzględne respektowanie przyjętych zasad we wspólnocie, ostry język lidera. Dla mnie te zasady nie były kontrowersyjne, bo o wiele większe wymogi stawiano we wspólnotach terapeutycznych w krajach zachodnich i w Stanach Zjednoczonych”[www.old.monar.org]. Obecnie jednak praca terapeutyczna w społeczności monarowskiej skupia się wokół profesjonalnej pomocy w leczeniu i redukcji szkód fizycznych, psychicznych i społecznych oraz na obniżaniu poziomu wiktymizacji i kryminalizacji [Barczykowska 2011].

Pracę terapeutyczną w Monarze można ująć w kilku etapach. „Etapowość jest istotnym elementem pracy z młodymi ludźmi, którzy mają w swoich doświadczeniach niepowodzenia i brak perspektyw, ponieważ daje poczucie sukcesu i wyznacza cele na przyszłość. Pokazuje też, w jakim punkcie terapii jest człowiek" [Tokarska 2012, s. 35].

- I etap – w literaturze opisuje się go jako fazę motywacyjną, etap orientacji, często jako nowicjat. Nowy członek społeczności przyjmuje rolę obserwatora, zapoznaje się z zasadami i regulaminami panującymi w ośrodku, programem terapii, jak również z mieszkańcami. Pacjent na tym etapie otrzymuje swojego opiekuna, który pomaga, wspiera i prowadzi go aż do drugiego etapu. W fazie motywacyjnej wykonuje się czynności diagnostyczne wobec nowicjusza, jak badania psychologiczne i lekarskie, obserwacje, propozycję planu terapii oraz dąży się do wzmacniania jego motywacji.
- II etap – faza domownika/faza podstawowej terapii. Koncentruje się wokół nauki „bycia w społeczności", samodyscypliny, samokontroli, odpowiedzialności. Domownik pracuje na rzecz społeczności, podejmuje naukę, aktywnie uczestniczy w grupie terapeutycznej i spotkaniach społeczności, potrafi wykazywać własne zaangażowanie, pełni coraz bardziej odpowiedzialne funkcje, pomaga innym członkom społeczności, szczególnie nowicjuszom.
- III etap – organizator/opiekun/mieszkaniec. Faza przygotowująca do powrotu do społeczeństwa, odbudowania więzi rodzinnych i bliskich relacji. Członek społeczności koncentruje się na pracy nad sobą, przepracowywaniem własnych problemów emocjonalnych (np. praca nad problematyką związaną z ujawnianiem uczuć, agresją, lękiem, stresem, nawrotom do uzależnienia), może uczestniczyć w zajęciach poza ośrodkiem, np. w AA, klubach zainteresowań.
- IV etap – monarowiec (u innych badaczy: mieszkaniec). Na tym etapie zmierza się w pracy z podopiecznymi do ich usamodzielnienia się, przygotowania się do życia poza ośrodkiem, kontynuuje się pracę samorozwojem uczestników społeczności. Uczestniczą oni w treningach zarządzania, przedsiębiorczości. Pogłębiona jest praca nad sobą dot. poczucia winy, lęku, zaburzeń emocjonalnych, urazów psychicznych etc.
- V etap – postrehabilitacja/readaptacja. Najczęściej poza ośrodkiem – np. w hostelach, specjalnie wynajętych mieszkaniach. Trwa od 6 miesięcy do roku. Na tym etapie powinno się stabilizować życie zawodowe i osobiste członków społeczności [Koczurowska 2012].

Finalną fazą procesu zdrowienia w społeczności monarowskiej jest właśnie postrehabilitacja: faza weryfikacji wszelkich dotychczasowych osiągnięć osoby uzależnionej. Cele readaptacji to np. powrót do szkoły, wykonywania zawodu, budowanie zdrowych relacji poza ośrodkiem, przysposobienie do samodzielnego zmagania się z trudnościami życia codziennego poza społecznością, organizacja czasu wolnego, profilaktyka nawrotów do uzależnienia. Poza ośrodkiem osoby uzależnione uczą się żyć na nowo, zmagają się z kolejnymi kryzysami, nadal pracują nad odbudową autonomii, nawiązują od nowa relacje z rodziną, przyjaciółmi i nadal mogą liczyć na pomoc ze strony Monaru np. dzięki prowadzonemu poradnictwu, terapii indywidualnej, specjalistycznym konsultacjom, warsztatom [Grondas 2014].

Obecnie działalność Monaru jest ukierunkowana wielotorowo. Organizacja prowadzi leczenie osób uzależnionych, udziela pomocy osobom zakażonym HIV, HCV, chorym na AIDS stosując program redukcji szkód, realizuje programy profilaktyczne oraz informacyjno-edukacyjne dla dzieci i młodzieży (np. „Laboratorium Wiedzy Pozytywnej), prowadzi poradnictwo i oferuje profesjonalną pomoc w sprawach dzieci dla rodziców i opiekunów, oferuje łącznie 178 miejsc w hostelach postrehabilitacyjnych oraz podejmuje współpracę krajową i zagraniczną i organizuje superwizje [http://www.monar.org/co-robimy/].

Koczurowska [2008] bardzo trafnie opisuje najważniejsze czynniki warunkujące powrót do zdrowia członków monarowskich społeczności. Pierwszy z nich to tzw. wpajanie nadziei– terapeuci i grupa świadomie podtrzymują wiarę w zmianę sytuacji wychowanka. Początkowo nowi członkowie społeczności nie wierzą w poprawę własnej sytuacji: są nieufni wobec świata, nie widzą pozytywnych szans na zmianę i uważają, że nie mają poczucia wpływu. Członkom społeczności proponuje się takie zadania i role, aby podtrzymywać nadzieję na poprawę ich sytuacji życiowej. Uczą się więc dostrzegania pozytywów, choćby podczas realizowania codziennych zadań w życiu społeczności. Zgodnie z filozofią Monaru: „nikt nie jest stracony na zawsze". Kolejny czynnik to samopomoc - członkowie społeczności prowadzą wspólne gospodarstwo i pomagają sobie wzajemnie. Wielu uzależnionych uznaje, że nie zasługuje na pozytywne uczucia i uwagę innych, mają niskie poczucie własnej wartości. Poprzez pomoc innym, osoby te mogą odkryć, że są ważne i potrzebne, a przez to również mają możliwość umocnić swoją wartość. Innym czynnikiem jest socjalizacja – osoby uzależnione uczą się funkcjonować poza ośrodkiem w społeczeństwie w sposób bezpieczny i sprawny poprzez to, że stali się członkami społeczności terapeutycznej, pełnią w niej ważne role i realizują zadania wyznaczone przez grupę, nie są już ćpunami żyjącymi na marginesie społeczeństwa, lecz stają się jego ważnymi i pełnoprawnymi członkami, pełniącymi prawidłowo role społeczne. Kolejnym czynnikiem leczącym jest uniwersalność problemów – członkowie społeczności odkrywają, że wspólnie doświadczają podobnych problemów, lęków, trudności i porażek. Ta świadomość buduje poczucie bezpieczeństwa i przynależności, co ułatwia otwieranie się wobec członków społeczności i sprzyja pracy nad sobą. Osoby uzależnione w czasie trwania rehabilitacji mobilizują się wzajemnie do aktywnej współpracy, budują interpersonalne relacje i więzi, uczą się być uważnymi na drugą osobę, okazują uczucia wobec innych, pracują nad sobą, szczególnie nad własną sferą emocjonalną – trudnymi emocjami i agresją. Stąd pacjenci zauważają, że ich zachowanie może wpływać na postawy i uczucia innych. Kształtowane w społeczności relacje mogą obniżać lęk społeczny, a co za tym idzie, budują poczucie własnej wartości, zdolność do autorefleksji, dają poczucie skuteczności i kształtują autonomię. Dlatego społeczność staje się nowym domem, a jej członkowie nową rodziną. Wielu członków społeczności Monaru nie traktuje go jak instytucję, ale uważa za swój drugi dom.

4. Zakończenie

Istotę terapii w społeczności trafnie ujmuje De Leon [2003]: problem stanowi człowiek, a nie narkotyk. Wszyscy narkomani mają problemy z socjalizacją, rozwojem psychologicznym, umiejętnościami poznawczymi i związanymi z emocjami. Dlatego aby wyjść z uzależnienia muszą przebudować swoją tożsamość i zmienić styl życia, co może się dokonać dzięki funkcjonowaniu mechanizmów społecznego uczenia się w społeczności.

Zgodnie z koncepcją dezintegracji pozytywnej Dąbrowskiego istotne jest również wyegzekwowanie od członka społeczności, będącego w sytuacji kryzysowej, stanięcia przed i zmierzenia się z problemem, co stanowi warunek rozwoju [Dąbrowski 1979].

Bibliografia:

1. Bazuń D. (2010). MONAR - fenomen ruchu społecznego. Zielona Góra: Wyd. UZ.
2. Barczykowska A. (2011). Między drug free a terapią substytucyjną – w poszukiwaniu skutecznego modelu pomocy osobom uzależnionym i współuzależnionym, [w:] E. Włodarczyk, I. Cytlak (red.), Człowiek wobec krytycznych sytuacji życiowych. Z teorii i praktyki pracy socjalnej, Poznań 2011, s. 285-310.
3. De Leon G. (2003). Społeczność terapeutyczna. Teoria. Model. Metoda. Warszawa: Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii.
4. Grondas M. (2014). Postrehabilitacja w systemie pomocy Stowarzyszenia MONAR. Świat Problemów nr 10, s. 17-28.
5. Jabłoński P., Puławska-Popielarz (2012). Zarys historii rozwoju terapii uzależnień od substancji psychoaktywnych innych niż alkohol w Polsce [w:] Jabłoński P., Bukowska B., Czabała J. C. (red.). Uzależnienie od narkotyków. Podręcznik dla terapeutów. Wyd. Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, s. 15-24.
6. Koczurowska J. (2012). Społeczność terapeutyczna w rehabilitacji uzależnień [w:] Jabłoński P., Bukowska B., Czabała J. C. (red.). Uzależnienie od narkotyków. Podręcznik dla terapeutów. Wyd. Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, s. 183-198.
7. Koczurowska J. (2008). Monarowski model przeciwdziałania narkomanii. Serwis informacyjny Uzależnienia nr 5 (44), s. 39-44.
8. Kooyman M. (2002). Społeczność terapeutyczna dla uzależnionych. Warszawa: Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii.
9. Kratochvil S. (1988). Społeczność terapeutyczna i psychoterapia grupowa w leczeniu nerwic. Warszawa: PWN.
10. Liegmann B. (2018). Współpraca kuratora sądowego z placówką odwykową, pracującą metodą społeczności terapeutycznej w zakresie wykonywania orzeczeń karnych. Social Studies: Theory and Practice, t. 4, nr 1 (2018) s. 65-80.
11. Łazuga-Koczurowska J. (2014). Metoda społeczności terapeutycznej w leczeniu uzależnień. Świat Problemów nr 10 (261).
12. Miturska H., Kurpas D., Kaczmarek M. (2009). Udział pielęgniarki w terapii kompleksowej w psychiatrii [w:] Kurpas D., Miturska H., Kaczmarek M. (red.). Podstawy psychiatrii dla studentów pielęgniarstwa. Wrocław: Continuo.
13. Pospiszyl K. (1998). Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programu oddziaływań. Warszawa: Wyd. Akademickie Żak.
14. Strzelecki J. (2018). Społeczność terapeutyczna w rehabilitacji uzależnień cz. I. Serwis informacyjny Uzależnienia nr 1 (81), s. 26-31.
15. Strzelecki J. (2018). Społeczność terapeutyczna w rehabilitacji uzależnień cz. II. Serwis informacyjny Uzależnienia nr 2 (82), s. 28 - 30.
16. Tokarska (2013). Społeczność korekcyjna w świetlicy środowiskowej jako metoda pracy z młodzieżą zagrożoną niedostosowaniem społecznym [w:] Pyżalski J., Adamiak P. (red.): Model działań systemowych. Podręcznik metodyczny. Zintegrowany program

metodyczny pracy wychowawczej z młodzieżą zagrożoną wykluczeniem społecznym w wieku 15-20 lat w świetlicach środowiskowych. Łódź: Stowarzyszenie MONAR.
17. Vanderplasschen W., Vandevelde S. (2018). Background, current state and future of therapeutic communities for addictions in Europe. Wege aus der Sucht nr 108, s. 6-7.
18. Vanderplasschen W., Vandevelde S., Broekaert E. (2013). Therapeutic communities for treating addictions in Europe. Evidence, current practices and future challenges. Wyd. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.

Źródła internetowe

19. Cekiera C., http://www.old.monar.org/download.php?id=1376 (Skuteczność programu Monar w leczeniu uzależnień, 1.09.2020).
20. http://www.monar.org/co-robimy/
21. http://monarozorkow.pl/
22. Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii https://www.kbpn.gov.pl/portal?id=106788 (1.09.2020).

75. SZKOŁY ALTERNATYWNE – NIEKONWENCJONALNE MOŻLIWOŚCI ROZWOJU UCZNIA

Natalia Ubik
Małopolska Uczelnia Państwowa im. rotmistrza Witolda Pileckiego w Oświęcimiu
Instytut Nauk Humanistycznych i Społecznych im. Jana Karskiego
Studenckie Koło Naukowe Pedagogów Rodziny
ul. M. Kolbego 8, 32-600 Oświęcim
Email: nubik8290@gmail.com

1. Wstęp

Według Czesława Kupisiewicza „szkoła alternatywna to placówka ukierunkowana na realizację innych niż w szkołach publicznych założeń teleologicznych, programowych, organizacyjnych i metodycznych, nawiązujących dość często do koncepcji głoszonych na początku XX wieku przez reprezentantów różnych odmian nowego wychowania" [Melosik i Śliwerski, 2010]. Natomiast według Światowej Encyklopedii Edukacji „szkolnictwo to definiuje się na ogół jako nietradycyjne w stosunku do konwencjonalnego, faworyzowane i dobrowolnie wybierane przez uczniów, ich rodziców i nauczycieli jako bardziej otwarte na zainteresowania i potrzeby poznawcze dzieci i młodzieży oraz efektywne" [Melosik i Śliwerski, 2010].

Obecnie powstaje coraz więcej szkół alternatywnych. Do najbardziej popularnych należą szkoły Marii Montessori, szkoły waldorfskie, szkoły Summerhill, szkoły daltońskie, a także szkoły leśne i edukacja domowa. Rodzice wybierają je dla swoich dzieci coraz częściej, również w Polsce, ze względu na panujące w nich zasady i odmienne niż w szkole tradycyjnej podejście do ucznia. Szczególną uwagę należy zwrócić na uczenie dzieci odpowiedzialności, a także przekazywanie wiedzy i ćwiczenie nowych umiejętności, dzięki indywidualnie dopasowanym programom nauczania. Nauczyciele pracujący w szkołach alternatywnych zdobywają swoje kompetencje uczestnicząc w szkoleniach organizowanych przez specjalne ośrodki zajmujące się przekazywaniem szerokiej wiedzy o danym rodzaju szkoły. Wincenty Okoń podkreśla, że szkoły alternatywne wyróżnia „atmosfera wolności" [Okoń, 1997, s.14]. Uczniowie mogą uczyć się tego czym są zainteresowani oraz nie są poddani ścisłej kontroli nauczycieli. To co robią zależy od nich samych, jednak stosują się do określonych zasad. W przypadku szkół alternatywnych nauczyciel pomaga uczniowi, ale nie narzuca swojego sposobu przyswajania wiedzy. Podczas zajęć nie występują ograniczenia związane z czasem trwania lekcji, a różnorodne pomoce dydaktyczne umożliwiają naukę w niestandardowy sposób. Uczniowie szkół alternatywnych zyskują umiejętności społeczne, są wrażliwi na potrzeby innych oraz kierują się szacunkiem. Ważna dla nich jest moralność i godne zachowanie [Melosik i Śliwerski, 2010; Okoń, 1997, s. 13-21]. Pomimo posiadania wielu zalet szkoły alternatywne nie są wolne od wad. Jednak w niniejszym artykule postanowiono skupić się na pozytywnych aspektach tychże szkół, ponieważ dla wielu uczniów mogą one stać się zachętą do poszerzania swojej wiedzy i rozwoju na wielu płaszczyznach. Warto omówić główne założenia wybranych szkół alternatywnych,

charakterystyczne dla ich funkcjonowania zasady oraz przybliżyć sposoby oceniania umiejętności ucznia w tego typu szkołach.

2. Szkoły Marii Montessori

Maria Montessori (1870-1952) była lekarką, a także pedagogiem. We Włoszech założyła pierwszą placówkę opartą na specyficznych, opracowanych przez nią zasadach. W Polsce szkoły Montessori dynamicznie powstają od końca XX wieku i cieszą się coraz większym zainteresowaniem. Funkcjonują zgodnie z pierwotnymi założeniami, które pomimo upływu lat są nadal aktualne i cenione. Nauczyciele w szkołach Montessori poprzez dokładną obserwację zauważają potrzeby każdego dziecka. Dzięki temu wiedzą w jaki sposób pracować, aby osiągać jak najlepsze efekty. Jest to możliwe, ponieważ jeden nauczyciel ma pod opieką kilkoro, a nie kilkanaścioro dzieci. Nauka jest samodzielna i spontaniczna. Dziecko przyswaja informacje w dowolny sposób, w momencie, który samo wybiera. Nie ma narzucanych konkretnych tematów z książki czy też zadań do wykonania. Uczeń ma możliwość skorzystania z pomocy nauczyciela, jednak musi pracować samodzielnie. Wykorzystuje do tego specjalnie przygotowane materiały z zakresu konkretnych dziedzin nauki, ale także materiały praktyczne, sensoryczne, artystyczne i religijne, które są podzielone ze względu na stopnie trudności. Kolorowe układanki, klocki, karty, zestawy dzwonków, buteleczek z zapachami, a także gry dotykowe zawierające materiały o różnej fakturze pozwalają poznawać świat oraz zdobywać nową wiedzę. Materiały wykorzystywane w szkołach Montessori są oryginalne i stworzone w logiczny sposób. Ich dużą zaletą jest możliwość kontrolowania przez dziecko czy dane ćwiczenie rozwiązało poprawnie. Uczeń czerpie radość z prawidłowego wykonania danej czynności, ale nie dostaje za to nagrody. W szkołach Montessori w trakcie zajęć panuje cisza. Sprzyja to skupieniu nad wykonywanym zadaniem, dzięki czemu dzieci sprawniej przyswajają wiedzę. W pomieszczeniach nie znajdują się zbędne przedmioty, które mogłyby rozpraszać uwagę uczniów. Wyciszenie i zdyscyplinowanie sprawiają, że dzieci dbają o czystość w swoim otoczeniu. Po ćwiczeniach czy zabawach porządkują miejsce, w którym spędzały czas. Wszystkie te elementy wpływają na wykształcenie się w uczniach samodyscypliny oraz odpowiedzialności. Warto zwrócić uwagę na budowanie w uczniach postawy pełnej szacunku, zarówno do osób starszych jak i rówieśników, ale także przyrody itp. Szkoły Montessori uczą dzieci nawiązywania kontaktów, funkcjonowania w społeczeństwie i otwartości na potrzeby drugiego człowieka. Podczas zajęć często pojawia się praca zespołowa, która uczy współpracy i udzielania sobie wzajemnej pomocy. Pomimo odmiennego sposobu nauczania niż w szkołach tradycyjnych uczniowie realizują podstawę programową. Po zakończeniu roku szkolnego otrzymują świadectwo opisowe, w którym dokładnie wymienione są osiągnięcia i ewentualne braki, a także świadectwo tradycyjne zgodne z wytycznymi Ministerstwa Edukacji Narodowej [https://dziecisawazne.pl/jaka-jest-roznica-pomiedzy-metoda-montessori-a-tradycyjna-edukacja/, dostęp online: 18.08.2020; https://www.ourkids.net/pl/szkoly-montessori.php, dostęp online: 18.08.2020; Miksza, 2010, s. 11-18].

3. Szkoły waldorfskie

Założycielem pierwszej szkoły waldorfskiej, powstałej w 1919 roku jest niemiecki myśliciel Rudolf Steiner (1861-1925). Uważał on, że „to nie jednostka ma służyć państwu

i społeczeństwu, lecz one mają się podporządkowywać interesom wolnej jednostki, służyć jej swobodnemu rozwojowi i zaspokajaniu jej potrzeb" [Okoń, 1997, s. 205]. W szkołach waldorfskich zwraca się uwagę na kształcenie „głowy, serca i ręki" [Okoń, 1997, s. 210]. Każde dziecko jest akceptowane, a jego potrzeby są bardzo ważne. Nauka odbywa się według indywidualnych programów. Nie używa się książek, lekcje nie są schematyczne, lecz mają swobodny przebieg. Dzieci realizują treści w niestandardowy sposób, ponieważ umiejętności z zakresu konkretnego przedmiotu uczą się codziennie przez okres kilku tygodni, treści są skorelowane i pomimo tak specyficznego układu zajęć, w ich trakcie nie pojawia się monotonia. Po opanowaniu zaplanowanej części materiału z jednego przedmiotu jest realizowany następny. Uczniowie nie dostają ocen wyrażonych stopniem. Każdy przedmiot jest ważny, ponieważ sprawia, że dziecko rozwija się i zdobywa nową wiedzę. Podsumowaniem danego etapu nauki podobnie jak w innych szkołach alternatywnych jest ocena opisowa. W szkołach waldorfskich na zajęciach często pojawiają się opowiadania i różnorodne baśnie pobudzające rozwój wyobraźni. Pomagają one zrozumieć emocje, świat i zachodzące w nim zjawiska. „Metodyka pracy w szkole waldorfskiej jest oparta na antropozofii i z niej wypływa" [Stach-Hejosz, 2013, s. 180]. Uczeń ma wszechstronnie się rozwijać, korzystając przy tym z natury i naturalnych materiałów. Na poziomie edukacji wczesnoszkolnej zajęcia często odbywają się w ogrodzie, sadzie, lesie czy specjalnie przygotowanych kącikach, gdzie uczniowie zdobywają umiejętności praktyczne. Są to m.in. „prace w drewnie (stolarstwo, snycerstwo itd.) oraz w glinie, robienie na drutach, szydełkowanie, tkactwo i barwienie tkanin, wypiek chleba i gotowanie, wyplatanie z wikliny, prace kowalskie, ślusarskie, jubilerskie" [Głażewski, 2013, s. 36]. Wykonywanie prac plastycznych, śpiew, słuchanie muzyki, nauka gry na instrumencie czy ćwiczenie recytacji są bardzo ważnymi elementami zajęć, które wedle założeń Steinera mają duży wpływ na integralny rozwój dziecka. Warto podkreślić, że uczeń szczególnie zajmuje się tym co go interesuje, jednak ma świadomość potrzeby zdobycia szeroko pojętej wiedzy i kształcenia się przez całe życie [Głażewski, 2013, s. 21- 46; https://iaswece.org/waldorf-education/what-is-waldorf-education/, dostęp online: 18.08.2020; https://www.ourkids.net/pl/szkoly-waldorfskie-w-polsce.php, dostęp online: 18.08.2020; Okoń, 1997, s. 204- 218; Stach-Hejosz, 2013, s. 167-181].

4. Szkoły Summerhill

Twórcą szkoły Summerhill jest brytyjski pedagog Aleksander Sutherland Neill (1883-1973). Filarami umożliwiającymi jej funkcjonowanie jest wolność i samorządność. Pierwsza placówka Summerhill powstała w 1921 roku. A.S. Neill uważał, że w „dziecku tkwi dobro" [Okoń, 1997, s.144], które sprawia zainteresowanie światem i zdobywaniem wiedzy, a celem życia jest szczęście i pracowanie z radością, „być szczęśliwym to znaczy interesować się życiem" [Okoń, 1997, s. 144]. W szkołach Summerhill uczą się dzieci i młodzież w trzech grupach wiekowych: 5-7 lat, 8-10 lat i 11-15 lat. Oprócz nauki konkretnych przedmiotów uwagę zwraca się na rozumienie emocji i odbieranie oraz przeżywanie zdarzeń. Zajęcia są przygotowywane wzajemnie przez uczniów, czas jest przeznaczany na naukę i zabawę lub naukę przez zabawę. Uczniowie szkół Summerhill są bardzo kreatywni. Przejawia się to w ich pomysłach, a także podczas realizacji tych pomysłów. Praktyczne przedmioty, na których wykonuje się różnego rodzaju prace w drewnie, glinie itp. są równie ważne jak matematyka

czy nauka języków. Kiedy pojawiają się problemy są jak najszybciej rozwiązywane przez wyznaczone do tego osoby lub wspólnie podczas cotygodniowych spotkań, które są charakterystyczne dla tego rodzaju szkół. Na zebraniach rozmawia się na temat wszystkich ważnych spraw, a decyzje podejmuje się poprzez głosowanie. Nie stosuje się nagród, kar ani ocen, ponieważ według założyciela Summerhill przynoszą one straty, a nie korzyści. Relacje w klasie zarówno pomiędzy dziećmi, jak i nauczycielem a dziećmi opierają się na szacunku, szczerości i otwartości. Wszyscy są równi, wspólnie działają i wzajemnie sobie pomagają. Uczniowie dużo czasu spędzają razem, ucząc się, ale także uprawiając sport czy przebywając na świeżym powietrzu, obcując z naturą, a nawet wychodząc do kina. Bardzo ważna jest swoboda, brak jakiegokolwiek przymusu i prawo dziecka do podejmowania decyzji, które są całkowicie wolne od sugestii osób starszych. Przejawia się to w nieobowiązkowych zajęciach, na które uczeń przychodzi dobrowolnie. Podobnie jak na egzaminy, których wyniki, co może wydawać się zaskakujące są bardzo dobre. Poczucie odpowiedzialności za proces uczenia się sprawia, że pomimo ogromnej swobody uczniowie sumiennie pogłębiają swoją wiedzę, dlatego „możliwe, że Summerhill jest najszczęśliwszą szkołą na świecie" [Neill, 1960, s. 9]. Do wspomnianych już egzaminów odbywających się na zakończenie szkoły przystępują zazwyczaj tylko uczniowie, którzy chcą dostać się na uniwersytet. W Polsce, aby uczeń mógł uczęszczać do szkoły Summerhill musi spełniać obowiązek uczniowski poprzez edukację domową, aby możliwe było dokumentowanie jego postępów w nauce [https://summerhill.pl/koncepcja-szkoly, dostęp online: 18.08.2020; Neill, 1960, s. 7-45; Okoń, 1997, s. 142-160].

5. Szkoły daltońskie

Pierwszą szkołę daltońską założyła w 1919 roku amerykańska nauczycielka Helena Parkhurst (1887-1973). Uważała ona, że „plan nie jest procesem narzuconym dziecku, bez względu na jego uzdolnienia, ale pozyskiwaniem własnych zainteresowań dziecka dla zdobycia przezeń wiedzy. Zachęcania go do podjęcia pracy sposobem odpowiadającym jego wrodzonemu pragnieniu zdobywania wiedzy na własnej drodze i w dowolnie wybranym czasie. Plan ten budzi w dziecku ducha polegania na samym sobie i inicjatywę, dając w ten sposobów początek kształtowaniu się charakteru" [Moraczewska, 2013, s. 353]. Zasady na jakich opiera się funkcjonowanie szkół daltońskich to: wolność- rozumiana jako autonomia ucznia i szkoły, współpraca oraz samodzielność zarządzania czasem ucznia [Kwieciński i Śliwerski, 2019]. Dzieci uczęszczające do szkół daltońskich wiedzą, że każde z nich jest odpowiedzialne za swój proces uczenia się. Starają się jak najlepiej wywiązywać ze swoich obowiązków, nie porównując się do wyników innych osób. Od samego początku uczniowie szkół daltońskich uczą się współpracy, mogą razem próbować rozwiązać dany problem, jednak nie mogą wzajemnie się wyręczać. Zasady te najlepiej sprawdzają się u dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, kiedy solidarna pomoc jest nieoceniona, prowadzi ona do wzajemnego uczenia się i odkrywania nowych rzeczy. Edukacja w szkołach daltońskich pomaga w wyrównywaniu różnic rozwojowych występujących między dziećmi. W tym celu korzysta się z planu daltońskiego, czyli autorskiego systemu Heleny Parkhurst. Wyróżnione w nim jest m.in. zapewnienie poczucia bezpieczeństwa, szacunku, własnej wartości oraz niezależności [Moraczewska, 2013, s. 355]. Nauczyciel w razie potrzeby pomaga dziecku, a także zachęca go do działania i odkrywania najbardziej efektywnych metod pracy, nie

zapominając o indywidualności każdego z uczniów. Bardzo ważne jest ćwiczenie umiejętności samooceny, dzięki czemu uczeń ma możliwość kontrolowania swoich postępów. Szkoły daltońskie w Polsce działają realizując podstawę programową stworzoną przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. Po ich ukończeniu można przystąpić do egzaminów na takich samych zasadach jak po ukończeniu szkoły tradycyjnej, a następnie kształcić się na kolejnych szczeblach edukacji [Kwieciński i Śliwerski, 2019; Moraczewska, 2013, s. 351-364].

6. Szkoły leśne

Początkowo szkoły i przedszkola leśne były zakładane w krajach skandynawskich. Od niedawna takie przedszkola funkcjonują również w Polsce. Zazwyczaj szkoła leśna nie mieści się w budynku, lecz w lesie lub na specjalnie przygotowanym terenie. Nie ma w niej ławek, tablicy czy książek. Wykorzystuje się to, co można znaleźć wokół siebie, czyli patyki, liście, piasek. Każdy uczeń jest odkrywcą, dzięki swoim pomysłom rozwija kreatywność. Na zajęciach dzieci uczą się korzystać również z narzędzi takich jak młotek czy gwoździe, budują domki, tworzą miejsca do zabawy. Ogromną zaletą tego rodzaju szkół jest zapewnienie dzieciom kontaktu z naturą, który w tym wieku jest bardzo ważny, wpływa na wykształcanie się odporności na stres, zapobiega alergiom, objawom depresji, a także zapewnia ochronę przed niekorzystnymi czynnikami, z którymi dzieci mają styczność w dużych miastach. U uczniów uczęszczających do szkół leśnych wykształca się wrażliwość na drugiego człowieka i jego potrzeby, dzieci wspólnie pracują, rozmawiają i wzajemnie sobie pomagają. Rozwój kreatywności, umiejętności poznawczych czy koncentracji zapewniają nietypowe zajęcia, które odbywają się w terenie o każdej porze roku. Odpowiedni ubiór pozwala na realizację zajęć nawet w deszczowe dni. W szkołach leśnych bardzo ważne jest bezpieczeństwo, dlatego nad dziećmi czuwa kilku nauczycieli, a w przypadku silnego wiatru, burzy czy innego zagrożenia uczniowie szybko i sprawnie opuszczają leśną szkołę i udają się w bezpieczne miejsce [https://swiadomaedukacja.pl/szkoly-lesne-czyli-powrot-natury/, dostęp online: 18.08.2020].

7. Edukacja domowa

W trybie edukacji domowej dziecko obowiązek szkolny spełnia w domu korzystając ze specjalnie przygotowanego przez rodzica czy opiekuna programu. Jest on dopasowany do potrzeb i zainteresowań ucznia, musi zawierać zakres wiedzy, który należy opanować na danym etapie edukacyjnym. Na konkretny temat czy zagadnienie można przeznaczyć tyle czasu, ile uczeń potrzebuje, aby dobrze je zrozumieć. Cały czas w trakcie zajęć jest poświęcony dziecku, wymaga to skupienia i wysiłku, jednak sprawia, że uczeń szybko przyswaja informacje i mniej czasu poświęca na ich powtarzanie. Nie ma wyznaczonych ściśle obowiązujących godzin ani wytycznych, którymi należy się kierować, jednak postępy dziecka są systematycznie sprawdzane. Po zakończeniu każdego roku nauki uczeń przystępuje do egzaminu, który weryfikuje, jakie posiada umiejętności. Powrót do szkoły tradycyjnej jest konieczny w przypadku, gdy dziecko nie podejdzie do egzaminów rocznych, w sytuacji unieważnienia pozwolenia na edukacje domową czy rezygnacji rodziców z prowadzenia tego rodzaju edukacji alternatywnej. Każdy ukończony rok jest potwierdzany otrzymaniem świadectwa, które nie zawiera oceny z zachowania. Dzięki edukacji domowej,

ale co ważne nie realizowanej tylko w domu, a też w lesie, ogrodzie, muzeum czy pracowni artystycznej – dziecko rozwija się na wielu płaszczyznach, ma możliwość wygospodarowania czasu na rozwijanie swoich pasji, a także odnajdywanie nowych. Dla wielu osób zaletami edukacji domowej są komfortowe warunki nauki, brak ocen cząstkowych i stresu związanego z ich zdobywaniem. Do codziennej nauki można wplatać elementy założeń innych szkół alternatywnych. Pełna dowolność sprawia, że dziecko z chęcią bierze udział w zajęciach, niejednokrotnie nauka jest świetną zabawą, aktywną, pełną ciekawostek. Jednak pojawiają się wątpliwości czy dziecko korzystające z edukacji domowej nie jest odizolowane od rówieśników, czy nie traci możliwości nawiązywania nowych znajomości, przyjaźni i czy w przyszłości poradzi sobie funkcjonując w grupie. To zależy od tego, jak edukacja domowa jest zorganizowana. Świadomi rodzice urządzają spotkania z rówieśnikami, a także zapisują dzieci na zajęcia dodatkowe, gdzie kontakt z innymi jest zapewniony. W razie trudności z jakimkolwiek elementem domowej edukacji rodzic może zwrócić się o pomoc do szkoły tradycyjnej, gdzie dziecko jest zapisane i gdzie zdaje odpowiednie egzaminy. Wymagania, jakie należy spełnić, aby uczeń korzystał z edukacji domowej to złożenie stosownego wniosku, opinii z publicznej poradni psychologiczno- pedagogicznej, oświadczenia zapewniającego, iż istnieją warunki, w których może być realizowana podstawa programowa oraz zobowiązanie dotyczące przystępowania do egzaminów, które są niezbędne do zaliczenia danego etapu edukacji. Zgodę na możliwość realizacji edukacji domowej wydaje dyrektor szkoły, a w przypadku jej braku możliwe jest odwołanie do kuratorium oświaty [https://domowa.edu.pl/inaczej-czyli-jak-edukacja-alternatywna-w-polsce/, dostęp online: 18.08.2020; https://www.gov.pl/web/gov/uzyskaj-zgode-na-edukacje-domowa, dostęp online: 18.08.2020; Olearczyk, 2016, 27-38].

8. Podsumowanie

Istnieją różne rodzaje szkół alternatywnych, każda z nich funkcjonuje w oparciu o charakterystyczne dla niej zasady. Wyodrębniając ich cechy wspólne warto zwrócić uwagę na postawę absolwentów, którzy powinni posiadać umiejętności pozwalające poradzić sobie z różnego rodzaju sytuacjami, wyzwaniami, a także problemami w codziennym życiu. Kolejną cechą wspólną tych szkół są zindywidualizowane programy nauczania, pozbawione przymusu, nastawione na koncentrację na konkretnym dziecku, ponieważ każde jest inne, ma odmienne potrzeby i zdolności. Szkoły alternatywne pomagają odnaleźć to, co najbardziej interesuje dziecko i nad tym pracować. Umożliwiają rozwijanie swoich zdolności, zainteresowań, tworzenie i rozumienie świata. Każdy uczeń może liczyć na pomoc nauczyciela, a samodzielność, poszukiwanie i odkrywanie rozwiązań zachęca do poszerzania swojej wiedzy. Szkoły alternatywne pozbawione są cyfrowego systemu oceniania. W niektórych występuje ocena opisowa, w innych ocenianie kształtujące. Z powodu wymogów, jakie przedstawia Ministerstwo Edukacji Narodowej konieczne po ukończeniu szkół alternatywnych jest zdawanie odgórnie narzuconych egzaminów potwierdzających osiągnięcia, jakie uczniowie poczynili w danym okresie kształcenia. Wyniki są wysokie i często zaskakujące, z uwagi na brak przymusu do nauki i rygorystycznej kontroli [Melosik i Śliwerski, 2010; Okoń, 1997, s. 13-21].

Bibliografia:

1. 1.Głażewski M. (2013). Edukacja wieloraka w szkole Steinerowskiej. Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna, 2, 21- 46.
2. Kwieciński Z., Śliwerski B. [red.] (2019). Pedagogika. Warszawa: PWN.
3. Melosik Z., Śliwerski B. (2010). Edukacja alternatywna w XXI wieku. Poznań-Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
4. Miksza M. (2010). Zrozumieć Montessori. Czyli Maria Montessori o wychowaniu dziecka. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
5. Moraczewska B. (2013). Plan daltoński jako narzędzie dla współczesnej edukacji. Konieczność czy ekstrawagancja? Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, 10, 351- 364.
6. Neill A.S. (1960). Summerhill. Katowice: Almaprint.
7. Okoń W. (1997). Dziesięć szkół alternatywnych. Warszawa: WSiP.
8. Olearczyk T. (2016). Edukacja domowa- alternatywa dla nauczania zinstytucjonalizowanego. Państwo i społeczeństwo, 2, 27-38.
9. Stach-Hejosz M. (2013). Wolna szkoła waldorfska: wokół różnic światopoglądowych i dydaktyczno-metodycznych. Forum Teologiczne, 14, 167-181.

Wykaz stron internetowych:

10. Fundacja Edukacji Domowej, https://domowa.edu.pl/inaczej-czyli-jak-edukacja-alternatywna-w-polsce/, dostęp online: 18.08.2020.
11. Fundacja Świadoma Edukacja, https://swiadomaedukacja.pl/szkoly-lesne-czyli-powrot-natury/, dostęp online: 18.08.2020.
12. International Association for Steiner/ Waldorf Early Childhood Education, https://iaswece.org/waldorf-education/what-is-waldorf-education/, dostęp online: 18.08.2020.
13. Our kids the trusted source, https://www.ourkids.net/pl/szkoly-montessori.php, dostęp online: 18.08.2020.
14. Our kids the trusted source, https://www.ourkids.net/pl/szkoly-waldorfskie-w-polsce.php, dostęp online: 18.08.2020.
15. Serwis Rzeczypospolitej Polskiej, https://www.gov.pl/web/gov/uzyskaj-zgode-na-edukacje-domowa, dostęp online: 18.08.2020.
16. Szkoła Summerhill. Informacje, raporty, filmy, literatura, https://summerhill.pl/koncepcja-szkoly, dostęp online: 18.08.2020.
17. Wydawnictwo NATULI, https://dziecisawazne.pl/jaka-jest-roznica-pomiedzy-metoda-montessori-a-tradycyjna-edukacja/, dostęp online: 18.08.2020.

76. CHARAKTERYSTYKA WYBRANYCH ZAGROŻEŃ ZWIĄZANYCH Z UŻYTKOWANIEM INTERNETU PRZEZ DZIECI I MŁODZIEŻ

mgr Sabina Waluś
Uniwersytet Opolski
Wydział Teologiczny
Email: sabina.walus@wp.pl

Streszczenie: Celem rozdziału jest zasygnalizowanie wybranych zagrożeń jakie na skutek użytkowania Internetu mogą spotkać dzieci i młodzież, a także wskazanie ważniejszych symptomów będących ich skutkiem, a manifestujących się na wiele różnych sposobów. Praca dowodzi, że wachlarz niebezpieczeństw jakie niesie przestrzeń wirtualna jest szeroki, a ich katalog nieustannie się powiększa. Dlatego też niniejsze rozważania skłaniają do refleksji nad zagrożeniami jakie związane są z wykorzystaniem Internetu przez najmłodszych. Ich skutki, często bagatelizowane, bo niezauważalne na pierwszy rzut oka, odciskają jednak ogromne piętno na psychice młodych ludzi oraz całokształcie ich relacji z drugim człowiekiem czy zdrowiu fizycznym.

Słowa kluczowe: Internet, zagrożenia, dzieci, młodzież

Abstract: The aim of this chapter is to signal selected threats that children and adolescents may face as a result of using the Internet, as well as to indicate more important symptoms resulting from them, manifesting themselves in many different ways. The thesis proves that the range of dangers that the virtual space brings is wide and their catalog is constantly growing. Therefore, the seconsiderations make us reflect on the dangers that a reassociated with the use of the Internet by the youngest. However, their effects, often under estimated, because unnoticedat first glance, leave a huge mark on the psyche of young people and the whole of their relationship with another person orphysical health.

Keywords: Internet, threats, children, youth

1. Wstęp

Dynamiczny rozwój świata wirtualnego spowodował, że dostęp do informacji stał się niemal nieograniczony, a wybór różnego rodzaju usług czy rozrywek i ogromne możliwości komunikacyjne pozwalająna spełnienie potrzeb nawet najbardziej wyrafinowanego odbiorcy. Powyższe w szczególności wiąże się z udostępnianiem wspomnianych zasobów osobom najmłodszym, którychaktywność w tym zakresie powinna być weryfikowana, bowiem Internet oprócz niekwestionowanych zalet, stwarza także wiele różnorodnych zagrożeń. Dzieci i młodzież należą do grupy społecznej najbardziej narażonej na wszelkiego rodzaju niebezpieczeństwa występujące w sieci, gdyż wykorzystuje się tam ich łatwowierność i naiwność, a także bezkrytyczną ufność. Niestety, ale rodzice bardzo często bagatelizują zagrożenia wynikające z obcowania z przestrzenią wirtualną przez swe pociechy. [Wrona, 2014, s. 82-83]Zaś niekontrolowany i wielogodzinny dostęp do komputera i Internetu może stwarzać szereg zagrożeń o podłożu: fizycznym, psychicznym, moralnym, społecznym czy intelektualnym.„Procesów rozwoju technologii oraz udziału przestrzeni wirtualnej w codziennym życiu człowieka nie da się już zahamować i zawsze będzie ona atrakcyjna dla

dzieci i młodzieży, dlatego problematyka zagrożeń powinna być znana wszystkim osobom, które mają choćby najmniejszy wpływ na wychowanie młodego człowieka, a także wszystkim dla, których dobro dziecka i jego prawidłowy rozwój są najważniejsze".[uzaleznie niabehawioralne.pl]

Wobec powyższego celem niniejszego rozdziału jest zaprezentowanie wybranych zagrożeń związanych z użytkowaniem Internetu przez dzieci i młodzież, a także wskazanie ważniejszych symptomów, manifestujących się na wiele różnych sposobów, a związanych z patologicznym użytkowaniem przestrzeni wirtualnej. Oczywiście mogą one być przejawem wielu innych problemów, jednak przy rosnącym znaczeniu Internetu w życiu młodych ludzi w pierwszej kolejności należałoby zweryfikować ten aspekt ich życia. Pracę oparto na metodzie badań literaturowych oraz analizie danych zastanych.

2. Charakterystyka wybranych zagrożeń związanych z użytkowaniem Internetu

Internet może stanowić niebezpiecznąprzestrzeń dla każdego człowieka, ale to właśnie dzieci i młodzież są szczególnie narażonena niebezpieczeństwa z niej płynące. Wachlarz zagrożeń jest szeroki: od cyberprzestępstw czy nieprawdziwych informacji w mediach społecznościowych, po uzależnienia od e-hazardu. Zagrożenia online należy traktować bardzo poważnie, bowiem ich przeoczenie np. przez rodziców czy inne najbliższe osoby, może skutkować tragicznymi w skutkach konsekwencjami. Ochrona dzieci w Internecie to kwestia świadomości - wiedzy o tym, jakie czyhają niebezpieczeństwa i jak się przed nimi zabezpieczyć. Chociaż różne rozwiązania techniczne, w tym odpowiednie oprogramowanie, może pomóc chronić się przed niektórymi zagrożeniami, najważniejszym środkiem bezpieczeństwa jest komunikacja z najmłodszymi i kontrola tego co dziecko robi w cyberświecie. [usa.kaspersky.com]W przypadku dzieci monitorowanie czasu spędzonego w Internecie i wykonywanych przezeń czynności jest łatwiejsze niż w przypadku młodzieży, gdzie kontrola ta staje się trudniejsza. Współczesna młodzież, oraz już coraz młodsze dzieci, posiadają przy sobie bowiem nieustannie smartfon, który oferuje im nieograniczony dostęp do sieci, w każdej chwili dnia i nocy, stąd ich ekspozycja na niebezpieczeństwa płynące z cyberprzestrzeni jest nieustanna. [kidshealth.org]Zaś donajczęściej występującychzagrożeń związanych z korzystaniem z Internetu można zaliczyć:

- cyberprzemoc,
- kontakt z pedofilem,
- publikowanie informacji prywatnych,
- wyłudzanie informacji,
- dostęp do nieodpowiednich treści,
- oszustwa,
- złośliwe oprogramowanie,
- uzależnienia (w tym m.in. uzależnienie od e-hazardu).

Zjawisko cyberprzemocy (ang. *cyberbullying*, *cyberstalking*) definiuje się „jako przemoc z użyciem technologii informacyjnych i komunikacyjnych, głównie Internetu oraz telefonów komórkowych". [Wrona, 2014, s. 87] Zgodnie z definicją zapisaną w Słowniku Języka Polskiego cyberprzemoc to „wyzywanie, straszenie, nękanie, ośmieszanie itp. drugiego człowieka przy użyciu Internetu lub telefonu komórkowego". [sjp.pwn.pl]

Najczęściej spotyka to dzieci i młodzież szkolną, dlatego też zjawisko to jest głównie identyfikowane z tą grupą społeczną. Podstawowe formy definiowanego zjawiska to nękanie, straszenie, szantażowanie, publikowanie lub rozsyłanie ośmieszających, kompromitujących informacji, zdjęć i filmów oraz podszywanie się pod kogoś wbrew jego woli. W odróżnieniu od realnej przemocy, mającej swój wydźwięk w świecie rzeczywistym, zjawisko cyberprzemocy charakteryzuje pozorna anonimowość sprawcy, gdzie „siła" fizyczna nie ma żadnego znaczenia. Kluczową rolę odgrywa umiejętność wykorzystania zasobów i możliwości jakie daje sieć internetowa, po to by uderzyć w czuły punkt swej ofiary i zniszczyć jej życie. [Wrona, 2014, s. 88]Młodzi ludzie często nie wiedzą, że działania które prowadzą wobec innych osób są zabronione, a w konsekwencji mogą z tego tytułu odpowiadać karnie na mocy art. 190§1 Kodeksu Karnego„Kto grozi innej osobie popełnieniem przestępstwa na jej szkodę lub szkodę osoby najbliższej, jeżeli groźba wzbudza w zagrożonym uzasadnioną obawę, że będzie spełniona, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2."

Pojęcie cyberprzemocy jest również obce dla dużej części rodziców współczesnych nastolatków. Pokolenia urodzone w latach 80-tych i wcześniej, które znaczną część swojej młodości przeżyły bez dostępu do Internetu, jako formę agresji o podobnym wydźwięku, mogą pamiętać np. napisy na murach, klatkach schodowych itp. Aktualnie, cyberprzemoc wymaga od sprawcy dużo mniej wysiłku, a do usunięcia śladów, nie wystarczy jużwiadro farby.[Rachwaniec-Szczecińska, 2016]

Opisany problem dość dosadnie prezentują zdjęcia kampanii UNICEF „Jeden strzał wystarczy", gdzie trudno nie dostrzec analogii między cyberbullyingiem a egzekucją(jedno ze zdjęć prezentuje Rysunek 1).Istotnym aspektem tego rodzaju przemocy, oprócz obecności sprawcy jest także obecność świadków.Ponadtoważnym czynnikiem wspierającym agresję, może być także źle zorganizowany system szkolny, a więc: bagatelizowanie przez kadrę nauczycielską zjawiska przemocy wśród uczniów, niewyciąganie konsekwencji wobec oprawców, czy uznawanie, że cyberprzemoc jest mniej szkodliwa niż agresja bezpośrednia, cielesna. W tym zakresie bardzo ważne jest zatem wyciągnięcie konsekwencji i podjęcie działań mających chronić osoby doznające przemocy, aby pokazać, że na działania takie nie ma przyzwolenia oraz by sprawcy nie czuli się bezkarni. [Tamże]

Rysunek 1. Zdjęcie z kampanii UNICEF „Jeden strzał wystarczy"
Źródło: http://hip.org.pl/jeden-strzal-wystarczy/.

Z badań przeprowadzonych przez *PewResearch Center* wśród młodzieży amerykańskiej wynika, że zdecydowana większość nastolatków, bo aż 90% badanych, zgadza się, że cyberprzemoc to problem, a 63% uważa, że jest to bardzo poważny problem. Zjawisko to częściej dotyka dziewczyn, aniżeli chłopców. Badanie pokazuje, że to właśnie dziewczęta częściej doświadczyły kilku różnych form nękania w Internecie, zaś około 15% nastoletnich dziewcząt było celem co najmniej czterech takich zachowań online, w porównaniu do 6% badanych chłopców. [pewresearch.org] Ponadto dane zaprezentowane w raporcie „Safety Net: Cyberbullying'simpact on youngpeople'smentalhealth. Inquiry report" potwierdzają, że aż 60% dzieci korzystających z mediów społecznościowych było świadkami jakiejś formy zastraszania w świecie wirtualnym. [childrenssociety.org.uk, s. 31]Z kolei z informacji zaprezentowanych przez *EnoughIsEnough* (EIE), organizacji której celem jest ochrona dzieci przed zagrożeniami internetowymi związanymi m.in. z pornografią czy prześladowaniem wynika, że prawie połowa młodych ludzi (47%) była ofiarą cyberprzemocy. [enough.org] Wyniki badań opublikowane przez UNICEF i Specjalnego Przedstawiciela Sekretarza Generalnego ONZ (SRSG) ds. przemocy wobec dzieci, także potwierdzają skalę problemu, bo aż 1/3 badanych młodych ludzi, w 30 krajach stwierdziło, że padło ofiarą nękania w Internecie, a co piąty badany zgłosił, że opuścił szkołę z powodu cyberprzemocy. [unicef.org] Zaś z badań Barnardo's, największej brytyjskiej organizacji pomagającej dzieciom wynika, że 80% jej pracowników pracujących z dziećmi w przedziale wiekowym 10-15 lat przyznaje, że są one regularnie prześladowane w sieci, zmuszane do dzielenia się najbardziej intymnymi informacjami i zdjęciami albo nękane przez pedofilów. [Urzędowska, 2019, s. 116] Dzieci, które mają problemy w mediach społecznościowych, często nie mają do kogo udać się po radę czy pomoc. „Rodzice i opiekunowie nie mają odpowiedniej wiedzy i umiejętności, żeby zrozumieć jak działają media społecznościowe i jak pomóc dzieciom z nich korzystać. Nawet nie chcą zrozumieć wirtualnego świata, w jakim obracają się ich dzieci. Zdarza się, że w rodzinach dochodzi do poważnych konfliktów, kiedy rodzice próbują ograniczyć dziecku korzystanie z Internetu, a ono jest przerażone, że przez to wypadnie z obiegu". [Tamże, s. 118]

Media społecznościowe i gry online są dziś wirtualnym placem zabaw i to tam ma miejsce najwięcej przejawówcyberprzemocy, która ma miejsce 24 godziny na dobę przez 7 dni w tygodniu.[usa.kaspersky.com]Najlepszym fundamentem ochrony przed cyberprzemocą jest rozmowa z dziećmi o tym, co dzieje się w ich życiu - zarówno online, jak i tym prawdziwym oraz instruowanie, jak stawić czoła wirtualnym dręczycielom. Oprogramowanie zapewniające cyberbezpieczeństwo i specjalistyczne aplikacje do monitorowania aktywności dziecka w Internecie i na urządzeniach mobilnych mogą pomóc, ale nic nie zastąpi otwartego dialogu na linii rodzic-dziecko.

Z uwagi na specyfikę cyberprzemocy, rodzicom może być ciężko zorientować się, że dziecko doświadcza przemocy. Istnieją jednak pewne symptomy, które mogą wskazywać że młody człowiek doznaje krzywdy. Do najbardziej charakterystycznych należą: [Rachwaniec-Szczecińska, 2016; NIK, 2017]

- zmartwienie i zdenerwowanie pojawiające się w momencie korzystania z komputera lub smartfona,
- zmiany w zachowaniu (większa płaczliwość i drażliwość),

- zmienność nastroju,
- izolowanie się od rówieśników, którzy nie odwiedzają już dziecka w domu, ale także nie zapraszają go do siebie (w konsekwencji dzieje się tak, że dziecko nie spędza czasu z osobami w swoim wieku, a szuka towarzystwa innych grup niż własna grupa rówieśnicza),
- niechętne chodzenie do szkoły (w konsekwencji zmiana szkoły),
- problemy ze snem, za sprawą trudności w zasypianiu, koszmarów czy nieustannego budzenia się (nawet z krzykiem),
- niska samoocena,
- utrata zainteresowania dla dotychczasowych pasji,
- brak apetytu, bóle żołądka, bóle głowy,
- myśli i próby samobójcze.

Ofiarami cybeprzemocy są często te same osoby, które doświadczają przemocy w codziennym, realnym życiu. Mogą o tym świadczyć takie zachowania jak:[Rachwaniec-Szczecińska, 2016]

- liczne zadrapania i sińce na ciele oraz zniszczone ubrania i inne rzeczy osobiste,
- chodzenie do szkoły okrężną drogą, z powodu wybierania dalszej trasy,aby nie spotkać swych prześladowców,
- częste prośby o pieniądze (bez konkretnego uzasadnienia).

Niestety, nie ma skutecznych rozwiązańprzeciwdziałających cyberprzemocy. Ważnym jest, aby relacja pomiędzy rodzicem i dzieckiem, była na tyle silna, aby młody człowiek nie bał się powiedzieć o swoich problemach. Rodzic, którego dziecko padło ofiarą cyberprzemocy powinien konsekwentnie zareagować i tego samego wymagać od szkoły do której pociecha uczęszcza. Jeżeli działania te nie przyniosą pożądanego rezultatu, to sprawa powinna zostać zgłoszona na policję, gdyż jak już zostało przedstawione wyżej, cyberprzemoc jest karalna, a brak reakcji jedynie zachęci sprawców do dalszych ataków. W niektórych przypadkach, konieczna może okazać się wizyta u psychologa, który pomoże poradzić sobie z lękiem czy spadkiem samooceny.[Tamże]

Innym zagrożeniem jakie czyha na dzieci i młodzież w sieci jest kontakt z pedofilem (ang. *Cyberpredators, Online predators, Internet predators*), który wykorzystując niewinność i łatwowierność młodych ludzi, a przede wszystkim brak nadzoru dorosłych, nadużywa ich zaufania i w sprytny sposób manipuluje ich emocjami, co w konsekwencji może zakończyć się niebezpiecznym, osobistym spotkaniem w realnym życiu. Osoby takie są aktywne w mediach społecznościowych czy platformach gier, które są atrakcyjne dla dzieci - a zatem w tych samych wirtualnych miejscach,w których anonimowość ułatwia cyberprzemoc. [usa.kaspersky.com]

Poszukujący kontaktu z dzieckiem pedofil charakteryzuje się dużą cierpliwością, ale także umiejętnością zrozumienia swej ofiary. Wsłuchując się w jej potrzeby czy problemy, może pozornie stać się „starszym bratem", który zrozumie, wybaczy, doradzi, wesprze, a ponadto ma zawsze czas i ciągłą gotowość do kontaktu. Zmanipulowana ofiara, która powyższych cech nie znajduje w środowisku domowym czy rówieśniczym, jest idealnym (łatwym) celem pedofila. On sam, przedstawia siebie jako osobę o kilka lat starszą od osaczonego dziecka, co jednocześnie uprawnia go do bycia w pewnym sensie przewodnikiem

bądź mentorem, przez co łatwiej jest zachęcić dziecko do przekroczenia swych granic, by np. uciekło z domu. Jest to niezwykle sprytne posunięcie, gdyż młodym osobom, zwykle imponuje posiadanie starszych znajomych. [Zmarzlik, 2005, s. 2]

Przeciwdziałanie występowaniu tego typu zagrożenia jest niezwykle trudne. Jednak tak jak chroni się szkoły czy przedszkola przed obcymi, tak również w Internecie należy chronić dzieci i młodzież wszędzie tam, gdzie mogą mieć styczność z pedofilem. [Kucharczyk, 2019] Rodzice powinni przede wszystkim uczulić dziecko, aby bezkrytycznie nie ufało nowopoznanym osobom i za każdym razem starało się sprawdzić ich tożsamość, np. spróbować skontaktować się za pomocą kamerki internetowej. Brak chęci rozmowy w ten sposób może stanowić sygnał ostrzegawczy. Rodzice powinni także kontrolować jakie treści i zdjęcia ich pociechy zamieszczają w sieci, bowiem to one mogą stać się przynętą, która sprawi, że osoba taka zacznie interesować się ich dzieckiem.

Ponadto, nawiązując do treści zamieszczanych w sieci, młody człowiek powinien wiedzieć, że wszystko co zamieszcza w Internecie (w większości przypadków) zostaje tam na zawsze, zaś raz umieszczone informacje mogą w przyszłości obrócić się przeciw nim. Zagrożenia te są związane przede wszystkim z mediami społecznościowymi, gdzie nastolatkowie niekiedy bezkrytycznie wrzucają posty, zdjęcia czy filmiki, które mogą w przyszłości powodować problemy np. podczas rozmowy o pracę. [usa.kaspersky.com]

Innym zagrożeniem związanym z niekontrolowanym dostępem do komputera i Internetu są szeroko pojęte uzależnienia związane z przestrzenią wirtualną. W odniesieniu do młodych ludzi, w szczególności należy przyjrzeć się bliżej trzem kategoriom wspomnianej patologii: szeroko pojętemu uzależnieniu od Internetu, uzależnieniu od gier komputerowych oraz uzależnieniu od e-hazardu. Jednak należy pamiętać, iż wymienione przykłady nie są jedynymi, ale z racji ograniczeń objętościowych pogłębione analizy zostaną poświęcone właśnie tym formom.

Problem uzależnienia od Internetu w szczególności dotyczy dzieci i młodzieży, ponieważ z racji niedojrzałości emocjonalnej uzależniają się oni o wiele szybciej aniżeli dorośli. Pozostawanie online przez wiele godzin dziennie zaburza ich rozwój, zwłaszcza w aspekcie kontaktów społecznych. Z badan wynika, że dzieci i młodzież spędzają w sieci coraz więcej czasu, przy tym często są pozbawione kontroli rodzicielskiej. [Kozak, 2014, s. 142-143] Z danych zaprezentowanych przez Centrum Badania Opinii Społecznej[CBOS, 2018] wynika, że najwięcej czasu w sieci spędzają osoby mające od 16 do 19 lat, w ich przypadku jest to przeciętnie 28 godzin tygodniowo. Z kolei dzieci w wieku od 13 do 15 lat są online 21 godzin tygodniowo. Najmniej czasu na korzystanie z Internetu poświęcają najmłodsi w wieku 6–12 lat, bo około 14 godzin tygodniowo. Porównując powyższe wyniki do badań z 2015r., można zauważyć, że liczba godzin spędzonych w sieci wzrosła – wówczas wynosiła średnio 15 godzin, a teraz 18 godzin tygodniowo. [wirtualnemedia.pl]

Przestrzeń wirtualna może być niezwykle uzależniająca, szczególnie kiedy zaspokaja najważniejsze potrzeby dorastającej osoby (a więc potrzeby emocjonalne, przynależności czy finansowe). Kiedy nastolatek korzysta z możliwości, które oferuje Internet stosunkowo rzadko, a przy tym, bez problemu potrafi rozstać się z urządzeniem oferującym dostęp do sieci, to jest to jeszcze zdrowa sytuacja. Zdarza się jednak, że duża część młodych osób wychodzi poza te ramy i zaczyna nieustannie, nałogowo korzystać np. z gier komputerowych, albo gier hazardowych. Zabawa ta jednak, początkowo wyglądająca na niewinną rozrywkę,

z czasem może przerodzić się w nałogowy hazard. Bardzo istotnym czynnikiem zwiększającym to ryzyko jest środowisko rodzinne w jakim młody człowiek dorasta oraz wartości prezentowane przez najbliższych opiekunów. Jeśli przykładają oni dużą wagę do pieniądza, a dziecko wychowuje się w otoczeniu, gdzie liczą się tylko dobra materialne, wówczas może dążyć do osiągnięcia ich za wszelką cenę. Dodatkowo ważną składową jest okres dorastania, który sprzyja potrzebie kreowania swojego wizerunku, a w środowisku rówieśniczym to nierzadko status materialny pozwala to uznanie zdobyć i zapewnić właściwe miejsce w hierarchii. Zatem jeśli młoda osoba nie będzie miała żadnych innych wartości i umiejętności potwierdzających jej atrakcyjność dla grupy, wówczas może ona sięgać po różne sposoby, aby ją zwiększyć. Takim sposobem może być np. e-hazard, który za sprawą szybkich wygranych, zwiększa w błyskawicznym tempie poczucie własnej wartości. [Węgrzecka-Giluń, 2012, s. 2] Dlatego też w celu ochrony najmłodszych przed ryzykiem uzależnienia od gier hazardowych i konsekwencjami, które z tego wynikają, a także w celu zminimalizowania oddziaływań reklamowych i promocyjnych na młodą jednostkę,zostały poczynione odpowiednie zapisy w niektórych aktach prawnych obowiązujących w Polsce. Przykładowo art. 27 Ustawy z dnia 19 listopada 2009r. o grach hazardowych stanowi, iż gry hazardowe powinny być przeznaczone wyłącznie dla osób, które ukończyły 18 lat. [Radowicki, 2019, s. 236-238]W kontekście niniejszych analiz istotnych z perspektywy dzieci i młodzieży, należy wspomnieć również o ogólnym zakazie reklamy i promocji gier hazardowych, który penalizuje art. 29 wspomnianej ustawy. Zakaz ten jest bardzo często łamany przez tzw. patostreamerów, którzy stanowiąc jednocześnie punkt odniesienia dla rozwijającej się jednostki, przedstawiają na prowadzonych przez siebie kanałach jak sami grają i jednocześnie zachęcają do skorzystania z oferty konkretnego kasyna, nierzadko używając przy tym wulgarnych słów i spożywając alkohol. Działania takie są wysoce demoralizujące i karalne, wobec czego (w odniesieniu do reklamy) podlegają sankcjom zarówno na gruncie Ustawy o grach hazardowych, jak i Kodeksu karnego skarbowego (art. 110a §1, a więc: „Kto, wbrew przepisom ustawy, zleca lub prowadzi reklamę lub promocję gier cylindrycznych, gier w karty, gier w kości, zakładów wzajemnych lub gier na automatach, umieszcza reklamę takich gier lub zakładów lub informuje o sponsorowaniu przez podmiot prowadzący działalność w zakresie takich gier lub zakładów, podlega karze grzywny do 720 stawek dziennych.”).

Sygnały ostrzegawcze związane z nadmiernym graniem w gry hazardowe w sieci, które powinny zaniepokoić rodziców, to między innymi: [Węgrzecka-Giluń, 2012, s. 5-6]:

- zaniedbywanie nauki i życia towarzyskiego – ponieważ nastolatek przeznaczający dużo czasu na uprawianie hazardu i wchodząc coraz głębiej w ten świat, zaczyna poświęcać coraz mniej czasu na naukę, ale także zmniejsza krąg bliskich osób wokół niego (rzadziej odwiedzają go znajomi, nie pielęgnuje relacji rodzinnych). Charakterystycznym jest też to, że osoba taka, gra nierzadko do późnych godzin nocnych, często w ukryciu przed rodzicami (zamknięty pokój),
- bezpodstawna zmiana nastrojów – którą powoduje ciągłe napięcie związane z przebiegiem gry i niepewnością o jej przyszły wynik (wygrana/przegrana), a w późniejszej fazie mogą dodatkowo pojawić się problemy finansowe z tym związane, narastające długi itp. Zmiana nastroju i rozdrażnienie jest także widoczna w przypadku braku dostępu do komputera i niemożnością gry.

- kłamstwa dotyczące codziennych zajęć i harmonogramu dnia,
- nieustanny brak pieniędzy, mimo iż nastolatekotrzymuje kieszonkowe lub pieniądze na zakup potrzebnych rzeczy. Częste kłamstwa i powtarzające się tłumaczenia, że: pieniądze zostały zgubione, nie pamięta gdzie zostały położone, bądź ich utrata jest wynikiem kradzieży.
- w konsekwencji mogą pojawić się pierwsze kradzieże i stopniowe zadłużanie się.

Niestety, ale uzależniona młoda osoba nie potrafi realistycznie spojrzeć na spotykający ją problem, bowiem jej świat po brzegi jest wypełniony mechanizmami zaprzeczeń, zatem dość rzadko zdarza się, że osoba taka sama przyzna, iż jest uwikłana w hazard. [Tamże, s. 6]

Inną formą uzależnienia może być nadmierne użytkowanie gier komputerowych, które to zdobyły największą popularność wśród dzieci i młodzieży. Duża część z tych gier umożliwia młodym ludziom ćwiczenie sprawności, refleksu, spostrzegawczości lub też ma walory edukacyjne. Jednak młody człowiek, najchętniej korzysta z takich gier, które są przesycone okrucieństwem i brutalnością, a odpowiednia muzyka i efekty graficzne, tylko intensyfikują ich doznania, co nie pozostaje bez wpływu na psychikę młodego człowieka. [Andrzejewska, 2009, s. 223]Wyniki opublikowanych niedawno, sześcioletnich badań, przeprowadzonych na grupie 385 nastolatków w okresie dojrzewania potwierdzają, iż istnieją dwa główne czynniki predysponujące do uzależnienia od gier wideo: bycie mężczyzną i niski poziom zachowań prospołecznych. Wyższe poziomy zachowań prospołecznych są zazwyczaj czynnikiem chroniącym przed objawami uzależnienia. Wyniki pokazują, że chociaż około 90% graczy nie gra w sposób, który jest dysfunkcyjny lub szkodliwy dla życia jednostki, to nadal istnieje spora mniejszość, która jest naprawdę uzależniona od gier wideo i cierpi na objawy uzależnienia.[Coyne i in, 2020]Badacze wskazują ponadto na szereg innych konsekwencji, które wynikają z nadmiernego grania w gry komputerowe. Najczęściej spotykaną konkluzją jest stwierdzenie, iż granie w bardzo brutalne gry powoduje spadek wrażliwości wobec przemocy w prawdziwym życiu. [Spitzer, 2016]

Skalę problemu ukazuje fakt, iż Światowa Organizacja Zdrowia dodała parę lat temu zaburzenia związane z grami do ,,International Classification of Diseases". [ICD-11] Decyzja o włączeniu powyższych zaburzeń do ICD-11 opiera się na przeglądzie dostępnych dowodów i wyników badań oraz odzwierciedla konsensus ekspertów z różnych dyscyplin i regionów geograficznych potwierdzających, iż problem dotyczy całego świata.

3. Podsumowanie

Jak zostało zaprezentowane, wachlarz zagrożeń jakie oferuje przestrzeń wirtualna jest szeroki i może przynieść wielowymiarowe skutki. Pomimo, że przemoc ,,nowoczesna", a więc z wykorzystaniem zaawansowanych technologicznie urządzeń, nie powoduje powstawania sińców i zadrapań to powstałe w jej skutek rany w psychice goją się znacznie gorzej niż rany na ciele. [Rachwaniec-Szczecińska, 2016] Obecna już wszechobecność Internetu musi spowodować wyposażenie dzieci i młodzieży w nowe umiejętności, dzięki którym zadbają one o własne bezpieczeństwo. Jednym z kluczowych elementów przeciwdziałania zagrożeniom sieciowym są odpowiednie programy edukacyjne dotyczące tej tematyki. Jednak to przede wszystkim największa odpowiedzialność spoczywa na środowisku rodzinnym. [Zmarzlik, 2005, s. 6] Rodzice powinni rozmawiać ze swymi pociechami

o odwiedzanych witrynach i aplikacjach, które wykorzystują a także o ich doświadczeniach online. Warto także omówić niebezpieczeństwa interakcji z nieznajomymi w sieci i przypominać, że w sieci nie każdy mówi prawdę. [kidshealth.org],,Zaniedbanie bowiem tak ważnej sfery aktywności współczesnych dzieci, jaką jest Internet, jest działaniem nad wyraz ryzykownym, narażającym młodych ludzi na różne niebezpieczeństwa i pozostawiającym je bezbronnymi w konfrontacji z wirtualnymi przestępcami i innymi zagrożeniami płynącymi ze świata wirtualnego". [Zmarzlik, 2005, s. 6]

Bibliografia

1. Andrzejewska A. (2009). *Ryzyko uzależnień dzieci i młodzieży od mediów cyfrowych*. W: J. Bednarek, A. Andrzejewska (red.) *Cyberświat możliwości i zagrożenia*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
2. Bednarek J. (2009). *Teoretyczne i metodologiczne podstawy badań nad człowiekiem w cyberprzestrzeni*. W: J. Bednarek, A. Andrzejewska(red.) *Cyberświat możliwości i zagrożenia*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
3. Coyne S.M., Stockdale L.A., Warburton W., Gentile D.A., Yang Ch., Merrill B.M. (2020). *Pathological video gamesymptoms from adolescence to emergingadulthood: A 6-year longitudinalstudy of trajectories, predictors, and outcomes*.DevelopmentalPsychology", 56(7).
4. Jabłońska M.R. (2018). *Człowiek w cyberprzestrzeni. Wprowadzenie do psychologii Internetu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
5. Kozak S. (2014). *Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości. Przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinach i szkołach*. Warszawa: Difin SA.
6. Krzyżanowska A. (2020). *Kierunek offline. Jak znaleźć cyfrową równowagę i zrozumieć e-dzieciństwo swojego dziecka?* Bielsko-Biała: Wydawnictwo Pascal.
7. Piersa K. (2020). *Złota rybka w szambie. Jak pokonać uzależnienie od smartfona i Internetu*. Warszawa: Wydawnictwo Jaguar.
8. RadowickiS. (2019).*Ograniczenia w urządzaniu gier hazardowych*. W: M. Wierzbowski, S. Radowicki (red.),*Ustawa o grach hazardowych. Komentarz*. Warszawa: WoltersKluwer.
9. Spitzer M. (2016). *Cyfrowa demencja. W jaki sposób pozbawiamy rozumu siebie i swoje dzieci?* Słupsk: Dobra Literatura.
10. Urzędowska M. (2019). *Dzieci w sidłach sieci*. ,,Wysokie Obcasy, Psychologia dla rodziców", nr 10.
11. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny (Dz. U. z 2020 poz. 1444)
12. Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy (Dz. U. z 2020 r. poz. 19)
13. Węgrzecka-Giluń J. (2012) *Patologiczny hazard i Internet. Uzależnienia behawioralne. Przewodnik dla rodziców.* Warszawa: Fundacja Etoh.
14. Wrona A. (2014). *Ciemna strona sieci – zagrożenia internetowe oraz ich konsekwencje dla uczniów*. W: J. Bednarek, A. Andrzejewska (red.), *Zagrożenia cyberprzestrzeni i świata wirtualnego*. Warszawa: Difin SA.
15. Yee N., Bailenson J. N. (2007). *The proteuseffect: selftransformations in virtualreality*. ,,Human CommunicationResearch", 33.

16. Zmarzlik J. (2005). *Internetowe znajomości - lek na samotność w realnym świecie*. „Dziecko krzywdzone. Teoria. Badania. Praktyka", Vol. 4, No.4.

Wykaz stron internetowych:

17. CBOS. (2018). https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_133_18.PDF (*Bezpieczeństwo w Internecie. Komunikat z badań*, 06.09.2020r.).
18. Enough Is Enough, https://enough.org/stats_cyberbullying (*CyberbullyingStatistics*, 05.09.2020r.).
19. ICD-11,International Classification of Diseases 11th Revision, The global standard for diagnostichealthinformation,https://icd.who.int/browse11/lm/en#/http://id.who.int/icd/entity/1586542716 (*6C51Gaming disorder*, 11.09.2020r.).
20. Kaspersky, https://usa.kaspersky.com/resource-center/threats/top-seven-dangers-children-face-online (*Internet Safety for Kids: How to Protect Your Child from the Top 7 Dangers They Face Online*, 05.09.2020r.).
21. Kids Health, https://kidshealth.org/en/parents/net-safety.html (*Internet Safety*, 06.09.2020r.).
22. Kucharczyk K. (2019). https://cyfrowa.rp.pl/it/31178-dzien-bezpiecznego-internetu-rozmowa-michalem-wroczynskim-samurai-labs (*Dzień bezpiecznego internetu. Rozmowa z Michałem Wroczyńskim z Samurai Lab,* 06.09.2020r.).
23. NIK. (2017). https://www.nik.gov.pl/plik/id,15249,vp,17730.pdf (Informacja o wynikach kontroli Zapobieganie i przeciwdziałanie cyberprzemocy wśród dzieci i młodzieży, 12.09.2020r.).
24. Pew Research Center, https://www.pewresearch.org/internet/2018/09/27/a-majority-of-teens-have-experienced-some-form-of-cyberbullying/ (*A Majority of Teens Have*
25. *Experienced Some Form of Cyberbullying*, 06.09.2020r.).
26. Rachwaniec-Szczecińska Ż. (2016). https://www.swps.pl/strefa-psyche/blog/relacje/2180-cyberbullying-wspolczesne-oblicze-przemocy (*Cyberbullying – współczesne oblicze przemocy*, 06.09.2020r.).
27. Słownik Języka Polskiego, https://sjp.pwn.pl/szukaj/cyberprzemoc.html (06.09.2020r.).
28. The Children'sSociety, https://www.childrenssociety.org.uk/sites/default/files/social-media-cyberbullying-inquiry-full-report_0.pdf (*Safety Net: Cyberbullying'simpact on youngpeople'smentalhealth. Inquiry report*, 06.09.2020r.).
29. UNICEF, https://www.unicef.org/press-releases/unicef-poll-more-third-young-people-30-countries-report-being-victim-online-bullying (*UNICEF poll: Morethan a third of youngpeople in 30 countries report being a victim of online bullying*, 05.09.2020r.).
30. Uzależnienia behawioralne, https://www.uzaleznieniabehawioralne.pl/siecioholizm/zagrozenia-i-uzaleznienia-komputerowe/ (*Zagrożenia i uzależnienia komputerowe*, 06.09.2020r.)
31. Wirtualne media, https://www.wirtualnemedia.pl/artykul/87-proc-dzieci-i-mlodziezy-w-polsce-korzysta-z-internetu-18-godz-tygodniowo (*87 proc. dzieci i młodzieży w Polsce korzysta z Internetu, średnio 18 godz. tygodniowo*, 06.09.2020r.).

77. WSPÓŁCZESNY CZŁOWIEK WOBEC WYZWAŃ WIRTUALNEJ RZECZYWISTOŚCI

mgr Sabina Waluś
Uniwersytet Opolski
Wydział Teologiczny
Email: sabina.walus@wp.pl

Streszczenie: Internet stał się nieodzownym towarzyszem codziennych obowiązków oraz narzędziem wykorzystywanym w pracy, nauce czy rozrywce. Dodatkowo za sprawą upowszechnienia się urządzeń przenośnych, oferujących dostęp do świata wirtualnego oraz poprawie szybkości połączenia, przy jednoczesnym obniżeniu kosztów, popularność Internetu na całym świecie dynamicznie wzrosła. Skutki wykorzystania tej wirtualnej przestrzeni są widoczne zarówno w codziennym życiu, powolnych zmianach społecznego sposobu komunikowania się czy w tworzeniu i podtrzymywaniu relacji oraz związków. Natłok informacji i bodźców ze strony wirtualnego świata stanowi dla człowieka ogromne wyzwanie. Dlatego też celem rozdziału jest opisanie ważniejszych wyzwań związanych z funkcjonowaniem człowieka w rzeczywistości wirtualnej. Celem nadrzędnym jest jednak refleksja nad tym, jak zwirtualizowany świat oddziałuje na każdego człowieka z osobna. W prowadzeniu badań zastosowano analizę danych zastanych oraz dostępnych zasobów literaturowych, na podstawie których, z racji ograniczeń objętościowych, dokonano zwięzłej systematyzacji dostępnej wiedzy w celu ukazania skali zjawiska.

Słowa kluczowe: wirtualna rzeczywistość, współczesny człowieka, media społecznościowe, Internet

Abstract: More and more people are accompanied by the Internet in their daily duties. It has become an indispensable tool used at work, in learning, but also the most common form of spending free time. In addition, due to the spread of mobile devices, offering access to the virtual world and improving connection speed, while reducing costs, the popularity of the Internet around the world has grown rapidly. The effects of the use of this virtual space are visible both in everyday duties, slow changes in social communication or in creating and maintaining relationships. The multitude of information and stimuli from the virtual world is a huge challenge for people. Therefore, the aim of this chapter is to describe the more important challenges related to the functioning of man in virtual reality. However, the main goal is to reflect on how the virtualized world affects every individual. The research was based on the analysis of existing data and available literature resources, on the basis of which, due to volume limitations, a concise systematization of available knowledge was made in order to show the scale of the problem.

Key words: virtual reality, contemporary man, social media, Internet

1. Wstęp

Od kilkunastu lat życie współczesnego człowieka odbywa się na dwóch płaszczyznach - realnej i wirtualnej. Z roku na rok proporcje te jednak ulegają zmianie i już coraz więcej aktywności, znanych dotąd jedynie z prawdziwej rzeczywistości, znajduje swe miejsce w świecie cyfrowym. To właśnie tam ludzie w pierwszej kolejności poszukują informacji, rozrywki, komunikują się z innymi, tworzą relacje czy robią zakupy. Świat ten, przynajmniej w teorii, powinien upraszczać codzienną egzystencję, tymczasem powoduje, że ludzie żyją

dużo szybciej i coraz mniej społecznie. [Krzyżanowska, 2020, s. 13] Na przestrzeni ostatnich lat zmieniło się tak wiele, że ludzie zwyczajnie nie mieli możliwości oceny czy chcą tych zmian czy nie, tak samo jak nie było możliwości nauczenia się mądrego korzystania z tych dobrodziejstw.

Celem niniejszego rozdziału jest opisanie wyzwań jakie napotyka człowiek w świecie wirtualnym. Celem nadrzędnym jest jednak refleksja nad tym, jak zwirtualizowany świat oddziałuje na każdego człowieka z osobna. W prowadzeniu badań zastosowano analizę danych zastanych oraz dostępnych zasobów literaturowych, na podstawie których, z racji ograniczeń objętościowych, dokonano zwięzłej systematyzacji dostępnej wiedzy w celu ukazania skali zjawiska.

2. Specyfika świata wirtualnego

„Internet nie jest medium jednorodnym, czyli takim, w którym można precyzyjnie opisać całą sferę jego funkcjonowania, w przeciwieństwie do radia czy prasy, gdzie sfery te są jasno określone. W przestrzeni wirtualnej funkcjonuje natomiast równolegle wiele środowisk, które na siebie zachodzą. Są one jednak niezwykle złożone, nawet gdyby je rozpatrywać każde z osobna". [S. Bruna od Maryi, 2020, s. 51] Złożoność tego środowiska spowodowała, że podstawowymi terminami służącymi do opisu Internetu, a często stosowanymi zamiennie, stały się „cyberprzestrzeń" oraz „rzeczywistość wirtualna". Ponadto często stosuje się takie określenia jak: „świat wirtualny", „sfera wirtualna" czy „cyberświat".

Internet jest przestrzenią, w której w ostatnich latach nastąpiły ogromne przemiany dotyczące wszelkich aspektów życia człowieka, zarówno w sferze osobistej, społecznej ale także kulturowej. Styl życia, już od najmłodszych lat, bardzo często odpowiada standardom wyznaczonym przez technologię. W takich realiach zrodziło się i wzrasta nowe pokolenie, którego dzieciństwo i dalsze dorosłe życie immanentnie związane jest nie tylko ze światem rzeczywistym, ale także w dużej części ze światem wirtualnym. [Andrzejewska, 2015, s. 44]

Internet stworzył bowiem możliwości, o których jeszcze nie tak dawno temu ludzie nie mieli pojęcia. Przy wsparciu, chociażby smartfona, człowiek jest w stanie znaleźć każdą informację czy dojechać do celu, a także zmierzyć niemal wszystko – od tętna, po ilość kilometrów. Wszystko po to, by z dnia na dzień stawać się „coraz lepszą wersją siebie", aby nie być gorszym niż wczoraj. [Krzyżanowska, 2020, s. 73] Nieustanny pęd za tym, by być idealnym, potęgują media społecznościowe, w których bardzo wiele osób kreuje swe życie na doskonałe w każdym aspekcie. Powyższe w połączeniu z dodatkowym bodźcem jakim jest liczba polubień powoduje, że na tego typu portalach udostępnia się bardzo dużo informacji z życia prywatnego i nieustannie oczekuje na informację zwrotną – najlepiej jak najbardziej pozytywną. Media społecznościowe stanowią także miejsce, gdzie ludzie podtrzymują kontakty czy nawiązują nowe znajomości, nie dziwi zatem ich ogromna popularność. Ukazuje to zarówno niezwykły potencjał komunikacyjny sieci, jak również świadczy o ludzkiej potrzebie wchodzenia w relacje społeczne. Za sprawą Internetu oferującego światowy zasięg i interaktywność jest to łatwiejsze niż kiedykolwiek wcześniej, co w konsekwencji przesądza o jego oddziaływaniu na całą komunikację międzyludzką. [Andrzejewska, 2015, s. 44]

Sieć Internetowa spowodowała, iż ludzie komunikują się z innymi dużo częściej niż sobie tego życzą czy nawet potrzebują. Człowiek nigdy nie otrzymywał tylu wiadomości, powiadomień i informacji jednocześnie, tak samo jak nie miał tylu znajomych, którzy

w jednej chwili o czymś informują czy o coś pytają. Za sprawą nieustannego bycia online („w kontakcie") ludzkie granice intymności przesuwają się w bardzo szybkim tempie, za czym nie każda jednostka nadąża. [Krzyżanowska, 2020, s. 95-96]

Komunikacja internetowa stanowi szczególnie atrakcyjne narzędzie dla najmłodszych członków społeczeństwa, zaś z roku na rok, granica wieku od której dzieci zaczynają swoją obecność w sieci obniża się. Z badania Urzędu Komunikacji Elektronicznej przeprowadzonego w październiku i listopadzie 2019 r. wśród dzieci w wieku 7-15 lat i ich rodziców wynika, że najczęściej wskazywany wiek rozpoczęcia korzystania z Internetu to 7-8 lat (wskazało tak 30,6% badanych). Niemal 18% ankietowanych wskazało z kolei dwa inne przedziały wiekowe: 5-6 lat oraz 9-10 lat. W zdecydowanej większości przypadków dzieci łączą się z Internetem za pomocą smartfona (82,6%). [UKE, 2019]

Dla najmłodszych kontakt z innymi za pomocą Internetu jest równie naturalnym sposobem komunikowania się, jak dla ich rodziców był telefon. Różnica jest taka, że przy kontaktach nawiązanych w Internecie znajomość często nie wychodzi z wirtualnego środowiska. Dla współczesnego człowieka, w szczególności młodego, znajomość Internetowa jest wygodną alternatywą rzeczywistej. Nie trzeba się nadmiernie angażować, a relację w każdej chwili można zakończyć, dlatego też tak wysoka jest tendencja do unikania realnych spotkań. Młodzi ludzie boją się być zależni od drugiej osoby, ale przede wszystkim obawiają się, że zostaną skrzywdzeni. Z drugiej strony, badania pokazują, że budowanie relacji za pośrednictwem Internetu, w szczególności w jej początkach, skłania ludzi do większej otwartości i szczerości, niestety potencjał ten nie jest należycie wykorzystywany. [Hopfinger, 1997, s. 95]

Czasem substytutem kontaktu z drugim człowiekiem stają się blogi albo też własne kanały na platformach typu YouTube, które stwarzają możliwość podzielenia się własnymi przemyśleniami czy problemami oraz zapoznania się z opiniami innych ludzi, co może być traktowanie na równi ze zwierzeniem się ze swoich sekretów najbliższemu przyjacielowi. [Andrzejewska, 2015, s. 46-47] O ile w przypadku osób dorosłych takie rozwiązania są ciekawe, a niekiedy nawet pomocne w osobistym przepracowaniu jakiegoś ciężkiego dla siebie tematu, tak w przypadku młodzieży, tego typu wpisy mogą stanowić przynętę dla pedofila. Osoba taka wykorzystując problemy danej jednostki oraz jej łatwowierność, stara się zdobyć jej zaufanie i tak manipuluje, aby ostatecznie spotkać się w realnym życiu, co może stanowić ogromne zagrożenie dla młodego człowieka. Powyższe stanowi zatem wyzwanie dla rodziców, którzy zainteresowani dobrem swego dziecka, powinni sprawować nadzór nad tym co i z kim w sieci robi ich pociecha. Oczywiście, nie chodzi tutaj o nadmierny nadzór, bo ten nigdy nie był dobrą metodą wychowawczą. Opiekunowie powinni starać się raczej zbudować relację opartą na wzajemnym zrozumieniu i szczerości, tak aby mieć pewność, że w razie problemów, dziecko zwróci się do nich o pomoc, bądź zasygnalizuje niebezpieczną sytuację.

Inną charakterystyczną cechą współczesnego sieciowego społeczeństwa informacyjnego jest pojawianie się coraz to nowszych dziedzin życia, które funkcjonują lub wręcz przenoszą się do świata wirtualnego, przez co granica między tym co realne a wirtualne staje się coraz bardziej niewyraźna. Dlatego też znaczenie Internetu w takich branżach jak edukacja czy administracja z roku na rok rośnie. Dla wielu ludzi, jest to miejsce realizacji codziennych potrzeb i obowiązków. Jednak, tak jak swe odzwierciedlenie znalazły tam

codzienne aktywności człowieka z realnego życia, tak przeniosły się tam również działania przestępcze. Dlatego też coraz lepiej rozwinięte są różne regulacje prawne i kontrola ich przestrzegania, co przejawia się w tym, że różne organy ścigania posiadają już specjalne komórki do zwalczania przestępstw internetowych. [Hopfinger, 1997, s. 95]

Specyfika wirtualnego świata sprawia, że zupełnie nowego znaczenia nabierają takie elementy codziennego życia jak relacje z drugim człowiekiem, gdzie odległość i czas przestają mieć znaczenie, a kontakt fizyczny coraz częściej zostaje zastąpiony przez wyobrażenia i emotikony. [Andrzejewska, 2015, s. 46] Powyższe, w połączeniu z tempem życia i kulturą instant, spowodowało ogromne przeobrażenia w życiu wszystkich ludzi, którym muszą oni sprostać.

3. Wybrane wyzwania związane z obecnością w przestrzeni wirtualnej

Życie współczesnego człowieka jest podzielone na odcinki, z których osiągnięcie każdego wznosi na wyższy poziom w hierarchii społecznej. Wydaje się jednak, iż odbywa się to w stanie ciągłej niekompletności, bowiem nigdy nie jest się tam, gdzie można z zadowoleniem z siebie i spełnieniem zwolnić, a dostęp do sieci Internetowej i nieustanne porównywanie się z innymi tylko to potęguje. Gdziekolwiek by się nie dotarło, tam początkowy cel zdążył się już zdeaktualizować i formułują się już nowe wyzwania. Nie tak dawno temu, temu praca i odpoczynek po niej stanowiły dwa główne punkty ludzkiej egzystencji. W obecnych czasach nie wypada „po prostu" żyć. System ciągłej produktywności na dłuższą metę powoduje, że ludzie są w stanie ciągłego napięcia i w wewnętrznym trybie online, ciągłej gotowości do skoku i rozwoju, zaś tu i teraz właściwie nie istnieje. [Krzyżanowska, 2020, s. 74-75] Wszystko to jest składową tego, że współcześni ludzie mniej cieszą się życiem i czują się mniej szczęśliwi.

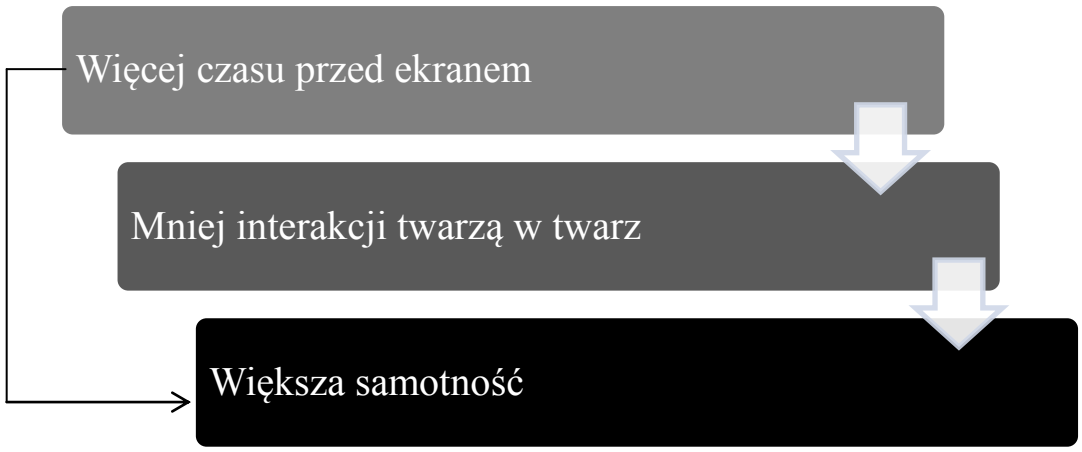
Paradoksem jest, iż w dobie Internetu, kiedy kontakt z drugim człowiekiem jest łatwiejszy niż kiedykolwiek wcześniej, to właśnie samotność jest jedną z najbardziej znamiennych cech współczesnych społeczeństw. Zjawisko to nie jest wyłącznie jednostkowe. Z racji swej złożoności i częstotliwości występowania, można je nawet określić mianem „samotności tłumu". [Andrzejewska, 2015, s. 48-49]

Jednym z pierwszych badań poruszających zagadnienie negatywnego wpływu Internetu na zaangażowanie społeczne młodych ludzi była praca Krauta, który w już 1998 r. opisał zjawisko nazwane paradoksem Internetu. Pomimo, że Internet był wykorzystywany przez badanych w znacznej mierze do komunikacji, to większe jego wykorzystanie przyczyniło się do spadku liczby kontaktów w realnym świecie w szczególności w najbliższym otoczeniu społecznym (przede wszystkim rodzinnym), zmniejszeniem się kręgu społecznego oraz wzrostem depresji i samotności.[Kraut i in., 1998, s. 1017-1031]

Z kolei badania przeprowadzone przez J. M. Twenge wśród młodzieży amerykańskiej wykazały, że nastolatki, które spędzaj pięć lub więcej godzin dziennie w sieci, w porównaniu do tych, którzy spędzają tam tylko godzinę dziennie, aż o 71% są bardziej narażone na ryzyko samobójstwa. [Flannery, 2018] Inne badania przeprowadzone przez tą samą badaczkę w 2015 r. wykazały że w porównaniu z rokiem 2011, aż o 31% więcej uczniów klas trzecich gimnazjum i drugich klas liceum czuło się samotnych, zaś w odniesieniu do uczniów klas maturalnych było to o 22% więcej. Liczby te są wyjątkowo zdumiewające tym bardziej, że tak znacząca zmiana nastąpiła zaledwie w ciągu czterech lat. Biorąc pod uwagę moment

w którym to nastąpiło, należy uznać, iż głównym winowajcą mogą być smartfony, które właśnie wtedy zyskały ogromną popularność, a które to zarówno pośrednio, jak i bezpośrednio, zwiększyły poczucie samotności, wypierając interakcje twarzą w twarz za sprawą ułatwionego dostępu do Internetu i portali społecznościowych. W środowisku wirtualnym ludzie wyglądają na wyjątkowo szczęśliwych – pozują uśmiechnięci do zdjęć czy układają usta w modne dziubki. Jednak wystarczy przyjrzeć się temu wszystkiemu z bliska, by zauważyć, iż rzeczywistość w jakiej żyją, nie daje im realnych powodów do zadowolenia, a przedstawione znajomym i ogółu sieci społecznościowej fotografie to przywdziana maska. [Twenge, 2019, s. 107-111]

Współcześni ludzie, w tym przede wszystkim najmłodsi, poświęcają znacznie mniej czasu na czynności, które minimalizują poczucie samotności, więcej zaś na takie, które tego nie robią. Badania pokazują, że spędzanie większej ilości czasu przed ekranem oraz korzystanie z portali społecznościowych, może przynieść wiele dobrego, jednak jeżeli człowiek wykorzystuje te miejsca jako substytut realnego kontaktu, spędzając tam jednocześnie wiele godzin dziennie, to poczucie samotności może być ogromne. [Amatenstein, 2019] Potencjalny mechanizm przedstawiający opisane zjawisko można przedstawić w następujący sposób:

Rysunek 1. Potencjalny model źródeł samotności
Źródło: J.M. Twenge (2019). *iGen. Dlaczego dzieciaki dorastające w sieci są mniej zbuntowane, bardziej tolerancyjne, mniej szczęśliwe – i zupełnie nieprzystosowane do dorosłości (i co to oznacza dla nas wszystkich)*, Sopot: Smak Słowa Sp. z o.o., s. 113.

Należy jednak zwrócić uwagę, iż model ten nie pokazuje jak czas spędzony przed ekranem działa w przypadku poszczególnych osób. Istnieją bowiem wyjątki, które poświęcają dużo czasu na korzystanie z Internetu i mediów społecznościowych, a jednocześnie często spotykają się z rówieśnikami w realnym życiu. Bardziej towarzyskie osoby są po prostu bardziej aktywne na wszystkich polach, zaś mniej towarzyskie jednostki – adekwatnie mniej aktywne. Model ten prezentuje zatem pewną hipotezę na temat powiązań pomiędzy tymi zmiennymi na poziomie całej społeczności. Kiedy jej przedstawiciele poświęcają więcej czasu na użytkowanie nowoczesnych technologii (a przez to więcej czasu spędzają w sieci, czy mediach społecznościowych), to analogicznie, mniej czasu poświęcają na relacje osobiste,

wówczas przeciętnie rzecz biorąc można uznać, iż wzrasta także poziom samotności. [Twenge, 2019, s. 112]

Z drugiej strony, ,,pod osłoną komputera osoba samotna pokonuje bariery, które w świecie rzeczywistym są dla niej poważnym problemem. Internet może ukryć tożsamość, kompleksy, a także pozwala poczuć się kimś innym. W rzeczywistości przeszkodą bywa kontakt wizualny, osobisty. Natomiast w Internecie tego problemu nie ma". [Andrzejewska, 2015, s. 52] Samotność w sieci nie musi dotyczyć wyłącznie ludzi młodych, bowiem można to także odnieść do dorosłych, którzy z racji codziennej rutyny nie byli w stanie odkryć nowych sposobów znajdowania i rozwijania przyjaźni offline. [Amatenstein, 2019]

Jednym z wyzwań w szczególności w odniesieniu do ludzi młodych, ale także wszystkich, którzy zdecydowanie nadużywają tej formy kontaktu z drugim człowiekiem jest znalezienie równowagi pomiędzy światem wirtualnym, a realnym. Rzeczywistość pokazuje, że młodzi ludzie coraz rzadziej wychodzą z domu, bowiem wszystko czego potrzebują oferuje im przestrzeń wirtualna. Spędzanie coraz mniejszej ilości czasu w realnym świecie, ma swe odzwierciedlenie w tym, że coraz rzadziej uprawiają oni wspólnie sporty, chodzą na randki czy po prostu wychodzą na rower. Jednak pomimo dominującej roli Internetu w ich życiu, jak pokazują badania, potrzeba spotkań i relacji twarzą w twarz jest jednak wciąż najbardziej pożądaną formą interakcji społecznych deklarowaną przez młodzież. [Murzyn, Nogieć, 2015, s. 373-380] Zgodnie z wynikami badań IPSOS z 2016 r., aż 69% ankietowanych młodych ludzi zadeklarowało, że rodzina i spotkania z przyjaciółmi poza siecią są dla nich najważniejsze. [Niemczyk, Seweryn, Klimek, 2019, s. 26-27]

Rola rodziny w kreowaniu zdrowego podejścia do wartości i zainteresowań poza światem wirtualnym oraz świadomego kształtowania postawy bycia offline nabiera tu szczególnego znaczenia. [Dubis, 2016, s. 195-203] Jest to jednak niezwykle trudne zadanie. Rodzicom ciężko jest konkurować z przestrzenią wirtualną, chociażby ze względu na to, że ,,nie są przygotowani do roli przewodnika dziecka po świecie technologii czy wirtualnej rzeczywistości. Najczęściej brakuje im nie tylko umiejętności obsługi komputera, ale też wiedzy dotyczącej zagrożeń wynikających z jego użytkowania". [Krzystanek, 2007, s. 67]

Jednak poza powyższym, niezwykle istotnym są relacje panujące w środowisku rodzinnym, w którym młody człowiek dorasta. ,,Osoba wychowana w rodzinie pełnej miłości i szacunku, będzie miał przekazane najważniejsze wartości życiowe, które będą dla niej drogowskazem w dorosłym życiu. W rodzinach, gdzie zabrakło tych podstawowych składowych, niezbędnych do prawidłowego ukształtowania młodego człowieka, młodzież będzie hołubić wartości hedonistyczne, które nie rozwijają wewnętrznie i duchowo człowieka, lecz prowadzą do samowyniszczenia, uzależnień, depresji, nerwic, konfliktu z prawem, rozwiązłości itp." [Andrzejewska, 2015, s. 46-47] Dodatkowo, w kontekście niniejszych rozważań należy zwrócić uwagę, iż niezrozumiana w świecie realnym jednostka, w celu podbudowania poczucia własnej wartości, może szukać relacji w cyberświecie. Osoby takie są szczególnie narażone na różne formy manipulacji, stosowane np. przez sekty. [Jaworska, 2013, s. 200]

Występowanie różnego rodzaju niebezpieczeństw w sieci jest związane przede wszystkim z anonimowością, która w Internecie jest możliwa. Dzięki niej, można także kreować przeróżne tożsamości, dopasowane do konkretne sytuacji, co wiąże się przede wszystkim z posiadaniem licznych, zupełnie anonimowych (bez podawania jakichkolwiek

prawdziwych danych) kont i profili w sieci. To co z jednej strony może stanowić źródło nadużyć, z drugiej może służyć osobom, którym całkowita anonimowość jest wręcz niezbędna, by mogli porozmawiać z kimś o swoich rzeczywistych problemach, do czego w realnym świecie nie mają odwagi. [Kozak, 2011, s. 69] Za stworzonymi postaciami kryją się często osoby nieśmiałe, samotne, opuszczone, odrzucone. W obecnych czasach, kiedy wstydem jest przyznanie się do jakichkolwiek słabości, szukanie pocieszenia pod nickiem i krycie się za pobranym z sieci awatarem stanowi dla wielu młodych sposób zapełnienia pustki i zyskania poczucia, że posiada się kogoś, z kim można porozmawiać. Niestety, ogólnodostępny Internet sprawia, że łatwo zapomnieć, iż osoba po drugiej stronie komputera może być kimś innym. [Andrzejewska, 2015, s. 54-55]

Widać zatem, iż możliwości jakie oferuje przestrzeń cyfrowa są ogromne, przez co wiele osób się w nich zatraca. Oprócz opisanych wyżej skutków, może się to objawiać:

- uzależnieniami (od gier, zakupów, hazardu itp.),
- mniejszą aktywnością fizyczną,
- zmniejszeniem kręgu realnych znajomych z którymi dotychczas spotykano się regularnie,
- zaburzeniem poczucia własnej wartości,
- rezygnacją z dotychczasowych zainteresowań,
- problemami zdrowotnymi,
- mniejszymi umiejętnościami interpersonalnymi (za sprawą społecznego wyalienowania).

Wymienione wyżej składowe zarówno wynikają z samotności, jak również są jej przyczyną. Człowiek samotny próbuje poradzić sobie z tym stanem na wiele różnych sposobów. Jednym z takich przykładów są zakupy. Kiedyś, kupowało się nowe rzeczy, w momencie kiedy inne się zniszczyły bądź zużyły. Aktualnie, za sprawą większego wyboru produktów, spadku cen i dostępności sklepów online ludzie kupują o wiele więcej. Badania pokazują, że Polacy coraz częściej wybierają sklepy online, wydając jednocześnie coraz większe sumy. Dane dotyczące 2017 r. obrazują, że Polacy wydali na internetowe zakupy około 30 mld zł. [klikajbezpiecznie.pl]

Problem zaczyna się w momencie kiedy pojawia się kompulsywna chęć robienia zakupów, a ciągłym zakupom nie ma końca, ponieważ są one lekiem na depresję, smutek, lęk czy inne problemy. Mimo to, jest to chyba jedyne najbardziej akceptowalne społecznie uzależnienie. Ludzie, którzy zmagają się z uzależnieniem od zakupów, zwykle spędzają na zakupach więcej czasu i wydają więcej pieniędzy, niż mogą sobie pozwolić, a wielu z nich popada w problemy finansowe w wyniku nadmiernych wydatków. [Hartney, 2020] Kupowanie powoduje tymczasową euforię, która szybko mija. Do tego stopnia, że po pewnym czasie pojawiają się wyrzuty sumienia i niezadowolenie z własnej osoby. Błędne koło trwa do momentu, aż osoba taka zauważy, że ma poważny problem.

Niniejsze analizy zaprezentowały jedynie wybrane wyzwania jakie mogą spotkać współczesnego człowieka w Internecie. Należy jednak mieć świadomość, że tak jak każda osoba jest inna, tak dla każdego co innego będzie wyzwaniem związanym z cyberświatem. Autorka starała się przedstawić zjawiska najbardziej powszechne, ale też takie, które w ciągu ostatnich lat znacznie przybrały na sile. Problem jest bardzo poważny, gdyż w nadchodzących

dziesięcioleciach społeczeństwo pod wpływem nowych technologii i świata wirtualnego będzie się nadal zmieniać, przez co stanie się bardziej efektywne w sposób, jaki na chwilę obecną trudno sobie wyobrazić. [Hansen, 2020, s. 218] Warto by ludzie zdawali sobie z tego sprawę i starali się przygotować do nadchodzących zmian.

4. Podsumowanie

Funkcjonowanie człowieka w świecie wirtualnym jest problemem wielowymiarowm. Przytoczone w pracy najważniejsze wyzwania jakie jednostka napotyka w cyberprzestrzeni, ukazują jak bardzo powyższe zagadnienie jest złożone, wymagające zarazem pogłębionych analiz. Człowiek komunikuje się za pośrednictwem Internetu stosunkowo od niedawana, ale już teraz można powiedzieć, że komunikacja ta ma znaczący wpływ na całe życie społeczne, ale przede wszystkim na życie poszczególnych jednostek.

Na podstawie analizy starszych rodzajów mediów, np. słowa pisanego i drukowanego, wiadomo już, że dzięki nim udało się całkowicie zrestrukturyzować ludzkie myślenie i działanie. Prowadzi to więc do przekonania, że coś podobnego będzie się działo, także w związku z przestrzenią wirtualną. Media, w tym Internet, wywierają na ludzi ogromny wpływ, tylko z racji tego, że z nich korzystają. Stąd tak istotnym jest, aby nauczyć się ufać mediom z rezerwą, być krytycznym i spędzać przynajmniej część czasu bez ich wpływu, zwłaszcza z dala od internetowej cyberprzestrzeni. [Gálik, Gáliková Tolnaiová, 2019] Postępująca cyfryzacja może umożliwić jeszcze lepsze wykorzystanie zdolności umysłowych i uwolnienie niewyobrażalnej siły twórczej, ale jeśli człowiek nie wyznaczy sobie granic tego wpływu, wówczas konsekwencje mogą być poważne. Ludzkość musi nauczyć się mądrze korzystać z wirtualnej przestrzeni, bowiem jak zostało pokazane, oprócz niewątpliwych zalet związanych z jej wykorzystaniem, istnieje także ogrom negatywnych zależności. Tylko od każdego człowieka z osobna zależy, czy dzięki technologii cyfrowej stanie się sobą w wersji 2.0, czy 0.5. [Hansen, 2020, s. 219-220]

Bibliografia:

1. Andrzejewska A. (2015). *Dylematy funkcjonowania człowieka w wirtualnym świecie*. W: J. Bednarek, A. Andrzejewska (red.), *Cyberprzestrzeń, człowiek, edukacja. Dylematy społeczności cyfrowej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls".
2. Augustynek A. (2010). *Uzależnienia komputerowe. Diagnoza, rozpowszechnienie, terapia*. Warszawa: Difin S.A.
3. Dubis M. (2016). *Style wychowania w rodzinie a preferowane przez młodzież cele życiowe i wartości*, „Wychowanie w rodzinie", nr 1, t. 13.
4. Gawrysiak P. (2008). *Cyfrowa rewolucja. Rozwój cywilizacji informacyjnej*. Warszawa: Wydawnictwo PWN SA.
5. Hansen A. (2020). *Wyloguj swój mózg. Jak zadbać o swój mózg w dobie nowych technologii?* Kraków: Wydawnictwo Znak.
6. Hopfinger M. (1997). *Kultura audiowizualna u progu XX wieku.* Warszawa: Oficyna Naukowa.
7. Jabłońska M.R. (2018). *Człowiek w cyberprzestrzeni. Wprowadzenie do psychologii Internetu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

8. Jaworska J. (2013). *Więzi rodzinne i umiejętności interpersonalne a technologie komunikacyjne*, „Wychowanie w Rodzinie", t. VIII, nr 2.
9. Kardaras N. (2018). *Dzieci ekranu. Jak uzależnienie od ekranu przejmuje kontrolę nad naszymi dziećmi – i jak wyrwać je z transu*. Warszawa: CeDeWu Sp. z o.o.
10. Kozak S. (2011). *Patologie komunikowania w Internecie. Zagrożenia i skutki dla dzieci i młodzieży*. Warszawa: Difin SA.
11. Kozak S. (2014). *Patologia cyfrowego dzieciństwa i młodości. Przyczyny, skutki, zapobieganie w rodzinach i szkołach*. Warszawa: Difin SA.
12. Kraut R., Patterson M., Lundmark V., Kiesler S., Mukopadhyay T., Scherlis W., *Internet Paradox. A Social Technology That Reduces Social Involvement and Psychological Well-Being?*,,American Psychologist", Vol. 53, No. 9.
13. Krzystanek K. (2007). *Postawy rodzicielskie a reakcja chłopców na "agresywne" gry komputerowe*. W: I. Pufal-Struzik (red.), *Agresja dzieci i młodzieży : uwarunkowania indywidualne, rodzinne i szkolne*. Kielce: Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP.
14. Krzyżanowska A. (2020). *Kierunek offline. Jak znaleźć cyfrową równowagę i zrozumieć e-dzieciństwo swojego dziecka?* Bielsko-Biała: Wydawnictwo Pascal.
15. Majchrzak P., Ogińska-Bulik N. (2010). *Uzależnienie od Internetu*. Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
16. Murzyn M., Nogieć J. (2015). *Deklarowane wartości w opinii przedstawicieli wybranych pokoleń*, ,,Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej we Wrocławiu", 15(3).
17. Niemczyk A., Seweryn R., Klimek K. (2019). *Przedstawiciele pokolenia Z jako uczestnicy ruchu turystycznego. Potrzeby – motywacje – zachowania*, Warszawa: Difin.
18. Piersa K. (2020). *Złota rybka w szambie. Jak pokonać uzależnienie od smartfona i Internetu*. Warszawa: Wydawnictwo Jaguar.
19. S. Bruna od Maryi. (2020). *Teologia Internetu. Teologia Technologii*. Częstochowa: Fundacja Biskupa Hugona.
20. Twenge J. M. (2019). *iGen. Dlaczego dzieciaki dorastające w sieci są mniej zbuntowane, bardziej tolerancyjne, mniej szczęśliwe – i zupełnie nieprzystosowane do dorosłości (i co to oznacza dla nas wszystkich)*, Sopot: Smak Słowa Sp. z o.o.

Wykaz stron internetowych:

21. Amatenstein S. (2019). https://www.psycom.net/how-social-media-increases-loneliness/ (*Not So Social Media: How Social Media Increases Loneliness,* 11.09.2020r.).
22. Flannery M. E. (2018). *The Epidemic of Anxiety Among Today's Students*, ,,neaToday, National Education Association", http://neatoday.org/2018/03/28/the-epidemic-of-student-anxiety/ (dostęp: 10.09.2020r.).
23. Gálik S., Gáliková Tolnaiová S. (2019). https://www.intechopen.com/books/cyberspace/cyberspace-as-a-new-existential-dimension-of-man (*Cyberspace as a New Existential Dimension of Man*, 11.09.2020r.)
24. Hartney E. (2020). https://www.verywellmind.com/shopping-addiction-4157288 (*An Overview of Shopping Addiction*, 11.09.2020r.).
25. Klikajbezpiecznie.pl, https://klikajbezpiecznie.pl/ (*Zakupy online – czy robisz to dobrze?*, dostęp: 10.09.2020r.).

26. Urząd Komunikacji Elektronicznej, *Raport z badania dzieci i rodziców. Badanie opinii publicznej w zakresie funkcjonowania rynku usług telekomunikacyjnych oraz preferencji konsumentów*, Warszawa, Gdańsk, 2019, https://uke.gov.pl/akt/badanie-konsumenckie-dzieci-i-rodzicow-2019,277.html (dostęp: 10.09.2020r.).

78. ZAKŁADY BUKMACHERSKIE W MARKETINGU SPORTU A ZAGROŻENIE UZALEŻNIENIEM

Marcin Widomski
Uniwersytet Jagielloński
Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej
ul. prof. St. Łojasiewicza 4, 30-348 Kraków
Email: m.widomski@onet.pl

1. Wstęp

Od wielu lat przedmiotem badań naukowców są uzależnienia behawioralne. Zazwyczaj dotyczą one używek jak alkohol, papierosy i narkotyki. Można stwierdzić, że hazard jest znacznie rzadziej opisywanym rodzajem uzależnienia, które w powszechnej świadomości nie stanowi takiego zagrożenia jak wspomniane używki. Jednak w dobie rewolucji cyfrowej, szerokiego dostępu do internetu, który gwarantuje między innymi łatwość w dostępie do hazardu i zakładów bukmacherskich, perspektywa zwiększającego się problemu z uzależnieniem od hazardu, wydaje się wielce prawdopodobna.

W badaniach przygotowywanych przez Centrum Badania Opinii Społecznej w 2012 roku w sposób 3,7% Polaków w wieku 15 lat i więcej Polaków grało w gry mogące prowadzić do uzależnienia, a 0,2% już miało z tym zagadnieniem poważny problem. Wyniki badania powtórzonego 3 lata później wskazały na wzrost tych wskaźników. Objawy uzależnienia wzrosły do 5,3% Polaków w omawianym przedziale wiekowym, z nich 0,7% osób było znacznie zagrożone uzależnieniem od hazardu. Najwyższy odsetek grających z problemami w gry hazardowe stwierdzono w grupie w wiekowej do 34 roku życia, w której 12% stanowiła młodzież niepełnoletnia. Głównym wnioskiem z badań jest stwierdzenie, że na uzależnienie od hazardu bardziej narażone są osoby młodsze niż starsze.

Niniejsza publikacja jest próbą rzucenia nowego światła na podejście społeczne do kwestii hazardu objawiającego się zakładami bukmacherskimi w kontekście uzależnienia dzieci i młodzieży. Praca podzielona została na kilka części. Pierwszy to efekt studiów literaturowych na temat hazardu i uzależnienia. Drugi dotyczy rynku bukmacherskiego w Polsce i uwarunkowań jego funkcjonowania. W kolejnej części zaprezentowane zostały wyniki badania ankietowego, w którym respondenci przedstawili swoje podejście do kwestii uzależnienie i zakładów bukmacherskich.

2. Hazard i uzależnienie

Hazardem określa się gry, w których wynik jest uzależniony wyłącznie od przypadku, nie można go przewidzieć i obliczyć, a wygrana jest równoznaczna z pozyskaniem czegoś materialnego, czym najczęściej są pieniądze. Słownik Psychologii jako hazard definiuje czynność, w której dochodzi do ryzykowania czegoś wartościowego dla uzyskania możliwej wygranej. Jest zwykle stosowany do ryzykowania pieniędzmi w zorganizowanych zakładach, jak gry w kasynie czy na wyścigach. W rzeczywistości jego głębsze znaczenie jest dużo szersze i w tym sensie hazard jest podstawową cechą ludzkiego zachowania. Zawodowi hazardziści nie lubią być nazywani hazardzistami, albowiem nie zajmują się hazardem

w powyższym znaczeniu tego słowa, ale dokonują zakładów raczej na podstawie rzekomej pewności wygranej, która w końcu musi nastąpić, niż możliwości ostatecznej przegranej [A. S. Reber, E. S. Reber, 2005].

Badacze rozróżniają trzy rodzaje grania:

- hazard rekreacyjny, który stanowi jedną z wielu form rozrywki i nie wiąże się z negatywnymi konsekwencjami;
- hazard problemowy, który przejawia się poprzez pierwsze negatywne konsekwencje (w ujęciu diagnostycznym – spełnienie dwóch lub trzech kryteriów DSM);
- hazard patologiczny, który stanowi formę uzależnienia (spełnienie czterech kryteriów DSM).

Hazard patologiczny to zaburzenie charakteryzujące się przewlekłą niemożnością opierania się impulsom do gry hazardowej. Z patologicznym hazardem powiązane są inne problemy, najczęściej dotyczą one alkoholu, i narkotyków. Zgodnie z klasyfikacją DSM-5 przygotowaną przez American Psychiatric Association nieadaptacyjne zachowania w zaburzeniu uprawiania hazardu obejmują co najmniej cztery z poniższych objawów, występujących w ciągu ostatnich dwunastu miesięcy:

- wzrost angażowania;
- symptomy odstawienne;
- manifestujące się rozdrażnieniem w sytuacji;
- trudnionej możliwości grania;
- nieudane próby kontroli lub ograniczenia grania;
- wzrost zaabsorbowania graniem (myśli o nim, planowanie kolejnych gier);
- określenie motywacji grania jako nieadaptacyjnego sposobu radzenia sobie z negatywnym nastrojem;
- próby „odegrania się”;
- ukrywanie prawdy;
- negatywne konsekwencje w relacjach z bliskimi, jak również w miejscu pracy lub nauki;
- poszukiwanie pomocy finansowej u innych.

Z kolei według klasyfikacją ICD–10, patologiczny hazard zachodzi, jeżeli w ciągu ostatniego roku zauważono przynajmniej połowę z poniższych symptomów [Woronowicz, 2009]:

- silna potrzeba lub poczucie przymusu hazardowego grania;
- subiektywne przekonanie o istnieniu trudności w kontrolowaniu zachowań związanych z hazardowym graniem, tj. upośledzenie kontroli nad powstrzymywaniem się od gry oraz nad długością czasu poświęcanego na hazard;
- występowanie niepokoju, rozdrażnienia lub gorszego samopoczucia przy próbach przerwania czy ograniczenia grania oraz ustępowanie tych stanów z chwilą powrotu do gry;
- spędzanie coraz większej ilości czasu na graniu w celu uzyskania zadowolenia lub dobrego samopoczucia, które poprzednio uzyskiwane były w krótszym czasie;
- postępujące zaniedbywanie alternatywnych źródeł przyjemności lub dotychczasowych zainteresowań na rzecz grania;

- kontynuowanie hazardowego grania pomimo negatywnych konsekwencji (fizycznych, psychicznych i społecznych).

Większą skłonność do uczestniczenia w hazardzie mają mężczyźni, którzy inicjację z tym nałogiem przechodzą w młodym wieku częściej niż dziewczęta. Chociaż decydują się grać o stawki zdecydowanie wcześniej niż kobiety, to jednak kobiety mają skłonność do szybszego uzależniania się. Obu grupom o wiele łatwiej uczestniczyć w hazardzie. Przyczynia się do tego postęp informatyczny. Hazard jest głównym rodzajem uzależnienie, którego rozwój jest skorelowany z rozwojem informatycznym. Powszechność urządzeń cyfrowych i dostęp do internetu sprawiły, że uprawianie hazardu jest łatwe jak nigdy wcześniej. O ile kiedyś wymagało to pójścia do specjalnego punktu np. kasyna, kolektury czy punktu bukmacherskiego, tak teraz hazard można uprawiać korzystając z komputera lub smartfona.

E-hazard czy hazard online to każda forma grania w gry hazardowe za pośrednictwem komputera, telefonu (np. ruletka czy poker w sieci) czy telewizji (tele-hazard). Hazard online jest wysoce zautomatyzowany i oferuje w związku z tym możliwość grania wszędzie (gdzie jest dostępny internet) i o każdej porze; oferuje natychmiastową informację zwrotną wraz ze statystykami wygranych [Rowicka, 2018].

Problem hazardu wśród młodzieży jest szczególnie trudny do rozpoznania. Wynika to głównie z faktu, że dorosła osoba może doświadczyć kryzysu, który przyczyni się do zgłoszenia do poradni po pomoc. Jednak w przypadku ludzi w młodszym wieku trudno o doświadczenie pogłębionego kryzysu, który przyczyniłby się do pozytywnej zmiany, objawiającej się uzmysłowieniem problemu i udaniem po poradę. Problemy wynikające z hazardu mogą się nasilić dopiero w dorosłym życiu, doprowadzając do strat w różnych sferach życiowych i dopiero wtedy zajdzie potrzeba zmiany patologicznych zachowań. Dlatego do poradni specjalistycznych rzadko trafiają młodzi na skutek problemu z hazardem. Jeżeli już w poradni znajdzie się młoda osoba z problemem hazardowym, to najczęściej jest to zaburzenie współistniejące obok uzależnień chemicznych. Niedostrzeganie problemu z hazardem u młodzieży jest tym poważniejsze, że większość patologicznych hazardzistów inicjuje uprawianie hazardu jeszcze przed osiągnięciem pełnoletniości. Z drugiej strony to implikuje pewną prawidłowość - osoby parające się hazardem w młodości z dużym prawdopodobieństwem będą miały z nim problem w życiu dorosłym [Celebucka, Jarczyńska, 2014].

Co charakterystyczne dla młodych graczy hazardowych, analiza różnych wyników badań wskazuje, że osoby w przedziale wiekowym wieku 15-24 lata mają problem z oceną kosztów ponoszonych w związku z grami hazardowymi. Znamienny jest fakt, że najmłodsi badani byli jedyną grupą wskazującą, że zarabia więcej niż wydaje. Ponadto młodzież była grupą, która najczęściej potwierdzała, że wydała na grę znacznie więcej niż pierwotnie planowała. Młodzie gracze są narażeni na częstsze granie za pieniądze, w porównaniu z innymi grupami wiekowymi [Malczewski, 2014].

Z badań dotyczących analizy podobieństwa i różnic pomiędzy graczami internetowymi i konwencjonalnymi (czyli grającymi w punktach stacjonarnych) wynika, że gracze problemowi znacznie częściej grają w internecie (77%). Naukowcy wskazują, że odpowiedzialne jest za to charakterystyka internetu i związana z nią wygoda dostępu 24 h na dobę, a także natychmiastowa sposobność do odegrania się.

Badania wskazują, że w przypadku uprawiania hazardu online, częściej niż tradycyjnemu hazardowi stacjonarnemu, towarzyszą zaburzenia fizyczne i psychiczne jak palenie papierosów, spożywanie alkoholu, zmienność nastrojów czy spożywanie substancji psychoaktywnych [Griffiths i inni, 2011].

E-hazard oprócz oczywistej wygody i szerokiej dostępności posiada jeszcze wiele cech, które sprzyjają graniu nałogowemu, są nimi m.in. anonimowość, korzystanie z wirtualnych pieniędzy, które wydaje się łatwiej, symulacyjny charakter, w którym w wersji demonstracyjnej wygrywa się częściej niż normalnie. Poza tym firmy oferujące gry hazardowe w internecie prowadzą agresywne i natarczywe sposoby reklamy jak wyskakujące okna pop-up. Szczególny prym wiodą w tym firmy oferujące zakłady bukmacherskie.

3. Zakłady bukmacherskie w Polsce

W Polsce dopuszczalne są następujące rodzaje hazardu: gry liczbowe, loterie pieniężne, Jackpot, gra telebingo, loterie fantowe, gry cylindryczne (np.ruletka), gry w karty (blackjack, poker, baccarat rozgrywane o nagrody pieniężne lub rzeczowe), gry w kości, gra bingo pieniężne, gra bingo fantowe, loterie promocyjne, loterie audiotekstowe, zakłady wzajemne polegające na odgadywaniu wyników sportowego współzawodnictwa ludzi lub zwierząt (totalizator), zakłady wzajemne polegające na odgadywaniu zaistnienia różnych zdarzeń (bukmacherstwo), gry na automatach.

Hazard w Internecie określany jest terminem „e-hazard" lub „hazard online". Fundamentalne zmiany w Polsce w tym obszarze nastąpiły po tzw. aferze hazardowej. Przedmiotem ustawy są również gry losowe w internecie. Żeby móc je realizować w Polsce, to konieczna jest zgoda Ministerstwa Finansów. Obecnie korzystanie z zagranicznych kasyn internetowych lub firm bukmacherskich jest w Polsce zabronione.

Ustawa weszła w życie 1 kwietnia 2017 roku. Od tego dnia w Polsce mogą operować tylko strony posiadające polską licencję. Licencja ta dotyczy jedynie zakładów sportowych, gry kasynowe będą znajdować się pod rządowym monopolem. Jest to równoznaczne z tym, że kasyno online może w Polsce prowadzić tylko rząd, który to zadanie powierzył Totalizatorowi Sportowemu. W grudniu 2018 roku polscy gracze mogą korzystać z usług Total Casino, będącego jedynym legalnym kasynem internetowym w kraju. Prowadzi je wspomniany Totalizator Sportowy, czyli operator należący do Skarbu Państwa.

Jak już wspomniano internetowe firmy bukmacherskie żeby móc funkcjonować na polskim rynku muszą uzyskać polską licencję. Przez lata nie było takiego przepisu i rynek internetowych zakładów bukmacherskich był zdominowany przez zagranicznych potentatów jak Bet-at-home, Sport-bet czy Bwin. Wiele z tych firma aktywnie reklamowało się poprzez naming rights sportowej ligi lub przeznaczając duże pieniądze klubom piłkarskim za umieszczenie logo na ich koszulkach. Po zmianach w ustawie hazardowej firmy te musiały się wycofać. Obecnie nielegalne jest granie przez internet na terenie Polski w zagranicznych firmach bukmacherskich. Dostęp do stron jest zablokowany, a próby ich ominięcia jest karany. Z kraju wycofały się największe firmy bukmacherskie, a rynek pomiędzy siebie podzieliły firmy bukmacherskie posiadające naziemne punkty zawierania zakładów bukmacherskich. Były to głównie totolotek, STS oraz słowacka Fortuna. Zgodnie z przewidywaniami rynek internetowych zakładów bukmacherskich się rozrósł, a wiodącymi graczami pozostały wspomniane firmy.

Na terytorium Polski zezwolenie Ministra Finansów na prowadzenie działalności bukmacherskiej posiadają poniższe spółki: ETOTO, FORTUNA, Star-Typ Sport, Lv Bet, Totolotek SA, forBET, SuperBet, Totalbet, PZBUK, Betclic, BetFan, Ewinner, Typiko, Traf-Zakłady Wzajemne, Noblebet, BestBet, BetX, GO BET.

Rynek bukmacherski w Polsce z roku na rok rozwija się m.in. Za sprawą ułatwionego dostępu poprzez internet. Według stowarzyszenia „Graj Legalnie", które działa na rzecz likwidacji szarej strefy i rozwoju polskiego, legalnego sektora branży bukmacherskiej, w 2019 roku legalni bukmacherzy wygenerowali w Polsce obrót na kwotę w wysokości 6,7 mld zł. Jest to wzrost o niemal 29% w stosunku do roku poprzedniego (5,2 mld zł). W Polsce funkcjonuje jeden z najwyższych podatków od wygranej w zakładach bukmacherskich wynoszący 12%.

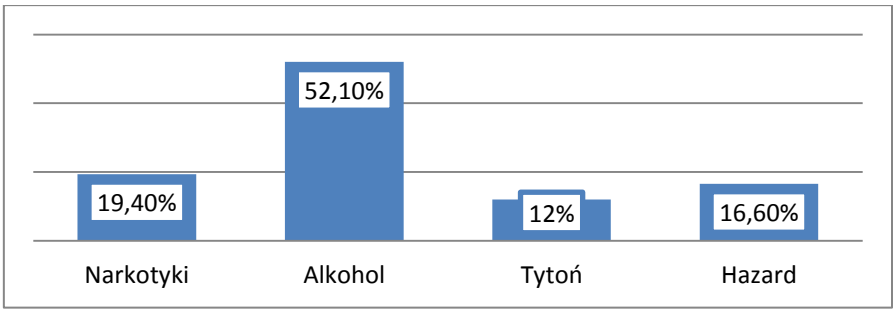
4. Badanie

Wziąwszy pod uwagę przedstawione powyżej uwarunkowania, lukę badawczą wynikającą ze świeżości zdarzeń powstała niniejsza publikacja mająca rzucić nowe światło na obszarze podejścia do zakładów bukmacherskich w kontekście zagrożenia dla młodzieży. Celem badania było rozpoznanie wiedzy, opinii i przekonań na temat zakładów bukmacherskich w kontekście reklam w sporcie, z którymi stykają się dzieci i młodzież. Studia literaturowe pokazują, że w kontekście uzależnień behawioralnych najczęściej opisywanymi problemami są te związane z alkoholizmem czy narkotykami. Można odnieść wrażenia, że kwestii hazardu nie poświęca się tyle miejsca. Jest to o tyle niepokojące, że dzieci i młodzież poprzez obserwowanie sportu i gier komputerowych jest narażona na permanentny kontakt z zakładami bukmacherskimi, których firmy dominują rynek reklamowy w świecie sportu.

Anonimowa ankieta przeprowadzona w lutym 2020 drogą internetową. Udało się uzyskać 216 poprawnie wypełnionych ankiet, w której kobiety stanowiły 60%, a mężczyźni 40%. Pod względem wieku struktura badanych rozłożyła się następująco: poniżej 18 – 1,80%; 18-25 – 18%; 26-35 – 21,20%; 36-45 – 17,50%; 46-55 – 18,40%; 56-65 – 13,40%; 66 i więcej – 9,70%.

5. Wyniki badań

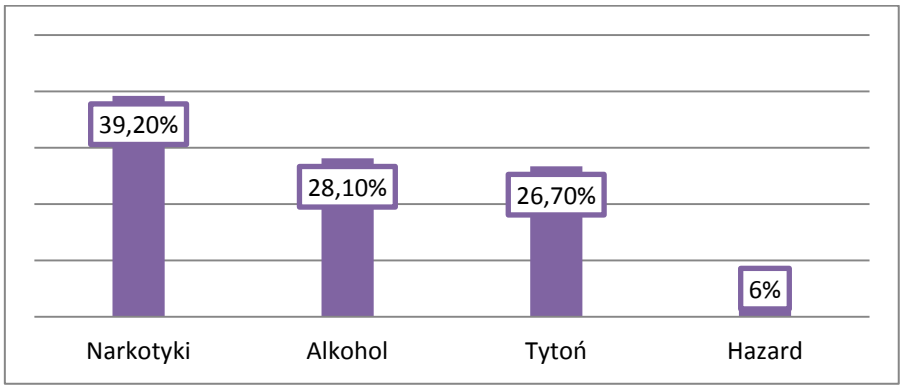
Zdaniem respondentów dzieci i młodzież za sprawą obserwowania imprez sportowych najbardziej narażone są na kontakt z alkoholem. Ponad połowa ankietowanych wskazała ten rodzaj groźnej używki jako najczęściej pojawiający się przy okazji imprez sporotwych. Na zdecydowanie niższym poziomie uplasowały się kolejno narkotyki (19,4%), hazard (16,6%) oraz tytoń (12%).

Wykres 2. Zagrożenie, z którym dzieci i młodzież mają najczęstszy kontakt obserwując imprezy sportowe

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Zdaniem respondentów hazard jest najmniej zagrażającym uzależnieniem dla dzieci. Dla zaledwie 6% jest to najgroźniejsze zjawisko spośród wymienionych. Przez ankietowanych zdecydowanie częściej wybierane były narkotyki (39.2%), alkohol (28.1%), tytoń (26,7%).

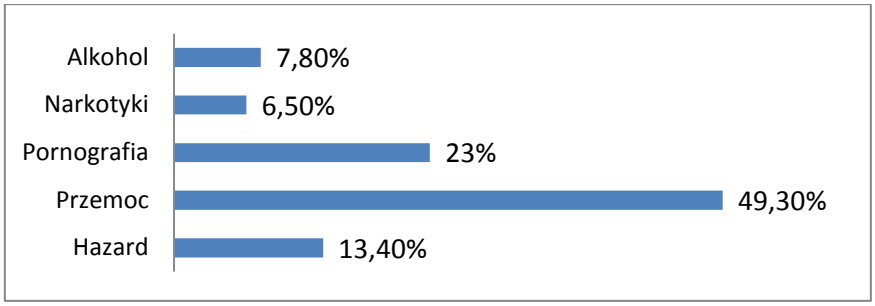

Wykres 2. Uzależnienia najbardziej zagrażające dzieciom i młodzieży

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Dzieci i młodzież znacznie częściej niż dorośli korzystają z komputerów, urządzeń cyfrowych czy konsol do gier. Nie wykorzystują ich tylko do internetu, ale również do rozrywki w postaci gier komputerowych. Szczególnie popularnym rodzajem gier są symulacje sportowe piłki nożnej czy koszykówki. Użytkownicy serii piłkarskich symulacji FIFA mogą korzystać z drużyn piłkarskich, których stroje są wiernie odwzorowane i niekiedy zawierają logotypy zakładów bukmacherskich. Jednak znacznie rzadziej rozpoznanym przykładem są hazardowe rozgrywki wewnątrz różnych gier. Dla przykładu w seriach gier NBA 2K różnych trybach można obstawiać wyniki prawdziwych meczów. Środkiem płatniczym jest wirtualna waluta, za którą gracze mogą aktywować nowe elementy gry, usprawnić swojego bohatera, zyskać nowe elementy wyglądy swojego wirtualnego bohatera. Wirtualna waluta ma wymierną wartość. Większą sumę można kupić dokonując przelewu. W ten sposób gracz oszczędza czas na zarobienie wirtualnej waluty w normalnej rozgrywce i szybciej może usprawnić swojego wirtualnego gracza lub zmienić jego wygląd. Wydaje się, że niewielu rodziców ma świadomość, iż ich pociechy mogą czynnie uczestniczyć w hazardzie właśnie poprzez gry video. W szeroko pojętych grach komputerowych najbardziej

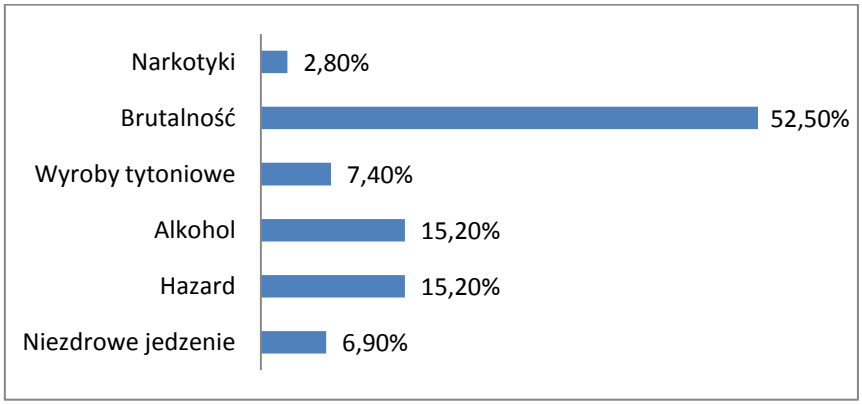
widocznym zagrożeniem dla dzieci i młodzieży jest kontakt z przemocą, co dobrze przedstawia poniższy wykres.

Wykres 3. Największe zagrożenie wynikające z kontaktu z grami komputerowymi dla dzieci i młodzieży

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

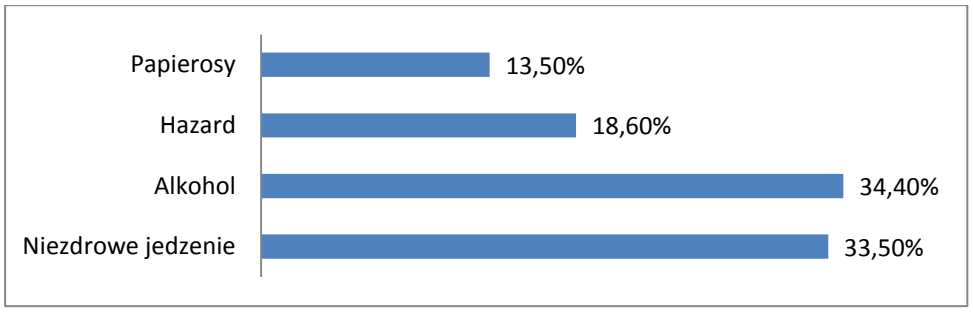
Pytanie dotyczące gier zostało zadane ponownie, ale ograniczono je tylko do gier sportowych. I znów najczęściej wybieraną odpowiedzią była ta związana z brutalnością/przemocą. Zdaniem tej samej liczby respondentów w grach sportowych dzieci i młodzież może sie spotkać z hazardem i z alkoholem. Jeszcze rzadziej wskazywane były wyroby tytoniowe, niezdrowe jedzenie, a na końcu narkotyki.

Wykres 4. Złe zajwiska z jakimi dzieci i młodzież mają styczność za sprawą sportowych gier komputerowych

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Wyniki odpowiedzi na kolejne pytanie potwierdzają wcześniejszą opinię ankietowanych. Spośród negatywnych zjawisk jakie mogą napotkać młodzi przy okazji reklam sportowych hazard był wybierany niewiele częściej niż papierosy, których reklama w telewizji i na imprezach masowych od wielu lat jest zabroniona. Zdaniem respondentów przez reklamy w sporcie dzieci mają najczęstszą styczność z niezdrowym jedzeniem i wyrobami alkoholowymi.

Wykres 5. Najczęstsze zjawisko z jakimi dzieci i młodzież mają styczność z powodu reklam w sporcie

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

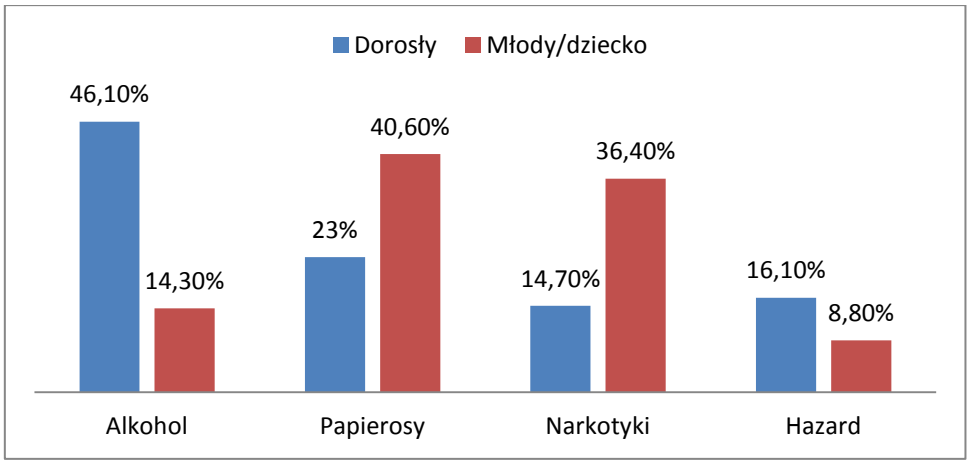
Zdaniem respondentów do gry w zakłady bukmacherskie najczęściej skłania traktowanie tego jako rozrywki (21,20%). Dla 16,6% jest to chęć zasilenia domowego budżetu. Z kolei 10,6% czuje, że prędzej czy później natrafią na większą wygraną. Najmniej ankietowanych widzi w zakładach bukmacherskich platformę do zawiązywania kontaktów z innymi ludźmi lub widzi w nich coś modnego.

Tabela 1. Najmocniejszy czynnik skłaniający do zagrania w zakładach bukmacherskich

Czynnik najbardziej skłaniający do zagrania w zakłady bukmacherskie	
Lubię emocje, które towarzyszą grze	7,40%
Chęć zasilenia domowego budżetu, posiadania większej liczby pieniędzy	16,60%
Traktowanie tego jako rozrywki	21,20%
Czuję, że czeka mnie duża wygrana	10,60%
Potrzebne są mi pieniądze na specjalny wydatek (np. auto, podróż)	7,40%
Potrzebuję pieniędzy z powodu problemów finansowych	12%
Granie zakłady bukmacherskie to część mojego życia towarzyskiego	1,40%
Granie zakłady bukmacherskie jest popularne /modne	1,40%
Pomaga mi to rozładować stres i napięcie	4,10%
inne	18%

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Zdaniem respondentów hazard nie stwarza dużego zagrożenia w kontekście uzależnienia. Został wybrany jako nałóg najmniej zagrażający dzieciom i młodzieży w kontekście uzależnienia. Również dla dorosłych nie jest to tak groźny nałóg pod względem uzależnienia jak papierosy i alkohol.

Wykres 6. Łatwość wpadania w uzależnienie u dorosłego a u dzieci i młodzieży
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

6. Podsumowanie

Wyniki badania wskazują, że hazard na tle innych uzależnień jest słabo zauważalny w przestrzeni reklamowej występującej przy okazji imprez sportowych. Hazard jest zauważalnie łagodniej ocenianym rodzajem uzależnienia na jaki narażone są dzieci i młodzież. Na tle innych znanych uzależnień behawioralnych hazard jest uznawany za to, które grozi najmniejszym uzależnieniem, szczególnie u dzieci i młodzieży. Wyniki wskazują na swoiste bagatelizowanie i niedocenianie hazardu na tle innych uzależnień. Alarmujący jest fakt niskiego poziomu identyfikacji zagrożenia płynącego z reklam hazardu przy okazji imprez sportowych.

Dynamiczny rozwój internetu, agresywna polityka marketingowa podmiotów zarabiających na hazardzie wskazują konieczność dalszego badania sfery hazardu internetowego. Powyższe wyniki to potwierdzają, bo w powszechnej ocenie hazard jest rodzajem uzależnienia, które nie jest groźne zwłaszcza dla dzieci i młodzieży. Mniejsza świadomość zagrożenia jest kolejnym czynnikiem sprzyjającym jego rozwojowi.

Bibliografia:

1. Celebucka J, Jarczyńska J, (2014), Hazard wśród młodzieży – rozpoznanie, profilaktyka i terapia [w:] Jarczyńska J. (red.) Uzależnienia behawioralne i zachowania problemowe młodzieży, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
2. Griffiths, M., Wardle, H., Orford, J., Sproston, K. i Erens, B. (2011), Internet gambling, health, smoking and alcohol use: findings from the 2007 British Gambling Prevalence Survey [w:] International Journal of Mental Health and Addiction.
3. Malczewski A. (2014), Uczestnictwo młodzieży i młodych dorosłych w grach hazardowych [w:] Jarczyńska J. (red.) Uzależnienia behawioralne i zachowania problemowe młodzieży, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
4. Reber A. S., Reber E. S. (2005), Słownik psychologii, Wyd. Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
5. Rowicka M. (2018), E-uzależnienia Terapia, praktyka, terapia. Krajowe Biuro do Spraw Przeciwdziałania Narkomanii Fundacja Praesterno, Warszawa.

6. Woronowicz B. (2009), Uzależnienie. Geneza, terapia, powrót do zdrowia. Wydawnictwo Media Rodzina, Poznań.

79. TURYSTYKA KRAJOWA A PANDEMIA

Marcin Widomski
Uniwersytet Jagielloński
Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej
ul. prof. St. Łojasiewicza 4, 30-348 Kraków
Email: m.widomski@onet.pl

1. Wstęp

W listopadzie 2019 roku w Chinach rozpętała się epidemia koronawirusa SARS-CoV-2, który wywołuje chorobę układu oddechowego COVID-19. W kilka miesięcy choroba zawędrowała do Europy. Pierwsze ogniska chorobowe na Starym Kontynencie odnotowano w lutym. W Polsce pierwszy stwierdzony przypadek miał miejsce w połowie marca 2020. Ze względu na szybkość i łatwość rozprzestrzeniania się oraz skutki prowadzące do ciężkich niewydolności oddechowych, a nawet śmierci, państwa decydowały się wprowadzać obostrzenia.

Od 15 marca wprowadzono zdecydowane ograniczenia w przemieszczaniu się pomiędzy państwami. 20 marca wprowadzono stan epidemii, a co za tym idzie zastosowano ograniczenia w podróżowaniu i korzystaniu z przestrzeni publicznej. Wprowadzone restrykcje najmocniej i najszybciej uderzyły w sektor usług, a szczególnie w turystykę.

Turystyka była jedną z dynamiczniej rozwijających się branż światowej gospodarki. Przez niemal 10 lat dokonywał się stały wzrost jej znaczenia i wartości. Wydarzenia z przełomu 2019 i 2020 są najpoważniejszym uderzeniem w turystykę. Niniejsza publikacja jest próbą wniesienia nowych informacji w dziedzinie stojącej przed nowymi wyzwaniami.

2. Turystyka w liczbach

Turystyka jest energicznie rozwijającą się gałęzią wielu gospodarek narodowych, pozostając jedną z najważniejszych branż na świecie i coraz istotniejszą w Polsce. Jej intensywny rozwój widoczny jest od ponad półwiecza, zaś szczególne nasilenie ma miejsce w ostatnich latach. Dążeniem każdej jednostki terytorialnej czy państwa jest zapewnienie wzrostu poziomu dobrobytu i jakości osób w niej przebywających. Jedną z takich dróg może być turystyka (Charron, Dijkstra, Lapuente 2015).

Według Światowej Organizacja Turystyki (United Nation World Tourism Organization - UNWTO) turystykę można zdefiniować jako: ogół czynności osób, które podróżują i przebywają w celach wypoczynkowych, zawodowych lub innych nie dłużej niż rok bez przerwy poza swoim codziennym otoczeniem, z wyłączeniem wyjazdów, w których głównym celem jest aktywność zarobkowa [Encyklopedia zarządzania, 2020].

W polskiej literaturze często można spotkać odwołania do definicji przytaczanej przez K. Przecławskiego, według niej turystyka to całokształt zjawisk ruchliwości przestrzennej, związanych z dobrowolną, czasową zmianą miejsca pobytu, rytmu i środowiska życia, oraz z wejściem w styczność osobistą ze środowiskiem odwiedzanym (przyrodniczym, kulturowym bądź społecznym [Przecławski, 1973].

Z uwzględnieniem perspektywy państwa turystykę można podzielić na krajową, przyjazdową i wyjazdową. Turystyka krajowa to nie tylko istotne uzupełnienie przyjazdów

zagranicznych turystów, którzy uczestniczą w krajowej gospodarce turystycznej. Można jej przypisać również nieco odmienne funkcje. Specyfiką turystów zagranicznych jest fakt, że odwiedzają oni najczęściej większe miasta, w których znajdują się najbardziej charakterystyczne miejsca dla danego kraju. Dla odmiany turyści krajowi są podstawę rozwoju turystyki w regionach peryferyjnych. Dlatego im większy jest krajowy ruch turystyczny tym lepszy będzie rozwój obiektów noclegowych posiadających gorszy standard. zagraniczni przyjezdni zdecydowanie chętniej dokonują rezerwacji w obiektach hotelowych [Żemła, Szromek, 2012].

Według corocznego raportu przygotowywanego przez Światową Organizację Turystyki Narodów Zjednoczonych, w 2018 roku odnotowano o 5% więcej międzynarodowych wyjazdów turystycznych (przynajmniej na jedną noc), co dało ogólną liczbę 1,4 miliarda wyjazdów. Połowa międzynarodowego ruchu turystycznego odbywa się do, lub pomiędzy państwami europejskimi. Długoterminowe przewidywania mówiły o systematycznym wzroście wynoszącym około 3,3% rocznie, co w 2030 roku miało dać liczbę 1,8 miliarda wyjazdów turystycznych.

Branża turystyczna była jednym z najważniejszych sektorów gospodarki. W 2018 roku międzynarodowa turystyka miała wygenerować 1,7 biliona dolarów. Szacuje się, że do branży turystycznej należy 10% światowego produktu brutto. Utrzymuje się z niej co dziesiąta osoba na świecie. Liczby osób uczestniczących w międzynarodowej turystyce oraz wartość tej branży rosły nieprzerwanie od 2010 do 2018 roku.

Najchętniej wybieranym kontynentem była Europa, która była celem 710 milionów międzynarodowych wyjazdów turystycznych, co wygenerowało 570 miliardów dolarów. Z tej liczby 141 milionów wyjazdów odbyło się do Europy Centralnej lub Wschodniej, co jest wzrostem o 10% wobec poprzedniego roku. Według UNWTO w 2018 roku Polska była celem ponad 19 milionów międzynarodowych przyjazdów turystycznych (UNWTO, 2019).

Dokładniejsze dane przedstawia co roku Główny Urząd Statystyczny. W 2018 roku do Polski przyjechało 85,9 milionów nierezydentów, czyli osób, które nie zamieszkują na stałe w kraju. Liczba ta była większa o 2,6% w stosunku do poprzedniego roku. Z tego 19,6 milionów przyjechało w celach turystycznych, co stanowi wzrost o 7,5% wobec wcześniejszego roku. 66,3 milionów odwiedziło Polskę na jeden dzień (jest to wzrost o 1,2% w stosunku do 2017 roku). Najwięcej przyjazdów turystów zagranicznych do Polski w 2018 roku odnotowano w sierpniu i lipcu, a więc w miesiącach wakacyjnych. Ponad połowa turystów spędziła w Polsce więcej niż 5 dni. Nierezydenci wydali w związku z przyjazdem do Polski 58,3 miliardów złotych, co było wzrostem o 2,9% wobec wyniku z poprzedniego roku. W tej sumie 34,5 miliarda złotych pochodziło od turystów, którzy w 2018 roku wydali o 5,4% więcej niż w roku 2017.

W 2018 roku mieszkańcy Polski odbyli łącznie 72,1 milionów podróży (należy mieć na uwadze, że jedna osoba mogła odbyć kilka podróży), w których uwzględniony był przynajmniej jeden nocleg poza miejscem stałego zamieszkania. W stosunku do poprzedniego roku jest to wzrost o 5% . Spośród ogólnej liczby podróży zdecydowaną większość stanowiły podróże wewnątrzkrajowe, wynoszące 57,7 milionów (co jest wzrostem o 4,4% w odniesieniu do poprzedniego roku.). W 2018 roku liczba podróży zagranicznych mieszkańców Polski odnotowała wzrost o 7,3%, co przełożyło się na bezpośrednią liczbę około 14,4 milionów.

Podróże krajowe były motywowane głównie chęcią spotkania krewnych lub znajomych (48,4% ogółu podróży krajowych). Szczególnie często dotyczyło to podróży krótkookresowych przeważały podróże w celu odwiedzenia krewnych lub znajomych – 17,2 milionów podróży (59,5%). Podróże długookresowe były motywowane głównie przez wypoczynek, rekreację, wakacje. Tego typu podróży odbyło się 10,9 milionów, co stanowiło 58,2% krajowych podróży w wymiarze długookresowym. Z kolei wyjazdy zagraniczne były głównie z powodów wypoczynkowych i rekreacyjnych – 7,1 milionów podróży (56,0% ogółu podróży zagranicznych), zaś odwiedzinami motywowane było 3,9 milionów podróży (30,5% ogółu podróży zagranicznych).

Liczba odbytych podróży jest istotna statystycznie, ale o wkładzie w gospodarkę więcej mówią kwoty jakie były wydawane na przedsięwzięcia turystyczne. W związku z podróżami Polacy wydali w 2018 roku 72,5 miliardów złotych (wzrost o 9,7% w porównaniu z poprzednim rokiem), z tego na krajowe wyjazdy z noclegami przypadało 27,7 miliardów złotych (wzrost o 10,5%), na zagraniczne wyjazdy z noclegami – 31,4 miliardów złotych (wzrost o 11,4%) [GUS, 2018].

Dane przedstawione przez Polski Instytut Ekonomiczny bliżej ilustrują znaczenie turystyki dla polskiej gospodarki. W 2018 roku ta branża wygenerowała łącznie 140,92 miliardów złotych wartości dodanej. Z całości wygenerowanej wartości dodanej 19% stanowił wpływ bezpośredni (26,65 miliardów złotych), 61% wpływ pośredni (86,02 miliardów), a 20% wpływ indukowany (28,24 miliardów złotych). Ważną kwestią jest również efekt mnożnikowy, który wyniósł 5,3. Oznacza to, że każda złotówka wytworzona przez branżę turystyczną w 2018 roku przyczynia się do wyprodukowania dodatkowych 4,3 złotego wartości dodanej w całej gospodarce.

W 2018 roku branża turystyczna wygenerowała łącznie niespełna 36 miliardów złotych wynagrodzeń. Efekt mnożnikowy wyniósł 4,8, a więc każdy zarobiony tysiąc generował 3800 złotych wśród pracowników całej gospodarki. Szacuje się, że w 2018 roku branża turystyczna generowała dla Polaków blisko 1,36 miliona miejsc pracy, z czego 32% stanowił wpływ bezpośredni, 52%. – wpływ pośredni (700,55 tys.), a indukowany – 16%. Efekt mnożnikowy wyniósł 3,1, czyli na każde jedno miejsce pracy w branży turystycznej, skutkowało stworzeniem dodatkowych 2,1 miejsc pracy dla zatrudnionych w całej gospodarce w Polsce.

Jakie znaczenie ma turystyka w kontekście krajowej gospodarki na tle innych europejskich państw? Wartość dodana wygenerowana przez branżę turystyczną w 2018 r. wyniosła 1,3% polskiego PKB. Oznacza to znacznie niższy udział w stosunku do wartości całej gospodarki niż średnia państw OECD, która kształtowała się na poziomie 4,4%.

3. Turystyka w związku z pandemią

Marzec i kwiecień były dla branży turystycznej niezwykle kłopotliwe. Wówczas większość państw zamknęła swoje granice, a dla wielu zagranicznych przybyszów przewidziana była obowiązkowa kwarantanna. W starciu z wówczas nieznaną chorobą decydowano się na radykalne środki. W marcu 2020 doszło do załamania na rynku turystycznym. Polska podobnie jak wiele krajów na całym świecie, wprowadziła zdecydowane restrykcje dla obywateli, ograniczając swobodę poruszania się. Wyłączone były imprezy masowe, koncerty, wesela. W pewnym momencie można było się przemieszczać

tylko w celach służbowych, zdrowotnych albo niezbędnych dla życia. Wstrzymane zostały loty oraz inne rodzaje podróży krajowych i międzynarodowych. Wiosenny okres był stracony dla turystyki krajowej i międzynarodowej. Pod znakiem zapytania stanął okres wakacyjny, czyli najważniejszy czas dla branży turystycznej.

Jeszcze w kwietniu prognozy były bardzo pesymistyczne. Nie wiadomo było jak długo branża turystyczna pozostanie bez przychodów. Co rusz pojawiały się plotki i informacje o plajtach linii lotniczych i innych przewoźników. Krytyczna szczególnie była sytuacja dla branży hotelarskiej, która z racji obostrzeń oraz obaw turystów, musiała świecić pustymi obiektami. Problemem był nie tylko aktualny wówczas brak obłożenia, ale brak perspektyw i nie wiadoma przyszłości.

W kwietniu Światowa Organizacja Turystyki prognozowała, że w całym 2020 roku nastąpi spadek liczby turystów o około 60-80%. Już w pierwszym kwartale ruch turystyczny był mniejszy o 22% wobec analogicznego okresu w poprzednim roku. Przewidywania zakładały, że liczba turystów w 2020 roku miała spaść o blisko 1 miliard, a wpływy z eksportu miał stopnieć o około 1 bilion dolarów. Przynajmniej 100 milionów osób stanęło w obliczu zagrożenia utraty pracy w branży turystycznej [Bankier.pl, 2020].

Mniej pesymistyczne wnioski ze swojej analizy wyciągnęli D. Goodgrer i F. Kieran. W ich kwietniowej publikacji *City Tourism Outlook and Ranking: Coronavirus Impacts and Recovery* można odczytać prognozę, że wyjazdy turystyczne na świecie spadną o przynajmniej 10,5% w stosunku do poprzedniego roku, co przełoży się na spadek wyjazdów turystycznych o co najmniej 155 milionów. To jednak optymistyczne założenia. Gorszy scenariusz przewiduje spadek międzynarodowych podróży nawet o 17,9% w całym 2020 roku. Według przedstawionych prognoz, liczba przyjazdów do najważniejszych miast powinna wrócić do poziomu z 2019 roku dopiero w 2023 roku. Niektórym włoskim miastom, powrót do stanu z 2019 roku ma zająć jeszcze więcej czasu, bo aż do 2025 roku [D. Goodgrer, F. Kieran, 2020].

W Polsce kryzys w branży turystycznej szczególnie dotknął Kraków, który od wielu lat licznie odwiedzany jest przez zagranicznych turystów. - *Wszelkie informacje, które są przedstawione przez światowe i krajowe instytucje wskazują na to, że pandemia można trwać nawet 2 lata. Co oznacza, że branża turystyczna nie tylko poniesie wielkie straty tej wiosny, ale także w kolejnych sezonach, a ruch turystyczny będzie niewielki. Stracą oczywiście nie tylko przedsiębiorcy turystyczni, ale także mieszkańcy Krakowa i pracownicy zatrudnieni w turystyce oraz miasto jako podmiot, który także osiągał wpływy z turystyki* - powiedział A. Panasiuk [UJ, 2020].

Jednymi z najbardziej poszkodowanych przedsiębiorców byli hotelarze. W raporcie przygotowanym przez Izbę Gospodarczą Hotelarstwa Polskiego w sprzyjającym dla hotelarzy okresie czerwcowego długiego weekendu zaledwie 11% hoteli odnotowało frekwencję powyżej 40%. W badaniu 60% hotelarzy zdeklarowało, że obniżyło ceny usług, a 30% pozostawiło je na tym samym poziomie. Menadżerowie 87% hoteli przyznali się, że mają problemy z utrzymaniem płynności finansowej, z kolei 84% hoteli nie przewiduje osiągnięcia zysku w 2020 roku. W 1/3 z tych przedsiębiorstw konieczne było poczynienie redukcji wśród pracowników związanych stałą umową [IGHP, 2020].

W walkę z kryzysową sytuacją w branży turystycznej włączył się polski rząd, poprzez wprowadzenie bonu turystycznego. Przysługiwał na każde dziecko z 6,5 miliona polskich

dzieci. Do wykorzystania było 500 złotych (1000 złotych w przypadku orzeczenia o niepełnosprawności dziecka) na imprezę turystyczną lub usługę hotelarską w Polsce. Z bonu będzie można skorzystać od 1 sierpnia do końca marca 2022 roku.

Z czasem niepewność ustępowała przyzwyczajaniu się do nowych okoliczności. W maju i czerwcu liczba zachorowań zaczęła wyraźnie topnieć, ludzie zyskali swobodę przemieszczania i można było planować wakacje. To co jest istotne – plany urlopowe koncentrowały się głównie na destynacjach krajowych, albowiem w niektórych państwach obowiązywała obostrzenia lub istniało ryzyko wprowadzenia ich w każdym momencie. Stąd Polacy swoją uwagę nakierowali na rodzime lokalizacje.

Przeprowadzone badania wskażą w pewnym stopniu, jaki wpływ na plany urlopowe w 2020 roku miało wprowadzenie bonu turystycznego i ogólnoświatowa pandemia.

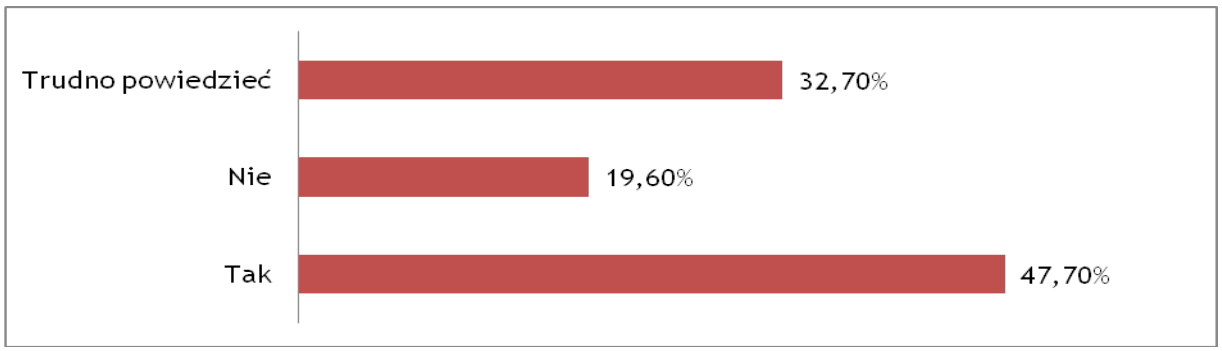
4. Badanie

Wziąwszy pod uwagę przedstawione powyżej uwarunkowania, lukę badawczą wynikającą ze świeżości zdarzeń powstała niniejsza publikacja mająca rzucić nowe światło na obszar turystyki. Celem badania było rozpoznanie opinii i preferencji na temat turystyki krajowej w związku z koniecznością uwzględnienia w planach działań związanych z ogólnoświatową pandemią Covid-19. Zbadany został również stosunek do rządowego programu zachęcającego do korzystania z krajowych przedsiębiorstw turystycznych za pomocą bonu turystycznego do wykorzystania w trakcie krajowego wypoczynku.

Anonimowa ankieta przeprowadzona została na przełomie lipca i sierpnia 2020 drogą internetową. Udało sie zebrać 499 poprawnie wypełnionych ankiet. Kobiety stanowiły 67,9% badanych, a mężczyźni 32,1%. Struktura wiekowa wyglądała następująco: poniżej 18 – 4,4%, 19-25 – 17,8%, 26-35 – 19%, 36-45 – 20,6%, 46-55 – 17,6%, 56-65 – 13,8%, 66 i więcej – 7%.

5. Wyniki badań

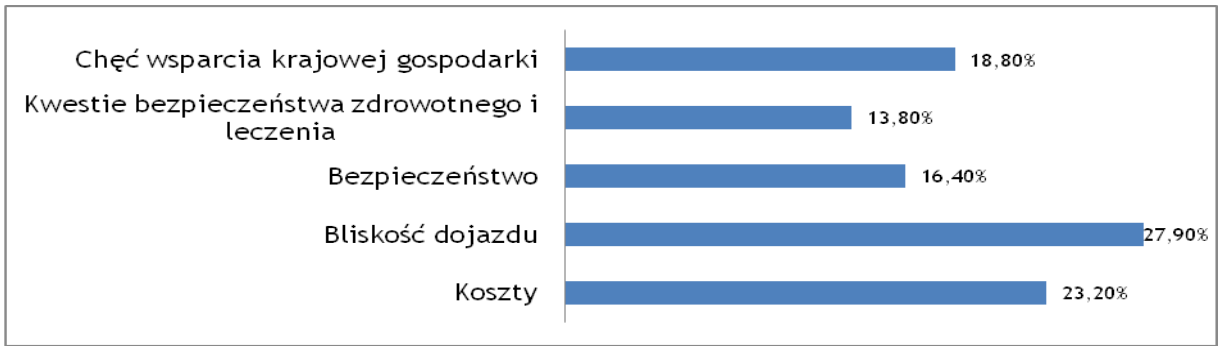
Jak pokazuje poniższy wykres zdarzenia związane z koronawirusem sprawiły, że 47,7% badanych była skłonna spędzić urlop w kraju. Dla niemal 1/5 niemiało to żadnego znaczenie, a prawie 1/3 nie mogła zdecydowanie się opowiedzieć.

Wykres 3. Skłonność do urlopu krajowego na skutek światowej pandemii koronawirusa

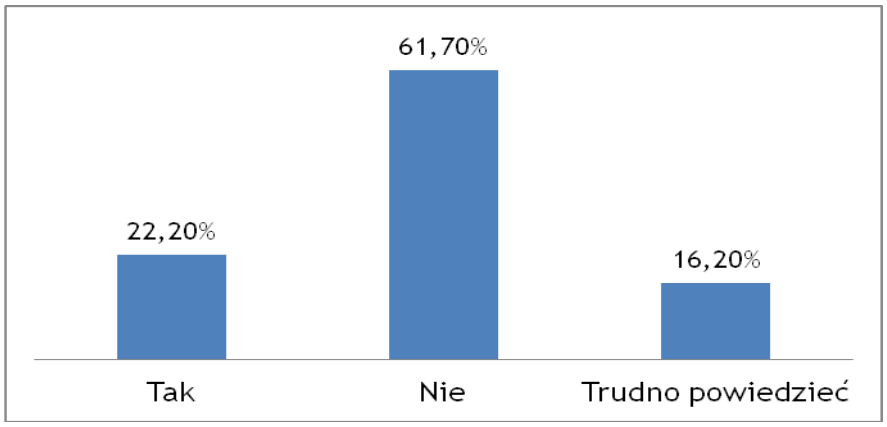
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Co ciekawe w kolejnym pytaniu o główny powód wybrania urlopu w Polsce, ankietowani najczęściej wybierali odpowiedź dotyczącą bliskości dojazdu. Kolejna pozycja związana była z kosztami. Niespodziewanie najmniej istotna okazała się kwestia związana z szeroko pojętym bezpieczeństwem zdrowotnym.

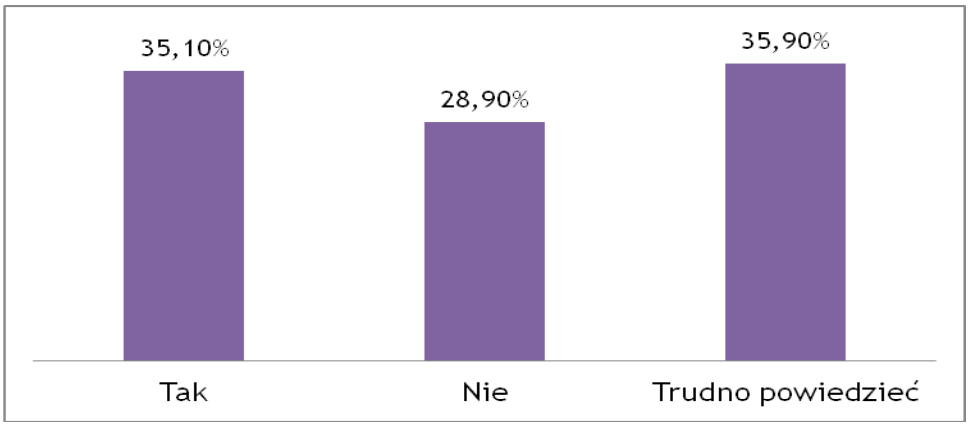
Wykres 2. Główna determinanta wyboru urlopu w Polsce
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Odpowiedź na kolejne pytanie pozwala poznać stosunek do bonu turystycznego. Zdaniem 62% respondentów talon wprowadzony przez polski rząd nie będzie miał wpływu na wybór miejsca do spędzania urlopu. Według 22% bon turystyczny przyznawany na każde dziecko przyczyni się do wyboru Polski na miejsce urlopowe.

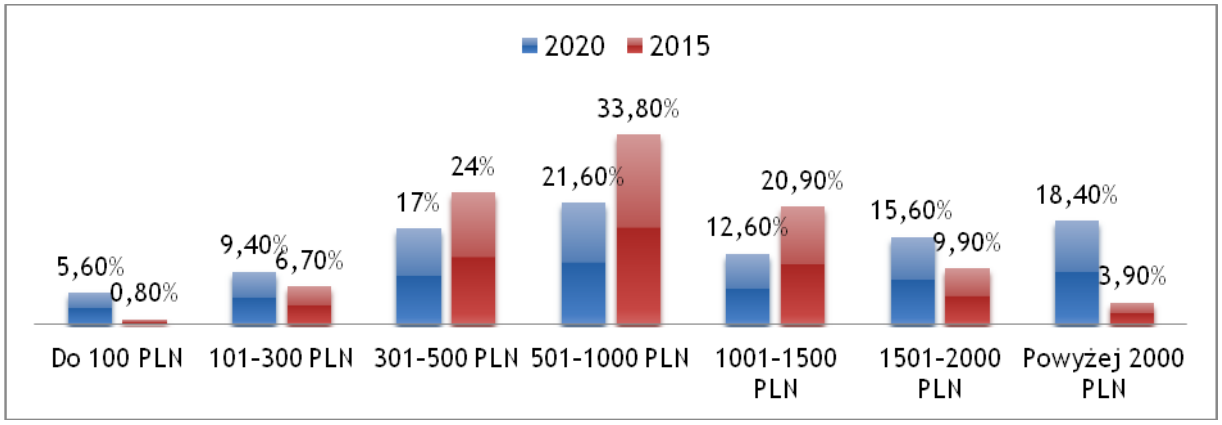
Wykres 3. Wpływ bonu turystycznego na decyzję o urlopie w kraju
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Najważniejszym celem wprowadzenia bonu turystycznego była chęć pomocy rodzinom w trakcie trudności gospodarczych, a także wsparcie branży turystycznej w najtrudniejszym dla niej okresie pandemii. Zdaniem 35% decyzja ta przyczyni się do przetrwania całej branży. Niemal identyczne grono uznało, że bon nie będzie miał aż tak dużego wpływu.

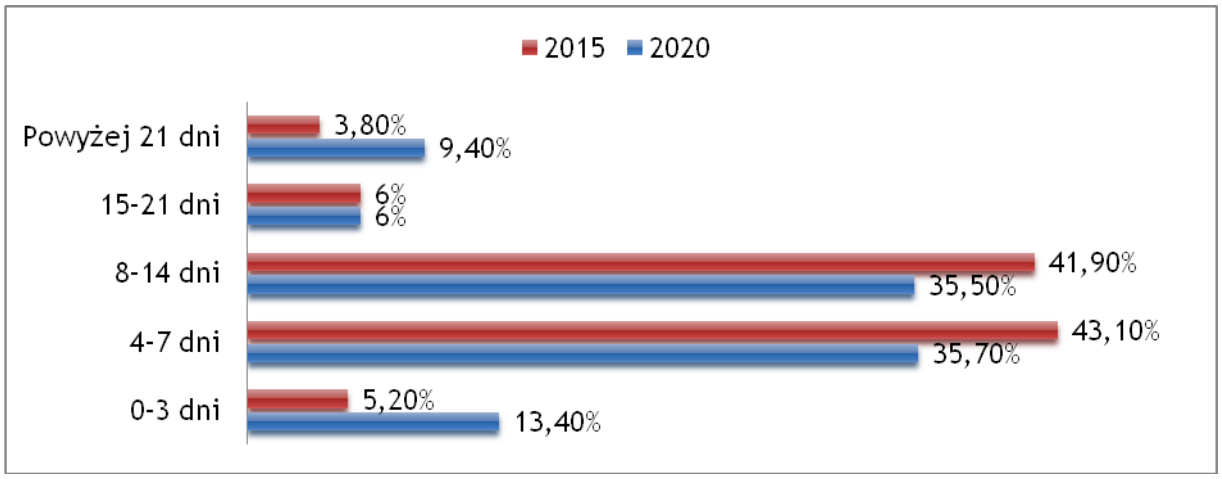
Wykres 4. Wpływ bonu turystycznego na przetrwanie polskiej turystyki
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Ciekawe jest zestawienie wydatków na urlop w 2020 roku do wydatków w 2015 roku. Porównując dane zamieszczone w publikacji napisanej pod redakcją J. Berbeki, wynika że powiększyły się skrajne grupy. Zwiększyła się procentowy udział osób wydających najwięcej i najmniej. O ile zwiększenie się grup wydających wyższe kwoty można tłumaczyć wzrostem inflacji, czy faktem choćby wprowadzenia bonu turystycznego, o tyle zastanawiające jest powiększenie się grup wydających najmniej. Być może ma to związek z obawą o kryzys gospodarczy, niepewność finansów i budżetów domowych.

Wykres 5. Porównanie kosztów przeznaczonych na krajowy urlop jednej osoby w latach 2015 i 2020
Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

Wzrosty w skrajnych grupach dotyczą również długości urlopu. W porównaniu do 2015 roku powiększyły się grupy osób, które zdecydował się na urlop do maksymalnie 3 dni oraz osoby decydujące się wakacje na powyżej 21 dni. W związku z tym zmniejszyła się liczba osób jeżdżących na wakacje w najczęściej spotykanych długościach do tygodnia lub dwóch tygodni.

Wykres 6. Porównanie długości urlopu w latach 2015 i 2020

Źródło: opracowanie na podstawie badań własnych.

6. Podsumowanie

Trudno oszacować poziom strat polskiej branży turystycznej na skutek pandemii. Być może tak duży szok dla tej gałęzi gospodarki będzie musiał przyczynić się do wypracowania nowych rozwiązań, które pomogą w ocaleniu jak największej liczby miejsc pracy. Ogólnoświatowy kryzys pokazuje jak istotna jest siła wewnętrznego rynku. Regiony uzależnione od zagranicznych turystów cierpią najbardziej na skutek pandemii.

To może być pozytywna przesłanka dla całej polskiej branży turystycznej. Z przytoczonych danych statystycznych ruch turystyczny w Polsce jest w dużej części uzależniony od krajowych turystów. Według dostępnych danych aż 80% wszystkich noclegów w kraju była udzielona właśnie rodzimym podróżującym. Podobny poziom prezentowały tylko dwa kraje w Unii Europejskiej – Rumunia i Niemcy. Dlatego w porównaniu z innymi krajami, polska branża turystyczna nie powinna mocniej ucierpieć na tle pozostałych krajów europejskiej wspólnoty. Problemem pozostaje branża hotelarska, zwłaszcza w większych miastach, gdzie zawsze niezwykle istotni byli turyści zagraniczni.

Kryzys w branży turystycznej spowodowany pandemią wymaga dalszych badań żeby lepiej rozpoznać zjawisko celem przeciwdziałania i ograniczenia negatywnych skutków. Jednak już teraz można pokusić się o pewne wnioski. Dla branży turystycznej kluczowe powinno być umacnianie turystyki krajowej, albowiem jest ona mniej uzależniona od czynników zewnętrznych niż turystyka międzynarodowa i w krytycznych czasach można łatwiej stymulować jej rozwijanie. Z punktu widzenia wychodzenia z kryzysu, pocieszający jest niski wskaźnik obaw o bezpieczeństwo zdrowotne w kontekście urlopu krajowego. Przydatne byłoby również wytworzenie pewnej mody na spędzanie urlopu w kraju. Wyniki badania wskazują, że 1/3 ankietowanych jest przekonana, że bon turystyczny przyczyni się do uniknięcia kryzysu w branży turystycznej. Jednocześnie 22% badanych wskazuje, iż decyzję o urlopie krajowym podjęli na skutek wprowadzenia bonu turystycznego. Bon turystyczny jest działaniem czasowym, a nie długofalowym, dlatego konieczne jest wprowadzenie szerszych działań, których skutki będą długotrwałe i wzmocnią krajową turystykę.

Bibliografia:

1. Berbeka J. (2016), Zmiany zachowań turystycznych Polaków i ich uwarunkowań w latach 2006-2015, Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
2. Charron, N., Dijkstra, V., Lapuente, L. (2015), Mapping the regional divide in Europe: A measure for assessing quality of government in 206 European regions [w:] Social Indicators Research vol 122.
3. Goodgrer D., Kieran F. (2020), City Tourism Outlook and Ranking: Coronavirus Impacts and Recovery, „Tourism Economics", Oxford.
4. Przecławski K. (1973), Turystyka i wychowanie, Nasza Księgarnia, Warszawa.
5. Żemła M., Szromek A. R. (2012), Symptomy stronniczości turystów w ocenie atrakcyjności krajowej oferty turystycznej na przykładzie Polski i Czech [w:] Zeszyty Uniwersytetu Szczecińskiego nr 697 - Ekonomiczne Problemy Usług nr 82, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.

Źródła internetowe:

6. Bankier.pl, Spadek podróży może wynieść 80 proc. w 2020 roku, https://www.bankier.pl/wiadomosc/Spadek-podrozy-moze-wyniesc-80-proc-w-2020-roku-7879933.html [dostęp dnia 28.08.2020].
7. Encyklopedia zarządzania, Turystyka, https://mfiles.pl/pl/index.php/Turystyka
8. Forbes.pl, Turystyka w czasie pandemii koronawirusa. Zagrożone miliony miejsc pracy, https://www.forbes.pl/gospodarka/branza-turystyczna-w-czasie-epidemii-koronawirusa-miliony-osob-straca-prace/cnbbjgc [dostęp dnia 28.08.2020].
9. GUS, Turystyka 2018, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/turystyka-w-2018-roku,1,16.html# [dostęp dnia 28.08.2020].
10. IGHP, Hotele w czerwcu: w obiektach niewielu gości, ceny poszły w dół, https://www.ighp.pl/aktualnosci/szczegoly-aktualnosci?NewsID=48338 [dostęp dnia 28.08.2020].
11. Kamińska N. (2020), Polskie hotele szybciej podniosą się po kryzysie?, https://turystyka.rp.pl/noclegi/hotele/30476-polskie-hotele-szybciej-podniosa-sie-po-kryzysie [dostęp dnia 28.08.2020].
12. Uniwersytet Jagielloński (2020), Prof. Aleksander Panasiuk: Turyści szybko nie wrócą do Krakowa, https://www.uj.edu.pl/wiadomosci/-/journal_content/56_INSTANCE_d82lKZvhit4m/10172/145120797 [dostęp dnia 28.08.2020].
13. UNWTO, International Tourism Highlights 2019 Edition, https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/9789284421152 [dostęp dnia 28.08.2020].
14. PIE, Branża turystyczna w Polsce, https://pie.net.pl/wp-content/uploads/2020/05/PIE-Raport_Turystyka.pdf

Jesteś studentem, doktorantem, młodym naukowcem? Chcesz publikować w profesjonalnym piśmie naukowym, brać udział w konferencjach? Firma Konferencje Naukowe Piotr Rachwał umożliwi Ci start w świecie nauki za przystępną cenę. Organizujemy konferencje interdyscyplinarne, jak i specjalistyczne. Wydajemy monografie pokonferencyjne oraz współpracujemy z czasopismami z listy ministerialnej. Pomagamy w publikacji artykułów.

Piotr Rachwał
Konferencje Naukowe
ul. Gen Leopolda Okulickiego 51D/20
31-637 Kraków
NIP: 573-272-51-36
REGON: 365643034
E-mail: rachwal.konferencjenaukowe@gmail.com
www.konferencjenaukowe.com.pl